

A MŰVELTSÉG KÖNYVTÁRA

*

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

* 10

KIADJA AZ

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT BETŰIVEL

MAGYAR AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

ÍRTA

MARCZALI HENRIK

337 SZÖVEGKÉPPEL, 24 FEKETE, 4 SZINES MÜMELLÉKLETTTEL
ÉS 2 SZINES TÉRKÉPPEL

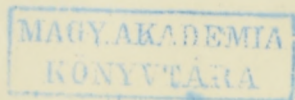

BUDAPEST

KIADJA AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

MINDEN JOG, A FORDÍTÁS JOGA IS, FENNTARTVA

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

	Oldal
I. A FÖLD ÉS ELSŐ LAKÓI	1
II. KELET ÉS NYUGAT KÜZDELME	8

I. RÉSZ.

A patriarchális kor.

I. FEJEZET. A MAGYAR NEMZET EREDETE ÉS ALAKULÁSA	21
II. FEJEZET. AZ ELSŐ ÁLLAMI SZERVEZET	31
III. FEJEZET. A HONFOGLALÁS	36
IV. FEJEZET. A KALANDOZÁSOK KORA	45
V. FEJEZET. AZ AUGSBURGI KATASZTRÓFA ÉS KÖVETKEZÉSEI	54
VI. FEJEZET. A KERESZTYÉN KIRÁLYSÁG MEGALAPÍTÁSA	59
VII. FEJEZET. A FÜGGETLENSÉG ÉS KERESZTYÉNSÉG BIZTOSÍTÁSA	79
VIII. FEJEZET. A BIRODALOM BELSŐ ÉS KÜLSŐ KIÉPÍTÉSE	90
IX. FEJEZET. A GÖRÖG BEAVATKOZÁS KORA	119
X. FEJEZET. BALKÁNI POLITIKA	127
XI. FEJEZET. A RENDI ÉLET MEGALAKULÁSA. 1. Az aranybulla kora	136
2. A tatárjárás és következései	154
3. Az Árpádház kihalása	171
4. A társadalom megszilárdulása	183
XII. FEJEZET. MAGYARORSZÁG ÉS A BALKÁN	215

II. RÉSZ.

A rendi korszak.

I. FEJEZET. A RENDEK FEJLŐDÉSE ÉS KÜZDELME IDEGEN KIRÁLYOK ALATT	235
II. FEJEZET. A NEMZETI KIRÁLYSÁG. Hunyady Mátyás	313
III. FEJEZET. ÁLLAMI ÉS TÁRSADALMI BOMLÁS	364
IV. FEJEZET. AZ UJJÁALKULÁS KEZDETEI	393
V. FEJEZET. ERDÉLY ÖNÁLLÓSÁGA	405
VI. FEJEZET. A TÖRÖK HÁBORUK KORA	410

	Oldal
VII. FEJEZET. A BELSŐ VISZONYOK ÁTALAKULÁSA	422
VIII. FEJEZET. A REFORMÁCIÓ ÉS AZ IRODALOM	430
IX. FEJEZET. A SZABADSÁGHARCOK KORA. 1. A Báthoryak és a török háború	440
2. Nemzeti ellenállás. Bocskay István	453
X. FEJEZET. AZ ELLENREFORMÁCIÓ KORA	467
XI. FEJEZET. ERDÉLY BUKÁSA ÉS A TÖRÖK HÁBORÚ	481
XII. FEJEZET. AZ ABSZOLUTIZMUS ÉS A KURUCVILÁG	487
XIII. FEJEZET. MAGYARORSZÁG FÖLSZABADÍTÁSA	502
XIV. FEJEZET. KÖZÁLLAPOTOK A XVII. SZÁZADBAN	516
XV. FEJEZET. AZ ÖRÖKÖS KIRÁLYSÁG	531
XVI. FEJEZET. RÁKÓCZI FERENC FÖLKELESE	540
XVII. FEJEZET. A PRAGMATICA SANCTIO KORA	554
XVIII. FEJEZET. MAGYARORSZÁG HELYREÁLLÍTÁSA. Mária Terézia	563

III. RÉSZ.

A magyar nemzeti állam alakulása.

I. FEJEZET. A FELVILÁGOSODOTT ABSZOLUTIZMUS ÉS A NEMZETI ELLEN- ÁLLÁS	583
II. FEJEZET. A REAKCIÓ KORA	596
III. FEJEZET. A LEGNAGYOBB MAGYAR KORA	612
IV. FEJEZET. AZ ÁTALAKULÁS ÉS NEHÉZSÉGEI	627
1. A nemzetiségi kérdés	628
2. A társadalmi és gazdasági kérdés. Széchenyi és Kossuth	632
3. A megye és az állam. Az adminisztratív rendszer és a parlamentarizmus	640
4. Erdély az átalakulás korában	645
5. Az 1848-iki törvényhozás	647
V. FEJEZET. A SZABADSÁGHARC	657
VI. FEJEZET. AZ ABSZOLUTIZMUS ÉS A PROVIZÓRIUM	683
VII. FEJEZET. A KIEGYEZÉS ÉS FEJLEMÉNYEI	699

KÜLÖN MELLÉKLETEK JEGYZÉKE.

	Oldal
1. A magyarok vándorlásának térképe (Színes műmelléklet)	5
2. A magyar szent korona (Színes műmelléklet)	62
3. Kállay Pál kérvénye Mátyás király kézjegyével	328
4. Mátyás király trónkárpitja (Színes műmelléklet)	336
5. Janicsár	392
6. Báthory Gábor	446
7. Magyarország a linzi béke korában (Színes térkép)	476
8. II. Rákóczy György	480
9. Zrínyi Miklós levele	482
10. Wesselényi Ferenc	484
11. Apaffy Mihály	488
12. Széchy Mária	492
13. Zrínyi, Frangepán és Nádasdy kivégeztetése	496
14. Thököly elfogatása	506
15. Gróf Thököly Imre	512
16. Savoyai Eugén	514
17. Kuruc várórség	524
18. Zrínyi Miklós a költő	528
19. A Habsburg-ház férfiága örökösödéséről szóló törvény	536
20. Rákóczy Ferenc levele	548
21. Károlyi Sándor hűségesküje	550
22. II. Rákóczy Ferenc (Színes műmelléklet)	552
23. A majthényi egyezség	554
24. Mária Terézia levele Grassalkovitshez	576
25. Eötvös »Gondolatai« kéziratának 90. oldala	624
26. Deák Ferenc levele Fáy Andrásához	636
27. Az isaszegi csata (Színes műmelléklet)	672
28. Erzsébet királyné 1867-ben	702
29. Kossuth Lajos	704
30. I. Ferencz József	712

BEVEZETÉS.

I. A FÖLD ÉS ELSŐ LAKÓI.

HA VAN FÖLDTERÜLET, mely alakulásánál fogva alkalmas arra, hogy rajta egységes, szervezett emberi társadalom, állam keletkezzék és hogy ezeket táplálja és megvédelmezze: úgy bizonyára a magyar föld az. A Kárpátok, az Alpesek keleti nyúlványai és a Balkán északi ágai által nagy körben koszorúzott alföld és halmos vidék az ő erdőivel, nagy fűmezőivel, folyóinak, tavainak, lápjainak gazdagságával, kezdetől fogva kész tanyájául kínálkozott az embernek.

Minden történet alapja a föld. Ez adja meg az ember munkájának nemcsak keretét, hanem feltételeit is. De történelem mégis csak azóta van, mióta az ember birtokba vette a földet, urává lett, hogy azt a maga fejlődésére, művelésére használhassa fel.

Az ember még a jégkorszak előtt megjelenik nálunk, a mammuth, az orrszarvú és a barlangi medve társaságában. Létéről az ebben a rétegben talált kőbalták tesznek tanúságot. A borsodi Bükkben, továbbá Varasdmegyében is találtak ősemberi nyomokat. Hazánk földje egyik, aránylag bizonyos, lelhelye az úgynevezett özönvízelőtti (diluviális) embernek. Többet fajáról, nyelvéről nem is tudunk. Azt sem tudhatjuk, vajon a későbbi, ifjabb kőkorszakbeli ember a régibb e földön lakótól származott-e, vagy nem. Csak az világos, hogy a rézkorban és bronzkorban már elég sűrű a lakosság, úgy a felvidék völgyeiben, mint a Dunántúl halmain és az alföld emelkedett részein, és hogy itt már sajátos, önálló jellegű, bár a görög és itáliai műveltséggel összefüggő kultúra képződik.

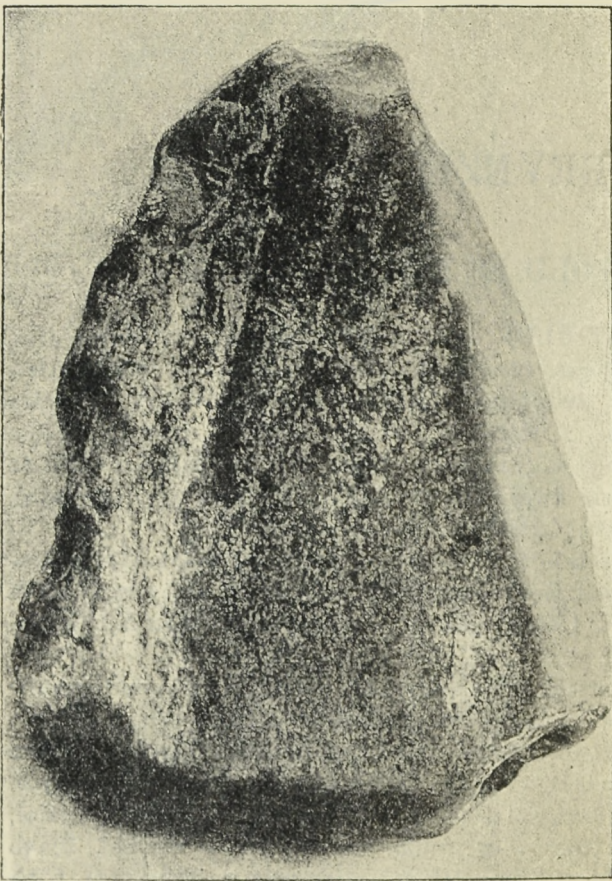
Szinte lehetetlen elképzelni ezeknek az első családoknak élete módját. Még csak a fegyver az, ami őket az állatok fölé emeli, amelyekkel állandóan, részben védelmi, részben támadó, harcot folytatnak. Fegyverök a balta vagy a nyíl: a hegyek közt kőből, a síkon esontból vagy halszálkából készítik. Lakásuk a barlang, vagy valamely rejtett hely az ingoványok közepette.

Még nehezebb elképzelni, hogyan engedett nekik az életért való nehéz küzdelem módot és alkalmat arra, hogy életviszonyaikon javítsanak. A fej-

lődést csak úgy lehet elképzelni, hogy már magasabb fokú csoportok érkeznek, melyek a védekezni nem bírókat kiszorítják vagy kiirtják. Békés érintkezésre, kultúra átvételére ekkor még gondolni sem lehetett.

Valamelyes emelkedésről csak akkor lehet szó, mikor már több törzs érkezik meg és amikor a nyájak már biztosabb táplálékot nyújtanak. Úgy látszik, hogy

1. ábra. Szerszám az ősi kőkorból, lelőhelye Miskolecz.

a keletről való vándorlásukban a déli félszigetek felé törekvő népek telepedtek meg itt először állandóan. Egy részük itt maradt, fenntartotta összeköttetését a kivándorlókkal és csere útján nyert tőlük fejlettebb eszközöket és dísz tárgyakat. Különben hogy kerültek volna ide oly cikkek, melyek messze Keleten készültek?

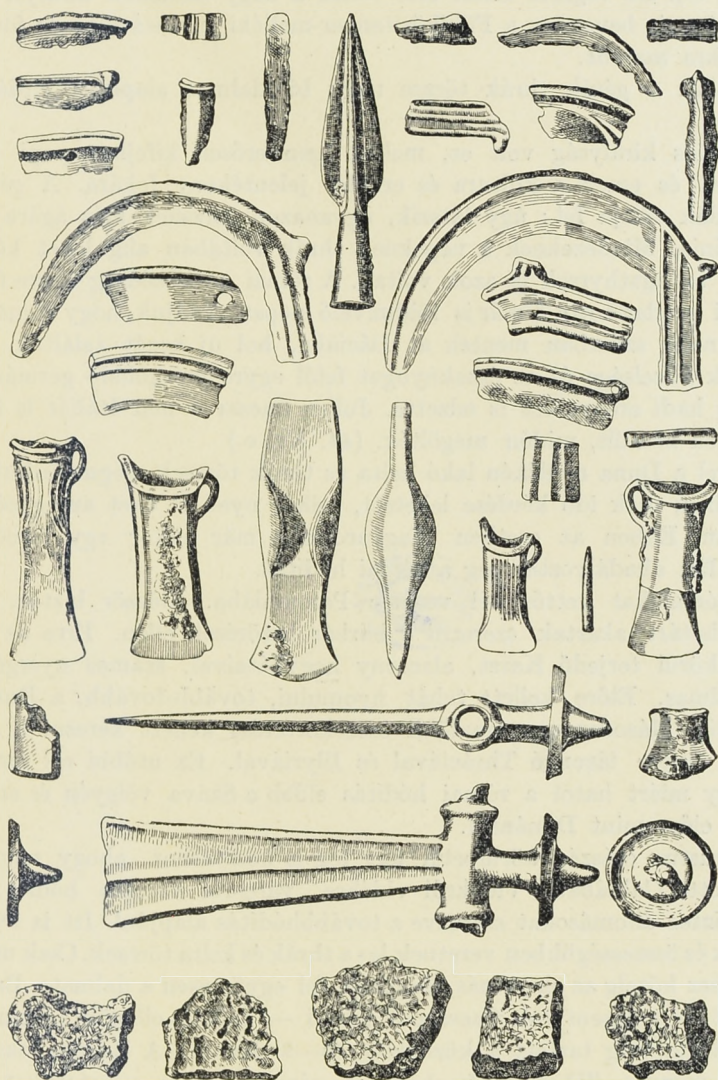
E fokón, talán másfélezer évvel Krisztus előtt, jut először érvényre országunk geográfiai helyzete. A nyugoti hegyes vidéknek előretolt bástyája ez, mely kiszögellik a nagy síkságba. Viszont a végtelen szittyai alföld egynyúlványának tekintethető az a róna, — nemrég még tengerfenék — melybe a Duna, Tisza és mellékfolyóik lassan, egyre változtatva folyásukon, beléróják medröket. Azok a rajok, me-

lyek Ázsia felől a Balkán és Apennin áldott mellékei felé veszik útjokat, épp úgy kénytelenek átkelni rajta, mint azok, amelyeket a Duna völgyének természetes útja vezet kelet és délkelet felé. Itt vezet át a népek országútja; az alig megszállottnak minduntalan újra meg kell küzdenie az újonnan érkezőkkel.

Történeti források alapján először az agathyrsekről hallunk. Herodotoszról róluk Dárius szittyai hadjáratának alkalmából (Kr. e. 500). Nőközösségben élő nép, mely már királynak hódol és melyet a történetírás atyja igen gazdagnak és elpuhultnak tart, valószínűleg mert sok volt az aranya. De ha gazdag,

miért él nöközősségekben, mire mindig csak a legnyomorultabb törzsek fanyalodnak; ha elpuhult, hogyan tartja vissza határaitól a vad szittyát? Hazája

2. ábra. Bronzkori gyűjtélék; találták Tarnason (Kolosm.), őrzik a M. N. Múzeumban.

Erdély. Az első folyamnév, a Maros, tőlük ered. A görög csak ezt ismerte még a Duna balpartján és a Tisza alsó folyását is úgy nevezte.

Körülbelül abban az időben nyomulhattak nyugat felől ide a kelták törzsei, melyek aztán az ország nyugati felében telepedtek meg. De a Pannonia és

Dácia nevek, melyeket a rómaiak ismertek, valószínűleg a még régibb thrák-illyr népréteg nyelvének maradványai.

Nagy Sándor átment a Dunán, torkolata táján, és szétverte a gétákat (335. Kr. e.). De végzete Kelet felé vonta a nagy makedon királyt. Földünk meghódítása és bevonása a Földközítenger-melléki civilizációba és forgalomba a rómaiakra maradt.

Ezalatt a géták thrák törzse nagy birodalmat alapított Erdélyben és körülötte.

Harcias királyság volt ez, melyet igen erősen kifejlett papi szervezet támogatott és emelt a kultúra és erkölcs jelentékeny fokára. A géta nevet aztán a dák váltja fel: úgy látszik, ugyanazon törzsnek más ágára ment át a hegemonia. Mindezeknek a népeknek thrák voltában alig lehet kételkedni, hisz már az agathyrsek is azok voltak. A római szomszédság egyre új kulturelemekkel gazdagította a már is földművelő népet. Tudjuk, hogy római mesteremberek nagy számban mentek át Dáciába, hol új hazát találtak. Másrészt a rómaiak közelsége és az északnyugat felől egyre mozgolódó germán törzsek támadása hadi erényeiket is edzette. Julius Caesar a már Itáliát is fenyegető dákok ellen készült, midőn megölték. (44. Kr. e.)

Mivel a Duna mellékén lakó kelta és thrák törzsek megmaradtak elszigeteltségükben, csak idő kérdése lehetett, mikor nyeli el őket az egységes, erős dák állam. Ebben az esetben Magyarország már akkor egy birodalomban egyesül. Ezt akadályozta meg a római hódítás.

A rómaiakat kettős cél vezette Pannoniába. Először biztos, könnyen védhető határt akartak szerezni a barbár betörések ellen. Erre az Aquileja végvára körül terjedő Karst, alacsony hegyhátaival, számos nyergével nem volt alkalmas. Előre kellett tehát nyomulni, tovább-tovább, a Duna hatalmas árkaig. Másodszor, szárazföldi összeköttetést kellett keresni a még alig behódolt, egyre lázongó Thráciával és Illyriával. Ez utóbbi cél magyarázza meg, hogy miért hatol a római hódítás előbb a Száva völgyén és annak déli mellékén előre mint Dunántúl.

Augustus császár körülbelül úgy fog a hódításhoz, ahogy nagy elődje, Caesar, tette Galliában. Vidékről vidékre, városról városra hódít, egyúttal mindig biztos állomásokat szerezve a továbbhódítás alapjául. Itt is »egyenként harcolnak és összességükben veretnek le« a thrák és kelta törzsek. Csak midőn már befejezéshez közelg az elnyomás, láznak fel együttesen a dalmata Bato alatt. Tíz légiót — sohasem volt Caesarnak annyi — kellett ellenök talpra állítani, úgy is három évig tartott a küzdelem. (6—8. Kr. u.) A lázadás okául pedig Bato azt mondta Tiberiusnak, hogy a rómaiak nem pásztorokat, nem is kutyákat küldtek nyájaik őrzésére, hanem farkasokat. A lázadás annál veszedelmesebb volt, mert Tiberiusnak ugyanekkor kellett megküzdenie Marboddal, a germán markomannok hatalmas királyával is, akinek Csehországban volt a székhelye. Ezóta Pannonia a Drávaig békés birtok maradt. Sziszek és Sirmium (Mitrovica) lettek itt a római világ őrhelyei és metropolisai.

Lassanként, szinte észrevétlen, tolódott aztán előre a római határ a Duna vonaláig. Ekkor (70. Kr. u.) Pannonia, mint külön provincia, elvált

A MAGYAROK VÁNDORLÁSÁNAK TÉRKÉPE.

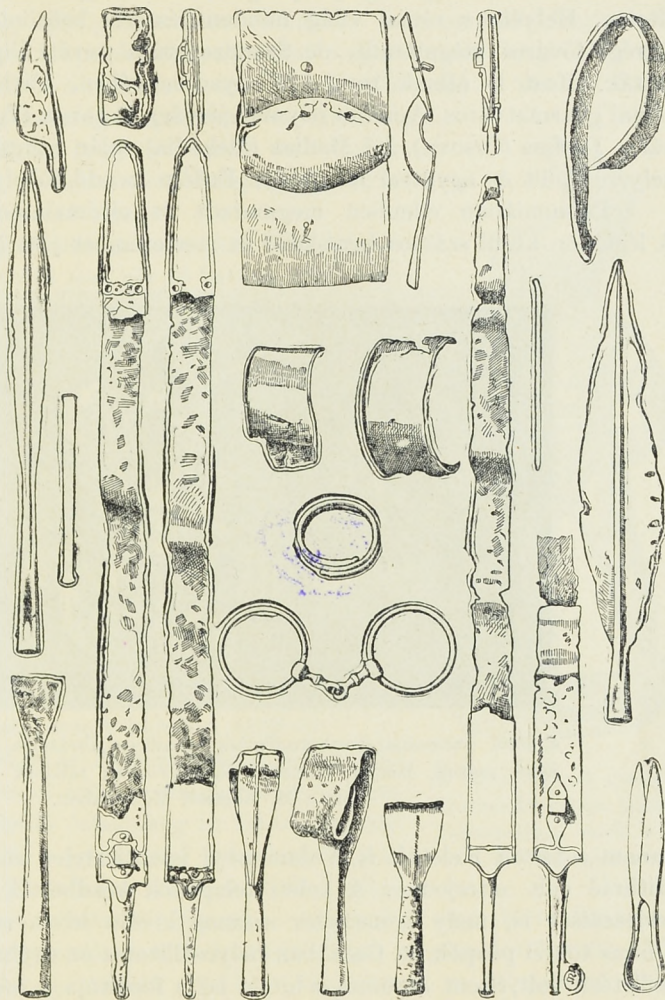

Illyriától. A folyam mentén csakhamar őrhelyek, castellumok, majd várak emelkedtek. A Dunát erős flottilla őrizte. A városokat, melyek közt csakhamar Aquincum (Óbuda) jutott legnagyobb jelentőségre, légiók szállották meg. Védelmük alatt megkezdődött a telepedés; a békés munka új, nagy területet nyert.

Ezt a hódítást nem igen háborította *dák*. Inkább délfelé, a mai Bulgáriába (Moesia) telepedő rómaiakkal érezte erejét.

Decebalus király még adófizetést is kiereszkol Domitianus császártól. Országát egyre erősíti, várakkal védi, főhatalmát kiterjeszti a Duna és Tisza közt lakó lovas jazygokra és még a távoli Parthia királyával is érintkezésbe lép, hogy Rómát megtámadja. Hiába. Trajanus két háborúban leveri, seregét megsemmisíti (102–106), őt magát öngyilkosságra kényszeríti. — Hogy minő fontos volt ez a háború Rómára nézve, minő dicsőséget szerzett a triumpháló császárnak, legjobban gyönyörű emlékoszlopa mutatja, mely most is ott díszlik Róma fórumán. Ennek reliefjein tűnnek elénk

3. ábra. Sírlelet a (Latène) vaskorból; találták Hódságon, őrzik a zombori múzeumban.

a Caesar és vitézei mellett a dákok is. Éppen nem látszanak barbároknak, ruhájuk inkább görögös, az asszonyoké is. A jazyg lovasok, kiket, lovukat is vértető, pikkelyes páncél borít, egészen más típust, inkább a hunnra emlékeztetőt, mutatnak. A sok harci jelenet mellett ott látjuk a béke nagy művét is: Trajanus hídjának képét. Azt a két háború közötti időben építtette a császár Turnu-Szeverin és Felislan közt, hogy a két part

összekötését zajlás idején is biztosítsa. Bármily sokat ígérő kezdet volt a dák kultúra, magasabb, nemesebb lépett helyébe.

Nemcsak a dák birodalom pusztult el, hanem a dák nép is. Uralkodó faj volt ez ; győznie kellett vagy megsemmisülnie. Elvérzett, kivándorolt még szabad vidékre, vagy fogolyképen más római gyarmatok népességét szaporította. Helyébe a római világ minden részéről beözönlő telepes nép lépett. A régi főváros megmaradt, de Sarmizegetusa nevét Ulpia Trajanára változtatták. Most is állnak romjai Hunyadmegyében, Várhely falunál. A többi római gyarmatváros, Apulum (Gyulafejérvár), Potaissa (Torda), Napoca (Kolosvár), Dreissa (Orsova), Ad Medias (Mehádia) talán szintén régebbi dák telepek helyére épült és egyúttal megjelölte Erdély leendő főhelyeit.

Pannoniában ellenben megmaradt és elrómaiásodott a régi lakosság. A légiókon kívül számos kereskedő és mesterember jött ide nemcsak Itáliából,

4. ábra. Pannoniai domborműkőből ; Achilleust ábrázolja, ahogy a kocsi-jához csatolt Hector tetemét végighurcolja ; találták Dunapentelén, most a M. Nemzeti Múzeumban.

hanem a távoli Keletről is. Valamennyi istentisztelet közt legjobban a perzsa Mithráé volt elterjedve. A keleti telepedők kezdhették meg a keresztyénség terjesztését is, mely nemsokára számos kiváló hívet szerzett. Szent Márton, a híres toursi püspök, ki Galliában helyreállította az egyházi fegyelmet, sabariai születésű volt, Szent Jeromos, a biblia latin fordítója, a négy egyházatya egyike, szintén pannoniai, stridoi.

A római uralom alatt sok tekintetben a maihoz hasonlítható élet honosodott itt meg. A nagy városokat kitünő utak kötötték össze egymással, Rómával és a Kelettel. A régi főhelyek nyugaton : Poetovio (Pettau), Vindobona (Bécs) és Carnuntum (Petronell) kívül esnek Magyarország mostani határán. Poetovio helyébe Sabaria (Szombathely) lépett mint székhely. Tőle északra épült Scarbantia (Sopron), Arrabona (Győr), tovább keletre a Dunánál Brigetio (Ó-Szöny), majd Aquincum, Intercisa Dunapentele), Sopianae (Pécs), Mursa (Eszék). Ime a mai jelentősebb helyeknek első kulturális szereplése.

A legnagyobb városok kezdettől fogva, mint coloniák, a teljes római jog élvezetébe jutottak. De a kisebbek is, kerületükkel együtt, mint municipiumok, önkormányzatot gyakoroltak. A városi kormánynak és vezetőinek tevékenységéről és a közszellemről számtalan emlék tesz tanúságot. Amellett az egy tartományból valók rendesen még külön egyesületeket is alapítottak. Mint jó rómaiak vagy görögök, minden alkalmat megragadtak, hogy életök kimagasló mozzanatait feliratokkal, szobrokkal megörökítsék, hogy kifejezzék hálájukat az istenek és a császár iránt. Művészetük ugyan minden ízében vidéki, de azért fogékonytságot mutatnak a szellemi élvezetek iránt is. Igaz, hogy az aréna és a fürdő volt a főmulatóhely, de azért nem hanyagolták el a komolyabb tanulmányokat sem.

De az igazi foglalkozás mégis a harc volt. Római vezetés alatt a pannonból csak oly jó katona vált, mint a gallusból és spanyolból. A folytonos küzdelem a birodalom legveszélyesebb határán kitünő hadi iskolául szolgált. A harmadik század nagy császárai egytől-egyet e vidék szülöttjei: Claudius csak úgy mint Aurelianus, Diocletianus és a Constantinusok.

A római limes szilárdsága szorosabb összetartásra és egyesülésre kényszerítette a mentén lakó barbarokat. A dák birodalom bukása után, a sarmaták, jazygok, quadok, markomannok, más germánok és szittyák kezét fognak a nagy védőmű lerombolására, mely őket egyrészt fenyegeti, másrészt visszatartja a munkás népek hön óhajtott kirablásától. Marcus Aureliusnak egész uralkodása (161—180) ez ellen a népszövetség ellen folytatott kétségbeesett harcban telik el.

Róma még győzte és Pannoniában a légiók mellett egyenlő lelkesedéssel küzd a világbirodalom teljes jogú polgárává emelkedő őslakosság is. Dáciában csak a rendes katonaság és a gyarmatos számított. A polgári lakosság igen jelentékeny része bányász, tehát hadviselésre nem igen alkalmas. Így ez a tartomány nem bírta kiállani a szomszéd gótok nagy népszövetségének minduntalan megújuló rohamát. Véres harcok után Aurelianus császár 270-ben kiköltözteti a telepeseket Dácia tartományából Moesiába, visszahívja a légiókat, lerontatja Trajanus hídját. A barbárság hódítóan tör előre. Róma vértetének egy igen lényeges része megszakadt.

Pannoniában még kétszáz éven át — bár sok rázkódás közt — megmaradt és izmosodott a római élet. De az ország mindig csak határtartomány maradt, egy nagy közösségnek függő, szenvedő része.

Ami műveltség létrejött, azt a népvándorlás hullámai elmosták. Kultúránkra alig gyakorolt közvetlen hatást. De azért a százados munka itt sem veszett egészen kárba. Midőn ismét oly nép került ide, mely képes és

5. ábra. Római gladiátor bronzszoborcskája, találták Pannoniában, most a M. N. Múzeumban.

hajlandó volt a kulturára, kész mintát talált, sűrűn kínálkozó anyagot, melyet felhasználhat, ha városban akar élni, ha dolgozni és harcolni akar, mint a római tette.

II. KELET ÉS NYUGAT KÜZDELME.

Róma a nyugati műveltséget egyesítette. Az Orbis Romanus magába ölelte mindazon országokat, melyekben a polgári élet hellén és latin alapon kifejlődött. Bármily különbözők azok a népek, melyek a császársban tisztelik urukat, származásban, vallásban, még kulturában is: a közös törvény és a közös hadsereg védelme alatt egynek érzik magukat, egy politikai nemzetet alkotnak. Egyek különösen a határon túl lakó barbárokkal szemben, kiknek nincs városuk, nincs irodalmuk, sem művészetük. Mert ne feledjük, hogy a régi világ legelső nagy művelt nemzetei, a görög, a phoeniciai, az aegyptusi, de még Mesopotamia is, mind Rómát uralták.

E nagy körbe illesztették be az imperatorok Pannoniát is. Már tudták róla, hogy mennyire szép föld (*formosissima tellus*). Nemcsak külsőleg, hanem valóban része lett a legnagyobb polgári és katonai közösségnek, mely addig létrejött. Mint előbástyája a déli félszigeteknek, különös gondot érdemelt. Az a jólét, mely itt meghonosodott, az a szellem, mely uralkodóvá vált benne, egyaránt biztosítás volt arra nézve, hogy a birodalommal együtt önmagát is kész a legvégsőig megvédeni.

Igazi egységről azonban csak törzseknél vagy egyes városoknál lehet szó. Ha valami, az általánosítás rontja meg a történetíró ítéletét. Róma története, mely különben is talán a legtanulságosabb történet, különösen arra mutat klasszikus példát, mint maradnak meg a közös rómaiságnak áttetsző és tévedésbe ejtő meze alatt a régi kulturális különbségek. A nagy történettel dicsekedő görög vagy aegyptusi sohasem lett igazán rómaivá, nyelvében sem. De még azon népek közt is, melyek románok lettek, csak azok váltak igazán rómaiakká, melyek alacsonyabb fokon állottak ugyan hódítóiknál, de mégis oly magasan, hogy annak kulturáját teljesen befogadhatták. Ilyenek első sorban a már előbb város lakó gallusok, hispánusok. Ott a rég megszokott békés uralom is elősegítette az összeolvadást. A később behódoltaknál sokkal nehezebben ment az átalakulás, és ott a végeken folyó örökös küzdelem is háborítólag hatott. Már az inkább falusi pannont sok minden elválasztotta az igazi rómaiktól és legfőleg ott jutott hozzája közel, hol erényei, bűnei, életmódja egyformák voltak: a katonaságnál. De minthogy itt a legkülönbözőbb népekhez tartozó harcosok is könnyen érvényesülhettek, Rómára is hatottak, úgy hogy míg a legyőzött népek elrómaiakodtak, addig a világ fővárosa részben elbarbárosodott. Barbár származású és lelkületű emberek jutottak a császári trónusra, a senatusba, a provinciák élére.

De más forrásokból is táplálkozott a barbárság a birodalmon belül. A határvidékek gyakran elpusztultak és a császárok fogoly barbáresapatokat szoktak oda telepíteni, hogy a hézagokat betöltsék. Hanem beolvasztásukhoz időre, békére lett volna szükség. Ez hiányzott. Így Pannonia már a IV. században telítve

volt nemcsak az őslakosoknál megmaradt barbárság hagyományaival, hanem az egyre megújuló telivér barbársággal is.

Ezt a magába zárt világot minden szárazföldi határán egyaránt ostromolja a körülakó barbárok árja. A Dunánál, Rajnánál, Eufratesnél, a Nilus zuhatagainál és a libyai sivatagon egyaránt meg kell vele küzdeni.

De ez a barbárság sem egységes; még kevésbbé az mint Róma. Mi is kösse össze a mórt a piktussal, a gótot a parthussal, a sarmatát az arabssal? De magokban sem egységesek. A római példa, a római pénz behatolt fejedelmek udvarába, a római kereskedő megtalálta az utat tanyáikhoz, sokan, kik római zsoldot húztak, elidegenedtek saját népüktől. Aztán meg a rómaiak elleni harc egymáshoz is közelítette őket, vérük összekeveredett, régi szokásaikat, erkölceiket elhagyták, a nyelvüket elfelejtették, úgy hogy p. o. Tacitus már az első században nem tudja a bastarnákról, germánok-e vagy sarmaták.

Nem is léphetnek fel egységesen, mert nemcsak a rómaiak ellen állanak fegyverben, hanem egymás ellen is. Voltaképp csak a limeslakóknak közös az érdeke. Kik mögöttük tanyáznak, már bennök látják az ellenséget és nem egyszer a rómaiakhoz szegődnek. Életmódjuk sem egy már: a limes szilárdsága és a mögöttük tanyázók nyomása egyre szűkebbre szabta a határnépek mozgását, megtelepedésre, földművelésre kényszerítette őket. Minél távolabb esik a római határ, annál szabadabb a mozgás, annál kizárólagosabb még a nomád élet.

A barbárságnak is megvan a maga egyetemes története. Ha a római szomszédságban lakó törzseket egyre erősebb nyomás készíti a végek megtámadására, e nyomásokait igen távoli eseményekben kell keresnünk. Belső Ázsiában, Khína határán, úgy látszik, már a II. században Kr. e. megkezdődik a hiong-nuk mongol törzsének vándorlása nyugot felé. A hiong-nuk felzavarják a török-tatár és ugor népeket, ezek a sarmatákat és gótokat; a lökést azután az előörs, a gót, jazyg vagy frank közli a római világgal. Határozott irányban hullámozó tenger az egész barbárság, mely le akarja rontani azt a gátat, melyet a római civilizáció vont eléje. Dáciában ez már sikerült is.

Mire azonban ide értek, megtompult fegyverök. A gótok Erdélyben szállottak meg, melyet Kaukaland-nak (Hochland) neveztek, szövetségeseik az alföldet borították el. Aránylag békében maradtak, sokat érintkeztek a rómaiakkal, még a keresztyénség is akkor vert köztük gyökeret. Ha az árvíz áttör a

6. ábra. Római oltár kőből, találták Petronellben, a régi Carnuntum területén, most a M. N. Múzeumban.

gáton és nagy ártéren széled el, tovább nem terjed. Úgy történt most is. A megtelepedett gót védbástyája lőn a birodalomnak a kelet felől jövő barbárok ellen. Pannonia tán sohasem élvezett nagyobb nyugalmat mint a Dácia elveszését követő században. A barbár világban is nyugalom állott be. Hermanarich gót király hatalma alá hajtja a nagy orosz síkság legtöbb törzsét és fejedelmét.

Itt tehát oly barbár állam volt alakulóban, mely egyesítve a nomád népek erejét, egységes erővel ronthat a már gyengült Rómára.

De a barbárok egyesítésére más nép volt hivatva. Oly nép, mely minden ízében barbár és nomád, melyet még nem érintett sem a római, sem bárminő más civilizációnak hatása.

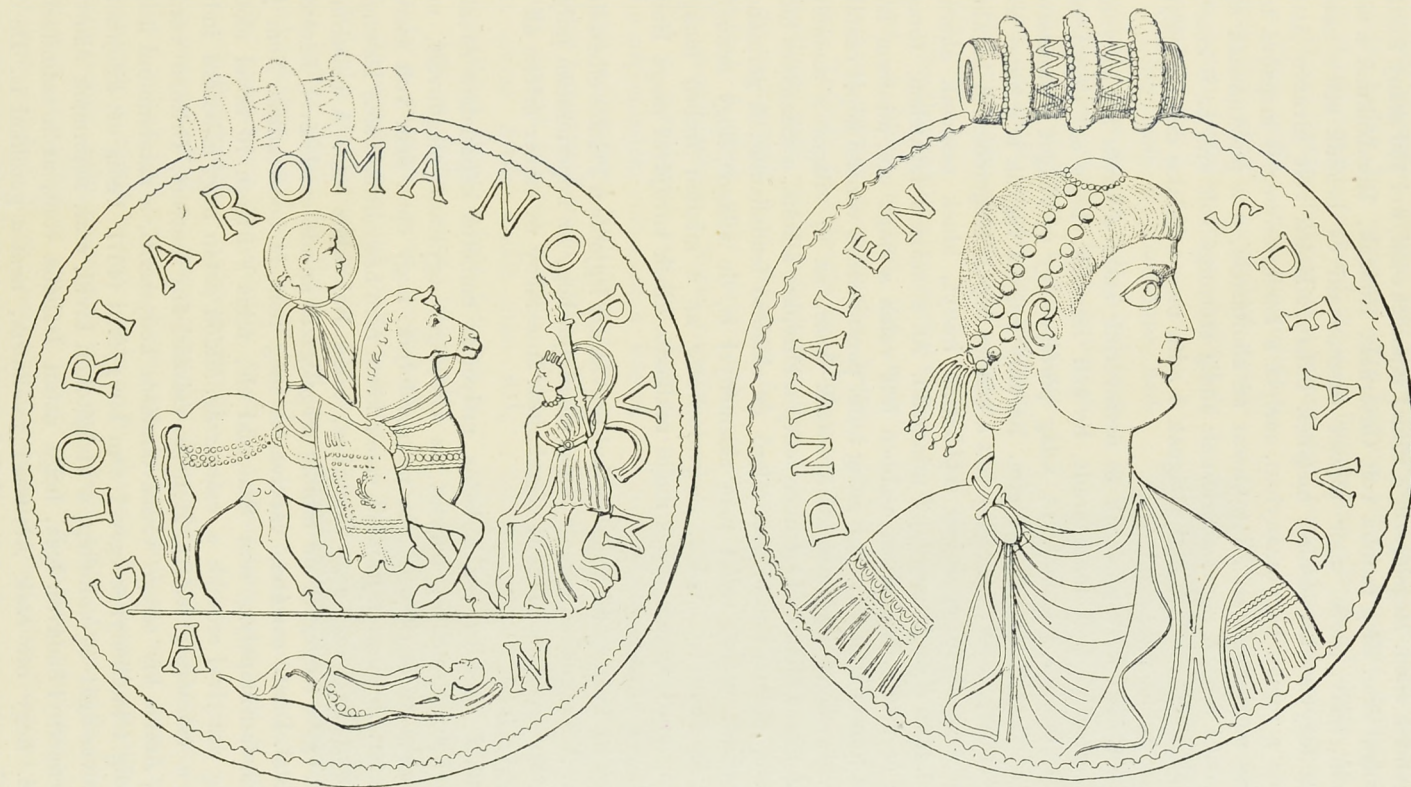
Ez a nép, a hunn, fajra, életmódra is különböző attól a sokféle néptől, mely eddig ostromolta Rómát. Pusztai nép, mely semminő kényelmet nem ismer; harcos, melynél még maga a harc a cél, nem a zsákmány. Azoknak a nagy lomha tömegeknek, melyek eddig próbálkoztak a római kultúra leverésével, a hunn adta meg az ellenállhatatlan lökést.

A hunn, mint az összes török törzsek vezetője, 375-ben lép az Ural és a Kaspi tenger közt Európába. Nemcsak hódít, hanem magával ragadja mind azokat a népeket, amelyeket útjában talál. A Kaukázus északi részén lakó alánokkal is erősödve, neki zúdul az egész népáradat Hermanarich birodalmának. Ez sem bír ellenállni. A 110 éves király, kit Nagy Sándorhoz hasonlítottak, maga vet véget életének. Népe meghódol és követi Balambert, a hunn királyt. De a már megtelepedett nyugoti gót nem akar urat elismerni maga fölött, ki magával seperje. Egy részök Erdélyben huzza meg magát, a másik a Duna jobb partján, római földön, kér és nyer földet. Ez a csapat őli meg aztán 378-ban Valens császárt és pusztít Konstantinápolyig. Így a hunn lökés már első rohamában megdönti a birodalom legféltettebb bástyáját, mert hisz akkor már Konstantinápoly a birodalom központja. A pannoniai limes sem tartható már; a virágzó ország a barbárok martalékává válik, melyen keresztül ezentúl bátran száguldhatnak Italia felé is.

Csudálatos, három év alatt minő változásokat hozott létre a hunnok megjelenése. Az Uraltól a Dunáig egyetlen birodalom terjed el, a hunn királyé, kinek a többi fejedelem és nép fegyverköteles szolgálja. A hunn uralkodó kezdetől fogva úgy lép fel, mint a római császár egyenlőrangú vetélytársa. A Duna jobb partja ám legyen Rómáé, de a balpart, az egész barbárság az övé. E változás gyorsaságát csak részben fejtí meg a hunn név előtt szálló rémület. Oly nép, mint a keleti gót, a gepida vagy a jazyg volt, nem ijed meg az árnyékától. Félelmetessé a vezetésben megnyilatkozó egységes parancsoló akarat és az tette, hogy ennek az akaratnak végrehajtója halálmegvető, nagyszámú, hihetetlenül gyors lovasság volt. Akkor jelent meg először Európában, megdöbbenést keltve mindenütt. Talán nagyobb változást idézett elő a harc művészetében mint a lőpor és mint a gőzhajó. A hatalmi tényezőket soha semmi más katonai eszköz oly hirtelenül, oly nagy területen, fel nem forgatta.

Egyelőre pihen a hunn, a keleti síkság népeinek behódításával van elfoglalva, a római birodalom további felbomlasztását »szökött rabszolgáira«, a vizingótokra, vandalokra, burgundokra bízva, még segíti is a császárt Rhadagais

7. ábra. Római aranymedaillon, előlről és hátulról tekintve, Valens császártól; találták a szilágysomlyói első kincsben; őrzik a bécsi cs. k. műtörténeti múzeumban.

és a burgundok ellen. Megelégszik a római »ajándék«-kal, évi 350 arany fonttal, meg is szolgál érte. Elég munka volt Oktárnak, Ruának, Mundzuknak a száz-féle germán, szláv, török, ugor törzset összetartani és belőlük azt a hasonlíthatatlan fegyvert kovácsolni, melynek felhasználására volt hivatva Attila.

Attila a román hagyományban, melyet a kereszténység is magáévá tett, a rombolás megtestesítője. Mint Caesar az alkotásnak, ő a pusztításnak szellemét egyéníti meg. A népvándorlásnak addig szétforgácsolt erői az ő kezében váltak csak tömörekké. A régi világnak ő adta meg a halálos dőfést, melyből nem tudott többé felocsudni.

Ha történeti művét nézzük és összevetjük azzal a kevés hiteles vonással, mely személye felől fennmaradt, be kell látnunk, hogy az alkotó nem volt benne kisebb a rontónál. »A világ pörölye« egy új világot is támasztott fel; csak azzal sujthatott le a régire. Bármily nagyra vegyük is a hunn törzs számát és erejét, mégis csak csepp volt a vándor népek tengerében. A hatalmas áradatnak csak olyan egyéniség szabhatott irányt, kinek nemcsak akarata, hanem belátása előtt is meghajol mindenki. Az a számos fejedelem, törzsfő, király, ki őt uralta, sokkal szívesebben lett volna a maga ura, mintsem hogy ott üljön a hunn divánban, vagy pedig hunn parancsszóra vezesse népét csatába.

A régi világot intézmények kötötték össze, az új világot a személyes kapesok. A római állammal szemben fellép a középkor állama, a személyes hűség alapuló, örökös harcot feltételező és előidéző feudalizmus. A germánoknál, szlávoknál voltak talán más előzményei is, de világos, hogy eszméjét, mielőtt még neve lett volna, megvalósította az a minden ízében mongol, lapos orrú, apró szemű, széles mellű uralkodó, kinek kardjával maga Hadur adta a világot hűbérebe.

Hogy itt kultúra áll szemben kultúrával, azt legjobban Priskos elbeszélése bizonyítja. A hunnokhoz pártolt római elmondja, hogy az imperiumban milyen bölcssek a törvények, de nincs ki végrehajtsa. Intézmény és ember értéke áll itt szemben egymással.

Politikai túlsúlya, az a hatás, melyet az emberek képzeletére és akaratára gyakorolt, mellyel barátot és ellenséget egyaránt megbűvölt, még csodálatosabbá válik előttünk, ha meggondoljuk, hogy éppen nem volt szerencsés hadvezér. A maga fajtájából valók közül nem hasonlítható sem Dzsengisz khánhoz, sem Batuhoz, sem Timurhoz, talán Bulcsuhoz sem. A keletrómai birodalmat egyre fenyegeti, de mindig megelégszik az adó emelésével, feltételei elfogadásával. Döntő csatába, váróvásba még nem is bocsátkozik. Nem jut el sem Konstantinápolyig, sem Szaloniki elé, mint Fritigern 70 évvel előbb, mikor még annyival erősebb a császárság. Midőn aztán nagy háborúra indul, nyugatra, a császárság feléért, Honoria császárlány kezéért, Orléans városa megállítja, Aëtius kis serege visszavonulásra kényszeríti, a catalaunumi ütközetben pedig félmilliónyi seregével sem bír győzni (451). Pedig ott kifejthette páratlan lovasságát és voltaképp, a vizigótokon kívül, csak népromok állottak szemben tengernyi hadával. Igaz, hogy aztán Itáliába ront, azon számításból indulva ki, hogy ott csak Aëtiusal találkozik, nem a gótokkal is. De ott sem jut túl a Pón, nem foglalja el Rómát, mint Alarich és Geiserich. Mantua

mezejéről visszatér, aligha Leó pápa követsége miatt, hanem mert a pestis tizedelte hadát. Így egyetlen nagy katonai sikere Aquileja feldulása maradt (452). A tudatos rombolással itt is az öntudatlan alkotás : Velence, áll szemben.

Hazai történetünkben az a jelentősége, hogy fejedelmi székhelyét ide tette át a Tisza mellé, innen uralkodott a politikailag először egyesített országon, innen tartotta féken Keletet és Nyugatot.

Több volt ő diadalmas hadvezérnél : az a samán volt, kivel népe meggyőződése szerint felső hatalmak állottak szövetségben. Ennyi ragaszkodást, odaadást, ily páratlan történeti emléket nem biztosíthat más mint a vallás.

Váratlan halálával megszűnt birodalma. A hunn nemzet íjja, mint Marcianus császár megálmodta, ketté törött. Trónját örökölhette fia Ellák, örökölhette még vitézi tulajdonságait is, de varázserejét nem. A népek felázadnak. A népek nagy csatája után, mely véresre festette a Netád patakot, e föld a germánoké maradt. Eggyel több népomladék, volt a hunn. Búsan, megtörve tért vissza Szittyaországba, a Fekete tenger mellékére. Világ urából ismét nomád rablóvá süllyed. Tizenhat évvel Attila halála után fiát, Dengezikhet, mint rablót fejezték le.

Igy a hunn nem háborgatta tovább a germán népek rendezkedését. Az ország nagyobb keleti része Erdéllyel a gepidáknak jutott, Pannónia a keleti gótoknak. Észak felől az örökké kóbor herul tanyázott, majd bejött nyugaton a longobárd is. Az elpusztult Pannoniában a római városok

még megmaradtak, de mezei termelés, biztosság, közlekedés híján lassú pusztulásra voltak kárhozthatva. Ezen nem változtatott az sem, hogy névleg még fennállott a római császár uralma. A »harcos Aquincum«-ról 458-ban, tehát Attila halála után, emlékezik meg egy római költő. De a kiélt földön a bárbar sem maradhatott meg. A keleti gótok Moesiába vándoroltak és onnét indultak 489-ben Nagy Teodorikh, a monda »halhatatlan Detréje« alatt Itália meghódítására. Helyökbe a longobárd lépett.

8. ábra. Római családi sírtábla kőből, találták Alsólendván, most a M. N. Múzeumban.

Nemsokára halálos küzdelem támad a hatalmasabb gepida és az új jövények közt. A rómaiak abból indulva ki, »hogy ha elvesznek, nem nagy kár«, nem avatkoztak be és eleinte a gepida kerekedett fölül. A fiatal longobárd király, Alboin, hogy bosszut állhasson, a Keletről a Kárpátokig száguldó avarokat hívta segítségül. A német törzsek csak oly kevésbé birtak egymás mellett békén megmaradni most, mint századokkal előbb vagy utóbb. Versengésük okozta, hogy e földön másodszor is pusztai nép lett uralkodóvá (568).

A gepidák és longobárdok háborúinak véres és az embertelenségig kegyetlen lefolyása mutatja, hogy ezzel a változással a kultúra nem sokat veszített. De nem is nyert. Az avar török nép, mint a hunn; nyelvben, szokásaiban, életmódjában hasonló hozzá, de mintegy satnyább kiadása. Politikailag sokkal alacsonyabban áll, hiányzik belőle minden nagy vonás. Mintha nem is uralkodó népek született volna; nem hiába köröztette őket a keleten maradt törökök khánja, mint megszökött rabszolgáit. A dicsőség vágya helyébe a kincsszomj lépett, az erőt gyakran pótolja a ravaszság. Baján úgy aránylik Attilához, mint egy felfuvalkodott parvenü a világ született urához. Ez a gőg, ez a felfuvalkodottság lett fátuma az avarnak. Ennek tulajdonították bukását, enyészését. Közmondássá lett: elpusztult, emléke veszett, mint az avaroknak.

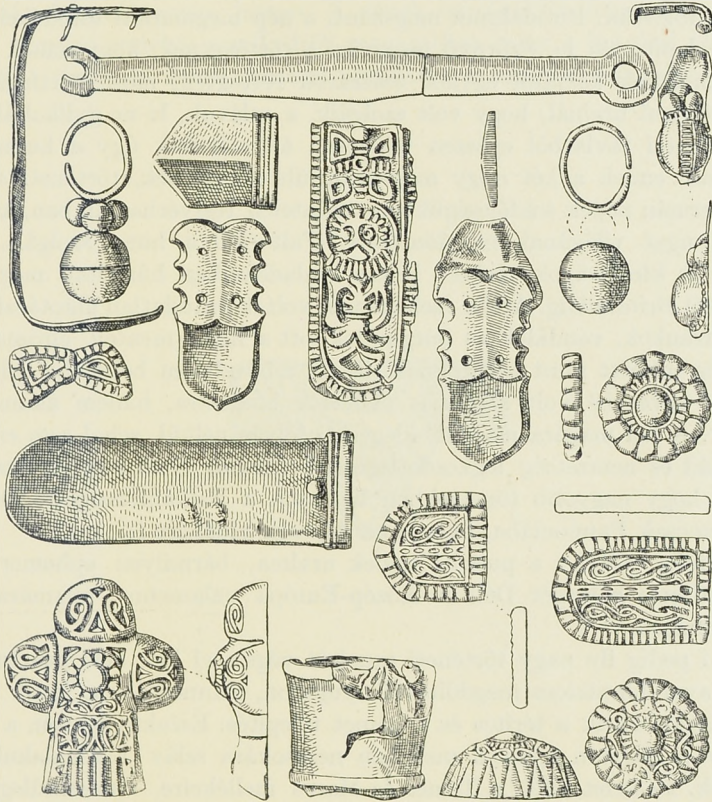
Igaz, hogy más, hitványabb eszközökkel kellett dolgozniuk mint a hunnoknak. Ezeket büszke, szabad, harcos népek uralták. Attila jobbjai is királyoknak termettek. Az avarok hatalma keleten nem ért túl a Donon, a mongol-török népek java aligha tartozott birodalmukhoz. A germánok, kivéve a gepidákat, kiknek romjai egyideig még megmaradtak alattuk, kivonták magukat hatalmuk alól. A szövetséges longobárdok, a győzelem kivívása után, a kötött szerződés értelmében elvonultak Itáliába és ott alapították maguknak új hazát. Maradtak tehát a szlávok, oly nép, mely az erőt számmal pótolta és nem tűnván ki sem háborúban, sem a béke műveiben, szinte szolgasorsra volt predesztinálva. Már pedig az úr jellemét mi sem alakítja annyira mint a szolga természete.

Az avar birodalom virágzása csak egy emberöltőig tartott, míg Baján élt (568—602). Rövidebb ideig tartott tehát még a hunnokénál is. De országuk, noha belső viszályokban itt sem volt hiány, még kétszáz évig fennállott. Ennek oka éppen az, hogy alattvalóik másfélék voltak mint a hunnokéi.

Teljesen Attila örökébe lépnek annyiban is, hogy khánjaiknak kezdettől fogva Magyarország a székhelye. Amint hatalmuk csökken, határaik is majdnem megfelelnek hazánk mostani határainak. Így az ő uralkodásuk alatt vált e földből először egységes és nemzeti állam. Egységes, mert csak e korban szűnik meg Pannoniában egészen és végképen a római uralom, műveltség és városi élet. Megszűnik annyira, hogy Bajánnak a görög császártól kellett kérnie ácsokat, hogy neki fürdőházat építsenek. És a rombolásnak ezt a munkáját nem a hunn, az avar vagy a longobárd végezte. Azok legfőleg raboltak és védtelenné tették a városokat. Az igazi ellenség a nyüzsgő szláv, ki minden-hová beférkőzik, kinek semmi igénye nincs és ki szaporaságával magába olvasztja és magával egy sorba süllyeszti a római gyarmatosoknak még megmaradt ivadékait. Olyanféle átalakulás volt ez, mint midőn a tót és cseh szívárgott be felső vidékünk és Csehország német városaiba.

Külső politikája alig van az avarnak. Nyugot felé a már letelepedett, keresztyén germán népek állnak szilárd bástya gyanánt. A frankokkal még harcolnak néha, a longobárdokkal még fennáll a szövetség és csak mint szövetségeseik lépik át Italia határát. Marad tehát a hanyatló keleti birodalom. De ott is inkább sarcolnak és pusztítanak, mint hódítanak. Egyetlen nagyobb politikai ideájuk az volt, hogy az újperzsákkal szövetségben 626-ban megtámadták Konstantinápolyt. De a vállalkozás nem sikerül. Heraklius császár aztán,

9. ábra. Sírlelet a gátéri (kiskunszállási) avarkori temetőből, most a szentesi múzeumban.

hogy a végeket biztosítsa, Illyriába és Moesiába telepíti az addig a Kárpátokon túl lakó horvátokat és szerbeket (630). Már e népek átvonulása bizonyítja, minő laza lehetett az avar birodalom szerkezete. Mikor azután az Aldunánál államot alapítanak a rokon bolgárok is (679), az avar hatalom mindenfelől körül van kerítve. A kénytelen béke pedig szüntelen belső harcokat okoz. Az avar pusztul, a szláv erőre kap.

A végső csapást Nagy Károly méri a már korhadó országra. Az avarok szövetségre léptek a frank király ellen fegyvert fogó bajor herceggel, Taszilóval. A herceg leveretése után a khánra került a sor. A frankok három felől támad-

tak; Itália felől, hol már meghódították a longobárdokat, szintén jött be seregük (791). Az avarok vitézül verekedtek; miután a mezei csatákban legyőzettek, még földváraikat, gyűrűiket is védték, hol kincseiket, családjaikat őrizték. Öt év múlva Károly fia Pipin behatolt a Tisza mellékére és elfoglalta a khán főgyűrűjét. Oly töméntelen kincset találtak ott, hogy a frank birodalomban, hol addig alig ismerték az aranyat, most az vált értékmérővé. Az avarok kénytelenek voltak végül meghódolni és megtérni. Csakhamar újra fegyvert fognak azonban és megtámadják a bajorokat. Nagy Károly, most már császár, rettenetes ítéletet ül fölöttük. Birodalmuk megszűnt, a nép megmaradt töredékeit Sabaria vidékén telepítették le. Szörnyű nemezise a történetnek, hogy ennek a büszke népnek, melynek karjától egykor császárok rettegtek, most pártfogásért kellett könyörögni urainál, hogy volt szolgáik, a szlávok, le ne gyilkolják őket.

Történeti távlatból egészen világosan áll előttünk úgy a hunnak, mint az avarnak, ennek a két nagy megsemmisült nemzetnek, történeti szerepe.

A germán népek sokféleségükben, szüntelen testvérharcaikban, képtelenek voltak Nyugat világának megdöntésére. Faltörőül a hunn szolgált. Azok a nemzetek és királyságok, melyek Róma omladékaiban húzódtak meg Itáliától és Afrikától Britanniáig, Attila szellemének voltak öntudatlan alkotásai. Nélküle a gótok, frankok, vandálok és burgundok, ott a limes mentén, elrómaiiasodnak talán, még mielőtt mint hódítóknak sikerül a birodalom belsejébe behatolniok.

Még kevésbé volt alkalmas nemcsak hódításra, hanem államalkotásra is a szláv. A hol magára maradt, idegen befolyás nélkül, sehol sem emelkedett túl a család és nemzetség legkezdetlegesebb fokain. Neki meg az avar szolgálatörőül, hogy nagyobb tömegekben bejusson a Balkánfélszigetre és beszívárogjon nemcsak Pannoniába, hanem az Alpések vidékére is.

Röviden szólva: a pusztai népek uralma, bármilyen ephemer volt is, mégis rásütötte bélyegét Déli és Közép-Európa valamennyi államára és nemzeti alakulatára.

A ki pedig ily nagy történeti munkát végez, el kell belé pusztulnia.

Az avar birodalom megdőltevel nyugaton, Pannoniában, frank örgrótság alakul. Megkezdődik a térítés és a német telepítés. Északnyugaton, a Vág völgyében és a Balaton nyugati mellékén nemsokára szláv államalakulás csirái észlelhetők. Délkelet felől, a Temes és Maros mellékeire, valószínűleg a bolgár uralom terjeszkedik át. Az ország közepe, az avarok fészke üres maradt. Avar sivatagnak nevezik; Nagy Alfréd mint »Westenney«-t ismeri. Legfőlebb néhány felszabadult szláv csoport csatangolhatott benne. Magok az avarok Szombat-hely és Sopron tájékán talán tovább tengődtek, addig, míg a rokon magyarságba olvadhattak bele.

* * *

Szomorú kép, leverő mindenkire, ki hinni akarna a történeti haladásban, a munka állandó eredményében.

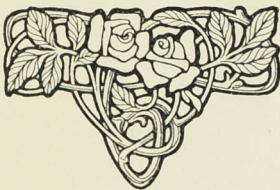
Csaknem másfélezer évnvi betelepítés, művelés, több nagy államalkotás után, ez a föld 800 után alig ért el magasabb fokot műveltségben, népszámban, erkölcsben, mint amelyen a kelták első betelepedésekor állott. Elveszett a római és

kelta munka benne, csak úgy mint a dák, hunn és avar politikai szellem, mint a jazyg és gepida vitézség. Sem mint provincia, sem mint önálló ország nem birt megállani. Sírja lett az összes nemzeteknek, melyek egymás után uralkodtak rajta. Csak az élt még, kit alacsony sorsa védett meg.

Világos a ténynek oka is. Kivéve azon ismeretlen századokat, melyekben a kelta, a pannon és a dák nomádból földművelővé lett, minden kulturai haladás nemcsak idegen befolyáshoz, hanem idegen nép beözönléséhez volt kötve. Hiányzott a folytonosság. Amit az egyik felépített, lerombolta a másik, hogy aztán hasonló sorsra jusson. A népek országútján lehetetlen volt, hogy egy nép a maga erejéből emelkedjék magasabbra mint a hol ősei állottak.

Ezt a történeti átkot részben eloszlatta a magyar telepedés és államalkotás.

I. RÉSZ.

A PATRIARCHÁLIS KOR.

I. FEJEZET.

A MAGYAR NEMZET EREDETE ÉS ALAKULÁSA.

MINDEN NEMZET első kezdete homályban vész el, és ezt a homályt csak a mondák és hagyományok világa deríti föl némi fénnel, de többnyire ez is posványba vezet. A régi nemzetek istenektől származtatták magokat; a klasszikus népek heroszoktól, a középkoriak a Genesis néptáblájából keresték ki magoknak a legjobban tetsző ükapát. Mely római merte volna kétségbe vonni Aeneas bolyongását, Romulus és Remus isteni származását és farkastejjel való táplálását? De még a XVIII. század elején is a Bastilleba csukták Vellyt, mert kétségbe merte vonni a frankok trójai származását. Hiába: a nemzetek kulturai fokát mi sem állapítja meg oly biztosan mint történetírásuk, mint annak az igazságnak a mennyisége, melyet elbirnak és befogadni képesek.

Nem követhetjük azokat, akik még az özönvíz előtt is tudnak magyarokról; még azokhoz sem csatlakozhatunk, akik dogma gyanánt hisznek a szittyák, vagy legalább is a hunnok, magyar voltában. Elmondjuk az adatokat, és ha nem is jutunk bizonyos eredményre, legalább megjelölhetjük azt, ami még legközelebb jár, ha nem is a bizonyossághoz, de a valószínűséghez.

Régebben a zsidó nyelvhez szerették hasonlítani nyelvünket buzgó theológusok és még Horvát István is figyelmeztet arra, mennyire »pözsög a biblia« a magyar nevektől. Báró Eötvös József, a nyugati kultúra fenkölt lelkű apostola, nem mondott le a reményről, hogy egykor ki lehet majd mutatni az indogermán nyelvekkel való rokonságát. De már több mint kétszáz éve — először Leibniz írta meg — köztudomású, hogy a magyar nyelv a finn-ugor nyelvcsaládhoz tartozik. Még a XVIII. században megkezdik a bizonyítást, Sajnovics János a lapp nyelvvel, Beregszászi Nagy Pál a törökkel hasonlítja össze. A XIX. században egyrészt Reguly Antal, Budenz József és Hunfalvy Pál, másrészt Vámbéry Ármin tudományos alapot szereztek ennek a tannak.

De bárminő fontos egy népre nézve nyelve, származását maga a nyelve még sem határozhatja meg. A magyarral rokon bolgár, alighogy a történeti életbe lép, elszlávosodott. A normann nép Oroszországban szláv lett, Norman-

diában francia, onnét elkerülve, Angliában angol, Siciliában meg olasz. Külömben is az eredeti ugor nyelvűkincs még azt a műveltségi kincset sem fejezhette ki, melyet a magyar mai hazájába magával hozott. Nemcsak az állami életre vonatkozó szavak, de a földművelést és kezdő ipart jelölők is törökök. Így a nyelv is reávezet arra, hogy a magyar nyelv megalakulásában része van a töröknek is.

Még bonyolódottabbá teszi a kérdést az, hogy a keleti népek és a byzanciai kivétel nélkül töröknek tartották a magyart. Hiszen még szent korunk alsó részét is »Turkia királyának« adományozza Dukas Mihály görög császár. Csak a szlávok nevezték őket ugoroknak (vengri) és ez a név hatott nyugatra; tőle eredt az »Ungarus« szó, nem pedig Ungvártól. Csak a »magyar« maga nevezi magát e néven; se nem töröknek, se nem ugornak.

Mindnyájan tudjuk, minő nagy, komoly tudományos harc dúlt e kérdések fölött. A »finnek« csakis nyelvészeti alapon küzdöttek, azon bizton is állanak. A magyarban azonban valami ösztönszerű idegenkedés van a finn rokonság ellen és ennek az előítéletnek talán van is némi jogosultsága.

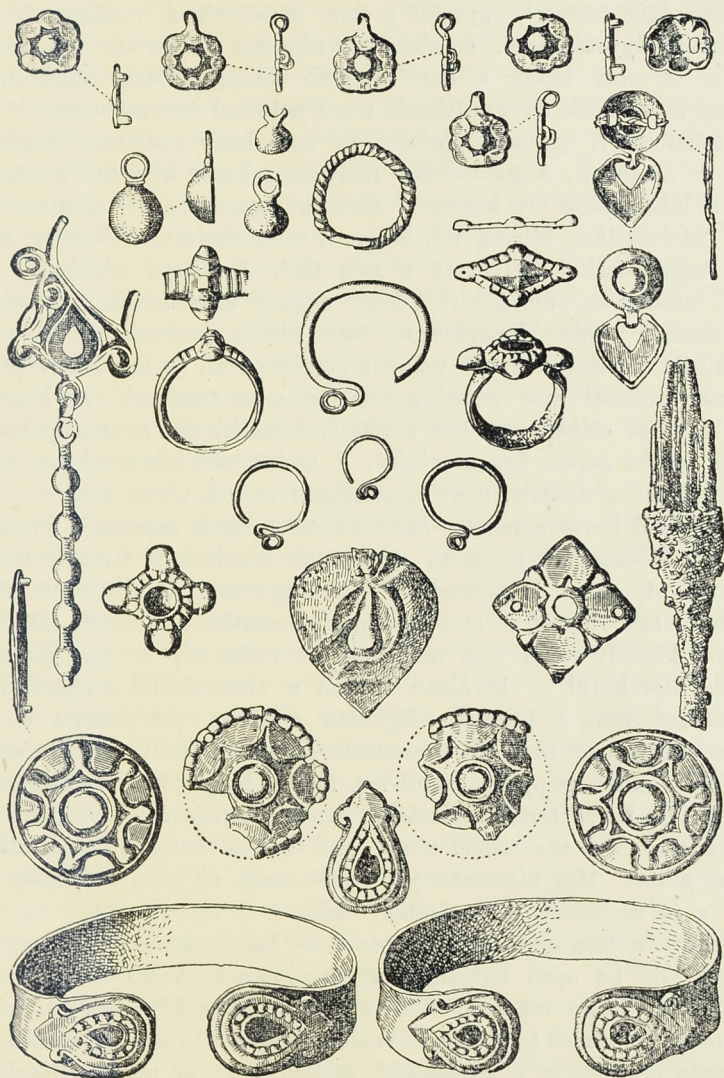
A finn-ugor nép sohasem lép fel mint harcias, pusztai lovasnemzet. A magyarnak egész életmódja, mióta a történelem színhelyére lép, inkább török-hunn rokonságra vall. A találynak a történet adja megfajtását. A hunnokkal együtt eljött a keleti törökségnek egy törzse, mely, mint neve mutatja, talán a mandzsúval állott valamikor rokonságban. Ez esetben úgy Japán ősi hódítói (1000 körül Kr. e.), mint Khína mostani urai a magyaroknak lennének rokonai. Ez a harcos, nomád lovasnép ugor népek közelében szállott meg, még pedig ott, hol az ugoroknak vogul-osztják ágával került szomszédságba. Csakugyan a magyar turkok első kimutatható hazája a Jaik (Ural) folyó melléke, az a vidék, melyet később is Nagy Magyarországnak neveztek és melynek lakói mai napig baskirok — ahogy a legrégibb arab írók a magyarokat hívták. De még az a vidék is, hol Julianus domokosbarát 1236-ban a magyarok rokonait megtalálta, közel esik oda. A törökök meghódították az Uralhegység erdős lejtőit lakó nemzetségeket, belőlük is katonás pásztorokat neveltek, nyelvöket pedig megtanulták.

Általános törvénye a modern népeknek, hogy mindig a számra kisebb hódító veszi át alattvalóinak nyelvét és nem, megfordítva. E szabály alól, tudtommal, nincs kivétel.

Egyetlen komoly ellenvetésként azt lehetne felhozni, hogy nomád nép, a maga elszigeteltségében, nem igen tanulhat idegen nyelveket. Ez áll, csak hogy a magyarhoz hasonló nép nem csupán külön-külön gazdálkodó pásztorokból áll, hanem egyúttal katona is. Már pedig világos, hogy az együtttharcolás legjobban összeszoktatja, egynyelvűvé teszi a népeket. Ez volt a nyelvegység legjobb iskolája és tudjuk, mennyi hasznát vette a római is. De meg ma is hány példa mutatja, mennyire reáragad a cselédség nyelve az ifjabb nemzedékre. A török uraknak az ugorok voltak cselédjei, szolgálói, mielőtt még bajtársaikká emelkedtek volna. Ilyen népkeveredésekkel tele van a népvándorlás kora; elég a sarmatákra, quádokra, aztán a bastarnákra hivatkozni. De még Attila udvarában is egyformán dívott a gót nyelv a hunnal.

A magyarnak az a történeti jellemvonása, hogy már mint keveréknép lépi át a történeti élet küszöbét. Így nyelve kezdettől fogva gazdag, hajlíthatóbb, faja az ellentállásra és a további beolvasztásra alkalmasabb. A török

10. ábra. Sírlelet a honfoglalás korából, találták Oroszlámoson (Torontálm.), őrzik a szegedi múzeumban.

harci tüzzel egyesült benne az erdei népek munkabírása, szívós kitartása. Az egész nemzetnek pedig természetesen az a törzs adja nevét, mely azt megalkotta, a török, bár származásra kétségtelen több a más eredetű magyar.

Nem csekély az a szellemi és erkölcsi tőke, mely ebből a frigyből a magyarra szállott. Az a páratlan ügyesség a lovaglásban és nyilazásban, mely kizárólagos öröke a pusztai népeknek, a pásztorkodás különböző nemeiben való gyakorlottság, mely egyaránt fegyelmezi a szemet és elmét és állandó éberséget, józanságot követel, egyesült a finn népeknek a vadászat és halászat terén szerzett ügyességével. A magyart »elsőnek tartották a vadászatban«, már pedig ez volt akkor a harc legjobb iskolája. Még fontosabb ennél, hogy az együtttharcolás és együttlakás nagy politikai eredményeket nevelt és követelt: a bölcseséget, igazságszeretetet és azt, hogy tudjanak uralkodni önmagukon és másokon. A pásztorelet, mely nem ismer kitűzött, kimért határokat, hol a lábasjóság oly könnyen cserélhet gazdát, speciálisan szigorú és igazságos bíraskodást tételez fel. Mikor a pusztába ért, Mózesnek is az volt a dolga, hogy bírakat helyezett a nép fölé. A szittya népeknek, Homeros ideje óta, mindig az volt a hírük, hogy nagyon igazságosak. Családi erényeiket sem szabad kevésre becsülnünk. Nem birjuk azoknak oly lelkes dicsőítő leírását, minőt Tacitus hagyott reánk a germánokról, de mindenesetre feltűnő, hogy a magyaroknál más mint egynejlőség soha sem volt, és hogy ez alól legfőlebb egy-két előkelő tehetett kivételt. A családi élet tisztasága biztosította mindig az északi népek hegemoniáját. A létért való küzdelemben mindig az a törzs vívja ki a diadalt, mely önönmágán is tud uralkodni.

Vallásukról kevés a pozitív ismeretünk. A török népeknek mindig voltak papjaik, kik áldoztak és jósoltak. Attila, ki mindenben fenntartotta az ősi hagyományokat, ehhez is ragaszkodott és még a catalaunumi csata előtt is kikérte táltosai oraculumát és annak alapján bocsátkozott harcba. De a babona mellett volt komoly eleme is a vallásnak. »A török nép — így írja egyik első ismertetője 600 körül — kiválóan tiszteli a vizet, hódol a légnek és víznek is és énekeket zeng a földnek. Egyedül azonban azt imádja és istennek azt nevezi, ki az eget és földet teremtette. Ennek lovakat, ökröket és juhokat áldoznak és vannak papjaik, kikről azt hiszik, hogy jósló tehetséggel vannak felruházva.« Ez tehát természetimádás, melyen átsugárzik a teremtő erő egységének tisztelete. A tűz tiszteletének első helyen való említése talán perzsa befolyásra mutat. Még biztosabb jele ennek maga az isten szó, mely a perzsa izdانبól, a jó szellemek összeséből ered.

Amellett a finn-ugor kozmogónia sem hiányozhatott. A nagy vallások eltűnhetnek, de az apró babonáknak, ígézéseknek, varázslásoknak szörnyű szívós az élete. Talán mi sem alkalmasabb az ilyen képzetek keltésére, mint az erdő a maga sejtelmes borujával és veszedelmeivel. Ha az áldozatnál a hivatalos török szokás mutatta is a közösséget, otthon, vagy az erdőben, őseinek erdei manóihoz fordult az egyes, azok kísérték minden lépését, keverték bajba, vagy juttatták zsákmányhoz.

Összes hunn hagyományaink közt egyedül Csaba mondája eredeti. Mint-hogy történeti alapja nincs, a név pedig nem mutatható ki Attila korában, mitológiai kezdetűnek kell lennie. A Csaba szó pedig az összehasonlító nyelvészet törvényei szerint egy a finn Szampoval, a Kalevalában annyiszor megénekelt isteni kincsel. A Szampóból ered minden jólét és földi boldogság. Nem csuda,

ha a magyar azóta mindig várja Csabát, a mentőt, ki a régi szép napokat visszavarázsolja.

Már külön papok létezése is mutatja, hogy a nép túl van a vallásos élet legkezdetlegesebb fokán. Az áldozatok közt a fehér ló foglalja el az első helyet. Ezt hálából hozzák, ha diadalt aratnak. A fehér ló áldozata egyike a legelterjedtebb triumfális szokásoknak. Megtaláljuk a Vedákban, Indiában. Xerxes mágusai fehér lovat vágnak le, midőn átkelnek a Strymon folyón. A germánoknál a fehér lovat szent berkekben tartották, nem használták másra, mint jóslásra. A mi meséink táltoslova még ezen eszmekörből való. A pusztai népek különben a dogma iránt a lehető legérzékletlenebbek. Még a XIII. században is ilyen a mongol. A magyarok egy szomszéd népéről, a csendánról, beszéli egy utazó, hogy fejedelme három vallás szertartásait is követi: pénteken a mozlímokkal imádkozik, szombaton a zsidókkal végzi az előirt imákat, vasárnap meg a keresztyénekkal. Ha kérdezik efelől, azt válaszolja, hogy mindahárom felekezet magához hívja az embereket és úgy hiszi, minden igazság az ő részén van és minden egyéb tévedés. »Én magamat e felekezetek mindegyikéhez tartom, amíg a vallás igazságát meg nem ismerem.« Előképe Géza fejedelmünknek, ki pogány is, keresztyén is, mert elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy két istennek is szolgálhasson.

E népeknél a vallás politikum és az is maradt. Igazán csak az él belőle lelkükben, ami összefügg mindennapi életüknek vágyaival és reményeivel. Mivel pedig életük legkiemelkedőbb mozzanata a harc, vallásos képzeitek is ahhoz símulnak és vallásuk a hősiességeknek válik kultuszává.

Hadurról csak oly kevéssé tud a hiteles történetírás mint Ármányról, mindkettő költőink képzeletének szülöttje. Ibn Fadhlán a főistenen kívül tizenkét istenségét ismeri a basgurdoknak, még azt is tudja róluk, hogy egy Priapus-féle bálványt tisztelnek és visznek magokkal, de hadi istenségről nincs tudomása. A szittyák Mars úgy látszik inkább a germán népeknek vált örökségévé. Mégis a háború lelke uralkodik rajtuk. »Mi vagyunk a nagy Isten bosszúja, ki ostarául rendelt fölöttetek; ha mi nem ölünk meg benneteket, ti gyilkoltok meg minket.« Mert az a régi szittyák hite, hogy akiket ez életben megöltek, azok lesznek a túlvilágon rabjaik. Ezért sújtatja agyon a monda Konrád császárt Lehellel, hogy előtte menjen és szolgája legyen a másvilágon.

Az ily vallás szükségkép együtt jár az ősök kultuszával. Ez az irány aztán Japánban fejlett ki legerősebben. Egészen bizonyos, hogy nálunk is hódoltak neki: úgy a hadi dicsőség ápolása, mint az oly erős családi és nemzetségi szervezet megkövetelte. De erre vonatkozó emlékünknél nem maradt.

Maga a pásztorkodás és a halászat nem magyarázza meg a nomád népek állapotát. A pásztrok és halászok békés, szelíd élete idill, romantika volt a görögöknél, rómaiaknál és a XVIII. században egyaránt. Valósággal éppen a pásztornépekből váltak a legnagyobb hódítók kész seregei, a legnagyobb forradalmak támasztói. De még gazdasági tekintetben sem meríti ki a békés foglalkozások számbavétele az egész állapot ismeretét. Ha nincs hadi készség: vagyon, élet, szabadság, minden elvész. Azonfelül a harc nemcsak megtartja azt ami van, hanem új értékeket is szerez. Nem is szólva zsákmányról, a leg-

nagyobb érték, a munkás, a rab is jutalma a győzelemnek. Aztán meg a hadi készültség szükségkép követeli, hogy ipar fejlődjék, oly ipar, mely a hadi készültséghez szükséges cikkeket tömegesen, gyorsan képes előállítani. Az ilyen ipar pedig egyúttal az állandó telepedés kezdeteit is feltételezi.

A háború, vagy legalább is a folytonos hadi készültség, az állandó állapot. Ezt a magyarok nézve, a bennök élő ösztönön kívül, nemzetközi helyzetük is szükségessé tette.

A hunnok birodalmának megdőlése után a pusztai törzsei közül a kozár jutott hegemoniára. Khánjuk felsősége alá tartozott az Attila halála folytán elárvult egész népszövetség, vele a magyar is. Lehet, hogy kezdetben az Azovi tenger mellékén tanyáztak, legalább ezen a vidéken említik a görög írók 530 körül Muagerast, a hunnok királyát. Jordanes is, ki 550 körül ír, e tájakra helyezi a hunnugurokat, »kiktől a prémek kereskedése jő«. De az bizonyos, hogy Konstantinos a Jaik mellékét mondja első hazájuknak. Ott a besenyők török népe ellen kellett megvédelmezniök Európának azt a kapuját, melyen a hunn is betört. E küzdelmekben egyúttal a kozár birodalomért állottak őrt. Onnan a Kaspi tenger mellékén vonultak délnyugat felé. Ezt az alánokkal való szomszédságuk teszi bizonyossá. A perzsa kulturális befolyások ezen a réven érték őket, de az is meglehet, hogy a kozároknak a perzsák ellen viselt háborúiban már átkeltek a derbendi kapun s behatoltak a Kaukázusba, Örményországba, magába Perzsiába is. Mert e kor már ismerte s felhasználta a legtávolabbi összeköttetéseket is. Amint az avar khán a perzsákkal, úgy állott szövetségben a kozár a római császárral. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a besenyők hordája is folyton fenyegetett és előrenyomult, belátjuk, hogy azoknak a törzseknek, melyek a magyar nemzetet alkották, hadi gyakorlatban nem volt hiányuk.

Meddig tartott ez a vándorlás és meddig időztek annak egyes állomásain, nem tudjuk. Körülbelül egy fél ezredév tünt el a hunnok betörése óta, midőn a magyar, mint már megalakult nemzet, az Azovi tenger körül elterjedő síkságon, Lebediában, tanyázva, érintkezésbe jut oly népekkel is, melyeknek már volt kifejtett irodalmuk és melyek feljegyezték felőle azt, ami katonai, gazdasági és kulturális tekintetben őket legjobban érdekelte. Ezek a népek: a mohamedánná vált perzsa és a keresztyén keletrómai.

Az iszlám első hőskorát hosszantartó gazdasági lendület követi. A mohamedán térítővel egy csapáson halad a muszlim kereskedő. A még pogány harcos népek annál inkább vonzották őket, mert már a IX. század óta a khalifátusnak nem az arab, hanem a csak most megtérő török az igazi katonai támasza, fenntartója.

A perzsa tudósítások szerint a magyarok tartománya a besenyők és a bolgárok országa közé esik. Fejedelmök, kit kendének neveztek, 20.000 lovast állít ki. Nagy szám, ha meggondoljuk, hogy ugyanaz a tudósítás a kozár khánnak csak 10.000 lovast tulajdonít. A kende a névleges király, valóban a dzsila parancsol. Sátraik vannak, s oda mennek, hol a legeltetésre fű kínálkozik. Tartományuk egyik határa a Fekete tenger s ebbe két folyam szakad, melyek közül az egyik (a Deneper) nagyobb az Oxusnál is. Aki ezen folyamok közelében lakik, télvíz idején a folyóhoz huzódik és a telet halászva tölti. Országuk fűben és

vizekben bővelkedik ; sok szántóföldjük van. A velök szomszédos szláv népek fölött uralkodnak s őket termékekből álló súlyos adókkal terhelik. Ha egyszer hatalmukba kerítették őket, rabszolgák gyanánt bánnak velök. A szlávokat meg-megtámadják és foglyaikkal a tengerparton a római birodalom egyik kikötőjébe, Karkhba mennek (Kercs, a krimi félsziget legkeletibb csúcsán). Ilyenkor a római kereskedők eléjük mennek és cserébe byzanci aranyszöveteket, szőnyeget és más római árukat adnak nekik. Foglyaikat, kiket eladnak, nemcsak a szlávok közül szedik, hanem az oroszok és gúzok (turkmanok) közül is.

Világos, hogy e tudósítás 860 körül való. Régibb nem lehet, mert már az oroszok előfordulnak benne. A magyarok lakóhelyét bizonyossá teszi Karkh említése. Így Lebediát a Don és Deneper közt kell keresni s a hazai mondák ama értesítése, hogy az őshaza a maiotisi mocsarak mentén terült el, igaznak bizonyul.

Ott még alig egyéni a magyar nemzet. Amit róla mondanak, épp úgy állna a többi, hasonló viszonyok közt élő török vagy törökkeverék népekre is. Jellemzőbb az az értesítés, hogy bátrak, jóképűek és tekintélyesek. Ruházatuk színes selyemszövetekből való, fegyverzetük ezüsttel bevont ; pompakedvelők. A színes selyemszövet ugyan nem egyezik a hagyományos kacagánnyal, de annyit mindenesetre bizonyít, hogy a magyar súlyt helyez személyének kellő keretbe helyezésére : oly vonás, mely igazán jelleméhez tartozik.

Igazán egyéninek találja az utazó házassági szokásait. Azokkal, mint kuriózzummal, foglalkozik legtöbbit. Ha házasodnak, nászajándékot hoznak. A nő személyes tulajdonságai szerint és marháknál álló vagyonához képest kisebb vagy nagyobb ez az ajándék. Midőn elhozzák és a sátor elé telepednek, a nő atyja a legény atyját a sátorba vezeti és megmutatja neki, hogy mennyi menyét-, evetbőre, nyuszt-, coboly-, rókaprémje és kamukaselyemszöve van, 10 prémes ruha értékének megfelelőt egy szőnyegbe göngyölve a vőlegény atyjának lovára köt és őt így haza kíséri. Ezután számbaveszik a nászajándékhoz tartozó tárgyakat ; marhát, pénzt és bútorokat. Ezek befejezésével a leányt a házhoz hozzák.

Ez a szokás egészen megfelel a török nomádok mai napig követett házassági ritusának. Az eladó leányért megfelelő »kalim«-ot kapnak szülei, a leány szülei pedig másodnap díszruhákkal, és pedig rendesen kilencel, viszonozzák a nászajándékot. Ami a magyaroknál feltűnő, az, hogy a gazdagság prémekből áll ; ezt mutogatják. A sokféle prém valószínűleg még az urali hazára és az ugor eredetre vezethető vissza. A prémeknek ott van a hazája ; a Maiotis körül alig volt valaha coboly. Nem is említik, hogy a magyar prémekkel kereskedett volna, pedig más népeknél nem feledkeznek meg róla. Említést érdemel még, hogy a magyar már ismeri a pénzt és annak értékét, bár még akkor sem nála, sem a kozároknál nem verték. A rendes pénz az arab ezüst (dirhem) volt a pusztaságon, de valószínűleg a római pénzt is ismerték.

A politikai szervezetben világos a kozár példa hatása. A kozár khán, ki zsidó vallású volt, mint az egész uralkodó osztály — a római birodalomból kiűzött zsidók térítették meg őket — visszavonulva élt háremében. Alattvalói soha színét sem láthatták ; ha kilovagolt, mindenki köteles volt földre borulni

előtte. Helyette az isa kormányzott. Ugyanaz a kormányforma ez, mely Bagdadban a khalifa mellé az emir al omrát emelte, Stambulban a szultán mellé a nagyvezért és melynek legklasszikusabb alkotása a mikadó és a sjogun közti viszony a régi Japánban. A hatalom született birtokosa nem érintkezhetik személyesen népével — olyan magasan áll fölötté. A végrehajtás helyettesének dolga, ki első sorban mindig hadvezér.

A kozárokat politikai szervezetők és eléggé fejlett gazdaságuk tette képessé az uralomra. E népről csak azt tudjuk biztosan, hogy arcvonásai nem feleltek meg a szépség görög-római típusának. Byzancban a rút embert »kazárpofájúnak« csúfolták. Minthogy azt is tudjuk, hogy nyelve nem volt török, a legnagyobb valószínűség szerint mongolokat kell bennök sejtenünk. Volt már nagy városuk, voltak sáncaik és váraik. A khánt 12.000 moszlim zsoldos környezte: »halhatatlan«, mivel mindegyiknek helyébe tüstént mást állítottak. Ki is emelik, hogy ő az egyetlen pusztai uralkodó, ki zsoldos sereget tart. Könnyű elképzelni, hogy ekkora állandó hadi erő mit jelentett abban az időben.

Volt is gondjuk rá, hogy hatalmuk megmaradjon s különösen arra, hogy azt a khán gyöngesége ne veszélyeztesse. Az egyik adat szerint a khán csak 40 évig uralkodhatott; ha ezt az időt túlélte, megölték. A másik adat szerint, mikor a khánt — kinek örökös volt méltósága — felavatták, hurkot vetettek a nyakába és fojtogatni kezdték. Közben pedig kérdezték: mennyi ideig akar uralkodni. Ha erre válaszolt, elbocsátották és meghagyták trónján a kijelölt ideig. Aztán vagy megölték vagy mást tettek khánnak. Mindenesetre — talán mesés részletek alatt — az az eszme jut ebben kifejezésre, hogy a népnek van joga gondoskodni arról, hogy urának testi-lelki hanyatlása reá bajt ne hozzon. Oly idea, melyet tudtomra ezenkívül csak Diocletianus próbált megvalósítani a római birodalomban.

A sokféle népből és vallásból összerótt birodalom hanyatlása még sem volt feltartóztatható. A svéd varégok (rószok) megkezdik a szlávok behódítását. A kozár uralom szűkebb határok közé szorul. Másrészt a besenyő, kit meg a kún (úz) szorongat, szintén előtör. A nagy jobbágyfejedelmek sem megbízhatók már. A perzsa író szerint a kozárok épp a magyarok ellen építették sáncaikat; Konstantin császár pedig úgy tudja, hogy a magyarok eltávozását Lebediából polgárháború előzi meg, melyben mégis a hatalom győzött végre.

Ezen a kölcsönös bizalmatlanságon alig segített, hogy a kozár khán egy előkelő kozár nőt adott hitvesül Lebedhez, a magyarok első vajdájához. Tudjuk, a politikai házasságok ritkán vezetnek a kívánt célhoz; ez már azért sem vezetett, mert gyermek nem származott belőle.

Még Lebed, talán az kit a perzsa író Kendének nevez, vezette a magyarokat a két folyam vidékéről az öt folyó vidékére, Etelközbe. A kivándorlást a besenyők támadása tette szükségessé. Ezek, a kozároktól és kúnoktól szorítva, a magyarokra vetették magukat és legyőzték őket. E vereség következtében a honavesztett nép kettészakadt. Az egyik fél keletre vonult, Perzsia felé, a másik nyugatra. A keletre szakadt rész megtartotta régi Szabartoaszfaloi nevét — talán a hunnok szabir (északi) törzsének hagyományát. A nyugotiak fenntartották velök az összeköttetést, követeket küldtek hozzájuk, választ is

nyertek tőlük. Mai napig is keressük őket, hiába. Legközelebbi rokonul azóta a mai napig a Jaik folyó mellett lakó baskirt kell tekintenünk. Úgy látszik, ez a rokonság megvan még az arcban és kifejezésében is. Legalább mikor a muszka katonaság 1849-ben bevonult Erdélybe, a székelyt baskirnak nézte.

A pusztai népek ily kettészakadása nem ritka jelenség. A besenyők egy része éppen az ellenséges kúnokkal egyesült. Ezek, nemzeti gyász jeléül, azóta rövid, térdig érő ruhát és rövid ingujjat viselnek. Viszont az is bizonyos, hogy a nyugatra menő magyarokat útlejártakban elkísérte a kozár nép egy törzse, a kabar. A népvándorlásnak még nem telt le kora. A nomádok, a gótok, hunnok és avarok ideje óta, jól ismerték a nyugatra vezető utat. Gyors lovasnak, fürgé lován, a távolság nem volt akadály. Valamire való csapat, zsákmányolás céljából, végtelen nagy utat tehetett meg. Ez a gyorsaság, keleti és közép Európa akkori néptelensége és különösen a várak hiánya magyarázza meg, hogy egy csapat már 839-ben, tehát még Lebediából, lekalandoz az Aldunáig, hol a görögökkel s bolgárokkal csatázik. De már 862-ről feljegyzí egy frank krónikás, hogy egy addig nem tapasztalt ellenség, az ungrok, pusztítja Lajos német király birodalmát. Talán ez egyúttal az Etelközbe való vonulás ideje.

Etelköz Lebediánál még nagyobb és termékenyebb ország. A Denepertől egész a Szeret folyóig terjed, de igazi határa dél felé — mit Konstantinos nem említ, csak a Duna lehetett. E földön megy végbe az addig törzsekre osztott, addig is annyi viszontagságon átment, régi alkotásban megbontott, de új részekkel gyarapodó nemzetnek első állami szervezete.

Ezt már helyzetök is szükségessé tette. Régi szövetségüktől, a kozár symmachiától elestek. Keleten a besenyő nyomon követi őket. Északon az orosz Kiev, délen a Duna, mely mögött a bolgárok erős népe lakik, nyugaton a Kárpát hegység már igazi határokat szabnak és három részről félelmes a szomszédság. A régi törzsszerkezet, mint a besenyő háború mutatta, nem vált be. Az újat, mely egységes és állandó központi hatalmat alapított, forrásunk kozár befolyásra vezeti vissza.

Konstantinos elbeszélése szerint, a kozár khán Etelközből magához hivatja Lebed vezért, ki hajón utazik Khazárba és megkérdezi a királyt, miért hivatja? »Azért hivattalak, hogy te nemes, vitéz, böles létedre, mint a turkok közt az első, fejedelme légy népednek, nekem pedig engedelmeskedjél.« Lebed megköszönte a jó szándékot, de nem tartotta magát az uralomra termettnék. Maga helyett az utána való törzs vezérét, Almust (Szalmutesz), vagy pedig ennek fiát, Árpádot ajánlotta. Erre a khán őt, saját követivel együtt, visszaküldte. »A turkok, ezekkel tanácskozva, úgy ítélték, hogy jobb lesz Árpádot megtenni fejedelmöknek, mert méltóbb volt arra mint atyja, böles tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és az uralomra alkalmas. Meg is tették fejedelmöknek, paizsra emelve őt kozár szokás szerint. Ezen Árpád előtt soha nem választottak fejedelmet a turkok és mind a mai napig az ő nemzetségéből válik Turkia fejedelme.«

Bármik voltak előzményei, Árpád megválasztatása nem a függésnek, hanem a teljes függetlenségnek lett kiindulópontja.

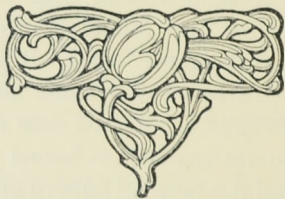
És ez a nemzet méltó volt a függetlenségre, a hatalomra. Az a férfiú, ki rangra első, kit a külső nagy hatalmasság óhajt, maga helyett a legméltóbbat

ajánlja. A törzsfők meghajtják büszke fejöket, hogy az a férfiú, ki uroknak született, szabad választásukból emelkedjék föléjük. Az állammá alakuláskor nem a rang és a pártszenvédélybe leplezett önzés döntött, hanem tisztán a közjó. Az államoknak ez a gondolkodás, ez az érzelem adja meg egyedül szilárd alapját.

Akkor hét törzsből állott a magyar nemzet. »Ezekhez csatlakozott a kabarok törzse, három nemzetséggel, és ők alkották az első törzset. Ezek megtanították a turkokat a kozár nyelvre és mai napig azt a nyelvet használják, de amellet beszélik a turkok másik nyelvét is.« Így számol be a görög császár azon nyelvvegyület eredetéről, melynek megfejtése nyelvészeinknek annyi fejtörést okozott.

A hét török törzs neve : Nyék, Megyer, Kurtgyarmat, Tarján, Jenő, Kara, Kaza. Vezéreik nevét nem hagyta reánk egykorú írás. De bizonyos, hogy, mint minden nemzetnél, a törzsek rangsorozata szorosán meg volt állapítva. Lebed az első törzs élén állott, mint primus inter pares. Álmos és fia Árpád »az utána való törzsnek«, tehát a megyerinek, voltak vajdái. Így a megyeri lett a fejedelmi törzs és neki köszönte nemcsak Árpádot s ivadékait, hanem nemzeti nevét is a magyar.

II. FEJEZET.

AZ ELSŐ ÁLLAMI SZERVEZET.

A EGY NÉP annyira megváltoztatja alkotmányát, hogy eddigi életszervei fölé egy újat helyez, az örökös fejedelmi hatalmat, az nem mehet végbe egész társadalmi szervezetének átalakítása nélkül. Még gyökeresebb ez a változtatás ott, hol nem az összességgel rendelkező állami hatalom volt az összetartó erő, hanem ahol addig csak esetről esetre, közös harcra szövetkező laza törzsek kapcsolata állott fenn, melyet, mint a tapasztalat mutatja, egyre meg lehetett bontani vagy ki lehetett tágítani.

Nálunk a monarchia nem demokratikus forradalom vagy katonai tyrannis útján jött létre, hanem a nemzet addigi előjáróinak bölcs megegyezése alapján. Ebből következett, hogy a régi, mélyen gyökerező hatalmaknak, a törzseknek és nemzetségeknek és a velők eddig rendelkező főeknek, meg kellett maradniok. A vérszerződés, bár sokkal későbbi és éppen nem hiteles, ezt igen helyesen úgy fejezi ki : hogy azok a fejedelmi személyek, kik saját szabad akaratukból választották meg uroknak Álmost, ne zárassanak ki soha a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből és fiaikat se lehessen azokból soha kizárni.

Megmarad tehát az egész patriarchális berendezés, csakhogy föléje még egy legmagasabb főt, az összes törzsek és nemzetségek fejét helyezik.

Már Árpád személyének jellemzése bizonyítja, hogy itt nem csupán hadvezérről, hanem minden politikai ügyeik legfőbb intézőjéről akarnak mindenkorra gondoskodni. De ha a fejedelem mindenben személyesen intézkedik, akkor szükségképen össze kell olykor ütköznie a többi jogos, alkotmányos tényezővel. Vagy az ősi jog szenved csorbát, vagy a fejedelmi méltóság.

Ezért, oly bölcseséggel, mely ama viszonyok közt szinte páratlannak mondható, az örökös fejedelmin kívül még két nem örökös fejedelmi tisztséget rendeznek be, bírói hatalommal : a gyulát és a karkászt. A gyulát ugyanis, kit a perzsák mint nagyvezérfélét említenek, Konstantinos egyenesen bírónak mondja. Értesítése annál hitelesebb, mert valószínűleg Bulesú karkásztól nyerte. A gyula méltósága pedig nagyobb a karkhasznánál.

Mai szemmel nézve, mindjárt a kompetenciális kérdéseknek egész sora támadna. A fejedelem nevezte-e ki a főbírákat vagy pedig a törzsfők ; vagy

a nemzet választásának köszönték-e hivatalukat? Akkor nem elvont alkotmányos elméletek döntöttek, hanem a gyakorlat. A főbíráknak egyaránt kellett érintkezniök a fejedelemmel és a törzsekkel; bizonyos tehát, hogy kölcsönös megegyezéssel kellett betölteni ezeket az állásokat. Erre mutat az is, hogy az alkotmányos szervezet szabályosan működött; legalább belső zavarokról, minők az avar birodalmat rázkódtatták meg annyiszor, nincsen semmiféle értesülésünk.

Úgy látszik, a gyula hivatala nemcsak nagyobb, hanem régibb is. A karkhasz méltóságának felállítása talán a kabarok csatlakozásának volt következtése, akik így szintén részt nyertek a kormányban. A karkhasz hatásköréhez tartozott a katonák lajstromának összeállítása. Ő lehetett a fő katonai bíró. A fegyelem fenntartása és a zsákmány felosztása már magában véve is igazolta a karkhaszi hivatal felállítását. Ezzel szemben a gyulában tán a törzsek közötti peres ügyek elintézőjét kell látnunk.

Különben pontos elválasztásról mai értelemben alig lehet szó. Már azért sem, mert azok az életviszonyok, amelyekbe a nemzet Etelközbe jutásakor került, majd a honfoglalás, hosszú évekre a háborút tette legfőbb, szinte egyetlen állami ügygé, és így minden másnak meg kellett hajolni e legfőbb cél előtt.

Leó császártól, a magyarok szövetségésétől, maradt ránk a magyarok akkori hadi taktikájának hivatalos, igen bő és részletes leírása. Nemzetünk kezdeteinek ez az első, rendkívül értékes emléke. Nem szabad azonban felednünk, hogy nem egyéni, hanem az összes, egyeduralom alatt álló pusztai népekre van szabva. Épp úgy illik a hunnokra és avarokra, kiknek régebbi ismertetésével a legtöbb pontban megegyezik, mint a bolgárokra, amint azt Leó egyenesen kiemeli.

»Férfiakban bővelkedő és szabad ez a nemzet«, így kezdi a császár »és nem törődve élvezettel és kényelemmel, csak azon van, hogy ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék.«

»Egy uralkodó alatt állva, a vétkezők kemény és keserves büntetést állanak ki előljáróik részéről. Nem a szeretet, hanem a félelem uralkodik rajtok. A fáradságot és munkát nagylelkűen tűrik, forráságot és fagyot egyaránt elviselnek és minden nélkülözésnek alávetik magokat.«

Ime a szittya vitéz ideálja. De nem hiányzik az árnyoldal sem.

»Ügyesek a török törzsek, tanácsukat titokban tartók, de hűtlenek és megbízhatatlanok. A pénzvágý uralkodik rajtok, az esküt megszegik, a frigyét megtörik. Ajándékkal sem lehet őket visszatartani, mert alig kapták meg az ajándékot, már cselen jár az eszök s a béke megszegésén.«

»Nagyon bántja őket, ha a rómaiakhoz szökik tőlük valaki. Jól tudják ugyanis, mennyire kalandos és nyereségre vágyó az ő népük s hogy sok törzsből van összeróva, úgy hogy emiatt kevés bennök az összetartás és a kölcsönös jóakarát. Úgy vélekednek, ha némelyek közülök a rómaiakhoz állanak s jó fogadtatásra találnak, mindjárt sokan követni fogják példájokat és azért esik annyira nehezökre az elpártolás.« Tudjuk, hogy Attila is egyre visszakövetelte szökevényeit a rómaiaktól.

Mennyiben élnek ezek a jellemvonások később is; mennyiben változott meg népünk, mióta a vasfegyelem megszűnt: könnyű megítélni. De bizonyos, hogy még ezek az erkölesileg alárendelt tulajdonok is szolgálatot tettek a háború-

ban. Bizonyos, hogy Leó császárnak, ki oly sokat köszönt nekik s ki oly rútul cserben hagyta őket, legkevésbé volt joga szerződösszegést szemökre hányni. De elfogultságát leginkább az a kijelentése mutatja, hogy éppen az eskü megtartását illetőleg van különbség a magyarok és a már keresztyén bolgárok közt, kik elhagyták a durva szokásokat. Hiába, szándékos elfogultság ellen nem használ a tény. A bolgárok esküszegése hozta a császárra azt a bajt, amelyből csak a pogány magyar mentette ki.

Nagy szorgosan kilesik az idők alkalmatosságát és nemcsak kézzel és erőszakkal harcolnak, hanem cselvetéssel, hirtelen támadással és az élelem elzárásával is szorítják az ellenséget.

»Fegyverök a kard, dárda, nyíl és vért. Miért is a legtöbb a csatában kettős fegyvert használ: vállán dárda, kezében íj, de ha űzik, szívesebben nyúl az íjhoz.« A győzelmet, csak úgy mint az arabok, a nyilazástól várják. Ezért nagy gondot fordítanak a lóhátról való nyilazásra.

Nemcsak maguk vannak vértézve, hanem az előkelők lova is vassal van fődve. Táborukat a lovak és barmok sokasága követi, részint az élelmezés miatt s hogy nagy sokaságnak képzeljék őket.

Nem táboroznak sáncok közt, hanem egész a csata napjáig törzsek és nemzetségek szerint különválva. Lovaik legeltetéséről s takarmányáról télen-nyáron gondoskodnak. Háború idején maguknál tartják a szükséges lovakat és sátraik mellett békében őrzik azon éjjelig, midőn csatarendbe állanak.

Előőrseiket messze küldik előre, de oly közel egymáshoz, hogy ne egykönnyen érhesse őket hirtelen megrohanás.

Csatában nem állnak hármas rendbe, mint a rómaiak, hanem különböző csapatokban, hadosztályonként sorakoznak egymás mellé és az egyes szakaszok közt oly csekély a köz, hogy egy rendnek látszanak. Van azonban a csatarenden kívül is hadi erejök, melyet vagy lesvetésre használnak a nem elég éber ellenség ellen, vagy pedig a csatában veszélyben forgó rend támogatására rendelkeznek. Podgyászukat közelben tartják a harevonal mögött, vagy oldalvást 1—2000 lépésnyi távolságban, kevés őrizetet rendelve melléje. Vezetéklovaikat gyakran a hadsor mögé állítják annak védelmére. Csatarendjük mélysége egyenetlen, mert nagyobb súlyt helyeznek a harevonal egyenetlenségére és tömörségére.

Kedvökre van (mint nyilasoknak) a távolból való csata, a les, cselvetés, álhátrálás, visszafordulás és a szétszórt csatarend.

Viszont bántja őket a legelő hiánya, mert mindig sok barmot visznek magokkal. Nem szeretik a csatában az erős gyaloghadat, mert nem szívesen szállnak le lóhátról, nem is birnak sokáig gyalog járni, annyira megszokták a lovaglást. A császár szerint ellenökre van a sík, nyílt mező is, mi azért látszik különösnek, mert hisz lovashad csak az ilyeneken fejlődhetik ki teljesen. Ennek az a magyarázata, hogy viszont az ily terület megnehezíti a lest és cselvetést. De legveszedelmesebb reájuk nézve a tömött sorokban küzdő nehéz lovasság. Nagyon balul üthet ki rájuk nézve az éjjeli meglepetés is, különösen ha a támadók egyik része hadi rendben támadja meg őket, a másik pedig lesben áll.

Ha megfutamították az ellenséget, minden egyebet mellőzve, serényen üldözik. Nem szorítkoznak a rómaiak módjára arra, hogy mérsékelten üldözze-

nek, nem is elégszenek meg a zsákmánnyal, hanem mindenkép azon vannak, hogy az ellenséget egészen tönkre tegyék. Viszont a császár óvja fiát, ne üldözzék őket sem túlságos sóváran, sem hanyagul. Mert ők nem olyanok mint a többi nemzetek, kiket egy vereség mindjárt lever lábukról, hanem ők azután is igyekeznek mindenkép zavarni és kezökbe keríteni az ellenséget.

Ez a csatarend mutatja, mint alakította át a monarchia a törzsszerkezetet, a hadi fegyelem az erkölcsöt. Békében a pásztor- és vadásznép törzsfőinek hódol, háboruban, mint a csatarend mutatja, nem származási, hanem taktikai egységekben küzd. Nem klánok harcolnak, hanem ezredek. Azt pedig bajos feltenni, hogy a nemzetségek és törzsek éppen egyenlő számú harcost állítottak volna ki. Krónikáink egészen következetesek, midőn a vezérekben egyenlő nagyságú (30.000-nyi) seregek parancsnokait, kapitányait látják, s felteszik, hogy a 108 nemzetség mindegyikében két-kétezer ember harcolt.

Itt tehát közvetlenül látjuk a régi beosztáson felülemelkedő, tisztán állami érdekekben működő és rendelkező hatalmat.

De világos az is, hogy az ilyen méretekben és hasonló erejű és kvalitású ellenség ellen folytatott háboruhoz, melynek kimenetelétől nemcsak a zsákmány, hanem a nemzet becsülete és fennállása függött, nem lehettek elegendők azok az eszközök, melyeket a nemzetségi szerkezet szolgáltatott. Mi lesz a magyarból, ha lova, íjja, kardja nem egyforma jó? ha a nemzetség gyöngye legényeket állít ki? ha az egyesre van bízva élelmezése és állatainak eltartása? Bárminő hanyagság ez ügyekben az egész hadjárat kimenetelét kockáztathatta. Fel kell tehát tenni, hogy a fejedelem raktárai és ménesei szolgáltatnak fegyvert, élelmet, paripát mindazoknak, kik a magok erejéből megfelelőt kiállítani nem birtak.

Még mindig fennmarad a kérdés, hogyan vált a pusztá szabad és büszke fiából, akinek senki fia sem parancsol, olyan fegyelmezett katona. Annyira fegyelmezett, hogy a világ legkülönb seregeinek két legkiválóbb tulajdonságát egyesíti magában. Nem törődik a zsákmánnyal, pedig ugyancsak kincsvágyó. Tudja, hogy magasabb célja is van a háborúnak és személyes önzését alá bírja rendelni a közérdeknek. Aztán meg: szerencsétlenségben sem adja fel a reményt, hanem mindent megtesz, hogy fordítson a sors kerekén.

Bármily gyöngye és gyarló az egyes, a köz lelkülete uralkodik rajta, magával ragadja őt. Ez a közlelkület pedig elsősorban katonai becsületet parancsol. Aki az ellen vét, annak nemcsak előljáróitól kell tartania, hanem bajtársai megvetésétől, asszonyok, leányok, gyermekek gúnyjától.

A közlélek pedig nemcsak a vallás és a hagyomány útján alakult ilyenné, hanem a vezetők lelke tette azzá. A vezér egészen a nemzeté és míg minden tette vezéri és vitézi, biztos lehet még utolsó közkatonája hű és önfeláldozó szolgálata felől is.

Mert nem az intézményekben áll egy nemzet ereje, hanem férfiaiiban, elsősorban vezetőiben, kik a közléleknek irányt, tartalmat adnak. Árpádot talán nem nézték az istenség ellenállhatatlan eszközének, mint egykor Attilát, de kellett, hogy szívesen szolgálják s bizzanak benne. Különben érthetetlen három oly ténynek egymásután való következése, minő a bolgár háboru, Etelköz elvészése és a honfoglalás.

Igy az ősi magyar alkotmány, minden egyszerűsége mellett és bár keveset tudunk felőle, nemcsak dús, hanem mai napig is tanulságos tartalmat mutat. Az egyeduralom megegyezése a származási oligarchiával, az állam és a törzs közti viszony szabályozása, a közös hatalom különválasztása, de mindenekfölött a katonai viszonyok bámulatosan erős és célszerű kifejtése nemcsak a történetírók érdeklődését biztosítja részére, hanem egyenesen egyikévé teszi a politikai élet legönállóbb alkotásainak.

Ez az alkotás pedig egészen a nemzet saját érdekeinek alapján megy végbe, saját politikai észjárásának szüleménye. Ha gyakorolt is reá némi befolyást külső hatalom, az nem tartozott a nyugati, román-germán és keresztyén államok köréhez.

E vértezettal felfegyverezve, melynek a benne rejlő élet ad erőt, lép a magyarság a nyugati világ körébe, új viszonyok közé, magasabb hivatást teljesítendő.

III. FEJEZET.

A HONFOGLALÁS.

ÁRPÁD és a fejedelemség nem a békét jelentette, hanem a háborút. Csakhogy azt már nemzetül viselték, nemzeti célokért. Mindkét császár, a keleti és nyugoti, csakhamar megtudhatta, hogy birodalmaik közelében oly állam alakult, melynek ereje döntő lehet harcaiban. Mindketten, a Karoling Arnulf és Nagy Basileus fia, Bölcs Leó, Árpád szövetségét keresik. Elsőnek a német ért cél. Hosszú éveken át tartott már hadakozása a morva Szvatoplukkal, Pannónia birtokáért. Szvatopluk félelmes ellenfél volt, hire messze országokba elhatolt; a perzsa írók csakis őt ismerik a szlávok fejedelmei közül. Midőn Arnulf 892-ben Morvaországba tör: »hozzájöttek a magyarok is hadsereggel«. Német szövetségben harcolt a magyar először mai földjén, a szláv ellen.

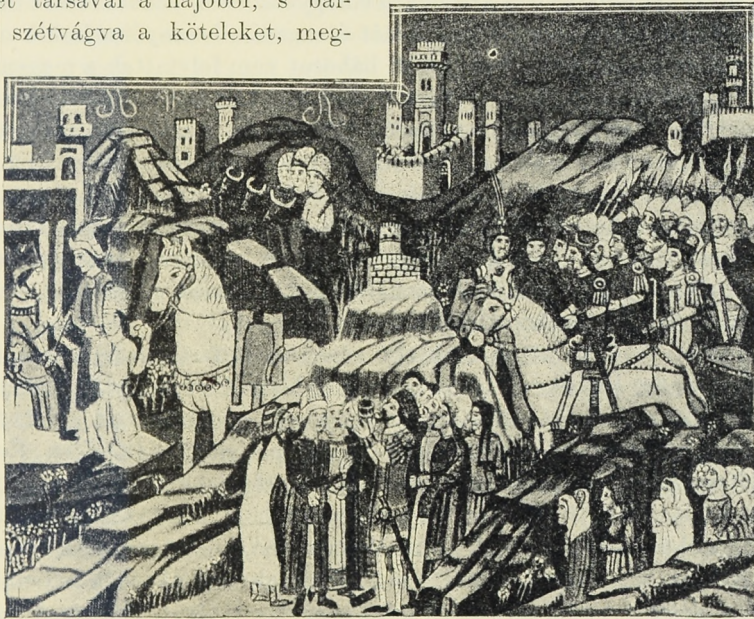
A háború szerencsés kimenetele mutatta, minő nagy az értéke a magyar segítségnek. Már is a hunnok vagy avarok utódait látják bennök a frank krónikások. Nem csuda, ha a görögök, kik legalább kereskedés útján már régen összeköttetésben állottak a magyarral, szintén siettek felhasználni erejét.

893 tavaszán követség jött a császárhoz, hogy Simeon bolgár király haddal készül őt megtámadni.

A bolgár legfélelmesebb ellensége volt akkor Byzancnak. Eredetileg hunn nép, rokona a magyarnak, mely az avarok nyomán haladva, 670 körül volgamelléki hazájából nyugatra vándorol és Moesiában szerez magának új hazát. Egy részük keleten maradt, közel a magyarokhoz, sűrű érintkezésben velök. Nem sokára a moszlim vallásra tért és, miután politikai jelentőségét elvesztette, mint az északkeleti Európa bankár- és kereskedő eleme játszott nagy szerepet hazánkban is. A most is törökül beszélő csuvas, Kazán vidékén, e nép maradványa. A Balkán-félszigetre vándorolt testvéreik leigázták az ott lakó szlávokat, magok is csakhamar elszlávosodtak, de katonai erényeiket megtartották. Ezen a keresztyénség felvétele sem változtatott. Már 800 körül khánjuk, Krum, ostromolta a császári várost. Simeon maga is Konstantinápolyban nevelkedett, jó keresztyén volt, de legmegátalkodottabb ellensége a görögnek. Birodalma a Balkán déli lejtőjén átterjedve elért majdnem Szalonikiig, az Adriai tengerig és Boszniaig.

Az erős, vasfegyelem alatt álló bolgár sereg könnyű szerrel legyőzte a rómaiakat. Simeon a császár elfogott kozár testőreinek levágatta az orrát; úgy küldte őket haza uruk csúfjára. A barbár ellen más barbárt mozgósítani régi császári politika, mióta saját erejéből már nem állhatott fenn a birodalom. Leó hajóhadat küldött a Dunához és Árpádot, ki mellett Kurszánt — talán a gyulát — is említik mint fejedelmet, ajándékokkal reábirta, hogy támadja meg a bolgárokat. A magyarok túszokat adtak, a görögök pedig átszállították őket hajóikon a Dunán. Első ízben nem sikerült az átkelés, mert Simeon erős köteleket feszítettett ki, hogy gátolja, másodízben azonban Barkalas Mihály görög hajókormányos paizst és kardot ragadva kiszállott még két társával a hajóból, s bal-tájával szétvágva a köteleket, meg-

11. ábra. A magyarok bejövetele. (A bécsi krónikából.)

nyitotta előttük az utat. A magyarok, minden vitézi tett bámulói, úgy vélekedtek, hogy neki kellene lenni patriciusnak és admirálisnak. A császár meg is tette díszhajója második kormányosának.

Levente, Árpád fia, kiről ezentúl nem emlékezik meg semmi adat, volt e hadjáratban népe vezére. Simeon a magyarok bejötte hírére abbahagyva a görögök üldözését, ellenök fordult, de nagy csatában legyőzetett és alig birt Szilisztriába menekülni. Levente, átkelve a kis Balkánon, elfoglalta a bolgár fővárost, Preszlavát és a bolgár cárt Mundraga várában ostrom alá fogta. Ekkor Simeon a császárral békére lépett. A magyarok, csak azt kötve ki, hogy Leó váltsa ki bolgár foglyaikat, békén hazamentek (893).

A magyar így, a maga erejével, legyőzte azt a rokon népet, mely alkotmány és katonai berendezés dolgában legközelebb állott hozzá, kultúrában pedig már

megelőzte. Vérszemet kapva, 894-ben már ismét Pannóniában járnak, rabolva és pusztítva.

Simeon bosszura gondolt. Szövetségre lépve a besenyőkkel, Etelközt, mikor a magyar ismét távol táborozik, megtámadja. A görög segítség, mely helyreállíthatta volna az egyensúlyt, elmaradt. »Midőn a turkok elmentek csatázni, a besenyők Simeonnal együtt reájuk rontottak, családjaikat teljesen elpusztították és az országot őrző turkokat rútul elkergették onnan.« Így is szörnyű kemény harc lehetett. A fuldai évkönyvek 20.000 lovasra teszik a győztes bolgárok veszteségét és hozzáteszik: mekkora lehetett akkor a pogány avaroké, ahogy a magyarokat nevezi.

Árpád ekkor elhatározza az Etelköz elhagyását és új hazát keresve népének, Pannónia elfoglalására indul. A régi hazát átengedi a besenyőknek, kik ott ütik fel sátraikat és azóta legalább nagyobb háborút nem folytattak a magyar ellen.

Különös, hogy honi hagyományunk mit sem tud arról a döntő katasztrófáról, melyet a besenyő-bolgár szövetség mért éppen megalakuló nemzetünkre. Krónikáink egyszerűen csak azt említik, hogy a magyarok a Maeotis mellől a ruthének, kúnok és besenyők országain átvándoroltak Pannóniába. Az a mondai adat, hogy a havashegység közelében a sasok nagy mennyisége csapott lovaikra és marháikra és emiatt kellett tovább vonulniok, nehezen vonatkozik a besenyőkre. Általános, tudákos mondai vonás ez. A IX. századi görök írók szerint az avarokat zavarták ki lakóhelyükből a sasok.

Hagyományunk az utnak csak egy mozzanatát tartotta fenn, azt, hogy a magyarok Kiev, az épp megszületett orosz birodalom fővárosa előtt haladtak el. A legrégebb orosz krónikás, Nestor, ezt megemlíti, de nem tud arról, hogy a »fekete ugrok« a várost megostromolták vagy éppen elfoglalták volna. Évszámítása is kétségtelenül hibás. Valószínű, hogy megjelenésük Kiev előtt még etelközi tartózkodásuk idején történt. Bajos feltenni, hogy két tűz közé szorítva oly nagy kerülővel észak felé mentek volna Pannóniába, holott nyitva állott előttük az út az Alduna mentén vagy Erdélyen át. Ha csak nem akarnók feltenni, hogy úgy észak, mint kelet felől törtek be, mint később a tatár. Csakhogy Árpád nem indulhatott akkor messzelátó stratégiai tervek után: a pillanatnyi kényszer döntött.

Ezt a földet, melyet új hazául szemeltek ki, már jól ismerték. 892-ben is, 894-ben is végigportyáztak rajta. Nemcsak a járást ismerték benne, hanem az egyes benne lakó népek erejét is.

A felületes szemlélő azt vélhetné, hogy a magyar betelepedés olyanféle kulturális visszaesést vont maga után, mint egy félezredév előtt a hunn foglalás. Tudjuk, hogy Nagy Károly birodalma átnyult Pannóniába, azt is tudjuk, hogy a morvaszlávok csak úgy, mint a bolgárok, már megtelepedtek és keresztyének. A pogány és nomád magyar tehát — legalább látszólag — sokkal fejlettebb viszonyoknak vet véget, hogy a maga barbárságát juttassa uralomra.

De valóban csak látszólag. Nehéz elképzelni nagyobb és rettenetesebb barbárságot, mint amely itt dúlt az avar birodalom megdőlése után.

A frank mint úr türhetetlen volt. A horvátokat is alávetették magoknak, de oly kegyetlenül bántak velök, hogy csecsemő gyermekeiket megölték és

kutyáik elő dobták. Ezt nem tűrhette a horvát. Hét évig tartó küzdelemben lerázta az igát és megölte zsarolóját.

Hasonló módon szabadultak fel hosszas küzdelmek után a morvaszlávok is. Hogy megtarthassák önállóságukat, felveszik ugyan a keresztyén vallást, de nem a német püspökök közvetítésével, hanem egyenesen a római pápához fordulva, ki a szláv apostolokat, Cyrillust és Methodiust küldte hozzájuk. Így a háboru sohasem szünetelt. Mióta pedig Szvatoplukban hatalmas vezért nyert a szlávság, a védelemről a támadásra ment át és pusztította a dunántúli német telepeket.

Hogy miként folytak e háboruk, erre nézve legyen elég a következő néhány adat. 883-ban több bajor úr Szvatopluk fogságába esett. »Levágatta jobbkezüket, nyelvüket és, mi borzasztó, szeméremtestüket is. Embereik pedig jobb- és balkéz nélkül jöttek vissza.« 884-ben a morvák betörésénél a szolgálkat és szolgálókat gyermekeikkel együtt megölték. »Az urak közül némelyeket elfogtak, másokat megöltek, vagy ami még ocsmányabb, levágott kézzel, nyelvvél, szeméremtesttel küldtek vissza.«

A német tán nem vetemedett egyes ilyen szörnyűségekre, de a határháboruban hasonló kegyetlenkedéseket engedett meg magának, különösen a szlávokkal szemben. Miután a fegyverfogható férfiakat az ütközetben vagy mint hasznavehetetlen rabokat levágták, a nőket, kik közül a fiatal leányokat külön is szokták említeni, az ingó vagyonnal együtt elviszik. Ők királyi foglyok voltak és szét is szokták őket osztani a vitézek között.

Látjuk tehát, hogy a keresztyénség és az ú. n. nyugoti műveltség éppen nem szelidítette az erkölcsöket, hanem meghagyta azon a fokon, hol most legfőlebb Belső-Afrikában állanak. A magyarok is csak úgy tettek mint a németek ; még a német írók sem foghatnak többet reájuk, mint amennyivel, magokat illetőleg, eldicsekszenek.

Talán csak a Balaton körül 830-on túl felvirágzó, Privina és Kozel alatt álló, fejedelemségben voltak valamivel kedvezőbbek az állapotok. Ott frank felsőség alatt, a salzburgi érsek vezetésével, terjedt a szlávok közt a keresztyénség és a régi római telepek, mint Pécs, ismét felélednek. De Szvatopluk nemsokára elpusztítja ezt a vidéket és különben sem tudjuk, mennyi a salzburgi érsek érdemeit méltató emlékiratban az igazság.

A birodalmak belső viszonyai sem voltak szilárdabbak. 888-ban végkép megdőlt Nagy Károly birodalmának egysége. Arnulf, ki akkor a keleti frankok királya lesz, minden erélye és vitézsége mellett sem bírja a német törzseket egyesíteni. A normannok pusztításáról nem is szólva, a belső háború és rablás napirenden van az országban.

Szvatopluk morva birodalmában a keresztyénség lép fel mint bomlasztó elem. A német papok, kik megkezdték a térítést, inkább külső sikerre néztek mint a lelkek megnyerésére. Nagyon is elnézők voltak a pogány áldozatok és a törvénytelen házasságok dolgában. A pápa és küldöttei sokkal szigorúbban lépnek fel. VIII. János pápa kénytelen figyelmeztetni Kozelt, Pannonia keresztyén fejedelmét, hogy a házasság önkényes elválasztása épp oly tilos, mint a nőcsere. Methodius, a szlávok első érseke, a kánoni szabályokat teljes szigorú-

ságban alkalmazta, tekintet nélkül a bűnös rangjára. Ez nem tette népszerűvé. A fejedelem a hatalommal megalkudni tudó frank papokhoz fordul, még a szláv liturgiáról is lemond az ő kedvökért. Methodius halála után tanítványait szétkergeti; azok nagy része Bolgárországba menekül. Szvatopluknál a vallás tisztán hatalmi eszköz; hogy őt vagy jó embereit személyes kedvteléseikben háborgassa, arra éppen nem volt hajlandó. Megalapítója annak a caesaropapismusnak, mely — úgy látszik — legjobban megfelel a szláv népek egyházi szellemének. A nyugoti és görög egyház közt ingadozva, magában is megoszolva, a keresztyénség a morváknál még nem verhetett erős gyökeret, legkevésbé hathatott erkölcsükre.

Ha nem a mondákat nézzük, hanem a hiteles emlékeket és adatokat, Magyarország lakossága a magyarok bejövetele idejében következő módon volt megosztva.

A morva birodalomnak nálunk Nyitra volt a központja. A birodalom átterjedt azonban már a Dunán is, körülbelül a Rábáig. Azontúl a frank örgrófság kezdődik, melyet a morvák oly sűrűn pusztítottak. A balatonmelléki régi szláv fejedelemségből Arnulf szintén örgrófságot alakított, mely átterjedt a mai Szlavóniába is. Főhelye Mosaburg, a mai Zalavár. Midőn 896-ban a bolgár-besenyő-magyar háború újabb zavarokat és bonyodalmakat helyez kilátásba, Arnulf meghagyta Brazlav hercegnek, gondoskodjék Mosaburg őrzéséről.

Igen valószínű, hogy az ország keleti részében voltak egyes bolgár telepek. Talán Csanád volt arra a főhely. A sókereskedésnek bolgár kézben kellett lennie, mert Arnulf 892-ben követeket küldve a bolgár királyhoz, megkéri őt, ne engedje meg a morváknak a sóvásárlást.

Egyes avar telepek megmaradtak, mint láttuk, Dunántúl. De tán Bihar vára is központja volt valamely keleti nép fejedelemségének. Mindenesetre érdekes, hogy Béla király névtelen jegyzője oda teszi Marót kozár király lakását, kit azért neveztek »Mén«-nek, mert sok volt a barátnője. A pusztai népek uralkodói közt, tudjuk, csak a kozárnak volt háreme.

Az »avarok pusztaságát«, a Tisza-Duna közét és tán Tiszántúl egy részét is, az avarok volt szláv szolgálói kezdték újra benépesíteni. Erre mutat az, hogy a honfoglaláskori helynevek e vidéken mind szlávok: Pest, Kalocsa, Berény (Jász), Csongrád. Később szlávok alig kerültek oda. Ezek a szlávok pedig Szvatopluk birodalmához tartoztak, nem pedig a bolgárokhoz. Arnulf követének a Kulpán és Száván kellett lehajózni Bolgárországba, mert a szárazföldi út nem biztos. Vagyis: a frank birodalom csak Belgrád táján érintkezhetett a bolgárral.

Már 892-ben és 894-ben végig száguldottak a magyarok a sík vidéken és Dunántúlra is eljutottak. Szvatopluk halálát (894) nem használják fel mindjárt; akkor a bolgár háború tartja őket elfoglalva. A honfoglalás kezdete tehát 896-ra, Etelköz elvesztének évére esik.

Különös, hogy az ország elfoglalásának módjáról nem maradt reánk egyetlen egykorú adat sem. Krónikáink csak azt tudják, hogy Szvatopluk birodalmát döntötték meg. Anonymus még ezt sem tudja; őserinte Szvatopluk cseh herceg volt, holott valójában a csehek alatta függtek a morváktól s csak halála után szabadultak fel. Bánhida döntő csatája épp oly kevésbé tör-

téneti, mint Alpár, vagy mint Szvatopluknak futtában a Dunába fulladása. Tudakos monda az is, hogy Árpád mint Attila örököse követeli vissza Pannoniát.

A magyarok, miután a sasok távozásra kényszerítették őket, három hónap alatt leszálltak a hegyeken és eljutottak Erdélybe, Magyarország véghelyére. Hadnagyaik közt Árpád, Álmos fia volt a leggazdagabb és leghatalmasabb. Álmost Erdélyben megölték, úgy hogy nem juthatott el Pannoniába. »Erdélyben tehát pihentek«, így szól a jókedvű krónikás »és barmaikat is hevertették. Hallván a lakosoktól, hogy a Dunánál nincs jobb folyó, sem a világon szebb föld, közös névvel valami Kusid nevű követet, Kund fiát, elküldték, hogy nézze meg azt a földet, ismerje meg annak lakóit.

Amint hát Kusid eljött Magyarország közepébe, eljutott a Duna vidékére, látta a gyönyörű helyet, köröskörül a jó termékeny földet, zöld mező közt a jó folyót, megtetszett neki. Elment hát a tartomány hercegéhez, Zvatapolughoz, üdvözölte őt övéi nevében és előadta neki, miért jött. Zvatapolug nagyon megörült ezek hallatára, mivel azt hitte, hogy parasztok, kik az ő földjét művelni akarják és ezért a követet megajándékozva, elbocsátotta. Kusid pedig megtöltötte kulacsát a Duna vizével, tömlőjét a perje fűvével, fekete földet is vitt magával, úgy ment haza. És amint elbeszélt mindent, mit látott, mit hallott, nekik is nagyon megtetszett; át is adta a vizet, földet és a fűvet. Ezeket megizlelvén, jól megtudták, minő jó a föld, édes a vize, füves a mezeje, mint ahogy a követ elbeszélte. Árpád pedig megtöltve kürtjét a Duna vizével, a kürt fölött kérte az isten kegyelmét, hogy az úr kegyelme adja nekik e földet örökre. A magyarság pedig háromszor kiáltotta: Isten, Isten, Isten és ott kezdődik ez a szokás, melyet a magyarok mai napig megőriznek. Aztán közös tanácsból visszaküldték azt a követet a herceghez és küldtek neki földjeért egy nagy lovat arabiai arannyal bevont nyereggel és aranyos fékkel. Ennek láttára még jobban megörült a herceg, azt hitte, hogy telepések módjára, mint bért küldték a földért. A követ pedig földet, fűvet és vizet kért a hercegtől, mire az mosolyogva válaszolta: ezért az ajándékért legyen nekik amennyit csak akarnak. És így a követ visszatért.

Árpád pedig ezalatt a hét vezérrel bejött Pannoniába. De nem mint telepések jöttek, hanem mint a föld birtokosai örökös jogon. Ekkor más követet küldöttek a herceghez és ezt az üzenetet mondatták el neki: Árpád és népe azt üzenik, hogy ebben az országban, melyet tőled megvettek, semmi módon meg ne maradj, mert a földet megvették a lovon, a fűvet a féken, a vizet a nyergen. És amint Zvatapolugnak elmondá ez üzenetet, ez mosolyogva mondá: a lovat súlyokkal agyonütik, a féket a mezőre dobják, az aranyos nyerget a Duna vizébe vetik. Mire a követ: Hát uram, mi kárunk lesz ebből? Ha a lovat agyonütöd, kutyáikat táplálod, ha a féket a fűbe dobod, kaszásaik meg fogják találni az aranyát, ha a nyerget a Dunába veted, halászaik az aranyat partra hozzák és haza viszik. Mert ha a föld, a fű és a víz az övék, minden az övék.

Utóljára is csatára kerül a dolog, melyben a magyarok győznek és birtokukba veszik az országot.

Igy szól a valószínűtlenségében is nagy történeti értékű monda, mely igazán akkori magyar ésszel akarja megmagyarázni, mikép jut a jövevény magyar a szép ország birtokába. Hogy eredete igen régire, talán még Sz. István előtti időre nyúlik vissza, azt a fűnek, vagyis a baromtenyésztésnek, tulajdonított nagy szerep mutatja. Mert a föld és víz átadása, mint a meghódolás jelképezése, szokásban volt máshol is. Már Xerxes földet és vizet kért a görög városoktól.

Valójában úgy történt a dolog, hogy a magyarok, felhasználva a Szvatopluk két fia közti véres harcot, melyben »egyik szívesen ölte volna meg a másikat, ha kézre kapja«, megvetették itt lábukat. Előbb a morvák földjét foglalták el, aztán régi szövetségeseik, a németek dunántúli birtokát is meghódították. A németek, megrögzött gyűlöletükben, még a morvák ellen véltek harcolni, mikor ebben a hanyatló testben már csak a magyar erő tartotta a lelket. Mikép és mikor történt a végleges birtokbavétel, nem tudjuk. Konstantinos csak arról értesít, hogy Szvatopluk halála után egy évig béke volt, aztán kezdődött fiainak viszálya, melynek az atya bölcs tanáccsal és a megoldott vesszők parabolájával hiába akarta elejét venni. Erre a magyarok megsemmisítették a népet, melynek romjai elszóródtak a magyarok, bolgárok és horvátok országában.

899-re tehetjük a honfoglalás befejezését. Ez évben már Italiában kalandoz a magyar. Ez pedig lehetetlen, ha Pannoniát még be nem hódította.

Krónikánk mit sem tud a birtokbavétel módjáról, legfőlebb azt említi, hogy hol telepedtek meg az egyes vezérek. Annál többet tud a névtelen jegyző. Szerinte Árpád bevonulása csupa áldomás és adományozás, kúnna, magyarnak egyaránt, mintha Árpád hűbéres király lett volna. Ennek felel meg, hogy várakkal, sőt kővárakkal töltötte meg az országot, minőket csak a tatárjárás után építettek. Ő az alpári esatát Bulccsal, Lehellé, Botonddal vívatja, kik történeti személyek, de épp 60 évvel később szerepeltek valóban. Viszont arról még fogalma sincs, hogy a magyar nemzet törzsekre volt osztva. Az egyetlen hiteles tudósítás szerint, melyet Konstantinosnál találunk, a telepítés törzsek szerint történt, úgy hogy folyók választották el az egyes területeket.

A szlávok fölött való uralom nem volt újság a magyarok előtt, amint hogy a szláv is megszokhatta már a szolgaságot. A régi lakosság megmaradt, de a magyart uralta és termékadóját neki fizette. A német püspökök egy 900-ban írott levele szerint, a morvák egy része a magyarokhoz állott, megnyirta haját pogány módon és a németeket együtt pusztította velök. Így a magyar csakhamar kárpótlást nyert az etelközi veszteségért és azokért az áldozatokért, melyeket az ország elfoglalása követelt.

A pusztaszeri országgyűlés valószínűleg csak a Szer szó jelentésének és a névtelen jegyző etimológiájának köszöni létét. Új berendezésre alig volt szükség, hiszen egyelőre az életmód a régi maradt. Törvényhozás és pedig írott törvény: »hogyan szolgáljanak a vezérnek és az országnagyoknak és hogyan büntessenek minden elkövetett vétséget,« nem is jöhet szóba. Mint az arab Maszudi írja 950 körül: törvénye csak a moszlimnak, keresztyénnek és zsidónak van; a pusztai népek bírái csak a józan ész után ítélnék.

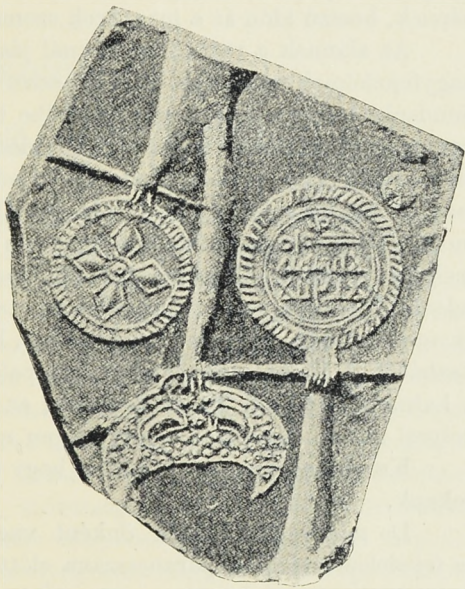
Látszólag Árpád hódítása egyenes parallelája a hunnok és avarok foglalásának és birodalmának.

Valójában azonban kezdettől különbözött a magyar birodalom úgy Attilától, mint Bajánétól. Ezek, ha ide tették is hatalmuk súlypontját, az alföldön tanyáztak: azon a vidéken, mely természeti tulajdonságaiban és az emberi létnek nyújtott feltételeiben egyenes folytatása a nagy szittyai síkságnak. Árpád ellenben a maga és törzse székhelyéül a Dunántúlt választotta, a régi kultúra földjét, mely geologiailag is nyugoti Európához tartozott és változatosságával lehetővé tette és elősegítette a magyarnak a műveltség magasabb fokára való emelkedését.

Mint Attila után a germán, úgy vallott kudarcot az avarok után a szláv államalkotás kísérlete. Pedig Szvatopluk arra való ember volt, vitézsége, ravaszsága egyaránt messze felülemelte népén. Hatalmát az Elba és a Visztula vidékéig érezte, de még a horvátok is neki tulajdonították a zsupánságok felállítását. Az összes nyugoti és déli szlávok egyesítése megvalósultnak látszott. E tervet tette lehetetlenné a magyar kard. A szláv helyébe a magyar lépett.

Ha Konstantinosnak hihetünk, a magyarság különösen a Maros-Duna közét szállotta meg erősen. Erről, követi útján, biztos tudomása lehetett. De úgy látszik, épp oly erősen megszállotta a magyar a dunántúli végeket és a besenyők felé eső vidékeket is. Aránylag legkevesebb juthatott az ország közepének; az maradt legelőnek.

Az ország kapuit megerősítették, a természetes átjáróknál gyepek voltak, a folyamok átkelőhelyein is őrséget tartottak. Pozsony, Sopron, Horom és Kevi vidéke és a Meszes lehettek a stratégiai védelmi rendszer főpontjai. Átterjedt-e már a hódítás a Dráván, ide tartozott-e a Szerémség is, nem tudhatjuk. A magyar maga a két síkságot és a dombos vidékeket vette birtokába. A hegyes vidékeken, bizonyára behódolva, de különben vegyületlenül megmaradt a gyér szláv lakosság. Erdélyben legfőleg a Maros kifolyásának vidéke lehetett még állandóan megszállva. Arrafelé még legnagyobbak látszik a veszély a besenyő szomszédság miatt. A nagy pusztai népek távol tartanak maguktól minden szomszédot. Gyepűiken túl pusztaságot akarnak. A besenyőket a magyaroktól négy napi járóföld választotta el. Épp úgy fel kell tennünk, hogy a magyar határ előtt is mindenfelől 1—2 napi járóföldnyire elpusztult minden.

12. ábra. Ezüst arab dirhemeket öntő minta, találták Nemetóváriban.

Igazi népvándorlás még a magyar hódítás. Fel szabad tennünk, hogy épp a közös harc és diadal nagyon elősegítette a kabarok beolvadását. Ugyanazon tényező hatása alatt már is kezdetét veszi a szlávok vitézi részének beolvadása. De valószínűleg szíttya földről még más néptörzsek is kerültek nyugatra, melyek sorsukat a magyarokhoz kötötték. Ilyeneknek kell tekintennünk a volgai bolgár kereskedőket, akik századokon át szinte egyedül képviselik a magyar világ kereskedő elemét. Még mondáink is tudnak a bolgár rokonságról. De ugyanazok megemlékeznek az alánokról is, mint kiknek királyleányai özanyái lettek Árpád nemzetének. Ezért fel kell tennünk, hogy az alán népnek, hosszú időn át a magyarok szomszédjának, egy része is ide kísérté őket.

Az alánnak a régi orosz íróknál jász a neve. Belőlük került ki a normann nagyfejedelmek testőrsége. Mostani oszét nevök is erre az eredetre mutat. Nálunk mindenki tudja a magyarság közepébe telepedett jászokot, de eredetéről alig van még elfogadható vélemény. Rendesen besenyőknek tartják őket, minden elfogadható alap nélkül. Nem valószínűbb-e alánokat keresni bennök? Bajosabb a kabarok szállását meghatározni. De ha tekintetbe vesszük, hogy a Csabamonda kétségtelenül csakis finn-ugor nép útján juthatott hozzánk, a kabar pedig, melynek nyelvét ellentétbe helyezi Konstantinos a törökökkel, épp oly kétségtelenül finn-ugor volt, a megoldás megtalálható. Összes hagyományaink meg-egyeznek abban, hogy nem az Árpádok, hanem az Abák származtatták magokat Csabától. A Mátra alján letelepedett palócokban és matyókban kell keresnünk a kabarok utódjait. Itt szállott meg az Abák törzse. A névtelen jegyző is ide helyezi azt az Árpáddal bejött idegen népet, melyet ő, hibásan, kúnoknak nevez.

Krónikánk még azt is tudja, hogy Csaba utódait nem nézték igaz magyaroknak.

De mindezek a népek önként vagy kénytelenül meghajoltak Árpádnak és fejedelemtársainak parancsszava előtt. A magyar uralom meg volt alapítva.

Arra a nagy kérdésre: állandóbb, áldásosabb lesz-e e földön annyi megelőzőjénél, csak története adhatja meg a választ.

IV. FEJEZET.

A KALANDOZÁSOK KORA.

KÁR a magyar népnek és a vezetése alatt álló törzseknek, akár a szemben álló szomszédos népeknek erejét vesszük tekintetbe, ez nem hasonlító sem a hunnokéhoz, sem az avarokéhoz. A magyar hegemonia alatt már nem áll egy barbár fegyveres világ; még a pusztai népek közt sem ő a legerősebb. A bolgár-besenyő háború nagyon megapasztotta számát. Nem is akart azóta többé háboruba bonyolódni a besenyőkkel, mert azok »fenegyerek«. Viszont határaikon már aránylag konszolidált államokat találtak. A német birodalom, most már nemzeti alapon állva, igen nehézkes szervezet, de már Arnulf alatt is nagy erőt bír kifejteni. A magyar nem is ellentétben, hanem szövetségben vele jutott Pannoniába. A Balkán-félszigeten is, a bolgár és szláv telepedés óta, megállott a népvándorlás. Ha már kiválóan kedvező viszonyok közt sikerült is Európa közepén birodalmat szerezni, kezdettől fogva világos, hogy itt világalomról, minő a hunn volt, nem lehet szó.

Mégis azt látjuk, hogy az aránylag csekély számú magyar, a hunnok és avarok örökébe ülve, több mint két emberöltőn át »a porba döntött Európa homlokán tombol«. Szinte évről-évre intéz hadjáratokat kifelé, Konstantinápolyig, Rómán túl, a spanyol határig, Calaisig és Hamburgig, hová a gyors és hatalmas hunn soha el nem jutott. Nem elégszik meg prédálással; a leghatalmasabb uralkodók is állandó adón vásárolják meg tőle a békét. Nemcsak otthon van teljes biztosságban, hanem keresik szövetségét, hódolnak előtte.

Mindez oly roppant katonai erő kifejtést és amellet oly nagy politikai ügyességet és mozgékonytárgyat feltételez, mely magában véve is kiváló helyet biztosítana a magyarnak a nemzeti erők lehető legnagyobb érvényesítésének összehasonlító történetében.

Nagy segítségökre voltak az egyes szomszéd országokban uralkodó viszályok. A feudalitás úgy szólva állandóvá tette a részek visszahatását a központi hatalomra. Mindenütt vagy az egyik vagy a másik kész volt még a magyarok segítségéhez is fordulni, csak hogy fennmaradhasson és győzhessen. Még Arnulf császár életében történt első nagy betörésüket Olaszországba is valószínűleg

valamely olasz trónkövetelő meghívása idézte elő. Az addig ismeretlen nép villámgyorsan áthaladt az Alpeseken, rabolva és pusztítva száguldott végig a lombard síkságon és elkerülte a bástyás városokat. A pusztítás hírére Berengár király összegyűjtötte hadait és üzőbe vette a magyarokat, kik egész a Brenta folyóig hátráltak előttük. Itt a nagy túlhatalommal szemben, talán hátban is fenyegetve, készek minden zsákmányukat visszaadni és csak egy vezetéklővel hazatérni, ha szabad utat engednek nekik. Az olaszok, teljes megsemmisítéset remélve, megtagadják ezt. Erre a magyar, kinek már előre megisszák a torát, gyorsan a lakmározókra ront, úgy hogy soknak a nyíl a torkához szegezi a falatot, és oly vérontást visz véghez, hogy a 15.000-nyi seregből csak kevesen menekülnek. Nem is térnek vissza, hanem vígan tovább pusztítanak és lóháton és »bőrhajókon« vagyis tömlőkön megtámadják Velencét is. A szigetváros századokon át megünnepelte visszaverésük évfordulóját, Péter és Pál napját (899—900).

Igy hírok Italiában meg van állapítva. Mindenki retteg tőlük, őket pedig vonzza a zsákmány. Az útszéli várak lerombolásával akadálytalanul uralkodnak az ország kapuin és hadaik bejárák a »Strada Hungarorum«-ot valahányszor kincsvágyuk vagy szövetségesük, Berengár király, meghívása oda vonzza őket.

A németekkel még tart jó szomszédságuk, különösen a szomszéd bajorokkal. Mert, különösen Arnulf császárnak 899-ben történt halála után, az egyes nagy törzsek és hercegeik lépnek előtérbe mint döntő tényezők. Fiának, Gyermek Lajosnak, korában a birodalmi egység eszméje egészen elhalványul. A bajor püspökök eleinte megnyerésükön fáradsz, magok bevallják a pápának, hogy vászonruhákkal ajándékozták meg őket, így remélve kíméletet távoleső egyházaik iránt. Amíg a szláv birodalom romjai Morvában még fennállottak, a magyarok nem is igen zavarták a jó viszonyt. De már 900-ban hirtelen betörnek és az Ens folyón túl rövid idő alatt 50 mérföldnyi területet elpusztítottak. Itt is világos a szándék: e folyót akarják határu. Azért kímélik, mi innen esik rajta. Csakugyan a bajor urak már is az Ens mellékét kezdik erősíteni. A béke helyreáll. De 904-ben a bajorok lakomán megöltek egy Chussal nevű magyar vezért. E gonosztett idézte elő a magyarok újabb betöréseit. Végre is, Bajorország nem bírván ellenállani, utat nyitott előttük tovább, csakhogy békén maradjon, hercegei és főurai pedig a magyarok szövetségét keresték.

Csakhamar végkép meg kellett dőlnie a morva birodalomnak. Már 906-ban megnyílik az út Szászország felé. Az arra lakó szláv törzsek, a csehek is, behódoltak, hű szövetségesei lettek a magyaroknak, kik a németek ellen megtámadták és segítették őket. Így nyitva állott az út Németországnak úgy délnyugati, mint északi vidékeire.

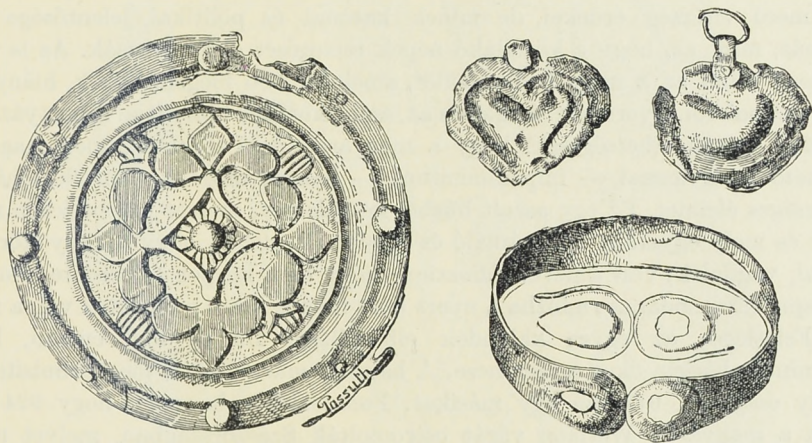
Ezek a hadjáratok, kivéve talán azt, mely a bajorok ellen indult megtorlás végett, nem tekinthetők az egész nemzet vállalatának. Egyes vezérek kísérete vagy egyes törzs keresett zsákmányt és dicsőséget. Hogy mennyire ment ebben a tekintetben autonómiájuk, azt legvilágosabban a 906-iki szász hadjárat mutatja. A dalemintzok szláv népe hívja oda német elnyomói ellen a magyaroknak »hadban igen erős nemzetségét«. El is jó egy magyar had, legyőzi

a szászokat, kiket Henrik vezetett, Ottó herceg fia, a későbbi király, betör Szászországba, ott kénye szerint pusztít és visszatér szövetségeseihez. De ezekhez ezalatt egy más magyar csapat is eljött, mely keserű szemrehányásokat tett a dalemintzoknak, miért nem őket hívta a dús és biztos prédára. Szegény szlávok ezt a versenyző vállalatot a szászok nyakára küldték, de azért nem birták megakadályozni országuk teljes kiélését.

Az ilyen független és szabad hadviselés legjobban bizonyítja, hogy a honfoglalásnak akkor már befejezettnek kellett lennie; másképp az oly erős szervezet, mint a magyaré volt akkor, nem tűrhetné ezt az erőpazarlást.

Talán azt is mutatja a fejtelenség, hogy a magyar haza szerzője, a magyar állam megalapítója és szervezője, Árpád már nem élt. Halála évét sem tudjuk;

13. ábra. Solti honfoglaláskori lelet.

a nyugoti népek még nevét sem ismerik, mi bizonyosság arra, hogy külföldre hadat nem vezetett. A névtelen jegyző azon adata, hogy 907-ben hűnyt volna el, alig érdemel több hitelt mint a többi, kivétel nélkül téves és hibás, időrendi adata. De minden adatnál és emléknél ékesszólóbban beszél műve, Magyarország. Az a Magyarország, melynek ő nemcsak külső keretét és európai állását teremtetten meg, hanem belélehelte lelkét is, a vitézségnek, bölcseségnek, mérsékletnek szellemét. Fiai közül Liuntin ivadék nélkül halt meg, a következő három már felnőtt korában, mind fiutódokat hagyva magok után. Nagyfejedelem a legkisebb fia, Zsolt lett.

Ennek személyes tulajdonairól mit sem tudunk. De bizonyos, hogy kora kiválóan a magyar hőskor, amidőn a harcért harcolnak, úgy szólva politikai háttér nélkül; amelyben Európának legtöbb népe emberi erővel el nem hárítható, szinte elemi csapásnak szokta tekinteni az egyre megújuló magyar becsapásokat.

Németországban mégis felébredt a nemzeti büszkeség és az önfenntartás szelleme. A bajorok 907-ben nagy támadást intéztek, de véres, szinte megsemmisítő vereség éri őket, úgy látszik már határainkon belül. Mivel ennek

következtében 908-ban és 909-ben egyaránt pusztítanak a bajor, sváb és a szász földön, a német törzsek végre egyesülnek. Maga a már ifjúvá fejlett király vezeti őket. De a magyarok Augsburgnál megtámadják a gyülekező hadakat és miután előbb nyílzáporral elborították, színlelt futással bontják meg sorait, majd cselt vetve az üldözőknek, teljes diadalt aratnak (910. jún. 10). Jellemző, hogy e kor csatánapjait pontosan tudjuk; megmutatják a klastromok nekrológiumai, melyek annyi elesett egyházi és világi főembernek emlékét őrzik meg. Most már eljutnak a Rajnához is, az akkori német birodalomnak még egyetlen népes és kincses városokban bővelkedő vidékére. 918-ban egy magyar csapat megtalálja az utat a távoli Brémába is. A várost felgyújtják, lakosságát rabszjira fűzik.

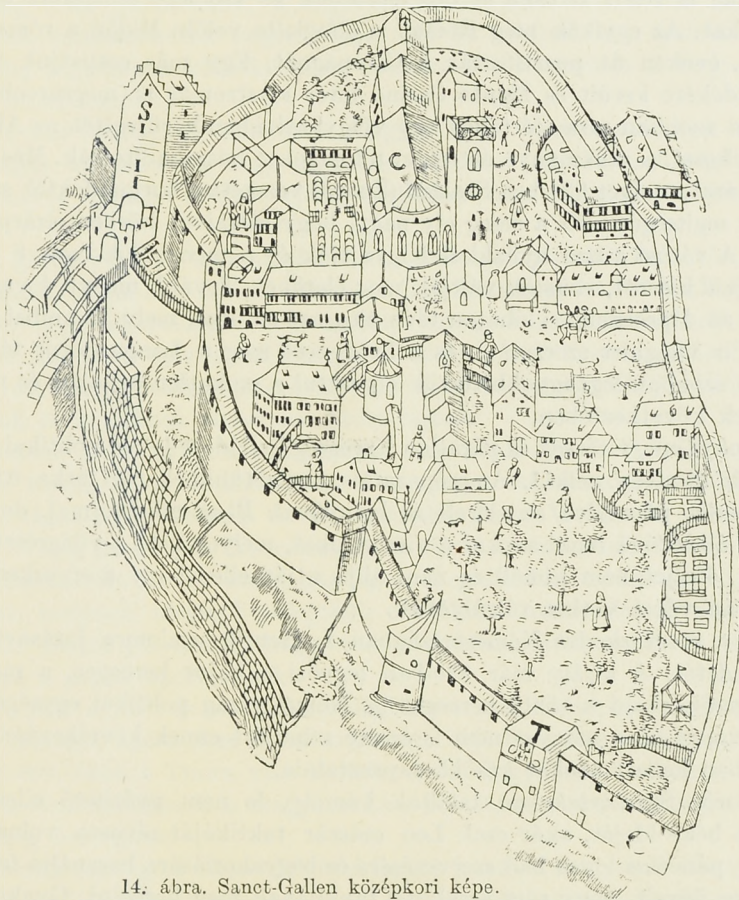
Természetes, hogy a legtöbb ilyen vállalat rablókaland, melyben csak a vakmerő vitézség érdekel, de minek katonai és politikai jelentősége alig van más, mint az, hogy a körülalakó népek rettegését ébren tartsák. Az is világos, hogy mind az a nagy hadikészület, amelyről Leo megemlékezik, hiányzott e portyázásokból. Gyorsaság, meglepés az, ami sikerüket biztosítja. E portyázások csak úgy voltak lehetségesek, hogy a magyarok nem terhelték meg magokat késleltető podgyással — impedimentum — hanem magokkal vitték, lóháton, a szükséges élelmet. Ez egy aszalt húsból készült por, melyet pihentőkben megfőztek és mely egyaránt volt tápláló és erősítő. Meglehet, hogy tokány (törökül talkani, vagdalék) volt a neve. Valószínű, hogy ez a húspor az eredete annak a mai napig élő mondának, mintha a nyers húst nyereg alatt puhították volna meg.

Felesleges az egyes kalandok elbeszélése. De ki kell emelni, hogy nem mindig kísérte őket a szerencse. A bajorok már 901-ben megsemmisítettek egy ily csapatot, 913-ban egy másikat. Fontosabb volt ennél, hogy 924-ben, midőn a magyarok Werlaon várát ostromolták Szászországban, melyet maga I. Henrik király védett, egyik fejedelmök fogságba esett. Hívei nagy mennyiségű aranyat és ezüstöt ajánlottak fel váltságára, de a király többet akart. A fogoly kiszabadítása fejében 9 évi békét követelt. Még arra is kész, hogy ezen idő alatt évi adót fizet. Így nyert a szász tartomány oly békét, melynek idejét felhasználhatta védelmére, a későbbi támadás visszaverésére.

Németország többi részeibe azonban tovább tart a kalandozás. Annak, mely 926-ban a st-galleni klastromba vitte a magyarokat, részletes leírását ismerjük. A magyarok nem járnak nagy tömegekben, hanem egyes csapatokba feloszolva »turmatim« özőnlík el az országot, mint a hangyák. Az egyes csapatok veszély esetén visszasietnek a főtáborhoz, hol szekerekkel és podgyással övezve, őrszemek védelme alatt megpihenhetnek. A felgyújtott városok és falvak vörös fénye jelzi útjokat. Az erdőkből is elő szoktak hirtelen törni, alig száz embert számláló csoportokban. A st-galleni barátoknak alig volt idejük a megmenekülésre és kincseik biztosságba helyezésére. Ott találunk egy hülye barátot és tolmáccsal kérdezik, hol a kincs? Mikor ez csak aranyozott gyertyatartókhoz vezeti őket, pofonokkal fenyegetik. Még a tetőre is felmásznak, hogy lándzsával lefeszítsék a »hely istenét«, az aranyozott kakast, de ketten is lebuknak. Ezeket aztán gerendák közt elégetik. A boroshordókat nem bántják; hoztak magokkal eleget. Majd kémszemlét tartanak és midőn mindent rendben találnak, veze-

tőikkel együtt lehevernek a gyöpre lakmározni. A lapockákról kés nélkül, félig nyersen lerágták a húst, aztán tréfából dobálództak a csontokkal. Közben nagyokat ittak a középben álló tele kupákból és egy fogoly papjuk, meg a hülye barát együtt ettek, ittak velök. Mikor a bortól nekimelegedtek, rémesen elkezdtek kiabálni isteneikhez és foglyaikat is kényszerítették, hogy velök tartsanak. A fogoly pap, ki jól tudott magyarul, velök énekelt és mikor kifogyott belőle, az antiphonáléra

14. ábra. Sanct-Gallen középkori képe.

zendített. Ezt aztán mind körben állva hallgatják meg, majd jókedvűen táncolnak, birkóznak, vívnak vezéreik előtt. Ezalatt arról értesülnek, hogy közelben van egy őrséggel megrakott vár. Egy pillanat alatt csatarendbe állanak, és látva, hogy azt el nem foglalhatják, ott hagyják a klastromot is.

Délceg, jókedvű, nyers, de éppen nem kegyetlen betyárok ezek, lelkületükben alig mások, mint kiknek garázdálkodását még 1863-ban írja le Deák Ferenc. De a zsákmányolás és mulatozás még nem tett kárt katonai fegyelmükben. Tudták, hogy minden pillanatban csatára készen kell állaniok. Ebben

a hadjáratban átkelve a Rajnán, majdnem Rheimsig jutottak, Lotharingiát, Belgiumot pusztították, egy dandárjuk pedig Burgundián száguldott végig. Ellentállásra csak Elzászban találtak és így kevés veszteséggel, nagy kincsessel térhettek haza.

Még kevesebb ellentállással találkoztak Italiában. 921-ben Berengar segítségére nagy hadjáratot vezetnek oda Tarkacs (Árpád fia?) és Bogát »királyaik«. Egy csapatjuk aztán megtalálja az utat Apuliába és szekérvárban vonulva meg, ott át is tel. Éveken át ott maradtak és zsoldért szolgálták az egyes olasz urakat. Az egyikök még Rómát is elfoglalta velök. Midőn a rómaiak ezt megölték, éveken át pusztították a Campagnát. Egy más csapatjuk 937-ben Capua vidékére került és Monte Casino híres klostromát is megsarcolta. Ezt a csapatot azonban visszatértében egy völgykatlanban körülvették az Abruzzók harcias lakosai, a zsákmányt elvették, a foglyokat felszabadították. Más jellegű az a hadjárat, melyet 924-ben Szalárd (Zuard) vezetett a burgundoktól szorított Berengar segítségére. Ez a sereg oly nagy, hogy sátraival körben elzárja Pavia városát. A várost tüzes nyilakkal felgyújtják és a menekülők csak 8 véka, a romok közül kiásott, ezüstön váltják meg életüket. Tovább menve, lovashaddal átkelnek az Alpeseiken — lóháton téve meg azt az utat, mely Hannibal gyaloghadának is világhírt szerzett — és a Provencet meg a Languedocot támadják meg. Ott azonban legnagyobb részük elpusztul a szokatlan éghajlat és ragályos betegségek következtében.

Mennyi erő, vitézség és páratlan ügyesség kallódott így el politikai haszon, sőt valódi dicsőség nélkül. Az erőpazarlás, nemzetünknek régi átka, itt jelentkezik először, párosulva az előrelátás hiányával. Él az alkalommal, de nem is törekszik állandóvá tenni azokat a viszonyokat, melyek neki a világrészt kiszolgáltatták. Erejét nem kíméli és nem állja útját ellenei oly szervezkedésének, mely aztán véget vethet túlsúlyának.

Ez a szervezkedés Németországban I. Henrik uralomra jutásával (919) veszi kezdetét. A király már 920-ban legyőzi a bajor herceget, a magyarok szövetségesét, majd a többi herceget is. Németország politikai egysége helyre van állítva, és ha a magyar nem is érezte mindjárt ennek következeit, annál súlyosabban kellett azokat később tapasztalnia.

Először Szászországban találtak komoly, le nem győzhető ellenállásra. Henrik a béke idejét, akár csak Leo császár taktikáját olvasta volna, várak építésére, páncélos lovas had szervezésére és begyakorlására használta fel. Különösen arra ügyelt, hogy zárt sorokban tanuljanak meg harcolni. Gyakorlatul a szomszéd szláv népek behódítása szolgált. A lenzeni csata (929) megtörte az Elba-melléki szlávok hatalmát és utat nyitott a német telepítésnek és uralomnak azokra a vidékekre, melyek most politikai tekintetben vezetői a birodalomnak. A cseh herceg és a dalemintzok, addig a magyarok hűbéresei, most Henriknek hódoltak. Ha a magyar mindenfelé elfecsérelt népének csak egy csekély részét értékesíti ebben az irányban, ezt könnyű szerrel megakadályozhatja. De ez nem történt meg.

932 végén, a békeidő letelvé, Henrik megtagadja az adót. Ekkor aztán felkerekedik a magyar sereg bosszúállás végett, de már a dalemintzoknál is ellen-

állásra, sőt gúnyos megvetésre talált. Mégis betört szász földre és szerte-széjjel zsákmányolt. Mire a király a Riade mezején összegyűjtötte hadait, a magyarok is egyesültek és 933. március 15-én támadtak. A magyarok »ördögi huj-huj kiáltására« a németek »Kyrie«-vel válaszoltak. A magyar nyílzápor és roham nem törte meg a páncélosok zárt sorát és ez ellenállhatatlanul nyomult előre. A magyar kísérletet sem tett a csata megújítására és, cserbe hagyva táborát, visszavonult. Ekkor győzték le először nyílt csatában és bár vesztesége alig volt jelentékeny, a legyőzhetetlenségébe vetett hit megrendült. A szlávok felszabadultak hegemoniája alól és a németeket uralták. A szász föld pedig a győzelem következtében méltán lett központja a nagy, egységes német birodalomnak.

Mi sem bizonyítja annyira a magyar erőt, de a vezetésben való gondatlanságot is, mint az, hogy ugyanakkor, mikor valóban szükség lett volna teljes súllyal lépni fel Henrik ellen, Italiában és a Balkánon is járt magyar sereg.

A görög végeken a honfoglalás óta nem igen jártak. Csak mióta Simeon cár meghalt, nyílik meg előttük Bulgária. Úgy látszik, az itt 927 óta folyó harcok okozzák, hogy ez években nem hallunk nyugoti kalandozásaikról. Bulgária behódolt, adófizető volt és, mi fontosabb, utat nyitott Konstantinápoly felé. Az itt kivívott előny némileg kiköszörülte azt a csorbát, melyet bajor földön vallott kudarcuk és a szlávok elvesztése ütött rajtuk.

Hanem azért nyugoti pozíciójukat sem adták fel. I. Henrik halála után zavarok törtek ki a birodalomban és a magyarok hamarosan felhasználták. Már tél végén felkerekednek és 937 március 24-én Wormsnál átúsztatnak a Rajnán. Végig pusztítják Franciaországot, eljutnak az óceánhoz és az Alpeseiken és Lombardián át térnek haza, gazdagon megrakodva zsákmánnyal. Ez az a hadjárat, melynek idejéből a legtöbb csudálatos menekülésről adnak hírt a legendák. Biztos jele annak, hogy csak felső hatalomtól, csudától vártak már segítséget a porba tiport népek.

De már a jövő évben Szászországba vezetett haduk nem aratott babért. Ezt az országot azóta nem is háborították. 943-ban Bajorországban is nagy vereség érte őket a Traun vize mellett. Ottó, hogy véget vessen a régi törzshercegek cimborálásának a magyarokkal, öccsét, a vitéz, tehetséges Henriket tette meg hercegnek.

Henrik faja egész szenvedélyével fogott hozzá a magyarok elleni harchoz. Ismételt hadjáratok után oly sikerrel harcolt 950-ben, hogy mélyen az ország belsejébe hatolva, nagy prédával tért vissza és az előkelők nejeit és gyermekeit foglyokként vitte magával. A régi örgrófság, melyet a magyarok szétzúztak, felújult. Arnulf császárnak szemére hányták a nyugati népek, hogy ő szabadította a keresztyénségre a magyarokat, lerontván a szorosokat, melyek közé Nagy Sándor zárta őket. Henrik hercegről azt énekelte egy költő, hogy »elzárta mind a hozzánk vezető utat«.

Itália sem maradt sokáig nyitva előttük. Itt szabadon jártak-keltek, míg a gyöngye királyoknak még gyöngébb ellenfelekkel kellett minduntalan megküzdeniök. Már ki is bővítik ezt a szép vadászterületet, már megszokják, hogy átnyar-

galjanak az Alpeseiken és hogy déli Franciaországot pusztítsák. Egy ízben onnét az arabok spanyol birodalmába is készülnek átmenni, hol akkor talán több kincs halmozódott össze, mint bárhol egész Európában. De vezetőjük három napon át kiszáradt, szomjas földön kalauzolta őket, úgy hogy magok és lovaik majd elpusztultak. Agyonütik a szerencsétlent és haza térnek. Berengar király halála után, 946-ban, nagy sereggel jönnek, Taksony, a leendő fejedelem, vezetése alatt, hogy utódja alatt is biztosítsák maguknak az évi adót. II. Berengar össze is szedett részökre 10 véka ezüstöt, csak hogy azt rézzel vegyítette. Ezzel Taksony nincs meglegedve, pusztítva tovább megy a félsziget végéig, Otrantóig, úgy jó haza. Még 951-ben is ellátogatnak Itáliába, telelni Aquitaniába mennek és onnét bántatlan eljönnek haza.

Ekkor történt a döntő fordulat. Ottó átmegy Itáliába, megdönti Berengar trónját és birtokába veszi Lombardiát. Ugyanaz a hatalom, mely a nyugoti kaput bezárta, őrzi most már a délnyugati is.

Igy csak Görögország maradt. Először 934-ben indultak Konstantinápoly felé. Ekkor Romanos császár, Konstantinos fia, gazdag ajándékokkal egy patriciust küldött eléjük, ki szerencsésen visszatérésre bírta őket. Úgy látszik, hosszabb időre szólt a béke, mert csak 943-ban jönnek el újra, hogy ugyanazon módon megint visszatérjenek. Most 5 évre szólt csak a béke. Ennek elteltével ismét hadba szállanak. Most nemcsak béke jó létre, hanem szövetség is, melyet Konstantinos császár köt Termacs vezérrel, Árpád dédunokájával és Bulcsu karkhasszal, kik mint vendégek el is jöttek Konstantinápolyba. A császárt az olasz ügyek birták a magyar szövetség keresésére. Lothár burgundi király, Berengar ellenkirálya, Adelheidnak, Nagy Ottó későbbi nejeének, férje, sógora volt a császár fiának és a magyar támogatás sokat lendíthetett ügyén. A magyar uraknak a görög udvarban való tartózkodása azért is fontos, mert a császár tőlük nyerhette annyira részletes és értékes értesüléseit a turkok országa és Árpád nemzetsége felől. Mit nem tett a császár kegye? A vad Bulcsu keresztyén hitre tér és gazdagon megajándékozva, mint római patricius tér haza.

A következő terminus alkalmával még a karkhasznál is nagyobb fejedelem, a gyula jó a császári városba. »Ő is keresztyén lett és vele is úgy bántak mint az előbbivel. Ő azonban magával vitt egy Hierotheos nevű jámbor szerzetest, kit a patriarcha Turkia püspökének jelölt ki. Amint Turkiába jött, ott a barbár babonából sokat a keresztyén hitre térített át. Gyula pedig hű maradt a keresztyén valláshoz, többé nem csapott be a római területre, sőt a keresztyén rabokat ki szokta váltani és őket a szabadsággal szokta megajándékozni.«

De nemcsak a magyar keresztyénségnek kimutatható első kezdetei fűződnek a görögországi kalandozásokhoz, hanem a hazai epikának egyetlen, a kalandozások korára visszanyúló szép mondája is.

A magyar Opor vezetője alatt, »kit a község akarata helyezett a sereg élére«, ostromolja a császári várost. Egy görög óriás birkózásra hívja ki a magyarokat. Midőn ez a magyarokat szerfölött bosszantotta, talált egy ellenfélre, ki a göröggel szembe szállva így szólt: Én vagyok Botond, igaz magyar, legkisebb a magyarok között. Végy magadhoz két görögöt, az egyik hadd tartsa vissza a kiszálló lelkedet, a másik hadd temesse hulládat. Mert én bizony népem adó-

fizetőjévé teszem a görög császárt. Ekkor Opour meghagyta Botondnak, menjen buzogányával a város érckapuja ellen és mutassa erejét. A mint a kapuhoz ért, azt mondják, akkorát ütött és akkora rést vágott benne, hogy azon a lyukon kényelmesen ki- és bejárhatott volna egy 5 éves gyermek. A görögök a csuda miatt nem is akarták kijavíttatni a kaput.«

A regősök hangja csakhamar elnémult. A harang és a zsolozsma szava váltja fel. »Mert ez volt az utolsó zsákmány, melyet a magyarok pogány korukban ejtettek.«

A döntés Németországban következett be.

V. FEJEZET.

AZ AUGSBURGI KATASZTRÓFA ÉS KÖVETKEZÉSEL.

FOLYTONOS magyar betörésektől mégis csak Németország szenvedett legtöbbet. Ott nemcsak az egyesek szenvedtek kárt vagyonukban, becsületükben, életükben, hanem az egész nemzet egyesülési törekvése, hatalmi állása forgott folytonos veszélyben. Mindenki, ki az ellen tör, biztos lehetett a magyar segítség felől. Bajorország és az elbai szlávok, a magyarok régi frigyestársai, már végkép behódoltak. De a belső ellentétek a birodalomban nem szüntek meg és éppen Ottó itáliai hódításával összefüggésben jutottak új, éles kifejezésre. Ottó ugyanis, Adelheiddal kötött házasságával, sértette fiának, Ludolf sváb hercegnek, és vejének, a vitéz Konrád frank hercegnek, érdekeit és érzelmeit egyaránt. A törzsek partikularisztikus ösztöne mindig kész volt fejedelmeiket támogatni. Csak Henrik bajor herceg áll szilárdan a király mellett. De országában is pártot üt ellene Arnulf palotagróf, fia a régi hercegnek, a magyarok szövetségeseének. Ottó elszigeteltnek, megbénított-nak érzi magát, visszatér hű szászai közé, »hol ismét megtalálta a királyt«.

954-ben tör be a nagy magyar sereg bajor földre. De nem vívnak meg Henrikkel, ami végzetes hiba, mert siker esetén így Bajorországot ismét elszakíthatják a birodalomtól, hanem, kerülve a csatát, tovább mennek rabolni a Rajna felé. Ludolf és Konrád szövetségeseiket tiszteltek bennök, Konrád el is kísérté őket Utrechtig. A főcél most a már rég nem érintett Belgium elpusztítása. A nagy politikai hadjárat rablókalanddá fajult. Abban Bules és társai nemcsak vitézségőknek, hanem lovagias halálmegvetésőknek is számos jelét adták. Visszavonulásuk, Burgundián és Olaszországon át, a kalandozások legszebb korára emlékeztet. De hősiességük, kellő politikai számítás hiányában, nem hasznára, hanem kárára vált nemzetőknek.

Mialatt ők Belgiumban prédát prédára halmoznak, Nagy Ottónak sikerült Németországot egy közös érzésben ellenök egyesíteni. Volt pártfeleik bűnbánóan megadták magokat, megtagadtak velök minden közösséget, készek vérökben lemosni szegyenöket. Így a magyarok, midőn 955 nyarán, mialatt szinleg jó barát-

ságba iparkodtak lépni Ottóval — még ajándékokat is kapnak tőle — előzőnk Bajorországot, szemben találják magokkal az egész birodalmat. A szokottnál később indítanak hadjáratot, megvárják, míg Ottó a szlávok ellen fordul. A számításuk csal, Ottó igen jól tudja, hogy ha a magyart legyőzi, a szláv úgy sem állhat ellen.

Ezért a betörés hírére rögtön a magyarok ellen fordul. Ezek Augsburg városát ostromolják. Az őrség Udalrich püspök vezetése alatt már visszaverte egy rohamukat, de a megszámlálhatatlan tömeggel szemben alig volt kilátása hosszabb ellenállásra. A második rohamra indultak, midőn a Wittelsbach család őse hírül hozta nekik, hogy Ottó serege közeledik. Megszólal Lehel vezér tárogatója, melynek hangját az egész sereg ismeri, a roham félben marad, a vezérek elhatározzák, hogy egyenest Ottó ellen indulnak. Ottó és serege is ég a harci vágytól, másnapra bőjtöt tartanak és készülnek az ütközetre.

Augusztus 10-én, a Lech mezején, hol kifejlődhetett a lovasság, ment végbe a döntő csata. A magyarok egy csapata hirtelen megtámadta a németek háttérét, a cseheket, és ezeket, majd a svábokat is szétszórva, Konrád frank herceggel, volt szövetségesükkel, kerültek szembe, ki megállította őket és elvette tőlük foglyaikat. A magyar fősereg, melynek szemben kellett volna támadnia, ez alatt mozdulatlan maradt. Ottó most ezekre ront és kivívja a diadalt. Sokan elesnek, még többen vesznek el menekülőkben a Lech hullámaiban. A szépen tervezett döntő harc elveszett, mert a sereg két része nem működött összhangban. A csatából még elmenekülhetett a legtöbb, csak az üldözés, melyben a sanyargatott nép is teljes buzgalommal részt vett, tette katasztrófává. Igen kevés magyar érhetett el hazája határát. Elfogták a vezéreket is, Bulsut és Lehelt, és őket, mint rablókat, nemzetök csúfjára Regensburgban felakasztották.

Ily szomorúan végződött a legnagyobb hadi vállalat a honfoglalás óta. A német király, mint az egész kereszténység győztes előharcosa, méltó lett a császárságra. Már a csatamezőn kikiáltották imperatornak. 962-ben Rómában a pápa Ottó fejére tette a császári koronát. Itália, mely most századokon át hódolt a németnek, szintén elzárult a magyarok elől. Népünk pedig létének legjelentősebb fordulójához jutott. Az augsburgi csata megmutatta, hogy kalandos nomád népnek nincs többé helye Európa közepén. A magyarnak gyökeresen meg kellett változnia vagy eltűnnie, osztozva a hunnok és avarok sorsában.

Hagyományunk felismerte a nagy csatának ezt a jelentőségét. A hét magyarról szóló monda igazi tartalma: a pogány harcos szellem elítélése. E szellem hirdetőit, a hegedősöket, kobzosokat, kik az ősi dicsőség fényes tetteinek előadásával lángra gyújtották hallgatóik szívét, úgy kellett feltüntetni mint azon gyávák utódait, kik szégyenszemre, megcsúfítva, egyedül jöttek haza népük romlásából. Igéjüket, mely »a világi dicsőséget« magasztalta, a béke és a mennyei dicsőség igéjének kellett követnie, hogy a nemzet megmaradhasson.

Béke még nem jött létre, de semmi nyoma annak, hogy a németek megtámadták volna Magyarországot. Még mindig számba jövő tényezőnek nézik őket. XII. János pápát vádolták a császár hívei, hogy a magyarok segítségével kívánna megszabadulni Ottó kényelmetlen gyámkodásától. Görögországba még

egy ideig be-becsapnak. Botond kalandját is az ágostai csata utáni időre teszi krónikánk. A konstantinápolyi út csak akkor zárult el, midőn Tzimiszes János császár 970 körül véres harcokban meghódítja Bulgáriát, kiszorítva onnét az oroszokat, kik a magyarok gyöngülésével már szárazföldön is fenyegették a császári várost.

Az ágostai csata csak tragikus végét jelöli egy oly fejlődésnek, mely magában véve, külső erő nélkül is, felbomláshoz viszi a magyart.

A kalandozások idején az Árpád családból való fejedelmek uralkodnak ugyan, de hatalmuk alig érezhető. Hagyományunk még nem is ismeri valamennyit, Falicsot (talán Vál), kit Konstantinos császár 951-ben fejedelemnek nevez, nem is említi. A vándorlás és honfoglalás, valamint Árpád egyénisége egyeduralmat teremtettek. Leo császár monarchikusnak mondja a turkok népét. Fél-századdal később a császár már »Turkia fejedelmeihez« intézi aranypecsétés leveleit.

De nemcsak a monarchia szűnt meg, a törzsszerkezet is elernyed. A folytonos hadakozásban a törzs- és nemzetségfők váltak ki mindig legjobban. Egyes hősöket érdemök és dicsőségük egyenlő rangba helyezett az örökölt tekintélyekkel, kíséretet, gazdagságot, számos hívet biztosítva nekik. A hagyomány szerint is a község maga választja hadnagyait. Bizonyos szakadásnak kellett létrejönni az inkább otthon ülők és a kalandosok közt.

Ha már a honfoglalásnak is, mely új viszonyok közé, új környezetbe sodorta a népet, meg kellett támadnia a régi erkölcsöt, még bomlasztóbbnak kellett lenni erre nézve a folytonos, politikai célok nélkül folyó hadakozásnak. A katonai virtus föléje került minden másnak, de különösen a politikai belátásnak. A zsákmánnyal, dicsőséggel hazatérteket, kik kint teljes féktelenségben élhettek, nehezen lehetett már a honi viszonyok aránylag szűk kereteibe szorítani, törzs- és nemzetségfő, a békében megszokott tekintély, de még a család köteléke is elvesztette fölöttük hatalmát. Ebből igazi anarchiának kellett válnia.

Egyelőre még nem fenyegetett külföldi beavatkozás, de viszont ki volt zárva még lehetősége is az elvesztett túlsúly visszaszerzésének, a kudarc megtorlásának. Addig a féktelen elemek természetes levezetője a háború volt; most kénytelen-kelletlen itthon kellett maradniok, mindenhol a törvénytelenségnek és engedetlenségnek szellemét terjesztve. Ez nem vezethetett másra mint belső háborúra, feloszlásra, német beavatkozásra és pusztulásra.

Taksony fejedelmet, kinek uralkodása alatt történt a nagy nemzeti gyász és kinek végig kellett néznie, mint szorul határai közé az a nemzet, melynek előbb kicsi volt a világ, 972-ben elhunyt. A róla nevezett helyen a Duna mellett temették el, »pogány szokás szerint«, mint őseit. Még sírjában is környezték lovai, fegyverei, szolgálói, kiknek nem volt szabad túlélni urokat, talán sírjába követte neje is. Vele eltemették a régi, pogány és nomád Magyarországot is.

Fia, Géza fejedelem, már 973-ban követséget küld Ottó császárhoz, Quedlinburgba. Ottó, élte alkonyán, akkor élvezte diadalai gyümölcsét. Európa szinte összes népeinek követsége tisztelgett akkor nála. A magyar fejedelem békét, barátságot ajánlott nemcsak Ottónak, hanem minden szomszédjának.

Ajánlatát kedvezően fogadták. Ottó Bruno verduni püspököt küldte »Magyarország királyához«, hasonló üzenettel. A nyugoti államrendszernek akkori elismert feje bevezettnak látta a harcok idejét és a független, de már békés Magyarországgal diplomáciai viszonyba lépett. Úgy látszik, hogy a görögökkel is nemcsak békessé, hanem barátságossá változott a viszony. A vallásuknak megnyert hatalmas gyula, Géza apósa, képviselte mintegy a két dinasztia, a két ország közeledését. Hogy ez megtörtént, legjobban bizonyítja a fejedelmi család előkelő tagjainak Vazul neve, a görög Basileios dinasztia nevének elfogadása.

Nehezebb volt az európai közvéleménnyel befogadtatni a magyart. A görög ugyan soha sem látott egyebet nomád szomszédjaiban, mint vitéz, kapzsi, felhasználható és egymás által féken tartandó barbárokat. De Nyugaton e hosszú rablóhadjáratok hatása alatt a magyar csakugyan mint a népeknek, mint a keresztyénségnek, mint minden békés munkának született ellensége tűnik fel. Az ily vélemények, melyeket az egész akkori irodalom kifejez és melyekben kétségtelenül osztozott az annyszor zaklatott nép is, mélyen gyökereznek és csak nehezen írthatók ki. »Bitófán dőglöttek meg«, írja Widukind barát, Ottó császár hivatalos történetírója, a Lechmezei ütközet után kivégzett vezérekről.

Liutprand cremonai püspök, igaz hogy igen epés, szenvedélyes író, így ír Arnulfról, ki a magyarokat kieresztette. »Egy ember gyávasága egész Európát tönkre teszi. Vak nagyravágyás! Hány nőt tettél özvegygé, hány anyát gyermektelenné, hány szüzet rontottál meg! Rabságba döntötted isten papjait, népét, elpusztítottad az egyházakat, lakatlanná tetted a földet!«

De már hasonló húrokat penget az egészen egykorú Regino, prümi apát († 901) is, kinek krónikája a mieinknek egyik forrása, az egyetlen a nyugotiak közül, mely tud a besenyő háborúról. Ezek elől jött a magyaroknak »vad és minden baromnál kegyetlenebb népe« Pannoniába. Nem emberek, hanem fenevadak módjára élnek. Úgy hírlík, hogy nyers hússal élnek, vért isznak, foglyaik szívét szétdarabolják és gyógyszerül darabonkint megeszik. Irgalom, könyörület ismeretlenek előttük. Hajukat bőrig leborotválták.

Nemsokára egy más, tudákos szerzetes a Meotis mocsaraiban vadászó nyomorult népekben, kiket csak az éhség (Hunger) hajt, ismeri fel a magyarok őseit. »Most az isten igazságos ítéletéből a mi nyakunkra hágtak és mindenütt türhetetlen rettenés előzi meg őket, mert isten ily szörnyetegek útján áll bosszút rajtunk.«

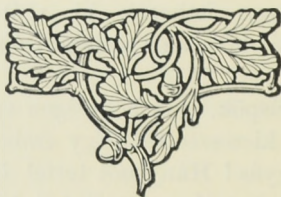
Igaz, hogy ezek a szörnyetegek St-Gallenben és más helyeken is, hol szembe mertek nézni velök, megmutatták, hogy emberek, nem is rosszabbak a többiek-nél. Igaz, hogy még emberáldozatot sem foghattak reájuk, pedig az egyaránt dívott a pogány germánoknál és szlávoknál. De ez nem változtatott a már elfogadott véleményen, melyet minden újabb portyázásuk terjesztett és megerősített. A magyar kívül állott nemcsak a keresztyén, hanem szinte az emberi közösségen. Az volt, mi régebben a hunn, későbbben a kutyafejű tatár.

Néha valóban költői kifejezést nyer a panasz és a vád. »Megöli a népet, elrabolja a jószágot, felgyújtja az egyházat. Istentelen kéz hasogatja az úr asztalát. Fertőzött kéz érinti a boldogok szent ereklyéit és elhajtja az egyháznak nyá-

ját. Nem irgalmaz sem apának, sem anyának, a kegyetlen a szülők szeme láttára dőfi át a fiut és a leányt nem váltja meg anyjának gyásza és siralma. Ifjú és vén, csecsemő, fiú és leány haldokolva hömpölyögnek egymás vérében. A mező a megöltek csontjaitól fehérlik. Azt hiszem, nincs is már annyi élő mint amennyit Mars meggyilkolt.»

Az általános barbárság e korában mégis csak az egyház volt az, mely a magyart a többi néptől legjobban elválasztotta. Ha Európához akart tartozni, csak ennek útján várhatta befogadását.

VI. FEJEZET.

A KERESZTYÉN KIRÁLYSÁG MEGALAPÍTÁSA.

A NYUGOTTAL kötött frigynek feltétele nem lehetett más mint a térítés megengedése. Hozzá is fognak tüstént, mihelyt »az isten megnyitni méltóztatott a magyarok szívének sokáig zárt ajtaját, hogy széttépve makaesságuk leplét és letéve vadállati kegyetlenségükről, az úr szelid igájába hajtják nyakukat«. Senki buzgóbban, mint Piligrin passauai püspök, a Nibelungének első gyűjtője, amellet korának egyik legravaszabb, nagyravágyó államférfia.

Piligrin, nagy tehetségén s kétségtelen tudományán kívül, a hamisítások egész tárával felfegyverezve lép föl, hogy magához ragadja a térítés vezetését. Szerinte püspöksége a rómaikori laureacumi (lorchi) érseki egyháznak jogos utódja. Kéri tehát a pápától, hogy erősítse meg ebben, vegye őt ki a salzburgi érsekség felsősége alól, hogy egész erejét a térítés nagy művének szentelhesse. E célra írja annyiszor kiadott levelét, mely egyuttal teljesen orthodox hitvallását is magában foglalja. Így a nyugoti egyház kezdetei a magyaroknál csak úgy át voltak szöve nagyon is világi motívumokkal, mint egy századdal előbb a szláv egyházéi.

A passauai püspök szerint a változás abban áll, hogy most a keresztyén foglyok nagy száma, kik többen vannak uraiknál, szabadon gyakorolhatja már vallását, megkeresztelheti gyermekeit, mi előbb tilos volt, és templomba is járhat. Máris 5000 előkelőbb magyar áttért, a többi sem ellenség már, »együtt legel az oroslán és az ökör« és az egész nép megtérése csakhamar várható, csak úgy mint a szlávoké. Mindenesetre meglepő nagy eredmény volna ez alig két év alatt (975). De feltűnő, hogy a pogány magyarságnak addig bizonyos vallási elnyomást tulajdonít, mi egészen ellenkezik az ily népek gondolkodásával és nem emeli tudósítása hitelességét. Még feltűnőbb, hogy a fejedelemről szó sem esik benne.

E mellőzés oka bizonyára az, hogy a fejedelem személyéhez más uton is férközött a térítés. A források egybehangzóan Géza nejének tulajdonítanak döntő részt férje politikájában. Sarolta, a gyula leánya, férfias lelkű, a vadságig bátor asszony, kiről még a jámbor krónikás is azt mondja, »vajha forgatta volna inkább az orsót«. A népvándorlaskori királyságokban gyakran jut a királynénak túlnyomó hatalom. Már mint a királyi kincstár kezelője, a cselédség úrnője, az országos

ügyek intézői férjük távollétében, nagy hatáskört töltöttek be és ezt az oly egyéniség, minő Sarolta volt, még nagyon kiterjeszthette. Egészen uralkodott férjén. Már pedig keresztyénsége világosan görög eredetű és színezetű. Így Géza a két egyház közt körülbelül abba a helyzetbe jut, mint Szvatopluk.

A mérleget a politikai helyzet és Adalbert prágai püspök személyes nagy tulajdonságai billentették a nyugoti német egyház javára. Adalbert, kinek sikerült megnyernie Saroltát is, nem volt megelégedve a magyar »lagymatag« keresztyénséggel. Ő igaz hívő, tele a szerzetes miszticizmusával és tetteirejével, kinek nagy és messzeható térítések után a vértanúhalál jut mint legszebb jutalom. Az a tény, hogy Géza fia és örököse, Vajk, keresztségben az István nevet nyerte, mindenesetre a passauai egyház közreműködése mellett bizonyít. Ennek volt patronusa az első vértanú. De ezt a közreműködést csak az a viszony szerezhette meg, mely a magyar dinasztia és a bajor hercegek, a magyarfaló Henrik herceg ivadéakai, közt fejlődött ki. E viszony vezetett István házasságához Gizellával, a »civakodó« bajor herceg nővérével. A császári ház leányának magyar földre adását biztosítékául nézték a magyar keresztyénség és az azt fölépítő fejedelmi hatalom szilárdságának. Többet is bizonyít: azt, hogy a kulturális viszonyok a két udvar, a két nemzet közt már nagyon eltérők nem lehettek.

Géza maga a keresztyén tant csak oly egykedvűen hallgathatta mint az az őse, ki tán még Lebediában véletlenül találkozott a hittérítő Konstantinossal. »Meghallván szájából az intés szavait«, kegyesen elbocsátotta őt, de pogány maradt. A magyar fejedelem lelkéhez alig férközött elvont erkölcs, még kevésbbé dogma. Történeti hivatása teljesítésében egészen a politikai érdek vezette.

Akkortáiban mindenfelé emelkedőben van a keresztyénség a pogánysággal szemben. Nemcsak a nyugoti egyház terjed a szász császárok hatalmas védelme alatt a skandináv országokban, Cseh- és Lengyelországban, hanem még a keleti egyház sem veszítette el expanzív erejét. A bolgárok meghódításáról, mi egyúttal egyházuknak a konstantinápolyihoz csatolását vonta maga után, már megemlékeztünk. Midőn Vladimir kievi nagyfejedelem vallást keresett a maga és népe részére, küldöttjeinek nem tetszett a moszlim bolgárok mecsetjeinek szegénysége és az ott imádkozók sanyarú arca; a németeknél sem találtak szépet és fenségest, de a görögök elbájolták őket. Már pedig az orosz túlsúly a pusztai népek fölött akkor kezdődik. 964-ben legyőzik a kozárokat és elfoglalják fővárosukat. 985-ben a volgai bolgárokat hódítja meg Vladimir. A nemzet nagysága és megmaradása látszott tehát követelni Krisztus tanának elfogadását.

De azt követeli a fejedelmi hatalomnak, a dinasztíának érdeke is. Hol a keresztyénség uralkodik, az Úr felkentjei rangban, méltóságban magasan fölötté állottak legelső alattvalóiknak is. A közhatalmak olynemű megosztását, minő lelke volt az akkori magyar alkotmánynak, nem ismerhették ott, hol csak »Isten kegyelméből« uralkodhatott egy e célra hivatott család. Vladimir görög császárléányt kapott nőül, ki egyúttal nővére Theophano német császárnénak. Csak a keresztyén vallás elfogadása teheti Árpád dinasztíáját a keresztyén uralkodó családok elismert, vérrokonsággal is hozzájuk kötött társává.

Talán politikailag is szükséges Géza közömbössége. A keresztyénség hirtelen terjesztése vagy éppen megparancsolása oly nagy ellentétben állott volna a nemzet uralkodó felfogásával, hagyományával, büszkeségével, hogy kétségtelenül a legnagyobb rázkódásokat vonta volna maga után, melyeknek vagy a fejedelmi trón, vagy a nemzet léte esett volna áldozatául. A feladat politikai: a hatalmi kérdést kellett előbb megoldani, csak úgy kerülhetett a sor a vallás megváltoztatására.

Már maga a szokatlan béke is mélybe vágó rendelkezést követel. Sok ezer vitéz marad foglalkozás nélkül, ki kész karját bárkinek felajánlani. A későbbi fejlődés csak úgy érthető, ha feltesszük, hogy Géza ezeket szolgálatába fogadja, ellátásukról gondoskodik, viszont fegyverökre támaszkodik. A szabad magyar fegyveres rendnek, a servientes regaleseknek, kik csak a királytól függnek, ez lehetett az eredete. A törzsszerkezetnek a kalandozások következtében beállott felbomlása tette lehetővé ezt a változást.

Feltehetjük, hogy a gyula egyetértett a fejedelemmel. Így legfőlebb a karkháznak és a törzsfőeknek ellenállását kellett megtörni. Ezt nemcsak forrásaink említik, de bizonyítják a tények is. Formailag alig változott az alkotmány; Géza nehezen ütközött formákba. De a lényeg megvolt. Árpád monarchiája helyreállott. Gézát a külföldiek vagy királynak vagy nagyfejedelemmel nevezik. Kifelé tehát teljes hatalommal reprezentálta az országot.

Éppen a hadakozás, az általa szült erkölcs, vitte be az ősi oligarchikus alkotmányba a demokratikus elemet is. »Géza vezérnek, Taksony fiának, koráig törvényes szokás maradt a hunnoknál, hogy a község a főbíró mértéktelen ítéletét felbonthatja, a hibázó bírót vagy hadnagyot pedig leteheti, mikor akarja. A magyarok megtérése előtt a hirnök szava ily módon gyűjtötte hadba a hunnokokat: Isten és az egész község szava, hogy mindenki azon a helyen, fegyverben, vagy ahogy köteles, pontosan megjelenjék, a község parancsát és tanácsát meghallgatandó. Aki pedig ezt a parancsot megveti és nem tudja ennek alapos okát adni, azt a szittya törvény ketté vágatja, vagy veszett vállalatba küldi, vagy közrabszolgaságba dönti. Csakis az ily bűnök és kihágások választották el az egyik hunnt a másiktól. Különben egy apától, egy anyától származván mindannyian, hogy vált az egyikből nemes, a másiból nemtelen, hacsak bűnbeesés nem teszi rabbá?« Tán e leírásban viszhangzik a XIII. század törvényt napjainak zajos szava is, de sereg- azaz nemzetgyűlést alig vonhatunk kétségbe.

Ezt a sereget azonban csak a fejedelem gyűjtheti össze háborúra. Most a háború elmaradtával elmarad a község is. Ki is hívhatná össze? A fegyveres magyar legnagyobb része a fejedelemnek letelepített katonája. Aki a fejedelemmel szembeszáll, arra halál vár, családjára rabság. Ezért írhatta egy XIII. századi krónikás, az, ki a legrégebb magyar feljegyzéseket használhatta: »Azok, kik az augsburgi csatából menekültek, lettek urai az országnak. Szolgaságba hajtották az egész népet, mely nem ment velök háboruba és csak a tőlök eredők nemesek mostanában a magyarok földjén, bár nemességök kemény szolgaság alatt nyög.« Ezért írja krónikánk, feleserélve az okot az okozattal: »midőn Géza és István király téríteni kezdték Magyarországot, azok a nemesek, kik ellen-

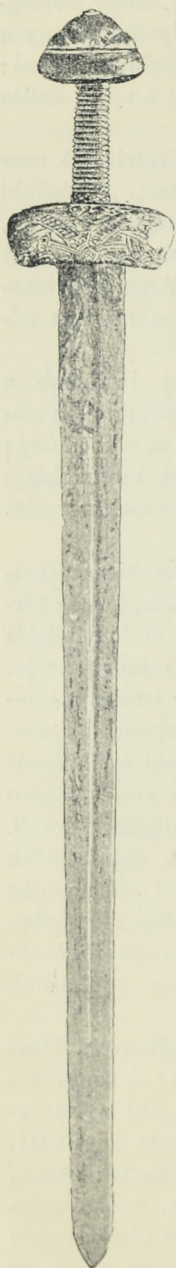
állottak, rút rabszolgaságba vettettek. Mert akkor csak azt ítélték előkelőnek, ki felvette a keresztyén vallást.« Ez a változás, mely a törzsszerkezetet végkép felbontotta, de a birtokban is oly roppant változást idézett elő, hogy társadalmi forradalomnak mondható, csak erőszakosan volt megvalósítható. Gézának »vérrel megfertőzött kezei« nem voltak alkalmasak a keresztyén egyház berendezésére. De azért keresztyénség, királyság ennek a vad pogánynak műve. Géza egész történetünknek tán legnagyobb rombolója és építője egy személyben.

Fia István békén követte őt (997). De ha már Géza is csak félelemmel és rettegéssel bírta fenntartani a régi állapotot, fia ellen teljes erővel kitör a nemzeti visszahatás. Ez egyaránt irányul a keresztyénség és a fejedelmi hatalom ellen. Koppány, az erdős Somogy (Sumadia) vajdája, valószínűleg közeli rokona Árpád házának, lép fel mint a halálra szánt pogányság előharcosa. István, kinek seregében már nagy szerepet játszanak a nejével bejött bajor urak, a Jákok és Hunt-pázmánok ősei, azonban Veszprémnél kemény harcban legyőzi őt. Koppány tetemét négyfelé vágva intő példaul kifüggesztik az ország négy városában. Somogy mindenkorra szolgaságába jut az akkor alapított pannonhalmi klostornak és minden terméséről tizet köteles adni, nem véve ki a gyermekek adóját sem.

A veszprémi diadal megadta Istvánnak a hatalmat a magyar keresztyén egyház felállítására és berendezésére, a keresztyén királyságnak és a vele szorosan összefüggő állami és társadalmi intézményeknek szervezésére.

Bár István egyetlen hiteles oklevele kétségtelenül éppen a veszprémi görög apácaklastromot illeti, mégis bizonyos, hogy ő, Adalbert tanítványa, kezdettől fogva egészen a nyugoti egyháznak lelkes híve. Híve nem politikai számításból, hanem szíve minden dobbanásával, elméje minden gondolatával. Az 1000-ik év közeledése, melyben a világ végének gondolatát költötték, mindenfelé új, addig szokatlan erőre ébreszti a vallásos érzelmet. István közeli rokonai: III. Ottó császár, majd ennek utóda, II. Henrik, kiváló képviselői azon iránynak, mely az egyházon kívül nem lát boldogulást sem ezen, sem a más világban. A magyar receptív tehetségre nézve jellemző, hogy mindjárt az első igazi hívőben oly mély és benső a Krisztus tanához való vonzódás, minővé más országokban csak nemzedékek folytonos nevelése útján emelkedhetett.

Első dolga érsekségek és püspökségek felállítása, klastromok építése és mindezek előföltétele gyanánt idegen, jámbor és tanult papságnak országába való hívása. Első főpapjainkat, térítőinket, főképp Bajorország és Csehország nevelte, de jöttek Italiából is. Munkájukat mindenesetre megkönnyítette az a

15. ábra.
Szent István
kardja.

A MAGYAR SZENT KORONA.

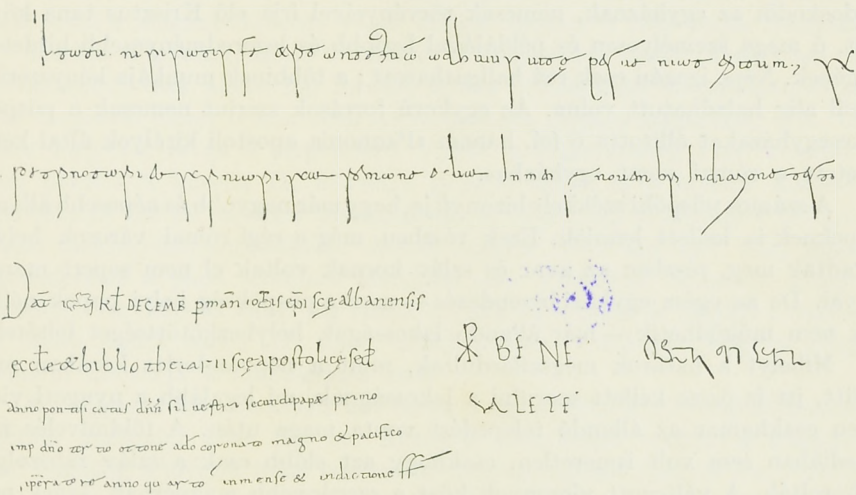

körülmény, hogy az országban máris sok keresztyén lakott. Hogy még a morva térítés sem maradt nyomtalan, annak biztos jele a legtöbb egyházi és szertartási szónak szláv eredete. Az Árpádház gazdagsága és a sok rendelkezésre álló föld aránylag könnyűvé tette az új egyházak első beruházását. Különben is, az egész hit és a vele járó igénytelenség ezen korában, midőn a vértanúságot tartották legfőbb kitüntetésnek és volt, ki elment Magyarországból, mert azt itt hiába kereste, még inkább teher volt az egyházi hivatal mint későbbi értelem-ben vett jövedelmező beneficium.

Egyházi berendezésünk különössége abban áll, hogy kezdettől fogva két érsekség áll itt fenn : szent Adalbert egyháza Esztergomban és szent Pálnak, a pogányok apostolának, egyháza Kalocsán. Rangra azonban mindig az esztergomi az első : annak főpapja szerepel 1007-ben, Bambergben, mint a magyarok érseke.

16. ábr. Részlet Szilveszter pápa egyik bullájából.

A legtöbb püspökség Dunántúl van, hol mégis legrégebb a kultúra, legtöbb a város és legközelebb a fejedelem : Győr, Veszprém és Pécs nyertek székesegyházakat, amelyek közül a veszprémi, úgy látszik, kezdettől fogva különösen a királynénak vált egyházává. A Duna és Tisza közt északon Eger, messze délen Bács a püspökségek. Tiszántúl még csak Biharban van ; ebből fejlődik a váradi. A csanádi valamivel későbbi alapítású. Valószínű, de éppen nem biztos, hogy az erdélyi, gyulafejevári egyház is az első berendezéshez tartozott.

Dunántúl keletkezett a legtöbb klastrom is : Pannonhalmán, melynek elsőségét hiába támadta meg később, hamisított oklevéllel, a szintén egykorú Pécsvárad ; Bakonybél és Zalavár, hol még tán fel lehetett használni a régi szlávkorai egyház emlékeit. Az ország többi részében tán csak a pozsonyi és nyitrai káptalanok és a később Csanádban alapított monostor nyúlnak vissza e korba. Az első apácaklastrom, mint már említettük, a veszprémi volt. Valószínű, hogy a kezdet érdeme a szerzeteseknek jutott. Sz. Benedek rendje vetette meg tanítással, életrenddel azt az alapot, melyen aztán tovább épít-

hetett a hivatalos hierarchia. Az első püspököket és káptalanokat is valószínűleg a klastromok szolgáltatták. Nemcsak az aratás volt nagy, munkásokban sem volt már hiány. Sok pap és deák ide zarándokolt. »Apátok és szerzetesek semmi tulajdont sem akartak a magok részére, csak azt óhajtották, hogy a hitbuzgó uralkodónak pártfogása alatt szabályaik szerint élhessenek. Köztük volt Ascherich apát tanítványaival, kik közt későbbben egy Bonifacius nevű lett apáttá, és midőn a király őt Alsó-Magyarországra küldötte hirdetni az igét, kardesapást kapott nyakszirtjére és bár tovább is élt, még sem fosztatott meg a martírságtól. A lengyel földről ketten jöttek és szemlélődés céljából a remete életet választották.« Pereo, Ravenna mellett, Sz. Romuald híres klastroma is egész csapatját küldte ide a térítőknék.

De az igazi apostol a király. Nemcsak külső világi eltartásáról és díszéről gondoskodik az egyháznak, nemcsak törvényeivel írja elő Krisztus tana követését, ő maga személyesen és példájával legjobb és legeredményesebb hirdetője az igének. Népe igazán csak reá hallgathatott; a többinek munkája kényszerítés nélkül alig haladhatott volna. Az egykorú források szerint nemcsak a püspöki székesegyházakat állította ő fel, hanem »Pannonia apostoli királyok által kebeleztetett a római szent egyházba«.

A számos püspöki székhely bizonyítja, hogy már nagyobb és népesebb állandó telepeknek is kellett lenniök. Ezek részben még a régi római városok helyén maradtak meg, részben az avar és szláv kornak voltak el nem sepiert maradványai. De az egész egyházi berendezés — mert a püspökség helyi papok nélkül csak nem működhetik — már állandó lakosságot, helyhezköttöttséget feltételez.

Mihelyt a határok megszilárdultak, mint a népvándorlás korában mindenütt, itt is össze kellett szorulni a lakosságnak, mi legalább a nyugoti vidékeken csakhamar az állandó telepedést vonta maga után. A földművelés már Lebediában sem volt ismeretlen, csak hogy azt előbb csak a szláv rabszolgák gyakorolták. A változott viszonyok közt a szegényebb magyarnak, kinek nem volt sok szolgálja, szintén ahhoz kellett fognia. A számos rab, ki hazájában földművelő volt, nagyon megkönnyíthette e foglalkozásnak általánossá válását és a régi szlávnál magasabb fokra való emelését. A törzsrendszer hanyatlásával különben is fogynia kellett a régi osztatlan törzsbirtoknak, a közlegelőnek, és mind több föld jutván eke alá, mind több vált magán- vagy legalább községi birtokká.

Az új egyházi beosztással együtt, talán már azt megelőzőleg, változásnak kellett beállani a közigazgatás módjában és a birtokviszonyokban is.

Alapul a régi szláv zsupánságok kínálkoztak, melyek emléke, legalább a behódolt lakosságnál, nem vesztetett el. Somogyot már akkor megyének nevezik. Szláv nemcsak az ispán szó, hanem az új kerületi egység, a megye is. Viszont latin neve, a comitatus, frank, amint frank a Gau-ok mintáját követő közigazgatás rendszere is. Magyar berendezkedés azonban az, hogy az ilyen kerületek központja mindig egy királyi birtok, vár, mely nevét adja az egésznek és melynek határa — megyéje — a királytól oda rendelt ispán igazgatása alatt áll.

Mert az egész változásnak gazdasági alapja nem lehetett más mint az, hogy az összes föld, mely nem magán- vagy községi birtok, az uralkodó tulajdonába megy át. E nagy változás valószínűleg már Géza alatt megkezdődik,

valószínűleg már abba az időbe esik az első megyék felállítása is azon a területen, hol a fejedelmi család magánbirtoka elterült — Dunántúl és a Duna-Tisza között. Ez a roppant birtok tette lehetővé nemcsak az egyházak felállítását és gazdag ellátását, hanem a külföldről bejövő vitézek idevonását és megadományozását is.

Géza még nagyjában hazai erőkkkel vitte keresztül reformjait; Istvánnál már nemcsak az idegen papok játszanak nagy szerepet, hanem a külföldi vitézek is. Koppány elleni harcát egyenesen »magyarok és németek háborújának« nevezik. Az ide vándorolt urak itt sem elégedhettek meg kevesebb joggal s kiváltsággal, mint hazájukban. E jogok közt pedig az örökös családbirtok a legfőbb. Már pedig világos, hogy az uralkodó magyar híveinek, kiken hatalma nyugodott, nem lehetett kevesebb kiváltságuk az idegeneknél. Már ezért is általánossá kellett tenni a magántulajdont, végre kellett hajtani a föld teljes felosztását.

Mindez a gyakorlatban kezdődik. A változások írott törvényben való szentesítéséhez csak akkor fog István, midőn hatalmának és nemzetközi állásának megfelelő címet nyert. 1000 körül történik megkoronáztatása. »III. Ottó császár kegyéből és az ő sürgetésére, Vuaik, a bajor herceg veje, koronát és áldást nyert.« A korona II. Silvester pápától eredt, ki a korona küldésével megerősítette István egyházi intézkedéseit is és az »új ültetvényt« befogadta a római szentegyház közösségébe. Abban minden forrás egyetért, hogy magára a berendezésre a pápa semminő befolyást nem gyakorolt. A király igazgatta az országot »egyházi és világi jog szerint«. Csak az a pápa, ki először tiltakozott ezen széles jogkör ellen, III. Ince, állítja először, 1209-ben, hogy a magyar birodalom koronája a szentszéktől ered.

A magyar a koronázásban azt látta, hogy királya a föld leghatalmasabb, független uralkodói közé lép be. Ahhoz a tisztelethez, mellyel a magyarság Árpád ivadéka, a fővezér iránt viseltetett, most az egyház parancsolta hódolat is járult. Birodalma elismerését, biztosítását látta a címben; ebből fejlődött páratlan — csak a Sassanidák birodalmában is előforduló — kegyelethez a birodalom jelképe, a korona iránt. Viszont Európa népei a keresztyén királyok sorában tisztelvén Magyarország uralkodóját, magukhoz egy vallásos és műveltségi közösséghez tartozónak ismerték el azt a nemzetet, mely egy századon át babonás rettegésöknek volt okozója és melyet eddig inkább az ördög mint az Isten birodalmához valónak tekintettek.

Az új király, »a régi és új császárok példájára«, nem emberi tanáccsal, hanem fölkennt létére »Isten útmutatása« szerint rendezi be országát. Magától értetődőnek tartja, hogy minden nép tulajdon törvényei szerint éljen. Ha említi is a királyi tanácsot, annak csak kérésére hajlik, különben tisztán felséges akaratánál fogva parancsol. A törvény első, az egyház jogait illető cikkei a frank kapitularékból valók és világosan mutatják, hogy minő auspiciumok alatt ment végbe az új rend meghonosítása. A hazai viszonyok — amint az az általános latin phraseológiánál fogva szinte természetes — a többi törvényekben is olyanoknak tűnnek fel, mint amelyek a nyugotiaknak felelnek meg. Így magától érthetőnek vétetik, hogy az egész nép már keresztyén, nincs is rendelkezés a pogányság ellen s így a megye, a királyi közigazgatás már általános érvé-

nyűnek, minden kétség és ellenállás fölött állóknak tünnek elő. Csak a gazdasági és főkép a büntető megállapítások mutatják némileg igaz színben a valódi állapotot és különösen a társadalmi tagozódást.

Az egyházzal és papságról különös figyelemmel gondoskodnak a törvények. A pap munkája mindenek fölött álló. »Ti mindnyájan a magatok dolgát végeztetek; a pap pedig a magáét is, a többiét is. Dolgozzatok hát ti is érte, ha kell még élteteket is áldozzatok fel érte.« Ebből a felfogásból következik az egyházak tekintélyének és birtokának védelme és a tized. Az egyházi birtokot a király csak úgy megoltalmazza, mint a magáét. A papi kiváltság kiterjed a törvénykezés terére is. Világi pap ellen nem tanuszkodhatik. Papot csak becsületes, családos, keresztyén ember vádolhat be. Külön törvény intézkedik a vásárnap megtartásáról. Aki akkor dolgozik, elveszti lovát, ökrét vagy szerszámaikat. A bőjtöt megszegő egy hétig bőjtől. Ki makacsul ellenkezik az egyház parancsaival és a püspök fenyegető hatalmának sem enged, azt a király, »a keresztyénség védője,« bünteti meg.

Vasárnap mindenki köteles templomba menni »kicsinye, nagyja, férfi és asszony«. A falusi bíró felelős a törvény végrehajtásáért. Csupán a »tűz őrzői« maradhatnak otthon. Jele annak, milyen nehéz volt még tüzet gyújtani. De hogyan engedelmeskedjenek ennek a rendeletnek, ha nincs templom? Erről csak később rendelkezik a király. Minden tíz falu templomot épít. Ezt két telekkel, ugyanannyi rabszolgával, lóval és kancával, 6 ökörrel, két tehénrel, 30 apró barommal (juh vagy sertés) szerelik fel. Az egyházi ruháról és az oltárterítőről a király gondoskodik; a papról és a könyvekről a püspök.

Az egyház után következik a világi birtokjog megállapítása és védelme. »Királyi hatalmunkkal elrendeljük, hogy mindenki feloszthassa birtokát és hagyassa nejére, fiaira, leányaira, rokonaira vagy az egyházra és ezt senki halála után meg ne másíthassa.« Ez nemcsak a magánbirtoknak elismerése, hanem a szabad végrendelkezés jogáé is, római módon, különösen szemmel tartva az egyház érdekét is.

A törvények a magántulajdon és a tisztí birtok közötti különbséget is megállapítják. »Az egész szenátus kérésére hozzájárulunk ahhoz, hogy mindenki szabadon bírja, míg él, tulajdonát és királyi adományát egyaránt, kivéve azt, mi a püspökséghez tartozandó és halála után fiai hasonló tulajdonjoggal örököljék.« Így az adományok öröksége nálunk eleve is el volt ismerve, mi Nyugoton csak hosszú fejlődés útján következett be. Birtokát csak a király életére törő, vagy a hazaáruló, vagy a szökevény veszti el. Ily esetekben az a királyra száll. De ha a hazaárulót vagy felségsértőt törvényesen lefejezték, javait ártatlan gyermekei öröklik. Oly liberalitás, melyre aztán csak százados elkobzások után tértek vissza.

Viszont törvényes oltalom alatt áll a királyi birtok sértetlensége is. »Az ingó jószág, a vitéz és rabszolga, és mindaz mi királyi méltóságunkhoz tartozik, szintoly megingatlanul maradjon és senki abból semmit el ne raboljon, vagy el ne vonjon. És senki ezekben külön kegyre ne számítson.«

Ez a védelem meg van adva a személynek is. A gyilkos 110 arany pensa váltságot fizet, mi ugyanannyi ökörnek felel meg. Ebből 50 a királyé, 50 a rokon-

ságé, 10 a bíróé és a közbenjáróké. Elismerése egyuttal annak, hogy az előző nemcsak családjának volt joga, hanem a királynak is. A véletlen emberölésnek 12 pensa volt a birsága, a kánoni büntetés, bőjtölés mellett. Nevezetes, hogy a szabad embernek vérdíjában sem a gyilkosnak, sem az áldozatnak társadalmi állása nem tett különbséget. De ha szolgálta őt szolgát, ki kellett azt cserélni, vagy árát kellett megadni, ha pedig szabad ember őt szolgát, azért vagy más szolgál, vagy a megöltnek ára járt. Ehhez már a királynak nem volt köze, de azért még ilyen esetben is megkövetelte a büntetést.

A feleséggyilkosoknál már különböző a birság. Ispán ilyen esetben 50 tinót fizet a nő rokonainak, tehetős ember vagy vitéz 10 tinót, közember ötöt. Az emberélet ára tehát nem több 50 tinónál vagy pensánál. Férfinél a király is kap ugyanannyit, mert szolgát veszített.

Halálos büntetés csak a békebontóra vár, ki kardot ránt a másikra.

A feleséggyilkossal egyforma a büntetése a hamisan esküvőnek is. Az előkelő 50 tinón megválthatja kezét, a közember 12 tinón.

A törvények különös szigorúsággal védik meg a tulajdonnak azt a jelentékeny részét is, mely rabszolgákból áll. Igaz, hogy azt, kit ura szabadonbocsátott, vagy kinek csak megígérte is a szabadságot, azt többé nem szabad rabságba visszavetni. De itt hiányzik a büntetés. Az pedig egyenesen ki van mondva, hogy ha szabad embert rabbá tettek és az törvényesen visszanyerte szabadságát, a tettes nem fizet semmit. Viszont, ha valaki egy szolgát felszabadít, azaz a király vagy valami főember elé vezet e célból, ha gazdag, 50 tinót fizet, ha szegény, tizenkettőt. E birság $\frac{4}{5}$ -e a királyé, $\frac{1}{5}$ -e a szolga uráé. Később e birságot megváltoztatja a király s minden felszabadítottól ugyanannyi rabszolga járt. A király ebből is kiveszi a maga részét. Sőt ha valaki keresteti szökevény rabszolgáját vagy vitézét és az üldözése járatában megverik, a tettest 10 tinóban elmarasztalják.

Arra az esetre, hogy valaki tulajdon rabszolgájával vagy tulajdon rabszolgánőjével fajtalanodik, hiába keresnénk törvényes büntetést. Hiszen saját jószágával élhet, visszaélhet mindenki és ha fogyasztja, csak önmagát károsítja.

Urához van kötve nemcsak a szolga, hanem a zsoldos vitéz és a szabad telepes (hospes) is. Senki ne csábítsa magához másnak vitézét, »mert ebből származik a legtöbb per«. De a telepes se hagyja el gazdáját, ki befogadta és táplálta és ne menjen máshoz. Mindezekből kitűnik, hogy a népességnek helyhez kötése, állandósága, még mind nagy állami érdek.

Ebből következik aztán az ingó tulajdonnak szinte aránytalanul erős védelme. A szabad tolvaj első esetben megválthatja magát, vagy eladják szolgának. Másodszor már nem válthatja meg magát; harmadízben életét veszti.

Igen érdekesek a nő jogi állására vonatkozó törvények. Azok teljes monogamiáról tesznek tanúságot, sőt némileg jobban kedveznek az asszonynak mint a férfinak. Oly nőkről, kik férjüket elhagyják, nincs szó, de igenis oly férjekről, kik nejeiktől való undorodásukban kiszöknek az országból. Az ilyen esetben a nő mindennek ura marad mi férjéé volt és új házasságra senki se kényszerítheti. Ha önként új frigyre lép, a megfelelő ruhákat magával viheti. Ha a férj ennek hírére hazatér, csak a püspök engedelmével léphet második házassá-

ságra. Szintúgy, ha az özvegy férje házában akar maradni, ebben és a birtokok élvezetében senki se háborgassa, még akkor sem, ha nincs gyermeke de megígérte, hogy többet nem megy férjhez. Ha pedig megint férjhez akarna menni, az árvák vagyonából semmit sem vihet magával, csak a megfelelő ruhát.

Gazdag és szegény, püspök, ispán, vitéz, udvarnok, rabszolga — ezek a törvényben előforduló és annak intézkedéseit szabályozó társadalmi osztályok. Nemes (nobilis), vagy egyáltalában örökös előkelőség szent István törvényeiben épp oly kevéssé fordul elő, mint fiának szóló intelmeiben. A függést, mint egész nyugoti Európában, a »senior« szó fejezi ki. »Ha valaki a király vagy az ország ellen összeesküvést szított, az egyházban se találjon menhelyet s ha valaki a király élete vagy méltósága ellen összeesküdött, vagy ily kísérlethez hozzájárult, vagy ha tudva felőle ezt fel nem jelentette, kiközösítés alá esik. Szintúgy jár a szolgál, ki urát (seniorját), a vitéz, ki ispánját megölte.«

Mint kiváltságos rend a papi mellett csak az ispánoké jelenik meg. Ez a kiváltság különösen a tanuságtétel bizonyító erejére vonatkozik. Ha a király egy seniort egy palotája vagy városa előljárójává teszi meg, annak tanuságtétele egyértékű az ispánokéval. A kiváltságnak sokféle lehetett a fokozata. Mert pl. a királyi udvar béres, letelepített munkása (udvarnok) lopás esetén úgy bűnhődik, mintha szabad ember volna. De azért az udvarnokok tanuságtételét nem fogadják el a szabad embereké között.

Aránylag kevés cikkely foglalkozik a közigazgatással. Ha egy ispán sikaszt a királyi jövedelemből, köteles azt megtéríteni és azonfelül kétszeresével kell megváltania bűnét. Ha egy vitéz az ispán ítélete ellen a királyhoz appellál, 10 arany pensát fizet az ispánnak. Ha az ispán igazságtalanul elvett valamit a vitéztől, adja azt vissza és még egyszer annyit.

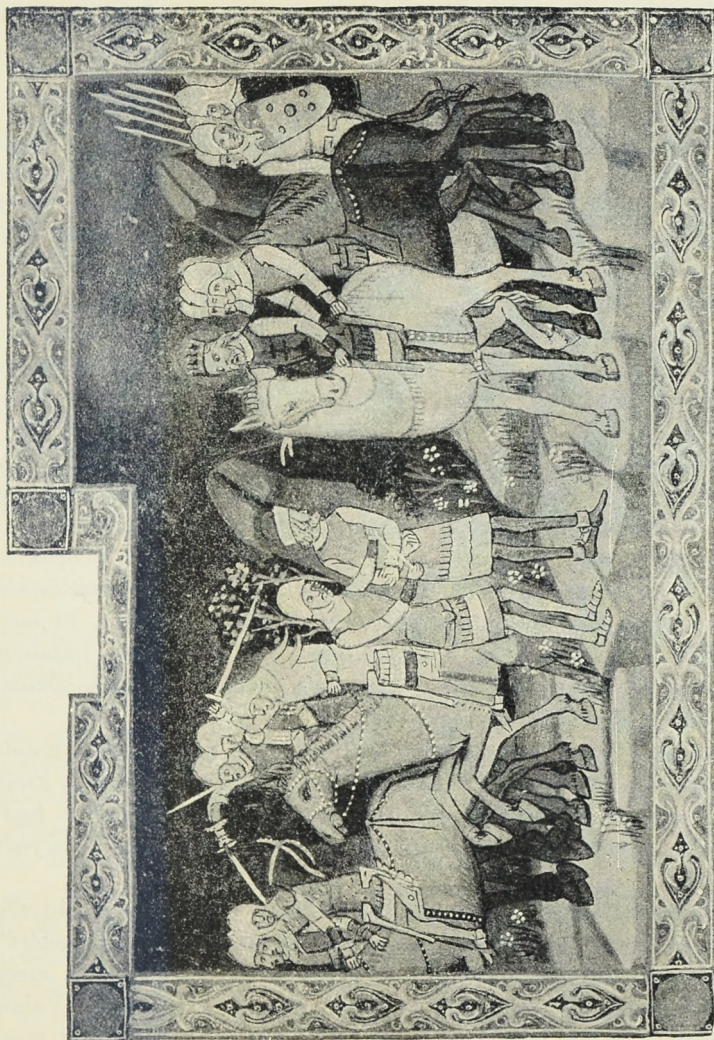
A kiváltsággal és az átadott hatalommal jár ugyan nagyobb felelősség is, de, hogy úgy mondjam, csak politikai. »Ha valaki egy ispánnak vagy más hű személynek azt mondaná : hallottam a királyt vesztetre szólani, és ez bebizonyodnék«, ez a fondorkodó halállal lakol. Az ily ravaszkodásból ugyanis pártütés, polgárháború következhetett.

Ezek az állapotok és társadalmi viszonyok még korántsem voltak annyira megszilárdulva mint aminőknek a törvénykönyv feltünteti őket. A most már nyíltan fellépő monarchia hatalmas, fegyveres ellenállásra talál épp annál a fejedelemnél, ki előbb törvényesen részese volt a főhatalomnak, a gyulánál, az új király nagybátyjánál. A gyula maga is keresztyén, e felkelésnek tehát tisztán alkotmányos lehetett az oka. De azért alig kétséges, hogy a régihez szítók felhasználták az alkalmat, hogy erejüket még egyszer összemérjék az újító fejedelemmel. István győzött és oly nagylelkűséggel, mely akkor párját ritkította és híressé tette nevét, megelégedett bátyja elfogatásával (1002). Ezzel a hatalmi kérdés lényegében el volt intézve. Hogy az volt a vallások küzdelme akkor is, később is, mi sem bizonyítja jobban mint az, hogy a gyula fiai, kiknek családjában régibb volt a keresztyénség mint Árpádéban, később a pogánypárt élére álltak.

Gyulát hagyományunk személy- és nem méltóságnévnek vette és őt és törzsét Erdélyben helyezte el. Erre alig volt más alap, mint a Gyula-Fejérvár

név. Az egykorú források seniornak, vagy éppen rexnek nevezik. A mieink, úgy látszik, a besenyők Gyula törzsével cserélik össze. Épp ez a törzsük lakott a magyarok szomszédságában. Mert a hagyománynak igaz magva az, hogy István, mihelyt hatalma az egész országra kiterjedt, megkezdte a harcot a

17. ábra. Szent István harca Gyulával;

besenyők és bolgárok ellen. Neki volt hivatása megtorolni, mit a pogány ősök nem birtak: az etelközi sérelmet. A nemzetközi helyzet ugyanaz, mint akkor: a két pusztai nép ellen a magyar a göröggel fog kezét. Csakhogy most II. Vazul a császár, a nagy hadvezér, a »bolgárölő«. Szövetségében a magyarok is nagy sikerrel harcoltak és különösen a zsákmány nagysága izgatta fel a képzeleteket. E zsákmány szolgált István nagy alkotásainak, különösen fejr-

vári templomának diszítésére. Amit krónikáink erdélyi Zoltánról, khánról (Keán) beszélnek, mind azt bizonyítja, hogy egy török néppel való harcnak megmaradt emléke, melynek részleteit aztán belevegyítették a külföldi forrásoknak Gyula felől átvett tudósításába. Különben Sz. István legendája, igaz csudásan, elbeszéli István harcát a besenyőkkel is.

Mindenesetre e harcok következtében nemcsak megvalósul a magyar »monarchia«, hanem épp oly fényes és e mellett maradandóbb katonai sikerekkel dicsekszik mint a pogány hőskor.

Még egy részén a birodalomnak maradt meg egy törzsfőnök önálló uralma, a Marostól délre, a bolgár határon. Ennek a bolgár hatalom teljes megdőlésével (1018) megszűnt az a támasza, melyet eddig birt. Ahtum volt ott a fejedelem, kit hagyományunk egy régi magyar törzsfő igaz színeiben fest. Keresztyén ugyan, de görög és ezért megengedi magának, hogy hét feleséget is tartson. Számátalan vadon élő lova volt, azokon felül, melyek csikósaira voltak bízva, gulyásai végtelen sok marháját őrizték, volt azonkívül számos majorja és udvarháza. Bizva vitézei sokaságában, kik számosabbak voltak mint a királyéi, megvetette István parancsait, bitorolta a Maroson lejövő sőt és vámszedőkkel rakta meg a folyót egész a Tiszáig, úgy hogy minden forgalmat megakadályozott. Minthogy ezt a király nem tűrhette tovább, hadat vezetett ellene, legyőzte őt és elfoglalta a Köröstől Szörényig és Bodonig terjedő országát. A görög szerzetesek helyébe nyugotiakat telepített, Marosvára nevét Csanádra változtatta, mert Ahtum ily nevű vezére pártolt hozzá és segítette őt diadalra, oda Csanádot tette meg ispánnak, majd a velencei Gellértet püspöknek.

A sok mondás és legendai részletekben bővelkedő elbeszélésnek ez az igaz tartalma. Úgy látszik, Ahtum annak a gyulának ivadéka, ki megtért és görög püspököt hozott magával. A mondában a király harca egy hatalmas törzsfővel, a nyugoti egyházé a keletivel, végre az e vidéken hatalmas Csanád nemzetség hősi regéje olvadtak egy egységgé.

Most tehát erre az országrészre is kiterjedt a király teljes hatalma. Az alól már senki sem vonhatja ki magát. Az egyházi berendezés és a királyi közigazgatás elérnek az ország déli és keleti széléig. Kezet fognak a legfőbb cél előmozdítására, a keresztyénségnek nemcsak uralkodóvá, hanem egyedüli vallássá tételére.

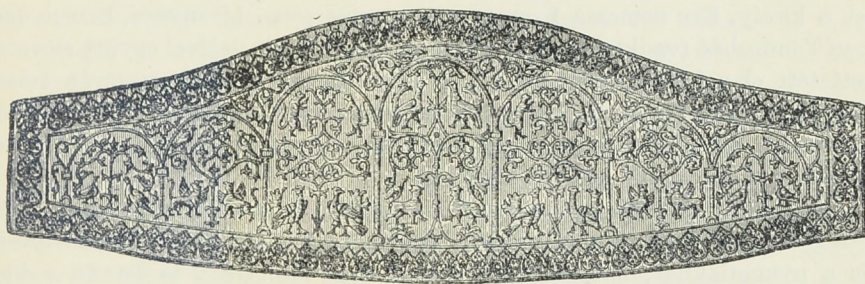
Az Adalbert átkozta »lagymatag hitnek, mely rosszabb a pogányságnál«, a buzgó király és lelkes munkatársai elől el kellett tűnnie. Alig ért Gellért püspök Csanádba, »hozzá özlönlöttek előkelők és közemberek, gazdagok és szegények,« kívánva, hogy keresztelje meg őket az isteni háromság nevében. Valamennyit úgy fogadta mint ha fiai lettek volna és asztalánál vendégelte őket meg. Sokat a király kirendelte ispánok vezettek oda. Ezeket Sz. János monostorában keresztelték meg. »A nép sokasága ott állott a cinteremben az ajtónál, élelmet hozva magával és azoknak, kik kereszteltek, nem vala nyugtok, csak éjjel és nagy vala az ő munkájok. A püspök pedig folytonosan hirdette az isten ígését azoknak, kik meg voltak már keresztelve.« Ime, még azon a vidéken is, hol először vert gyökeret a keresztyén hit a magyar földön, a világi karnak kellett a hiveket egy akolba kényszeríteni. Hogy lehetett ott, hol eddig a nép közt

vegyületlen volt a pogányság? A király személyes jelenléte és hatása nem működhetett mindenütt és a későbbi fejlemények mutatták, hogy amily gyorsan megtértek, oly gyorsan fordultak vissza atyáik szokásaihoz.

Egészen azonban még sem szabad a magyar térítést azon népekéhez hasonlítani, melyeket egy honi fejedelem vagy egy hódító akarata hajtott tömegesen keresztelésre, mint Nagy Vladimir az oroszokat, vagy már előbb Nagy Károly a pogány szászokat. A szent királynak, Árpád ivadékának, tanítása és példája nemcsak ezernyi misszionáriussal ért fel, hanem ezernyi fegyverrel is. Aztán meg a térítés nem maradt tisztán külső szertartás, nyomban követte a tanítás is. Nemcsak a klastrom, a káptalan is tanítóintézet volt eredeti rendeltetése szerint.

A nemzet nagy tanítói közt, a király után, Gellért csanádi püspök foglalta el az első helyet, kitől egy teológiai munka is maradt reánk. Segítőit a régibb hazai klastromok barátaiból szemelte ki. A püspök megtanult magyarul és pél-

18. ábra. Részlet a koronázási palástból.

dáját követték az idegen születésű barátok is, kik mint esperesek működtek. Egyszer 30 újonnan megtért férfiú jött Gellérthez — valószínűleg királyi parancsra — kérve őt, fogadja el őket, nevelje deákoknak, hogy aztán papok lehessenek. A püspök be is rendezi Valter mesterrel az iskolát, hol muzsikát és grammatikát tanítottak. A növendékek szépen haladtak és nemsokára a főemberek is elhozták fiaikat nevelőbe. Ezekből váltak aztán az első kanonokok. »A püspök nagy buzgósággal vezette nevelésöket, mert nem idegenek voltak, hanem honfiak és ők magasztalják majd fel annál fönségesebben Isten egyházát.«

Habár a legtöbb istentiszteleti és szertartási szavunk szláv, mégis világos, hogy az összes nyugoti népek vetekedtek egymással régi közös ellenségük megtérítésében. A király Rómában, Ravennában, Konstantinápolyban nagy alapítványokat tesz magyar zarándokok részére. Nevét, jótéteményeit egyaránt ismerik Monte Casinóban és Clunyben, a szerzetesség főhelyeiben, mint Bambergben és Regensburgban. Krónikáink szerint ő maga is járt Rómában. De bizonyos, hogy a főintézést mindig magának tartotta fenn. Még annak is maradt nyoma, hogy Fejérvárott udvari iskolát tartott, mint Nagy Károly Aachenben.

Midőn így hazánk külsőleg annyira hasonlóvá vált a nyugoti népekéhez; midőn az előkelőket és tanultakat a király szolgálata és az új hit egészen elfordította az ősi szokásoktól és erkölcsöktől: mi maradhatott meg nemzetünkben a honfoglaló, a világot bekalandozó ősök lelkéből?

Külsőleg semmi. Dogmája a régi hitnek nem volt; hatalma szertartásaiban, varázsló igéiben állott csupán. A táltosok hivatása megszűnt. A régi tettek és hagyományok felől alig maradt írás. De megmaradt, a térítők állandó aggasztására: a nóta, a lélekre ható és magával ragadó. Az a dal, »a magyarok symphoniája«, melynek igézete alól még Szent Gellért sem vonhatta ki magát, midőn egy kézi malmot forgató szegény rableány ajkáról hallotta. Az a dal, mely mindennél erősebben szólott az ősi pogány dicsőségről, úgy hogy az új rend infamiával sujtotta a kobzosokat. De ha el is kellett hallgatnia a dálnak, az ősi dicsőség iránt való érzés fennmaradt és hatalmasabbnak bizonyult minden szónoklatnál, tanításnál és királyi kényszernél.

Ahtum harca után már nem tudunk pogány lázadásról. A magyar ebben is meghajlott ura akarata előtt. A nép ezrei közt azért titokban megmaradtak a régi áldozatok, varázslatok, igézések, hisz a szokásnak sokkal szívósabb az élete a dogmánál is. De előkelő embertől ebben a tekintetben nem tűrt ellenállást a király. Ezt nemcsak Koppány rettenetes sorsa bizonyítja, hanem még jobban Tonuzobáé (vadkan apa), egy besenyő főnöké, kit nejével együtt elevenen temettetett el a király, »mert hiú volt a hitben és nem akart keresztyén lenni«. A Tomaj nemzetségnek, a losonci Bánffyak őseinek, ez a családi mithosza mindenesetre bizonyossá teszi, hogy Istvánt még kegyetlenségre is képesnek tartották, hol ezt a hit érdeke követelte.

Épp oly nyugton és zavartalanul mennek végbe a világi változások. A régi vezérséget teljhatalmú, korlátlan királyság váltja fel. Ha institúcióiban hasonlít is a nyugotiakhoz, hatalmi köre sokkal nagyobb. Géza és István sokkal gyökeresebben végeztek mindazokkal az elemekkel, melyek gátat vonhattak volna a királyi teljhatalom elé, mint az a frank királyoknak valaha sikerült. A pogány tradícióval együtt a törzsfők joga, a közszabadság is elhanyaglott. István törvényeiben származási arisztokraciának nyomát sem látjuk; méltóságot, előkelőséget csak a tisztség, a király kegye adhat.

Mindamellet az udvar, a király környezete nem bizanci, hanem frank minta szerint van berendezve. Élén itt is a comes palatii (Pfalzgraf: nádorispán) áll. Mellette működnek a király és királyné udvarbírái. Az udvarhoz tartozó nagyszámú nép: solymárok, tárnokok, ajtónállók, asztalnokok, pohárnokok, szakácsok, mosók, vadászok, lovászok stb. szolgálati ágak szerint vannak beosztva egyes mesterek alatt. Az udvar még nem állandó — még a német sem az — hanem a királlyal együtt vándorol egyik palotájából, majorjából a másikba. Úgy látszik azonban, hogy a Boldogasszonynak, Magyarország patronájának ünnepét (aug. 15.), amelyre a koronázást is tették, mindig Fejérváron ülik meg és ott egyúttal nagy összejövetelt, törvényt napot is tartanak.

Közjogi állást a törvény egyedül a királyi tanácsnak tulajdonít. Régebben a főbírák és vajdák a fejedelem mellett állottak. Most a király alatt áll mindenki. A térítés és a nagy kormányreform szükségessé tette, hogy a tanácsban ne csak a főpapok üljenek, hanem a bejött külföldi vitézek közt is a legkiválóbbak. Hanem azért a hű, megkeresztelt törzsfők és azok ivadéakai sem voltak mellőzhetők, még kevésbé a dinasztíának felnőtt tagjai. De az is világos,

hogy a király személye, midőn a vallás érdeke forgott kockán, mindig a külföldi nézetnek biztosította a túlsúlyt.

Igy a magyar király, a nagy nemzeti hősök igaz fia, alatt is valósággal nemcsak külföldi szellem uralkodik, hanem a kormányzásban is túlsúlyra jutnak az idegenek a magyarok fölött. Ez sértő volt az egyesekre, de a nemzetre alig hatott. Nem hathatott, mert a nemzet hatalma kifelé, nemcsak teljes függetlensége, hanem egyenesen túlsúlya, alig érvényesült addig is oly mértékben, mint éppen azon uralkodó alatt, ki a béke vallásának volt hivatott apostola.

Mialatt a belső harcok folytak és Magyarország, görög szövetségben, a besenyők ellen diadalmasan harcolt, a viszony Németországgal zavartalan maradt. III. Ottónak, ki egészen a római császári méltóság varázskörében élt, kiben az egyház leglelkesebb fiát tisztelhetette, minden nagy és fenségesért felbuzduló lelke őszinte örömmel látta a Magyarországon végbemenő nagy változást és, mint láttuk, elő is mozdította. Utóda II. Henrik, ha nem is oly rajongó, de talán tetteiben még kiválóbb típusát képviselte az akkori keresztyén fejedelemnek. De bár neki már nagyobb volt az érzéke a politikai szükségek iránt s különben is, mint bajor hercegnek, elég ütköző pont volt közte és a magyar király között (1002—1024) mégis nemcsak béke, hanem jó barátság is állott fenn. E belső viszonyt a közeli rokonságon kívül kíváncsiság tette a közös érdek is. A vitéz lengyel fejedelem, Chrobry Boleszló, nem akart hűbérese lenni a németnek, hanem, mint a szlávok előharcosa, teljes függetlenségre, királyságra tört és egy ideig még Csehországra is kiterjesztette hatalmát. A szinte páratlan képzelőerejű lengyel krónikásoknak ez az állítása, hogy birodalmát Pozsonyig és a Mátraig terjesztette, alig több mesénél. De azért kellemetlen szomszéd lehetett, míg a csehek ki nem verték, úgy hogy erejét Kiev ellen volt kénytelen fordítani.

E viszony megváltozott, midőn Henrik halálával, s a szász dinasztia férfiágának magvaszakadtával a frank II. Konrád lett német király, majd császár is. Konrád, kit Ranke az összes németrómai császárok közt első helyre állít, saját dicsőítő életrőja szerint »idióta«, írástudatlan volt. Ennél a tisztán gyakorlati hatalmas embernél, kinél oly erősen volt kifejtve a hadvezéri és kormányzási tehetség, a vallás csak mint hatalmi faktor szerepel. Abban a küzdelemben, mely köztük kifejlődött, kétségtelen a pogánynak született magyar király képviselte a magasabb, a kor eszméinek jobban megfelelő fokozatot.

A harc oka a hatalmi körök ütköződése. István fenn akarta volna tartani Velencében a rokon Urseolók uralmát; Konrád ellenök volt. Addig a magyar udvar volt természetes kapocs a két császári udvar közt, most Konrád, ki császárléányt keresett fiának, egyenes összeköttetést óhajtott. De követét, a strassburgi püspököt, ki úgy tette, mintha Jeruzsálembe menne, István nem bocsátotta be országába, »mi abban az időben követen még meg nem esett«. Az ellentét, úgy látszik, körébe vonja az egész európai diplomáciát. Nagy Kanut dán és angol király ott van Konrád koronázásánál Rómában. Miután ellenkirályát, a »vasbordájú« angolszász Edmundot, megölette, ennek fiai Istvánnál keresnek menedéket. Végre II. Henrik halála után István fia, mint a

császár unokaöccse, számított a bajor örökségre, Konrád pedig fiát, Henriket, választotta meg bajor hercegnek.

A bajor határszélen 975 óta megújult a magyarok ellen felállított örgrófság. A magyarok Augsburg után az Ennstől a Lajtaig vonultak vissza. De azért ezen az elpusztult területen, a mai Alsó-Ausztriában, csak lassan állott helyre a nyugalom. A határvillongásokat csak a két uralkodó kölcsönös jóakarata szüntethette meg, mihelyt ez nem volt meg, »a bajorok hibájából« ismét kitörték. A magyar sem maradt adós. Konrád 1030-ban nagy birodalmi hadjáratot vezet, maga a Duna jobb partján halad előre, szövetségese, Bretiszláv, a vitéz szláv herceg, pedig Pozsony felé tart, melyet, akkor említenek először.

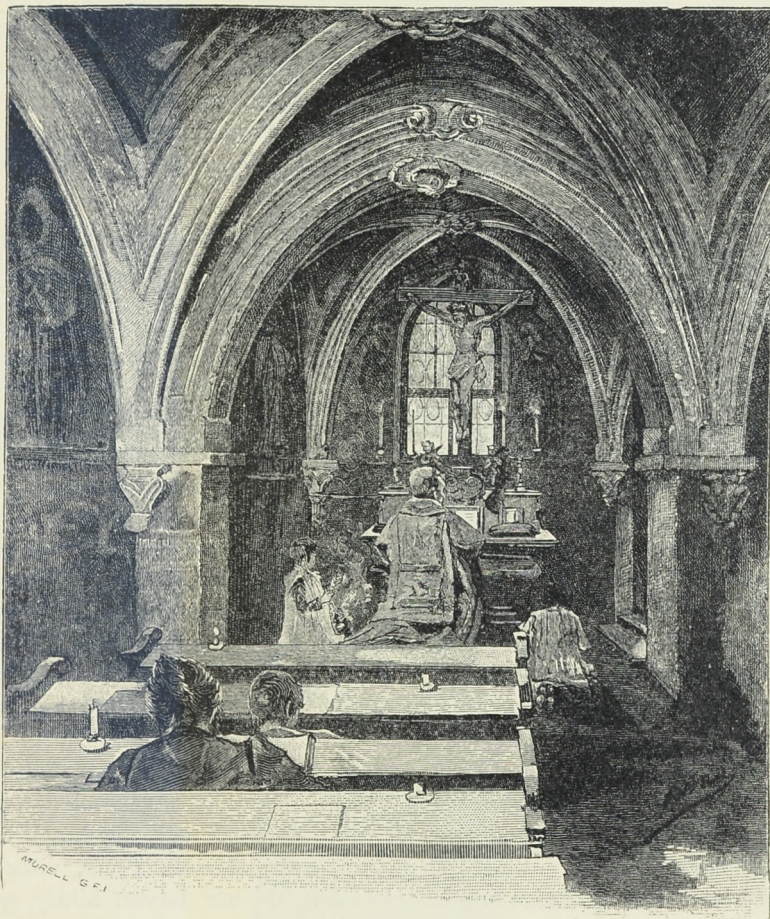
István »országát a Boldogasszony oltalmába ajánlja«, csatába nem bocsátkozik, hanem a túlhatalmas ellenséget maga után csalja az ország belséjébe. A szittya hadviselést követi, melyet Boleszló rövid idővel azelőtt nagy sikerrel alkalmazott II. Henrik ellen. II. Konrád, Mosonynál áttörve a gyepon, egész a Rábáig jut, de mivel seregében betegség tör ki, csakhamar visszavonul. Bretiszláv, ki a Garamig jutott, követi példáját. Csak ekkor tör elő István, Magyarország összes fegyvereseinek élén, és oly kitartással üldözi az ellenséget, hogy az »katonaság nélkül« tér haza. Bécs, a régi római Vindobona helyén épült Vienni, mely e néven ekkor szerepel először, a magyarok birtokába jut. Konrád kész ugyan folytatni a háborút, de fia az ő tudta nélkül békét kötött a »jogtalanul megsértett királlyal«. A németek lemondanak a Lajta és Fischa folyó közti, valamint a Fischa torkolata és a Morva közti területről. István e terület kormányát Imre fiára bízta, kinek a dux Ruizorum a címe. (1031.) Ez ugyanis a régi Rugiland, mely nevét később is megtartotta. Az oroszok még a XII. században is ruizoknak nevezték az osztrákokat. Hogy István éppen a németek ellen vívta ki e diadalt, kikkel Augsburg óta kerülték az összeütközést; hogy éppen a hatalmas császár volt kénytelen területi áldozat árán is békét kötni: bizonyára nagyon emelte tekintélyét. Még a régi vitézség és dicsőség leglánglebb rajongói is beláthatták, hogy a keresztyénség és királyság nem gyöngítette, hanem erősítette az országot.

Béke uralkodik most mindenfelé és a király, azzal a fáradhatatlan tevékenységgel, mely igazi kifejezője énjének s melynek forrása mély vallásossága és az isteni segítségbe vetett bizalma volt, hozzáfoghatott munkája megszüldítéséhez. Szüntelen folyt ugyan e munka már egy emberöltő óta, de most kellett megkoronázni, hogy túlélje alkotóját, mindenkorra bizonyosságot téve annak nagy hitéről és a keresztyén egyház erejéről. Mert ha hozzá méltatlan követi, jól tudta, hogy porba omlik minden. Hiába emelkednek az Istennek szentelt templomok, görög építészek művei, Fejérvárott és Óbudán, a magyarok lelke lenge mint sátraik, változásra hajlók és csak oly erős akarat, mint az övé, bírja őket a jó úton megtartani.

Fiától, Imrétől, méltán megvárhatta volna művének szellemében való folytatását. El is látja jó tanácsokkal, melyekben különben a görög császárok hasonló intelmeit használta fel. Inti, hogy legyen hű fia a katolikus egyháznak, palotájában az egyházi rendnek tartsa fenn az első helyet, tisztelje a papo-

kat, »senior«-jait, őrizze őket, mint szemevilágát. Becsülje meg a főembereket és vitézeket, országa bástyáit, testvéreinek nézze őket, ne szolgálinak. »Ha dőlyfösen felülemelkedel rajtok, vitézeid bátorsága gyöngesége lesz a királyi méltóságnak és birodalmad idegenek kezére jut.« De azért többi hívével is bánják kegyesen, ne feledje, hogy az emberek mind egyenlők.

19. ábra. A veszprémi Gizella-kápolna.

Különösen a jövevényeket köti fia szívére, hogy azok szivesebben tartózkodjanak nála mint egyebütt. »A különböző országokból jövők sokféle nyelvet, szokást, tanulságot s fegyvert hoznak magukkal, ezek mind diszítik a királyi udvart és elrettentik az idegenek gőgjét.« Azok a híres szavak, hogy: »gyönges és törekény az egynyelvű és egyszokású birodalom«, nemcsak mint az idegen kultúra apologiája értelmezendők, hanem csak úgy magyarázhatók meg, hogy Magyarországnak akkor semminő külső hatalomtól és műveltségtől nem kel-

lett félnie. A szláv nép beolvadt — nyelvkincsünk már sok ezer mesterségre, földművelésre, államra és egyházra vonatkozó szóval gyarapodott — a király is a német Karl-ból eredő szláv szó — a bejövő német urak pedig összeházasodtak a magyarokkal és gyermekeik már magyarok voltak.

Hogy pedig István minden egyébre gondolhatott, csak országa, nemzete sajátosságainak eltörlésére nem, azt maga bizonyítja legerősebben. »Édes fiam, kövesd kétszínűség nélkül azon szokásaimat, melyekről látod, hogy megfelelnek a királyi méltóságnak. Nehezen tarthatod fenn e földrész uralmát, ha nem utánzod az előtted uralkodók eljárását. Mert görög csak nem uralkodhatik latinok fölött görög erkölccsel, sem latin görögök fölött latin erkölccsel.« Nemcsak a politikai konzervatizmusnak, hanem éppen a magyar kormányrendszernek legsarkalatosabb igazsága jut itt magasztos kifejezésre.

Imrét a legenda aszkétának, szemléldőnek, házas létére is szűznek tünteti fel, úgy mint nagybátyját, II. Henriket, kiről tudjuk, hogy ez ideálnak nem felelt meg. Az egyetlen egykorú adat, mely Imre herceg felől reánk maradt, őt is más színben tünteti fel némileg. Midőn Henrik bajor herceg a békekötés után meglátogatta, a ruiz herceg vadászaton, egy vadkan agyara alatt vérzett el.

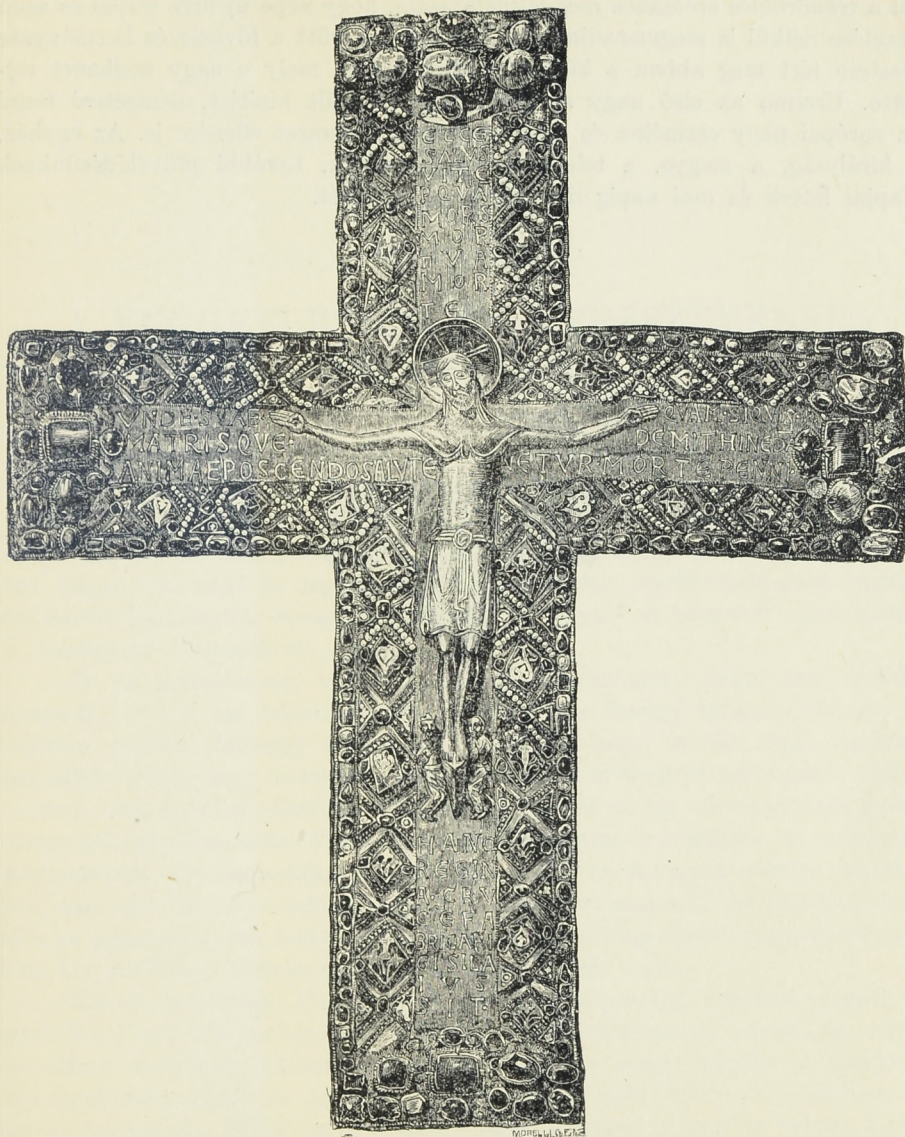
Igy István koronáját nem hagyhatta fiára. Jogra Mihály vezérnek, Géza öccsének, Vazul fia következett. De ennek keresztyén voltában nem bízott a király. Az a kérlelhetetlen elszántság, mely mindent kész megtenni műve biztosítására, az az elszántság, mely Nagy Pétert fia megöletésére birta és Nagy Fridriket is majdnem feláldozta apja jogos haragjának, birta a szent királyt az örökösödés megváltoztatására. Nem ismernők lényét, lelkének egyoldalú fenségét, ha elhinnők, hogy Vazul fogságba vetését és megvakítását Gizella királyné vagy mások hajtották volna végre. Ezért, valamint Vazul fiainak, Endrének, Bélának számkivetéséért, magát Istvánt illeti a felelősség vagy az érdem. (Ezt kimutattam »A vezérek kora és a királyság megalapítása« című könyvemben 302—304. l.)

Trónja örököséül, mivel Árpádverben nem bízott és atyafaitól nem remélhette az új ültetés megőrzését és továbbfejlesztését, nővérének fiát, Urseolo Pétert rendelte. Péter Urseolo Ottó velencei dogenek volt fia, kinek családja egy ideig örökös jogon uralkodott, de kit aztán elűzték. Péter, vitéz létére, több kísérletet tett öröksége visszafoglalására, de bár István király egy dalmáciai hadjáratlal segítette, eredmény nélkül. Így kóbor lovag lett belőle, míg István udvarába nem hívta és testőrei élére nem állította. A ravasz olasz teljesen megnyerte nagybátyja kezét, ki, midőn Vazul nem volt hajlandó a dolgok új rendjébe beléegyezni, a legerőszakosabb eszközökhöz fordult, hogy célját elérhesse. Önmaga ellen vétett: latint tett utódává, ki latin erkölccsel kormányozott aztán a magyarok fölött.

Ezek a szomorú belső harcok és a velők járó udvari cselszövények töltötték be a nagy király életének utolsó éveit. Oly nagy volt az elkeseredés, a pártszenvedély, hogy még gyilkos kísérlet is történt István ellen. 1038 aug. 20-án hűnyt el Magyarországnak első és egyik legnagyobb királya. Nagy alkotása-

ban, a fejérvári bazilikában temették el. Tetemeit nem találták meg. Csak Raguzából 1770-ben Mária Teréziához került jobb kezét tisztelik mai napig ereklye gyanánt.

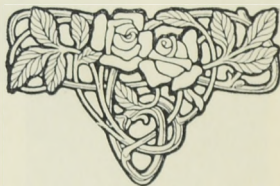

20. ábra. Gizella királyné keresztye.

István népünk első nagy nevelője. Soha senki egy rövid emberélet alatt egy nagy nemzet lelkében nem idézett elő nagyobb változást. Megvolt benne a reformátornak, a tanítónak egész szent meggyőződése; nemcsak az egyeseknek, hanem az egész országnak üdvösségét és boldogságát várta tanai befoga-

dásától és követésétől. Szilárd és azért mégis annyira hajlékony lelke kimerítette a hatalom minden eszközét, a nagylelkű adakozástól és szelid rábeszéléstől a véres üldözésig és a rettenetes rokongyilkossáig, az apostoli szónoklástól a trónöröklés erőszakos megváltoztatásáig, hogy népe új utra térjen és azon vezetése nélkül is megmaradjon. Az apostollal együtt a fővezér és kormányzás mestere fért meg abban a kicsiny porhüvelyben, mely e nagy szellemet rejtette. Uralma az első nagy és lényegében sikerült kísérlet, nemzetivé tenni az európai nagy eszméket és intézményeket, a nemzet ellenére is. Az egyház, a királyság, a megye, a telepedés megmaradtak, további művelődésünknek alapjai lettek és mai napig dicsérik szent emlékét.

VII. FEJEZET.

A FÜGGETLENSÉG ÉS KERESZTYÉNSÉG BIZTOSÍTÁSA.

Z OLASZ PÉTER, kit hagyományunk németnek és Gizella királyné rokonának tesz meg, békén foglalhatta el a trónt. Zsoldosain kívül támogatták mindazok is, kik, mint a régi uralom támaszai, a nemzet és az Árpád véréből való hercegek bosszújától rettegték. Az egyház iránti hódolatát és ragaszkodását a védszentje nevét viselő pécsi bazilika építésével tanusította. Nemzeti vállalatba is fogott: a németek ellen haddal is támogatta Bretiszlávot.

De az igaztalanság, melynek uralmát köszönhette, akkor sem engedte nyugodni, mikor azt békén élvezhette volna. Az özvegy királyné, István hú segítője minden jótékony és vallásos cselekedetében, méltán nagy tiszteletben állott. Férje nagy birtokokat és jövedelmeket biztosított neki halála utánra — csak nem gondoskodhatott róla kevésbbé mint ahogy törvénye más ember özvegyéről gondoskodott. Péter és a főemberek meg is esküdtek ez intézkedés megtartására. De nemsokára a király kiforgatta az özvegyet minden birtokából, csak egy várost — talán Veszprémet — hagyva meg neki. Az urak felszólalására és panaszára nem hederített a király és így elidegenítette magától épp azokat, kik különben természetes szövetségesei lettek volna.

Maradt testőrsége. Ennek, hogy magához kapcsolja, mindent megenged, martalékul veti oda az olasz és német pretoriánusoknak az udvart, az országot. Mint bitorlónak, különben is gyanuval kellett néznie minden jó magyart. Így az ellentét közte és az urak közt nemzetivé vált. Péternek fel kellett áldoznia tanácsosát, Budot és ez a düh, mellyel a szerencsétlent és Sebest, kinek része volt Vazul megvakításában, kivégezték, fogalmat adhat az elnyomás türhetetlen voltáról. Péternek sem volt maradása, 1041-ben III. Henrik német királyhoz menekült, ki szívesen fogadta. A magyarok pedig Sámuel, a nádorispánt, ki sógorságban állott az Árpádokkal és az Abák kabar nemzetségének lehetett feje, választották meg királynak. A nép örvendett szabadságán és lelkesedett az új királyért.

Az első kísérlet, hogy a király idegenekkel, zsarnoki módon kormányozza a magyart, teljes kudarccal végződött. De a trónviszály idegen beavatkozást és uralmat vont maga után. Az István halála után lefolyó másfél évtized mintegy tükörképben és szimbolikusan már előre mutatja a pártviszály, a német császárság nagyravágyásának és a nemzeti visszahatásnak minden jelenségét és veszélyét.

Aba nagyon öntudatosan lép fel Henrikkel szemben és mivel az épp oly módon válaszolt, 1042 tél végén, régi magyar szokás szerint, hirtelen betört a határgrofságba. Henrik sereget vezetett ellene és a meghódolt Bretiszlávnak segítségével a Garamig jutott. Oda az elűzött Endrét, Vazul fiát, helyezte fejedelemnek. De Aba a németek visszavonulása után elűzte Endrét, helyreállította birodalma épségét és most pénzáldozatok árán is békét kér. Henrik 1043-ban újra betör, de Kapuvárnál, belátva vállalata nehézségeit, közvetlen a harc előtt elfogadja Aba feltételeit. A pénzben és a terményekben, különösen prémekben, beszolgáltatott ajándékokhoz most már területi nyereség is járult: az 1030-ban elfoglalt határtartomány ismét a németeké lett.

Ezen az áron Aba elismert királyává lett Magyarországnak. De most a belső ellentétek nehezítették meg állását. Bár keresztyén, helyzete mégis az egyházellenes párt szövetségesévé tette. Erre mutat az is, hogy a pápa kiátkozta. Bár főúr, osztálytársaiban nem bízhatik. Ezek ellenében a harcosokra támaszkodik és mintegy popularis tyrannist gyakorol. Midőn összeesküdtek ellene, ötven főembert magához hivatott és bírói ítélet nélkül fejüket vétette. A megmenekült urak most Henrikhez siettek és őt újabb hadjáratra unszolták. Henrik 1044-ben kicsi sereggel, csak udvari hadaival támadott, de az árulás megnyitja előtte az ország kapuit. Éppen az ellenség csekély száma csábíthatta Abát arra, hogy elfogadja az ütközetet; Ménfőnél teljes diadalt aratnak a német vasasok és a viszonyok bonyodalma csak úgy Isten egyházának tüntette fel a győzelmet mint az augsburgit. (1044. jul. 5.) A király aranyos lándzsája is zsákmányul esett. Aba maga megmenekült, de később elfogták és német és magyar bírák ítélete alapján kivégezték. Ellenállásról már nem volt szó. Henrik Fejérvárra viszi magával Pétert, felruházza őt a királyi jelvényekkel és kezén vezetve, a trónra ülteti őt. Egyebekben igen kegyes; kibékíti a népet királyával, a királyt a néppel. A jogi állapot biztosítására, hogy a nagyrészt bajor származású főpapoknak és udvari méltóságoknak ne kelljen újabb forradalomtól rettegnie, a hódító részökre a minden tekintetben nagyon szigorú »Lex Bajuvariorumot«, a bajor törzs hagyományos törvényét, emelte érvényre.

Henrik csakhamar levonta diadala végső következtetését is. 1045 pünkösdjére Henrik, Péter király meghívására, újra ellátogat Fejérvárba. Ott Péter az aranyozott lándzsával, a hatalom jelvényével, addig legalább névleg független országát ünnepélyesen átadta Henriknek. Akkor tehát ez volt a királyság szimbóluma, nem a korona. A hűbéres úr a lándzsát örök emlékül elküldte Rómába, hol azt még soká őrizték.

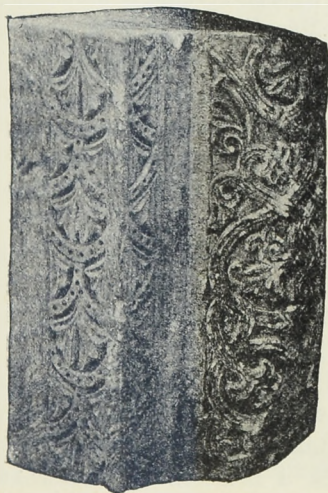
A keresztyén Magyarország elvesztette Ménfő után függetlenségét, azt a legnagyobb kincset, mely még Augsburg után sem forgott veszélyben. Alárendelt helyzete nyilatkozik abban, hogy Henrik Péter gazdag ajándékait azok közt osztja szét, kiknek legtöbb része volt a magyarok legyőzésében.

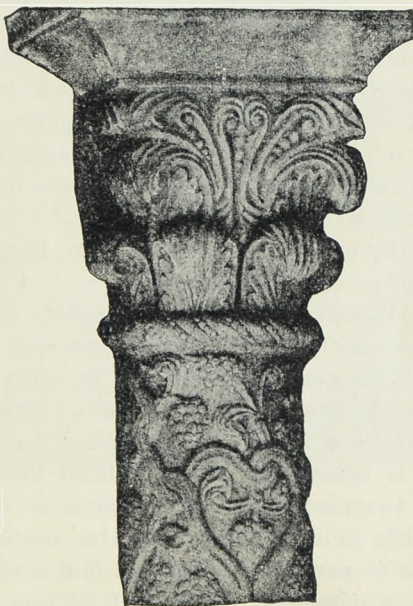

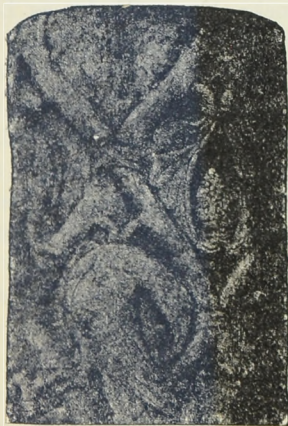
Szekszárdi vállkő.

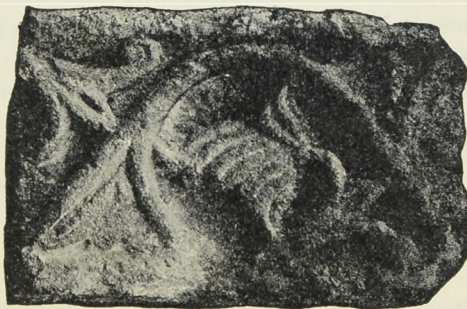
Pécsi félhenger oszlopos pillér.

Pécsi félhengeroszlop és fejezet.

Pécsi köképkeret.

Székesfehérvári lapos parkánytöredék.

21. ábra. Építészeti maradványok a XI. századból.

Péter trónját most már csak a német fegyver tarthatta fenn. Előbb egyeseken zsarnokoskodott, most uralma meggyalázta az egész nemzetet. A főurak »nemzetök szabadságát keresték és hűségesen törekedtek újra a királyi magzat kezébe adni az országot«. Péter tudomására jut e terveknek és kegyetlen bosszút állott. »Annyira megnyomorította Magyarországot, hogy inkább akartak már meghalni, mint ily siralmasan élni.« De az udvar és Fejérvár nem volt az egész ország. Keleten, hol különben is még újabb a keresztyénség és a királyság rendje s hol a német katonát csak hírből ismerték, szabad volt a mozgás. Csanádon, Szent Gellért székhelyén, összeültek az urak és követséget küldtek a Kievben tartózkodó Árpád-hercegekhez. Megígérték nekik, hogy az egész ország hozzájuk áll, ha bejönnek és megmentik a némettől.

Az urak csak a német uralomban látták az ellenséget, de a nép következetesebb volt a baj okainak kutatásában. Minden forradalom elsősorban az ellen indul, mi az egész sérelmes állapotnak legszembetűnőbb tényezője. Világos, hogy az új, német szolgaságba jutott Magyarországot főképp az egyház különböztette meg a régi, dicső és szabad hazától. A keresztyénség még idegen intézmény; a nemzet nagy részének lelkét még alig érinti, csak kényszerét, terhét érzik. Amellett pedig a legszorosabb szövetségben áll az idegennel, a némettel, ki előbb rabja volt a magyarnak, most pedig urává emelkedett. Ha más nem, az ősök tisztelete, a közös becsület hirdette a háborút a papok, az idegenek ellen.

Oly erős a pogány mozgalom, hogy voltaképen csak belőle ismerjük meg, mi volt az ősi hit és szokás.

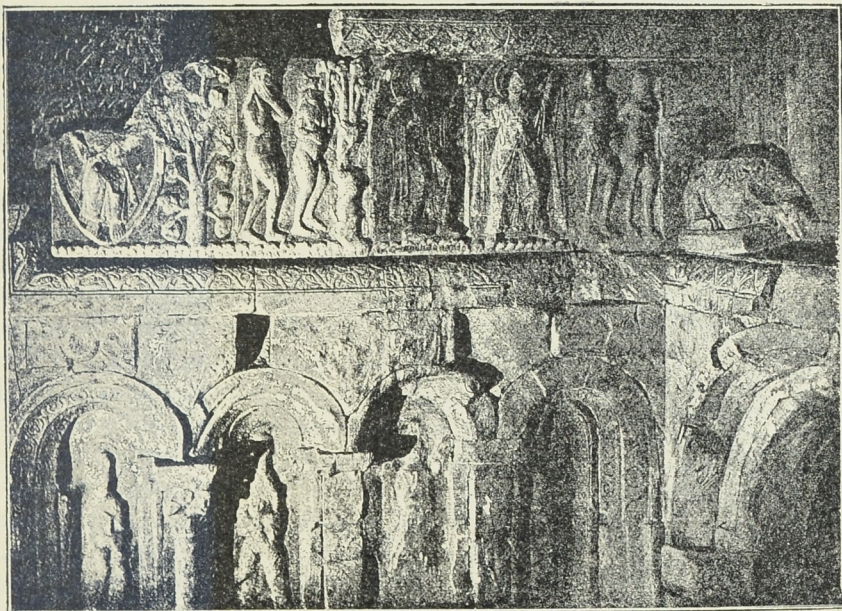
»Először Vatha, Belus várából, adta át magát a gonosz szellemeknek, lenyírva fejét és három csombókra eresztvén haját, pogány módra. Erre, Vatha alávaló és gyalázatos intésére, az egész nép az ördögnek ajánlá fel magát. Lóhust kezdtek enni és borzasztó bűnöket elkövetni. Megölték a papokat és a katolikus hithez hű világiakat, lerombolták Isten egyházait. Péter király ellen is fellázadtak és rút halállal kivégezték a németeket és olaszokat, kik mint tisztviselők el voltak szórva az országban. Végre gyors paripán három hírnököt küldtek Péter táborába, megüzenvén neki Isten, Endre és Levente szavát és parancsát: Meg kell ölni a püspököket és az egész papságot, le kell vágni a dézsmálót, vissza kell állítani a pogányságot: az adónak, Péterrel, németjeivel és olaszaival együtt, vesszen az emléke mindenkorra.« Péter e hírre Komáromból Fejérvárra sietett, de a nép becsukta előtte a kapukat. Most másodszor is megszabad övével Mosony kapuja felé. Majd reményt nyerve visszatér és Zámolyban három napig vitézül küzd, míg katonáit meg nem ölik. Őt magát elfogják és megvakítják. Nemsokára meghalt az a férfiú, ki magyar király volt, de hazáját soha sem találta e földön.

A nemzeti forradalom célt ért. Nyolc év telt el István király halála óta és az ő véres trónját pogányok kínálták Árpád ivadékaiknak, kiket ő vallása érdekében tett hazátlanokká.

Endre és Levente nem voltak hajlandók a forradalomnak, a rombolás szellemének egészen alávetni magokat. Endre, a kievi nagyfejedelem veje, roppant, oroszokból és besenyőkből álló zsoldos sereget hozott magával.

A pogány vezérek érezhették, hogy az Árpádok restaurációja nem lesz egyértelmű vágyaik teljesítésével. Azért, midőn a hercegek bejöttek, Aba-Ujvárnál, feltételül szabták a pogány vallás szabad gyakorlatát, a püspökök megölését, az egyházak lerombolását. »Ők pedig engedték, hogy szívök kívánsága szerint járjanak és pusztuljanak el őseik koholásaiban, mert különben nem harcoltak volna Endréért és Leventéért.« Ferde helyzetbe kerültek, de az első most az ország egyesítése volt, — szittyá erő és szenvedély szembeállításá Henrikkel, kit az előbbi évben, 1046-ban, koronáztak meg császárnak.

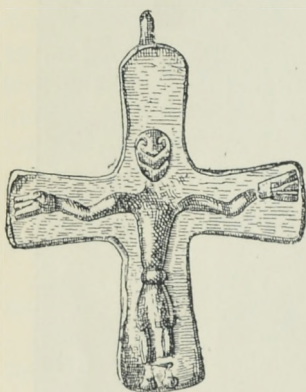
22. ábra. A pécsi templom északi bejáratának maradványai.

A bősziült nép áradata magával vitte a hercegeket Pestre, melyet akkor említenek először mint átkelőt. Ugyanoda, a hatalom birtokosaihoz, sereglenek a régi rendszernek Dunántúlra menekült emberei, püspökök és ispánok. Védelem helyett halálukat sóvárgó sokaságra találtak a kelenföldi révnél, hol át akartak kelni. Kövekkel dobálják őket, majd köztük a legkiválóbbat, Gellért csanádi püspököt, fölviszik a Kreenfeld hegyre és onnan vetik le. Még vonaglott; lándzsával átdöfték mellét, egy kővel szétzúzták agyát. Társai közül is többen szenvedtek vértanúhalált; Endrének csak egy püspök életét sikerült megmentenie. Amit Vatha hirnökei hirdettek, rettenetes igazsággá vált: az egész országban halálra keresték a németeket és olaszokat és jól járt, ki csak pusztá életét is meg bírta menteni.

A nép dühének ily kitörése, az egyházon elkövetett sérelem, még akkor is szinte jogosnak mutatja a császár beavatkozását, ha nem hűbéréről volna szó. Ezért Endre első dolga: rendet csinálni. A függetlenség ki volt víva;

mi több, volt ismét törvényes fejedelem. A nemzet nem akart újabb Pétert; Endre személyére és országára is veszedelmesnek tartotta a Géza előtti állapotra való visszatérést. Csakhamar kitűnt, hogy az Árpádvérhez való ragaszkodás, az a patriarchális érzés, mely egy volt a haza megalkotásával és fenntartásával, erősebb minden egyébnél. Endre Fejérvárra érve, mint úr lép fel. Megkoronáztatja magát, helyreállítja a keresztyén vallást és István törvényét. Természetes, hogy a törvénytelen kor szomorú emlékének, a függésnek és az idegen törvénynek, meg kellett szűnnie. A társadalmi és vallásos mozgalom, törvényes fő alatt, ismét egészen nemzeti mederbe tért. A német elleni harcban egyet kellett érteni a pogánynak a keresztyén magyarral. A régi irány legerősebb képviselője, Levente herceg, ez időtájban hal meg. Az utolsó pogány Árpád »nem élt a katolikus hiten és ha tovább él, és netán uralomra jut, kétségtelenül megrontotta volna egész Magyarországot bálványimádással«. Őse, Taksony mellé temettette magát pogány módon.

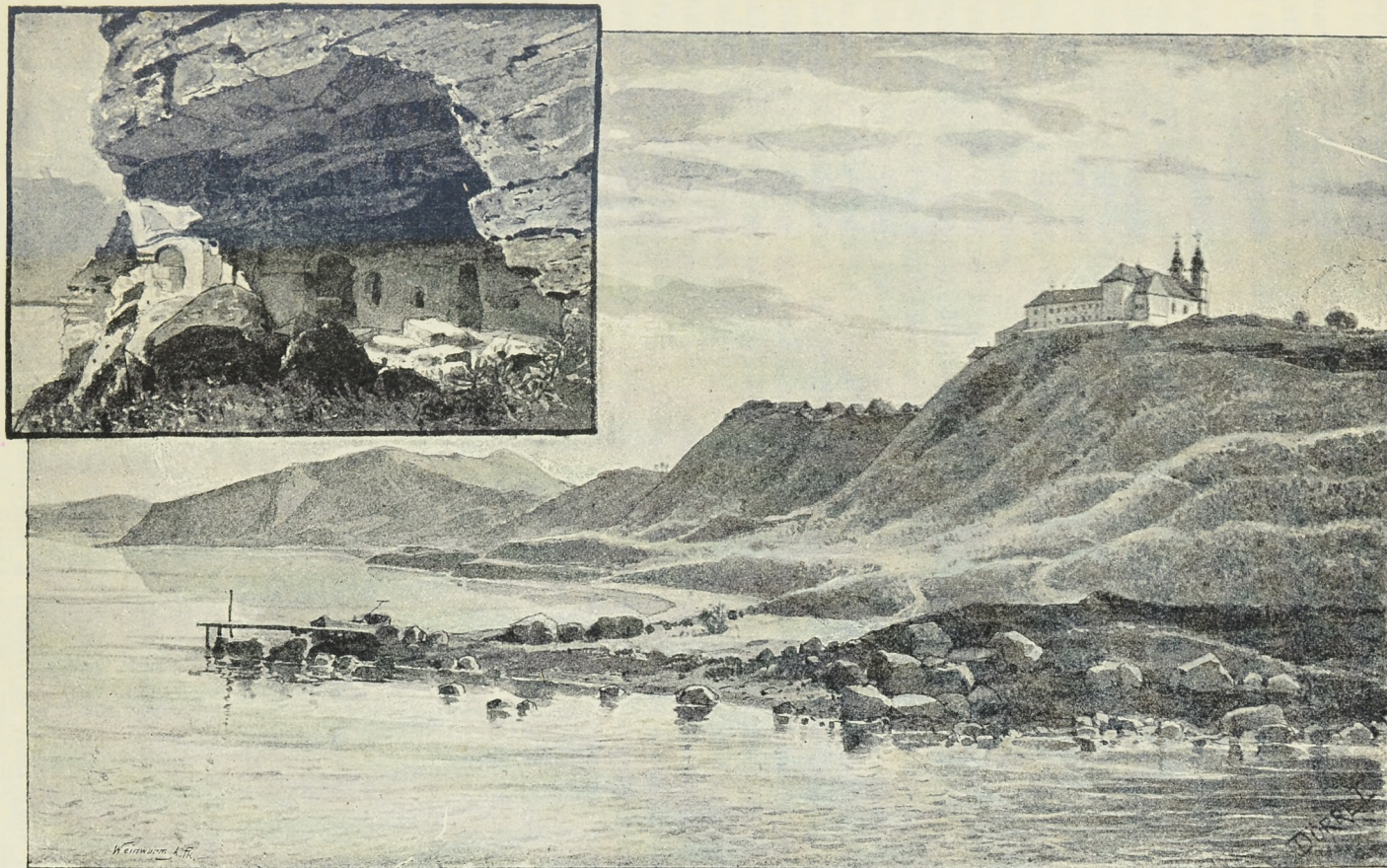
23. ábra. Bronzkereszt az Árpád-kor elejéről.

Endre békét ajánl a császárnak. Henrik nem fogadja el, de belső zavarok annyira elfoglalják, hogy csak 1050-ben kezdheti meg a harcot. A németek betörnek, de visszaűzik őket. Midőn a császár 1051-ben személyesen vezeti ide hadát, új vezért talál magával szemben, Béla herceget, kit bátyja Levente halála után magához hívott Lengyelországból. A magyarok Sz. István és Boleszláv módjára hadakoznak. Henrik délnyugot felől jött, hogy a veszedelmes mosonyi kaput elkerülje és serege szerte pusztított. De a magyar is pusztított előtte; minden élelmet elégettek vagy elhurcoltak. A kiéhezett német sereg Fejérvár meg-

támadásánál kudarcot vall és Bodajkon át visszavonul a Duna felé, hol élelemszállító hajóit várta. Csak most tört elő a magyar sereg és holtig csipkedte, üldözte a kifáradt németeket. Ezek nagy bajjal mégis átjutnak a Rábcán, mint Napoleon a Berezínán, de a hatalmas seregnek csak romjai érkeznek vissza Németországba.

Maga a pápa, IX. Leo, igyekezett most létrehozni a békét, melynek érdekében Hugo clunyi apát el is jött Magyarországba. De Henrik újabb hadjáratot készít elő; jogáról, arról, mit birtokának tekintett, nem hajlandó lemondani. Pozsony várát vette ostrom alá, mely Preslavaspurch neve alatt már Aba háborúiban szerepelt. Első nagyobb várívás ez magyar földön. Nem csuda, ha a fejlettebb hadviselés ezen első eseményét a mondák egész köre ékesíti. A pozsonyi várjobbágyok mellett, kik a rohamot visszaverték és kiknek utódai még századok múlva is e helyen vitézkedtek, fenntartotta a rege Zotmund (Buvár Kund) nevét is, ki a császár hajóit éjjel megfúrta és elsüllyesztette és így az ellenséget visszavonulásra kényszerítette. Most már lemondott a büszke Henrik. Triburban megjelentek nála a magyar követek. Béke alig jött létre, de a német krónikás a hosszú háború eredményét ezekbe a szavakba

24. ábra. Tihany.

foglalja össze: a birodalom elvesztette Magyarországot és mai napig is fájlalja határainak elpusztítását.

A végeken folyt ugyan még egy ideig a dúlás és pusztítás, de nagyjában nemcsak békés, hanem jó szomszédos állapot fejlődött ki a két uralkodó között. Mindegyiknek kiskorú fia volt, kinek számára biztosítani óhajtotta birodalmát; elég ok óvakodni a hatalmas ellenségtől.

Endre ezt az időt felhasználja országa teljes rendezésére. Nemcsak törvényeiben vallja magát István egyenes utódjának, nyomába lép az első keresztyén királynak mint alapító is. Tihany monostora neki köszönheti létrejöttét. Az alapításáról szóló oklevél első autentikus diplománk — Sz. Istvánról eredetiben egy sem maradt reánk.

Ez az oklevél a magok meztelen eredetiségökben mutatja a kezdet kisserűségét és nehézségeit. Az adományozott birtok nem nagy terjedelmű, Krisztus hadakozó egyháza még kevéssel beérte. A határjelölések pontosak, utak és fák a jelzők, de minden mérték hiányzik. Szántóföld kevés fordul elő, annál több a nádas, rét és a legelő. Hogy a szerzeteseknek ne kelljen élelmökről és ruházatokról gondoskodni, »az igaz keresztyén király« kellő szolgáló népről és felszerelésről gondoskodik. Ad 60 telket, mi húsz napi szántónak (aratra) felel meg, 20 vincellért szőlővel, 20 lovast, 10 halászt, öt csikóst, három gulyást, két kanászt, két méhészt, két szakácsot, két vargát, két kovácsot, egy ötvöst, két ácsot, két molnárt, malommal, egy esztergályost, egy ruhamosót, egy timárt, tíz szolgálót. Jóságban 33 mént a hozzájuk való kancával, 100 tehenet, 700 juhot, 100 sertést, 50 méhkast. Azonfelül évenként 30 csikót kap a klastrom a királyi ménesből. Így, mindennel ellátva, reményli a király, hogy a barátok szabadon rendelkezvén idejökkel, Isten szolgálatában el nem lankadnak. Ha valaki bántani merné jószágaikat, mint Istentől elszakadt, örökké bűnhődik és azonfelül 12 font aranyat — szörnyű bírság — fizet.

Feltűnő, mily sűrűn vannak már a helységek és hogy ezek neve nagyrészt magyar. Magyar a határjelölő fák, bokrok neve is. Egyáltalában a számos előforduló magyar szó élénk ellentétben áll az Istvántól reánk maradt emlékek latinságával és mutatja a nemzetiség újjáéledését az idegen befolyás első szaka után. Még mondattöredék is előfordul: »Fejérváru rea meneu hodu utu rea.«

Noha Endre, mint egész története bizonyítja, kiváló fejedelmi tulajdonságokkal ékeskedett, hagyományunk, bizonyára irányzatosan is, a németek visszaverésének érdemét szinte kizárólag Béla hercegnek, a később uralkodó ág ősenek tulajdonítja. Bizonyos, hogy nagyobb állást töltött be mint aminő rendesen a király testvérének jutni szokott. Bátyja az országnak egy harmadát, a Tiszától keletre eső részt adta neki hercegségül. Az ottani megyéknek ő élvezte jövedelmét, az ottani vitézeket ő vezette, ő bíraskodott, még pénzt is ő vert. De bátyjának alattvalója maradt és kifelé a két fejedelem alatt is egy a nemzet.

Az ország tehát még a királyé és családjáé — különben hogy osztozhatnának meg rajta? Még olyan az állapot mint a frankoknál a Merovingok korában, vagy mint egyidőben a lengyeleknél. Csak annyiban van már olyanféle fejlődés mint a Karolingok idejében, hogy az idősebb rangban és hatalomban

is első. Béla annál hatalmasabb, mivel az osztozáskor ő az egyetlen lehető trónörökös, bátyjának nem lévén fia.

A két testvér a német béke után is egyetértésben maradt. Valószínűleg közösen szerezték meg a Szerémséget, a római birodalom utolsó maradványát, a Szávától északra, a görög császárságtól (1057).

De csakhamar egymás ellen fordul fegyverök. Endrének fia születik; annak akarja biztosítani a trónt. Krónikáink szépen és tartalmasan írják le, mint bomlott fel a testvéri viszony, mint mérgezte meg gyanú és kölcsönös félelem Endre s Béla érintkezését. Endre Németországban keresett támaszt. Fiának III. Henrik árváját, Juditot, jegyezte el. 1058-ban, hogy állandó és zavartalan maradjon a béke a két állam közt is, pontosan megállapítják a határt. A német beavatkozás lehetősége Bélához vont a nemzet java részét. Azonkívül a vele rokon lengyel dinasztia is kész volt segítségére. Béla jelen volt a kis Salamon megkoronáztatásán, de a morvamezei találkozástól és egyességtől távol maradt, mit a németek nagyon észrevettek. A német udvar máris küldött hű lovagokat Endréhez, az ő és fia jogainak védelmére. A cseh herceg, Endre veje, is küldött segítséget.

Hiába, amint Béla lengyel csapatokkal bejött, Endre minden nagy nemzeti érdeme egyszerre feledésbe ment. Öccsét épp oly lelkesedéssel fogadták, mint azelőtt őt magát és mihelyt Béla a Tisza mellett győzött, ellenállhatatlan néparadat kísérté őt Dunántúlra. A király fiát

25. ábra. Béla herceg dénárjai.

számos hívével német földre küldte, de maga még egyszer megívott a koronáért. A mosonyi kapunál folyt a kétségbeesett harc; a hely is mutatja, hogy német állott szemben magyarral. Endre még élve jutott fogságra, de minthogy a lovak és szekerek sokasága gázolt rajta keresztül, csakhamar kilehelte lelkét. Ha érdemeit nézzük: István műve helyreállítását, a függetlenség kivívását, legkülönb uralkodóink közé kell őt soroznunk. A trónörökösödés szerencsétlen bonyodalma a német karjaiba vetette, öccsét meg az újra feltámadt pogány párt élére helyezte. Német lovagjai mindvégig bámulatos hősiességgel harcoltak estétől hajnalig és csak akkor adták meg magokat becsületre. Valószínű, hogy Vilmos türingiai őrgófnak és Potonak, a bajor palotagróf fiának, ez a küzdelme volt forrása annak az elbeszélésnek, mely a Nibelungok énekében Hagen és Giselher viadaláról szól.

Béla megkoronáztatta magát és azt vallotta, hogy a keresztyén királyság örököse. Endre hívei is siettek meghódolni neki. De a szittya, pogány szenveldéllyel, mely őt fölemelte, neki is le kellett számolnia. Mihelyt a magyar legyőzte a németet, természetesnek, szükségesnek látszott az ősi állapot visszahozása. János, Vatha fia, »kit a táltosok, javasasszonyok és varázsolók sokasága környezett«, lép fel mint a pogányság vezére. A király, aki még nem látja befejezettnek a német háborút, nem lép fel ellenök, hanem, hogy időt nyerjen,

gyűlést hív össze Székes-Fejérvárra »minden faluból két-két jobb módú gazdát«. A képviseleti rendszer ez első alkalmazása — régebbet más országban sem tudunk — igazi nemzetgyűléssé fejlődött. Parasztok, szolgák sokasága töltötte meg a várost. Izgalom, lármá mindenütt, a vezetők szószékekről buzdították híveik lelkesedését. A királytól azt követelik, hogy őseik módjára élhessenek. Vége legyen püspöknek, papnak, deáknak, dézsmálónak, harangnak. A király három napi gondolkodást kér, összegyűjti katonáit és szétveri az egész sokadalmat. (1061.) A vezetők bűnhődtek: János családját a rege szerint kihalásra ítélték, senkinek nem volt szabad összeházasodni velők. A pogányság nem szerepel többé mint politikai tényező, de a demokratikus elem is hosszú időre kiszorult a magyar alkotmányból.

Egyelőre a német udvar sokkal inkább el volt foglalva belső viszályaival, semhogy Salamon felhasználhatta volna a maga érdekében. Csak 1063-ban gyűlt össze fényes sereg a fiatal, 13 éves IV. Henrik körül, hogy őt első hadjáratában kövessék. Nordheimi Ottó vezetése alatt el is foglalják Mosony várát. Béla alatt Dömösön összedőlt trónusa, mégis elvitette magát nagybetegen az ellenség elé, de Mosony elestének hírére nem élte túl. Henrik sógorát diadalmasan elvezeti Fejérvárra, hol Salamont megkoronázzák. Géza, Béla fia, Lengyelországba menekül.

26. ábra. Géza herceg ezüstdénárjai.

Béla fiainak kizárása és üldözése örökössé tette volna a viszályt és újabb pogánymozgalmat idézhet elő. Ezért a békét főképp a püspökök munkálják. Géza átengedi a koronát nálánál ifjabb

unokaöccsének, sőt maga koronázza meg Salamont Pécsen az egész nép láttára. Maga s testvérei, László és Lambert, atyjok örökségét kapják, a hercegséget.

Az új, őszinte béke nagyravágyó, emelkedett szellemű fiatalok kezébe adta a hatalmat. Mivel a némettől nem kellett tartani, igazi hőskor kezdődik; a szomszéd, még elmaradtabb népek visszaverése, hódításuk megkezdése. Magyarország délre és keletre fordul. A kúnok visszaverése Cserhalomnál (1070.) és Nándorfejérvár elfoglalása (1073.), e korszak legkiválóbb katonai tényei, a király és a hercegek lelkes együttműködésének voltak eredményei.

A király fenntartja a családi összeköttetést IV. Henrikkel, de belső küzdelmeiben nem segíti. A hercegek, a hagyományos lengyel szövetségen kívül, új összeköttetést találnak Horvátországban, melynek királya, Zvonimir, nővérüket vette nőül, és Morvában, sógoruknál, Ottó hercegnél.

Krónikánk a király és a hercegek közti viszályt Belgrád elfoglalásával hozza kapcsolatba. Szerinte a görögök nagyon kedveztek Gézának, mi sértette a királyt. Az igazi ok az, mit Vid, Salamon tanácsosa, kifejezett: két kard nem fér egy hüvelybe. A hercegség, népszerű, vitéz vezérek birtokában, állandó veszély és fenyegetés volt a koronára nézve. A harcot Salamon kezdi meg, a készületlen Gézát meglepi, megveri. De midőn megő a lengyel és morva segítség és a nemzet a testvérek mellé áll, Mogyoródnál mégis csak Géza győz. Öccsének, Lászlónak, ki akkor lép mint vezér és bajnok előtérbe, nagy része volt a viadalban és diadalban egyaránt. (1074.)

Ismétlődtek tehát, még pedig újra 14 éves időközben, az 1046. és 1060. évek eseményei. Azzal a különbséggel, hogy Salamon a korona és a nyugati határvárak birtokában megmaradt királynak. A trónviszálynak tehát a csata nem vetett véget.

De a pogány felkelés nem ismétlődik. Ennek okát abban kell látnunk, hogy Salamon és a hercegek rövid együttműködésének alig évtizednyi kora egyik legfontosabb fordulóját jelzi történetünknek. Most a pogány kún és besenyő az igazi ellenség, nem a német, ki már nem veszedelmes. Ez az ellentét, az a kötelessége, hogy magát a pogány ellen ne csak megvédje, hanem hogy azt megtérítse vagy megsemmisítse, tette a magyart igazán keresztyénné.

VIII. FEJEZET.

A BIRODALOM BELSŐ ÉS KÜLSŐ KIÉPÍTÉSE.

MAGYAR TRÓNVISZÁLY, melynek eredménye egyúttal a német befolyás hanyatlását idézi elő, nemcsak egy időben folyik le, hanem szoros összefüggésben áll VII. Gergelynek és a pápaságnak IV. Henrik és a császárság ellen akkor megnyíló harcával. Salamon VII. Gergelyhez fordul támogatásért. A pápa megrója őt, tudatlanságáért. Tudnia kellene, hogy »István király ezt az országot minden jogával és hatalmával együtt áhitatosan átadta Szent Péternek«. Kár volt tehát a német királynak hódolnia. Ha az apostoli szék hűbérese lesz, számíthat barátságára. Salamon csakugyan nem tudhatta azt, mi soha meg nem történt, de a pápai jog igénye fel volt vetve. A pápa ugyanezen jog elismerését követeli Gézától is, ha király akar lenni, »mert a római egyháztól függni : szabadság«. A pápa tehát a királyok versengését világosan az ország alávetésére akarja felhasználni.

Salamon nem hódolt Gergelynek, mert Henrikre volt utalva, ki be is jött sereggel. Nagyobb eredményt azonban nem vívhatott ki, noha Bátor Opos csudás vitézsége még a császárt is megdöbbsentette. »Ha több is van ilyen magyar, — mondta sógorának, ki ezzel dicsekedett — soha sem hódítod vissza ezt az országot.« Elég volt, hogy a nyugoti határszéleket megtarthatta. De Géza sem vethette oda a nemzet legszentebb jogát, hogy azon megvásárolja a pápa elismerését. A törvényes állapot megszilárdítása végett szükséges volt megkoronázása. Dukas Mihály császár küldte Gyovicsnak, Turkia igazhitű királyának, azt a nyílt koronát, mely most szent koronánk alsó része.

Géza, most már király, hajlandó volt egyezsége lépni Salamonnal, nem csak azért, hogy békét élvezzen az ország, hanem azért is, hogy a nyugoti fontos végek ne jussanak német kézre. Alkudozás közben érte a halál. (1077. ápr. 23.) Vácott temették el. Ezt a püspökséget ő alapította a mogyoródi diadal emlékére. A nemzet öccsét, Lászlót, kinek Géza már átadta volt a hercegséget, emelte trónra. A hercegség a harmadik testvérre, Lampertre, szállott.

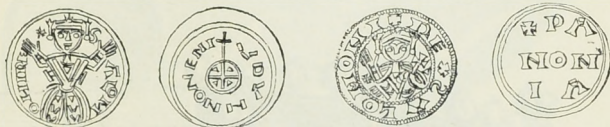
Hagyományunk és annak alapján történetírásunk is Lászlóban első sorban a szentet látta. Pedig, ha életét és uralkodását nézzük, minden jámborsága mellett a katonai és uralkodói tulajdonságok állanak nála előtérben.

Csudát mivelt, sokkal nagyobb, mint aminőket neki a legendái tulajdonítanak: a magyart, ki lelkében még pogány és a szittyá szabadságra vágyó, a hit- és műveltségnek nemcsak bajnokává, hanem apostolává avatta. Maga is tudatában van hivatásának. Csakis »szent férfiak könyörgésének tulajdonítja, hogy csekély csapattal győzelmet aratott a barbárokon«. István, éppen mély hite miatt, távol állott népétől és művét majdnem megsemmisítette az ellen fellázadó nemzete. László egy volt a magyarral, ki benne saját kiválóságainak utólráhatetlen példányképét tisztelte és szerette. Istvánt kötelességből szolgálták; Lászlónak öröm és büszkeség lehetett engedelmeskedni. Régibb királyaink közt csakis az ő emléke vésődött be mélyen, eltörülhetetlenül nemzetünk lelkébe.

László épen Canossa esztendejében lett király. A kemény harcba bonyolódott pápa őt eleve is elismeri. A magyar király viszont IV. Henrik ellenkirályának, Rudolf sváb hercegnek, ajánlja fel segítségét és nőül veszi leányát. Ez az állásfoglalás hadjáratra bírja Henriket, melynek kudarca után a magára maradt Salamon »királyi eltartás fejében« még megmaradt várait átadja Lászlónak. Csakhamar azon-

ban újabb összeesküvést sző a nyugtalan bykott király. László elfogatja őt és a legenda szerint csak Sz. István ünnepélyes szentté avatásá-

27. ábra. Salamon ezüstdenáriai.

nak ünnepén (1083.) bocsátotta szabadon. Salamon nagy multjának nem felelt meg a kénytelen nyugalom. A kúnokhoz ment, velők tört be Magyarországra, majd a görög birodalomba, hol mint kóbor levente, vitézül harcolva esett el.

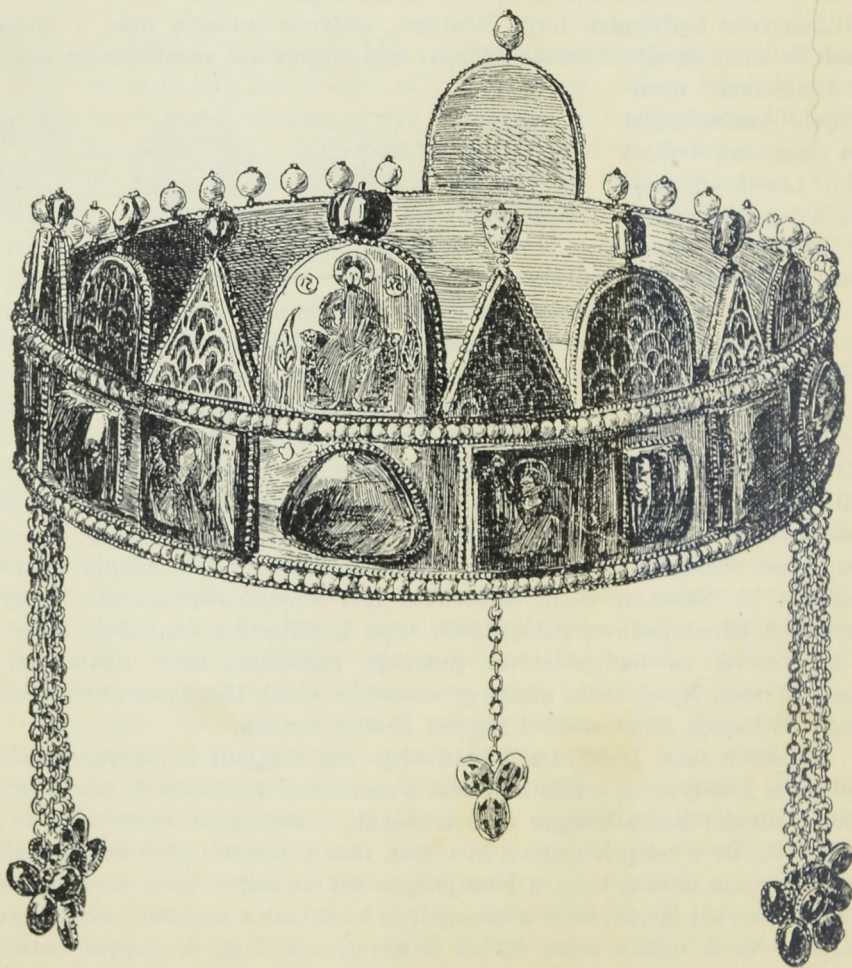
A kúnok elleni harc válik most legfőbb nemzeti ügyé. A kún a támadó, mint azon hadjáratban, mely Cserhalomnál végződött. Ez a török nép 1050 körül lép a besenyők örökébe, Etelközbe. A besenyő nagyrészt Bulgáriába menekül, melyet Basilius császár 1018-ban szinte néptelenné pusztított. Onnan is háborgatja a magyar déli határt, de komoly ellenállás fogadja és egyes hadai, mint bizonyára már a vezérek korában is (Tonuzoba), nálunk találnak menedéket. A Salamon elleni háborúban már könnyű előcsapatai a magyar seregnek. A kúnok (szlávul palóc) török népe körülbelül a honfoglaló magyarság fegyverével és hadviselésével pusztítja hazánkat, mely akkor azt a szolgálatot teszi Nyugotnak, mint egy századdal előbb Henrik és Ottó Németországa. E harcok kimenetelétől függött Erdély birtoka.

Ha előbb nem, bizonyára István ideje óta áthaladt a magyar hatalom és telepítés Erdélybe is, a Körös és Maros mellékére. A sóbányák már magyar kézben vannak; Szolnokmegye a só ásásának, szállításának köszöni nevét és kiterjedését. De e telepek nagyon ki voltak téve a keletről jövő betöréseknek. Nincs is nyoma annak, hogy a Királyhágón túl ellenállási központról gondoskodtak volna; azt látjuk, hogy a besenyőt és kúnt csak a szorosan vett Magyarországon veszik igazán észre. Ebből is következik, hogy a magyar hatalom még nem ért el a keleti határhegységig. Végül a Királyhágó szolgált, mely,

Anonymus bizonyossága szerint is, nemcsak gyepűvel volt megerősítve, hanem kőkapuval is. További pusztítások megakadályozására mind több magyart telepítettek meg a kúnok régi hadi útja mentén. Ez a székelyek eredete, kiket nem lehet sem kúnoknak, sem besenyőeknek tartani, csak tiszta magyaroknak. Az elfogott és meghódoló kún csapatok pedig az ország belsejében nyertek új hazát, hol megtelepedtek és felvették a keresztiséget.

Hasonló feladat hárult a magyarságra délen is, az annyi háborúban teljesen elpusztult Dráva-Szávaközben, melyet Szlavóniának neveztek. Gyér, elmaradt szláv népesség tanyázott ott; politikai szervezetéről semmi értesülésünk. László a zágrábi püspökség alapítója. »A püspöki gondnak az igazság útjára kell téríteni azokat, kiket a bálványimádás tévelygése Isten tiszteltétől elidegenített.« Az új egyháznak Szent István király lett a patronusa. E föld birtokát és művelését Horvátország meghódítása tette szükségessé.

28. ábra. A Dukas Mihály által küldött korona.

Horvátországban a frank iga lerázása után nemzeti dinasztia alatt uralkodóvá vált a keresztyén vallás és a művelődés és, longobard és byzanci befolyás alatt, lényegesen haladt. Ennek biztos emléke a knini királyi vár, melynek kutatása és ismertetése Luigi Marun érdeme. — A Karst és a Dinári alpesek közezőin fészkelő nép, termékenyebb, gazdagabb vidékre vággyva, egyre szorongatta a tengerparton és a szigeteken még fennálló római városokat. Ezek, hogy megmaradhassanak, hódolnak a horvát királynak, ki Dalmáciát is fölveszi címébe. A tenger mellékén kalóz néppé alakult át a horvát; hajóik és legénységük számát — talán túlozva némileg —

29. ábra. Szent László pecsétje.

Konstantin császár ismerteti. Mindamellett igazi hatalommá soha sem fejlődtek. A király csak saját ország részét birta igazán, a többi vidéken a bennszülött zsupánhoz ragaszkodtak a nemzetségek. A horvátot a városi polgárságtól nemcsak a nyelv választotta el, hanem némileg a vallás is, amennyiben a szláv liturgiát a rómaiak mindig eretneknek tartották. A királyok jobbágyaik ellenében a városokra szerettek volna támaszkodni és így vallás dolgában ellentétbe jutottak saját népökkel. Az első dinasztia kihalása után Zvonimir (Demeter) király, László sógora, kit a magyar fegyver védett meg a karantánok ellen, a pápától remélve támogatást, egyenesen a Szentszék hűbéresének vallotta magát, évi 200 aranyat ígért és hűséget esküdött. Halála után anarchia dúlt, melynek László beavatkozása és hódítása vetett véget. A magyar sereg eljutott az Adria tengeréig és Lászlót csak a kúnok egy újabb betörése akadályozta meg abban, hogy már ő vesse alá Dalmáciát is. (1089—90.)

Hódításáról »Magyarország és Moesia királya,« miután már majdnem egész Szlavónia ura lett, levélben értesíti a monte-cassinoi anyaklastrom apátját, kitől Sz. Benedek ereklyéit kéri a haza részére. Ezután, minthogy birodalma a tengerig ér, könnyebben és biztosabban küldhet majd leveleket és ajándékokat. E levél még egészen a római pápa, II. Orbán. hívének mutatja a magyar királyt. A pápa követe jelen is van 1092-ben Somogyvár »királyi« apátságának felszentelésénél, melybe László a francia sz. egyedi (St-Giles) apátság szerzeteseit telepítette.

Csakhamar azonban — úgy látszik éppen Horvátország miatt — László IV. Henrikhez és ellenpápájához közeledett. Orbán pápa egy 1096-ban Kálmánhoz intézett levelében egyenesen elszakadottnak mondja királyi elődje alatt az országot. László, ki örökölt birodalmának függetlenségét, koronája épségét annyira szentnek tartotta, nem engedhette, hogy új országa idegennek legyen hűbére. Csakugyan semmi nyoma annak, hogy a pápa magyar uralom idején bárminő hűbéres igényt tartott volna Horvátországra. Hódítása biztosítására László Álmost, Géza ifjabbik fiát, hagyta mint herceget a Száván túl.

Nemcsak mint király, mint ember is fenntartja önállóságát és hol lelkiismerete szól, nem hajlik meg az egyház tekintélye előtt. Merész Boleszló, Lengyelország királya, bűnbe esett. Az oltárnál ölte meg Szaniszló krakói püspököt, ki őt kiátkozta. Elvesztette trónját, bujdosnia kellett. László eléje ment, gyalog fogadta rokonát, volt pártfogóját, ki őt lóhátról csókolta meg, »úgy fogadta, mint a lovag szokta fejedelmét«. »Nem is volt azóta Magyarországnak több ilyen királya, de még a föld sem olyan termékeny, mint az ő idejében volt.«

Az ily egyéniségnek fénye besugározza egész körét, birodalmát. Magyarország egyszerre döntő tényezővé lett Közép- és Kelet-Európa ügyeiben. Ezt pedig nem annyira királya hadi szerencséjének, mint államférfíui belátásának és igazságosságának köszönte.

Szent István halála óta, egy emberöltőn át, egyik válság éri a másikat. Az olyan mozgalmak, minő Abáé, Vatháé, Jánosé voltak, nemcsak az állam alapjait rendítették meg, hanem a társadalomét is. Ezt a társadalmat különben a törvényekből ismerjük meg.

Az első törvényt, úgy látszik, mindjárt Salamon trónralépése után adják ki Magyarországnak fejedelmei, de azért törvénykönyvünk Lászlónak tulajdonítja. Ez minden izében törül metszett, eredeti, magyaros, semminő más társadalomra nem illő. A magyarra is csak akkor, mikor a hosszas háborúk és zavarok szinte kiölték belőle a más tulajdonának megbecsülését. Mikor még alig érték a föld és ingó minden »jószág«, a vagyon legnagyobb része »marhában« áll, a lopást tekintik legnagyobb bűnnek, annál nagyobbnak, mert könnyű és a pusztákon oly nehéz a sok jószágot összetartani és megkülönböztetni. Igazi inquisitiót rendelnek el az országban a tolvajok ellen. A király emberei bejárják az országot, összehívják a századosokat és tizedeseket, megtudni, hol van tolvaj. A gyanúsítottak közül minden tizediket istenítéletnek vetnek alá; izzó vasat hord a többi kilenc helyett is. A büntetés szerfölött szigorú. Ki csak 10 dénár ért is lop, ha szabad ember, elveszti életét és vagyonát. A bűnös nőnek levágták az orrát és eladták szolgaságba. Ha hajadon lopott, szintén eladták, úgy hogy többé sohase nyerhesse vissza szabadságát. Ha valaki mégis felszabadítja, köteles a leányt kárpótlás nélkül átadni az udvarnak. Csak az mentette meg életét, ki templomba menekült, de aztán szolgálja maradt az egyháznak. Az orgazdát úgy büntetik mint a tolvajt.

Legcsudálatosabb a társadalom katonai berendezése, a királyi tisztviselők hatáskörének pontos, részletekig menő megszabása, az egész ország emberanyagának összeírása és számontartása. Nemcsak az »örök«, a végek

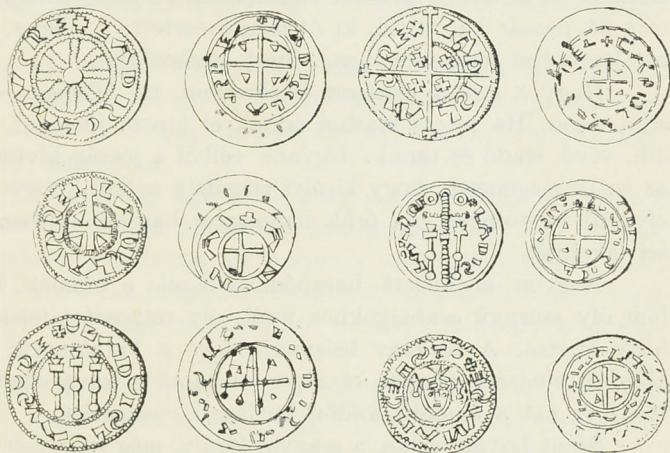

katonái vannak tizedekre és századokra felosztva, minden polgár és szolga is benne van »Sarchas bíró lajstromában«. Csudálatos, hogy ez a vezérek korára visszamenő szervezet annyi rázkódás után is ép maradt. De még a bitang jószágoknak is van külön kergetője és külön rendelkezés szól arról, mikép tartsa azt az ispán istállóban és mily feltétellel adja vissza jogos tulajdonosának.

A főszámvevő azonban maga a király. Évenként, Boldogasszony napján, számon veszi egész népét, mint a pásztor nyáját. Még a szabadon bocsátottat is (uheg) be kell neki ilyenkor mutatni.

Ebből következik, hogy békének, vagyonnak, életnek egyetlen biztosítója a király. Az iránta való engedelmesség szinte természetes törvény. »Aki

a királynak és jobbagyainak parancsát megveti, ha püspök, a király akarata szerint ítéltetik el, ha ispán, elveszti hivatalát, ha százados, megfosztatik tisztétől és 55 pensát fizet; ha vitéz, szintannyit.« A királyi bíró tekintélyét is fenntartják. Ha valakit pecsétjével beidéz és az nem jó, két ízben birságot fizet.

30. ábra. Szent László dénárjai.

Ha harmadszor sem engedelmeskedik, elveszti ügyét és megnyiratik — rabszolga lesz. Viszont a titkos bírák — valószínűleg a régi nemzetségfők — a rendes bírák elé állíttatnak, és nemcsak pénzbírsággal lakolnak, hanem az általuk tárgyalt ügy értéke kétszeresét is fizetik. A bíró mindenkit maga elé idézhet, kivéve a papokat és az ispánt. Kivülök külön kir. bírák is járják be az országot, kiket Erdélyben »akasztó bírácoknak« neveztek.

Viszont a bíró is felelős. Ha 30 napon túl halasztja az ítéletet, megbotozzák. Ha igazságtalan ítéletet bizonyítanak reá, kétszeresen téríti meg a kárt és birságot fizet. A bíró csak saját megyéjében ítéltet, a királyé csak úgy mint a hercegé. Még a nádor is erős bírság alá esik, ha birtokán, nem a királyi udvarban tartózkodva, az udvarnokokon és az önként hozzá fordulókön kívül mást is beidéz. A bírói hatalomnak ez a helyhezkööttsége nagyban hozzájárult a telepítéshez, a megyék határainak pontos megállapításához.

Az újra feléledő vitézi szellem is megköveteli a magáét. István szigorú törvényével ellentétben ki van mondva, hogy ha a vitézek otthon megívznak és bíró elé nem mentek, a bíró ne keresse őket.

Meg van tehát törvényesen téve minden az országnak, a királyi jószágnak és népének rendbentartására. A fontos az, hogy nincs egy ember sem, a

nádortól és püspöktől kezdve az utolsó szolgál, ki kivonhatná magát a törvény és a büntetés alól. Világos azonban, hogy az örökös háború és belső viszály még nem engedte, hogy ez intézkedéseknek meglegyen a foganatja. Ezért Lászlónak egy egész törvénye — Magyarország főembereinek gyűlése adta ki — szinte kizárólag a tulajdon biztosításával foglalkozik. Esküt tesznek és kijelentik, hogyha bárki hozzájuk tartozó lop csak egy tyúknyi értéket is, ők azt el nem rejtik és meg nem védik. A büntetés az akasztófa. Ezt csak az kerül ki, ki a templomba, a királyi udvarba vagy a püspökhöz menekül. De a bíró is elveszti vagyonát és rabszolgaságba esik, ha a törvényt végre nem hajtja. Mivel pedig abban az esetben, ha ártatlant akasztat, csak a költséget kell megtérítenie és az elítélt birtokát visszaadnia, ha pedig tanukkal igazolhatja magát, még 55 pensát kap attól, ki őt megtevesztette: világos, hogy sokkal kevesebbet kockáztat kegyetlenséggel, mint enyheséggel.

Hogy a lopott jószágot értékesíteni ne lehessen, csak vásáron szabad adni-venni. Ha mégis máshol adnak el lopott jószágot, mind halállal bünhődik, vevő, eladó és tanuk. Ugyane célból a jószág kivitelét is korlátozzák. Ha az ispán megengedi, hogy királyi engedély nélkül kivigyenek lovat vagy ökröt, elveszti méltóságát. Az örök hadnagyai hasonló esetben fej- és jószágvesztéssel lakolnak.

Nagyon el kellett harapódzva lennie e bűnnek, ha a magyar társadalom oly szörnyű szabályokhoz nyúl, oly rettenetes felelősséget vállal magára, hogy kiírta. A törvény beismeri, hogy a hatalmasok pártfogása, vagy legalább is elnézése, növelte országos csapássá a tolvajságot. Csak ők szüntethették meg ezt a feudális földön burjánzó visszaélést.

Szent István utóda, a magyar király, még »mindkét jog szerint« igazgatta az egyházat. Egyházi tekintetben csak úgy hozhatott törvényt mint világi. Szabolcsban 1092 májusban gyűlést tart az igaz keresztyén király »birodalma összes főpapjaival és apátjaival, valamint minden jobbággyával, az egész papságnak és népnek tanuságával«.

Ez a »szent zsinat«, bár nem kizárólag, főképp az egyház ügyeivel foglalkozik. Ott sem hiányzott a zavar és a visszaélés és az az uralkodó, ki meg volt győződve arról, »hogy nagy bűnök nélkül kormányozni nem lehet,« bizonyára az egyházi fegyelem fenntartását számítja legfontosabb feladatai közé. Először is meghagyja, hogy aki templomot épít és fel nem szerelte, tegye jóvá mulasztását. Ha a püspöki szék előtt meg nem hajlik, királyi bíróság elé kerül. Az elpusztított egyházakat a községbeliek építsék fel újra; a régiségök miatt bedőlteket a püspök. Vasárnap és nagyobb ünnepeken mindenki köteles templomba járni, különben megbotozzák. A parochiától távol lakók küldjenek magok helyett egyet, ki bottal kezében hozzon három kenyeret és egy gyer tytát. Fontos következtetés, hogy a világi kar mindenben az egyház rendelkezésére áll. De különösen fontos az a megállapítás, hogy aki egyszer valamely egyháznak adta valami jószágát vagy birtokát, azt többé semmi módon vissza nem veheti és másnak nem adhatja.

Mint a megye, az egyház is elősegíti a telepítést, a földhözköltést. Akik templomukat elhagyva, máshová mennek, azokat püspöki jog, királyi parancs

szorítja visszatérésre. Tizedet mindenki fizet, kinek legalább 10 véka gabonája termett. Azonfelül a barmok, de még a len és kender után is jár tized. Aki vásár- és ünnepnapon nem templomba, hanem vásárra jár, elveszti lovát. Ki vásárnap vadászik, elveszti lovát és kutyáit, de a lovat egy ökrön visszaválthatja. Ha pap teszi, megszűnt a rend tagja lenni, míg kellően nem vezekelt.

István törvénye még csak nem is említ pogányt; hogy törődnék más, nemkeresztyénnel? Csak most látjuk a való állapotot. Az izmaelita kereskedők szabadon gyakorolhatják vallásukat. De ha megtértek és aztán ismét ősi mohamedán hitükhöz csatlakoztak, más helyre kell őket átlakoltatni. Ha zsidó keresztyén feleséget vett, vagy keresztyén szolgát tart, el kell venni tőle és fel kell szabadítani.

Bár természetesen sok idegen törvénynek és zsinati határozatnak találjuk nyomát, mégis minden a hazai, nemzeti viszonyoknak felel meg. Csak egy pontban észlelhető az akkor a világot megrengető egyházi reformnak visszhangja, a papi házasság kérdésében.

A másodszor nősült papokat, úgy mint ama papokat, kik özvegyeket vagy elvált nőket vettek el, el kell választani feleségüktől. Aki nem egyezik az elválasztásba, megszűnik pap lenni. Az asszonyt szülőinek adják vissza; ha akar, új házasságra léphet. Ha püspök az ily tiltott házasságot elnézi, vagy az illetőnek egyházat ad vagy papi cselekedetre bocsátja, a király a püspökökkel együtt ítél majd fölötte.

»Ha egy pap szolgálóját veszi maga mellé feleség gyanánt, el kell a nőt adnia és ha nem akarja, mégis adják el, ára pedig a püspöké.« Embertelen törvény, embertelen azért is, mert nem a papot sujtja, hanem az asszonyt.

Mindez kétségtelenül szigorítása az eddigi, úgylátszik, nagyon laza fegyelemnek. De a végső lépésre, a kötelező coelibatusra, a király még sem szánja reá magát. »Azoknak a papoknak, kik első, törvényes házasságban élnek, megadjuk az elnézést a béke kapcsa és a Szentlélek egysége miatt mindaddig, míg efelől a pápa nekünk tanácsot nem ad.« A pápa és a zsinatok idevonatkozó rendelkezését tehát nem tartja kötelezőnek a király; tanácsot, nem parancsot vár Rómából.

Világos, hogy az egyházi ügyek adminisztrációja minő fontos része volt a kormánynak és mennyi munkájába került a királynak és tisztviselőinek. De világos az is, hogy a király mellett már az egyház volt az állami és társadalmi rend legerősebb oszlopa. A közrend biztosítójánál, az istenítéletnél ott áll három becsületes tanú mellett a pap is, ki a tüzes vas után két pensát, a forró víz után egy pensát kap.

Kemény nemzet volt ez. László, ki egészen vele érzett, kemény eszközökkel szoktathatta békére és engedelmességre. Midőn 1095-ben meghalt, munkája be volt fejezve. Utódjára nemcsak erős, hatalmas államot hagyott, hanem oly népet, melyet a vasfegyelem már képessé tett magasabb kultúra befogadására, a megszokott engedelmesség szelídebb bánásmódra.

Noha I. Gézának voltak fiai, az ország Lászlót választotta volt meg és jogához nem fért kétség. Fia nem volt, leányát, Piroskát, Komnenos Elek csá-

szár fia, a »szép« János, később császár, vette nőül. A trónörökös, Kálmán herceg, nem örvendett László kegyének. Úgy látszik, püspököknek szánta és öccsét, Álmost, kinek már átadta Horvátországot, óhajtotta volna utódjául. De Kálmán lengyel földön vonta meg magát híveivel és a haldokló király követei onnét hívták vissza a trón elfoglalására. Kálmánt királyi, Álmost hercegi koronával ékesítették és a herceg egészen a régi hercegek jogába lépett.

Kálmán kortársai — és nemcsak a világiak — közt kivált tudománya által. Orbán pápa úgy tudta, hogy »Fenséged nemcsak a világi ügyekben kiváló jelességű, hanem az egyházi ügyekben is jártas és, ami a bírói hatalomhoz legillendőbb, a szent kánonokban is kiváló tudományú«. Hatalmas szellem, kiben az alkotás szenvedélyét csak a meggondoltság múlja felül. Mint bátyja, ő is e hazát látja elsősorban, de műveltsége megnyitja előtte az akkor a világot mozgató eszmék titkait is. László előtt csupán politikus volt a pápa és császár közötti harc, melyben országa pillanatnyi érdeke szerint változtatott pártot. Kálmánt belső meggyőződése vonta a haladás útja felé, melyet akkor kétségtelenül az egyházi szellem képviselt. László a gyakorlat nagy államférfia, Kálmánnál az eszmének, az elméletnek is megvan a maga joga és hatása. Az egyik minden ízében magyar, a másik, bár tán senki sem tett többet nálánál nemzetéért, amellet egy nagy kulturális közösségben vágyik vezető szerepre. László, kinek még irtani kellett, Géza hercegre emlékeztet, Kálmán Sz. Istvánra.

Kezdetől fogva eltér elődje utjaitól. A pápához közeledik, László császárpárti hagyományát pedig Álmos herceg tartja fenn.

Egyelőre az átvonuló keresztencesapatok féktelen dúlása foglalta le az új király minden erejét. Midőn először harsogott végig Európán a szent háborúra hívó szózat, kevés rajongó mellett százezernyi gyülevész, kóbor vagy éppen törvény elől szökö nép kereste a kereszt alatt a fosztogatás szabadságát. Kálmán e rablócsapatokkal kemény harcokat vívott Mosonynál és Nyitránál. Országát szent ürügy alatt pusztítani nem engedte, nem bánta, minő hírért keltik majd ezért, hogy e csordák már Magyarországon elpusztultak. Még a fejedelmek és lovagok rendes, fényes seregét is csak bizonyos feltételek alatt, túsok adása mellett, bocsátotta át, de aztán az egész úton gondoskodott ellátásukról és búcsúzásnál nagy ajándékokkal adományozta meg a vezéreket.

Magyarország e nagy keresztesháboruban csak mint átjáró vett részt. Még öncél volt maga előtt, erejét bárminő magasztos más célra nem fogyasztotta. Különben is minden a királyon múlt, Kálmánt pedig már Álmoshoz való viszonya is visszatartotta minden távoleső vállalatától.

Álmos, mint herceg, eleinte Dalmácia meghódítására gondolt, de csakhamar horvát felkeléssel gyűlt meg a baja. Ennek Péter állott az élén, a régi királyok sarjadéka, kit a horvátok el is ismertek. Kninben, Tenyőben tartott udvart, mint elődjei. Álmos nem birt vele, magának Kálmánnak kellett eljönnie, ki Pétert a Kapellánál legyőzte. Az utolsó horvát király elesett és a magyar uralom, mely nem törölte el a régi intézményeket és szokásokat, azóta megingatlanul állott fenn a Száván túl. Már 1097-ben Tenger-Fejérvárnál (Zara vecchia) áll a magyar sereg. Ott fogadják Kálmán aráját Buzillát, Roger sicíliai fejedelem leányát.

Ez a házasság mutatja, hogy Kálmán egészen a pápai párthoz csatlakozott. Roger másik leánya Konrádnak, IV. Henrik fiának, ki atyja ellen támada, a harmadik Raimund toulousei grófnak, a kereszteshadjárat egyik vezérének, volt a felesége. A házasságot Székes-Fejérvárott kötötték meg. »Az egész országban kihirdették a király házasságát. Mindenfelől hozták a menyegzői ajándékokat. Különben is ott az a szokás, hogy nagyszámú had van a király körül, de most számtalan sokaság gyült össze megvárni az új királynét és a lakodalmat. A meghatározott napon a főpapok és a különböző rendek jelenlétében nyilvánosan kihirdetik a leány nászajándékát. A királyt és királynét katolikus módon megesketik és nagy lakomát ülnek sátrakban és zöld galyakból készült színekben, mert ez a nagy sokaság úgy se fért volna be házba.« A királynak és a nemzetnek szinte családias viszonya még az ily ünnepen is megnyilvánult.

Buzilla királyné a következő évben ikreket szült és ezzel az ellentét Kálmán és öccse közt, mivel ennek öröklése kétségesse vált, egyszerre kiélesedett. A herceg, miután Horvátországból kiszorult, a régi vezéri részt, a Tiszántúlt, birta. Ugy látszik, László régi emberei inkább hozzá szítottak. Már készen állanak az összeütközésre, midőn mindkét párt főemberei, megemlékezve az előbbi véres viszályokról, kijelentik, hogy ők nem harcolnak, mert a csata okát nem tudják. »Ha meg akarnak vívni, vívjanak meg ketten: aki győz, azt elismerjük urunknak.« Erre kénytelen-kelletlen békében maradtak a testvérek.

A belső háborútól már irtóztak a magyar urak; külső ellenség ellen megbízható volt hűségük és vitézségük. Kálmán 1099-ben Oroszországba ment, hogy Jaroszlávnak, László vejének, visszaszerezze örökségét. Przemyslnél, kora hajnalban, hirtelen megtámadták a magyar tábornok. A ruthénektől segítségre hívott kúnok. A magyarok vigyázatlanul előre törtek, úgy hogy az ellenség hátban is támadhatott. Igen sokan elestek, a király kincse is elveszett, »de a király személyét, mint le nem győzhető bástya, vetették körül Magyarország nemesei«. Egyesek vitézsége, mint Euzem ispáné az Almási nemzetségből, Mátée és Péteré, nem változtathatott a csata

*Non su regi Ladislawo eximie
fidi cultioribz qm ego guden diu fangal ulabori
& inferuio dni mei regis. concessione & licentia
sua quicqz secreta resbauri t manifesta qd babea*

31. ábra. Szent László korabeli oklevél kezdősorai.

során. Az üldözés közben is sokan elvesztek vagy kún rabságba jutottak. Akik az erdőkön át hazaszállingóztak, az inségnek lettek áldozatai, »éhségökben még bockoruk talpát is megették«. Ez a katasztrófa egyelőre véget vetett a magyar királyok kedvének, hogy a sok ágra oszlott Rurik család viszályaiba avatkozzanak bele.

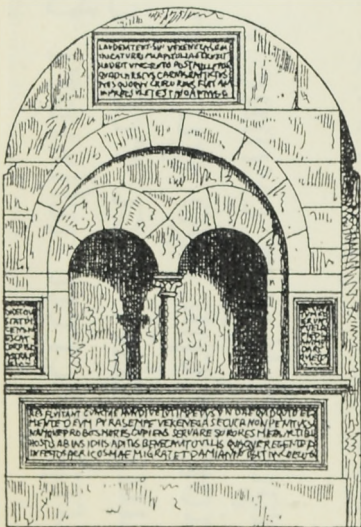
Ez a nemzeti szerencsétlenség éppen nem rendítette meg az ország hatalmát, sem Kálmán tekintélyét. Dalmácia elfoglalása megmutatta, hogy műveltebb vidéken igenis terjeszkedésre, hódításra képes a magyar.

Miután a magyar sereg 1097-ben újra eljut a tengerhez, egy ideig fegyverszünet állott be. Kálmán »országa egész tanácsának meghallgatásával«, baráti szerződést köt a velencei dogeal, ki a horvát és dalmata hercegi címet egyelőre még használhatja. A szerződés szövege világosan mutatja, hogy a király mennyire megveti a dogét, kinek semlegességére egyelőre még szüksége volt. Mindaketten jogot formálnak a dalmát városokra, melyek még a görög császár névleges uralma alatt állanak. A kereszteshadjárat alapjaiban megrázkódtatta a Komnenok birodalmát: az volt a kérdés, a vetélytársak melyike használja fel előbb a kedvező helyzetet.

Már 1102-ben ott terem Kálmán Zára előtt. A város ellenállásra készül, de aztán, miután a király a polgárság feltételeit elfogadta, megadta magát. Épp úgy tett a kicsi, de eleven Trau, majd a hatalmas Spalato. A püspökök, kik épp oly kevésbé óhajtották a görög uralmat mint előbb a horvátot, utját egyen-

gették a »keresztyén királynak« és azon voltak, hogy az egy istent tisztelő két népnek jó viszonyát ne rontsa meg vérontás. A pápával való egyetértésnek ez volt a gyümölcse. A nép pedig, kereskedelmi érdekeit tartva szem előtt, jobb szerette a nagy piaccal kínálkozó, szabad kereskedést felajánló magyar birodalmat a velenceinél, mely, mint versenytárs, anyagi érdekeit elnyomással fenyegette. Így nyert a magyar birodalom értékes, megbízható, művelt tengerparti tartományt. Az Adria mellékének birtoka pedig nemcsak az akkori világ legnagyobb útvonala mellett biztosított hazánknak helyet, hanem egyházi és szellemi tekintetben is közelebb hozta az akkori kultúra központjához, Itáliához. A görög császár és a normannok közt 1108-ban kötött békében a magyar király szerepel mint közbenjáró.

Később okleveleket koholtak annak bizonyítására, hogy a horvátok egyezség útján,

32. ábra. Siremlék a zárai S. Maria egyházban Kálmán király korából.

feltételek mellett fogadták el a magyar uralmat. A dalmata városoknak megmaradt hiteles oklevelei talán nem bizonyítják az önkéntes alávetést, de világos bizonyítékai annak, hogy a király teljesen átlátta a városok jelentőségét és megadott a polgároknak minden szabadságot, mely a birodalomhoz tarto-

zásuknak nem állott utjában. Békét esküszik hű polgárainak, megerősíti régi törvényeiket, megígéri, hogy püspöknek, ispánnak azt tesz meg, kit a papság és a nép azzá választ; adómentességet biztosít fia és utódai nevében is. Magyarat vagy más idegent lakónak csak saját akarattukból fogadnak be; még ha maga a király jó is közējük, csak azt fogadják házukba, kit maguk óhajtanak. Idegen bíróság elé nem állítják őket. Ha valakit közülök mégis bántana a magyar uralom, az szabadon elmehet családostul, vagyonával, ahová tetszik.

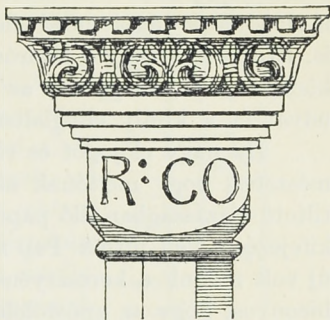
Ennyi szabadság fejében, melyhez még szabad kereskedés járul tengeren és szárazon az egész birodalomban, a magyar uralom nem követel többet, mint hűséget a király és birodalma iránt és a kikötővám $\frac{2}{3}$ -át. Az akkori városi elismert szabadságok közül, tartalom dolgában, a magyar uralom alatt állóké foglalja el a legmagasabb fokot. Gazdag, hatalmas, önállóságukra büszke községeket akart Kálmán, melyek a magok érdekében és a magyar birodalom szolgálatában tengeren is megállhassák helyöket. Meg is kezdte nyomban a magyar hajóhad alakítását és a szigetek behódoltatását.

Államférfiúi érzéke annál csudálatosabb, politikai belátása, mely a sajátos viszonyok külön jogát ennyire méltatta, annál meglepőbb, mert nem egy laza, magában is megoszlott birodalomhoz csatolta e magokban gyöngye részeket, hanem az akkori keresztyénségnek »legjobban berendezett államához«.

Ezt a berendezést az 1100-ban Tarczalon tartott gyűlés foganatosította. Kiterjeszkedik az az állami és egyházi élet egész körére, oly teljességben, minőre Nagy Károly capitularéi óta a nyugoti törvényhozás alig mutat példát. Minden lehető esetről történik intézkedés; alig marad helye a véletlennek és az önkénynek.

A békés, szilárd állapotnak megfelelően ez a törvénykönyv leszerelést mutat László vérről írott dekretumaihoz képest. Nemcsak az állam lép jogába, hanem az ember is. Ha előbb az anarchia ellen csak a diktatura segíthetett, most »a békét nem tűrő vitéz igazságtalansága« követel orvoslást. Kálmán tudatosan István nyomdokaiba lép. Nagy elődje emlékének egy szóval sem adózik, sőt annak intézkedéseit egészen megsemmisíti. Abból indul ki, hogy a magyar most már szívében is keresztyén: »a hit önkéntes bajnokát, kit a halál sem birna elrettenteni vallásától, nem kell többé a büntetés félelmével lekötöni«. A rémítés helyébe a galamb szelídsége lép. Hogy ezek mellett az udvar érdeke, és különösen egy páratlan finánciális rendszer is érvényre jusson, arról a királyon kívül bőven gondoskodtak normann lovagjai és izmaelita üzérei.

Az egyházat biztosítja birtokában, immunitásában, dézsmájában. De azt az elvet, hogy az egyházi vagyon királyi tulajdon, nemcsak kimondja, hanem alkalmazza is. Kimondja, hogy a királyi udvarnak visszaadja mindazt, mi az övé volt, kivéve az annyira tisztelt első király adományait. Valóban

33. ábra. Oszlopkő a zárai S. Maria egyházban.

azonban csak a felesleges halastavakat veszi vissza. Az istenítélet előbb bárhol végbe mehetett a plébános előtt, most csak a püspöki és nagypréposti székhelyekre (Pozsony, Nyitra) szorítja, hol nagyobb az ellenőrzés. Tavasszal és ősszel az ispánok összeülnek a püspökkel és együtt ülnek törvényt, hol a nép is előadhatja vádját bírái ellen. A leszereléssel együtt jár tehát a decentralizáció is. Ezeknek a vegyes főbíróságoknak egyrészt az a céljuk, hogy a nép terhén könnyítsenek, »hogy azt az út és inség el ne nyomja«, másrészt hogy a királyi udvar és a király elfoglaltságát is csökkentsék.

Ily nagy előjogot és részt adva az egyháznak a törvénykezésben is, természetesen, hogy méltónak akarja a papi rendet hivatásához. Nemcsak hogy tiltott házasságban élő papot nem tűr, hanem a papi méltóságnak külsőleg is kifejezésre kell jutnia. Pap nem járhat divatos vagy világi ruhában. Addig, míg új volt nálunk a keresztyénség, számos idegen pap özönlött be az országba és bizonyos, hogy az apostolok mellett akadt köztük sok selejtes is. Most tehát csak olyant szabad befogadni, ki ajánló levelet hozott. Ha pedig már régebben itt lakó idegen pap rossz fát tett a tűzre, »tisztázza magát, vagy távozzék«. Szembetűnő ezen törvény politikai értéke: az akkori nagy egyházi mozgalom és izgatás közepette a király diszkréciós hatalmat biztosít magának, hogy ennek az annyira befolyásos rendnek valamely tagja zavart ne támasszon.

Mint az egyházzal, úgy a világi urakkal szemben is fenntartja a királyi fiskus jogát. Ezeket is megerősíti az adományozott szőlők, telkek, földek birtokában. De mint ott a halászatot, itt, úgy látszik, az erdőt, a vadászatot tartja fenn magának.

István a világiaknak teljes örök- és rendelkezési jogot engedett örökös birtokaikon, csak úgy mint a donációkban. Kálmán e jogot csak Sz. István adományaira nézve ismeri el; a későbbiekre nem. Ezekben is örököl a fiú, »a testvért sem fogjuk kizárni, de ha nincs testvér sem, az örökség a királyra száll«. Megkezdődik a külömbiség allodium és beneficium közt. A szerzett és vásárolt, nem donatiós birtokok azonban a törvényes örököse maradtak.

Voltak már nagyobb birtokú urak és ezektől nagyobb szolgálatot is követel a király. »Ha az ispánoknak tulajdon jószágukon (nem a megyei, tiszti birtokon), van annyi szabad emberök, hogy ezektől lovat kapnak és 100 pensányi jövedelmet húznak, saját költségükön egy páncélos lovast kötelesek a királynak állítani. Ha csak 40 pensányit, egy könnyű fegyverzetűt; ha annyit sem, saját céljaikra fordíthatják.« A hűbéres birtokkal együtt megszületik tehát a hűbéres katonai kötelesség is. Dandárokat, mint a francia vagy német fejedelmek, a magyar urak még nem állíthattak ki. Száz pensa jövedelem körülbelől 400 szabad embernek felel meg; igazi nagybirtok világi kézen még nem volt.

A szabad emberek azok, kik bér fejében mások földjét művelik. Természetesen, hogy a királynak van legtöbb. Ha idegen, vendég, jó a várnép földjére, vagy vagyona felének értékéhez képest résztvesz a hadjáratban, vagy 8 denárt fizet. A belföldi szabad ember ezt nem fizeti, hanem igenis fizetik a hetesek, többnyire felszabadított szolgák, kik felváltva egy-egy héten át, lóval és szekérrel, oda mentek, hová urok küldte őket. Ez az első magyar rendes pénzbeli adónak, a füstpénznek eredete.

Már joga is van a telepesnek a földhöz. Nem szabad azt tőle elvenni s ha elvették, vissza kell adni. A szabad jövevények — a szlávokat külön említik köztük — fizetik a füstpénzt, de munkára vagy munka megváltására nem kötelesek. A várhoz tartozó szolgálk ellenben pénzzel és munkával is tartoznak. Az idegen pénzzel adózik; a belföldi katonai szolgálattal.

Most már sűrűbb a lakosság, érték a föld. Akit más földjének igaztalan bitorlása miatt elítélnek, ugyanannyit vesz a tulajdon földjéből és azonfelül 10 pensát fizet. Csak a földbirtokos teljes jogú. Tanunak istenítéletnél csak azt fogadják el, ki meggyőnt és kinek legalább egy ekényi földje van, hogy, ha hazudik, meg lehessen venni birtokán.

Még a rabszolgára is kiterjeszkedik a király gondja. »Senki se adjon el magyar nemzetbeli, vagy Magyarországon született más nemzetbeli rabszolgát vagy rabszolganőt.« Ha az ispán e törvényt megszegte, elvesztette hivatalát, vagy vagyonának kétharmadát. Így szűnt meg a magyar ember portéka lenni. Csak külföldről behozott szolgát lehetett ismét kivinni.

A büntetések enyhébbek. A tolvajlás minimuma immár valamely négylábú állat vagy annak értéke, vagy pedig 20 denár értékű ruha. Ha valaki csupán gyanura fogott el valakit mint tolvajt, őt érje a lopás büntetése. Az elfogott tolvajt tartsák három napig bilincsben, »de ne aszalják kezét és ne égessék«, aztán vigyék a bíró elé. Így a tortura is megszűnik. Megszűnik a vakítás is. Csak a hamis esküt tevőre vár kemény büntetés: keresztet sütnék arcára, hogy ne fogadják el többé tanúságát.

Már az ember a legfőbb érték. A gyilkost szigorúbban büntetik mint a tolvajt. De még az emberölés büntetése is szelidül, minthogy az ítélet az enyhébb eljárású egyházi törvényszékre van bízva, mely nem hozhat halálos ítéletet. Egyházi törvényszék elé tartoznak a gyermekgyilkos anyák, a nőrablók, a házasságtörők és a megrontók is.

De a boszorkányok pörét megszüntetik. »Boszorkányok ellen, kik nincsenek, nem lehet keresetet indítani.« Egyedül álló törvény nemcsak abban a korban, hanem még hatszáz éven át.

A főbíró még maga a király. Bejárja az országot, hogy az igazságszágtalan bírakat megbüntesse és jogot szolgáltatson mindenkinek. »Ha a király egy vár megyéjébe érkezik, két megyei bíró járjon vele, ki becsületes vizsgálat után elintézi a nép pereit. Ha azonban öellenök zúdul fel a nép, a nádorispán ítéljen fölöttük. A felelősség mindig a főlebbvalót illeti. Ha a poroszló vét, megbüntetik vele a

10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

kiküldő bírót is. Ha egy gyilkos ispánnál vagy valaki másnál tartózkodik, és az a püspök felszólítására ki nem adja, ugyanaz a büntetés éri mint a gyilkost. Még fennáll az a helyes arisztokratikus elv, hogy a nagyobb állás és méltóság többre is kötelez. Ebből következett László azon törvénye is, hogy gyilkosság-nál nem az áldozat, hanem a tettes vagyonához mérték a vérdíját.

A tolvajlás esetében a részes nő osztozik férje büntetésében és rabszolga lesz, szintűgy 15 évesnél idősebb fia is. De az egész falu szavatolása megszűnik. Csak abban az esetben keresik az egész falun, ha utasok lova ott veszett el.

De legteljesebb a közigazgatás berendezése. Ebben állott Magyarország akkor talán legmagasabban az összes európai államok között.

A közigazgatás egyik főfeladata, hogy a király vagyonára, embereire felügyeljen. Ha a király valamely ispánjának vagy más jobbágyának (minister) engedett át várbeli szolgát, az úrnak kellett háboruba mennie. Ha nem ment, a szolga visszatért hadához. A király engedelme nélkül senki sem tart-hatott magánál megszökött szolgát. Aki engedelem nélkül tart bitangot, nemcsak erős birságba esik, hanem még az illető esetleges tolvajlásáért is szavatol, s ha nem fizethet, maga is szolgaságba esik.

Az ispánt most is egy harmada illeti meg megyéje jövedelmeinek, csak-hogy szoros, írásbeli számadásra van kötelezve. »Az összes ispánok küldjék évenként Sz. Mihály napjáig Esztergomba az egész Magyarországhban összegyűjtött füstpénzeket, még pedig századonként külön feljegyezve azokat, a pontos összeg kitételével.« Előbb sem az ispán, sem a százados nem veheti ki a maga részét ; a felosztás Esztergomban megy végbe. Ha pedig valaki addig a pénzt teljes összegében be nem szolgáltatja, a hiánynak kétszeresét fizeti.

Gondoskodni kell az elintézés gyorsaságáról, nemcsak háboruban, hanem békében is. Ha a király bejárja az országot, éppúgy rendelkezésére állanak a várnépekre kivetett katonalovak, mint háboruban. Ha valami nagy hír ér a határra, az ispán küldjön két lovast négy katonalóval a királyhoz. Ezeknek költségét megtéríti az ispán és ugyanannyit ad nekik visszatérésre.

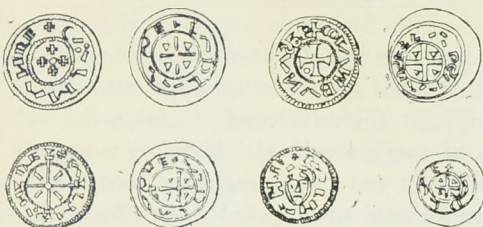
Ha a népesség sűrűsödik, tollasodik és megvan a belső biztosság, a kereskedésnek fel kell lendülnie. Meséket beszéltek már akkor hazánk termékenységről ; jó években, közlekedés híján, szinte zsírjába fúlt. Az éhező keresztesek beszéltek, hogy itt több év búzatermését szokták összehordani és tornyok módjára asztagokba összerakni. Itt tehát életben nem volt hiány. Ezért elrendeli a király, hogy a jók szedője utasnak, kereskedőnek, lovasnak kis pénzen adjon egy képét. Ez kétségtelenül elősegítette a forgalmat.

Financiális tekintetben azonban különbséget tett a kereskedő és más vásáros közt. A kereskedő, »ki csak azért üzérkedik, hogy gazdagodjék«, kétszeresét fizeti a vásárpénznek ; a szegény, ki a vásárból él, csak a régi díjat. Aki pedig a maga termését vitte oda, nem fizetett többet mint Sz. István korában.

A kiviteli kereskedést nagyon megszorítják. Az idegen születésű rabszolgán kívül — a törvény egyhuzamban említi — az állatok közt csak az ökröt szabad kivinni. Még a határon belül, a végeken is tilos a lókereskedés, és ki lovat visz oda, úgy bánnak vele, mintha lopta volna. E rendszabálynak, úgy

látszik, nem rendőri oka van, mint László törvényében, hanem inkább politikai és katonai. Hasonlóan politikai okra vihető vissza a határt átlépőkre való szoros felügyelet. A határon kimenőnek el kellett látnia magát a kir. vámszedőnek

35. ábra. Kálmán király ezüstdénárai.

és a vámszedők ispánjának pecsétjével; akit e nélkül kaptak, fél vérdíjat, 50 pensát fizetett.

A nagykereskedelem a »királyi üzerek«, az izmaeliták kezében volt; a kiskereskedést a zsidók űzték. Az e két népre és vallásra vonatkozó törvények nem csupán gazdasági tekintetben érdemelnek figyelmet.

László törvényéből látjuk, hogy az izmaeliták egy része színre áttért, a másik megmaradt ősei vallásában. Ez utóbbiaknak szabad vallásgyakorlatot engedett a szent király. Kálmán ellenben valamennyit meg akarja nyerni az egyháznak, hogy aztán valamennyien magyarok legyenek. Rokon, bolgár faj volt ez a »kaliz«; a nagy vásárhelyeket, Pestet, Debreczent, Szegedet ez szállotta meg; könnyűnek, hasznosnak is látszott teljes beolvasztásuk. E célból a király a leggyökeresebb eszközökhöz nyúl.

Ha izmaelita emberhez vendég száll, vagy ha meghív valakit, csak disznóhúst ehetnek. Ha valaki izmaelitát rajta ér a disznóhústól való tartózkodáson, vallásos mosakodáson vagy szektájának valamely szertartásán (bűnén), jelentse fel őket a királynak. A feljelentő részt kap vagyonukból, miből azt lehet következtetni, hogy a király a konfiskáció ezen módját alkalmazta azok ellen, kik az ő financiái szolgálatában gyűjtötték kincseiket. Eljárása elvben az volt, mint a francia és angol királyoké a fiskusokat szolgáló zsidók irányában.

Csakhogynála a beolvasztás fontosabb a kincsnél. Az izmaelita községek kötelesek (keresztyén) templomot építeni és felszerelni. Ezután az egyik fél kivándorol és máshol telepedik meg. Így mindkét félnek községi összetartozása megszűnik, mindegyik magyarral lakik együtt; egyuttal pedig a kereskedelemnek is mind több központja származik. »Igy egyféle erkölcs lesz a házbán és egy lélekkel velünk lesznek Krisztusnak egyazon egyházában.« De

még a családba is behatol a törvény. »Izmaelita ne adhassa nőül leányát az ő neméből való embernek, csak a mienkhez valónak.« Ha a törvényt végrehajtják, a kaliz mint nép és felekezet már a következő nemzedékben megszűnik, mert világos, hogy akkor a bolgár legény meg csak magyar leányt vehet el.

36. ábra. Izmaelita a XI. és XII. században.

Sokkal szegényebb, gyöngébb a zsidó, amellet nagy részök német vagy cseh eredetű, magyarul sem tudó. Ezeket nem beolvasztani akarják, hanem szabályozni. Különösen a zálogköcsönadás feltételeit szabályozza és az orgazdaság megnehezítését és büntetését célozza a német mintára szabott és külön a zsidók számára hozott törvény.

Az általános törvény, a nyugati zsinatok határozatait követve, csupán keresztyén rabszolgák tartását tiltja el. Akinek van, bizonyos idő alatt eladhatja, különben elveszti. »Ha valamelyikök földműveléssel foglalkozik, azt pogány szolgákkal végezze. Az a zsidó, ki megvásárolhatja, birtokot is szerezhet, de csak ott lakhatik, hol püspöki székhely van.« Ez az egyetlen megszorítás abban az időben, midőn különösen Németországban megkezdődött a keresztesháborúval a nagy zsidóüldözések kora.

Mindent összevéve, e törvény maga elegendő anyagot nyújt az akkori társadalom elemeinek és szerkezetének megismerésére.

Ennek az egész társadalomnak nemcsak feje, hanem szervezője, gondviselő atyja is a király. Az egész népesség még közvetlenül alatta áll, még az utolsó bitang rabszolgát is úgyszólván szeme előtt tartja. Noha az egyház felkentje, Európa leghatalmasabb uralkodóihoz tartozik és e földnek nemcsak ura, hanem legnagyobb földbirtokosa is, ő, mint hú sáfár, bejárja az országot, meghallgatja mindenki panaszát, megalázza a dölyföst, igazságot szolgáltat az elnyomottnak. Csak ruházata különböző, csak elméje magasabb, szíve nagyobb: más nem választja el népetől, családjától.

Mellette áll, saját területén szinte felségi jogokat gyakorolva, a hereceg. A birodalom e felosztása kétségtelenül sok kárt okozott, sok vérontást idézett elő, gyakran gyöngítette az állam hatalmát kifelé és, mi tán legmélyebbre ható baj: egyre ébren tartotta a pártoskodásnak már akkor nemzeti bűnét. De egy haszna kétségtelen. A herceg az egyetlen akadály a királyi zsarnokságnak, igazságtalanságnak, sőt még könnyelmű gazdálkodásnak is. Az uralkodó minden hamis lépése az ő pártját gyarapítja, föllépésre kényszerítheti az ingadozót, kötelességgé teszi a lelkiismeretesnek beavatkozását.

Körülök nagyszámú, egyre növekedő udvar, végtelen sok rangú, rendű, foglalkozású szolgáló népével, a nádorispántól és kancellártól le az udvarnokig. Még nincs helyhez kötve; ha vándorol, egész tábor, és úgy is kell gondoskodni róla mint valamely hadseregről. Fény és jólét sugárzik ki az uralkodó nap közeléből; távolról is felkeresi, ki panaszos, vagy ki érdemét akarja érvényre juttatni. Minden szabad magyar előtt nyitva áll. Ruhában gazdagság, ételitalban bőség, minden egyébben a legnagyobb egyszerűség — a régi magyar életnek ez a jellemvonása a királyi udvartól sem lehetett távol. Az egész mégis munkára, kötelességteljesítésre volt építve.

Bármily hatalmas a király, nem lehet el főpapjainak és jobbágynak tanácsa nélkül. A főpapság is egészen magyar már. Nemcsak a hit az ő dolga; a tudomány és a nemzetközi érintkezés is az ő osztályrésze. Magyarország már »számítalan tudóst« táplál. Valószínűleg Kálmán korába esik a Gellért-legenda első szerkesztése; Sz. István legendáját pedig éppen a királynak ajánlja szerzője, Hartvik püspök.

De igazi úri osztály még nem volt. Minden méltóság, világi csak úgy mint egyházi, még tisztség, nem örökség. Híres vitézeknél, mint Máténál és Péternél a przemysli harcban, még az apát sem említi a krónika, nem hogy a nemzetséget. A király szabadosai magas polcot érhettek el: László egy oklevelében Uhoga, azaz szabadon bocsátott, rendelkezik jelentékeny vagyonáról az egyház javára. De mindazokat, kik előkelő szolgálói, jobbágysai voltak a királynak, közös érzés kötötte össze. A királyhoz való hűség mellett kifejlődött az a törekvés is, hogy ezt a hazát fenn kell tartani, hatalmassá, virágzóvá kell tenni. A királyok változtak, különböző, gyakran ellentétes irányt követtek: állandó politikának a főemberek voltak egyetlen biztosítói. Erkölcsük még egyszerű, életfelfogásuk szigorú. »Ha valaki nejét más férfival paráználkodva találja és megöli, adjon számot Istennek és, ha akar, vegyen más feleséget«, mondja László törvénye.

Kicsiben az udvar képét mutatja a megye is. Élén az ispán áll, a király teljhatalmú képviselője, mellette az egyes igazgatási ágak vezetői, a vár jobbágysai (ministeriales), mint segítők és tanácsosai. A katonai elem túlnyomó, a beosztás is katonai még, a várjobbágysai, mint Németországban, elsősorban a király katonája. A századosoknak kijár a részők az adóból, de valamennyien a király földjéből, vagy annak terméséből élnek. Úgy látszik, a várjobbágyság apáról fiúra száll; az első világi rend Magyarországon, meghatározott jogokkal és köteleességekkel.

A telepedés óta a várszolgálat ad táplálékot és munkát a lakosság legnagyobb részének. Mindazok, kik személyökre szabadok, a király földjén ülnek, de meghatározott munkát és szolgálatot kötelesek teljesíteni, polgárok (cives, civiles), ahogy a magyar paraszt ma is nevezi magát. A szorosan vett vármunka mellett, különösen a fuvar követelt roppant sok embert, lovat és ígás barmot. De amellet és a szorosan vett földművelőkön kívül nagyszámú, valóban polgári foglalkozású munkásra is volt szükség: sütőre, molnárra, kovácsra, csiszárra, ácsra, mik nélkül gazdasági telepet, mely egyúttal katonai központ is, elképzelni nem lehet. Így, esőndben, békében, megszokva, hogy hazájának nézze azt a földet, mely eltartja, élt egymás mellett a magyar a régibb vagy ujonnan beköltöző szlávval, és az ide telepedő némettel. Ők voltak, akár a seregben, akár a műhelyben, az eke mellett, vagy a nyájukat őrizve, az egész állami épület alapja, nemzedékről nemzedékre a fennmaradás és fejlődés névtelen munkásai.

Igazi város még alig volt. A király, az egyházfők és országnagyok udvarházai körül letelepedő, eleinte béres mesteremberek voltak a városi élet egyik alakjának megkezdői. A másik az ide telepedett kereskedő: Esztergomban, Fejérvárott, Pozsonyban olasz, német vagy zsidó, egyebükt izmaelita. Igazi szabadságot csak az idegen élvez, az udvarnoknak, noha szabad, tanúbizonysága István törvénye szerint nem egyenértékű a szabadokéval.

Szilárd, a társadalom természetes elhelyezésének megfelelő, törvényes állapotot találunk mindenütt. Szilárdat, a míg bővében van a föld. Akkor még oly gyér a népesség, hogy évenként a határ más-más részét szántják fel és csak mikor az már teljesen kipihent, térnek vissza a régihez. Szilárd, míg van királyi tekintély, mely féken tartja az ispánt, az egyházat és az urakat.

Aránylag legkevesebbet tudunk a szabad, az ősei megszállta földön ülő birtokosról, kit László törvénye már nemesnek nevez. A gazdálkodáson kívül a fegyveres szolgálat tölti be életét. A seregnek ő adja a zömét, ő a »király katonája«. Most már elismeri az ispán fennhatóságát bírói ügyekben, de viszont saját birtokán máris bizonyos bírói jogokat gyakorol, melyeket a törvény is elismer. Van már poroszlója is. Vad, szenvedélyes, mint vitéz könnyen túlteszi magát a törvény korlátjain. A törvény csakis ezen oldaláról ismeri és nevezi. Vagy úgy, hogy nem várva be ellenfelét a királyi palotában, királyi engedelem nélkül eltávozik a pör tárgyalása előtt, vagy pedig úgy, hogy erőszakkal tör be más nemes házába, ott verekszik és megveri az asszonyt. (László törvénye.) Kálmán törvénye pedig csak akkor említi az ispánokkal együtt, mikor megtiltja, hogy valami hatalmat bitoroljanak az egyház felett.

Őserőtől duzzadó, de még szervezetlen tömeg. A míg tart a háború, csak katona, aztán mind szabad, birtokos magyar, érdeklődik a közügy iránt, könnyen hajlítható és minden mozgalomnak szenvedélyes részvételével biztosítja súlyát és diadalát. Egyelőre még őt is lekötve tartja a királyi hatalom. »Szabadságuk súlyos szolgaság alatt nyög.« Önálló politikai tényezővé csak a királyi hatalom gyöngülésével válik.

Olyannyira előtérbe lép mindenütt a király, hogy hatalmát nemcsak autokratikusnak, hanem despotikusnak kellene gondolnunk. Még sem volt, még sem lehetett az. Nemcsak a hercegi hatalom, mely ellen mindig résen kellett állani, volt üdvös korlát, megvolt az orvoslás az intézményekben, még inkább a szellemenben.

Intézményeket illetőleg különösen feltűnő, hogy míg Sz. István mindent maga rendel el, legfőlebb tőle függő tanácsát kérdezi meg, most a törvényeket igazi nemzetgyűlések hozzák. Ha nem is jelent meg oly tömegesen a nép, mint 1061-ben, bizonyos és a szövegek is mutatják, hogy az egyházi és világi előkelőkön kívül mások is voltak ott jelen. A szittya szabadság feléledésének volt következtése a régi fegyveres gyűlések feltámadása. Megvolt már minden alkotmányosságnak igazi alapelve: semmit rólunk nélkülünk.

Töretlen, büszke volt még a magyar lélek. Olyan uralkodók, mint Béla és utódai, minden országban, a legszabadabban is, hódolatot parancsoltak volna. És ha másképp akart volna eljárni az uralkodó, az intő példák egész sora nem hiányzott. Péter elűzetése, letétele, megvakítása, Aba pusztulása, Endre verebégye s halála, Salamon szomorú sorsa világosabban szólottak minden törvény-nél. Ez volt a magyar nemzetnek meg nem írott magna chartája. Szinte észrevétlen folyt le és fejeződött be a magyar nemzetnek a honfoglalás okozta válsága, a legnagyobb és legveszedelmesebb, mely népünket léte óta érte.

A magyar nálánál bizonyára jóval számosabb, letelepedett szláv népet talált itt. A modern népek mind úgy alakultak meg, hogy a hódító átalakítja és átveszi az alávetettnek nyelvét. Így jött létre a spanyol, francia, olasz, angol nyelv és nemzet. De még a magyar rokonai közt is elszlávosodott a bolgár egészen, valószínűleg az avar is. Mi óvta őt meg hasonló sorstól?

Nincs mit csodálkoznunk, ha az ide vetődött egyes német, olasz stb. papok és urak elmagyarosodtak. Az ily népszilánkok, melyek teljesen idegen körbe

kerülnek, a beolvasztás sorsát soha sem kerülhették ki. De a szláv itthon van, tömegesen él, érintkezik a magyarral és családjával mint szolgál, vele együtt megy harcba, műveltségben nem igen áll mögötte.

Az eredmény az volt, hogy a hadakozó szlávok, »kik pogány módra megnyírták fejüket«, a magyar társaságban elmagyarosodtak, csak úgy mint az ide jutott fegyverforgató idegenek. A nagyobb tömegekben külön élő szlávok megtartották nyelvüket, úgy mint a később tömegesen ide telepedő németek, kúnok stb. A magyar nyelv pedig több ezer szláv szót vett fel kincsébe, kifejezéseket nyerve az addig nem ismert földművelési, ipari, állami és egyházi tárgyakra és fogalmakra, de belső strukturája meg nem változott.

E feltűnő, egyedül álló jelenségnek okát csak abban találhatjuk, hogy a magyar nép és nyelv már az őshazában keresztülment ama változáson, melynek a többi nép csak Európában volt kitéve. Az által, hogy az ugor nyelv magába olvasztotta már a törököt, nemcsak ellenállásra vált képesebbé újabb befolyásokkal szemben, hanem alkal-

masszá vált újabb szókincs befogadására is, lényegének sérelme nélkül.

Ez a máris annyi különböző elemet magában rejtő faj politikailag, nyelvi-
leg egységes. Megállapodása egyaránt képesítette egy igazi nemzeti állam fenn-
tartására és az ezentúl is fenyegető veszélyek leküzdésére.

Idegen uralomra már gondolni sem lehetett. A magyar nyelvében is az volt; Kálmán törvénykönyve, mely Albericus papnak fordításában maradt ránk, bizonyítja, hogy a törvényt is magyarul hozták. És ha meg is szűnt a nemzeti vallás, megmaradt a dal, az az ének, mely még Sz. Gellértnek is magára vonta figyelmét.

Lassankint az állam, a birodalom fogalma különválnak az egy élethez kötött királytól. A meghódolt népek nemcsak a királynak és örököseinek fogadnak hűséget, hanem a birodalomnak is. A külfölddel kötött szerződéseket, úgy-
mint az otthon kiadott rendeleteket, nemcsak a király erősíti meg, hanem az

37. ábra. Kálmán király pecsétje.

egyházi és világi főemberek is, kik a megállapítás tartósságáról trónváltozás esetén is kezekedhetnek.

Azokon az alapokon, melyeket Kálmán lerakott, egy század alig változtatott. Tartós volt, mert egészen hazánk sajátos szükségleteihez volt szabva és mégis tért engedett a fejlődésnek. Ő maga csak egy irányban épített tovább, a kor nagy mozgalmának megfelelően, az egyházi viszonyok rendezésében.

Jellemző a szentszékhez való viszonyra nézve, hogy a pápa csak a király beleegyezésével küldhetett hazánkba legátust. Orbán egyenesen megkérdezi Kálmántól, küldhet-e hozzá követet?

De ha Magyarország már nem követi a császárt, ezt az elszigetelt állását nem tarthatta meg. Kálmán sokkal tisztábban látott, semhogy nem lett volna kész engedményeket tenni, — de kényszer nélkül, annyit, mennyit belátása jónak tartott.

Első engedménye az, hogy az egyház zsinatot tarthat Esztergomban, az első Magyarországon, hisz addig egyháziakban is király és országgyűlés döntött. De ez a zsinat minden határozatának fogantatására a királyt kéri fel. Kéri, hogy a kánonok szerint intézze az egyházi ügyeket; hogy minden vasárnap legyen minden templomban szent beszéd, hogy húsvét-, pünkösd- és karácsonykor az egész nép vezekeljen és áldozzon, a papok meg minden nagyobb ünnepen. A templomban csak olyant olvassanak és énekeljenek, mit a zsinat elfogadott. Kívánja, hogy a kanonokok a curiában deákul beszéljenek, megtiltja, hogy írástudatlant vegyenek be papnak. Ha a püspök szerzett vagyona $\frac{3}{4}$ -ét egyházára hagyta, az utolsó negyeddel szabadon rendelkezik. Az olyan püspök hagyatékának, ki csak fiait gazdagította, el lehet venni felét az egyház javára. A püspök minden kiátkozásról köteles értesíteni a királyt és testvéreit.

Tekintve az emberi gyarlóságot, még elnézik a papok törvényes házasságát. De ki mint nőtelen lett diakonus vagy áldozópap, ezután sem nősülhet. Még a püspökök közt is van házas, de az asszonynak nem szabad püspöki birtokon lakni.

Ekkor bukkanunk a pogányság utolsó nyomaira. Senkinek sem szabad pogány szertartást végeznie. Ha valaki mégis megteszi, ha előkelő, tizenegy napig vezekeljen, ha kis ember, hét napig, de ezt meg is botozzák.

Még egy engedményt tesznek az arisztokratikus társadalomnak. Ha valaki oly rabszolgát vagy szolgát, kit ura engedelme nélkül elidegeníteni nem lehet, vagy valakit a várnépből tanít vagy kispapnak vesz be ura tudtán és beleegyezésén kívül: meg kell azt váltania és azonfelül 55 pensát kell fizetnie.

Amint a viszony Álmossal bonyolódik és Dalmácia elfoglalása is új érdekkört teremtett, Kálmán a legfontosabb ügyben, minden külső befolyás nélkül, megtette azt a lépést is, mely lehető legcsekélyebb áldozattal egyszerre az investitúra kérdésében is az egyházi reform táborába vitte Magyarországot. Még 1102—1103-ban is nagy eltérés volt a magyar király és a pápa közt a spalatói érsekség betöltésének kérdésében. 1106-ban a guastallai zsinaton lévő II. Paschalis pápának kijelenti, hogy mint az isteni törvénynek alávetett, ő is kész a tisztelendő atyát a szerint szolgálni és ehhez képest a püspökök investitúrájának azon jogáról, melyet őseitől örökölt, lemond, és ha a püspökök választását illetőleg

Si auctoritate apti p regis nri
salute ⁊ regni ei stabilitate inoib
condie ecclesus orandu censem ⁊
districte precipimus. Vt siqis o regis
salute aut dignitate qlibz in aliqd
cospiraunt aut cspurare aliqd tempta
unt seu reptanti scies censerit. a
nathematizet. ⁊ oium fidelium comu
mone priuatur.

Vt siqis huiusmodi aliquē nouit ⁊ pbare
nauens nō indicauit pdiere subiaceat
dampnationi.

Vt si qua mulier auro suo fugit red
datur ei. ⁊ quociens fugit restitatur
ei. q. septimum ⁊. qd dī comurrit hō
non separet. Vt siqis uxore suam
copam legibz adulteram pbauerit.
ipsa penitencie subiaceat. ⁊ postea si
uoluerint reuocari. alit inuupti

Vt siqis sponsam alit pēuaneat
rapuerit. sponso reddat. raptor u
legibus subiaceat.

Vt siqis uxore exosam habens sponte
seruituti se subdiderit ut ab exosa
separet. uxore eū salua libertate seqt.
alit inuupti permancant.

Vt elici bigami ⁊ uiduay ac repudia
tay mariti temporalibz eccle bificis
⁊ cōtis dignitatibz ecclesiasticis puentay.

Vt null' epōy aliquē p moueat elicoy
ad diaconatū ut ntr mli p cōtinencia
uouerit. ⁊ si uxore habuerit ex ei fiat
cōsensu idem p interuentis.

Vt null' ouigat pbr aut diaconus
altari deseruiat n p uxori cōcedenti.
⁊ cōtinencia uouenti locū separati.
⁊ necessaria uite repalis p uiderit. ⁊
scdm aptim habet quasi nō habente
se esse intelligat

Vt null' laic' sacre potestate
Si pbr altari habeat
deseruiens cōcubinam habue
rit illa auferat. ipē u uita
pceptū epī fructu facto peni
tencie ad ministrandū altari
restituāt eccle.

Vt nulli iniqua ⁊ eccle ab eccle.
longius nō recedat. qd si reces
serit. x. pensas p soluat ⁊
redat.

Si qis festa uendiderit. penū
acceptū qdruplo restituat.

ipse u penitentie subiaceat.

Si qis de septias festiuitas nō
celebrauit. sic uindictet ieiū.

si liber ⁊ ibz diebz peniteat.

si seruus septē plagis muliet.

lacuit scē synodo ut omnis

cōiugalit de sponlatio in cō

spectu eccle psciat licēdon

corā ydoneis testibz aliq signo

subarrationis ex consensu.

ut usq fieret. alit nō cōiui

gium si opus fornicariū

reputetur.

eddig nem járt el egészen kánoni módon, ilyenektől a jövőben tartózkodik. Ezen túl is a magyar király nevezi ki a püspököket és iktatja be birtokukba, de a pápa ruhazza fel őket az egyházi hatáskörrel.

Most már jött pápai legátus Magyarországba. Mikor V. Henrik elfogatta Paschalis pápát és az egyház mindenfelé izgatott a császár ellen, Cono jött hozzánk apostoli követnek és egy újabb zsinaton elnökölt. Még ebben is a király állt elől. »A pápa meghagyásából megparancsoljuk, hogy minden templomban mindennap imádkozzanak a király egészségeért és uralma állandóságaért. Ha pedig valaki a király élete vagy méltósága ellen összeesküdött, vagy csak kísérletet is tesz összeesküvésre, vagy tudva a kísérletről, beléegyezett, átok alá esik és kizáratik a hívek közösségéből. És ha valaki tud ilyenről és fel nem jelenti, ugyanazon büntetés alá esik.« Az egyház tehát kész mintegy rendőri szolgálatot teljesíteni az akkor már nagyon gyanakodó, beteges Kálmán érdekében.

Viszont a papi házasság dolgában némi szigorítást enged meg a király, noha világos, hogy a zsinati határozatok végrehajtását csak ő biztosíthatta. A másodszor házas papok, vagy kik elváltat vettek nőül, elesnek az egyház világi javadalmától és minden egyházi méltóságtól.

Nem oly szigorúak a nem törvényes összeköttetéseket illetőleg. Ha egy papnak ágyasa van, azt el kell tőle venni, a férfi pedig, miután a püspök parancsa szerint megvezekelt, ismét szolgálhat az egyház oltáránál.

Világiaknál ellenben nagyon szigorítják a házasságot. Ha egy nő elhagyja férjét, vissza kell azt neki adni, akárhányszor teszi is. »Mert, mint az írás mondja, mit Isten összekötött, ember el ne válassza.« Ha a férj annyira meggyűlöli nejét, hogy önként áll be szolgának — tehát a rabságot tartja kisebb bajnak — a nő, megtartva szabadságát, követheti őt; ha nem teszi, egyikök sem házasodhatik újra. Ha valaki nejéről törvény előtt tudja bebizonyítani, hogy házasságtörő, az asszony vezekeljen, aztán, ha akarják, béküljenek ki; ha nem teszik, újra nem házasodhatnak. De még az elrablott menyasszonyt is vissza kellett adni jegyesének.

Csak most iktatták törvénybe a házasságkötés »katholikus« módját. Tetszett a szent zsinatnak, hogy minden házasságkötés az egyház színe előtt, a pap jelenlétében, alkalmas tanuk előtt történjék, az átadás valami jelével, mindkét fél beleegyezésével, és hogy ellenkező esetben nem házasságnak, hanem fajtalanság művének tartandó.

Törvénybe ment a clunyi irány legfőbb követelése: hogy t. i. semmi világinak ne legyen hatalma az egyház fölött. A telepedésnek még mindig hiányos voltáról tesz tanúságot az a határozat, hogy az a falu, melyben van templom, attól messze el ne távozzék. Ha mégis megteszi, vissza kell térnie és 10 penst fizetnie.

Világos, hogy úgy a pápához való közeledésben, mint az utolsó zsinat politikai állásfoglalásában része volt a király és öccse Álmos herceg közt támadt bonyodalmaknak.

Kálmánnak munkássága és sikerei meghódították az egész magyarságot. Álmos, ki eleinte oly erős versenytárs volt, itthon már nem számíthatott pártra.

Nyugton is maradt, míg házassága az orosz Predszlavával és fiának születése nem tüzelték újra az örökrésznek, esetleg a koronának megszerzésére. Segítséget kért és nyert Lengyelországban, honnét sereggel jött vissza. De Kálmán Aba-Ujvárott ostrom alá fogta. A herceg egyedül vágtat a király sátrához, bátyja lábai elé veti magát és bevallja bűnét. Kálmán megbocsát neki s híveinek, de az országrészt vissza nem adja neki, csak nagy magánbirtokkal elégíti ki. Már előbb fordult régi szövetségéhez, IV. Henrikhez, ki azonban magán sem segíthet; most Németországba ment, hogy V. Henriknek és a fejedelmek tanácsának adja elő panaszát. A német szívesen indult a felvirágzó Magyarország ellen; politikai ok sem hiányzott: a magyar terjeszkedés a tenger mellett. Velence is izgathatott. Nagy birodalmi sereg lépte át a határt, a császárral jöttek a csehek is, a kik már ekkor hűbéresei voltak. De Kálmán vitézül megvédte ellenök Pozsony várát; a cseheknek haza kellett menniök, mert a lengyel támadta meg őket és semmit sem végezvén, visszaindult nem-sokára a császár is (1108 november).

Álmos a kudarc után a Szentföldre zarándokolt. Mikor visszatért, Kálmán újra megbocsátott neki, noha nemcsak ellene tört, hanem az ország legveszedelmesebb ellenségét is behívta. A herceg ekkor alapította a dömösi monostort, hol a jövő nemzedék megírta e kornak szép és tartalmas, Álmosnak felette kedvező krónikáját. Kálmán elment a felavatásra, noha értesítették, hogy ez csak alkalom arra, hogy megöljék. A kísérlet nem sikerült, de a nagy ember lelkében most már gyökeret vert a gyanakodás.

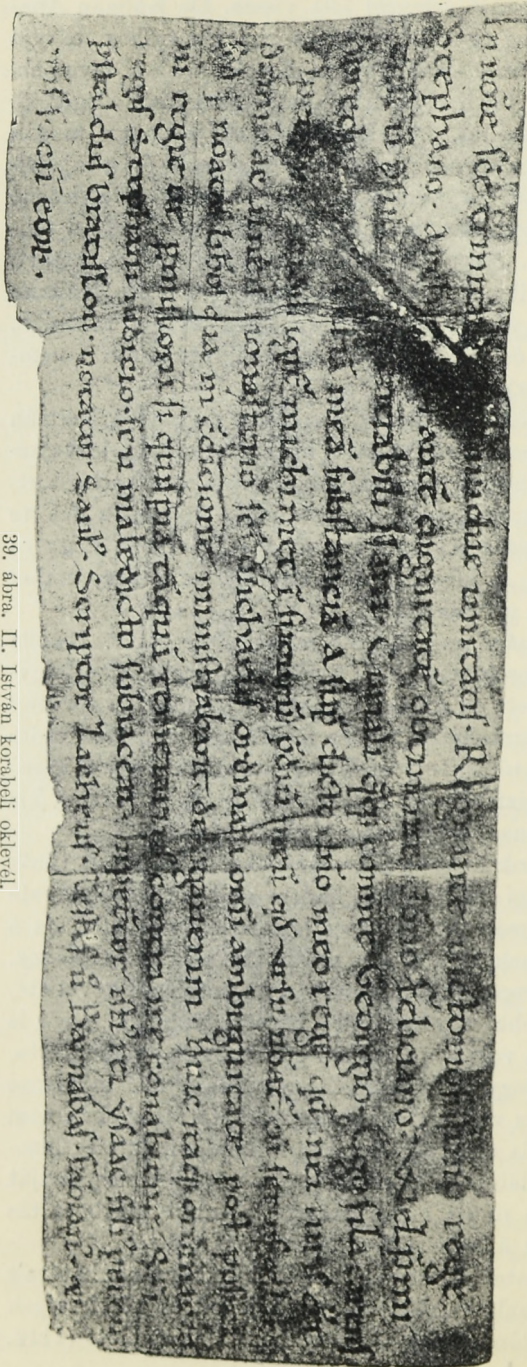
Családi életének boldogtalansága még tetézte szerencsétlenségét. Buzilla fiatalon elhalt; második neje, az orosz Eufémia, Vladimir Monomachos nagyherceg leánya, házasságtörést követett el. Az elválás ekkor tilos már. »A törvény a nőt, ki házasságtörésben és paráznaságban szülte fiát Boricsot, visszaküldte hazájába.« A beteges, annyi csapástól sujtott király elhatározza, hogy a végső eszközhöz nyúl még gyermek fia biztosítására: elfogatta öccsét és annak kis fiát Bélát és, hogy ne uralkodhassanak, mindkettőt megvakíttatta.

A trónörökösödés rendje nálunk még az ősi, századokig megmaradt török szokáson alapult. A fejedelmet nem fia követte, hanem már férfikorban való öccse vagy, ha az nem volt, más, már harcra képes legközelebbi atyafia. Ez a szokás magyarázza meg a nemzetnek I. Bélához, aztán Salamonhoz, Gézához, Lászlóhoz való csatlakozását. A nyugoti felfogás, mely a fiú öröklését követelte, még ha az kiskorú volt is, legfőlebb a püspökökre hatott. Kálmán, maga is koronás király fia, szintén áldozata volt ifjú korában e szokásnak. Nem akarta, hogy halála után fia védtelenül legyen kiszolgáltatva annak, kit mindenre képesnek kellett tartania. Megelőzés volt ez inkább mint büntetés. Abban nem lehetett kételkedni, hogy az ő halála után öccsére száll a hatalom, az meg bizonyos, hogy az ő betegessége és a halálára való kilátás egyre növeli Álmos pártját és folytonos zavarok támasztására nyújt neki alkalmat. Annyi megbocsátás után az apa győzött az ember, az államférfiú a keresztyén fölött.

Egyet kivéve, minden vállalata sikerült. Ő az, ki birodalmunk határait mindenkorra kitűzte; ő az, ki annak minden lakóját a jogok és kötelességek szigorú és igazságos felosztásával láncolta oda hazánkhoz. Halála előtt (1116.

febr. 3), még kérte híveit, torolják meg az oroszokon a rajta esett sérelmet.

39. ábra. II. István korabeli oklevél.

II. István első királyaink közt, ki atyja után következett és kinek nem volt versenytársa. Mintha a sors meg akarná csúfolni még a legbölcsebbnek is előrelátását, uralkodása — és csakis az övé az Árpádok közül — mintegy szimbolum gyanánt mutatja, minő veszedelemmel jár az örökölt hatalom kiskorúnak kezében, kinek nincs kitől tartania. Hamar leveti atyja kipróbált tanácsosainak békóját, maga intéz mindent. Igazi normann vér és nevelés: erőszakos, kalandos, kicsapongó, a vérontásban gyönyörködő. A régi Caesarok módjára belebódult hatalma teljébe. »Azt hitte magáról, oly böles mint Salamon, oly erős mint Sámson, oly bátor mint Dávid, pedig nem volt az.« Alig kezd uralkodni, csupa félreértésből, baráti lakoma alkalmával összetűz a cseh herceggel és véres harcba keveredik vele. Verekedett aztán göröggel, oroszral, lengyellel, némettel, fáradhatatlanul, de még azt sem bírta megőrizni, mit atyja szerzett. Velence mindjárt Kálmán halála után hozzáfogott Dalmácia visszafoglalásához és noha dogeja is elesett, szívós kitartása végre győzött István ötletessége fölött. Kálmán nagy terve, hogy magyar flottát alapítson, örök időkre dugába dőlt.

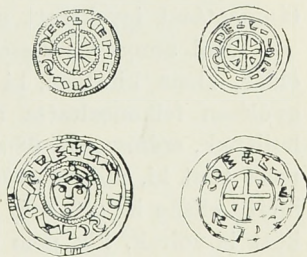
Kálmán uralma már békére hajlította a magyart. István inkább zsoldosokkal, frankokkal, kúnokkal, besenyőkkel folytatta háborúit. Testőrei is a pusztai népekből valók, bennük, ha sza-

bad zsarolást enged meg nekik, jobban bízhatott mint ennépében. Midőn, atyja nyomdokain haladva, eljutott messze északra Vladimir (Lodomeria) alá, megparancsolta, hogy még aznap vívják meg a várat; győzni kell vagy meghalni. A jobbágyurak, tanácsot tartva, elhatározták, hogy nem engedelmeskednek és ezt meg is mondják a királynak. Elmentek hát a királyhoz tanácsra és kétoldalt felállottak. Kozma, a Pázmán nemzetség sarja, a király elé állott és így szólott: »Uram, mit művelsz? Ha vitézeid vére árán elfoglalod a várat, ugyan kit teszel ide hercegnek? Főembereid közül senki se vállalja. Ugyan akarjátok-e otthagyni országunkat ezért a hercegségért? Mi jobbágyok nem fogjuk megvívni a várat; ha akarod, vívd meg magad. Mi meg hazamegyünk és más királyt választunk.« A hírnökök ki is hirdették az urak parancsára a táborban, hogy készüljenek haza. Látván a király, hogy népe cserben hagyja, szintén hazatért.

Igy, háboruban, kezdődött meg egy zsarnok király ellen az az alkotmányos küzdelem, melynek német eredetű ember volt első szószólója. Már előbb irtóztak polgárháborútól, most a céltalan hódító háborút is lehetetlenné tették. A magyar erkölcs már nem akart háborút csupán a háború kedvéért.

Nemcsak közügyekben követte István a maga szeszélyét. »Nem akart törvényes feleséget venni, hanem ágyasokat tartott. A jobbágyurak, félve a királyság pusztulásától és a királynak magtalanságától, igen nemes úrasszonyt adtak hozzá nőül, Róbert apuliai fejedelem leányát.« Gyermeke nem született és a házasság nem igen változtatott erkölcsén. Szilaj indulata kegyetlenségre ragadta. A gyermekeket is nevével ijesztették. Minden ellene, tekintélye, koronája ellen irányuló kísérletet vérbe fojtott.

40. ábra. II. István ezüstdénárai.

A megvakított Álmos híveivel Macedóniában élt, rokona, a görög császár oltalma alatt. Midőn meghalt, István arra akarta bírni az urakat, hogy nővére, Zsófia fiát fogadják el utódául. Betegsége arra a kísérletre ragadta az urak egy részét, hogy más királyt válasszanak. István hamar végzett velök. Bors ispánt, az egyik vezéröket, Görögországba száműzték és egész nemzetségét mindenkorra kizárták a királyi udvarból. Csak ekkor tudatták hű emberei Istvánnal, hogy Álmos fia, Béla, még él. A király nagyon megörült annak, hogy országa nem árul el halálával. Bélát gazdagon ellátta és Uroz szerb fejedelmet, ki a görögök ellen szövetséges volt, megkérte, adja hozzá leányát, Ilonát.

Most már várta a nemzet királya halálát. A nép dühe már is kitört zsaroló kúnjai ellen. Halálos ágyán csak testőrei vették körül. Vezeklés jelül szerzetesruhát öltött, abban halt meg alig harminc éves korában. Erőszakos és mégis gyöngé, nagy apának kis fia, kiből azonban még a korlátlan hatalom visszaélései sem ölték ki egészen sem az emberi érzést, sem az országa iránt való gondoskodó szeretetet (1131).

Ott, hol csellel, erőszakkal, a kegyetlenség minden eszközével harcoltak a koronáért, a trónváltozás többet jelentett egyszerű kormányváltozásnál.

A felülkerekedő ágnak pártja nyert el minden méltóságot és befolyást, az addig uralkodó pártra elkövetett kegyetlenségeihez mért bosszú várt, legjobban esetben teljes mellőzés. Ez tette a testvér- és rokonharcokat oly elkeseredettekké. Minden résztvevőnek és családjának léte forgott kockán. Ez okozta azt is, hogy a bukott párt kénytelen volt mindig újabb trónkövetelő után nézni, ki legalább a jövő reményét biztosítsa részére. Kálmán, ki ezen a szerencsétlen állapoton az egyenes öröklés behozása útján gyökeresen akart segíteni, csak fiát illetőleg ért célt. Most a régi rendszer támaszai, Álmosék szemében a királyok bűntársai, védtelenül voltak kitéve a megtorlásnak.

Ez magyarázza meg, hogy II. Béla ellenében mindjárt találunk trónkövetelőt. Borics volt az, Eufémia fia, kit Kálmán nem ismert el fiának, de kiből az ő és Istvánnak hívei az egyetlen eszközt látták megmaradásukra. Ez a párt annál veszedelmesebb, mert Boricsnak, kit nagyatyja fejedelmi módon nevelt, külső támogatásban nem volt hiánya. János görög császár, László veje, egy rokonát adta hozzá feleségül. Az Árpádok régi szövetségese, Lengyelország is melléje állott. Viszont Béla, jogán kívül, Lothár német királynak és a pápának támogatását igyekezett megszerezni.

Hol annyira kiélesedtek az ellentétek, nem maradhat el a véres megoldás. Ilona királyné, ki testvére, Bélus segítségével kormányzott, az aradi gyűlésen felkoncoltatta azokat az urakat, kikről feltehetette, hogy Boricshoz hajlanak, számszerint 68-at, és vagyonukat az egyháznak adományozta. De csak most tűnt ki, milyen erős Borics pártja. Midőn a lengyel haddal betört és a király ellene indult, még környezetében sem bízhatott. Még az országnagyok közt is voltak, kik nem tagadták nyíltan Borics jogát.

Magában a tanácsban kitör a pártok szenvedélye. A király elhatározta, hogy végez az árulókkal. Lampert grófot ott fogták el és tulajdon testvére hasította ketté fejét egy székével, úgy hogy kilóccsant az agyveleje. Megölték Lampert fiát és másokat is. Akik megmaradtak, újra a király elé mennek. Sámson, a Győr nemzetségből, így szól Bélához: »Mit csinálsz, te vak kutya, a királlysággal? Jobb, ha átadod uradnak, Boricsnak, és elmegy barátnak, mint apád.« Őt is megölték. Így pusztult el a büszke jobbágyság, mely még István dühével is dacolni mert.

Végre is csatának kellett döntenie. Béla osztrák és cseh segítséget kapott, kik legyőzték Boricsot és magyarjait. (1132. júl. 22.) Trónja megszilárdult, a lengyelt megvesztegette, János császárnak a normannokkal gyűlt meg a baja. Itthon nem volt többé ellenzék.

Másfelé már szilárd a határ, csak a Balkán felé nyílt még tér a terjeszkedésre. Különben is oda vonta az országot a királyné családi összeköttetése is. Ekkor nevezi magát a király először Ráma, a későbbi Bosznia, királyának. Dalmácia, mely mindig visszakivánczolt a magyar uralom alá, most újra meghódolt. Velencét akkor a normannok elleni harc tartotta elfoglalva.

Vak Béla az Árpádok később uralkodó ágának őse. Ez magyarázza meg a krónikának iránta megnyilatkozó kegyeletét. Jólelkű, az egyház iránt bőkezű fejedelem lehetett. Rabja lett a boritalnak. Udvari emberei megszokták, hogy részegségében kérjenek tőle adományokat, melyeket azután,

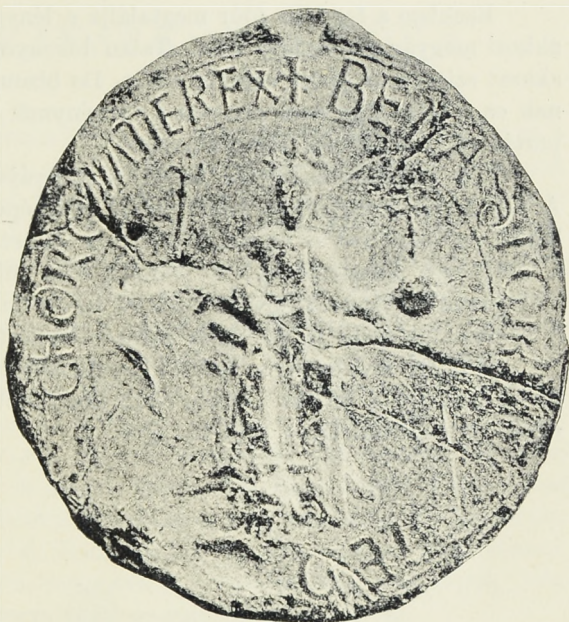

ha kijózanodott, nem vehetett vissza. Négy fiút hagyott hátra. Köztük a legidősebb, II. Géza, békén ülhetett utána az annyi vérral megerősített trónra.

Az ő korában írták krónikánkat, mely őt, ki akkor alig volt 12 éves, különösen dicsőíti. De az akkori felfogás tükröződik vissza a krónika régebbi részeiben is. Álmos ártatlan és szelid, Kálmán púpos, selyp, szőrös, de ravasz és tanulékony, kinek idejében sok rossz történt. Talán ezen, Álmos ága érdekében annyira irányzatos feljegyzéseknek rovandó fel még István kegyetlenkedéseinek szörnyű leírása is.

Géza teljes hatalmat örökölt, úgy mint II. István, de nem élt vele vissza. A kormány tovább is a királyné és Bélus próbált kezeiben nyugodott. Midőn az osztrákok, Borics érdekében is, 1146-ban betörnek az országba, nagy sereg indul ellenük a fiatal király vezetése alatt. A Fischa folyónál nagy csata fejlődött, melyben Jasomirgott Henrik herceg, Freisingi Ottó püspök testvérének hadai fölött végre a magyarok győztek. E diadalnak köszönte hazánk a nagy történetíró haragját. Ottó e befolyás alatt írja le Magyarországon akkori állapotát. Ez különben is egyike a középkor első ilyenmű ismertetéseinek. Nem kell kiemelni, hogy az író mindig az kapja meg, mi idegen, míg a megszokottat magától érthetőnek véli.

Mint igazi történetíró, az elmaradottságot a barbárok sűrű betöréseinek tulajdonítja. Említi a hunnokokat és a nyers és tisztátalan hússal táplálkozó avarokat. Végre a Scythiából kijövő magyarok foglalták el az országot, kik most is ott laknak. »Ezek rút arcúak, beesett szeműek, alacsony termetűek, barbár nyelvűek és erkölcsűek, úgy hogy bámulni kell az isteni türelmet, mely az ilyen nem is embereknek, hanem szörnyetegeknek, ily gyönyörű földet adott.« Egyben mégis utánozzák a görögök gondoskodását: abban, hogy fontos dologhoz csak hosszas és gondos tanácskozás után fognak. Falvaikban és tanyáikban igen hitványak a szállásaik, többnyire csak nádból valók, ritkán fából, még ritkábban kőből, úgy hogy a nyarat és az őszt sátrakban töltik. A főemberek mind elmennek a királyi udvarba, ahová mindenki elviszi székét és ahol nem szűnnek meg a közügyeket tárgyalni és megvitatni, télvíz idején pedig ugyanezt cselekszik szállásaikon.

41. ábra. II. Béla pecsétje.

Fejedelmöknek annyira engedelmeskednek, hogy még azt is bűnnek tartják, ha titkos suttogással sértegetik, nem hogy nyílt ellenségeskedéssel keserítenék. Az ország hetven vagy még több megyére van osztva, de minden bírságnak két harmada a királyt illeti, csak egy harmada jár az ispánnak. Ily nagy területen senki sem mer pénzt verni, sem vámot szedni a királyon kívül. »Ha pedig valaki az ispánok rendjéből megsértette a királyt, vagy ha csak vádolták is ezzel, azt, ha csatlósai veszik is körül, bármely közönséges poroszló, kit az udvar küld oda, elfoghatja, megkötözheti, megkínozhatja. Nem úgy van mint nálunk, hol az egyenlők (paresek) kérnek ítéletet a királytól; még azt sem engedik, hogy a vádlott kimenthesse magát. Elég ok náluk a király akarata.«

Ezekben a feudális főúr megtalálja a lényeges különbséget a német és az akkori magyar alkotmány közt. Talán bizonyos irigységgel is nézte a királyi akarat szigorú és gyors végrehajtását. De bizonyos, hogy a fejedelmi hatalomnak ez a teljessége nem annyira a törvénynek volt köszönhető, mint a Borics pártja ellen felállított rémuralomnak.

»Ha a király háboruba indul, mindnyájan ellenmondás nélkül követik. A falvakban letelepedett lakók közül (várnépek), kilencen a tizediket, vagy heten a nyolcadikat — ha szükséges, még többet — elküldik a háboruba, ellátva a szükséges felszereléssel; a többi a föld művelésére otthon marad. De a vitézi rend tagját csak igen nyomós ok tarthatja vissza a hadtól.« Fennáll tehát, a nemeseken kívül is, az egész nemzet hadkötelezettsége.

Minden érdekessége mellett tendenciózus és gyűlöletes előadás, mely mutatja, hogy a fischai vereség mennyire fellobbantotta a németekben, különösen az osztrákban, a régi haragot.

IX. FEJEZET.

A GÖRÖG BEAVATKOZÁS KORA.

ZENT BERNÁT hatalmas szava új kereszteshadjáratra indította a keresztyén uralkodókat a törökök fenyegette jeruzsálemi királyság védelmére. De még a keresztyénségnek ez az egyesült vállalata is csak arra szolgált, hogy a németek gyűlölködése lobot vessen. Konrád császár, kinek táborában ott volt Freisingi Ottó is, 1147-ben vezette át seregét Magyarországon. »Nem úgy jött mint Krisztus zarándoka, hanem zsarnok és rabló módjára.« Különösen a papokat keserítette el, mert vállalata céljaira »kérelem örve alatt« sok pénzt zsarolt ki tőlük. VII. Lajos francia királyt, kit útja nem sokkal később vitt erre, nagy vendégszeretettel fogadta Géza Esztergomban, még komaságba is léptek. Egyszerre csak hírért veszi, hogy Borics, ki már előbb megnyerte a császár jóakarátát, ott lappang a francia táborban. Kiadatását követeli és meg is ígéri. De az üldözött Lajos lábai elé borul, ki aztán, lovagi becsületére hivatkozva, még sem adja ki. Így aztán a két király búcsú nélkül vált el, Borics pedig francia oltalom alatt elment a görög császárhoz, továbbra is rettentve a hivatalos Magyarországot. Még fia, Kálmán, is szerepel a görög udvarban, vele kihalt ez az ág.

A mult tanulságainak hatása alatt Géza két felnőtt öccsének, Lászlónak és Istvánnak, nem adott hercegséget, csak hercegi tartást. Az ország tehát ismét egységes volt és a nyugalom biztosításának látszott, hogy Gézának orosz nejétől, Euphrosynától 1147-ben fia született. Csakhogy ez a házasság ismét belékeverte hazánkat az orosz trónviszályokba. Géza »a királyi úton,« a Kárpátokon át, csaknem évről-évre vezetett hadjáratot északkeletnek, hogy a kievi nagyfejedelemségbe bele iktassa és abban meg is tartsa sógorát, Izjaszlávot. Most már a magyar urak nem tiltakoztak a haszontalan vérontás ellen, hanem inkább megvásároltatták a trónkövetelőkkel tanácsukat. Pedig az ott elfecsérelt erőre nagy szükség lett volna a görög császár ellen folyó harcban. Ott veszedelmes ellensége támadt, Mánuel császár, Sz. Lászlónak vitézségben, hadvezéri tehetségben méltó unokája. Csakhogy a byzánci nevelés ármányossá tette, a császári cím pedig oly vágyakat keltett benne, melyek elérésére kizsarolt, erkölcsileg hanyatló birodalma már nem adta meg az eszközöket.

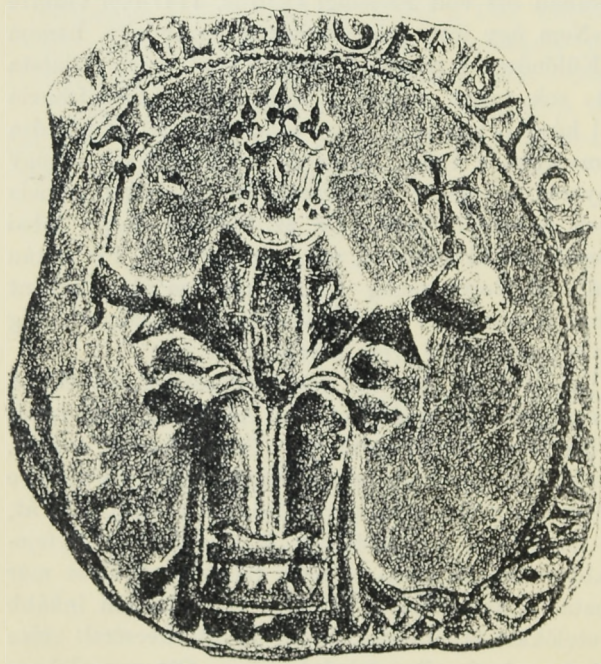
Ez összeütközésnek is a magyar dinasztia családi összeköttetése szolgáltatta okát. A szerbeket Rása zsupánja, II. Béla apósa, Uroz egyesítette először, ki fel is vette a nagyzsupán címet. A rásaiak (terra Rachy, Rascia: a mai Novi Bazár) görög földön pusztítottak, mi Mánuel megtorló hadjáratát vonta maga után. »Szétszórta a barbárok csapatait, elpusztította a szerbek földjét, fel-

42. ábra. II. Géza ólompecsétje.

égette a fejedelem házait, melyek ott palotául szolgálnak.« De a szerbek hegyekbe, erdőkbe menekültek és a császárnak, hogy megtörje őket, a következő évben (1150) meg kellett ismételnie hadjáratát. Ősszel jött, mikor az erdő nem nyújt már annyi búvóhelyet és az út is járhatóbb. Hírét véve, hogy a magyar segíteni fogja a szerbet, a csatlakozás meggátlására Boszniának tért,

»mely nem áll a főzsupán alatt, hanem külön erkölcsű és kormányú ország«. A Drin egy forrásfolyója, a Tara mellett volt a döntő csata, melyben a császár legyőzte a magyarokat és besenyőket, foglyul ejtette a főzsupánt és Szerbia hűbéres urának ismertette el magát. — A király akkor Oroszországban járt, így könnyen behatolt a Száván át Magyarországra és eljutott tán Fejérvárig is. Zimony vára, vitéz védelem után, kénytelen volt kegyelemre megadni magát. Ezalatt Géza megjött, visszavonult előle a császár is, a Temes mellékét pusztító Borics

43. ábra. II. Géza nagypecsétje.

is. Mánuel azonban a Szerémség lakóit fogságba vitte magával, diadalmenetet tartott velök, aztán letelepítette őket birodalmába. Ezzel az ellenséggel tehát megbirkózhatott volna Magyarország. Mánuel azonban nemcsak az orosz feje-

delmekkel, hanem az új német királlyal, Barbarossa Fridrikkel, is szövetségbe lép, hogy tervét kivihesse. Viszont a magyar király az itáliai normannoknál és a franciáknál keres támaszt. Németország fejedelmei közül is megnyert többeket. Ezek akadályozták meg, hogy Fridrik mindjárt trónralépése után, 1152-ben, hadat vezessen ellene. Így Magyarország egyszerre a hatalmak nagy csoportosulásának lett központja.

Mánuel 1154-ben újra hadjáratba fogott, de csakhamar fegyverszünetre lépett Gézával, ki kötelezte magát 10.000 fogoly kiváltására; a többi ingyen kapja vissza. Szerbia azonban görög hűbér maradt és kiesett Magyarország hatalmi köréből. Hogy döntő eredményt érjen el, Mánuel, Borics halála után, új trónkövetelőt állított fel: Istvánt, a király ifjabb öccsét. De a magyarok Bulgáriában tönkrementek a görög sereget és, bár a császárnak sikerült Belgrádot elfoglalnia, mégis kénytelen volt oly békére lépni, melynek értelmében mindkét fél visszaadta a foglyokat és a zsákmányt. Fridrikkel szintén helyreállott a jó viszony. A király 600 válogatott íjászt küldte vele 1158-ban Milano ellen.

Midőn Géza meghalt (1162 tavaszán), egyik öccse sem volt az országban és így kiskorú fia elfoglalhatta a trónt. De Mánuel a trónváltás hírére azonnal

† Anno dñe incarnationis .m. c. lñ. regnante victoriosissimo rege Gēza
secundi belcregis filio. contigit forte ut serui regis exultare eediaz
atq; nobiliū huius tñe hominibus focus sibi uendicare uolens causam suam
regi manifestauit. eadem causa uictio bel palatini comitis et hendrici

44. ábra. II. Géza korabeli oklevél kezdősorai.

Szófiába indult: »módot keresve, hogyan vesse alá Magyarországot uralmának«. Követei reábeszélésére a magyar urak el is pártoltak III. Istvántól, csak-hogy nem a császár pártfogoltját, Istvánt, ismerték el, hanem a trónörököszt, az idősebb László herceget. Ez azonban igen rövid idő alatt meghalt és csak utána jött uralomra a »nagy« IV. István. A »kicsi« István azonban csakhamar visszajött Ausztriából és hosszú küzdelmek után, melyek alatt IV. István 1165-ben meghalt, egész 1172-ig uralkodott. Örököszt ő sem hagyott.

Ennek a kornak, melyet a görög befolyás korának szoktak nevezni, kettős iránya és tartalma van. Az egyik az, hogy a trónörökösödés rendjének végleges szabályozása ekkor megy végbe. A görögök csakugyan régi, szokásos államjogunkat jegyezték fel, midőn megírták, hogy Magyarországon a trón a király öccsét illeti meg. Az ily trónörökösi méltóságnak meg is volt a maga neve: a vezért a magyar »Uram«-nak nevezte, mint a francia »Monsieur«-nek a király testvérét. E címet viselte István herceg is, II. László rövid uralma alatt. Világos, hogy a közjog ezen felfogása nagyon kapóra jött Mánuelnek, de az is világos, hogy a magyar még nem barátkozott meg a kiskorú királyfiak örökösödésével, különben nem állott volna a nemzet nagybátyáik mellé. Végre azonban, a görög hatalom ellenére is, a direkt örökösödés elve győz annyira, hogy többé kérdésbe sem jő már.

Ebben pedig a másik iránynak, az egyházinak, volt legnagyobb része. Ennek már kezdettől fogva megfelelt az egy vonalban való örökösödés, nemcsak azért, mert a biblia és a nyugoti országok példája ezt ajánlotta, hanem mert a vele szemben álló szokás a pogányságra vihető vissza. Most ezen okokhoz még egy sokkal fontosabb is járult. A trónviszály sokkal több volt személyes kérdésnél. A görög befolyás diadala elszakíthatta Magyarországot nemcsak a pápai párttól, hanem a nyugoti keresztyénségtől is. Az ellentét tehát még sokkal élesebb volt mint Kálmán és Álmos idejében és az egyház, az ország függetlenségeért küzdve, saját létét védte.

Ereje már volt hozzá és csak most léphet fel, történetünkben először, mint a fejlődés döntő tényezője. A keresztyén vallás már élő hitté vált, mely istentiszteletével, szertartásaival minden egyesnek életét szabályozta. És ha természetesen sokkal lassabban ment is végbe a belső átalakulás mint a külsőségek követése, mégis már erkölcsi felfogás dolgában is közeledett a magyar azon nyugoti népekhez, melyeknek egész szellemét az egyház tana irányította akkor. Már I. László idejében itt is vannak »kalandosok«, férfiak és nők, kik ruházatukat illetőleg eltértek ugyan az egyháziaktól, de az érdemek, melyeket szereztek, nem voltak kisebbek. 1135-ben egy magyar nő, Petronilla asszony, Jeruzsálemben háromszázötven aranyon házat vesz az odajövő magyar zarándokok szállásául. Rómában kezdettől fogva sok volt a magyar zarándok, ott már Sz. István alapított nekik szállást, és 1058-ban a pápa részletesen rendezi a magyar ház viszonyait.

Az új szellemet különösen az első keresztesháború lendületétől áthatott új szerzetek ápolták és honosították meg nálunk is. Már II. István betelepítette Nagy-Várad mellé, Sz. István hegyfokára, Sz. Norbert szerzetét, a prémonstreiek kanonokrendjét, Vak Béla alatt pedig bejöttek a ciszterciták is, kik először a tolnamegyei Cikádorban gyakorolták Sz. Bernátnak szigorú, a régi fegyelem helyreállítását célzó szabályait. A »fejér barátoknak«, az egyház akkor legradikálisabb irányának terjesztése mellett, nagy érdeme volt a mezőgazdasági kultúra emelése is. Mint kertészek, gazdák, de mint építészek is méltó utódjai lettek a régibb bencéseknek. A scholastikus filozófia terjesztésében is nekik jutott a főszerep. A prémonstreiek szintén nagyon szigorú szabályok után induló rendjének gyakorlati feladatát is tűzték ki királyaink. Ezek a francia barátok lettek az írásbeliségnek és vele a kuriális stílusnak megállapítói, az okleveleknek szerzői és őrizői.

Mint alkotmányos tekintetben, úgy egyházi téren is igen fontos szerep jut a nyugoti eszmék terjesztésében a telepítésnek is. Most már nemcsak egyes papok és urak jönnek ide, mint a XI. században, hanem egész népvándorlás indul meg nyugotról. A feudális terhek növekedése kivándorlásra bírja a Közép- és Alsó-Rajna mellékének addig szabad parasztságát; a megnyílt bányák számos munkást csábítanak hozzánk Németországból. Ez időbe esik úgy a szepesi szászoknak, mint az Erdélyben megszálló flandriaiaknak, első letelepedése. Az Aachen és Liège (Lüttich) vidékéről való frankok papjaikkal együtt vándoroltak be és még századokon keresztül fenntartották a vallásos összeköttetést régi honuk ősi, híres kegyhelyeivel.

Még ezeknél is értékesebb, az akkori nyugoti világ leghaladottabb elemeit magában foglaló, gyarmattal gazdagodott akkor Magyarország. Milanót, a nyugoti kereszténységnek akkor legnagyobb és leggazdagabb városát, mely városi szabadságával együtt a szabad, a császártól független pápaságnak és az egyházi reformnak ügyét is a végsőig védte, hosszas háborúk és kemény ostrom után sikerült Barbarossa Fridriknek elfoglalni (1162). A várost lerontotta, a polgárságot feloszlatta. 12.000-en jöttek el közülök hozzánk, Francavilla és Kovil városaiba, a görög világ határára víve iparukat, vállalkozó szellemöket és vitézségöket. Ha valaki, ők valóban kipróbált bajnokai voltak az egyházi eszmének.

Mindamellett ennek diadala még korántsem látszott bizonyosnak. A magyar király igen jól tudta, mennyit jelent hatalmára, állására nézve az egyházi javadalmak betöltésének joga és az egyházi vagyonnal való rendelkezés. A számos, hosszas háború, a szüntelen fenyegető trónviszály erős zsoldos katonaság tartását követelte, melyet tisztán terménygazdasággal nem lehet kielégíteni. Az egyházi vagyon ekkor mintegy tartalékkául szolgált a kir. kincstárnak. Nemcsak hogy egyenesen is elvett belőle az uralkodó, hanem, mint egykor Martell Károly tette, a megüresedett püspökségekbe érdemes vitézeket helyezett tisztartókul, hogy így az őket megillető jutalomban részesüljenek. Ha érzésben nem is idegenkedtek királyaink Rómától, mégis bizonyos tartózkodásra készítette őket az a tudat, hogy a most már annyira megerősödött pápaság nem elégszik meg annyival mint Kálmán korában, hanem lényeges áldozatokat követel, nemcsak a királyi méltóságnak, hanem a birodalom hatalmának rovására is.

Ez magyarázza meg, hogy még II. Géza utolsó éveiben is kétséges volt, a császárral tart-e majd Magyarország, vagy III. Sándor pápával, VII. Gergelynek méltó utódjával. Sőt bizonyos, hogy 1160-ban, úgy mint egykor László, egyenesen az ellenpápához csatlakozott. De már 1161-ben kijelenti Géza levélben VII. Lajos francia királynak: »Én, ki Istentől félek, de embertől nem, Sándort, kit az egész egyház és királyi felségednek tekintélye is elismertek, szintén elismerem és tőle elszakadni nem akarok.«

Talán része volt e fordulatban annak a gondolatnak is, hogy a pápai hatalom még sem lehet soha oly veszedelmes mint Barbarossa Fridrik császár mindenhatósága. De amellet kétségtelenül nagy része volt a pápai irány diadalában Lukács esztergomi érseknek, a magyar egyház első igazán nagy emberének.

Lukács érseket nemcsak az egyház szabályaihoz való szinte pedáns ragaszkodása jellemezte, noha ott, hol még oly laza a fegyelem, ez is számottevő, hanem törhetetlen erélye, semmi elől vissza nem riadó, mély hiten alapuló meggyőződése is. Ekkor úgy vélekedtek Nyugoton, hogy a magyar király, »kinek görög a neje«, követni fogja a görög uralkodók példáját, kik, »mint állítják, a rómaiak kapzsisága miatt szakadtak el«. Ez a vélemény okozza, hogy a két görög érzelmű fiatal királynak oly gyors halálában isteni büntetést láttak: Lukács ölte meg őket szája lehelletével.

Ily férfiú, ily magas poleon, oly nemzetnél, mint a magyar, mely a törhetetlen akaratot mindennél jobban megbecsüli, csudát mívelhet. A nyugoti

vallás és az ország függetlenségének ügye összeforrott. Mihelyt elsőrangú politikai kérdés lett a vallás, támadt erő is, mely megvédelmezze és diadalra vigye. Mánuel további kísérletei komoly ellenállásra találtak. Már 1163-ban legyőzték seregét és IV. Istvánt is elfogták. Most kész volt a békére. De tervéről, hogy a »hun népét« a hanyatló birodalom ki nem apadó erőforrásává tegye, nem mondott le. Örökösül maga mellé kérte Béla herceget, III. István öccsét, hogy Konstantinápolyban neveltesse és vejévé tegye. Midőn 1164-ben újra betört, hogy Béla részét biztosítsa, a magyarok elől, kiket Ulászló cseh király is segített, vissza kellett vonulnia és újra békét kötött. Most III. István támadott, visszafoglalta a Szerémséget. Mánuel, szövetségben a halicsi oroszokkal és a németekkel, új bosszuló hadjáratot indít és kemény ostrom után vissza is foglalja Zimonyt. Midőn a kimerült védők már nem várhattak segítséget, varázsláshoz folyamodtak. Egy nő állott a várfalra és felhajtva ruháját átkot és varázsigét mondott a görögökre. Az ily jelenetek mutatják, hogy egészen más érdekekért küzdöttek mint tisztán vallásiakért. De a vitézségen kívül más lovagi

erkölcs is fejlődött ki már. A megadás után egy magyar úr, látva, hogy el akarják rabolni nejét, maga vágta le, hogy másé ne lehessen.

III. István most nemcsak Szerémről, hanem Dalmáciáról is kénytelen lemondani. De az ország kapuja nem maradhatott ellenség kezében és a háború csakhamar kiújult. Ekkor van szó először oláhokról, kiket Mánuel

45. ábra. I. Mánuel aranypénze.

Erdélybe küldött egy görög vezér alatt. De az igazi harc a Szerémség birtoka körül folyt. Dénes nádor az egész magyar hadat feltüzelte lelkesedésével és harci vágyával. A magyar sereg [zöme már nehéz fegyveres, egy tömegben harcolt, ellenállhatatlan volt rohama; de az ügyes görög kitért előle, könnyű lovasaival foglalkoztatta, csak aztán tört rá pihent lombard és normann lovagjaival. Ezek döntötték el azt a nagy csatát is, melyben, Dénes nádor vezérlete alatt, ki valósággal homerosi hős módjára harcolt, 38 zászlóalj, mintegy 15.000 vitéz, küzdött. (1167. júl. 8.) Magyar hadi jelvényül hatalmas árbo c tetején lengő zászló szolgált, szekerét négy ökör húzta. Ez is zsákmányul esett és Mánuel ismét diadalmenetet tarthatott, az utolsót.

A nagy császár erősen begyakorlott zsoldos serege a háborukban kifogyott, mint Hannibálé. A magyar hadi erő kifogyhatatlan volt; mint hajdan a római, minden vereség után talpraállott. Mánuel halálával (1176.) a már elgyengült császárság testéből elszállt a magasra törő lélek. Magyarország nemcsak elvesztett tartományait és várait nyerte vissza, hanem mint a görög hatalom örököse léphetett fel a Balkán-félszigeten.

A magyar királyoknak a pápai párthoz való csatlakozása oly nagyjelentőségű volt a szentszékre nézve, hogy még az annyira szigorú III. Sándor is megerősítette a magyar királyok hagyományos jogkörét az egyháziakban. III. István élt is vele, sőt a hadakozás költségeinek viselésére jelentékeny

részét lefoglalta az egyházi vagyonnak. Ezt akarta az esztergomi érsek a jövőben lehetlenné tenni.

III. István 1169-ben oklevelet állít ki, melyben először is lemond arról a jogáról, hogy a pápa beleegyezése nélkül püspököt letegyen vagy áthelyezzen. Lemond másodszor arról, hogy ezentúl világiakat ültessen mint procuratorokat az elhalt püspökök helyébe. A szék újabb betöltéséig »tiszteletes egyháziakat helyez oda, kik csak csekély részét élvezik a jövedelemnek, a többit egyházi célokra, a szegények, özvegyek és árvák hasznára kötelesek fordítani«. »Mi magunk és utódaink, jelenti ki továbbá, soha nem fogunk az egyházi vagyonból semmit saját hasznunkra fordítani, hacsak, mitől Isten mentsen, ellenséges hadi erő nem jó országunkba, vagy más igen égető szükség nem szorít reá, és akkor sem tesszük a püspökök tanácsa nélkül.«

Lemond a király mindenkorra arról a jogáról is, hogy a prépostokat és apátokat méltóságuktól megfosssa, ha csak valami bűnt nem bizonyítanak reájok. Lemondanak »eddigi rossz szokásaikról« a kalocsai érsek, a megyés választott püspökök és apátok is. Nem fognak ezentúl senkit sem egyházi méltóságától vagy javadalmától megfosztani, ha csak bűn nem bizonyul reá, vagy ha azt maga be nem vallja.

E »constitutió«-val, melyet az ország tanácsa is megerősített és melynek megalkotásában részt vett a pápa legatusa is, lép be Magyarország az egyházi fegyelem azon rendszerébe, melyet a hierarchia Nyugoton felállított. A magyar egyház csak most lép teljes szolidaritásba a római katolikus egyházzal, a magyar egyház csak most válik oly autonom testületté, mely, a pápaságra és a nemzet vallásos érzületére támaszkodva, a világi hatalommal szemben jogát és birtokát is meg tudja védeni.

De nálunk még sem oly gyökeres az átalakulás. Nem pecsételte meg vértanú vére, mint Angliában Becket Tamásé. Bár a királyi püspökségek és monastorok addigi rendszere megszűnt, az egyházi vagyon igazi tulajdonosa mégis

IN NOMINE SACRE ROMANE ECCLESIE
 Iste scriptus est in die 10. mensis
 Aprilis anno domini 1169. pontificatus
 Gregorii papae octavi. Nos Stephanus
 rex ungarie rex. Fulcrum
 p[re]sentib[us] q[ui]bus ego Stephanus
 paterfamilias mei capellanus
 et meo p[re]dicto q[ui]d h[ab]et in sala
 s[an]cto Michaeli dandi lib[er]am potestatem concessi. Terram q[ui]q[ue] q[ui] a cuilibet
 eid[em]

46. ábra. III. István oklevelének kezdősorai.

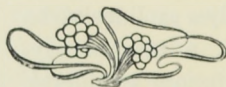

csak a király marad, ki azt szükség esetén világi célokra is felhasználhatja. És még a nyugoti egyházi szervezet sem volt túl minden veszélyen. III. Istvánnak 1172 elején történt halála után Bélára szállott a trón. Követtség megy Byzánceba meghívására. Akkor már Béla nem örököse a császárnak. Mánuelnek fia született és a császár még leányát is elvette a magyar hercegtől és sógornójét, Chatilloni Ágnest adta hozzá. De azért Béla megmarad »Caesar«-nak, első méltóságnak az uralkodó után, és az államügyek vezetésében is résztvett. Görög nevelése már eleve bizalmatlanná tette ellene Lukácsot és pártját. Mánuel pedig megeskettette, hogy ezentúl is mindenben előmozdítja a császárnak és birodalmának javát. Görög urak is jöttek vele az országba.

Béla, »kin meglátszott, hogy királynak született«, volt hivatva arra, hogy az ellentéteket kiegyenlítse. Itthon ellenkirályt támaszt Lukács, a király öccsét, Gézá, kit még anyjok is pártolt bátyja ellenében. De Béla kiüzi öccsét és az egész ország elismeri őt. Az esztergomi érsek, kiben a pártszellem már erősebb volt a hazaszeretetnél, sőt az egyház érdekénél is, nem akarta őt megkoronázni. Béla megteszi a határozó lépést. Egyenesen Sándor pápához fordul, ki megparancsolja a kalocsai érseknek, végezze a koronázást, »az esztergomi érsek jogainak sérelme nélkül«. Ez mutatja, minő nagy utat tett meg a magyar keresztyénség egy század óta, midőn — némileg hasonló helyzetben — I. Géza a görög császárhoz fordult koronáért.

Magyarország tehát a pápai párthoz tartozik oly király alatt is, ki híven megtartja szövetségét Mánuellel. Viszont természetes, hogy Fridrik császár meg ellenzi Béla uralmát. Hűbéresét, a cseh herceget, el is üzi, mert az kiadta Bélának öccsét. De Magyarországot nem támadhatta meg. A legnanoi csata, Milano városának nagy diadala a császár fölött (1176.), itt is éreztette hatását. Géza fogságban maradt, az anyakirálynét Görögországba száműzte fia. Béla trónja rendületlenül állott.

Mánuel halálával megszűnt elvállalt politikai kötelezettsége is. Szerém és Dalmácia — úgy is mint Béla örökségét foglalta volt el a császár — önként visszakerültek magyar uralom alá. Dalmácia, különösen Zára városa, Velence ellenében fegyverrel is tanúsítja hűségét.

X. FEJEZET.

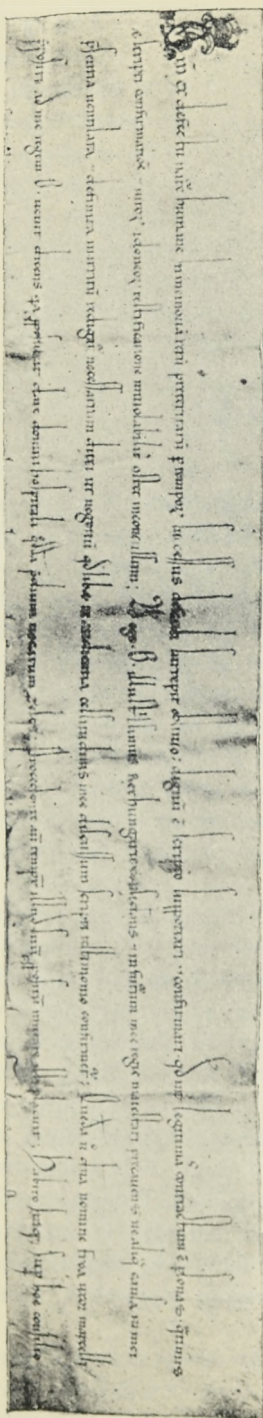
BALKÁNI POLITIKA.

BÉKÉS IDŐK állnak be és a király nemzetközi viszonyok ápolására és a belső viszonyok megszilárdítására fordítja minden gondját. Fridrik császárral, miután az 1179-ben kibékült a pápával, jó szomszédságba lép, fiát eljegyzi a császár leányával, Frigyes hercegnek, a császár fiának, pedig eljegyzi leányát. Egy másik leánya Angelos Izsák görög császárnak lett neje. Ő maga, első neje halála után, II. Henrik angol király unokáját kérte meg, de mivel az még csak 8 éves volt, nőül vette Fülöp Ágost francia király hugát, egy angol királyfi özvegyét. Fiának és örökösének, Imrénnek, Constantia, II. Alfonz aragonai király leánya lett, a neje. Ezt a házasságot a pápa közvetítette. Második fia részére Berthold andechsi grófnak, Frigyes császár kipróbált hívének, leányát jegyezte el. Gertrud nővére a francia királynak volt neje, atyja pedig az isztriai őrgrófi és a tenger melléki — merániai — hercegi címet nyerte császársjától.

Ez összeköttetések fénye megkövetelte, hogy a magyar udvar, mely már a keresztesháborúk révén is annyi fejedelmet fogadott vendégül, berendezésében, pompájában is közeledjék a nyugotiakhoz. Bélát már byzanci évei is alkalmassá és hajlandóvá tették méltóságának szertartásokkal és fényűzéssel való jelölésére. Bár még elődjei módjára bejárja az országot és bíraskodik is, az ő uralkodása mégis a végét jelöli már a patriarchális királyságnak. Midőn Fridrik császárt látja magánál Esztergomban, udvartartása és fényűzése éppen nem tesznek a német keresztesekre idegenszerű benyomást. Ajándékainak nem gazdagságát, hanem művészi kivitelét csudálják. Oly nagy volt a fogadtatás hatása, hogy a császár fia, VI. Henrik, monrealei palotájában, Palermó mellett, az egész jelenetet megfestette. A királynak már volt palotája és ha kétségtelenül nagy része volt mindenben a francia királyné ízlésének, mégis roppant nagy és szembetűnő az a haladás, melyet az egész ország megtett a második keresztesháború óta lefolyt négy évtizedben.

E haladás nemcsak új területek művelésében és benépesítésében mutatkozik, hanem a régebben megszállottaknak sűrűbb népességében és jobb művelésében is. A gabonatermelés már előtérbe lép. Béla a kereszteshad császári vezéré-

47. ábra. Kezdetisorok III. Bélának az írásbeliségről kiadott okleveléről.

nek egy liszttel teli házat ajánl fel, és midőn a sereg elhagyja az országot, Szalánkeménél »még megszámlálhatatlan sokaságát az élelemnek« kapja a királytól ajándéku. Igaz, hogy emellett még a pásztorkodás és a vadászat megmaradnak fontos foglalkozásnak és a külföld alig ismer más magyar terményt mint prémeket. De a megye és az egyház már állandó lakhelyüvé tették a népesség legnagyobb részét, és a sűrűn az egész országban elszórt idegen telepesek nemcsak hogy maguk mivelik jobban a földet, hanem példát mutatnak ebben a magyar és a régebbi szláv lakosságának is.

A terjedés oly módon megy végbe, hogy az ország szélein, de még határain belül, elterjedő hegyes és erdős vidékeket csak most szállják meg igazán. Valószínűleg az orosz háborúk idézték elő a királyi út mentén fekvő északkeleti megyék megalakulását. A kún és görög háborúk pedig mind előbbre vitték a telepedést és a megyerendszert az »Erdő elvén« is. A szepesi és az erdélyi százszok odatelepítése meggyőzőn mutatja, minő fontosságot tulajdonítottak királyaink e végeknek. Mindkettő kiindulópontja volt további telepítéseknek is, melyeket különösen a bányák művelése és új aknák felfedezése tett szükségessé.

A népesség letelepedése, az ország nagy kiterjedése, a közlekedés nehézsége, a királyi lakóhelynek állandósítása megszüntették az azelőtt oly közvetlen kapcsolatot a király és nemzet között. Még országgyűlésről sincs tudomásunk az egész korszakban. Az aradi véres nap óta a király intézkedik mindenben főpapjaival és országnagyjaival, csak úgy mint szent István. Így természetessé vált az írásbeli eljárás behozása »mint a kuriánál és a császárnál«. A papok növekedő tanultsága ezt már nálunk is lehetővé tette. A királyi kancellária felállítása, a kancellárok és kir. jegyzők hivatalának szervezése III. Béla műve.

Mint száz év előtt Sz. Lászlónak, hosszas, az egész országot feldúló harcok után, neki is rendet kellett teremteni. A Krónika meg is jegyzi Béláról, hogy »a tolvajokat és rablókat« üldözte. Nagyobb zavarról uralma alatt nincs is tudo-

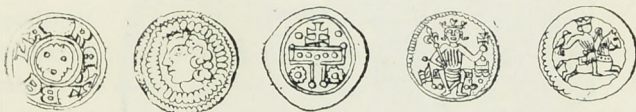

másunk. Csak a kalocsai érsek panaszkodott, hogy a király a városát feldúlta, őt meg elűzte.

Ez a rend, a Kálmán rakta alapokon még mindig szilárdan álló közigazgatás és a növekedő kultúra tette képessé a királyt arra, hogy finansziális tekintetben is magasabbra emelje országát.

Korából a királyi jövedelmeknek egy rendkívül tanulságos kimutatása maradt ránk. Eszerint a magyar király jövedelme évenként a pénz veréséből 60.000 ezüst márka, a sóból 16.000 márka, a vámból, révből, vásárpénzből, hídpénzből, mi mind a királyé, 30.000 márka, az erdélyi vendégektől 15.000 márka, Szlavónia hercegétől 10.000 márka, a hetvenkét vármegyétől 25.000 márka, mint a jövedelem harmada. »A hetvenkét ispán mindegyike egyszer megvendégeli a királyt és, mielőtt felkel az asztaltól, ad neki 100 márkát, némelyik 200-at. Ez is bőven felmegy 10.000 márkára.«

Összesen 166.000 márkára teszik tehát a király rendes jövedelmét pénzben (márka = félfont ezüst), mai pénzben körülbelül 8 millió koronára. Ennél több jövedelme akkor csak a császárnak, a francia és angol királyoknak lehetett. De ez csak egyik része a királyi gazdaságnak.

48. ábra. III. Béla lemezpénzei.

A termény még felülmulja jelentőségben a pénzt. A haladottabb viszonyoknak megfelelő fémérték mellett ott van a patriarchális állam alapja, a föld. »A föld népe teljes ellátást ad a királynak.« Hogy ez az élelem a húsnak, hálnak, gabonának, takarmánynak stb.-nek milyen roppant tömegéből állhatott, kitűnik abból, hogy még sokkal később is, midőn az udvar már nem lehetett oly népes, 12 ökröt, 1000 kenyeret és 4 hordó bort számítottak egy királyi ebédre. Pedig a rendes udvartartáson kívül, mely magában is legalább ezer ember eltartásával jár, számba kell még venni a nagy vendégségeket és a hadsereg részére szükséges raktárak megtöltését is. Mindennek javarésze a várföldekből került ugyan ki, de más birtokosok is kötelezve voltak lényeges szolgálmányokra. A püspökökről ezt bizonyosan tudjuk is.

Feltűnő a kimutatásban a behozatali vámnak, a harmincadnak nem említése. Valószínűleg azért, mert a harmincad jövedelem rendesen a királynéknak volt lekötve.

Mint kezdő pénzgazdaságnál nem lehet másként, a jövedelem igen jelentékeny része, több mint egy harmada, a bányából és magából a pénzből került ki. Sok fejedelem már akkor úgy segített financiáin, hogy rossz, azaz sok érccel kevert ezüstművetetett pénzt. Béla jó pénzt veretett, de vékony, csak egy oldalon vert, könnyen elkopó lemezpénzt. Ez csak egy évig marad forgalomban. A király újat bocsát ki, melyet a régien, felülfizetéssel, be kell váltani. Ez a kamara haszna, *lucrum camere*, az első közvetett adó, melynek terhet csakis a készpénzzel bírók viselték. Mind általánosabb szokássá vált, hogy városok vagy egész területek azt egy bizonyos összegben megváltásuk és így a kezelési költséget és a királyi beváltók eltartását megtakarították. Minthogy, már Kálmán

törvénye szerint is, a király minden ily indirekt jövedelmétől tized járt az egyháznak, — füstpénz, birság után nem — a pénz haszna után 6000 márka járt évenként az esztergomi érseknek, mint a pénzverő legfőbb felügyelőjének (piscarius).

Igen jelentékeny pénzbeli jövedelme van az egyháznak is. Elöl az esztergomi érsek áll. Az egri püspöknek 3000 márka, a kalocsai érseknek 2500, a csanádi és erdélyi püspököknek 2000, a veszpréminek 1700, a zágrábinak és pécsinek 1500, a nyitrainak 1100, a győrinek és a nagyváradinak, kit akkor még bihari-
nek neveztek és ki Orosziban (Olaszi) lakott, 1000—1000, a váczinak 700 márka

a jövedelme. De még a legszegényebb magyar püspök is jóval gazdagabb a dalmáciai érseknél is.

Erdélyen kívül, hol valószínűleg a bányamívelés hozott legtöbbet, Szlavóniát is külön említik az egykorú források. Minthogy a kimutatás szerint Bélának a főországon kívül még három országa van, Horvát-, Dalmátország és Ráma, ezek pedig külön nem szerepelnek, bizonyos, hogy a szlapon adóba mindhárom benne foglaltatik. A jövedelem azonban legalább kétszerese lehetett az adónak: hisz a vezérnek, vagyis trónörökösnek, eltartása is ez országgrészre nehezedik.

Dalmácia biztosítása után

Béla csak egy háborút viselt,

49. ábra. III. Béla.

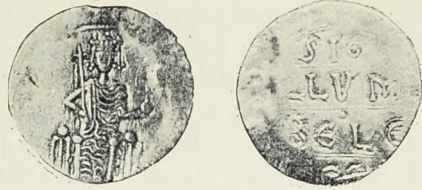
Halicban, melyet 1186-ban el is foglalt. Oda helyezte második fiát, Endrét. De az oroszokon kívül, kiknek vallásos érzületét is sértette a magyar uralom, a szomszéd lengyelek is ellene fordultak és Endrének már 1189-ben távoznia kellett.

Ez időtől fogva a kereszteshadjárat foglalkoztatta az országot és királyát. Barbarossa Friderik császár roppant lovagseregével, 50.000 lovac 100.000 fegyveressel, áthaladt rajta Köpésénytől egész Branizováig, barátságos fogadtatásra, gazdag ellátásra találva mindenütt. Még az utakat, hidakat, átkelőket is kijavították a kedvéért. A király Esztergomból vadászatra hívta vendégét Ecilburgba, melynek neve, valószínűleg Ó-Budára alkalmazva, ekkor fordul elő először. Az első kereszteshadat úgy fogadták mint ellenséget; a másodiknál a német sereg még mindig úgy viselkedett; most teljes volt a barátság. Igaz, hogy a császár Bécsben megtisztította hadát a zavargó, fajtalankodó elemektől. 1096-ban még sok ezer kereszttest ölték meg, 1147-ben már többen mentek velök, 1189-ben a király a császár mellé adja a győri püspököt 2000 íjással, kik el is kísérik a Szentföldre. Béla nem mehetett velök, de úgy lát-

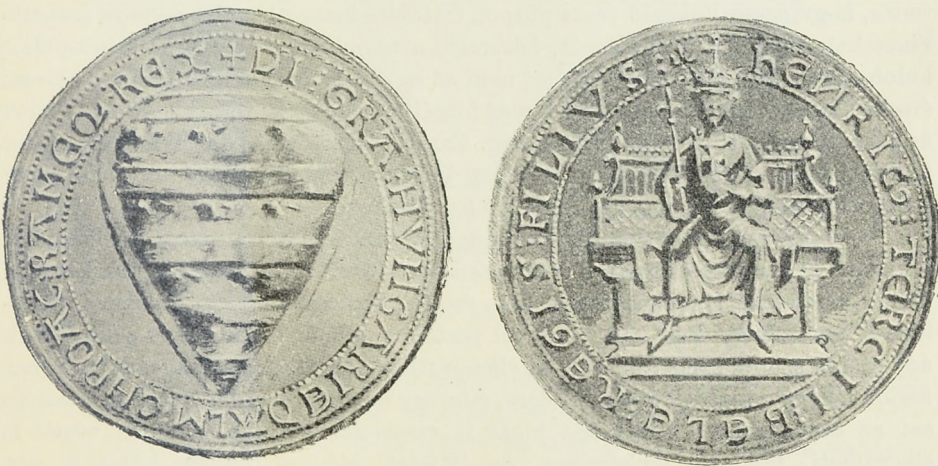

szik, ő is letette a keresztes fogadalmat; holtteteme mellett székesfehérvári sírjában zarándokbotot találtak. Fogadalma teljesítését kötelesség gyanánt hagyta fiára, Endrére. Éppen ő, kinek katolikus voltában eleinte nem bíztak, tett aztán, összes királyaink közt sz. István óta, legtöbbet az egyházért. Különösen a cisztercitáknak volt nagy pártfogója. Befogadta azokat, kiket Fridrik császár, mint a pápai jogok előharcosait, Németországból száműzött, de még Franciaországból egyenesen is telepített ide barátokat. Sz. Bernát klastromának, Clairvauxnak egy gyarmata alapította Zircet, »a bakonyi apátságot«. A pápai székkal mindvégig megtartotta az uralkodása elején megállapított szoros viszonyt. »Atyád, írja III. Ince 1204-ben Béla királynak, egész életében azon volt, hogy tisztelje az apostoli széket.« Hozáteszi, hogy »az apostoli szék teljes törekvéssel előmozdította nagyhírű atyádat minden dolgában«.

E jó egyetértésnek volt köszönhető I. László ünnepélyes szentté avatása; azé a királyé, kit élete vége felé az egyház és a pápaság ellenségének nyilvánítottak. Lászlót mindamellet szentnek tartotta népe, sírjánál a csudák egész sora vigasztalta meg a hívőket. Vakok láttak, süketek hallottak, némáknak megeredt a szava, bénák eldobták mankójukat. Aki pedig kételkedni mert szentségében, azt állítván temetésénél, hogy teteme rossz szagot áraszt, azt menten elérte Isten büntetése. Megvolt hát a népies kanonizáció, de azt az egy-

50. ábra. III. Béla aranypecsétje.

51. ábra. Imre aranypecsétje.

ház nem ismerte el. Még 1165-ben Barbarossa Fridrik császári oklevéllel nyilvánította szentnek Nagy Károlyt, de 1179-ben kimondta a lateráni zsinat, melyben magyar püspök is résztvett, hogy ezentúl csak a pápát illeti meg

a szentté avatás joga. Pápai legatus jött az országba László életének s csudatételeinek megismerésére és pápai meghagyásra emeltetett fel »boldog teste« Várad monostorában, 1192. június 28-án.

A nemzeti hagyomány és az általános egyházi szellem kiengesztelődésének volt ez ünnepe. Róma diadalt ülte, magáévá tette azt a nagy férfit is, ki nem akart mást szolgálni mint hazáját.

Béla okult a trónviszályokon. Idősebb fiának, Imrének, nyugodt uralmat akart biztosítani. Ezért nemcsak oly soká fogságban tartott öccsét, kit neje kértére, Fridrik császár közbenjárására, bocsátott szabadon, küldte a Szentföldre, hanem ifjabb fiának, Endrének, is csak kincseket hagyott kereszteshadjárat vezetésére. Fiai azonban nem mentek át az élet ama szigorú iskoláján, melyben atyjok férfiasá érettek. Imrében együtt látjuk a magyar vérmérséklet jó és rossz tulajdonait egyaránt. El van telve méltósága tudatával és ehhez képest emelkedett lelkű, minden magasztos iránt lelkesedő. De a nap kérdéseivel megbirkózni nem tud, türelmetlen, meggondolatlan elhatározásaiban, tetteiben. Endre külsőleg egészen nyugoti lovag. A pompa, fényűzés, fitogtatás az igazi élete, híven szolgálja hölgyét, Gertrudot, ki uralkodik rajta, de más kötelesség tudata nem fér lelkéhez. A lovagság lényegétől idegen. Egyaránt kevésbé törődik atyja és hazája iránti kötelességével, megtámadja az özvegyet és árvát, adott szavának lerontja minden értékét.

Az atyjától reá hagyott kincsen hadat fogad, de a Szentföldön vitézkedni nincs kedve. Bátyját támadja meg, kit a meglepetés arra kényszerít, hogy adja ki neki a vezéri részt, Szlavóniát. Ott fényes udvart tart, dőzsöl a címekben, de most már a korona megszerzésére törekszik. Sok papot nyer meg dús adományaival és háromszor is pártot üt bátyja ellen. A király 1199-ben megtudta, hogy öccse Boleszló váczai püspök őrizetére bízta a lázadás céljaira szolgáló kincseket. Maga ment el Vácra, feltörette a templomot, az ellentálló püspököt kidobatta és lefoglalta mindazt, mi nem az egyházé. Midőn III. Ince a kalocsai érseket küldte hozzá, hogy ezért megdorgálja, maga elé sem bocsátotta, mert árulást püspöknek sem engedhet meg. Királyi lelkét azonban leginkább akkor nyilvánította, midőn öccse, ki egy ideig nyugton volt, sőt pénzt kért tőle, hogy a Szentföldre mehessen, ismét fegyvert fogott ellene.

»Az országnagyok és a magyar seregnek csaknem egész sokasága elhagyták a királyt és törvény ellenére a herceghez pártoltak. Imre mellett csak kevesen maradtak és azok is, megrettenve, nem merték biztatni a királyt, hanem a menekülést javasolták. Egy nap a két fél csatához készült. De mivel a királynak úgy szólva semmi ereje sem volt az ellenpárthoz képest, nagyon aggódott, mihez fogjon e nagy veszedelemben? Végre, mintegy mennyei sugallat által, megtalálta azt az utat, melyen királysága jogát is visszaszerezheti, a vérontás bűnét is elkerülheti. Így szól embereihez: ne jöjjetek utánam, hanem várjatok egy kicsinyég, aztán letéve fegyverét, egy pálcát vesz kezébe és lassan belépve az ellenség hadai közé, fennhangon kiáltá: most meglátom, ki meri felemelni kezét a királyi nemzetség vérének ontására! Amint meglátták, mind félre állott, tágas utat nyitva előtte, még csak moccanni sem mertek. Öccséhez menve elfogta őt és egy várba küldte fogságba. Erre aztán valamennyien szégyenszemre,

rettegve, lerakták a fegyvert és a király lábai elé borulva, bocsánatot kértek. A király pedig, kegyes léte, megbocsátott nekik.»

De ez a csudás jelenet már csak leáldozását jelöli az egykor egyedül éltető királyi napnak. Új erőket keltettek sugarai, melyek már saját ösztönük és céljaik szolgálatában, ha kell a király ellenére is, helyet készülnek foglalni az állam rendjében.

A testvérharc, mely királyt és herceget egyaránt kincsei fogyasztására, földjei eladományozására kényszerítette, magában véve is nagy lökést adott a

52. ábra. Imre nagypecsétje.

fejlődésnek. Előbb a királyi önkény ellen nyújtott csak biztosítást a vezérség, most Endre kezében magának az államnak alapjait ásta alá.

Külgügyi tekintetben is megsínylette az ország Gertrud nagyravágyását. Egy nagy momentum mult el, mely hosszú időkre megállapíthatta volna a magyar uralmat délkeleten, elmúlt visszahozhatatlanul, mert a magyar maga fogyasztotta erejét.

Mánuelnek, amely fényes, annyira terméketlen uralma után a görög birodalom feltartóztatlanul haladt bomlása felé. A Balkán-félszigetnek eddig hódoló népei egyszerre, szinte hare nélkül, felszabadultak. Bulgáriában az Asjan-

dinasztia megújítja a régi cárok birodalmát, kún, bolgár, oláh elemeket olvasztva össze. Külön királyságot alkotnak a szerbek is a Nemanja család uralma alatt. A keresztesek még csak keresztyéneknek se nézték őket. »Belial fiai, nem ismerik Isten igáját, bujaság és falánkság rabjai, vadállati módon élnek, még a fenevadnál is vadabbak.« Fegyverök, mint háromszáz évvel azelőtt, a mérgezett nyíl. Boszniában már nyíltan elszakadtak nemcsak a római, hanem a görög egyháztól is. Ott a pauliciánusok eretneksége jutott uralomra, kik a földet az ördög birodalmának tekintették; csak a lélek az istené. Erkölcsüket is ehhez mérték. Minő kilátás egy egységes, erős Magyarország részére, akkor, mikor úgy egyházi, mint kulturális tekintetben oly magasan föléje emelkedett déli szomszédjainak!

Mindkét magyar fejedelem hozzá is fog az alkalom felhasználásához. Endre a Dalmácia melletti szerb törzseket hódoltatja be és felveszi a Halomföldet (Chulm, a mai Hercegovina) címei sorába. Imre pedig István szerb nagyzsupán öccsét: Vulkot, ki a birodalom nyugoti részeit birta, megsegítvén bátyja ellen, megszerzi annak a nagyzsupán címet és, hódolatát fogadva, Szerbia királyi címét is felveszi tartományai közé. Boszniában is meghódol Kulin bán, ki előbb az eretnekeket pártolta, és a király megköveteli tőle és a többi előkelőktől, hogy mindenben a római egyház törvényét kövessék.

Magyarország mindezekben a tartományokban a maga határaival együtt a római egyház határait is előbbre viszi. A kereszteshadjáratokat saját területén vívja, ami már magában véve is méltóvá tette az akkor oly hatalmas pápának, III. Incének támogatására.

Ezt azonban nem élvezte. Nemcsak hogy Ince nem átkozta ki az örökké háborgó, minden komoly erőfeszítést meghiusító Endrét, de még Velencét sem átkozta ki, mely teljes békében, váratlanul, keresztes haddal csap Zára városára, azt vitéz küzdelem után elfoglalja és a pápa intései ellenére sem adja vissza. Pedig másrészt a Balkán-félszigeti ügyekben még a legkisebb részleteket sem veszti szem elől. Midőn az új területeket a kalocsai érsekség alá rendeli, gondja van arra, hogy a liturgiában ne olvassák Sz. István legendájának azt a részét, melyben az apostoli király jogáról van szó.

Bulgária miatt nyílt összeütközésre került a dolog. Imre oda is vezetett sereget és, inkább jogai biztosítására mint igazi uralom alapján, felvette a bolgár királyi címet is. Kalojohannes bolgár fejedelem úgy akarta elejét venni a magyar hódításnak, hogy népével együtt a római egyházhoz áll. Ezért Ince fel is szólítja Imrét, ne viseljen háborút »keresztyének« ellen. Többet tesz ennél is. Legátust küld Kalojohanneshez és koronával, zászlóval királynak ismeri el őt. Legátusát pedig Magyarországon át küldi.

Ez kihívás volt. A pápa nem fékezte meg sem Endrét, sem Velencét, sem a bolgárokat, csak azt, ki az egyházért és jogáért küzdött, Imre királyt. Mintha nem is tudta volna, mennyire megbízhatóbb reá nézve is a magyar a bolgárnál. Imre nagy lelkére mutat, hogy mégis szívesen, csókkal fogadja a pápa követét, bár a bolgárok ellen nagy költséggel gyűjtött hadakat. El is bocsátja őt, de midőn már Kevi várán túl van Leo bíbornok a Dunánál, közel a bolgár határhoz, utóléri a király parancsa, hogy előbb egy határszéli szigetre hívja

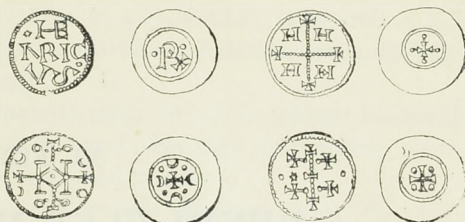

tanácskozáásra a bolgár fejedelmet, ott intézze el a magyar király ügyét is, csak úgy mehet országába. A bíbornok nem engedett, mire az ispán elfogatta és őrizet alatt tartotta. Csak a pápa ismételt fenyegetésére nyerte vissza szabadságát. (1204 okt.) Éppen az időben történt ez, midőn Velence és a francia keresztések elfoglalták Konstantinápolyt és megosztottak a birodalom roncsein. Endrén kívül a pápának volt legnagyobb része abban, hogy Magyarország kimaradt az osztozásból.

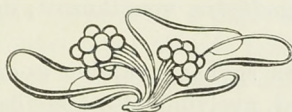
Ennyi izgalom aláásta a még fiatal király egészségét. Mint igazi romantikusa a törvényes jognak, még életében megkoronáztatta hároméves fiát, Lászlót, és melléje Endrét, kit kiszabadít fogságából, teszi meg gyámul. Endre visszahívja

Gertrudot, ki fogsága alatt Ausztriában talált menedéket. Aztán egyszerre beléhelyezkedik a trónba, a kis Lászlót és anyját kiűzve az országból. László Bécsben halt meg 1205 tavaszán, anyja, Konstantia, később hazatért Aragoniába, majd II. Fridrik császárnak lett neje.

Azok az erők, melyeket nagy és szent királyok fejlesztettek az országban, melyeket derék utódaik még tudtak mérsékelni és fékezni, most II. Endre alatt elfoglalhatták a teret. A patriarchális királyságnak vége volt, mihelyt a király népének nem atyja, országának nem hű sáfárja, hanem csak első lovagja volt.

53. ábra. Imre ezüstdénárai.

XI. FEJEZET.

A RENDI ÉLET MEGALKULÁSA.

1. Az aranybulla kora.

IRÁLYAI vezetése alatt kétszáz év alatt nagy utat tett meg a magyar nemzet. Már nem a harc töltötte be egész életét. Új célok, új ideálok után indult. Elvált a rokon vándornépek közösségétől, berendezésében, életmódjában a nyugoti, letelepedett államokhoz csatlakozott. Szoros közigazgatás, szigorú bíróság biztosította életét, vagyonát, becsületét. Most, fejlődése fordulóján, két cél felé néz. A mennyre, hová az egyház a halhatatlan lélek örök hazáját helyezi, és a földre, mely nemcsak élelmet ad, hanem szabadságot és tekintélyt. Lehetett eltérés vallásos meggyőződésben, voltak itt göröghitűek mellett eretnek patarenusok is, úgy mint Boszniában; az izmaeliták épp oly kevésbé pártoltak el Mohamedtől, mint a zsidók Mózes-től, de mindegyiken egyaránt uralkodott a hit. A kétség legfőlebb a más-vallásuak hitágazatainak tagadására vonatkozott, de az istenség lényeg nem mert hatolni soha.

Már magyarul is szól az egyház nyájához és ezzel közel férközik elméjéhez, szívéhez. A halotti beszéd, nyelvünk első összefüggő emléke, ebből az időből való. Nem élettelen, átvett része a szertartásnak, hanem irodalmilag is értékes szónoklat. Az a könyv, melyben foglaltatik, a maga kalendáriumával, minden foglalkozáshoz való imádságoknak felsorolásával, a szentek napjainak megjelölésével, mutatja, az ájtatosság minő bűvös légkörével veszi körül vallása a jámbor keresztyént. A magyar szentek, e nemzet természetes patronusai, különös tiszteletnek örvendenek. A királyért való ima mellett külön ima kéri isten áldását a harcba menő királyra. Nem hiányzik a pápáért és császáráért, a keresztyén világ két földi előjárójáért való imádság sem.

Jámbor reménnyel fordul istenéhez az ember a siralomvölgy minden bajában. Segítséget kér az igazságtalan bírák, a rágalalmazók, ellenség, pestis, szárazság, eső, a mennykő, az éhség, a jóság pusztulása ellen. Hatásos ima tölti el reménnyel azokat, kiknek kedvesei a tenger vagy a háború veszélyének vannak kitéve, a betegekért, a világról lemondókért, rabokért, de az alamizs-

násokért is fohászkodókat. Külön imádság vigasztalja a meddő nőt, ismét más erősít az ördög mesterkedése ellen.

Elhat a szegény ember szava Istenhez és szentjeihez, de igazi foganatját az úr felszenteltje, a pap adja meg. Megáld, nem átkoz. Megáldja a hálószobákat, kiűzvé belőlük a sátán ámitásait. Megáldja a sőt és a vizet, kiűzve belőlük a pokol fajzatát. Megáldja a csecsemőt, felszenteli az eljegyzési gyűrűt és a menyegzői nyoszolyát, utolsó áldással bocsátja el a haldoklót, beszenteli a holt-tetemet. Mindenütt megküzd az ördöggel és műveivel, de különösen a születést, a családalapítást, a halált teszi szentséggé.

A pogányságból csak a babona maradt meg, de ezt is sokban befogadja, mert ki nem írhatja a vallás. A szerencsés napok épp úgy megvannak, mint a szerencsétlenek, melyeken semmihez sem szabad fogni.

Nemcsak a lélek orvosa a pap, hanem a testé is. Más még nincs. Ez a gyűjtemény egyuttal első gyógyszerkönyvünk és diétai tanácsadónk.

Minden más előljárójában ellenségét láthatja a nép; e korban tán inkább mint máskor. A pap hozzá való, megbecsüli, leszáll hozzá, oktatja gyermekeit. A leghatalmasabb rendhez tartozik, Isten külön oltalma alatt áll és még sem veti meg őket. Csak most vált valóvá Sz. István ígéje, hogy »még életöket is készek legyenek feláldozni érte«. A király példáját követve, aki csak tehette, klostromot alapított. A szegényebb, ha egyebet nem, felszabadított szolgáját hagyta az egyházra torlónak (dusnok), hogy halála évfordulóján gyertyával, kaláccsal, más ajándékkal emlékezzék meg róla. Már III. Béla alatt láttuk, minő roppant jövedelemre tettek szert az egyháznagyok a király gondoskodásából. Már is nagy része az országnak lett egyházi birtokká. Ez a birtok pedig, mint el nem idegeníthető, és mivel a saecularisatio veszélye egyre csökkent, úgyszólván napról-napra növekedett. Vele pedig nőttön nőtt az egyház hatalma közügyekben is.

Nem magának köszönhette a magyar egyház azt a kiváltságos, szellemiekben, anyagiakban egyaránt jelentékeny állását. Eleinte a király védte meg a gyöngye csemetét népe haragja ellen, majd a pápa vette oltalmába a már erőre kapottat a király ellen is. Többet tett: állandó felügyelettel, ellenőrzéssel megóvta ama veszélyektől, melyek minden gazdag állami egyházat fenyegetnek: az eltespedéstől, a világi érdekeknek a szellemiek fölé helyezésétől.

Ennyi szolgálat fejében csak természetes volt a pápai jurisdictionak kiterjesztése, nemcsak az egyház, hanem az állam ügyeibe való folytonos beavatkozása. Már III. Ince megadóztatta a magyar egyházakat is általános egyházi célokra. Tovább ment. Midőn az esztergomi kanonokok 1205-ben nem birtak megegyezni az érseki megye püspökeivel az új érsek személye felől, a pápa — igaz, hogy egyetértésben a királlyal — maga helyezte át János érseket Kalocsáról Esztergomba. Amint aztán beállott a királyi tekintély sülyedése, nem a magyar egyház, hanem a pápa használta fel az alkalmat az állami ügyeknek saját szempontjából való igazgatására.

Ez a nagy változás pedig a földbirtokban beállott, az egész nemzetre kiható válságnak volt a következése.

Még III. Béla alatt az országnak talán fele a királyé, mint földesúré is. Kívüle csak a püspökségeknek és apátságoknak van nagy gazdasága. Világi úr

még kevés van, ki ezekéhez hasonló terjedelmű földet és megfelelő számú szolgát hagyhatna örököseire. Ezek a legnagyobb mértékben vett latifundiumok vezették át a magyar népet a telepedés és földművelés első nehézségein. Az ő művők voltak, hogy lenge sátrak helyett már falvak és tanyák borították el a Dunántúl dombos vidékének és az alföldeknek térségeit. Ha még nagy terjedelmű is a legelő és az erdő, a szántóföld szinte napról-napra növekedik rovásukra.

Ha nem is gazdagon, de megelégedetten, szaporodva, gyarapodva élt a nép nagy sokasága. Meg kellett szolgálnia e megélhetésért békében, háboruban, de ez a szolgálat — kivéve a rabszolgákét — pontosan meg volt szabva. Maga a király gondoskodott arról, hogy tisztjei ne sanyargassák alattvalóit. A nagyszámú, mindenfelől ideseregülő telepes bizonyítja, hogy a honi viszonyok kedvezőbb helyzetet biztosítottak úgy az iparos, mint a mezei munkásnak, mintsem a külföldiek és hogy a király szavához, adományához kétség nem fért.

Abban a mértékben, amint szaporodik a népesség és terjed a földművelés, megnövekedik természetesen a föld értéke is. A királynak, ki »egész ellátását a föld népétől kapja«, egyaránt kellett volna gondoskodnia arról, hogy birtokát együtt tartsa és hogy a nép azon a megszokott feltételek alatt teljesítse munkáját.

De éppen az ellenkező történik. A király kezében szétfoszlik birtoka. Ez pedig megfosztja attól a hatalomtól, hogy másokat megakadályozzon a nép elnyomásában és kifosztásában. A királyi birtok volt az egész igazgatásnak, mondhatni az egész állami rendnek, főalapja. Mihelyt nincs meg, az egész közállapotnak meg kellett rendülnie.

E változást mindenütt előidézte a fejlődés békés rendje, magának a közgazdaságnak érdeke. Mert világos, hogy a királyi doménak voltak a legkevésbé jövedelmezők, mert földesuruk nem fordíthatott rájuk annyi gondot mint más, ki csakis gazdaságával foglalkozik. Ez a felaprózás mindenütt előfeltétele az intenzívebb gazdálkodásnak. Csak hogy nálunk hirtelen állott be és így nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és közjogi téren is válságot idézett elő.

E változás gyors beálltának, — hisz III. Béla alatt még semmi nyoma sem észlelhető — elsősorban Imre és Endre harca volt az előidézője. A trón birtokáért előbb kincseket kellett elfecsérelniök, azután, hogy híveket nyerjenek vagy megtartsanak, igazi tőkájükhöz, a földhöz kellett nyúlniök. Az adományozásnak se hossza se vége.

II. Endre alatt még sokkal nagyobb mértékben folyik az adományozás. Nem szükségből, — mert neki nem volt kitől tartania — hanem királyi kegyből, bőkezűségből, melynek mértéke csak a mértéktelenség lehet, mint ő maga mondja. Adományozott elsősorban Gertrud családjának és híveinek, aztán azoknak, kik előbb bűnös terveit szolgálták, végre boldog-boldogtalannak, ki közelébe férközhetett. Minden pontos számadásnak, ellenőrzésnek vége. Hiszen előfordult, hogy a király egy és ugyanazon birtokot, rövid időn belül, kétszer is elajándékozta, »mert az ember feje nem káptalan; nem emlékezhetik mindenre«. Az elveszett munkát, adót, szolgálatot nem pótolta semmi. A királyi udvar, hogy is lehetett másként ily királyi pár alatt, addig nem látott pompát fejtett ki. A németeket egyenesen buzdítják, jőjjenek ide, itt az aranyélet, a királyné úrrá

teszi mindnyáját. A föld népe tehát, bármennyi új terhet rakjanak reá, már nem tarthatja el a királyt. Más jövedelem pedig, ha volt is, megfogyott, mert az egyház és a mágnások — ez a jellemző név ekkor fordul elő először — magoknak foglalták le. Már egy évtized múlva a tönk szélén áll a királlyal együtt az állam is. II. Endre maga nem bír más orvosságot találni, mint a várföldek visszavételét. Ehhez megnyeri a pápa beleegyezését is, mert hisz II. Endrének, ki koro-

54. ábra. II. Endre első nagypecsétje.

názásakor esküt tett a korona jogainak megőrzésére, nem is állott hatalmában azokat elidegeníteni.

De a visszaszerzés már nem megy oly egyszerűen mint száz év előtt Kálmán korában. Nem is szólva az egyházi birtokról, mely csak akkor vált érinthetlenné, a mágnásoknak is volt hatalma a visszavétel megakadályozására. Így a gazdasági helyzet javítása csak belső háboruk vagy legalább örökös pörök árán volt elérhető. A király, előbb minden jog és birtok őre, most az állami rend lebontója.

Az addig a királyban személyesített állami rendnek megdőlése még a legkisebb exisztenciákkal is érezteti hatását. Mert ki tarthatja most vissza az ispánt,

a hadnagyokat, a századosokat, hogy az eddigieknél nagyobb terheket ne rójanak a várnépek vállára? Ki tarthatja vissza a magánbirtokosokat, hogy hasonlóképp ne erősítsék magokat, szolgáló népeik rovására, a kitörő küzdelemre? Mindenek fölött: ki tarthatja vissza a már hatalmas mágnásokat, hogy élve az alkalommal mind többet ne foglaljanak el a királyi birtokból, ne hajtsák uralmuk alá a szomszéd szabad birtokosokat, addig kizárólag a királynak fegyvereseit?

Európa minden országában ily viszonyok közt kezdődött a feudalitás. Nem szabad feledni, hogy éppen a magyar urak jelentékeny része idegen eredetű. Jól tudják, minő biztosságot nyújt nekik, a király ellen is, a fegyveres hatalom. Amilyen mértékben terjed földbirtokuk, abban a mértékben képesebbek nagyobb csapatok felfegyverezésére és eltartására. Az pedig természetes, hogy alattvalóiktól nemcsak adót és szolgálatot követelnek, mint a király tette, hanem, nyugoti példányképeik módjára, felségjogokat is gyakorolnak, különösen a bíraskodás jogát. Még a patriarchális királyság volt s lehetett csak az egyetlen védelem a hűbéri zsarnokság ellen, mely egyaránt fenyegeti a nemest és pórt, az addig királyi birtokon vitéz módjára élő várjobbágyot, de még az egyházat is.

Látjuk, hogy a földnek nemcsak a királyra, az egyházra nézve van rendkívüli jelentősége, hanem a most történetünkben először fölszínre kerülő, még csirában levő hűbéres arisztokráciára nézve is. »A föld az ember«: volt minden középkori jogfelfogás alapja — minden jognak forrása a föld; birtokosának csak ez szerzi meg mindazt, mi aztán a nemességet uralkodó renddé tette. De nem csekélyebb a jelentősége a földnek a népre nézve sem. Városi élet még alig van, minden magyarnak megélhetése csaknem kivétel nélkül attól függ, mennyi jut neki a földből és minő feltételek közt élvezheti annak hasznát.

Későbbi századokban polgárháborúhoz, forradalomhoz vezetett ez a kérdés. Most annyira szilárdul áll lent a Kálmán megállapította rend, hogy ilyen kitörésről nem tudunk semmit. De azért általános ott is a mozgalom. A várjobbágytól kezdve az utolsó hetesig segíteni akar mindenki állapotán, mert a régiben már úgy sem maradhat meg. Segíteni akar földjének kiterjesztésével, szolgálatainak könnyítésével.

A váradi egyház tűzpróbáiról vezetett lajstromnak, ennek a II. Endre első éveiből ránk maradt emlékek, történeti jelentősége éppen ezen mozgalom részleteinek megőrzésében áll.

»Nyiri falusiak, a szolnoki vár sütői, panaszt emeltek néhány, abban a faluban lakó szabad ember, t. i. Fekete, Agya és Mihály és más nemükhöz tartozók ellen, mondván, hogy azok jöttek. Amazok ellenben azt mondták, hogy földjük közös a várbeliekével, nemők első megszállása óta. Miklós nádorispán lévén a bíró, a Majsa falvába való Detre a poroszló, a várbeliek embere vitte a vasat és bebizonyította igazságát.«

»A kenesiek, t. i. Kéri, Orosz, Mikó és a többiek Doboka tartományából, Tördemicz udvarbíró előtt beperelték a pelenkaiakat, t. i. Turzót, Jólegényt, Gyokot és másokat két ekényi, 200 kepényi földért, mondván, hogy azt erőszakosan foglalták el. A pelenkaiak meg azt válaszolták, hogy az a vár földje,

meg az övék. Tördemicz törvényt látva felettük, poroszlójával, a szentai Ockyval elküldte őket tűzpróbára, Váradra, hol a kenesiek embere, Péter, megégette magát.«

Látszik ebből, hogy az egyfoglalkozású polgárok közösen bírnak egy részt a vár földjéből és igyekszenek kiszorítani annak használatából olyanokat is, kik előbb részesedtek benne. Sokhelyütt megegyezésre kerül a dolog és akkor a bíróság pontosan megjelöli a határokat. Fontos lépés ez a magántulajdon és a jobb művelés felé.

Még ott is, hol egyes elemek magasabb rangot töreksenek elfoglalni a várhierarchiában, ez csak azért történik, mert a magasabb ranggal vagy több és jobb föld vagy kevesebb szolgálmány jár. Ugyanez az oka, ha másokat meg lejjebb akarnak taszítani.

Maga a várnépe azon van, hogy közülük való ki ne emelkedjék, ne szabaduljon a szolgálattól, ne kapjon külön részt a földből. Borsod vára polgárai bepanaszolták Cykirket és testvéreit, mondván, hogy azok az ő hadukhoz tartoznak. Ezek azonban nemeseknek, a király vitézeinek állították magokat. A tűzpróba előtt a várnépe és jobbágyaik meghátráltak. Elhatározták, hogy visszaadják nekik két ekényi földjüket és azt körül is határolják.

Vannak aztán bonyolódottabb esetek is, melyek mutatják, hogy a perlekedés rákfenéje már nagyon elharapódzott.

A társadalom különböző elemei kezdenek összefolyni és így törvénynek kellett végeznie azt, mit eddig a szokás tett: szétválasztásukat. Most a szabadon és szolgán kívül töménytelen a száma a függőnek, kinek kötelességét és jogát a királlyal, földesurával vagy gazdájával és saját hadával szemben pontosan kellett körvonalozni.

II. Endre mit sem törődött szent Istvánnak azzal az alaptörvényével, hogy a király földje és szolgáló népe el nem idegeníthető. Már III. László idejében, midőn ő még kormányzó volt, intenie kellett őt Ince pápának, hogy ne idegenítse el a királyi javakat. Az éveken át tartó dinom-dánomban rá sem ért arra gondolni, hová vezet a tőkéből való élés. Nemcsak egyes jószágokat adományoz el jókedvében, az egész Goramegyét odaadja a topuszkói cisztercita apátságának.

Midőn leányát Erzsébetet négy éves korában eljegyezte Lajosnak, a thüringiai örgróf fiának, a gyermekara hozományát és kelengyéjét Németországban is megcsodálták. Ez a kincs megfelelt nemcsak a királyi hiúságnak, hanem a nemzeti pompaszeretetnek is, a magyar egyik legrégibb jellemvonásának. De az az 5000 márká, mit III. Béla a többi nagy ajándékon felül birodalma határán búcsúzásnál adatott át Fridrik császárnak, a királyi kincstár feleslegéből került ki, ez a roppant költség ellenben a szegény magyar lelketlen elnyomásának árán volt csak előteremthető.

55. ábra. A váradi káptalan legrégibb pecsétje.

A fény nemcsak százezrek nyomorát takarta el, hanem a királyné bűnét is. Mily magasan állott a királyné, az első magyar ember neje, nemzetünk fel-fogásában! Borzasztónak kellett történni, hogy Gertrudot, mialatt Endre 1213-ban Halicsban hadakozott, a magyar urak, Péter ispán és Simon, Bánk nádor veje, Pilisben, hol sok vendég gyűlt össze vadászatra, megöljék.

E gyilkosság politikai okai szembetűnők. Gertrud minden jövedelmet, minden méltóságot testvéreinek és a német vendégeknek juttat. Egyik testvérét, Bertoldot, megteszi kalocsai érseknek, noha a pápa mit sem akart tudni a tanulatlan, léha ifjuról, megteszi még erdélyi vajdának is. Másik testvérét, Ekbertet, kinek része volt Hohenstauf Fülöp német király meggyilkolásában, cinkostársaival együtt védelmébe veszi és gazdagon ellátja. Az egész Barcaságot odaadományoztatja a német lovagrendnek, oly kiváltságokkal, melyek egyenesen sértették az állam egységét. Mint a krónika mondta Péter koráról, az agyonsanyargatott Magyarországot mindenestől át akarta adni a németeknek.

Bánthatta a magyar urakat ez a mellőzés, még jobban bánthatta az ország szembetűnő romlása. Az ellenzéki szellem újra feltámad; Endre meg is írja a pápának, hogy »mágnásai mindig készek az ellenmondásra. Már 1210-ben követeket akartak küldeni Géza herceg fiaiért, kik Konstantinápolyban éltek. Midőn semmi sem használt, a királynéban látva minden baj forrását, attól akarták az országot megszabadítani. A német kútfők úgy is állítják elő az eseményt, mint a nemzeti harag kitörését a németek ellen.

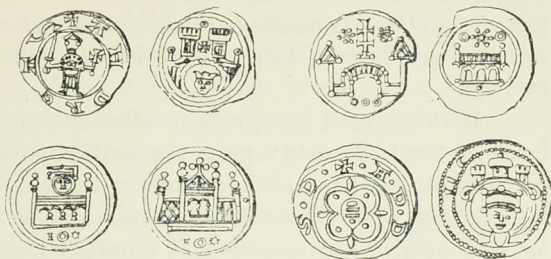
De drámaivá a gyűlöletet személyes ok tette. »A királyné, bizonyára az ördög ösztönére, Bánk bánnak, a nagyságos férfinak, nejét, testvéreinek, ki vendége volt, erőszakosan megkerítette.« Nehéz volt elhinni ilyen dolgot Sz. Erzsébet anyjáról, úgy mint később Nagy Lajos anyjáról is, ki hasonlót mívelt. De a hagyományban kételkedni alig lehet. Mint Tarquinius esetében, nem a zsarnok elnyomás, hanem a magyar Lukrécia sorsa idézte elő a véres megoldást. A magyar ember becsülete nem birt belenyugodni abba a morálba, »hogy a királyi vér nem szennyez«.

Endrét ez a válság sem javítja meg. Úgy látszik nem büntethette a tetteket. Bánk bánt még sokkal később is magas tisztségekben találjuk. Vezetését most János esztergomi érsek vette át, ki, az egyház érdekében, egyetértve a pápával is, egyre Halics felé irányította a király figyelmét és hadi erejét. Endre ezt az országot kisebb fiának akarta megszerezni; a pápa az egyháznak. De többet mint királyi címet a maga és fia Kálmán részére ott sem nyert. Minden vér- és pénzáldozat kárba veszett, mert az oroszok nem akarták a magyar uralmat, még kevésbbé a katolikus vallást.

Az ország belső ügyeiben semmi változás. Az adományozás, foglalás, erőszakoskodás tovább folytatódik. A költségeket a regálék jövedelmének emeléséből akarják fedezni. Megdrágul a só és a király évenként többször is veret pénzt és pedig rossz pénzt, hogy a *lucrum camerae*-n annál többet nyerjen. Midőn már tetőponton az elégedetlenség, eszébe jut, több mint húsz évvel fogadalma után, melyet oly rútul megszegett, hogy a Szentföldre kell mennie. Elszökik országa bajai elől. Nem is Krisztus sírja vonzza, hanem az a remény, hogy a Konstantinápolyban felállított latin birodalom császára lehet. A költség-

get kölcsönökből keríti elő, melyeket aztán soha sem fizet meg. Hajóhada nincs; hogy Velencétől az átkeléshez gályákat kapjon, nemcsak Záráról mond le, hanem oly kereskedelmi szerződést köt a köztársasággal, mely annak a lehető legnagyobb hasznot biztosítja. Palesztinában vitézül verekszik népével a török ellen, de minden eredmény nélkül. Hazafelé szárazföldön jó, betér minden lehető udvarhoz, örményhez, göröghöz, latinhoz, bolgárhoz vendégeskedni. Mindenütt el-

56. ábra. II. Endre ezüstdénárai.

jegyzi valamelyik fiát, leányát. Ő maga már előbb nőül vette Auxerrei Jolántát, a későbbi konstantinápolyi császár leányát. Hazatérve belátja, hogy több fiát és leányát jegyezte el, mint mennyi van, és tanácsot kér a pápától.

Itthon pedig, ahol eddig is csak a király személyes jelenléte tartott fenn valamelyes rendet, távollétében gyökeresen felfordul minden. Helytartóját, János érseket, az urak kiűzik az országból. Midőn a király több mint egy év után, 1218-ban visszajő, nem lát már módot arra, hogy magán segítsen. Adóságait nem fizethette, ami földje, jövedelme még volt, időközben lefoglalták ellenségei. Egyetlen eszköze maradt: István törvényének alkalmazása, a vár-földek visszavétele, a jövedelmek visszaszerzése.

57. ábra. II. Endre aranybullája.

Meg is történt a visszafoglalás kísérlete. Az ifjabb király, IV. Béla, kit atyja mintegy társuralkodónak vett magához, erős akaratát egészen e nagy ügynek szentelte. Királyi bírák kezdik mindenütt kutatni a birtoklás jogcímét,

a király emberei a vár szolgálatára igyekeztek visszatéríteni az elszéledt polgárokat. Az első esetben a birtokos urak nyílt ellenállásával találkoztak, a másikkban oly általános forrongással, mely szinte lehetetlenné tette az erőszakos fellépést. Az előbb is meglevő, a földbirtok és a szolgálat körül támadt társadalmi zavar, most, hogy a király közbelépett, egyszerre általánossá lett, országossá fajult.

Ily viszonyok közt, midőn teljes anarchia fenyeget, midőn a hajdan teljhatalmú királyság még a pápa támogatásával sem bírja fenntartani a közrendet és önmagát, jó létre első szabadságlevelünk, az 1222-iki aranybulla. Benne a király, bár még az önkéntes kiváltságadás látszatát fenntartva, valósággal lemond arról a két századon át mindig fenntartott alapelvről, hogy egyedül, saját erejére támaszkodva, törvényes korlát nélkül intézze e haza sorsát.

Ebben a király kifejti, hogy mivel Magyarország nemeseinek Sz. Istvántól eredő szabadsága sokban csorbát szenvedett, ezért a nemesek elődjait és őt is gyakran kérték a birodalom reformációjára. Ő kegyesen meghallgatta folyamodásukat, úgy nekik mint birodalma más embereinek megadván a szent királytól nyert szabadságot, egyebekben is reformálja birodalma állapotát.

E szabadságok a következők:

Évenként, a szent király napjának ünnepét, hacsak fontos ügy vagy betegség nem tartja távol, Székesfejérvárott üli meg. Ha el nem jöhet, minden bizonnal ott lesz a nádor és helyette törvényt lát. Oda minden köznemes (serviens) szabadon elmehet.

Ez volt kezdete a nagy törvényt napoknak, a király szabad fegyveres szolgálái, vagyis a köznemesség, alkotmányos szerepének.

A király soha sem fogat el és nem végeztet ki köznemest valami hatalmas úr kedvéért, törvényes idézés és ítélet nélkül. Ha valakit törvényesen elítéltek, azt semmi hatalmas meg nem védheti. Nem szedet rendkívüli adót, sem füstpénzt tőlük, nem száll be jószágukba, házukba, falujukba, hivatlanul. Az egyház népeitől sem szed rendkívüli adót.

Ez a nemesi adómentességnek eredete. Erre hivatkoztak mindig, noha kétségtelen, hogy a szabadság csak a rendkívüli adóra vonatkozott és a nemesség még századokon át fizette a rendes adót. Sokkal általánosabb ennél a személyes szabadság törvényes biztosítása, melyet mindig egyik fő nemesi kiváltságnak tartottak.

Avitézek jószágán az ispánok csupán pénz és dézsma dolgában ítélezhetnek. Az udvarbíró csakis a várnépe fölött ítélezhetik. Tolvajok és rablók fölött a királyi billogosok ítélnék, de csak az ispán színe előtt. Ez a földesúri bíraskodás kezdete.

Ha a király az országon kívül vezet hadat, a vitézek nem kötelesek vele menni, ha nem fizeti őket, és elmaradásukért visszatérte után nem állíthatja őket hadi törvényszék elé. De ha ellenség támadja meg a birodalmat, mindnyájának el kell menni. Támadó háborúba is kötelesek elmenni az ispánok és a királyi zsoldosok. Ez a hadi köteleességnek, a vitézek szabadsága jogi alapjának, igen lényeges és mégis célszerű megszorítása. A király támadó háborút viselhet ugyan ezentúl is, de csak tisztjeivel. A szabad ember, ha önként nem megy, nem köteles vérét másért, mint a haza védelméért ontani.

Ha egy jobbágy, ki királyi tisztséget visel, a háboruban elesik, fia vagy testvére megfelelő tisztséget nyer. Ha vitéz esik el, fia, a király tetszése szerint, adományban részesül.

Már a törvénytapon is a nádor, mint bíró, a király képe. De különben is ítélhet minden rendű-rangú ember fölött. De a nemesek oly pereiben, melyek fej- és jószágvesztéssel járhatnak, a király tudta nélkül végzést nem hozhat.

Valamivel csekélyebb az udvarbíró (Judex Curiae) hatásköre. Az udvarnál ő is ítélhet mindenben és az ott megkezdett ügyet bárhol be is fejezheti. De ha jószágán tartózkodik, sem meg nem idézheti a feleket, sem poroszlót nem adhat. Nem is tarthat egy bíró sem több helyettest egynél a maga jószágán. Így az ország főbíráinak lehető személyes felelőssége is biztosítva van.

Legfőbb biztosítása a vitézek szabadságának az, hogy a király megyét vagy méltóságot örökös birtokká nem tehet. Ez a nyugoti feudalitás teljes kirekesztése. A »hatalmasok« visszaszorításának másik eszköze az, hogy csak a nádor, a király és királyné udvarbírája és a bán viselhet még más tisztséget is; más jobbágy nem.

Viszont a keletkező úri rend is nyer némi, bár elég kétértelműen fogalmazott biztosítást. A becsületes szolgálatokért nyert birtokokat a király soha sem veheti vissza.

De a nevezetes bulla nemcsak az urakra és vitézekre van tekintettel, hanem a föld népére is. A jobbágyság (országnagyok, ministri) úgy kövessék a királyi udvart, hogy a szegényeket el ne nyomják, ki ne fosszák. A királyi lovászok, solymárok, pecérek ne merjenek a vitézek falvaiban megszállni. Ha az ispán nem intézkedik becsületesen és vára népeit tönkre teszi, az egész ország színe előtt gyalázatosan fosztassék meg méltóságától és amit elvett, térítse meg. A várjobbágyságot a Sz. Istvántól adott szabadságban megerősítik.

Szintúgy a minden nemzetből való telepések (vendégek) a saját régi szabadságukban tartassanak meg.

A pénzügyi zsarolás ellen abban keresnek orvoslást, hogy a kamara ispánjai, a sőtisztek, a pénzbevéltők és vámszedők ezentúl az ország nemesei legyenek. A pénzhamisítás ellen az a cikkely biztosít, hogy az aprópénz (denár) olyan legyen mint Béla király korában, azaz jó ezüst. Az új pénz egy évig marad forgalomban, husvétól husvégig.

Védelmet nyer a nép az egyház ellen is. A dézsmát terményben kell fizetni és nem kell pénzen megváltani. És ha a püspökök mégis azt követelnék, a király nem segíti őket. Még a nő jogát is megvédi. Ha a vitéz fiú hátrahagyása nélkül hal meg, birtoka negyedét leánya kapja, a többiről szabadon rendelkezhetik. Ha nem rendelkezett, atyafiai kapják meg, a közelség foka szerint, és ha nincs senki nemzetségéből, a királyra száll.

A király is nyer biztosítást. Először azt, hogy a nem becsületesen szerzett jószágokat visszaveheti. Másodszor azt, hogy az ispánok elégedjenek meg a megyei jövedelem őket megillető részével, a csöböradót, az ököradót, a vámot és a várnép után való jövedelem két harmadát pedig szolgáltatassák be a királynak.

Hogy a Gertrud alatti állapotok vissza ne jöhessenek, a király megígéri, hogy előkelő külföldieket az ország tanácsa nélkül nem emel semmi méltóságra. De adományt sem kaphat külföldi. Ha valaki mégis kapott vagy vásárolt birtokot, az ország népe azt magához válthatja.

Minde meghatározás történeti érdekű csupán, mert a pillanat szükségét vagy szenvedélyét szolgáló. Csak az utolsó pont — éppen az, melyet törvényesen eltöröltek — él most is a köztudatban, mint a magyar alkotmányos érzületnek első komoly megnyilatkozása.

»Hogy pedig ez az engedményünk és rendelkezésünk úgy a Mi, mint utódaink idejében mindenkorra érvényes legyen, azt hét példányban leirattuk és arany pecsétünkkel megerősítettük. Úgy, hogy az egyiket elküldjék a pápa úrnak és ő bejegyeztesse lajstromába. A második Sz. János, a harmadik a templom vitézeinél, a negyedik a királynál, az ötödik az esztergomi, a hatodik a kalocsai érseknél, a hetedik az idők szerint való nádornál. Azért, hogy ez mindig szem előtt tartva az írást, sem maga el ne térjen tőle, sem pedig a királyt, a nemeseket és másokat ne engedje tőle eltérni azért, hogy ezek örvendezhessenek szabadságuknak és emiatt hozzánk és utódainkhoz mindig hívek maradjanak és a királyi koronától a köteles engedelmességet ne tagadják meg.«

»Azt is megállapítottuk: hogy, ha megtörténnék valaha, hogy Mi, vagy valamely utódunk ellene cselekedni akarna e rendelkezésnek, e szabadságlevelénnél fogva szabadságában álljon úgy a püspököknek, mint más jobbágyoknak és a birodalom nemesének, a mostaniaknak és a későbbieknek, egyetemesen és egyenkint, ellenmondani és ellenállani Nekünk és utódainknak a hűtlenség büntetése nélkül.

»Kelt az ige megtestesülésének 1222. évében: országlásunk 17. évében, Kilit udvari kancellárunk, egri prépost keze által.«

E hét példányból, csudálatos, egy sem maradt meg. Legrégibb az esztergomi káptalanban őrzött, tán 1320 körül írt másolat. Megvan aztán a bulla az 1351-iki törvényben is. Valószínű, hogy a szöveg így lényegesen módosult. Feltűnő, hogy csak a bevezetésben és berekesztésben van szó nemesekről, nobiles, az egész tartalom csak vitézeket, servientes, ismer.

Régi és szinte természetes törekedés e szabadságlevelünket kapcsolatba hozni a hét évvel régiebb angol Magna Chartával. Széchenyi Istvánt is hitt benne. De a pontos összehasonlításból tűnik ki, hogy csak az alkotmányos érzületben egyeznek, különben sokkal nagyobb az eltérés a hasonlóságnál. Ott egy zsarnok király ellen védekeznek, itt inkább a gyöngye királyt akarnák erősíteni a hatalmasok elleni küzdelemben.

Az ellenállás jogának megállapítása ilyen alakban, mint kimutattam, inkább aragoniai mintára vezethető vissza. Konstancia királynéval több aragon úr jött be, itt is maradt, birtokot szerzett, családot alapított. Úgy látszik Bánk bán neje az egyiknek nővére volt.

Ettől eltekintve, egészen nemzetinek mondhatjuk e nevezetes alaptörvényt, melyre, százados hagyomány hatása alatt, most is esküt tesz királyunk. Nemzeti, mert minden rendelkezésében csak a honi viszonyokkal számol, gyakorlati és nem általános eszményi célokat akar megvalósítani

Sőt, mit eddig alig vettek észre, egy igazi, kizárólagos nemzeti mozgalomnak látjuk benne győzelmét. Azét, mely Gertrudot megölte és gyűlevész hadát elsöpörte. Azét, mely az idegen uralom ellen újra trónra ültette az Árpád-háza, mely a még idegen egyház ellen feltámasztotta a pogányságot, mely mindig leghívebb támasza volt királyának, de még az ellen is kész fegyverre kelni, ha az idegen bálványt imád.

Okleveleink, emlékeink, törvényeink sokat szólnak püspökökről, ispánokról, hatalmas országnagyokról, vendégekről, de még a vár szegény népéről is. Csak éppen a szabad, fegyveres magyarról, »a király szolgájáról«, feledkeznek meg. A régi magyar közszabadságnak ez a még élő maradványa átélte a patriarchális korszak századait, harcolva, eldöntve a trónért, országért, birodalomért vívott küzdelmeket, de alig változva lényegében. Ha nincs harc, otthon, falujában él gazdálkodva, szolgálival, de a haza iránt való mély érdeklődése, szeretete ott sem hagyja el. Ez teremti benne azt a közös érzületet, mely vezetővé teszi, midőn sem a király, sem az egyház, sem az urak a magyaron segíteni nem birnak. Keresztyn lett, de egyebekben műveltsége, lelke alig változott.

Az ország romlásával a maga vesztét siratja, jobban mint bármi más rend és osztály. Büszke lelke nem tudja elviselni, hogy más is lehessen ura, parancsolója, mint Árpádnak véréből való született királya. A nyugoti hűbériséget, mely a szabadot a gróf, herceg vagy püspök szolgájává teszi, mely ezek bírósága elé vonja, rendelkezést ad nekik élete, vagyona, becsülete fölött, a szittya magyar nem tűrhette.

Célja, a patriarchális, nemzeti királyság teljes restaurációja. Ez értelemben törekvése reakció: egy történeti folyamat megakasztása. De e reakciót elfogadhatóvá, szentté teszi az a szó, melynél gyakrabban egy sem fordul elő az aranybullában: a szabadság, az ősmagyar szittya szabadság szava.

Ez a reakció leginkább a pénzügyek terén nyilvánul. Ha a királyságot uradalmainak terménygazdasága nem tarthatja már fenn, pénzgazdaságra kell átmenni, az adók növelésére, a regálék szigorubb kiaknázására. Így történt ez Nyugaton mindenütt. Ehelyett el akarják távolítani az izmaelitákat és zsidókat, az egyedüli elemeket, melyek az egyházon kívül a pénzgazdasághoz értettek és melyek inkább megszorítják, mint növelik a király adószedési jogát.

Hogy valóban volt ebben a mozgalomban valami a Vataéra és Jánoséra emlékeztető, azt legjobban a most megnyíló törvényt napok története bizonyítja. Honorius pápa Magyarország nemeseihez, ispánjaihoz, báróihoz és egész népéhez intézett levelében már 1223. március 30-án panaszodik, hogy a dézsmát nem fizetik. Isten nevében felszólítja »a tiszteletreméltó uraságokat«, adják meg az egyháznak, amit apáik megadtak. A pápa már előbb felszólít több főpapot, csillapítsa a tömeget, »mert a nagyszámú sokaságot nem egykönnyen lehet észszerű okokkal lecsillapítani«. Úgy tudja, hogy az új törvény óta Magyarországon évenként kétszer összegyűl »minden nép« és kedvelt fiának, a dicső magyar királynak, is ott kell lennie. Ez a tömeg nehezen teljesíthető, igaztalan követelésekkel lép fel, hogy t. i. a gyűlölt mánásokat és nemeseket fosszák meg tisztjoktól, üzzék ki az országból, jószágukat meg osszák fel a nép közt. Ha a király enged, igaztalanul cselekszik; ha nem enged, a maga és szolgálai

élete forog veszedelemben. A törvényt napokból — annyi volt a panaszos — egyszerre a pogánykori nemzetgyűlés fejlődött, mely felelősségre vonta a hibás vezéreket és bírakat. A pápa épp oly gyanuval nézte a magyar nagy szabadságlevelet, mint az angol alkotmány kezdeteit.

Pedig a magyar egyház már eleve is biztosította helyzetét. Az aranybulla minden régi szabadság megújítását ígérte, és mint minden »reformáció«, valamely elmúlt, idealizált korhoz, Sz. Istvánéhoz fűzte a kor törekvését, a nemesi szabadságot. Históriailag el nem fogadható alap, — de a történeti jog iránt való érzéket bizonyítja. Ki hivatkozhatott volna a szent királyokra nagyobb joggal az egyháznál? Talán már az aranybulla kiadása előtt összefoglalja a papi rend szabadságát. Ennek lényege az egyházi bíróság különválasztása a világitól. Az alperes fóruma a döntő. Ha világi papot mégis világi törvényszék elé akarna vinni, máris elvesztette perét. A másik az adómentesség, melyet már Nagy Károly kapitularéi megadtak a klérusnak. »Pilist viselő ember nem fizet sem füstpénzt, sem más adót.« Az adószedőt a pap kidobhatja, mint tolvajt, vagy rablót, ha pedig jobbágy kísérelné meg, a király haragját vonja magára. »Ügy illik, hogy az istentisztelet szabadságában föl legyenek mentve a világi teher alól.«

Ily nagy kiváltságok birtokában a papi rend itt is elzárt kasztnak készül, mint Németországban. A püspökök csak szabad, semminő szolgaságnak alávetett személyeket szentelhetnek fel, udvarnokokat vagy várnépbelit sem.

A külön szabadságlevelek közt legfontosabb az erdélyi szászoknak adott (1224). Ez annál nevezetesebb, mert a németek éppen akkor nem voltak nálunk valami nagyon népszerűek. Valószínűleg annak köszönték a szászok a királyi kegyet, hogy a német lovagrendnek, mely nagy kiváltságaival meg nem elégedve kővárakat épített és egészen elszakadni készült, nem nyújtottak segítséget, hanem hívek maradtak. Itt is a szászok alázatos könyörgése, lábai elé borulása indítja a királyt arra, hogy II. Gézától nyert jogait megerősítse.

Megengedi, hogy egy nép legyen az egész lakosság Szászvárostól (város) Barótig, Sebes és Daróc földjével együtt. A szebenin kívül, minden ispánság megszűnik. A szebeni ispán csak közülük valót rendelhet bíról és ezt a nép maga válassza. Nem kötelesek pénzváltás végett megjelenni, hanem évenként 500 márkán megváltják a *lucrum camerae*-t. Ehhez az adóhoz azonban mindnyájan hozzájárulnak, kivéve azt, kit kiváltsága alóla fölment. Az adószedőnek, míg köztük tartózkodik, naponként három latot fizetnek. Ha az országban van háború, 500 katonát állítanak, ha maga a király vezet külföldre sereget, 100-at, ha csak jobbágya, 50-et. Ha a király hozzájuk jó, háromszor kötelesek őt megvendéglenni; a vajdát csak kétszer, egyszer jövet, egyszer menet.

Papjaikat magok választják és bemutatják és az egyházi terheket a régi szokás szerint viselik.

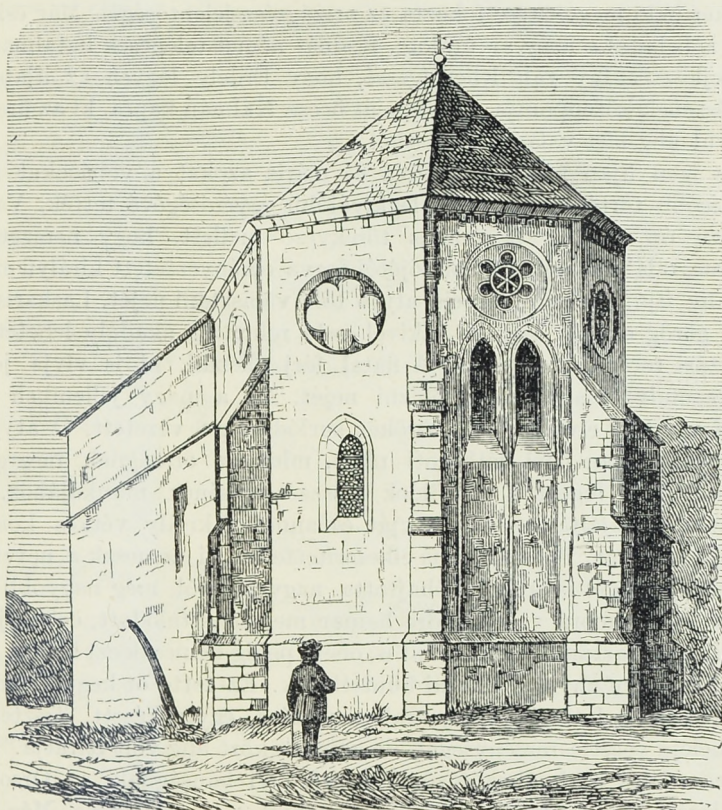
Legnagyobb kiváltságuk azonban az, hogy ispánjuktól csakis magához a királyhoz viszik peröket. Így a nádornak még az aranybullában is megemlített joga, hogy a birodalom minden személye fölött ítélt, már is megcsorbult.

Nemcsak egy nép válik belőlük; területük is egészen zárt és csak egyféle jogot ismerő. A király területükön nem adományozhat. Ki van azonban kötve, hogy az erdő és víz használatában szegény, gazdag egyformán részesüljön.

A besenyők és az ekkor először említett oláhok erdejét is együtt használhatják a régi lakókkal.

A lovagrend privilégiumait is megerősítette a király, noha az már akkor is magára vonta haragját, minthogy kővárakat épített és jogtalanul pénzt verekedett. Kiengesztelte, hogy Salzai Hermann, a rend kitűnő nagymestere, birodalmát a kúnok rovására az Aldunáig terjesztette. De midőn ez, mintha nem is volna Magyarország, földjét egyenesen Sz. Péternek ajánlja fel, a magyar urak

58. ábra. A kereszi apátság.

nem tűrték tovább. Magyar sereg indult ellenök és már 1226-ban mindenestől kimentek az országból. Még a pápa is kijelentette, hogy úgy bántak a királlyal, mint a »keblen melengetett kigyó«. Viselkedésök az őket befogadó Lengyelországban — ők Poroszország alapítói — megmutatta, minő igaz ez az ítélet.

Csakis ez oklevelekből látjuk Erdély akkori állapotát, népességének, műveltségének haladását. A meglehetősen néptelen országot, a mindjobban kelet felé haladó magyar telepítés mellett, a flandriaiak és szászok bevándorolt rajai veszik birtokukba. Megjelennek már köztük, délfelől jöve, a pásztorkodó oláhok is. A német és magyar telepítés útját várak és monostorok jelölik. A határ őrzése

a székeleyekre van bízva, kik ekkor tán már a Hargitáig hatolnak előre. Melletők azonban több harcos besenyő telep is megszállott. A szláv lakosságnak, mely a hegyek, folyók legnagyobb részét elnevezte, alig találjuk már nyomát. Az erdőt még csak itt-ott szakítja meg a mező és a művelt föld. Ez még a vadak országa. A dömösi prépostság erdőelvi szolgáló népei évenként húsz nyestbőrt, száz szíjat, egy medvebőrt és egy bölényszarvat voltak kötelesek beszolgáltatni uraiknak.

A kúnok elleni sikeres harc, melyet a német lovagrend indított meg és a vad nép kezdődő megtérítése fokozta ez országrész jelentőségét. Már északi hegyeibe is behatol a magyar uralom. Rodnát német telepesek hatalmas bányavárossá fejlesztik. Így vált lehetségessé, hogy Erdély legyen az ifjabb király kijelölt részének középpontja. Szlavóniát öccse Kálmán kapta, ki az üres királyi címen kívül alig birt valamit Halicsból.

Béla igen ifjan fejlődött férfivá és máris azokat a vonásokat mutatja, melyek később történetünk egyik legkiválóbb egyéniségévé tették. Vasakarat, nagy józan ész és ama becsületes törekvése mellett, hogy nemzete bajain segítsen, megtaláljuk benne a bölcsőjétől fogva elkényeztetett királyfi szeszélyét is. Még alig ifjú, máris el akarja atyja tőle választani nejét, Laskaris Máriát, a nikaiai görög császár leányát, akivel való rokonság akadály lehetett Endre latin császári terveinek útjában. A fiatal férj ellenáll, ki is vívja jogát, de néhány év múlva maga akarja elűzni nejét. Az a nagy jellembeli ellentét, mely léha atyjától elválasztotta, örökös surlódásokra vezetett. Ő atyjában és annak tanácsosaiban nem láthatott mást, mint az országnak megrontóit és igaz szenvedéllyel fogott a várföldek visszaszerzésének munkájához, melynél mindig szemben találta magát atyját és annak a király vétkes könnyelműségén élő udvarát. Ha már ez is elkésértette őt, ki nemcsak a nevet, hanem az uralom teljességét is örökölni óhajtott nagyatyjától, még nagyobb hatással volt rá anyja szomorú vége. Endre hamar megvigasztalódott, örök ifjun vette el második nejét, aztán a harmadikat is, öneki pedig nemcsak ezt kellett elnéznie, hanem azt is, hogy anyja gyilkosai büntetlenek. Ez tette őt kegyetlenné, annál is inkább, mert a bosszú napja, uralomrajutása, egyre késett. Tisztelte őt a magyar, beléje vetette reménységét, de az urak közt alig volt barátja.

Béla erdélyi uralmához fűződik a szörényi bánságnak, az Orsovától az Olt torkolatáig terjedő tartománynak, megszerzése és szervezése. Még a bolgárok ellen is szerencsésen harcolt. Energiája a várföldek visszaszerzésének nagy ügyét is előre vitte. Már ujjong: »kiszűtött a napja a magyarok megváltásának, a királyi hatalom visszaállításának, a korona szabadsága visszaszerzésének«. De az alapbajon segíteni még sem birt. Atyja tovább is tékozolt, a királyi jövedelmeket ezentúl is az előlegező izmaeliták és zsidók kezelték és e jövedelmek a nép sanyargatása nélkül nem voltak felesigázhatók, pedig most már három udvartartás is van az országban, Endre pedig nejének négy megye, köztük Somogy és Zala, egész jövedelmét köti le. Ebbe az egyház nem birt belenyugodni. Nem tűrhette, hogy szerencsének és zsidók uralkodjanak keresztyének fölött. Eltávolításukat követelte: hiába. Jellemző, hogy az egyház sérelmei közt említi azt is, hogy a király világiakat adományozott meg gazdagon. A szí-

gorú, kérlelhetetlen IX. Gergely pápa is beavatkozik. Róbert esztergomi érsek, maga is idegen, kiátkozással fenyegetődzik, ha a király újabb szabadságlevelet nem ad. Így történt az aranybulla változtatott kiadása 1231-ben. Ezt az oklevelet a királyon kívül két fia is megpecsételi és esküt tesz megtartására.

1222-ben a vitézek akarták orvosolni az ország baját, most az egyház vállalkozik e nehéz feladatra. Ehhez képest a törvény meg nem tartása esetén nem a fegyveres fölkelés fenyeget, hanem a kiátkozás. Az egyház az ellenőrző: a törvényt napokon ott kell lenni a főpapoknak is, a szabadság megerősítésére.

Egyebekben különösen a hadi kötelezettségre vonatkozó módosítások jelentékenyek. Külföldi háboruba a nemesek most sem kötelesek követni a

királyt, hanem igenis az ispánokon kívül még a zsoldosok, várjobbágyok és azok is, kik nagy földbirtokokat kaptak. A védelmi háborúról szóló részt azzal töldják meg, hogy az országból kiűzött ellenséget valamennyien, a serviensek is, kötelesek üldözni a határon túl is. Az egyház és a nemesek népei nem kényszeríthetők gyepek vágására, árkok ásására, kerítés készítésére, bárminő királyi építésre, vagy arra, hogy műhelyben dolgozzanak.

Az 1222-i aranybullának az egyházra nem kedvező pontjai kimaradnak. Ellenben az egyházi kiváltságok igen lénye-

60. ábra. Béla ifjabb király pecsétje.

gesen gyarapodnak. A nádor, kinek bírósági hatalmát mindenki fölött újra kimondják, nemcsak hogy egyházi személyek fölött nem ítéltet, hanem házassági és hitbérügyekben sem. Azok egyházi törvényszék elé tartoznak. Az izmaeliták és zsidók elleni cikkelyek szószerint megerősítetnek.

Közjogi tekintetben legfontosabb a királynak az az ígérete, hogy ha a nádor rosszul igazgatta az ország és a király ügyeit és a törvényt napon folyamodnak, hogy »tegyen oda hasznosabbat, kit akar«, ezt a kérést meg fogja hallgatni. Ez a kormány politikai felelősségének első nyoma törvényünkben.

Ezt a törvényt sem hajthatta végre a király, legkevésbé az egyház legelőbb óhaját, a zsidók és izmaeliták eltávolítását. Ezért, és csakis ezért, az érsek már 1232 februáriusban interdictum alá helyezte nemcsak a királyt, hanem az egész országot. A harangok nem zúgtak, a házasságokat pap meg nem áldja, a holtak nem nyughatnak megszentelt földben. A király bűne miatt az egész nemzet elől bezáródik a mennyekbe vezető út. Azt a királyt, kinek ősei itt megalapították az egyházat, ki maga is küzdött a Szentföldön, Halicsban, a Balkán-

félszigeten, kirekesztik a vallás áldásaiból. Azt a királyt, kinek leányát, Erzsébetet, éppen akkor készült szentté avatni a pápa.

61. ábra. Endre és Gertrud areképei. (Hermann thüringi tartománygróf psalteriumából.)

Róbert érsek e szigorát még IX. Gergely is megsokalta. Már júliusban fel szólítja az érseket, függessze fel az egyházi fenyítéket. A király kiátkozásának

jogát magának tartja fenn, az ügyek rendezésére pedig legátust küld ide. Most már nem a magyar egyház első főpapja, hanem maga Róma veszi kezébe a rendezés nagy művét. Praenestei Jakab legátus el is jó és 1233 Sz. István napján a Halicsba készülõ vonakodó királyt rábirja, hogy új bullát állítson ki.

Ebben már nincs szó szabadságról, adó könnyítéseirõl, igazságos bíró-ságról. Az egyház megköveteli, hogy zsidó és izmaelita ne csak tisztséget ne kaphasson, hanem oly jelet viseljen, melyrõl mindjárt megismerik. Azok közülök, kik mégis keresztyén szolgát tartanak vagy keresztyén asszonnyal élnek, elvesztik vagyonukat és a keresztyének szolgaságába eladatnak.

De ezt még menthetné a fanatizmus. Ami aztán következik, a király kifosztása az egyes egyházak javára. Részletesen — itt nincs kétértelmûség és az eredeti oklevél is megmaradt Esztergomban — elõsorolják, szinte vég nélkül, hány ezer kõsõ jár évenként minden püspökségnek, minden monostornak. A mennyiség a szó szoros értelmében töménytelen — ez a szavunk a 10.000-et jelentõ perzsa tumen-ból, az oklevélben : thyminus — ered. A királynak már csak a sója maradt meg ; azt is elvették. Azonfelül még 10.000 márkát kell fizetnie Endrének készpénzben, a domokosrendi predikátorok pesti házánál, az elmulasztottak pótlására.

E nagy momentumban, midõn kezében volt letéve a haza sorsa, az egyház nem állott feladata magaslatán. Midõn a vitézek hoznak törvényt, az ország érdekében fel akarják emelni a hanyatló királyságot. Midõn az egyház dönt : osztozik annak foszlányain.

Endre csak a régi módon kormányozhatott tovább : a saracénusok nélkül el nem lehetett. Ezért, noha akkor a magyarok éppen Boszniában erõs harcot folytattak az eretnekség ellen, a boszniai püspök, a pápa új megbizottja, szintén idegen ember, 1234-ben újra kiátkozta a királyt és országát. Ezzel már nem sokat törõdtek és a pápa is belátta, hogy lehetetlent követel. Miután még a határokat háborító Fridrik osztrák herceget és a stájer urakat legyõzte és leányát nõül adta I. Jakabhoz, Aragonia vitéz és nagylelkû királyához, békén halt meg az egyház hû fia (1235 szept. 21.).

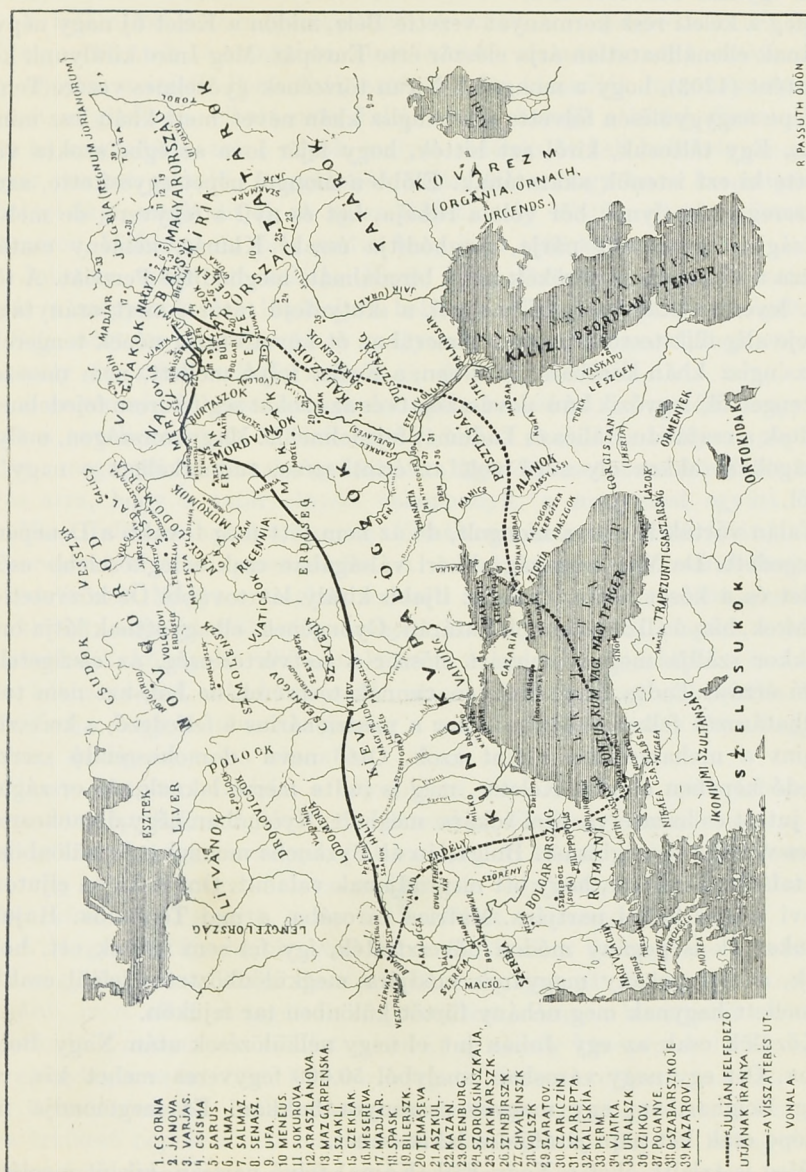
2. A tatárjárás és következései.

Valahára megérte IV. Béla az uralomrajutásnak, a bosszúnak napját. Már három héttel atyja halála után megkoronázták. Mellette öccse, Tótország hercege, vitte a kardot, elõtte Danilo orosz herceg, hûbérese, vezette lovát. Semmi nem bizonyítja jobban, minõ szilárdak a magyar királyság alapjai, annál, hogy még II. Endre sem birta azokat lerontani. Fia teljes hatalommal lép örökébe. Három év múlva kijelentheti, hogy országát visszahelyezte a régi jó állapotba. Álma, III. Bélának és a nagy szent királyoknak örökébe lépni, megvalósított-nak látszott. Akarata a kétkedõket, közömbösöket is magával ragadja. Mindenben öccse, a fõpapak és az ország tanácsával jár el. Már annyira biztosnak érzi magát, hogy adományozni kezd õ is, de módjával.

A pápa irányában is úgy lép fel, mint dicsõ elõdjének öntudatos követõje. Kiviszi még azt is, hogy a pápa egyenesen megengedi a zsidók és izmaeliták megmaradását ; ahogy Portugália királyának is megengedte. Kész az eretnek

bolgárok,¹ bosnyákok ellen hadat viselni, de pápai legátus ne jöjjön vele : szent István jogán ő maga az egyház legátusa. Különben azt hinnék, hogy nem hódí-

lévén elfoglalva, már eleve kijelentette, hogy a magyar királyt az összes fejedelmek közt különösen kedveli. Feloldja őt, a beregi egyezség egyik kiadóját, minden egyházi büntetés alól.

Még a keleti rész kormányát vezette Béla, midőn a Kelet új nagy népvándorlásának ellenállhatatlan árja először érte Európát. Még Imre királyunk korában történt (1203), hogy a mongolok Nirun törzsének győzelmes vezére Temudzsin, népe nagygyűlésén fölvette a Dzsingisz khán nevet, mert khán lesz minden ivadéka. Egy táltosuk, kiről azt hitték, hogy fejér lova az égbe szokta vinni, jelentette ki ezt istenük akaratának. Előbb a mongol népet egyesítette, azután e vad sereggel, melynek bőre volt a ruhája, bot és nyíl a fegyvere, de melynek elszántságban nem volt párja, meghódítja északi Khínát, kemény csatában szétzúzza a khovarezi törökök nagy birodalmát, meghódítja Perzsiát. A török törzsek leverése után az igazi mongol, a »kutyafejű tatár«, mert aránytalanul nagy feje alig illik testéhez, szinte elmerül az őt követő tatár népek tengerében. Még Dzsingisz khán korában, 1223-ban, a Kalka folyó mellett, nem messze az Azovi tengertől, legyőzik kún »lovászaikat« és az azokat segítő orosz fejedelmeket. Ott voltak a csatában Halics és Ladomér fejedelmei is. Magyarországon, melynek ez országokkal akkor oly sűrű volt az érintkezése, tudni kellett e nagy eseményről.

Talán várták is már a mongolt, de az nem jött még tovább a Denepernél. Időt engedett. De Magyarország akkori válságában csak a legközelebb esőt, a várföldet és a kősót nézte. Csak az ifjabb király lát tovább. Őt közvetlenül érik a hírek, hisz ő áll őrt a kúnok határán. Gyöngének, elhagyottnak látja országát. Akkor szállja meg a magyart először a testvértelenség, az elszigeteltség szomorú érzése. Tudta, hogy Keleten vannak testvérei, de hol, azt nem tudta. Béla elhatározta felkeresésöket. Akkor a misszionárius a felfedező, a keresztyén úgy mint a mohamedánus. Mint azok, Ottó nevű domokosrendű szerzetes kereskedő képében elment Keletre, meg is tudta merre laknak, de országukba el nem jutott és hazatérve nem sokára meghalt. Nyomában négy domokosrendű szerzetes vállalja a megbízást. Bulgárián át Byzanceba mennek a legkülönbözőbb népek találkozó helyére, hogy ott megtudjanak valamit. Onnét hajón eljutottak az Azovi tenger keleti partjára, Matrica városába, a mai Támánba. Hajukat, szakállukat ők is pogány módon növesztették, így fel sem tűntek ott, hol az előkelők, a régi pogány magyarok módjára, megkülönböztetés jeléül csak bal fülük mellett hagynak meg néhány fürtöt különben tar fejükön.

Közülök csak az egy Julián jut el nagy nélkülözések után Nagy Bolgárországba. Ott egy nagy városban »melyből 50.000 fegyveres mehet ki«, valószínűleg Bolghariban, egy magyar asszonyra bukkan. Ez megmondja neki, hogy népe csak két napi járóföldre lakik onnét.

»Meg is találta őket a Nagy Etil (Káma) folyó partján, kik őt meglátván és megtudván, hogy magyar, nem kevésbé örültek hazatérésén. Mindenütt körülvették őt faluban, házban és buzgón tudakozódtak a keresztyén magyarok és királyuk felől. Szívesen hallották azt is, mit a hitről és egyebekről beszélt, mert teljességgel magyarul beszéltek és kölcsönösen megértették egymást. Pogányok, mit sem tudnak istenről, de bálványuk sincs, hanem úgy élnek mint a barom.

Nem művelik a földet, ló- és farkashúst és ilyeneket esznek, megisszák a ló tejét és véréit. Tudják véneiktől, hogy azok a magyarok tőlük eredtek, de hogy hol vannak, nem tudták.»

A tatárokkal már megverekedtek, de aztán szövetségeseik lettek és velük együtt pusztítottak 15 országban. Most is közel van a tatár sereg, csak azt várja, hogy eljöjjön a másik Perzsiából, aztán együtt támadják meg Németországot. Mindezt meghallván, elhatározta Julián, hogy hazajő a hírrel. Sietnie is kell, »mert ha megtudják azok a népek, melyek vidékén át kell haladnia, hogy a két magyar nemzet egyesül, meggátolják útját, félve, hogy ha a keresztyénség is egybefűzi őket, meghódítják az egész földet, mely köztük elterül«. Szuszdalon, Lodoméron, Halicson át, félév múlva haza is jő 1236 karácsonyra.

Julianus tehát ott találja Nagy Magyarországot, hová Konstantinus császár a magyarok első lakóhelyét helyezte. Hazavezető útja szolgált aztán IV. Béla névtelen jegyzőjének a magyarok bevándorlása utjának megjelölésére, mely út, mint tudjuk, nagyon is eltér a valóditól.

A szerencsés felfedező az apostol optimizmusával azt remélte, hogy mind-ezeket a távoli népeket, kiknek híreről, létéről csak ő tudósítja a pápát és a királyt, megnyeri a római egyháznak. Egyelőre azonban közelebb volt a kilátás arra, hogy a tatár elnyeli valamennyit, a magyarral együtt.

Mire Julianus hazaért, az új főkhán unokaöccse, Batu khán, már bejött seregével a keleti pusztaságba. A kúnok nyugot felé menekülnek előre, egy részök már Magyarországon keresett oltalmat. Fel is szólítja már Batu Béla királyt, adja ki szökevény szolgálait, ne vonja miattuk magára a háborút. »A kúnoknak könnyebb ellállniuk mint neked. Ők sátrakban vándorolnak, de te házban lakol, neked városaid, váraid vannak, hogy menekülsz kezeim elől?« Tudja, hogy hatalmas és gazdag a magyar király, nem is hiszi, hogy meghódolna, »pedig az volna okosabb«.

Meg is mutatta mindjárt a városokban élő oroszokon, mit várhat tőle a letelepedett nép. Rjzant, Moszkvát, Szuszdalt, Vladimirt sorra felégeti, a lakosságot irtóztató kegyetlenséggel felkoncolja. A kúnok mégis szembeszállnak vele, még egyszer megvívnak tanyáikért, de legyőzetnek. Uralkodó hordájuk, Kuthen királyukkal együtt, akkor kért szállást és menedéket Bélától.

A magyar király bajtársakat látott Kuthenben és népében a bekövetkezendő nagy háborúra. Maga ment eléjük, nagy pompával fogadta őket, annál is inkább, mert eleve megígérték megtérésüket, aztán a körülbelül 40.000 harcost számláló nemzetnek szállást jelölt ki az ország közepén, hol még legkevesebb aránylag a szántóföld, legtöbb a legelő. Bizott erejében, nem látta előre, minő összeütközésnek kell szükségkép beállani egy fegyveres, pásztorkodó, durva erkölcsű nép és a már letelepedett lakosság közt. Együtt is hagyta őket, tulajdon fejedelmök alatt, pedig nem győzte le őket előbb, mint László, az első nagy kún telepítő. Csakhamar kitűnt, hogy a kún nyájak sok kárt tettek a vetésben és hogy ez a vad, buja nép minő kevéssé tartja tiszteletben a magyarok házias életét. Megtorlásra, mint Rogerius mester naívvul megjegyezte, nem lehetett gondolni, oly rútak a kún asszonyok. Számtalan pör származott és általános elégedetlenséget okozott, hogy a király nem bünteti a kelletlen vendége-

ket. Béla általánosabb orvossággal akart a bajon segíteni. Országá tanácsával elhatározta, hogy a kúnokat szétosztja mindenfelé. Ez meg a kúnoknak nem lehetett ínyére: az addig egy vidékre szorítkozott pereskedést kiterjesztette az egész országra és elégedetlenséget keltett mindenfelé. Csak keveseket vígasztalt az, hogy olesón jutnak majd szolgálhoz. Így vált általánossá az elégedetlenség. Most már nem csak az urak fordultak a király ellen, hanem a nép is. Ha a tatár mindjárt jő, mindenki belátja, hogy nagyobb haszonért áldozatot is kell hoznia. Batu khán késése mérgesítette el a viszonyt a kún és a magyar közt; az okozta, hogy mindkettő egy értelemmel fordult el a királytól.

Míg a tatár elbánik az apró orosz fejedelemségekkel, a két egymásra utalt nép itthon egymás erejét fogyasztja. Ami ennél fontosabb, az urak régi haragja a király ellen, melyet addig el kellett rejtetniök, most megnyilvánulhatott, népszerűvé válhatott. A tatár veszélyben senki sem hitt már, de azt mindenki elhitte, hogy a király azért fogadta be a pogányokat, hogy velők elnyomja saját népét. Hát megint Péter, II. István, Gertrud napjai következnek be a szegény magyarra? A kún szabadon járhat be-ki a királyi udvarba; a magyar nem is jöhet ura elé, írásban kell folyamodnia a kancelláriához.

Az urak haragjának okát Rogerius mesteri módon adja elő. Ők is romantikusok voltak a magok nemében, még nem felejtették el, hogy a régi jó időkben mennyi adományt kaptak apáik. »Ez pedig nem hogy adna, visszaveszi azt

63. ábra. Nyilazó kún lovas.

is, ami birtokukban volt. Ez volt a fájdalom, a kard, mely általjárt a magyarok szívéen. Minden a megyei birtokon mult. Mikor Endre eltékozolta a várföldeket, a királyi ispánnak alig maradt néhány embere. Ellenben a tárnokmester és más udvari méltóságok annyira meglépesedtek, hogy semmibe sem vették már a

királyt. Most azok, kiket előbb a csatlósok számtalan sokasága kísért, maguk is alig birtak megélni.

Amennyire forrásaink látni engedik, Béla alkotmányos tekintetben csak egy nagy sérelmet követett el. Elégettette azokat a székeket, melyeken az eléje

64. ábra. Vadászjelenet a kishéni templom oszlopfőjén.

járó jobbágyok ülni szoktak. Nem tanácsurakat akart, hanem alattvalókat. Egyebekben, kivéve hol személyes bosszú hajtotta, mint Gertrud gyilkosai ellen, szigorúan igazságos, mindenben az ország érdekét szem előtt tartó. Mégis csakhamar meg kellett győződnie arról, minő hiba egy büszke arisztokráciát megalázni és meg nem semmisíteni. A kötelességüket teljesítő emberek végzete teljesedett be rajta. Ahol elismerést várt, galád gyűlölettel, rosszakarattal találkozott.

A mongol 1240 decemberben kemény ostrom után elfoglalja Kiev városát. Elpusztult ott minden, csak a védők vitéz vezére, Dimitrij bojár, nyert kegyelmet. Dimitrij pedig, hogy isten haragját népétől eltávolítsa, Magyarország gazdagságára figyelmeztette a khánt.

Mint pogány korában a magyar, a tatár is tél végével indul hadjáratra. Béla tudja, hogy nincs veszteni való ideje, Dénes nádort, a Bánffy család őseit, elküldi az orosz végek őrzésére. Ezek jó állapotáról előbb maga is meggyőződött. Maga Pesten gyűjti maga köré a püspököket és az urakat és végig hordoztatja az országban a véres kardot, mely minden szabad magyar kötelességévé tette fegyveresen, lóháton megjelenni a táborban. Mivel a kúnokra is számítottak, Kuthent is a királyhoz hívták.

Még tanácskoznak, midőn lóhalálában jó a nádor futára, majd maga a nádor, ki éppen csak életét mentette meg; serege ott veszett. A tatár átjött a havason és őt legyőzte. Negyvenezer orosz fejszés járt előtte, »a hatalmas szálfák torlaszain úgy áthágott, mintha lécek lettek volna«. Harmadnapon az ütközet után már megjelentek az ellenség előőrsei, körülnyargalva Pest palánkjait; fala a városnak nem volt. A teljes biztosságból egyszerre a szörnyű veszély tudatára ébrednek. Nagy nemzeti szerencsétlenségnek mindig megtalálják a bűnbakját. Kuthent már előbb őrizet alá helyezték, most a kúnokon töltik bosszújukat. Ők hozták nyakunkra a tatárt, hogy megbosszulják rajtunk sok

vereségeket ; kémlelni jöttek be az országba. A királynak egyszerre elveszett a tekintélye. Hisz ő ki sem mer nyargalni a tatár ellen, holott az osztrák herceg, ki akkor jött meg, mindjárt megszalasztotta az ellenséget. Ez az igazi segítség, ez való királynak, nem Béla. Kuthent és kíséretét megölték, mire a kúnok, kik már Buda felé tartottak, szétoszlanak és szerte pusztítanak az országban.

A gonosztett után lassankint felocsúdnak, komolyan néznek szembe a helyzettel. Az osztrák nem harcolni jött, hanem bujtogatni ; hamar el is távozott. Összegyűlt ellenben a magyar sereg ; 65.000-re tették számát. A tatár vissza is vonul. A király maga vezeti előre seregét és a Sajó partjánál, közel torkolatához, a Muhi pusztánál, üt táborn ; sűrű sorokban összehalmozott sátrait szekérvár veszi körül.

A középkorban igazán csak a pusztai népek értettek a nagy háborúhoz. A görög-római nagy hagyomány Nyugaton kiveszett ; új még nem alakulhatott. A feudális megosztottság, az egyes területek csekélysége vetett véget a nagy céloknak és csak taktikai módokat engedett meg a győzelem kivívására. Ázsiában ellenben parthusok, ujjperzsák, hunnok, arabok, de még az onnan jött pogány magyarok is roppant területeket járnak be hadaikkal és a nagy célokhoz mérik az eszközöket is. Batu serege nehezen volt félmilliónyi, mint állították, de sokkal nagyobb volt, semhogy az akkori közlekedés és ellátás eszközeivel együtt lehetett volna tartani. Ezért, egy központ felé törekedve, legalább négy felől tör be az országba, körülbelül úgy mint a muszka 1849-ben. Batu maga a vereckei szoroson, Peta, miután a sziléziai hercegeket legyőzte, a jablonkain, Kadán valószínűleg a borgóin, és még egy seregök a vöröstoronyin.

Batu még csak a maga hadával nézett farkasszem az egész magyarsággal. Nem csuda, ha nem siet, ismeretlen ellenséggel van dolga. Csak annak örvend, hogy a király bezárta magát a »juhakolba«. A két partot összekötő hidat Kálmán király és Ugrin kalocsai érsek védik dandárukkal. De Batu hajítógépei elűzik az öröket, a tatárság gázlókon átjő a tulsó partról és április 11-én, péntek napján, kora reggel mindenfelől körülözönli a magyar sereget. Ám a két említett hős a templomos vitézek mesterével együtt kitör a táborból páncélosaikkal. Olyan vitézül harcolnak, hogy Batu már visszavonulásra gondol. Ekkor erősítést kap, legjelesebb hadnagya, Szubutáj, csatlakozik hozzá. Egyesülve visszaverik a kitörést és harc képtelenné teszik a három legkiválóbb magyar vezért. Már a táborban sem maradhatnak ; a tatárnak sikerült felgyujtani a szekérvárat. Béla most azon fárad, hogy a bennrekedt roppant tömegből egy erős éket alakítson, mely áttörhesse a könnyű tatár lovasságot. Ez sem sikerül, vége a fegyelemnek, csak kis csapatokban verődnek össze a vitézek, ezekkel könnyen végez a tatár. Már szó sem lehet győzelemről ; még csak egy cél marad hátra : a király megmentése. Lovagjainak egész sora áldozza fel magát, hogy a király kijusson a nyílzáporból. Ezeknek, köztük a Madách és Fáy család őseinek, köszönhető, hogy Béla kijutott és, észak felé nyargalva, megmenekült. A táborban maradtakat is kiűzi végre a tűz ; ezeket kábultságukban szinte védelem nélkül kaszabolja le az ellenség. Egy nap odaveszett Magyarország színe-java, főpapjai, vitézei. Magyarország úgyszólván megsemmisült. A futók

tömege kész áldozata volt a tatár nyilának. Az egész út Pestig leölt és legázolt tetemekkel volt borítva.

A nagy városba a súlyosan megsebesült Kálmán király hozta a szerencsétlenség hírért. Pest már elvesztette izmaelita színét; »igen gazdag német város« lett belőle. A lakosok kérték, maradjon velök, álljon élére védelmöknek, de a vitéz fejedelmet annyira megtörte sebe, hogy még addig sem várt, míg az úrnöket átszállítják. A tulsó partra sietett meghalni. Béla király kimenekült Ausztriába, onnét Dalmáciába. Nem volt, ki egy még lehető általános ellenállást vezessen. Egy éven át nem harcból, hanem vidékenként ismétlődő, tehetetlen megadásból és az egész országra kiterjeszkedő szörnyű pusztításból áll történetünk.

Erdélyben Kadán hada Rodnánál, a nagy bányavárosnál, kezdte meg a támadást. A jó németek kivonultak ellene, színlő visszavonulásában futást láttak, büszkén hazamentek és ittak diadalukra és nem vették észre, hogy visszajő az ellenség. A védtelen várost nem volt nehéz elfoglalni. Az ispán 600 polgárral a tatárokhoz csatlakozott kalauzul, de a többi lakosság egy részét is megkímélték. Ezalatt Bochotor serege legyőzte és megölte a vajdát és sorban elfoglalta a városokat, melyek közt Besztercze, Kőhalom, Szeben, Kolozsvár említetnek. Az áldozatok számát, bizonyára nagy tulzással, magában Szebenben 100.000-re tették. Ellenkezőleg, azt kell hinnünk, hogy abban a hegyes, erdős tartományban menekülhettek még meg legtöbben és csak azok veszték el, kik a tatárok útvonalába eső nagyobb községekben kerestek oltalmat. Kadán a rodnaiak vezetésével gyorsan tovább vonulva, hirtelen Várad előtt termett. A védtelen város hamar elpusztult; a vár védői azt remélték, hogy ellenállhatnak, »mert nagy árkok vették körül, falain fatornyok emelkedtek és sok volt benne a páncélos vitéz«. Előbb lanyhán fogtak az ostromhoz, hogy az őrség elbizakodását még növeljék, csak mikor az már oszladozni kezdett, hozták működésbe hét hajító gépüket, melyek szüntelen rongálták köveikkel a falat. Mikor azután rohammal bejutnak, a vitézeket leölik, »a templomokba menekült asszonyokkal úgy bánnak, hogy jobb elhallgatni mint rosszra tanítani az embereket«.

Rogierius mester még a város veszte előtt elmenekült. Ez az olasz ember nemcsak a politikai viszonyoknak rajzolta meg remek képét, hanem az országos veszedelemnek és saját viszontagságainak is oly élénk leírását hagyta reánk, hogy Gibbon szerint »Siralmas éneke« az egész irodalomban legjobb ismertetése egy barbár nép betörésével járó bajoknak. Midőn az író, a Sárreten bujdokolva, végre eljut Csanádig és ott azt veszi észre, hogy a tatár már oda is bejutott és a Maroson át nincs menekülés, így írja le lelki állapotát: »Égnek borzadt a hajam, testem remegett, nyelvem dadogott, látva hogy közel a kegyetlen halál; nem lehet azt kikerülni. Lelkem előtt láttam a gyilkosokat, testem a halál hideg verejtékét izzadta. Magam előtt láttam, mint várja az ember a halált. Nem lehet többé fegyverhez nyulni, felemelni a kart, mozdítani a lábat, szemlélni a földet. Mindenki félholt volt a félelemtől.« Sok-sok ezer magyar embernek volt hónapokon át ez a lelki állapota.

Egy időre fellélekzenek a szerencsétlenek, kiket az éhség már arra kényszerített, hogy társaik hullája alól kiássák az elrejtett hust vagy lisztet.

A tatár nem bánt senkit, sőt, birtokába jutván a királyi pecsét, Béla nevével azt hirdeti, hogy mindenki jöjjön elő, a tatár távozni készül. A megmaradtak elővánszorognak, a tatár előjárókat, kenézeket rendelt fölöttük és az alföld népe magyar urak vezetése alatt elvégezte az aratást és a behordást. Rogeriust egy ilyen magyar fogadta kegyelemből szolgálójának. Aratás után újra kezdődött a gyilkolás a tatár itt készült telelni, magának foglalta le a termést. Fürtelem elgondolni, hogy akadt magyar, ki hivatalt vállalt a tatároknál. »Volt tán száz ilyen kenézük. Béke volt, vásárt tartottak, gondoskodtak pártatlan igazságszolgáltatásról. Aki szép leányokat hozott nekik, azt birkával, ökörrel vagy lóval ajándékozták meg.«

Már együtt pusztít a tatárral a kún is. Pesttől délre vonulva, ők rombolják el Francavilla hatalmas városát, Szerémben, aztán Bulgáriában keresnek jobb hazát. Hogy az ország egy része se maradjon épen, Fridrik herceg, a jó szomszéd, élve az alkalommal, szintén betör és pusztít Győrig. »Igy falták fel mindenfelől a harapós, élesfogú fenevadak a szegény magyarokat.«

Magyar embert ez a szörnyű istencsapása bírta először versírásra. »Magyarország siralma« a maga nemében épp oly nevezetes emléke e kornak, mint Rogerius műve. Egy becsületes szerzetes írta, ki nemzete bűnének tulajdonítja e nagy megpróbáltatást s csak Istentől vár segítséget. »Mentsd meg Magyarországot és miután annyi gyászt hoztál rája, engedd, hogy ismét örvendjen a nép maradványa.«

A nyugoti keresztyénség elveszettnek tartotta Magyarországot.

Sajnálta, de mit sem tett azért az országért, mely kétszáz év óta elővédje volt. Béla hiába fordult a pápához, hiába fordult a császárhoz, kinek hűbérbe ajánlotta fel birodalmát, ha megmenti. IX. Gergely éppen akkor hirdet keresztesháborút Fridrik császár ellen, midőn a tatár átlépi a Kárpátokat. Ő majd csak akkor segít, ha a császár meghódol. Fridrik is akkorra halasztja, mikorra Rómát elfoglalja.

A birodalom délnyugoti részét még védi a Duna hatalmas folyama. De Béla, csüggedten, már abban sem bíz. Még Sz. István holttestét is elviteti Fejérvárról, hisz a tatár a holtak nyugalmát sem kíméli. Legfőlebb a tenger nyújt még oltalmat. Spalato fölött, Clissa erős várában húzódott meg a királyi család, oda vitték a megmaradt kincseket is. Ideje volt ; mihelyt beállott a Duna jege, Batu átkelt seregével, elpusztítja Pest jobbparti részét, Buda alját és a fővárost, Esztergomot, ostromolja harminc hajítógéppel. Ez volt az országnak nemcsak leggazdagabb, hanem legerősebb városa is. Kőbástyái porba omlottak, kőházait egyenként vették be, kegyetlen bosszút állva azért, hogy a kereskedők elégették kincseiket. Háromszáz úrnő csak azért könyörgött, hogy a khán elé vezessék őket ; arra kérik, engedje őket uralma alatt élni. Batuban meg volt a barbár becsület : kifosztatta, aztán levágatta valamennyit.

Csak három hely védte meg magát : Esztergom vára, melynek aragoniai Simon volt az ispánja, Székesfejérvár, melyet Kadán ostromolt és Pannonhalma. A kőbástya és a számszerijj megbirkózott a tatár gépeivel. Rendes eljárása, hogy t. i. az árkokat előreküldött szolgálóival töltette meg, a hegyen épült, mocsarak védte várak ellen nem használt. Sok idejük nem

volt. Bélát kellett üldözniök. A Dunántúlon úgy mennek át, »mint a nyári záporosó«, torony irányában haladnak a tenger felé. El nem képzelhető gyorsasággal átkelnek a vad hegysegeken és már március elején ott állnak Spalato alatt. Igaz, hogy a Kapella hágója előtt megszabadulnak minden felesleges tehertől: Kadán nagy mulatozás közben levágatja valamennyi foglyát.

Spalato nagyon megijedt; a polgárok azt hitték, horvátok jöttek. De Kadán nem soká időzött; Béla már Trau városába, szigetre, költözött és minthogy ott sem érezte magát biztonságban, hajón tartózkodott. A tatár többször is megkísérlette megusztatni azt a keskeny tengerszorost, mely a várost a szárazföldtől elválasztja. Március végén visszafordul. Kadán Boszniaán át Bulgáriába megy, ott találkozik a Magyarországból egyenesen odatartó Batuval. A két khán tanácsot tart és elhatározza, hogy mindenestől visszamegy Mongoliába, Karakórumba, nemzetök nagy gyűlésére. Így szabadult meg tőlük hazánk földje.

Mi nemzetünk életében egy halálos krízis, a mongol világbirodalomra nézve nem volt több egy kis epizódnál. Oktáj, a nagy khán, 1241 végén meghalt. Örökére Batu tartott igényt, de hiába: terve nem sikerült. Mikor ily nagy érdek forog fenn, még őrséget sem érdemes hagyni ebben a vérevesztett, kiélt országban. Ha később visszatérnek és Itália és Németország pusztítására indulnak, itt úgy sem találnak majd ellentállásra.

Magyarország bukását népe bűneinek tulajdonították a hívők, így a sirató versnek költője is. Az okosak, mint Spalatói Tamás, a nemesek fényűzését, elpuhultságát, egyenetlenségét tették érte felelőssé. A külföldiek a kővárak hiányában látták a baj főokát. A bölcs Rogerius egyaránt méltatja a kúnok bejöveteleiből származó bonyodalmakat és a király és az urak viszonyát elmérségitő okokat.

Történeti szempontból, bár mind ez okok számbavehetők, sokkal mélyebbre nyúlik a katasztrófa gyökere.

Hazánk az átalakulás stádiumát élte. A régi társadalom, melyben a király parancsolt, mindenki szolgált és engedelmeskedett, már nem volt meg. Ezt a királyok hibáin kívül az egyházi rend fejlődése, az urak emelkedő jelentősége ölték meg. De nem volt meg az a régi nyílas, gyors, a kúnhoz, tatárhoz mindenben hasonló sereg sem, mely régi összetételében, számban, ügyességben, gyakorlottságban méltó ellenfele lehetett volna a tatárnak. Ezt a növekedő kultúra ölte meg. A magyar, akár szabad vitéz, akár várjobbágy, akár polgár, gazdálkodott, perelt, templomba járt, mulatott. A had már nem volt egyetlen foglalkozása. Ha tehát a mongoléval egyforma fegyverrel küzdött is, ügyességre messze mögötte maradt.

A nyugoti népeknél már megtörtént a munka felosztása. Katonának csak egy rend maradt, a lovag. De ez fegyverzetével, gyakorlottságával, vitézségével, melynek a becsület adja meg alapját, váraival, melyek építését és felszerelését sok jobbágya teszi lehetővé, pótolja a szám hiányát. Ha az az átalakulás, mely II. Endre alatt kezdetét veszi, békén haladhat tovább egy félszázadon át, Magyarországot épp úgy megvédi kővárai és páncélosai, mint kétszáz évvel később a török ellen. Béla e fejlődésnek útját állotta, de a régi általános

katonai szellemet és kötelezettséget újjákelteni nem bírta. Az ő energiája okozta, hogy a régi nem bírt meghalni; az ő elfogultsága, hogy az új nem volt még életképes.

Most reá nehezedett birodalma helyreállításának nehéz feladata. Nem a tatártól kellett azt visszaszerezni, hanem a kétségbeeséstől, az éhségtől, dögvéstől, a felszaporodott, még fegyvereseket is megtámadó farkascordáktól, meg attól a néhány rablóvezértől, ki az ország nyomorát a maga meggazdagodására használta fel. A király udvarbiráját küldi előre, aztán maga jó, számos vitézzel. Sz. János lovagjai meg a Frangepánok, a tengerpart urai, szintén támogatják. E hírre elő mer bújni az a népfoszlány, mely addig hegyekben, erdőkben, ingoványokban rejtőzött. Táplálni kellett őket, mert 1242-ben Magyarország legnagyobb részében nem volt aratás. Hoztak gabonát, vetőmagot. Volt ismét igazság és hatalom; Béla Mosony, Sopron és Győr megyéket, melyeket Fridrik herceg, ez a nagyobbiszabású rablólovag, akkor csikart ki tőle, midőn hozzája menekült, még ugyanabban az évben visszahódítja.

Új népvándorlást okozott a tatárjárás. Az általános szökésben — hiszen »futás« a neve a tatár világnak — a nyílt rónáról és még Erdélyből is a védett Dunántúlra és a felföld hegyei közé menekült a lakosság megmaradt része. Úgyszólván napról-napra visszavárják a tatárt, azért az új honfoglalás egyelőre azokra a részekre szorítkozott, melyeknek megvédhetőségében invázió esetén is bíztak. Ekkor keletkeznek Turóc, Árva, Liptó megyék, Sáros ekkor válik el Abaújtól, Szepes ekkor jut csak jelentőséghez. Csak miután a tatár, noha az ország határáig visszajött, egyre késett, lehetett megkezdeni az egész ország új megszállását.

Föld volt ismét elég. Az alföld birtokviszonyai újra olyanokká lettek, mint Sz. István korában. Hiszen harmadfél század kulturális munkája elveszett. Ember volt kevés. Ezért Béla gyarmatosokat hozat mindenfelől a hézagok betöltésére. Természetes, hogy, az akkori viszonyok közt, ez csak nagy kiváltságok árán lehetséges. Mivel pedig főképp a városok, várak hiánya okozta a közfelfogás szerint a veszedelem roppant nagyságát, nem földművelőket, hanem városi polgárokat telepít első sorban, kiknek a hon védelmében nagyobb hasznát veheti. Pest előbb csak a Duna jobb partján, »az új hegyen«, a mai váron épül fel. Lakóinak szinte egyetlen kötelességük van, az, hogy 10 illően fegyverezett harcost állítsanak. Ennek fejében vámmentesek, sőt még a Dunán és száraz uton érkező áruk megállítási jogát is megkapják. Szállást csak a királynak kötelesek adni. A kir. pénzváltók nem jönnek a városba, hanem a város biztos veszi át az új pénzt. Valamennyi oly kiváltság, minőt Magyarországon nem élvezett eddig város.

Mindent megmagyaráz az a jellemző pont, hogy a polgárok »közösen osszák fel a határt, úgy hogy mindenki csak annyit kapjon, mennyit megművelhet, hogy a földek parlagon ne maradjanak«. Régi birtokos tehát alig maradt; újonnan kellett mindent kezdeni. Zágráb polgárai hasonló kiváltságot kapnak, csak hogy a királyon kívül a bánt is meg kell vendégelniök, de csak öt év múlva. Ennek az időnek elteltével, 10 páncélost is kötelesek állítani. De a hegyet azonnal erős fallal kell megerősíteniök. A tapasztaláson okulva, Győr, Fejérvár

65. ábra. Clissa vára Dalmáciában.

polgárait a várba telepíti, sőt az esztergomiaknak a várban levő palotáját is átengedi, hogy jobban elférjenek. Korpona város polgárai szabadon vágthatják az erdőt és fejthetnek követ. Még azt a meglepő kiváltságot is nyerik, hogy a magyar tanuzását nem kötelesek elfogadni, ha azt szász vagy német — a különbséget a déli és északi német közt így fejezték ki — meg nem erősíti. Hadi kötelezettségük szintén csak öt év múlva kezdődik. Gyula-Fejérváron, hol alig maradt régi lakos, a polgárok felmentetnek a vajda és ispán bírósága alól, csak saját bírójuk és a püspök ítélhet ügyeikben.

Igy kezdődött nálunk is a nyugotihoz hasonló városi élet. A polgárság emelése nem is ellenkezett Béla régi rendszerével, hisz jól tudta, hogy mindenütt a »commune«-k voltak a királyi tekintély legszilárdabb támaszai.

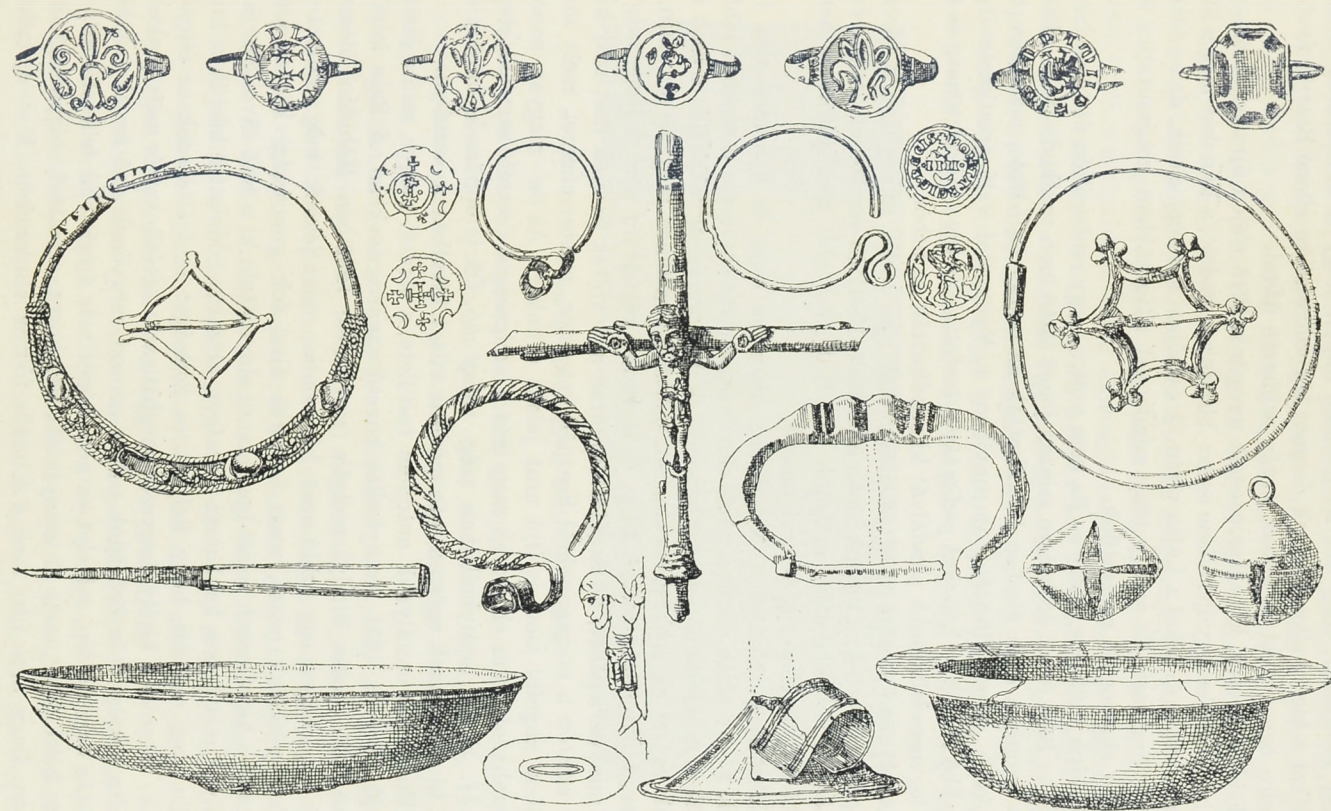
Igazi nagysága abban tűnik ki, mit a földbirtok ügyében tett. Most ugyan módjában lett volna mindent visszavenni, többet is III. Béla uradalmainál. De most vár kell, nem megye. Bőven adományoz, de mindig azzal a feltétellel, hogy az új birtokos várat építsen. Ha ellenben ő talál erre a célra alkalmas helyet, azt magához váltja és maga épít várat. Csak arra van gondja, »hogy az ilyen erősség, bárki építi, a birodalomnak váljék oltalmára és az isten szerelméért befogadják oda a tatárok elől menekülőt«. Ő maga mondja ki ezeket az elveket, midőn Szigligetet átadja a pannonthalmi apátnak. Elmondja, hogy birodalmát a barbár népek egészen feldúlták és attól félve, hogy »országunk népe egészen kimerül, azt óhajtja, hogy az isten rendelkezéséből nekünk hódoló népnek maradványai biztosságban legyenek, báróink tanácsának meghallgatásával meghagytuk, hogy koronánk minden országának alkalmas helyein várakat emeljenek, hogy a nép, ha ismét tör reá ellenség, védelmet találjon«. Így lép az új várrendszer a régi királyi vármegye helyébe. A honvédelem terhében már minden nagybirtokos, minden város osztozik a királlyal; joguknak e szolgálathoz mértén kellett gyarapodnia.

Csak rablóvárat nem tűr. Füleket, az elsőt, melyet említenek, ő maga ostromolja. Hol erősségre alkalmas hely van, már azért is eladományozza, hogy rablók be ne fészkeljék magokat.

E rendszer, növelvén a biztosságot, előmozdította a telepítés gyorsaságát és terjesztését is. Hogy még gyorsabban menjen a népszám szaporítása és hogy az új rendszernek megfelelő páncélosok mellett a régi könnyű lovasság se hiányozzék, Bulgáriából visszatelepíti a kúnokat. A tiz kún vezér egy ketté vágott eb fölött esküt tesz, hogy híven harcol a királyért a tatár ellen. Ismét az ország közepén szállnak meg, melynek egy ideig szinte egyetlen lakói. Hogy egészen magához kösse őket, fiának, örökösének, alig 14 éves korában, kún leányt jegyez el, »hogy még rosszabbat elkerüljön«.

Hogy birodalma mennyire elgyengült, legjobban kitűnik a Velence és Ausztria ellen viselt harcokban. A csalárdul elfoglalt Zára 1240-ben elszakad Velencétől és törvényes urához pártol vissza. A velenceiek 1243-ban ostrom alá fogják és a segítségükre siető magyar sereg nem bírja őket felmenteni. A polgárság előkelő része inkább kivándorol Nonába, semhogy meghódoljon a gyűlölt ellenségnek. Béla pedig kénytelen békét kötni, melyben lemond Záráról, az emigránsokat eltávolítja Nonából és a tengertől és viszonzásul csak a zárai kapu-

66. ábra. A szabad-battyáni lelet IV. Béla korából. (A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

vám két harmadát, meg azt az ígéretet kapja, hogy a köztársaság nem ad menedéket a király ellenségeinek és nem lép szövetségre ellene Beatrix úrnővel, II. Endre özvegyével és annak árván született fiával.

Fridrik herceg, kit »Harcos«-nak neveztek, 1246 elején újra betör Magyarországba. Béla összegyűjti ellene egész birodalma hadait, a kúnokat meg a hűbéres oroszokat is, és átkel a Lajta vizén. A csatában a herceg elesik, de az osztrák legyőzi a magyart. Ez az egy tény mindennél világosabban megmutatja, hogy mennyire elgyengült nemzetünk.

Fridrik öröksége miatt — fia nem volt, — egy emberöltőn át tartó harcok ütöttek ki Béla és az örökségre szintén jogot tartó cseh uralkodó közt. Ezek a harcok azonban csak részben hátráltatták az ország fejlődését, más szempontból inkább előmozdították, amennyiben a Nyugottal való érintkezést egyre szorosabbá fűzték, a kúnokat pedig távol tartották és így a közbiztonság és település legveszedelmesebb akadályát kimozdították az utból.

Az új rend szerint az egyes autonómiák: az uraké, az egyházé, a városoké életképesek lehettek, a magok lábán állhattak. Melléjük emelkedett, szinte észrevétlenül, az az alakulás, melynek utóbb legnagyobb rész jutott a nemzet későbbi fejlődésében: a nemesi megye.

Minden közeledést a Nyugothoz bizonyos rang- és címemelkedés jelez. Már II. Endre alatt föllép a bárói cím és lassankint elnyomja a régebbi jobbágy szót. Ez a normann cím a nagybirtokos, örökös országnagyokat illette csak meg. Nálunk ugyan az örökösödés címben, méltóságban nincs meg törvényesen, sőt az aranybulla határozottan tiltja és a váradi registrum nem is ismer még más címet mint az ispánét, de nagybirtokú urak már voltak és ezek fiait már kitüntették szintén a normannoktól használt magister, mester címmel, mely master alakjában angolul most is ifjú urat jelent (Junker). Az ősi magyar nemesek, azaz szabadok, sem elégedtek meg már a szolgaságot éreztető serviens címmel, mely II. Endre aranybulláiban még túlnyomó. Ők is nobilesek, mint a szent római birodalomnak egészen más eredetű világi kiváltságos osztálya.

Ennek az osztálynak autonom testülete, a nemesi megye, szinte észrevétlenül jó létre az 1231. aranybullát követő zavaros években. A Zala folyó két partján lakó összes királyi szolgák (servientes) 1232-ben Kehidán üléseznek. Magok elé idéznek egy rabló urat, ki azonban nem jelenik meg. »Mivel hogy mifelénk, vétkeink miatt, rossz emberek által sok gonoszság, kár és sérelem történt és a hatalmasok sokat igaztalanul elnyomtak, ki a bíró távolsága és más akadályok miatt nem kaphatott igazságot, alázatos hódolattal kértük a királyt, engedje meg nekünk, hogy ítéljünk és igazságot szolgáltatassunk az elnyomottaknak. Urunk, a király, kegyesen meghallgatta kérésünket és nagy jóakarattal megadta amiért könyörögtünk.« Ez a nemesi megyének első emléke. A királyi igazgatás helyébe lép, mihelyt az nem képes már megfelelni feladatának. Az a szellem kelti életre, mely az aranybullát létrehozta, a szabad magyarságnak erős akarata, hogy nem tűri meg a feudális főurak elnyomását. Első nyilatkozása más mint bírósági nem lehetett.

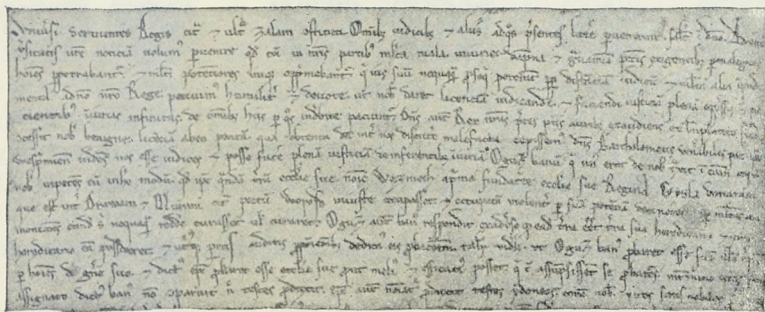
Ez a szellem akadályozta meg nálunk a hűbériség nyugoti módjának kizárólagos uralomra jutását; ez köti össze a pogány magyar szabadságot minden

azóta következő korszak alkotmányos törekvéseivel. Béla észre sem vette akkor, minő hatalmas, önkéntes segítője növekedik. Az urak elleni küzdelmet egyedül vívja. Most, midőn mindenfelé felütik fejüket az előbb tőle elnyomott, önállóságra törő testületek, Béla tudatosan élére áll az egyetlennek közülök, melynek céljai megegyeztek az övéivel.

Országa tanácsából 1255-ben Vácott három megyének gyűlését hívja együvé, hogy ítéljen az elfoglalt jószágok és a sérelmek fölött. Már előbb előfordulnak a nemesek bírái, a szolgabírák. Ez az elnevezés teljesen bizonyítja a nemesek eredeti szolgálta, serviens nevét, megfelelőleg a judex nobiliumnak. Zalamegyében már 1264-ben magisztrátust is találunk. Úgy látszik, nem egyszerre mindenütt, hanem előbb csak ott szervezkedik a köznemesség, hol nagy a száma és ereje.

Bíróság végrehajtást feltételez. A serviens, amellet hogy hatósági jogokat gyakorol, még megmarad vitéznek. A kezdődő oligarchia ellen csak katonai

67. ábra. A legrégibb vármegyei kiadvány 1232-ből.

erejében bízhatott. Ezért szerepel mindenhol a megye »összes nemessége«, mely foganatosíthatja is határozatát. A király most már külön hívja maga köré az egyes megyék nemeseit és velők a szintén harcos lakókat, a még megmaradt várjobbágyokat.

Béla egyetlen megmaradt általános törvénye, az aranybullának 1267-iki kiadása, első törvényünk, mely eredetiben megmaradt. Már ismét a várföldek visszaszerzése a főcél. De már azon nemesi földek visszaadásáról is gondoskodnak, melyeket város, várnép vagy udvarnokok foglaltak el. A törvényt nap megmarad, de az már nem II. Endre korának zavargó nemzetgyűlése. Minden megyéből két-három nemes jelenik csak meg. A megyei szervezet már is fölöslegessé teszi a serviensek tömegeinek együvé sereglését. A reprezentáló rendszer előbb a bíróságnál lép életbe, hogy aztán az országgyűlést is átalakítsa.

Pénzügyi tekintetben — hisz az összes bajoknak előbb a pénzügyi tönk volt legbiztosabb szimptomája, — Béla nem tér el a régi rendszertől. A nemes még fizeti a rendes adót. A szepesi nemesek 1243-iki kiváltsága arról biztosítja őket, hogy csak akkor kötelesek adót fizetni, ha azt minden királyi szolgára és a többi nemesre is kiróják. De az eszközökben változás áll be. Már nem izmaeliták az adó-, vámszedők és kamaraispánok, hanem zsidók. Úgy látszik, hogy Magyarország régi bankár osztályát egészen megsemmisítette a tatárjárás; utána alig

találjuk nyomát. Az aranybullának ide vonatkozó pontját most sem tartják meg, sőt már IV. Orbán pápának sincs kifogása a moszlim vagy zsidó adószedő ellen, ha keresztyént is rendel melléje a király.

A zsidók e helyzetéből következik, hogy a király külön rendelettel szabályozza jogaikat és kötelességeiket. Ebben az osztrák hercegség példája volt irányadó, — ez az első törvényünk, melyet Ausztriától vettünk át. — Német közjogi felfogás szerint a zsidó a kir. kamara szolgája, most nálunk is azzá lesz. Vele csak is a király rendelkezik; de viszont meg is oltalmazza mindenki más ellen. Szabad kereskedést enged neki és tőle sem szabad több vámot követelni mint lakóhelye más polgárától. Zálog fejében földet is szerezhet, csak hogy az mindig visszaváltható. Aki őt bántja vagy károsítja, a kamarát sérti és aszerint büntetik. Ha valaki megdobálja zsinagógájukat, 1½ márkát fizet a zsidó bírónak.

68. ábra. IV. Béla dénárjai.

Ünnepnapokon nem kötelesek kiadni a zálogot. Esküt csak igen fontos ügyekben kötelesek letenni, akkor is csak a király jelenlétében. Szállást adni még a királynak sem kötelesek.

Ha egy város bírja nem tisztelné szabadságaikat, nyomban megfosztják tisztségétől és a király mást nevez ki.

Ezen az alapon fejlődött ki a zsidónak, mint kiválóan kereskedő elemnek, autonómiája és községi élete (1251).

Nagyjában 1260 táján, ha nem is befejezettnek, de biztosítottak látszhatott már az ország helyreállítása. Legjobban a megye mutatja, hogy a politikai élet folytonosságát még a tatárjárás katasztrófája sem szakíthatta meg.

Mint belső politikájában, a külsőben is teljes tudatossággal jár el a király. Ő első uralkodónk, ki igazán számba veszi hazánk európai rendeltetését. Midőn 1253-ban segítséget kér IV. Ince pápától, II. Fridrik császár legyőzőjétől, hogy a tatárnak, ha bejő, sikeresen ellenállhasson, feltárja előtte egész helyzetét.

Fő védelmi vonalnak a Dunát választotta. »Ez az ellenállás folyama.« Nemzete nem szokott a várakhoz, neki mégis megfontolt elhatározása, hogy nemcsak országának, de Európának is javára válik, ha erősségek védik a Duna folyamát. Ide telepítette Sz. János vitézeinek egy részét; a másikat mintegy előőrs gyanánt a bolgár határra, honnét a tatárok annak idején betörték. Ez az egy rend segítette őt, különben hiába folyamodott pápához, császárhoz, francia királyhoz. Régi alattvalói, oroszok, kúnok, bolgárok, mind meghódoltak a tatárnak.

Abból sincs haszna, hogy nyugot felől keresztyén nép a szomszédja, mert a németek, nemcsak hogy nem támogatják, hanem ellenkezőleg minduntalan betörnek, rabolnak. Hogy mégis megállhassa helyét, két leányát orosz hercegnek, egyet lengyel hercegnek adott nőül. Kierzik szavaiból, minő megaláztatásnak érzi e frigyeket a büszke király, ki koronázásánál mint királyok királya lépett fel.

Magyarország megtartása, mint kifejti, fontosabb a keresztyénségre nézve a Szentföldnél. Ezért arra kéri a pápát, bocsásson rendelkezésére ezer számszer-ijjast; azok váltak be legjobban a tatár ellen.

Még kérésében is büszke, meg nem törte őt a súlyos csapás. Büszkén jelenti ki, hogy bármi történjék is, ő a tatárnak nem hódol meg soha.

Királyi lelkülete megmaradt a réginek. Meghajolt a kényszer, országa szüksége előtt, feláldozta annak legkedvesebb eszméjét, a királyi teljhatalmat is, de éppen azért sokszorosan bántotta, ha tekintélyében sértették. Mikor Veszprémben megkérdezése nélkül választ a káptalan püspököt, szemére hányja, hogy a tatár »pusztítás óta a püspökök és papok önkényesen csökkentik királysága jogát és szabadságát«. Volt szerencsésebb, dicsőbb uralkodónk, de nála buzgóbb, a haza javának magát jobban alárendelő egy sem volt.

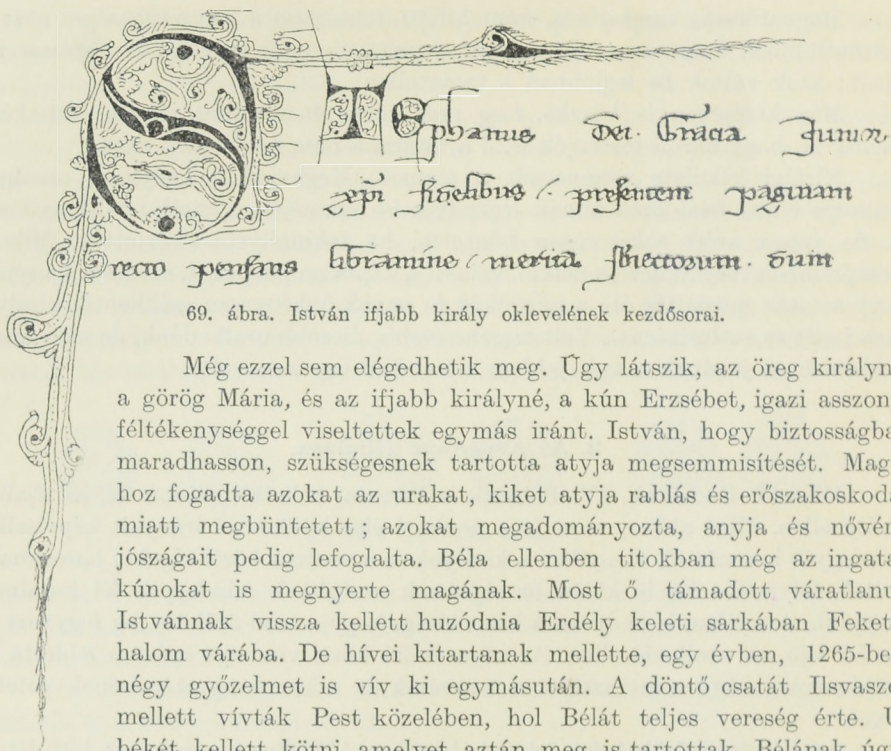
3. Az Árpádház kihalása.

Mint II. Endrének, IV. Bélának is harcolni kellett tulajdon fia, az ifjabb király ellen. Mint akkor, most is a nemzeti élet különböző irányait képviselte mindegyik koronás fő. Ennyiben a királyok és a vezérek közti régebbi harcoknak voltak folytatói: itt is külön országrészek szolgáltak mindegyik fél hatalma alapjául. Annnyiban is megvan a hasonlóság, hogy a trón örököse fog fegyvert a család feje, az uralkodó ellen. Az atya és fiú közti viszonyt egészen feldúlta a hatalomvágy, úgy mint azelőtt a testvérek és rokonok egyetértésének vetett véget.

Az ausztriai örökségért folyó háborúban 1254-ben megegyezés jött létre Béla és a cseh király közt, melynek értelmében Ausztria a csehnek, Stiria a magyaroknak jut. Ebbe az új tartományba küldte Béla fiát helytartónak. Az urak azonban nem voltak megelégedve kormányával és II. Ottokárnak, az akkor trónra lépő cseh királynak ösztönzésére felkeltek ellene. Ebből új háború fejlődött. 1260-ban Ottokár a Morva mezején nagy csatában legyőzi Bélát. Stiria elveszett és az ifjabb király Erdélyt kapta osztályrészül. Tótországot második fiának, Bélának szánta atyja.

István, úgy mint annak idején Béla, külön, sikeres külső politikát folytatott. Legyőzte a bolgárokat. Ez emelte önérzetét és növelte pártját. Születését nagy ünneppel, gazdag adományokkal ülte meg a király, már 15 éves korában megkoronáztatta, segítő társat remélt benne nagy munkájához. De a vitéz ifjú neje, kúnjai és ifjú bajnoktársai környezetében nem akart megelégedni a második szereppel. Atyja a helyreállítás művében nemcsak mintául vette Nyugotot, nem is lehetett el a nyugotiak, németek, olaszok segítsége nélkül. Ezek szereplése sértette a magyarokat és István úgy, mint fiatal korában Béla, a nemzeti párt fejeként léphetett fel annyival is inkább, mert benne megvolt az a gyors elhatározás, az a katonai ügyesség, melyet a sors atyjától megtagadott. Az aranybulla szerint az ifjabb királynak még kisebb hatalma van mint atyjának. István teljes egyenlőségre, a hatalom teljes megosztására tört. Ezt már 1262-iki támadásával el is éri. Egész a Dunáig ő uralkodik teljes joggal, csak a sóbányák jövedelmét kell megosztania.

69. ábra. István ifjabb király oklevelének kezdősorai.

Még ezzel sem elégedhetik meg. Úgy látszik, az öreg királyné, a görög Mária, és az ifjabb királyné, a kún Erzsébet, igazi asszonyi féltékenységgel viseltettek egymás iránt. István, hogy biztosságban maradhasson, szükségesnek tartotta atyja megsemmisítését. Magához fogadta azokat az urakat, kiket atyja rablás és erőszakoskodás miatt megbüntetett; azokat megadományozta, anyja és nővérei jószágait pedig lefoglalta. Béla ellenben titokban még az ingatag kúnokat is megnyerte magának. Most ő támadott váratlanul. Istvánnak vissza kellett huzódnia Erdély keleti sarkában Fekete-halom várába. De hívei kitartanak mellette, egy évben, 1265-ben, négy győzelmet is vív ki egymásután. A döntő csatát Ilsvaszeg mellett vívták Pest közelében, hol Bélát teljes vereség érte. Új békét kellett kötni, amelyet aztán meg is tartottak. Bélának úgyis szólva csak a névleges uralma maradt meg. Istvánnak győzelmei nemcsak jövőjét biztosították, hanem még atyja életében megszerezték részére a túlsúlyt.

Egyetlen lehető vetélytársa, Béla herceg, 1269-ben meghalt. Hogy mennyire semmibe vette az ifjabb udvar az öreget, kitűnik abból, hogy István leányának Anjoui Károly szicíliai király fiával való eljegyzésekor, 1269-ben, nem fordult elő Béla neve sem a tárgyalásokban, sem a szerződésekben.

Tudjuk, hogy trónralépése után milyen szigorúan ítélte el Béla atyja tanácsosait, hogy mint üldözte ki országából atyja fiatal özvegyét. Most nejét, leányait, tanácsosait ugyanaz a sors fenyegette István részéről. Magyarország második megalapítójának utolsó hónapjait ezek a gondolatok keserítették meg. Megtörve halt meg 1270 május 3-án. Holtteteme fölött még véres harc dúlt. Az esztergomi érsek erőszakkal elvitette a budai ferencrendiektől, akiknek templomában temették el.

Ritka embert, ritka királyt ért annyi és oly nagy csapás. De méltóságát mindvégig megtartotta és bármily bomlasztó volt a belső háborúk hatása, birodalma alatta visszanyerte régi rangját. Keleten ez már ekkor főkirályság. A stájer krónika mint egy ős patriarchát rajzolja Ottokárral való találkozásakor 1264-ben. Szép hajába, dús szakállába arany szál van fonva. Két koronás fián kívül ott ül még a lakománál három hűbéres király, a halicsi Dániel, a macsói Rasztyiszláv, a szerb Uros. »Azonkívül öt hatalmas herceg kapja tőle birtokát: a zágrábi, az

erdélyi, kinek nagy a birtoka, a horvát, a boszniai és még egy török herceg.« Nyugoti szemmel nézve, a magyar korona főtisztviselői, a bánok és vajdák, hercegeknek tűntek fel.

De családjában nem volt úr. Fia, ellensége, követte őt a trónon. Kedvenc leánya, Anna, öccse elől vejéhez, Ottokárhoz menekült, magával víve az ország kincseit is, »melyeket Attila király ideje óta gyűjtöttek«. Ebből háború keletkezett, melyben István a Rábcáig előrenyomult Ottokárt legyőzi, kiűzi, békére kényszeríti. Itthon még az évben, 1271-ben, gyűlést tart Hajóhalmán, Heves-megyében, a Dunától keletre eső megyék nemességével »országa állapotának reformálására, az igazság szolgáltatására, a törvény rendje szerint«. A következő év nyarán meghal. Az erőtlő duzzadó férfiút megölte neje hűtlensége. Erzsébet királyné kedvese, Joakim horvát bán, a Gutkeled nemzetségből, ellopta a királyfit, Lászlót. Fia keresése közben érte utól a halál azt a férfiút, ki mindent feláldozott, hogy neje királyasszony, fia király lehessen.

Szent margit azonnak halála után
egy estenduenel. eo est holnapmal. Az ife
ny ereunet miketendny mija. Kezde ez
zentkezes az zent margit azon fenle
ny choda tetelenkel. Eleuzer ezenkep
pen. Mikoron jennak ur zuleretij
utan. Ezer zent az. hetvenket ezen
denben. Junius. huanak tizenhar
mad napjan. pünket octavija után
nale fedden. harmad ora után. Egyj

70. ábra. Részlet Szent Margit legendájából.

Nem volt itthon az Árpádháznak férfi tagja. Nem lehetett sem gyám, sem ellenkirály. Így, először és utoljára történetünkben, egy buja asszony uralkodik a gyermekkirály nevében, szeretőinek osztogatva az ország méltóságait, reájuk bízva az uralkodást. Erzsébet, ki magát a kún császár leányának nevezte, — hisz a barbár oly fogékony a címkórság iránt — mintha megtestesülése volna annak a züllöttségnek, melynek IV. Béla erős karja oly nehezen birt gátat vetni. Minden rend felbomlott; megsemmisült mindaz, mit Béla fejedelem ideje óta építettek, már nem volt kizárva annak lehetősége sem, hogy Magyarország ismét pogánnyá válik. A büntetlen erőszakoskodásnak emléke »Kún László szekere«, mely elé magát fogta a paraszt, kitől elvették igavonó barmát. Az erkölcsi züllésnek, a királynén kívül, nevelése alatt fejlődő fia lett megtestesítője.

Hősök és szentek nemzetségének mondta egy nagy idegen író az Árpádokat. Sorukban kevés, ki egyik vagy másik jelzőre nem méltó. Akaratban, tettben,

IV. Béla és V. István sem voltak méltatlanok nagy őseikhez. IV. Béla nővére, Erzsébet, kiben az az áhitat, a könyörület, az Isten akarátába való megadás és az igaz nőiesség harmonikusan egyesül, talán a legszimpatikusabb a középkor összes szentjei között. Leánya, Margit, a megalázkodás, önmagáról való megfeledezés csudáit művelte, midőn László gyermekkorát élte. A miszticizmusmal és hittel szemben áll most a pogány szellem s legbarbárabb és legnaivabb orgiáit űli a hősök és szentek egyetlen utóda, a koronás magyar király. Csudálatos vegyület. Könnyelműségét ősatyjától, II. Endrétől örökölhette, királyi méltósága érzetében nem áll mögötte IV. Bélának, energiája, katonai tehetsége, ha egykor felsejken, atyjára emlékeztet — de erkölce az anyjáié. Mint gyermek csak a paripa meg az agár érdekli. Nem sok időbe telt, midőn még veszedelmesebb vonzóerő vonja őt körébe: az asszony.

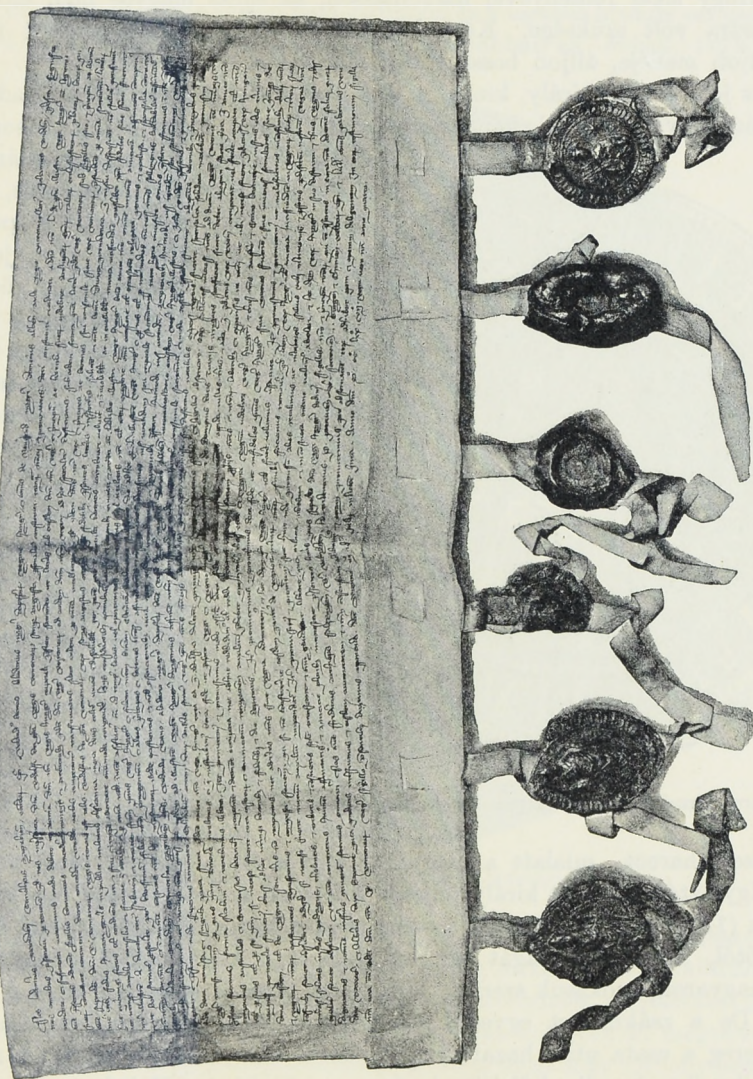
A belső zavarokhoz külső szerencsétlen háború is járult. Ottokár elérkezettnek látta az időt a magyar és kún pusztítások megtorlására, 1273-ban egész a Garamig és a Rábáig hatolt, elfoglalva az ország összes nyugoti végvárait. Árulás is segítette. Már-már azt remélhette, hogy egész Magyarországra ráteheti kezét: más itt úgy sem biztosíthatja a közbékét és az állami rendet. Az urak pedig arra használták fel az ország gyöngeségét, hogy erőszakkal, háborúval szerezzék meg maguknak a kormányhatalmat. Botrányos harc folyt az ifjú király és a királyné pártja közt, majd az Abák és Csákok régi nemzetségei és a kőszegi grófoknak (Németújváriaknak) a nyugoti széleken nagy hatalomra jutott családjai kerültek egymással szembe (1274).

A maga belső erejéből Magyarország nehezen emelkedett volna ki egyhamar ebből a tespedésből. A pápa felszólalása épp oly keveset használt, mint a király apósának, Anjou I. Károly nápolyi királynak önző beavatkozása. Ez a nagyraavagyó, vérengző, kíméletlen fejedelem már is bejelenti jogi igényét az uratlan ország örökségére; felveszi a magyar királyi címet. A segítség ez egyszer Németországból jött.

A II. Fridrik halála után (1250) következő interregnum ott is megszűntette a közbékét és az ököljog uralmát állapította meg. A köznyomor orvoslására végre is királyválasztásra határozták magokat a fejedelmek (1273). Olyant választottak, kitől remélni lehetett a kisebb gonosztevők megbüntetését, de kinek hatalmától a nagyoknak tartaniok nem kell. Habsburgi Rudolf gróf kitűnő katona, igazságos bíró hírében állott; mint király előrelátó, számító államférfiúnak bizonyult. Szívén viselte a birodalom javát, megtörte a rablólovagok várait, felakasztatta a közbéke háborítóit, de amellett eddig aránylag csekély családi birtokának növelése volt legfőbb célja. Ezt pedig legjobban II. Ottokár rovására érthette el. A cseh király az interregnum idején foglalta el Ausztriát; jogát a birodalom el nem ismerte. Rudolf tisztában volt azzal, hogy a nálánál sokkal hatalmasabb király pusztá szóra nem adja ki hódítását és hogy a német rendektől sokkal többet az erkölcsi támogatásnál nem várhat. Szüksége van tehát Magyarország hathatós segítségére. Érintkezésbe lép a magyar udvarral, sikerül neki a főembereket a csehek ellen egyesíteni és oly kormányt szervez, mely a felserdülő király szolgálatába helyezi az ország egész erejét. Csak aztán lép fel Ottokár ellen, kimondatja az általa elfoglalt

birodalmi hűbérek visszavételét és sereggel indul Ausztria elfoglalására. Hozzá csatlakozik Magyarország is, mely a határterületeknek és a Prágába vitt kincseknek visszaadását követeli. Ottokár meghátrál e váratlan támadás elől, lemond a Babenbergekről örökségéről s megígéri a magyar követelések teljesítését.

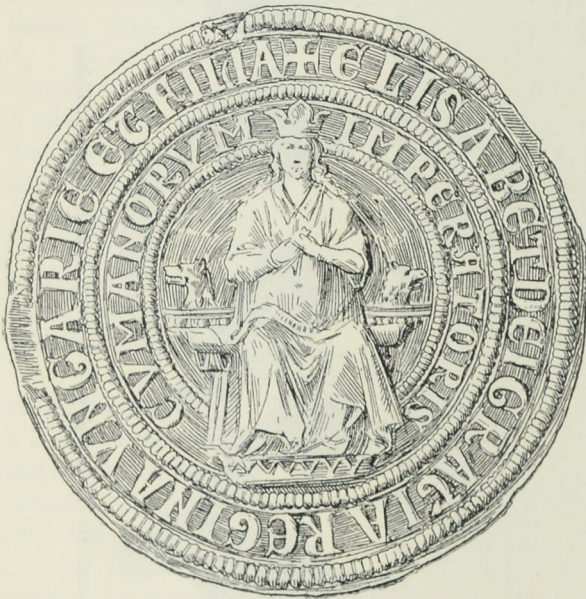
71. ábra. Szerződés V. László és Habsburgi Rudolf között 1277-ből.

Csehország sokkal hatalmasabb volt, semhogy királya belenyugodhatott volna ebbe a vértelen kudarcba. Szövetségeseket szerzett; bízott abban, hogy a német fejedelmek gyűlését felkelti ellenségének gyors gyarapodása. Serege harci módra, fegyverzetre nézve egészen német páncélos had; ő volt az, ki Csehországban

leginkább előmozdította a német telepedést. Melléje állottak a szász fejedelmek, a könnyű lovasságot a lengyelek bocsátották rendelkezésére; Ausztriában, főképpen Bécsben, nagy pártra számíthatott. Két évvel a békekötés után erős sereggel tör be Ausztriába. Rudolfnak alig volt ideje saját vitézeinek összehozására; a birodalom nem segítette, csak az osztrák és stájer lovagok állottak melléje. Hogy siker reményével harcolhasson, az egész magyar hadi erő kész támogatására volt szüksége. Kéri, kényszeríti is László királyt, kit fiának nevez, álljon melléje, álljon bosszút régi ellenségén.

El is jött az ifjú király, kinek ez első hadjárata, magyar és kún hadaival, királyi zászlajával. Udvari káplánja, Kézai Simon, Mars fiához hasonlítja,

72. ábra. Erzsébet anyakirályné kettős pecsétje.

kinek csillagzata már születésétől fogva erőt, gyarapodást ígért. A pogány asztrológiával igen jellemzően párosítja az ősei, a szent királyok erejébe vetett bizalmat. Rudolf úgy várta, »mint a Messiást«. Laa vára közelében, az ostromló csehekkel szemben, egyesül a két tábor. Ez egyszer jól megfér a német a magyarral, sőt Rudolf még a kúnokat is megdicséri, kik vad szokásuk szerint levágott fejekkel kedveskednek neki. A csatában Csák Máté nádor és István országbíró »úgy forgatták kardjukat lovagi módon, mintha Franciaországban tanulták volna«.

Rudolf Ottokár ellen vívott

kétségbeesett harcot, mialatt a magyarok legyőzték a csehek híres vezérét, Milotát. Így aztán a német király teljesen kifejtheti erejét. Ottokár elesik, hada szétfoszlik (1278. aug. 26). Rudolf a csata után a legforróbb köszönettel bucsúzik Lászlótól, kinek bátorságát »az író tolla nem képes eléggé magasztalni«, noha a magyarok, szokásuk szerint, királyukat nem is engedték közel a vitézi tusához. De a zsákmányt egyedül magának tartotta; keresztülvitte, hogy a magyar sereg a csata után hazatérjen. Ausztria már az övé; négy év múlva fiának, Albrechtnek, adja hűbérbe és így megalapítja a Habsburgok osztrák uralmát.

Magyarország a további alakulásokra, melyek később oly döntő hatással voltak saját sorsára, többé befolyást nem gyakorolt. Királya, most már férfi, kúnjaival mulat. Botrányos élete, az egyháziak panasza, hogy pogányok kezébe kerül az ország uralma, beavatkozásra bírja a pápát, kit különben is tette

buzdított rettenetes hűbérese, a nápolyi király. Legátus jött Magyarországba, hogy rendet csináljon. A király állami ügyekben hajlott tanácsára és meghozta jelenlétében azt a törvényt, mely a kúnokat megszállásra, megtérésre, ősi szokásaik, ruhájuk, hajviseletök elhagyására akarta kényszeríteni. Ellenőrzésül még egy papi »inquisitiót« is rendeltek el. De csakhamar kitűnt, hogy a kún ily nagy, rögtöni változásra éppen nem hajlandó és a legátus kitűzte cél csak polgárháború árán volna elérhető. Ezért még ugyanabban az évben, 1279-ben, más

73. ábra. IV. László kettős pecsétje.

kún törvényt hoztak, mely szintén megkövetelte ugyan a megkeresztelést, de egyebekben számolt a katonai jelessége miatt akkor nem nélkülözhető nép erkölcsével. A kún pedig nem sokat törődve a keresztelés szertartásával — hisz 1238-ban és 1246-ban, bejövételükkor is föltételül kötötték ki megtérésüket — örvendett azoknak a megállapításoknak, melyek most már törvényesen bevett, egyenlőjogú tagjává tették a magyar társadalomnak. Nemesak azokat a szállásokat tartotta meg a Maros és Körös, meg a Tisza és Duna közén, melyeket bejövetelekor elfoglalt, hanem hozzájuk nyerte az e területen levő használatlan és puszta királyi és magánbirtokokat is, teljes tulajdonjoggal, »mint az ország többi nemesei«. Az egész nép nemes, és nemzetségek szerint szállanak meg, mint egykor a magyarok; a földelosztást is magok végézik. Köztük a birtokos

magyar nemesek csak azért maradnak meg, »hogy velök komaságra, sógorságra lépve, nagyobb legyen a barátság«.

Ennyi jó fejében csak két áldozatot követelnek tőlük. Az egyik az, hogy magyar születésű rabjaikat adják ki; a másik, hogy alávéssék magokat, mint a többi nemesek, a nádor bíróságának, melynek már IV. Béla is alája rendelte őket. De már idegen rabszolgáikat megtarthatták, és hol a vérbosszú esete forgott fenn, nem a nádor ül felettük törvényt, hanem saját törzsi bírójuk. A királyhoz folyamodó azonban biztosítja életét és legfőlebb a vérdíj fizetésére köteles.

Mert a katonai kötelességet, melyet éppen úgy tartoztak teljesíteni mint a serviensek, reájuk nézve épp oly kevésbé lehetett tehernek tekinteni mint a honfoglaló magyarra nézve. Táborba szállásukat különösen az biztosítja, hogy uraik, fejedelmek, mint a törvényből kitűnik, megtartják egész tekintélyüket.

Fülöp legátus belényugodott ebbe is. A rideg egyházi fejedelmek közül való volt, kik nem számolnak százados szokásokkal, erkölcsökkel, kiket csak a kánonok szava, a pápaság érdeke irányít. Lehetőnek tartotta a kúnoknak egy csapással való megváltoztatását, lehetőnek, hogy a szigorúság a király féktelen szellemét is egyszerre megtöri. Ezért zsinatot tart Budán, melyen nemcsak a nagyon meglazult egyházi fegyelmet igyekszik megszilárdítani, hanem arra törekszik, hogy a magyar egyházat, megbontván a királyhoz való történeti viszonyát, egészen a pápához csatolja. A király kegyúri jogait már előbb sem vette semmibe sem a pápa, nem erősítette meg a király jelöltjeit, kicsapongásaiban társait, hanem maga nevezte ki az érsekeket és püspököket. Mindenek fölött pedig arra törekedett a pápa, hogy Lászlót kúnjaitól elvonja és békés házaseletre kényszerítse.

Királyi tekintélyének semmibevételét tán elnézte volna, de személyes kedvtelése megsebzésében sérelmet látott. Nem politikából, hanem kedvtelése zavarásáért tűzött össze kora legnagyobb hatalmával. A budai zsinatot szétrobbantotta s egyszerűen megtiltotta a jó polgároknak, hogy ételt-italt adjanak a szent atyáknak. A legátust Pozsonyban elfogatta és átadta a kúnoknak, kik legszívesebben nyilaik céltáblájává tették volna a pápai követet. Maga pedig, főpapjai társaságában, tovább mulatott, míg a magyar urak, kiknek »magyar szokás szerint« kézzel ígérte meg, hogy megtartja a törvényeket, el nem fogták. Az erdélyi vajdának adták át őrizetbe, a várba zárták vele együtt nejét is, »hátha ily módon lehetne gyermekök«. László engedett, a legátust megkövette, még nejével is kibékült, csak hogy szabad lehessen (1280. aug. 18.). Most az ország tanácsa ragadta magához a vezetést, melyben Finta nádor mellett Lodomer esztergomi érsek jutott túlnyomó tekintélyre.

E helyzetből folyt a kúnok elleni harc. Ezek csak addig tartották meg a szerződést, míg a királynak hozzájuk hajlása biztosította büntetlenségüket. De a magyarok nem tűrhették most már tovább a vendégnemzet féktelen garázdálkodását. Maga László áll a kúnok ellen induló sereg élére és a Hód tavanál 1282-ben megtöri a kúnok szilajságát és végkép megállapítja a magyarság túlsúlyát az alföldön. Nagy áldozatba került a diadal, de annyira döntő volt, hogy a kúnok egy része kivándorolt, az itt maradtak pedig »remegő szívvel« engedel-

meskedtek. Épp oly szerencsésen harcolt László az 1285-ben utóljára betörő tatárok ellen is. Elképzelhető, hogy különösen az alföldi magyarság mindent elnézett annak az uralkodónak, ki győzelemre vezette és létét biztosította. Így ura volt ismét az országnak, de erkölceiben nem áll be javulás; mégis csak a kúnok közt érzi jól magát, csak szükségből, ötletből kormányoz tovább.

Igy a határszéleken a hatalmasabb urak, nem törődve sem nemesi szabadsággal, sem az egyház jogával, egész birodalmakat szereztek össze magoknak. Köztük a Henrikfiak voltak leghatalmasabbak, a dunántúli végek hegyes, várakban gazdag vidékeinek urai. Iván gróf, fejedelem módjára, háborúba keveredik szomszédjával, Albrecht osztrák herceggel, ki aztán sorban megtöri várait. A király nem mozdul, akkor sem, midőn a püspökök és urak felszólítják, védje meg birodalma határait. különben felmondják neki az engedelmességet. Fenyegetőzik, hogy ő a királyuk, reá van bízva az ország becsülete, kiszurattja szemöket, ha beszédöket vissza nem vonják. Ezzel elvesztette uralma minden erkölcsi alapját (1289). Mert, a stájer krónikás szavai szerint, »a magyarok apraja-nagyja egyaránt sokat törődik az ország becsületével«. Még 1288-ban »parlamentum«-ot tart Fejérvár mellett, de aztán magyar úr már nem szolgálja. Nádora egy Mizse nevű megtért saracénus. Mikor 1290 júliusban a kún urak, talán szerelemfáltésból, megölik, ez hajtja végre a kegyetlen megtorlást.

Még egy sarja élt az Árpádháznak, István hercegnek, II. Endre árván született fiának, a velencei Morosini

74. ábra. III. Endre ezüstdénárai.

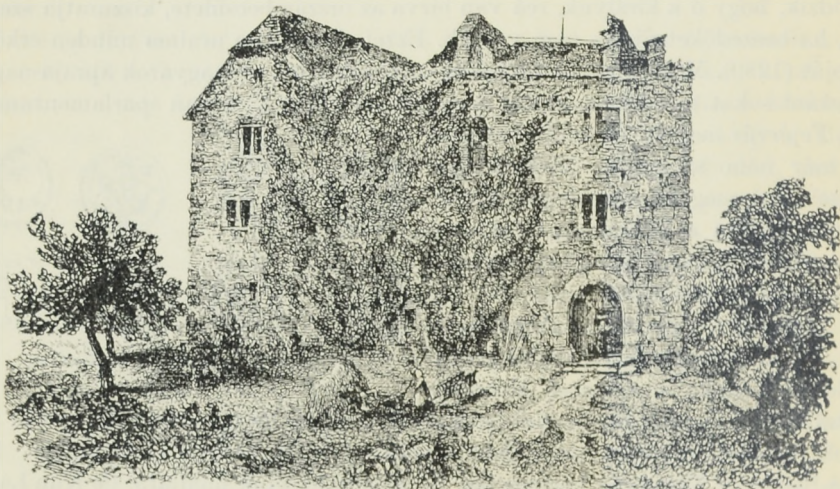
Katalintól született Endre fia. Istvánból világjáró bujdosó lett. Endrének már előbb juttatott szerepet hazájában a trónkövetelőt hajhászó oligarchia. Már 1278-ban mint Tótország hercege lép fel, trónörökösünk módjára, de Kún László hamar kiüzi. Utóljára Bécsben élt, Albrecht herceggel szemben is fenntartva királyi rangja elsőségét, de szegény sorsban, mint a Vilmos-rendű szerzetesek vendége. Titkon jött be Árpád házának utolsó ivadéka az érsekek és a »legfőbb uraimék« hívására, de Székesfejérváron, koronázásakor már egy nemzet sereget köréje. Csakis a nagy királyok utódától várták a nagy zavar, az általános hanyatlás megszüntetését.

Ismét teljes az egység király és nemzet közt. Püspökök, urak, nemesek, szászok, kúnok mind elismerik természetes urocul azt, kit Albrecht herceg a velencei szatócsné fiának csúfolt. Koronázási esküje megigérte a rablók megfékezését, az özvegyek, árvák gyámolítását, az ország határainak megőrzését. Mint Árpád fia, nem mondhatott le ama hatalmi körről, melyet igaz örökének tartott valamennyi. A várföldek visszaszerzését törvénye csak úgy követeli, mint elődjei; hisz még Kún László alatt sem szünetelt teljesen. A királyi várak, jószágok, városok, vendégek és udvarnokok visszaadását meg is ígéri azok elfoglalói (1291 : 8). A viszonyok változása abban jut kifejezésre, hogy mások is visszakapják jogtalanul elvett birtokukat és hogy elrendeltetik minden »ártalomra« épült várnak lerombolása. A püspökök és különösen Lodomér

érsek nagy érdeme méltó jutalmát nyeri el az egyház összes jogainak megerősítésével. Még régi kívánságukat is teljesítik: a dézsmát pénzül váltják meg. Király, főpapság és a minden rendű és nemzetű fegyveres nemesség összetart, hogy véget vessen a »tyrannusok«, a rabló urak nagy túlsúlyának.

Ennyiben III. Endre kormányprogramja megfelelt tehát IV. Bélaének. A különbség két emberöltő fejlődésének eredménye, t. i. hogy a király magában már képtelen végrehajtására. Az akkor még csak tömegénél fogva jelentékeny köznemesség most már mint szervezett tényező gyakorol befolyást az állam összes ügyeire. A király a nádori, tárnoki, országbírói méltóságot csak nemesi tanácsával tölti be, »mint ezt az ország régi szokása megkívánja«. Az ispán nem ítélhet, csak a négy »szolga«-bíró jelenlétében. De még ha a nádor tart is tör-

75. ábra. Habsburg vára.

vényszéket, akkor is minden megyében az a négy bíró az ispánnal együtt kíséri és ha a nádor helytelenül járna el, jelentést tesznek a királynak. Megvan tehát már a nemesi megye az egész országban, erős, törvényes támaszt nyújtva a királynak, ha kell, fegyveres erővel és szembeszállva a jogtipró urakkal. A nemes pedig épp úgy követeli kizárólagos jogát, mint az egyház. A király nemcsak a hitetleneket, hanem a nemnemeseket is kizárja a tisztségekből (3—4. pont).

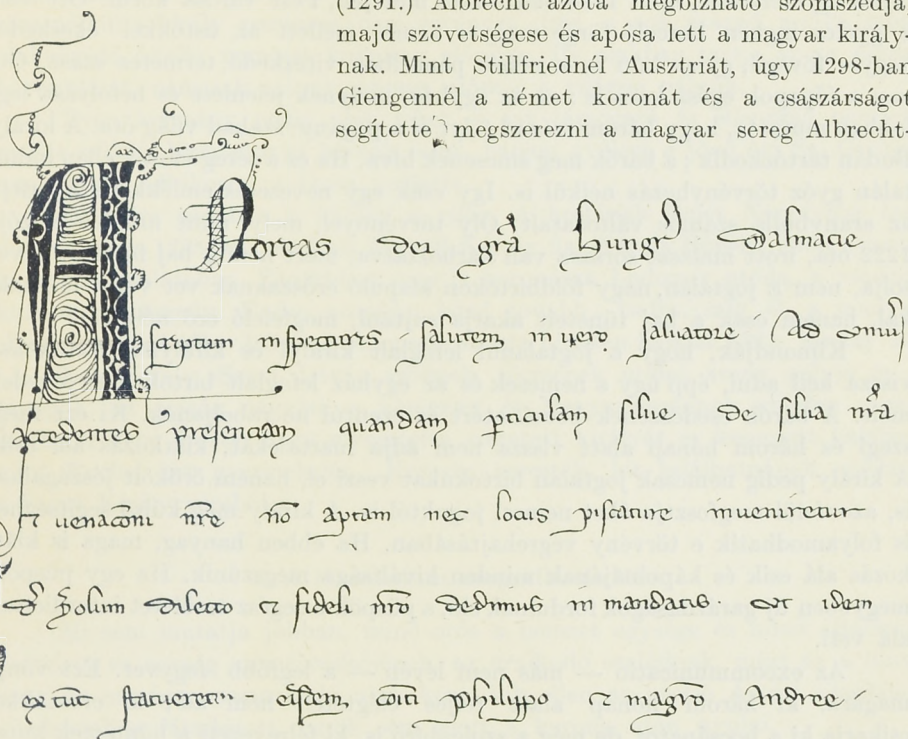
A király olasz nevelése itthon nem volt akadály a elismertetésének. Az olaszt különösen kedvelték, »semmi más nemzet fiának nem vetette volna magát alá a magyar«. A Morosini család, ha nem is rangot, de nagy kincseket bocsáthatott rendelkezésére. Árpád véréhez való tartozását itthon nem vonták kétségbe. Külföldön azonban megüresedettnek tekintették a magyar trónt. A pápa vizsgálatot rendel, »mert Magyarország a római székhez tartozik« és útját egyengeti az Anjouk trónkövetelésének. II. Károly fia, Martell Károly, magyar anya szülöttje, felveszi a magyar színeket és a királyi címet. Rudolf király pedig, IV. Béla ama, történetileg és jogilag egyaránt semmis, ígérete alapján, hogy országát

hűbérbe veszi a császártól, ha az megmenti a tatároktól, mindjárt László király halála hírére, fiának, Albrechtnek, adja hűbérbe Magyarországot (1290. aug.).

Német királyt már el nem fogadnak. Az egész ország, mint egy ember áll Endre mellé. Úgy mondták, tizenhat nyelvet beszélt az a nyolcvanezernyi sereg, melyet Ausztriába vezetett. Országá pusztítása, Bécsnek ostroma, csakhamar igényeiről való lemondásra, béke kérésére szorította a büszke herceget.

(1291.) Albrecht azóta megbízható szomszédja, majd szövetségese és apósa lett a magyar királynak. Mint Stillfriednél Ausztriát, úgy 1298-ban Giengennél a német koronát és a császárságot segítette megszerezni a magyar sereg Albrecht-

76. ábra. III. Endre oklevelének kezdősorai.

nek Nassaui Adolf ellenében. Ezt a lelkes, nagyszámú sereget könnyű volt a királynak lóra ültetni egy-egy hadjáratra, de együtt tartani külső béke idején nem lehetett. A nagy urak ellenben állandóan megtartották rablócsapataikat. A nemzeti lelkesedés előtt csak egy ideig hunyázkodtak meg, várva a kedvező alkalmat. Most már volt ellenkirály, a nápolyi, és a tenger mellék urai, a Subichok, Brebir grófjai, ehhez pártoltak. Midőn a király ellenök indul, meghódolnak, de midőn diadalmasan visszatér, szövetségeseik, a Henrikfiak, elfogják és csak túsok adása mellett bocsátják szabadon. A király sérthetlenségének varázsa szétfoszlott. Most már a többi nagy rabló is követte Iván gróf példáját. A közbéke felbomlott. Hiába adja Endre Szlavoniát anyjának, majd nagybátyjának, Albertnek; hiába lép szerződésre a bárók egy részével, hogy a többit féken tartsa. Az erőszak uralkodik, nem a törvény és az urak annál bátrabban szállhattak szembe a gyöngye egészséges királlyal, mert örö-

köse nem volt és így életéhez volt kötve országglásának egész rendszere. De a magyar megszokta, hogy törvényben keresse minden bajainak orvoslását. Éppen e zivataros korba esik törvényhozásunk egyik legnevezetesebb emléke, mely az Árpádok korának végén mintegy összefoglalja az akkori politikai gondolkodásnak minden eszméjét.

Talán a vezérek kora óta nem gyűlt össze a magyarok fegyveres községe olyan egyetértéssel, mint 1298-ban Rákos mezején, Pest városa körül. Ott volt a gyóles ingben harcoló fürgé magyar nemes mellett az üstökkel ékeskedő, hegyes fővegű, gyors kún és a nehéz páncélban vitézkedő, természetes szász. Ott van a főpapok egész kara is: az az egyház, melynek jelenléte és befolyása legjobban mutatta, hogy három század folyt el a pogány, szabad világ óta. A király Budán tartózkodik; a bárók meg sincsenek híva. Ha ez a sereg váraik ellen indul, talán győz törvényhozás nélkül is. Így csak egy nevezetes emlékekkel szaporítja az aranybulla számos változatait. Oly törvénnyel, mely, mint minden előzője 1222 óta, írott malaszt sorsára van kárhoztatva, mert nem a baj forrását orvosolja, nem a jogtalan, nagy földbirtokon alapuló erőszaknak vet véget erőszakkal, hanem csak a baj tüneteit akarja sujtani, megfelelő erő nélkül.

Kimondják, hogy a jogtalanul lefoglalt királyi és királynői birtokokat vissza kell adni, épp úgy a nemesek és az egyház lefoglalt birtokait és jövedelmeit. A bárók esedezzenek bocsánatért és ezentúl ne raboljanak. Ki ezt megszegi és három hónap alatt vissza nem adja martalékát, kiátkozás alá esik. A király pedig nemesak jogtalan birtokukat veszi el, hanem örökölt jószágait is, azonfelül megfosztja őket nemesi joguktól is. A király még külső segítséghez is folyamodhatik e törvény végrehajtásában. Ha ebben hanyag, maga is kiátkozás alá esik és kápolnájának minden kiváltsága megszűnik. Ha egy püspöki megyében új garázdaságok fordulnak elő, a püspök az egész területet interdictum alá veti.

Az excommunicatio — más nem lévén — a legfőbb fegyver. Ezt vonja magára, ki három hónap alatt teljes elégtételt nem ad; ki erőszakkal csikarja ki a bocsánatot, de még a szolgabíró is, ki félrevezeti a büntettek kutatására kiküldött királyi embert. A kiátkozottal szemben a király nincs kötve semmi törvényes formához.

Kötelességévé teszik a királynak és a nádornak az összes rablóvárak lerontását. Ebben kétségtelenül Rudolf császár »Landfrieden«-je szolgált mintául. Kiátkozzák a királyt is, ha nem adja vissza, mit ő foglalt el jogtalanul mástól, vagy ha elmulasztja az ország valamely elveszett részének visszaszerzését, ha erre alkalom kínálkozik.

Hanem azért tőlük telhetőleg nemcsak egyházi fegyverrel szorítják a királyt kötelessége teljesítésére. Kormányja alakítására befolyást nyernek, rendivé teszik a főhatalom gyakorlását. »Elhatároztuk, hogy urunk a király udvarának nagyobb díszére és a birodalom illőbb kormányzására, a király úr három-három hónaponként tartson magánál kellő rendben két-két püspököt, egyet az esztergomi, a másikat a kalocsai megyéből, ugyanannyi országnagyot és lehetőleg mindazon nemeseket, kiket most megválasztunk. Ezeket a királyi javakból megfelelően díjazza. Ha pedig a király úr ezt nem tenné meg, bármit

tesz az elsoroltak nélkül adományok, méltóságok osztogatásában vagy más fontos ügyekben, annak érvénye nincs.»

Élesen lát nemcsak a haldokló ember, a haldokló kor is. Midőn azok, kik irányítani akarják, végső kétségbeeséssel ragaszkodnak a régihez, elmúlóhoz, midőn inkább jámbor óhajtságba fakadnak kétségbeesésekben, mintsem hogy tette készülnének, megjelennek a rákosi gyűlés előtt a messze jövő alakulásának körvonalai. Rendi bizottság a király oldalán, melynek ellenjegyzése nélkül a király parancsa nem érvényes, íme, a sok század múlva megalakulandó felelős nemzeti kormány előrajza. Ily alakban tartja az az eszme bevonulását, nemcsak nálunk, hanem először a világon nálunk.

Ilyen kormány pedig nem lehet el azt támogató és ellenőrző nemzetgyűlés nélkül. Nem sereget hívnak össze, hanem gyűlést a jövő évi Sz. György nap utánra, »Rákosra, a Duna mellett«.

Egyelőre azonban a báróké a világ. A brebiriek ismét Nápolyhoz fordulnak és az 1295-ben meghalt Martell Károly fia, Károly Róbert, 1300 nyarán ki is köt Spalatoban. Zágrábban meg is koronázza Lodomér utóda, a pápától kinevezett Gergely. Endre azonban küzd tovább; tudta, míg él, a magyar el nem szakad tőle. Állítólag mérgezés okozta hirtelen halálát 1301. január 14.

Letört vele »Szent István vérének, törzsének utolsó arany galyja és a főpapok, az ország nagyjai, a nemesség és Magyarországnak minden rangú és rendű népe érezte, hogy elvesztette szeretett királyát és kesergett halálán, mint Rachel sirt gyermekeiét. Keresve keresték, kit találhatnának utódául a Szent Király véreből.«

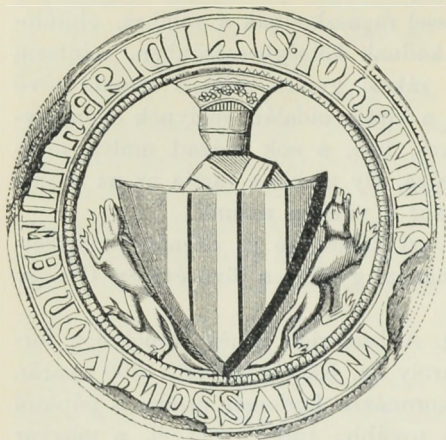
4. A társadalom megszilárdulása.

Mi sem mutatja jobban, minő erős a nemzet egysége és minő általános tisztelete ez egység személyesítőjének, az uralkodó családnak, mint az a tény, hogy az országon osztozkodó urak közt, kik ellen az utolsó Árpád sikertelen küzdelemben fáradozott, egyik sem mert a korona után nyulni.

Pedig hatalmuk felér a német és francia hercegekével. Délnyugoton a Subichok az urak. Horvátjaik körülözlönlük a dalmata városokat, pusztításukkal megsemmisítik azok mezei gazdálkodását, kalózhajóikkal megakasztják azok kereskedését és halászatát és így főuraságuk elismerésére kényszerítik Spalatot és Traut. A régi horvát királyok birtokának nagyobb része most Subich Pál brebiri grófot uralja. Tőlük északra a Karlovicsok, a régi Szlavónia területén a Babonegek, Blagay grófjainak várai tartják rettegésben a lakosságot. Mindezekkel már úgy számol Velence, mint különálló fejedelmekkel. Dunántúl a Henrikfiak várrendszere épült fel, és ha egyrészt Ausztriával és Stíriával néznek farkasszemet, másrészt hadjárataik körébe esik a régi Magyarország minden központja is, Fejérvár, Esztergom, Buda, Veszprém, melyet már 1276-ban elpusztítottak. Északnyugatra, a morva határon Csák Máté, a volt nádor, egyesíti ősi nemzetiségének örökölt hatalmával a szerencsés rablóvezérnek királytól, egyháztól, nemeseiktől elrabolt zsákmányát. Serege nemcsak a belső viszályokban biztosít neki döntő szerepet, hanem mint egyenlő

fél száll szembe a cseh király hadaival. Északkeleten a másik törzsökös nagy családnak, az Abáknak, egész súlya nehezedik a virulni kezdő városokra és a

77. ábra. Németújvári Iván pecsétje.

szepesi németeknek 1271 óta királyi kiváltság alatt fejlődő telepeire. Végre az ország természetes erősségében, Erdélyben, László vajda uralkodik függetlenül. Nemcsak birtokába ül az ifjabb királyoknak, de felujítja azokat a politikai szálakat, melyek délkeleti Magyarország urát mindig összefűzték a Balkán-félsziget országaival. Valamennyi vad, kegyetlen ember, nem tisztel sem emberi, sem isteni jogot, hatalma terjesztésében erkölcsi akadályt nem ismerő: de a korona szent előttük is.

Igy jutott, történetünkben először, politikai jelentőségre e földnek természetes tagozódása. De azért a po-

litikai felosztásnak nemzetiségi háttérét hiába keresnők. Még ott is, hol a történeti hagyomány leginkább nyujtana alapot a különválás eszméjének, Horvátországban is szilárd a Magyarországhoz való tartozás tudata.

Csak ha mindezt számba vetjük és meggondoljuk azt is, hogy már fél századja alig van végrehajtó kar a birodalomban, csak akkor nyerjük tiszta képét annak, minő erősen összekovácsolta ezt az annyi különböző elemből álló birodalmat a magyar nemzetnek intézményeiben és hadi erejében megnyilatkozó ereje.

Ezt az egységet fenn akarja tartani az egyház. Itt nemzetibb és ezért királyibb mint bárhol. Mint alapítása, úgy fennmaradása is a birodalom eszméjéhez van kötve. Az ököljogtól ő szenved legtöbbet, mert birtokai kiterjedésével, csábító gazdagságával nem áll arányban katonai jelentősége. Az egységet és békét követeli a polgár, kinek a zürzavaros időben városának bástyái nyujtanak ugyan személyes biztosságot, de kit semmi sem ment meg a rablóhadaktól, mihelyt az ország útján vásárra viszi áruit. Békét, királyt követel a föld népe is, mert nemcsak szerény faházait viszik el a rablók, mint 1295-ben a Hunt-Pázmánok tették, hanem elviszik őt magát családotul, hogy saját birtokait virágoztassa fel munkaerejével. Ennek az erőszakos betelepítésnek különösen Csák Máté volt nagy mestere.

De legerősebb és legigazabb támasza a királyságnak, az egységes birodalomnak és törvénynek, a szabad magyar és kún, a köznemes. Most már nemcsak fegyveres szolgálja az országnak, hanem törvényes őre, a jogrendnek autonóm biztosítója. A tyrannusok hatalma alól alig menekedhettek a végeken lakók, de az ország közepén a nemesek szervezett tömegéé, a megyéé a hatalom. Kétségtelenül ez a nemesi megye a legnagyobb örökség, melyet a kiháló félben levő dinasztia az országra hagyott. Ez a kiváltság — szinte paradoxon —

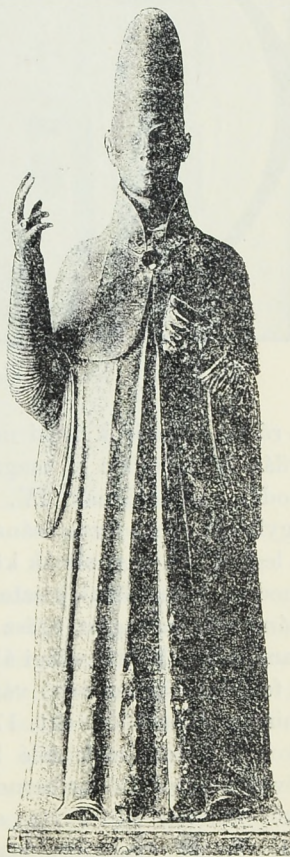

egészen az egység szolgálatában áll. A nemes, kinek már nemcsak birtoka, szolgálja van, hanem nagy joga is, született és természetes ellensége a kiskirályoknak. Hatalmukat kénytelen elismerni, de szabadságát nem áldozza fel önkényüknek. »Nemes ember bárki szolgálatában állhat, ha úgy akarja. De ha a hatalmasok ebben megszorítják a nemeseket és erőszakkal, személyök és vagyonuk kárával, akarják őket arra kényszeríteni, hogy őket szolgálják, kiátkozás alá esnek.« (1298. 33. cikkely.)

E nagy tömeg köré jegecesednek a többiek is. Melléjük állanak azok a nagybirtokú urak is, kik a kiskirályokkal szomszédosak lévén, a megyében, a nemzetben keresnek támaszt. Nemcsak önérdek, hazaszeretet is vezeti már őket. De oly nagy a közszellemnek hatalma, hogy még a nagy rablók közül is csak egyik-másik vonhatja ki magát hatalma alól. Mindenesetre feltűnő, hogy a Csákok, Brebiriek, László vajda, kiknek céljai és eszközei egymásba nem ütközhetnek, még sem lépnek egymással soha bevallott szövetségre. Csák Máté és az Abák szövetsége is csak akkor jó létre, midőn már lehetetlen a királyi hatalom helyreállítását megakadályozni.

Királyt akartak mindnyájan, ki legalább női ágon Árpád-ivadék. Csak éppen a már az országban tartózkodó kis Róbert Károlyt akarták legkevesebben. Nem mert ifjú, hanem »mivel az egyháztól rendelt királynak nem akarták feláldozni az ország függetlenségét«, mint az egykorú minorita krónikás írta. Abban, hogy Vencel cseh királyt válasszák meg, úgy látszik, a tengermelletti urakon és az esztergomi érseken kívül mind egyetértettek. Ottokár derék fia anyai ágon dédunokája volt IV. Bélának és azért a veszteségért, mely német földön érte, Lengyelország meghódításában talált kárpótlást. Nem akarta elfogadni a koronát, mert neki már késő megtanulni magyarul, de átengedte a királykérő uraknak fiát, Vencelt. A kalocsai érsek Fejérvárott meg is koronázta (1301. aug. 27.). Már előbb elfoglalták részére Esztergom várát, Budán pedig kikiáltották királynak és a 12 éves gyermek lóháton bejárta fővárosa utcáit és tereit, hogy bemutassa magát népének. Maga sem tulajdonítja uralomra jutását öröklésnek, hanem választásnak; abban a nevezetes oklevélben, melyben Csák Máténak tulajdonítja a főérdemet trónra jutásában, választottnak mondja magát. Meg is erősíti őt összes királyi jószágainak és jövedelmeinek tulajdonában. (1302. febr. 27.)

Ez az oklevél világosan mutatja, miért volt szüksége még a kiskirályoknak is koronás királyra. Zsákmányuk csak akkor biztos, ha a király lemond visszaserzéséről. Ezt Árpádkirálytól várni soha-

78. ábra.

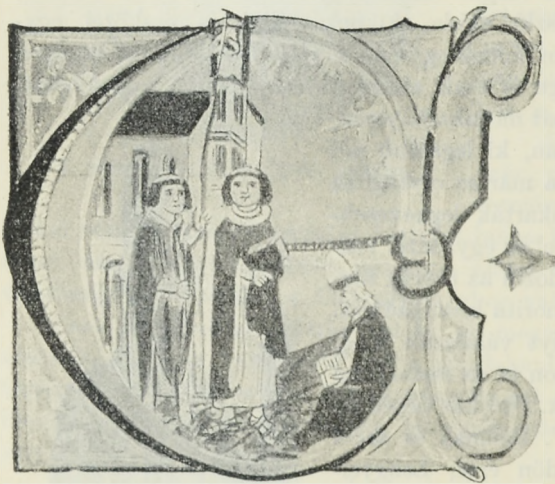
VIII. Bonifác bronzszobra.

sem lehetett. Idegen, kinek párthíveket kell szereznie és ki nem tudja, Magyarországon mit jelent a királyi dominium, megtehetette. De nemcsak arról mondott le Vencel, mi már úgyis elveszettnek látszott, kincseivel sem fukarkodott, hogy a magyar urak telhetetlenségét kielégítse. Történetünkben talán akkor mutatkozik először, hogy az erkölcstelenség minő záporát bocsátja népünkre a választás.

Vencel árnyékkirálysága alatt hazánkban csak egyik jelenete játszódott le annak a világrengető harenak, melyet az egyház feje vívott a világi hatalommal.

Elbukott a pápaság elleni küzdelemben a Hohenstaufok büszke családja, elbukott a német-római császárság, melynek maga az egyház tűzte ki célul a viláгурalmat és mely hazánkat is annyiszor bevonta hatalmi körébe. De az

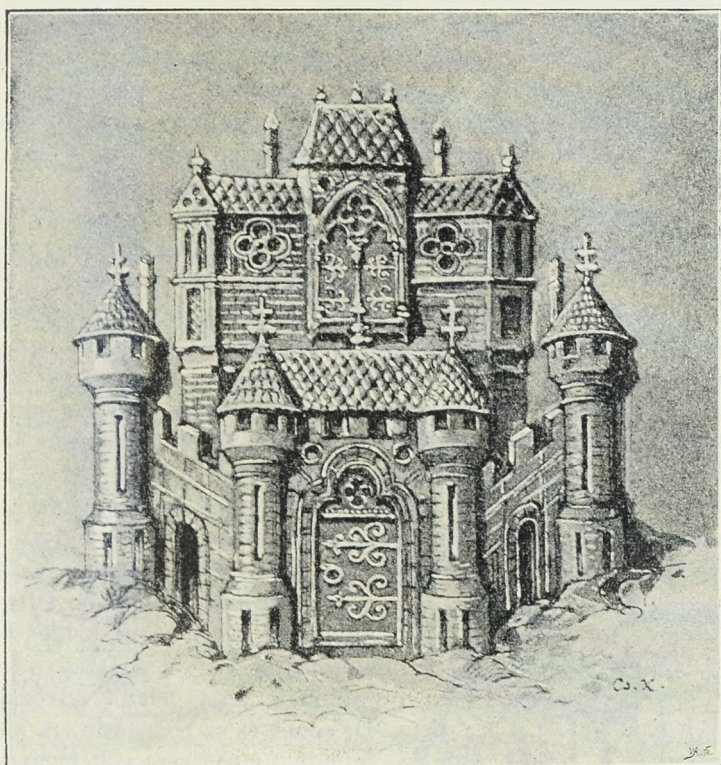
79. ábra. A budaiak kiátkozzák a pápát.

állam elve nem bukott el. Új erőt nyert a római jognak feléledő tanulmányából és a pápaság csakhamar belátta, hogy a tisztán világi, az abszolút császárság teljes hatalmi igényét felidéző tan veszedelmesebbre nézve minden eretnekségnél. IV. Ince el is tiltotta a római jog tanítását minden főiskolán, Magyarországon is. Hiába: Páris egyeteme mentővára lett a világi jog tudományának és ugyanaz a dinasztia, melynek egyik ága, az Anjou, eszköze lett a pápaságnak a Hohenstaufok leverésében, másikként, elsőszülött ágában, mint

a római császárok igazi utóda, szembeszállott az egyházi fejedelemmel, ki már világi tekintetben is magát nyilvánította Isten helytartójának, az összes uralkodók előljárójának. IV. Fülöp francia király és VIII. Bonifác pápa közt az egyházak megadóztatásának kérdése idézte elő a harcot, de ennek eszmei háttere a legisták és kánonisták küzdelme volt, világtörténetivé pedig az állami felsőség modern fogalmának tiszta kifejezése és győzelme tette. A pápa, maga is nagy kánonista, a jogász egész következetességével állítja össze a pápai főhatalom tantételeit. Erre a világi állam fegyvere, előbb a jog, majd az erőszak, adta meg a felebbezést nem tűrő választ. Soha halandó nem helyezte magát magasabbra, mint a pápa 1301. okt. 17-én kelt bullájában. »A római pápa, kit isten királyok és birodalmak fölé helyezett, feje a vitézkedő egyháznak és uralkodója lévén minden élő embernek, törvényt ülve nyugton ítél és tekintetével szétoszor minden bajt.« Ha a régiek ember formájában képzeltek el isteneiket, itt viszont theomorphismusba esik »Isten szolgáinak szolgája«. E theomorphismus ellen támad fel az egész francia nemzet, főpapjaival együtt. Az volt a kérdés, meghajlik-e előtte az annyival gyöngébb és megoszlóbb Magyarország.

Már VII. Gergellyel jelentkezik a pápaság amaz igénye, hogy Magyarország a római egyház tulajdona. Akkor ugyancsak erősen visszautasították a követelést. III. Ince volt aztán az első, ki e tulajdonjogot a korona küldésével hozta kapcsolatba, de szintén siker nélkül. Az Árpádok kihalásakor azonban megújul és VIII. Bonifác most már feltétlen bizonyossággal írja, hogy »Sz. István, Magyarország első királya, birodalmát, minden jogával és hatalmával jámboran felajánlotta és átadta a szent római egyháznak«. (1301. okt. 17.) E joga érvé-

80. ábra. Esztergom vára.

nyesítésére, hogy a birodalomban helyreállítsa a rendet és különösen az egyházak ellen elkövetett rablásoknak vessen véget, már 1301 tavaszán Boccasini Miklós bíbornokot küldötte ide, mint legátusát. Midőn a legátus, ki a pártatlanság örve alatt Károlynak igyekezett útját egyengetni, nem ért célt, a pápa bírónak nyilvánítja magát a magyar trónra jogot tartó fejedelmek ügyében és ítélőszéke elé idézi Vencel cseh királyt, hogy a szicíliai királynéval és Károllyal szemben védje ügyét. Ki is mondja 1303. május 30-án az ítéletet, mely szerint a trón Máriát és unokáját, Károlyt illeti meg örökös jogon. Magyarország ugyanis, »mint a kánonok írása tanúsítja«, örökös ország és így Vencel választása magában véve is érvénytelen. Magyarország legfontosabb közjogi kérdésében idegen hatalom dönt.

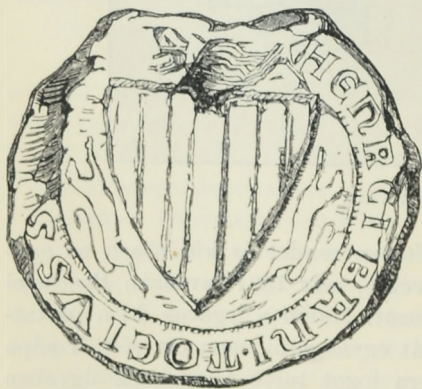

Ezalatt Károly pártja fegyverrel is igyekszik érvényesíteni ügyét. Budát, mely ekkor szerepel először mint főváros, akarja kezére keríteni. Midőn ez a legátus rábeszélésének nem sikerül, interdictum alá veti a várost és hogy a polgárokat megadásra bírja, elpusztítja szőleiket, szántóföldjeiket. Vencel király biztos kezekben hagyta e fontos erősséget. Az előbbi bírót, Lászlót elfogta, helyébe Pétermannt rendelte. Ennek kormányja alatt »a szerzetesek és plébánosok szorosan megtartották ugyan az interdictumot, de álpapok és hitszegők támadtak, kik istenitiszteleteket tartottak és a szentségeket kiszolgáltatták a népnek. Azonfelül, a rosszat rosszal tetézve, mi még szörnyűbb, összehívták a népet és gyertyavilágnál, hangos szóval kiátkozták a pápát, Krisztus helytartóját, Magyarország összes érsekeit, puspökeit és szerzeteseit«.

Helyi mozgalom volt-e az, vagy egy általános forradalom tünete? Buda városa szinte fennállása óta pert folytat a káptalan ellen, mely igaz és koholt oklevelekkel, — ebben Pozsony kanonok volt a főmester — rév-, vám-, vásárpénz követelésével útját állotta IV. Béla nagy alkotása fejlődésének. Kún László idejében már nyíltan folyik a harc, 1289-ben Lodomér érsek kiátkozza Verner bírót és a 12 esküdtet és III. Endre alatt is majdnem szüntelen interdictum alatt áll a város. Minden polgár sínylette ezt az állapotot, mind-egyiknek volt oka átkozni a papok telhetetlenségét és így közös haragjuk jut kifejezésre Lajos papnak és társainak erélyes föllépésében. Ez a papi és városi igény között dúló harc általános. A francia, német, olasz városok csaknem mindannyiának papi fejedelmeikkel szemben kellett kivívniok önállóságuk zsongéit. De nálunk sem áll egyedül ez az eset. Esztergom városa szintén Kún László ideje óta állott perben az érsekkel és káptalanával a vásárpénz és az egyházi telkeknek követelt adómentesség miatt. Különösen a mészárosok ragaszkodtak szívesen jogukhoz és midőn a király félbőr adására ítélte őket minden marha után,

a városon kívül állították fel a vágóhidat. Ezért aztán az érsek 1294-ben mind a tizenötöt kiátkozza, »átadva testöket a sátánnak, hogy lelkük üdvözlhessen«. De ennek és az egész városra kimondott interdictumnak sem volt foganatja.

Buda polgárai németek, Esztergomban sok a francia is. Ezekben származásuk és jó módjuk egyaránt fejlesztette a rendi önérzetet. Mint kereskedők, érintkezésben voltak szülőföldjükkel, tudniok kellett, mi megy végbe a világon. Éppen azon az őszen, melyben Károly Budát ostromolta, tiltotta el Szép Fülöp országa püspökeinek, hogy Rómába menjenek és

81. ábra. Németújvári Henrik bán pecsétje.

foglalta le az engedelmességet megtagadóknak javait. Mire Budán kiátkozták a pápát és biborosait, Párisban az egyetemes rendi gyűlés, melyen először vettek részt a városok követei is, nyíltan a király mellé állott. Nogaret Vilmos 1303 tavaszán már eretnekséggel vádolta a pápát és ugyanő fogatta el Anagni-

ban a védtelen aggastyánt, ki aztán, bár harmadnapra kiszabadult, bújában nemsokára meghalt (1303. okt. 11.).

Ezek az események okozták, hogy a római kúria Magyarország ügyeire nem gyakorolhatta a szokott döntő befolyást. Fellépésével nem csak hogy nem semmisítette meg az ellentmondást, hanem még inkább élesztette. Még László király bukása és távozása sem vált Károlynak hasznára. Vencel cseh király ugyanis, sokalva a költséget és a pápa ítélete után mégsem bízván a végleges sikerben, 1304 nyarán sereggel jött be az országba, feldúlta Esztergomot, melynek érseke nem akarta fiát megkoronázni, és Budán rá akarta bérni az urakat, hogy egyesüljenek már Károly ellen. Midőn ezzel nem ért célt, azzal az ürüggyel, hogy Károly ellen fordul, fiát teljes koronázási díszben víve magával, elindult Pestről — hazafelé. Ebből háború fejlődött közte és Albert római-német király, Bonifác pápa legfőbb világi támasza közt. E háboruban már sok magyar úr vett részt, köztük Csák Máté is, és Albert magyar és kún hadakkal tört be Csehországba. De a nemzet nagyobb része most sem akart tudni a pápa királyáról és azt választotta meg, kinek Vencel átadta a koronát és jogát: szövetségesét Albert császár ellen, Ottó bajor herceget, kinek anyja, Erzsébet, IV. Bélának volt leánya. (1305.)

82. ábra. Gentilis pecsétje.

Ottónak, ki a Habsburg-ellenes német ellenzéket képviselte, titkon, kereskedőruhában kellett átutaznia az ellenséges Ausztrián. Útközben a korona leoldódott és tokjával együtt leesett. Csudának tekintették, hogy mégis megtalálták a sűrűn járt országút egy pocsolyájában. Itthon a Henrikfiak fogadták, a nemesség, kúnok, szászok is melléje állottak. A veszprémi püspök a pápai interdictum ellenére is megkoronázta; aztán Budán is elismerték királynak. Az egyház nem ellene lépett fel, hanem legfőbb támaszait, Henrik fiait, Ivánt és Henriket, sujtotta kiátkozással a törvényes király ellen való lázadásuk, Esztergom elfoglalása, az egyházak pusztítása, az apácák megszeplősítése, továbbá számos gyilkosság és rablás miatt. Tamás, az új esztergomi érsek, a kiátkozás oklevelében 500.000 márkára becsüli azt a kárt, melyet csak magának az esztergomi egyháznak okoztak (24 millió korona). A pártok egyforma gyengék voltak; a nagyurak épp oly kevésbé voltak hajlandók síkra szállani Ottóért mint Károlyért és azért fegyverszünetet kötöttek, mely alatt még a kiátkozás is tilos volt. Ottó ezt az időt arra akarta felhasználni, hogy Erdélyben megnyerje László vajda leányának kezét és így hatalmas, megbízható szövetségesre tegyen szert. László azonban, megszegve a vendégszeretetet, elfogta és így kitünt, hogy, az erdélyi szászokat kivéve, senki sem áll mellette. Az ártalmatlanná tett herceg kiszabadulván, 1308 elején hazatért országába.

E fordulatban legnagyobb része az egyháznak volt. A pápaság kitartott Károly mellett és a főpapok, Tamás esztergomi érsek vezetése alatt, már mind-

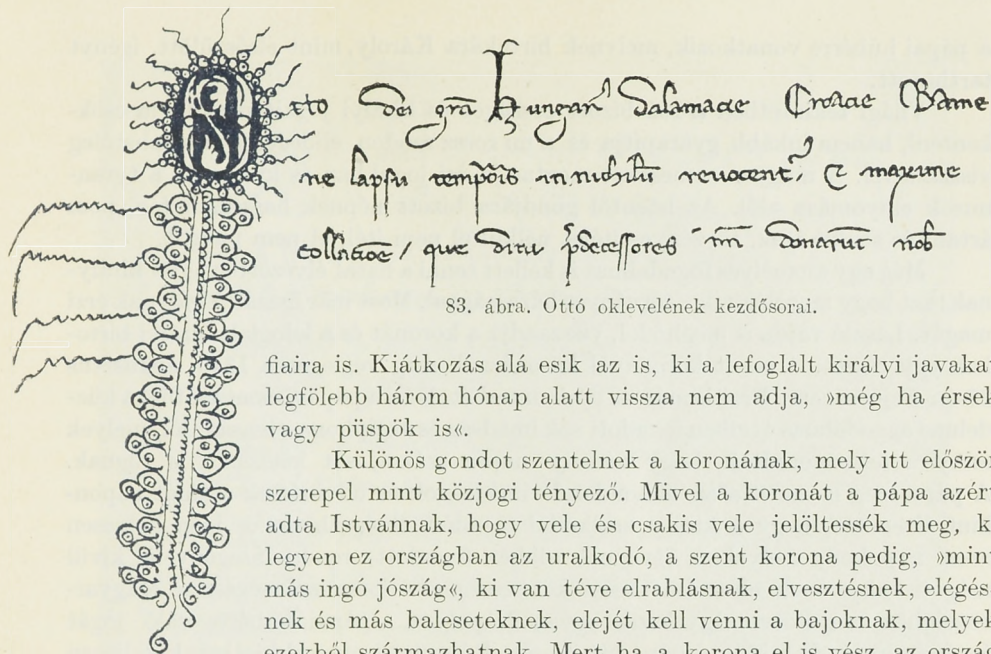

nyáján melléje állanak. A többi trónkövetelő gyarlósága azt bizonyította, hogy a rend és béke helyreállítása, az ország legfőbb érdeke, csak tőle várható. VIII. Bonifác halála óta a pápaság szinte függővé vált Szép Fülöptől. 1305-ben a francia V. Kelemen Avignonba, Provenceba, a nápolyi Anjouk birtokába tette át székhelyét. Ez teszi érthetővé, hogy már 1307. év júliusában kiátkozás terhe alatt felszólítja Ottót, mondjon le Magyarország királyságáról és ne bitorolja Károly örökségét. Ugyanakkor a kalocsai érsek kiátkozta nemcsak László vajdát, hanem a vele tartó erdélyi püspököt is. Károly pártja ostrommal visszafoglalja Esztergom várát, meglepéssel birtokába keríti Budát, hol kegyetlen ítéletet tart az ellenpárt vezetői, és különösen a pápát kiátkozó papok fölött és, Rákoson gyűlést tartva, »elismeri természetes urának Károlyt és utódait, mint azt a törvényes örököség megköveteli«. Kimondják azt is, hogy mindenki mondjon le arról, mit királyi és királynéi jószágból, jövedelemből jogtalanul bitorol. Szűnjék meg a nemések elnyomása is; mindegyikök szabadon követhesse azt, kit akar, vagy gazdálkodhassék szabadon otthon. Meghódol már németújvári Henrik is, »a maga és az uralma alatt álló nemések nevében«. Mint 1298-ban, most is a főpapi kar az elvek legfőbb képviselője és állása annál szilárdabb, mert most már egyetért a pápával is.

Most már nem Károly királysága vitás, hanem az, mennyiben képes hatalmát az urakkal szemben érvényesíteni. Ha ez nem sikerül, csak olyan árnyékkirály marad mint Vencel és Ottó voltak, és az ország tovább is nyög az interregnum hatása alatt. Ezért ismét pápai legatus jó az országba, Gentilis bíbornok, kinek az a feladata, hogy a királyt kibékítse az urakkal. Célt is ér. Csák Mátét, a leghatalmasabb kényurat, arra az ígéretre bírta, hogy engedelmeskedik Károlynak. Magától érthető, hogy ennek fejében megtartatja birtokait.

1308. nov. 17-ére országgyűlést hívott össze Pestre, hogy végre-valahára vége legyen a törvénytelen állapotnak. Igazi országgyűlés ez, a legatus ügyessége és tekintélye odavonta a Csákokat, Henrikfiakat, Abákat és a többi bárókat, kik közül csak László vajda maradt távol, továbbá a neméseket és polgárokat. Talán épp ez a siker esábitotta arra Gentilist, hogy elhagyva eddigi szerény és tartózkodó magaviseletét, beszédében a pápaságnak Magyarorszára való jogát kezdje fejtegetni. Erre, a hivatalos jegyzőkönyv szerint, nagy zaj támadt a bárók és nemések közt. A legatusnak félbe kellett szakítania beszédét. Elképzelhetjük, minő volt ez az ellentmondás, ha megtudjuk, hogy Gentilis nyomban fordított egyet érvelésén és Róbert Károlyt mindnyájuk akaratából elismert, törvényes királynak nyilvánította. Arról, hogy a pápa ezentúl megerősítse a magyar királyt, alig lehetett szó, de igenis elismerték az egyház jogát »annak megkoronázására, kit ők az igaz királyi sarjadékból megválasztandónak tartottak«. Így a pápa jelöltje király lett ugyan, elismerték az örökös jog rendjét is, de emellett a nemzet választásának jogát még ekkor is fenntartották. Így fogadtak aztán »egyenként és összesen hűséget és engedelmességet, mint törvényes vazallusok hűbéres uruknak«. A következő hónapban, a Budán Gentilis elnökelete alatt tartott zsinat nemcsak egyházi büntetéssel sújtja a hűtlenséget, mint az esztergomi zsinat Kálmán korában, hanem a büntetést kiterjeszti a bűnös

83. ábra. Ottó oklevelének kezdősorai.

fiaira is. Kiátkozás alá esik az is, ki a lefoglalt királyi javakat legfőlebb három hónap alatt vissza nem adja, »még ha érsek vagy püspök is«.

Különös gondot szentelnek a koronának, mely itt először szerepel mint közjogi tényező. Mivel a koronát a pápa azért adta Istvánnak, hogy vele és csakis vele jelöltessék meg, ki legyen ez országban az uralkodó, a szent korona pedig, »mint más ingó jószág«, ki van téve elrablásnak, elvesztésnek, elégsé-nek és más baleseteknek, elejét kell venni a bajoknak, melyek ezekből származhatnak. Mert ha a korona el isvész, az ország nem veszhet utána. Mivel pedig a korona most — Ottó elfogatása óta — László vajda kezén van, »mindaddig interdictum alá helyeztetik, míg azt a királynak, vagy örzójének, a fejevári egyháznak vissza nem adja«. Régente nemzetgyű-léseink egyházi ügyekben is rendezkedtek, az idők változását mutatja, hogy most a legfontosabb állami érdekekben is egyházi gyűlés határoz.

Meg lehetett már tartani a koronázást is és pedig, mint már 1308 juniusban előrelátták, e célra külön készült és felszentelt koronával. A koronázást Budán végezte Tamás érsek, — úgy látszik a Németújváriak miatt nem volt tanácsos Fejérvárra menni. — A koronázás ünnepe visszatükrözteti az ország politikai állapotát. Gentilis a főltár mellett ül, ott van az egész püspöki kar sok más pappal, de a bárók közül csupán Omode nádor van jelen az Aba családdal; Csák Máté és a Németújváriak, Subichok és Babonegek csak képviselőket küldöttek maguk helyett, László vajda még azt sem tette. Említetnek még nemesek, polgárok és a köznépből valók is, városokból, várakból és falvakból. De az egyházi és világi arisztokrácia egészen túlnyomó; azok a nemzetgyűlések, melyeken az egész fegyveres nemzet egyesült a korona és viselője iránti hódol-atban, megszűntek.

Ennek a fényes gyülekezetnek fogadta hódolatát a koronás király, miután letette a deák nyelvű esküt, melyet az érsek magyarul is elmondott. Az eskü, — az első, mely szöveg szerint maradt reánk — előbb a király hitéről és Isten és a római egyetemes vallás iránti engedelmségéről tesz tanúságot, aztán bizto-sítja az egyházakat, különösen a Boldogasszonyét, melyben koronázták és az esztergomit, tiszteletéről és oltalmáról. Még külön is fogadja a király, hogy a pápát és legátusait meg nem támadja, sőt inkább megvédi és a római egyház birtokait és azokon való kormányát nem háborgatja, mi kétségtelenül Nápolyra,

a pápai hűbérré vonatkozik, melynek birtokára Károly, mint elsőszülött, igényt tarthatott.

Világi tekintetben a reá bízott országot és királyi jogait nem fogja csökkenteni, hanem inkább gyarapítja és a mi rossz módon elidegenült azt lehetőleg visszaszerzi. A magyar nemeseket megtartja ősi jogukban és kiragadja a tyranusok elnyomása alól. Az istentől gondjára bízott népnek használni fog, nem ártani és senkit igaz, törvényes ítélet nélkül el nem ítél, el nem pusztít.

Még egy személyes fogadalmat is kellett tenni a fiatal élvezetre vágyó királynak: azt hogy megelégszik a törvényes házassággal. Most már igazán királynak érzi magát. László vajda is meghódol, visszaadja a koronát és a lefoglalt királyi birtokok egy részét. A szent koronával koronázzák meg véglegesen 1310. augusztus 27-én Fejérvárott. Érzi is már az uralom terhét. Kéri a pápát, mentse őt fel a küzdelmei aggodalmas éveiben fogadott sok imádság és antiphona-olvasás alól, melyek annyira felszaporodtak, hogy némely napra százra, sőt kétszázra is rúgnak. A pápa meg is szorítja az elmondandó imádságok és üdvözlések számát naponként tizenötre, hogy a király uralkodói teendőit elvégezhesse és igen helyesen azon napokon, melyeken ötvennél többet fogadott, rendes szegényein kívül még tizenkettőnek eltartását teszi kötelességévé. Sorsa már egészen Magyarországhoz van kötve. Igyekszik ugyan Nápolyra, a pápai hűbérré való jogát érvényesíteni, de midőn a pápa ott öccsét, Róbertet ismeri el királynak, teljesen belenyugszik s Róbertet nem háborítja. Az a kétezer uncia arany (8000 arany forint), melyet nagyatyja, II. Károly, hagyott reá, nem csekély segítségére volt birodalma megszilárdításában.

Az egyház gyámsága alól hamar kiszabadul, bár nagy áldozatok árán. A pápai adózás már a XIII. században is kiterjeszkedett Magyarországra s a pápai számadások mutatják, hogy már Kún László és III. Endre korában is jelentékeny összegeket vittek Rómába. Most, 1310-ben, a pápa általános adótrótt ki keresztesháború céljaira és a krónika szavai szerint »bőleszen megbecsülhetetlen kincset gyűjtött össze öt éven keresztül«. A becsületes minorita is megjegyzi, hogy e nagy kincsnek nem látták aztán semmi hasznát. Gentilis elment az országból, de hogy minő összegbe került követsége, elképzelhető abból, hogy az esztergomi érsekség hatszáz, az erdélyi püspök meg éppen 938 márka ezüstöt (23.000 forintot) fizetett neki távozásakor. Igaz, hogy aztán 1311-ben protestált a »gonosz és istentelen kivetés ellen,« de mégis csak fizetett. Állandó teher is maradt az országon. Már a XIII. században elég gyakori volt idegeneknek magyar javadalmakra való kinevezése. Most az avignoni pápaság az erkölcsi erő hiányát pénzügyi eredményekkel igyekezett pótolni. A pápa a lemondott, valamint a székhelyére való utazásuk vagy ottidőzésük alatt meghalt főpapok javadalmának betöltését magának tartotta fenn (reservatio). Így XXII. János pápa 1325-ben, minden külső ok nélkül, magának tartotta fenn a győri, pécsi, váradi és erdélyi püspökségek betöltését. A király, némi ellenállás után, belényugodott kegyúri jogainak megsemmisítésébe. Még nagyobb mértékben »legeltek a rómaiak Magyarország javain«.

Nehezebb volt a tyranusokkal végezni. Meg kellett válni: erősebb-e a király körül csoportosuló egyházi és világi urak csoportja azoknál, kik Károly

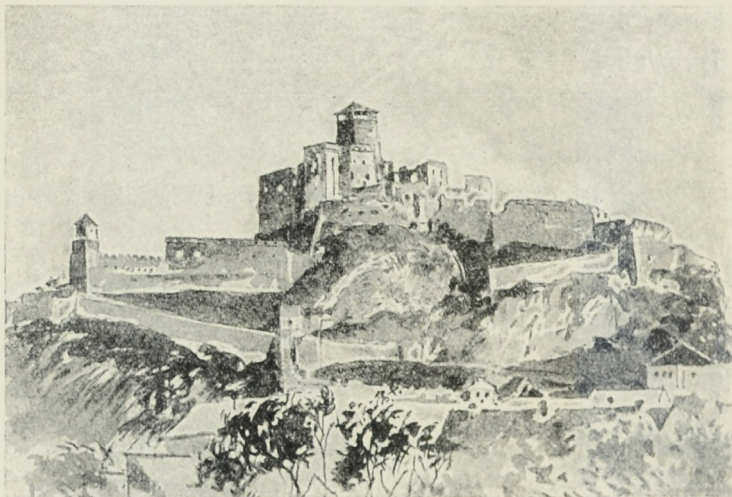
Jf Garus sac de villa sa Emencia tot. v. sst p de p m anni
 Jf Ladillaus sac de villa gradli tot. vii sst p de p. a.
 Jf Omicus sac de villa sa Ladilla tot. xxij. sst p de 1. a.
 Jf Jofes sac de villa vened tot. xviij sst p de 1. a.
 Jf Laurentius sac de cadamy soluc. xv. sst p de 1. a.
 Jf Omicus sac de fo Jofe tot. xviij. sst p de p m anni
 Jf Gapho sac de villa sa lazar tot. x sst p de 1. a.
 Jf Jofes archid. de villa zepos tot. xviij. sst p de 1. a.
 Jf perus sac de villa bae hys de bae soluc. x sst p de 1. a.
 Jf Blazius sac de villa bae tot. xviij. sst p de 1. a.
 Jf Jofes abbas de villa cabina tot. xviij. sst p de 1. a.
 Jf perus sac de villa vegerda soluc. vii. sst p de 1. a.
 Jf mycoltus sac de villa peched tot. x. sst p de 1. a.
 Jf Jofes sac de villa mizeriac tot. xviij. sst p de 1. a.
 Jf paulus sac de villa salach tot. ij. sst p de 1. a.
 Jf Raab sac de villa monostor tot. vii. sst p de 1. a.
 Jf nicholaus sac de villa roho tot. vii. sst p de 1. a.
 Jf Jofes sac de villa pspubz z dampan tot. l. sst p de 1. a.
 Jf Jofes sac de villa michael de bihar tot. l. sst p de 1. anni.
 Jf Gapho sac de villa plabz tot. i. sst p de 1. a.
 Jf frater Jofes abbas de villa ceged tot. xv. sst p de 1. a.
 Jf Jofes sac de villa zamo tot. vii. sst p de 1. a.
 Jf mathe sac de villa Bois tot. xviij. sst p de 1. anni
 Jf egidius sac de villa ceged tot. vii. sst p de p m anni
 Jf dyonysius sac de villa miska tot. vii. sst p de 1. a.

84. ábra. Pápai tizedlajstrom.

névleges elismerése után is tényleg egész országrészek fölött uralkodtak fejedelmi jogkörrel.

Csák Máté, kit Gentilis azzal az ígérettel nyert meg, hogy ő lesz az ország igazgatója, nem sokkal a koronázás után már nyíltan elfordult a királytól. Megbocsáthatatlan sérelemnek tekintette, hogy Károly nem őt nevezte ki tárnokmesterének, hanem egy Henrikfit. Eleinte csak a serviensek földjeit pusztította, de aztán visegrádi várából egyre fenyegette Budát is, a király székhelyét. Erre a király sereget gyűjtött, Gentilis pedig kiátkozta Máté mestert, ki most újult dühvel prédálta a keze ügyébe eső egyházi birtokokat és a papok személyét sem

85. ábra. Trencsén vára.

kímélte (1311). Mielőtt a király megtorló hadjáratot intézhetett volna ellene, a véletlen az addig egyedül álló trencsényi grófnak hatalmas szövetségest szerzett: az Abákat, Omode nádor fiait.

Omode kezdettől fogva híven szolgálta Károlyt, azon volt, hogy a törvényes rendet fenntartsa és csak méltányosnak vélte, ha emellett családi birtokát is megnöveli. Az ősrégi dinaszták birodalmába éket vert Kassa városának királyi kiváltság alapján felvirágzó német polgársága. A nádor előbb szépszerével igyekezett a város birtokába jutni és, midőn ez nem sikerült, zaklatással, a kereskedők kirablásával, a város földjeinek pusztításával remélte célját elérhetni. Végre egyenetlenséget támasztott a polgárok közt is. Midőn ennek lecsillapítására fiaival a városba ment, a per verekedéssé fajult, melyben a nádort megölték, dacos fiait pedig elfogták. Az özvegy panaszára a király az esztergomi érseket és a veszprémi püspököt küldte ki békebírákul, hogy egyrészt az özvegy, fiai s az Aba család és hívei, másrészt őmaga és Kassa városa közt ítélkezzék. Az egyezségben az Abák kötelezték magokat, hogy a gyilkosságot, az elfogatást, lovaik elvételét nem fogják semmiképp megtorolni, sem pedig a várost a királytól magoknak meg nem szerzik, sem annak vásárát nem háborgatják és ezeknek a

kötelezettségeknek teljesítését túsokkal biztosították a városnak. Ez tehát nem egyezség, hanem a sértett fél teljes elmarasztalása. Azonfölül az ítélet arra is kötelezi az Abákat, hogy adják vissza az összes lefoglalt királyi javakat és jövedelmeket, Zemplén és Abaúj megyéket, Lubló és Munkács várakat, hogy többé ne építsenek várat királyi engedelem nélkül, a nekik szolgáló nemeseket pedig kiátkozás terhe alatt bocsássák el. Megsemmisítése ez birodalmuknak, a királyi jószág visszavétele per és háború nélkül. De ennyi áldozat árán most már szabadok az úriak, megtagadják a várak átadását és háborúra készülnek.

Károly ellenük indítja hadait. Történetünkben először a felvidék birtoka döntött az ország sorsa fölött. A háború színhelye szabta meg annak eszközeit is. A szűk völgyekben, szoros úton nem fejlődhetett ki a könnyű lovasság, hanem páncélosoknak kisebb, de válogatott dandárai vívják a mezei csatát, a birtokbavétel pedig várak és városok ostromát követeli. Omode fia, miután a király zempléni ispánját kirabolták, Sáros várába vették magokat. Károly ennek ostromába fogott, de Csák Máté hadereje elől, ki a maga ügyét védte az Abákéban, csakhamar Szepesbe volt kénytelen visszavonulni. Ott a szászok mint egy ember állottak melléje, Görgeyek, Berzeviczyek együtt harcoltak zászlaja alatt. De Csák serege, 1700 lándzsás, vagyis körülbelül 15.000 vitéz, egyesült Abáékkal és Sáros ügyes védőjének, Demeter mesternek, Miklós fiának vezetésével Kassa ostromához fognak. Hadi állásuk olyan, hogy Károlyt elzárja országától. Meg kellett tehát verekednie a királynak, nemcsak a győzelemért, hanem birodalmáért.

86. ábra. Amadé nádor pecsétje.

A taktikai előnyt a felkelők magoknak biztosítják. Elfoglalják a Kassától északra húzódó dombot, onnan zúdulnak le a király csapataira. Az első lovagcsata ez magyarok közt, íjászt nem említenek, van azonban gyalogos, mint Nyugoton. Az Omodefiúk heves rohama szinte szétzúzza a királyi dandárt, Károly személyét úgy kell megoltalmazni, menekülését úgy biztosítják, mint IV. Bélát. Muhinál. Hívei nagy részének eleste vagy megsebesülése után — köztük tűnt ki a Sztáray család őse — a király a tartalékhoz, Sz. János és a Templom vitézeihez menekült. Ezek a próbált vitézek fordították meg a csata sorát és nagy veszteségek árán legyőzték az ellenséget. Vezérek elestek, vereségöket a kassaiak kitörése tette teljessé (1312 június 15).

Feudális hatalmak küzdöttek itt a törvényes király ellen. Hanem az az elszántság, mellyel Rozgonyinál vívtak, bizonyossá teszi, hogy az erőszakos garázdálkodás aljas érdekén kívül magasabb eszme is lelkesítette a felkelő tábor. Magyarország ősi, a honfoglalásra visszamenő fejedelmi oligarchiája vívta itt élethalálharcát a papok, idegenek és szerencselovagok királya ellen. Már a következő évben idegen ember, a csata egyik hőse, a francia származású nápolyi

Druget, Magyarország nádora. Érdekes, hogy a templomosoknak egy évvel rendjök eltörlése és üldözése előtt még oly döntő szerepük jut Magyarország megszilárdításában.

Az Abák hatalma e csapással megtört. Váraikat a király népe szállja meg, birtokaikból bőven adományoz a király híveinek. Az egyetlen magyar család, mely addig az Árpádokon kívül királyt adott népének, megadja magát, majd belebukik egy újabb lázadásba és eltűnik a történet színteréről. Csák Máté ellenben szinte háborítlan megtartja a Duna balpartján levő országát. Ott oly erős, hogy a király még komoly kísérletet sem tesz megtörésére. Csak halálával, 1321-ben, száll vissza a felvidék a koronára.

Mindamellett megtörtént a döntő lépés. A király hatalma erősebbnek bizonyult a két leghatalmasabb család szövetségénél is. Ezentúl sem volt hiány részleges ellenállásban; voltakép az ország nagyobb részét kellett meghódítani Károlynak, de uralmát többé veszély nem fenyegette és minden egyes felkelési kísérlet elfojtásával gyengül az ellenállás szelleme. 1315-ben már oly erős a király, hogy leteheti László vajdát és egy hívét helyezheti Erdélybe. 1317-ben megtöri a Tiszántúl dacos urait, Kopasz nádort és híveit. Kopasz nádort kivégzik, azon a vidéken most a király hívei, a Kállayak, Báthoryak és vezérei, Debreczeni Dózsa és Druget, jutnak birtokhoz és túlnyomó befolyáshoz.

Az ország keleti részeinek pacifikálásához fűződött a függő és melléktartományok visszaszerzése. László vajda, mint a korona birtokosa, arra gondolt, hogy azt megtartsa családjában. Veje Milutin szerb király volt és a Gentilis kimondotta interdictumnak az volt a célja, hogy a schismaticus megkoronázását tegye eleve érvénytelenné. Amellett Milutin menhelyet adott az erdélyi menekülteknek és az ország déli végeit az anarchia idejében nem szűnt meg csipkedni. Az ellene való háború egyaránt érdekében volt az egyháznak és a királyságnak és Károly 1318-ban átvezette seregét a Dunán. Szerencsésen harcolt; mint a pápához írt jelentéséből tudjuk, nemcsak az elvesztett várakat és vidékeket szerezte vissza, hanem messze Macedóniáig hatolt előre. Ez az egy hadjárat elég volt a királyi hatalom teljes helyreállítására és a katolikus egyház túlsúlyának biztosítására.

Már Kún László idejében megalakul a Havaselvén (Havasalföld régi magyar neve.) az oláhok vajdasága, mint hűbér; már 1285-ben fellázad Lupény vajda a magyar uralom ellen. III. Endre alatt új telepítés indult oda Fogarasból és azóta a vajdák hűbéresei maradtak királyainknak. De az anarchia idejében Bazarád (Baszarábu) vajda az Olttól nyugatra eső szörényi bányságot (Kis Oláhország) is hatalmába igyekezett keríteni. Egyelőre azonban megmaradt a békés állapot és az alig megalakult ország, most már nem igen háborgatva a tatárok betörésétől, nyugodtan fejlődött. A vajda székhelye Tirgovist volt, egyházi és katonai központ pedig, az oláh mondaköltés kedvenc színhelye, Ardzsis vára és püspöksége.

Sokkal szükségesebbnek tartotta Károly a horvát és tenger melléki részek lehető gyors visszaszerzését. Már nápolyi összeköttetései miatt is szüksége volt a dalmát kikötőkre és már a rozgonyi csata előtt azon volt, hogy a Velencétől ismét elszakadó Zárát a magyar birodalomhoz csatolja. Ez azonban nem sikerült; nemcsak Zárát foglalta vissza Velence, hanem meghódolt neki a többi város is,

»a magyar királyhoz való köteles hűség fenntartásával«. Nem is lehetett gondolni a tengeremlék alávetésére, míg a közbeneső föld, Horvátország, nem csatoltatik újra szilárdan vissza az anyaországhoz Viszont, Velence a maga érdekében azon volt, hogy a horvát urak inkább hozzá szítsanak mint Magyarországhoz, és ha ezek fellázadtak és ármányt szőttek, a szigetváros támogatására mindig számíthattak.

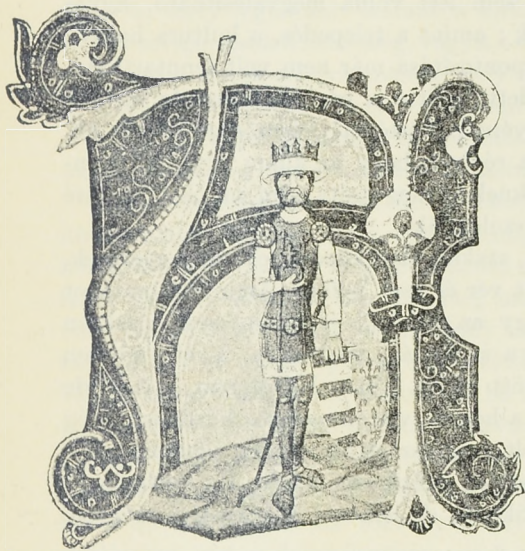
Subics Pál bán kezdetől párthíve volt Károlynak. Az is maradt, mert a király nem zavarta köreit, sőt hódításait a magyar korona tekintélyével törvényesítette. Hatalmát állandónak akarta; nem élt vele vissza sem hűbéres urának, sem az őt protektoruknak fogadó

dalmát városoknak kárára. Fia Mladen is mint Károly híve kezdi, attól fogadja el Bosznia bánágát, de aztán kényúrrá fajul. Fordulópontnak életében az tekinthető, hogy Velence őt, Zára átadása után, befogadja nemesei közé. Subics Mladen az egyetlen magyar kiskirály, ki külső hatalom segítségére számít uralma fenntartásában. Spalato, Trau, Sebenico még sokáig emlegették zsarnoki fosztogató kormányát, mely a viszonyt köztük és a horvátok közt végkép elmérgesítette. Világos, hogy ezzel is Velence uralmának egyengette útját.

A tőle elszakadó városok ellen hadakozott éppen a bán, midőn Károly hatalmas sereggel indult ellene 1322. őszén. Egy vesztett csata után a király

kegyelméhez folyamodott. Károly aztán holtiglan magánál tartotta Mladent és megbízható magyar bánra bízta a tengeremlék kormányát. Boszniába Kotromanovics Istvánt tette meg bánnak, Szlavóniában is megtörte a Babonegek hatalmát, kik azóta híven szolgálták. De a horvát urak mozgalma tovább is tartott; a tengeremléki városok pedig, látva hogy Magyarország nem segíthet rajtuk, Velenceinek hódoltak.

Ezalatt, Csák Máté halála után, »Mátyus földé« kardesapás nélkül meghódolt a királynak. A Henrikfiak, a legrettegettebb tyrannusok, kiknek rablása és garázdálkodása még Mladenét is felülmulta, csak a kis emberek ellen dühöngtek, a királyt névleg elismerték. Amellett azonban jó viszonyba léptek az osztrák hercegekkel is, kikkel 1312-ben mint egyenlő fél léptek szövetségre. E szövetség nem látszott veszedelmesnek, míg a Habsburgok és a magyar király közt szoros frigy állott fenn. Midőn azonban 1336-ban kitört az osztrák háború, a Henrikfiak a Babonegekkel együtt még egy kísérletet tettek a korona járma alól való szabadulásra. Rajta vesztettek; Károly megtörte és elvette váraikat és azokat a végek biztosítására magának tartotta. A megtört lázadók-

87. ábra. Károly király.

nak az ország belsejében adott kárpótlást, hol veszélyessé nem válhattak, Hogy minő erős gyökeret vert az oligarchák hatalma, legjobban kitűnik abból, hogy az ellenök való küzdelem, a korona jogának teljes helyreállítása. még a rozgonyi csata után is eltartott huszonöt évig. Akkor sem végződött a kényuraknak, a törvénytelenül szerzett nagybirtoknak teljes megsemmisítésével. Inkább megegyezés jött létre, melyben a király meghagyja nekik martalékuk egy jelentékeny részét, hogy a többi visszakapja és az országot békén birhassa.

Mert az Árpádok politikai ideálja, a várak és várföldek teljes visszaszerzése, melyért még 1298-ban a kétségbeesés elszántságával küzdött király és nemzet, más, igaz magyar király alatt sem lett volna megvalósítható. Egyes vidékeknek érdekei is elismerésre törtek; amint a telepedés, a kultura haladt, a pusztai harcos népnek természetes központosítása már nem volt fenntartható. Károly király feudális körben nevelkedett; előtte a báró hatalma és birtoka nem látszott összeférhetetlennek a királyéival. Történeti jelentősége abban áll, hogy az új állapotot össze birta kötni a régivel, hogy az állam egységét fenntartva, az egyes dinasztiáknak és vidékeknek is meg tudta adni, mi őket képessé tette, hogy az egészet híven és erővel szolgálják.

Ez volt a végső eredmény, hosszú, szakadatlan küzdelmek, megegyezések, perek eredménye. A hozzá vezető utat vér és csel jelölte. Amint az országot apránként lehetett csak meghódítani, úgy az eszközök is kicsinyesek, gyakran erköcstelenek. Igazában nagy csak az a szívósság, mellyel a király minden körülmény közt szem előtt tartja kitűzött célját. Talán Károlyban, mikor ide jött, volt igazi vallás és lovagiasság. De a hosszú, viszontagságos küzdelem, még inkább azok az elemek, kikkel dolga volt, megfosztották minden idealizmustól, gyakorlati, alacsony gondolkodású, érzéstelen politikussá tették. Ha eredményét nézzük, egyike a legnagyobb uralkodóknak, de lelkének szárnyalása mögötte maradt sikereinek.

Első nagy sikere: annak a hatalmas pártnak összekovácsolása, mely részére biztosította a győzelmet. Pártkirály volt és kezdetét akkor sem tagadta meg egészen, mikor már az egész nemzet élén állott. De miután a nagy oligarchák hatalma megdőlt, örökségükön, azaz a régi királyi birtokon, megosztozott híveivel. Tudatosan nem a nemzeti királyok jószágvisszaszerző politikáját folytatta, noha az elvet ő sem hagyta el, hanem a nyugoti királyok módjára megalkudott a világi harcososztállyal, úgy hogy az is úri életet folytathasson és amellet megfelelően országos kötelességének is.

A változás lényege a következő.

A régi patriarchális királyság, mint az ország oly jelentékeny részének földbirtokosa, mint a többi birtokos terményjövödelmének részese, képes és alkalmas volt az ország összes terheinek, különösen a honvédelemnek, viselésére. Midőn osztozkodás áll be, az egyes hercegek, ifjabb királyok, majd kiskirályok a magok területén csak olyan gazdálkodást folytatnak és oly terheket vállalnak, mint a király a magáén. Most ellenben a király, megválva birtokainak egy részétől, azokkal együtt a honvédelem terhének egy jelentékeny részét is a magánbirtokosokra hárítja. Előbb csak személyesen teljesítették azt a szabad birtokosok; most birtokuk és jövedelmük arányában dandárokat tartanak a király szolgálá-

latára az örökös főurak és a király fizette méltóságok, úgy az egyháziak, mint a világiak. Ezek adják az állandó, válogatott, páncélos katonaságot. Mivel azonban a szabad birtokosoknak és a kúnoknak, most már köznemeseknek, hadi kötelezettsége még tovább is fennáll, a magyar sereg száma e változás által alig csappan meg.

Csak annyiban áll be igazi változás, hogy a régi igazi állandó katonaság, a várjobbágyosság, mint rend, lassankint megszűnik. A legnagyobb részüket már az utolsó Árpádok megnemesítették, Kézai szegény nemeseknek nevezi őket. Később, Nagy Lajos alatt, többnyire nemességet nyer a szolgáló népeknek az a része is, mely legtovább maradt a király közvetlen hatósága alatt: az udvarnokok serege. Csak a nemesség, vagyis a szabadság megadása által lehetett némileg gátat vetni annak a folyamatnak, mely a várhoz tartozó népeket, vagyis a király munkásait és béreseit, ellenállhatatlanul a magánföldesurak hatósága alá sodorta. A feudalitás teljes gazdasági és politikai uralmát csak az a nagyszámú nemesség akadályozta meg, mely a királyban látta egyetlen urát.

A nemességet a hadi kötelezettség és az igazságszolgáltatás tartotta a király alatt. Mindkettőben még mindig maga a király személye a döntő: a hűség és engedelmesség még őt illeti. De mellette már megjelenik az állam fogalma is: a szent korona. Ez azonban még második helyen áll és mint a király tulajdona lép föl az oklevelekben. A király még hadvezér és főbíró, de e hivatalaiban nem járhat el maga, patriarchális elődjei módjára. Udvarat tart, előbb Temesváron, aztán Visegrádon, nem járja be minduntalan országát. Az országnagyok egy része mindig körülötte van; hadvezérnek, ha maga nem száll táborba, azt küldi, kit legalkalmasabbnak tart erre a méltóságra. Bírói pecsétjét is »személynökére« (personalis regiae praesentiae locumtenens) bízza. Helyette a nádor, néha az országbíró lát törvényt, sorban meglátogatja a megyéket és közgyűléseket tart a felgyülemlett perek elintézésére vagy legalább megkezdésére. E közgyűlések, kongregációk, királyi parancsra gyűlnek össze a nádornak vagy más megbízott országnagynak elnöklete alatt és minden nemes köteles azon megjelenni. Ha elmarad, kemény birságot rónak rá. De nem az egész nemesség ítélkezik, csak a választott tizenkét esküdt, bírótársa a nádornak. Az ilyen közgyűlés országcsapás számba ment, annyira kiélte a tömeg az illető községet s vidékét és annyira garázdálkodott. A fontosabb ügyek a királyi törvényszék (curia) elé kerültek, mely rendes időközökben, terminusokban, többnyire valamely ünnep nyolcadnapján, octaváján, gyűlt össze. A birtok az alapja az egész állami rendnek, azért birtokperekben csakis királyi rendes bíróság ítélhetett. Ezekben az országnagyok és a főpapok a bírák, csakhogy oly ítéletekben, melyekben halálos büntetésről lehetett szó, az utóbbiak szent hivatásuk miatt nem vehettek részt.

Ez a bírósági szervezet tartotta össze béke idején az országot. Ez teremtette meg és fejezte ki legjobban a rendek közötti különbségeket is. Az országnagyok, külön privilégiumok alapján, nem voltak kötelesek megjelenni a megye vagy más bíróság előtt; csupán a király törvényszéke ítélhetett fölöttük. Ez a kiváltság különböztette meg őket a nemesektől. Másrészt a parasztsztyál, amint a királyi szolgálatból kikerült, mind általánosabban földesurai bírósága alá

jutott. Ezt a kiváltságot a királyi adomány adta meg; az tette az urat alattvalói élete és halála fölött bíróvá. Kifejezte a jogot a községek végén felállított bitófa »vagy más kinzó eszköz«. A dalmata és német városok megtartották külön jogukat és eljárásukat. Lajos aztán az összes városokat egy közös bíró alá rendelte. Külön joga volt már régebben az erdélyi szászoknak, a jászoknak és kúnoknak, de még a zsidók fölött is külön bíró ítél.

Mint Magyarországon a nádor, úgy Erdélyben a vajda, Tótországban a bán a király bírói helyettese. Csakhogy nem egyes megyékkel, hanem egész tartományokkal tartanak közgyűlést, törvényszéket. A megyének ott nem is volt soha az a jelentősége mint az anyaországban. Ez országok katonai, központosított jellege kifejezésre jut abban is, hogy az erdélyi ispánokat a vajda,

88. ábra. Róbert Károly aranyforintja.

a szlavonokat a bán nevezi ki, míg Magyarországon az ispán egyenesen a királytól függő tisztviselő. Csak éppen az ungit nevezi ki a királyné.

Az ispánnal az Árpád-kori királyi adminisztráció áterjed e korra is. Az ispán pedig maga nevezi ki helyettesét, a vicecomest, alispánt, ki a vármegye régebbi udvarbírójának felel meg. A viceispán a főispán embere; ha a comes távozik, ő sem maradhat meg tisztében. Fizetéséről

is ura gondoskodik. Pető szatmári ispán 1317-ben Mihály mestert alispánjának és tárnokmesterének nevezvén ki, ígér neki húsz márka ezüstöt »abból tizet az nap, mikor beáll« és mentét és felsőruhát a »legnemesebb posztóból«. Ez volt a később oly nagy fényre jutott tisztségnek első eredete! Sem az alispán, sem ura nem függ semmikép a megye közönségétől. Az csupán csak a szolgabírákat választja még és autonómiája csupán a királyi parancsok tárgyalásában nyilatkozik meg.

Katonai tekintetben azonban — és ez igen lényeges megkülönböztetés — a megye csak a királyi akaratnak végrehajtó eszköze. A király meghagyja az Ung megyében lakó hadakozó embereknek, hogy egy bizonyos napon teljes hadikészülettel szálljanak táborba. Ha pedig ezek közül valamelyik bárminő ürüggyel ki akarná vonni magát kötelessége alól, »az ispán és a szolgabírák, tisztségük és birtokuk elvesztésének terhe alatt«, kötelesek az ilyen bűnösök névsorát összeállítani, hogy a király megbüntethesse a hanyagokat.

Ez a királyi adminisztráció volt hivatva pótolni azt a veszteséget, mely a várbirtok elvesztésével járt. Az urak vetekedése dandárok kiállításában kétségtelenül könnyített a királyság pénzügyi terhein. Másrészt azonban az udvarnak egyre növekedő fénye, továbbá az a nagy változás, hogy sem a sereget, sem a tisztviselőket nem lehetett már ingyen nyersterményekből tartani, újabb finansiális források megnyitását tette szükségessé. A patriarchális terménygazdaság megszűnésével csak a pénzgazdaság vagy a teljes tönk közt lehetett választani.

Az Anjouk pénzügyi politikája egész kormányzásuknak tán legrendszeresebb, legfejlettebb része; az, melyen leginkább meglátszik az olasz merkantilis szellem hatása.

Az utolsó Árpádok kora és az interregnum, mint az állami élet minden ágában, úgy a financiákban is a legnagyobb zavart idézte elő. III. Endrét a Morosinik pénze tartotta; Robert Károlyt a nápolyi arany. Vencel csak addig uralkodhatott, míg cseh garasokkal győzte. A rossz gazdálkodás következtében idegen pénznemek árasztották el az országot. A salzburgi érsek friesachi pénzverőjéből kikerült ezüst (frisaticus), a bécsi garas és denár, a cseh garas, mint több nemes ércet tartalmazó, inkább kél mint a hazai pénz. Már Velencéből ide került aranyban is kezdtek számítani. Az idegen pénz forgalma megcsökkentette a kincstár legnagyobb és legbiztosabb jövedelmét, a kamara hasznát. A központi hatalom hiánya pedig abban is kifejezésre jutott, hogy vidékenként más-más pénzláb dívott. A budai márka mellett eltérő értékkel találjuk a szebenit, pécsit, zágrábit, mely csak félannyit ért stb. Azok a törvények, melyek a *lucrum camerae*t nem fizető nemesek birtokainak lefoglalását, vásárlójoguk megszüntetését és telkenként egy negyed-márkányi kirovását írták elő, alig voltak végrehajthatók.

Róbert Károly azon kezdi, hogy az egész birodalomban »egységes és jó (híres) pénzt hoz forgalomba, melyet mindenkinek el kell fogadnia«. A kamara hasznát beszedi, de évi adóvá változtatja. Telekadó ez, melyet minden olyan kapu után fizetnek, melybe gabonával vagy szénával rakott szekér jár be. Egy-egy kapu után három garas jár. Ebből 14 teszen egy forintot (aranyat). Ezt az adót a nemes is fizeti; csak saját kúriája mentes. Mentések továbbá a falusi

bírák is. 1330 óta aranyat is veret a király, flórenci mintára (*florenus*, mert Flórenc címere a lilium: *flos* = virág). Az 1342-iki rendelet a legnagyobb szabadsággal állapítja meg a forint, garas, denár finomságát, eltiltja az idegen pénz forgalmát és kiszabja, mennyit fizetnek az egyes kulcsos városok a kamara hasznának megváltására. A magyar pénz, különösen a magyar arany, egyik legfőbb szabályozója lett a nemzetközi forgalomnak. Nemcsak Németországban, még Hollandiában is találkozunk vele.

Felesleges bizonyítani, minő kedvező hatású a jó és állandó pénz a kereskedelemre. Az Anjouk nem elégedtek meg kincstáruk megtöltésével; jól tudták,

hogy a királyi, állami gazdálkodásnak csak az egészséges magángazdaságok nagy sokasága szolgálhat biztos alapjául. A belső béke biztossá, gyümölcsözővé teszi ismét a munkát. Sok telepes jó az országba; részben paraszt, ki örökös

89. ábra. Bányászok a XIV. században.

90. ábra. Kassa város pecsétje.

soltészek (scultetus, Schulze) vezetése alatt irtja az erdőt és teszi művelhetővé a földet, részben városi ember, ki meghonosítja szülőföldje iparát. Különösen az északi bányavidék nyer nagy jelentőséget. A máramarosi öt város Róbert Károlynak köszöni privilégiumát; Bártfa is az ő alapítása. Az összes ércbányákra jogot tart a király. Ha nemes földjén találnak nemes ércet, a király cserében más birtokot adhat érte. Csak ha ezt nem teszi, műveltetheti a birtokos maga a bányát.

A nemzetközi helyzet is elősegítette a magyar gazdaság fellendülését. Az Árpádok korában a nyugoti határon a harc volt a rendes állapot; most szinte zavartalan a béke. A magyar nyerstermények, különösen a szarvasmarha, biztos piacot találnak Ausztriában, Csehországban. Viszont Magyarország, melynek ipara csak az alsóbb néposztályok szükségletét elégítheti ki teljesen, kulturája emelkedésével, az udvari és főnemesi pompa kifejlésével, erős fogyasztója lesz a nyugoti gyártmányoknak. Különösen posztót hoznak be sokat.

Mivel a királyi hatalom helyreállította a közrendet, biztos az út és az országon belül aránylag sokkal kevesebb a vámoló hely mint Nyugoton, a nemzetközi kereskedelem is ide terelődik. Mióta a szentföld elveszett és a török előrenyomult, a nyugoti áruk Magyarországon át viszik Keletre, különösen Tatárországba. A szász városoknak, különösen Brassónak, jelentősége egyre emelkedik. Nemcsak a német posztót és fegyvert viszik arra felé a Fekete tenger mellékeire, hanem magának a városnak sokféle gyártmányát is. Ez az emelkedés magyarázza meg, hogy a városok, mint gazdasági tényezők, politikai fontosságra is jutnak. Nagy Lajos alatt megtörténik az első lépés országrendiségük elismerésére: a király fontos örökösödési szerződésekhez megkívánja beleegyezésüket. Amellett katonai jelentőségük is megmarad. Eperjes a király egyenes parancsára övezi magát bástyákkal. Brassó, Szeben, Kolozsvár legrégibb nagy épületei e virágzó kor emlékei. Valamennyinél fényesebb emlék a kassai dóm, melynek emeléséhez Nagy Lajos anyja, Erzsébet királyné is hozzájárult. A Lengyelországgal való szoros összeköttetés nagy hasznára vált a vidék városainak. Új fontos árucikket is nyernek: Hegyalja bora akkor kezdi meg világhódító pályáját.

Gazdaság, mint minden más kultúra, csak ezernyi ember céltudatos munkájának lehet eredménye. A legjobb kormány, a legbölcsebb király is eleget tett, ha e munka akadályait elhárította. Egészen a kormánytól függő ellenben a diplomácia, a külföldi, különösen a szomszéd államokhoz való viszonyok megállapítása. Róbert Károly ennek igazi mestere. Felismerve Magyarország helyzetét, minden erejét kelet és dél felé fordítja. Nyugot és észak felé nemcsak hogy békét tart, hanem az osztrák-cseh-lengyel dinasztiaiák összeütközéseit is lehetőleg elsimítja. Csak arra törekszik, hogy ezek az országok külön maradjanak; így Magyarország köztük a leghatalmasabb, a békebíró. Ő az, ki áldozatok árán is felszabadítja Lengyelországot a cseh uralom alól és igényéről való teljes lemondásra bírja János cseh királyt.

Az országos érdek mellett a szorosan vett dinasztikus is döntő Károly politikai számításában. E tekintetben az Anjouk méltó előzői a Habsburgoknak. Ez a dinasztikus szempont vitte arra, hogy rokonát, Habsburg Fridriket, haddal

segítse ellenkirálya, Bajor Lajos ellen. Fridrik mülldorfi veresége és fogsága (1322) eldöntötte a harcot és a beavatkozás sok ezer magyar és kún életébe került. Természetesen még nagyobb szerepet játszott a családi politika a nápolyi ügyekben. A király maga vitte Nápolyba második fiát, Endrét, hogy ott neveltesse. Endre jegyese lett Johannának, Róbert király, Károly öccse, unokájának és örökösének. De még a Lengyelországhoz való viszonyban is a családi érdek dominál. Károly, mint Ulászló király veje, mint Kázmér király sógora, érdemeket szerez az ország körül, hogy útját egyengethesse fiának, Lajosnak a lengyel trónra. Minő kilátások! A Capet család, melynek az Anjou egyik ága, a francián kívül még a magyaron, lengyelen és olaszon is uralkodik

és ha a főág Nyugaton megtartja hegemoniáját, az ifjabb ág Magyarországból intézheti Kelet sorsát!

Méltán mondhatták, hogy az ország annyi csapás és hányatás után révbe jutott és büszkén emeli fel fejét a szomszédos népek fölé. Ezt a békét és dicsőséget csak két esemény zavarta meg: Zách Felicián attentátuma és Károly szerencsétlen hadjárata a Havasalföldön. Mindkettő tragikus keretben mutatja a korlátlan hatalom erkölcsi és politikai veszélyét.

Zách Felicián előbb

Csák Mátét szolgálta, aztán

91. ábra. Zách Felicián merénylete. (A bécsi képes krónikából.)

Károlyhoz tért, ki udvarába fogadta és elhalmozta kegyével. Az agg főúr 1330. ápr. 18-án beront a király visegrádi, váraljai házába és az ebédnél ülő királyi családot kardjával támadja meg. A királyné jobb kezének négy ujját levágja, a királyt is megsebesíti. Aztán az asztalnokok, a királyi gyermekek nevelői, majd a testőrök is megrohanják az egyedül küzdő embert és felkoncolják. Tete-mét a kutyák falták fel. Megölték Felicián egyetlen fiát és hű szolgáját is, kiket kívül hagyott a palotán. Kiirtották, bírói ítélet alapján, egész családját harmadíziglen. Szépséges leányát Klárát pedig levágott ujjakkal, megcsónkított ajakkal és orral lóra ültették és körülvonsolták a városokban, mialatt azt kellett kiáltania: így jár, ki hűtlen királyához. Ez a szörnyű büntetés vezet az attentátum igaz okára, melyet az ítélet és a hivatalos krónikák elhallgatnak és melyet csak a népdal őrzött meg. Klárát, ki Erzsébet királynét szolgálta, a királyné öccse, Kázmér, nénje tudtával elcsábította és Felicián leánya becsületének megtorlója akart lenni. Károly maga állott, mint panaszos, főurai törvényszéke előtt. Ennek ítélete nem említi Klárát és hogy mégis indokolja valamikép Felicián

tettét, szörnyű bűnöket fog rá, sőt még eretnekséggel is vádolja. Egyike azoknak az érdekes eseteknek, amikor a hivatalos oklevelekkel szemben a népies hagyomány bizonyul igazmondónak. De hogy is mondhattak volna igazat a lojális urak, kik mindent a királynak köszöntek, hisz nem vallhatták be hivatalosan, hogy királynőjük minő aljasságra vetemedett. Az a kém- és feladórendszer, melynek az egész országot alávetették, hogy Zách állítólagos cinkosait kikutassák, még jobban feltárta a hazugságot és még jobban elidegenítette a nép lelkét az udvari hitegetéstől.

Még az év őszén Havasalföld vajdája ellen vezetett hadat a király; talán azért, hogy a magyarnál oly erős harci szenvedély fellobbbanása elfeledtesse Zách esetét. A vajda Bassaráb Iván, kit krónikánk Mihálynak nevez, hűbérese volt, de a belső harcok zavarát arra használta fel, hogy megszállja az Olttól nyugotra eső szörényi bánságot. Ez megtorlást követelt. A vajda kész volt visszaadni mit elvett, kész volt meghódolni és sarcot fizetni, de a király mindezzel nem elégedett meg, mi legjobban bizonyítja, hogy egyéb célja is volt mint koronája tekintélyének helyreállítása. »Szakállánál fogva akarta kivonszolni juhászát, a vajdát, rejtekéből.« Be is hatolt országába, de a járatlan, elpusztult

92. ábra. A havasalföldi hadjárat.

vidéken csakhamar inség sanyargatta a magyarokat. A vajda ekkor felajánlotta, hogy jobb úton vezeti ki királyát és kalauzokat adott a magyar sereg mellé. Eljutottak egy völgysszorosba és a hegyeket mindenfelől elfoglaló oláhok kövekkel és nyilakkal öldösték a mozdulni nem bíró magyarokat. Csak kevesen kerültek haza; a királyt is csak Dezsőnek, a Széchyek ősenek, önfeláldozása mentette meg a haláltól. Dezső lovat és páncélt cserélt fejedelmével. Ilyen szomorú lett a vége az elbizakodásból kezdett vállalatnak. A magyar lovagságra nézve épp oly veszélyes ellenségnek bizonyult az oláh pásztor, mint ugyanakkor az osztrák páncélosokra nézve a svájci paraszt. Károly király még 1327-ben Sz. György-rendet alapított, melynek az volt a hivatása, hogy az egyháznak a hitet-

lenek ellen vívott küzdelmében a király legelőkelőbb híveit egyesítse. Ez a rend ott a Zsil mellékén nyerte vérkereszttségét; többé említés sem esik róla. A háború gyászos omennek bizonyult minden hasonló célú későbbi hadjáratra nézve is.

Mi sem bizonyítja jobban Károly uralmának szilárdságát mint az, hogy még ez a kettős szerencsétlenség sem rendíthette meg. A régi magyar oligarchia kihaltával nem volt, aki szembeszállhasson vele; az új arisztokrácia még nem juthatott ereje tudatára; megelégedett azzal, hogy a királyi nap sugarában sütkérezhetik. A királyt halás népe kísérte sírjához (1342). A pompás halotti szertartásnál különösen feltűnt három lovas, magas paripán, struomadárral ékes sisakban. A csőrében patkót tartó struomadár volt a király kedves jelvénye. Képes formában, azt jelentette, hogy soká tűri a bántalmat, de utóljára megbosszulja.

A nemzet halála és ragaszkodása Lajos királyfít, ki akkor 16 éves volt, mindjárt atyja halála után királynak ismerte el és Székes-Fejérvárott megkoronázta. Az ifjú királyban, ki már örökölte a birodalmat, francia vérének egész dicsvágya komoly kötelességérzettel, őszinte vallásossággal párosult. Ha volt mintája, az csak Szent Lajos lehetett. Ő már minden ízében lovas, nem csupán ruházatában, mint atyja. Az Árpádok egész gazdag erkölcsi örökségén felül már a maga személyes tulajdonságaival is hódolatot, szeretetet kelt, oly mértékben, mint tán egy királyunk sem Szent László óta, kinek kultusza éppen az Anjoukorban emelkedett legmagasabbra és kinek sírjához Lajos mindjárt koronázása után elzarándokolt. Még félig gyermek és hivatásáról, koronája jogáról és méltóságáról vallott fenséges felfogása még elég gyakran beléütközik a rideg valóba. Csak miután magasztos törekvése tehetségével és eszközeivel is összhangba jutott, vált belőle nemcsak hazánknek, hanem az egész történelemnek egyik legharmónikusabb, legfenségesebb fejedelmi karaktere.

Trónralépését nem kísérte semmi zavar. Pedig a pápai adószedők, kiket bonyodalmas pénzüzetük némileg a mai börzék előzőivé avatott, tartottak ilyenmitől és kincseikkel sietve menekültek ki az országból. Első hadjáratát az erdélyi szászok ellen viselte, kik szokásuk szerint megtagadták az erdélyi püspöktől a tizedet. Lajos rendet csinált; nemcsak a szászokat zabolázta meg, hanem a túlsokat követelő, örökösen perlekedő András püspököt is és amaz országrészben, mely régóta nem látott királyt, megszilárdította tekintélyét. Ott időztében fogadta Iván vajda fiának, Sándornak személyes hódolatát. A vajda a »szent korona« hűbéresének vallotta magát. Az 1330-iki csorba egy időre ki volt köszörülve (1344). Még ugyanabban az évben elment a király a Keleti tenger mellékre, a pogány litvánok elleni keresztesháborúra. Vitézei oda is elkísérték, de hadakozásra nem nyílt alkalom. A litván területet csak fagyban vagy szárazságban

93. ábra. Erzsébet királyné.

lehetett megközelíteni. A jég olvadása lehetetlenné tette a mocsaras földön való előnyomulást.

Majd a nápolyi ügy lépett előtérbe. Róbert király halála után csak Johannát koronázták meg. Endre nem lett király, csak egy csapodár asszonynak

[94. ábra. Johanna királyné.

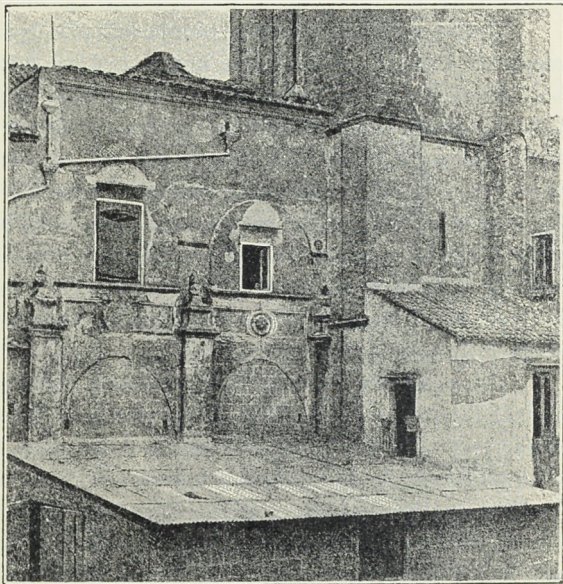
minden hatalom és tekintély nélkül való férje, kit az udvar gyűlölt és lenézett. Ezen az állapoton Erzsébet királyné személyes látogatásával akart volna segíteni. Társzekereken vitte a pénzt Nápolyba, Rómába és az olaszok megbámulták hintóját, melyben nyolc grófné ült szemben a nagyasszonnyal — de eredményt.

nem ért el. Úgy hagyta ott fiát, »mint bárányt a farkasok közt«. Nem sokkal többet használt az Avignonba a pápához küldött követség és sok kincs sem, — 192.000 arany — mely külön adó kiadását tette szükségessé és az országot kimerítette. A pápa nem akarhatta, hogy egy hatalmas északi ország birja Nápolyt, mely az ő hűbére volt és VI. Kelemen legfőleg a királyi címet volt hajlandó megadni Endrének, de nem a hatalmat.

Ennyi elég volt Johannának és az összes, kezére és birodalmára áhítozó királyi hercegeknek, a tarantoiaknak és durazzoiaknak, haragja és irigysége felkeltésére, de nem megfélemlítésére. Midőn Endre, ki komolyan vette címét, akasztófával, kerékkel hímzett zászlót tüzetett ki a tornajátékban, elhatározták,

hogy elteszik láb alól. Az időt ügyesen választják meg; Lajos éppen Velence ellen készült. Aversában éjjel Endrét kihívják neje mellől és megfojtják, testét kidobják a kertbe. Csak magyar dajkája, Izolt, síratta meg; neje elrekeszelte háta mögött az ajtót. Az özvegy még várandós állapotban sem válik meg szeretőitől, fia megszületése után pedig férjhez megy Tarantoi Lajoshoz. Durazzoi Károly herceg pedig elrabolja a királynő hugát, Máriát, hogy így közelebb férközhessen a trónhoz. Endre halála miatt sok apró cinkost kivégeztek, de a vezetőknek volt gondjuk arra, hogy azoknak, kik vallhattak volna, előbb kivágják a nyelvét. Mindamellett magában Nápolyban is volt egy erős párt, mely a királyné tettét elítélte és büntetését követelte. Ehhez csatlakozott Durazzoi Károly is, — hisz a bűn nem neki használt.

95. ábra. Az Anjou-kastély Aversában.

Lajos mindjárt a gyász hír vétele után bejelentette a pápának és az összes keresztyén fejedelmeknek, hogy az ártatlan vérért bosszút áll és a vétkes Johannát megbünteti. Oly általános volt a megbotránkozás, hogy terve sehol sem talált nyílt akadályra, noha a pápa éppen nem szívesen látta véghezvitelét. Két évig tartott az előkészület. Csak ekkor tűnt ki, minő kár Dalmácia elvesztése, magyar flotta hiánya. Szárazföldön kellett hadat vezetni a számtalan apró, függetlenségére féltékeny olasz államokon keresztül. Nem is mehetett nagy sereg, csak apró dandárok szállingóztak át lassankint az Abruzzók hegyes vidékére, mely központja volt a magyar pártnak. Maga a király 1347 nov. 3-án kelt utra Budáról. Mint az akkor készült horoscopium mutatja, a csillagok állása

kedvező kimenetelt jósolt vállalatának. Olaszországban mindig volt kapható zsoldos, ezekkel kiegészítve seregét, mert gyalogost nem hozott, karácsonyra eljutott a királyságba. Johanna férjével Provencebe menekült, hol a pápa ünnepélyesen fogadta, hisz ő volt Avignon földesura; bűnét pedig nem lehetett reá bizonyítani. Lajos viszont Aversába vendégségre hívatta meg a királyi hercegeket és Durazzoi Károlyt, ki elragadta a neki szánt Máriát, minden lovagiasság ellenére kivégeztette, a többit pedig fogságba küldte Magyarországra. Néhány nap múlva bevonult Nápoly városába, hol nagy örömmel fogadták. Fel is vette a nápolyi király címét, de a pápa elismerését épp oly kevésbé birta kieszközölni, mint Johanna megbüntetését. A fekete halál nemsokára haza úzi. Az ország kormányát távolléte alatt a vitéz Laczfy István vajdára bízta (1348).

Johanna felhasználta e távollétet. Férjével együtt visszatér, Nápoly már megunta a magyar uralmat, a német zsoldosokat pedig hozzá vonzza a nagyobb bér. Lajosnak vissza kellett térnie, hogy újra meghódítsa az országot. Csak most tört ki az igazi háború. Minden egyes vár és város kemény próbára tette a királynak és népének vitézségét. Aversa vára ostrománál egy nyíl a király lábába fúródott. Nem volt más mód, mint azt tollastól kihúzni. A király ezt is kibirta. De a harcnak sem vége, sem sikere nem volt belátható. A pápa vonakodása, hogy Lajosra ruházza a királyságot, nem volt legyőzhető. Így Lajos meghozza a nagy áldozatot: lemond arról az országról, melyért annyit áldozott, lemond a bosszúról, melyet Istenre bíz, lemond még a hadi kárpótlásról is, melyre a pápa Johannát ítélte.

Az egész nápolyi hadjárat voltaképp párba j a magyar erő és a kuria diplomáciai finomsága közt. Az utóbbi győzelmét nem csekély mértékben mozdította elő a magyar király hibás politikája. A lovagias bosszuállásnak épp úgy megvolt a jogosultsága, mint annak a törekvésnek, hogy Johanna bűnét a maga hasznára fordítsa és királyságát, melyhez különben is volt örökös joga, magának megszerezze. Ha csak az elsőt követi, elérheti Johanna megbüntetését, ha csak a másikat, Nápoly ura maradhat. De az érzelemnek a politikai céllal való összevegyítése ferde helyzetbe sodorta a ravaszkodáshoz nem értő fejedelmet. Az olyan kijelentés, hogy a királyság megnyerése enyhítheti az öccse gyilkossága fölött érzett szomorúságát, legjobban mutatja politikája naivságát, melyet az avignoni udvar nagyon is jól bírt kihasználni. Minden más eredménynél kétségtelenül nagyobb volt az, hogy Nápoly elhagyásával vége szakad a dinasztikus célból folytatott háborúnak és az ország ereje már csak magyar érdeket szolgál.

Volt-e kulturális haszna a nápolyi hadjáratoknak? Nagyon is modern szempontból ítélnék azok, kik ezt állítják. Minden magasabb kultúra csak arra hat, kiben megvan az előkészültség befogadására. A magyar vitéz megbámulhatta az épületeket, de legfőlebb katonai jelentőségük vagy pénzértékük érdekelte. Irodalom, művészet csak arra a kevés, már képzett papra hathatott, ki ott járt a sereggel. A többi inkább csak a külsőségek befogadására hajlott. Az ilyen kultúrának pedig, mint mai napig tapasztalhatjuk, sok külföldön járt honfitársainknál, inkább romboló mint felemelő a hatása.

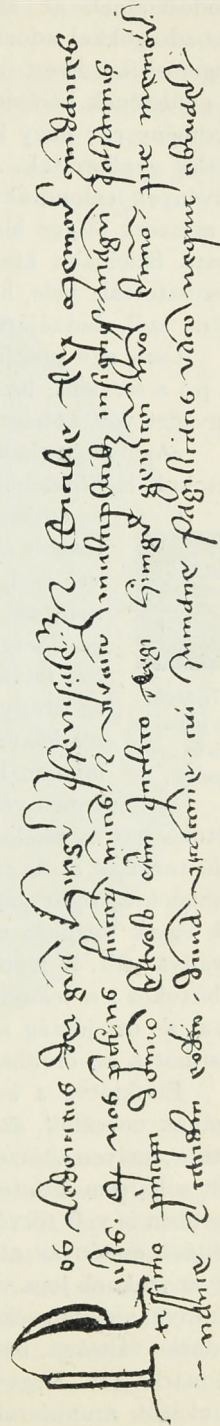
Lajos most lép férfikorba, öntudatosává válik minden tette. Eddig a körülmények vezették, most maga veszi kezébe a gyeplőt. Most is a lehető legnagyobb

célokra tör. A magyar hegemonia Keleten, szoros összeköttetésben a katolikus egyháznak diadalra juttatásával, uralkodásának legvégső feladata. Hogy ezt elérhesse, előbb rendet csinál otthon. Tudnia kell, minő erő áll rendelkezésére. Ez a rendezés, az 1351. országgyűlés, köti össze szorosan kormányzatának két részét.

Károly koronázása óta nem tartott országgyűlést. Hiába sürgették, hiába fordultak a főpapok még a pápához is, hogy orvosolja a sérelmet; a király tanácsával, a főpapokkal és bárókkal, intézkedett és bizonyára csak újabb zavar előidézésének nézte volna a még kellően meg nem békült nemzet összesereglését. Lajos is csak uralkodása tizedik évében hirdet diétát. Tapasztalásai uralkodása kezdetén éppen nem voltak biztatók. Az engedelmes-ség személye, a hűség koronája iránt még inkább színleges volt mint való. Különösen Horvátország uraival volt sok baja, pedig éppen ott kellett szilárdul állania uralmának, hogy biztos alapja legyen Dalmácia visszaszerzéséhez és uralmának a délszlávok közt való terjesztéséhez. Uralkodása kezdetén a Nelipics és Karlovics családok, váraikra támaszkodva, nyíltan megtagadták az engedelmességet. A velencei pénz hatalma állott ott a magyar király útjában. A köztársaság kedvezett a »tyrannusoknak«, bevette őket nemesei közé, nem kímélte tőlük az évdíjat; éppen azok az okok birták a zavar szítására, melyek Lajost annak elnyomására készítették. Mikor a magyar király seregével eljő Bihácsra és ott törvényt napot tart, a Nelipics megfódnak, átadják váraikat (1345.). A király kegyébe fogadja őket és, igen ügyesen, Magyarországon ad nekik birtokot az ősieik helyett. De azért az ellenzék nincs megtörve. Mikor a következő évben Lajos Zára előtt táboroz és rohamot parancsol a velencei erődítés ellen, a horvát urak dandárai meg sem mozdulnak. Velők tartott Kotromanovics István bosnya bán is. A velencei számadáskönyvekben megtaláljuk a passzív rezisztencia igaz okát. A király pedig, noha tudott róla, noha hívei még párbajt is ajánlottak az árulás bebizonyítására, nem mutatta haragját. »Ebben a szégyenében igen bölcsen viselkedett; mert noha főemberei és országnagyjai által ekkor nem szerzett dicsőséget, mégis nagy ésszel elnézett mindent, hogy azok lelkét még nagyobb rosszra ne izgassa.« Ilyen ingatag alapon állott a leghatalmasabb feudális királynak híre és becsülete.

»Akkor erősödik a trónus és a királyi hatalom — így kezdődik az 1351-i törvény — ha előrelátó körültekintéssel

56. ábra. Nagy Lajos Nápolyban kiadott oklevelének kezdőszorai.

gondoskodnak az alattvalók nyugalmáról és békéjéről és ha jutalom díjául szabadságokkal adományozzák meg őket, a régibb királyoktól adottakat pedig megerősítik.« Ezért »a bárók és a nemesek színünk előtt megjelent egyetemének és gyűlésének kérésére,« első sorban megerősíti II. Endre aranybulláját. Nagy eredmény ez ; nagy korlátozása annak a hatalomnak, melyet az Anjouk addig tetteleg gyakoroltak. A fegyveres ellenállás joga, melyről az 1222. után hozott törvények lemondtak, újra feléled. Lajos tudta, hogy nincs miért tartania tőle. A nemesek eléggé bizonyították hűségüket, mikor Endre halálának megbosszulására Sziciliába kísérték el és ott minden viszontagságot, veszedelmet híven megosztottak vele, hogy kedvében járjanak. A megerősítéshez, mely mindenkorra szól, hozzájárulnak Erzsébet, a király anyja, és a bárók is.

Csak egy pontját nyilvánítják érvénytelennek. Az aranybulla értelmében (4. p.) a serviens, ha nem volt fia, szabadon rendelkezett jószágával, csak egy negyed volt köteles leányaira hagyni.

»Az illetén eladásnak vagy elidegenítésnek joga teljesen megszűnik. Hanem birtokuk legközelebbi atyafiaikra és nemzetségekre száll, törvényesen, tisztán és egyszerűen, minden ellenmondás nélkül.« Soha nagyobb és fontosabb alkotmányváltozást nem iktattak törvénybe kevesebb szóval és igénytelenebb formában. Ez a néhány sor megalapítója a magyar alkotmány félezreden át változatlanul maradt jogi és gazdasági alapjának, az ősiségnek. A szabad tulajdonból, melyet Sz. István biztosított nemzetének és melyet Kálmán reformja után az aranybulla megújított, kötött birtok lett. A birtokos már nem rendelkezett vele szabadon, hiszen joga volt ahhoz nemzetsége minden ija-fiának ; mindenkinek ki vele közös őstől származott.

97. ábra.
Nagy Lajos
gyűrűs pe-
csétje.

Innen vette nevét a törvény (aviticitas). Magyarország földje közbirtoka lett ily módon a hadra köteles nemesi nemzetségeknek. A nemzetséghez való tartozás, a »de genere«, mely az Árpádok korában éppen nem szorítkozott a szabadokra, most gazdasági és társadalmi értéket képviselt : a szociális életnek egyik főtipusa az osztályos atyafi lett, ki azonban elég gyakran peres atyafivá vált. A szerzett, vásárolt birtokokkal tovább is szabadon rendelkezett a birtokos ; a leánynegyed is megmaradt. De a nemzetség férfiágának kihaltával az ősi jószág a királyra szállott, ki azt tovább adományozhatta, esetleg fiúsíthatta az örökhagyó leányát is, hogy örökölhessen.

Eltételezve a koronára szállás feudális vonásától, mit a fiscus lappangó jogának neveztek, az ősiség bizonyos tekintetben visszatérést jelöl az ősi állapothoz, melyen a törzsek, nemzetségek osztatlanul bírták a földet. Ezt az ősi szokást soha sem szüntethette meg teljesen a keresztyén-római törvényhozás. Már régebben is volt törvényes intézkedés, mely a nemesi birtok eladása vagy elzálogosítása esetén az atyafiaknak és szomszédoknak adta meg az elővétel jogát. Ugyanazoknak joga volt az elperelt jószág visszaváltására is és pedig az országosan dívó, igen mérsékelt becsár szerint. Egy ekealja — körülbelül 100 holdnyi — földnek váltsága három márka volt = 12 arany ; egy tornyos templomé 15 márka stb. Megvolt tehát az örökös vitézi rend ellátására a föld ; még csak munkáról, munkásról kellett gondoskodni, hogy a harcos egészen hivatásának

szentelhesse magát. Az egységes nemesi rend megalapítása nem mehetett végbe az egységes jobbágyosztály megalapítása nélkül.

A várnépek és más szolgálónépek tovább is dolgoztak, akár a királynak, akár magános földesúrnak voltak lekötve. A királyi birtok pusztulásakor legalább a szabad költözés jogának megadásával gondoskodott róluk a törvény. (III. Endre, 1298: LXX. c.). E jog szolgált fővédelmül a földesúri önkény ellen; ez biztosította a méltányos úr földjének megmunkálását; ez fenyegette a zsar-

98. ábra. Nagy Lajos első nagypecsétje.

nokot gazdasága pusztulásával; ha csak szökő munkásai helyett másokat nem rabolt. Természetes azonban, hogy az egyforma foglalkozásnak régi egyforma javadalma és kötelessége megszűnt és vidékenként, sőt uradalmonként bizonyos különbségek állottak be. A főkülönbség az, hogy a régebbi sokféle szolgálat helyett most a termés egy részének beszolgáltatása játssza a főszerepet. E tekintetben kétségtelenül jobb dolga volt az idegen telepeseknek, kiknek példája aztán ideális minta gyanánt szolgált a belföldi parasztságnak. Ezt most már, mióta szabad, jobbágynek nevezik, tekintet nélkül arra, vár népéből, idegen vendégtől vagy felszabadult rabszolgától származik. Vilmos pannonhalmi apát a rend

somogymegyei falvainak parasztságát már »jobbágyság egyetemének« nevezi (1336.)

Nézzük, mik szolgálataik. Minden egész telek évenként két báni pensát = négy garast fizet bér gyanánt; egyet Sz. György napján (ápr. 24.), másikat Sz. Márton napján (nov. 11.). Élelmi adó gyanánt húsz telek együtt ad két báni pensát (négy garas = 3 korona 20 fillér), vagy a helyett két köből zabot, két kenyeret és egy jó tyúkot; ha valamelyikök örökös nélkül hal meg, fél márka (2 arany) vagy egy harmadfü tinó jár az apátnak. Régi szokás szerint saját ekéjükkel szántják az apát földjét, szénáját szedik, borát behordják. Ha valaki távozni akar, 15 nappal a fizetés után szabadon elmehet. Ki mit épített közben, pincét, házat vagy mást, azt távozásakor vendégtársai becslése szerint szabadon eladhatja. Ha valaki közéjük telepedik és kész házat kap, egy évig minden adózástól mentes; ha üres helyre jött, három évig.

A szabad költözés joga, hozzávéve a szolgálatok, tartozások, ajándékok nagy különbözőségét, minduntalan átalakíthatta az ország népességi térképét. A többet ígérő magához vonhatta a munkás népet; a szigorubb gazdának üresek maradhattak telkei. A magántulajdonosok versenyezhettek a királyi dominiumokkal és viszont. Minthogy pedig most már elsőrangú állami érdek a katonai nemesség fenntartása: szükségessé válik a jobbágyság terheinek egységes, az egész országra kiható szabályozása is.

Ez történik az 1351. törvény VI. cikkével: »Minden szántóvető és bormelző jobbágyunktól, minden néven nevezendő szabad és udvarnoki falvainkban és a királyné birtokain is, csupán a bátyás városokat kivéve, minden gabonájuknak és boruknak egy kilencedét hajtadjuk be, szintűgy a királyné úraszszony, a bárók és nemesek minden birtokukon kilencedét hajtadjuk be és szedjük az összes gabonának és bornak. A jobbágysággal bíró főpapok és papok a tizeden fölül, behajtadjuk a kilencedet is. Ha pedig valaki az említett behajtásban másként járna el, mi az ilyen lázadóknak és határozatunkat megmásként birtokain saját hasznunkra behajtadjuk, minden csökkentés és elengedés nélkül. Hogy ezáltal becsületünk növekedjék és a rendek annál hívebben szolgálhassanak minket.« Ez az utolsó kijelentés mutatja, hogy itt állami, katonai szempont az irányadó. Különben csak nem lehetne a jámbor királynak kifogása az ellen, ha valamely földesúr könnyítene jobbágysági terhen? A lefoglalással való fenyegetés, a lázadó név mutatja, hogy a király a legvégső eszközöket is kész megragadni az egyformaság megvalósítására. Tényleg több megyében volt is ellenmondás és Lajos Győrmegegyének 1370-ben egyenesen megírja, hogy rendelkezésének katonai a célja és így ő attól el nem térhet.

Az ősiség mellett a kilenced adó volt a főszlopa a régi Magyarországnak. Mindkét törvény félezred évig maradt érvényben. Ha tekintetbe vesszük, hogy a római colonatus a termés egyharmadát adta urának, nálunk csekélynek látszik a jobbágy terhe, viszont azonban, mint a somogyi falvaknál láttuk, a robot, a majorsági föld megmunkálása is a jobbágy vállaira nehezedett. Igen valószínű, hogy már az Árpádok idejében a kilenced volt a termésadó átlaga. Természetes is volt az előre elvett egyházi tized után lefoglalni az úri kilencedet, úgy hogy a parasztnak 10 mérőből vagy akóból megmaradt nyolc.

Közjogi szempontból fontos, hogy a jobbágyosztály ügyeivel a király és az országgyűlés foglalkozik. Törvény szabályozza a munkás és gazda viszonyát, nem önkény. Mint bíró eddig is törvényesen avatkozott be a király, ha a szolgáltatások és jogok terjedelme felől per ütött ki úr és jobbágy közt. Erre különösen a pannonhalmi oklevelek mutatnak sok példát. Most ez általánossá válik, az egész országra kiterjed; minthogy pedig a jobbágy jogainak legfőbb biztosítója a szabad költözés, ezért külön törvénycikk (XVI.) intézkedik arról, hogy senki más jobbágját erőszakosan el ne hurcolja.

Mint a jobbágyságnak, a nemességnek is egységessé válik a joga és kötelessége. »A nemesek kérelmére beléegyeztünk, hogy birodalmunk összes igaz nemesei, beszámítva a hercegségben (Tótországban) lakókat is, egy és azon szabadságnak örvendjenek.« Ez a szabadság különösen a rendkívüli adózástól való mentességben állott. A kamara hasznát vagyis a telekadót a nemesek is fizetik, különbség nélkül. Ekkor iktatták bele a tizenkét horvát nemzetséget a magyar nemesség sorába.

Igy már megalakult a három nagy rend: a papi, nemesi és jobbágyi és a középkori állam szervezése be is fejeződött ezzel. De a városi rend egyesítése és elismerése is nagy lépéssel haladt előre, minthogy a király összes városait egy ispán igazgatása alá helyezi.

A törvény formailag még kiváltságlevél; hívei kérésére a király adja ki, és még külsőségekben is utánozza az aranybullát. Az országgyűlésen résztvevők közt igen feltűnően hiányoznak a főpapok. Elmaradásuk oka valószínűleg az, hogy ellenőkre hozták mindjárt az első törvénycikket. Ez eltiltja, hogy egyházi emberek, ha világgal perelnek, ellenfelöket a király tudta nélkül egyházi átok alá vessék. Még nagyobb sérelemnek tekinthette a klérus azt az intézkedést, hogy az egyháziak, ha az ország rendes bírása előtt perelnek és vesztesek, ugyanazt a büntetést kapják, mellyel ellenfelöket akarták volna sújtatni.

Igen humánus az a, talán a Zách-eset befolyása alatt keletkezett, törvény, hogy ezentúl senki rokona bűnéért ne lakoljon: a legközelebbi rokonok sem. Egyáltalában, amint a bíraskodás volt a közbéke igazi alapja, arra vonatkozik a legtöbb törvény is. Már szinte előre érzik, minő tömege lesz a be nem fejezhető birtokpereknek és ezért kimondja a király, hogy birtokperben a végleges döntés minden késedelem és halasztás mellőzésével legfőbb a harmadik határidőn (tehát másfél év alatt) hozassék meg. Annyira kifejlődött már a jogi élet, hogy tankönyvet is írtak a jegyzők részére, hogy az előforduló formulákat hibátlanul megírassák.

Ebből a »jegyzői mesterségből« néhány olyan eset tárul elénk, mely nemcsak a bírói eljárást világítja meg, hanem fényt derít az akkori szokásokra és erkölcsökre is.

Pál ispánt feleséggyilkossággal vádolja nejének atyja, János ispán. Külön sérelmet láttak abban, hogy a vádlott nejét nem rangjához illően temettette el, hanem a falusi templom cíntermében. A vád szerint testvérei buzdították Pált a gonosztettre. A vádlott viszont tanukat állít arra, hogy házáat ellenségei támadták meg, kik őt és nejét megsebesítették. Neje sebeibe belehalt és az ő

betegsége alatt temették el rokonai. A bíró hozzájárulásával, még a tanuk kihallgatása előtt megegyeznek. Pál ispán, hogy a vád alól felmentsék, továbbá neje hozománya fejében, a bírónak járó kilenceden és tizeden felül száz márka tiszta ezüstöt fizet János ispánnak és fiainak, három részletben, Sz. Mihálytól hamvazó szerdáiig. Ha a határnapot be nem tartja, kétszer annyit fizet. Pál ispán továbbá arra kötelezi magát, hogy neje holttestét az első fizetési napon kiásatja, illő kísérettel Egerbe viteti, ékes koporsóba téteti és mezitláb, felbontott övvel maga is segédkezni fog a ferencrendiek templomában való eltemetésénél. A halotti szertartás után egyedül kell leszállania a kriptába és ott a maga valamint János ispán rokonságával együtt neki kell elföldelni a meggyilkoltat. Ezután rokonságával együtt János ispán házába megy, hol ipa és családja kivont karddal várják, ott térdre borulva bevallja bűnét és életéért könyörög. Az utolsó fizetési nap után testvéreivel és öt más nemessel együtt Gömör várába, a megye székhelyére, megy és ott három éjjelt, három napot kenyéren és vizen töltenek a tömlőcben. Végre, bőjt közepének hetén, nyolc nemessel együtt Egerbe kell mennie, hogy ott a káptalan előtt letegye a tisztítási esküt. — Mennyi szimbolum, mennyi jele annak, hogy halálos bűnért kell vezekelnie! Kétéves leánykáját nevelésre átadja öccsének, Demeter mesternek és ha felnőtt, köteles illő hintóról, lovakról, kíséretéről gondoskodni, hogy a gyermek meglátogathassa anyja szüleit. Végül arra kötelezi magát, hogy leányát, ha felserdül, illően kiházásítja, vagy ha az Úrnak óhajtja magát szentelni, akkor holtáig gondoskodik eltartásáról.

Sem vallás, sem törvény és erkölcs, sem a király példája nem szelidítette meg kellően az erkölcsöket. Zalamegye nádori közgyűlésén 1357-ben papokat és világiakat, nemeseket és parasztokat, várjobbágyokat, deákokat sőt úraszszonyokat is elítéltek a legkülönbözőbb bűnökért: lopás, rablás, orgazdaság, hamis pénzverés, hamis pecsétkészítés és használás és okmányhamisítás miatt. Az elítélteket proskribálták, levelesítették, azaz írásban is kihírdették, hogy bárki elfoghatja és megölheti őket. Az ítélet végrehajtói részére aztán külön menedéklevelet is szoktak kiállítani.

Mindennél nagyobb baj, hogy a fegyveres erőszakoskodás még mindig dívott. Urak és nemesek reácsaptak egymás birtokára, elhurcolták a jobbágyokat és, mint a rendes formula mondja, »igen nagy károkat okoztak«. Még Lajos utolsó éveiben is előfordult és pedig a nyugati határon, Körmendnél, hogy az emberekkel együtt faházakat is raboltak. Nem csuda, ha aztán, mikor Lajos erős karja lehanyatlott, csak olyan általánossá válik a törvénytelenység, mint a minő a század elején volt.

Hogy csak külsőleg látszott az ország nyugodtnak, a lelkekben pedig mégsem állott be igazi változás, annak okát főképp a meg nem szűnő háboruban látom. Bármily magasztos célért folytatták azokat, a hadi állapot, az idegen, ellenséges országban való tartózkodás kizökkentette az embereket a békés gondolkodásból és nem tudtak más jogot elismerni, mint amelyet az ököl ad. Mert ha már a barmokkal való foglalkozás is durvává teszi az embert, mennyivel garázdább lesz az, ki hivatásszerűen foglalkozik öldökléssel, fosztogatással.

XII. FEJEZET.

MAGYARORSZÁG ÉS A BALKÁN.

MIDŐN LAJOS Nápolyról lemond és a pápai székkal, melyet akkor már VI. Innocentius töltött be, kibékül, a pogányok elleni harcra szánja magát és országát. A pápa megengedi, hogy a király a háború céljaira fordítsa négy éven át az összes magyar egyházak jövedelmének tizedét. A magyar királyoknak nem kellett a szentföldre menniök, hogy pogányokkal, hitetlenekkel harcolhassanak. Ott találták őket országuk határán. A kún helyét most a sokkal hatalmasabb tatár foglalta el. Az »arany horda« birodalma, melyen Batu khán utódai uralkodtak, az Uraltól Erdély bércéiig terjedt és kemény hódoltság alatt tartotta az összes orosz fejedelmeket. A tatár még pogány; csak akkor kezd közte terjedni Muhammed vallása, melynek jobban kedveztek mint a sok pápai misszionárius hirdette keresztyénségnek. Bizonyos szolidaritás köti össze a tatárt a litvánnal, az egyetlen európai néppel, mely mocsarai és rengetegei oltalma alatt még megtartotta ősi pogány hitét.

A magyar-lengyel szövetséggel a tatár-litván állott szemben. A tatárból már kiveszett első megjelenésének félelmes élanja; de nagy száma még mindig rettegetté tette lovas hadát. A litvánba ellenállhatatlan erőt öntött hazája, vallása védelme, ősi dinasztíájához való ragaszkodása.

E hadjáratok igen érdekes és részletes leírását birjuk Jánostól, a király káplánjától, ki, mikor ura testéből Aversánál kiszakították a nyilat, fejét tartotta és többi hadjárataiba is elkísérte. Leírása hű képét adja annak a nemzeti vallásos és dinasztikus érzelemnek, mely a magyart akkor oly messze földekre vitte hősiessége tanúsítására. Már 1351. nyarán Litvániában jártak, békére és a keresztyénség elfogadására kényszerítve az ellenséget. Természetes, hogy mihelyt Lajos hátat fordított, a nagyfejedelmek, Kjejsztud és Lubert, mind ebből nem tartottak meg semmit. Úgy járt mint Nagy Károly a szászokkal. Pedig a litván fejedelmek vérszerződést kötöttek. »Kjejsztud cölöpökhöz kötött egy vörös ökröt, késével felvágta az ökör erét és maga és társai bekenték kezöket és arcukat a kibuggyanó vérral és esküt tettek Isten előtt. Aztán levágta az ökör fejét, úgy hogy ő és litvánjai háromszor mentek át a fej és a törzs között.«

A következő évben keményebb volt az ellenállás. Belez város ostrománál Bebek István kezében négy királyi zászlót zúztak szét és csak akkor hátrált a dalia, mert ötödik zászló már nem akadt. Lajos királyt, ki elől járt a rohamnál, súlyokkal ütötték le. Bebekek, Perényiek, Szécsyek és Lórántfyak osztották meg vele a veszedelmet, de még egy Hohenzollern is, Albert nürnbergi vágróf, ki a királyt elkísérte s akit súlyos sebekkel borítva vittek el a csatatérről. Békét kötöttek. A király levétette a bástyákról a diadalmi jelek gyanánt odatűzött emberi főket és felhúzatta a magyar zászlót. Minthogy Lodomériát a litvánoknak engedték át, egy időre meg is tartották a békét. Visszajövet (a mai keleti Galiciában) amint egy széles folyóhoz értek, Lajos lovával neki vágatott, másik jobb lovát János testvérnek adta és seregeztől átúszattak. Attól tartottak, hogy a tatárok is megtámadják őket, de azok serege eltávozott Khína felé. Drohobyczban egy ruthén a király feje fölött fölgyújtotta a házat, úgy hogy csak nagy bajjal menekülhetett. Még rettenetesebb ellenség volt az éhség, mely mindaddig kínozza őket, míg Munkácsra nem értek. Szegény János barát annyira elgyengült, hogy négy napon át nem tudott segítség nélkül sem lóra ülni, sem leszállani róla.

Ez csak kaland, de a tatárok elleni harc már a legenda minden szépségével ékeskedik. Igaz, hogy ennél az író nem volt személyesen jelen. »Az úr 1345. évében, gyertyaszentelő körül, a székelyek kevés magyarral a tatárok ellen indulva, Isten segedelmével számtalan tatárt koncoltak fel az ő földjükön. Ott elfogták Athlamost is, a khán után való igen hatalmas fejedelmöket, kit aztán levágtak, noha váltságáért végtelen pénzt ígértek. De a magyarok azt megvetették; inkább a jövőre gondoltak. A tatárok zászlait magukkal vitték hazájukba, sok fogollyal és nagy zsákmánnyal, aranyban és ezüstben, gyönggyel ékes udvari ruhákban. Ez az ütközet három álló napig tartott. Az ütközet ideje alatt Sz. László fejét nem találták a váradi templomban. Mikor aztán a templom öre kereste, megtalálta szokott helyén, de annyira átizzadva, mintha nagy munkán vagy fáradságon esett volna át. A csuda bebizonyítására egy nagyon megrokkant tatár fogoly elmondta, hogy nem a székelyek és magyarok verték le őket, hanem az a László, kit segítségökre hívtak. Társai pedig azt vallották, hogy a harcba induló székelyek előtt nagy lovag járt, magas paripán, korona fejében, kezében buzogány, mellyel ütötte, vágta őket. A lovag feje fölött a levegőben gyönyörű szép asszony látszott, arany korona fején, csudás fényben és világosságban. Nyilvánvaló tehát, hogy a Jézus Krisztusért a pogányok ellen hadakozó székelyeket a Boldogságos Szűz és Szent László király segítették meg«.

Ez a legenda, mely Arany Jánosnál olyan gyönyörű költői köntösben jelenik meg, történetünk egy fordulópontját jelképezi. A tatár veszedelem végkép elmúlt. Magyarország szabadon terjeszkedik kelet felé. A tatároktól elvett területen keletkezik Moldva, a birodalom új véghelye. Nemsokára béke és barátság jó létre tatár és magyar közt és Lajosnak Velence ellen küzdő táborában tatárok is vitézkednek.

Ezen veszedelem megszűnte roppant kilátást nyit a magyar politikának. A magyar most versenytárs nélkül áll a Balkánon. Oda fordíthatja egész erejét;

sem nyugotról, sem keletről nem fenyegeti veszély. Megújul az a helyzet, melyet másfélszáz év előtt a Komnenosok dinasztijájának bukása idején Imre királyunk igyekezett felhasználni. Lajosnak még kedvezőbb a helyzete: öccse István, Szlavónia hercege, éppen nem zavarja őt. De sietnie kell, mert délkelet felől már közeledik Konstantinápoly felé a századokon át vívandó harcoknak másik bajnoka: az oszmán. A konstantinápolyi görög császárság, melyet 1261-ben Genua visszaállított, a Velence alapította és fenntartotta latinnal szemben, alig számít. Egyelőre a két nagy olasz kereskedő köztársaság folytat egymással párbajt, kereskedelmi érdekből, a Levanteba vivő utak birtokáért. A császárság elhanyaglásával pedig önálló életre törnek a félszigeten letelepedett szláv népek, melyeknek addig a császári város szolgált egyházi és kulturális központul.

E népek közt a szerb jut túlsúlyra. Dusán cár az első, ki azt az addig ősi szokásaihoz és erkölceihez törhetetlenül ragaszkodó népet nem csak fegyveres hatalomra emeli, hanem bizonyos kulturában is részesíti. Birodalma az Aegei tengertől a Dunáig terjedt; a legtöbb szerb törzsön kívül a bolgár is hódolt neki. Ragusa városa oltalma alá helyezkedett. Nemcsak a görög császárok ellen harcolt diadalmasan, hanem állítólag a magyarok ellen is. A nagyszerb birodalomnak ő volt egyetlen történeti megalkotója. Birodalmának erkölcsi alapot a keleti egyház ad. A görög császárságnak és vele a patriarchátusnak hanyatlása megengedte, hogy saját országában alapítson

99. ábra. Dusán István cár érme.

patriarchátust, Ipeken. Erről és számos klastromáról gazdagon gondoskodott: az ipeki székesegyház, melyet márványból építtetett, máig is fennáll. A nemzetségtők, kiknek hatalma mélyen a népben gyökerezett, mint vajdák szolgálják a királyt és a lovagi fegyverzettel, lovagi erkölcsökkel is megismerkednek. Ezért az ő kora a szerbek igaz epikus kora, melyről számos regényes népdal emlékezik meg. Gazdasági alapját kormányának az ezüstművek jövedelme adta; ez tette képessé arra, hogy idegen német zsoldosokat is fogadjon. Törvénykönyve érdekes emléke annak, mikép akarta a cár népét, mely minden szláv nép közt legtöbbet tartott meg az ősi hagyományokból, az újabb viszonyokhoz alkalmazni, nevelni. A közös ellentét, úgy Byzanceal, mint Magyarországgal szemben, természetes szövetséget hozott létre közte és Velence közt. Őalatta lehetőnek látszott, hogy a balkáni népek, a magok erejéből fejlődve, velencei kulturális hatás alatt, idegen fennhatóság nélkül is megállhassanak.

Magyarország és Szerbia közt a vallásos ellentét idézte föl a harcot. A katolikus egyháznak az orthodox egyház elnyomására vagy megnyerésére irányuló évszázados törekvései visszahatást idéztek elő. A megerősödött keleti egyház cárja türelmetlenséget tanúsított a katolikusokkal szemben. Ezek a pápához és Lajos királyhoz fordultak oltalomért és 1353—55. közt már folyt a harc a két szomszéd hatalmasság közt. Dusán — csak úgy mint a litván fejedelmek — késznek vallotta magát a pápai felsőség elismerésére, de épp oly kevésbé volt képes vagy hajlandó szavát beváltani mint azok. 1355 végén Dusán meghalt; birodalmában trónviszály keletkezett; az egyes tartományok vajdáinak

függetlenségi törekvései egyszerre teljes bomlást idéztek elő. Lajos sereget gyűjt e, reá nézve kedvező, viszonyok felhasználására és értesíti a pápát, hogy kereszteshadjáratot indít az eretnekek ellen. Egyszerre azonban, Horvátországból, dél helyett nyugatra fordul és, Dalmácia visszahódítására, Velence ellen vezeti hadát.

Elérkezettnek látta az alkalmat, hogy végleg leszámoljon a köztársasággal, mely minden vállalatának útjában állott. Mindjárt trónralépése után Zára városa hozzá folyamodott, elszakadt Velecétől és kemény ostrom minden sanyarúságának és veszélyének kitette magát, hogy ismét a magyar király és a szent korona uralma alatt örvendezhessen szabadságainak. Lajos, mint láttuk, hadjáratot is vezetett Zára felmentésére, de báróinak hűtlensége miatt nem ért eredményt. (1346.) Velence kegyetlen bosszút állott az elpártolt városon. Ehhez a szégyenhez egy fontos politikai ok is járult. Dalmácia birtokában képes lett volna a magyar király állandó összeköttetésben maradni Nápolyal. Mihelyt Velence visszanyerte Zárát, Magyarországnak csak egy kikötője maradt, a kis Zeng. Különben is Lajos soha nem akart lemondani koronája jogáról és hiába akarta tőle Velence pénzül megváltani Dalmáciát, békét nem kötött, csak fegyverszünetet. Ez is éppen letelőben volt. Világos, hogy míg Velence erős, mindig támogatni fogja Szerbiát. Viszont a zilált Szerbia nem igen avatkozhatott be Velence javára. Lajos politikájának komolyságát mutatja, hogy nem a gyöngye, hanem az erős ellenség ellen fordul.

Most diplomáciai szempontból is teljesen elő volt készítve a háború. Meg volt nyerve a magyar ügynek a pápa is, a császár is; Velence apró szomszédjai pedig, az aquilejai patriarcha és Carrara Ferenc, Padua ura, ádáz kárörömmel vettek részt az őket megsemmisítéssel fenyegető város megalázásában. A magyar fősereg a király alatt Velence szárazföldi birtokát, a »terra firmát« támadta meg, körülbelül a mostani vasút vonalán haladva előre. Egy más sereget Dalmácia városai ellen vezetett a horvát bán, hogy határuk elpusztításával megadásra bírja a polgárokat. Mezei csatába a velenceiek nem bocsátkoztak, nem is volt még haduk, mellyel a magyar lovassággal és Lajos német zsoldosaival szembeszállhattak volna. De váraikat vitézül védték, különösen Trevisót, és noha a magyarok még Mestrét is elfoglalták, a lagunák őrzötte városhoz nem férhettek. Ezért természetes volt fegyverszünet kötése, a pápa közbenjárása s a Signoriának az a törekvése, hogy a magyart alkudozással fárassza ki. Csakhogy ezalatt a dalmata városok önként visszatértek a magyar király hűségére és Zára is kiüzte velencei őrségét. Dalmácia tényleg felszabadult és e ténybe, az 1358. febr.-ban Zarában kötött békében, belényugodott Velence is. Lemond Dalmáciáról és szigeteiről, minden váráról és városáról Durazzóig. Dogeje nem használja többé Dalmácia és Horvátország hercegének címét és nem avatkozik ez országok dolgaiba. Egy szerencsés hadjárat visszaszerezte Magyarországnak azt a pozíciót a tengermelléken, melyet Kálmán ideje óta annyi áldozat árán sem birt soha megtartani. A dalmata urak és papok nagy örömmel tértek vissza a magyar uralom alá, de a köznép inkább Velencéhez szított. Ez a nagy és gyors siker természetesen fölkelte az általános érdeklődést a magyar király és serege iránt. Mint a honfoglalás ide-

jében a görögök, úgy most az olaszok vetettek számot az új hatalmassággal ; azon voltak, hogy megismerjék és megismertessék. A flórenci Villani Máté krónikája részletesen leírja a magyarok szervezetét és hadakozásuk módját.

»Harci módjuk nem olyan, hogy csatarendben álljanak meg, hanem ide-oda nyargalnak, megfutnak, egyre nyilazva, aztán ismét visszafordulnak a csatába. Nagyon ügyesek a prédálásban és a kitartó lovaglásban és nyilaikkal nagy kárt okoznak az ellenség lovaiban és gyalogságában. Ezért, ha van mellettük erős csatarend, nagy hasznukat lehet venni, mert mesterei a könnyű hadakozásnak és az ellenség zaklatásának, kiteszik magukat minden veszélynek és nem törődnek a halállal. Csatában a magok módja szerint harcolnak. Tizen-tizenöten együtt tartanak, jobbra-balra elszáguldanak, kilövik hosszú nyilakat, aztán ismét elmenekülnek gyors lovaikon. Jel, zászló és hadikürt nélkül szoktak járni, és tegzeik bizonyos megrázása adja a jelt a gyülekezésre.«

Ebből a leírásból következtetést vonhat le az olvasó, fejlődött-e a magyar a honfoglalás óta és mennyit. Hadakozó népnél, minő a magyar volt akkor, a harc a kultúra legjobb mértéke. Ebből a szempontból, Nagy Lajos vitézeinek legnagyobb része édeskeveset különbözött Árpád és Bulcs merész lovasaitól. Még csak az aránylag csekély számú főnemesség harcolt nyugoti módon, páncélban, nehéz lovon. Erkölcsei, erényei, hibái még inkább pásztornépre vallanak most is mint állandóan letelepedettre. A lakosság zöme harcos : nem egy kiváltságos rend, minő a lovagság. Úgy amint volt, a magyar katonaság nagy szerepre volt hivatva abban a korban, melyben a feudális lovagság katonái túlsúlya már megrendült, a gyalogság, mint a hadsereg döntő része, pedig még nem alakult meg. Azt az erős csatarendet, melynek támogatásával lehetett csak igazán felhasználni a magyar könnyű lovasságot, Lajos német zsoldosokból szerkesztette meg. A zsoldos katonaságnak ez a kezdő kora ; nem csak Olaszországban, hanem mindenütt, hol a fejedelmek nagy állandó sereget még nem tarthattak. A katona a nemzetközi forgalom cikke lett. Megvannak Flórenc és Siena városainak magyar zsoldosokkal kötött szerződéslevelei ; másfél ezer magyart találunk Visconti Barnabo, Milanó urának, zsoldjában, de még Johanna királynénak is volt magyar hada. Magyar hadakkal szerezte vissza Albornoz bíbornok a pápaság részére az egyes hűbéres urak lefoglalta egyházi államot. Mintha a kalandos hadjáratok kora újult volna meg, magyar katonák verekednek a Habsburgok érdekében a svájciak ellen. Ennek a hadjáratnak emléke az első reánk maradt magyar káromkodás, mely azt mutatja, hogy a német iránti érzelem akkor is megtalálta a megfelelő szavakat. Viszont Lajos nemcsak német zsoldosokat tartott, kik Nápolyban fel is lázadtak ellene, nemcsak tatárokat fogadott zászlai alá, hanem midőn Havasalföld határán megerősíti Törcsvárát, angol íjászokat helyez oda őrségül. Angol íjászok verték le Crécynél és Maupertuisnál (1357.) a francia lovasságot ; ők játsszák most azt a szerepet, mit száz évvel előbb, IV. Béla korában, a spanyol számszerijjasok.

A magyar hadi erő ezen felaprózását megmagyarázza Lajos diplomáciája, mely szövetségeket követelt mindenfelé. Megmagyarázza a vitézek kalandos harci vágya, mely nagy és fényes haditettek után nem szívesen vonult meg a köznapiság békés árnyékában. Hiszen Tholdy Miklós is, a történeti, ki a

mondának lett hőse, mint zsoldosvezér jár Itáliában. Gazdaságilag is jövedelmezőbb volt a katonai mesterség az ősi porták művelésénél és a jobbágysággal való vesződségnél. Mindennél fontosabb, hogy az erőszakos és nyugtalan elemeknek külföldön tartása megkímélte az országot azoktól a rázkódásoktól és belső harcoktól, melyeknek akkor minden zsoldost tartó állam ki volt téve, mihielyt lefegyverezett. De bárminő fontosak ezek az okok, az erők szétforgácsolásának most is megvolt az a következtetése, mint a pogány korban: a döntő helyen és pillanatban nem lehetett kellő túlsúllyal fellépni. Még egy szempont magyarázza meg Lajos balkáni politikájának aránylag csekély és mulandó sikerét. A király nemcsak az egyház zászlótartója, hanem lovag is; személyes ügyét eléje kénytelen helyezni a legfontosabb állami érdeknek is. Épen 1363-ban, midőn döntő erővel kellett volna fellépni délen, Lajos IV. Károly császár ellen mozgósítja hatalmát. Szerencsére még el lehetett kerülni a háborút, melynek egyetlen oka az volt, hogy Károly, Lajos követi előtt, »nem igen szemérmes«-nek mondta a magyar király anyját, Erzsébetet.

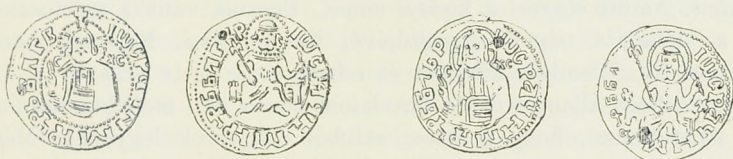
Amely évben Lajos elfoglalta Dalmáciát, jött át az oszmán sereg a Hellespontoson Európába (1357.). A két rokon nép egyszerre jelenti be uralmi követelését. Előbb-utóbb találkoznok, mérkőzniök kellett. El kellett dölni: kit uraljon köztük a Balkán-félsziget szlávsága. A magyar fejlettebb, de katonai, politikai tekintetben a töröknek hódításra berendezett bámulatos szervezete már kialakult. Az ázsiai lovasság mellett, mely az ősi magyarnak felelt meg, már ott harcolt a földbirtokos lovagnak megfelelő szpahi is. De a magyarnak nem volt az akkor alakuló »ifjú sereg«-gel, janicsárral, a keresztyén népek gyermekadójából kikerülő gyaloghaddal, felérő fegyverneme. Mindkét nép hatalomért, vallásért küzd. De a török megelégszik a földiek fölötti uralommal; a magyar pedig csak akkor látja biztosítottnak felsőségét, ha lelkieben is a maga meggyőződését erőszakolja alattvalóira.

Már 1362-ben Drinápolyba teszi át székhelyét I. Murád szultán. Konstantinápoly mindenfelől ostromzár alatt áll és a görög császárok megkezdik majd egy századig tartó zarándokutjaikat Nyugat segítségének megnyerésére, az egyházi unio felajánlásával. V. Palaiologos János császár el is indult Lajoshoz. De mire utjában Bulgáriához ért, ott már a török volt az úr. Sziszmán cár meghódolt Murádnak, nővérét feleségül adta hozzá, a segélyt kereső császárt pedig elfogatta. Ez birja közbelépésre Lajost. Ő 1358 óta folyton hadakozott a szerbekkel, de csak 1363-ban birta hódolatra Urost, Dusán cár fiát. E diadal hatása alatt elhatározza Bulgária meghódítását is, mihez különben is hagyományos joga volt a magyar királyoknak. El is foglalta Bodont (Viddint) az egész nyugoti Bolgárországgal együtt és magyar bánokra bízta a tartomány igazgatását. Ezeknek legfőbb feladata az orthodox népesség megtérítése volt. A magyar fegyverek oltalma alatt néhány hét alatt hat szerzetes kétszázezer bolgárt térített a pápa engedelmességére. Lajos kiérdemelte az egyház zászlótartójának címét, mellyel őt a pápa már előbb megtisztelte, de világos, hogy ez a térítés nem járhatott kellő tanítással és csak addig tarthatott, míg a magyartól féltek. A hódítást véglegesnek szánták. Erre mutat, hogy Lajos Sztraszimir fejedelmet, a bolgár cár öccsét, elfogatta és egy várába záratta.

E bolgár bánoknak, kik közt különösen Himfi Benedek tűnt ki vitézségével, akadt dolguk elég. Magának Lajosnak is majdnem évről évre el kellett jönnie sereggel e hódítása biztosítására. Valószínű, hogy ott, tán 1367-ben, ütközött meg először török csapatokkal, legalább a Mária Zell-ben mai napig a templom kapualjában látható dombormű e győzelmét örökíti meg. De a távoli tartomány megőrzésének nehézségei már akkor, őalatta is mutatkoztak. Himfinek az oláh vajda ellen is kellett küzdenie, ki e zavarok idejében újra elszakadt és csak nagy veszteséggel járó hadjárat után hódolt meg újra. A vége mégis az volt, hogy Sztraszcimirt vissza kellett helyeznie trónjára, igaz, hogy a magyar korona felsősége elismerésének feltétele alatt.

Mindig megmaradt az a probléma: bennszülött, hűbéres fejedelmek közbenjárásával kell-e igazgatni e népeket, vagy pedig magyar birodalmi tisztviselőket, bánokat kell-e küldeni kormányzásukra. Az első esetben kevesebb az ellenállás, a megszokott engedelmesség tovább tart. De viszont a magyar

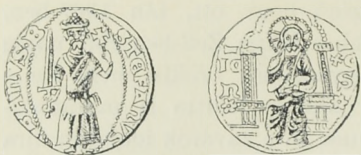
100. ábra. Sztraszcimir ezüstpénzei.

uralom befolyása csak egyes esetekben, úgy szólva lökésenkint, érvényesül és a kath. egyház terjesztése lehetetlenné válik. Mert ha a bennszülött fejedelem megtér, erkölcsi befolyása népére azonnal megszűnik és a magyar fegyvernek kell őt is tartani. Ha pedig közvetlen a magyar uralom, igaz, hogy fegyveres erővel sokat érhet el, de maradandót alig alkothat. Ebbe a bajba keverte a magyar politikát az uralmi és egyházi szempontok összevegyítése, mely megfelelt ugyan a kor irányának, de melytől igazi államférfiú, ki a való viszonyokat nézi, mégis tartózkodott volna. Mert a balkáni népek egész lelkét mégis csak a vallás foglalta el; lényök, egyéniségök csak abban jut kifejezésre: amennyiben kulturáról lehet náluk szó, az mind hitükhöz van kapcsolva. Hisz mai nap sincs máskép.

Legjobban kitűnnek az ellentétek Boszniában, mely ebben az időben kezd előtérbe lépni. Ott régi a magyar uralom és a hatalmat bánok gyakorolják. Csakhogy ez a tisztség a Subichok bukása után örökössé válik az úgy látszik német eredetű Kotromanovics családban. István bán a többi délszláv urral együtt eleinte inkább Velencével tart és csak Lajos uralmának megerősödése után tanúsít valóban hűséget. A viszonyt szorosabbá fűzi, hogy Lajos nőül veszi leányát Erzsébetet. Épp oly ingadozó István bán vallás dolgában is. Tán inkább hajlanék a katholicizmushoz, de népével nem akar határozott ellenkezésbe jutni. Hiszen önállóságát mégis csak saját nemzetének köszöni; ha azt megtörik, egyszerű tisztviselője lesz a magyar királynak. A bosnyák nép nagy része pedig nem is keleti hitű, hanem bogomil, azaz, mint nyugaton mondták, patarenus, albigensis. Oly eretnokség, mely nemesak hogy pápát nem

ismer, hanem papot sem, mely a lelket az istennek, a testet az ördögnek tulajdonítja és így szociális, családi tekintetben is erős ellentétben áll az európai társadalommal. Imre királyunk ideje óta egyre törekedtek leküzdésére, fegyverrel, térítéssel, erőszakkal, jó szóval egyaránt, mind hiába. Éppen az elnyomás tette egyedül uralkodóvá a büszke, dacos nép lelkén. Ha a bán ellene fordul, nem számíthat többé a törzsfők, a vajdák engedelmességére. Ezért Tvartkónak,

101. ábra. Kotromanovics érme.

István unokaöccsének és utódjának, egyre arra kellett törekednie, hogy a magyar király iránti engedelmességgel ne idegenítse el magától népét. Lajos Bosznia-ba is kénytelen minduntalan hadat vezetni; még ezen régi birtok fölötti uralmát is megnehezíti a vallásos ellentét és az egyház térítési vágya. Szembetűnő, hogy azon mértékben, amint Tvartko uralma, éppen Lajos kegyéből, megerősödik, lazul meg a hűbéres viszony közte és a magyar korona közt. Amint elnyeri a királyi címet, Bosznia válik a szétfoszló Szerbia helyett a délszláv népek egyesítőjévé, központjává. Népének harciassága, a hitért való küzdelemben kifejtett és edzett ereje tette azzá.

Ez a vallásos ellentét dűl a birodalom összes déli melléktartományaiban; ez teszi lehetetlenné, hogy egészen, szívből magyarok legyenek. Még a legújabb határtartomány, a tatároktól csak akkor elhagyott Moldva, is érzi a vallásos küzdelmek viharát. Amint Havasalföldet magyarországi, fogarasi oláhok alapították meg, úgy Moldva máramarosi oláhoknak, kik Bogdán vezetése alatt indultak oda, köszöni megtelepítését és első szervezetét. Éppen vallásuk miatt vándoroltak ki és Bogdán, hogy megőrizhessék, még Lajos hatalmával is dacolt. Ott is volt aztán megegyezés, hódolás, ígélet a megtérésre, kísérelt római katolikus püspökség megalapítására, de mindez nem változtatott a dolgok lényegén. A nép is, vajdája is óhitű maradt. Magyarország politikai szempontból sürgette a térítést. Ez a követelés pedig lehetetlenné tette azt is, ami különben lehető volt: a politikai hűséget és ragaszkodást.

Tudjuk, mik voltak ez eljárásnak szörnyű, a magyar birodalmat megbontó következményei. A szlávok és oláhok a török közeledésekor inkább hozzá állottak mint a magyarhoz, mert a szultán legalább hitőket nem bántotta. A magyart nem politikai felsősége, hanem térítése tette gyűlöltté. Azok az előbástyák, melyeket nagy királyaink annyi áldozattal építettek, a veszély órájában ellenünk fordultak. Mégis vannak még most is, kik helyesnek tartják azt a térítő politikát és kárhoztatják a hűbéres népeket, mert a pogány törökhöz szívtottak és nem a keresztyén magyarhoz. Pedig ezt a politikát maga sikerelensége is elítéli. Kulturával sem lehet mentegődzni. Sok százezernek megtérítése néhány nap alatt, karhatalommal, épp oly kevésbé kultúra, mint az ellenszegülők üldözése és megölése. A kultúra munkája időt követel: ezen a téren nem a hirtelen, fényesnek látszó eredmény számít, hanem a tartós munka. Az pedig hitvány nép, mely mindenét fel nem áldozza, hogy megmentse legfőbb szellemi kincsét. Ez pedig ama népeknél csak a vallás volt; az egyetlen tényező, mely kiemelhette őket az ősi barbárságból. Minden nemzet közt a magyar

tehet nekik legkevésbé szemrehányást azért, hogy a törökhöz fordultak a keresztyén ellen. Hisz a magyarság igen jelentékeny része, igaz hogy kelletlen, kénytelen volt egy századon át ugyanahhoz az eszközhöz fordulni, hogy megtarthassa vallását, nemzetiségét.

És ott, ahol megvolt a tartósság és következetesség: magában az ország belsejében, nagyobb sikerrel is járt Lajosnak az a törekvése, hogy a hitet egységessé tegye. A kúnoknak régóta ígért megtérése csak most kezdett valóvá válni. A térítés munkáját itt is a ferencrendi szerzetesek vállalták magokra, kiket e célból a pápa lelkészi teendők végzésére is felhatalmazott. Így a pogányság magyar földön kihalóban volt, noha nyomai a kúnok közt még egy századdal később is észlelhetők. Nehezebben ment a keleti egyház elleni küzdelem. Úgy látszik Lajos ebben elég óvatosan járt el. Csak a nemesektől, előkelőktől követelte meg a katolikus hitre térést, azon reményben, hogy példájuk magával vonja a köznépet is. Hogy ez mégsem sikerült, az inkább Moldvába kivándorló Bogdánnak és híveinek esete mutatja. Másrészt bizonyos, hogy az előljárók, a kenézek, nagy része csakugyan katolikussá lőn, hogy tisztességét megtarthassa és nemességet szerezhessen. Valószínű, hogy a Hunyadiak családja ily módon vált igazán magyarrá. De az erőszak itt is visszahatást szült. »Lippa kerületének szlávjai, keménynyakú népség, a hitre térítettetett és megkereszteltetett. Katolikus papok szolgáltatták neki a szentségeket szent Jeromosnak, az anyaszentegyház doctorának, fordítása szerint. (Ez a fordítás a Szentírás elfogadott latin szövege, a »Vulgata«.) De most — néhány évvel Lajos halála után — apostasiába és régi tévelygéseikbe visszaestek és még sokkal rosszabbak lettek. »Ez a térítő buzgalom kiterjedt a zsidókra is. De minthogy azok semmi áron sem akarták őseik hitét elhagyni, kiűzte őket az országból. De javaikat nem foglalta le. Lajos ebben a pontban lovagiasabb volt kora francia és német uralkodóinál, kik szivacsoknak használták a zsidókat. Megengedték, hogy megszédjék magokat, aztán reátették kezöket a védtelenek pénzére. Tartós eredmény azonban itt sem mutatkozott. Már egy évvel kiűzetésük után ismét Magyarországon találjuk a zsidókat régi jogaik és kiváltságaik élvezetében. Ezzel az egy kivétellel azonban megvalósult a hitegység, a katolikus egyház kizárólagos uralma Magyarországon, legalább a kiváltságos osztályokra nézve.

A dinasztikus érdek mellett az egyházi közösségnek volt legnagyobb része a Lengyelországgal már 1328 óta fennálló szoros szövetség létrejöttében. Tulajdonképpen még a tatárjárás hatásán alapul Kelet-Európa egész helyzete. A katolikus nemzetek csak szoros fegyveres összeköttetésükben láthatták a menekülést a veszedelem visszatérése idején. A tatár uralom hanyatlása megkezdésével csakis ez a szövetség nyújthatott alapot úgy a politikai, mint az egyházi terjeszkedésre. Világos, hogy e szövetségnek elsősorban a sokkal

102. ábra. Tvartkó István pecsétje.

nyiltabban álló és amellet örökösen a litvánoktól is sanyargatott Lengyelország látta hasznát. Magyarország csak galíciai tartományában volt közvetlen érdekelve, melyet azonban Lajos, jogai fenntartásával, 1352-ben Kázmérnak engedett át. Kázmér halálával egész Lengyelországgal együtt Galícia és Lodóméria is hódol a magyar királynak (1370). Nagy momentum nemcsak Lajos életében, hanem a két, egymásra utalt nép történetében is. Ha egy uralom alatt maradhat a lengyel és a magyar nemzet, vagy ha csak tartós barátság köti össze a Keleti tengertől a Balkánig lakó népeket, nemcsak hogy a török nem haladhat előre, hanem a muszka és német sem fejlődhetik olyan veszedelmes hatalommá. Valójában azonban inkább káprázat volt a »három tenger mosta birodalom«, mintsem politikai tényező. Lajos egészen tisztában volt feladata nehézségével: egy pásztor nem igazgathat két nagy nyájat. Csakis a lengyel követek kérésére fogadta el a Piasztok trónusát és koronáztatta meg magát Krakóban. Koronázása után el is hozta a koronát és a birodalom jelvényeit, hogy azok idegen kézre ne jussanak. A lengyelek benne mindig csak idegent láttak. Lajos anyjára, Kázmér nővérére akarta bízni a kormányt, de ezt a hiú, mulató öreg asszonyt megvetették a lengyelek és a Zách-eset miatt mindig csonkakezünek nevezték. Az idegen királytól privilégiumaik növelését követelték a főpapok és a bárók és a nemesi adómentesség, Lengyelország rákfenéje, éppen Lajos uralkodásával vette kezdetét. Nagy tervei keresztülvitelére új birodalmából nem kapott semmi segítséget. Ellenkezőleg, minduntalan új magyar hadakat kellett odaküldeni a belső zavarok megfékezésére, a trónkövetelők elűzésére. Még az is előfordult, hogy egy verekedés alkalmával a lengyelek megölték Erzsébetnek százötven magyar vitézét. A tisztán dinasztikus egysülésnek csakhamar vége szakadt és a lengyel és magyar nemzet független korában nagyobb szolgálatokat tehetett egymásnak mint akkor, mikor a véletlen egy fő alá sodorta mindakettőt.

Még egy nagy háborút kellett Lajosnak viselnie Velence ellen. Nagy és nevezetes háború, de nem azért, mert megmutatta Magyarország hatalmát és ismét megalázta Velencét, hanem azért, mert világossá tette, hogy a magyar birodalom, akkori fénykorában, leghatalmasabb uralkodója alatt, mégis csak másodrendű szerepet játszik két városnak, Velencének és Genuának, élet-halál-harcában.

A két nagy kereskedővárosra nézve a minden politikai hatalomtól megfosztott Byzánc csak szabad vásárt jelentett a Levanteban. Természetes, hogy a latin is, a görög is annak volt köteles kedvezni, mely őt fegyveres hatalmával tartotta. Velencének délszláv rokonszenvét a görög császárság elleni állásfoglalása is megmagyarázza. Még a törökkel is megegyezett a dogék városa, hogy följé kerülhessen gyűlölt versenytársának. Legfontosabb volt reá nézve a Fekete tengerbe vezető út megnyitása. Genua ugyanis, a császári városra támaszkodva, monopóliumot szerzett a tatárokkal, kúnokkal s a Kaukázus népeivel folytatott kereskedésének. Velence birtokai inkább az Aegei tenger déli részein voltak szétszórva. Nagyjelentőségű volt tehát, hogy V. János császártól megvásárolta a Hellespontos bejárásnál fekvő Tenedosz szigetét és hogy azt egy genuai támadás ellen meg is védelmezte (1377).

Genua ebben méltán casus belli-t látott. Viszont Velencére nézve türhetetlenné vált a Nagy Lajosra támaszkodó szomszédos kis zsarnokok túlkapása és nyugtalanítása. Ezek között különösen Carrara Ferenc, Padova ura, játszotta azt a szerepet a köztársasággal szemben, melyet hajdan Massinissának szánt Róma Karthágó ellenében. Az örökös határigazításokat végre is megsokalta a signoria és 1373-ban megkezdte Carrara ellen a háborút. A magyar segítség megérkezett, de megérkezett egy jancsár had is, mely tönkreverte a magyar lovasságot. Carrara kénytelen volt magát megalázni és békéért könyörögni, de patrónusa, Lajos király, nem feledte el a sérelmet. Egyéb panasza is volt. Velence, szerződés-szegően megakadályozta a dalmata sónak tartományaiiba való kivitelét. Mindez okok megmagyarázzák, miért állott Lajos, szövetségeseivel együtt, a Velence ellen kitörő háboruban Genua pártjára.

Mire a két tengerbíró város hajóhada felkészült, talpon állott a magyar sereg is. A genuiaiak 1378 tavaszán Róma közelében, a Tyrréni tengeren legyőzték a velenceieket és admirálisuk, Doria Lucián, nyomon követte a legyőzötteket az Adriába. Ott Dalmáciában barátságos kikötőket talált és erősítést várva, előkészülhetett Velencének tenger felől való megtámadására, a tenger úrnőjének megsemmisítésére. Ugyanakkor Carrara, magyar hadakkal, a szárazföldi birtokokat kezdte pusztítani, hogy a gyűlölt város megfojtásában segédkezzék. 1379 tavaszán Doria, dalmata gályák támogatásával, Polánál megtámadja és szétveri a velencei hajóhadat. A büszke köztársaság védelem nélkül várta az ellenséget. Lajoshoz fordult közbenjárásért; kész volt a legnagyobb áldozatokra is, hogy létét megmentse. A király Itáliában táborozó fővezéreihez utasította a könyörgőket. Azok pedig egyre nagyobb követelésekkel állottak elő. A magyar király felsőségének elismerésén felül hallatlan összeget követeltek — egy millió aranyat.

Ez alkudozás alatt mégis időt nyert Velence, mert sem Doria, sem Durazzoi Károly herceg, Lajos vezére, nem használta fel a kedvező pillanatot. Minden erejét megfeszíti, új hajóhadat, új sereget teremt; a nemesség magának a doge-nak vezetése alatt száll hajóra. A genuai flotta elfoglalta a Velencéhez közel eső Chioggiát, hogy onnét annál könnyebben férközhessen Velencéhez. Velence partjáról látni lehetett a Chioggia tornyán lobogó magyar zászlót. Ezt a várost, a benne rekedt genuai hajóhaddal együtt, fogta most ostromzár alá Contarini doge. Félévi ostrom után az egész hajóhad kénytelen volt megadni magát (1380 jún. 24). Az újonnan érkező genuai hajóhad már nem sokat változtathatott a dolgok állásán. Velence meg volt mentve és becsületes békét köthetett.

Hogy milyen lanyhán viselte Magyarország e háborút, kitűnik abból, hogy éppen midőn Chioggia végső tusáját vívta, a magyar sereg legnagyobb része a király parancsára Nápolyba indult, Johanna megbuktatására (1380 jun. 2). Ez a vállalat sikerült is. Durazzoi Károly, VI. Orbán pápa pártfogása alatt, eljutott a királyságba, elfogatta Johannát és a bűnökben megöszült aszszonyt, ki megadta magát neki, megölette.

Közben Firenze városa és VI. Amadé savoyai gróf közbenjárásával Turinban (1381.) létrejött a béke. A birtokállapot nem változott. A dalmaták, só kivételével, 35.000 aranyat érő magyar árut vihetnek Velencébe. E meg-

szorítás fejében a köztársaság 7000 aranyat fizet évenként, örök időkre, a »magyar királynak, utódainak és a magyar koronának, mely azt a birodalmat képviseli«. A kereskedelmi viszonyra jellemző, hogy a dalmaták húszszor annyit érőt vihettek ki Velencéből, oly nagy volt a város gazdasági túlsúlya.

Szép befejezése volt mégis e háború és e béke Lajos hosszú uralkodásának. Bár aránylag csekély erőt fejtett ki, tekintélye akkora, hogy a nagy hadviselő felek is hozzá fordulnak döntés végett és ítéletétől, bölcsességétől várják a megoldást. Ezen a tényen még az sem változtatott, hogy vezérei, tanácsosai szem-melláthatólag külön, személyes politikát űztek és hogy a gyeplő a valóságban már kiesett a beteges király kezéből.

Dlugosz, a nagy lengyel történetíró, megjegyzi, hogy úgy Lengyelország, mint Magyarország ügyei sokkal jobban folytak volna, ha az urak engedik, hogy Lajos a maga esze szerint járjon el.

Mégis két igen fontos és nagy eredményt ért el az a királyunk, kit ezért méltán mondhatunk Nagynak. Kifelé becsültté, rettegetté tette a magyar nevet. Minden idegen befolyást kizárt az országból, sőt a magáét a nagy európai ügyekben is érvényesíthette. »Olyan nagy fiam hatalma, oly erős a karja, dicsekedett a lengyel urak előtt a vén Erzsébet királyné, hogy neve hallatára nemcsak a litván retteg, hanem minden nemzet köröskörül.« Még nagyobb és fontosabb eredmény, hogy törvényeit és

103. ábra. Nagy Lajos lengyel pénzei.

ítéleteit itthon is végrehajtották. 1351 óta nincs eset, hogy »nemhogy nyílt ellenállásra, hanem csak titkos és sikeres ellenkezésre is talált volna«. A bíróságok és az adminisztráció működése nyugodtan folyt. Az ősi bűn, az erőszakoskodás, ez egyszer megtorlásra talált. János diákot, ki Somogyban megvert egy papot, megölt néhány disznót és ludat és megsebesített néhány jobbágyot, fej- és jószágvesztésre ítélték és az ítéletet végre is hajtották. Ha ez az állapot még egy emberöltőig megmaradhat, kétségtelenül átalakul a szittya erkölcs.

Ez a béke, ez a belső nyugalom Lajos uralmának és korának fődicsősége. »Birodalmait, földjeit és a neki hódoló nemzeteket szabadságukban, szokásaikban és törvényeikben jó békében és nyugalomban megőrizte és minden ellenségnek, de különösen a pogányoknak betörésétől diadalmasan megvédte; birodalma egyházait megtartotta jogaikban és szabadságaikban és világi javadal-makban gyarapította.« A magyar király akkor Európa legnagyobb uralkodói közt foglalt helyet. Mégis, igen hiteles tanú szerint, soha ily hatalmas fejedelem nem tanúsított annyi szerénységet, mint Lajos. Ez a szerénység és mérséklet épp úgy jellemvonása meglett korának, mint a harci vágy és vitézség fiatal éveinek.

A béke és nyugalom azonban nem jelentette a tunya tétlenséget. Lajos már nemcsak az egyházi, hanem minden más kultúra iránt is érdeklődött. Mint a tett és dicsőség emberei általában, ő is hitt a csillagzatokban megírt sorsban és különösen az asztronómiát, vagyis az asztrológiát, művelte nagy buzgalommal.

Ez azonban megfért a legteljesebb vallásos elmélyedéssel. A szemlélődő étellel való rokonszenvezéséből magyarázható a remeték iránti nagy előszeretete. Szent Pálnak, az első remetének, tetemeit elhozatta Velencéből és Buda közelében egy hegy csúcsán helyezte el. Több klostromot is alapított részökre, így Mária Nosztrát, Lövöldöt és több báró, nemes, sőt főpap is követte a király

104. ábra. Nagy Lajos fogadalmi képe Máriazellben.

példáját. Nem az ő hibájuk, ha, mint már Küküllei János megjegyzi, az e remetésekbe visszavonuló világiak gyakran csavargó életmódot folytattak. Ájtatóságának emlékei a külföldön most is megvannak: Maria Zellben és Aachenben. Itthon, sajnos, alig maradt valami nyoma.

Ez a tiszta vallásos érzés a főpapi rendet is csak részben hatotta át. Már politikai ügyekkel való foglalkozásuk, országos szerepük, nélkülözhetetlenségük a diplomáciában is lehetetlenné tette, hogy egészen szent hivatásuknak éljenek.

Az akkori magyar prelátusok közül inkább csak a szerzetesrendekből kikerültek magaslottak ki tudományban és erkölcsben. Nevezetes köztük Telegdi Csanád esztergomi érsek, székesegyházának újjáépítője.

Noha a középkor gondolkozását az egyház szoros formák közé szorította, a különböző felfogások mégsem némultak el és különösen vitákban nyilatkoztak meg. Ennek a szellemi mozgalomnak, mely kezdettől fogva ellentétben állott a dogmának a pápaság képviselte egységével és zárkózottságával, az egyetemek voltak természetes képviselői. Tudomány, még legsilányabb alakjában sem lehet meg a legfontosabb kérdések megvitatása, a lélek és az emberi lét nagy problémáinak beható taglalása nélkül. Hiába mondja ki korunk a scholastikus filozófiára a szörszálhasogatás és az üres szalmacséplés anathémáját: félévezred előtt épp úgy benne nyilatkozott meg a gondolkodás szabadsága és az egyes elmélkedők lángesze, mint a XIX. században a metafizika és a XX. században a természeti tudományok művelésében. Ahol a legmagasztosabb kérdéseket komolyan tárgyalják, ott van szellemi élet: máshol csak tespedés vagy halál. A nominalisták és realisták nagy vitái csak úgy előbbre vitték az emberi gondolkodást, mint később az idealizmus és materializmus nagy harcai. Már Magyarországon is voltak képzett férfiak, kik a kor nagy kérdéseihöz hozzá birtak szólni. Régebben Párisban jártak magyarok a bölcészet és teológia tanulására; a jognak pedig Bolognában volt az egész keresztyénségben legnagyobb tekintélyű főiskolája. 1348-ban IV. Károly császár Prágában alapított egyetemet, 1365-ben Rudolf herceg Bécsben. Itt már külön »nemzetet« alkottak a magyarok. A keleti egyház és az eretnekség elleni küzdelem Magyarországon is szükségessé tette a szellemi fegyverek élesítését. Ezek a viszonyok magyarázzák meg, miért helyezte Lajos a magyar egyetemet éppen a Dráva közelébe eső, a délszlávsághoz közel fekvő Pécsre. E hely kiválasztásához kétségtelenül hozzájárult, hogy Vilmos, Lajos volt alkancellárja és bizalmasa, volt Pécs tudós püspöke.

A középkori egyetemen az előkészítés a művészetek (artes) tanításában állott; a művészetet a teológia »királyi« tudománya tetőzte be. A tudományos kutatás szabadságát féltékeny szemmel nézte az egyház és bár minden lehető garanciát felhasznált, hogy vele ellenkező tanokat ne hirdethessenek, a teológia tanítását mégis lehető legkevesebb helyen engedte meg. E tudományban Páris soká szinte monopóliumot élvezett. Az angol egyetemeknek, Oxfordnak, Cambridgenek létrejötte nem is késett maga után vonni Wiklef eretnekségét. A prágai egyetemen csak később engedte meg a pápa a hittan tanítását, ott Husz János fellépése mutatta a szentírás kutatásának veszélyét az orthodoxiára nézve. Így nem csuda, ha Pécsen, oly közel az eretnekség egyik gócpontjához, a pápa nem engedte meg a hittan előadását.

V. Orbán pápa 1367 szept. 1-én állította ki a pécsi »generale studium« felállítását helybenhagyó bullát. E főiskolán taníthatják a polgári és egyházi jogot és minden más dicséretes és megengedett tudományt, az egy hittudományon kívül. E főiskola tanárai és deákjai egyenlő jogokat és szabadságokat élveznek más generale studiumok doktoraival és deákjaival. Azok, kiket az új főiskola a pécsi püspök vagy vikáriusa által avatott doktorokká vagy mesterekké,

minden további vizsgálat nélkül oktathatnak úgy Pécsen, mint más főiskolákon. A bulla érvényét veszti, ha a király nem gondoskodik kellően a doktorok és mesterek fizetéséről. Így jött létre nálunk az első tudományos testület. Mert az egyetem — universitas — a középkorban az egyforma foglalkozásuk kiváltáságos szervezete, csak úgy mint az egyház, a lovagság vagy a céh. A főiskola irányára nézve döntő, hogy első rektorul Bettini Galvanot hívták meg Bolognából. Első fellépése mintegy jelzi, hogy e földön a jogtudomány művelése lesz mindig a tudományos foglalkozás. Az új rektor évi 600 aranyat kapott a püspöktől, azonfelül egy házat Pécsen és Ireg falut minden jövedelmével, a tizeddel is, mi évenként 70 aranyat tett ki. Ennyi pénzen akkor Magyarországon 1200 holdnyi birtokot lehetett venni.

Főiskola annyit ér amennyivel előbbre viszi a tudományt. Semmi emlékünke nincs arról, hogy a pécsi egyetem haladást jelölt volna a tudomány bármely ágában. Tanárainak reánk maradt irodalmi munkássága is vajmi csekély és jelentéktelen. Mégsem szabad lebecsülni értékét. Már a tudomány terjesztése is érdem; az pedig valamelyes módon mégis csak megtörtént. Sokkal fontosabb a közvetett hatása. A magyar deákok kénytelen-kelletlen oly tárgyakkal és fogalmakkal foglalkoztak deák nyelven, melyek azelőtt ismeretlenek voltak előttük. Hogy igazán megérthessék, meg kellett találniok a deák szavak magyar jelentését is. Ez a munka, ha nem is áll valami magas tudományos színvonalon, mindenesetre hozzájárult a magyar nyelv fejlesztéséhez és gazdagításához. Csak egy már fejlett nyelvvel, minő a deák volt, összehasonlítva kezd napfényre jutni a magyar nyelv egész kincse. Bizonyára nem véletlen, hogy a megmaradt két magyar-latin szójegyzék, a schlägli és a besztercei, 1400 körül keletkezett. Ezzel megkezdődhetett a magyar nyelv irodalmi, különösen egyházirodalmi használata is, mire előbb alig van reánk maradt példa.

Nagyot haladt az iskolai képzés is, különösen a nőké. A káptalanok még nem voltak hűtelenek eredeti rendeltetésükhöz. Alapításuk céljához képest javadalmaik egy jelentékeny részét iskolák fenntartására fordították még. Így a latin nyelv ismerete mindjobban elterjedt. Az előkelő világi urak még távol maradtak az iskolától. De a nők nevelésével együtt tanításukat is megkezdették Sz. Klára szüzei, előbb a Margitszigeten (Nyulak szigetén), aztán az Erzsébet királyné alapította óbudai klostromban is. A királyi család hölgyeit és külföldi nőrokonait is ott nevelték. Az írás-olvasás művészete akkor kétségtelenül jobban el volt terjedve a nők, mint a férfiak közt.

Mindebben, az Árpádok adta példa szerint, a királyi család járt elől. Szinte csudálatos, szellemileg és erkölcsileg minő magasan állott mások fölött. Hedvig,

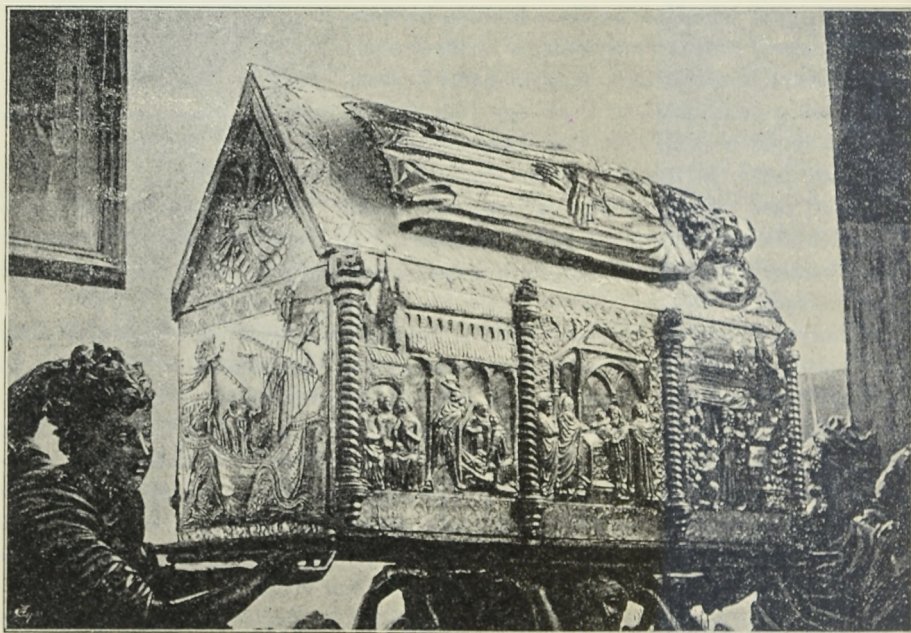

105. ábra. Csanád esztergomi érsek pecsétje.

Nagy Lajos ifjabb leánya, később lengyel királynő, mintaképe a szép nőnek, de erkölcsben, érényekben még szebb. Bőjtök és advent idején drótból font vezeklőövvel (cilicium) és csudálatos önmegtartóztatással sanyargatta testét. Szűkölködők, özvegyek, vendégek, zarándokok és minden más nyomorult és nélkülöző embertársa iránt a pazarlásig jótékony. Nem volt benne semmi könnyelműség, harag, kevélység, irigység vagy színlelés. Ellenben végtelen volt ájtatossága, Isten iránti szeretete. A világ pompáiról lemondva csakis imádságra és kegyes könyvek olvasására fordította gondját és elméjét. Olvasta az ó és új testamentumot, az egyház atyáinak életét és beszédeit, a szentek szenvedéseit, Sz. Bernát elmékedéseit és imádságait és Sz. Brigitta látományait. Ugyanaz a lélek, melyet Sz. Erzsébet és Sz. Margit személyében csodáltak egy századdal előbb a hívek, csak hogy ezt a lelket megszelidítette és megenyhítette immáron a kultura és megmentette a sötét önkínzástól és attól a felfogástól, hogy az erény a testnek teljes megsemmisülését követeli.

Igy az energia és az a lelkierő, melyet a nagy Árpádok és Anjouk nemzetök javára fordítottak, leányivadékaiknál jótékonyossággá és önmegalázássá finomult. Mindkét nagy dinasztiaunk csak leányágon folytatódott. Midőn Lajos 1382 szept. 16-án Nagyszombatban elhunyt, két leánya maradt. A nagy királynak első nejétől, IV. Károly császár leányától, nem született gyermeke. Második neje Kotromanovics Erzsébet csupán leányokkal ajándékozta meg. Ez a házasság teljesen visszatükrözteti azt a küzdelmet, melyet forró indulat vívott az állam iránti kötelességgel Lajos elméjében. Szenvedélyes szerelem hozta létre és történetébe belejátszik kora egész érzékisége, hite és babonája. Az esküvő, »bizonyos okok-

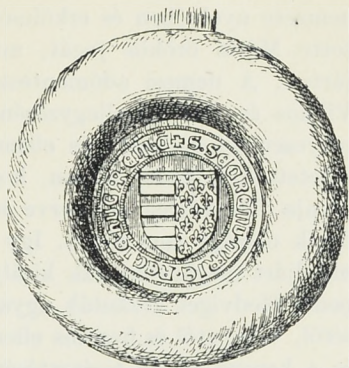
106. ábra. Szent Simon koporsója Zárában.

ból, a rokonok házasságánál szükséges pápai dispenzáció megkérése nélkül ment végbe. Midőn a király néhány hónappal később kéri a dispenzációt, kijelenti a pápa előtt, hogy a házasságot most már csak a legnagyobb botrányval lehetne felbontani. Neje akkor is jó reményben volt, később is több gyermeket szült, de csupa leányt. Dinasztiája fennmaradása nemcsak országos, hanem általános érdeknek látszott és azért a pápa többször is kifejezte óhajtását, hogy az Isten számos családdal, fiúgyermekkel áldja meg bajnokát. Hiába. A várt trónörökös meg nem született. Közben meghalt Lajos öccse, István szlavóniai herceg is; annak fia és örököse, János sem volt hosszúéletű. Ezért Lajos Dalmácia visszafoglalása után, midőn még súlyosabb feladatok neheztedtek reá és országára, elhatározta, hogy Erzsébettől elválik és más házasságot kötve tesz szert fiúörökösre. »Az asszony is, a szerelem miatt, mellyel a király iránt viseltetett, nagy bánatban volt és kész mindenre, amivel hozzájárulhat ahhoz, hogy urának legyen örököse. Minthogy úgy érezte, hogy fiut nem hozhat a világra, nyilvánosan mondták, hogy ez okból jöttek Zarába és ott maradtak több hónapon át. Nagy és előkelő monostort építtettek ott és a királynénak abba kellett volna belépnie apácaruhában, a szentegyház dispenciójával, hogy a király más feleséget vehessen. De ha igaz is volt az, győzött a királyon a hölgy iránt való szerelme és akaratuknak csak hire maradt meg.«

Ebben Villani Máté, a nagy firenzei krónika írója téved. Megmaradt más is: Lajos uralkodásának legszebb és legértékesebb művészi emléke, Sz. Simeon ezüst koporsója zárai egyházában, melyet többek közt Lajosnak és nejének domborműve is ékesít. Egész irodalom szól erről a Milanóban roppant költséggel készült fogadalmi ajándékról, anélkül hogy okát meg tudták volna magyarázni. Pedig az ok igen világos. Mikor Lajos haza viszi apácának készülő nejét, váltást kellett érte adnia. E váltásnak oly természetűnek kellett lennie, hogy az újonnan megerősödött frigynek fiúörökössel való megáldására is meglegyen az isteni kegyelem. Ennek közvetítésére pedig ki alkalmasabb Sz. Simeonnál, ki a gyermek Krisztust ölében tartotta és dicsőségét hirdette? Zarában való tartózkodásom alatt megtudtam, hogy a jó reményben lévő nő, ha fiut óhajtanak, most is Sz. Simeon koporsója előtt imádkoznak. Így a jelenben is élő babona segít egy ily fontos kulturhistóriai tény felvilágosítására.

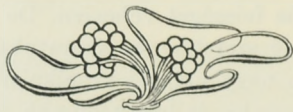
Együtt maradtak tehát és a király egy ideig, mivel fia nem született, adoptióra gondolt. Erről a pápa, joggal, lebeszélte. Gondoskodni kellett tehát az egymásután születő leányokról. A legidősebbet, Katalint, V. Károly francia király második fiával, Lajos orléansi herceggel, tehát rokonnal óhajtotta összeházasítani, és a fiatal párnak szánta a Johannától elveendő Nápolyt. De Katalin fiatalon meghalt. Mária leányát, ki 1370-ben született, Zsigmond brandenburgi örgrófnak, IV. Károly császár ifjabb fiának, jegyezte el. Egy évvel

107. ábra. Mária titkos pecsétje.

később, »mikor nemcsak a szülők, hanem a pannon birodalom országnagyjai is epedtek fiúörökös után«, született Hedvig leányuk. Ennek Vilmos ausztriai herceg lett a jegyese. Lajos mindkét vejét az országba hozta és itt neveltette, nemzete nyelvében és erkölceiben. A lengyel rendekkel már 1374-ben elismertette Mária örökös jogát, mikor azok a telekadó elengedése ügyében nála jártak. A nemesi adómentességet kapták meg a női örökösödés elismeréséért. Vilmos és Hedvig eljegyzésének is államjogi volt a karaktere. A király ünnepélyesen elfogadtatta és elismertette híveivel és a városokkal, úgy hogy alig lehetett kételkedni abban, hogy Magyarország trónját ennek a fiatal párnak szánja. De végleg elismerve még csak az elv volt. Német, osztrák uralkodót egyik országa sem akart. Így történt, hogy halála után Magyarország rendjei mindjárt megkoronázták királynak Máriát, »mintha fiú lett volna«, a lengyelek pedig Hedviget kívánták ugyan királyul, de elválasztották hön szeretett jegyesétől, Vilmostól és hosszas ellenkezése után reábírták, hogy az ország békéjének és a keresztyénség terjesztésének érdekében Jagellónak, a litvánok nagyfejedelmének legyen felesége, ki Hedvig kedvéért kész volt elhagyni népével együtt a pogány hitet is.

II. RÉSZ.

A RENDI KORSZAK.

I. FEJEZET.

A RENDEK FEJLŐDÉSE ÉS KÜZDELME IDEGEN KIRÁLYOK ALATT.

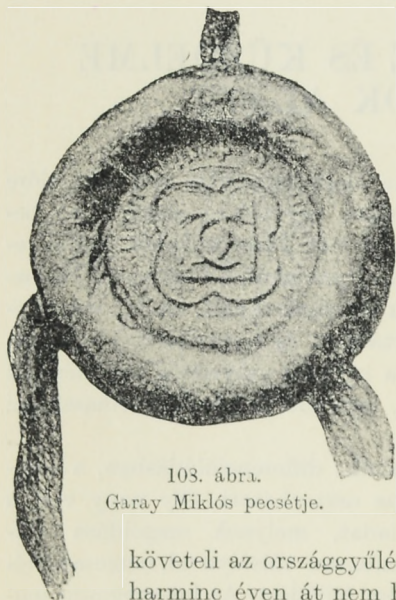
Z ÁRPÁDOK ÉS ANJOUK uralma alatt nagy utat tett meg előre a magyar nemzet. Törzsekből egységes, együttérző, gondolkozó, becsületét, hatalmát féltő és őrző nemzet lett. Pásztornépből földművelővé, városlakóvá, várakat védővé kezd átalakulni. Pogányból keresztényé lett, befogadta az általános egyháznak nemcsak tanait, hanem intézményeit és politikai létét, nagyságát a hit fenntartásával és terjesztésével azonosította. Végül, ha maga nem is fejleszti tovább a nyugoti műveltség eredményeit a tudomány, irodalom és művészet mezején, legalább kezdi őket felhasználni és megérteni.

Mindebben a fejlődésben, mint ma mondanák : differenciálódásban, a nemzetnek aránylag még csak csekély számú része osztozhatott. Oly nagy volt a királyság jelentősége, oly súlyos az a feladat, melynek megoldása vállalaira nehezedett, hogy ez az egy tényező, természetes túlsúlyával, nemcsak előmozdíthatta, hanem meg is akaszthatta az egész fejlődést. Az interregnum jogtalan évei, a királyi dominium felaprózása után, Károly s még inkább Nagy Lajos tekintélyük és hatáskörük általánossága szempontjából, csorbátlanul megújítják a nagy Árpádok örökét. Vannak ugyan már rendek, mint Nyugoton, de a király akarata még törvény. A rendi jogok és szabadságok még királyi kegyen és kiváltságon alapulnak : az 1351. törvény csak úgy, mint az aranybulla. A folytonosságnak, minden kultura és különösen minden alkotmány mellőzhetetlen feltételének, még alig van nyoma. Az új király éppen nincs kötve a réginek rendelkezéseire. Károly és Lajos nem ismerik el érvényeseknek III. Endre adományait és Lajos is csak különös gráciából újítja meg a már-már elévült aranybullát. Azt hiszem, semmi sem mutatja annyira a királyi akarat jelentőségét, minden intézménynek, az egész állami rendnek, tőle való függését mint az, hogy minden új uralkodás maga alkotja meg magának programját és csak azt veszi át a régiből, mi inyére van.

A külső politika, a sereg, a közigazgatás, a bíróság, mindaz, mi az államot alkotja, a király személyes intézkedésétől függ, melyet csak kevés-

ben mérsékel tanácsa és a megyei nemesség kezdő önállása : akarata, önkénye még benyúlhat az egyesnek birtokába, személyes szabadságába is. Hogy csak néhány példát idézzünk : Károly 1323-ban Vörös Ábrahám ispántól, az Apponyiak ősétől, elveszi »békén« Sempte és On jószágokat és az azokra vonatkozó királyi adományleveleket, »mert azokat királyi nagyságára nézve alkalmasaknak és hasznosaknak ítéli«. Igaz, hogy ezek fejében, saját elhatározásából, neki adja Cseklész várát és jószágát minden jövedelmével, csak a hidvámot nem engedi át. Elszegényedett nemesek a király engedelmére szorúlnak, hogy birtokukat szabadon adhassák el annak, ki többet ad érte (1377. Fegyverneki László és Mikolay János). Az egész földnek még ő az igazi tulajdonosa, a többi csak kihasználója.

103. ábra.
Garay Miklós pecsétje.

De a személyekre épp úgy kiterjed hatalma. István zágrábi püspököt, Kont Miklós nádor feladására, megfosztja széktől, börtönbe vetteti és csak évek múlva, midőn meggyőződött a vád alaptalanságáról, ad neki elégtételt. Ha ennyire előkelő és kiváló férfiakkal így bánik, elképzelhetjük, minő korlátlanul rendelkezhetik Lajos szegényebbekkel, elhagyatottabbakkal. Ő maga kimondja több ízben is, hogy a törvény világos betűje ellen cselekszik. Így midőn az 1351-iki saját törvénye ellenére vámra ad engedélyt az óbudai apácáknak Sz. Jakabon; így midőn ugyanazon törvény és az abban megerősített aranybulla ellenére elrendeli, hogy a tizedet nem termésben, hanem pénzben kell fizetni.

Károly alatt még legalább a klérus követeli az országgyűlés tartását; Lajos alatt, ki 1351 óta több mint harminc éven át nem hívta össze a rendeket, még az ilyen követelésnek sincs nyoma.

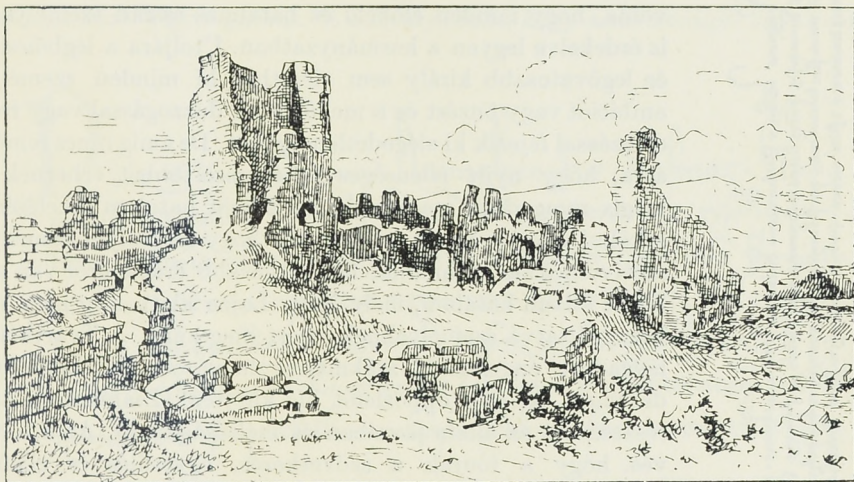
A történelemben — hisz az is élet — ok és okozat nem választható szét teljesen. Kétségtelen a patriarkális királyság lényegének fennmaradása. Viszont a közhatalom ilyennemű egyesítését mégis csak az tette lehetővé, hogy a patriarkális kormányzatnak szellemi és gazdasági alapfeltételei még nem tűntek el. A nemzet nagy része még ott volt, hol a vezérek korában : harcos nép, mely mindent kardjától vár, vagy a pusztá megélhetéssel megelégedő, akaratlan, de vezetőre, gondozóra szoruló munkás. Csak a főpapság és a bárók állottak már szellemileg és gazdaságilag azon a fokon, hogy a közös nemzeti érdek fenntartásával saját rendi jogukat, személyes szabadságukat, gazdasági önállóságukat is meg akarják és meg tudják védeni. Még a szabadságra való törekvés is kevesek privilégiuma eleinte.

Igy tehát azon eredményre jutunk, hogy a nemzet nagy részének lelkén szinte nyomtalanul viharzott át az Európa közepén töltött félezredév. Erkölcsiben, gondolkodásában még a régi, kemény szittya nép ez. Még a vallás okozta

változás is inkább csak a felületet, a külszínt érintette. Nehéz elképzelni, minő egyforma és tartalmatlan volt ez az élet akkor a nép százazrei részére, mihelyt a mezei vagy harci munkának szánt idő elmúlt.

Nagyobb ellentéteknek kellett létrejönni, hogy e megoszlott nemzet magasabb fokon ismét egységre emelkedhessék. Mindenekfölött meg kellett szűnnie a régi egységet képviselő királyság túlnyomó hatalmának. Nemzeti királyok alatt ez szinte lehetetlen volt, oly mélyen gyökerezett az irántuk érzett, szinte veleszületett, tisztelet, ha nem is környezetük, de a nép széles rétegeinek szívében. Ezért, bárminő külsőségnek lássák, nincs fontosabb tény, nemcsak Magyarország politikai sorsára, hanem belső történetére nézve sem, mint az, hogy

109. ábra. Vrána romjai.

trónjára idegen királyok ültek. Idegenek nemcsak származásra nézve, hisz az Anjouk is azok voltak, hanem lelkületre nézve is. Ez pedig elkerülhetetlen volt, mihelyt a korona leányágra szállott.

Mária királynét, ki helyett anyja, Erzsébet kormányzott, elismerte ugyan az egész ország, de csakhamar megmozdul az ellenzék, ha nem is magok a királynőkkel, de legfőbb támaszuk és tanácsosuk Garay Miklós nádorral szemben. Különösen a délvidéken találkozott a nádor ádáz gyűlölettel, melyet az ottani urak családi, hagyományos ellenzékieskedése szinte legyőzhetetlenné tett. Ez az ellenállás politikai jelentőségüvé azáltal vált, hogy Velence kihasználta és Tvartko, Bosznia nagyravágyó és ügyes királya, délszláv birodalmának megalapítására látott eszközt benne. Az addig a legnagyobb csapások közt is hű magyar érzelmű horvát főemberek közt ekkor jelenik meg először valamelyes nemzeti szeparatizmus, mely a kor irodalmában is visszatükröződik. De a magyar törvényes királlyal szemben fegyveres ellenszegülés csak úgy számíthatott népszerűsége és sikerre, ha trónkövetelőre támaszkodhatott.

Ezért az elégedetlenség csak akkor válik veszedelmessé, midőn trónkövetelőt találnak annak a Durazzoi Károlynak személyében, kit Nagy Lajos segített

a zágrábi püspök Kanizsai Miklóssal Nápolyban járt, hogy meghívja Károlyt. Ebben az emberben, kinek ügyességénél és vitézségénél még nagyobb volt nagyra-vágyása; ki a szerencsének köszönte Lajos kegyét és királyságát és nem hihette el, hogy jó sorsa még nagyobbat ne tartogatna részére, gyorsan győzött az uralom szenvedélye a meggondolás fölött. Neje — leánya annak a Durazzo-i Károlynak, kit Nagy Lajos kivégeztetett — hiába tartóztatta; még arra sem gondolt, hogy királyságát, melyet VI. Orbán pápa átok alá helyezett, el is vesztheti, mialatt egy másikat keres. Alig gondolt akadályra, tudta milyen népszerűtlenek a királynők és Zsigmond, tudta, hogy számíthat híveire, kik őt még bán korából ismerték és szerencséjüket az övéhez kötötték. Azon az uton jött mint Róbert Károly, de nem mint ellenség, hanem mint közvetítő az uralkodónők és a nemzet közt. Űgy fogadták őt a királynők is, hogy a ravaszságot ravaszsággal

*De gratia Dei gratia Regina Hungarie. Salma. Exa
 rissimo felis recordationis debitum nature exsolvente/
 linum ipso olim genitons nra Regem Regni nra Hungar
 et intraxissent ac sceptro regimms ipso Regni nra insigni
 pace tranquillitate tenentibz lram gubernantibz. Ecce qui
 lum infidelium verbis allectus lsermone mollitus tanq padio
 monitionem ipoy rebellum nroy infidelium fecit coronari. Noeg*

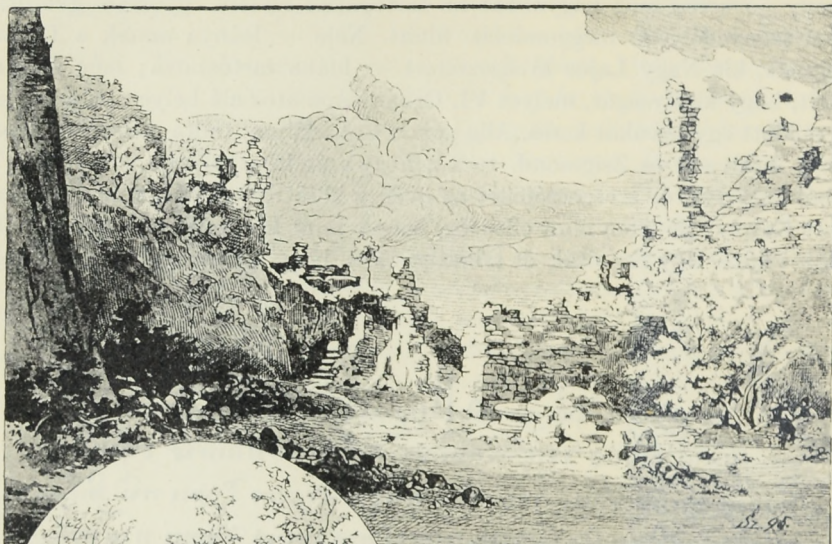
111. ábra. Kezdősorok a Forgách Balázs részére adott oklevélből.

akarták kijátszani. De párthívei türelmetlenek: kikiáltják az ország kormányzó-jának, kineveztetik magokat a legfőbb hivatalokra, majd felizgatva a népet a »nőuralom« ellen, az életükért rettegő királynőket arra kényszerítik, hogy egyezzenek bele Károlynak királlyá való megkoronázásába. Ez meg is történt Fejérvárott (1385 dec. 31). De mikor az érsek koronázás előtt, a régi szokás szerint, megkérdezte a templomban levőket, hogy akarják-e királyokul Károly urat? Fagyos csend volt a válasz. Mikor aztán Lajos özvegye és leánya a nagy király sirboltjára borulva keservesen zokogott, még ellenségesebbé vált a hangulat. Oly szörnyű bitorlást, oly váratlan esküszegést, minőt Károly hajtott végre, csak nagy érdemek, győzelmek tesznek még a tömeg előtt is elfogadhatókká — ezekkel pedig Károly nem dicsekedhetik. Morálisan meghalt, mihelyt meg volt koronázva.

Helyzete csaknem ugyanaz, mint néhány évvel előbb Johannával szemben Nápolyban. A királynők szintén foglyai és bizonyára épp oly kevésbé kíméli életöket, ha veszélytől tart, mint Johannáét. Az olasz kezdő renaissancnak és a barbárságnak minden csele és erőszaka, minden színlelése és elfojtott szenvedélye együtt van az Anjou-háznak, közel rokonok között lejátszódó, tragédiájában,

melynek színhelye ugyanaz a Buda vára, hol alig három év előtt még Lajos országolt. Bámulnunk kell a két asszony óvatosságát, mellyel meg tudták várni

A romok felső része.

112. ábra. Visegrád.

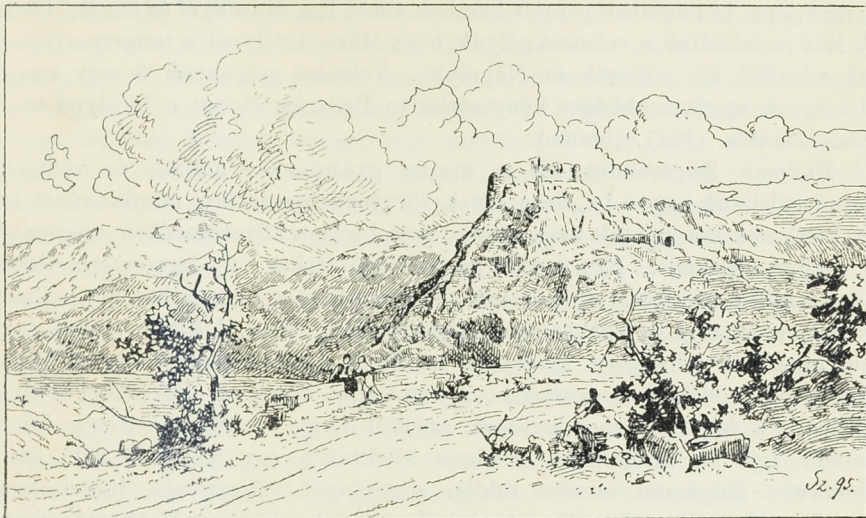
és válogatni a kellő pillanatot. 1386 febr. 7-én magukhoz kérték a királyt fontos hírek közlése végett. Amint beszélgetnek, Forgács Balázs kardjával, melyet addig rejtve tartott, Károly fejére sujt s beszakítja koponyáját. Az olaszok uruk segítségére sietnek, de a magyarok többen vannak és a király halálos sebesülése lelohasztotta védőinek bátorságát. A magyarság elfojtott haragja a Budán lakó gazdag olaszok házainak kirablásában nyilvánul meg. A királyt Visegrádra viszik, hol két hét múlva meghal, délvidéki hívei pedig hazamennek és megkezdik a nyílt háborút a királynők ellen.

Ez a támadás arra kényszerítette Erzsébetet, hogy újra megegyezésre jusson a szintén hatalomra, koronára vágyó Zsigmonddal. Mihelyt

ez megtörtént, a királynők délre tartottak, hogy személyes jelenlétük varázsával állítsák helyre a nyugalmat. Ez néhány év előtt sikerült, de azóta a trón elvesztette

tekintélyét és mi ott döntő volt: vér folyt, mely bosszúért kiáltott. Ha semmi más erkölcsi érzés és kötelesség nem is: a vérbosszú erkölce és kötelessége élt ezekben a barbárokban. Diakovár és Gorján, Garay vára, közt megrohanják a

113. ábra. Novigrád.

Horváthyak a királynőket és kíséretöket. Természetesen éppen azok voltak velök, kiknek legfőbb része volt Károly megöletésének kieszelésében és végrehajtásában. Forgács Balázs, ki Gyimes várát és uradalmát nyerte volt gyilkossága jutalmául, vitézül küzdve ott esett el. Elesett Garay Miklós is, ki utolsó leheletéig védte a királynők hintáját. Erzsébetet és Máriát kemény fogságban tartották; udvarhölgyeiken, Magyarország hajadonainak virágán, erőszakot követtek el a pártütők. Erzsébet királynőt aztán — az ő vérükből való volt, legjobban őt gyűlölhették — megfojtották tömlöcében. Forgács és Garay fejét, úgy köve-telte a vérbosszú törvénye, Nápolyba küldték. Az ország egész déli része fegy-verben állott. Temesvár, Szörényig hatoltak a pártütők; Péceset megtámad-ták, felégették. A közös gyűlölet megszüntette még a felekezeti ellentéteket is. Szinte önként jön létre a szövetség Tvartkóval, a bosnyák királlyal és azok, kik eleinte jó hazafiaknak vallhatták magokat, a szenvedély hatalma alatt az ország fontos részeinek elvesztését készítették elő.

Viszont az a féktelen harag és pusztítás, mely a bosnyák-nápolyi-Horváthy-féle ligát is jellemezte, szükségkép meggondolásra, majd tette birta a nyugodtabbakat is. Eleinte az 1386-iki székesfejérvári országgyűlésen amnesztia adásával remélték helyreállíthatni a közbékét, majd, midőn ez nem sikerült, mind számosabban csatlakoznak Mária férjéhez, Zsigmondhoz, ki most már egyedül képviselte a törvényes rendet. Zsigmondot nemcsak testvére, Vencel római császár és cseh király, és unokatestvérei, Jodok és Prokop morva örgrófok segítették, hanem mindenekfölött Velence ismerte fel érdekazonosságát a Nápoly

felől megtámadott királyi házzal. A köztársaságra nézve egészen mindegy volt : Nápolyból hódítják-e meg Magyarországot, vagy megfordítva: neki meg kell akadályoznia, hogy az Adriai tengernek, melyet már tulajdonának tekintett, két partja egy főt uraljon. Épp így gondolkodott természetesen Nápoly hűbérura, a római pápa, ki különben is nyílt harcban állott Kis Károlyval és fiával, Lászlóval. Már is örködtek a velencei gályák, hogy Mária királynét a tengerparti Novigrad várából ne vihessék át Nápolyba. Velencei gályáknak és egy magyar hadseregnek együttműködése kényszerítette Palisnay Jánost a királyné szabadonbocsátására. (1387. június.)

Ekkorra Zsigmondot, kit az ország gyámjának, urának és védőjének címével ruháztak ugyan fel, de a kinek törvényes hatásköre mindamellett nem volt, királynak koronázták meg, nehogy neje fogsága következtében megszűnjek az uralom egysége. Ez a királyság létrejöttékor a legszemérmetlenebb módon viseli a pártkirályság bélyegét. Párton pedig egy közös hasznot hajhászó, politikai, gazdasági és katonai szövetkezetet kell érteni. A király a »liga tagjai közül senkit el nem hagy, kivéve ha az illetőt a szövetkezet maga zárja ki és valamennyit védelmében részesíti«. A liga tagjai fegyveres fölkeléssel is kényszeríthetik a feltételek megtartására, anélkül hogy ezáltal hűtlenség bűnébe esnének. Így az aranybulla országos kiváltsága egy pártnak vált »privilegiumává«. Zsigmond minden addigi adományát visszavonja, természetesen azért, hogy kegyét csak a liga tagjai élvezhessék. Ezek mellett másodrendű jelentőségűek az általános kikötések: hogy az ország rendjeit szabadságukban nem csorbítja; hogy a hűségre térőknek kegyelmet ad, az ország tanácsába csak belföldieket fogad be és egyházi méltóságokat is csak belföldieknek adományoz. Annál kisebb e pontok jelentősége, mert hisz a liga tagjai közt cseh és morva urak is szerepelnek, kik a közös martalékból épp oly kevéssé zárhatók ki, mint magyar érdektársaik. E martalék nemcsak az országos méltóságok és papi javadalmak felosztásában állott, hanem a legyőzött felkelők javaiban is. Ezek Boszniába menekültek, Tvartko váraiba, és onnan folytattak kényszerűen elkeseredett harcot az új birtokosok ellen. Az úgynevezett pártütők büntetése az olasz városok szellemére emlékeztető gyűlölettel indult meg. Ám az elkobzás és a kegyetlenség — Horváthy Jánost lófarkához kötve hurcolták végig Buda utcáin, tüzes csiptetőkkel marcangolták, fejét vették, a holttestet felnégyelték és így dobták ki a városból — ezekben a kemény emberekben inkább dacot keltett, mint meghunnyászkodást.

A király könnyelműsége, ledérsége, idegen, német és cseh környezete iránt való előszeretete mind hozzájárultak ahhoz, hogy népszerű sohasem lehetett és még kipróbált hívei is gyakran hajlottak a pártütőkhöz. Nápolyi László abban bizakodott, ha Magyarországba jó, elhagyják Zsigmondot főemberei, hiszen még nejét, Mária királynét, is be akarták vonni az ellene szőtt összeesküvésbe. A komoly hazafiakat, kik Nagy Lajos erkölcsös, gondos uralkodásában látták a követendő mintát, különösen tékozlása és adósságesinálása bántotta. Már 1385-ben, midőn Erzsébet királynővel kibékült, kikötötte, hogy az ország jövedelméből fizessék adósságait. A zálogba adásban ritka virtuózitásra tett szert. Rokonainak, Prokopnak és Jodoknak, elzálogosította az

országnak a Vágtól nyugatra eső részét, minden várával és jövedelmével együtt, mintha az állam priváttulajdona volna.

Mindez nagy átalakulást idézett elő a nép lelkületében. Mindeddig a király személye nemcsak a valóságban állott a nemzet élén, hanem képzeletében, a közfelfogásban is. A felforgató és ellenséges hatalmakkal szemben ő a fenntartó, diadalmas erő. Most ez megváltozik. A nemzet szíve azokkal ver, kik férfias daccal, kihívó halálmegvetéssel dacolnak azzal az uralkodóval, ki sem születésére, sem életfelfogására nem egy a népével. »Zsigmond arra törekedett, hogy ellenségeit vagy hűségre térítse, vagy megölesse; ezek pedig esztelen makacsságtól vezetve, inkább meghalni akartak, mint kedvökre nem való fejedelem alatt élni. Ezek azok a nemesek, kiket korunk a harminckét vitéznek nevez. Ezek közt volt ama dicső, a magyaroknál nagy hírességű hős, Konth István, a Héderváryak véréből, kiről a mi, erőben és vitézségben szintén kiváló korunk nemcsak beszél, hanem a lant zenéje mellett énekel is. Ezek a vitézek kóborul barangolták be az országot, mi Zsigmond királynak nagy szégyenére vált; azt gyanítva, hogy fellázadnak ellene, elhatározta, hogy körülkeríti őket és hívét Vajdafy (Laczkfy) Györgyöt, ki egyaránt értett a cselhez és a fegyverhez, bízta meg, hogy csellel vagy erőszakkal eléje hozza őket. Midőn tehát a Száva partjánál, mezei szállásukon, édesen aludták a hajnali álmot, — Korpádi Jánost kivéve, kiről azt mondják, hogy a piros hajnal hasadása mindig ébren tartotta őt, — Vajdafy reájuk rontott. Fegyvert fognak, de Vajdafy szép szavakkal azt igéri, hogy a királyt kiengeszteli és különben is erősebb volt náluk. Ők pedig, egyenlőtlennek találva a küzdelmet, engednek az ígéretnek. De már Horom várában bilincsbe verik és így viszik őket szekéren Budára. A vitézek maguk közt megállapodtak abban, hogy, ha a király elé viszik őket, egy szóval sem üdvözlők.

Igy is történt, mert midőn Zsigmond, rendei koszorújától körülvéve, trónján ült és a nemeseket eléje vezették, egyik sem nyitotta ki a száját, egyik sem hajtott fejet vagy térdet üdvözlésére. Ez még nagyobb haragra lobbantotta Zsigmondot. A miért is dühében, Buda városában, Sz. György terén mind lefejeztette őket. Úgy mondják, hogy midőn Konth Istvánra került a sor, hanyatt fekve, rendületlenül akart szembe nézni a halálos csapással. Kivégeztetésük után Konth kardhordozója, Csóka nevű, szörnyű jajgatásával abban nem hagyott. A király így szólt hozzá: hagyd el a sírást, én leszek az urad, ki többet adhat neked mint régi gazdád. »Én téged, cseh disznó, soha sem szolgállak«, volt a válasz. Őt is lefejezték. Ezeknek a vitézeknek halála fenntartotta a hamu leple alatt a gyűlölet szikráját Zsigmond és a magyarok közt, úgy hogy soha sem volt, utolsó napjáig, emiatt biztos az uralma. A »virtus« az, mi a magyar ember lelkét legjobban megragadja. Egy fél évezred előtt, a rege Lehelnek és társainak hasonló, csak hogy idegen, ellenséges uralkodóval, a császárral szemben tanúsított vitézkedését örökítette meg. Mostantól kezdve egy új fél évezreden át, azok felé fordul a magyar lélek rokonszenve, kik a magyar királlyal szemben mutatják ugyanazt a haragos megvetést. Nemzetünk nagy tragédiáját tán mi sem tükrözteti jobban vissza, mint a nép hagyományának ez az állhatatossága.

Pedig Konth és társai nemcsak a törvény betűje szerint, hanem nemzeti szempontból is valósággal nagy bűnösök, hazaárulók voltak. Ott, a legjobban veszélyeztetett végeken ingatták meg a magyar uralomnak addig oly erősen álló alapjait. Szövetségük tette Tvartkót képessé arra, hogy hatalmát necsak Rácország felé, hanem a magyar korona rovására is egyre kiterjessze. Dalmácia városai, elvágatva az anyaországtól, még Genuától is hiába remélve segedelmet, végre is kénytelenek voltak megadni magokat Bosznia urának. De ez még a kisebb baj volt. A délszláv birodalmak nagysága egy személyhez volt kötve; és Tvartko hatalmára nem várt más sors mint az, mely egy emberöltővel előbb Dusan cárét érte. Hanem a Dráva és Száva közének elpusztítása, Bosznia különállása és főleg az a szomorú valóság, hogy magyar egymásra fente fegyverét, akkor tette lehetetlenné a védekezést, mikor minden eddiginél nagyobb veszély volt közeledőben.

Murád szultán lassan, de folytonosan előrehaladva, ura lett Macedóniának és egész Bulgáriának. Ellene még egyszer kezét fog az egész szerbség, mely addig — igen rosszkor — Magyarország gyengítésére fordította erejét. A rigómezei ütközetben (1389. jún. 15.) a török, hősie harc után, egyaránt legyőzi Lázár despota szerb és Tvartko király bosnyák hadait. Lázár kénytelen volt meghódolni az új török szultánnak, Bajazidnak. Népe villámának (Jilderim) nevezte, és valóban az ő vezetése alatt már gyorsan hömpölygött előre a török hatalom ellenállhatatlannak látszó árja. Már 1390-ben Magyarország délvidékét pusztítja. Ez volt a törökök első betörése Magyarországra.

Jellemző, hogy László király környezetében felmerült az a gondolat is, hogy Kis Károly fia vegye feleségül a szultán leányát és e szövetség révén fegyveres erővel szerezze meg Magyarországot. Ennek a gondolatnak felmerülése meggyőzően bizonyítja a nápolypártiaknak teljes politikai elfogulatlan-ságát és minden hazafiasságról való lemondását. Ám e terv felszínre kerülésének üdvös hatása is volt, Bosznia új uralkodóját, Dabisa királyt, közelebb hozza Zsigmondhoz. Csak közös erővel lehetett már remény a török visszaszorítására. A diakovári békében (1393.) Dabisa nemcsak Horvátországról és Dalmáciáról mond le, hanem elismeri a magyar király felsőségét. E hűbéri-ségnek következtése, hogy a király halála után országa is Zsigmondra száll. Így a délvidéki lázadás elvesztette legfőbb stratégiai támaszát és menhelyét. Dobor várát, Horváthyék utolsó azilumát, 1394-ben elfoglalta a magyar sereg és azóta a lázadás tüze elhamvadt.

Magyarország komolyan kezd készülődni a török ellen. Az egész ország királya köré sereglik és nagy áldozatra is kész, hogy biztosságot nyerhessen az új, vad ellenséggel szemben. A harcnak vallásos iránya is élesen domborodik ki kezdettől fogva. A nádor mellett Kanizsay János, esztergomi érsek, volt az 1394. tavaszán a törökök ellen induló sereg fővezére. Az országgyűlés pedig hadi adót rótt ki: két telkenként egy aranyat, azaz a rendesnél több mint kétszer nagyobbat, gondoskodott a pénz behajtásáról, országos bizottságot küldött ki kezelésére és megparancsolta az egész nemesség fegyveres fölkelését. Akkor már ez a fölkelés katonai szempontból sem látszott elegendőnek. Egyes megbízható főurak, vezérek több ezer aranyat kaptak zsoldosok fogadására.

A hópénzesek, vagyis zsoldosok, már tekintélyes és sok tekintetben legmegbízhatóbb elemei a magyar katonaságnak. Egyelőre a Lengyelországhoz hajló Moldva vajdáját, Istvánt kellett megbüntetni és a Bajazedtől elűzött oláh vajdát, Mircsét, kellett visszahelyezni. Ez sikerült is (1394—95.), de azért az oláhok tovább is megbízhatatlanok maradtak és még a hazatérő Zsigmondot is megtámadták.

E hadjárat közben halt meg Mária királynő (1395. máj. 17.). Szorosan véve férje megkoronázása óta csak névleg uralkodott és a királyi hatalmat egyedül Zsigmond gyakorolta, annyira, hogy még neje adományait is megsemmisíthette. De Zsigmond mégis csak most léphetett fel egyetlen és egyedüli király képében; Hedvignek, Mária hugának, örökösödési igényeivel, melyeket Jagelló Ulászló lengyel király akart érvényesíteni, hamar leszámolt. A magyar király most, hogy párttűtés ellen sem kellett küzdenie, hozzáfoghatott igazi nagy feladata megoldásához, hivatása teljesítéséhez, a kereszteshadjáratokhoz és vezetéséhez. IX. Bonifác pápa már 1392-ben a kereszteshadjáratokkal egyenlő érdemnek nyilvánította a török elleni küzdelmet. 1393 és 94-ben Zsigmond diplomáciai alkudozást folytat Velencével és lengyel rokonaival a közös vállalat előkészítésére. 1395-ben követet küld VI. Károly francia királyhoz, annak a Kanizsay Miklósnak személyében, ki 10 év előtt Kis Károlyt hívta be az országba. A franciák, az igazi keresztes nemzet, hiszen a keresztes háborúknak is — *Gesta dei per Francos* — Istennek a frankok közvetítésével véghezvitt cselekedetei volt a történeti neve, teljes lelkesedéssel ragadták meg az eszmét. A lovagság virága örült, hogy egyszer ismét becsületesen kiverekedheti magát. Anglia és Németország sem vonta ki magát a közös kötelesség alól. Mint a töröktől közvetlen fenyegetett fejedelmek, a szövetséghez csatlakoztak a görög császár és Sz. János vitézeinek nagymestere, ki Rhodusból jött el Budára. Szárazon és vizen egyaránt akarták folytatni a harcot. A velencei és francia hajóhadnak meg kell szállania a tengerszorosokat, hogy az ázsiai törökséget elvágja az európaiktól; a szárazföldi seregnek pedig meg kell birkóznia a török szultánnak, kit már császárnak kezdtek nevezni, addig le nem győzött seregével és a pogányokat ki kellett űznie Európából. De csak külsőleg hasonlított ez a vállalat az első keresztesháborúk szent tűzéhez. A vitézség a régi volt, de azok, kik véreket voltak készek áldozni, nem mondtak le hivalkodásukról, gőgjükről. Az a gyönyörű, acélba, bársonyba öltözött sereg, melyet János nevers-i gróf, Fülöp burgundi hercegnek fia, vezetett Magyarországra, kalandot és dicsőséget keresett és nem arra való alkalmat, hogy Istenét fegyverben is szolgálja. A hiúság ezen vásárában méltán játszott a Zsigmond az első szerepet. A sok fényes nevű és készületű fejedelem és lovas fogadása és megvendégelése egészen igazi elemébe helyezte a mindennekfölött szerepelni vágyó ifjú özvegy királyt. Mint rangra első és mint a legszámosabb, legpróbáltabb seregnek, a magyarnak, ura, egyaránt ő volt hivatva a fővezérségre. A magyar sereg (számát 60.000-re becsülték) szürke és egyszerű volt a pompázó és fennhéjázó franciák mellett. Csak az országnagyok mérkőzhettek velük felépésben; ezekről el is ismerték, hogy jó lovagok. De a köznemesség még a régi mód szerint küzdött és a franciák csodálkozva látták, hogy a magyar seregben

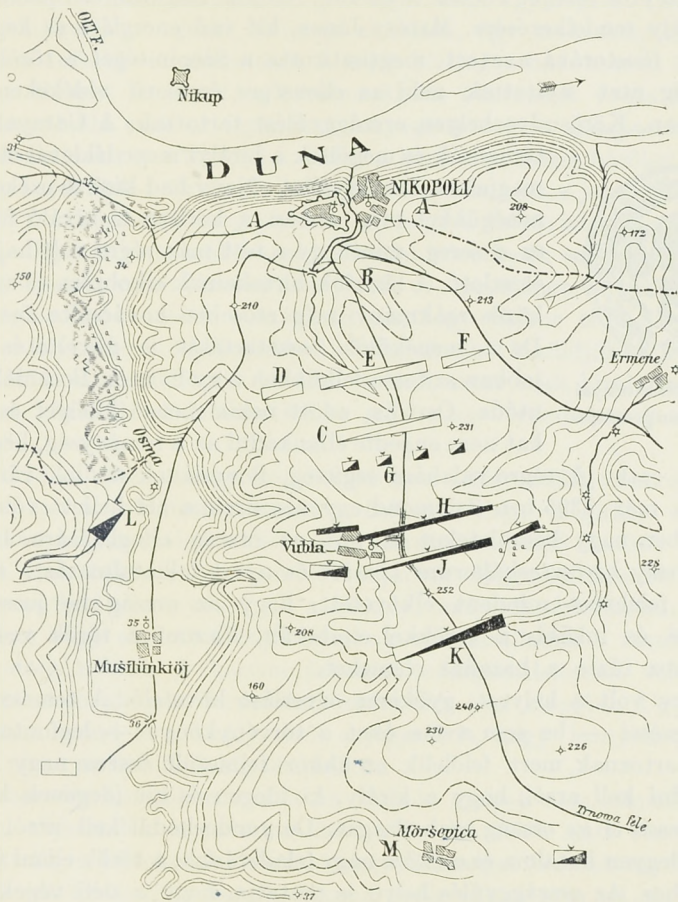
mennyi még a lovas íjász, mi Nyugoton már egészen ismeretlen volt. Büszkeségöket, családjuk nagyságát megörökítendő, a francia urak a budai domokosklastromban, a mai Werbőczy-utcában, megfestették címeröket. Ezer lovag volt köztük, több mint 10.000 apróddal és csatlóssal. Német, angol, lengyel földről is jöttek híres hősök. Nem csoda, ha a fővezér ellenállhatatlannak tartotta ezt a sereget: lándzsáik erdeje még az eget is fenntartaná, ha reájuk szakadna. Ha csak egy győzelmet is aratnak, mondták a francia táborban, elmennek a Bosporusig, felmentik Konstantinápolyt, Ázsiába üzik a törököt és Szírián átvonulva felszabadítják a szentföldet és Krisztus sirját is. Ez lesz a válasz Bajazed fenyegetésére, hogy meg sem áll, míg Sz. Péter oltáránál Rómában nem eteti meg lovát. Válságos időben mindig a szenvedélyesebb rész ragadja magával a többi. Nem csoda, ha Zsigmond, ki már jobban megismerhette, minő félelmes ellenség a török, szintén osztozott a reményben és még Nikápoly előtt is Jeruzsálem ostromára gondolt.

Minthogy Bajazed Konstantinápolyt ostromolta, a nagy sereg Turn-Szeverinnél akadály nélkül kelhetett át a Dunán. Nyolc napig tartott az átkelés. Viddint, hol még élt a magyar uralom emléke, rohammal foglalták el, nem kímélve sem kort, sem nemet. Nagyobb ellenállásra csak Nikápolynál akadtak. Még tartott az ostrom, midőn híre jött a szultán és felmentő serege közeledtén. Éppen ebédnél ültek a francia urak a királlyal, midőn a tudósítás érkezett. Bortól, harci vágytól hevülve, mindjárt fegyvert fognak, vértet öltenek, kitűzik a sisakdísz. A király Cillei Hermannt küldi hozzájuk azzal a felszólítással, ne mozduljanak, míg a magyar sereg nem áll készen. Coucy helyesnek tartja a tanácsot, de Eu gróf, a connétable, cselet lát benne. A magyar király magának akarja az első támadás dicsőségét; becsületük követeli, hogy ne hallgassanak reá. A francia admirális, Jean de Vienne, mindjárt azt felelte: hol nincs ész és meggondolás, ott gög és veszedelem van, de mihelyt látta, hogy nem hallgatnak reá, megragadta a reá bízott zászlót a boldogságos szűz képével és ment előre. A nehéz lovasság rohama szétszórta a jancsárokat és szpáhikat. Csak Bajazed, testőrei élén, állította meg. Mindössze hétszázan voltak, de szörnyű mészárlást vittek véghez a törökök közt. Segítség azonban nem érkezett. Mire a magyar sereg megindult, a franciákat már lekaszabták, vagy elfogták; elfogták a nevers-i grófot is. Az elesettek közt megtalálták Jean de Viennet is, ki még mindig a zászlót szorongatta. Csak most ért a harc-vonalba a magyarság, de az sem bírta megfordítani az eleve elvesztett csata sorsát. Sokan elesetek, köztük a nádor is. Zsigmondot, ki vitézül harcolt, hívei csak nagy reábeszéléssel bírták kihozni az ütközetből. Hetedmagával egy gályára ült, mely a Dunán lefelé vitte, aztán a Fekete tengeren át Konstantinápolyba. Egész gazdag hadikészülete prédául esett. A menekülők ellen fel-támadt a rabló oláhság; a törökök is üldözték őket és nagy részőket elpusztították.

Azok a kevesen, kik a francia seregből megmenekültek, lerongyolódva, koldulva kerültek haza. A foglyokat Bajazed bosszúból leölette, csak a nevers-i grófot és azokat a főurakat kímélte, kikért nagy váltságot várt. A magyar foglyokért 200.000 arany váltságot kapott.

Ez volt a vége és eredménye a híres nikápolyi csatának (1396. szept. 28.). Nemcsak az első összeütközése ez a töröknek és magyarnak, hanem mintegy szimboluma is az ez után következő harci események nagy részének. A lovagi büszkeség ellensége a fegyelemnek; a harci tűz, mely franciánál, magyarnál egyenlő, lehetetlenné teszi a tervezést, a meggondolást és a nyugodt végrehajtást. A török kisebb értékű hadtestek feláldozásával, pihent derékhadával

114. ábra. A nikápolyi csata térképe.

méri a döntő csapást a már fáradt daliákra. Így történt aztán Várnánál, Mohácsnál is. Szimbolikus az is, hogy Bajazed derékhadában ott harcolt hűbérese, a szerb király, Lázárevics István, a katolikus magyarok és franciák ellen. Bajazed itt is méltónak mutatkozott Jilderim nevére; az egész csata, melyben tán 200.000 ember vett részt, nem tartott tovább három óránál.

Az ország aránylagos nyugalmat, a király hónapokon át tartó távolléte alatt nem annyira az itthon maradt országgyűlés tekintélye magyarázza meg, mint, a nagy csapás következtében, az aléltóság, továbbá a trónkövetelő László

király elfoglaltsága Nápolyban. Harcias társadalomban a csatavesztés nem erősítheti meg egy különben sem népszerű király trónját. Az 1393. óta meglehetősen csendes opposíció fellélekzik, megújítja összeköttetéseit Boszniával és Nápollyal és különösen a Laczkfyak csatlakozásával erősödik. Ezeket még azzal is vádolták, hogy az országba rontó törököket is fel akarják használni Zsigmond megbuktatására. Viszont a régi liga is összetartott és a felkelőkkel és barátaikkal szemben erős sereget bocsátott az 1397. elején Ragusán és Spalatón át hazáérkező király rendelkezésére. Maróty János, kit vad energiája és kegyetlensége a pártütők főostorává avatott, megtisztította a Szerémséget a töröktől, a Garayak pedig utat nyitottak neki az ellenséges érületű vidékeken át. Még Szlavóniában, Körösudvarhelyen országgyűlést tartottak. A Garayak ott meg-

115. ábra. Csáktornyai Laczkfy Istvánpecsétje.

támadták és megölték a királyi menedéklel oltalma alatt megjelent Laczkfyakat. Nagy had kísérte ezeket a kétszínűségükkel még abban a korban is kiváló főurakat, de ez a sereg, minthogy a tett már végre volt hajtva, búsan eloszlott. A lázadók birtokainak elkobzása és az így nyert közös zsákmány még erősebbé kovácsolta össze a ligát. De a menekülők összetartását is növelte és csak még jobban szította lelkükben a gyűlöletet. Boszniában Dabisa utóda, Osztója, adott nekik menedékhelyet és kitartásukat nem engedte ellankadni az a reménység, hogy Nápoly-

ból mégis csak jó végre-valahára segítség. Boszniának a diakovári szerződés értelmében már 1395-ben Zsigmond egyenes uralma alá kellett volna kerülnie és ő ez évben nagy készüléket is tett az ország elfoglalására. De mivel a magyar király keresztesháborúra készült és nyert felhatalmazást, a hatalmas pataréus felekezet mindent elkövetett, hogy az ország ne jusson magyar uralom alá és inkább a törökkel cimborált. Viszont a török veszély mégis Zsigmondhoz fűzte a hazafias elemeket.

Súlyos volt a helyzet, gyökeres orvoslást követelő. A temesvári országgyűlés végzései — be sem vette őket a törvénykönyv — legfontosabb emlékeinkhez tartoznak, mert felölelik az akkor felmerült összes nagy kérdéseket. Gondoskodni kell arról, hogy a király, ki idegen és kit idegenek környeznek, ne nyomhassa el az ország szabadságát. De gondoskodni kell arról is, hogy a királynak legyen hatalma és eszköze nagy feladatának, a török elleni védelemnek megoldásához. Az országgyűlés helye is mutatja, hogy a déli végek biztossága most a legfőbb törvény. Megjelentek a bárókon és főpapokon kívül az összes megyék követei, »négy derék nemes férfiú« is. Trau városát is meghívta a király. De a végzés a városok követeit nem említi. A Szent Mihály napjára összegyűlt bárók és nemesek először is átírják az arany bullát, kihagyják azonban belőle a fegyveres ellenállásra vonatkozó záradékot. Viszont, Nagy Lajos példájára, az új rendelkezéseket a régi cikkelyek közé iktatják.

A honvédelemről szóló cikkelyhez ezt iktatják: »A mostani nagy szükségben, midőn t. i. a pogányoknak és más nemzeteknek szerfölött nagy hatalma törekszik berontani a birodalomba, ha a határt védő zászlóunk nem bírna neki ellenállani, akkor velünk együtt az összes rendek kötelesek ellenök hadba kelni,

különösen pedig a tőlünk tisztséget (hűbért) bíró bárók személyesen és bármilyen időben; ha pedig mi másutt volnánk, birodalmunk nádorával. Az osztatlan, egy curián élő nemesek, akárhányan vannak, egyet küldenek maguk közül, a különélők egyenkint kötelesek hadba szállani. Ha valaki beteg, embereit küldi harcra fölszerelve. Ha valaki nem jő el, minden jobbágya után egy aranyforintot fizet, vagy ha nincs jobbágya, 12 forintot. Ezenkívül minden birtokos, báró és nemes minden 20 jobbágya után egy tegzest (nyilast) küld a háború idejére. Ha e jelen háborúk elmúltak, úgy szabadságuk helyreáll. Ez a nemesi felkelés természetesen a saját költségén hadakozott. Aki közben rabolt vagy élelmet harácsolt, a hatalmaskodás büntetését vonta fejére.

Az aranybulla csak az ispánokat fenyegette csúfos elcsapással, ha tiszt-ségökkel visszaélnék; ez a törvény a nádoron kezdve az összes bárókat és nemese- ket is. Nagy Lajos 1351-i törvényét is átírják és abban csak a jobbágyokra vonat- kozó cikkelyt változtatják meg oly módon, hogy a folyóvízi halászatnak $\frac{1}{3}$ -a, a tavinak pedig fele illeti a földesurat. Ezután következik csak az új rész, noha azt is hozzá lehetett volna fűzni az aranybulla 11. pontjához. »A rendek (ország- lakosok, regnicolae) kérésére hozzájárultunk, hogy Stibor erdélyi vajda és a zágrábi és erdélyi püspökök kivételével a birodalomból kiküldjük« a külföldieket. A három férfiú, kinek kedvéért kivételt tettek, nem csak bizalmasa a király- nak, hanem közülök különösen Stibor már nagy érdemeket is szerzett az ország körül.

A külföldiek elűzése nagy megkönnyítése a király zilált financiáinak. Még fontosabb ebben a tekintetben az a rendelkezés, hogy a király visszaveheti összes adományait, melyeket »félelemből« állított ki hódoló lázadók vagy azok részére, kik ezek békítése ügyében közbenjártak. Még radikálisabb gyógyszere Zsigmond pénzügyi viszonyának az a cikkely, melynek értelmében az összes zálogba adott vagy eladott királyi birtokok visszaszállanak a szent koronára, minden fizetség nélkül. A korona javainak elidegeníthetetlen volta szolgál- hatott e különben annyira forradalmi intézkedés jogi alapjául. Ugyanezen az országgyűlésen mond le a király arról a jogáról is, hogy leányokat fusítson, kivéve ha nincs az ötödik fokig férfiörökös.

A kereskedés érdekében mindazon vámok, melyek nem alapulnak királyi engedelmén, eltörölendők és ezért az illető oklevelek félév alatt bemutatandók. Viszont a király a birtokosok részére vámmentességet biztosít az élelmiszerek és hasonlók szállításánál, a kereskedőknek pedig többé nem ad oly kiváltság- levelet, mely őket a magánvámok fizetése alól felmenti.

Mindenki áldozatot hoz az állam erősítésére, a királytól az utolsó nemesig. Nem marad hátra az első rend, az egyházi sem, sőt ez hozza a legnagyobbat. A bárók és nemesek elhatározták, hogy a jelen háború lefolyásáig a birodalom határainak védelmére az egész egyházi rend összes jövedelmeinek felével tar- tozik adózni. A tized felét már nem is a pap szedi, hanem az ország adószedője. Viszont a hazai papság, mely ezt az áldozatot meghozza, nemcsak a király külföldi kedvencei ellen nyer biztosítást, hanem azokkal a római udvari papok- kal (bullatusok) szemben is, kiket a pápa javadalom utalványával ellátott. A jobbágy pedig, kire most először hárul törvényesen a honvédelem terhe

legalább a szabad költözés jogának élvezetében marad meg. Ha tartozásai lerovása után két hét múlva nem bocsátja el ura, az, akinek birtokára akar költözni, egy szolgabíróval együtt, egyszerűen elvitetheti.

Forradalminak mondhatjuk ezt az országgyűlést nemcsak azért, mert intézőinek és részvevőinek külső veszedelemmel és belső lázadással szemben határozott állást kellett foglalniok, hanem főképen azért, mert a bajok felismerése után, minden mellékt tekintet és minden magán- vagy osztályérdek mellőzésével elrendeli mindazt, mi szükséges. A közszükség parancsa előtt nemcsak a király hódol meg, kinek méltósága eddig egyedül képviselte az államot, hanem meghódol az egész hivatalos ország is. Ha e törvényeket végrehajthatják, Magyarország fegyveres erő és törvény tekintetében első állama lesz újra Európának, úgy mint a XI. század végén az volt.

De már a felismeréshez, az orvoslás eszközeinek megjelöléséhez is önálló gondolkozásra, politikai, államférfiúi elmére volt szükség. Az a nemzet, mely mindezeket a rendelkezéseket meg tudta fogalmazni és hozzá mert fogni megvalósításukhoz is, már kinőtt a királyi hatalom gyámsága alól, megérett az önkormányzásra. Régebben, ha nincs király, vagy nem országolhat, anarchiába dől az ország. Most, midőn már 15 éve örökös a belső harc, a kormányzás és különösen az igazságszolgáltatás rendesen folyik. Az államot már el bírják választani a király személyétől, minthogy a király sem egy már gondolkozásban, érzésben a nemzettel. Mária királyné elfogatásakor már külön országos pecsétet használnak »Magyarország rendei«. Azóta az állam szimboluma, a szent korona, lép előtérbe. Temesváron is azt jelölik meg a királyi birtok igaz tulajdonosa gyanánt.

Az a nemzedék, melyet Nagy Lajos kezdett nevelni, halála óta igen jeles gyakorlati iskolán ment keresztül. Szinte folyton talpon kellett lennie, meg kellett védenie az országot török, bosnyák, oláh ellen, fenn kellett tartania a birodalom egységét és érdekét olyan gyöngé és erőszakos királyok alatt, mint Mária és Kis Károly és olyan könnyelmű és erkölcsi korlátot nem ismerő uralkodó ellen, mint Zsigmond. Olyan férfiak mellett, kik életüket hadakozásban töltik, mint Maróty, Stibor, Garay, nem hiányoztak diplomaták sem. Ezek közt Kanizsay János érseket kell első helyre tennünk. Ő az, kinek befolyása legállandóbb; amint hogy Zsigmond legtöbb adománya és kedvezése is őt és családját, a régi Osli nemzetséget illetik. Ő az, ki 1394-ben elnyeri a pápától, maga és utódai részére, a primási és a született legatusi címet. Magyarország-nak ő volt akkor helyét minden körülmények között megálló, nyugodt, tanult vezetője, ha lehetett a királlyal, ha kellett, ellene is.

Mert Zsigmond maga az első, ki saját végzéseit nem tartja tiszteletben. Zalogosít és tovább adományoz, mintha mi sem történt volna. Összehívja ugyan a hadat, de nem verekszik és örül, hogy Bajazed nem támad. Ha már Lajosnál is sokszor keresztezte a tisztán dinasztikus érdek a szorosán vett államit, Zsigmondnál eleinte egészen az előbbi dönt. Tudja, hogy itthon nincs biztosságban; trónja meginoghat minden pereben. Már Nikápoly előtt is úgy tudták, hogy ő maga gyöngé, az uraké az igazi hatalom, azok nagyobb része pedig szívében a nápolyi királyhoz szít. Azóta sem vált népszerűbbé és hatal-

masabbá. Így természetes, hogy Csehországot és a német királyságot akarja magának megszerezni, mihelyt észreveszi, hogy testvérbátyja, Vencel, már alig tudja ott fenntartani magát. Belejátszott címkórsága, nyugtalan vére, pompaszeretete is. Már 1396-ban megszerzi magának a birodalmi helytartó címét. 1400 elején pedig Prágában jár, hogy mentől nagyobb pártot és befolyást biztosítson magának.

A magyar interregnum idejében (1305.) kezdődő avignoni pápaságot még egész Nyugoton elismerik. Megmaradt az egység akkor is, midőn

116. ábra. Stibor vajda pecsétje.

V. Orbán Nagy Lajos támogatásával 1367-ben visszament Rómába, majd ismét Avignonba. De 1378 óta, miután Rómában VI. Orbánt választották meg, az avignoniak pedig VII. Kelemt, állandó maradt a szakadás. Csakhogy ez a szakadás inkább politikai volt, mintsem vallásos. Az avignoni pápát a francia politika tartotta Avignonban; a tőle független államok, így Magyarország is, a római szék engedelmisségében (obedientia) maradt. Az akkori római pápa, IX. Bonifác, támogatta is Zsigmondot László ellenében. Most azonban Vencel lemondásra akarta bírni, hogy a francia király is cserben hagyja az avignoni pápát és hogy olyan egyházfőt lehessen választani, kit az egész kereszténység elismer. Erre azonban sem IX. Bonifác, sem pártja nem volt hajlandó és így mindent elkövettek úgy Vencelnek, mint öccsének Zsigmondnak megbuktatására, mert Vencel arra hivatkozott, hogy a magyar király egyetért vele.

Vencelt a német választók — elül az egyháziak — le is tették és helyébe a rajnai palotagrófot választották meg királynak (1400.). Magyarországon pedig, Bonifác pápa befolyása alatt, most már a primás áll az ellenzék élére.

Úgy látszott, a Luxemburg-család, mely a XIV. századon át a kereszténység első világi méltóságát szinte örökösen viselte, újra visszatér abba a homályba, melyből VII. Henrik császárrá választása 1308-ban kiemelte. A magyar urak eltántorodtak Zsigmondtól, kinek a római császárság álmából arra kellett immáron ébrednie, hogy magyar trónját sem tarthatja meg. A hatalom már nyilvánosan az országnagyok kezeiben van. Nagy Lajos uralkodása elején Pál országbíró a király írott beleegyezését kérte, hogy nősülhessen; most a bárók határoztak a fölött: nősüljön-e a király újra és kit vegyen el? Még egyszer sürgetik a temesvári végzések végrehajtását, az idegenek eltávolítását és, midőn a király dacosan felel, 1401. április 18-án behatolnak a palotába. Zsigmond bátran, méltóságosan viselkedett. Kész volt inkább fegyverrel kezében meghalni, mint megadni magát. De testőrei közül csak Tar Lőrinc rántott mellette kardot, az, ki a rege szerint még a poklot is bejárta, mert ura úgy parancsolta. A királyt fogságba viszik Visegrád várába; bárói pedig magok veszik kezökbe a kormányt. Megmutatták, hogy a szent koronának koronás fő nélkül is hódol a magyar. A primás, az egész vállalat lelke, a szent korona kancellárjának címét használja, a tanács pedig »a szent korona hatósága« alapján ítélkezik. A királyt előbb az ország őriztette, aztán régi ligája vette át. Garay nádor fiaira bízták, kik aztán közbenjártak érte és miután létrehozták a békét közte és az urak közt, teljes amnestia alapján, siklósi várukból kibocsátották. A Garayak, Cilleiek, Stibor, Maróty, vagyis a fegyverben, hatalomban legkiválóbb urak, nem engedhették, hogy Nápolyi László legyen a királyuk. Reájuk a pápa akarata nem lehetett nagy hatással. Szó volt ugyan Jagello Ulászló lengyel királyról is és az be is tört az országba, de elégtelen erővel. Fontos az is, hogy e válságban a különben örökké viszálykodó Luxem-

117. ábra. Cillei Hermann gróf nagyobb pecsétje.

burgok összetartanak. Prokop és Jodok őrgrofok sereggel jönnek és elfoglalják a Vág mellékének várait, Vencel pedig ezer aranyat ad a hirnöknek, ki öccse megszabadulásának hírét hozza. Végül Zsigmond kedvessége és nagy színlelő tehetsége sem tagadta meg a szolgálatot. Az urak megnyugodtak midőn, Stibort kivéve, az összes idegenek átadták váraikat. A nép haragja lelohadt, mihelyt kikergették a gyűlölt idegeneket, »mint a barmokat«. A bünbocsánat oklevelét Pápán állította ki a király 1401. okt. 27-én. Meg is tartotta — formailag. Azokat, kik ellene összeesküdtek, a csatákban a legveszedelmesebb pontokra állította, vagy reájuk bízta a zászlót és így megszabadult tőlük. Párthíveit ellenben még szorosabban magához csatolta. Nőül vette Cillei Hermann leányát és így sógora lett Garay Miklósnak.

Hanem IX. Bonifác pápát nem kötelezte a béke. Csak most — későn — birja reá Nápolyi Lászlót, hogy jöjjön be Magyarországra. Egyengeti neki az utat: kibékíti Velencével. Dalmácia városai, melyeket Hervoja vajda, »László király helytartója,« kényszerített behódolásra, követséget küldöttek Kis Károly fiáért Nápolyba. De a délnyugoti hegyesvidék és a tengerpart, ez már az előbbi évtizedben kitünt, nem volt elég erős ahhoz, hogy Magyarországon trónváltozást idézzon elő. A pápai politikának maga Zsigmond tette a legnagyobb szolgálatot. A pápai megegyezés ellenére sok főemberét, köztük Bebek Detre nádort is, megfosztotta hivatalától; az 1402. év nagy részét ismét Csehországban tölti, hol Vencel királyt fogságba vetteti és, hogy e vállalatra pénze legyen, ismét zálogosít: a harmincadot az osztrák hercegeknek, a budai pénzverőt 8000 frton egy németnek engedi át, ki drágaköveket adott el neki. Örökösödési szerződést köt az osztrák hercegekkel és Albrecht herceget távollétére kormányzónak nevezi ki, 12.000 arany fizetéssel. Igaz, hogy a szerződésekhez a rendek is hozzájárultak. Tévedés az a nézet, hogy a fogság megjavította volna. Legrégibb, legpróbáltabb hívei, a primás, a nádor, csak most fordultak nyíltan ellene. Igaz, hogy a papság mindenütt izgatott László mellett. Pesten a tudós Makrai Benedek, a budai egyetem tanára, hozta forrongásba a népet. Váradon Sz. László sírjánál gyűltek össze a nemesek és ott tettek esküt, hogy csak Lászlót ismerik el uruknak. Hozzájuk csatlakoztak az erdélyi vajdák is és a Pozsega körül gyülekező felkelő tábor már adományt osztogat annak nevében, »kit királynak akarnak koronázni«. De a liga még fennáll. Stibor Pápócznál legyőzi a Kanizsayaikat. Mire a primás és Bebek Zarában fogadják Lászlót, valósággal már eldőlt a harc. László ki sem mozdult Zarából. Esztergom várának bevétele után ismét amnesztiát adott Zsigmond, melyet a primás és Bebek el is fogadtak. Csak az egri püspöknek nem akart megbocsátani a király és csak jóval később fogadta ismét kegyébe.

Ebből a helyzetből, melyet a pápai szék azzal idézett elő, hogy tisztán politikai okokból polgárháborút szított abban az országban, melynek egész erejét a pogány ellen kellett volna fordítania, következett Zsigmond törvényhozásának egyik legnevezetesebb emléke. Ez is következetesen forradalmi, mint a temesvári végzés. Zsigmond felmondja Bonifác pápának az engedelmisséget, nemcsak Magyarországon, hanem, mint helytartó, Csehországban is. Báróival és nemeseivel tanácskozva, kárhoztatja »az engedelmisség átkozott köteletségét« és eltiltja, hogy bárminő pápai levelet közzétégyenek az országban a király előzetes engedelmével. Aki ez ellen vét, elveszti javadalmát és életét. Ez a »placetum regium«. Hogy ennek a reformnak egész jelentőségét felfoghassuk, ismernünk kell a pápai hatalom egész terjedelmét; azt a korlátlan hatalmat, melyet a lelkek fölött gyakorolt. Csak az angol parlament mert még ilyen merész lépést megtenni akkor, midőn 1393-ban tiltakozott Bonifác ellenpápájának hasonló túlkapásai ellen. (Praemunire.) Zsigmondnak most szabad volt a keze. Új kormányt rendezhetett be, kizárva azokat, kik, mint a primás,

118. ábra. IX. Bonifác pápa ólompecsétje.

119. ábra.
Hervoja pénze.

hosszú évi hű szolgálat után, mégis elfordultak tőle. De volt annyi belátása, hogy csak a legfőbbekkel, különösen az egyháziakkal, éreztesse haragját. A többinek nemcsak megbocsátott, hanem birtokukba is visszahelyezte őket. Még csak Bosznia volt hátra. Annak igazi ura, Hervoja vajda, nemcsak hogy Lászlót pártolta, hanem el is foglalta Dalmácia nagy részét. Zsigmond a tulajdonképeni Bosznia ellen több hadjáratot is vezetett. 1408-ban legyőzte Tvartko Szura árnyékkirályt, kit Hervoja emelt a trónra. Uralmát biztosítandó, 120 bosnyák főembert vágatott le, Tvartkót pedig foglyul vitte magával. E győzelme emlékére alapította a Sárkány-rendet, melynek jelvénye a legyőzött sárkány, az eretnekség, fölött diadalmasan emelkedő kereszt. Hervoja is meghódolt és lovagja lett a rendnek. Minthogy Bosznia még most sem nyugodott meg, Zsigmond 1410-ben az ország északi, sík részét elszakította és Magyarországhoz kapcsolta. Meghódolt a rác despota, Lazarevics István is, ki jutalmul nagy birtokokat nyert Magyarországon, köztük Debreczen városát. De a hosszas pártoskodás még sem ért véget anélkül, hogy Magyarország területe érzékeny kárt ne vallott volna. Nápolyi László, lemondva minden reményről a magyar trónra, a még kezén levő Zárát, Novigrádot és Vranát több szigettel együtt 100.000 aranyon eladta Velencének. Ennek az volt az eredménye, hogy Magyarországnak újra hosszas és költséges, de amellet eredménytelen harcokat kellett vívnia Dalmáciáért, mely végre mégis csak Velence birtokába ment át.

A fejlődés mozzanatai közt különösen egy ötlik szemünkbe. A régente csak harcos ország most gazdag, pénzgazdaságot folytat, és jólétét békés munkával is igyekszik emelni. Külsőleg harciasabbá vált minden. Hegyeiken, dombokon, folyók átkelésénél emelkedő kővárak, magas falakkal, tornyos bástyákkal ékeskedő, mély árkokkal körülvett kulcsos városok azt a képet mutatták, melyet Nyugat-Európában már a keresztesháborúk ideje óta megteremtett a lovagság és az ipar. Most már külső támadás nem érhetett oly védtelenül az országot mint százötven év előtt a tatárjárás. A honvédelemnek már sok száz külön központja van. És mindegyik a maga módja szerint egyuttal feltetele a békés munkának, melyet annyi külső és belső ellenség fenyegetett.

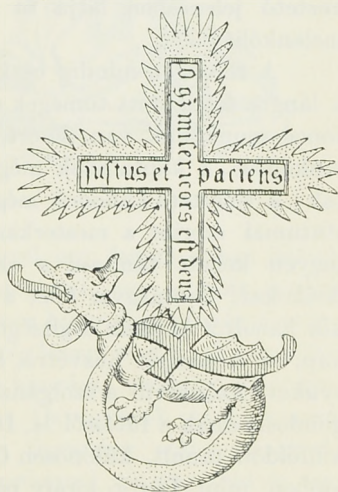
Természetes, hogy mindez csak a határszéleken és a hegyes-dombos vidékeken van így. Az Alföld, noha ott is egyre terjed a telepítés és a faluépítés, nagyjában most is megmarad annak, mi addig volt: baromtenyésztőnek, gulyák, ménesek, nyájak, csordák legelőjének, csikósok, pásztorok tanyájának. Egyik főhelyéről, Szegedről írja éppen Zsigmond korában Bertrand de la Broquière francia utazó, hogy ott minő sokasága vásárolható az ökröknek és lovaknak. A gyökeres haladásnak, a városépítésnek és a földművelés intenzívebbé válásának nem a természet állja útját ezen a termékeny vidéken. Nem szabad feledni, hogy ott még új a kultura. A tatárjárás után az Alföld nagy részét a kún szálalta meg és nyerte birtokul: éppen oly lovas, harcos, nomád, pogány, minő háromszáz évvel előbb a magyar volt.

Egyáltalában a magyar történelem fejlődésében soha sem szabad megfeledkezni arról, mennyi energia vész el a műveltségnek alacsonyabb fokán álló

népek és törzsek befogadása következtében. Ha a nemzetek kulturai értékét egy egységnek vesszük; a színvonalon alul álló tömegek sokkal többet vesznek el az összegből mint a mennyit egyes magasabban álló egyének vagy körök hozzáadhatnak. Ez még mai nap is áll és ezért nevezhettem Magyarországot történeti Pompejinek, hol a legkülönbözőbb műveltségi fokok maradhattak meg egymás mellett. Még jobban áll ez a középkorra nézve, midőn az egyes rétegek, melyeket a nyelv, szokás és foglalkozás mellett még a vallás is elválasztott egymástól, alig érintkeztek egymással. Az Erdély déli szorosain át folyton tartó oláh bevándorlás csak úgy hozzájárult a mérleg leszállításához, mint a Kárpátok északkeleti hágóin át beözönlő ruthén telepedés. Pásztor még a ruthén is, az oláh is; sőt az utóbbinak neve még egyértelmű a pásztorral. A ruthén sertéseit őrzi, az oláh a nyájak őrzése mellett nagy előszeretettel foglalkozik rablással is. Különösen Erdély területén találkozunk minduntalan a »tolvaj oláh«-val. A rabló mesterség pedig, akár a klasszikus hőskorban, átmenet a becsületes katonáskodáshoz. Mikor 1383-ban az erdélyi hét száz szék Keresztyénszigeten megegyezik a körülakó oláhokkal, az egyezés első pontja az, hogy kölcsönösen lemondanak az eddig elkövetett emberölések megtorlásáról. Az oláhok ezentúl csak a németek engedelmeivel legeltetik barmaikat azok földjén. Elvállalják a határ őrzését Tolmastól Szelistyéig. Nem adnak szállást rablónak, gyujtogatónak, gyilkosnak és ha ez megtörténik, a szállásadót a bűnössel együtt elégetik. Ha heten megesküsznek, hogy valaki rablott, gyilkolt, lopott vagy csak fenyegetődzött is gyujtogatással: az illetőt elégetik. Az oláhok csak akkor járnak nyíllal és íjjal, ha arra szükségük van, különben megbüntethetik őket.

A népnevelés kötelessége első sorban az egyházra hármlott. Ha valamivel, erkölcsi és tudományos érdemeivel kellett igazolni a magyar egyháznak azt az állást, mely rendjét elsőnek tette a többi között, azt a javadalmazást, mely az ország tán harmadának birtokosává tette. Most kellett megmutatnia az egyháznak, képes-e fenntartani azt a kiváltságos pozíciót a maga erejéből akkor is, midőn már nem nagy és szent királyok vezetik és irányozzák. De bárminő nagynak láttuk is a főpapok politikai hatalmát és befolyását; bárminő magasan állottak is a rend egyes tagjai tudomány tekintetében a világiak fölött: az egész rend mégis gyöngé volt magasztos feladat teljesítésére. Különös is az az ú. n. vallásosság, mely a XV. század elején Európaszerte divatozott. Még megmaradtak az egyház heroikus korának szavai; még fejlődött az egyetemeken, különösen Párisban, a hit tudománya, de a szavaknak már nem feleltek meg a tettek, még kevésbé az érzelmek. IX. Bonifác pápát, azt, ki ellen Zsigmond a placetumot kiadta, »nagy kereskedőnek« nevezte egy híres törté-

120. ábra. A sárkányrend jelvénye.

netírónk és sem ellenpápái, sem utódai nem voltak különben nála. A politika, a hatalom kérdése uralkodott minden más tekintet fölött; politikai célok elérésére kellett az a rengeteg pénz, melyet az egyházi javadalmak szigorú megadóztatásával, búcsúlevelekkel és más éppen nem helyeselheto eszközökkel kellett előteremteni. Mint mindenütt, ahol nincs igazi hit és műveltség, a külsőségekben keresték a lényegét.

Még sem szabad lebecsülnünk azt a szolgálatot, melyet az egyház még e gyarló állapotában is teljesített. Közösséget teremtett a hívők közt, megnyugtatta lelkeket vigaszával életükben és halálukban. Megszentelte a köznapi élet eseményeit, ünnepnapjait pedig, ha nem is mindig a vallásos elmélyedés, de többnyire a közös vígság napjaivá tette. Búcsúleveleivel, bár azok erkölcsi értéke nem állott oly magas fokon mint üzleti jelentősége, mégis ápolta az Isten véghetetlen irgalmába vetett hitet és bizalmat. Templomai építésével és berendezésével a művészeti érzéket ébresztette, csodatételeivel boldogította azokat, kik magasabb világrendet is óhajtottak sejteni annál, melyet a társadalom és a természet rideg törvényei előírnak.

Különösen a Boldogságos Szűz tisztelete volt általános és nyilatkozott meg néha megható módon. Volt, aki nem tartotta helyesnek, hogy földi teremtes — pedig Nagy Lajos leányáról van szó — a Mária nevet viselje.

Két emberöltővel előbb diadalmasan jelenik meg Szűz Mária látománya, fenn az egekben, lovagja Szent László feje fölött, hogy győzelmet szerezzen a fiáért harcoló magyarnak. Most a halotti táncok borzalmas tragikumára emlékeztető jelenésben látja őt az önmagában már nem bízó dekadens kornak melankóliája.

A rajongás mindig csak egyeseket ihlet meg, vagy rövid időre lobbantja a lángra felizgatott tömegek szenvedélyét. Nevelő hatása azonban csak a folytonos munkának van. Ezért az ilyen legendáknál fontosabb az egyház tanító működése. A káptalanok még megfeleltek alapítványuk szellemének és tanítottak; a »mester« kanonok még nem vált üres címmé. A váradi káptalan 1372-iki statumai szerint a mesterkanonoknak meg kellett elégednie javadalmával és ingyen kellett tanítani a szegény és kéregetésből vagy jótékonyságból élő deákokat. Tantárgyai közt a logika és a poétika is előfordul. A jobbmóduaktól, kik hazulról kapnak segítséget, karácsony napjára egy kappant és két kenyeret kap, ugyanannyit husvétra, Sz. Gál napjára pedig (Gallus=kakas) kakast vagy tyúkot. Azonkívül a szolgának havonként egy-egy denárt adnak a deákok és gondoskodnak a fűtésről is. De a legtöbb szereplő tudós és egyházfő még mindig külföldön tanult, különösen Olaszországban. Ezek pedig, kivéve oly mozgalmas időben, mint László király pártütése volt 1403-ban, alig léptek érintkezésbe a néppel.

Még kevésbbé érintkeztek természetesen vele a született vagy tisztségük révén felemelkedett országnagyok. Katonai és politikai kulturájuk éppen nem kicsinylendő. Becsülettel, gyakran sikerrel, verekedtek törökkel, bosnyákkal, oláhval, némettel, legnagyobb szenvedéllyel egymással. Királyuk internacionális állása beavatta őket az olasz és német birodalmi ügyekbe, az egész akkori világpolitikába. Ha voltak Zsigmondnak magyar ügyekben német és cseh taná-

csosai, viszont az is bizonyos, hogy német és cseh ügyekben meg magyar tanácsosaira hallgatott, kikbe legjobban bízhatott és kiket magával is vitt külföldre. A tisztségek mindegyike bírói tevékenységgel is járt és így az ispánoknak és zászlósuraknak ismerniök és alkalmazniok kellett a törvényt és a jogszokásokat. Életmódjuk is megváltozik; fényesebbé válik, az udvarnál való neveltetésök, ott tartózkodásuk erkölceiket nem igen javítja ugyan, de legalább megadja nekik a külső mázat. Házuk felszerelése már költséges. Patay Czobor Jakab ingóságai közt 1435-ben fel van sorolva 9 nagyobb ezüst tál, négy kisebb mártásnak való ezüst tál, egy ezüst mosdó, egy ezüst korsó, hat aranyozott ezüst kupa, négy nagy és hosszú ezüst kupa, négy ezüst serleg, három ezüst öv, négy structollas lószerszám, három nagy és két kicsi zsák pénz bepecsételve, egy kis, virágokkal ékesített fekete biboros felöltő nyestbőrrel, egy szintoly színű

121. ábra. Magyar viselet.

takaró hölgyprémmel, egy csemelettakaró nyestbőrrel, egy fekete atlasz felöltő nyestbőrrel, egy zöld csemelettakaró petymegprémmel, egy skarlát posztó felöltő sárga finom gyolecshal, sok posztótakaró, számos bíbor, kamuka és pusztasuba, a vért alá való brabanti fehér suba, tizenhármas vég löveni posztó, 56 vég kölni posztó, 12 vég dorniki posztó. Van még két szürke kancája, három jó paripája, huszonhárom hordó bora, huszonnyolc kád gabonája. Özvegyének javai: három aranyozott ezüst öv, egy nyaklánc gyönggyel és tizennégy arany násfával, skarlát posztó, kamuka takarók, többnyire petymegprémmel, tiz vég zöld és egy vég sárga kamuka, huszonnégy rőf vörös atlasz, egy vörös és egy sárga tafotából készült háziruha, két kamuka ágyterítő, az egyik aranyozott vörös, a másik virágokkal himzett, az egyik petymegmállal bélelt és petymeggel beszegett, a másik sárga vászonnal bélelt. Egy zöld és egy sárga kamukavászon. Tizennégy szőnyeg, három kicsi és egy nagy kárpit, végre egy sárga és egy fehér posztó-cuklya. Látjuk: az anyag drágasága vetélkedik a színek tarkaságával. 1372 óta a kés és kanál mellett már helyet foglal a villa is; igaz, hogy még olasz készítmény.

A főurak igazi típusa még mindig az a Maróty János, kit szörnyen kegyetlennek, komor szigorúságúnak fest a krónika. A hatalmaskodás napirenden van és nem csupán az ellenpárt ellen gyakorolják. 1403-ban Pálóczy Domokos leleszi kormányzó, címzetes püspök halála után, midőn holtteste még ravatalon nyugodott, öccsei Máté és Imre tizenkilenc más nemessel és nagy fegyveres kísérettel betörték a prépostságba, elrabolták az összes kincseket és 800 arany készpénzt, széttépték a könyveket és okleveleket, majd megölték egy kano-nokot, másnap pedig a templomban félholtra verték a perjelt. Ugyanakkor szövetségeseik, a Nagymihályiak, a Sztárayak ősei, a prépostság jószágait kerítik hatalmukba és rabolják ki. Oly zavaros az idő, hogy a prépostságnak panasza, melyben 8000 aranyra rugó kárának megtérítését követeli, csak három év múlva jut a király elé. Úgy látszik, ezt a tettet is befoglalták az általános amnesz-tiába. Pálóczy Imréből országbíró, majd nádor lett, Nagymihályi Albertből már előbb vránai perjel és horvát bán. Hiába, az uralkodó párt támaszainak sok mindent néztek el akkor is.

De oly nagy a műveltség varázsa, hogy még ezekre a kemény, csak hasz-nuknak és családjuk gyarapításának élő emberekre is van hatása. A Sárkány-rend alapításának szabályai, melyek a lovagokat a király és családja iránt való tör-hetetlen hűségén kívül az özvegyek, árvák, nők, papok és szegények védelmére is kötelezték, alig lehettek a vaskor ezen férfiaira nézve többek írott malaszt-nál. De mégis fontos, hogy a lovagnak nemcsak jogait, hanem erkölcsi kötelességeit is megismerték. Lassankint mintha kilábolnának a barbárság fertőjéből. Várday Mihály 1423-ban Rómába és a szentföldre indul »áhita-tosságból és azért is, hogy megismerje az országok fekvését és szokásait«. Megvan már minden műveltség előfeltétele : a tudnivágyás. Unokaöccse Zsigmond pedig 1436-ban levelet ír atyjának Prágából, hová Zsigmondot kísérte el. Igaz, hogy pénzt kér, mert a király már három hónapja nem adott neki egy denárt sem.

A birtokos köznemességet még nem különítette el határozott választófal a zászlósuraktól. Nemcsak jogaik közösek, nevük formája is az. Lakóhelyükről, esetleg várukról nevezik már magukat. Ez különbözteti meg őket a köznéptől, hol még nem igen fordul elő családnév, legfőlebb foglalkozásnév vagy valami gúnynévféle. A székelyek pedig még most is épp úgy atyjok nevével jelzik magukat, mint a bárók az Árpádok korában. Zsigmond úgy a folytonos konfiskációkkal, mint az iránta és az ország iránt nagy érdemeket szerzők felemelésével igazi oligarchiát teremtett. Ez most már nemcsak tisztségen alapul, hanem örökölt birtokon, várakon, melyeket csak hűtlenség esetén veszthet el a család. A Cilleiek Horvátország legnagyobb részét szerzik meg adomány vagy zálog útján, még Varasd városát is átengedi nekik a király. A Garayak csak egy oklevélben tíz különböző megyében kapnak uradalmakat és várakat. Stibor bizonyos tekintetben megújítja Csák Máté birodalmát. Nem-csak Trencsén az övé hatalmas uradalmával együtt, hanem a Vág folyó urának is nevezi magát. De nemcsak ő köszönte kardjának rangját és gazdagságát. Kívüle az idegenek közül a firenzei Scholari Fülöp, kit nálunk első magyar uradalma és vára után Ozorai Pipónak neveztek, úgy a tanácsban, mint a

hadviselésben jobb keze lett a királynak, a pénzügyet pedig nagy belátással és eréllyel igazgatta. Reá volt bízva a temesi kerület, a déli határ, mint Stiborra az északnyugoti végek és Erdély. Kívülök még ragusai Máté élvezte különösen a király kegyét. Ez a főúr testvéreivel együtt jött be, horvát bán lett és a Thallóczyak családját alapította. »Ezek, noha polgári eredetűek voltak, aranyban és birtokokban meggazdagodtak és míg éltek igen hatalmasak voltak az országban.« Nevezetes, hogy e jövevények családja csakhamar kihalt. Ellenben állandó birtokot és hatalmat szerzett két paraszteredetű magyar család, a Pálóczyak és a Guthi Országok, melyek Zsigmond bőkezűségének köszönték tisztségöket és vagyonukat. »Azt pedig el sem sorolhatom, hányat emelt fel a középső nemesség közül a király, vagy a mezőről, vagy a homályos nemeségnek kunyhójából.« (Thúróczy.)

Az ilyen parvenuk mellett háttérbe lépnek a régi törzsökös nagy családok. Ha I. Károly volt az, ki a régi oligarchiát megsemmisítette, Zsigmondban kell azt a királyunkat látnunk, kinek legnagyobb része van az újnak törvényes létesítésében.

Mint tanácsurak az ország zászlósai a »Nagyságos« (magnificus) címmel ékeskednek már Nagy Lajos óta. Némelyiknek már fia is viseli a comes, ispán vagy gróf címét, így p. o. a Szentgyörgyiek és Nagymartoni Pál (1388). Ezt a nyugoti határon levő birtokuk, a német és cseh hatás magyarázza. De örökös ispánságot még nem ad a király. Vannak már örökös birtokkal kiváló családok, de örökös címeiken alapuló főnemesség még csak Horvátországban és a tengerparton van (Frangepánok, Zrinyiek, Corbaviai grófok, Blagay grófok). De a nemességben magában is van különbség. A nemesítés ugyanis kétféle módon történik. A rendes módja az, hogy a király az illetőt és örököseit hadakozó nemesei (nobiles exercituantes) sorába és rangjára emeli. Ez rendszeren birtokadománnyal jár. Az Árpádok alatt nemnemes is kaphatott királyi adományból földet, de az Anjouk alatt a donatio mindig együtt járt a nemesítéssel, mi a hadi kötelességnek a földbirtokkal való szerves összeköttetésén alapul. Más esetekben azonban a király »birodalmunk első és főnemeseinek« sorába (Consortium primorum et principalium nobilium) veszi fel kegyeltjeit, »hogy mindazon kiváltságoknak örvendjenek, melyeknek birodalmunk első és főnemesei a szent királyok ideje óta örvendenek« (Nagy Lajos 1357 jan. 29.). Zsigmond alatt még egy újabb nemesség is keletkezik, az, mely címet kap ugyan, de birtokot nem. (Armalisták.) Jellemző pompát és külsőségeket szerető korára nézve, hogy az első pontos címleírásokat és leveleket ő állította ki.

Még mindig a hadviselés az egész nemességnek nemcsak elismert és törvényes, hanem valóságban is főfoglalkozása. Ebben a rang nem tehetett különbséget, noha bizonyára az »első nemeseknek« a joggal együtt a kötelessége is nagyobb mint az egyszerű »hadakozóknak«. De a sok polgárháború és hatalmaskodás, mely első sorban a távollévők vagyonát és családját fenyegeti végveszéllyel, még a kötelességtudóra nézve is megnehezíti vagy lehetetlenné teszi a hadbaszállást. Pedig éppen most, mint láttuk, évről-évre folynak a hadjáratok. Ehhez kétségtelenül hozzájárul a nagyobb kényelem és az a gond is, hogy a gazda távollétében szenved a gazdaság. Pedig a hadi kötelezettség

nemcsak vér-, hanem pénzadó is, mert a nemes, mint azt az 1397-i törvény is kimondja, a maga költségén katonáskodik. Mindebből következett, hogy a nemesség kezdi magát a kötelesség alól kivonni. »Mivel az illetén hadbaszállások igen gyakori kihirdetése alkalmából némelyek birodalmunk nemesi és más birtokos emberei közül Felségünk ily kihirdetéseinél, mint hitelesen tudjuk, gonosz módon távolmaradni és visszavonulni szoktak: ezért az ilyen lagymatag és renyhe embereket rossz cselekedetüktől vissza akarván tartani, a főpapok és bárók tanácsából megszámláltatjuk és összeíratjuk és lajstromba tétetjük birodalmunk minden megyéjében a nemeseket, jobbágyságokat és a nemesek és más birtokosok többi emberét« (1399 jan. 25. Ung megyéhez). Ezt az összeírást a király kiküldöttjei végzik a megye egy szolgabírájával együtt. E lajstromot két hónap alatt be kell küldeni a királyhoz az adószedők kimutatásával együtt.

Meg kell tehát újítani a régi Árpádkirályoknak és különösen Kálmánnak szoros központosítását, hogy az ország ismét harc képes lehessen. Az ellenőrzés — melyet régente talán a Karchas bíró gyakorolt — kiterjed a háború színhelyére is. Mikor Zsigmond 1395-ben hadat küld Havasalföldre, megbízza udvari lovagját, Bethlen János mestert, hogy menjen el személyesen hadi népéhez és vizsgálja meg hónaponként, »hogy azok, akiknek a lándzsák száma szerint adtunk pénzt, tartanak e minden lándzsához két-két jó íjászt, azoknál pedig, kiknek íjászokra adtunk pénzt, tartanak e valósággal ilyen jó és alkalmas embereket«. Úgy látszik, hogy a csalás és visszaélés a szemle alkalmával kimutatottak számát és minőségét illetőleg már általános és köztudomású. Mert a király hozzáteszi azt is, hogy az illetők apródjait, vagy ha mások apródjait vagy más »értéktelen« embereket mutatnak be íjászok gyanánt, a felügyelő semmiképp se merje számba venni. Mindezekből kitűnik, hogy a nemesség hadi kötelezettségét már nem teljesíti a régi lelkiismeretességgel. Nemsokára már nyíltan is kimondják, hogy ez a kötelesség nem általános. Az erdélyi gyűlés elhatározza Tordán (1415 és 1419 közt), hogy a nemeseknek egy harmada, a parasztoknak egy tizede szálljon hadba és felszólítja a szászokat, hogy ők is küldjék minden tizedik emberüket. A nemes tehát az országnak azon részén, mely legjobban ki van téve az ellenség támadásának, a maga kötelességét leszállítja, viszont több jobbágy kiállítását rendeli el mint amennyit a törvény betűje követelt. Úgy látszik, az »ősi székel szokás«, mely szerint a nép kétharmada megy hadba, a harmadik pedig otthon marad, válik a nemeseknek is törvényévé.

Igy a hadi alkotmánynak szükségképp meg kellett változnia. A perlekedő, gazdálkodó, megyegyűlésekre járó nemes már nem is oly jó katona mint ősei voltak, nagyobb hasznót is lát otthonmaradásából mint vitézkedéséből. Ebből kettő következett. Először a hadi teher főképpen a királyi nagy tisztviselőkre és a nagy városokra hárul, kiknek zsoldjában állandóan számos vitéz áll. Az oligarchia tehát katonai tekintetben is kivívja magának az elsőséget. Másodszor a királynak nagyszámú zsoldost kell tartania, mivel a bárókban még sem bízhatik teljesen. Ebből természetesen következik, hogy annak az elemnek, mely főképp a pénz előteremtésével foglalkozik és mely meg is adóztatható, a városi polgárságnak, egyre növekedik a fontossága. A pénzgazdaságnak oly mértékben kellett hódítani, aminő mértékben előbb a föld, aztán az embervér

is megszűnik a király szabad rendelkezésére állani. Tiszta hazafiság, becsület vagy királyhűség már nem tartja együtt még az ellenséggel szemben álló nemesi csapatokat sem. Perényi Miklós szörényi bán kéri a királyt, fizesse ki a nála levő nemeseknek zsoldját, ha ezt nem tenné, teljes hűséggel mondja, nemsokára megbánja (1437).

A város még a királyé; szerez belőle minden lehető jövedelmet, de aztán gondoskodik is róla. Ha valami mutatja Nagy Lajosnak, ennek az igazi lovagkirálynak uralomra való termettségét, úgy ez bizonyára az a törekvése, hogy a nemesi felfogással mérve annyira alacsonyan álló városi népet nemcsak megvédje, hanem fel is emelje. Eredetileg a polgár nemcsak adózik, hanem harcol is. Itt már végbemegy az a szükséges változás, melyet a nemességnél az ország vesztére soha se lehetett behozni: a város pénzen váltja meg hadi kötelezettségét. Kolosvár évi adóban 52 arany márkát fizet, de ha hadjárat van, 200 aranyat fizet váltságul (1378). A bástyákat csak ritkán védik a polgárok magok, azok zsoldosokra vannak bízva, a szász városokban jobbra széke-lyekre, Pozsonyban németekre. A bástyáknak oly nagy a katonai jelentősége, hogy a király Kőszegnek, Eperjesnek több évi adómentességet ad a falak és árkok építésére. Szakolca királyi várossá emelésének pedig ilyenek építését szabja béréül. A legtöbb és legjelentékenyebb város kiváltságának egyik első pontja az, hogy náluk párbaj nem lehet. Az istenítéletnek ez az utolsó maradványa a városokból ki volt küszöbölve.

Általános városi jogok és kiváltságok: bíró és plébános választása; szabad kereskedés vagyis mentesség a királyi vámok és harmincadok alól, néha a magánvámok alól is, a bűnbe esett polgár vagyonának megtartása örökösei vagy, ha azok nincsenek, a város részére. Törvénykezés dolgában semmi országos bíróság nem áll fölötte, még a nádoré sem, csak maga a király. Némely városnak

122. ábra. Részlet Nagyszomban régi bástyájáról.

(Kassa, Buda, Brassó) árumegállítási jogot is enged a király, vagyis a külföldi kereskedő áruival nem mehet túl rajta, hanem ott köteles azokat áruba bocsátani. Ez a vásár nagyobbítására, a helybeli kiskereskedők hasznára szolgált. (Jus stapulae).

A magyar városok legnagyobb része még földművelő- és kereskedőváros. Még a fővárosban, Budán, is nagy szerep jut a szőlőművelésnek. Nagy Lajos az elégett Pozsonyon úgy akar segíteni, hogy polgárait, törvény ellenére is, felmenti a termények kilencedadója alól. Több oklevelében kimondja, hogy a szőlőgazdaság a polgárság legfőbb jövedelmi forrása és ezért el is tiltja az osztrák borok behozatalát. De még a XV. század közepén is a szőlőhegy szolgáltatja a városi adónak egyik legbiztosabb alapját. Ha van is ipar, az inkább a város és környéke ellátására szorítkozik. Az egyetlen kivétel Bártfa, mely voltaképp egy nagy takácsműhely. Az egyes kézművesek beszolgáltatják munkájukat a városnak, mely azt értékesítette. Mindenütt egy testvériségben, céhben egyesülnek már az egyforma foglalkozásuak, egyenlő kiváltságok és terhek mellett. De e testvériségek, céhek csak gazdasági és vallásos egyesületek; befolyásuk a politikai életre és a város kormányára csupán az erdélyi szász városokban mutatható ki, melyek egyáltalában legmagasabb fokát jelölik nálunk a városi fejlettségnek.

A nagyszombati, segesvári, szászvárosi és szászsebesi kézművesek (mechanikusok) összes testvériségeinek szabályait egyszerre állapítják meg 1376-ban. Lajos király egyenes parancsából az erdélyi vajda és a várnagy is részt vettek e cikkelyek megalkotásában. Minden céh karácsony hetében két mestert választ, ki megesküszik arra, hogy becsületesen jár el, igaztalanságot nem néz el, nem kedvez senkinek barátságából és nem zaklat senkit gyűlöletből. »Ezek a mesterek a kántorböjtök alkalmával (évnegyedenként) legyenek jelen a szék ülésén, hogy ha valami baja van a köznépnek és az iparosoknak, azt adják elő és orvosolják.« Itt tehát a céhek vezetősége egyenesen érintkezik a kormánzzal, noha arra nincs oly döntő befolyása mint több olasz és svájci városban. Minden kézműves lehető jól készítse el művét, szabadon vásárolhassa azt, mire szüksége van mestersége gyakorlásában, szabadon dolgozhasson és árulhasson otthon és a piacon és annyi szolgát és inast tarthasson, amennyire szüksége van. Mindenki csak egy mesterséget űzhessen; ha ért kettőhöz, válassza meg, melyiket gyakorolja; ha többet gyakorol 20 márká birságot fizet. A céh tehát egészen zárt szövetkezet, noha itt is van kivétel. Mikor a beszüccelők szász mészárosok panaszkodtak Lajos király előtt a posztósokra, hogy azok is vágnak húst, a király azt rendeli, hogy viszont a mészárosok is készítsenek posztót.

Minden becsületes jövevény szabadon beléphet a céhbe. Ha valaki rágalommal akarja visszatartani, azt bizonyítani kell; de a folyamodó nem köteles erkölcsi bizonyítványt hozni. Szegény kézművesnek halasztást adnak belépési díja kifizetésére. Az összes birságokat templomi gyertyákra és szegény társak temetésére fordítják. A mesterek fiait és leányait ingyen fogadják be; ha valaki egy mester özvegyét veszi nőül, csak a díj felét fizeti. Szintúgy csak felét fizetik azok, kik az említett négy városban tanulták a mesterséget. A díj a mészárosoknál 10 arany, a tímároknál nyolc, a pékeknél hat, szintannyi az irhásoknál,

vargáknál és kovácsoknál, a szűcsöknél és késeseknél négy, a keztyűsöknél, takácsoknál, fazekasoknál két, a kötélverőknél csak egy forint. Azonfelül mind-egyiknél jár egy-két font viasz, egy-két hordó bor és egy ebéd is.

Az ellenőrzés igen szigorú. Ha a mészáros lopott marha húsát árulja, 1 aranyat fizet és négy héten át nem folytathatja mesterségét. Ha a mészárszéken férfit vagy nőt szidalmaz, birságot fizet. A céhmesterek a romlott húst a kutyáknak vetik oda. A pékek fehér kenyeret kötelesek árusítani, még pedig kellő mennyiségben. Ha nem fehér a kenyér, egy forintot fizet és négy hétig nem süthet. A tímár nem vásárolhat marhabőrt, ha nincs rajta szarv, nehogy lopottat vásároljon. Ha rosszul kidolgozott bőrt bocsát áruba, azt a mesterek elveszik. Ha a kovács patkolásnál megsebezi a lovat, ingyen tartozik azt gyógyítani; csak az abrakot adja a gazdája. Különös büntetés van arra, ha valaki társát szidja. Ha ezt kovács teszi, minden jelenlevő mesternek 11 denárt fizet; ha szűcs, hat denárt. Ha a posztós hamis posztót készít, elveszti egész vagyonát; ha vég posztója nem az előírt hosszúságú és szélességű, elveszik tőle.

Mindamellet a céh életében van még szabadság; könnyű a bejutás, mint azt a társul fogadás könnyűsége és olcsósága bizonyítja. Még nem félnek a versenytől; ha más nem, a király követeli a népesítés érdekében a szabad ipart. Ha egy céh valamely tagul belépni óhajtónak folyamodását egy hétig halasztja, ha aztán a folyamodó a város bírójához fordul és annak intelmére sem veszik be egy hét múlva: az illető céh húsz márka birságot fizet.

Még kevés a nagyobb készütséget követelő céh; ha van is, kevés aki műveli. A tücsinálók, üstesinálók, kocsigyártók, csiszárok, lakatosok övkészítők még egy céhben vannak a kovácsokkal, mely anyacéhnek tekinthető. Budán, Pozsonyban azonban van már ötvöscéh; ez a céh mindenütt a legelőkelőbb és a bankárokat pótolja.

Mint hogy az egész gondolkodás a hűbériség keretében mozog, a polgári munkát is ebbe a keretbe illesztik be. A kézművesnek ugyanolyan kiváltságai vannak, jogai és kötelességei csak úgy ki vannak mérve, mint a nemesnek. A nevelés és érvényesülés módja is egy: a lovagnak, fegyveres szolgának és apródnak csak úgy megfelel a mester, legény és inas ranglétrája, mint a tudomány világában a doctor, licenciatus és a deák. Nevezetes, hogy az élelmezési ipar gyakorlóinak nemcsak joga, hanem kötelessége is ellátni a várost hússal és kenyérrel. Ez annyira megy, hogy a budai jogkönyv a pékeknek egyenesen előírja, hogy vasárnapra elegendő kenyeret süssenek a városba jövő nép részére is. Amellett nemcsak az iparos kereskedik, hanem az egész város is. Bártfánál ezt már láttuk. De Nagyszeben is megkapja a privilégiumot, hogy a viaszt saját bélyegével hozhassa kereskedésbe és nemsokára a versenyző Brassó is megnyeri ezt a kiváltságot.

Kereskedelmi rendszert vagy elvet, mai értelemben, tudományos alapon, hiába keresnénk. De kétségtelen, hogy a harmincad ügyét hozzáértő olasz és német emberek igazgatták — 1400 körül Nürnbergi Márk — és hogy az egész gyakorlat, mert elméletről nem lehet szó, a szabadkereskedés felé hajlott. Bizonyos, hogy ennek az elvnek a Lengyelországgal való politikai egyesülés is nagyon kedvezett. Nagy Lajos a magyar városok kereskedőinek Lengyel-

országban és Galiciában ugyanazokat a kereskedelmi szabadságokat adta meg, melyeket a krakóiak élveztek, és viszont. Így a két országból, mint ma mondanák, egy vámterület lett, melyet Dalmácia megszerzése egész az Adriáig kiterjesztett. E viszony hasznát még a főrendek is érezték. Midőn 1403-ban László pártja szövetséget kínál Jagello Ulászló királynak, azt az óhaját is fejezi ki, hogy kereskedelem dolgában is úgy legyen, mint Nagy Lajos korában volt. A magyar politikai túlsúly Havasalföldet is megnyitotta a magyar kereskedés és ipar előtt. A vajdák csekély vámok mellett megengedték a kereskedést a Dunáig, sőt azon túlra is, kivéve Brailát, mely a genuaiaknak volt telepe. Sőt még arra is van adatunk, hogy a brassói kereskedők szabadon kereskedhettek a tatárral és viszont, csak hogy Tatárországon ez esetben valószínűleg Moldvát kell csak értenünk. A török előhaladása az vajdák elpártolása ezt a fejlődést egészen megakasztotta. De a már megerősödött ipar a későbbi viszontagságos századokban is meg birta tartani piacait az oláh fejedelemségekben és átélte a török hódoltság idejét is.

Mi sem bizonyítja jobban a polgárság jólétét, mint a házak és telkek nagy ára. Besztercén már a XIV. század végén 1000 aranyon adtak el egy házat. Budán, a Kelenföld táján, negyvenhat hold szántóföldért ugyanannyi aranyat fizettek. Az élelmi cikkeknek pedig még igen olcsó az ára. Egy ökör ára $3\frac{1}{2}$ arany, egy sertés 1 arany, a malac 5 denár, annyi a gida is, a bárány 8, a liba 5—6, a tyúk 3, csirke 2 denár, 100-at számítva az aranyra. Áránlag igen drága a jó paripa, 40—50 arany. Mindez árak már a korszak végére, 1440—50-re vonatkoznak. Egy mérő búza 25—40 denár, rozs, árpa, zab 25—30, két embernek való kenyér, egy lónak egész napra való szénája 1 denár, egy akó új bor 10 denár, egy koronánál csak valamivel több. Ez a jólét megengedte az ízlésnek kifejlését is. A nagybányai városi pecsét mutatja, mennyire haladtak a kispasztikában, Kolosvári Márton és György ez időben készült szobrai bizonyítják, hogy már nagy művészi feladatok megoldásához is sikeresen foghatott a magyar ember. A kereskedés, a vele járó utazás és levelezés szükségessé tette a polgárra nézve a számoláson kívül az írás-olvasást is. Van már iskola a szász és szepesi városokban, Pozsonyban, Kassán, hol évi 25 arany az iskolamester fizetése. Közegészség, tisztaság dolgában is a város járt elől; már a gyakori epidémiák is rákényszerítették erre a sűrűn összeszorított városi községet. Van már kövezet, sőt csatornázás. Pozsonyban városi a bordélyház, a budai jogkönyv pedig elrendeli, hogy »ezeket a szegény, szomorú teremteseket igazságtalanságtól, erőszaktól meg kell védeni«. A titokban fajtalankodó leányok iránt eléggé elnézők; nem teszik ki őket világ csúfjának, hogy ne váljanak ezáltal nyilvános rimákká, és ezért megkímélik őket attól is, hogy ezek módjára sárga foltot viseljenek fejkendőjükön. Hisz ők még megjavulhatnak. Annál szigorubb az erkölesrendőrség az olyan anyákkal szemben, kik leányaikat eladják és a kerítönőkkel, a »pokol záraival« szemben. Ezeket zsákba kötve dobták be a Dunába.

Egészben véve városaink meglehetősen közel állottak a kisebb német városokhoz. Buda akkora, hogy Zsigmond ide akarja áttenni a baseli zsinatot, mert elfér benne. Össze is számíttatta e célból a lakásokat. Volt Budán és külvárosaiban összesen 967 ház, minek csak egy harmada esett a városra, a

mostani várra. Szoba (kályhás) volt 1352, kamra 3027, bolt 742, pince 637. Az istállókban 4700 ló fér el. Csakhogy Németországban az egymással és más művelt országokkal való szoros és állandó összeköttetés biztosította a kultura fennállását és továbbfejlődését, nálunk pedig magános sziget volt a város egy idegen, ellenséges tengerben. Tovább fejlődni a maga erejéből nem igen birt; ha kedvezőtlen viszonyok közé kerül, elesenevész. Igen jellemző Zsigmondra nézve az a terve, hogy Budára arrasi szövöket akart telepíteni. Azon kor legfejlettebb és művészetileg is legértékesebb iparát, a gobelingyártást, akarta meghonosítani ott, hol még a rendes kézműipar feltételei is csak részben voltak meg. Pénzügy tekintetében sem áll még a maga lábán a magyar ipar és kereskedés. Budán olaszok az udvari bankárok, Pozsonyban a zsidók pénze segíti ki a várost. Még a nagyobb kereskedők is csak ügynökei a bécsi vagy nürnbergi házaknak, melyektől minduntalan kölcsönt vesznek fel. Pozsonyban van ugyan már kereskedelmi társaság, de azért ott is Bécs és Nürnberg pénze uralkodik. Jellemző, hogy Zsigmond 1403-ban egyenesen megtiltja, hogy polgárok külföldiekkel lépjenek egy társaságba (consortium). Hogy a vámszedők ne túlságosan háborítsák, Pozsony Zsigmondtól kibérli a harmincadot. A vámvonalak, különösen az osztrák és morva határtól Pestig és Budáig, igen pontosan voltak kiszabva és árus szekérnek nem volt szabad kikerülnie egyet sem az előírt állomások közül. Sokféle rendelet szabályozta még a Dunán való hajózást is. A vámot a hajó hossza szerint számították, úgy hogy lefelé, vagyis a behozatalnál, egy egész forintot fizettek minden láb után, felfelé, a kivitelnél, egy felet. Nagy hasznára volt a városoknak, hogy a király az élelmiszereknek piacakra való bevitelét vámmentessé tette. Még a kis Privigyének is megadta ezt a kiváltságot.

A városok aztán nemcsak adóval fejezik ki hálájukat a király, a királyné és a főrendek iránt, hanem ajándékokkal is. Ezek később szokássá, kötelességgé válnak; szinte állandó megterhelései a városi számadásnak. Nagyszombat újév napja körül két vég löveni posztót (ez a legdrágább) küld a királynak, egy véget és egy 36 aranyat érő prémet a királynénak, ugyanolyan értékű nyusztprémet a tárnokmesternek. A királynak szóló ajándék 1438-ban 63 aranyba került. Pozsony szintén löveni posztóval kedveskedett mindkét felségnek, de azonkívül még egy fontnyi nehéz aranyozott ezüst kupát küldött Lajosnak és valamivel könnyebb ezüst kupát a királynénak (1364). A király udvarmestere egy lovagnyerget és féket kapott és egy vég gyolcsot, összesen tíz arany értékben, ugyanannyit a tárnokmester is. A pozsonyi ispánnak már csak nyereg és fék járt, gyolcs nem. A királyi ajtónállók 6 aranyat kaptak, a szakácsok 5 aranyat. Az egész költség 1374-ben 330 aranyra rugott. Bártfa 1419-ben 50 aranyat költött az ajándékra. 1435-ben a királynak negyvenöt aranyat érő kupát, a nádornak 20 aranyat érő gyolcsot küld a város. Körmöcbánya ajándéka egy 100 aranyat érő kupa. Mindannyin túltesznek a szebeni szászok, kik 1468 újévre 5000 aranyat küldtek Mátyás királynak Meggyesre. Ott, úgy látszik, rendelkezési alap is volt. A pécsi püspöknek, Cesinge Jánosnak, a híres költőnek, ugyanakkor 500 aranyat adtak, »hogy a tartomány dolgában tőle telhetőleg kitegye magát«. Buda s Pest együttesen csak 4000 arany évi adót fizetett Sz. György napján, mely összegből csak egy harmad esett Pestre.

Minthogy a város a király tulajdona, szükség esetén rendkívüli adókkal is terhelheti. Midőn Lajos Nápolyba indul, Pozsony városától 400 márkát, azaz 1600 aranyat kér zsoldosai fizetésére. A város azt feleli, hogy belső ereje nem felel meg a külső látszatnak. Sok volt a tűzvész és a szőlőket tönkre tette a fagy. Ha ezt az adót kiróják, a szegény és szűkölködő polgárság nagyrésze kivándorol inkább. Elégedjék meg a király 200 márkával, hogy a város el ne pusztuljon és lakosai el ne széledjenek. Erre Lajos megelégszik 200 márkával, de azt küldjék neki azonnal.

A városok belső békéjét nagyritkán zavarta nagyobb viszály. Csak Besztercén történt meg 1414-ben, hogy egy kisebbség, a polgárság többségének kizárásával, választott bírót. A király »a helyes politika érdekében« megsemmisíti a választást. Budán, az 1403-iki országos események hatása alatt, a király ellenére választottak bírót és esküdteket. Ezért a király, midőn a város szabadságait megerősíti, kiköti, hogy a községet ezentúl, a bíró akarata ellenére, csak a király, a tárnokmester vagy a királyi várnagy parancsából szabad összehívni. Ha valaki vét ez ellen, 100 márka birságot fizet. Ugyanaz a büntetés sujtja azokat, kik a tereken, korcsmákban vagy titkos helyeken tilos ügyekről titokban tanácskoznak. A hűségnek az a feltétele, hogy a király a város szabadságait nem sérti. Sőt e hűség kötelessége megszűnik, ha a pápa kiátkozza a királyt, ha a király zsarnok vagy eretnek. A polgári rend öntudata és önállósági érzete e században jut nálunk először kifejezésre. A privilégium a városnak is megadja az alapot az ellenállás jogának gyakorlására, úgy mint az aranybulla megadta a nemesnek.

Az egész középkornak egyik fontos mozgató rugója a polgárság és a nemesség közti ellentét. Nálunk mai napig fennáll. A fegyveres, erőszakos, származására büszke úr lenézi azt, ki dolgozik és kereskedik. E viszonyra nézve néhány megmaradt formula szolgál felvilágosítással. Besztercebánya városa felszólítja Zólyom várnagyát, tartsa tiszteletben szabadságát, mely szerint területén csak saját bírója láthat törvényt, senki más. Ha kérésükre nem hallgat, kénytelenek lennének a király és a királyné segítségéhez fordulni. A várnagy válasza az volt, hogy maga eljő, megnézi szabadságleveleiket és aztán határoz. Addig is esztelennek mondja, hogy tárgyalás előtt már is fenyegetik a királlyal. Lippa városa panaszkodik, hogy a temesi várnagy egy Erdélyből jövő hajót kiraboltatott és még a hajó birtokosait is egészen kifosztotta és félmeztelenül kergette el. Elégtételt kérnek, noha egyenesen a királyhoz fordulhatnak. A lovag azt feleli, hogy rágalmazás miatt is bevádolhatná őket, de lovagiassága és nemessége nem engedi, hogy velök szóba álljon. Tudják meg, ha ezentúl egy polgártársuk kezébe kerül, nemcsak kirabolja, hanem meg is öleti irgalom nélkül, mint rablót. Ha tetszik, aztán lármázhatnak. Az erdélyi szász városoknak is sok bajuk volt a nemesekkel. Ha nem is raboltak magok, elnézték, hogy csatlósaik megdézsmálják a szebeni vagy brassói karavánokat. Ezért Zsigmond 1391-ben megparancsolja az erdélyi nemeseknek, hogy ezentúl, ha Szeben vagy más város ilyen gonosztett miatt panaszt emel, ne várják meg a tordai vagy szentimrei közgyűlést, hanem azonnal fogják el és ítélik el a gonosztevőket, mire nézve nekik teljes szabadságot és jogot ad. Azt is meg kell engedniök, hogy a

polgárok az ő birtokaikon ezirányban kutatást végezhessenek. Ha ezt elmulasztanák, a földesúr felelős minden birtokán végbement rablásért, lopásért és gyujtogatásért. Csak így lehet helyreállítani mindenkorra a békét a nemesek és a polgárok között. Ez azonban mégsem állott soha valami erős lábon. 1437-ben nyilvános törvényszék előtt panaszt tesznek a bártfaiak, hogy Csáky László erdélyi vajda 6000 forintjukat elvette. A vajdát el is ítélik.

Már bizonyos verseny és vetélkedés is észlelhető a városok közt, mely többnyire érdekösszeütközésből eredt. A nagyszebeniek sanda szemmel nézték Brassó emelkedését. Buda városa meg szeretné akadályozni, hogy a szász városok egyenesen, az ő közvetítése nélkül, kereskedjenek Béccsel. Mindez esetekben a királynak kell közbelépni, rendet csinálni, az ellentéteket kiegyenlíteni, a régi szabadságlevelek alapján, vagy új szabadságok osztogatásával.

Sokfélekép tagolt, de minden ízében erőtlől duzzadó, az erő tudatára ébredt társadalom áll itt előttünk. Még a király a főigazgatója és mérséklője, de minden eszköze és hatalma megvan arra, hogy saját meggyőződése és érdekei szerint rendezze be az országot.

Az Anjouk és Zsigmond korában megy tehát végbe az 1848-ig törhetetlenül fennálló magyar társadalom megalakulása. Ezen korszaknak, melyet eddig legkevésbé dolgoztak fel történetíróink, ez az igazi története. És e megalakulásnak megvan külső jele, mai napig fennálló emléke is. A magyar ruha, igaz hogy olasz befolyás alatt, ez időben nyeri történelmi formáját, szabását. Nagy Lajos aranyainak Sz. Lászlóján látjuk az első dolmányt. Ezentúl csak díszesebb lesz, de szabásban alig változik a magyar öltözet.

Törvényeink is ezt az átalakulást tükröztetik vissza. Csak azt kell megjegyeznünk, hogy, míg Lajos törvénye tisztán a fennállót jegecesíti meg, Zsigmondnál a király ötletessége és reformtörekvése is nyomot hagyott a cikkelekben.

»Nem dicstelen az a fejedelem, ki mindig alattvalói békéjére és nyugalomára gondol; nem tudatlan, ki a jövő bajok és veszélyek ellen előre gondoskodik, mikor még lehet.« Ez az 1405-iki városi törvény bevezetése. Ezt az országot régen a besenyő és a tatár, mostanában pedig a török dúlja, mert kevés benne a város, hová a lakosság a falak oltalma alatt biztosságba hozhatja magát és marháját. Ezért a király először is elrendeli, hogy egész országában egy legyen a font, a súly, a rőf, a bor és gabona mértéke és minden más mérték, és pedig Buda városáé. Csupán a dézsmánál és a hegy- (bor-) vámnál maradnak meg a szokásos mértékek. Aki ez ellen vét, elveszti az árut. Idegen kereskedők még vásáron se árulhassák rófszám a posztót és ne adhassanak el kevesebbet egyszerre hat végnél, vagy ha ennél kevesebbet hoztak, az egészet egyszerre kötelesek eladni. Aki ez ellen vét, elveszti a posztót is, az érte kapott pénz is. Polgárok ügyeiben csak városi bíróság dönt; idegen tanuskodása nem érvényes; de nemesi vagy egyházi bírák még csak vizsgálatot sem tarthatnak ellenök. A polgár saját bírósága ellen csak a tárnokmesterhez vagy ama városhoz appellálhat, amelynek szabadsága lett a tulajdon városa szabadságának mintája. Olyasféle joggal, aminőt a régi görög metropolisok a gyarmataik fölött gyakoroltak, a középkori városokban is találkozunk. Abból indultak ki, hogy a

jogot az tudja legjobban alkalmazni, aki megalkotta. Így pl. Kolosvárnak már előbb is Beszterce volt a főlebbezési hatósága. — Továbbá, amint a bárók és nemesek, az összes királyi városok is pallosjogot nyernek a gonosztettek megtorlására. Az ily bűnösöknek és elítélteknek csak a király adhat kegyelmet. A levelesített gonosztevőket mindnyájan egyformán kötelesek kikutatni, elfogatni és megbüntetni, hacsak azok királyi kegyelemben nem részesülnek. Akár város, akár nemes legyen, ki az ilyen gonosztevőt nem bünteti, a király legsúlyosabb haragját vonja magára.

A jobbágyok szabadon költözködhetnek az egyházi és nemesi birtokokból a városokba és viszont. Ha a földesúr valami birsággal sujtotta jobbágyát, azt egy hónap alatt be kell hajtania és emiatt később jobbágyát nem tarthatja vissza az elköltöztéstől. »Ez a szabadság nem terjed ki Drávántúlra, sőt ott fenntartják a régi szokásokat.«

Ha a király meglátogat valamely várost, az bőséges ebédet és vacsorát tartozik neki adni. Az ilynemű megvendéglés elég költséges volt. Mikor Zsigmond király öt évvel később Pozsonyban fogadta Ernő osztrák herceget, a város egy hét alatt csak élelmiszerekre is többet adott ki 100 aranyból.

Az országból régi törvény szerint aranyat, ezüstöt, rezet és más fémeket kivinni tilos. De más árut sem szabad kivinni, hacsak a város két megbízott embere meg nem nézte és meg nem pecsételte. Enélkül az árukat elkobozza a kir. fiscus. Ha a harmincados nem hisz a pecsétnek és azt követeli, hogy bontsák fel a málhákat, akkor abban az esetben, ha nagy mázsa szekér, egy arany-márkát, vagyis 64 forintot, ha kisebb szekér, fél márkat akaszt a szekér tengelyére és feloldhatja a csomókat. Ha talál aranyat, ezüstöt vagy más tilos árut, az egész szekér tartalma az övé; ha nem talál, a márka vagy fél márka az áruk birtokosáé. Idegen kereskedő nem árulhat hazai árukat, sem hazaiakkal nem léphet szövetségbe, hogy ilyen visszaéléseket el lehessen kerülni. Harmincadot, kivitelre szánt áruktól, kereskedőink csak a határon fizetnek; bent az országban mindenütt vámmentesek.

A kereskedés lelke a jó pénz. »A pénzverés mindenhol királyi jog és szegény, ha a pénznek az uralkodó országában nincs forgalma, még nagyobb szegény, ha körülmetélik vagy meghamisítják.« Ezért senki se merje a mi jó pénzünket visszavetni, a súlyosakat a könnyebbektől különválasztani vagy meghamisítani. Ha valaki nem fogadja el a királyi pénzt, elveszti a neki járó egész összeget; ha körülmetéli vagy meghamisítja, nemcsak vagyonán veszik meg, hanem a törvény értelmében megtorolják személyén is. Ha pedig valamely város bírása és esküdtei nem büntetnék az ilyen gonosztevőt, ugyanazt a büntetést kapják. Minden városban legyen egy királyi váltó és csak ő válthassa az aranyakat aprópénzre és viszont. »Mivel esztelen mástól kölcsönözni, mi nekünk is megvan«, az országban csak itt ázott sőt szabad árusítani és használni. E rendelkezésre azért volt szükség, mert Nagy Lajos több felsővidéki városnak megengedte a lengyel só használatát, Pozsonynak pedig az osztrák főtt sóét mindaddig, míg a hazait kellő mennyiségben nem vihetik oda. Az idegen sőt a királyi kamara elkobozhatja. A kibányászott aranyat és ezüstöt teljes mennyiségben át kell szolgáltatni a királyi kamrának; senki se merjen abból

venni vagy eladni, hogy csak pénz formájában mehessen külföldre. Csak saját használatra, arany és ezüst edényekre és más dísz tárgyakra valót vehet és adhat el mindenki szabadon. Próbakövet a »financia« (finomság, nemeséret tartalom) kipuhatólására csak ötvös tarthat, szintűgy választóvizet is.

Ez tehát egy teljes pénzügyi és kereskedelmi kodex. De amellet a társadalom rendjének védelmére is ügyel, erre nézve jellemző, hogy benne találkozunk először a »politia« szóval. A város minden lakója tartozik a város adójához hozzájárulni, és ha a király mégis felmentene valakit, annak részét levonják, úgy hogy annyival kevesebbet kap a király. Buda árumezállító jogát a külföldi kereskedőkre nézve fenntartják, de a hazaiakra nézve megszüntetik, »hogy egy város haszna és gyarapodása ne váljék egész országunk, községünk kárára«. Itt, mintegy mellesleg, megállapítják azt is, hogy egyházi törvényszék soha se ítélhessen világi ügyben, se viszont. Ha eziránt kétség, mint ma mondanák: competencia-összeütközés támadna, az ügyet a király dönti el főpapjaival és bírásaival.

Ezt a törvényt az összes városok követeinek meghallgatásával s a főpapok, bárók, főemberek és maguknak a követeknek tanácsával adja a király. A városi követ tehát már tagja a rendek gyűlésének. A Buda jogát megszorító végzészt pedig »az összes városok közgyűlésének« tanácsára bizza a király, úgy hogy már a polgárság is megalakult, elismert országos rend.

Néhány hónappal később kelt Zsigmond másik törvénye, melyet már nem kiváltságlevélnek, hanem törvénynek nevez, a városok kifejezett részvétele nélkül. Ez már csakis a nemeseknek szól. Hatalmaskodásnak nyilvánítja, tehát főbenjáró bűnnek, ha valaki a királyhoz vagy hadsereghez mentében erőszakoskodik, és hatalmaskodásnak, ha valaki, kinek ehhez királytól adott joga nincs, bárkit is megcsónkíttat. Különösen eltiltja a hatalmaskodást és vérengzést a főpapoknak és főuraknak; de itt már nincs szó büntetésről (IV. cikk). Ha valaki saját birtokán fogat el valakit, szintén hatalmaskodik. Leveleket és hűtlenekeket senki se tartson magánál vendégül, különben szintén hűtlenség büntetése sújtja.

Viszont egy jogot is nyernek a birtokos rendek. A király nem veheti el többé, sőt el sem cserélheti akarata ellenére azokat a birtokaikat, melyeken aranyat, ezüstöt és más fémeket találnak. A bányákat magok művelhetik, de a termelés fele a királyé.

Mit a Corpus Juris Zsigmond negyedik törvényének nevez, a királynak az adó és a dézsma szedőjéhez intézett »mindenkorra érvényes« rendelete (1411). Az adószedők (dicatorok) a falusi bíraktól kiadott nyugtatványukért ne kapjanak többet egy pint bornál vagy két denárnál. Egy-egy kapu után 30 denár, kis kapu vagyis verőce után 15 denár adó jár. Hogy azonban csálni ne lehesen, azon telkek után, hol hátul van a nagy kapu, szintén 30 denárt fizetnek. Az adó tehát körülbelül egy negyeddal nagyobb mint Nagy Lajos korában; egy 100 denáros forintnak 30%-a, holott akkor a 84 denáros forintnak csak 22%-a volt. Adómentesek: a falusi bírák, a munkások (operarii) és a nemesek azon cselédei, kiket uruk tart élelemmel és ruhával. Határozott különbséget tesznek már az állami és az egyházi adó között.

A nemesi megye új, nagy hatáskört nyer: segédkezik az állam egyik legfontosabb alapjának, az adózásnak, teljesítése körül. Autonomiája, ellenőrző hatalma, melyet eddig csak a bíraskodásban gyakorolt, rendkívül kitágul.

Zsigmond alatt, midőn a régi honvédelmi rendszer, a nemesek személyes felkelése, már megtagadja a szolgálatot, az igazságszolgáltatás válik az állami közöség legszilárdabb alapjává. Igaz, hogy az urak sok törvényteleniséget követnek el most is, a hatalmaskodási pereknek se vége se hossza; de az állami hatalom még elég önálló és erős ahhoz, hogy igazságot tegyen. Mikor Garay Miklós nádor Abaujban és Sárosban tart közgyűlést, számos nemeset proskribál, mint tolvajt és rablót. Zsigmond király még Koriatovics Tódor munkácsi herceget is maga elé idézi hatalmaskodási perében. Még többet jelentett, hogy Zsigmond 1424-ben, midőn hazatért Budára, elítéltette az ország egyik leghatalmasabb és leggazdagabb főurát és végre is hajtatta az ítéletet. Sallaga Miklós a Széchenyi családbeli Simonnak, az országbírónak és kir. ajtónállómesternek, volt fia; anyja pedig Garay Miklós nádor nővére. Nyolc jó várnak volt ura és kétezer lovassal szolgálta a királyt. Bűne az volt, hogy megölette egy unokatestvérét, aztán sokat rabolt és egyéb gonoszságokat követett el. »A király perbe fogta, mert nem szerette, ha magyar birodalmában valaki mást bántson vagy károsítson. Szeretett volna a római birodalomban is így eljárni, de ott nem volt fogamatja a fejedelmek miatt.« (Windeck.) Miklós urat fej- és jószágvesztésre ítélték. Megszökött; várait és uradalmait lefoglalta a király. »Volt egy vára, melyben 16 boltozat is volt egymás fölött.« Birtokai egy részét Szent Zsigmond budai káptalanának adományozta a király.

A nagy Anjouk alkotta intézményeket, a rend és közbéke biztosítóit, át kellett alakítani, hogy tovább is megfelelhessenek feladatuknak. Ezért a megyei nemesség: az oligarchia természetes ellensúlya, szélesebb hatáskört nyert. Az 1435-iki pozsonyi törvénynek (Decretum maius) ez az igazi tartalma.

E törvényt a király »a prelátusok, bárók és az ország nemesi közgyűlésének, mely az egész birodalmat képviseli, tanácsával és egyhangú szavazatával hozza«. Az országgyűlés tehát épp úgy képviseli az egész birodalmat, mint az 1381-iki békeoklevél szerint a szent korona.

Az ország összes bírái, a nádortól le a szolgabíróig, helyetteséig és az ülnökökig, hivatalbalépésükkor esküt tesznek a feszületre a királynak vagy megbízottjainak kezébe, hogy szegénynek, gazdagnak egyaránt, minden haszon, szeretet és gyűlölet mellőzésével, igazságot szolgáltatnak. A szolgabírákat a megye előkelő és birtokos (bene possessionatus) nemesi közül választják a nemesek egyetértően. A választottaknak, kivéve ha királyi, főpapi vagy főuri szolgálat tartja őket vissza, el kell fogadniok a hivatalt egy évre, különben 100 arany bírságot fizetnek. Egy év múlva lemondhatnak.

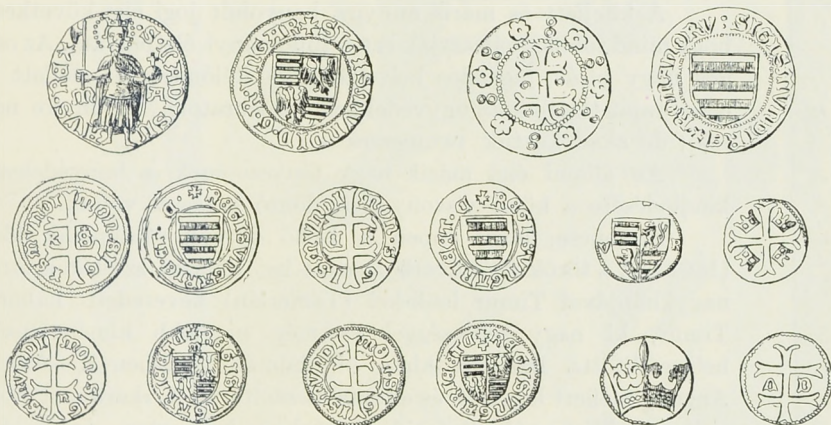
Előkelők és alkalmazottaik egyaránt sok erőszakoskodást követnek el. A hatalmaskodók között sűrűn találkozunk várnagyokkal is. Ezek bűneért uraik is felelősek, ha esküvel nem tisztázzák magokat. A károkat azonban mindenesetre kötelesek megtéríteni, de azokat az illető várnagyok a tiszteken megvehetik. Ezeket ilyen esetben nem védi a nemesi szabadság. Jobbágynak jogtalan visszatartásáért három márka (12 arany) bírság jár; jobbágnak

elhurcolásáért három arany, szőkevény jobbágy befogadásáért szintén 3 márka. A széksértésnek 25 márka birság a büntetése. Három márka birság jár az adó megfizetésében hátralékos falvaktól is. Amely nemes királyi meghívásra és kikiáltásra fontos ok nélkül nem jó el a közgyűlésre, szintén annyit fizet. Végre a nádor és a többi egyházi és világi rendes bírák, egy per befejezése után, elsősorban a nyerő felet kötelesek kielégíteni, aztán a magoknak járó részt is behajthatják.

Ha egy bíró törvényesen elfogottat elbocsát, szavatol az elfogónak a szabadonbocsátással okozott kárért. Csak olyan esetben marad büntetlen, ha kimutathatja, hogy nagyobb fegyveres erőnek kellett engednie. Rossz jel, hogy ez már törvénybe is van iktatva.

Tudjuk, hogy az ősiség törvénye mennyi pernek volt szülőanyja. Magszakadás esetén három fél is tartott jogot az örökhagyó birtokára: a királyi

123. ábra. Zsigmond arany- és ezüstpénzei.

fiskus, a nemesség és a női ág. Ezeket a birtokokat a megye közgyűlése által, »de nem a bárók vagy a hatalmasok közül,« választott alkalmas nemes kezeli pontos számadás mellett úgy, hogy mértékkel költhet is e jövedelmekből mindaddig, míg a kir. törvényszék nem dönt.

A kir. patronátustól függő egyházi javadalmat, vagy annak jövedelmét, külön kir. parancs nélkül semmiféle kir. tisztviselő nem foglalhatja le. A reformáció kísérelője, a saecularisatio, előre veti íme árnyékát.

Mivel a sok vámos hely kifosztja az utazókat és a kereskedőket, a törvény elrendeli, hogy nádori közgyűléskor minden megyében vizsgálják meg az esküdt ülnökök, melyek az igazi vámos helyek és követeljék azok birtokosaitól a szabadságlevél felmutatását. A túlságos követeléseket szállítsák le úgy, hogy az igazságos jövedelem ne csökkenjen, de a teher se növekedjék túlságosan. A vámosokat elkerülő új utakat tiltsák el, a birtokosokat pedig kötelezzék a hidak és kompok jókarban tartására, és ha ebben hanyagok, a közgyűlés kijelentése alapján szorítsa őket az alispán kötelességük teljesítésére. Ime a megyei

124. ábra.
Középkori
bosnyák
kard.

hatáskör egy új lényeges kibővítése. Végül senki se merjen hűteleket, tolvajokat és más gonosztevőket házában, birtokán tartani vagy vendégül fogadni, különben ő is a hűtlenség, illetőleg az orgazdaság bűnébe esik. Csak a határvárák országnagyai és várnagyai fogadhatják be a levelesek, de nem a hűteleket, míg azok kegyelmet nem nyernek.

Igy emelkedik a megyei autonomia jelentősége. Ugyanaz a szükséglet növeszti, amely megteremtette: az, hogy a királyi, az állami hatalom támaszt nyerjen a gyökereit aláásó oligarchia ellen. Ha összehasonlítjuk az alapvető 1291-iki és 1298-iki törvényeket az 1435-ikével, mégis nagy haladást látunk. Akkor külső hatalom, az egyházi kiátkozás, szolgált legfőbb, szinte egyetlen alkotmánybiztosítékul. Most ezt a biztosítást az emberek lelki ismeretében, esküjében keresik.

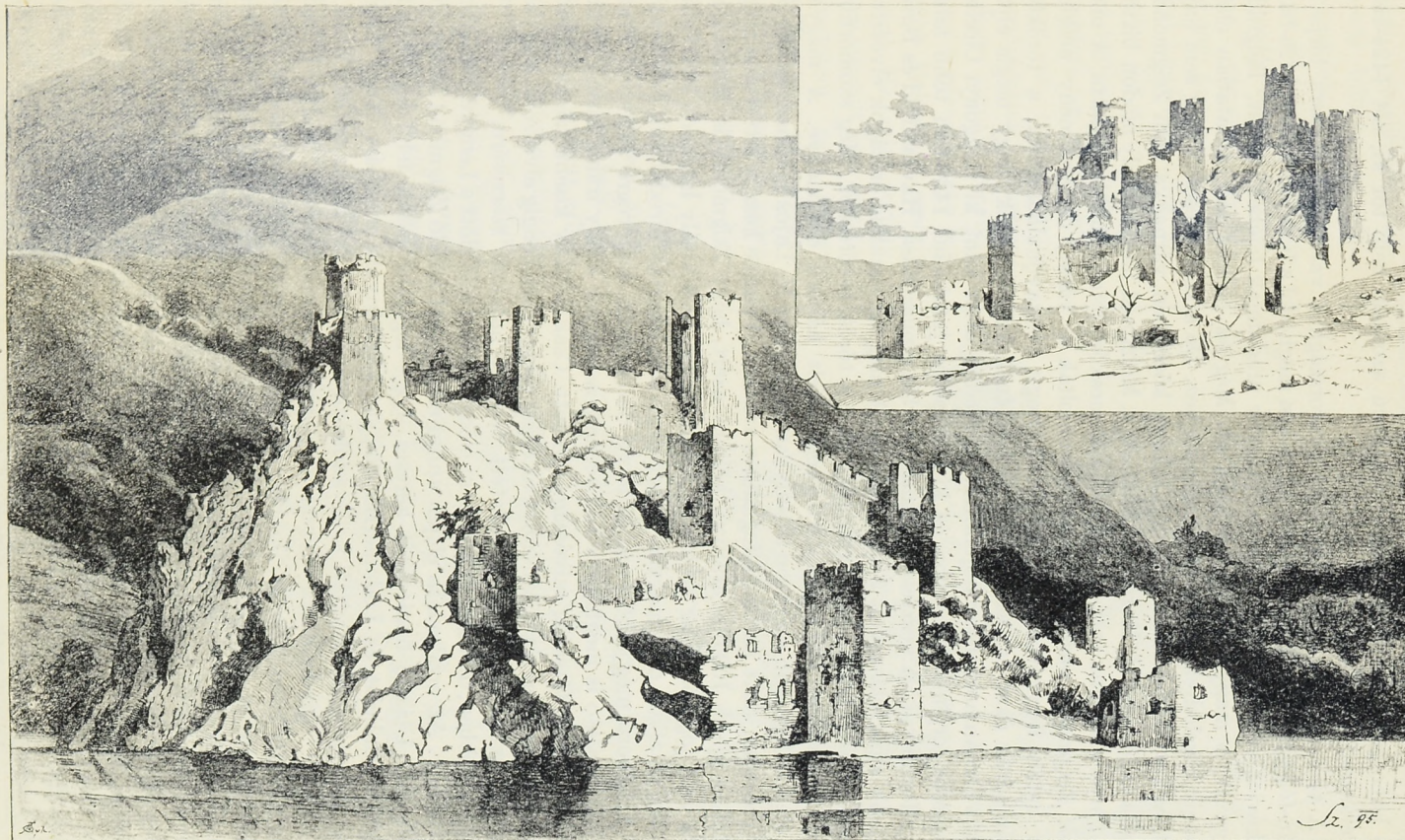
A kifejtett és máris annyira bonyolult jogi élet következése, hogy mind többen választják ezt a tudományt életpályául. Az országos nagy bírák jogtudós helyettesei és ítélőmesterei mellett már egész raját találjuk az ügyvédeknek (procurator). Többnyire nemesek; de akad köztük nemnemes is.

Az állami élet másik nagy tényezőjének, a honvédelemnek kifejlődésére a külső viszonyok is döntő hatással voltak.

Szerencse, hogy éppen a belső harcok válságának idején, (1401—3) a török nem avatkozhatott be. Bajazid szultán a tatárok nagykhánjával Timur lenk-kel (Tamerlán) keveredett háborúba. Timur, ki nagy sebességgel és még nagyobb kíméletlenséggel helyreállította Dzsingiz khán birodalmát, 1402-ben Kis-Ázsiában Angora mellett legyőzte és elfogta a szultánt. A »kardvas« erősebb volt a »villám«-nál. Bajazid fogságban halt meg, öröke fölött fiai viaskodtak. Ez tette lehetővé a magyar hegemonia helyreállítását Boszniában és Szerbiában. Csudálatos, és minden másnál jobban bizonyítja e nemzet életrevalóságát, hogy minő gyorsan kiheverte az oszmán a szörnyű csapást.

Már 1415-ben nagy török sereg csatlakozik Boszniában a szent koronától újra elpártolt és ezért Spalato birtokától megfosztott Hervojához. A magyar urak ellenök indulnak, de Dobo mellett szörnyű vereség éri őket. Garay János fogságba jutott és szabadulása után a bátai klostrom templomának adta azt a súlyos vasbilincset, melyet hordania kellett. Marót János rengeteg pénzen, 40.000 aranyon, váltotta ki magát. Csupor Pál bánt, ökörbőrbe varrva, a Bosznába dobatta Hervoja. A bán ugyanis akkor, mikor a spalatói herceg Zsigmond udvarában járt, megbotránkozott a vendég durva erkölcein és gúnyból ökörbőgés-sel üdvözölte. Hervoja és a többi bosnyák vajda ekkor meghódolt Mohamed szultánnak, ki hosszas küzdelmek után újra egyesítette a birodalmat. Már 1421-ben Brassót is elpusztítja a török és azóta

125. ábra. Galambóc vár romjai.

egyre háborgatja Erdélyt. Nagyobb háború azonban nem tör ki, sőt 1424-ben fegyverszünet jött létre.

A török veszedelem most a Magyarországhoz való csatlakozásra bírja a Balkán-félsziget kisebb fejedelmeit. 1425-ben meghódol a bosnyák király, 1428-ban Brankovics György szerb despota, magyar uradalmak fejében, várait, Belgráddal együtt, a magyar királynak adja át. Még az örökké megbízhatatlan oláh vajdák is közeledtek akkor Magyarországhoz. De a szerződéseket még sem hajtották végre. Galambóc várát, a Vaskapu közelében, várnagya nem Zsigmondnak adta át, hanem II. Murád szultánnak. I. Mohamed fiának, ki ily módon biztos pontot nyert a Duna mellett, honnét a Temesközt mindig háborgathatta. A magyarok Zsigmond vezérlete alatt ostromolták e várat, de eredmény nélkül. Mikor aztán fegyverszünetet kötöttek, hogy visszavonulhassanak, a törökök megtámadták őket és csak ágyuik fedezetének köszönhatték, hogy mégis eljutottak a Dunán horgonyzó hajóikhoz. Ez ostrom alatt tünt ki Rozgonyi Cicelle, ki elkísérte férjét a háboruba és ki hősiessége jutalmául 1430-ban több falut nyert adományul. A vesztett csatának Szerbia elpusztítása, Havasalföld és Bosznia újabb elpártolása volt a következése. A magyar vazallus országok elvesztek és maga az anyaország is ki volt téve már a török betörésnek. Még szomorúbb volt a Velencével Dalmácia birtokáért viselt háború eredménye. A magyar sereg eleinte legalább szárazon túlsúlyban volt, mint N. Lajos korában, és Ozorai Pipó vezetése alatt sorban elfoglalta a várakat. Velence kész is lett volna megalkudni és újabb 100.000 aranyat költeni azért, hogy Zsigmond is lemondjon Zárára való jogáról, és az örökös pénzszükségekben lévő király hajlandó lett volna megkötni az alkut, de a magyar urak hallani sem akartak birodalmuk csökkentéséről. A háború még több éven át folyt, de lanyhán, míg végre 1420-ban Trau, 1421-ben Spalato is meghódolt Velencének, a magyar király iránti hűsége fenntartásával. A köztársaság szívóssága győzött. Csak néhány kisebb sziget maradt meg magyar uralom alatt, különben az egész tengerpart Zengig elveszett. Magyarországnak azóta reménye se lehetett tengeri hatalom szerzésére.

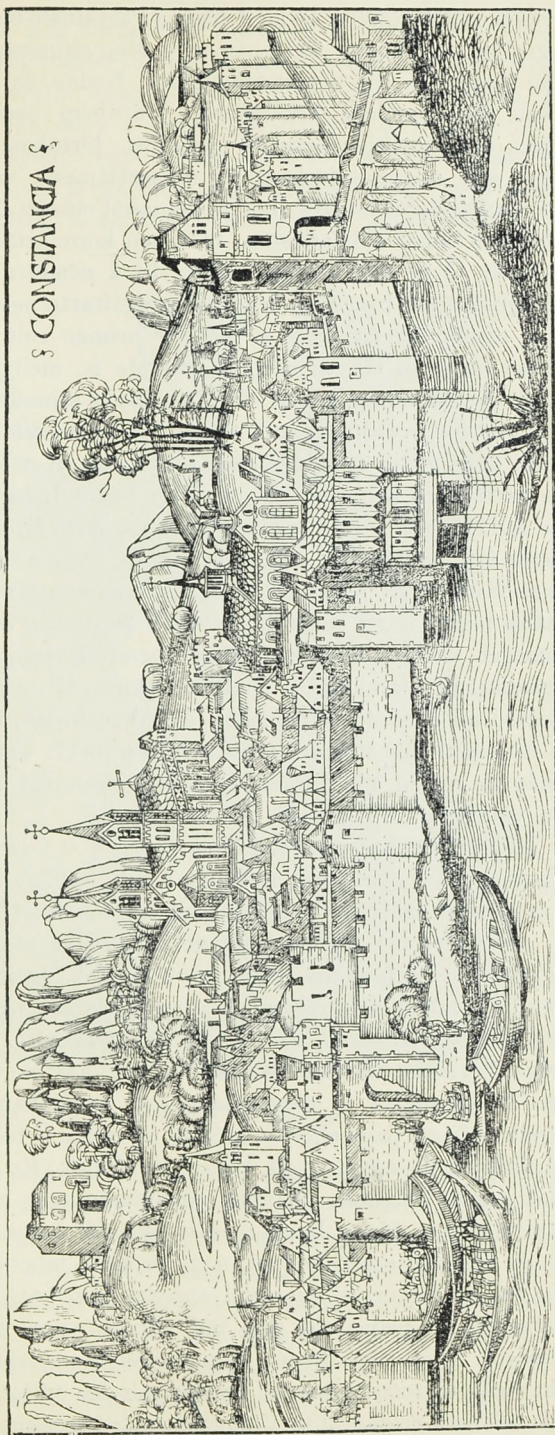
Békésebben, de azért éppen nem előnyösebben fejlődött a Lengyelországhoz való viszony. Az uralkodása elején annyi ellenséggel küzdő Zsigmond kénytelen volt Jagello Ulászló barátságát keresni, hogy legalább észak felől legyen biztonságban. Galiciát és Lodomeriát magyar kapitányaik mindjárt Nagy Lajos halála után pénzért átadták a litvánoknak és seregekkel hazamentek. Ezek a tartományok mindenkorra elvesztek a szent koronára nézve. Midőn Ulászló a német rend ellen harcolt, Zsigmond elküldte ugyan Stibort Galicia visszafoglalására, de a lengyelek nagy győzelme Tannenberg (Grunwald) mellett csakhamar véget vetett a vállalatnak. Zsigmond az 1412 elején, Lublón kötött békében lemond Galiciáról. Csak ha ő, Ulászló, vagy annak öccse, Vitold litván nagyfejedelem meghal, döntenek el végleg a birtok kérdését az e célra kiküldött magyar és lengyel bárók. Moldva is lengyel felsőség alatt marad, noha a török ellen a magyar királyt is köteles segíteni. Fájdalmasabb veszteség volt e megtarthatatlan tartományok elszakadásánál a magyar terület egy régi értékes részének lengyel kézre jutása. A római királyválasztás, az 1412-iki nagy vendéglátás és a velencei háború költségei megint arra kényszerítették Zsigmondot,

hogy visszaessék eredendő bűnébe, az elzálogosításba. 1412 nov. 8-án Podolint, Lublót és Gnezdát tizenhárom szepesi várossal együtt, 88.000 forintért, a lengyel királynak adta zálogba. Ez az elzálogosítás jogilag annyiban különbözik az előbbiektől, hogy az országnagyok hozzájárultak. Hozzájárultak annak fejében, hogy e városok árán legalább Dalmáciát szerzik vissza. Ez, mint tudjuk, nem sikerült és a magyar birodalom egy időben elvesztette úgy északi, mint délnyugati kereskedésének legtöbb közvetítőit.

Mindezeknél fontosabb átalakulást jelzett és mélyebbre ható változásokat idézett elő az egyház reformációjának megkezdése, és ennek következtében Magyarország a huszita háborúkba való bonyolítása.

Mihelyt Zsigmondot római királlyá választották, az egyházi szakadás megszüntetésére, a reform megvalósítására fordította főgondját. Annyira bízott személyes reábeszélése hatásában, hogy attól várt legtöbbet. Örvendett az alkalomnak, hogy magát a keresztyénség

126. ábra. Konstanz középkori képe.

első világi méltóságában Nyugot nagy királyainak bemutatassa és egyuttal lásson, tapasztaljon, mulasson. 1412-ben még Magyarországon tartózkodik, itt fogadja Jagello királyt és sok német fejedelmet. Budán ez évben kelt az az oklevele, melyben Hohenzollern Fridriknek, Nürnberg gazdag várgrófjának, 400.000 aranyért elzálogosítja egyetlen öröklött birtokát, Brandenburgot, és ezzel Európa egy nagyhatalmának és dinasztiájának veti meg alapját. 1413-ban már Olaszországba utazik, hol a Rómából elűzött XXIII. János pápát rábírja az általános zsinat elfogadására. 1414-ben koronázták meg Zsigmondot és nejét Aachenben. Ő az első magyar király, ki a német-római koronát viselte. Az e méltósághoz való hatalmat hazánk szolgáltatta neki. Ennek külső jele az volt, hogy a német királynak is a magyar primás volt a főkancellárja. A magyar hatalmat mutatta fényes magyar kísérete is, mellyel az 1414. év karácsonyán bevonult Konstanzba, a már előbb megnyílt zsinat vezetésére. Előbb a pápaság egységének helyreállítását tekintette főfeladatának. Keresztülvitte, hogy mind a három pápa hívei megjelenjenek a zsinaton. Kettőt, a római és az avignont, reá is birta arra a nyilatkozatra, hogy lemond, ha a többi is reábirható erre. Mikor XXIII. János ettől elállott és megszökött Konstanzból Tirolba, Zsigmond elfogatta és magyarokkal őriztette. Aztán, hogy a harmadik, az aragoniai pápát is lemondásra bírja, hozzá utazott, de eredményt nem ért el. Onnét Párison át Angliába ment, hogy békét közvetítsen ez ország és Franciaország közt és ott szövetséget kötött Angliával. Ott fogadták legnagyobb fénnel, ott kapta a leggazdagabb ajándékokat V. Henrik királytól. Alig jött vissza a szárazföldre, elküldötte hű agensét, Windecket, életrajza íróját, hogy Brüggeban zálogosítsa el az Angliából hozott ajándékokat. Csak 1417. elején tért vissza Konstanzba, hol még az évben sikerült az egységet létrehozni és egy általánosan elismert pápát választani V. Márton személyében.

Zsigmond tehát csak elején és végén volt jelen annak a páratlanul fényes és népes egyházi gyűlésnek, melynek ő volt legfőbb létrehozója és legfőbb bűnének és a bűn szörnyű következéseinek előidézője. A küzdelemben, melyet a XIV. század elején a buzgó ferenciek kezdtek meg a pápaság gazdagsága és az egyház elvilágiasodása ellen, a szerzetek és az egyetemek pártokra szakadtak; a vallás őforrásának, a szentírásnak tanulmánya szükségessé vált a kételyek eloszlatására, az ellenfél meggyőzésére. Ez a tanulmány vitte reá a tudós Wycliffe Jánost nemcsak az egyház szervezetének és fegyelmének, hanem a dogmának is megtámadására. Angliában sok híve volt az oxfordi tanárnak és bár a pápa elítélte, még az udvarnál is talált pártfogásra. III. Eduard angol király neje nővére volt Vencel királynak. Ez úton jutottak a nagy angol eretnek tanai Prágába, melynek egyetemén már előbb is szabadabb tanokat kezdtek hirdetni. Husz János mester 1401-től fogva ifjú lelkesedéssel, szigoruan erkölcsös életéből eredő hévvel, nagy szónoki tehetséggel terjesztette az egyház dogmaival és akkori állapotával annyira ellenkező elveket. A szentírásra kell visszamenni, az pedig mit sem tud pápáról, papi fejedelmekről és azok világi hatalmáról. Mint Wycliffenél, ki nemcsak az egyháziaknak világi ügyekben való avatkozását tartotta bűnnek, hanem minden világi hatalmat és uralmat is az illetők erkölcsi értékétől tett függővé, a dogmatikus ellentéthez nála is szociális

forradalmi eszmék járultak. Még fontosabb volt, hogy, ellentétben a némettel, a cseh nemzeti eszmét is képviselte. A középkori egyetemeken a tanítóság és deákság nemzetek szerint oszlott meg, mint a conciliumon is nemzetek szerint tanácskoztak. Husz azon volt, hogy a prágai egyetemen a cseh nemzetet, mely addig csak egy volt a négy közül, tegye uralkodóvá. E törekvése gyámolításra talált Vencel királynál, ki nem bocsátotta meg a németeknek, hogy megfosztották őt királyi méltóságától. E támogatásnak köszönhetette, hogy győzött.

127. ábra. Husz János útja a vesztőhelyre.

A német mesterek és deákok eltávoztak ; részökre alapították 1409-ben a lipcsei egyetemet. Így Husz rajongó szeretettel környezett mestere lett népének, melynek legnemesebb érzelmeit éppen úgy lánggra tudta lobbantani, mint alacsony szenvedélyeit. Most a zsinat, Zsigmond király menedéklevelével, meghívta őt Konstanzba, hogy ott előadja tanát és meghallgassa az egyház atyáinak ítéletét.

»Husz mester kihallgatásánál először azt fejtegette, hogy a papok igaztalanok, eltelvek göggel, kapzsisággal, bujasággal, sok felesleges javadalmat és aranyat harácsolnak össze, mi nem nekik való. Ez így is van és e mellett megállhatott volna. De azonkívül a szentség ellen is szólott és sok egyebet is

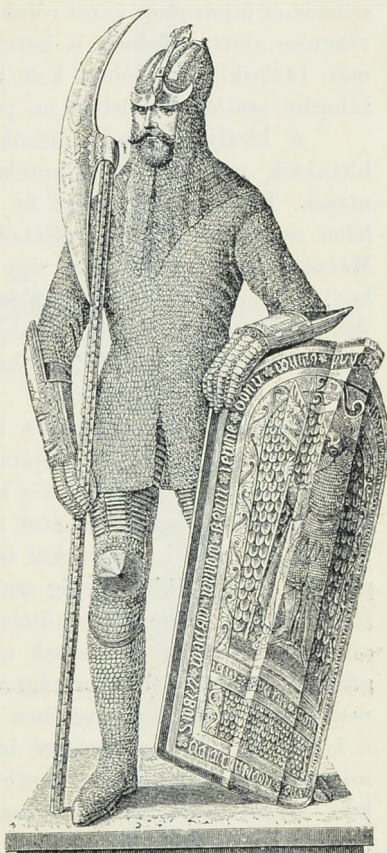
mondott, mit meg sem lehet írni.« (Windeck.) Kijelentette, hogy ő nem eretnek; ha reábizonyítják, hogy téved, kész a megtérésre. Mégis, mivel nem engedték meg neki, hogy szónokoljon és attól félt, hogy elfogják, megszökött. Visszahozták és akkor a pápa a királyi menedéklevél ellenére is elzáratta (1414. nov. 28.). Zsigmond, mikor Konstanzba érkezett, tiltakozott az elfogatás ellen, de aztán engedett. Inkább akarta szavát megszegni és a csehek méltó haragját magára vonni, mintsem hogy az a zsinat, melynek az volt a hivatása, hogy az egyház egységét helyreállítsa, eredmény nélkül oszoljék szét. A magyar pártharcok, melyekben annyiszor vétett a szerződés és törvény ellen, megszoktatták már arra, hogy királyi szava szentségét alárendelje a politikai érdekeknek. Itt legalább általános érdek vezette, mert nemcsak szava, hanem személyes haszna ellen is cselekedett. XXIII. János pápa szökésekor már is szemére vetette, hogy pártolja az eretneket. Nem a zsinat, hanem Ferdinánd aragoniai király írta a római királynak, hogy eretnek nem tarthat számot kegyelemre és jóhiszeműségre. 1415. jún. 5-én kezdődött Husz kihallgatása. Az eredmény már előbb előrelátható volt, mert a zsinat elítélte Wycliffe tanát. Június 7-én a király felszólította Huszt, vesse magát alá, vonja vissza elítélt tanait, akkor csak vezekelnie kell; különben meg nem mentheti. Husz nem engedett. Mikor azt a tant védte, hogy a halálos bűnben leledző nem lehet király, még Zsigmondot is maga ellen fordította. Még mindig azt követelte ugyan, hogy Husz ha — a legendyhebb formában is — megtagadja tanait, nyerjen kegyelmet, csak hogy ne mehessen többé vissza Csehországba, de egyttal azt is kijelentette, hogy makacssága esetén halál vár reá. A reformátor állhatatos maradt s a conciliumtól a legfőbb bíróhoz, Krisztushoz appellált. Könyvei elégetése nem rettentette meg. Elhatározta, hogy meghal tanáért és ezt meg is írta a prágai egyetemnek. Júl. 6-án a zsinat elítélte, elhatározta, hogy »elpusztítja a bűnös testet«. Husz most sem tagadta meg magát. Védekezett, menedéklevelére hivatkozott, mire a király elpirult és ártatlanságát bizonyította. Átadták a világi karnak és még aznap máglyán égették meg. Egy évvel később tanítványát, Prágai Jeromost is elégetette a concilium.

De az egyház dogmatikus egysége, melyet a zsinat e szigorú ítéletével el akart érni, még sem állott helyre. A csehek bosszut esküdtek, nyilvánosan elszakadtak az egyháztól és a kelyhet választották jelvényül. Husz ugyan nem támadta meg az urvaesorának egyházi formáját, de követői már a világiak részére is követelték a kelyhet. Mások már egészen el akartak törölni minden egyházi rendet és nemcsak vagyonközösségben, hanem nőközösségben is éltek (Adamiták). Ziska János lovagban erőskezü vezért, »Tabor« hegyén várat nyert a mozgalom. Vencel király, ki mégis meg akarta akadályozni a teljes forradalmat, 1419-ben meghalt. Trónjának öccse, a római és magyar király volt örököse, az, ki királyi szava ellenére vértanuvá avatta Huszt. Mégis készek lettek volna őt elfogadni urokul, ha megengedi az újítóknak vallásuk szabad gyakorlását és terjesztését. Zsigmond ennek a feltételnek elfogadása nélkül is elég erősnek tartotta magát trónja megvédésére. Nemcsak magyar és német birodalmi erejébe, és az egész keresztyénség támogatásába bízott, hanem a cseh birodalom melléktartományaiban, Sziléziában és Morvában, még túlnyomó és

magában Csehországban is még elég számos katolikusokban is. Így kezdődött meg a nagy vallásháború.

Zsigmond 1420. tavaszán keresztesháborút vezetett saját országa ellen. E híre a taboriták megkezdtek a katolikus templomok pusztítását és a papság üldözését, a mérsékeltbb kelyhesek ellenben most is felajánlották a hódolást, ha megengedik nekik a kehely használatát. A kereszteshad vezére nem engedhetett és ostrom alá fogta Prága városát. Ziska János azonban fölmentette a várost és kivonulásra kényszerítette a német és magyar hadakat. Zsigmond megkoronáztatta ugyan magát, de nem ismerték el királynak, hanem előbb Jagello lengyel királyt, aztán öccsét, Vitoldot hívták meg. Azóta évről-évre megindult a keresztesháború a csehek ellen, de a fényes német és magyar lovagságot mindig szétosztották a fanatizált, vitéz és jól vezetett cseh parasztok, előbb Ziska, majd ennek halála után Prokop alatt. 1428-ban a Ziska halálát sirató »árvák« már Magyarországra is betörttek és itt megfészkeltek magokat. Csehországban ezalatt megindították a kelyhesek a békealkut az 1431-ben összegyűlő baseli zsinattal. Miután az több követelésüket teljesítette és megengedte a világiaknak a kehely használatát, nemcsak elismerték a zsinatot, hanem túlzó honfitársaik ellen is fordultak. Ők verték le a taboritákat és árvákat és, véget vetve a szociális forradalomnak, elismerték Zsigmond királyságát. A hontalan legyőzöttek pedig nagyrészt a magyar felföld váraiban húzták meg magokat és az egész országrészt pusztítással és rablással fenyegették. Nógrád, Gömör, Zólyom régi templomain még ma is sok kehely hirdeti a husziták emlékét. Ezek a cseh rablók pedig hadi tapasztalásukkal és új, merész taktikájukkal igen fontos elemévé váltak a Hunyadiak alatt kifejlődő hadi tudománynak.

[128. ábra. Huszita nemes fegyverzet.

Ezek a huszita háborúk és pusztítások, valamint az egyre növekedő török veszély kényszerítették Zsigmondot a már meg nem felelő honvédelmi rendszer megváltoztatására és egy újnak szervezésére. Olaszországi útjából, midőn a császári korona felvétele végett Rómához közeledett, küldte haza tervét Sienából, hogy azt az ország tanácsa a megyékkel megvitattassa és aztán az országgyűléssel is elfogadtassa. Abból indul ki, hogy régi magyar szokás szerint mindenki jövedelmeivel is köteles hozzájárulni a védelmi harkoz. Ez áll az összes egyházi és világi birtokosokra nézve. Kitűnt azonban, hogy ez az álta-

lános felkelés nem sokat ért. Mert sokan szegénységük és aggkoruk miatt inkább bottal mint fegyverrel jöttek, és inkább koldultak mint hadakoztak. Gondoskodni kell tehát, hogy legalább ívvel jöjjenek. Kell tehát, hogy minden megye, tehetsége szerint, bizonyos számú íjászokat állítson. E terhet pedig az öregek, özvegyek, árvák, szegények megkímélésére a birtokos nemesek arányosan viseljék. A birtokos nemesekre, tehetségük szerint, kirója a megye az íjászok számát és lajstromot vezet róluk. Ezek mind, régi szokás szerint, a megyei ispán vezetése alatt indulnak a harcba. Gondoskodni kell arról is, mit Zsigmond már 1427-iki, Brassóban kelt rendeletében szigorúan megparancsolt, hogy a táborba szállók útközben ne pusztítsanak, raboljanak.

A királynak vagy másoknak zsoldjában és szolgálatában álló nemesek birtokaik után csakúgy kötelesek hozzájárulni a hadviselés terheihez mint mások. Egy-egy lándzsáért és íjért (azaz zsold fejében) átlag egy aranyat lehet számítani. Fizetés céljából a só ára az legyen, mint Nagy Lajos korában. Mázsája egy arany; épp úgy lehessen eladni fontszám és súly szerint, hogy a kir. jövedelem ne csökkenjen. A királyi sótól pedig senki se szedhessen vámot. Mindenki köteles pontosan megjelenni a kitűzött helyen, különben a király tetszése szerint büntetheti; éppúgy senki se távozhassék el a seregtől, idő előtt, engedelem nélkül.

Remélhetőleg a huszita háború megszűnik; a baseli zsinat létrehozza a békét. Akkor keresztes hadjáratot lehet majd intézni a török ellen, a király vezetése alatt. Mindenesetre a király visszajöveteléig készítsék elő az íjászokat, hogy legalább Nagyszombatot lehessen visszavenni a huszitáktól. Rendelkezni kell az ott lakó parasztokkal is, hogy az ostromhoz szükséges munkákat elvégezzék. A megyékben pedig szabadon nyilvánítsa mindenki véleményét a tervről és birság terhe alatt köteles a közgyűlésen megjelenni, aztán válasszanak alkalmas férfiakat, de ne csak a hatalmasok közül, kik az országgyűlésen világosítsák azután fel az országnagyokat és együtt határozzanak velök. Minden nemes csak a maga megyéjében nyilatkozhatik és szavazhat. Különben az egészet a király az ország községére bízza. A birodalomhoz tartozónak kell tekinteni mindazt, mi Nagy Lajos korában hozzátartozott. Ezt ki kell mondani és meg kell állapítani, hogy az országos sereg e tartományok visszahódításáért is köteles harcolni.

Az ország legnagyobb része a török ellen van beállítva. Pozsony vára védelmére a veszprémi és győri püspökök, a pannonhalmi apát és a Héderváryak küldenek lándzsásokat. Itt tehát nem íjászokra, hanem nehéz lovasokra van szükség. Az ország többi hadi erejét az esztergomi érsekséggel a király személyes vezetése alatt a husziták ellen mozgósítják.

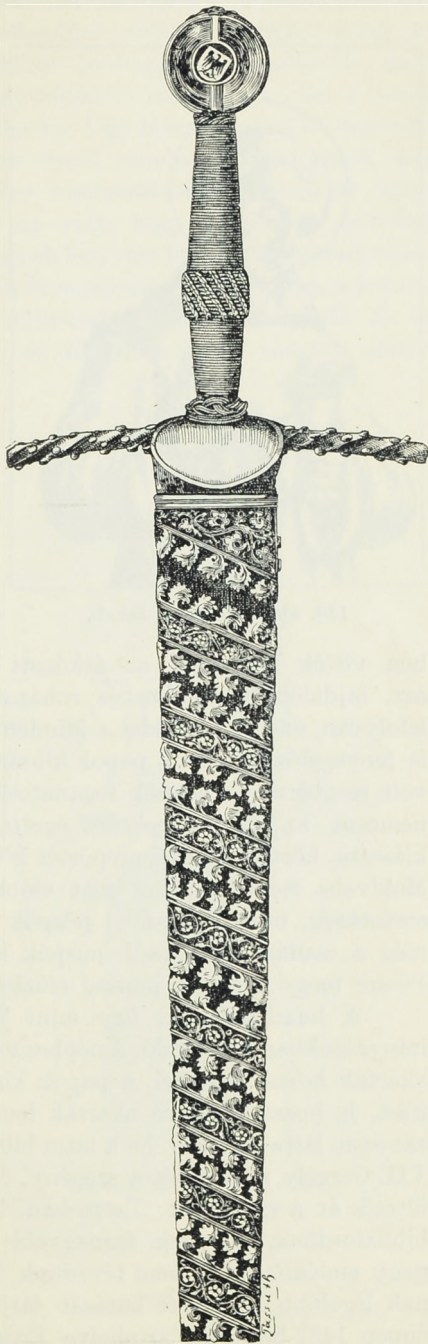
Egy adat szerint minden egyes királyi dandár 1000 lovasból állott, de a király személyét 4000 lovas kísérte, a despota hadi ereje 8000 lovasból. Dalmácia, Horvát-Tótországok és Bosznia kilencezeret fegyvereztek fel, a moldvai vajda 10.000-et, a szászok és székelyek 4000-et, az erdélyi nemesség 3000-et. Ezek mind könnyű lovasok voltak és az volt a megyék kiállította dandárok legénysége is. A megyék közül Bihar és Zala állít legtöbbet, 600-at, Somogy, Baranya, Bács 5—500, a többi 2—300-at, a kisebbek 100-at. Máramaros csak 50-et.

Mosony 25-öt. A főpapok közül az esztergomi érsek és az egri püspök 2—2 dandárt állítanak; a főurak közül csupán Stibor állít annyit. A városok pénzt adtak zsoldosok fizetésére. Buda városa 10 lándzsás fizetésére egy évre 1680 aranyat fizet, Székesfejérvár 10 íjász fizetésére ez összeg negyedét, 420 aranyat. A lándzsás tehát 14 arany hópénzt kapott, a könnyű lovas, kire akkor ragadt rá a huszár név, $3\frac{1}{2}$ aranyat.

Ezen az alapon jött létre az 1435-i törvény, melyet a király maga hirdet ki anélkül, hogy megemlékezett volna a rendekről, akik azt, mint láttuk, előkészítették. E szerint a honvédelem kötelessége első sorban a királyra hárul. Ha a »császári« hadak ereje — Zsigmondot 1433-ban császárrá koronázta IV. Eugen pápa — erre nem látszik elegendőnek, akkor az illető országrészek főpapjai, a megállapított felosztás szerint, szintúgy az ispánok, a királyi zászló alatt, továbbá a bárók, előkelők és nemesek kötelesek hadba szállani. Minden 100 jobbágy után 3 íjászt állítanak ki, legalább ívvel, tegezettel, karddal és kopjával felszerelve. Ha egy nemesnek nincs 33 jobbágya, többen állanak össze. A birtoktalan nemesek személyesen kötelesek harcba menni és pedig azok, kiknek nincs uruk, a megyei ispánnal. A megfelelő lajstromot a megyék készítik. A hadkötelesnek javait, ha elmarad, késik vagy engedelem nélkül távozik, lefoglalják. A hadba menők csak vizet, fát, fűvet kapnak ingyen a parasztoktól; minden egyebet meg kell fizetniök. Ha erőszakoskodnak, hatalmaskodás büntetésével sújtatnak.

A török és még inkább a huszita háborúk okozta pusztulás és szegény Magyarországot hadi alkotmánya gyökeres megváltoztatására bírja. A rendetlen, készületlen nemesi felkelés helyébe erős zsoldos katonaság lép. A nemes

129. ábra. Zsigmond kardja.

tényleg már megváltja a hadi kötelességet és így az ország erős sereget képes tartani, másrészt pedig a gazdálkodás háborítlan folyhat tovább háború idejében is. Ha hazánk ez úton megmarad : ha e törvényt végrehajtják, fejlődésünk egy nyomon jár a nyugoti államokéval.

130. ábra. Marchiai Jakab.

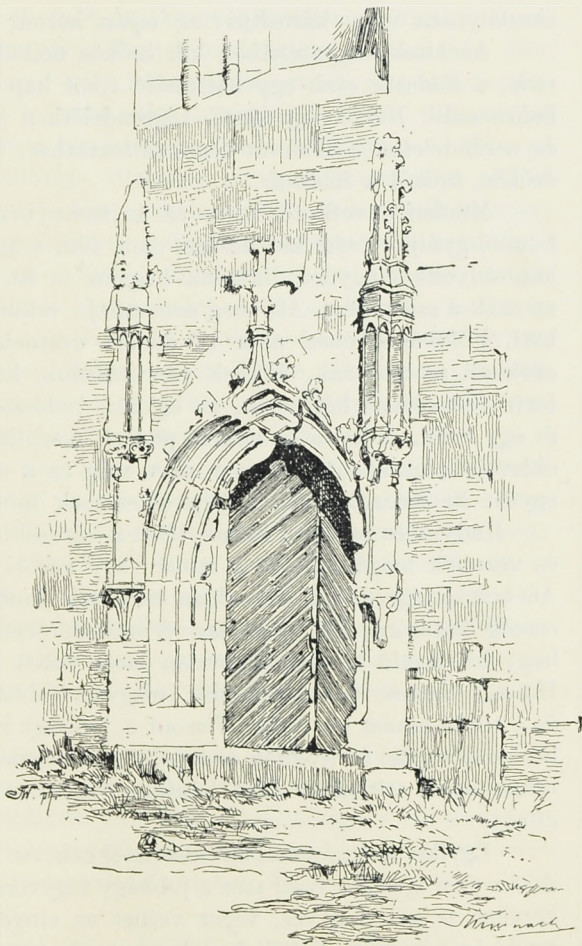
ben vitték magokkal az átkozott rejtekhelyekre Krisztus véré, úgy hogy azt, fájdalom! magukra és ruházatukra is kiöntötték, úgy hogy csizmáikon lefolyván, öntözte a földet.» Minden lehető megtesznek kiirtásukra, mert ők is fenyegetőztek már a papok kiirtásával. Marchiai Jakab ferencrendi vikárius volt megbízva az ellenök foganatosítandó inquisitio vezetésével. Jakab testvér nemcsak az élő eretnekeket égettette el, hanem a már holtak tetemét is kiásatta, köztük a bácsi prépostét is és máglyára küldette. De két kamenici pap Moldvába menekült, hol már előbb menedéket talált sok huszita. Onnét az eretnokség, mint az erdélyi püspök panaszkodik, áterjedt Erdélybe is. Kívüle még a csanádi és váradi püspök is meghívták az inquisitiót. Midőn Jakab Pécsre megy ismét, a papság elúzi és átokkal fenyegeti.

A huszitaságnak, úgy mint Wycliffe tanainak, ereje nagyrészt szociális irányzatukban keresendő. A néphez fordultak, az egyesembert közvetlen viszonyba akarták hozni Istennel, a papok kizárásával, és ezért a hit forrását, a szentírást, is hozzáférhetővé akarták tenni a népre nézve. A középkori egyház még azt sem látta szívesen, ha a latin bibliát forgatják, sok abban a homályos, mint VII. Gergely írja. Ezek a szegény, Moldvába üzött papok ellenben magyarra ültetik át a szentírást. Tatrosban, Moldvában készült az első teljes magyar bibliafordítás, melynek legnagyobb része meg is maradt és nyelvünk első nagy emléke. Talán nem tévedünk, hogy a huszitaság e demokratikus irányának legalább közvetett hatását látjuk az első jobbagylázadásban is, melynek éppen 1437-ben volt színhelye Erdély és a vele szomszédos tisztántúli vidék. Igaz, hogy a helyi okok sem hiányoztak e mozgalom kitörésére.

De nemcsak katonai, hanem szellemi tekintetben is új eszméket szül a huszita befolyás. A huszita tanok is elterjedtek, bár a király és a főpapok kezdettől fogva mindent elkövettek elszigetelésükre. A felvidéken ugyan rablásaikkal inkább elriasztották a népet, hanem a déli vidéken, hol más eretnokségek készítették elő részökre a talajt és honnét sokan mentek a prágai egyetemre, kétségtelen nagy mozgalmat idéztek elő. A kalocsai káptalannak 1436 novemberben kelt jelentése arról értesít, hogy elfogtak sok eretneket, ki erdőkben, malmokban, a hegyek barlangjaiban profanálta az oltári szentséget. »Ezek belül szurokkal bélelt, nyakukról lelógó erszények-

Erdélyben későbbi a kultura, a telepedés mint Magyarországon és az oláh pásztorok úgyszólván mindig megmaradtak nomádoknak. A földesuraknak sokkal nehezebb itt jobbágyaikat állandóan telkükhöz fűzni mint az anyaországban. Zsombori János 1396 körül jobbágyaitól rendkívüli adót követel, hogy adósságait kifizethesse: ügyvédjének meghagyja, ha e teher miatt jobbágyai el akarnának költözni, ne engedje. Ugy látszik, sokan itt hagyták, mert nemsokára felszólíttatja őket, jöjjenek vissza, mindent megad nekik, mit jómódon megadhat. A jobbágyok erőszakos visszatartása különben az egész országban dívott. A másik nagy sérelem az volt, hogy a dézsmát pénzben követelték. 1437-ben a magyar és oláh jobbágyok fegyvert fogtak földesuraik ellen, nyílt csatában megverekedtek velök és aztán ünnepélyesen megbékélve, a kolozsmonostori konvent előtt hiteles oklevelet állítottak ki az egész ügyről. Ez az oklevél legteljesebben mutatja a jobbágy és földesura közti viszony akkori állását. El van mondva ebben (1437. július 6.), hogy Lépes György erdélyi püspök három éven át nem akarta beszedni a dézsmát, mert igen rossz, csekély értékű volt a pénz, most pedig egyszerre bekövetelte mind, súlyos, nagy pénzben. Mivel nem fizethették, egyházi tilalom alá vetették a magyar jobbágyokat, úgy hogy nem szolgáltatták ki nekik az oltári szentséget és halottaikat nem temethették el szentelt földben, de még házasságot sem köthettek a kath. egyház szerint. Másrészt a földesurak nem engedték meg nekik a szabad költözést, hanem elvették minden ruhájukat, megfosztották minden jogtól és elviselhetetlen terhekké sanyargatták őket. Ezért a szent királyok adta szabadságuk visszaszerzésére és a terhek alól való szabadulásra, érett tanács után, összegyűltek Bábolna hegyén, Alparét község határában és nagyságos Csáky László vajdához követeket küldtek kéréseik előadására. A vajda azonban el

131. ábra. Részlet a kolozsmonostori kápolnától.

fogatta, levágatta és felkoncoltatta küldötteiket és az alvajdával és a székely ispánokkal együtt haddal támadtatta meg őket. E harcban mindkét részről sokan elesetek, de aztán Isten irgalmából létre jön köztük a megegyezés, melynek első pontja a kölcsönös bűnbocsánat. A parasztok kijelentik, hogy semmikép nem akarják sérteni Isten, az egyház, a szent korona és Zsigmond király jogait, hanem csak fenn akarják tartani minden visszaélés ellen a szent királyoktól eredő szabadságaikat. Nem is akarnak sem most, sem később az egyházi és világi urak ellen fellázadni.

Dézsma fejében 20 kepe után egy arannyal, vagy annak megfelelő száz dénárral, tartoznak. Ezt tehát jó pénzben fizetik. Kilencedet gabona és bor után nem fizetnek, csak a más földjét művelő fizet hegyvámot vagy földbért.

Mivel minden erőszakos elnyomás abból ered, hogy a lakosokat szabadon elköltözni nem engedik, elhatározták, hogy minden szabad állapotú ember szabadon, bizton mehessen, hová neki tetszik. Ha pedig a nemese ebben megakadályozza vagy károsítja: az ispán három márkányi birsággal sújtsa.

Azoknak hagyatékából, kik örökös nélkül haltak meg, de özvegyük maradt, a földesúr csak egy harmadfű tinót kap; a többi az özvegyre és atyafiakra száll. Ha özvegy sincs, végrendeletben jelölhessék meg, kik örököljenek és a rendeleten a földesúr nem változtathat. Csak ha nincs végrendelet, sem örökös, örököl a földesúr.

Minden következő évben az úr mennybemenetelének napja előtt minden faluból gyűljön össze két hiteles, okos vén, a mostani vagy később választandó kapitányokkal együtt, Bábolna hegyén és itt tudakolják meg: megtartják-e az urak a szerződést. Aki meg nem tartja, esküszegő és a többi nemes nem védheti. Földbér fejében csak 10 dénárt fizetnek Sz. István napján. Ajándék: azoknak az uraknak, kiknek van malmuk, karácsonykor 1 mérő zab és két torta, husvétkor két torta, az egyház védőszentje ünnepén szintén két torta és egy tyúk. A jogok és terhek pontos megállapítására megkeresik Sz. István oklevelét; ha azonban ebben nincs meg ez a megállapítás, közös egyetértéssel együtt határozzák meg, mikép élhessenek mindenkor békében.

Hadviselés esetén a hadak télen a városokban, nyáron a mezőn táboroznak és vezetőik megállapítják a falusi vagy városi bírákkal az élelmiszerek árát. Az országnagyok, kik állandóan tartanak dandárt, oly kémekeket küldjenek az ország határára, kik pontosan értesítsék őket az ellenség jöveteléről, azért hogy hiábavaló módon, alaptalan hírek miatt ne zavarják az ország lakosait. Ha egy nemes erőszakoskodik, megveri jobbágját vagy vért ont, hitszegő, és a többi nemes ne védje. Viszont a jobbágy is fejét és javait veszti, ha fellázad. A vajda, az ispánok és mások ne merjenek bármiben is a parasztok kapitányai ellen véteni és őket bántani, különben senkinek sem szabad őket segíteni.

Egyike a legfontosabb kísérleteknek és lehetőségeknek történetünkben. A törvény igénybe veszi már a jobbágy fegyveres erejét is, és az, mihelyt annak kezében is van fegyver, véget vethet az elnyomásnak és megalakulhat mint rend. Az évi gyűlés a bábolnai hegyen a huszita Taborra emlékeztet. Sz. István oklevelének követelése mutatja, hogy a parasztság szintúgy az első keresztyén

uralkodóra akarja visszavezetni jogát, mint a nemes az aranybullában, épp olyan naiv és kegyeletes történeti tudatlansággal.

De a parasztból még sem vált rend. Szervezete csakhamar megbomlott. Fegyverrel leverték, vezetőit kivégezték. Állandó és nagy következtetésű intézmény ellenben, hogy éppen a paraszt ellen szövetségre lépnek egymással a nemes, a székely és szász és így alapját vetik meg Erdély politikai önállóságának (1437. szept. 16.).

Ez utolsó alkotással, mely Magyarország legkülönállóbb és legsajátosabb autonómiájának, Erdélyországnak lett alapvetője és a mely egyaránt tette lehetővé az egész birodalom erkölcsi egyesítését a Hunyadiak alatt, mint szétbomlását a török korban, fejeződik be Zsigmondnak félszázados, mélyenjáró belső változásokban és külső eseményekben egyaránt gazdag kora.

Egy hosszú élet végén, sok, részben maga okozta viszontagság után, Zsigmond mindazt elérte, miről fiatal éveinek nagyravágásában ábrándozott. Római császár volt, Csehországnak 1436 óta koronás és elismert királya és, mi tán legnehezebb feladatnak bizonyult, Magyarországnak is tiszteletben álló, törvényes uralkodója. Kétségtelenül nőtt feladataival, emelkedett méltóságai-val. Ha lelki emelkedettségre nem is jutott soha, az aggkor, a hosszú tapasztalás, külső megjelenésének hatása mégis biztosította részére a hódolatot. Mint az egyház külső egységének helyreállítója, általános történeti szerepet is töltött be. Nálunk inkább kezdeményező mint alkotó, inkább külső rokonszenvet vívott ki magának mint belső együttérzésen alapuló szeretetet. Ha fiatal korában nálunk nézték idegennek, római király korában meg a németek vették tőle rossz néven Magyarország iránti előszeretetét. 1429-ben Pozsonyba hívta a birodalmi gyűlést, úgy mint Lajos Kassára a lengyeleket. Kevesen jöttek, azok is tiltakoztak ideidézésük ellen. Zsigmond azt felelte: ha választania kell, Magyarországot választja; itt lesz mindig kenyere, bora elegendő. A császárság már csak méltóság volt, a magyar királyság még igazi hatalom.

Szép, erős testalkatú volt; nagy ellentálló erejű. Midőn 1404-ben Znaim városát ostromolta, azt hitték, hogy megmérgezték. A Bécsből küldött orvos, »egy goromba sváb«, lábainál fogva akasztatta fel Zsigmondot, úgy hogy melle párnán nyugodott és így maradt 24 óráig. Azt hitték belehal, de az orvos azt mondta: úgy folyik ki belőle a méreg. Znaimban halt meg 1437 december 9-én, mikor Prágából hazautazott Pozsonyba. Elrendelte, hogy néhány napig hagyják temetetlen: lássa mindenki, hogy meghalt a világ ura. A nyughatatlan császárt a magyar föld fogadta be. Nagyváradon temették el Sz. László lábainál.

Családi élete a lehető legszerencsétlenebb volt. Nejét, Borbálát méltán festették Vénusznak. A király hosszú távolléte alatt oly botránysosan viselkedett, hogy száműzte Váradra, hol a királyné pizokban, szegénységben élt leányával Erzsébettel. Később azonban leányára való tekintettel megbocsátott neki Zsigmond, de a szenvedélyes, amellet ármányos asszonyban, igazi Cilley-vérben, többé nem bízott.

Még Prágában megparancsolta, hogy halálakor fogják el Borbálát, kit a magyar »Ekebontó«-nak nevezett, nehogy bajt okozzon leányának.

Az örökösödés biztosítva volt. Erzsébet királyné 1421-ben nőül vette Albert osztrák herceg. Nem kellett gyermek- és asszonyuralomtól tartani, mint Nagy Lajos leányának trónrajutásakor. A Luxemburgok, kiknek császári ága Zsigmonddal kihalt, birtokaikkal együtt történeti szerepüket is a Habsburgokra hagyták. Rudolf herceg 1365-i terve megvalósult. Unokája már egyesíti a magyar, cseh és osztrák koronákat. A magyar urak 1437 december 18-án megválasztották királyuknak és »térdelve kérték«, fogadja el ezt a méltóságot. A koronázás 1438 újév napján ment végbe Székesfejérvárott nagy ünneppel és minden szertartás megőrzésével. Albertet az esztergomi prímás, Pálóczi György, koronázta meg Sz. István koronájával, Erzsébet királynét Rozgonyi Simon veszprémi püspök kente fel és koronázta meg a prímás beleegyezésével, ki azonban erre nézve is fenntartotta jövőre egyháza jogát. Koronázási díjul Drégelynek oly híressé válandó várát kapta a prímás. Nemsokára, márciusban, a német választók is megválasztották Albertet római királynak. Albert magyar királlyá választásának egyik feltétele az volt, hogy csak az ország beleegyezésével fogadhassa el a római koronát. A baseli zsinat felszólítására azonban engedtek a magyarok. Csehországban is megkoronázták még az évben, noha a taboriták most is ellenállottak és a régi ellenséget, ki Zsigmonddal együtt annyit küzdött ellenök, soha sem akarták elismerni.

Az osztrák hercegnek, kit tapasztalata, bölcs mérséklete, magyarul tudása is ajánlott, egyszerre ölébe hull, ami után ipjának félszázadon át kellett fáradnia. Helyzete Magyarországon is más mint Zsigmondé volt. Ő nem mint szerencsevadász, mint a királynő férje csúszott be az uralomba, hanem maga a hatalommal felruházott választott és koronás király. Neje jogát, mint örökösét, azért elismeri ő is, az ország is, ő »a birodalom igaz örököse«, de ha volt is pártja, Albert azt is a maga részére tudta nyerni. Politikailag más, mert ő már megkoronázásakor egy más hatalmas országnak fejedelme. Koronázásakor bécsi polgárokat is lovagokká ütött. Mégis ez az ország előtte az első; ennek szenteli magát főképp, még akkor is, mikor már római király. Igaz, hogy rövid volt uralkodása, de annak legnagyobb részét itthon töltötte.

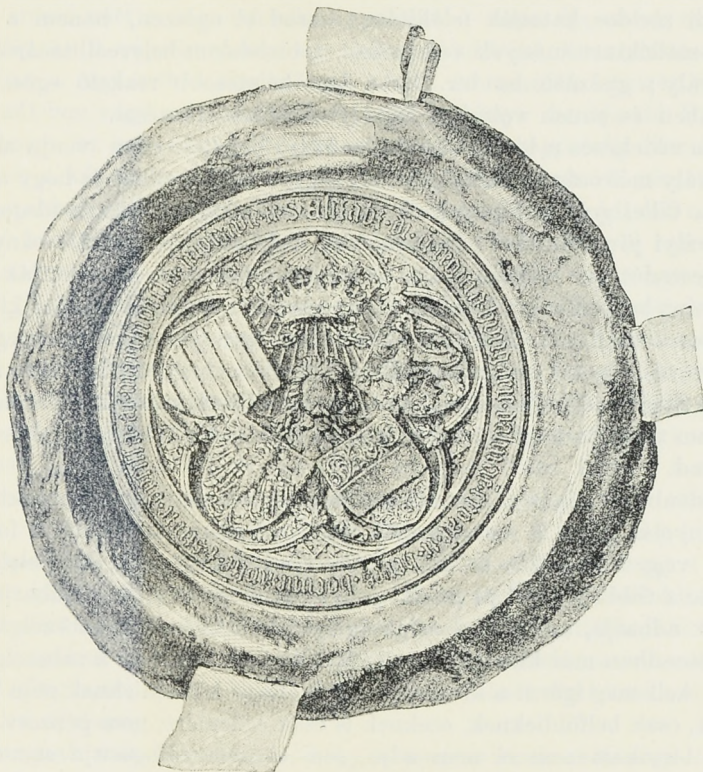
Magyarországnak ekkor a török veszedelem miatt volt szüksége erős királyra. Mialatt Albert távol volt, 1438-ban, a török a belső harcok folytán már amúgy is elgyöngült Erdélyt pusztította el. A nemesség nem harcolt; sem a régi, sem az új törvény nem birta azt kimozdítani tétlenségéből. Mikor Losonczy Dezső vajda az ellenség ellen vezette dandárát és kiverte az országból, a Báthoryak otthon maradtak. A vajda a törvény értelmében lefoglalta birtokaikat, de a királyné, Albert helytartója, visszaadatta azokat s így szentesítette a legfőbb nemesi köteletség megsértését. Az elégedetlenség a király iránt egyre terjedt. Országgyűlést kellett összehívnia a zavart közrend helyreállítására és a török elleni nagy háború előkészítésére.

Ez az országgyűlés egyike a legnevezetesebbeknek történetünkben. Határozatait az a körülmény sugalta, hogy, történetünkben először, valóban idegen a király. A királyi hatalom törvényes és rendszeres korlátozása, azóta törvénykönyvünk legfőbb tartalma, az idegen uralom iránti bizalmatlanság természetes következése, itt veszi kezdetét. A nemesek Lajos király adta szabadságait

követelik, melyeket azóta sokféleképp megsértettek. »Reformációt« követelnek, a régi állapotok teljes visszaállítását, és ezt a király meg is igéri. Mint az aranybullában, mint egyáltalában az egész középkori egyházi és világi törvényhozásban, szükség volt a történeti alapnak látszatára, hogy újításokat lehessen becikkelyeztetni.

Mindjárt az első cikk hibásan hivatkozik a régi, visszaállítandó szokásra. »A királyi felség, minthogy a nádor a rendeknek a király részéről és a királynak a rendek részéről köteles ítéletet és igazságot szolgáltatni, őt a főpapok, bárók

132. ábra. Erzsébet királynő pecsétje.

és nemesek egyező akaratával válassza, amint ezt az ország régi szokása megköveteli.« A nádort mindaddig a király maga nevezte ki és erre még később is van eset. Az akkori nádort, Héderváry Lőrincet, Zsigmond Prágában nevezte ki 1437-ben. Oklevelében megemlíti érdemeit, hozzátéve, hogy azokat maga tapasztalásából és nem a mások előadásából ismeri. Mindegy, a legfőbb királyi tisztségnek országossá válása nem mehetett végbe történeti alap nélkül. A változtatásra különösen azért volt szükség, mert a távollevő királynak, mint azt Zsigmond is kifejezi, a nádor a törvényes helyettese. E törvény a rendi gyűlés hatáskörét rendkívül kiszélesíti. Már nemcsak ellenőrzi a kormányt; már nemcsak azt viheti keresztül, hogy a király egy népszerűtlen nádor helyett

mást nevezzen ki, mire már az 1231. aranybulla is megadja neki a jogot, hanem egyenesen is befolyt a kormány alakítására.

Sokkal károsabb az országra nézve a nemesi hadi kötelesség megszorítása. Mindaddig míg a zsoldosok ellen tudnak állani az ellenségnek, a közfelkelést nem hirdetik ki. Ha pedig mégis szükség lenne a közfelkelés hirdetésére, a birodalom nemeseit akarattuk ellenére ne vezessék túl az ország határain sehol sem, mert ez ellenkezik régi szabadságukkal. Még az egyháziak se adózzanak, hanem hadakozzanak »régi szokás szerint«. Úgyszólván inkább védekeznek a király katonái mint a török ellen. Nemcsak a felkelésnek megváltása, rendi zsoldos katonák felállítása marad el egészen, hanem a nemesség lemond a melléktartományok védelméről, a birodalom helyreállításáról is. Védje meg a király; győzzön ha bír. Ez a legtökéletesebb reakció egész törvénykönyvünkben és ennek voltak a legsúlyosabb következményei.

Ez a védekezés a király képviselte külső befolyás ellen vonja maga után, hogy a király méltóságot, tisztséget csak magyaroknak adhat és hogy a királyné, a despota, Cillei gróf, a főpapok és bárók sem alkalmazhatnak idegeneket. De még a királyi jövedelmeket: harmincadot, telekadót, sókamrát, bányát, pénzverőt, nyestadót, az oláhok nyájai után járó ötvenedet se adhatják árendába másnak mint belföldinek. A telekadó, nyestadó és ötvened a Lajos király korabeli állapotra száll alá. Külföldi kereskedők nem járhatják be az egész országot adás-vevés végett; csak a Nagy Lajos idejében megjelölt helyekre mehetnek. A reakció Zsigmond kereskedelmi és honvédelmi intézkedéseit egyaránt elmossa. A pénz nem változtatható a rendek tanácsa nélkül. Külföldi pénzt és sót behozni nem szabad.

Mindenben világos a szándékos visszatérés a barbár állapotokhoz és így a zsákmányolás jogát is szabályozzák, akár a vezérek korában. A fogoly hadvezéreket vagy előkelőket át kell ugyan adni a királynak, megfelelő ajándék fejében, de a többi foglyot és prédát mindenki megtarthatja, eladhatja, vagy az egyháznak adhatja, az örökös szolgaság igájába. Az örökös rabszolgaság, mely a XIV. században már kihalóban volt, újra feléled, szintúgy a rabszolgavásár is.

Meg kell még ígérni a királynak azt is, hogy külföldieknek nem ad birtokadományt, csak belföldieknek, ezeknek is csak érdemért, nem pénzért. A korona jogait és birtokait sem el nem adja, sem el nem zálogosítja semmi módon. Az aranybulla korára emlékeztet, hogy a király hivatlanul nem lehet vendégségbe és sem egyházi, sem világi személyektől nem kívánhat sem élelmet, sem fuvart, a maga, küldöttei és cselédjei részére. Ezek adása csak »kártékony régi szokás«. A királynak azt is meg kell ígérni, hogy az országban lakik »a többi király módjára«. Egyetlen egy jogot hagynak meg a királynak és azt kétszer is megismétlik: világi tisztséget a honfiak közül annak adhat, kinek akar.

Még a jövőre is kiterjed a bizalmatlanság. Minthogy Albertnek nincs fia, leánygyermekai házassága útján ismét idegen fejedelemlre száll az ország. Ezért megígértetik a királlyal, hogy leányait csak a magyar rendek tanácsával adja férjhez. Minthogy a cikkben rokonait és többi királyságát és országát is megemlíti a tanácsadók között: ez az első törvényes közös ügye Magyar-, Cseh- és Osztrákországoknak.

Ha még hozzá vesszük, hogy nemest elfogni nem szabad, ha csak halálos ítéletet nem hoztak ellene, látjuk, hogy ez a törvény tökéletes kodexe a rendi kiváltságnak, még pedig a királyi és az állami hatalom rovására. Albert volt első uralkodónk a Habsburgházból és törvénykönyve mintegy kistükre négyszázados törvényhozásunknak. Mikor idegen befolyástól félve megszorítják a királyi hatalmat, ellenében nem annyira a nemzeti államot szervezik, mint a nemesi szabadságot és féktelenséget. A parasztokkal mindjárt Zsigmond halála után végeztek. A nemesi fegyver győz, a népet a régi iga alá vetették. Nem volt többé magyar »Szent hegy« Bábolnán.

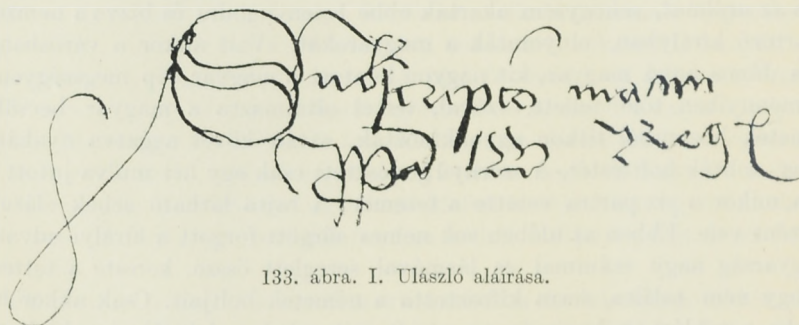
Mily erőssé nőtt a németek elleni gyűlölet — talán épp azért, mert német volt a király — a népszenvédeley egy szörnyű kitörése bizonyította Budán. A fővárosban a régi szokás szerint csak német származású lehetett bíró; legalább az 1421-ben vagy még később befejezett jogkönyv ezt írja elő. Úgy látszik azonban, hogy az azóta nagyon megsaporodott magyarság keresztülvitte e tisztségnek a két nemzet közt évenként való váltakozását. A németek, megszokva az uralmat, sehogysem akartak ebbe belenyugodni és bízva a nemzetükhöz tartozó királyban, elnyomták a magyarokat. »Volt akkor a városban egy Eötvös János nevű magyar, kit nagyon bántott a magyar nép megszegényítése és, a mennyiben tőle tellett, szóval, tettel oltalmazta a magyar becsületet. A németek bosszúból titkon agyonkínózták, aztán követ aggatva nyakába, a Dunába dobták holttestét. A szörnyű gonosztett csak egy hét múlva jutott napvilágra, mikor a víz partra vetette a tetemet. A rajta látható sebek elárulták, mi történt vele. Ebben az időben sok nemes sürgött-forgott a királyi udvarban. A magyarság nagy számmal és lármával sereglett össze, kereste a tettest és minthogy nem találta, sorra kifosztotta a németek boltjait. Csak akkor hagyták abba a rablást, mikor már nem volt mit rabolni. A király és a királyné az egész zavargás alatt nem mertek kimozdulni a várból.« Érdekes, hogy a gyűlölet mindig azon idegen nép ellen fordul, mely a királyhoz legközelebb áll. Már Nagy Lajos alatt a legistentelenebb népnek nevezik a lombardokat, kik uzsorával teleszívják magokat, mint a szivacs. Kis Károly megöletésekor az olaszok boltjait rabolták ki. Zsigmond alatt a csehek és németek, Albert alatt csakis a németek ellen fordul a népharag.

E haragnak volt következése, hogy a magyar urak nem engedték, hogy Albert német katonaságot hozzon be a török ellen. »Nem akarták, hogy a német itt erőre kapjon.« Ebből az a kötelességük eredt volna, hogy magok készüljenek mentől erősebben, de ez sem történt meg. Nem gondoskodtak élelemről, sem borról és mindössze 24.000 harcost vezettek a király táborába Murád 130.000 embere ellen. Mire Titel révéhez értek, a szultán elfoglalta Szendrő várát. A moesaras vidéken vérhas kezdte tizedelni a sereget és mikor, szintén régi szokás szerint, »Farkast« kiáltottak, szétfutott az egész tábor. Albert, ki meggyőződött, hogy senkibe sem bízhatik, nejébe legkevesébbé, betegen jött vissza. Bécsbe indult gyógyulni, de útközben Neszmélyben meghalt. Mint magyar királyt Fejérvárott temették el. Végredelelte azt bizonyítja, hogy birodalma további együttmaradását természetesnek és szükségesnek hitte. Ha fia születnék — neje családi eseményt várt — az Pozsonyban székeljen egy kormánytanáccsal,

melyben három a magyar, három a cseh, kettő az osztrák és egy Prága városa képviselője. Az egyes országok pedig nagykorúságáig magok válasszanak magoknak kormányzót.

Rendkívüli helyzet állott be. A kormányt az özvegy királyné vezette, ő rendelkezett, de nem mint uralkodó, hanem mint »törvényes örökös«. Az ország-tanács, melyben a királyi család rokonai, a Garayak és Cilleiek és a velők atyafiságban álló szerb despota, Brankovics György vitték a főszerepet, természetesen találta, hogy megvárja a királyné lebetegedését. Mert ha fiut szül, az a király. De a török veszedelem erélyes királyt követelt. E nézetnek tolmácsa az országnagyok közt Hunyadi Oláh János, szörényi bán. Albert király helyezte a már addig is nagy szolgálatokat tett férfit erre a véghelyre. Zsigmond a német rend lovagjait telepítette oda, mint IV. Béla Sz. János vitézeit. A törökök csakhamar végeztek velők. Mégis csak a magyarnak kellett megvédenie magát. Hunyadi szava döntött; elhatározták az országgyűlés egybehívását és király-

133. ábra. I. Ulászló aláírása.

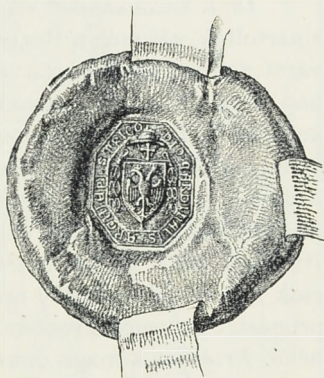
választást. Ez elhatározásban nyilatkozik meg először diadalmasan az ellenzék Zsigmond politikája ellen, mely egy pártról gondoskodott ugyan, de az országról nem. Ezzel együtt a német befolyás lerázása is döntő szempont. Ez pedig elsősorban lengyel királytól várható.

Magyar szokás szerint, kísérlet történt a törvényességnek a politikai célszerűséggel való megegyeztetésére. IV. Ulászló lengyel király még fiatal, nőtlen. Még Zsigmond idejében szó volt arról, hogy Albert idősebb leányát vegye nőül, de azt, éppen a politikai ellentét miatt, később egy szász herceghez adta férjhez anyja. Ha Ulászló nőül veszi most az özvegy királynét, nemcsak a dinasztikus gyűlölet szűnik meg, hanem az ország derék, kiváló királyt nyer és a lengyel és magyar hadierő épp úgy együtt működik a török, mint száz év előtt a tatár és litván ellen. Ezt a kétségtelenül célszerű megoldást az urak nagy kérésére elfogadta az özvegy is, igaz, hogy kellenül és csak azzal a fenntartással, hogy arra az esetre, ha mégis fiat szülne, eláll tőle. Az országgyűlés pedig igen tekintélyes urakból álló követséget küld a lengyel királyhoz, hogy válassza meg magyar királynak, ha elfogadja. A feltételek: az ország szabadságainak megerősítése; hadi szövetség a török ellen; az ország árulóinak — köztük Borbála királyné külön meg van nevezve — csak az urak beleegyezésével kegyelmezhet meg. Ulászló a feltételeket, miután azokat meghányta-vetette lengyel taná-

csosaival, Krakóban 1440 március 8-án elfogadta és megerősítette, mire őt a küldöttség magyar királynak választotta meg. Megígérte azt is, hogy a királyné akkor már megszületett fiának, Lászlónak, segítségére lesz a cseh és osztrák trón elfoglalásában, sőt, ha neki Erzsébettől nem lesz fia, neki biztosítja a magyar örökséget is.

Erzsébet, kinek férfias lelke visszariadt attól, hogy most egy nálánál sokkal fiatalabb legyen ura, ezalatt cselekedett. Komornája, Kottanner Ilona, a királyné megbízásából ellopta Visegrádból a szent koronát és átadta a királynénak. Mihelyt fia megszületett (febr. 22), gyorsan parancsot küldött a biztosoknak Krakóba, hogy ne végezzenek. Midőn mégis megválasztották Ulászlót és két főur a történeteket hírül vitte neki Komáromba, Erzsébet elfogatta őket, mint hűtleneket. Tudta, hogy nem áll egyedül. Az addig uralkodó pártra, mely éppen nem lehetett hajlandó befolyását másokkal megosztani, bizton számíthatott. A német befolyásnak és a dinasztikus érdeknek az osztrák hercegek, kik közt Fridriket már is megválasztották római királynak, voltak természetes támaszai. Figyelmet érdemel az is, hogy sokan a kis Árvánszületett Lászlót tartották az egyetlen törvényes örökösnek. A primást, Szécsy Dénest, ez a tekintet is vezette. Dunántúl és Szlavónia: a Cilleiek, Garayak, Ujlakyak és Széchyek révén az övé volt; hogy a felvidéket is megtarthassa, Giskra Jánost, a husziták egy vitéz vezérét küldte oda kapitánynak. Hogy formális joga is legyen, Székesfejérvárott pünkösöd napján meg is koronázták a három hónapos csecsemőt Sz. István koronájával. Gonosz nagy- bátyja, Cillei Ulrik mondta el helyette a koronázási esküt. A királyné pedig a koronázás után a korona üres tokját adta át Garay László visegrádi kapitánynak, ki, elég udvariasan, meg sem nézte mit kellene megőriznie.

134. ábra. Szécsi Dénés pecsétje.

Mikor Ulászló sereggel bejött, kijelentette, hogy a közte, Erzsébet és fia közt fennforgó kérdés eldöntése az országot illeti és menedéklevelet adott az ellenpártiaknak, az urak mind köréje gyűltek Budán, még azok is, kik csak az imént koronázták meg Lászlót. Még a Cilleiek is meghódoltak. Az egybegyűlt rendek »az ország közséje« érvénytelennek mondták ki László koronázását és Garay Lászlót csak a király személyes közbenlépése mentette meg, midőn kitudódott, hogy kezén elveszett a korona. Igaz magyar lelkesedéssel vállukra emelve mutatták be az urak az új királyt a népnek. Tömegesen, addig soha nem tapasztalt számban, kísérték el Székesfejérvárra is a koronázásra. Ott Szécsy Dénés koronázta meg, az egész szertartást pontosan megtartották. A király az eskü után lovagokat avatott fel, bíraskodott, mert az is királyi kötelesség és megtette a négy vágást a négy világtáj felé, megmutatandó, hogy minden veszély ellen oltalmazója leszen e birodalomnak. Csak éppen a szent korona hiányzott. Százharminc évvel előbb a korona interdictum alá helyezésével, hogy más

ne használhassa, oldották meg a bonyodalmat. Azóta a nemzet maga »képviseli« a birodalmat és e közjogi felfogásának itt érvényt is szerez. Ulászlót a Sz. István fejének ereklyetartójából vett arany koronával koronázták meg. »Tekintve, hogy az ország súlyos állapota, a pogányoknak és más ellenségeknek marása, nem tűr halasztást; tekintve főképp azt, hogy a király koronázása mindig az ország lakó-sainak akaratától függ és a korona hatékonysága és ereje az ő beleegyezésükön múlik, elhatározták, hogy Ulászló urat más koronával kell megkoronázni.« Forma miatt nem engedték veszélybe dönteni az országot. Együttal pedig a nemzet felségét állítják oda legfőbb tényezőnek, melynek még a koronát is alárendelték. Természetes, hogy saját jogaik biztosításáról sem feledkeztek meg. Történetileg nevezetes, hogy az új királynak nemcsak az aranybullát és Nagy Lajos törvényt kellett megerősítenie, hanem az 1298-iki törvényt is, amelyben a főurak elleni küzdelem mellett annyira előtérbe lép az ország befolyása a kormány alakítására is.

De a koronázással vége is volt az egyetértésnek. A primás és Garay ismét elpártoltak, sőt még a Rozgonyiak is hűtelenek; Erzsébetnek adják át Pozsony várát. Szinte napról-napra változik a helyzet, annyira megbízhatatlan a legtöbb főpap és főúr. Nagyjában azonban az az ország képe, minő annyszor volt az Árpádok korában I. Béla és Salamon ideje óta, és a német befolyáshoz hajló Nyugot áll szembe az ősi magyar Kelettel. Hogy még tökéletesebb legyen az analógia, Erzsébet nemcsak fia gyámjául nevezi ki Fridrik római királyt, hanem a koronát, több magyar várossal együtt, zálogul adja át neki. Háború váltakozott alkudozással. Hunyadi 1441. januárban Czikádornál Tolnamegyében legyőzte Garayt, kinek csak fegyverzete 100.000 aranyat ért és a Cilleiekkal is elbánt, a király pedig a primást birta megegyezésre. A pápai követ közbenjárásával létrejött végre a béke. Erzsébet a maga országrészét megtartja és fenntartja, elvben, fia jogát is. Ulászló pedig, mint elismert király, Albert és Erzsébet idősebb leányát veszi nőül. A király meg is látogatta a királynét Győrött és nagy örömmel hirdették a békét. De Erzsébet néhány nap múlva meghalt és, mivel Fridriknek most már személyes érdeke is követelte Magyarország megosztását, a kis László pártja anyjának halála után is együtt maradt.

Magyarország belső baját ugyancsak kiaknáztá Murád szultán. Brankovics és a bosnyák király meghódoltak neki, sőt a szerb despotát arra kényszerítette, hogy háremébe küldje a leányát. Magyar mezei sereg sehol nem állotta útját — az egymást öldöste — így 1440-ben hozzáfoghatott Belgrád ostromához. De a vár jól volt felszerelve; a védelemnél és támadásnál már aknák is szerepelnek és az őrség visszaverte a támadást. Igen fontos és üdvös elhatározása volt Ulászló királynak, hogy az egész déli határ védelmét Hunyadi Jánosra bizza, kit nemcsak Nándorfejérvár kapitányának tett meg, hanem a hiú és nagyravágyó Ujlaky Miklóssal együtt erdélyi vajdának is. Hunyadi így igazi őrgórfja lett az országnak és rendelkezett is a kellő eszközökkel, hogy vezéri tehetségét immár világtörténeti jelentőségében is kimutassa.

Az a nagy társadalmi forradalom, mely az államot képviselő királyi hatalmat mindenütt a hűbériség fölé kezdte emelni, oka is, okozata is volt a hadviselés átalakulásának. A város és a király, állandó nagy jövedelmek alapján,

állandó sereget tarthatott, jobban fegyelmezettet és gyakorlottabbat mint aminők a lovagok és csatlósai voltak. Nemcsak az angol íjászok verték meg a francia lovagokat, hanem az olasz condottierik is diadalmaskodtak a németeken, a svájci parasztok az osztrákokon, a husziták a németeken és magyarokon, a törökök mindezeneken. A nagy tannenbergi (grunwaldi) csatában, 1410, a lengyelek, tatárok, litvánok könnyű lovassága körülbelül úgy bánt el a német lovagrend páncélosaival, mint Bajazid Nikápolynál a burgundi lovagokkal. A háború már nem egy osztálynak volt foglalkozása, ékessége és ünnepe. Amint a nemzeti érzés, az állami egység tudata mind jobban áthatja a tömegeket, a tornához hasonló lovagi

nehézkés és terminusokhoz kötött háború helyébe a szabálytalan, de lelkes és nagy célokért folyó küzdelem lép. A katonaság demokratizálásában kiváló rész jutott az ágyunak, majd a XV. században már feltalált puskának is. Mindkettő technikai ügyességet követelő, kiválóan városi fegyver, arra hivatott, hogy egyaránt megdöntse a lovag vaspáncélját és várát. Az első modern nagy nemzeti háború hőse és vezére, Jeanne d'Arc, az orléansi szűz, egyuttal az első, ki tüzérségének köszönte diadalát. A cseh Tabor egy állandó nemzeti sereg, mely ősi paraszt fegyverekkel, buzogánnyal, csatacsillaggal veri le a lándzsát és

135. ábra. Hunyadi János.

kardot. Vezére Ziska, ki ott harcolt a győztesek közt a tannenbergi csatában, nemcsak a vad rohamot tervezi, melynek nem bir ellenállani a vértések élő bástyája, hanem megalkotja a modern mozgó várat, a szekértábor is.

Mindezen tanulságok visszatükröződnek Hunyadi János hadviselésében. Ő maga gyermekkorától fogva nemcsak harcol, hanem tapasztal is és felhasználja a nyert tanulságokat. Zsigmond kíséretében a husziták ellen is verekedett, a törökkel való harc élete feladata; talán Olaszországban is járt. A rendelkezésére álló erő nem nagy, de azt minőségileg a legmagasabb fokra emeli. Mint erdélyi vajdának és Belgrád kapitányának, bandériumain kívül a nemesi felkelés és a székelység követte zászlaját. Tudjuk, hogy a nemesi fegyver szükség esetén megtagadta a szolgálatot; a »generalis exercitus« fegyelmezetlenségével, gyakorlatlanságával, alkotmányosdi játékával, melyet a csatatéren sem szünt meg foly-

tatni, inkább nyűg mint igazi erő lehetett valódi hadvezér nélkül. De a zsoldosból, szegény hazátlan emberből, kinek a tábor vált honává, lehet elsőrangú katonát képezni. »A honát vesztett rác és cseh, a kalandra vágó német csak úgy megtalálta ideálját az erdélyi vajdában, mint a székely és a magyar.« Példája hőssé avatott mindenkit. A török százezerjeivel szemben nem állíthatott hasonló tömeget: katonái túlnyomó képzettsége és vezéri lángesze állította helyre az egyensúlyt és akasztotta meg a szultán diadalmenétét. Hadában egyaránt találunk páncélos és könnyű lovast, gyalog puskást és ágyut és a szekérvárat ő honosítja meg nálunk is. Saját egyéniségének és a nemzet géniusának megfelelően szilaj rohammal keresi az eldöntést.

Világhírét épen az 1442-iki táborozás szerezte meg. Mezid bég török vezér Szent-Imrénél, a Maros mellett, legyőzte Hunyadi és Szeben ostromához fogott. A felmentésre induló Hunyadi új sereget gyűjtött és lesbe csalva Mezid béget, nagy diadalt aratott fölötte. Része volt abban az ugyanakkor a városból kitörő őrségnek is. A rabokat felszabadították, a török seregből csak kevesen menekültek haza. Ebben a második csatában történt, hogy Hunyadi egy alvezére, Kemény Simon, tudván, hogy a török egész erejét a hős elpusztítására fogja fordítani, ki maga sok sereggel fölért, reábirtha vezérét, cseréljen vele paripát és fegyverzetet. A törökök csakugyan az ál-Hunyadira ütöttek és őt meg is ölték. Száz évvel előbb királya életének megmentésére hozta ezt az áldozatot Széchy Dezső, most egy oláh kenéz unokájában látta minden jó magyar a haza megmaradásának és becsületének egyetlen biztosítását. Nemsokára új török had jött be a Vaskapun (nem a Duna szorosát, hanem a hátszegi völgybe vezető utat kell érteni). Hunyadi talán e csatában fejtette ki legnagyobb hadi tehetségét. Midőn páncélosainak rohama nem sikerült és a völgy szűkebb részein folytatta a csatát, hol gyalogsága, tüzésége teljesen érvényesülhettek, egyaránt kihasználta a rendelkezésére álló különböző fegyvernemeket és a terepet. Két nagy diadal egy évben az addig európai seregtől döntő csatában le nem győzött török fölött, egyszerre a keresztyénség hősévé avatta Hunyadi. A »fejér lovag« (így hívták Nyugoton) reményt nyújtott arra, hogy végre is sikerül majd kivenni a pogányt Európából és ünnepelt hőse lett az összes népek költészetének. A török vereségének közvetlen eredménye az volt, hogy az örökké ingadozó oláh vajdák megint Magyarországnak hódoltak. A törököt a Duna mögé szorították vissza. De még a szerb despota is, kit országának szerencsétlen fekvése nagy óvatosságra kényszerített a törökkel szemben, kész volt visszapártolni Magyarországhoz, mihelyt hathatós védelemről biztosítják.

Hunyadi elhatározta a nagy támadó háborút és ennek megnyerte a királyt is. Igaz, hogy a béke az országban nem állott helyre; igaz, hogy a csehek pusztítása a felföldön egyre szörnyebb arányokat öltött; igaz, hogy Fridrik római király Erzsébet halála után is követte önző dinasztikus politikáját s a Cilleiekben és Garayakban kész támaszokra talált: de a főpapok és főurak legnagyobb részének hűsége és az egész köznemesség lelkesedése mégis bizalmat keltett. Különben is: ha a törököt sikerül legyőzni, a belső egyenetlenségnek úgy is el kell oszolnia. Külföldről is ígértek segítyt; de az elmaradt. Még azt sem lehetett elérni, hogy Fridrik legalább a török háború idejére békét kössön.

Az egyetlen eredmény az volt, hogy a királyi párthoz tartozó főurak Giskrával, mint egyenrangú hadakozó féllel, fegyverszünetet kötöttek, melynek tartama alatt a rablók főkapitánya tovább szedhette az adót magyar földön.

Magyarország, csupán királya lengyel hadaitól segítve, maga harcolta végig ezt a dicsőséges »nagy« hadjáratot. Szerbián át betörttek Bulgáriába és Nis mellett egyenként verték szét az egyesülésre siető török hadseregeket. A hatszoros diadal után Hunyadi szinte akadály nélkül ment tovább és karácsony estéjén megvívta a Balkánhegység hóval-jéggel borított kapuját. Talán megvillant a hősnek agyában a gondolat, hogy folytassa az üldözést és hogy Konstantinápoly alól elűzze az ostromló török hadat. De az annyi sereg járta országban csakis olyan — aránylag kisebb — seregnek élelmezése volt lehetséges, minő az övé volt; azt pedig — ha továbbra nyomul előre — elvághatták volna összekötő vonalától. Nehezebbé eshetett, de a végleg döntő hadjáratot ismét

136. ábra. A szentimrei csatatér.

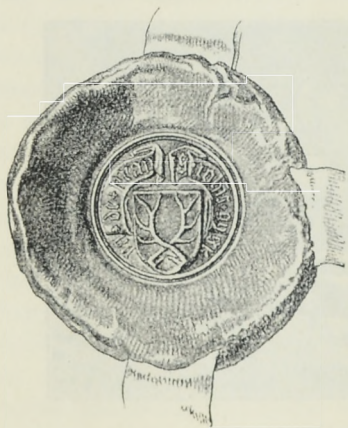
el kellett halasztania. Így is tovább hatolt mint bárminő magyar sereg Botond óta. Más szempontból még nevezetesebb ez a hadjárat. Ebben harcoltak utoljára a Balkán északi lejtőjének népei: szerbek, bosnyákok, oláhok együtt a magyar zászló alatt. És hogy e népek harmóniája teljes legyen, a Nis körül vívott egyik csatában menekült a török fogságból hazájába az albánok Hunyadija, a jancsárnak nevelt Castriota György, a törökök Skanderbégje (1443).

Magyarország eleget tett ahhoz, hogy Európa most már bizalommal csatlakozhassék hozzá a török elleni harcában. Ulászló király is méltónak mutatkozott a vezető szerepre; lovagias becsületessége még ellenfeleit is lefegyverezhette. Ezért a sereg hazatérése után a budai országgyűlés, melyen a köznemesség fejenként jelent meg, mindenképen ki is terjeszti a királyi hatalmat. Szabad rendelkezésére bocsátja a királynak az összes tisztségeket; confiscatio alá veti azok javait, kik záros határidő alatt meg nem hódolnak neki és eltörli az összes felmentéseket és kiváltságokat; hogy mindenki egyaránt fizessen kamara-adót, Szlavóniában nyestadót, Erdélyben ötvenedet. A közbiztonság helyreállítására elhatározták, úgy mint 1298-ban, az összes lefoglalt birtokok visszavételét.

De midőn a jelenlévő egyik nagy rabló, Szentmiklósi Pongrác, ellen kitört a gyűlés haragja, Giskra, az igazi rablóvezér, több Lászlópárti úrral, eltávozott a gyűlésből. Még többet jelentett, hogy Fridrik, ki követeket küldött fegyverszünet kötése végett, Ulászlótól megtagadta a magyar királyi címet. Kevésen mult, hogy nem a török, hanem a német ellen indultak. Ulászlót annyira lelkesítette a nagy feladat, hogy engedett és a fegyverszünet mégis létrejött. Ily módon eléggé biztosítottnak látták a belső békét és a király és a főemberek esküt tettek, hogy megindítják a háborút a török ellen. Ezt az esküt megmagyarázza a mult év diadalai emléken kelt lelkesedés. Politikailag pedig azt az eredményt várták tőle, hogy az európai népek most mind Magyarországhoz csatlakoznak nagy vállalatában.

Csakhamar beállott a kijózanodás. Csak a pápa, Velence és a gazdag burgundi herceg, Jó Fülöp, a Nikápolynál elfogott János fia, tettek némi

137. ábra. Giskra János pecsétje.

készületeket, azt is csak tengeren. De a magyar még egyedül is veszedelmes. Ezért Murád diplomáciai eszközökhöz fordul. A maga részére nyeri Brankovicsot, kinek megígéri, hogy visszaállítja országát, és az ő közbenjárásával igen kedvező feltételeket ajánl. Ő is értette az idejében való visszavonulás művészetét. Visszaadja a várakat, nagy váltságot fizet a foglyokért és, mi tán legjobban bizonyítja vazall voltát, 25.000 főnyi segítséget ajánl fel Ulászlónak minden háborujában. Szüksége is volt a békére, mert Kis-Ázsiában a karamáni fejedelmek felkelése veszélyeztette birodalmát. A király Szegeden tart tanácsot, hogy onnét mindjárt hadba is szállhasson.

Brankovics rábeszélése győz; még a pápai követ, Cesarini Julián, sem szólhat ellene, annyira kedvező a török ajánlat. A békét meg is kötik. Néhány nap mulva a bíbornok rábeszélésére újra felbontják — Hunyadit tán a bolgár fejedelemségre való kilátás vitte reá — megújítják a tavasszal tett esküt és ezt az elhatározást közlik az országokkal, melyektől segítséget várnak.

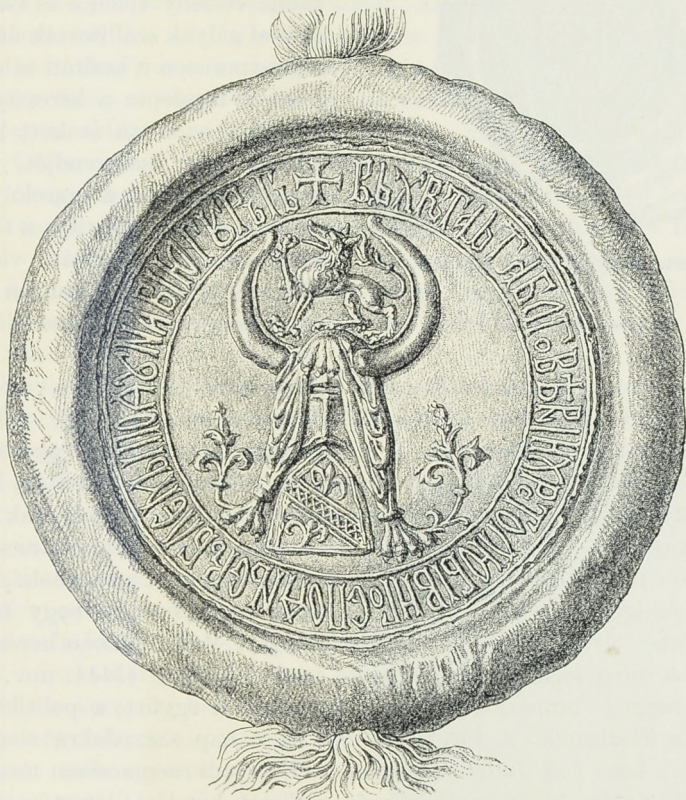
Oly szörnyű katasztrófa, igazi istenítélet, fűződött ez esküszegéshez, hogy azóta sem szüntek meg azt fejtegetni, magyarázni, menteketni. Némelyek jogosnak mondják az első eskühez való visszatérést, mert a második, a töröknek tett, úgysem érvényes. Mások óvatosabbak, politikai okokkal próbálják igazolni a szörnyű tettet. A béke megkötésekor nem vártak segítséget; közben híre jött, hogy a burgund és velencei gályák megindultak Konstantinápoly felé. A keresztyénség nem bízik többé Magyarországon, végre a török nem adott át minden várat, tehát megvolt a jogos alap a béke megtörésére, mert ő sem tartotta meg feltételeit.

Nem tartozunk azokhoz, kik előtt a politikai siker mindent igazol. A szegedi békeszegés könnyelmű, lelketlen játék az esküvel még akkor is, ha a

legfényesebb siker követi. A kérdés, azt hiszem, igen egyszerű és könnyen eldönthető.

Miért kötött Murád ilyen reá nézve lealázó békét? Hogy maga, hadi erejével, bátran mehessen Ázsiába és őt Európában ezalatt támadás ne fenyegeesse. Hogy jóhiszemű, azt a főbb várak átadása bizonyítja, mit Ulászló is elismert. Miért szegik meg a békét? Hogy jóhiszeműségével visszaélve távollétében megtámadhassák védtelen országát. Murád sokról, mi kezén volt és minek elvétele

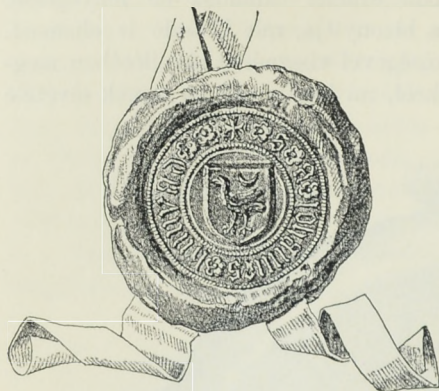
138. ábra. Brankovics György pecsétje.

legjobb esetben is sok áldozatot követel, lemond, hogy békét nyerhessen. Szege-den ezt mind ingyen megkapják és azért még sem tartják meg mind ennek fel-tételét, a békét. Ez az eljárás nem más mint közönséges csalás, a becsületszóval való visszaélés. Mert hogy most, mikor a szultán távol van, könnyűnek, termé-szetesnek vélik a győzelmet, arra az a bizonyság, hogy elégtelen erővel indulnak, fél olyan nagy hadsereggel mint a milyennel 1443-ban győztek.

Még legbecsületesebb volt Brankovics, az üllő a két kalapács közt; nem engedte az országán átvonulni sem Hunyadit, sem Skanderbéget. Ezért a magyar-lengyel sereg, mely még az oláhok csatlakozásával is alig számlált 28.000 embert

és melyet az oláh vajda a szultán vadászkiisereténél nem tartott nagyobbnak, nem is ment az egyenes vonalon, a Morava völgyén, hanem a Fekete tenger mellékén akarta megkerülni a Balkánt. Már is Konstantinápoly és a szentföld felmentéséről beszéltek, akár Nikápolynál.

139. ábra. Hunyadi János pecsétje.

El is jutottak a Balkán keleti kapujához, Várnához. De Murád, értesülve a békeszegésről, serege javával visszajött Ázsiából. Még tartott a százados verseny Velence és Genua közt: genuai gályák szállították át jó pénzen a Boszporuson a szultán táborát. Megjelenése meglepte a keresztyén hadat. Hunyadi azonban szokott lángeszével alkotta meg csatarendjét. Vad csata támadt, melyben a maroknyi magyar és lengyel visszaszorítja a török tömegeket és nagy vérontást visz véghez. Már-már eljutnak a szultán sátorához,

mely előtt magas lándzsán lobog az eltépett békelevél, Isten bosszújának leidézésére.

Ekkor ront a csatába testőrei élén Ulászló király, kit addig a vezér parancsa tétlenségre ítélt. Engedett környezetének; nem akarta, hogy neki mi sem jusson a nagy nap dicsőségéből. A lovagiasság fattyúhajtása győzött az igaz becsület fölött, mint Nikápolynál. Hunyadi méltatlanul vádolták, hogy tervszerűen vitte veszélybe urát. Valósággal csudákat művelt a királynak és a seregnek megmentésére. De midőn Ulászló kézitusába keveredett, a janicsárok megölték és véres fejét lándzsára szúrták, morálisan vége volt a harcnak. Az a tudat, hogy királya igaztalan ügyért esett el, az a meggyőződés, hogy Isten maga döntött ellene, elvette a hősöknek is bátorságát. Vad futásban keresnek menekülést, de a sereg legnagyobb része ott vész. Várnánál (1444. nov. 10.) vesztette el a magyar birodalom, erkölcsi felsőségével együtt, a politikai uralmat is a Balkán-félszigeten. A török uralmat ez a nap századokra megerősítette. Az áldozatok közt volt Julián bibornok is. Hunyadi szerencsésen megmenekült. Drakul oláh vajda, ki a csatában még mellette küzdött, letartóztatta ugyan, de a magyar urak fenyegetésére mégis szabadon bocsátotta. Így megmaradt még a megtorlás reménye. Különben is oly nagy volt a szultán vesztesége, hogy támadásra nem gondolhatott.

Az ország állapota a régi maradt, sőt most nagyobb kilátás lehetett az egységre. Ulászló király elestét nem tudták teljes bizonyossággal megállapítani; anyja még egy év múlva is meg volt győződve arról, hogy él és visszatér. De a nagy valószínűség halála mellett szólott és azért még pártja főemberei is készek voltak megválasztani a kis Lászlót, ha Ulászló életéről 1446 május 30-ig nincs biztos hír. Addig is a pártok megegyeznek a kormány alakítása felől. A nádor és az országbíró megmarad, az ország egyes vidékein pedig azok leghatalmasabb urai működnek mint főkapitányok. Hét vezére volt ismét az országnak; Hunyadi

mellett köztük találjuk Giskrát és Szentmiklósi Pongrácot is. A főfeladatot, a belső béke megőrzését, nem lehetett elérni máskép, mint ha a hazafias elemek koalícióba lépnek a rablóvezérekkel. A főhatalmat maga a »nemzet egyeteme« (Universitas regni Hungariae) gyakorolja az országgyűlésen, vagy ha az nincs együtt, az országos tanácsban. Az állapotok annyira megszilárdultaknak látszanak, hogy Hunyadi még az év őszén újra hadakozik Bolgárországban. A jövőre nézve az volt a főkérdés: tisztába lehet-e jönni Fridrikkel, László önző és makacs gyámjával. Az ország épen nem volt hajlandó arra, hogy a kis király helyett elfogadja gyámja uralmát. Azt követeli, hogy a királyt itt neveljék. Elismerése is e feltételhez volt fűzve. Emiatt sok alkudozás és követtségváltás volt, de Fridrik nem engedett. Így más király választásáról is volt szó és a nádor főképp a burgundi herceg fia mellett buzgólkodott. De mivel a kérdés végleges eldöntése polgárháborút vont volna maga után, végre is az országgyűlésen ismét nagy tömegekben megjelenő köznemesség felfogása győzött. A főkapitányoktól nem lehetett várni, hogy a legnagyobb bajt, a rablást megszüntessék. Az 1445-i országgyűlés szigorú végzést hozott a rablóvárak megtörésére; de akik e végzés végrehajtásával meg voltak bízva, a felvidéki főkapitányok, 1445. június 15-én kötött szinnai egyezségükben kijelentették, hogy e pontban nem tehetnek semmit, mert erre Giskra nem adott felhatalmazást követének. Tiszta munkát csak egy ember végezhet: Hunyadi János.

Az országgyűlés, melyen tömegesen volt jelen a köznemesség, 1446 jún. 6-án a Rákoson Hunyadi Jánost kiáltotta ki kormányzónak, be sem várva a Pesten tanácskozó urak határozatát. Az ő kérésére aztán megállapították hatáskörét, hatalmának korlátait. Ezek szerint csak harminckett jobbágytelket adományozhat a koronára szállott javakból egynek-egynek; ez adományokban mindenkit csak egyszer részesíthet és azok megerősítéséért a királyhoz tartoznak az illetők annak idején folyamodni. Az ország beleegyezése nélkül senkit hűtlenség miatt nem levelelhet; a jelen gyűlésen hozott végzések ellen vétőknek, mint hűtleneknek, csak a rendek tanácsával adhat kegyelmet és főpapi javadalmakat sem adomá-

nyozhat az országos tanács hozzájárulása nélkül. A királyi javadalmak fölöslegét az elzalogosított kir. javak visszaváltására kell fordítania. Az országos tanács négy tagja: egy főpap, egy báró és két nemes állandóan tartózkodjék mellette, egyébként bárkit magához hívathat tanácsadás végett. Törvénykezés

140. ábra. Az országos rendek pecsétje.

idejében pedig a nádoron és országbírón kívül még két főpap, két báró és hat e célra rendelt nemes ül vele törvényt. Látszik, hogy nemcsak a kormányzóságot rendezte be a nemesség a maga szempontjai szerint, hanem a tanácsot és a főbírótságot is a maga körébe igyekszik vonni.

Az összes jelenlevőknek kemény esküt kellett tenniök a végzések betartására. Az erőszakoskodók nem is távozhatnak a gyűlésről, míg mindezeknek meg nem felelnek. Mint 1444-ben, most is leteszik az összes országnagyokat, hogy a kormányzó ebben is szabad kezet nyerjen. A magyar nyelven fogalmazott eskü letételét a városok megtagadták.

Igy jutott először országos, döntő szerephez a szervezett köznemesség. Mint másfélszázaddal előbb, az urak féktelensége elleni küzdelem erősítette meg annyira, hogy munkába foghatta az egész országnak saját szempontjai és érdekei szerint való szervezését. Akkor az utolsó Árpád támogatása, most a pártok fölött álló végrehajtó hatalom felállítása volt célja. Mindkét esetben a maga érdekén kívül az ország egységét is fenn akarja tartani és lehetőleg elejét akarja venni a külföldi uralomnak. Csakhogy most sokkal képzettebb, erősebb; már nagyra nevelte a megye. Másrészt azonban katonailag sokkal gyengébb mint akkor és ha akkor a »született« király nevét csak zászlónak használta, most egyenesen szüksége volt arra a férfiúra, kinek katonai géniusa még a leghatalmasabb rablókat is törvénytiszteletre kényszeríthette.

Az igazi ellenség a törvénytelenység. Ez ellen csak fegyverrel támogatott tekintély küzdhet eredménnyel. És ha felvetjük azt a kérdést: miért nem tehetette meg a sokkal nagyobb tehetségű és sokkal hazafiasabb Hunyadi János azt a szolgálatot, melyet Róbert Károly megtett, a felelet megdöbbenően egyszerű. Azért nem, mert a törvénytelenység csak úgy elharapózott a nemesek, mint a főurak és főpapok közt. Csak megnyilatkozása különböző. Az országnagyok egyre fejlesztik katonai erejüket, hogy élhessenek és visszaélhessenek vele; a köznemesek pedig arra használják fel autonómiájukat, hogy kivonhassák magokat a honvédelmi kötelesség alól, anélkül hogy ennek fejében pénzt adnának zsoldosok fizetésére, mint azt Zsigmond reformja követelte. A királyi, tiszti és főúri dandárok mellett, ebben a kiválóan harcias korban, alig találjuk nyomát a megyei bandériumnak. Már pedig világos, hogy a hatalomnak oda kell jutni, ahol van erő és akarat a terhek viselésére.

Mi is vigye a birtokos nemest háboruba, ha éppen saját kedve vagy ambíciója nem viszi oda? Nemcsak pénz- és esetleg véráldozatába kerül a hadba indulása, hanem jószága, gazdasága, családja pusztulása is következhetik belőle. A fegyelmetlen csapatok hadi útjukban épp oly kevésbé kímélik a nemesi kuriát, mint a paraszt viskóját. Mikor épp 1446. szeptemberében a munkácsi és huszti várnagyok vitézeikkel Ausztria ellen indulnak, »hadakozók módjára«, Várdaiék birtokain, Gellyénesen és Szentgyörgymonostoron »mindent elpusztítottak és a jobbágyság minden marháját, valamint a férfi és nő ruhákat és a többi drágaságokat is elvitték, ezenfelül ökröket, teheneket, csirkéket vágtak le és fordították saját hasznukra, de a szalonnát és egyéb élelmiszereket sem kímélték, sőt még a földesúr majorjából is elvittek minden ételmet, zabot, sajtot, vajat«. Ez tán ezeknek a tejtermékeknek első említése nálunk. Tolnában csak

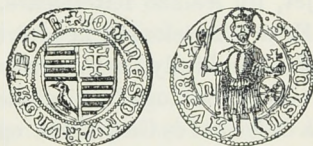

egy birtokon 800 aranyra rúgó kárt okozott egy ilyen csoport. De még rosszabb is történt. Mialatt Sarmasághi Valkán Osváth a törökök ellen életét tette kockára, szomszédjai elfoglalták birtokait és nejét elűzték. A kormányzó és a megye csak négy év múlva helyezte őt vissza birtokába.

Zsoldért még szolgál a nemes és bérbeadja fegyvereseit is. De előfordult olyan eset is, hogy az illető felvette a pénzt hadfogadásra, de sem maga nem jött, sem nem hozott senkit. Mindez úgy az erkölcsi érzéknek, mint a nemzeti együttérzésnek nagy gyöngülését mutatja. Orvoslásra első sorban a királynak, illetőleg a kormányzónak az állami hatalmat képviselő ereje lett volna hivatva. A törvény betűje és a hagyományos udvari stílus szerint még mindig a király rendelkezik teljes hatalommal, minden törvényes ügyben. Mikor V. László 1453. jan. 9-én Várdai Lászlót kinevezi Szabolcs ispánjának, »addig, míg neki tetszik«, feladatát először abban állapítja meg, hogy a megye nemeseinek jogait, szabadságait tartsa fenn, aztán hogy a királyi jövedelmek a megyéből pontosan befolyjanak, harmadszor hogy leveleit és meghagyásait a megyében pontosan végrehajtsa, végre hogy gondoskodjék a megyében a királyi sónak és pénznek szabad forgalmáról. Ki gondolná, hogy itt ellenállás is lehet? Pedig az ispán saját megyéje területén annyira túlnyomó főúri vagy főpapi erővel láthatja magát szemben, hogy még kísérletet sem tehet a végrehajtásra.

Minthogy az állam gyöngye és az egyest nem oltalmazhatja, ezek szövetségek útján iparkodnak biztosítani magokat. Zsigmond alatt még csak a nagy urak ligái ismeretesek. Most már köznemesek is frigyre lépnek, kötelezve magokat, hogy megfelelő számú fegyveressel segítik egymást. E szövetségekből azonban az a baj származott, hogy még az ország ellen is kötöttek szerződést külföldi hatalmakkal. Így Cillei Ulrik, mikor 1443-ban békére lép Fridrik királlyal, egyuttal szövetséget is köt vele bárki ellen, Magyarországot kivéve. Akkor még túszaik voltak Ulászló királynál. Mihelyt ezek hazakerültek, kijelentette, hogy a szövetség Magyarországot ellen is szól.

Mi sem oly romboló az erkölcsi érzékre nézve, mintha egész egyszerű bűnök, a vagyon, élet és becsület ellen elkövetett merényletek, erény és hasznos szolgálat színében tűnnek fel, mert párt- vagy felekezeti érdek meze takarja alávalóságukat. A polgárháborúnak és trónviszálynak ez az igazi pusztítása; a többi felületes és gyorsan gyógyítható. A cseh rablók Giskra alatt mint Erzsébet királyné katonái jöttek be és így rablómesterségük a párthűség szép leplevel takaródzhatik. Pedig hogy mi lakott bennök, azt legjobban Késmárk városához 1442-ben intézett zsaroló levelök mutatja, melynek széleire akasztófát, kereket rajzoltak minden beszédnél ékesszólóbb érvek gyanánt. Mikor 1441-ben egy lengyel csapat mulatott Eger városában, Talafuz éjjel reátámadt, gyilkolt, pusztított. És ezeket hadviselő feleknek kellett elismerni, vezéreiknek részt kellett engedni a kormányhatalomban, mi több, külön szerződésekkel ismerték el szerzett jogaikat. Az állami öntudatnak legmélyebb sülyedését talán az a szerződés mutatja, melyet Hunyadi, mint kormányzó, volt kénytelen kötni Giskrával. (Rimaszombat,

141. ábra.

Hunyadi János aranyforintja.

1447. júl. 21.) Sáros, Szepes, Gölnicz, Rihνό, Késmárk és Revistye várai mindaddig a rablóvezér kezén maradnak, míg a kormányzó nem bírja neki átadni cserében Zólyom, Végles, Lipese és Saskó várait és Korpona városát minden adójukkal együtt. Ha ezeket birtokába vette, meg is tarthatja László király nagykorúságáig. Azonkívül három éven át az övé a körmöczi és kassai kamarának (pénzverőnek) és a pozsonyi harmincadnak egész jövedelme. Három évre az övé Abauj, Sáros és Zemplén egész adója (lucrum camerae), hogy abból fizethesse zsoldosait. Csakhogy e jövedelmekkel meg kell elégednie. Giskrát a király nagykorúságáig elismerik a felvidék főkapitányának. Lipócz, Szécs, Jászó és Tapolcsán várai visszaadása fejében 16 nap lefolyása alatt kap 16.000 aranyat. Berzevicze váráért ismét 12.000 aranyat kap, csakhogy e fizetésnél lovat, ökröt, stb. is köteles elfogadni pénz gyanánt. »Ha pedig mindezt nem teljesítjük, Giskra János ellen hatalmaskodás bűnébe estünk.« Csak a legszörnyűbb kénytelenség vihette reá Európa leghíresebb hősét és hadvezérét, Magyarországnak királyi hatalommal felruházott kormányzóját, a nemzeti becsület megtestesítőjét, ily lealázó feltételekre, az ország egy jelentékeny részéről való lemondásra. Ez a kénytelenség két körülmény találkozásából állott elő. Először abból, hogy Fridrik király, nem nézve az ország szorult állapotát, sőt felhasználva azt, védelmébe fogadott mindenkit, ki itt az állami hatalommal szembe szállott, a Cilleieket és Giskrákat egyaránt. Alig hogy Hunyadit kormányzónak választották, már is sereget vezetett Fridrik ellen, ki Győr városát nem akarta kibocsátani kezéből. A magyarok pusztították Stíriát és Ausztriát, eljutottak Bécsig, de Fridrik csak nem engedett. Egy évig tartó harc után is csak fegyverszünet jött létre Regedén (Radkersburg, Stíriában a magyar határon a Rába mellett). Ennyi szívóssággal, jogtalansággal, rosszakarattal szemben értjük Vitéz János váradi püspöknek, Hunyadi rokonának, azt a kifakadását, hogy a pogány nem tehet annyi kárt az országnak mint az, ki a keresztyén világ Augustusának nevét viseli. A másik ok az, hogy nagyon soknak az érdeke követelte Giskra megmaradását. Mert mi lesz velők, kik semmivel sem jobbak a csehnél, ha megerősödik az állam hatalma egy Hunyadi kezében? Ez magyarázza meg, hogy miért nem birta Hunyadi soha legyőzni a cseheket sem csatában, sem alkudozásban. Azok titkos és hatalmas szövetségesei ott voltak táborában, tanácsában.

Ebből következett aztán az ország folytonos romlása, pusztulása. Giskra János, számos külföldi katonát fogadva zsoldjába, hatalmasan, nyíltan járta be a magyar földet, tábort ütött és mindent, mi útjába esett, felégetett, elpusztított. Vele volt a minden idegen ellenségnél vadabb (Szentmiklósi) Pongrác, Komorovszky Péter, Akszamith, Talafuz és vele voltak más csehek, lengyelek és tótok, kik a prédában találtak gyönyörűséget. Egész erejüket a zsákmányolásra fordították és sok erősséget és favárat építve, mindenfelé rémítették a szomszéd vidéket. A köznépet rettenetes adóval terhelték, de még a súlyos fizetéssel sem lehetett békét vásárolni és ezért sokan, hogy életüket megmentsék, puszta helyeken, erdők sűrűjében, barlangokban lappangtak. A felgyújtott városok és falvak füstje besötétítette a levegőt. A vad vaskorszak évei nehezettek Magyarországra és a meddő mezőket urak és szolgák vére öntözte.

A törökkel szemben nagyobb az egyetértés. Az ellene folyó, bár szerencsétlen harc oázis a magyar közélet akkori sötét pusztájában. Talán az vitte Hunyadit 1448-iki vállalatába, hogy nemzetet is akart már látni, nem csupán pártot. Ismét egyedül küzd Magyarország. A köznemesség otthon marad; Giskrát a szerződés csak a betörő ellenség visszaverésére kötelezte, de nem támadásra, Cillei pedig nemcsak a hadi segílyt tagadta meg, hanem még az adót is. Nem is vezethetett a kormányzó nagyobb sereget a Rigómezőre mint négy év előtt Várnához. Mégis három napon át sikeresen küzd a túlnyomó török sereg ellen, míg az oláh vajda őt elhagyva, ellenségeihez nem pártol. Nem maradt más hátra, mint a menekülés. Szerbián át igyekezett haza az egyedül maradt vezér, de elfogták és Brankovics elé vezették. Ő sem merte bántani Magyarországot szemefényét, de családi szerződést erőszakolt ki tőle. Hunyadinak idősebb fia, László, ki mint kezes marad Szendrőben atyja helyett, nőül veszi majd Cillei Ulrik leányát, Brankovics unokáját. Ez részesévé teszi a Hunyadi-családot annak a családi szövetségnek, mely még mindig nem birt lemondani arról, hogy osztrák segítséggel az országon uralkodjék.

Hunyadi nagysága, szinte veleszületett felsősége soha sem tűnik elő annyira, mint épen csatavesztése után. Ő, ki a hadvezéri tehetségébe vetett bizalomnak köszöni állását és népszerűségét, mit sem veszít akkor sem, midőn kudarcot vallott. Azok, kiket nem a születés, hanem hadi érdemük helyezett az államok élére, rendesen nemcsak megbuknak, mihelyt hátat fordít nekik a szerencse, hanem bűnbakul is szolgálnak. Hogy nála nem így történt, az mégis erkölcsi tulajdonságaira vezethető vissza. Arra, hogy a magyar erőt és összetartást, mindazt, mi a nemzetet megvédhette, mégis csak ő képviselte legméltóbban, Nélküle teljes az anarchia, az önzés győzelme a közérdek fölött. Egyénisége meg nem tört a sors csapásai alatt sem. A főurak gyűlölhették és megvetették a középük emelkedő »oláht«; a magyar köznemes és a nép mégis csak benne látta ideálját; azt, ki alatt szolgálni dicsőség, ki alatt még a bukás sem szégyen. A magas pole nem tette büszkévé; bajtársait, a jó hazafiakat, mindig megbecsülte. Kállai Jánost 1451-ben Budára hívja, »úgy gondoskodik majd róla, ahogy eddigi urai nem gondoskodtak, úgy tesz vele, hogy megköszönheti«. Igaz, hogy a parancsa ellen vétőket »Sz. István átkával« fenyegeti, de azért mindig kész a megbékélésre, a megengesztelődésre. Fáradhatatlan, a főcélról, az ország belső békéjének helyreállításáról, soha le nem mond.

De azért a szolgálatért, mit a kormányzónak és az országnak tesz — papi — a köznemesség, nagyon is reális jutalmat szavaz meg magának. Már maga a megyei hatóság kiterjesztése és állandósítása is emeli politikai súlyát. A megyei bíróság, függetlenül a királyitól, illetőleg a nádoritól, 1447-ben lép fel először. Addig csak a király hívhatta össze a megye közgyűlését, most erről nincs szó. A magistratusokat a közgyűlésnek vetik alá; az alispán és a szolgabírák csak a székhelyen ítélnak. A nemes vámmentes; csak a kereskedelemre szánt árukat szabad megvásárolni. A nemesi házakat Budán nem szabad megadóztatni, mi megtörése annak a Nagy Lajos megállapította és azóta fenn is tartott elvnek, hogy a város minden lakója köteles a közterhekhez járulni. Végre, mellesleg, a lehető legnagyobb kiváltságokat biztosítják magoknak katonaság és

adó dolgában. Sem a kormányzó, sem a bán nem hirdethet közfelkelést, ha csak igen nagyszámú ellenség nem jó az országra, úgy hogy a királyi, főnemesi és tiszti bandériumok nem bírnának vele. De még ez esetben sem kötelesek harcolni, csak a határon innen, »régi szokás szerint«. Megállapítják (40. cikk), hogy a kamara hasznát a régi szokás szerint fizetik, csak hogy lehet azt aprópénzben is fizetni és nem aranyban. Az utolsó (61.) cikkbe aztán besikkasztják azt a nagyfotosságú elvet, »hogy a nemesek, úgy a jobbágyokkal bírók mint a birtoktalanok, dézsmát és kamra hasznát nem fizetnek, úgy mint azt régtől fogva gyakorolták«.

Természetes, hogy ezt a hatalmat és befolyást későbbre is biztosítani akarják rendjöknek. Örökös hűtlenségre ítélik ugyan azt, ki királyt keres a rendek akaratán kívül, »hisz van egyértelemmel választott királyunk«. De azért intézkednek arra az esetre is, »ha a király úr meg találna halni«. Ebben az esetben a bárók és főpapok ne viszálykodjanak, hanem hívjanak össze nemeseket minden vármegyéből és azokkal egyetértőleg ejtsék meg a választást.

Ez a törvénycikk (44.) az első, mely királyválasztásról, mint magától értendő jogról, intézkedik.

E választást tehát a rendeknek csak egy bizottsága végzi: az ország-nagyok a megyei követekkel együtt. De a rendes, évenként tartandó gyűlésekre el kell jönni »az összes főpapoknak, báróknak, mágnásoknak és nemeseknek, kivéve azokat, kiknek nincsen jobbágyuk, vagy husznál kevesebb van«. A birtokos köznemes osztály a maga részére foglalja le a törvényhozás jogát és terhét. Még ugyanaz év őszén nádorválasztásra gyűltek újra össze. Garay László lett a nádor, ki a dinasztikus ligához tartozott és ki ennél fogva közelebb állott a Cilleiekhez mint Hunyadihoz. Oly nagy az oligarchia tekintélye, hogy a kormányzó és a köznemesség még sem zárhatják ki a kormányból. De minthogy Garay kezén vesztett volt el a szent korona, elvették tőle Buda várát és egyenesen a kormányzóra bízták. Az elvi és személyes ellentét és az ebből következő surlódás így hatott el az állam igazgatásának legmagasabb fokáig.

De a belső surlódás mellett nem szűnt meg a nyílt harc sem. Giskra még mindig bírta Felsőmagyarországot a bányavárosokkal együtt. A rimaszombati szerződés ideje lejárában volt. Hunyadi maga kezdte meg a háborút Körmöcz ostromával, de eredményt nem ért el. Újabb béke és fegyverszünet után 1451. őszén megújult a háború. Most nyílt mezei csatát vívtak Losoncz mellett. A csata lefolyása alatt a felvidéki urak hadi népükkel, megbontva a csatarendet, megfutnak és Giskra, kit losonczy rablóvára őrségének kirohánása is segít, teljes győzelmet arat Hunyadi fölött. Az árulást a haldokló Bebek István, ki részes volt benne, maga vallotta meg a menekülő kormányzónak. Ez nem adta fel a harcot és a hozzá csatlakozott Rozgonyiak dandáraival megkezdte Giskra várainak töretését, mialatt a cseh vezér hiába pazarolta erejét Eger és Várgede, a Lórántfyak vára, megvételeére. Zólyom, Szepes, Rozsnyó várai Hunyadi kezére jutottak és Giskrának békét kellett kötnie. De még most is fizetni kellett a rablóvezért, hogy békén maradjon.

Minde bajok gyökeres orvoslása csak úgy volt várható, ha László király kiszabadul Fridrik gyámsága alól és személyesen veszi át az uralmat. Fridrik-

kel 1450-ben meg is egyeztek. Ennek a békének értelmében Lászlót, mihelyt az 18 éves lesz, kiadja és visszaadja akkor a még kezén levő magyar várakat és városokat is. Addig azonban Bécsben nevelik az ifjú királyt. Ez a béke éppoly kevésbé elégítette ki Magyarországot, mint Ausztriát és Csehországot. Csehországban is rendi kormány alakult meg Podiebrád alatt, úgy mint ezt Albert végrende-

142. ábra. Cillei Ulrik pecsétje.

letében óhajtotta és Fridrik éppoly kevésbé avatkozhatott a cseh, mint a magyar ügyekbe. Ausztria ellenben, hol szintén csak mint gyám kormányozhatott, védtelen volt kapzsiságával szemben. Ott volt legerősebb az ellenzék és annak vezére, Eizinger Ulrik, előbb Albert király kamaragrófja, ugyanolyan szerepre áhítozott, minő Hunyadinak és Podiebrádnak jutott. Az érdek azonossága szövetséget hozott létre az osztrák és a magyar rendek közt, melyhez nemcsak Hunyadi csatlakozott, hanem Cillei Ulrik is, ki számított arra, hogy öccse, a király, az ő befolyása alá kerül, mihelyt Fridrik gyámsága alól kiszabadul.

A magyar és osztrák rendek Bécsben együtt tanácskoztak és szövetségre is léptek. Osztrák és cseh sereg kényszerítette Fridriket gyámfia kiadására. Lászlót 1452 szept. 4-én Cillei Ulriknak adta át a császár. Gyámságáról nem történt intézkedés. Az alig 13 éves fiút Magyarországon nagykorúnak tekintették, ki képes a kormány vezetésére. Már okt. 16-án országgyűlésre hívta meg a magyar rendeket — Bécsbe.

Tíz éven át alkudtak a magyarok királyukért, gyámjaival. Nemesak azt követelték állandóan, hogy az országban neveljék és lakják, hanem azt is, hogy vesse magát alá új választásnak, koronázásnak. Hogy is ismerték volna el érvényesnek a csecsemő koronázását? hisz akkor érvénytelen mindaz, amit azóta tettek. De a mint a királyi nap kiragyogott, feledésbe ment minden. Eljöttek mind Bécsbe sütkérezni fényében. Őszintén óhajtották, szerették. Akárki volt a gyermek tanácsosa, ismerte a magyar lelket. Mikor László azt mondotta híveinek, hogy magyar és köztük akar lakni, az elragadtatás nem ismert határt. Még Hunyadi János is résztvesz a közörmömben. Pozsony városával dec. 29-én közli, hogy Magyar-, Cseh-, Morva- és Osztrákországok közt létrejött az »unio és egyetértés« és mind elfogadták Lászlót királyuknak. Felhívja a várost, üljön örömnapokat és ajándékozza meg gazdagon a jó hír hozóját, Nemes Györgyi Bodó Gergelyt, Buda várnagyát. A kormány nem is változott. A király főkapitányává és jövedelmei igazgatójává nevezte ki Hunyadi és nagy érdemeit Besztercze városa örökös grófságával jutalmazta meg. (1453 jan. 30.) Főkancellár Vitéz János lett, horvát bán Hunyadi fia, László, Cillei Ulrikkal együtt. Ugyanaznap Görgény és Déva várait és több oláh kerületet Temes megyében is neki adományozza a király, »a főpapok és főurak tanácsából, elhatározásából és hozzájárulásából«.

Szétfoszlottak tehát a több mint tíz éven át tartó polgárháború és pusztítás okai. A király nem családját pártolja, hanem azokat, kik az országot eddig is szolgálták és őt is legjobban szolgálhatják. Így nincs is ellenzék. A Pozsonyba áthelyezett országgyűlés, miután a király letette az esküt, nemesak abba nyugszik bele, hogy az uralkodása éveit koronázásától számítja, hanem abba is, hogy Ulászló adományait érvényteleneknek nyilvánítsa.

Igy, noha a kormányzó hatalom nála marad, Hunyadi helyzete teljesen megváltozik. Addig büszkén áll egyedül, mint ki nem egy pártnak, hanem csakis az országnak szolgája és kit más mint közérdek nem vezet. Most, mintha az oligarchák közé kíváncznék. Örökös grófi méltósága, nagy birtokai éppoly dinasztia-család alapítójának mutatták, mint a minők cselszövénye és fegyvere ellen eddig szakadatlanul küzdött. Azok szívesen fogadták magok közé; megsemmisítésére ez az egyetlen mód. Mihelyt közéjük tartozik, elveszti azt a népszerűséget, azt az őszinte ragaszkodást, mely nemesak következése, hanem előidézője is volt sikereinek. Igen éles megfigyelő, Aeneas Sylvius, a híres humanista, Fridrik császár titkára, V. László nevelője, később II. Pius név alatt pápa, úgy jellemzi a magyarokat, hogy a hosszas kormányt meggyűlölnek és szívesen néznek a jövő embere elé. A megbuktatására vezető bonyodalom pedig abból származott, hogy V. László három ország ura és azok jogai és kötelességei egymás iránt még semmikép sincsenek megállapítva.

Igaz, hogy a király személye együvé tartja őket. Igazi personalis unió van, mert semmi intézmény nincs még, mi a három országot összekösse. A három közt Magyarország a leghatalmasabb : Albert is ezt jelölte ki fiának lakóhelyül. De azért Pozsonyból mégis csakhamar elviszik Bécsbe, onnét meg Prágába, koronázására. Nem is jó vissza, noha Fejérvárra már Pozsonyból gyűlést hirdetett. Cillei, Eizinger, Podiebrád vannak körülötte és küzdenek egymással a vezetésért. Hunyadi távol van. Egy ideig Cillei van fölül, aztán Eizinger, végre Podiebrád. Cilleit el is távolítják a király környezetéből. De most felvetik azt a kérdést, milyen arányban járuljanak az egyes országok a király udvartartásának költségeihez? Magyarországtól nem kap többet évi 24.0000 aranyból, noha az egész jövedelem 136.000 aranyra rúg. A többi, világos, Hunyadiék emésztik föl. Így hatol be a gyanú fullánkja először a még nem romlott király szívébe.

Ez az összeg valóban igen csekélynek látszik. Csekélynek az akkori zilált viszonyokhoz képest is. Néhány évvel előbb (1443.) magának Tolnamegyének adója 10.700 aranyat hozott, amiből bátran lehet következtetni, hogy maga az adó legalább negyedmillió aranyat jövedelmezett. Csak-hogy a pénzt Hunyadi nem a saját céljaira fordította, hanem az ország

*Georgius de Amplat et de podiebrad
Regni Bohemie Cubernator*

143. ábra. Podiebrád György aláírása.

védelmére. A jövedelmek Giskra és mások garázdálkodása folytán nagyon megcsappantak, a kiadások ellenben még növekedtek. A király nagykorúsága óta Cillei Ulrik évi 12.000 aranyat kapott. Mindamellet ezt a kérdést a király és tanácsosai egyre bolygatták és 1454-ben Hunyadi fel is mentették a jövedelmek igazgatása alól, csak a fővezérséget hagyták meg neki.

Hunyadi, ki előbb Cilleivel való barátsága révén akarta erősíteni állását, később, midőn a király Prágában Podiebrád befolyása alá jutott, oda utazott és a cseh kormányzóval és az osztrák rendekkel, Cillei ellenségeivel lépett. szövetségre. Később együtt harcolt ugyan Cilleivel a török ellen, de ennek bosszura szomjazó lelkét nem engesztelte ki. Mióta László 1454. végén visszajött Bécsbe, megint nagybátyja uralkodott rajta. Ez pedig el volt határozva a Hunyadiak kiirtására és csak alkalmat várt arra, hogy azt megtehesse.

Aeneas Sylvius, ki könyvet irt a fejedelmek neveléséről és azt éppen növendékének, V. Lászlónak ajánlotta, följegyezte azt is, mikép nevelte az ifjú királyt a bűnökben megőszült Cillei. A humanista a klasszikus dicsőséget állította fel ideálul és nála — noha saját életmódja éppen nem volt askétikus — a pogány Stoa komoly erkölcstana összefolyt a katolikus egyház vallásos tanításával. Fridrik császár egyszerűen, szinte ridegen és fukar módon nevelte gyámfiát. Cillei ellenben a serdülő fiú érzékiségét keltette fel, hogy, mint annak rabja, könnyebben legyen irányítható és tapasztalt nagybátyjára bízva a komoly ügyeket. Torkosságon kezdte, az akkori csemegén, cukorba főtt dión, görög boron és az asztal élvezetein. Nemsokára bujaságát is fölkelte; táncosnők, énekesnők mulattatják. Az érzékiséget pedig igen kevés választja el attól a hideg kegyetlenségtől, melyre szüksége volt Cilleinek tervei végrehajtására. Mindennél

még veszedelmesebb volt az ifjú lelket mindenfelől körülözönlő hízélgés. Hunyadinak ezalatt elég komoly dolga akadt. Már 1453. nyarán egy cseh rabló, kit Akszamithnek neveztek, mert szolga korában selyemruhát lopott, nyugtalanította a megbékélt Giskra helyett Szepest és Sárost. Nagy készüléteket tettek ellene és a király külön adót rótt ki az ellene viselendő háború költségeire: telkenkint egy forintot. A tiszai megyék, a törvényre és László esküjére hivatkozva, az adó leszállítását kérték egy ötödére, a király ellenben az ország szükségét hozza fel okul. Enged ugyan, de fenntartja az adó emelését, ha szükség lesz reá.

Ez időben, midőn a sors elveti a Hunyadi és Cillei ház nagy tragédiájának magvait; mikor Hunyadinak a királyi udvarban folyó cselszövésekkel kell törődnie és az urasága ellen fellázadó beszterczei szászokkal bajlódik, történik meg az a nagy esemény, mely kizárta a török veszély megszűnésének lehetőségét: Konstantinápoly városa 1453. máj. 29-én meghódolt II. Mohamed szultánnak. A nyugoti Róma ezer év előtt akkor dőlt el, midőn a barbárság vad erejével szemben tehetetlen volt a hellén és latin műveltség roncsa. Az új Róma végzete akkor tölt be, midőn a klasszikus műveltség és a keresztyénség közös hatása alatt nevelt új európai népek szellemi és anyagi téren egyaránt már messze felülemelkedtek a Keleten. Mégis csak az utolsó jövevény, a magyar harcolt komolyan az iszlám ellen, a többi érdeklődéssel, de belül hidegen szemlélte a viadalt.

Véres szatiránál is rosszabb Fridrik császárnak Mohamed szultánhoz intézett levele, melyben a nyugoti világ feje inti a »Nagy Törököt«, ismerje meg az igazság útját, ne ostromolja Konstantinápolyt, különben majd ő mindent megtesz, hogy birodalma erejével kísérleteit meghiusítsa. El is tekintve a nevetéses fenyegetéstől, maga Fridrik, ki annyi időn át megosztja és leköti a magyar erőt, volt II. Mohamed leghasznosabb szövetségese. Érthető Hunyadi dühe és fenyegetése, hogy Magyarország a legkedvezőbb feltételek mellett, könnyen megbékülhet a törökkel, ha területén át Nyugotra bocsátja az oszmán hadakat.

Konstantinápoly bukásával felszabadult az egész török hatalom és a nagy diadaltól lelkesedve, nagyravágyó fejedelem korlátlan parancsa alatt, új hódításokra tört. Eddig még támadásra gondolhatott Magyarország, most saját földjének védelmére kellett berendezkednie. Hunyadi, minden segítség nélkül, maga indult meg Szerbia védelmére, le is győzött ott egy török sereget és csak a szultán elől hátrált meg. A köznemesség semmit sem tett; annak hazafias lelkesedése törvényhozásban merült ki, a főurak pedig inkább őellene élesítették kardjukat. Cillei Ulrik 1455. jun. 24-én szövetséget köt László királlyal, Frigyes császár ellen, és már előbb örökös frígyre lép Garai nádorral és Ujlaky vajdával, mindenki ellen, kivéve a királyt. A régi liga helyreállott. Hunyadi nem is mer már Bécsbe menni a királyhoz, míg kellő menedéklevelet nem kap, Cillei szavában, ígéretében már nem bízott. Ez a vonakodása, az a látszat, mintha nem bízna királyában, természetesen még jobban feltűzelte a király gyanuját.

Lászlót igazán királynak nevelték. Megvolt benne fajának egész büszke, imperatori öntudata. Ur akart lenni, nem »első egyenlők közt«, mint a feudális

királyok. Ragusa városának hűségeért megad minden lehető kiváltságot: rectora archirector címet kap, vörös pecséttel pecsételhet, arany pénzét verethet, címérét a phoenixmadárral bővítheti. De midőn a város szabadságai megerősítését kéri oly módon, hogy a király pecsége mellé oda függeszték a bárók pecsétjeit is, kerekén megtagadja. »Sértené valamikép királyi méltóságunkat, mert a királyi hatalomtól függő ügyekben alattvalóinkat nem tehetjük társainkká.« Ha ezzel szemben azt látjuk, hogy Hunyadi ismét Magyarország főkapitányának címét veszi fel, gyűlést hí össze, várait erősíti, azt a képet nyerhetnők, mintha egy hatalmas főúr készülne ellenállásra törvényes fejedelme ellen.

De Hunyadi más is volt. Mihelyt 1455. nyarán komolyan szó volt a török háborúról, kibékült Cilleivel és 10.000 katona kiállítását ígérte, kiket ő maga fizet. Biztosítása abban állott, hogy fia, Mátyás, eljegyezte Cilley Erzsébetet. A király kegye is feléje fordul. Húszezer forintnyi követelése fejében ekkor kapja Temesvár várát és az ahhoz tartozó birtokokat. Mi több: a király 1456. elején eljő Budára országgyűlést tartani. Igaz, hogy nem talált ott senkit. A védelem a török ellen Hunyadi vállaira nehezedett, kivel csak Capistrán János, egy buzgó, ékesszóló olasz szerzetes, ki itt kereszteshadat hirdetett, osztozott gondban és fáradságban. Mikor híre jött, hogy a szultán főserégével Nándor-Fejérvár alá ért, a király Cilleivel és egész udvarával visszament Bécsbe.

Igy az a háború, a legdicsebb valamennyi közt, családi háborúja lett a Hunyadiaknak és merész vállalata egy szegény barátnak, kinek nem volt egyebe mint Istenbe vetett hite és elszánt akarata. Talán éppen azért lett igazi népháború. Az urak közül csak hárman jöttek el, a nemesek közül csak kevesen, Hunyadi személyes hívei, de eljött egy igazi kereszteshad is, szegény emberekből, földönfutókból álló. Hunyadinak Szeged városa volt hadfogadó telepe. Ott a puszták erős fia, csikósok, gulyások kiváló anyagot szolgáltatottak, ha volt ki vezesse őket.

Ekkorra a szultán másfél-százezernyi táborával már körülvette Nándorvárát. Hajóhada a Dunát elzárta; mozsarainak folytonos dörgését 24 mérföldnyire lehetett hallani. A vár őrsége Horogszegi Szilágyi Mihálynak, Hunyadi sógorának, vezetése alatt vitézül védekezett, de nem bírta megakadályozni, hogy a török ágyuk a bástyákat le ne rombolják. Ekkor történt, hogy egy török már feljutott a várfokára és kitűzte ott lebogóját. Dugovics Titusz, miután látta, hogy másképp le nem győzheti, ellenségét magával rántotta le a mélységbe. Július 21-én sikerült Hunyadinak szétszórni a török hajókat és a Száva partjáról bejutott a várba. Csak most kezdődött az igazi küzdelem. Úgy harcoltak, mint nyílt mezőn. »Felséged királyi várát annyira szétlőtték, hogy tornyai és falai betöltötték a mély árkokat.« Végre sikerül a törökök kiverése. Egy kereszties csapat üldözőbe veszi őket, de csakhamar bajba keveredik. Ekkor tör elő Capistrán, feszület kezében, szőrcsuhájában, buzdítva híveit, a szörnyű nyilzáporban rettenthetetlenül imádkozva. De mivel a török futást színlelt és vigyázat nélkül követik, mind elvesznek, ha a kellő pillanatban Hunyadi lovagjaival ki nem ront és nem teszi véglegessé a törökök vereségét. Úgy hitték, hogy hírmondó sem marad a roppant török táborból, ha a keresztiesek szót fogadnak a fővezérnek. Így is teljes volt a győzelem, melynek gazdag zsák-

mányát Hunyadi a szegény kereszteseknek engedte át, maga és társai a dicsőséggel elégedtek meg. E nevezetes és nagy ütközetről, melynek emlékét az egész katolikus világban ma is hirdeti a déli harangszó, Capistrán is írt jelentést, Hunyadi is. Mindegyik csak magáról szól, meg sem emlékezve a másíkról. Elbeszélésükből azért ki lehet hámozni a tárgyi igazságot, de ez az éppen nem egyedül álló eset nagy óvatosságra kell hogy intse a történetírókat mindenben, mi személyes.

Hunyadi a királyhoz intézett jelentésében német mérnököt is kér, ki a várat lehető gyorsan ismét jó karba helyezze. De egyelőre török támadástól nem kellett tartani. A szultán meg sem állott Szófiáig. Hanem a magyarok sem használhatták ki a diadalt. Betegségek dúltak közöttük, melyeknek nemsokára áldozatul esett Hunyadi is, Capistrán is.

Hunyadinak ez az utolsó diadala döntött világtörténeti szerepe és jelentősége fölött. Oly gyorsan utána következő halála pedig, kiragadván őt a pártok tusájából, az ármányok gözköréből, apotheossá lett. Magyarország és az egész keresztyénség diadalmas hőse így tisztán, mint az önzetlen hazaszeretet személyesítője állott a népek képzelete előtt és ez az eszménykép biztosította családjá jövőndőjét, fiának trónját.

144. ábra. Capistrán János.

Egyelőre azonban nehéz megpróbáltatás várt családjára. A nagy diadal hírére most már sok ezer keresztes gyülekezett Bécsben és vidékén, a nép söpredéke. Hisz most már nem harcolni kellett, csak osztozni a kész zsákmányban. Ezzel a gyülevész haddal jó vissza augusztus végén a király abba az országba, melyet a török közeledtekor elhagyott. Vele volt Cillei is és így eleve is az a látszata volt a hadjáratnak, mintha az nem is a török, hanem a Hunyadi család ellen irányulna. Ezért Hunyadi László azzal a feltétellel ment a király által Futakra hirdetett országgyűlésre, ha atyja kincstári igazgatása után előbb teljes felmentést nyer. Védtelenül nem akarta magát halálos ellenségének átadni. Oly félelmes volt ez időpontban a Hunyadi név, hogy László erre reáállott, sőt Cillei, most már főkapitány, is megújította a régi szövetséget. Minden el volt feledve. A király a főkapitánnyal és a kereszteshaddal Belgrádba ment, a nagy csata színhelyének tanulmányozására. Nagy tisztelettel fogadták, őt és kíséretét befogadták a várba, de a kereszteseket nem. Így most a sors összehozta azokat, kiket oly mélyen gyökerező, minden felszínes megbékélést túlélő gyűlölet választott el. Cilleit tanácskozás közben megölték. Valószínű, hogy Cillei vonta ki először kardját, az sem bizonyos, hogy előre föl-

tett szándékkal ölték meg Cilleit, hogy az ő kétségtelenül gonosz szándékát megelőzzék. De ez mind nem változtatott azon a tényen, hogy gyilkosság történt. Politikailag súlyosan nyomott a latban, hogy a király nagybátyja, az

145. ábra. Nándorfejérvár ostroma.

ország főkapitánya, volt az áldozat; erkölcsi tekintetben nem szabad megfedkezni arról sem, hogy egy nappal előbb szívesen fogadott vendéget ölték meg. Hunyadi bölcsesége és igazságossága helyett Szilágyi Mihály féktelen indulata és durva erőszakossága adott már irányt. De a király a Hunyadiak kezében volt, nem gondolhatott mindjárt megtorlásra.

Igy ért véget a Cillei család, mely egy félszázadon át, idegen létére, végzetes befolyást gyakorolt hazánk ügyeire. Ezt a német grófi családot a lengyel királyi családdal való összeköttetése emelte fel. Ez az emelkedés azonban erkölcsi teljes megromlásával járt. Régi megfigyelés, hogy az alacsonyabb fokon álló néppel érintkezők annak bűneit veszik át, magok is lesülyednek. A Cilleiek ármányban és erőszakoskodásban délszláv rokonaikhoz váltak hasonlóvá. Amellett vad érzékiség rabjai, úgy hogy Ekebontó Borbála királynén kezdve valami moral insanity-féle kór lappang bennök. Fridrik, Borbála testvére, megölte nejét, hogy elvehesse ágyasát. Ulrik nagy bűne egy nagyra termett királyi gyermeknek tudatos elrontása. Ez idézte elő romlását, de bukásába majdnem magával rántotta a Hunyadiakat is.

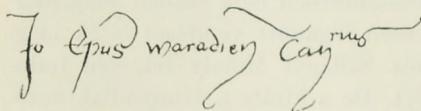
Ha Szilágyi következetes és csakugyan szándéka van uralomra emelni családját, megöleti a királyt is. Ehelyett békére, barátságra gondol, noha ő, a délszláv, legjobban tudhatta, hogy vérbosszut elfeledni nem lehet. A királyt, ki csak színre nem volt foglyuk, elvitték Temesvárra, Szilágyi Erzsébethez, Hunyadi özvegyéhez. Itt nagy ünnepeket rendeztek tiszteletére, ő pedig jól érezte magát, vigasztalta az özvegyet, testvéreivé is fogadta a Hunyadi-fiukat, megesküdött, hogy soha bosszut nem áll nagybátyja haláláért. A politikai kérdést a két rivális család közt is eldöntötte: Hunyadi Lászlót nevezte ki főkapitánynak. Ennyi önmegtagadás árán szabadon mehetett vissza Budára, hová nemsokára a Hunyadi-fiuk is követték. Ott mulatságok közepett bosszura készülnek. Biztosság kedvéért a fővárosba hívják Giskrát, katonáival, aztán 1457 márc. 14-én a várba idézik és letartóztatják a két Hunyadi-testvért. Törvényszéket tarta-

nak fölöttük és, anélkül hogy csak meg is hallgatták volna őket, halálra és jószágvesztésre ítélik őket. Hogy ellenállás ne lehessen, elfogatják Budán időző barátait, Kanizsait, Rozgonyit, Vitéz Jánost is. Az ítéletet Hunyadi Lászlón március 16-án a Szent-György-téren végre is hajtották.

Kivégzése után ezt kiáltotta a pribék: »így jár, ki hűtelen örökölt urához«. Zách Klárának is ezt a mondást adták a szájába. És mint akkor, most is a kivégzésnél is rettentőbb hazugsággal akarták a gonosztettet menteni. Az 1457 ápr. 21-én kiadott oklevél, melyet Szécsy Dénes esztergomi érsek, főkancellár állított ki, azon kezdi, hogy áruló volt Hunyadi János is, ki behívta Szerbiába a törököt, »igaz, hogy némi érdeme is volt«. A király Temesváron, erőszaknak engedve, állította ki a biztosítólevelet. Mégis megtartotta volna, ha meg nem győződik arról, hogy a Hunyadi-testvérek meg akarták őt öletni híveivel együtt, úgy hogy meg kellett őket előznie. E hívek e levél által mindenkoron büntetlenséget nyernek. A király is, ők is nagy diadal gyanánt hirdetik és ünneplik, hogy ily veszedelmes összeesküvést meg tudtak semmisíteni.

A történetnek tudatos meghamisítása a legsúlyosabb erkölcsi és politikai bűnök közé tartozik. Az igazságérzetnek ilyen megmételtyezése bomlasztólag

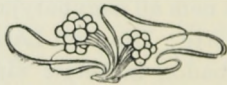

146. ábra. Vitéz János aláírása.

hat az egész erkölcsi felfogásra. Éppen azért, ahol még nem uralkodik teljesen a hazugság, ellentmondást kell hogy előidézzen. Már László kivégzésénél »zugott a tömeg« és ki is szabadítja, ha nem szokatlan órában, napnyugtakor, mikor

kevesen voltak e téren, vizik verpadra. A magyarság érezte, miről van szó. Szilágyi Erzsébet s Szilágyi Mihály nyílt ellenállásra készülvén, magok mellett találták az egész nemzetet. Csak most fordult a nemzet igazán, szenvedélyesen királya ellen. Kanizsai és Rozgonyi hosszú köteleken ereszkedve le a bástyáról, megmenekültek és vezérekül kínálkoztak. Az egész országot elborította a polgárháború hulláma. Szilágyi Mihály Erdélyben már el is kobozta azok birtokát, kik nem engedelmeskedtek neki. A királynak Budán nem volt maradása. Vitéz Jánost a primás őrizetére bízta, Mátyást magával vitte Bécsbe. Onnét Prágába ment, hol menyegzőjét készült ülni Magdolnával, VII. Károly francia király leányával. De már 1457 november 23-án, éppen temesvári esküje évfordulóján, elragadta a halál.

Igy ért véget a Habsburgok első kísérlete Ausztria, Cseh- és Magyarorszá-
gok állandó egyesítésére. Így ért véget annak a ligának uralma, mely két emberöltőn át erőszakra, cselre, kényszerítette az idegen fejedelmeket, hogy a magyar nemzet szabad fejlődésének rovására maga gyarapodjék és uralkodjék.

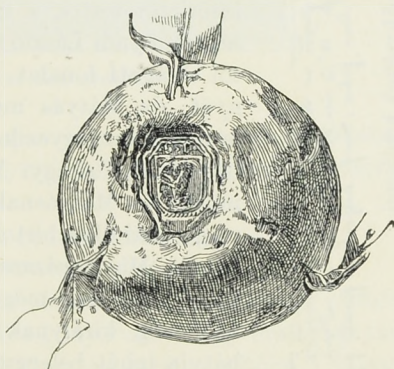
II. FEJEZET.

A NEMZETI KIRÁLYSÁG. HUNYADI MÁTYÁS.

AZ ÖSSZES RENDEK kifejlődése után még azok egyesítése, nemzet alakítása volt szükséges. Ezt az alakítást mindenütt külső nyomás segítette elő, mert csak egyesülésben lehetett erőt találni az idegen elnyomás ellen. És volt-e valaha nemzetnek nagyobb szüksége az erők összefoglalására, mint a magyarnak akkor, midőn egyrészt az oszmán hatalom terjedése, másrészt a Habsburgháznak a császári trónra emelkedése mindkét határán végső veszéllyel fenyegette? Annál nagyobb veszély, mert ugyanakkor a husziták beözönlése minden polgári rendet felforgatott és a közbiztonságot teljesen megsemmisítette; midőn az ország nemcsak politikai pártokra oszlott, hanem a társadalom egyes osztályai is fegyverben állottak egymással szemben.

Mindeddig a magyar birodalom lelkében egységes. Rendeik, nemzetiségek egyaránt meghajoltak a szent korona eszméje, a király személye előtt. A leg-hatalmasabb főúr is inkább a külföld rovására igyekezett terjesztetni hatalmát; még a papság törvényes engedelmisségének a pápa iránt is határt szabott az ország érdeke.

Szinte fátumszerű, hogy ezen páratlanul szilárd szerkezet a Habsburgok első uralomrajutásával indul bomlásnak. Az a főúri liga, mely annak idején Zsigmondot trónra ültette és azon fenntartotta, lehetővé tette, hogy a Cilleiek hatalomra, birtokra tegyenek szert a birodalmon belül is. Így Horvátország egy része már idegen nap körül kezdte pályafutását. Ugyanazt jelenti Giskra meggyökerezése az országban, ugyanazt a régi liga dacos ragaszkodása Lászlóhoz, a Habsburghoz, akkor is, mikor a nemzet nagyobb része más fejedelmet uralt.

147. ábra. Szilágyi Erzsébet pecsétje.

Ez az idegen érdeket szolgáló szövetség Hunyadi János félretolásával, Hunyadi László kivégzésével, Mátyás elfogásával ülte utolsó, véglegesnek látszó diadalát. Megsemmisíteni vélte az egyetlen családot, mely még maga köré gyűjthette az egész nemzetet. Végzete az volt, hogy még gonoszságában sem birt egészen következetes lenni. Mátyás még élt és az a bosszuló hadjárat, mely bátyja megöletése miatt folyt, a Hunyadi-háznak trónra emelését tűzhetette ki diadala végső eredményéül. V. László halála ezt a lehetőséget bizonyossággá emelte és egyuttal a Garai-párttól megvonta a királyi hatalom törvényes támaszát. Most nincs kiért harcoljanak. Az a mozgalom, mely Mátyást paizsra emelte, nem volt tisztán családi, párt- vagy katonai forradalom. A nép lelkének mélyét rázta meg a Hunyadi-ház tragédiája. Az a nép, mely Belgrádnál osztozott a hős veszélyében és diadalában, fenn akarta tartani a magyarságot tisztán, hatalmasan. Századok óta nem volt politikai súlya; sorsa fölött a kiváltságosok intézkedtek. De midőn veszélyben a haza, — mert ki lehet itt biztosságban, ha még Hunyadi fiait sem kímélik — a milliók szívében annyi ideje rejtőző szenvedély napfényre tör. Olyan indulat vesz erőt a magyarokon, mint az, mely éppen négy századdal előbb pogánnyá tette, hogy magyar maradhasson.

Az úgynevezett politikának mindennapos, ezért kicsinyes kezelői tanácstalanok az ilyen őserővel szemben, melynek forrása, az önfeláldozó hazaszeretet, idegen reájuk nézve. Ők csak mechanikus erőkké számolnak. Ez a számítás azt mutatta a Garaiaknak, hogy Mátyás királlyá választását megakadályozni szinte lehetetlen. Előttük a hatalom élvezete a fő; még magyar királynak is meghódnak, ha uralkodhatnak helyette. Eddig is több kísérletet tettek a Hunyadi-háznak körükbe vonására, mi célból, azt Hunyadi László sorsa mutatta. Most újra szövik a bakó kezétől elvágott fonalat. László már nem vehette nőül a nádor leányát, de Mátyás még szabad. Ezért a nádor családja és pártja nevében megegyezik a Buda felé induló Szilágyi Erzsébettel és bátyjával, Szilágyi Mihállyal. Nem akadályozzák meg, sőt előmozdítják Mátyásnak trónra jutását. Viszont Mátyás, mint király, megerősíti őket birtokukban és tisztségeikben és nőül veszi Garai Annát. Míg a házasság megkötve nincs, Mátyás nem uralkodhatik. A szövetség még az esetre is áll, ha Mátyást nem választanák meg királynak, vagy ha meghalna. Mátyás anyja és nagybátyja tehát beleegyeznek abba, hogy egy tiszta népmozgalom az oligarchia megerősítésére szolgáljon. Igaz, hogy ezzel polgárháborut kerülnek ki, de egyuttal a leendő király kezét mindenkép megkötik. Dinasztikus, nem nemzeti politikát űznek ők is.

Igy a királyválasztás egyhangú lehetett. Nem is volt trónkövetelő. Albert leányaival, kik iránt az 1439-iki törvény annyira

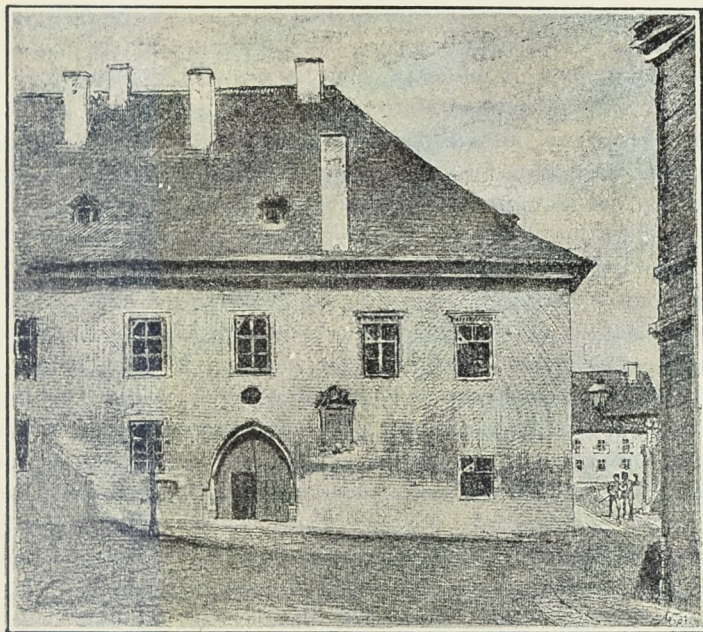
148. ábra. Az 1458. január 12-iki szegedi egyezség oklevelének kezdőszövege.

ne Először János, a Hunyadi-háznak trónra emelését tűzhetette ki diadala végső eredményéül. V. László halála ezt a lehetőséget bizonyossággá emelte és egyuttal a Garai-párttól megvonta a királyi hatalom törvényes támaszát. Most nincs kiért harcoljanak. Az a mozgalom, mely Mátyást paizsra emelte, nem volt tisztán családi, párt- vagy katonai forradalom. A nép lelkének mélyét rázta meg a Hunyadi-ház tragédiája. Az a nép, mely Belgrádnál osztozott a hős veszélyében és diadalában, fenn akarta tartani a magyarságot tisztán, hatalmasan. Századok óta nem volt politikai súlya; sorsa fölött a kiváltságosok intézkedtek. De midőn veszélyben a haza, — mert ki lehet itt biztosságban, ha még Hunyadi fiait sem kímélik — a milliók szívében annyi ideje rejtőző szenvedély napfényre tör. Olyan indulat vesz erőt a magyarokon, mint az, mely éppen négy századdal előbb pogánnyá tette, hogy magyar maradhasson.

érdeklődött és kik közül az egyik a lengyel királyhoz, a másik a szász herceghez ment nőül, nem törődött senki. A két párt főemberei Budán, január 23-án, barátságosan együtt lakomáztak és másnap, a Pesten gyülekező köznemesség és Szilágyi katonái, türelmetlenségökben, mialatt az urak Budán még a feltételek fölött tanakodtak, a Duna jegén királynak kiáltották ki Mátyást. Ez egyszer egységet parancsolt a nemzet lelkiismerete. A Duna partján felállított bitófák csak intésül szolgáltak.

Mindnyájunk ifjúkorában volt nap, amelyen verőfényes világításban állott előttünk a mindenség, midőn zavartalan boldogságot, mindenkorra szóló

149. ábra. Mátyás szülőháza Kolozsvárt.

üdvöt látszott ígérni a gondviselés. Ilyen nap volt a magyar nemzet életében Mátyás trónra emelésének napja. A pesti gyerekek, még meg sem volt ejtve a választás, az utcán énekelték:

Mátyást mostan választotta
Mind az ország királyságra,

Mert az Isten adta nekünk
Mennyrországból oltalmunkra.

Azt látták benne, mi a nemzetet dicsőíti, felmagasztalja, uralmát, és mint külön ki is mondták, nyelvét fenntartja. Hiába gúnyolták a nagy urak Hunyadi Jánost oláhnak; fia lett a magyar eszmének kiválasztott megtestesítője. A választás hírét kitörő örömmel fogadták országszerte és gazdagon megajándékozták a jó hír vivőit. Ugyanaz az egyetértés nyilvánul meg az országgyűlés más határozataiban. Szilágyi Mihályt öt évre kormányzónak választják; a törvényt ő adja ki Mátyás nevében. Intézkednek a három év óta szünetelő törvényszékek rendes megtartásáról. A pártkormányok visszaéléseinek emléke adhatott alkalmat

arra a törvényre, hogy a kormányzó és a király rokonai és tisztjei ellen is szolgáltatassanak mindenkinek igazságot. A kártételek és erőszakoskodások dolgában, melyeket az utolsó forradalom alatt vittek véghez, a megyék lászanak törvényt. E határozat világosan megszorítja a király és a nádor szokásos hatalmi körét, de célzata világos: nem akarják, hogy a két párt küzdelme és érdekei fölött a kormány legyen a bíró. Egyebekben a törvény az Albert király ideje óta túlnyomó köznemesi érdek kifejezése. Sem a kormányzó, sem a király nem róhat ki adót sem a jobbágyokra, sem a nemesekre. A megyei nemesség intésére tizenöt nap alatt le kell rontani a rablóvárakat; aki ezt nem teljesíti, hűtlenség bűnébe esik. Pap, deák, nemes nem fizet vámot, sem dézsmát. Évenként Pesten országgyűlést tartanak, melyen a rendek és birtokosok kötelesek megjelenni.

Egyetlen egy törvény mutatja, hogy a nemzeti győzelemben a pórnak is volt része. A jobbágy szabad költöztetésének jogát igen erősen védik meg. Az a földesúr, ki jogtalanul visszatartja jobbágyát, 24 aranyat fizet; ha még az ispánoknak sem engedelmeskedik, a király lefoglalja jószágát és csak akkor adja vissza, ha minden jobbágyért 12 márkát fizet.

Az volt a kérdés, lesz-e az új királyban és kormányában erő és akarat az eszmék állandósítására, melyek a lelkesedés perceiben még azokat is magokkal ragadták, kiknek érdekeit sértették, kiktől áldozatot követelnek.

Hunyadi Mátyás akkor alig volt még 15 éves. (Született Kolozsvárott, mint maga mondja okleveleiben, 1443 Mátyás napján, február 23-án). Nemcsak harcra nevelték, hanem tudományra is. Akkor született, mikor atyja tetőpontján állott dicsőségének, mikor az érdem előtt elérhetőnek látszott minden állás. Ha más nem, bizonyára anyja előre is gondolt arra, hogy fiából király lehet és a legmagasabb mértéket alkalmazta neveléséhez, annál is inkább, mert tehetségei igen korán nyilvánultak. Fogsága végét látszott vetni a reményeknek. Szerencsére azonban László király megkímélte fiatal foglya életét, a király halála után pedig Podiebrád György, Csehország kormányzója, kinek már számolni kellett az eshetőséggel, hogy Mátyásból király lesz, jól bánt vele, családja körébe vonta és eljegyezte alig 8 éves leányával, Katalinnal. Mindez ismeretes volt otthon is, és így az ifjunak azonnal módjában állott kimutatni: saját lelkiismerete vagy családi kötés vezeti-e majd uralkodásában. Podiebrád személyesen vezette Mátyást a magyar határig, hol anyja és a magyar urak várták. Strassnitzban kötötték meg a szerződéseket, melyek szerint Mátyásért 40.000 arany váltságot fizetnek, Mátyás pedig, most már szabad állapotban, arra kötelezi magát, hogy egy év lefolyása alatt magához veszi Katalint és őt, mihelyt érett korra jut, nejévé, királynévá teszi. (1458 febr. 9.) Ha ezt elmulasztaná, 100.000 arany birságot fizet »a megvetésért«. A családi politika fölött győzött az országos érdek. Mert a házasság hatalmas szövetségest biztosít részére, nemcsak külföldön, hanem itthon is. Giskra és csehjei meghódoltak Mátyásnak és Podiebrád méltán hivatkozhatott arra, hogy része volt Mátyás fölemelésében.

Itthon, kezdetben, merő vigasság, ünnep, akár a mesében. Hisz a király, alig hogy hazaért, felhívja Bártfa városát, küldjön hozzá követeket, kik vele »jó napokat töltsenek«. De helyzete éppen nem szilárd. Egyszerre maga ellen

zúdította a két nagy párt fejét, a nádort és a kormányzót. Szilágyi Mihály előtt fontosabb volt állása és Garainak adott szava, mint öccsének érdeke. Giskra népe is újra rabolt. A korona még Fridrik császár kezében van, kitől azt, mivel zsarolásra használja fel, fegyverrel kell visszaszerezni. Ennyi ellenséggel szemben a köznemesség és a nép hűsége nyújt csak támaszt. Fegyveres erőt a család régi hívei, a Rozgonyiak, kikkel külön szövetséget köt, a Kanizsaiak és Szentmiklósi Pongrác szolgáltattak. Semmi sem mutatja jobban gyöngeségét, mint 1458 júliusban hozott első törvénye. Neki, a nemzeti királynak, meg kell újítani azokat a t.-cikkelyeket, melyekkel Albertnek, az első idegen királynak, megkötötték kezét. Katonai tekintetben a nemesek még jobban lazítanak köteleességükön, amennyiben az ország határán túl éppen nem kötelesek menni és a határon is csak két hétig kötelesek várni az ellenséget. Pénzügyi tekintetben a király esküdni kénytelen, hogy sohasem ró ki forintos vagy félforintos adót és megelégszik a megszokott jövedelmekkel. Viszont a rendek esküt tesznek, hogy minden pártütő ellen azonnal fegyverre kelnek. A pártellentétek kiélesítésére mutat, hogy azoknak, kik Hunyadi László vagy Mátyás érdekében garázdálkodtak, büntetlenséget biztosítanak.

A téli, Hunyadi-párti országgyűlés az. Szilágyi és Garai nélkül. A kormányzónak neve sem fordul elő a törvényben, Garait pedig a király megfosztotta a nádorságtól. A két úr az országgyűlés idején örökös szövetségre lép egymással; a két családi politika összeforr az országos ellen. Mivel pedig Garaiék már is összeköttetésbe léptek a császárral, a nemzeti pártnak félév előtt diadalmas vezére, sértett nagyravágyásból, a némettel fű egy követ. Nyers, erőszakos ember, Szilágyi Erzsébettől, ha másképp nem lehetett, bottal zsarol pénzt. Mihelyt azonban Mátyás legyezte nagybátyja hűségát és neki adta át a besztercei örökös grófságot, Szilágyi megjuhászodott, lemondott a kormányzóságról és hűségre tért.

Lehető volt tehát ismét az egységes fellépés a török ellen. Mátyásnak ez volt első hadjárata és nem kevéssel járult hozzá állása megerősítéséhez, hogy abból diadalmasan tért vissza. Annyira erősnek érezte magát, hogy Szilágyit, ki a hadjárat alatt megújította fondorlatait, elfogatta és a hűtlenség büntetésével fenyegette. Most, mikor megalázta a leghatalmasabbat, aki őt fölemelte, volt csak igazán király.

Hátra volt még a leszámolás Fridrik császárral és a törökkel. Ehhez sokkal nagyobb hadi erőre volt szükség, mint amennyi eddig törvényesen rendelkezésre állott. Ezért a szegedi országgyűlésen, a csak néhány hónappal előbb hozott törvényt megmászva, a nemesség elvállalja telekkatonaság felállítását, — minden hűsz telek után egy lovas — oly katonaságát, mely az ország határain túl is köteles harcolni. Az összeírást a megye foganatosítja, de az összeírókat és a kapitányt a király rendeli. A mulasztókra és ellenkezőkre halálos büntetés vár. A nemesek is kötelesek felkelni a király parancsára, a királyi levél vétele után huszonöt nap van engedve a teljes elkészülésig. Addig tartoznak fegyverben állani, míg szükség van rájuk. Csak egy, igen jellemző esetben szűnik meg kötelezettségük: akkor, ha a király, a bárók és főpapok nem teljesítik a magukét. Látjuk, hogy Mátyás visszatér Zsigmond terveire.

Állandó hadsereget készít elő, minő akkor Nyugaton még csak a francia királyt szolgálta, 1440 óta. A kötelesség teljesítésében pedig magát állította oda példadónak.

Tavasszal a dunántúli urak, Garaival, felajánlották Fridrik császárnak a magyar trónt. A császár el is fogadta a választást; de erőtlensége volt Mátyással szemben. Nagyobb bajt okozhatott volna a fogságából kiszabadult Szilágyi Mihály, ha Mátyás újra ki nem engeszteli. A török határra küldte; ott volt helyén a vad hazafi. Elfogták és Konstantinápolyban fejét vették. Mátyás így egy igen kényelmetlen rokonától szabadult meg; az egész régi Hunyadi-párt most már csak benne láthatta vezérét. Újabb bonyodalmat okozott, hogy Fridrik példájára most már Podiebrád is pártot szerez magának Magyarországon. Hiába, Zsigmond ideje óta már annyira összeforrott a cseh és az osztrák történet a magyarral, hogy mindegyiknek ura csak úgy érezhette magát teljes biztonságban, ha a másik kettőt is hatalmi körébe vonhatja.

Még nyílt volt a kérdés: a három ország közt melyiknek jut a vezető szerep. Akkor Csehországnak lehetett legnagyobb kilátása a hegemoniára. Szellemi és

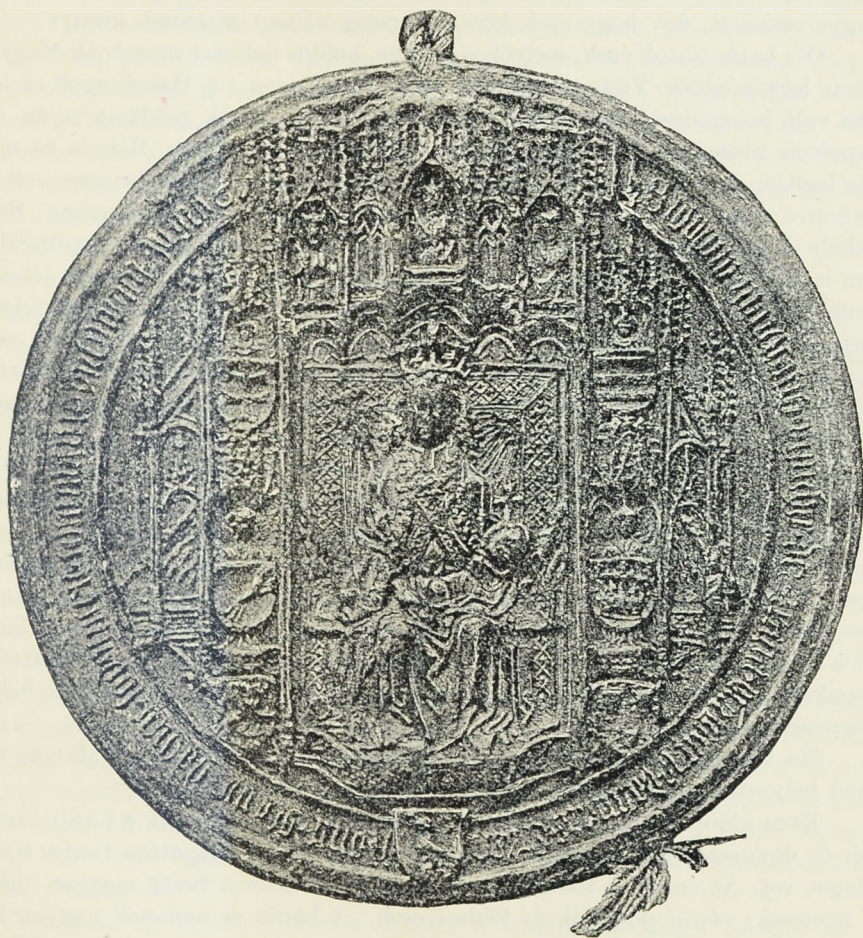
150. ábra. Mátyás király aláírása.

erkölcsi erejét a huszita háborúk fokozták; csak azok fejtették ki igazán nemzetiségét és tették egész Európában rettegetté a cseh nevet. A vallásos szakadást áthidalta a baseli zsinattal és a pápával kötött egyezség és senkitől sem volt annyira várható ez egyezség fenntartása, mint Kunstadti Podiebrád Györgytől, ki Ziska hadi erényeit örökölte, vallásos fanatizmusa nélkül. Podiebrád pályája sokban Hunyadi Jánoséhoz hasonlítható, csak hogy diplomáciai ügyessége sokszorta nagyobb volt a magyar hősnél, ki soha nem szünt meg egyszerű, őszinte katona lenni. Őt is nemzetének bizalma emelte a kormányzói polcra s 1458-ban elnyerte a királyi méltóságot is. Egy hű, fegyveres nemzet élén természetesnek látszott előtte a nagy Luxemburgok példájának utánzása, kik Prágából kormányozták a római birodalmat. Németország ziláltsága, III. Fridrik gyöngesége, társainak, a választófejedelmeknek kapzsisága elérhetőnek tűntette fel előtte a legmagasabb méltóságot, a császárit is. Már is volt nagy pártja a birodalomban; már is előtte lebegett megfogható közelségben a római királyság, vagyis az utódul való jelölés. Ezt akarta elérni, ha lehet a császárral egyetértésben, ha kell, ellenére is. Ingadozó, kétszínű politikáját Mátyással szemben ez a szempont magyarázza meg.

Mátyás viszont tisztán láthatta, hogy egyik szomszédjában sem bizhatik; de épp oly világos volt előtte, hogy köztük György a hatalmasabb és félelmesebb.

Az 1460. év tavaszát a rabló csehek leverésére fordítja; 1461-ben nőül veszi Kunigundát, hogy Podiebrádot megnyugtassa, az egész idő alatt pedig nem szünt meg alkudozni Fridrik császárral, az őt nagyon pártoló II. Pius pápa (Aeneas Sylvius Piccolomini) közbenjárásával. Fridriknek sok baja volt öccsével, Albert herceggel, örökös szegénységgel küzdött, saját országába se biz-

151. ábra. Mátyás nagy pecsétje.

hatott — Bécsben máris nagy pártja volt Mátyásnak — így szívesen hajlott a békére, ha méltóságát megőrizhette. Ő legjobban ismerte Podiebrád nagyra-vágyó terveit és a cseh király ellenében, kit ő is veszedelmesnek tartott, a magyartól remélt állandó segítséget.

Ezek a bonyodalmak magyarázzák meg azt a békét, mely a császár és Mátyás közt létrejött. Ez a béke (Sopron, 1463 júl. 19.) Fridriknek meghagyja a magyar királyi címet, Mátyásnak pedig megadja tényleges és jogos uralma

elismerését. A Fridrik elfoglalta magyar várak és helységek, Sopron kivételével, tovább is hatalma alatt maradnak. A koronáért 80.000 arany váltságot fizet Magyarország. A két uralkodó családi szerződésre is lép. Fridrik fiának fogadja Mátyást; a magyar király atyja gyanánt tiszteli a császárt. Ez kölcsönös, de csakis a Habsburgoknak kedvez az a megállapítás, hogy arra az esetre, ha Mátyásnak nem volnának törvényes fiutódai, a császár vagy utódai öröklék Magyarországot, úgy hogy ezek közt az ország választ magának királyt.

Oly határozatok ezek, melyek a gyöngé, koldus császárt mutatnák Magyarország legyőzőjének. Viszont Mátyás csak egyet nyer: a Habsburgok családjába való befogadást. Nagy siker a parvenue nézve, kinek példáját aztán egy Napoleon utánozta. De még nagyobb kilátást rejt magában. Mátyás, ki most már legitim, ha elnyerheti a császár leányának kezét — neje beteges volt — egyszerre megelőzi Podiebrádot a római királyságért való versenyben. Ezért csekély árnak látszott az örökösödés joga, oly ifjúval szemben, ki egyáltalában nem is gondolhatott arra, hogy sarjadéka ne legyenek. Hogy pedig mit jelent a szent korona birtoka ama nemzet uralkodójára nézve, mely vallásos tisztelettel környezi államisága szimbolumát, azt éppen egy nem fejedelmi vérből származott király tudhatta legjobban. Érdekes, hogy a szerződés első fogalmazásában Mátyás fiutódairól csak általánosságban volt szó és csak a végső szerkesztésben járult e szóhoz a »törvényes« jelző.

A váltság díja már készen állott. Már 1462 tavaszán megszavazott az országgyűlés minden kapu után egy forintot a nagy összeg előteremtésére. Így éppen a szent korona szolgált arra, hogy Mátyás rést üthessen a nemadózásnak annyira hangoztatott és a királytól is szentesített privilégiumába. Igaz, hogy nemcsak Mátyásnak kellett megfogadnia, hogy többé ilyen adót nem vet ki, hanem harminchat egyházi és világi úr is jótállott azért, hogy a király ezt a fogadását megtartja, sőt azért is, hogy ellenkező esetben ők sem fizetnek és megakadályozzák a behajtást. Ezen a ponton találkozott az oligarchia érdeke a köznemességével.

Ha valami, úgy ez a béke és a főuri jótállás bizonyítja, hogy Mátyás még küzd helyzete nehézségeivel, hogy még nem ura e hazának.

Ezen időből való egy pápai követ jelentése, mely nemcsak a király személyét és diplomáciáját ismerteti, hanem az egész ország állapotára tiszta, fényes világot vet. Az országot többféle nemzet lakja. Először a tiszta magyar: bárók és nemesek, városi polgárok és földművesek. A bárók és nemesek nagyon harciasak; szeretik magokat a fegyverforgatásban gyakorolni és szívesen zsákmányolnak. Ha pedig nincs külső ellenség, kitől prédáljon, egyik a másikat rabolja, úgy hogy folytonosan fegyverben állanak. Ezek a bárók és nemesek a király parancsára kötelesek az országon belül hadi népökkel saját költségükön hadakozni; az engedetlen hűtlenség bűnébe esik, fejét, jószágait veszti. Ez okból tartanak a bárók és nemesek folyton nagyszámú fegyveres cselédséget magok körül. Ez nagy költséggel jár és mivel különben is tékozló természetűek, sőt a legtöbb módja fölött él és így a kiadás túlhaladja a jövedelmet, szükséges, hogy a gyöngébbeket rabolják és ebben mindnyájan segédkeznek, hogy mind biztonságban lehessenek, mert a mágán megvédi a szolgálatában állókat.

Aztán következnek a németek, kik mind iparosok és nagyon szorgalmasok. Tán ők birják az ország nagyobb részét, mert a magyarok nem igen válnak ki ipar dolgában, különösen azok, kik bővelkedve élelemben, mással nem törődnek. A németek ellenben annyira kitűnnek iparban, kereskedésben és bányászatban, hogy mondhatni: ők birják az ország javát. Vannak erős, kulcsos városaik, jó lakásokkal, úgy hogy a többi helység ezek mellett szót sem érdemel. A vagyon mellett mind több tisztséget nyernek. Legnagyobb részük kulcsos városokban lakik; falun csak kevesen, kivéve a bányavidéken. Külön területen lagnak még tatárok (kúnok), kik megmaradtak ősi hitükön és a királynak évi bért fizetnek. Vannak még szlávok és szerbek, kik Szerbiából és Szlavoniából vándorolva be, külön területeken telepedtek meg. Cigányok is lagnak itt, kik kerületükből bevándorolják az egész világot. Ők maguk kereskednek, nejeik varázslással foglalkoznak, azonfelül lopnak és csalnak. A föld általában termékeny, még a hegyek sem kopárak. Megterem itt mindenféle gabona, jó, sőt kitűnő bor és mindenféle hasznos háziállat. Kiváló része a birodalomnak Erdély, melynek csak sója évi 100.000 arany hasznót hajt a királyi kincstárnak. Sok más bánya is van ott, arany, ezüst, réz, azonfelül ökör, ló, juh bőségben. Lakosai igen vitézek, folyton küzdenek a török ellen és 40.000 embert állíthatnak síkra. Különösen derék a székely nép. Ott nincs vár, sem bástyás város: harci lelkesedésük és számuk jobban megvédi az országot minden erősségnél. Brassó 4—5 hónapig védheti magát, Szeben is erős, Besztercze, Görgény, Déva, Hunyad akár egy évi ostromot is kiállhatnak, annyira el vannak látva élelemmel. Külömben csupán Kassa, Zólyom, Trencsén, Sz.-György, Medvevár és Belgrád jönnek számba mint erős várak. A többi említésre sem érdemes, a királyi székhely, Buda, alig védhetné magát három napig. Erősebb védelmet nyújtanak a nagy folyamok: a Duna, Száva, Dráva, Mura és a Tisza vize. A Duna mellékén minden török várral szemben magyar erősség áll.

152. ábra. II. Pius pápa érme.

Ennek az egész birodalomnak Mátyás a királya, csakhogya folyton az a veszély fenyegeti, hogy elveszti. Nagy baja, hogy a főurak atyját oláhnak nézték és már ezért is szabadulni akarnak uralmától, mely sérti büszkeségöket és ezért minduntalan izgatják ellene a cseh királyt. Ezek az ellenfelek: Ujlaky Miklós vajda és egész rokonsága a Kanizsaiakkal, Széchy primás és rokonsága, a bazini grófok és Bánffy Pál, ki nagy tekintélynek örvend. A királynak, Szilágyi Mihály veszte óta, nincs velök szemben megbízható rokonsága és csak olyanokat emelhet főméltóságra, kiket alacsonyabb származásuk miatt a főurak megvetnek. Nagy baja az is, hogy eddig minden kincsét kénytelen volt elkölteni és az országot is kimerítette, úgy hogy a nép elszegényedett és újabb adót alig lehetne behajtani tőle.

Viszont javára van a királynak atyja híre, becsülete, ki oly nagy dicsőséget szerzett a török ellen. Mátyást emiatt szereti a nép. De maga Mátyás is, noha nagyon fiatal, sok diadalt aratott már a török és Fridrik császár fölött és az országot megszabadította a csehek rablásától. Harmadszor, azért is szeretik, mert közülök való, mindenkivel szemben igazságot akar szolgáltatni és igen tisztességesen él (honestissime vivit). Negyedszer, anyját bölcsesége és szent élete miatt, mindnyájan szeretik és tisztelik. Nagy hasznára van, hogy az összes várak és erősségek őt uralják. Mindenképpen arra törekszik, hogy barátait emelje, hogy őket egyházi és világi tisztségekbe, méltóságokba juttassa.

Rendes (tisztá) jövedelme évi 200.000 aranyra rüg. Ennek csaknem fele a sóból kerül ki, a többit az adó adja — évi egy arany minden ház után, szükség esetén több is. A legfontosabb pénzverőhelyek közül Nagy-Bánya évi 20.000 aranyat, Szeben 6000, Kőrmöcz 12.000, Buda 6000 aranyat szolgáltat. Azonfelül a király sok értéktelen aprópénzt is veretett, hogy magán segítsen. A harmincadból — a bejövő és kimenő áruk 5 százaléka — is befolyik évi 8—10.000 arany. A réz és a zsidók adója évi 30.000 forintot tesz. Ezekből kell a királynak udvara szükségzeit és minden más kiadást fedeznie és ha az ország javára több pénz kell, országgyűlést kell összehívni, mert újabb terheket csak az róhat az országra.

Ami a leírásból legfontosabb, az erkölcsi állapot ismertetése, azt az oklevelek teljesen megerősítik. A leleszi konventnek, az északkeleti vidék legfontosabb hiteles helyének, levéltára alig számol be másról ez években, mint rablásról és erőszakoskodásról. Napirenden van, hogy az egyik úr betör a másiknak földjére, elhajtja a marhát, elhurcolja vagy megsebesíti, megvakítja vagy megöli a jobbágyokat, erőszakot követ el az asszonyokon és leányokon, felferi a nemesi udvarházat is, elrabol mindent, megveri az úrnőt és leányait. Alig van az illető megyéknek egy előkelő családja, mely e névsorból hiányoznék. Erdély nyugalmát az Erdélyiek és Sukyak hasonló cselekedetei zavarják fel és se vége se hossza nincs azoknak a rablásoknak, melyeket a szomszéd nemesek a szász városokon és különösen kereskedőkaravánjaikon követnek el. A Duna mellékén a Töttösök hadakoznak a kalocsai érsekkel, a pécsi püspökkel és többi szomszédjaikkal. Tán legszomorubbak mégis Szlavónia viszonyai, hol egyrészt a Cilleiek példája és uralma, másrészt a török szomszédság éreztette bomlasztó hatását. Ott maga a bán foglalta el a komori nemesek birtokát, elrabolt mindent, a birtokost pedig »a nemesi szabadság ellenére« elfogatta és kemény rabságban tartotta. Blagay Ferenc gróf, a Babonegek utódja, megölette az alispánt, ki adó behajtása végett jött várába, a vele jött szolgabíró pedig bezáratta. Természetes, hogy »rebellis módjára«, nem is fizetett. A »nagyságos« Frangepán grófok kladussai várukból »rablók orgazdáit, kik részt vesznek prédájukból«. Az egyik Frangepán megvakíttatott egy nemes embert. A Blagay család más tagjait egy pap lenyílása terhelte. Zrinyi Péter elfogatta Korbaviai János grófot, ki királyi menedéklevéllal utazott haza. Kuppai Vajda János várnagy egy nőrokonával vérfertőzésben él, a töröknek élelmet szállít és embereket ad el, »vakítja az embereket, levágja orrukat, kezeit csonkítja, gyilkol, vízbe fojtja őket«. Elég gyakori az orgazda, a gyujtogató, a töröknek »rabokért és egyházi szerekért élelmet eladó«.

Bizony ott úgy élt a békés ember, mint aki farkasok közt lakik vad erdőben.

A rablás egészen a hadakozás méreteit ölti. Töttös László, ki éppen nem tartozik a legnagyobb urakhoz, 700 fegyveressel, köztük csehekkel, gyalog és lovas zsoldosokkal indul portyázásra Tolnamegyébe.

Hiába volt Mátyás igazságos: a büntetés legtöbb esetben elmaradt vagy legalább nagyon késett. Dolhay Ambrus, ki egy közeli rokonát a Tiszába fojtotta, e gonosztettért »az ország törvényes szokása szerint« elveszti birtokát, de aztán visszakapja és a király külön kegyébe fogadja. Apponyi Pétert, ki cseh kereskedők kirablásával foglalkozott, Mátyás külön levélben igen barátságosan, sőt kedélyesen megint, hogy az ilyenektől mégis csak tartózkodjék. Kímélni kellett a próbált és hű vitézt; annál pedig igen könnyen ment végbe az átvedlés útonállóvá és gyilkossá.

Csak hosszú béke, következetes és szigorú törvénylátás teremthetett volna itt rendet. De Mátyás, minden jóakarata mellett, úgyszólván csak a felvonásokot fordíthatta békés munkára. Uralkodásának színjátékát a háború tölti be. Alig hogy a császárral békét kötött, a szultán ellen kell indulnia, ki betört Boszniába. Ezen ország annál fontosabbá válik, mert Szerbia 1457 óta, néhány vár kivételével, már elveszett és a délszlávoknál már csak a bosnyák fejedelem tartotta fenn önállóságát magyar fennhatóság alatt. Megvédelme nemcsak magyar szempontból fontos, hanem Itáliát és az alpesi tartományokat is biztosítja a török támadás ellen. A török elleni háború népszerűségét és a nemzetnek a király iránt való bizalmát bizonyítja, hogy a tolnai országgyűlésen maga a köznemesség ajánl fel az eddiginél is nagyobb segítséget: minden tíz jobbágy után egy lovas, igaz, hogy ismét azzal a feltétellel, hogy a király és a nagybirtokosok is megfeleljenek köteleességeknek. Az a határozat, amely szerint a király lefoglalhatja a bandériumaikat ki nem állító főpapok és urak birtokait, erős fegyvert szolgáltatott a hanyagokkal és rosszakaratuakkal szemben. A hadjárat lefolyása bizonyítja, hogy a kívánt egység valahára megvolt. Maga a király 7000 főből álló dandárt állított ki. Táborában már ott küzdöttek a megbékélt csehek is, kiknek a janicsárok ellen nagy hasznát lehetett venni. A Szerémségbe és Temesközbe betört török seregeket visszaverték és a király vezetése alatt Szerbiába is behatoltak. Minthogy Mohamed szultán ezt az időt arra használta fel, hogy Boszniát elfoglalja, a tartomány visszanyerésére még az ősszel új hadjáratot kellett indítani. Ennek Jajca város megvívása volt főcélja és eredménye. Ezzel Boszniának legalább északi része felszabadult. A király diadalmasan térhetett vissza koronázására. Kunigunda (Katalin) királyné 1464. januárban meghalt, sírba víve magával a törvényes örökös reményét is. Mintha még a véletlen is hozzájárult volna ahhoz, hogy Mátyás teljesen kiszabaduljon azon függő helyzetből, melybe őt a trónralépését megelőző viszonyok sodorták.

Igy vált a koronázás (1464 március 29.) igazán nemzeti ünnepé. Mátyás már a maga tetteivel megszerezte azt, mit kezdetben származásának és családi összeköttetéseinek köszönt.

A koronázó országgyűlés törvényei mutatják, hogy a rendek már megismerték uruk vasmarkát. Éppen azon a ponton iparkodtak szabadulni annak

szorításától, melyen a közvélemény szerint legfőbb erkölcsi ereje volt : az igazságszolgáltatásban. A királynak nemcsak Zsigmond és Nagy Lajos törvényeit kell megerősítenie, hanem az aranybullát is. Igaz, hogy Albertét már nem. Kimondják, hogy a király, tanácsa nélkül, hűtlenség bűnében senkit el nem ítélhet. Ha valaki királyi jog alapján követeli másnak birtokát és ezt a jogot be nem bizonyíthatja, a birtok értékében elmarasztaltatik. A király egyszerű panaszra, kellő tudomás szerzése nélkül, senki jószágát el nem foglalhatja. A saját peres ügyeiben sem térhet el a jog rendjétől. Ő is alatta álljon a törvénynek : saját ügyében ő sem lehet bíró.

Mert az állam eszméje, a személytől elvont és még a fölkent uralkodó fölött is uralkodó jog gondolata már erős gyökeret vert a magyar elmében. Ezt a gondolatot testesítette meg a szent korona és ezért az iránta nyilvánuló tisztelet, melyet éppen a megszerzésért hozott áldozatok is kifejeztek és melynek ez a koronázás volt ünnepe, több volt a bálványimádásnál. Magának Mátyásnak is, mióta a szent korona díszítette fejét, érdekében állott, hogy minél erősebben érvényre juttassa ezt a tiszteletet.

Igaz, hogy a magyar jogérzet nemcsak a király személye fölé emelte a koronát, hanem, mit eddig nem igen vettek észre vagy nem akartak észrevenni, még magától Sz. István e híres erekljétől is függetlenné tette. Már 1440-ben kimondták, hogy nem a korona koronáz, hanem a nemzet akarata. Mi még sokkal érdekesebb és fontosabb : Mátyás a koronázása előtti években, akkor is mikor az az ereklye a császárnál van, nem szűnik meg a személye és a szent korona iránti hűséget hangoztatni okleveleiben, úgy mint ezt elődei tették. Ez legvilágosabb bizonyítása annak, hogy a szent korona, vagyis a magyar állam, ellehet jelkép nélkül is, fennáll és hódolatot követel akkor is, mikor ez a jelkép ellensége céljainak válik eszközévé.

Ez a korona minden jog forrása. Ezért a király megköveteli, hogy a koronázása előtt kiadott okleveleit, úgyszintén elődjéét is mutassák be neki megerősítés végett egy év leforgása alatt, különben erejüket veszítik. Ezzel kezdődik az a jogi elv, hogy csakis a koronás király adhat, vagy erősíthet meg adományt és kiváltságot teljes érvényességgel.

Maga a korona is oly páratlan értékűnek bizonyult, hogy most, mikor »a birodalom egész községe« áldozatkészsége árán visszaszerezték, először rendelkeztek őrzése felől törvényben. A király fog gondoskodni arról, hogy e kincset alkalmas személyek kellő helyen őrizték, hogy azt a birodalomtól többé el ne idegeníthessék. Kassa városától Mátyás 1462 aug. 10-én 5000 aranyat követel a korona visszaváltásához. Ez az egész birodalom ügye : a bosnyák király és Ragusa városa is hozzájárultak.

A koronázás után kereszteshadjáratnak kellett volna következnie. De a külföldi segítség, noha II. Pius pápa komolyan buzgólkodott a keresztyénség egyesítése körül, most is elmaradt. Mátyás aztán ősszel maga indult Boszniába, Jajcza felmentésére. A szultán, közeledtének hírére, felszedte sátorát és elvonult. Énekelték is büszkén a török császárról :

Mikor magyar király zászlóját látá,
Jó lovának száját futni bocsátá.

Zvornik sikertelen ostroma után vége szakadt a török háborúnak hosszú időre. Mátyás látta, hogy magára hagyatva nem boldogul Mohamed szultán ellen. Ő csak egyszer-másszor, úgyszólván lökésenként, hadakozhatnak ; a török ellenben mindig résen áll, felhasználja azt az időt, melyet szomszédja neki enged, továbbfoglalásra és a foglalás megerősítésére. 1464-ben is elfoglalta Szendrő fontos végvárát, úgy hogy a magyar uralom Szerbiában Belgrádra és közvetlen környékére szorult. Jobb lesz tehát másutt szerezni erőt, mellyel aztán állandóan szembe lehet majd szállani a törökkel.

Hogyne töltötte volna el Mátyás keblét is a török elleni nagy és győzelmes háború! Nemcsak legigazabb hagyománya ez ; nemcsak a magyar közvélemény követeli, hanem tulajdon nagyravágyása is. Csak ott játszhatik igazán világtörténeti szerepet, mint az egész keresztyénség vezére. Ezért követeli a pápától, birja reá Velencét a tengeri háború abbahagyására : egyesítsék egész erejüket szárazföldön ; a törököt csak ott lehet tönkre tenni. De II. Pál pápa, maga is velencei, éppen nem hajlandó előmozdítani Mátyás nagyratörő terveit. Küld ugyan neki, a II. Piustól hagyományozott 42.500 aranyon felül, még 7500 aranyat, küld egy arany keresztet, melyben a szent kereszt egy része volt foglalva ; küld még viaszbaránykákat is, kettőt aranyból a király és anyja részére, a többit elosztásra vezérei és tanácsosai közt. Ilyen baránykaidomot 500-at szokott a pápa uralma első husvétján felszentelni, mert azt tapasztalták, »hogy igen nagy az erejük fergetegek és zivatatok ellen«. De a török ellen csak keveset használhatott ez a szép ajándék. Mátyásnak a keresztyénség közömbösége miatt le kellett mondania arról az ábrándjáról, hogy a Hellespontusig űzi vissza a szultánt és felszabadítja Konstantinápolyt. A szép szónak már nem hitt. Nem akart úgy járni, mint atyja és Ulászló király Várnánál.

Erejének más mezőt keresett és talált. A keleti politika helyébe a nyugoti lépett.

Akármilyen zilált és bonyodalmas az akkori Európa, két különböző és egymással ellenkező központ máris észlelhető benne. A római császárság ősi, de hanyatló fénye mellett már önálló fényben tündököl Franciaország csillaga. Mihelyt Franciaország felszabadul az angol uralom alól, kezdetét veszi a Valois-k vetélkedése a Habsburgokkal.

XI. Lajos, ki 1463 óta uralkodott, tudatosan, páratlan energiával és ravaszsággal vezette azt a központosító irányt, mely Franciaországot nonsokára leegységesebbé tette Európa államai közt belsejében és szavának döntő súlyt biztosított kifelé. A hatalmas főurakkal szemben a városoknak és a parasztnak fogta pártját, így készítve elő a fejedelmi abszolutizmust. Ugyanezen politikai célok kellett hogy lebegjenek Mátyás király szemei előtt, kinek egészen hasonló volt a helyzete zászlósuraival szemben. Csak egy a különbség köztük : Lajos egy félezredév óta uralkodó család sarja ; Mátyás dinasztikus szempontból nézve csak olyan szerencsefi, mint azok az olasz tirannusok, kik mindkettőnek mintául szolgáltak.

Éppen mert legitim, Lajos ment lehetett minden előitélettel. Maga köré akarja gyűjteni mindazt, mi ifjú és előretörő Európában : Velencét, Podiebrádot, Magyarországot. Mátyás egy francia királyleányt kap nőül. A szövetség-

nek kettős a célja: a keresztyénség belső egységének helyreállítása zsinat összehívásával és külső hatalmának kiterjesztése a török ellen intézendő keresztes hadjárat segítségével. Mindakettőhöz igaz, hogy hitre lett volna szükség, ez pedig egyaránt hiányzott Lajosban, Velencében és Podiebrádban.

Ha Mátyás is legitim uralkodó, saját érdeke és országának hagyománya egyaránt ehhez az államszövetséghez vonzza. Itt megvolt a hatalom nagyméretű politikai tervek megvalósítására, melyek Magyarországot Kelet vezető államává teszik. Folytatni lehet Nagy Lajos és Hunyadi János politikáját. Folytatni lehet a császár és a pápa ellen is, kiknek valódi jelentősége már éppen nem áll arányban méltóságuk elsőségével. De Mátyás komolyan egyenrangunak tekinti magát a régi dinasztiákkal. A düledező császári trónt akarja támogatni, hogy aztán maga ülhesen belé. Feleséget a császártól kér. A mindinkább olasz fejedelemséggé sülyedő pápaságnak ajánlja fel kardját, hogy az végkép tönkre tehesse a huszitaságot, ha már a törököt nem lehet. Megtagadta azt az erőt, mely őt felemelte. A feudalizmussal szövetekezett, ő kinek az az ellen való küzdelem adta meg erkölcsi létjogát.

De eme, egész uralkodására és hazánk fejlődésére egyaránt fontos, elhatározásában, a római királyság elnyerésének hiú ábrándja mellett, reális politikai okok is vezették. Láttta, hogy Magyarország akkori állapotában nem arathat teljes győzelmet a törökön. Nem az erő hiányzott, hanem az egység, a fegyelem. Zvornik ostromát is azért kellett abban hagyni, mert a katonaság egy része megtagadta az engedelmisséget, mikor a király rohamot parancsolt. A feudális jog nemcsak a királyi önkénynek szegült ellene; megbénította a nemzeti akaratot is. Állandó háborút csak állandó, tisztán a királytól függő katonasággal lehet viselni. Ilyen katonaságot pedig — akkor csak zsoldos lehetett — Magyarország a saját forrásaiból nem tarthatott. Láttuk, hogy az egyforintos adó is mily súlyosan nehezedett a jobbágyra. Város pedig kevés van és azokból a király eddig is szinte a lehetőség határáig követelt és kapott segítséget. Az a nagy történelmi tanulság, hogy mihelyt egyszer a feudalitás folytán megszűnt az ősi egység és egyszerűség, csak az ipar és a kereskedelem birnak kimeríthetetlen gazdasági erőt szolgáltatni, a földművelés és állattenyésztés nem: akkor vált nyilvánvalóvá teljes súlyában Mátyás előtt.

Magyarország így is erős, erősebb nyugoti szomszédjainál. Ha erejét a Kelet ellen fordítja, dicsőséget szerezhet, területet is nyerhet, de a magáénál alacsonyabban álló népekre és gazdasági fokokra talál. Mikor III. Fridriknél járt egy bosnyák követtség, annak vezetője, Sz.-István templomának bámulatától eltelve, azt mondta: ez a ház többet ér a bosnyák királyságnál. Nyugaton ellenben kisebb áldozatokkal is nagy, művelt területeket, gazdag városokat lehet meghódítani. Ott számos a vár, harcos a népesség, egy-egy kerület értékben felülmúlja a Balkán barbár és máris elpusztított királyságait. Ha Magyarország nemzeti erejéhez és politikai szervezetéhez német munka és cseh szívósság járul, a törökkel, de más ellenséggel is, könnyen végezhet.

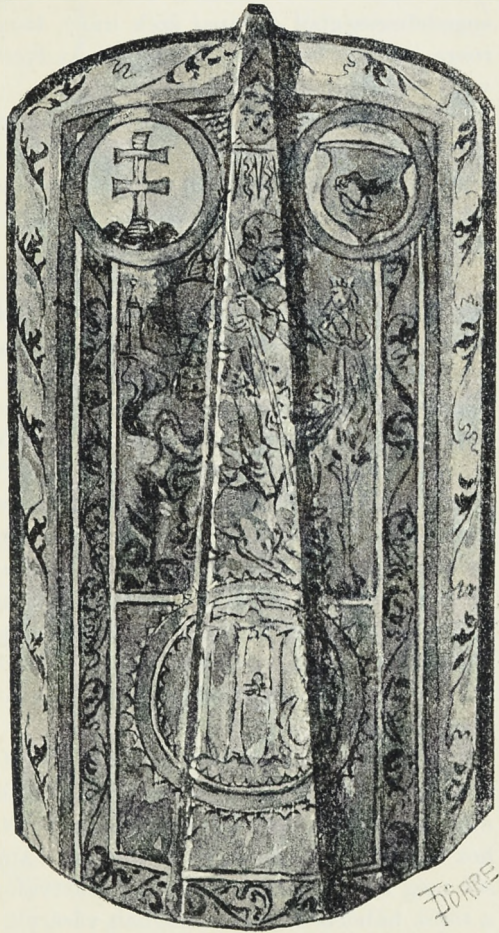
Ez az alapgondolat, melynek keresztülvitelében azonban a körülményekhez kellett alkalmazkodni. Még 1465-ben úgy látszott, mintha a magyar erő Ausztria ellen fordulna, mert Fridrik császár akkor sem szűnt meg Magyarorszá-

got nyugtalanítani, mikor az a török ellen védte Németországot is. De csakhamar belátta Mátyás, hogy sokkal biztosabb sikert ér el, ha Podiebrád ellen lép fel, mert akkor nemcsak a császár és pápa segítségével számíthat, hanem az egész kereszténységnek, de különösen a németnek, helyeslő közreműködésére.

Podiebrád a huszita mozgalomnak köszönte emelkedését és ettől a nemzeti iránytól akkor sem akart eltérni, mikor már király volt és mikor a pápai politika egyre határozottabban arra törekedett, hogy őt régi pártjától elszakítsa. A pápa arra hivatkozhatott, hogy Podiebrád csak az ő beleegyezésével lehetett király, azzal a feltétellel, hogy felsőségét elismeri, mi 1458 május 9-én tett koronázási esküjében be is volt foglalva. Hisz őt katolikus püspökök koronázták meg: a győri és a váci, kiket Mátyás küldött. Mégis, mikor a pápai legátus engedelmességre intette, ő a pápa követét elfogatta és három hónapig börtönben tartotta. Ezért II. Pius pápa 1464 júl. 16-án törvényszéke elé idézte. A német városok, különösen Boroszló, már akkor elpártoltak a cseh királytól. Hiába védekezett a király, már 1465-ben felszólította II. Pál a császárt és a többi fejedelmet, szakítsák meg az összeköttetést az eretnekek fejedelmével. A pápai legátusnak, Cusa bibornoknak, előadása szerint, Mátyás már akkor megígérte volt a pápának, hogy egész hatalmával rendelkezésére áll, akár a török, akár a cseh ellen. Már a cseh birodalomban is kitört a viszály: a katolikus főurak, Sternberg gróf vezetése alatt, pártot ütöttek a király ellen. Végre 1466 dec. 25-én megteszi a pápa a végső lépést is: Györgyöt, fiait és minden utódait megfosztja a királyságtól és annak minden jogától és feloldja alattvalóit a hűség kötelessége alól.

Bármikép ítéljük is a pápai diplomáciáról, bizonyos, hogy ebben az esetben főképpen a császár érdekét szolgálta. György hatalma különösen Fridrikre nehezedett és az a nagy párt, melyek a cseh király magának a német fejedelmek közt szerzett, — különösen Lajos bajor herceg tette ki magát érte — a Habsburgok

153. ábra. Mátyás király pajzsa.

jövőjét is veszélyeztette. Ha a családi kapocs György és Mátyás közt még fennáll, a magyar király közbenjárhat vagy, ha jobbnak tartja, apósa segedelmével igen rövidesen végezhet Fridrikkel és felforgathatja az egész német birodalmat. De Mátyást most már nem köti rokonság és ha Fridrik mindig kellemetlen szomszéd maradt is, ő sem volt kétszínűbb Györgynél és, mi fontosabb, olyan veszélyessé soha sem válhatott. Ezért Mátyás — éppen nem vallásosságból vagy engedelmességből a pápai szék iránt, hanem tisztán számításból — arra határozza magát, hogy felhasználja a kedvező alkalmat Csehország megszerzésére vagy legalább megosztására.

Mint az osztrák, úgy a cseh határon is egyre folytak a határvillongások, melyek, ha nem is vezettek mindjárt háborúra, alkalmat adtak a fejedelmeknek fenyegetődzésre és folyton ébren tartották az ellenséges érzületet. A magyarországi csehek ugyan már megszűntek veszélyeseknek lenni. Mátyás Giskrát kegyébe és zsoldjába fogadta, Lippa várát adta neki és így alkalmat adott ennek a jeles vezérnek és hadának, hogy a török ellen tüntesse ki magát. De 1465-ben egy új zsoldoscsapat jött az országba, mely addig Albert osztrák hereget szolgáltatta. Katonái testvéreknek nevezték magukat, hisz husziták voltak, de mivel a foglalkozás nélküli zsoldos másképp nem élhetett meg, a rablást vitték teljes tökéletességre (zsebrákok). Vezérük Svehla lovag volt, ki Mátyás táborából szökött közéjük, váruk az erősen megerősített Kosztolány. Míg kint barangoltak, velök harcolt és rabolt Podmaniczky Balázs is, de hazája ellen véteni nem akart, sőt Pozsony és Nagy Szombat városait előre intette, helyezték magokat karba a zsebrákok ellen. Mátyás maga ment Kosztolány ellen, a várból kiszökő zsebrákokat elfogatta, a vezéreket felakasztatta, Svehlát a legmagasabb bitófával tüntette ki, a várban rabságban tartott 400 szép asszonyt pedig Szerémbe küldte, hogy ezen pusztuló országrész elnéptelenedésén segítsenek. Sok zsebrák Budára, a csonka toronyba jutott fogságba. Czobor Márton várnagy, sajnálva tőlük a tartást, csapatonként a Dunába fojtatta őket. Ez volt vége a cseheknek Magyarországon.

Ez az eset a György és Mátyás közti különben is feszült viszonyt nagyon elmérgesítette. Magyarországon mindenfelé úgy ünnepelték Svehla bukását, mint a cseheken vett diadalt. György ugyan bátran állíthatta, hogy a zsebrákokhoz semmi köze, de mivel a magyar határt dúló morva urakat nem büntette, sőt még azt is elnézte, hogy egy alattvalója kirabolja azokat a hajókat, melyek a török háborúra Bajorországban vásárolt fegyvereket (200.000 nyilat és kopját) szállították, még mindig maradt elég alapos ok a panasza.

Ily nagy vállalat előtt teljesen rendbe kellett hozni az országot és gondoskodni kellett a hadjárat viselésére szolgáló állandó segédforrásokról is, annyival is inkább, mert itt külföldi pénzsegélyt nem igen lehetett várni. Ezért Mátyás 1465 őszét Horvátországban tölti, hol az egyes urak, velencei és császári befolyás alatt, már nyíltan elszakadtak a hűségtől. A király jelenléte egyszerre véget vetett a zavarnak. Új, megbízható bánoknak és új zágrábi püspöknek kellett gondoskodniuk a törvényes állapot fenntartásáról.

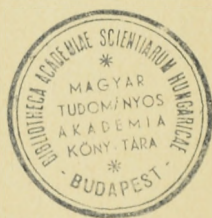
Majd az adó- és vámügy reformja került sorra. Ez a reform látszólag csupán a régi adónemek nevére szorítkozott. A kamaranyereségből kincstári adó lett;

Reverendissime Princeps Saphoran V's fideles eiusq Paulus Kallay, violans
Georgos, et Bragins parlagi, in re, ut eadem, hereditates et possessiones
quodam Grego violai Cretae, que pfectum sunt de pui et gferendum vram
genui manifestam, inutu fidelium finem ordem, pperunt, et V's
a deditum inponit ridem gressum pome dare deditare, et gfore dignum
mayas vna gressum
Xsk fiat

KALLAY PÁL KÉRVÉNYE MÁTYÁS KIRÁLY KÉZJEGYÉVEL.

az ősrégi harmincadból koronavám. Az elsőnek összege nem változik: minden jobbágytelek csak egy ötödforintot fizet, a másodiknak tarifája meg éppen enyhébb annál, melyet Nagy Lajos szabott meg. A nemesség adó- és vámszabadsága is fennmarad. És mégis gyökeres a reform, amennyiben az egyeseknek, községeknek, városoknak, különösen pedig az egyházaknak különböző királyoktól kapott kiváltságait és szabadalmait teljesen megszünteti. Ennyiben igazán forradalmi volt ez a rendszabály. Ez magyarázza meg az általános elégedetlenséget, melyet okozott és melyet az adó- és vámszedők zsarolása bizonyára még csak növelt. Mert ugyan kinek nem volt, ki nem remélt volna kiváltságot ebben az országban? Zalamegye mindkét intézkedésnek ellenállott és csak kemény fenyegetés súlya alatt engedett. A megváltozott irányt gyökeres változás kíséri az ország kormányában. Úgyszólván csak Guthi Ország Mihály nádor marad helyén a főméltóságok közül. A többi helyébe jobbra német urak lépnek. Ezt nem magyarázhatja egyedül az a kilátás, hogy ily biztosíték adása jobban reábirhatja a Nürnbergben tanácskozó birodalmi gyűlést a török elleni segítség megadására. A német kormány azt mutatja, hogy a legnemzetibb magyar király politikájának súlypontját Németországba készül áttenni.

154. ábra. Podjebrád György.

Ez az általános elégedetlenség 1467-ben kitörésre vezetett. Podiebrád, kinek támadástól kellett tartania, épp úgy sietett azt felhasználni, mint Kázmér lengyel király, ki soha sem mondott le egészen a reményről, hogy magának vagy fiának megszerezheti a magyar trónt, melyet örökségének nézett. A magyar urak, ha kegyvesztés az ellenzékbe sodorta őket, ritkán mulasztották el az alkalmat, hogy nélkülözhetetlenségüket bebizonyítsák és éppen nem riadtak vissza attól sem, hogy a külfölddel szövetségben, hazájuk kárára, szerezzék vissza méltóságukat. A Szapolyai testvérek, Imre és István, kiket Mátyás emelt volt a homály-

ból a legmagasabb tisztségekre, csak úgy kezet fogtak az idegennel, mint előbb Szilágyi Mihály. A Szentgyörgyi grófok, kik előbb is Fridrik pártján voltak és tőle azt a kiváltságot nyerték, hogy veres pecséttel pecsételhessenek, most is siettek elszakadni. Hogy is ne, mikor az egyiket, az erdélyi vajdát, erdélyi királynak teszik meg siker esetén.

Hogy az egész zendülésben sokkal nagyobb része volt a személyes, mint a politikai érdekeknek, kitűnik abból is, hogy rugói felől a kortársak sem voltak tisztában. Egy cseh tudósítás szerint kétes, vajjon az urak azért fordultak-e Mátyás ellen, mert a cseh háborút akarja, vagy azért-e, mert nem akarja. Ez az utóbbi ok különösen a főpapokra hathatott, kik közül csak kevesen ragaszkodtak őszintén a királyhoz.

Bizonyos, hogy erőt az egész mozgalomnak csak Erdély csatlakozása adott. Ez az országrész akkor emelkedik először önálló jelentőségre. Nemzetei 1459-ben megújították az 1437-iki uniót; katonai ereje egyre gyarapodott és már az 1463-iki országgyűlésen külön is említetnek az erdélyrészi rendek, mire addig nem volt eset. A vajda a nádor után, az országbíró előtt foglal helyet az oklevelekben. Mindez növelte a partikuláris érzést, melyet a Hunyadi ház odatartozása, Mátyás születése helye még jobban erősített. Hogy ez az érzés most ellene fordult, annak kétségtelen az volt oka, hogy még ebben a kiváltságos országban is az erdőelve volt a legkiváltságosabb rész; hisz ott minden nenizet külön kiváltságos. Ők vesztettek tehát legtöbbet az adó- és vámmentességek megszüntetésével. Az utóbbi különösen a szász városokat keseríthette el; a magyar nemességet az egyre növekedő katonai teher sújtotta. Most egyszerre akartak minden bajtól szabadulni; bízva a lengyel királynak és a moldvai vajdának, Bogdán fia Istvánnak segítségébe, ki a szent koronától elszakadva, lengyel fűsőség alá állott.

Mégis oly nagy volt már Mátyás nevének varázsa, hogy mihelyt a Meszesnél termett, az ellene gyülekező csapatok egyszerre szétfoszlottak. A hűtelen vajda lábai elé borult és bocsánatot nyert. Megbocsátott a nemességnak is, de csak nagy birság, állítólag 400.000 arany fejében, és hogy emléke ne vesszen e hűtlenségnek, az erdélyi nemesnek vérdíját, vagyis élete értékét leszállította. Ez volt a partikularizmusnak első törvényes következménye. A főcinkosokat sem végeztette ki, hanem száműzte őket. E hírek elvették a Felvidéken és Szlavóniában is csoportosuló lázadók bátorságát. Szapolyaiék kegyelmet kértek és nyertek.

Már 1467 őszén annyira biztosnak érezte magát a király, hogy Moldva ellen indulhatott, hol Zsigmond óta nem járt magyar uralkodó. István vajda, vitéz, ravasz oláh, beljebb csalta az országba, szittya módon hátrált, hogy azt a sorsot készítse elő a fényes magyar seregnek, mely négy emberöltővel előbb Károly királyt érte Havasalföldön. A magyar táborban a főurak színe-javával ott volt Cesinge János pécsi püspök is, a híres költő, ki ékes latin distichonokban írta már meg az erdélyi fordulatot és készült urának a »geták« elleni hadban végzett nagy tetteit is megörökíteni. István folytonos alkudozással tartotta a fővároshoz, Szucsavához közeledő királyt. Mikor ez Bajába ért, egy Moldvában megtelepült székelytől megtudta, hogy éjjeli támadásra készül az oláhoknak lengyel csapatokkal is erősített hada. Így a támadás nem érte készületlenül, de azért mégis majdnem

végzetessé vált. Az ellenség felgyújtja a várost, betör a piacra, hol a király megszállott és midőn Mátyás maga is berohan a csatába, egy nyíl hátán sebesíti meg. Oly nagy és veszélyes volt a seb, hogy Mátyás teljesen soha sem épült ki belőle. Végre győz a magyar, különösen lindvai Bánffy Miklós, annak az örökké németpárti családnak derék tagja, művelte csudáit a vitézségnek. Az oláhokat oly nagy veszteség érte, hogy a vajda kegyelmet kért és kapott, azon feltétel alatt, hogy ezentúl törhetetlen hűséget tanusít a szent korona iránt.

Ha már Moldva meghódítása is ennyi áldozatba kerül, világos, hogy egy nagy európai hadjárat még egészen más erőfeszítést követel. Természetes tehát, hogy Mátyás nem mindjárt hajlik a pápai legátus szavára, ki őt az eretnekek elleni hadjáratra buzdítja. A magyar urak nem igen lelkesedtek a háboruért és szívesen vették, hogy királyuk a pápának újabb alkudozást ajánlott György megtérítésére. Csak a csehországi katolikus rendeknek és Fridrik császárnak kérélmé birta Mátyást a beavatkozásra. György király ugyanis, miután a katolikus rendeknyiltan elszakadtak tőle, nem elégedett meg azoknak üldözésével és különösen Boroszló városának, mely őt soha el nem ismerte, megfenyítésével hanem fiát, Viktorin herceget, Ausztriába küldte, hogy Fridriken, nem mint császáron, hanem mint osztrák hercegen, megtorolja a rajta ejtett sérelmet. Fridrik Mátyásnál, ki ismét szeretett fia, keres oltalmat. A pápa a husziták ellen évi 50.000 arany segítséget ígér; a császár a cseh koronát helyezi kilátásba. Csehországban már úgy is dúl a polgárháború, és mi legfontosabb volt, a huszitaság annyira enyhített kelyhes formájában (utraquista), melyet Podiebrád képviselt, opportunistává vált és híjával volt annak a lángoló lelkesedésnek, mely képessé tette egy világ leküzdésére. Ez a hódítás tehát nem ütközhetik ellenállhatatlan nehézségekbe és Magyarországot egyszerre vezető hatalommá teszi, nemcsak Németországban, hanem Keleten is.

Ha ellenben Mátyás visszautasítaná a pápa ajánlását, vagy pedig éppen pártját fogná Podiebrádnak, maga és országa is sokkal nagyobb veszélynek nézne elébe. A pápaságra életkérdés volt akkor a vele dacoló cseh király megálázása. Ha Mátyás ezt nem vállalja, a pápa a lengyel királyt választja eszközévé, kit már meg is kínált a cseh koronával, mely őt örökösen illeti. Igen, de épp úgy elismerheti a pápa Kázmér nejének örökös jogát Magyarországra is, ha annak királya megtagadja tőle az engedelmességet. Hiába hivatkozik Mátyás arra, hogy országa erejére a török ellen van szükség, a pápai szék már akkor is megmutatta, hogy politikai, hatalmi érdek fontosabb előtte a vallásénál. Legjobb esetben is az egész főpapság elszakadásától, polgárháborútól kell tartani, úgy mint 1403-ban Zsigmondnak. Éppen akkor kérte meg a lengyel király leányát, de kosarat kapott. Tudhatta, hogy Kázmér király minden alkalmat felhasznál megbuktatására. A két nagy baj közt még a cseh háború a kisebb; ezért határozta el Mátyás a Váradon és Egerben tartott tanácskozásokban, a magyar urak véleménye ellenére is, a császár megsegítését.

A háború szerencsésen kezdődött. Viktorin kivonult Ausztriából és nem-sokára György király is visszavonult Mátyás hada elől. A cseh szekérvár nem

*Emendata in can.^{na}
in di. h. n. p. r. d. c. 10. 9*

nyújtott elég védelmet Mátyás hadával szemben. A hadjáratot a magyar lovas-ság döntötte el; gyalogságban a cseh volt erősebb. Magyar részen a rácok tették most azt a szolgálatot, mint gyors lovasok, mint régibb háborúkban a kúnok, és épp oly rettegetté vált nevök. Morvaország legnagyobb része csakhamar meghódolt; Csehországba is be készült törni a magyar király, de a willamövi szorosban csak ügyes alkudozás mentette meg a megsemmisüléstől. Csehország megmaradt György alatt; a melléktartományok elszakadtak és Mátyást fogadták el védőjüknek. A magyar beavatkozásnak ez az eredménye már 1468-ban nyilvánvaló volt és ezen az eredményen a még tíz éven át tartó háború sem változtatott.

Mindezt Mátyás tisztán magyar erővel érte el, mert mihelyt a színhelyen megjelent, a pápa és a császár egyaránt megvonták tőle a segítséget, sőt a morvák és sziléziaiak is lehető lagymatagon védték ügyüket. A magyar rendek ellenben 1468-ban újra megadták az egyforintos adót; az már nem sokat ért, hogy a főpapok és főurak ismét jótállást vállaltak, hogy ez utójára történt. Eltűrték még az adó ismétlését, eltűrték, hogy a király, kit a hosszú hadakozás nagyon reászoktatott a parancsoláshoz és ki politikája keresztülvitelét föléje tette minden egyéb tekintetnek, nem törődött semmi őt korlátozó törvénnyel vagy szokással és ott vette a pénzt és katonát, ahol kapta. Idegen uralkodótól ezt soha sem tűrte volna a magyar, de még honfitól sem, ha nem Mátyás. De még így is látnia kellett a királynak, hogy hatalmának egyetlen biztos talpköve, a magyar, meginog, ha minden javát külföldi vállalatokra fordítja. Ezért az alkudozás egyre váltakozik a hadakozással. Előbb a német fejedelmekkel, különösen a Hohenzollernekkal, Brandenburg örgrófjaival, keres összeköttetést, majd a császárral, ki őt folyton szép szóval tartja, de végre semmit sem tesz érte. 1470 telén maga elmegy Bécsbe, hogy örökös szövetséget eszközöljön ki, melyet házassága a császár leányával szilárdítana meg. Úgy járt kedvében a császárnak, »mintha kedvese volna«, vígan tölti vele a farsangot, táncol, mulat, még hadi tornában is lándzsát tör, de végre hirtelen, haragosan távozik, látja, hogy nincs biztosságban. Alkudozik Podiebráddal is, kétszer is tárgyal vele személyesen, megígéri, hogy kibékíti őt a pápával, csak ismerje el őt utódjának, még a tartományokat is visszaadja. Még a lengyel királyhoz is közeledni akar, hiába. Egyedül állott, nem bízik senki benne, jövőjében, amint hogy ő sem bízhatik senkiben.

Az, hogy a cseh, morva és sziléziai katolikus rendek 1469. tavaszán királynak választják meg, csak külsőleg erősíti meg méltóságában. Ezzel csak címet nyert. Fontosabb ennél, hogy teljesen megnyerte a városoknak, különösen Boroszlónak, hajlandóságát és ragaszkodását. Viszont a huszita cseheket egészen elidegenítette magától. Azok mindjárt Podiebrád halála után Kázmér király elsőszülöttjét, Ulászlót, választották meg királyuknak. Kázmér időközben szerencsésen befejezte a német lovagrend ellen folytatott nagy háborúját, hűbérura lett Poroszországnak és immár teljes erővel vethette latba hatalmát a magyar-cseh ügyek bonyodalmaiba is. Szövetség jó létre közte, fia, a cseh király és Fridrik császár közt. A császár megfeledkezett arról, hogy Mátyás az ő megmentésére ragadott fegyvert. Mint főhűbéres, inkább akarja beiktatni a cseh

trónba Ulászlót, kitől nem fél és kinek anyja Habsburg, mint a már is félelmes és amellett nem is legitim magyar királyt.

Ennek a nagy összeesküvésnek nem maradhatott el visszahatása Magyarországra sem. Az a meggyőződés, hogy a király állása megingott, már magában véve is elegendő, hogy párthívei elhidegüljenek iránta. Kíméletlen, önkényes bánásmódja nemcsak a büszke főurakat sértette, hanem a nem kevésbé döllyfős főpapokat is. Erésről személyes és ezért le nem győzhető az ellenszenv; ennek kitörését csak folytonos siker tarthatta volna féken. A köznemesség ragaszkodott Mátyás személyéhez, de nagyon sínylette a folyton növekedő terheket, melyek jobbágyaitól származó jövedelmeit csökkentették és nem nyughatott belé a szabadságát biztosító törvények folytonos sérelmébe. Az 1470 őszen tartott országgyűlésen, a már szokássá vált feltételekkel és a főemberek jóállása mellett, megszavazták ugyan az egyforintos adót, de kikötötték, hogy azt főképp a török ellen fordítsák. A szultán 1468-ban szerencsésen befejezte a Velence elleni háborút Negroponte (Euboia) szigete elfoglalásával és most, öt évi fegyverszünet után, ismét erős támadással fenyeget.

Tavasza, midőn Mátyás a cseh határon táborozik a királyválasztás előkészítésére és még a török ellen is kénytelen egy sereget küldeni, az elégedetlenség behívják Kázmér herceget, a lengyel király ifjabb fiát, mint »jogos örököst«. Az összeesküvés titkát és vezetőinek alávalóságát mi sem bizonyítja jobban mint az a tény, hogy annakélen Vitéz János primás áll, kit Hunyadi János emelt fel, kit Mátyás helyezett az érseki székbe és kire most is, távollétében, reábízta a kormány vezetését! A primás nemcsak a lengyel királlyal lépett összeköttetésbe, hanem még a királyválasztó cseheket is intette, ne akarják Mátyást királyul. (1471).

Mikor Mátyás mindezt megtudta, belátta, hogy csak saját magára és hű seregére számíthat.

156. ábra. Ujlaky Miklós síremléke.

Nem is siet haza ; nem is sejteti, hogy mindent tud. Csak nyáron jó Budára, hogy intézkedjék az esetleges lengyel betörés ellen. Megkezdí néháy főúrnak, rokonának Geréb Péternek és Újlaky Miklósnak kibékítését, de egyebekben nem változik. Király marad minden ízében. Még királyt is tesz : Újlaky Miklóst akkor tünteti ki a bosnyák koronával. Mikor ellenben a primás a tanácsban, az ország tanácsában, azt merte szemébe mondani, hogy az urak a lengyel ellen nem segítik, haragjában szájára csap az első magyar főpapnak. Ennek hálátlansága fájt neki legjobban ; aki közel állott hozzá, azt jobban sujtotta mint más, mert jellemet feltételezett benne. Őt akarta ártalmatlanná tenni első sorban, azért Esztergomot vétette ostrom alá és hódolásra kényszerítette a primást, ki azonban megtartotta tisztségét, sőt — és ez reá nézve legjellemzőbb, — a maga és családja részére még anyagi hasznot is köthetett ki.

157. ábra. Vitéz János.

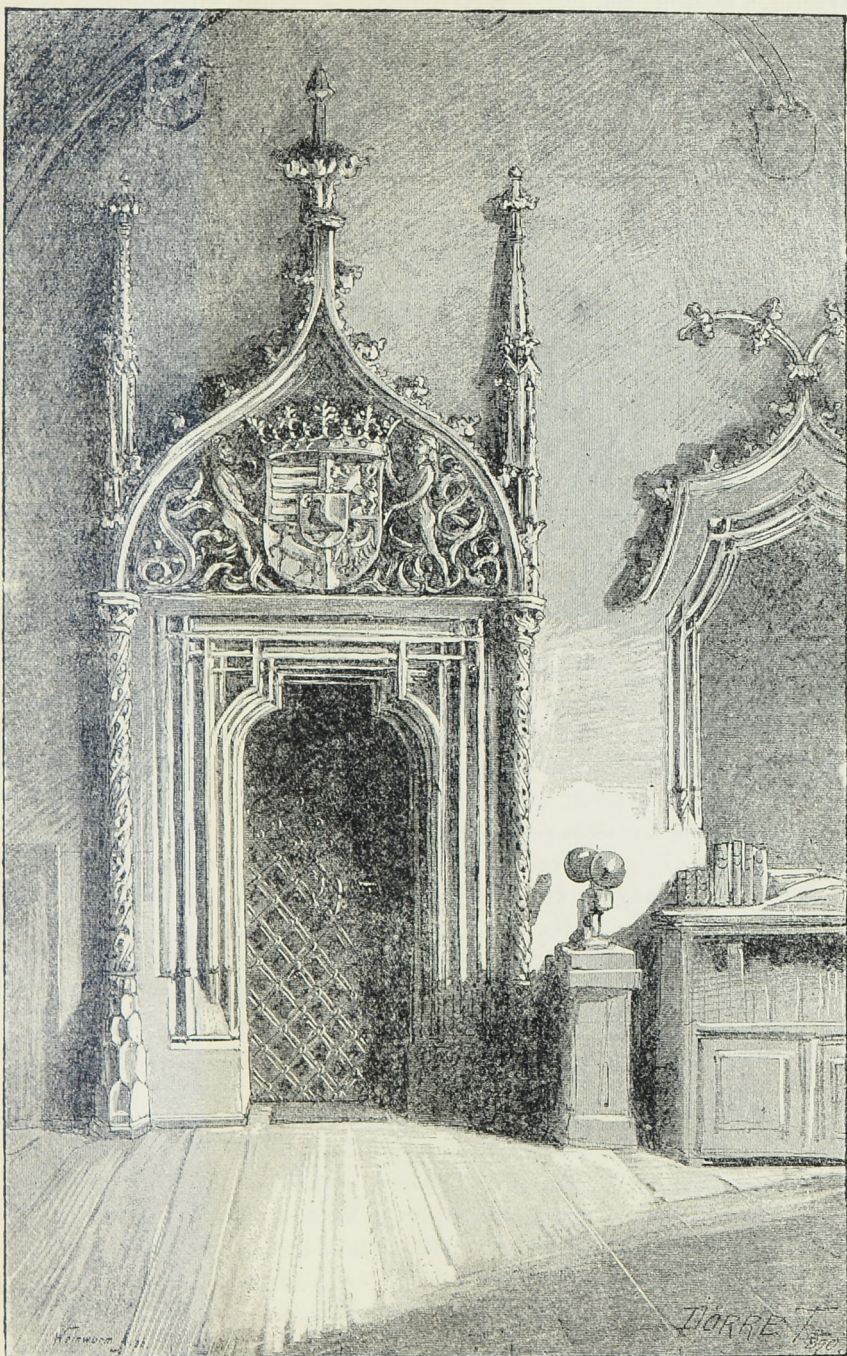
Könnyebb és kellemesebb volt elbánni az országgyűlésre gyűlekező köznemességgel. Az szerette királyát, azzal a szeretettel és hűséggel, mellyel a régi magyar viseltetett született ura iránt, ki véréből való vére és büszkesége. Annak csak szép szó kellett és törvényes biztosítás, — elment az a világ végéig is Mátyással — nem fogott rajta ármány. Szép szót és biztosítást kapott is bőven a törvényben. Az a hír volt elterjedve, hogy csak kilenc megye maradt hű a királyhoz, de az országgyűlésen ennek semmi nyoma. Mind egyértelműen kijelentették, hogy Mátyást ismerik el törvényes uroknak, mit megizentek Kázmérnak is. Tudatták a trónkövetelővel, hogy, ha nincs egyenes fiúörökös, a nemzet maga választja királyát, a leányágnak törvényes örökösödési joga nincs és így csak hízeltgők hitethették el vele, hogy bárminő jussa van a koronához.

Mátyásnak itt módjában állott kifejteni mindazokat a tehetségeket, melyek az egyént természetes urává teszik a tömegnek. Katonai felsősége meg éppen kétségtelen volt. Kázmérhoz alig csatlakozott valaki, és noha eljutott Hatvanig, Budát nem is féltették tőle. A királyfi aztán Nyitra felé fordult, hol az áruló pécsi püspök csatlakozott hozzá, aztán üldöztetve, szégyenkezve kitakarodott az országból. Mátyás most még egyszer, utoljára, szerezte meg magának a királyságot. Az urak most már vetekedtek, ki szolgálja jobban.

Vitéz János nemsokára újabb árulásba bonyolódott és a börtönben meghalt ; unokaöccse, a pécsi püspök, Medvevárba menekült, Zágráb mellé ; ott pusztult el teljes elhagyatottságban. A két első magyar humanista politikai pályájának siralmas, mi több, nyomorult volt a befejezése. Példájuk megmutatta, hogy latin tudás és hangzatos frázisok és versek kovácsolása még nem avat senkit államférfiúvá ; sem pedig klasszikus műveltség nem elég alap a jellem képzésére. A forma emberei voltak ; tartalmat csupán a Hunyadiak lángesze töltött elméjükbe.

Hátra voltak még a külföldi ellenségek. A cseh melléktartományok birtokáért tovább folyt a harc. Végső eldöntésére és fia trónjának biztosítására, Kázmér király nagy erőfeszítéseket tett. Szilézia megszerzése, elszakítása

158. ábra. Ajtó Mátyás király címerével Boroszló városházában.

Mátyástól, a kitűzött cél. Ennek a tartománynak birtoka közvetlen érintkezésbe hozza a lengyelt a csehvel, Magyarországot pedig elválasztja északi Németországtól. A lengyelek 60.000 katonát állítottak síkra, a csehek 20.000-et. Ennyi haddal könnyűnek látszott Boroszló elfoglalása s a magyar királynak, ki már pénzszüke miatt sem tarthatott oly nagy sereget, végleges kiűzése. Mindössze alig 20.000 emberrel küzdte végig leggyőzelmesebb hadjáratát. (1474.) Nem bocsátkozott csatába, hanem a várakat és városokat megrakta hadi néppel, folytonos kitörésekkel zaklatta az ellenséget és Szapolyai Istvánt egy lovas csapattal a lengyelek hátába küldte, hogy vegye el a részökre jövő eleséget és takarmányt. Maga Boroszlóban maradt, vígan töltve a napokat, bátorságot öntve a csüggedt polgárok szívébe. A kiélt tartomány nem táplálhatta a számos hadi népet; az ellenséges táborban csakhamar éhség ütött ki. Százával hullott az ember és a ló. Boroszló ellenállott az ostromnak, a tél közeledett. A visszavonulás végső pusztulást hozott volna csehre, lengyelre egyaránt. Így Kázmér és Ulászló békét kértek. Mátyás élvezte ellenségeinek megalázását, kik oly bizton számítottak vesztére, és teljesítette a lengyel király első kérését: azt, hogy három napon át szabad vásárt engedjen népének. A két királyt fényes sátrában fogadta, jól tartotta őket »itallal és különféle cukorral« és elfogadható feltételeket szabott. »Hogy a török császár ellen mehessen«, fegyverszünetet enged Kázmérnak és Ulászlónak 1477. pünkösdig, a jelen birtokállapot alapján. A császárt is befoglalja, ha ez úgy akarja. Fridrik császár ugyanis, aki legfőbb mozgatója volt minden Mátyás ellen irányult tervnek és most is sereget ígért, szokása szerint nem tett semmit. Most sietett békét kötni. Mátyás Szapolyai Istvánra bízta Szilézia kormányát. A török veszedelem hívta haza. Most országának szentelhetette magát, egyelőre lengyeltől, csehtől, császártól nem kellett tartania.

A jó alkalom a török megtámadására elmúlt. E mulasztásban egyaránt vétkes volt a pápa, a császár és Mátyás király. Egy ideig Velence egyedül viselte a háború terhét. Igen kedvező ajánlatokat tett Mátyásnak, hogy segítséget nyerjen tőle, de a magyar király első sorban Dalmácia visszaadását követelte. Ezt a feltételt nem fogadhatta el a köztársaság; hisz sokkal nagyobb áldozatot a szerencsétlen háború sem róhatott reá. Ezóta az előbb barátságos viszony megromlott; Velence már gyanuval nézte Magyarország emelkedését és Fridrik császárhoz közeledett. A török szultán ki is használta ezt a reá nézve oly kedvező helyzetet. Boszniáról le kellett mondania, ezért annak szomszédságában, a Száva mellett, építtetett egy nagy várat, Szabácsot, honnét portyázó hadai ne csak Szlavóniát nyugtalaníthassák és rabolják, hanem, a magyar végeken áttörve, Ausztria alpesi tartományaiba és olasz földre is elszálguldhassanak. De maga a magyar föld sem maradt ment betöréseiktől. 1474. februáriusban a szendrői basa hada, átkelve a Dunán, egész Váradig hatolt és azt felgyújtotta. Irtóztató előjele volt e rombolás annak, minek kell következnie, ha Magyarország elhanyagolja határai védelmét. Már is azt a rágalmat terjesztette Fridrik császár, hogy a török Mátyás engedelmeivel és elnézésével tör a magyar területen keresztül az ő birodalmába.

A cseh háború páratlan hadi iskolául szolgált. Benne az addig nemzeti sereg átalakult a keresztyén Európának első nagy, állandó zsoldos seregévé. A lovagi

Az Athenaeum r.-t. nyomása.

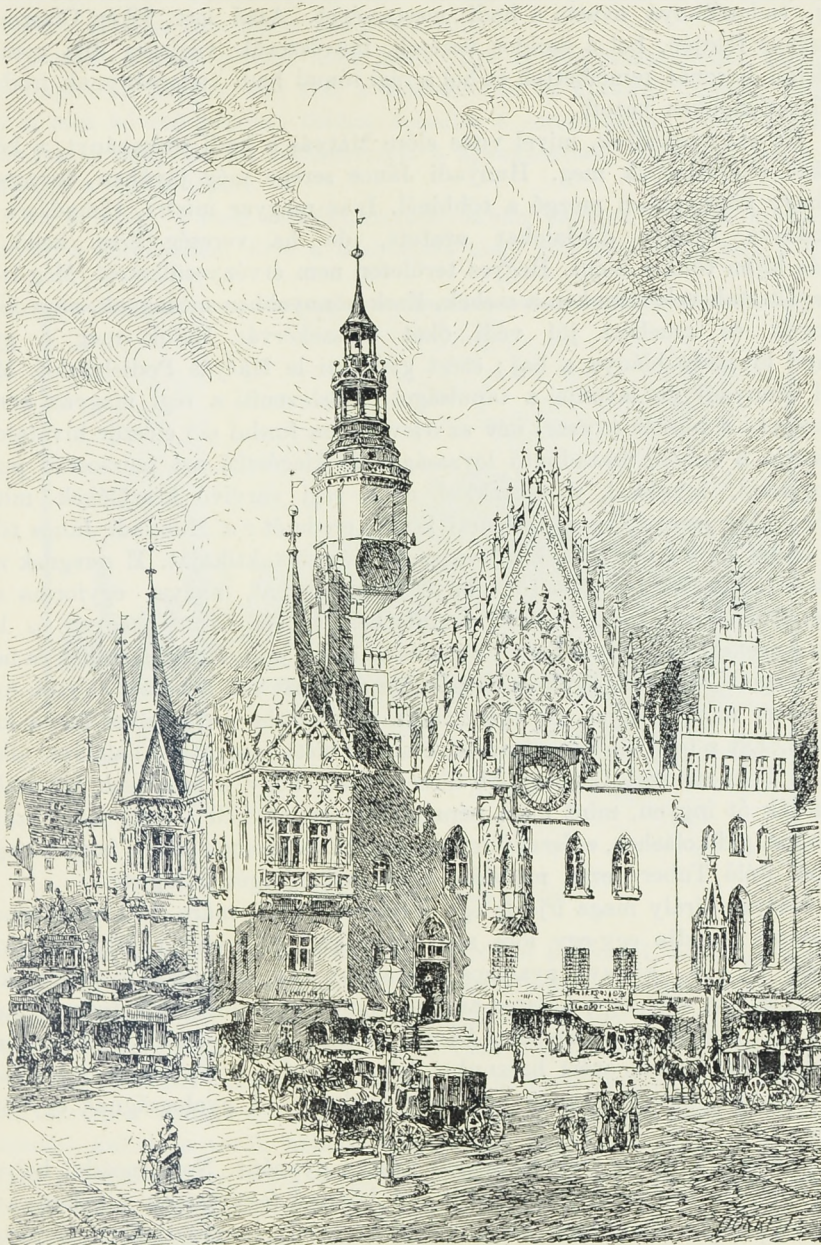
ÖÖRHE 889

MÁTÁS KIRÁLY TRÓNKÁRPITJA.
Galgócson, a gróf Erdődy család birtokában.

159. ábra. Boroszló városháza.

seregeknek ideje letűnt. A háború megszűnt egyszerű kézi tusa vagy fényesebb és veszedelmesebb tornajáték lenni: a sokféle elem, melyből már is alakult a sereg, tudománnyá avatta a hadi mesterséget. Azzá lett főkép Olaszország klasszikus földjén, hol a zsoldos vezérek, művészetük végleges díja gyanánt, fejedelmi koronát remélhettek és hol a régi római hadi tudománynak irodalma legközvetlenebben hatott.

Ha azt vizsgáljuk, mivel vitte előre Mátyás a hadi tudományt, a következőket állapíthatjuk meg. Hunyadi János serege még javában lovagsereg, csak hogy könnyebben mozgó a többinél. Igaz magyar módra, támadásra van berendezve. Fényes diadalokat aratott, de ha vereség érte, kellő biztosítás híján tönkre ment. Hegyes területen nem érvényesülhetett. Még itthon is megállottak vele szemben a csehek. Ezek könnyebben mozognak, nagyobbára gyalogok és amellet jól védi őket a szekérvár. Náluk meg a gyors, könnyű lovasság hiánya a baj; ezért győzheti le Mátyás Podiebrádot. Mind-ebből Hunyadi fia levonja a tanulságot. Feleleveníti a régi magyar könnyű lovasságot; a huszár (corsar) név az ő leveleiben fordul elő először hivatalosan. Megtartja a nehéz, csatadöntő lovasságot és kiegészíti azt paizsos és puskás gyalogokkal, ágyukkal, mozsarakkal és a régi várvívó készülékek minden nemével. Így serege visszatükrözteti kettős eredetét: a Hunyadi János törökverő hadát és a huszitáknak a lovagságra vészes taktikáját. E seregnek zöme a fekete légio, az a 8000—10.000-nyi zsoldoscsapat, melyet egyforma sötét páncéljáról neveztek el. Nemzeti tekintetben is vegyes. A magyar és különösen a székely mellett ott harcol a rác és az oláh, jelentékeny a csehek és németek tömege is. Az alvezérek és csapatvezetők közt sok a német és cseh lovas, de a vezér mind magyar. Az egész tarka szervezetbe pedig lelket önt a király akarata. Ezt a bonyolódott gépezetet csakis ő birta igazgatni; halálával alkotórészeire bomlott szét. Legnagyobb dicsérete az, hogy a zsoldosok szívesebben szolgálták őt ingyen, mint mást pénzen. Ismernünk kell a marcona, hazátlan, rabláshoz, gyilkoláshoz, erőszaktételehez szokott zsoldosnak lelkét, hogy a nagyon hidegen ítélő Tubero ezen mondása egész jelentőségét felfogjuk.

Mátyás király maga írja le egy levelében (1481. márc. 10.) hada rendjét. A vértések zsoldja egy-egy lóra negyedévenként 15 arany, a könnyű lovasé: (huszár) 10. A könnyű gyalogos 8 aranyat kap, a paizsos gyalogos, kinek szolgára is van szüksége, kétszer annyit. A puskamesterek, kik tudnak puskával és más apróbb szerszámokkal bánni, de nem oly ügyesek a lövésben mint a gyalogosok, hanem azért hasznukat lehet venni a csata elején, várvívásnál és védelemnél, annyit kapnak mint egy gyalogos. A gyalogságnak egy ötöde puskás.

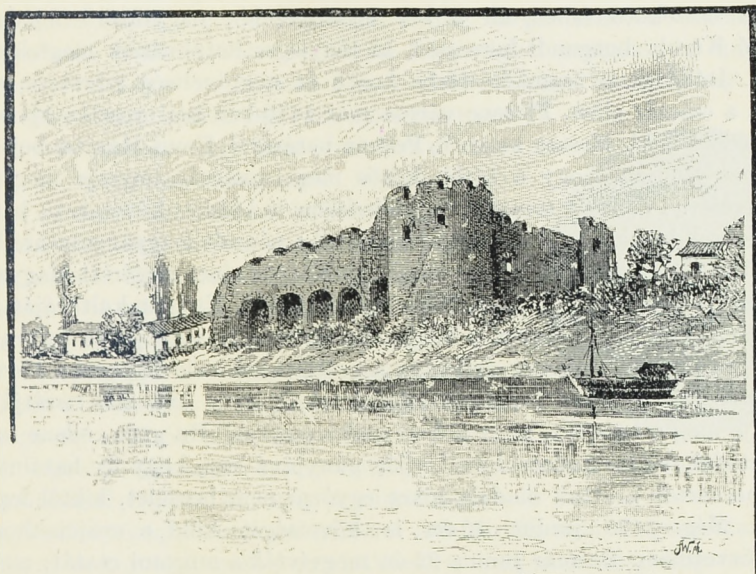
»Nálunk a vértés (lovas) szolgál bástya gyanánt. Nem mozdul helyéről, akkor sem, ha valamennyit levágnák. A könnyű fegyveresek alkalom adtán kicsapnak, és ha elfáradnak vagy nagyobb veszély fenyegeti őket, a vértések mögé vonulnak vissza, hogy új erőre kapva, újra kicsaphassanak. A gyalogságot és a puskásokat úgy körülállják a paizsosok, mintha várban volnának. Az egymás mellé állított paizsok köröskörül mintegy erősséget alkotnak, melynek oltalma alatt a középen álló gyalogosok úgy harcolnak, mintha bástya

védné őket. Mihelyt alkalom nyílik rá, ki is törnek.« A dolog lényege az, hogy a szekérvár helyett maga a sereg alkot csataközből is várat és így könnyebben mozoghat, a teljes felbomlást pedig kikerüli.

Tovább a stratégiában nem ment. Így is legyőzhetetlennek tartották. Mint Napoleon, Mátyás sem volt a hadászatban az újítások barátja. Érdekes, hogy a régi követő gépeket többre becsülte a mozsaraknál, mert, különösen hol sziklás a talaj, köveik hárommennyit is agyonzúznak, azonfelül pedig megtakarítják a drága lőport.

Ez a sereg, a cseh melléktartományokban hagyott őrségek kivételével, megindul a török ellen. Erre a hadjáratra nagy előkészületeket tett a király.

160. ábra. Szabács vára romjai.

Mindenre kiterjedő elméje nemcsak fegyverről és harcosról, hanem a szállításról és az élelemről is gondoskodott. Az élelmet és a hadi eszközöket sok naszádjá vitte le a Dunán, mely tudtunkkal ez alkalommal szerepel először magyarországi részében mint nagy forgalmi út. Csak Regensburgból 24 hajó hozta a fegyvereket. Szabács várát kezdi ostromolni és vitéz védelem után be is veszi. Ez az ostrom a vitézi rege teljes fényében ragyog. Látszik, hogy a nemzetben lelkesedést keltett a török háború megújulása. Szabács viadaláról szól a régi magyar hősköltészet egyetlen fennmaradt emléke; a cseh és sziléziai háborúk nem ihlették a magyar lantot. Elbeszélték, hogy a király csónakon, másodmagával, kikémlelte a várat, hogy tudja, hol támadjon és hogy az ellenség nyíl- és golyózápora közepett a legnagyobb nyugalommal folytatta szemférvételét, míg azt be nem végezte. Ez nagy diadal volt (1476 febr. 15.), de folytatása most is elmaradt. A nyár folyamán egész Erdély fegyvergyárrá változott; a király Kolozsvárrt és egyebütt éjjel-nappal kovácsoltatta a nyilat és a kópját.

Mátyás eleinte Szendrő ostromára készült, de midőn Mohamed szultán az áruló havasalföldi vajda segítségével az Aldunán ment át és Moldvát támadta meg, hűbérese, István vajda, segítségére küldte seregét. István közben elesett, de a magyarok megfutamították a szultánt és nemcsak Moldvát foglalták vissza, hanem Havasalföldet is. Ide új vajdát helyez a király, Drákult, aki vitéz ember és nagy ellensége a töröknek. A birodalom helyre van állítva; a Duna vonala egész a tengerig szabad és biztos és a nagy folyam megmarad védővonalnak a török hódítás ellen. A nagy készüllet: 80.000 ember hiába való volt. Fridrik császár diplomáciája arra kényszeríti Mátyást, hogy ismét Nyugotra forduljon.

Igazi nagy európai politikája csak most kezdődik. Érintkezésbe lép mind-
 amaz államfőkkel, kik a császárral és a Jagellókkal ellentétben állottak. Már 1474-ben összeköttetésben áll a kor legfényesebb, nagyratörő fejedelmével, Vakmerő Károly burgundi herceggel, ki tényleges hatalmának megfelelő címet keresett. Itáliával is összeköttetésbe hozza őt a műveltség szeretete, a közös gyűlölet a császár ellen. Florenc városa már 1470-ben két oroszlán ajándékával kedveskedett neki. Messze keletről, Perzsia határáról, Uzun Haszán bej küldött követtséget Budára, hogy a török közös megtámadására nyerje meg Mátyás beleegyezését. IV. Iván muszka nagyfejedelem is küldött követeket; bányászokat, mesterembereket kért a magyar királytól s pénzeit magyar mintára verette. Ez volt tán a legfontosabb jele annak, hogy Mátyás alatt megérett Magyarország azon történeti szerepre, hogy Keleten meghonosítsa Nyugot kulturáját.

Különös súlyt helyezett a burgundiai herceggel való jó viszonyra. Mikor XI. Lajos és Fridrik császár ármánya a svájciakkal való háborúba keverte ezt a mindkettőre egyaránt veszélyes fejedelmet, Mátyás óva inti barátját, hogy ne kezdje meg a háborút, mert abban csak veszthet. Ha győz, ellene fordul az egész birodalom; ha kudarcot vall, világ gúnyjává lesz, hogy ily hatalmas uralkodón parasztok arattak diadalt, kiket legyőzni nem becsület, kiktől legyőzetni csúfság. Még 1476 június 10-én is követtséget küld a svájciakhoz, hogy békét közvetítsen. De már június 22-én megvívta a murteni csatát, mely Burgundia hatalmát megtörte és a köztársaságot emelte Európa első katonai hatalmává. Amint beavatkozása mutatja politikai éleslátását, úgy az a gyors fordulata is, hogy nyomban szövetségre lép a győztesekkel és jogot szerez arra, hogy a kantonokban katonákat fogadhasson, bizonyítja a körülmények felhasználásában való művészetét.

Mi más fordulatot vehet hazánk története, ha királya csehek és svájciak segítségével verheti le a szultánt!

Politikájának egész alapja és iránya is megváltozik. 1462 óta a Habsburgokkal való szövetség, ebbe a családba való beolvadás minden fontos elhatározásnak kiindulópontja. Ettől a legkellemetlenebb tapasztalások sem mozdíthatták el a különben oly mély belátású és eszközeiben oly kevéssé válogatós királyt. De midőn meg kellett győződnie arról, hogy Fridrik császár minden kötelező ígérete ellenére nem őt, hanem Ulászlót akarja a cseh trónba mint főhűbéres beiktatni; midőn meg kellett győződnie arról, hogy a császári befolyás a Jagellókéval egyesülve mindenütt útját állja még annak is, hogy fejedelmi házból való feleséget szerezhessen és így erősítse meg trónját: a főellenséget a

császársban és a régi dinasztiákban ismerte fel, kik őt jószérrel egyenrangúnak sohse fogják elismerni. Neki pedig szüksége van királyi házból való feleségre, nemcsak hiúságból, hanem azért is, hogy utána ne örököljenek a Habsburgok.

Az aragoniai család egyike volt Európa legrégibb és legfényesebb dinasztiáinak. Az Árpádok több ízben választottak királynőt e családból és az összeköttetés e harcos és szabad nemzettel mély nyomott hagyott jogunk fejlődésében is. A legitimitás fényéhez Nagy Alfonzo, Ferdinánd atyja, Nápoly hódítója, kiváló szellemi tulajdonok varázsát is csatolta. Egyike volt nemcsak Itália, hanem egész Európa leghíresebb uralkodóinak, nagylelkű, bőkezű, ki hírnevét sohasem moeskolta be kegyetlenséggel és zivataros élete minden válságában megtartotta a tudomány és művészet iránti érdeklődését. Fia, noha a pápa támogatásával békén foglalja el trónját (1458), mégis minden ízében forradalmi, zsarnoki erkölcsű. Nem törvényes házasságból származott, anyja alacsony rangú volt, és noha Alfonzo fiának elismerte el, a közvélemény szerint nem is ő volt atyja, hanem egy valenciai kikeresztelkedett mór paraszt vagy kézmíves. Ezt a származását a spanyolok soha sem tudták megbocsátani és Ferdinándnak az öröklött trónt folytonos ádáz harcokkal kellett megtartania bárói s tulajdon rokonai ellen. Az örökös veszedelem mindennapossá teszi reá nézve a szertelent is. »Ravasz-ságban, kegyetlenségben, zsarolásban nem volt párja.« Királysága jövedelmein fölül még a főcikkekkkel való kereskedést is magának tartotta fenn. Rokonsága és a bárók ellen irtó háborút folytatott. A legtöbb áldozatát mint vendégét vagy éppen asztalánál fogatta el; még a rinascimentónak annyi szörnyűséghez szokott emberei sem bírták neki megbocsátani, hogy Piccinninot, a kor leghíresebb condottierejét, mikor őt meglátogatta, orozva megölette. Bárhová utazott, magával vitte nemcsak foglyait, hanem áldozatainak mumiaiát is, mindegyiket abban a ruházatban, melyet rendesen viselni szoktak.

161. ábra. Beatrix érme.

Ennek a politikailag annyira eszes, lelkében oly sötét fattyunak volt leánya Beatrix, kit Mátyás élete párjául választott. Midőn Mátyás 1474-ben megkérte Beatrix kezét, ajánlatát örömmel fogadták. Ez a családi szövetség már is érezteti hatását Mátyás politikájára. A burgundiai herceg, kinek nem volt fia, Fridrik császársban azt a reményt keltette, hogy egyetlen leányát, Máriát, nőül adja Miksa főherceghez. Mátyás belátta, hogy e házasság sokszorosan növeli majd a Habsburgház hatalmát, amint hogy később alapja is lett az osztrák ház világbirodalmának. Ezért befolyását Vakmerő Károlynál arra használta fel, hogy a herceg inkább Ferdinánd király fiával jegyezze el leányát. Ez a házasság a nápolyi-magyar-burgundi szövetséget tette volna Európában döntő hatalmúvá. Károly svájci háboruja megakadályozta a szövetség létrejöttét és így még érthetőbbé válik Mátyás igyekezete, hogy barátját a vészes vállalatától visszatartsa.

Beatrix 1476 őszén fényes kísérettel jött Magyarországba. A király már előbb külön követséget küldött Florencebe az udvartartás pompájához való cikkek bevásárlására és mindent elkövetett, hogy világraszóló ünneppé tegye esküvőjét a királyleánnyal. Idegen fejedelmek közül csak néhány német és sziléziai volt jelen; a császár és a lengyel király még követet sem küldött. Az ünnep rendjét nem zavarta más mint a velencei követ igénye, hogy a fejedelmek előtt foglaljon helyet. A vendégek mindenfelé elvitték a magyar király gazdagságának és vendégszeretetének hírét. Annyi kincset még soha sem láttak együtt.

E házasság csak egy mozzanata volt Mátyás politikájának és annak fejlődését éppen nem szakította félbe. Alig hogy 1477 elején vége szakadt a lakomának, megkezdődött a hadi készüllet a császár ellen, ki nemcsak hogy a török ellen nem ad segítséget, hanem a birodalmi fejedelmeket is visszatartja attól; ki ígérete ellenére nem Mátyást, hanem ellenfelét iktatja be Csehországba, végre ki magához fogadta Beckensloer Jánost, Mátyás bizalmas miniszterét, kit esztergomi érsekké tett meg és a ki aztán, hálából, Bécsbe szökött ura titkaival és kincseivel. Láttá, hogy a németek kora lejárt — ő sziléziai koldusbarát volt eredetileg — és a király kegyében és bizalmában az olaszok jutnak első helyre. A boroszlói fegyverszünet ideje is lejárt: Sziléziában máris megkezdődött a hadakozás, Ulászló Magyarországba készült törni, de visszaveretett.

Mátyás most Ausztria ellen fordította erejét. A császárnak nem volt serege, csupán a várak állottak ellen. A nyílt helyek elpusztultak, a magyarok 70 várat elfoglaltak és már Bécset is körülzárták. »A császár ellenállás nélkül engedte elpusztulni országát.« Ulászló hazament hadával; a császár Grácba menekült. Pápai közbenjárással nemsokára létrejött a béke, melyben a császár Mátyást iktatja be Csehországba és ruházza fel a választófejedelem jogaival, egyuttal kimondja azt is, hogy Magyarország teljesen szabad és független és nem tartozik a szent birodalomhoz. Ezenfelül 100.000 arany fizetését vállalta el hadiköltség megtérítése gyanánt, mely összegért az osztrák rendeknek is kezességet kellett vállalniok. (Gmunden, 1477 december 2.)

Ausztria akkor Mátyás kezében volt már. Feltűnő, miért engedett ily kedvező békét az épp oly rosszakaratú, mint tehetetlen császárnak, kiről tudta, hogy sohasem szűnik meg neki ártani, hol lehet. Okát nem találhatjuk másban, mint abban, hogy a magyar urak határozottan ellenállnak minden olyan politikának, melynek nem a török elleni harc a főcélja. Elég áldozatot hoztak már királyuk személyes hatalmáért; most csak az ország szorosan vett, általánosan megértett érdekéért voltak hajlandók pénzt és vért felajánlani. A király gyakori távolléte különben is lehetetlenné tette a belső rend megszilárdulását és ha a török elpusztítja az országot, hiányzik az erő a távoli hódítások megtartására. Ugyanez az ok birta Mátyást arra, hogy Ulászlóval is végleges békét kössön. Hosszú alkudozás után Olmützben találkozott és meg is egyezett a két király. Mindegyik egyaránt viseli a cseh királyi címet. Csehország összes melléktartományai, Morva, Szilézia, Lusatia és a hat város (Görlitz, Bautzen stb.) Mátyást uralják. Halála után a cseh király 400.000 frton visszaválthatja e tartományokat Magyarországtól. Ez az olmützi találkozás teljes fényében mutatta a magyar király gazdagságát, hatalmát és pazarlását. (1478). A világ még ilyen pompát nem látott, írja Eschenloer,

Boroszló városának becsületes szekretáriusa. Beatrix ott már személyes politikát is űzött. Ifjan vénülő férje után már is Ulászlót szemelte ki a másodiknak. Szörnyűség ezeket le is írni, — de e pontban is hasonló volt Mátyás sorsa Napoleonéhoz.

Hogy a török veszedelmet egész szemlélhetővé tegye és így elérje régi célját, az egész keresztyénség egyesítését, 1478-ban átbocsátotta a rabló török csapatokat a magyar területen. Ezek tűzzel-vassal pusztították az alpesi tartományokat és Friault, Velence szárazföldi birtokát. De az eredmény nem felelt meg a várakozásnak. Velence, a pápa jóváhagyásával, békét kötött a szultánnal. A császár a német birodalom előtt bevádolta Mátyást, hogy ő zúdíttja a pogányt. a keresztyénségre. A pápa megszüntette a segélypénz fizetését. Ekkor írta Mátyás király, »hogy keresztyén fejedelmek módjára kíváncsiak tartja ugyan a pápa jóakarátát, de nem fél rosszakaratától és haragjától sem«.

Mohamed szultán felhasználta Magyarország elszigeteltségét. Egyre sűrűbbek a portyázások. 1479-ben Esze bég vezetése alatt 43.000 török és oláh tört be Erdélybe. Mikor ezt a gazdag tartományt, »melynek ezüst-, arany- és sóbányáiból van legtöbb jövedelme a királynak«, már kifosztották és prédával megrakodva, sok foglyot magokkal hurcolva, készültek hazafelé, állotta útjokat Báthory István vajda az összes erdélyi hadakkal: nemesekkel, székelyekkel, szászokkal és oláhokkal. A Kenyérmezőn Alkenyérnél volt a nagy csata színhelye, melyben a török már-már erőt vett a vitéz erdélyi vajdán, ki meg is sebesült, mikor a döntő pillanatban segítségére jő a molnárlegényből temesi ispánná emelkedett Kinizsi Pál a királyi hadakkal. Úgy mondják, hogy Kinizsi, ki nem szerette a büszke vajdát, egész addig várt segedelmével, míg kétségtelen, hogy csakis ő lesz a mentő. Kinizsi dühös rohamának — két kézzel vagdalkozott az óriás termetű vezér — nem birt ellenállani a török. Futásközben sokat leöltek, különösen az oláhok veszték el majdnem egy lábíg. A foglyok felszabadultak, nagy zsákmány jutalmazta a győzőket. Hunyadi János óta nem érte a szultánt ily vereség (1479 okt. 13). A következő év elején maga Mátyás megy át a Száván, legyőzi a törököt, elveszi zsákmányát és egész Sz. Szabbás földjéig hatol (Hercegovina), hogy ott a szent korona hűbéresének trónját megszilárdítsa. A magyar nevet épp oly rettegetté tette Keleten, mint Nyugoton. Míg ő élt, a török többé nem háborgatta Magyarországot.

A gmundeni békekötést Fridrik épp oly kevésbé hajtotta végre mint az előbbi szerződéseket. A váltságot az osztrák rendektől felvette ugyan, de Mátyásnak semmit sem adott belőle. Pedig ez már magában véve is kikötött jogot adott a magyar királynak, hogy maga szerezzen magának kárpótlást, azaz foglaljon. Dinasztikus tekintetben is sérelmes volt a császár eljárása: Milanót nem adta hűbére Mátyás sógorának, mint azt megígérte volt. Mátyás azon örv alatt, hogy a törökkel cimboráló velenceieket megfenyíti, sereget gyűjtött a határon. Ezt aztán a salzburgi érseknek és a seekai (gráci) püspöknek váraiba rakja, kik a császár ellenében az ő oltalmához fordulnak. Jellemző a viszonyok változására nézve, hogy míg előbb mindig a külföldi fejedelmeknek volt pártja Magyarországon, most a magyar királynak volt erős pártja Németországban és különö-

sen Ausztriában. Ez legjobban bizonyítja, hogy elég erősnek tartották arra, hogy párthíveit bárki ellen is megoltalmazhassa. Ismét szó van arról, hogy ő legyen a római király, de ezt már nem szeretnék a rendek. »Ha a mostani nagyon is lágy, ő meg túlkemény lenne.« Bár sokan hitegették e reménnyel, hogy hasznát húzzanak tőle, komoly ember akkor sem hitte, hogy a német fejedelmek majd magyart emelnek a keresztyénség első méltóságára. Hát még azt a Mátyást, ki még választó leányát sem kaphatta nőül és kinek neve »Mátyes« alakban a vaskezü királyt jelölte közbeszédben; azt, ki hasznára van ugyan a birodalomnak és a szegény embernek, de kárára a fejedelmek önkényének.

Mihelyt egyszer megvetette lábát Karinthiában, Stájerban, a császárt egyre jobban sürgette kötelezettségei teljesítésére. A lagunák városát békében hagyta: Bécs közelebb volt érhető. Különös oka volt még a panaszra, hogy Fridrik nemcsak hogy ki nem adta a szökevény Beckensloert, hanem őt, árulása jutalmául, a salzburgi érsek fejedelmi székébe emelte. Mátyás mindent megtett, hogy vállalatát ne nézzék a birodalom ellen intézettnek, de azért nem akadályozhatta meg sem a birodalmi rendek segélyküldését, sem a pápai közbenjárást. Mindez csak lassította, de meg nem állította diadalmenetét. 1482-ben elfoglalta Haimburg erős határvárát, »melyet oly régen elszakítottak a szent koronától«. Ezóta csapatai előtt nyitva állott Ausztria és a rációk versenyt dúltak és sarcoltak Fridriknek fizetés nélkül maradt cseh zsoldosaival. 1484-ben már mindenfelől körülzárja Béceset és 1485 jun. 1-én megadásra kényszeríti a császári szék-várost. Bécs hosszú ellenállása annál bámulatosabb, mert már évek óta szenvedett lakossága az éhség és fertőző betegségek pusztításaitól és mert polgárait vonzalom nem kötötte a császárhoz.

Mátyás diadalát Ausztria meghódítására használja fel. Nemcsak hogy felveszi az osztrák hercegi címet, hanem országgyűlést tart, törvényeket hoz, pénzt veret. Még bécsi püspököknek is magyart nevez ki. Fridrik a birodalomba menekül. Le nem mond, békét nem köt. Megszokta a nyomort, szinte érzéketlen a megaláztatás iránt. Bízik családjá csillagzatában, az A. E. I. O. U-ban, mely korában válik jelszóvá. A jövő az övé. A birodalmi rendek 1486-ban fiát, Miksát, választják meg királynak. Mátyás ugyan 1487-ben megvívta a »mindig hú« Bécsújhelyt is és haláláig békén birta az országot, de gyakori betegsége már akkor reményt nyújtott a császárnak, hogy kardesapás nélkül visszaszerzi mindazt, mit nagy ellensége ennyi éven át annyi fáradsággal, veszéllyel, költséggel vett el tőle.

Ezek a háborúk és hódítások emelték Mátyás nevét a csillagokig. Hiába, a hadi dicsőség, a testi, szellemi és erkölcsi erőnek ez a közös eredménye, mindig legnagyobb hatással volt az emberek képzeletére és nemcsak testöket igazta le, hanem lelkeket is hajlandóvá tette az engedelmességre. Ez a dicsőség tette Mátyást, talán még jobban mint atyját, népies hőssé, nemcsak itthon, hanem a meghódított országokban, a németeknél és délszlávoknál is. Más kérdés, hogy mi haszna volt Magyarországnak mind e sikerből. Mert az, mit a halálakor emlékére írt vers főképp kiemel:

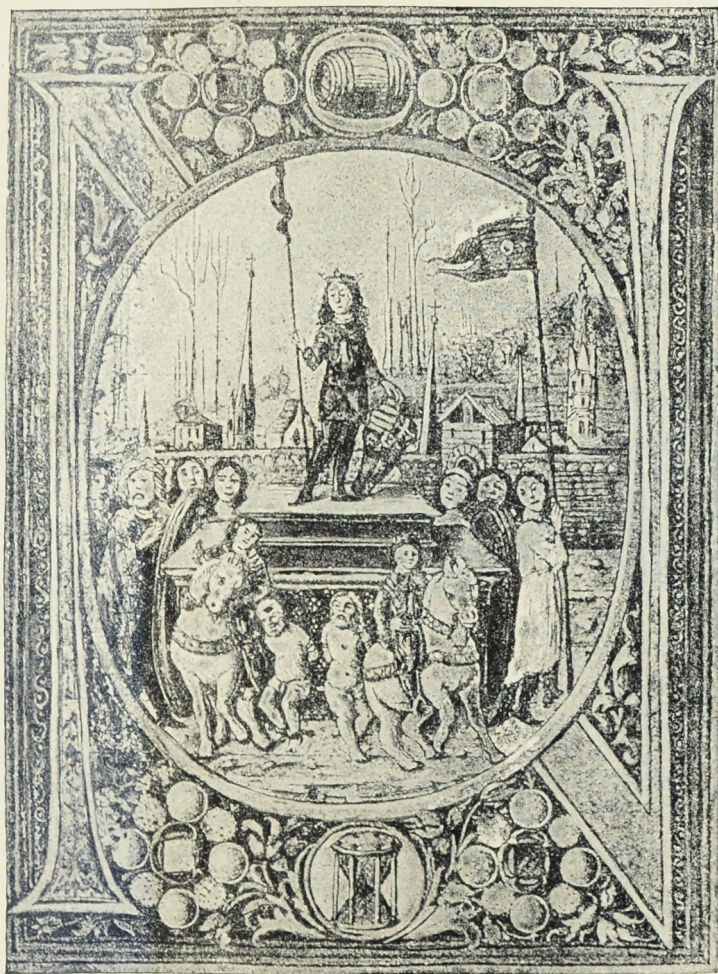
Németorságot mikor kíványád
Szent koronához választád,

És hány sok részre hasogatád
Magyari uraknak tisztül mind elosztád.

mégis csak kevés embernek vált javára, nem az egész, érte annyit áldozó nemzetnek.

Mátvás eléggé humanista volt ahhoz, hogy legfőbb célul a békét tűzze ki; elég király, hogy a háboru szükségét is megvédelmezze. A római tudós társaság

162. ábra. Mátvás bevonulása Bécsbe.

híres elnökéhez, Pomponius Laetushoz, 1471-ben írott levelében hivatalos irigységgel szól a tudósokról, kik vér nélkül szerezhetnek babért. A királyoknak más a feladatuk: nekik háboruval kell népeiknek a békét megszerezniök.

Egy eredmény el volt érve: éppen 1471 óta szilárdabb a közrend, biztosabb a belső nyugalom mint valaha, Nagy Lajos halála óta. A jobbágnak nem kellett félnie, hogy sanyarú keresetétől őt és családját úri rabló fosztja meg, a polgárnak sem kellett rettegnie a lovagtól, mikor árut piacra viszi vagy onnét

hozza. Az állam politikai hatalma már magában is biztosítéka polgárai vagyonának és biztosságának, külföldön is. Aránylag csekély terület volt még kitéve a török dúlásnak, az osztrák és cseh fosztogatásnak, különösen ha előbbi vagy későbbi korszakokkal vetjük össze. A külföldieknél kétségtelen nagyobb károkat okoztak a király zsoldosai, kiknek garázdálkodását törvény alig gátolhatta, fegyelem meg csak akkor, ha fizették is őket.

Igy megvolt a haladás első feltétele. Nem hiányzott a másik sem: a törvénytelenység büntetése. Mátyást nem hiába nevezik »Igazságos«-nak. Nemcsak ereje volt, akarata is, hogy senki büntetlen ne sértse másnak személyét, vagyonát, becsületét. Amellett igazságszolgáltatása nem szultános, önkényes, hanem a megszokott formákhoz ragaszkodó. A magyarnak mind jobban kifejlődő jogérzete pedig gondoskodik arról, hogy törvényesen korlátozzák magának a királynak jogát is; hogy, magánjogi tekintetben, ölni alávessék a törvénynek.

Ez az elv különösen az 1471. törvényben jut következetesen kifejezésre. A király a birtokok lefoglalásában csak a jog rendjét követheti. Szintúgy a jog

163. ábra. Az osztrák háborúk emlékére vert érem.

és törvényes szokás szerint köteles kiadni ítéletleveleit is és míg azok forma szerint nincsenek kiállítva, a jószágok addigi birtokosaik kezén maradnak. A király megbízottjai a jószágokon és vásárokon senkitől se vehessenek el semmit a megfelelő ár megfizetése nélkül. A jogtalanul lefoglalt birtokokat köteles előbbi birtokosaiknak visszaadni. »Ezt a

törvényt mindenki köteles megtartani, különben a megállapított büntetés éri. Az ispánok, az alispánok és szolgabírák tartsák meg mindazon cikkelyeit, melyek őket érintik és tartassák meg mással, különben mint a közigazság megsértőit büntetik őket. És ha mi e cikkelyek ellenére adnánk ki parancsot, annak senki sem köteles engedelmeskedni.»

Viszont feltűnő, hogy a régi törvények legfőbb tartalma, az úri garázdálkodás ellen való védekezés, hiányzik. Az 1478-iki törvény már csak a déli megyéket mondja olyanoknak, hol napirenden van a »tolvajlás, rablás, csonkítás, emberek eladása és lefejezése és ezeket illetőleg külön rendelkezik«. Világos, hogy ott egyrészt a török becsapások, másrészt a rácok megszállása rendítették meg a közbiztonságot. Szlavóniára nézve aztán a király külön törvényszéket tart személyesen, 1481 elején, hogy ennek a teljesen zilált országrésznek állapotán segítsen. Harminckett embert ítél halálra, köztük a vidék legelőkelőbb főurait, de ítéletét végre nem hajtattja.

Az a tudat, hogy van királyi hatalom, mely egyaránt képes büntetni és jutalmazni, elég volt arra, hogy a törvénytelenység szellemét elnyomja. De azért sokkal mélyebb gyökereket vert már, sem hogy egészen el lehetett volna fojtani. Olyan apró nemesek, mint a Magyarósiak Hevesmegyében, fegyveres kézzel vernek szét egy ellenök induló birói küldöttséget és mikor pervesztések, orozva

ölik meg Bekényi Tamást, a nyertest. De még az urak dúlása sem szűnt meg teljesen. A Perényiek váraikból éveken át dacolnak a király parancsával és hadával és diadalmasan várják be Mátyás halálát.

Ha a király tudomására jut valami igaztalanság, siet azt jóvá tenni. Ezt tekinti legfőbb kötelességének és ezért látta a nép benne igazi védőjét. Még az utolsó néposztályt, a cigányt is megvédi. Mikor Márton pesti csiszárnak felesége, »a tisztos Ilona úrasszony,« előadta a királynak, hogy őt sokan házasságtöréssel vádolják és ez alaptalan vád miatt férjét kizárják a céhből, hogy ne folytathassa mesterségét, a király őt »királyi teljhatalmánál fogva« felmenti a házasságtörés bűne alól, »még ha el is követte volna«. Meghagyja, hogy senki férjét mesterségében ne háborgassa és megparancsolja a város bíráinak, hogy büntessék meg, ki Ilona úrasszonyt bármi módon ócsárolni merészelné.

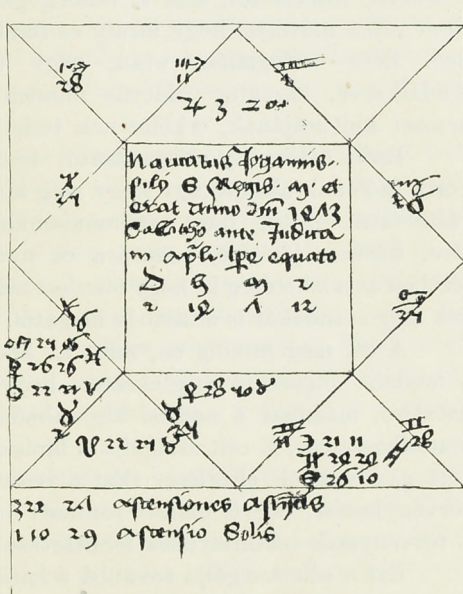
De ezek csak egyes esetek. Komolyabb kérdés ennél: vajjon csakugyan véget akart-e vetni a jogok azon aránytalanságának, mely a kiváltságosokat mindig a büntetlenségnek, vagy legalább is szabadságuk és vagyonuk hosszas élvezetének, reményével kecsegtette? Mert ettől függ: csakugyan a jogállam első elgondolóját és megvalósítóját ismerjük-e el Mátyásban, vagy csak a többenél valamivel bölcsebb és jobblelkű zsarnokot lássunk benne.

Még a legmegátalkodottabb hazafinak is be kellett látnia, hogy a régi szokásjog, a maga hosszadalmas formalitásaival, melyek annyi alkalmat nyújtottak a bűnösnek menekülésre vagy ügyének erőszakos uton való megnyerésére, többé fenn nem tartható. A nádori vándortörvényszéket igazi tatárjárásnak nézték; fizettek, hogy meneküljenek tőle; külön kiváltság gyanánt kötötték ki, hogy a megyéket mentsék fel alóla. A háromszoros vásáron való perbeidőzés pedig végtelen visszaéléseknek vált szülőokává. Még a királyi törvényszék ellen is merül fel panasz az országgyűléseken, különösen az ítélmestereket vádolják, hogy egyuttal ügyvédnek és így patronusaikat jobban szolgálják mint az igazságot.

Mindezen Mátyás gyökeresen óhajtott segíteni. A maga igazságszeretetét és azt a jogérzetet, melynek kifejtését még az ő önkénye is elősegítette, intézményekben akarta megörökíteni. Tudta, hogy egyénisége mulandó és hogy a

aloxung diminea
medy rel h lue
Dro' pilla in ca
uim ab angulo
derlinu. & at

164. ábra. Corvin János születési horoszkópja.

nemzetet állami intézményei nevelik. Bécs elfoglalása után országgyűlést tart. Az a törvénykönyv, mely ezen létrejött, az ő legsajátabb műve, Kálmánén kívül a magyar törvényhozó génusz legönállóbb alkotása. Meglehet, hogy Werbőczy István, ki akkor kezdte meg tevékenységét a királyi kancelláriában, már részt vett a cikkelyek fogalmazásában. A honi viszonyok teljes ismeretén alapul az egész. Ezt az ismeretet, az egykorú kútfő szerint, Drágffy Tamás országbírónak köszönte a király.

A bevezetésben elmondja a király, hogy kezdettől szándékában állott a bajok orvoslása, de külső zavarok, különösen Fridrik császár folytonos áskálódása, megakadályozták munkáját. »Mialatt szerencsénk és győzelmünk után jártunk, hosszú távollétünk és elfoglaltságunk miatt nagy sokasága támadt az országban a gyilkosoknak, tolvajoknak, rablóknak, latroknak, hamisítóknak, gyujtogatóknak és más gonosztevőknek, úgy hogy nem volt biztosságban az utas, nem a testvér testvérétől, sem a vendég gazdájától.« A társadalmi züllésnek ezen sötét rajza mutatja, hogy király és rendek egyaránt komolyan veszik feladatukat. Bécs elfoglalása után, nagy tekintéllyel, ellenállhatatlan sereggel rendelkezve, hozzáfog Mátyás minden feladatok legnehezebbikéhez: egy nemzet kulturájának, erkölcsének tudatos emeléséhez.

Ezért a törvény elfogadásától teszi függővé a haza boldogságát. Mindenkorra szólónak akarja, úgy hogy még királyválasztó országgyűléskor se lehessen változtatni rajta, mert »minmagunknak és egész birodalmunknak becsületére, üdvére, jólétére, hasznára és nyugalomára« szolgál. Megfordul a király eszében az a lehetőség is, hogy mindezt más módon is biztosíthatná. De az önkénynek még szándékát is eltaszítja magától.

A cél még mindig az, mint az aranybulla óta minden törvényhozásé: a feudális oligarchia megfékezése, hogy egyrészt az államot képviselő királyi hatalom, másrészt a nemesi közszabadság és a munkás osztályok jóléte épen maradhassanak. E célt szolgálja a bíraskodás régi fegyveres módjának, a kikiáltott gyűléseknek, eltörlése. »Ezt a veszedelmes és az országon kívül hallatlan törvénykezést, vagyis inkább rontást« mindenkorra eltörlik. Ezt a célt szolgálja a törvényszék tekintélyének fenntartása, a sértőknek szigorú büntetése.

Ezt a célt szolgálja továbbá a hatalmaskodás ellen folyó perek gyorsítása. Ezeket a perbehívás után tartott első terminusban el kellett végezni. Ha a per tárgya kártétel, a bíró a felperesnek ítéli az esküt. A gyilkost, bármi legyen rangja és állása, minden körülmény közt halálos büntetés sújtja. Az emberi életet csak Mátyás óta védi meg az állam olyan hathatósan.

Senki sem vonhatja ki magát rendes törvényszéke alól. Törvénykezési tekintetben egyedül az örökös grófok — mindössze öt-hat család — kiváltságosak, amennyiben csak a király ítélhet fölöttük.

Törvénykezési tekintetben egyik legbarbárabb, egyenesen az ököljogra emlékeztető, jogszokás volt a törvényes eljárásnak fegyveres fenyegetéssel való meggátlása. (Repulsio, visszaűzés.) Ezért addig csak csekély bírságra ítélték a tettest. Most ez is hatalmaskodás-számba jó és aki elköveti, pörvesztes.

Ily módon remélni lehetett, hogy megszűnik az »a csoda szörnyűség, hallatlan botrány és véletlen veszély«, mely addig a bírói gyakorlatban olyan gyakran

fordult elő. Ezt annál inkább lehetett remélni, mert mindenkorra megszűnik a vándortörvényszék is, annyi időn át réme a megyék egész lakosságának.

De nem a rombolás a fő, hanem az építés. Úgy a kikiáltott törvényszéknek, mint a nádori törvényszéknek helyét a megye foglalja el. Gyűlése nyer felhatalmazást a bűnösök kinyomozására és elítélésére. E bíróság erősödése tehát valóban elsőrangú állami érdek. Az ispánt a király nevezi ki, tanácsa hozzájárulásával, a főurak vagy a kiváló, jómódú birtokosok közül. Az ispán a megye nemesi közül választ egy kiváló férfit alispánnak; hol kell, többet is. Szolgabíráknak, esküdteknek (királyi embereknek), a régibb törvények értelmében is jókat, méltókat, jómódú birtokosokat kell választani, kik a megyében laknak és félelem, kedvkeresés vagy jutalomra való tekintet nélkül kötelesek igazságot szolgáltatni. A megyei nemesi oligarchiát így a főnemesivel állítja szembe, a megválasztott súlyos bírság terhe alatt köteles elvállalni hivatalát. Aki az ítélet végrehajtásának erőszakosan útjában áll, hűtlenség bűnébe esik.

A hűtlenség, a politikai bűn, melynek fej- és jószágvesztés a büntetése, pontosan meg van állapítva. Hűtelen, »ki a király és a korona közállama (status publicus) ellen nyilvánosan fellázad stb.«; bűn, a törvény szerint, »a nyilvános és kárhozzátott eretnokség is«.

Zsigmond törvényei főképp a politikai bűnöket üldözik; a lázadónak pártolóit is kemény büntetés fenyegeti. Mátyás ebben a pontban — éppen ott, hol még a legitim uralkodók sem értettek soha tréfát — a végletekig méltányos, sőt lovagias. Ha a királyhoz hűtelen urához vagy barátjához menekül, az tizenkét napig büntetlenül magánál tarthatja. Szabad neki érette dolgozni, fáradni, közbenjárni. Ha nincs kegyelem, akkor nem fogadhatja többé be. De még ha ez ellen vétene is, nem esik feloniába, csak magát az illető várát, vagy birtokát veszíti el. Ez tán legszebb emléke Mátyás gondolkodásának: feudális köntös alatt egészen modern megkülönböztetés a politikai és a közön-séges bűnös közt.

Egyebekben azonban a király kérlelhetetlen az ököljog maradványaival és kinövéseivel szemben. A perdöntő párbajt, »mikor a bajvívók ajándékokkal és ígérekkel megvesztegetve, gyakran veszni engedik az igaz ügyet, az ítéletnek ezt az egész világon különben hallatlan módját«, eltörli és hatalmaskodás vagy birtokügyekre nézve mindenkorra megsemmisíti. Csak akkor enged meg párbajt, ha lehetetlen a bizonyítás. Ily esetekben azonban a párbajnak nem a törvényszék, hanem a király katonai kuriája előtt kell végbemennie. Az ilyen párbajok rendtartását külön rendelet szabályozta, melyet fel is vettek a törvénykönyvbe.

Téves volna azt hinni, hogy Mátyás a főurakat meg akarta volna semmisíteni, mint azt apósa tette Nápolyban, XI. Lajos Franciaországban, Katholikus Ferdinánd Spanyolországban, VII. Henrik Angliában. Még ha meg is lett volna hozzá az ereje, nem lehetett az a célja. A bandériumok rendszere mellett más osztály nem teljesíthette a legfontosabb katonai hivatást, melyre a királynak méltán nagy súlyt kellett helyeznie. A királyi törvényszék, mely évenként kétszer ülésezett, egész összeállításában oligarchikus. A három rendes bíró: nádor, országbíró, kancellár, egyuttal az ország három első zászlósa. Az ítélelhozatalhoz

legalább kettőnek személyes jelenléte szükséges. Minden ügyben szabadon ítélnének, a király távollétében is.

Nagyon vitatott kérdés, vajjon Mátyás csakugyan szíven viselte-e a jobbágysorsát. E törvény erre nézve is döntő bizonyítékul szolgál. Tudjuk, hogy a kilenced adó és a szabad költözés joga kezdetben kiegészítették egymást. A nemesség aztán meg akarta tartani, sőt növelni akarta az adót, a költözés jogát ellenben többféleképp megszorította. Vagy úgy, hogy nem engedte jobbágyságot oly helyre menni, hol esetleg kisebb teher mellett több előnyt élvezett volna, vagy pedig úgy, hogy a szükséges munkásokat a szomszéd birtokosoktól egyszerűen elrabolta. Az utóbbi eljárás egyaránt sérelmes volt a jobbágyra és a földesúrra nézve és legtöbb törvénycikkünk a »jobbágyok szabad költözésének« címén voltaképp a földesúron esett sérelmet akarja orvosolni. Még az 1470. II. t.-c. is kizárólag az ilyen erőszakos költöztetés ellen intézkedik. De már az 1471. XVI. t.-c. emellett szoros köteletségévé teszi nemcsak az ispánoknak, hanem az egész nemességnek, hogy keljenek fegyverre azok ellen, kik jobbágyaikat nem engedik szabadon távozni.

Igaz, hogy az 1474. XIV. t.-c. egy évre felfüggeszti a jobbágyok költözési szabadságát, de ennek a törvénynek egészen világosan az a célja, hogy abban az évben, midőn közfelkelést rendelnek a török és más ellenség ellen, midőn még az összes törvényszékek működését is felfüggesztik, elkerüljék azt a zavart, melyet a jobbágyok költözése még a fegyverkezés körül is előidézhethetne.

Most ezt a kérdést is véglegesen akarja elintézni a király. A költözés szabadsága egyenesen és határozottan ki van mondva, »úgy hogy szegényeknek szabadságukban álljon akár megmaradni, akár eltávozni«. Ez a szövegezés is egyenesen részvétről, szánalomról tesz tanúságot. Aki pedig akár zaklatással, akár valami koholt újítással mégis visszatartaná, úgy hogy új taksát ró reájuk, vagy a régít csak azért követeli be, hogy ily módon magától függővé tegye és megmaradásra kényszerítse őket, azt az ispán 6 márka (24 arany) birságban marasztalja el. Mivel pedig a birság fele az ispánt illeti, a megyei igazgatás feje egyenesen érdekelve van a jobbágy megvédésében.

Különben is Mátyás egész uralkodása alatt folyik a telepítés. Ehhez pedig szükség van a jobbágy szabad költözésére. A telepítő többnyire maga a király vagy édesanyja és az új telepesek nemcsak kedvező urbéri feltételeket nyernek, hanem több évi adómentességet is, különösen ha új házat építenek.

Minden személyes rokonszenvtől eltekintve, a legfőbb politikai szükség készítette Mátyást a munkásosztályok megvédésére és érdekeik lehető előmozdítására. Egyedül azok fizettek adót; ezt pedig egyre növelte. Megfelelt azon elvnek, melyet Goethe az uralkodás legfőbb axiomája gyanánt állít fel: nyírni kell a nyájat és őrizni.

A városokkal kevesebbet foglalkozik a törvény. Azokra nézve elegendő volt a régi kiváltság, és a legnagyobb szolgálat, melyet Mátyás nekik tehetett az, hogy ügyeikbe nem avatkozik és az utak biztonságáról gondoskodik. Fenntartja külön főbíróságukat, a tárnoki széket, mely a zavaros időkben szünetelt, míg Rozgonyi tárnokmester, a király egyenes parancsára, fel nem újította.

165. ábra. Mátyás király domborművének képe.

Hol azonban elnyomást és igazságtalanságot látott, közbevetette magát. Nagyváradon a káptalan, régi királyi adománylevelekre hivatkozva, igen súlyos vámokat szedett a vásárra jövő kereskedőktől. A király, panaszkodva, megszüntette a vásárt mindaddig, míg az érdekelt feleknek és más hozzáértőknek megkérdezése után maga nem állapítja meg az új vámszabályt.

Ezekből világosan látjuk politikai eszméinek lényegét. A főnemességet meghagyja, de úgyszólván megújítja alkotórészeit. Azok, kik őt szolgálták, a Báthoryak, Szapolyaiak, Drágffyok emelkedtek a legnagyobb gazdagságra és elhomályosították a régibb dinasztákat. A jövő Magyarországnak uralkodó családjai az ő teremtményei.

A köznemességet ellenben határozottan emelni akarja. A megyére, azaz a birtokos köznemességre bízta nemcsak a közigazgatást és az igazságszolgáltatást, hanem a végrehajtást is. Ez a végrehajtó hatalom, a legfontosabb állami funkcióval való felruházása, teszi csak a megyét igazán autonómmá.

Ami a politikai szellemet illeti, hűség, megbízhatóság dolgában meg is felel a köznemesség e hivatásának. De egy irányban messze alatta marad a Mátyás szándékának és a törvény rendelkezésének. A végrehajtás az annyira hatalmas oligarchia ellen fegyveres gyakorlatot, katonai tudományt követel. Ehelyett azonban a köznemességben inkább a már előbb észlelt fejlődés folyik tovább: az a törekvés, hogy politikai jogát a katonaság alól való szabadulásra használja fel. Mátyásnak tán nem is volt ellenére ez a fejlődés: ha volt pénze, kapott katonát eleget és gyakorlottat is. Nevezetes ebből a szempontból az 1478. országgyűlés, mely őt évre előre megszavazza a súlyos forintos adót, de kiköti, hogy az őt év alatt csak végső szükség, hatalmas támadás esetén kelljen hadakozni. Ha alkotmányunk, vagyis ennek alapja, társadalmunk, ezen az alapon fejlődik tovább, csakhamar egyenlővé válik a nyugoteurópaiakkal. A nemes, ha nem hadakozik, adót fizet és a nemesi előjog nem ad kiváltságot azoknak, kik a megfelelő kötelességet nem teljesítik.

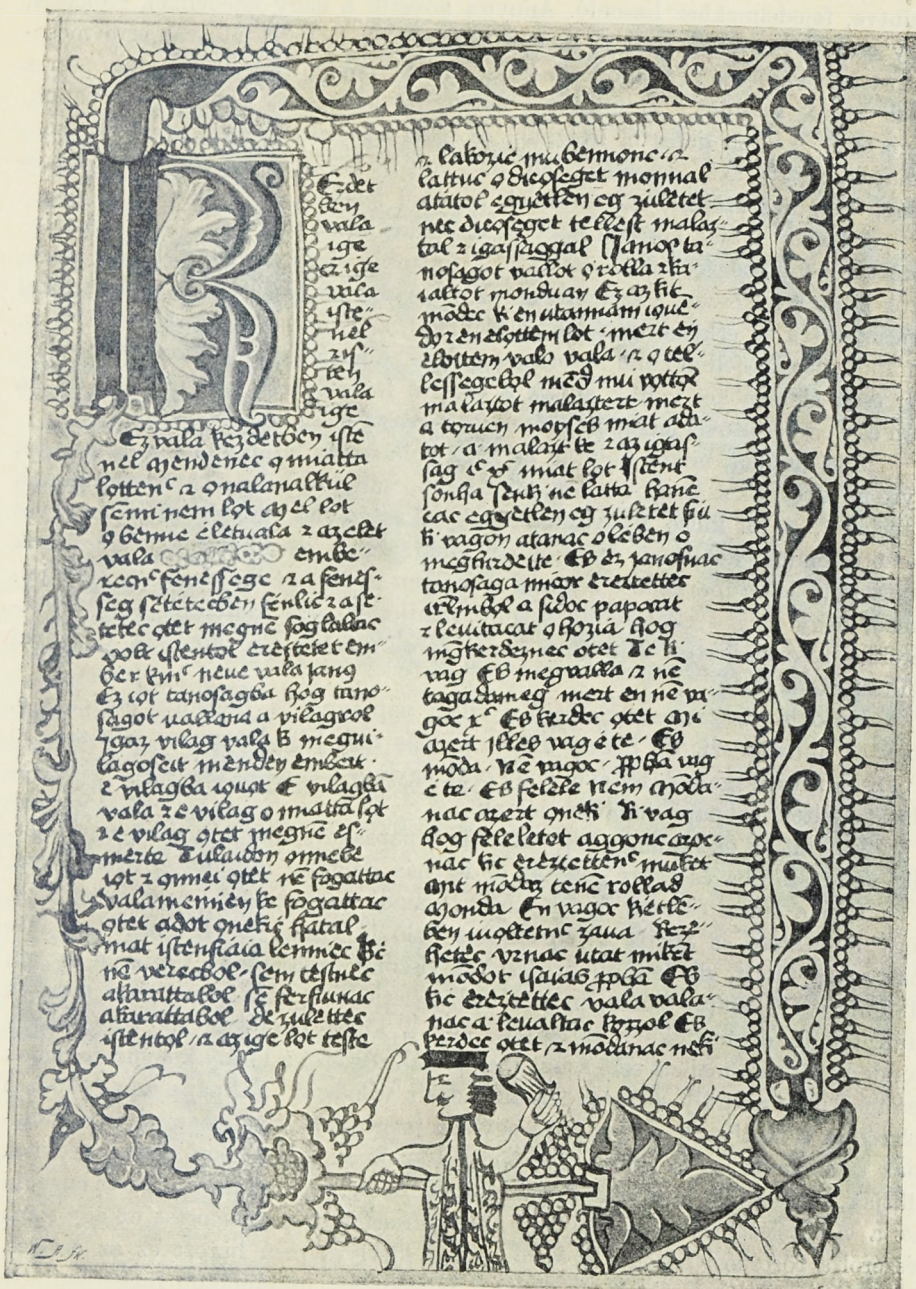
De nem így történt. A nemesség a Mátyás kitűzte feladatok közül csak az egyiket vállalta el jó szívvvel: a törvényt. Nem a nagy államférfiú és hadvezér, hanem a nagy jogász, Werbőczy, szabta meg a nemzeti fejlődés irányát.

Mindenesetre ez az alsó építmény, a megye, volt Mátyás legerősebb politikai alkotása, az egyetlen, mely őt túlélte. Itt lép fel mint nevelő: a köznemesség jobb módú és műveltebb részét ő avatta be magasabb állami feladatok teljesítésébe.

Feltűnő ezzel szemben, hogy a nemzeti nevelés rendszerében — más igazi államférfiúi tevékenység nincs — mily csekély részt szánt az egyháznak. Egyes főpapoknak helyet adott tanácsában, sőt bizalmában is, de majdnem kivétel nélkül rajt vesztett. Vitéz János, Csezmiczei János pécsi püspök, Beckensloer eseteit ismerjük. Várdai Péter kalocsai érsek sem járt jobban: ennek a régi bizalmasának 1483-tól fogva Mátyás haláláig börtönben kellett sínylődnie. Nem csuda, ha ezt az egész rendet megvetette, sőt oly jellemzését bírjuk tőle, minőt a legvadabb huszita sem írhatott volna.

»Mátyás király udvarában hangosan beszéltek a bölcsek a papok hibáiról. Ott ugyanis, a legtöbb püspök, birtokát, fegyvereseinek számát, jövedelmét

166. ábra. Szent János evangéliuma a huszita bibliafordításból.

tekintve, fejedelmekhez hasonló. Annyira követik a nagy fejedelmek szokását, hogy csak olyan ételt esznek, melyet megizleltek előttük. Mátyás erre mosolyogva azt kérdezte: valljon gonosz-e, ki a poklot kerüli? Aztán sorra veszi mind a bűnt, kimutatva, mennyire leledzenek bennök a főpapok. Mégis egy pokolbeli dologtól irtóznak, az ellen küzdenek, semmi mód reá nem birhatók, hogy azt szeressék. Mi az? volt az általános kérdés. »Az inség és éhség, Vergilius szerint, azok vannak a pokol fenekén.«

A király nyájias beszéde nagy és általános sebet tárt fel. A régi hit mindenütt közönyösséggé, színleléssé vált. A főpapság elvilágiasodott és kellő pástorok híján a lelkészek, a szerzetesek, az egész alsó papság, legfőljebb szavukkal terjeszthették az erkölcs igéit, de példájukkal, apostoli szellemmel, már ritkán. A mindenütt fel-felbukkanó reformmozgalom, a hazánkban is elterjedő huszitás, csak előhírnökei voltak annak a tisztító forgatagnak, mely Mátyás halála után egy emberöltővel lecsapott a nyugoti keresztyénség összes országaira.

Mint mindig, mikor fogytán az igazi vallásosság, szaporodik a formalitás, egyre nő a csudák száma. A búcsú, mint bűnbocsánat eszköze, akkor kezd nálunk is terjedni. A hit külső nyilvánulásainak sokasága éles ellentétben áll az egyes szerzetesrendek keblében mindjobban elharapódzó romlottsággal. Mátyásnak rendszerető lelke iparkodott segíteni a mélyen gyökerező bajokon, de igen jellemző, hogy még a ciszterciták szigorú rendjét is csak külföldről hozott testvérekkel reformálhatta. Mintha a hazai keresztyénség első korának viszonyai újultak volna meg.

Hasonló visszaesés észlelhető a világi papságnál is. Jellemző erre nézve, hogy az annyira szigorú Szécsy Dénes primás még házas papokat sem zárt ki a papság kiváltságaiból, feltéve hogy csak egyszer nősültek, hajadont vettek el, pilist viseltek és papi ruhában jártak.

Ez volt az oka annak, hogy Mátyás a papságot, mint a nemzet nevelőjét, alig vette számba és egész gondját az egyház politikai irányítására fordította.

Ugy a török és cseh ügyek, mint családi hagyományai arra készítették, hogy fenntartsa és ápolja a pápasághoz való jó viszonyt. II. Piusnál őszinte jóakaratra talált, de később az érzelmi viszony mindinkább háttérbe szorul. II. Pál és IV. Sixtus különben is a legkíméletlenebb, tisztán politikai érdekek után induló egyházfőkhöz tartoztak. Így a külső barátság, sőt szívéllyesség minden erősítése mellett sem szűnt meg Róma részéről a király kegyúri jogainak sérelme, mire a király sohasem maradt adós a válással. Pál pápa már 1466-ban felszólítja a királyt, mondjon le az egyházi jogot sértő kiváltságairól, a javadal-mak adományozása dolgában. Ne higgyen azoknak, kik ezeket törvényeseknek állítják, mert a régi királyok is gyakorolták. Azok idejében meg lehetett engedni ezt a visszaélést, de most már nem. Mindenesetre szép elismerése ez egy pápa részéről a történeti fejlődés elvének — de a királyra nem hatott ez az érvelés. Zsigmond nyomában járva, az egyházi bíráskodást mindinkább függetlenítette Rómától; nem engedte, hogy magyar pénz folyjék oda, honnét már alig nyert segítséget. Az összes dézsmaügyeket a királyi törvényszék elé utasítja és nemcsak azoknak a római szék elé való vitelét tiltja el, hanem azt is, hogy ott bárminő pert is kezdjenek. Midőn IV. Sixtus 1480-ban a maga emberét

akarta ültetni a modrusi püspöki székbe, Mátyás így válaszol: »Nem vártuk, hogy szent atyánk királyi jogunkat, mely soha kérdésbe nem jött és melyet összes elődjeink példájára mi is szabadon gyakoroltunk, bárkitől is sértetni engedi. Szentséged ismerheti, vagy ha nem ismeri, másoktól megtudhatja, magyarjaink szokását és észjárását, kik, semhogya megengednék, hogy az apostoli szék királyuk megkérdezése nélkül rendelkezék a javadalmak felől, inkább harmadszor is elhagynák a katolikus hitet és a hitetlenekhez csatlakoznának.«

Semmi külső udvariasság, sőt alázatosság nem homályosíthatta el azt a valóságot, hogy a pápa sokkal inkább reászorult a magyar királyra, mint megfordítva. Egyházilag, mert a francia királynak és a császárnak zsinatot sürgető követeléseivel szemben Mátyás volt a pápaság egyetlen megbízható támasza. Politikailag, mert a Firenze és Velence ellen megkezdett harcában Ferrante király volt IV. Sixtus hatalmas védelmezője. Mi mindennél fontosabb, a pápának, úgyis, mint olasz fejedelemnek, a magyar erő volt legfőbb védelme a török ellen. Az oszmánt mindjobban vonzzák Itália kincsei, az új Róma után a régi. Már megtalálta a szárazföldi utat Friaulba, nemsokára tengeren is eljut olasz földre. 1480-ban egy török hajóhad kiköt Otrantónál és legénysége megszállja és megerősíti a várat. A nápolyi király nem tartja erejét elegendőnek arra, hogy ily hatalmas ellenséggel megbirkózzék és vejétől kér segítséget. Az ide küldött magyar csapatnak volt legnagyobb része abban, hogy a várat visszavették és a török kísérlete, hogy olasz földön is megvesse lábát, meghiusult. (1481.) Nem csuda, ha az addig a pápától legalább név szerint függő Ancona 1484-ben kitűzi a magyar zászlót és Mátyásnak ajánlja fel hódolatát, ki azt el is fogadja. Nem a török, hanem a magyar nyert tehát kikötőt Itáliában. Idegen hódításra megérett ott már minden: 1494-ben indult Itáliába VIII. Károly francia király. Mennyivel biztosabb eredményt érhet ott el az az uralkodó, kinek birodalma határait Jassy, Belgrád, Bécs, Boroszló jelölik.

Mátyás azonban nemcsak országa érdekében használta fel domináló helyzetét, hanem dinasztikus érdekekben is. Beatrix-szal való házassága óta a legitim királyok minden hibáját átveszi ez a nagy ember. Az esztergomi érseki székbe, királynéja kérésére, annak unokaöccsét, a ferrarai herceg fiát, Estei Hippolytot ülteti, ki akkor hétéves fiú volt. Ez tán legrikítóbb bizonyítása annak, milyen keveset törődött Mátyás lelke mélyében az egyházzal.

Illik megemlékezni Mátyásnak a tudomány és művészet előmozdítására irányuló törekvéseiről.

Ő, az összes középkori nagyságok megvetője, nemcsak fegyverben és politikában, hanem a tudományok művelésében is a nagy Caesarokban látta mintaképét. Nála lelki szükség a tudás, a művelődés és bizonyára akkor is tör utána, ha nem jár együtt vele az egész szószátyár humanista világnak, az akkori hirlapirodalomnak, elismerése és dicsőítése. De reánk nézve sokkal fontosabb, hogy mennyiben járult a királynak e kétségtelenül nagyon dicséretreméltó kedvtelése a nemzet neveléséhez, szellemi emelkedéséhez?

Mindjárt koronázása után egyetemet alapít Pozsonyban. (1465.) Istropolisban sok nevezetes külföldi tudós érintkezhetett a hazaiakkal. Az alapítólevélből megtanuljuk, hogy Magyarországon nincs más »studium generale«.

A régibb pécsi egyetem tehát épp úgy nyom nélkül tűnt el, mint az újabb, melyet Zsigmond alapított Ó-Budán. Szomorú előjel az új intézet életrevalóságára és munkásságára nézve. Bárminő kedvező volt a felállításakor észlelt csillagjárás, mégis, néhány évi csillogás után, melyet külföldi mestereinek köszönt, csak tengődött Mátyás haláláig. Hiába keresnök nyomát tudományos eredményeinek.

Heltai Gáspár arról is tud, hogy Mátyás Budán is akart főiskolát építtetni, nem is kevesebb mint 40.000 deák részére. A jó krónikás maga is látta az épület tervrajzát. De azért ilyen gondolat mégis csak egy reformáció korabeli iskolamester agyában foganhatott meg. Honnan kerüljön a 40.000 deák, holott Párisban, legnagyobb virágzása idején, sem volt több 12.000-nél a világ minden részéből? Valószínű Salamon Ferencz nézete, hogy a rajz egy állandó sereg táborának volt terve.

Igazán csak az ért valamit, mit Mátyás személye és udvara használatára szánt: könyvtára. Az akkori műiparnak volt ez legdíszesebb gyűjtőhelye. Firenze könyvmásolói és miniatorai éveken át magyar pénzen éltek és mikor Mátyás meghalt, leszállott ennek a termelésnek az ára. Szebben írott, ékeesebb képekkel, finomabb hártján díszlő kódexei nem voltak senkinek. De, ha helyesen következtetünk abból ami megmaradt a többire, tudományos értékű kézirat igen kevés lehetett köztük. A forma, mint a műiparnál mindig, fontosabb volt a tartalomnál. Igaz, hogy körülbelül ezer könyvnek összeszerzése már magában véve is nagy érdem volt és nagy áldozattal járt akkor, mikor a legnagyobb könyvtárakban, a florenciben és a vatikániban sem volt több 3—4000-nél. Egy francia utazó, ki 1501-ben járt itt, 5—600-ra becsüli a »görög, latin és héber nyelven irt könyvek számát«. De mikor Mátyás meghalt és tudósköre elszéledt, felhasználásáról csak az az egyetlen szomorú adat maradt meg, hogy a kötetek ezüst csatjait leszedték és értékesítették. Magyar kézirat alig lehetett köztük. És hogy itt a pompa volt a főszempont, nem pedig a tudományos kutatás, kitűnik abból, hogy nyomtatott könyvnek nem jutott hely. 1473 óta volt ugyan nyomda Budán, — első terméke a Budai krónika — nyomtatásban megjelentek az 1486-iki törvények is, de még ez az ipar is megszűnt a király halálával.

Meg kell barátkoznunk azzal a ténnyel, hogy néhány theológuson, hivatásos jogtudóson és egy-két csillagvizsgálón kívül Magyarországon még nem volt tudományos közönség és érdeklődés. Ha lett volna, nemcsak csatjaikat, hanem a könyveket is itt hordták volna széjjel és nem engedték volna, hogy a nagy király e fenséges alkotásának töredékei mind külföldre vándoroljanak.

Milyen szemmel is nézhették Báthory Istvánok, Kinizsi Pálok vagy más hozzájuk hasonló főpapok és urak ezeket a könyveket és a körülöttük ólálkodó »kolodus« idegen tudósokat. A királynak minden szabad, neki még tán azt is elnézték, hogy megbecsüli ezeket a pennaforogatókat. De a könyv, a műveltség: az ellenség. Alig halt meg Mátyás, Pesten halálra keresik az olaszokat.

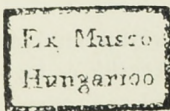
Legtöbbet még a történetírók értek közülök: Galeotus Martius, ki fenntartotta részünkre Mátyás jeles mondásait és Bonfini Antal, ki ékes latin nyelven írta át Magyarországnak a krónikák barbár szójárásában fogalmazott történeteit és kiegészítette azokat nagyon is tudákos humanista adatokkal és

De coronatione regis Mathie.

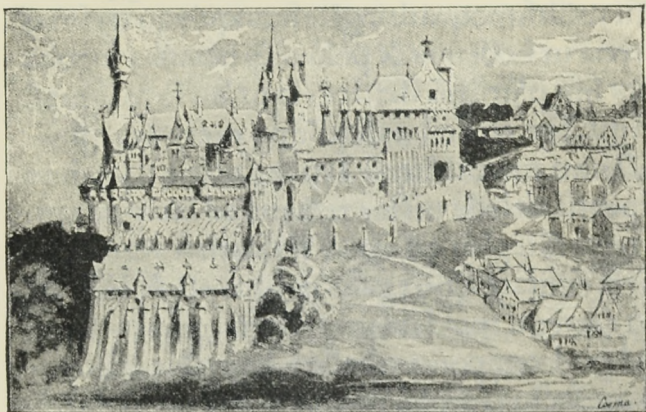
Post mortem Ladizlai regis electus est in regem hungarie Mathias fe. me. filius Illustris Iohis de huny ad ppe. co. bistricieñ Anno dñi millesimoquadringētesimoquingagesimo octauo: q̄ tam exterris ut bobemis & polōis: q̄ nōnullis incolis sacre corōe subiectis sibi plurimū īsidiātibus ut leo fortissimus: inuictissimūq̄ restitit. Hic etiā cū ualidissimo exercitu regnū bozne ingressus castrum munitissimū Iaycza noīe e manibus turcoꝝ gloriose eripuerit: deinde uictor rediens ad hungariam: dyademate sancti regis Stephāi qđ apud Fridericū romanoꝝ impatorē habebat: in ciuitate alberegalis potitus est. ¶ Postea uero collecto ingēti exercitu moldauiam terram: puīciā sacre corōe subiectam sed p id temporis rebellem ingressus est. ibiq̄ habito acerbissimo conflictu triūpbū preclarū atq̄ memorabilē obtinuit. Vnde & uexilla plurīa inclyte uictorie sue signa budā usq̄ adduxit. que magna cū celebritate in prochia beatissime Marie uirginis ecclesia affixa bodie conspiciunt. Reliqua autē preclara ac mēorabilia facinora serēissimi atq̄ inuictissimi dñi nostri regis: quia tanta sunt q̄ breuiter cōprehēdi nequeunt: in aliud tempus differenda: ac latius prosequenda erunt. Pro quo dño nostro illustrissimo atq̄ gratioso optimus maximusq̄ deus etiam atq̄ etiam rogandus est: ut eum in pace tranquilla: iusticie obseruatione: suorum dilectione: regni incremento: & diuturna demū uite incolumitate tenere: seruare: & augere dignetur.

Finita Bude Anno dñi. M. CCCC. LXXIII
in uigilia penthecostes: per Andreā Hess

Mátyás uralkodásának történetével. Igazi udvari történetíró: mélyen nem igen szánt, annál szívesebben időz dicső hadi tetteknél és nagy építkezéseknél. A többi »tudós«, úgy látszik, mind csak hízélgésre volt berendezve, vagy pedig arra, hogy céltáblái legyenek urok élceinek. Akik ennek a tudós körnek valami nagy

168. ábra. Buda vára Mátyás korában.

előbb és ennek a tudományuknak önkénytelen is hasznát vették anyanyelvük csinosításában és gazdagításában. Mátyástól és körétől nem maradt reánk egyetlen sor sem magyar nyelven, de mivel közvetlenül utána sokkal szabadabban és formásabban írnak már nyelvünkön mint azelőtt, e változást tán jogosan tulajdoníthatjuk a humanizmus érdemének. Hasonló hatása lehetett a zenének, melynek művelésében, a pápai legátus szerint, Mátyás udvara felülmulta a többieket.

Mátyás minden ízében klasszikus, nemcsak dicsőségre, hanem halhatatlanságra vágyó. Ezt az irodalmon kívül különösen az építészet művészete adja meg. Épületek dolgában nagy gazdagsága megengedte, hogy diadalmasan szálljon versenyre leghatalmasabb kortársaival is. Budai palotáját világ csudájának nézték. Különben is sokat építtetett. Tubero azt írja róla, hogy Magyarországot, hol előbb alig volt ilyen, remek épületek dolgában hasonlóná tette Németországhoz, mely e tekintetben első. De építései, szobrászai, festői is olaszok. Szinte csudálatos, hogy fel sem használja az itt már régebben fennálló mesteriskolákat. Nem a folytonosságot akarta, hanem egyszerre a legmagasabb elérhető fokot.

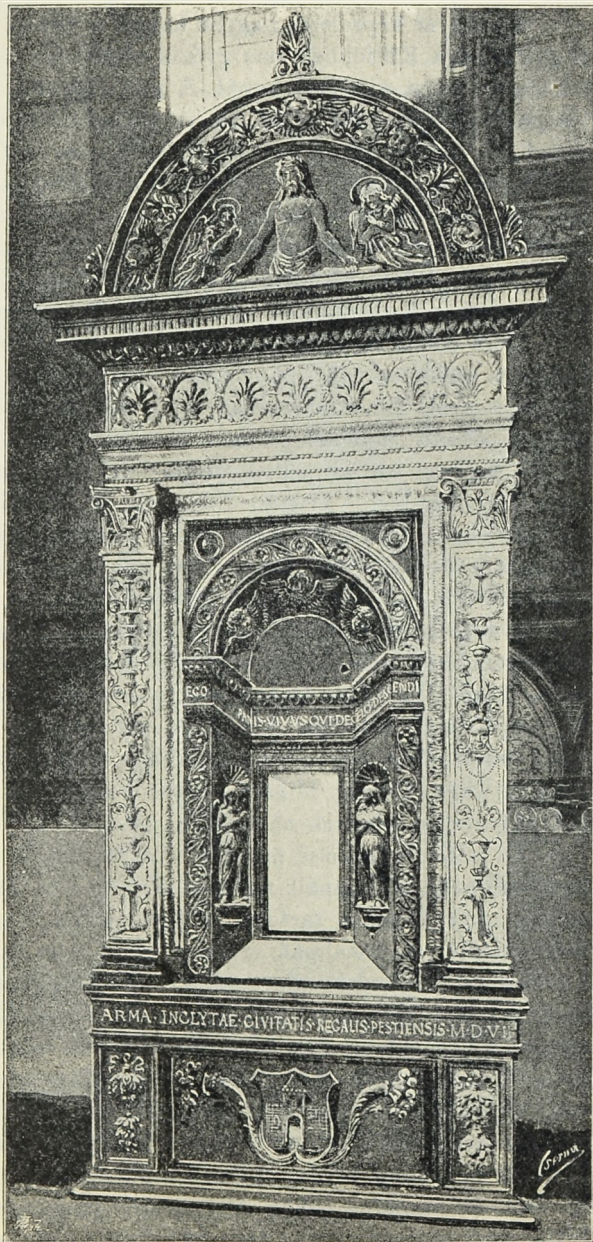
Ezeknél az építkezéseknél számos külföldi művész talált huzamos alkalmazást. Elsőrendű mester nevét alig találjuk köztük és ha be is jött valamelyik egy időre, mint Benedetto de Majano, csak rövid volt tartózkodása. Segítőkül bizonyára honi erőket is alkalmaztak. Ebből magyarázható, hogy ekkor alakul meg az első művészceh Magyarországon, Pest városában. Akkor veszi magára a céh nyügét, mikor éppen Olaszországban nagy géniuszok kivívják a művészet teljes szabadságát. Jellemző, hogy a festők és szobrászok mellett az aranyverőket, üvegeseket

kulturhatást tulajdonítanak, megfigyelnek arról, hogy egy ilyen hatáshoz nemcsak szellemi fogékonyság szükséges, hanem valamelyes előkészültség is. Ez pedig akkor csak igen kevés emberben lehetett meg nálunk; világínál alig. Az egyetlen igazi hatás az, hogy akik tudtak latinul, már szebben és jobban írtak és beszéltek mint

és gyöngyfüzőket fogadja magába. Mester bármilyen külföldi vagy belföldi tiszt, alkalmas, törvényes születésű férfi lehet, ki megnyeri a polgárjogot. A testvériségen kívül nem dolgozhat senki és a ki nem viselkedik tisztességesen, kizárják, míg meg nem javul. »Aki festőmester akar lenni, remekül készít egy négy maroknyi képet, arany alapon egy egyéni (speciális) emberi alakot és azt mentől gyorsabban kell elkészítenie.« Az aranyalap az ikon eredetére mutat; az egyéni kép a renaissance hatására. A szobrásznak egy rőfnyi alakot kell faragnia, oly gyorsan, amint teheti. Egy mester se iparkodjék a másiktól elvállalt munkát a maga részére megszerezni, különben néhány font viaszt fizet. »És ha valaki másnak művét igaztalanul ócsárolja, vagy a másiktól el akarja csalni legényeit, szolgálait, inasait, azt is vétségéhez képest megbüntetik.« Ezek a »művészek és kézművesek« (Artifices et Mechanici) szintén alig maradtak együtt Mátyás után. Ki is adott volna nekik munkát? — Pedig itt megvolt egy lehető egészséges fejlődésnek magva.

Bonfini és utána történetíróink is nagyon kiemelik, hogy Mátyás és Beatrix hatása alatt egészen átalakult a magyar életmód: Scythiából Itália lett. Ezt a felfogást is csak igen nagy megszorítással fogadhatjuk el. Átvették mindazt, mi műveltségük fokának meg-

169. ábra. Pastophorium Pest város címerével.

felelt: a fényűzést, tobzódást, mire a magyarnak úgyis mindig nagy volt a hajlandósága. Talán még villával is megtanultak enni. Mátyás nem használta ezt az új találmányt, mégis tisztán tartotta kezét. De az olasz kultúra szellemi része alig hatott a nagyobb számra. Sokkal többen vették át az olasz bűnököt. Hisz a civilizációból mindig ezek vehetők át legkönnyebben.

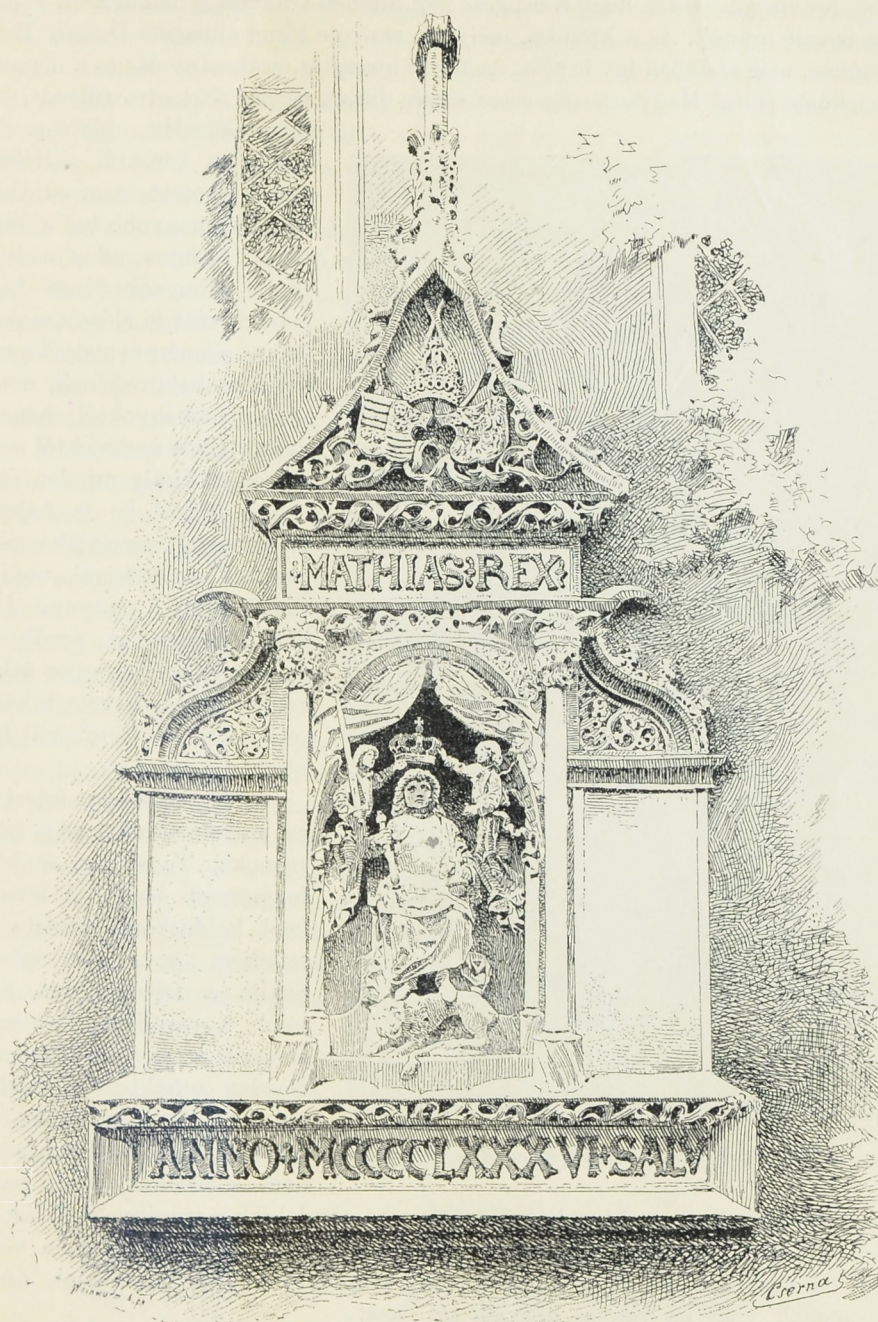
A magyar képzeletre nagyon hatott a királyi udvarnak páratlan pompája és gazdagsága. Külföldiek sem győzik elszámolni a királyi lakomáknál használt sok arany-, ezüst-edényt és kupát. A pápai legátus földi paradicsomnak nevezi Visegrádnak restaurált várát, melynek függő kertjei leértek a Dunáig. A király asztaláról nem hiányzott azonban az egyszarvú (Narval) foga sem; volt egy kisebb meg egy nagyobb. Ezeknek rendeltetése az volt, hogy elárulják, melyik étel van megmérgezve. A pápa követé csudálkozva beszélte, hogy ötven szekér sem bírná elhordani azt a sok kincset: nemes fémet, drágakövet, ruhát, mit ő Budán látott. »A király pedig olyan, hogy nincs párja a keresztyénségben és szentségednek szóval sem mondhatok róla soha eleget.«

Mert ennek az egész államalakulásnak mégis csak maga Mátyás volt az alapja és sarkköve. Az ő lángesze a viszonyok és emberek megítélésében, az ő energiája azok felhasználásában, kitartása a balsorsban, mérséklete a szerencsében pótolta mindazt, miben országa elmaradottsága gátul szolgálhatott volna. Ez az utolsó jellemvonása inkább Caesarhoz teszi őt hasonlóvá mint Napoleonhoz. Tisztán emberi és egyéni vonás benne az is, hogy amilyen elnéző volt ellenségei iránt és amennyire szívesen épített aranyhidat a hódolásra törőknek, oly rettenetesen és kíméletlenül büntette rokonait és bizalmas barátait, ha azok vétettek ellene.

A tehetséget felismerte és felhasználta, bárhol is találta. A papokban és az idegenekben sokszor csalatkozott. Könnyen hitt azoknak, kik képzeletére birtak hatni: az ügyes hízelgő megnyerte szívét. De honfitársai, kiket ő emelt fel, megállották helyöket, akár a király, akár az ország szolgálatában, addig míg ő vezette őket. Olyan kormányférfiak mint Szapolyai István, Báthory István, Drágffy vagy Ország Mihály, olyan hadvezérek mint Kinizsi vagy Magyar Balázs kevesen lehettek akkor Európában.

Mi lelkének legbelső mélye? Világraszóló hír és dicsőség. De ha ennek terjesztéséhez fel is használt mindent eszközt; ha nagy királyhoz méltónak nemcsak a nagy tetteket tartotta, hanem azt is, hogy írjanak, tudjanak róluk: mégis személyét, hatalmát, érvényesülését nem választotta el soha nemzetétől. Annak becsülete, érdeke állott előtte elsősorban. Ennek a tudata, az, hogy mindenkivel a maga nyelvén tudott beszélni és mindenkinek gondviselése volt, tette annyira áldozatkésszé irányában ezt a jogaira annyit tartó és mindennemű szolgaságtól, sőt fegyelemtől irtózó népet. Mikor Ausztriát készült elfoglalni, a magyar urak 30.000 embert ígértek neki, a király viszont megígérte, hogy nemcsak azt szerzi vissza, ami elveszett birodalmából, hanem isten segítségével többet is. »Csak birodalma javára és őmiattok hadakozik; ami a maga személyét illeti, szívesebben maradna békén. Így egészen megnyerte az urakat és ezért nagyon féltik Bécs városát.« (1484 ápr. 24.) Tudta, hogyan kell a magyarnak lelkére beszélni.

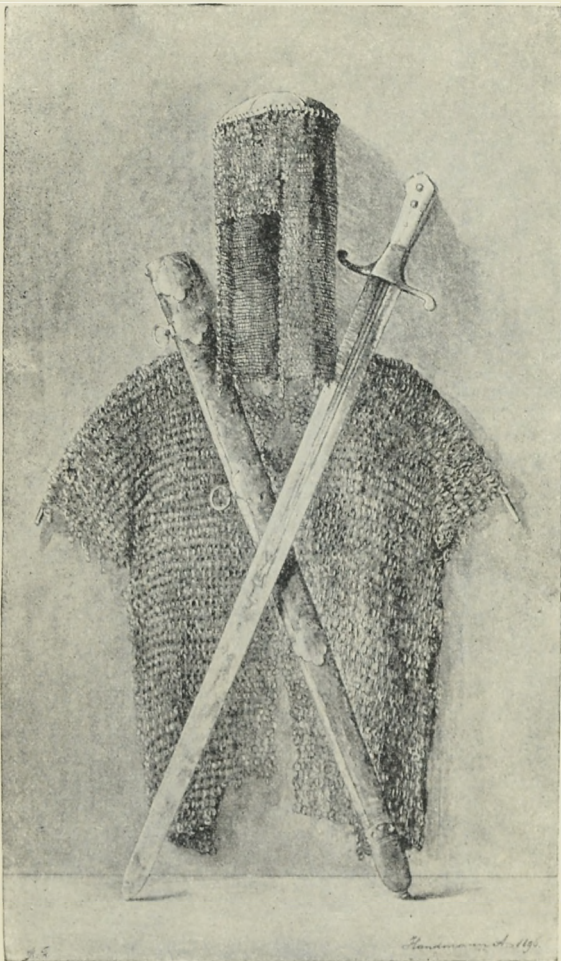

170. ábra. Mátyás király szobra Bautzenban.

Ne higgyük azért, hogy a magyar nép minden fenntartás nélkül adta volna oda magát urának. Az a krónika, melynek szerzője közel állhatott Drágffy Bertalanhoz, még életében így ír róla. »A török pusztítás, zsákmányolás és a népnek menekülése által Magyarország rossz sorsra jutott és pór állapotra süllyedt, sőt

171. ábra. Kinizsi Pál páncélinge és kardja.

elnéptelenedett, mivel a lakosság a töröktől féltében nem vethetett, nem arathatott. Még nagyobb baj a folytonos forintos adó, melyet néhai Hunyadi János kormányzó rótt ki először szokás és rend ellenére és melyet most évenként bekövetelnek, nemcsak a jobbágyoktól, hanem az egytelkes nemesektől is és melyet a király minden szálamom nélkül be is hajtát. Ebből pedig nem látjáksemmi hasznát az országnak, nem is remélhetjük a győzelmi diadalt, főképpen az árvák és elnyomottak folytonos átkozódása miatt, hanem inkább teljes elpusztulástól kell félnünk.«

Még erősebben fejezi ki ezt a siralmat a kor nagy népszónoka, Temesvári Pelbárt ferencrendi barát. A középkori koldusbarát próféta és tribunus egy személyben. Szidja a fejedelmeket, kik, mint a ragadozó farkasok, elveszik az egyház birtokait. Gazdag ruhákban öltözködnek és a fagyban, hidegben meztelen haldokló szegényre nem gondolnak. Nagy palo-

tákat építtetnek, hogy bámulják őket, de nem gondolnak a szegényekkel, kik az utcán elpusztulnak; az ő lakomájuk fényes, a nyomorult nép meg éhen vész. Úgy mint a ragadozó állatok, ezek sem szaporák. Az igaztalanoknak nincs gyermekök, vagy ha van is, nem éli túl őket.

Igy szólt a magyar Savonarola, de Mátyás, ha tudott is felőle, alig törődött vele. Az a szegény, sokszoros adó alatt nyögő nép még vérét is odaadta volna érte. Magáénak nézte, lelkéből lelkedzettnek, ki szereti a szegény embert, bőkezű,

jókedvű, eltréfál minden katonájával, csak a nagyurakkal érezteti haragját és hatalmát. Megszületik már a mese a gyermek Mátyásról, kit az eke mellől hívnak a trónra. Hisz előbb is, utóbb is húzta az ág a szegény embert, de csak Mátyás alatt nyert sok áldozatáért bizonyos, lelkét felemelő, ideális jutalmat. Bármint szidhatta a nagy királyt a pap meg az úr, a magyar ember, halála után, sok baj alatt roskadozva, mégis így sóhajt fel: »ha te most élnél, Mátyás király, gondolnád gondunkat«. Meg volt tehát az egység és meg is termette azokat az eredményeket, melyek e kort mindenkorra emlékezetessé fogják tenni. De nagyon is érezhető már, hogy az egész állapot egy ember életétől függ. Már 1480-ban nagy vigalom van Bécsben arra a hírre, hogy Mátyás halálosan beteg. A fiatal feleség is egyik oka a kora vénülésnek. Családi viszonyaiban kettős a baj: van törvényes felesége, Beatrix, törvényes gyermeke pedig nincs.

Van egy törvénytelen fia, János, kinek anyja egy Borbála nevű boroszlói polgárleány. Mátyás elismerte őt, Szilágyi Erzsébet nevelte és reá hagyta birtokait. Mióta Mátyásnak be kellett látnia, hogy házassága magtalan, Korvin Jánost szánja utódjának. Bár, udvari történetírója szerint, nagyon szerelmes természetű, nem igen választott úrasszonyokat szerelme tárgyául, hanem inkább »menyecskeket«. Egyetlen regényéről szól a hagyomány, szerelméről Bánffy Miklós szép nejehez ; de az asszony hű maradt urához. Nem igen ért reá maitresseket tartani, mint más királyok, és ez magyarázza meg nagy érdeklődését és igazán atyai szeretetét egyetlen gyermeke iránt. Olaszország udvaraiban szinte megszűnt már a különbség törvényes és törvénytelen gyermekek közt. Ha apósa törvénytelen létre király lehetett, miért ne lehetne fia is ? Lehetetlenséget ő alig ismert. Bécs elfoglalásakor a város nemcsak neki tette le a hűség esküjét, hanem fiának is. Úgy látszik hasonló esküt követelt híveitől is. Csak Beatrixot nem birta megnyerni e tervének : a királyné királyné akart maradni férje halála után is, ha lehet, a maga jogán, ha pedig nem, mint a leendő király neje. Az pedig világos, hogy őt a világon mindenki elvehette, csak éppen Korvin János nem. Meg is tett mindent, hogy elismerését megakadályozza. Cselszövéseivel megakadályozta, hogy Sforza Bianca, a milánói herceg nővére, János neje legyen, noha az ünnepélyes eljegyzés már megtörtént. Épp úgy útját állotta annak is, hogy Mátyás végrehajtsa tervét és még életében ünnepélyesen örökösenek nyilvánítsa fiát.

Igy még semmi sem volt véglegesen elintézve, midőn Mátyás, hosszas betegeskedés, de csak rövid betegség után 1490 ápr. 6-án Bécsben meghalt. Sírírata azt a pogány szellemet leheli, mely a tehetségben, a *virtus*-ban látja egyedül az istenit. Tettei istennek mutatták, csak halála árulta el, hogy ember volt.

172. ábra. A magyar főurak esküje.

172. ábra. A magyar főurak esküje.

III. FEJEZET.

ÁLLAMI ÉS TÁRSADALMI BOMLÁS.

VAJJON egységes volt-e a nemzet valójában is, vagy csak Mátyás egyéniségének súlya kényszerítette-e közös munkára a magukban egyenetlen elemeket? Ennek, a fejlődésünkre annyira fontos, kérdésnek mindjárt a nagy király halála után el kellett dőlnie. Ha ez az egység megvan a lelkekben; ha a faj, a nyelv érdeke, a haza becsülete áll elől, mind egyetértének abban, hogy magyart válasszanak királyul. Ha Korvin Jánostól elriasztja őket születésének foltja és tán atyjának »zsarnoksága« is, van más magyar úr, a koronára méltó és alkalmas. Ilyennek lehetett tartani Báthory Istvánt, a nagytekintélyű, vitéz, szent életű, »szűz« erdélyi vajdát. Mátyás uralkodása alatt megmutatta a magyar magának is, másnak is, mit érhet el a saját erejével. Most csak fenn kellett tartani, meg kellett őrizni, mit annyi áldozattal megszereztek.

De az egység helyett más jelszó harsog végig a hazán. Szapolyai István, Bécs kormányzója adta ki. »Arról kell elmélkednünk, így szól a rendekhez, hogyan állítsuk vissza régi szabadságunkat annyi elnyomás és szorongatás után.« (1490. ápr. 21.) Elnyomást és szorongatást emleget az, kinél többet senki sem köszönt Mátyás kegyének.

Az egység a közre hasznos, de minden egyestől áldozatot, lemondást követel. A szabadság lehetőnek hiszi minden egyesnek megmaradását a köz részére tett áldozat nélkül is. Ez a két elv akkor áll először szemben egymással nálunk. Küzdelmük azóta folyik.

Nemzeti király követelhet áldozatot; külföldinek hálásnak kell lenni minden szolgálatért, hisz nem kötelesek vele. Vele szemben a »szabadság« megőrzése nemzeti kötelességnek látszik, népszerűséggel jár. Az tehát, ki mégis szolgál, nemcsak elismerésre, hanem királyi jutalomra is tarthat igényt; hisz az országgal busásan megfizetteti, mit maga nyer a fejedelemtől.

Ez a szempont dönt. Ez okozta, hogy Mátyás óta nem volt soha egész Magyarországnak nemzeti királya. Az egyes győz az egység, a szabadság az állam fölött.

De még külföldi királynak is csak az kell, ki lehető legtöbbet ad és legkevesebbet követel érte. Mátyás alatt minden mást elhomályosított a királyi hatalom. Most olyan kell, kinek üstökét markukban tartják az urak.

Ez az alap, melyen a trónkövetelők közt a leghitványabb, Ulászló cseh király, lett Mátyás utóda. Ennél véresebb szatirát csakugyan nem lehet elképzelni a herosok kultuszára és a nemzeti hálára. Igaz, hogy bizonyos elvállalt köteleességek is fennállottak. Miksa német-római király az 1463-iki szerződés alapján azonnal követséget is küld, mely a trónt részére követeli. Ez ellen jogos kifogást lehetett tenni. 1481 óta háború folyt Magyarország és a Habsburgok közt, békét még nem kötöttek; a háború pedig megfosztja érvényességüktől az előbbi szerződéseket. Fontosabb volt ennél, hogy Miksa erélyes, nagyravágyó férfiú, kitől azt lehetett várni, hogy német létére is Mátyás nyomába lép. Fennállott azonkívül a főpapok és urak hűségesküje, melyet Korvin Jánosnak tettek.

E kötelezettség alól maga Mátyásnak hozzá csak testileg hasonló fia mentette fel azokat is, kikben volt még némi erkölcsi érzés. Ha Korvin János mindjárt Budára siet; ha atyja kincseit felhasználva, megnyeri a fekete sereget és vezéreit; ha nevére appellál: a magyar épp úgy hozzá csatlakozik, mint Mátyáshoz és az urak épp úgy kénytelenek meghajolni, mint 1458-ban. Ő azonban, oly tanácsosoktól körülvéve, kik őt ki akarták rabolni, alkudozásba bocsátkozik. Eleve is lehetőnek tartja, hogy nem ő lesz király és ez esetre kiköti magának a bosnyák királyságot. Ezzel már le is mondott és csak természetes, hogy aztán mind kevesebbel kellett megelégednie. Beatrix eleinte hitegette mostoha fiát, de mihelyt megalkudott Ulászlóval, különvált tőle, még lakni is elment a budai várból és mindent elkövetett, hogy Mátyás fiából király ne lehessen.

Az országgyűlésre eljött nagy számmal a köznemesség is. Az sem Korvint akarta, hanem János Albertet, Ulászló öccsét, ki azonban sokkal vitézebb és derekabb bátyjánál. A vitézek, Báthory, Kinizsi, körüle csoportosulnak. Lengyelország és szövetsége nem is volt akkor megvetendő. Még volt nemzeti királyság, még volt közérzet. Kopernikus Miklós akkor élt és a krakói egyetem fennállott és megtartotta tudományos jelentőségét ugyanabban az időben, midőn Magyarországon minden kulturális előmenetel még egyes személyektől függött. De ez a párt, elsietvén a dolgot és idő előtt kiáltva ki királynak jelöltjét, csak megkönnyítette a püspökök és urak diadalát. A köznemesség csalódva, kiéheztetve távozott, csak két komoly jelölt marad: Ulászló és Korvin János. Ez még mindig győzhetett volna, ha mer. De a pécsi püspök, kincseire áhítozva, arra bírja a hereget, távozzék el Budáról, menjen Dunántúlra és fegyverrel szerezze meg a trónt; a korona úgyszólván kezében van. Ezzel Korvin elvesztette befolyását az országgyűlésre és letért a törvényes alapról. A királyné pénzt ad a fekete sereg zsoldjára, Báthory és Kinizsi július 4-én a Sárvíz mellett legyőzik Korvin hadait, kinek kincsei aztán »hívének«, a pécsi püspöknek jutnak.

Még egy utolsó akadályt kellett elhárítani. Ulászló hívei, uruk nevében, ünnepélyesen megígérik Beatrixnak, hogy jelöltjük nőül veszi. Ha ezt nem

173. ábra.
Szapolyai István
pecsétje.

tenné, elhagyják. Így július 15-én, nagy örömmel, egyhangulag kikiáltják Ulászlót királynak, feltételül szabva, hogy nőül veszi Mátyás özvegyét.

Jóhiszemű önámítás hitette el a későbbi történetírókkal, hogy e választásban része volt hazafias gondolatnak is: annak, hogy külföldi király más országai hatalmával is segít a török ellen. Hisz ha azt akarják, megválasztják Miksát vagy Albertet. Ulászlót és tehetetlenségét ők még jobban ismerhették mint mi, késő utódok. Nem volt ott más gondolat, mint a legrikítóbb, legpiszkosabb önzés egyháziaknál, világiaknál egyaránt. Bakács Tamás győri püspök, kit Mátyás emelt fel a semmiből és ki még az országgyűlésen hivatalosan képviselte Korvint, kancellár akart lenni. Szapolyai István, ha már kis fiát nem tehette meg királynak, legalább a maga részére kötötte ki a cseh bábtól Lubló és Podolin uradalmait. A kisebbek pedig mindig szívesen követik a nagyok példáját.

Méltatlan volna e bűnökkel beszennyezni annak a nagy embernek emlékét, kit előbb — ezek a politikusok — szolgáltak. Ezek a tulajdonok már előbb megvoltak Szapolyaiban, Bakácsban és társukban, Erneszt (Hampó) pécsi püspökben, csak hogy Mátyás érdeme éppen abban állott, hogy féken tartotta őket. Nem is másért lett Ulászló király, csak azért hogy »szabadok« legyenek.

Sikkasztás, vesztegetés elég nagy bűn. De bűnös lelkük mélyébe, hogy nem is gondoltak soha másra, mint magokra, leginkább akkor látunk egészen, ha megnézzük, mit tettek az országért. Az új, idegen királynak szabott feltételek mutatják, mikép akarták alakítani az ország jövőjét.

Ötven évvel előbb is feltételekkel választották meg I. Ulászlót. De akkor a legfőbb feltétel: a szoros szövetség Lengyelországgal a török ellen. Ilyenről most szó sincs. Kikötik, hogy a király az országot csak magyarokkal igazgassa, csak magyaroknak adjon egyházi és világi méltóságokat. Kikötik még azt is, hogy Ausztria és a cseh melléktartományok az országhoz tartoznak és csak megfelelő váltság mellett, az országos tanács beleegyezésével kötendő békében, adhatók vissza. Általános még a jogok és kiváltságok megerősítése is, és általános könnyítésnek vehető Mátyás újításainak és különösen a forintos adónak mindenkorra szóló eltörlése. De egyebekben már csak főpapokról és zászlós urakról van szó; a korona őrzésénél, a királyi tanácsnál, sőt még a jövő törvényhozásnál is. A Hunyadiak korában döntő köznemesség elveszti országos állását. »A király pedig megígéri, hogy amit a főpap és báró urak, az ország többi lakosaival, együtt az ország szabadságára, nyugalomára, megmaradására egyértelműen elhatároztak koronázása előtt, azt az ősi, mindig követett szokás szerint, jóváhagyja és érvényes levelekkel megerősíti.« A szabadság győz, de nem az országa, nem is a nemeseké, csak a nagyuraké. Az a szabadság, melytől egyedül Mátyás birta megszabadítani a magyart. Szidják is emlékét tőlük telhetőleg.

Minthogy a királyság, oly király alatt mint Ulászló, megszűnt tényező lenni, minthogy a köznemesség, melyet Mátyás olyan nagy hivatásra nevelt, háttérbe szorult, de legyőzve nem volt, ezek a választási feltételek kitűzték a közjogi küzdelmek további menetét is: az urak és a köznemesség viadalát az állami hatalomért.

Előbb azonban még a trónért kellett küzdeni. Korvin János volt a legkönnyebben kielégíthető. Megelégedett atyja családi birtokaival, a hercegi

címmel és a tótországi bánsággal. Albert herceg már a királyválasztás idején is bejött sereggel és eljutott Pestig. 1491 febr. 20-án békét kötött, melyben bátyja átengedi neki Eperjes és Kiszzeben városait és Sziléziából a tizenhat közül öt hercegséget — előbb Korvin János birtokát, — sőt azt is megígéri, hogy maga után öt teszi örökössé. Ez a lengyel betörés éppen Szapolyai István újonnan szerzett uradalmait veszélyeztette. A hatalmas kapitány, kit az országgyűlés nádornak választott meg, ezek védelmét tartotta legfőbb kötelességének és Bécsből kivonta az őrséget, hogy hazaküldje. Így jutott Bécs a többi várral és Ausztriával együtt kardcsapás nélkül Miksa birtokába. A nyilvános árulásnál tán még rútabb alacsony önzés egyszerre tönkretette, mit Mátyás annyi áldozattal épített. Miksának pedig most módjában állott követelései megvalósítása. Már szeptemberben megindul Magyarország elfoglalására.

Ulászlónak csak annyi volt a jövedelme és katonája, mennyit hívei adtak. Ezért, közös érdekből, hogy pénzre tehesse nek szert, az országos tanácsban elhatározzák, hogy Ulászló vegye nőül Beatrixot; hozzáátéve, hogy azért ezt a házasságot nem tekintik érvényesnek. Szégyen elmondani is: két püspök, köztük minden ármány főmestere, Bakács Tamás, Báthoryval, Kinizsivel bement a királynéhoz, a kit Bakács ünnepélyesen összeadott a királlyal. Minél szentebb eszmével élnek vissza az emberek, annál nagyobb a bűn. Itt a vallással, a házasság szentségével és a királyi szóval űztek rút játékokat. Egyszerű rablás sokkal becsületesebb lett volna.

Az ily nép ellen könnyű volt diadalmaskodni Miksának. Elfoglalta a nyugoti városokat és várakat, bevette Székesfejervárt is. Csak fizetetlen zsoldosainak lázadása kényszerítette visszatérésre és békekötésre. A Pozsonyban, 1491 nov. 7-én, kötött szerződés nagyjában az 1463-nak mása. Ismét el van ismerve a Habsburgok örökös joga, ismét elvész a nyugoti határszél; ismét nagy sarcot, 100.000 aranyat, köt ki magának a német király. Még nem mult el két év Mátyás halála óta és nemcsak hódításai veszték el, — a cseh melléktartományok a főországhoz tértek vissza — hanem Magyarország még területi épségét sem tarthatta meg.

Magyarország biztosai közül csak Bakács Tamás tudta nevét aláírni; a világi urak: Báthory István, Guthi László és Rozgonyi László nem tudták.

Éveken át folyt aztán a botrányos per Beatrix házassága miatt. Míg az özvegynek volt pénze és míg családja hatalmas volt, lehetett kilátása arra, hogy Rómában komolyan veszik. De midőn elfogyott költsége, az aragoniai ház pedig (1494.) elvesztette Nápolyt, VI. Sándor pápa — éppen a kellő bírása az ilyen ügynek, — majdnem tíz éven át húzta-halasztotta a döntést. Az a nő, ki szépségével és eszével egy Mátyáson birt uralkodni, áldozatul esett a Bakácsok és Szapolyaiak durva csalásának. Lehet-e nagyobb komédiát képzelni annál, hogy egy Ulászló kifogjon azon, ki állítólag terjesztője volt Magyarországon a kulturának?

Mindez világossá tette, hogy a király nem képes megfelelni tisztének. Nem is titkolták, hogy megvetik. A nép »Dobzse László«-nak nevezte, mert mindenre, mit eléje adtak, csehül azt válaszolta: »jól van«. Az urak pedig számárnak, ökörnek csúfolták. Így nevezte őt Újlaky Lőrinc herceg is, a bosnyák

király fia. Mikor pedig e miatt haddal támadták meg, maga a nádor járt közben érte, kinek szintén hasonló véleménye volt királyáról.

Minthogy pedig mégis csak vezetni kellett ezt az országot, tényleg a nagy urak kormányoztak. Szapolyai 1490 óta nádor, Bakács Tamás, a kancellár, később primás, ki nem kevesebb mint huszonhat javadalmat birt magának összeharácsolni és a már ismert pécsi püspök a kincstárnok. Ezt utóbb el kellett fogatni; oly szemérmetlenül sikkasztotta a királyi pénzeket. Hogy mennyit fordított saját céljaira, abból következtethetjük, hogy 400.000 frtot fizetett váltságul.

Különben is a nádor kormányzása teljesen törvényes alapon áll. Mátyás 1486 elején külön cikkelyekben állapította meg a nádor hatáskörét, valószínűleg azzal a szándékkal, hogy a nádor, mint valami majordomus, annál könnyebben egyengethesse a trónra vezető utat Korvin János előtt. Egyszerű a nádornak van joga a királyválasztó országgyűlést egybehívni, »ha kihal a királyi mag«, és azon őt illeti meg az első szavazat. Ő a gyámja a kiskorú királynak és ekkor is ő hívja össze az ország gyűlését és különben is »úgy köteles neki mindenki engedelmeskedni, mint a királynak. Ő az ország főkapitánya, de mindig a királyi felség parancsa és akarata szerint«. Az ő kötelessége a belső egyenetlenségek lecsillapítása, különösen pedig az ország és király közt előfordulható viszályok kiegyenlítése. Ő viszi a király elé azok panaszát, kiket a király valamely birtokadománya sértett. Különben is ő az ország főbírája, főkép birtokügyekben. Ha a király távol van, vagy személyesen vezeti a sereget, a nádor hivatalból helyettese. A kúnoknak ő az ispánja és főbírája és ezért évi 3000 aranyat kap tőlük, szintűgy bírja Dalmáciának, amiért néhány sziget jövedelmét élvezi.

Mit tehetett volna ekkora törvényes hatalom birtokában igaz hazafi! Szapolyai azonban mindezt csak hasznára, gazdagodására fordítja. A koronajavakat magának tulajdonítja, az ország pénzét a magáénak nézi. Tisztában volt azzal, hogy inkább nyeri el családjá a koronát, ha pénzt gyűjt, mintha érdemeket szerez.

Képzelnék el az ilyen embert az ország főbírájának! Ha ez a nemzet egészen elpusztulni nem akart, más biztosítékok után kellett néznie mint a minőket ez a főpapi és főúri oligarchia nyújthatott.

Ez az erkölcsi alapja a köznemesség újabb föllépésének és egyre emelkedő jelentőségének. Már 1492-ben keresztülviszik a megyei követek, hogy a pozsonyi békét nem cikkelyezik be, mint ahogy az ki volt kötve. Miksának meg kellett elégednie az egyes főurak-, nemesek- és városoknak jogát elismerő pecsétés leveleivel. Midőn a horvát és tót rendekhez is fordult ilyen levélért, azok, élükön Egerváry László bánnal, kijelentették, hogy ebben csak a magyar országgyűlést illeti meg az intézkedés. Máris látja a köznemesség a veszedelmet és hogy az oligarchák ezentúl ki ne bőjtölhessék a szegényebb nemeseket, kiknek költsége csakhamar elfogyott, és ne határozhassanak nélkülök is, mint 1490-ben, törvénybe iktatták, hogy ezentúl az országgyűlésen csak 4 napig várnak, aztán munkához fognak a főpapok és zászlós urak távollétében is. Hogy nagyobb legyen a súlyuk, az 1495. törvényben keresztülviszik, hogy ezentúl ne követeket hívnak a megyékből, hanem az egész nemesség gyűl-

jön össze. Viszont az oligarchia a tömeg túlsúlya ellen azon törvényekkel védekezett, mely országgyűlésünk első házszabálya. (1495 : XXV.) A király mindenk előtt azon ügyeket adja elő, melyek miatt összehívatta az országgyűlést. Ez azért szükséges, hogy a legfontosabb ügyek elintézése után eltávozhassék a szegényebb nemesség. Az előterjesztéseket mérséklettel, nyugodt komolysággal kell tárgyalni és elintézni. Ha a vélemények eltérnek, a királyi ajtónálló mester egyenként számlálja meg a szavazatokat, »hogy a józanabb rész ítéletének elfogadása által« helyreálljon az egyetértés. Mivel ugyanez a törvények az országgyűlés minden tagja részére méltóságának megfelelő helyet jelöl ki, világos, hogy a szavazást, mint ezt a nádorról szóló törvény is mutatja, a legtekintélyesebbeken kezdték, hogy ezek szava nyomást gyakoroljon a kisebbrendűekre.

A baj az volt, hogy a király tehetetlensége és az oligarchia önzése következtében nemcsak a királyi hatalom szűnt meg, hanem úgyszólván az egész állami rend. Középkori felfogás szerint az országos szükségletekről a királynak kell gondoskodnia : arra valók jövedelmei. Mátyás több mint 800.000-re emelte koronája jövedelmeit, nem is számítva ez összeghez roppant családi uradalmának hasznát. Ez az összeg már 1494—95-ben hatodára, 136.000 aranyra süllyedt alá. Nem is csuda : a királynak nincs magánbirtoka ; a korona jövedelmeinek egy jelentékeny részét, a bányakamarákat, özvegyi jogon Beatrix birja, a többi jövedelmet pedig elszedi előle a kincstárnok sikkasztása és a többi urak rablása. Még a köznép terheinek enyhítése sem valósult meg, pedig ez volt az egyetlen könnyebbítés, mit a nép Mátyás halála után törvényesen remélhetett. Sőt, elég furcsa, ez a bábkirály önkényesebb volt nagy elődjénél, csupán tanácsa megkérdezésével, országgyűlés nélkül, rótt ki adót, mi természetesen lázadást vont maga után. A király udvara szegényes, még konyhája kiadásait sem birja fedezni, mialatt a főurak és püspökök dúslakodnak körülötte. Honnan vegye a költséget diplomáciára, hadseregre ? A nem fizetett zsoldos had rablóbandává alakult át : vezérének, Kinizsinek kellett ezt a még néhány év előtt oly dicső sereget, a nemesi felkelés és a parasztság segédelmével, szétvernie. Így megszűnt nemcsak a királyi hatalomnak, de az országnak is legerősebb támasza, az állandó hadsereg. (1494.) Ennek a valamikor győzhetetlen seregnek romjai aztán az ellenségnek, Miksának táborát erősítették. De a »szabadság« legnagyobb akadálya megszűnt.

A török is észrevette, hogy itt már nincs vezető kéz. Beütései egyre szaporábban következnek egymásra. A macsói bánásgból alig marad valami. Havasalföld vajdája hozzá pártol ; Moldva lengyel ortalomtól vár nagyobb biztosságot. De főképen Bosznia, melynek stratégiai fontosságát teljesen belátja, válik, Mohamed vitéz fia, II. Bajazid hadjáratainak célpontjává. Albánia Skanderbég halála után már behódolt ; a Balkán-félszigeten még csak itt volt magát védeni kész, harcias nép. Meg is tesznek mindent ; a szomszéd horvát és szlapon urak is segítik őket, de a török viaszorítására egészen más erőre lett volna szükség. A bosnyákok 1494-ben megrendítően adják elő azt a veszélyt, melyben forognak, ha egyedül maradnak. Ők kitartanak, míg lehet, de ha beáll a kényszer, törökök lesznek, hogy országukban megmaradhassanak. Azok a

papok és urak, kik mindig a vallást emlegették, inkább mohamedánussá engedtek lenni egy derék, vitéz népet, semhogy bármit is feláldoztak volna pénzükből és kényelmükből. A magukra hagyott horvátokat 1494-ben nagy vere-ség érte és azóta senki sem törődött e népek fenntartásával. Hogy mennyire ment a züllés, bizonyítja, hogy ott, a török torkában, az urak a király ellen lázadtak fel; még Korvin János is hozzájuk csatlakozott. Igaz, hogy elégedetlenségre volt ok elegendő.

Ily viszonyok közt fogott a köznemesség az ország átalakításához. Egyedül áll: nincs élén király, sem kormányzó. A rendi állam fejei, Szapolyai a nádor és Bakács, ki a kis Hippolit kiszorításával lett primás, inkább fő ellenségnek tűnnek fel előtte; a király pedig alig jó számba. Csak a hagyomány, a közvetlen érdek és a hazafias harag vezeti őket. Ez a hagyományos és törvényes vonás okozza, hogy a Mátyás iskolájából kikerült jogtudósok, Szobry Mihály és Werbőczy István, válnak e mozgalom vezetőivé. Ez azzal a visszássággal járt, hogy ideáljaik inkább voltak közjogiak mint politikaiak, és nem az állam, hanem a törvény betűje állott előttük első sorban.

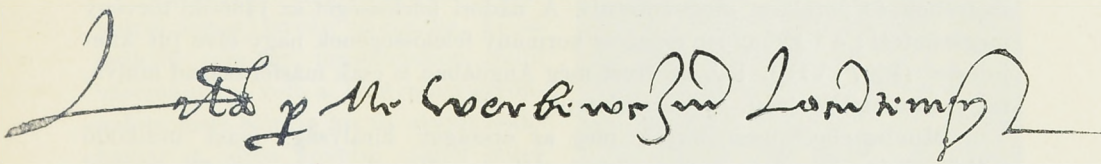
A sokfejú vidéki nemességnek csak az egyetértés adhatott erőt: a pártoskodás éket vervén belé, kiszolgáltatta volna az uraknak. Ezért már 1497-ben azzal a szimbolikus cselekedettel kezdik meg a gyűlést, hogy egy véres fejszét verve egy fatörzsbe, fogadalmat tesznek, hogy úgy jár, ki köztük egyenetlenséget szít. Már akkor megkezdik az ostromot a nádor, de különösen Bakács ellen, de még nem érnek el döntő eredményt. Már 1498-ban ők diktálnak. Ezt a gyűlést hadjáratnak nézték; halálos büntetés alatt kötelességévé teszik minden nemesnek a megjelenést. Elhatározzák, hogy ezentúl négy éven át minden Sz.-György napra hirdessenek országgyűlést. Ki el nem jó pontosan vagy idő előtt távozik, ha főpap vagy zászlós, 800 aranyat, ha nemes, négyszázat fizet bírságul. A királyi törvényszéknek már eddig is voltak nemesi ülnökei, ezek számát most 16-ra szaporítják, »négy-négy jogtudós az előkelőbbek és bölesebbek közül mindegyik kerületből«; a főúri ülnökök számát meg leszállítják. A nemes bírakat a király és az ország együtt választják. Már a kormányba is belépnek. E tanácsosok közül nyolc, mintegy a rendek bizottsága, tagja lesz a királyi tanácsnak is, »hol kötelességük az ország javát és a közhasznót szem előtt tartani«. Elhatározzák a régi jogszokások összeírását is és ezt a munkát Ádám mesterre bízzák. Mint a bírakat, őt is a király fizeti.

Mindebben, úgy mint a decretum stilusában is, máris felismerhető Werbőczy személyének és eszméinek hatása. Ő az urak ellenében a jogtudós köznemességnek szánta a vezető szerepet. A katonai berendezésnél ellenben a király és az urak állanak elől. Az Albert óta dívó törvényes szokás ezekre hárítja főképpen a honvédelem terhét. Egy dandár akkor 400 lovasból áll; fele vértés, fele huszár. A király dandára 1000 lovasból áll; a főpapok közül kettőt-kettőt állít a primás és az egri püspök, egyet-egyet a kalocsai érsek, a pécsi, erdélyi, váradi, zágrábi püspökök és az aurániai perjel; fél bandériumot a győri, váci, veszprémi püspökök, a pannonthalmi, pécsváradi, pétervárad apátságok és a lövöldi (Kis-Lőd) karthauzi klostrom, melynél nagyobb, régi feljegyzés szerint, nem volt az országban; továbbá az esztergomi, egri, erdélyi, váradi és pécsi

káptalanok. Külön dandárt állít a két herceg (Korvin János és Újlaky), az örökös grófok (Szapolyaiak, Szentgyörgyiek, Frangepánok és vingárti Geréb Péter, a Hunyadi-ház rokona). Kívülök még harmincegy úr, köztük három Kanizsai. A despota 1000 huszárt állít és általában szembetűnő, hogy aránylag sok a szerb vitéz. Tiszti bandériumokat állítanak: az erdélyi vajda, a székelek ispánja, a temesi ispán és a horvát bán. Összesen 18.600 lovast állítanak a világi urak, körülbelül 7000-et az egyháziak.

Ez az összeállítás is mutatja, hogy az ország katonai ereje leginkább délen központosul, hol legnagyobb a veszély. A köznemesség is a helyzet tekintetbevételével állít telekkatonaságot; a déli határ megyéiben minden 24, a többiben csak minden 36 telek után egyet. Szembetűnő, hogy mennyire könnyít magán a régi törvényekhez képest. Zsigmond regestruma körülbelül 130.000-re teszi a harcosok számát; ez az összeállítás már alig tette ki e szám felét. Pedig most sokszorta nagyobb a veszedelem, mert a török hatalom azóta legalább is megkétszereződött. Belső érték dolgában még rosszabb az arány. Magyar részen ugyanis csak az állandóan talpon levő és begyakorolt dandárok jönnek számba, de nem az egészen más dolgokkal elfoglalt nemesek felkelése, sem a felfegyverezett paraszt, kit a lándzsa, paizs és kézíj még nem tett katonává.

173. ábra. Werbőczy István aláírása.

Hanem azért Mátyás hagyománya még él és a délvidék urai, a rácokkal együtt, még sikerrel őrzik a végeket. Korvin János változó szerencsével hadakozott, de mi még magyar volt Boszniában, megvédte, Jajcát meg is erősítette. 1502-ben az erdélyi vajda és a temesi ispán támadólag lépnek fel, Bulgáriába törnek, hol Hunyadi óta nem járt magyar sereg és elfoglalják Viddin várát. Sem a királynak, sem a megyei nemességnek nem volt része e harcokban. Ulászló 1500-ban elindult ugyan, de Bácsnál tovább nem jutott. A megyei hadak pedig el sem indultak, mert a tisztségviselők elikkasztották azokat a pénzeket, melyeket a nemesek hadfogadás céljából befizettek. Nem is volt a győzelemnek semmi tartós hatása; fegyverszünetet kötöttek.

Könnyebb volt a politikai munka. A köznemesség felhasználja túlsúlyát, 1500-ban Geréb Pétert választja meg nádornak. Így a Hunyadi-házzal való szövetsége megújul, annál is inkább, mert Korvin János, kit Szapolyai, Bakács és szövetségeseik kapzsisága oly érzékenyen megkárosított, szintén hozzájuk csatlakozott. Már-már kilátása lehetett arra, hogy megszerzi magának a trónt, midőn 1504-ben történt halála véget vetett mindezeknek a reményeknek. Csak két kis gyermeke maradt; a fiú nemsokára meghalt és így törvénytelen ágon is kihalt a Hunyadiak férfisarjadáka.

De a köznemesség politikai munkássága ily világos személyes cél híján sem szünetel. Ha már nincs kedvökre való király, legalább lehetőleg megszorít-

ják annak hatalmát és rendelkezési jogát, kit sem szeretni, sem becsülni nem lehetett. 1504-ben kimondja az országgyűlés, hogy az esetben, ha az országgyűlés eredménytelenül oszlik szét, csak a kamara-nyereséget szabad fizetni, más adót nem. Aki talán, hogy a királynak kedvezzen, ez ellen cselekszik, elveszti »becsületét, emberségét, nemességét«. Csak azt az adót köteles mindenki fizetni, melyet az országgyűlés megszavazott. Így vívta ki a magyar diéta az angol parlamentnek első és legfontosabb jogát. Így akartak véget vetni az adók miatt támadó folytonos összeütközéseknek és lázongásoknak, melyek 1502-ben is majdnem összetűzésre vezettek a király és Biharmegye rendjei közt.

Nem elégednek már meg a pillanati szükség gyakorlati elintézésével, hanem az alkotmányos elvet vonják le teljes következetességgel. A köznemesség megbízottjai már ott vannak a király tanácsában, de mivel ez a testület, igazi király híján, uralkodik is, nemcsak kormányoz, újabb biztosítékot keresnek arra, hogy hatalmával az ország kárára vissza ne éljen. Ezért a nemesi ülnökök kötelességévé teszik, »ha valaki a királyi tanácsban a szabadság, közjó és országos törvény ellen merne nyilvánosan és vakmerően cselekedni, azt név szerint jelentsék fel a következő országgyűlésnek, melynek tiszte az illetőt, mint az államnak és az ország szabadságának árulóját, érdeme szerint, személyében és javaiban megbüntetni«. A nádori felelősséget az 1486-iki törvény megszünteti; e törvényben az egész kormány felelősségének nagy elve jut kifejezésre (1507: VII.). Ezt az elvet még Angliában is csak másfél század múlva, nagy küzdelmek árán, tudták kivívni.

Mindamellett nem bírják még az országot királyság, igazi uralkodó nélkül elképzelni. Amennyire pártoskodók és változékonyak, egy fél évezred rendíthetetlené tette a monarchia elvét. De az utolsó század tapasztalásai, különösen pedig Ulászló kora, mindenkit meggyőzhettek arról, hogy az idegen uralkodó kedvezhet egyeseknek és családoknak, de a közjóra és közszabadságra nézve mindig veszedelmes. Törvényesen ennyire megszorított és mégis erős királyság csak nemzeti uralkodó alatt állhat fenn, kit szolgálni nemcsak kötelesség, hanem gyönyörűség. Hagyománya, a Hunyadi-ház dicsősége, az utolsó évtized tanulsága, ezt a meggyőződést kellett hogy keltsék, nemcsak a köznemességben, hanem minden magyarban.

Ha a soproni és pozsonyi kötések érvényben maradnak, Ulászló pedig nőtelen marad, a koronának újra idegen dinasztíára, a Habsburgra kell szállania. Ulászló házassága tehát nagy nemzeti érdek. Ezért idegenkedett az ország annyira Beatrixtól, kit meddőnek tartottak. A pápa már 1495-ben feloldotta Ulászlót egy régebbi házassági kötelezettség alól, 1500-ban pedig, igaz hogy 25.000 arany árán, mert VI. Sándornál pénz nélkül elérni mit sem lehetett, elutasította Beatrix követelését és pervesztesnek nyilvánította Mátyás özvegyét, ki aztán hazament és nagy szegénységben halt meg Ischia szigetén (1506.). Így Ulászló most már érvényes házasságra léphetett és ez a frigy egyúttal Magyarországnak a Habsburgi politikától való elidegenését is jelenthette.

Midőn XII. Lajos francia király előkészíti nagy hadjáratát Milano és Nápoly meghódítására, szövetségesül az aragonok, a Sforzák és Miksa ellen, Velence és a pápa mellett, Magyarországot is meg akarta nyerni. Minthogy a

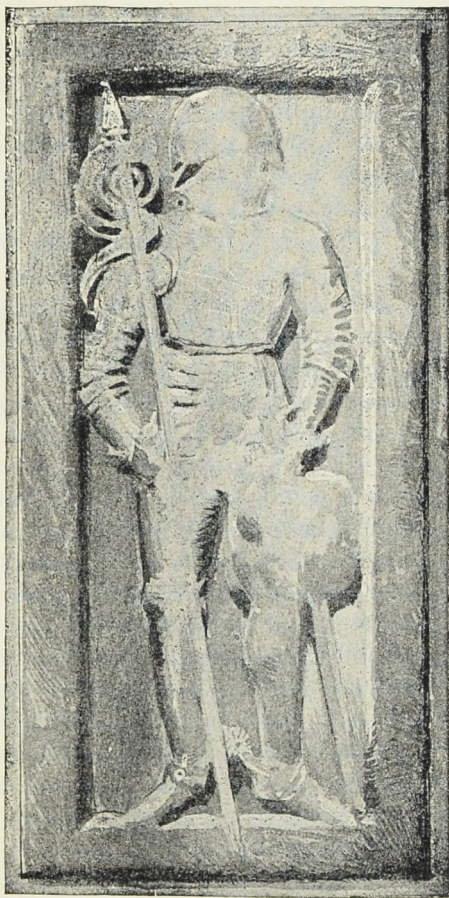
szövetség céljával a török elleni harc van kitűzve, könnyen célt ér itt is, a lengyel udvarnál is. A Jagello-család két ága egyesül a Habsburgok ellen. Velencével is helyreállt a jó viszony. Magyarország lemond Dalmáciáról és subsidiumot kap a köztársaságtól.

Ezt a szövetséget megerősítendő, Lajos Ulászlóhoz nőül adja nejének, Bretagnei Annának, egy rokonát, Candalei Annát. A királyi menyasszony Velencén át jött, fegyveres kíséretrel, mivel az egész vidék ki volt téve a török portyázásnak, Korvin János gondoskodott. 1504-ben leánya született a királyi párnak. Anna királyné ismét rendet teremtett az udvarban és töle telhetőleg emelni iparkodott a királyi tekintélyt. Geréb halála után a királypárti Perényi Imre lett a nádor. De a Habsburg-örökösödés még mindig fenyegetett. Elhárítására hozta végzését az 1505-iki országgyűlés.

Most már van komoly jelölt: Szapolyai János, István nádor fia, ki az örökölt roppant uradalmakon felül várományosa volt a Hunyadi-vagyonnak is, mert Korvin kis fia atyját csakhamar a sírba követte, János öccse pedig a kis Hunyadi Erzsébetnek volt jegyese. Ekkora vagyon mellett a fiatal úrnak elnézték atyja bűneit. János a kis királyleányt szemelte ki magának házastársul, de visszautasították. Anna királyné, asszonyi módon, rajongott az előkelő házasságért, világért sem jegyezte volna el alig egy éves leányát másnak mint Habsburgnak. A köznemesség már 1505 elején kezdi tárgyalni a nemzeti királyság kérdését, sőt külön fegyveres országgyűlést hirdet nyárra, királyi egybehívás nélkül

is. Miksa ebben jogainak megsértését látja és azok fegyveres megóvására, Ulászló fenntartására, Szapolyai ellen készül. A német beavatkozás még jobban feltűzeli a rendeket. Az 1505 októberben tartott fegyveres országgyűlésen Werbőczy a vezér, míg Szapolyai nem lép ugyan nyíltan fel, de, mint nagyszámú zsoldos ura, megadja a hatalmi eszközt is a végzés végrehajtására.

Ez a határozat történeti alapon áll. Ki akarja mutatni, hogy Magyarország nemzeti királyai alatt hatalmas és dicső volt és csak idegen uralkodók alatt hanyatlott, »mert ezek nem tanulták meg a szittya nemzet harcos szo-

174. ábra. Korvin János síremléke.

kásait, hanem inkább nyugalomra vágytak». Hivatkozik II. Endre, Lajos és Mátyás dicsőségére. Az idegenek ellenben veszni hagyták a melléktartományokat. Attól kell tartani, hogy az ellenséges támadás az ország belsejét éri. Ezért ha Ulászló királyunk, »ki nemcsak kegyesen uralkodott, hanem szabadságunkat is újra megalapította, fiörökös nélkül múlna ki, ezentúl mindig csak magyart választunk királyul Rákos mezején. Különben ki volnánk téve annak, hogy a birodalmat idegen fejedelem bitorolja és örökös szolgaságba taszítja». A keresztyénség e védpaizsának fenntartására tehát örökös szövetségre lépnek mindannyian azon külső fejedelmek ellen, kik bármi módon jogot formálnak az ország birtokára és azt el akarnák foglalni. Ki a többit e küzdelemben elhagyja, hűtlenség bűnébe esik, mely alól a jövő király és az ország sem mentheti fel őket és örökös szolgaságra és jobbágyságra ítéltetik. Ezt a végzést Bakácson és a nádoron kezdve aláírták az összes főpapok, főurak és sok nemes is. (1505 okt. 13.)

Világos, hogy ez a határozat főképen Miksa ellen irányul. Készül is a fegyveres megtorlásra, annál inkább, mert »a pártütők Ulászló királyt is csatlakozásra kényszerítették». A nehézséget egy időre még elhárította egy trónörökösnek, Lajosnak születése. (1506.) Ezt előbb Csehországban, majd már 1508-ban Magyarországon is megkoronázták. Noha még csak két éves volt a gyermek, örökösödési jogát kétségbe sem vonták. Így, már a Habsburgok ellenére is, egyre megerősödött a dinasztia állása. A király az 1505-iki végzés elfogadásával elérte azt is, hogy Szapolyai a nádorral és a primással szövetkezett a királyi tekintély fenntartására, »amennyiben az az ország szabadságával nem ellenkezik». Másrészt a Habsburgokkal is helyreállott a jó viszony. 1506 elején már hadakozásra kerül a sor, de különösen a halálát közeledni érző királyné kívánságára nemcsak békét kötnek, hanem meg is újítják a családi szerződést. Az 1506 március 20-án Bécs-Újhelyt kelt oklevél értelmében Ferdinánd főherceg (akkor 4 éves), Miksa unokája, nőül fogja venni a magyar kiráyleányt. Miksa fenntartja jogát a magyar koronára, Anna eljegyzése pedig véget vet Szapolyai ama reményének, hogy kezével elnyerheti a trónt is.

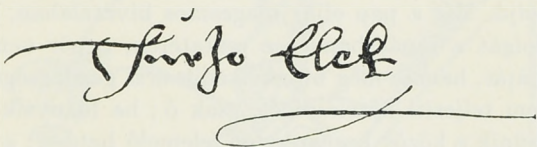
Minde politikai és közjogi küzdelmek és eredmények nem segítettek az ország társadalmi és gazdasági bajain, sőt inkább jelentékenyen hozzájárultak az általános elszegényedéshez és ezzel az alsó néposztályok elnyomásához és elégedetlenségéhez.

Tudjuk, hogy a király jövedelmeinek csekély volta már magában is megakasztotta az állami hatalom működését. Ez a jövedelem pedig inkább hanyatlott mint emelkedett. A közbiztonság megrendülése folytán még a bányák termelése is alább szállott. A nyugoti városok kereskedését megbénította az osztrákok térfoglalása, az északiakét a lengyel hódítás, az erdélyiekét a folytonos török pusztítás és az oláh vajdaságok bizonytalan állapota. A jövedelmek csekély-sége most is, mint annyiszor, rossz pénz verésére szorította a királyt. Ennek pedig nemcsak az volt a következtése, hogy mindennek ára aránytalanul emelkedett, hanem az is, hogy a külföldről is beözönlő rossz pénz az adásvevést szerfölött megnehezítette. A kormány aztán úgy segített magán, hogy főjöveldelmeit bérbe adta külföldi bankároknak, az augsburgi Fuggereknek, kiknek

a Thurzók voltak itt főügynökei. Ez pedig, csakúgy mint II. Endre korában, a nép elnyomását és az idegenek elleni gyűlölet folytonos növekedését vonta maga után.

E kor országgyűlései, közjogi problémákkal elfoglalva, alig foglalkoznak gazdasági kérdésekkel, csak egy feltűnő: a marhakivitel eltiltása. A szarvasmarha volt és maradt még sokáig Magyarország legfontosabb, legjövődélmezőbb kiviteli cikke. Ha terjedt is a földművelés, az Alföld még nagyrészt legelő maradt, úgy mint Nagy Lajos korában volt, és az intenzívebb gazdálkodás okozta hiányt búsán pótolta az oláh vajdaságokból való behozatal. E cikk piaca főképp Olaszország északi része; de már Bécsbe is vitték a magyar ökröt. Azon túl, Németországba is sok ezret hajtottak. Ez a kivitel a belső háborúk idején megcsappant és csak a reformáció után lendült fel, mikor a sok bőjt megszűnővén, a húsfogyasztás nagyon emelkedett. Német földön közmondásos volt a magyar ökör szilaj ereje. »Ki nem magyar ökör, ne jőjjön közelembe«, mondja Götz von Berlichingen. Úgy látszik, hogy Mátyás, felismerve ez áru fontosságát, királyi monopóliummá akarta tenni annak kivitelét, úgy mint apósa, a nápolyi király, tette az ottani kereskedelem főcikkeivel. Erre mutat legalább az a rendelete, hogy másnak ökreit ne hajtsák Vencelencébe mindaddig, míg az övéit el nem adták. Különben pedig a kivittelt lehetőleg előmozdította különösen azzal, hogy a harmincadot igen csekélyre, egy forint negyedére szállította alá.

175. ábra. Thurzó Elek aláírása.

Az 1495-iki országgyűlés két évi időre eltiltja az ökrök, lovak, juhok kivitelét. Okul azt adja, hogy az eddigi nagy kivittelt az ország lakosai sínylik meg. Aki mégis ki akarná hajtani az állatokat, attól bárki elveheti, a harmadot magának tartja, két harmadot pedig a királynak kell átadnia. Viszont a belföldi vásárookra szabad mindenkinek marhát hajtani, sőt az állatok után, melyeket házi használatra vagy mészárszék részére vesznek, még harmincadot sem kell fizetni. (27—28. c.) Ezt az egészen észszerű rendelkezést az idő leteltével az 1498-iki diéta megváltoztatja és általánosítja. Sem belföldi, sem idegen nem hajthatja ki az állatokat az országból. Csak a vásárhelyekig szabad őket hajtani, hol végbe mehet a csere. Ebből azt kell következtetni, hogy már akkor külföldi kereskedőtársaságok vették kezökbe ezt a fontos árut, melynek fejében, úgy látszik, értéktelen portékákkal és csekély tartalmú pénzzel árasztották el az országot. A lovak kivitelének tilalma fennmarad, mit, úgy mint már Sz. László korában, katonai óvintézkedésnek lehet tekinteni. Tilos a nyers arany és ezüst kivitele is. Azokat az állatokat és fémeket, melyeket mégis ki akarnak vinni, elkobozzák. Még sokkal nagyobb büntetés éri azokat, kik e cikkek kivitelére külföldiekkel állnak össze egy társaságba: ezek hűtlenség bűnébe esnek. Ez a roppant szigorú eljárás világossá teszi a törvény szándékát: azt, hogy a külföldieket a belső kereskedésből lehetőleg kizárja. E törvényeknek kettős a hatása. A kivitel megszorítása az érdekelt államokat, különösen Ausztriát,

megtorlásra birta, azokat pedig, kik eddig mint hajesárok jártak külföldre, megfosztotta keresetüktől. Így egy nagyszámú és foglalkozásánál fogva vad és erős néposztály maradt kenyér nélkül és növelte az elégedetlenek számát.

De, mint mindig, ahol romlott az állam vezetése, a munkásnép szenvedett legtöbbet. Teherkönnyítés nem állott be, és az a körülmény, hogy az adót a földesúr szedte, nem biztosította sem igazságos kirovását, sem az összegnek országos célokra való fordítását. Az urak és főpapok életmódja egyre költségesebb lett. Mátyás alatt ezt a költséget a külföld fizette, most az alattvalóknak esett az is terhére. De még a köznemes költségeit is egyre fokozták a gyakori országgyűlések, a megyei gyűlések és megbízások, egyszóval az alkotmányos költségek. Ha volt néhol valami haszon, azt a leghatalmasabb főpapok és zászlósok foglalták le magoknak. A köznemesnek pedig csakugyan nem volt más módja nagyobb jövedelemre tenni szert, mint jobbágynak nagyobb megterhelése.

»Sokat kibír a magyar ember«, ezt a közmondást egész történetünk igazolja. Míg a pap eljár magasztos hivatalában, míg az úr lelkiismeretesen végzi dolgát a tanácsban és a esatatóterén, a pór nemcsak nyugodtan hordja tovább igáját, hanem még büszkélkedik urai gazdagságával és pompájával. De ha senki sem teljesíti kötelességét, csak ő; ha hiányzik a vallás egyesítő ereje; ha megszűnik a közös hazaszeretet felemelő hatása: a nép embere ki van szolgáltatva ösztönének, a rombolás indulatának. Mikor a szabadság az urakra nézve féktelenséget, törvényteleniséget jelent, ő is meg akarja ízelelni mi a szabadság. A jobbágyok szabad költözésének jogát megerősítik ugyan 1492-ben, de egyúttal szigorítják azok büntetését, kik engedelem nélkül is eltávoznak. (94. c.) Később azt is megtiltják, hogy a költöző jobbágy magával vigye a házát, az épületet, a kerítést, olyan fákat, melyek a földbe vannak szögezve. A birság nagysága, 100 forint, mutatja, hogy ez az eljárás meglehetősen divatos volt.

Közmondásos lett már az a gyűlölet, mellyel a magyar paraszt a nemes iránt viseltetett. Nálunk sem volt rosszabb dolga tán mint másutt. Mert az éppen a XVI. század első tizedeiben Ausztriában és Németország különböző részein újra meg újra felcsapó pórlázadások azt mutatják, hogy ugyanazok a gazdasági okok mindenütt hasonló eredményhez vezetnek. A fényűzés, a renaissance szokás- és erkölcsromboló hatása véget vet az eddigi patriarchalisnak nevezhető viszonyoknak és a földesurat tisztán mint gazdasági hasznot húzó lényt állítja szembe jobbággyával. Nálunk is várják a kitörést, sőt készülnek rá. Ennek bizonyítása az annyiszor és oly rosszul magyarázott 1504: XVIII. t.-c. Ez azon a panaszon kezdi, hogy sok jobbágy éjjel-nappal nem tesz egyebet mint vadászatot és madarászatot űz és e szenvedélyében még isten szent ünnepeit, sőt karácsony napját sem tiszteli. Ezzel nemcsak a földesurat károsítják, hanem, ilyen haszontalan dologra vesztegetve idejüket, koldusbotra jutnak vagy pedig tolvajlásra adják fejüket, úgy hogy sokan bitófára kerülnek. El van tiltva minden pórnak az eheto vadak és madarak vadászata: ne legyen egyéb dolguk mint a föld művelése, vagy valami kézművesség. Aki ez ellen vét, három forint birságot fizet. Ugyanannyit fizet a földesúr is, ki a büntetést elengedi.

Ha hitetlen korban annyira hivatkoznak a vallásra, mint e cikkben, bizvást feltehetjük, hogy az igazi okot nem akarják megmondani. Ez az igazi ok pedig nem az úr vagyoni károsodása, még nem is az a gondolat, hogy a vadászat úri szenvedélyét csak nemes vagy pap gyakorolhassa, hanem egyszerűen az a szándék, hogy a pórnak ne legyen fegyvere, sem gyakorlata annak kezelésében. Az aránylag igen nagy birság és hogy azt még a károsuló földesúr sem engedheti el, nyilván erre mutat. A vadászat úri dolog, csakúgy mint a harc, de Magyarországon akkor az elsőt inkább gyakorolják mint a másodikat.

A török terjedése egyre tart. 1511-ben félforintnyi adót szavaznak meg ellene, de legfőlebb 80.000 forint gyűl össze, oly néptelenné tette az országot a pestis. A következő évben valamennyi szultán közt a legnagyobb harcos, I. Szelim, lépett a trónra. Nagyravágása ellen a fegyverszünet nem nyújtott biztosítást. Ismét megkezdődnek az alkudozások a keresztyén világ segítségének megnyerésére, mert világos, hogy Magyarország egyedül már nem állhat ellen. II. Julius pápát csak az olasz félsziget viszonyai érdekelték, de utódja, X. Leó, teljes tűzzel ragadta meg a kereszteshadjárat eszméjét. Ba-

**Ein groß wunderzeichen das do
geschehen ist durch das Creutz das ain Car
ding hat außgeben inn dem ganzen
hungerischen Landt wider
die Turcken.**

176. ábra. Egykorú újságlap Dózsa kereszteseiről.

kács Tamás azon biztos reményben tartotta fényes bevonulását az örök városba, hogy ő lesz a pápa; Miksa császár ezt meg is ígérte neki. Mikor megbukott és haza kellett térnie, azt a megbízást nyerte szerencsés vetélytársától, hogy ne csak Magyarországon, hanem egész keleti és északi Európában, mint pápai legátus, szervezze a kereszteshadjáratot. Itthon meg is kezdte a pápai bulla terjesztését, mely mindenkit, ki akár pénzt ad a vállalatához, akár személyesen vesz benne részt, bűnbocsánatban (búcsú) részesít.

Ami a XI. század végén, az első keresztes hadjárat megindulásakor történt Németországban, ismétlődött most nálunk. Szent háború, az egyház áldása, emellett minden munkától és teherrel való menekülés: lehet-e ennél nagyobb vonzó erő a szegény és elnyomott néposztályokra nézve? A szabadság csak

ilyen alakban volt reájuk nézve elérhető. Volt is a királyi tanácsban, ki ezt belátta és azért ellenezte a pór nép felfegyverzését, de egyedül maradt. Nagy lelkesedéssel elhatározták a harcot. Vívja meg azt a paraszt : ők ahhoz kevesen vannak.

Jött is mindenfelől a szegény ember : most az üt tábort a Rákoson. Minden erős ösztön odavonta a munkátlanokat, a munkakerülőket és a vakbuzgókat egyaránt. Harcképessége a tömegnek nem lehetett valami nagy, de hisz Belgrád védelme is megmutatta 1456-ban, minő erőt adhat az ügyes vezetés a felizgatott vakbuzgóságnak. Bakács is vitéz embert helyezett a keresztesek élére, a székely Dózsa Györgyöt, ki otthonában mint rabló vált hirhedtté, de a török ellen kitüntette magát. Csak most folyt össze a tábor egy egésszé, megismerte erejét és azt mutatni is akarta. Ha mindjárt a török ellen vezetik, tán sokat végezhet. De a nemesek, látván hogy különben földjeik parlagon maradnak, megszünik az adó és a robot, erőszakkal is vissza akarták tartani a táborba igyekvőket. Ez vallásos bűn : hisz a pápai bulla még azt a feleséget vagy anyát is kiátkozással sujtja, ki férjét vagy fiát vissza akarja tartani a szent harctól. A megtorlás nem maradt el : a parasztok az udvarházak ellen fordulva, mint isten harcosai, öldököltek, gyujtogattak, erőszakot követtek el a nőkön és az egész országot megtöltötték egy rabszolga háború egész borzalmával. A vállalat szent célja nemcsak sok szerzetest és papot vezetett a keresztesek közé, hanem sok nemest is. Máramarosmegye egész nemessége abba a gyanuba keveredett, hogy egyetért a pórokkal, más megyék, mint Abaúj is, csak lánghán és késedelmezve járnak el ellenök. Városi polgárok is csatlakoznak hozzájuk, sőt meg is hívták a városokat, »védjék velök együtt az országot«. Szallvesi Ambrus pesti polgár lett egyik főemberük és mivel ő velencei kereskedőknek volt az ügynöke, lehetséges az is, hogy az ármányos köztársaság keze benne volt a mozgalom megindításában. Bakács Tamás fizetett és bőven jutalmazott embere volt Velencének, még az országgyűlésen is megvádolták ezzel. Magyarország az összes akkor fennforgó diplomáciai tárgyalásokban főként Dalmácia visszaszerzésére áhítozott ; részt vett a cambray-i ligában is, mely a tenger királynőjének teljes elpusztítását tűzte ki céljául. (1509.) Ha azóta jobbra fordult is a kölcsönös viszony, a bizalom sohasem állott helyre és a pórok felfegyverzése Bakácsnak és pártfogóinak módot adott, hogy a gyűlölt nemességen kitöltsék bosszujukat. Ha így állott a dolog, ez lehetett az egyetlen politikai gondolat az egész forradalomban. Semmi megbízható adatunk nincs arról, hogy Székely György, az egész alkotmány megdöntésével, királyt akart volna lenni. A német parasztháborúkban mindig van a póroknak határozott programjuk ; pontokba foglalják sérelmeik orvoslását és a kivívandó hasznok jegyzékét ; nálunk még ennek sincs semmi nyoma. A paraszt, mihelyt fegyvert kap kezébe és érzi erejét, nem akar alkotni, csak rombolni. A király a pápához intézett jelentésében így beszéli el az eseményt. »A falvakban élő pór népnek a kereszt neve alatt nyert büntetlenségéből páratlan fergeteg vált. Hozzá csatlakozott a gulyásoknak, kecskepásztoroknak és más nyájörzöknek erős csapata, hisz sok az ilyen ember az ország termékeny rónáján. Ezek mind azt hajtották, (mert a köznép mindig hajlik a zendülésre), hogy mindennek célja a szolgaság

alól való felszabadulás.« Ha Dózsa György király akar lenni, könnyen elfoglalhatja Budát, könnyen végezhet Ulászlóval és az őt környező főpapokkal és urakkal. De erre nem is gondol. Egyes csapatok széjjel kóborolnak az országban; az északi megyék szét is verték Pásztónál, de a nagy tömeg tovább megy az Alföldre, azon az úton, melyen a török ellen mentek. Útközben megölik Csákyt, a csanádi püspököt, megölik Telegdy István kincstárnokot is, ki a tanácsban egyesülésük ellen emelte fel szavát, azután Báthory Istvánt veszik ostrom alá Temesvárt. Közben roppant dúlást visznek véghez; Békés-, Bihar-, Arad-, Csanád-, Zaránd- és Temesmegyék nemességét »szinte kiirtják«. Durva, vad nép ez; oly kicsapongásokat enged meg magának, minőket a Jacquerie-nak, a nagy francia pórlázadásnak, elnyomásánál (1358.) csak a nemesség engedett meg magának. Csak június elején fordulnak vissza egyes csoportjaik Pest- és Hevesmegyék pusztítására.

Báthory István, látva hogy kevés népével nehezen állhatja ki a dühös ostromot, ellenségétől, Szapolyai János erdélyi vajdától, kér segítséget. Szapolyai el is jó és Temesvár közelében könnyű szerrel szétveri az egész gyülevész hadat. Csak maga a vezér és alvezérei, öccse Gergely és a »nagybotú« Lőrinc pap, harcoltak bátran. De a rablott vért rést hagyott a parasztkirály testén és Petrovics Péter, Szapolyai rokona, mindjárt az első összecsapásnál megsebesítette és elfogta.

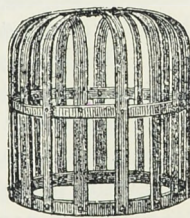
Rettenetes, mint bűne, volt büntetése is. A déli határ vad népelemei közt mindig dívtak a válogatott kínzások: még Kinizsi sem bírta másképp rendben tartani rác hadait. De az a büntetés, melyet Dózsa György ellen alkalmaztak, történeti nevezetességu lett, mint a kegyetlenségnek egyik soha felül nem mult, gyakran elmondott, de szinte hihetetlen mintaképe.

Dózsa Gergelyt kegyelemből lefejezték. Negyven foglya volt még a vajdának, azok közül csak kilenc maradt meg; a többi éhen halt börtönében. Dózsa Györgyöt vastrónra ültetik, vaskoronát nyomnak fejébe, vaspálcát kezébe, aztán megsütik és testét izzó harapófogókkal marcangolják. Még él, mikor kilenc kiéhezett társát reáuszítják, hogy falják fel vezéröket. Hármat közülök megölnék, mert nem teljesíti a parancsot; a többi hat neki ront. »Kutyákat neveltem hát, nem embereket«, voltak Dózsa utolsó szavai.

Egyes csapatok még viaskodtak az ország különböző részeiben. A különben is megfogyott magyarságnak egy jelentékeny része pusztult el bennök. A jámbor monda szerint Szapolyai ezentúl vérben látott mindent, még az oltár is vérben úszott előtte.

Szapolyai volt most Magyarország igazi ura, »a birodalom megmentője«. Vele együtt a köznemesség és a nemzeti királyság győz a gyűlölt primás és a lanyha főurak ellen, kik az ő kegyére szorultak.

A véres megtorlás után következett a még kegyetlenebb, mert törvényes büntetés. Az országgyűlés Szapolyaiban látja az ország megmentőjét; már arról is beszélnek, hogy kikiáltják őt királynak; de ezen szándék kivitelét megakadályozta a parasztok ellen behozott cseh katonaság, mely csak most

177. ábra.
Dózsa György vaskoronája.

jött Budára. Így a törvényhozás lelke csak a földhöz sujtott jobbágyság további sorsának megállapításában nyilatkozhatott meg. Az okozott károkat a megye összeírta és azokat a megye gyűlése elé idézendő parasztok tartoznak megtéríteni. De azokat a károkat, melyeket nem védett, hanem megadás útján kezökre jutott várakban okoztak, nem kell megtéríteniök. A kártérítésre a megyei tisztviselők kényszerítik őket, ha kell, minden marhájuk, ingó jószáguk elvételével. Ha pedig egy város vagy község ellenállana, a megye egész községe, sőt a király hadai is kötelesek őket reá szorítani. E lázadásért újra megbírságot adják őket, »ha van miből«, mint a törvény mondja. De az ártatlanokat, kik nem vettek részt a bűnben, ne büntessék, csak négyet, ötöt minden faluból.

»Noha minden paraszt, ki természetes ura ellen felkelt, mint áruló, feje vesztésére volna ítéendő, mégis, hogy ne kelljen még több vért ontani és kiirtani az egész parasztságot (mely nélkül keveset ér a nemesség): elhatároztatott, hogy összes kapitányaik, századosaik és tizedeseik, valamint felbujtóik, továbbá azok, kik nemest öltek vagy asszonyokon és hajadonokon erőszakot követtek el, kegyelem nélkül megölessenek és kiirtassanak. A többi parasztot, ha megfizette a károkat és vérdíjakat, személyében ne bántsák.«

»Mégis, hogy ez árulásuknak emléke és földi büntetése utódaikra is átháruljon, és hogy minden kor megismerje, milyen szörnyű bűn fellázadni az urak ellen, ezentúl az összes birodalomban lakó pórok (kivéve a szabad városokat, melyek hívek maradtak a királyhoz és kivéve azokat is, kik megmaradtak állhatatos hűségben uraik és a szent korona iránt és a többi gonosz paraszt lázadásában nem vettek részt) ezen hűtlenség bűne miatt, elvesztvén azon szabadságukat, melynél fogva szabadon költözhettek, tiszta és örökös jobbágyságban legyenek földesuraiknak alávetve és uraik engedelmen kívül nem változtathatják lakóhelyüket.« (14. t.-c.)

Addig a szabad költözés biztosított a teljes gazdasági elnyomás ellen; most ezt is általános törvény parancsolta meg. Minden paraszt, akár telkes, akár zsellér, évenként 100 dénárt fizet földesurának, felét Szt-György, felét Szt-Mihály napján. Ha valahol eddig többet fizettek volna, a régi adó marad meg. Minden héten egy-egy munkanappal (robot) tartoznak uraiknak és minden hónapban egy-egy csibét kötelesek adni. Kilencedet minden termés után kötelesek fizetni; tizedet ellenben csak ama vetések után, melyek után eddig tartoztak, úgy hogy tíz kepéből nyole, tíz akóból szintén nyole marad a jobbágnak. Évenként két ludat adnak: egy zsengét pünkösdre, egy vénet Sz.-Márton napjára. Minden falu, hol tíz vagy kevesebb jobbágytelek van, karácsonyra egy hízott sertést ad; hol több van, minden tíz telek után egyet-egyet.

Ez volt az igazi cél: ez után törekedett a nemesség már több mint egy századja. Most kedvező az alkalom; nincs király, ki ellenálljon. Szegény Ulászló megelégedett azzal a kérésével, hogy a lázadás leverése után ne folytassák az üldözést. Hogy pedig ez nem büntetés, hanem egy politikai diadalnak kíméletlen kiaknázása, kitűnik abból, hogy a földhözkööttség nem szorítkozik a lázadókra, hanem kiterjesztik az egész parasztságra. Az ártatlanoknak és ivadékaiknak együtt kellett bűnhődniök a vétkesekkel, »mert a szabad költözés jogából származott a legtöbb pör és kellemetlenség«.

Azok a nemesek, kik a parasztokhoz csatlakoztak, elvesztik birtokukat. De ne mágnás kapja, »azoknak úgyis van elég«, hanem köznemes, kinek testvérét vagy atyját megölték a parasztok. A lázadó papokat püspökeik tartásuk örökös fogságban. A király semmi ilyen ügyben nem gyakorolhat kegyelmet. Végre : parasztvérből valót nem emelhet a király püspöki vagy érseki méltóságba.

Ez volt a legnagyobb nemzeti szerencsétlenség ; nagyobb pusztítás mint amelyet tatár, török vagy német okozott. Már magában a vérveszteség is nagyon gyöngítette az országot. Éppen a magyar lakosság szenvedett legtöbbet ; a többi nem igen fogott fegyvert. De az ilyen veszteséget kiheveri minden nemzet, ép úgy mint a gazdasági elnyomásból következő szegénységet. Az igazi, maradandó csapás az, hogy az ország lakosságának túlnyomó része az eddiginél alacsonyabb állapotba süllyedt vissza ; szabadból szolga lett. Eddig folytonos az emelkedés : a rabszolgából félszabad, aztán szabad ember lesz. Most a fejlődés útja el van vágva. A parasztnak nem lehet más ideálja, mint hogy szabadságát visszanyerje és nemessé, úrrá legyen. Hogy munkája révén, mint polgár, jusson magasabb fokra, még eszébe sem juthat. Ezt a fejlődési hiányt mai napig is sínyli hazánk.

Nem csekélyebbek a közvetlenül ható káros következtetések sem. A nemes és pór, ha összetart, még megmentheti talán Magyarországot. A felkelés mind-egyiket elgyöngíti ; de ami ereje megmaradt, azt sem használhatja a haza védelmére. A pór urában látja az igazi ellenséget ; a nemest pedig házához köti, a táborból visszatartja az a félelem, hogy távozásakor birtoka, családjá ki lehet téve valamely vad csorda dúlásának. Függetlenségünk akkor veszett el igazán : mi azután történt, csak megpecsételése volt egy már kikerülhetetlen fátumnak.

Az egész törvényen áthatol az a gondolat, hogy a nemes csak úgy szuverén ura a jobbnak, mint a király a nemesnek. Eljött az idő ezen gondolat kodifikálására. Ugyanaz az országgyűlés, mely jogtalanná tette a népet, fogadta el Werbőczy István jogkönyvét, mely aztán háromszáz évnél tovább irányítója volt a jogi életnek és legfőbb tartalma a műveltségnek.

Az a férfiú, ki megalkotója a nemzeti királyságot helyreállítani akaró 1505-iki végzésnek és kit ez érdemeiért — mi addig példátlan volt — országos jutalommal, a közadó egy részével tüntettek ki, állította össze a törvényes szokások gyűjteményét három részben. (Tripartitum.)

Werbőczy tanult, tudós férfiú volt ; ismerte a római jogot és annak általános tételeit fel is használta műve bevezetésében. De egész lelke az e földön kifejtett jogi élethez, különösen a birtokjog felfogásához köti, mely, noha annyi hűbéres elem van benne, itt mégis egészen önállóan és sajátágosan alakult ki. Művét a királynak ajánlja, »ki uralkodik és kormányoz«.

Főtanai a következők : A magyarok megtérése óta a királyt illeti meg a nemesítés és vele együtt a birtokadományozás joga. Ezt a jogot a szent koronával és az uralommal együtt nyeri. Király és nemesség folytonos, fel nem oldható összeköttetésben állanak : csak a nemesek választják a királyt és csak a király nemesít. Ezt a szabadságot hívják nálunk nemességnek és méltán nevezik az ilyen nemesek fiait szabadoknak és örökösöknek. Az említett kapcsolat-

nál fogva a nemesek tagjai a szent koronának és csupán a törvényesen megkoronázott fejedelemnek állanak uralma alatt.

Az első könyv 9. fejezete (Prima Nonus) összeállítja a nemesség sarkalatos kiváltságait. Ezek: 1. hogy nemest nem szabad elfogni törvényes idézés és ítélet nélkül. De gyilkosság, gyújtogatás, tolvajlás, rablás és erőszaktevéssel esetén ez a nemesi szabadság a címmel és becsülettel együtt elvész. Még a paraszt is elfoghatja és megbüntetheti a bűnöst. De ha eltávozik a hely színéről, csak törvényes úton lehet ellene megindítani a pert. 2. A nemesek csak a törvényesen megkoronázott királynak állanak uralma alatt. De egyszerű feladásra, törvényes eljárás nélkül, még a fejedelem sem károsíthat meg senkit birtokában vagy személyében. 3. Minden jövedelmüket szabadon élvezik, fel vannak mentve az összes adók és vámok alól és csak a hon védelmére kötelesek harcolni. Végre, 4. ha a király az aranybulla ellenére, melyre megkoronázásakor leteszi az esküt, bármit tenne a nemesek szabadsága ellen, ezek élhetnek az ellenmondás és ellenszegülés jogával. Minthogy minden szabadság és minden birtok a király adományából ered, ő a magtalanul elhunytak egyetlen igaz örököse. Így válik a magyar birtokjogból teljesen hűbéres jog, csak hogy a király nem a saját jogát képviseli, hanem a koronáét.

A nemesek örökös javai egyenlően osztatnak fel fiaik közt. Majorátusnak még semmi nyoma. Az atyai ház a legifjabb fiúra száll, de a többi fiú részére ugyanolyan értékű házakat kell építeni a közös jövedelmekből.

A pápa egyformán gyakorolja az egyházi és a világi hatóságot, de a javadalmak betöltésénél csupán a megerősítés joga illeti meg.

A jobbágyság állapotát már »a minapában hozott törvény« értelmében magyarázza. A jobbágy a lázadás által hűtlenség bűnébe esvén, elvesztette a szabad költözés jogát.

Igy fejeződik be a magyar középkori alkotmány. A szent korona fellegének, a hatalmak megosztásának, a birodalom és a nemesi szabadság egységének tana teljesen ki van fejtve. Az egész alkotmány alapjául szolgáló nemesi birtokjog teljesen körül van bástyázva. Ezek a tanok maradtak meg századokon át közjogunk rendíthetetlen talpköveinek.

Werbőczynek fő érdeme, hogy az erőszakosság korában mégis helyet birt teremteni a jognak. Az a sajátos jogi műveltség, mely kitüntette és összefűzte az annyira széthúzó magyar nemességet, az ő művére vezethető vissza. Könyvét elfogadta az országgyűlés, de a király nem publikáltatta s így formálisan még sem vált törvénné, noha hatása sokszorta nagyobb volt bármelyik törvényünkénél. Amellett Werbőczy még sem tekinthető tisztán prókátornak. Volt érzéke az állami szükségletek iránt. Biharmegye rendjei 1515-ben nem akarták megfizetni az országgyűléstől kirótt adót, okul éppen azt hozva fel, hogy a király nem erősítette meg Werbőczy könyvét. Midőn hozzá fordulnak tanácsért, a jogtudós azt feleli, hogy teljesen igazuk van, de azért mégis csak fizessenek adót. Abból tartják a végvárakat, azok nélkül pedig elpusztul az ország.

II. Ulászló halálakor (1516.) kitünt, hogy a tíz éves Lajos király gyámjaitul Miksa császárt és Zsigmond lengyel királyt rendelte atyja. Az ország ügyeibe tehát

idegen uralkodóknak is lett volna joga a beleszólásra; eddig ezt jog nélkül cselekedték. Ez a rendelkezés annak a szövetségnek volt kifejezése, mely 1515-ben nagy ünnepélyek közt jött létre a Habsburgok és a Jagellók között. Ez alkalommal kettős házasságot állapítottak meg. Miksa unokája, Mária, nőül megy Lajos királyfihoz, Ferdinánd főherceg pedig Anna királyleányt veszi nőül. Az öreg császár annyira buzgó e frigy létesítésében, hogy magát kötelezi az akkor 12 éves leányka elvevésére, ha unokája ezt nem tenné. A gyermekkirály nevelését pedig Bakács Tamásra, Bornemissza Jánosra és rokonára, Brandenburgi György őrgrófra, bízta, úgy hogy a köznemesség ebből is ki volt rekesztve.

Megkezdődött tehát újra a pártharc. A köznemesség ellene volt a külföldi befolyásnak és a király nagykorúságáig kormányzót akart választani Szapolyai személyében. Az urak, ezt meghiúsítandók, keresztültvítették, hogy Lajos maga gyakorolja a királyi hatalmat a tanáccsal együtt. A kormány az urak kezében maradt. Lajos korán érett, tehetséges gyermek volt, de Brandenburgi György társasága és példája őt egészen elrontotta és léhává tette. A kormányra Bornemissza János budai várnagynak volt legnagyobb befolyása.

178. ábra. II. Lajos király.

Egymást érik az országgyűlések, folyton tart a harc a kormány alakítása és az adó körül, de a fontos ügyek már nem ott dőlnek el. Ezeket az urak intézik, egymással szövetkezve és felfogadva, hogy egymást mindenben segítik, a hozzájuk nem tartozót pedig nem. Ezek a társaságok a mai politikai pártok igazi ősei. Ha más irány kerekedik felül, azzal vígasztalódnak, »kelhet még verőfény a mi házuk előtt is«, mint Báthory Endre írja 1525-ben.

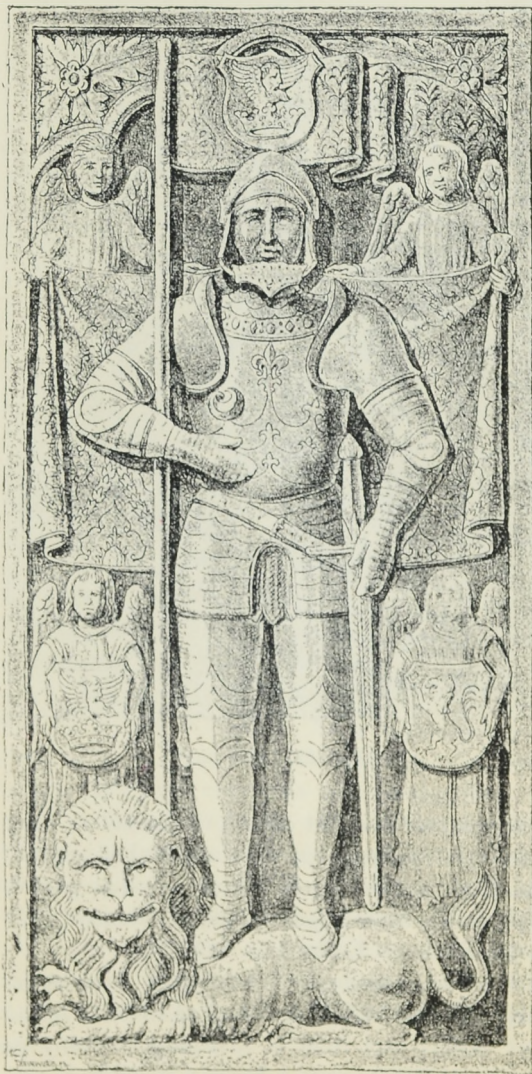
A törvénynek csak annyi ereje van, amennyivel az éppen kormányon levő férfiak rendelkeznek vetélytársaikkal szemben. Ki is fakad az 1518-iki tolnai országgyűlés: »minden országot két eszköz tart fenn és őriz meg, törvény és fegyver; a mi Magyarországonban most egyik sincs.« Hozták is egyre a törvényt a katonaaállításról és az adóról, de Szapolyai, ha már nem uralkodhatott,

legalább mindennek meggyőzésével mutatta hatalmát. A kormány pedig, Perényi Imre halála után, a részeges, gyöngé és a mellett erőszakos Báthory István nádor kezére jutott, kit Szapolyai személyesen is gyűlölt. Egyáltalában csak a személyes érdek dönt. A veszprémi püspök, Beriszló Péter, hadat készül indítani Bakács Tamás ellen, mert az nem őt ajánlotta zágrábi püspöknek. Még a királyi tanácsban, a király jelenlétében is, egymás szakállába kapnak Szalkai László, Bakács utóda, és Frangepán Kristóf bán.

Mindenütt a teljes felbomlás jelei észlelhetők. »Ha a magyarok összetartának, országuk gazdagsága képessé tenné őket, hogy azt bármely ellen-

ség ellen megvédhessék. Csak-hogy ez a világ leggonoszabb fajzata. Mindenki csak a maga hasznát keresi és, ha lehet, dúskál a közvagyonban; más nemzetet semmire sem becsülnék. Együtt lakomáznak, mintha testvérek volnának, de suttyomban egymás ellen törnek. Nincs oly gonosz ügy, melyet két vagy három megvesztegetésével meg ne lehetne nyerni. Gögösek és büszkék, sem parancsolni, sem engedelmeskedni nem tudnak, de azért tanácsot mástól el nem fogadnak. Keveset dolgoznak, mert lakomával és cselszövással töltik idejüket.« Herberstein császári követ az önzést és protekciót nézte az ország legnagyobb rákfénéjének. Jaj Istenem! — írja az 1518-iki Rákos-ról, — minő pompát láttunk Magyarországon, legtöbbet a püspököknél, de néhány világi méltóságnál is. Mint nyargaltak nagyszámú csatlóssal, arannyal, ezüsttel ékesen, mint hallatszott minden utcában lakomára hívó kürtjük, milyen nagy bankettek tartottak, mennyi jól öltözött inasuk volt, míg királyuk még a szükségest is nélkülözte. Csakugyan a királyi udvar számadásai ez időből vajmi szegényesek: aranyuk, ezüstjük nincs,

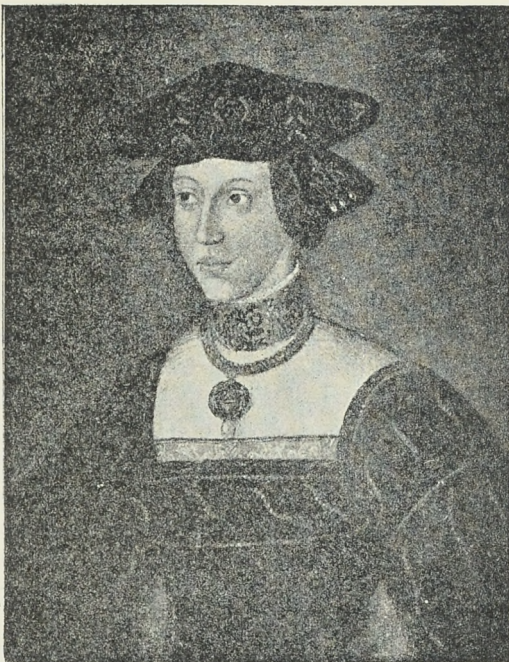
179. ábra. Perényi Imre sírköve.

mindent aprópénzzel fizetnek. De azért nemcsak a fényűzés és versengés nagy, nagy a hivalkodás is. Szapolyai János ugyan éppen nem tüntette ki magát a török ellen. Bízna a két nagy bánban: a Dunában és a Szávában, azok majd megvédik az országot. A dolog legvelejét érinti a velencei követ, midőn azt írja: hogy lehet segíteni az olyan országon, hol mindenki azt akarja királynak, kitől vár valamit.

Meg volt adva a nagy történeti tanulság. Ez a nemzet még fegyelemre, vezetésre szorult. Saját magában mégsem oly erős, hogy az önzést elfojtsa, vagy legalább enyhítse. A szabadság így nem jóléthez, hanem enyészethez vezetett.

Egy emberöltő elég volt a Mátyás alatt oly hatalmas nemzetnek szétzüllesztésére. Ezalatt pedig a szomszédban két oldalról is oly változások mennek végbe, melyek a hatalmi arányt teljesen felforgatták. A Habsburgház, melynek történetében alapítója

180. ábra. Mária királyné.

óta III. Fridrik jelöli a legmélyebb fokot, már Miksa alatt ismét nagy tekintélyre jutott, utóda, V. Károly császár, Spanyolország, Belgium és az Indiák született ura, alatt pedig oly hatalommá nőtt, melynek birodalmában soha sem megy le a nap (1519.). Ugyanaz idő alatt az oszmánok birodalma is kiterjedt és megerősödött. I. Szelim hatalmát Elő-Ázsia és Egyiptom meghódítására fordította. Ő egyesítette először a khalifák ideje óta az egész nyugoti mozlim világot és ha a perzsák ellen viselt háboruk nagy véráldozatot követeltek is, a birodalma részére megnyert mozlim népek ereje ezt sokszorta kipótolta. Azonfelül pedig a török sereg és vezérei ismét belétanultak a nagy háboruba, minőt II. Mohammed ideje óta nem viseltek.

Ez a nagy keleti vállalat időt engedett volna a magyarnak, hogy szintén komolyan fogjon a készülethez. Ez azonban nem történt meg és a török minden újabb késése csak növelte itt a belső rombolás munkáját. Ha a török előbb támad, a veszély érzete felébresztheti újra az előbb oly erős közszellemet, melynek tüze még nem hamvadt el egészen. Így Ulászló korának aránylagos nyugalma mindenkép szerencsétlenségnek mondható és csak arra szolgált, hogy egy kétszeresen oly erős ellenséget hozzon egy elgyengült ország nyakára. Így jutott háromszáz évvel előbb hazánk a tatár veszedelembé is. Annyit emlegeték előre a mindig késő tatárt, hogy mire betört, alig készültek ellene.

Szelim utóda, II. Szulejmán, fényes uralmát nagy hadjáraton akarta kezdeni és személyesen indult Magyarország ellen. Úgy mondták, hogy ő is kész lett volna a fegyverszünet meghosszabbítására és csak a magyarok hosszú tanácskozása és késedelme birta fegyverfogásra a khalifát. Nándorfejérvárt vette ostrom alá; nagy elődje kudarcának esorbáját akarta kiköszörlíteni. Magyar mezei sereg éppoly kevéssé indult elébe, mint külföldi segélyhad. A várnak vitéz őrségét gyenge kapitány vezette; löporban, ágyuban nagy volt a hiány. Budán folyt a víg élet tovább. A nádor a naszádosoknak, kik hátralékos zsoldjukat kérték, szörnyű durvasággal felelt és az összes mulató főpapok és urak közt nem volt egy sem, ki magára vállalja azt az 50 forintot, mire szükség volt löpor beszerzésére. Szörnyebbet még gazdag hierarchia és oligarchia nem cselekedett, mint ezt a mulasztást. Állítólag ezen az áron meg lehetett volna menteni hazánk híres bástyáját. Így is derekasan ellenállott az őrség és csak akkor adta meg magát, mikor a szultán zsoldjában levő francia tüzérek lerombolták a vár falát (1521. aug. 29.). Ugyanakkor Szabács is török kézre jut és a török azonnal is eljuthatott volna akár Budáig.

Szulejmán nem folytatta győzelmi útját, hanem Rhodos szigete ellen fordult, honnét, kemény küzdelmek után, sikerült kiűznie Sz. János vitézeit. Még egyszer időt engedett a sors a magábatérésre. De most sem arra gondoltak az urak, hogy magok áldozzanak, hanem főképp arra, hogy külföldi segítséget nyerjenek. Németország 1522-ben fel is ajánlott katonát és pénzt. Ferdinánd főherceg pedig, kire bátyja, Károly császár, az ausztriai tartományok uralmát bízta, a horvát határváraknak őrséggel és hadi szerekkel való ellátását vállalta el. Az alpesi tartományokat csak ily módon lehetett biztosítani a török portyázás ellen. Horvátország most már Ausztriától várta megmentését és nem Magyarországtól, mely e tartományról tényleg lemondott már akkor, midőn területében még egészen ép.

Még legkomolyabban nézte az eseményeket Lajos király neje, Mária főhercegnő. Látva az általános fejtelenséget és széthúzást, személyes fellépésével iparkodott megbízható pártot szerezni férjének, hogy így elejét vegye Szapolyai és pártja ármánykodásának. Szapolyai viszont mindent megtett az udvari párt megbuktatására. Az 1523-iki dietán egy főúri szövetség megbuktatja Báthory nádort. Nem kevesebbel vádolták mint az országos adó elsikkasztásával, a törökkel való cimborálással és hamis pénz verésével. Mihelyt ezt a személyes célt elérik, mindjárt engedékenyek lesznek és megadnak a királynak mindent, mit kér. Kétforintos adót szavaznak meg és általános felkelést a török ellen. A király magára vállalja a nádorság teendőit, Tomori Pál, előbb híres vitéz, egyike a parasztok legyőzőinek, most kalocsai érsek, sikerrel harcol a török ellen, Frangepán Kristóf pedig felmenti Jajcát.

Igazi nemzeti mozgalom tünetei észlelhetők ekkor. Csakhogy a személyes tusakodás — még csak pártharcnak sem lehet nevezni, — nem engedte, hogy az a török ellen forduljon. Minthogy a király Báthoryt visszahelyezte, teljes megbuktatására szövetezik Szapolyai Werbőczyvel. Minthogy pedig Szapolyai terveinek igazi akadályát a királynőben látja, meg akarja őt fosztani környezetétől, a németektől. Az 1525-iki rákosi gyűlésen halált kiáltanak

181. ábra. Magyar főurak II. Lajos korából.

a németekre, de nemcsak a császár követeit akarják eltávolítani, hanem Velenecét is. A király személyesen jött el lecsillapításukra, de nem ért célt. Elhatározták, hogy július elején királyi meghívó nélkül újra összegyűlnek Hatvanban és aki távol marad, hazaáruló.

Az idegenek üldözésére különösen a Fuggerek magyarországi üzletei szolgáltattak okot. Ezek a fejedelmi bankárok pénzt adtak kölcsön a királynak (50.000 forintot) és bérbe vették az összes réz-, arany- és ezüstbányákat. Szerencsés Imre, ki nagy gazdagságra tett szert, lépett fel mint vádlójuk. Azt állította, hogy a Fuggerek magyar üzleteiken, különösen a rossz pénzen, 800.000 forintot nyertek; hogy évenként 15.000 márka ezüstöt visznek ki az országból, mi az ország elszegényedésére vezet és hogy nyereségüket biztosíták, országszerte vesztegetnek. Így maga az egri püspök, Várdai Pál, 50.000 frtot kapott tőlük. Szerencsés, ki alkincstárnokságig vitte, annyira megnyerte úgy a királynak, mint a rendeknek kegyét, hogy a nép dühe, mely eleinte a budai zsidók fosztogatásában nyilvánult, egészen a Fuggerek ellen indult. Azok hiába iparkodtak a vádakat megcáfolni; hiába mondták, »hát olyan olcsó a pénz Magyarországon, hogy ott 800.000 frtot lehet keresni«: a Hatvanban összegyűlt rendek kimondták, hogy »a Fuggerek és a többi idegen nemzet, kik kimerítik és kiviszik az ország kincseit, azonnal küldessenek ki az országból és helyökre magyarok tétessenek«. A király ebbe belé is egyezett, és mindjárt szerződést is kötött a bányák és pénzverés dolgában a Thurzókkal és a Fuggerek többi alkalmazottaival. Az augsburgi bankárok aztán telekürtölték a világot a magyarok megbízhatatlanságával és azt híresztelték, hogy a hamis pénzt verő nagyurak tették zsebre az egész hasznot. Hatalmas összeköttetésekkel — rokonságban állottak VII. Kelemen pápával, ki Medici volt — a legtöbb fejedelmet közbenjárásra bírták és Magyarország pénzügyi bukása még előbb vált nyilvánvalóvá mint az állami.

Már a Fuggerekkel való elbánás is mutatja, hogy a király közeledik a köznemességhez. Hatalmának nemzeti alapot keres, el akarja vonni az országot Szapolyaitól, ki akkor különben is szövetségben állott a nádorral. Mikor a Hatvanban tanácskozó rendek felelősségre akarják vonni a főtisztviselőket: Báthoryt, Sárkány Ambrus országbíró, Thurzó Elek kincstartót, elmegy Hatvanba, népe közé. Ott nagy tisztelettel fogadják. 14.000 lovas megy eléje és csak iránta való tekintetből nem szedik szét a vádlottakat. A közhangulat meggyőzte arról, hogy a főnemesi kormány tarthatatlan. Elbocsátja Báthoryt és beléegyezik, hogy »István mester« (Werbőczy) legyen nádor. Az egész kormány megváltozott, Szerencsés, ki nagy pénzügyi tervekkel állott elő, kincstartó lett.

Ezután a rendek békén tanácskoztak és határozataik mutatják, hogy megvolt bennök a jó szándék az ország megmentésére. Kimondják, hogy külföldi semmi tisztséget nem viselhet, különösen pedig kincstartit és kamarait nem. Megtiltják, a jövő háborúra való tekintettel, a baromnak és bőrnek Törökországba való kivitelét is. Ki külföldi pénzt hoz be, elégetik. Meghatározzák, hogy kiki, jövedelme arányában, hány katonát állít a megye bandériumához. A papságot tizedjövedelme arányában adóztatják meg. Végül elégetésre ítélik a lutheránusokat.

Ez az utolsó pont mutatja, hogy az egész nagy változásban a papság játssza a főszerepet. A királyné és a német udvar szít az új tanokhoz, ezért kellett a németeket eltávolítani. A főurak éppoly kevésbé idegenkednek a papi javak elvételeitől, mint német osztálytársaik. Werbőczy és pártja ebben megbízhatóbbak. Ami vallásosság volt is, csak külső és látszólagos. Hisz Lajos meg is mondta a nunciusnak: ha ő engedné, rövid idő alatt vége volna az egyháznak. Szalkai primás szövetségre lép Szapolyaival és Werbőczyvel.

A nemesi szabadság tehát az egész vonalon győzött. A király is meghajlott előtte, midőn legkiválóbb előharcosát és kodifikálóját a kormány élére állította. Ez a szabadság ezen a gyűlésen renddel párosult. Nem nyúltak sem gabonához, sem árpához, sem a tyúkokhoz és libákhoz. Volt ott bor, kenyér, ürü- és marhahús elegendő és mindenki eladhatta, amint akarta. A Rákost a nyílt mezőn tartották a két Hatvan közt; köröskörül korlátot vontak. A rendet megyei lovasok és gyalogok tartották fenn. Cigányokat is rendeltek oda. Aligha zenélés végett, hanem hogy tisztogassák a tábort.

Meg lett volna tehát az ígéret földje. De Werbőczy, ki fél forintnyi »rovást« kapott minden kaputól, mint nádor nem felelhetett meg az annyira felcsigázott várakozásoknak. A főnemesség már is szervezkedett ellene, megalakította a »kalandosok« szövetségét és megtagadta a dandárokat. Mivel a szövetség Szapolyai ellen is fordult, a király és a királyné hozzácsatlakoztak. »De mihelyt költségre kerül a sor, mindenki lehetőleg kivonta magát.« A Szapolyai-ellenes irány oly erős, hogy még az új nádor is a hatalmas vajda ellen mer fordulni. A kihalt Újlaky család birtokai miatt folyó perben, igaz, hogy a törvény alapján, Szapolyai ellen dönt, ki az ösiség ellenére, örökösödési szerződésre hivatkozva, jogot tartott a hagyatékra. Az urak mind eljöttek fegyveres kísérettel az 1526. ápr. 24-ére hirdetett rákosi gyűlésre; a vajda, duzzogva, otthon maradt. Werbőczy, látva hogy veszett az ügye, még a gyűlés előtt lemond és apósával, Szoboy Mihállyal, együtt el is menekül. Megidézik és, midőn nem jő el, leteszik és apósával együtt a haza ellenségének nyilvánítják.

A főnemesség kezébe jut tehát a hatalom újra, ez pedig teljesen a királynak adja át. Szinte dictatori hatáskörrel ruházza fel, hogy a közeledő végveszéllyel megbirkózhassék. Lajos azonban kezdettől fogva nem bízott a menekülés lehetőségében. Ha volt is erő az országban, annak egyesítését remélni is alig lehetett. Külföldről pedig alig várható segítség. A szomszéd, rokon lengyel udvar örült, ha békén hagyja a török. A Habsburgok, kiknek leginkább lett volna érdekükben a segítség, az I. Ferenc francia király elleni nagy háborúval voltak elfoglalva. A pápa, kinek annyi jövedelme volt Magyarországból és ki tudta, hogy egy nagy keresztyén ország léte forog kockán, küldött ugyan 50.000 aranyat, de egész erejét a császár elleni küzdelemre fordította.

Csak úgy járt Magyarország, mint a tatárjárás korában. Megemlítené még az is, hogy a pápa a francia királlyal lép szövetségre, ki oly jó barátságban van a szultánnal, hogy még magyarországi vállalatát is neki tulajdonították. Lajos tulajdon országaiból, a cseh birodalomból, is csak kevés hadi erőt vártak és még kevesebb jött. Az adó most is csak lassan gyűlt és a szüksé-

ges költségeket leginkább az egyházi edények eladásából fedezték, melyek lefoglalását megengedte a törvény.

Sivár, tehetetlen kor száll itt szembe a végenyészettel. Máshol a hanyatló emberöltők, ha erkölcs tekintetében süllyedtek is, legalább a művészetért, pompáért rajonganak. Nálunk, hol annyi gazdagság gyűl össze a főpapok és főurak kezében, ezt másra mint dúlakodásra, korteskedésre, egymás károsítására nem fordítják. Belül barbárok és nem restelik, hogy kívül is azoknak látszassanak. Bakács Tamás óta már nem épít senki. Mátyás renaissanceának utóhatásai csak a szerény és szegény szepesi és erdélyi városokban észlelhetők. Mint az egész ország, úgy düledezik már a budai palota is, melynek kincseit már is kezdik széjjelvinni a világ minden tája felé. Amellett semmi komoly gondolat, a vezetőik napról napra élnek, a pillanatnyi élvezetet hajhásszák.

Mire a pápa és a francia király aláírták a cognaci ligát (1526. máj. 22.), természetes szövetségesük a szultán, kit Ferenc király még madridi fogságából megkért reá, teljes hatalmával megindult Magyarország ellen. Nagyvezérét, Ibrahim basát, előre küldötte Pétervárad elfoglalására, maga a nagy ármádiával

182. ábra. Szapolyai János aláírása.

lassú menetekben követte. Pétervárad két hétig védte magát, aztán elesett. (Julius 28.) Budáig már nincs vár, mely csak egy napig is útját állja a töröknek.

Csak most kezdődik, szegényesen, kisszerűen, a magyar fegyverkezés. Az adó nem folyt be; a király és a királyné még a magok törvényes bandériumát sem állíthatják ki teljes számban. Az esztergomi érsek, mint egy tudós történetírónk mondja, nem akarta megszegyeníteni a királyt; a többi zászlós, ha előbb is jött, nem hozott magával vagyonához mért sereget. De még a Tolnán gyülekező hadak közt is kevés az olyan, ki részt vett nagy háboruban. A számot nem pótolja a felszerelés, a minőség. A gyéren megjelent köznemesekről hitelesen tudjuk, minő siralmas volt az állapotuk, minő szegényes felszerelésük, rossz a lovuk. Még jó, ha eljöttek. Mert azok a megyék, kiket a fővezér még júniusban felszólított, hogy keljenek fel a határ védelmére, azt felelték, hogy a törvény csak akkor kötelezi őket insurrectióra, ha a király személyesen vesz részt a hadjáratban.

Byzanc azért bukott el, mert népe vallásos kérdéseken vitatkozott. Nálunk a Corpus Juris tette meg azt a szolgálatot az önzésnek, mit a görögöknél a bigottság.

Fővezér Tomori Pál lett, a kalocsai érsek. Komoly, vitéz férfiú, ki fiatal korában nagyon kitüntette magát. Menyasszonya halála miatt zárdába vonult vissza, melyből csak a király és a pápa kívánságára lépett ki. Már szerencsésen hadakozott kisebb hadtest ellen. De igazi nagy háboruban még nem vett részt. A háború folyamán az is kitűnt, hogy, ha meg is volt benne a belátás, hiányzott az az erkölcsi erő, mely a szükségesnek ítélt határozat végrehajtásá-

hoz kell. Különben is, az áldatlan pártviszállynak még azt az áldozatot is meg kellett hozni, hogy Szapolyai Györgyöt, János öccsét, nevezték ki melléje társvezérnek.

A határt nem akarta védeni a nemes; a nádor pedig kijelentette, hogy a Száva vonalát nem védheti parasztokkal, oda tanult katona kell. Mikor pedig a Dráva vonalát kellett védeni, mindnyájan egyaránt megtagadják tőle az engedelmességet. Tanult, különösen a török háborúhoz értő vitéz sok volt a vajda és a bán táborában. De mintha a király körül levő urak csak arra gondoltak volna, hogy mentől kevesebben legyenek a dicsőségben, zsákmányban és jutalomban osztozók, az erők egyesítésére csak az utolsó percben gondoltak. Különösen jellemző a vajdával szemben követett eljárás. Előbb hívják, aztán megbízzák, hogy az oláh vajdákkal együtt külön működjek, aztán, ebben is veszélyt látva,

elszánt rohammal akarta ellensúlyozni a szám túlsúlyát és a felállítás hátrányát. Ismétlődik Nikápoly és Várna. Szétverik a török előcsapatokat, közelednek a szultánhoz, de mikor már győzelemről álmodoznak, 300 ágyú gyilkos tüze bontja meg soraikat és ezek munkáját befejezi a janicsárok puskája és a szpahik kardja. Néhány óra alatt megsemmisül a magyar sereg; aki még teheti, vad futásban menekül. A király, ki még csak látszani sem akart gyávának, megveti a fővezérnek minden személyes biztosságára vonatkozó parancsát, belérohán a csatába. Sikerül megfutnia, de amint átugrat a Csele mocsarán, vágató lova hanyatt esik és őt magát belétemeti a sárba (1526. aug. 29.).

Mohinál elveszett a sereg, de megmaradt a király, ki ujonnan megalapíthatta az országot. Várnánál odaveszett a sereggel a király is, de a nemzet, Hunyadi alatt egyesülvén, meg nem tört erővel folytatta a harcot. Most, a királlyal és a sereggel együtt elvesztek azok a kevesen, kik előtt a haza több volt pusztá szónál. Mohácsnál a főpapság és a főnemesség megmutatta, hogy ha élni nem, de meghalni tud Magyarorszáért. Függetlenségünk azért ingott meg, mert kevés volt az ilyen; azért veszett el, mert nem volt, ki nyomukba lépjen.

Werbőczy megírta művének Ulászló királyhoz intézett ajánlásában. »Világos, hogy a belső egyenetlenség több kárt okoz, mint a külső háború és hogy több és hatalmasabb államokat tett tönkre a belső viszály mint az ellenség fegyvere.«

JANICSÁR.

IV. FEJEZET.

AZ ÚJJÁALKULÁS KEZDETEI.

KOR kor legnagyobb történetírója, Macchiavelli Miklós, jegyzi meg, hogy az egységes államok, korlátlan uralkodó alatt, inkább alkalmassak a nagy hódításra, de aztán egy vesztett csata is tönkre teheti őket; a megoszlott, szabadabb nemzetek ellenben nem igen képesek a hódításra, de ha veszteséget szenvednek is, részenként kell őket megtörni. Az elsőre nézve éppen a törököt tekinti mintának. A mohácsi vész után Magyarország megmutatta, hogy aminő könnyű volt legyőzni, oly szívós volt az ellenállása, mikor meg akarják semmisíteni.

Eleinte minden a tatárjárás ismétlésének képét mutatja. Szulejmán még a csatatéren levágatja foglyait, három halmot rakat koponyáikból. Aztán lassú menetben megindul Buda felé. Már távolra eléje viszik a város kulcsait. Könnyű lovasai pedig szerte portyáznak Dunántúl, csaknem Győrig, rabolva, gyűjtögetve, magukkal hurcolva a legbecsesebb zsákmányt: férfiakat, nőket, gyermekeket. Egy egész országrész elnéptelenedett. A szultán elfoglalta Mátyás palotáját, elvitette onnét a legszebb szobrokat és a könyvtár maradványait, távozásakor pedig felgyújtatta a várost, még őrséget sem hagyva benne. Összes hódításai közül csak Péterváradot tartotta meg.

A magyar még nem elég gyenge ahhoz, hogy alávesse magának. Még érintetlen Szapolyai hatalma, 40.000 ember, még fenyegető Frangepán Kristóf, 25.000 vitéz élén. Magára kell hagyni a magyart; jobban pusztítja, gyengíti az egymást mint a külső ellenség.

Kiment a török, de a biztosság érzete megszűnt mindenfelé, hogy századokon át vissza ne térjen. Ki tehetette, menekült ebből a veszni induló országból. »Nem lehet látni sem kereskedőt, sem iparost, sem orvost, sem gyógyszerészt.« Művészet és ipar teljesen tönkre ment, a régi szittyá életmód állott helyre.

A politikai és erkölcsi bűnök természetes következése volt nemcsak a függetlenségnek elveszése, hanem a még eléggé meg nem gyökerezett kultúrának veszedelme is. Mint Sz. István uralkodása, mint a tatárjárás után, egyszerre kitűnt, hogy amit alkottak, az csak a felszínt érintette, a lényegen nem változ-

tatott. Most is, hogy a nemzet megmaradhasson, félre kellett tenni minden mást: csak a hadi erény és a fajhoz való ragaszkodás tehetette a magyart ismét életképesse.

Mindkettő egységet követelt volna, de éppen az soha sem volt nehezebben elérhető mint éppen akkor. Ha Szulejmán az országban marad, tán egyesülnek; hazatérése, a veszély pillanatnyi megszűnése újra felszabadított minden szenvedélyt. Mintha azóta semmi sem történt volna; mintha kárba veszett volna minden tanulság: a király elveszése és Mohács után ott kezdik, hol elhagyták. Az 1505-iki rákosi végzés és az 1525-iki hatvani gyűlés szelleme uralkodik az országon. »Mindenki elhagyta a külföldi viseletet és szokást; különösen a németet.« Ha pedig idegent nem tűrnek, hogy lehessen arra gondolni, hogy németet válasszanak meg királynak?

Ha valaha, most volt érdekében az országnak oly király választása, ki más birodalmainak hatalmát is a török ellen fordíthatja. De ez a szempont, melyet későbbi történetíróink annyira hangoztatnak, akkor alig szerepelt. Most nem volt semmi akadálya annak, hogy a nemzet bálványa, Szapolyai jusson uralomra. Szapolyai sem gondolt másra, mint hő vágya teljesítésére. Bár serege együtt marad, ezt nem a visszavonuló szultán ellen fordítja, hanem a trón megszerzésére. Hívei Tokajban összegyűlnek, őt jelölik, egyelőre csak vezérnek kiáltják ki és kitűzik a királyválasztó gyűlés helyét és napját Fejérvárra, nov. 5-ére. Ott előbb méltó pompával eltemetik Lajos királynak megtalált holttestét, aztán egyértelműen megválasztják és megkoronáztatják Szapolyait. Az ország legnagyobb része őszinte lelkesedéssel hódolt a magyar királynak. Ferdinand főherceg követének tiltakozását nem vették tekintetbe. Mintha a Hunyadi-ház csillaga tünt volna fel újra, köznemes és katona együtt keresztülviszi a nemzeti uralkodónak paizsra emelését.

Megfelel a helyzet az 1458-iknak annyiban is, hogy a főúri liga, mely az özvegy királyné körül csoportosul, Habsburgot óhajt királynak. Formális erőt az ad e számra csekély pártnak, hogy hozzája tartozik a Mohácsból megmenekült nádor is, kinek egyedül áll jogában királyválasztó gyűlést összehívni. János király megválasztása tehát nem törvényes; épp úgy, mint I. Ulászlóét nem nézte akkor annak a liga. Ez a párt összegyűl Komáromban, aztán Pozsonyban és itt Ferdinándot jelöli királynak. A főherceg, kit közben a cseh rendek is megválasztottak, elfogadja a meghívást. Annyi szerződés biztosította örökösödési jogát nem is említi, hanem megígéri az ország szabadságainak megtartását, területi épségének visszaállítását. Az az elismerés, hogy nem tud magyarul, és az a fogadkozása, hogy egészen a hazának fog élni, magában foglalja azt a kötelezettségét, hogy a nemzettel éljen-haljon. E választási feltételek egyúttal a török háborút tűzik ki az uralkodás legfőbb feladatául.

Mátyás, nem sokat törődve a pártütőkkel, mindjárt a török ellen indult. János király ellenben csak a Habsburgok elleni háborúra gondol, és mint egy akkori követjelentés mondja, pártja kész volt arra is, hogy török segítséggel rontson neki a németnek. Ez a választás, íme, a magyarnak egész nemzetközi helyzetét megváltoztatja. Minthogy egyedül már nem tarthatja fenn magát, eltérve egy félezred történetének legtisztább hagyományaitól, a szultánhoz csatla-

kozik. Kulturális szempontból a Szapolyai-párt a Vathák egyenes ivadéka. Ezt azonban nem menti vallásos és nemzeti fanatizmus, mint akkor. Az ellen-

184. ábra. János király.

király Habsburg, német: kezét kell tehát fogni ellenségeivel: a franciával, a pápával és a törökkel. Elfeledik, hogy Franciaországra és a pápára nézve soha

nem lehet veszedelmes a török szövetség. Magyarországot ellenben elnyeléssel fenyegeti.

Ha legalább ebben következetesek és, felhasználva a Habsburg-ház akkori szorult helyzetét, mindjárt megtámadják Ferdinándot, talán egyesíteni lehetett volna az országot. De János kíméli erejét; diplomáciai úton akarja megnyerni az országot, azt reméli, hogy az özvegy királyné, elhagyva bátyját, nejévé lesz és így az udvari párt is hozzácsatlakozhatik. Az alkudozásokkal eltelik az idő. Közben V. Károly császár 1527 május 5-én elfoglalja és kirabolja Rómát, elfogja a pápát, ezzel szétrobbantja a cognaci ligát és így öccsének helyzetét is nagyon megerősíti.

Kifejtettük, hogy Magyarország függetlenségét, a saját erején és összetartásán kívül, az is biztosította, hogy a tatárjárás óta nem fejlődött határain túlhatalmas állam. A német-római császárság csak úgy szétporlott mint a keletrómai és ez tette lehetővé úgy Ausztriának és Csehországnak, mint a Balkán-félsziget nagy részének magyar hegemonia alá való vonását. Magyarország belső szétzüllése pedig éppen azon időpontra esik, midőn úgy a Habsburgok, mint az Oszmánok világbirodalmat alkotnak és Magyarországot, mely őket szétválasztja, egyaránt a saját körükbe igyekeznek vonni. Mátyás mindkét irányban fenn birta magát tartani: most az utolsó évek szomorú hagyományai a nemzetet csaknem kivétel nélkül a Habsburg-ellenes táborba vonták. Ez a tábor sem volt töröknek mondható: a francia király és a pápa mellett odartartoztak a protestánsok is. De ami máshol csak hatalom vagy egyensúly kérdése, nálunk létkérdés. A francia vagy német jó barátságban lehetett a törökkel és felhasználhatta annak hatalmát veszély nélkül. A már meggyengült magyart ez a szövetség a barbársághoz és így a pusztuláshoz hozta közelébb.

Egyelőre a Habsburgok csillaga ragyog. 1527 nyarán, rövid hadjárat után, alig találva ellenségre, Ferdinánd elfoglalja Budát, sorba beveszi a többi várat is és megkoronáztatja magát Fejérvárott. Vezérei északkelet felé üzik Jánost, meghódítják az egész országot és az ellenkirályt Lengyelországba szorítják. I. Ferdinánd egész háziasan rendezkedik be; itt marad egy álló esztendeig és épp úgy Magyarországot nézi főországának, mint elődjei: Albert, V. László, vagy Mátyás. Amíg ez az ország egy volt, sem Ausztria, sem Csehország nem vitathatta el tőle az elsőséget.

János ebbe bele nem nyugodhatott. Követe, Laszky Jeromos lengyel főúr, megnyeri részére Szulejmán szövetségét. Ferdinánd is békét ajánlott, de visszakövetelte Belgrádot. Jánosnak, ki segítséget kért, nem lehetett ilyen követelése. A szultán pedig két királyt jobban szeret mint egyet és a gyengébbet veszi pártfogása alá. A magyar alig hogy meghódolt Ferdinándnak, ismét Jánoshoz állt, abban a csalóka reményben, hogy ez a szultán égisze alatt egyesítheti az országot. Hogy a székelyen mértéke egészen beteljék, a magyar király Mohács mezején udvarol a szultánnak. Szulejmán visszafoglalja Budát, aztán Bécsset veszi ostrom alá, de onnét szégyenszemre elvonulni kénytelen (1529). Nagy a vesztesége, de főcélját elérte. János mégis az országban marad és a magyar kettészakad. Mint gyöngye fényű bolygó, úgy lézeng a nyugati rész Bécs, a keleti, nagyobb, Konstantinápoly napja körül. Mindkét rész függet-

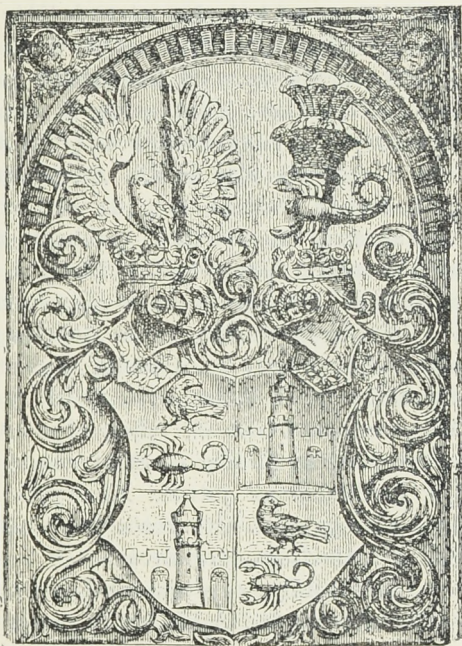

len, hisz a nagyúr testvérének nevezi János királyt. De együtt szolgaságban vannak, mert azt az erőt, mellyel még mindig elbánhatnának az egyikkel vagy másikkal, egymás vesztére fordítják.

Igy tart éveken át, fegyverszünetektől félbeszakítva, a polgárháború a két király hívei közt. A szultán már magáénak nézi Magyarországot. Annyira diktátor, hogy János az ő kegyencét, a hitvány Gritti Alajost, kénytelen kinevezni kormányzónak, noha nem bízik benne. Az erdélyiek fellázadnak e kalandos ember ellen és megölik. János fellélegzik, de most meg a szultán bosszújától kell tartania. Ez közelebb hozza őt vetélytársához és az ország szomorú állapota békére, egyesítésre készíti mindenkit, kiben az önzés vagy a tunya közöny még nem ölt el minden hazafiságot.

Mert még ebben a sivár sötétségben is világlik az újjászületés reményének némely sugara. A kis Kőszeg városában 700 katona az oda gyűlt parasztokkal együtt heteken át feltartja az újonnan Bécs ostromára induló szultánt roppant seregével és végre is megmenekül. Jurisics Miklós, a kapitány, megmutatja, hogy sem a hősiesség, sem a hadi művészet nem vesztett ki még nálunk teljesen (1532). Erdély felkelése Gritti ellen azt mutatta, hogy a végső elnyomás szégyene véget vet minden opportunizmusnak és egy egész országrészt sorakoztat az idegen ellen. Végre a Ferdinánd és János közötti alkudozásokban feltűnik történetünknek tán legnagyobb diplomatája, Martinuzzi, Utjeszenics, vagy ahogy pálos szerzete miatt röviden nevezték: Fráter György.

A Habsburg-uralom két szempontból támadja meg a magyar államot és a nemzet egységét. Először is: mihelyt Ferdinándnak be kellett látnia, hogy az országnak csak kisebb fele az övé és az örökös veszélyben forog, székhelyét Bécsbe, Prágába teszi át és onnét igazgatja Magyarországot. Ebben a monarchiában tehát már nem hazánk játssza a főszerepet. Idegen segítségre szorul, hogy a török egészen el ne nyelje. Így esett, hogy a király idegen tanácsosai és vezérei már magyar kérdésekben is döntenek. Minthogy továbbá a nemzeti királyság a magyar fajnak politikai követelése, Ferdinánd király a birodalomnak nem magyar, de külön municipális jogokkal felruházott nemzetiségeinél keres és talál támaszt. A német városok mind hozzá szítanak, és Jánosnak, hogy legalább Kassát biztosítsa, magyarokat kell oda telepítenie a régi pol-

185. ábra. Jurisics címere.

gárok helyébe. Az erdélyi szászok nem veszik tekintetbe, hogy vajdából lett király és megtagadják tőle az engedelmisséget. A horvátok cettini gyűlésükön, 1527 elején, Ferdinándot ismerik el magyar királynak. Tudjuk, hogy őket az önvédelem érdeke már régebben összefűzte Ausztriával. A szlapon rendek Jánosnak hódoltak, de az országba menekült rácok és a hozzájuk csatlakozó pórok, kiket a mohácsi vész után egybeolvasztott a közös nyomorúság, Ferdinándot pártolják. Jánosnak háborút kellett viselnie vezérük Cserny Jován (Fekete János) ellen, kiben nemcsak hősíket, hanem prófétájukat is tisztelték.

Ez a zürzavar is ajánlatossá tette a megbékélést nemcsak az ország lakosaira, hanem a királyokra nézve is. Már 1535-ben megkezdődött az alku. Károly császár egész tekintélyét latba vetette, hogy öccsét engedelkenységre bírja. A Habsburgok most is fenntartják jogukat az egész birodalomra, csakhogy birtokbalépésüket, mint eddig is annyiszor történt, még egy nemzedékkel elhalasztják. A nagyváradi béke (1538. febr. 24.) tulajdonképpen a régi örökösödési szerződések alapján áll. Anniban mutat csak eltérést, amennyiben Ferdinánd vagy családja még az esetben is az egész birodalom birtokába jut, ha Jánosnak fia születnék, csakhogy ennek részére atyja örökös javain fölül még a szepesi hercegséget is kiköti a szerződés. Másrészt itt először viszonyos az öröklés. Ha Ferdinánd és Károly fiága kihal, Szapolyai utódai örökölnék.

Teljes győzelme ez a Habsburgok százados törekvésének a nemzeti választójog fölött. Az 1505-iki végzést nemcsak Szapolyai hagyja el, hanem Werbőczy is. A Habsburgok öröklő joga Károly császár utódaira is kiterjed. Míg azonban János él, teljes, elismert királyi joggal uralkodik része fölött, melyhez egész Erdély és Szlavónia is hozzátartozik. Horvát- és Dalmátországek Ferdinándnak jutnak. Mindegyik király külön udvart tart, de országgyűlés csak egy van. Ott közös értelemmel nádort választanak, mint azt a birodalom szabadsága megköveteli.

Két király, egy nádor! Lehet-e jobban kifejezni az állam egységét és oszthatatlanságát? A két király máris testvéreknek tekinti egymást és hathatós segítséget ígér egymásnak külső támadás esetén. Hogy pedig a török — mert máris azt nézik közös ellenségnek — idő előtt be ne avatkozzék, a szerző-

dés közzététele idejének meghatározását a császárra bízzák.

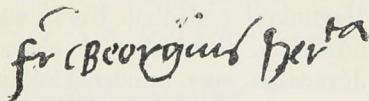
Igy Magyarország ismét megtalálta — két fő alatt — egységét. Ennek biztosítására a két király egyaránt fogadja, hogy a közbéke zavaróit féken tartja és

186. ábra. Ferdinánd aláírása.

ebben számít a másíknak támogatására. — János király ekkor nőül veszi Izabellát, Zsigmond lengyel király leányát, és a szép ifjú nőnek udvart rendez be Budán. A szultán észreveszi e nagy változást, de megelégszik azzal, hogy a moldvai vajdát elűzze és így kelet felől is körülfogja Erdélyt. Haragját nagy

ajándékokkal csillapították; követe jelen volt János esküvőjén, melyet — a katolikus világ nagy botrányára — börtben ültek meg. A békét csak az erdélyi vajdák, Majláth István és Balassa Imre zavarták meg. Egymással és más urakkal szövetségre lépve, arra kötelezik magukat, hogy János halála esetén közös egyetértésben választanak új fejedelmet. E szövetséglevél két szempontból is fontos: első hivatalos oklevelünk magyar nyelven és első említése a külön erdélyi fejedelemségnek.

187. ábra. Fráter György aláírása.

E zavarok lecsillapítására 1540 tavaszán János sereget vezetett Erdélybe. Jöttének hírére helyreállott a béke, még a folyton ellene lázongó százszok is siettek meghódolni. Rokonszenves vonása az utolsó magyar vérből való királynak, hogy inkább megbocsátott nekik, semhogy meghallgassa hosszú beszédüket. Távollétében szülte Izabella Budán fiát, János Zsigmondot. A nagybeteg király még örvendhetett a hírnek, mely őt halálos ágyán érte.

Halálát (1540 júl. 18.) tanácsosai néhány napig eltitkolták. Tudták, hogy mindazon nehézségek és veszélyek, melyek a nagyváradi béke végrehajtásából következnek, most egyszerre, váratlanul, reázúdulnak az országra. János házassága, bár tán ellene volt a béke szellemének, abban nem volt megtiltva. Ferdinándnak tehát előre kellett volna gondoskodnia a várható fiu kielégítéséről. Ez azonban nem történt meg. Még kevésbbé gondoskodtak a Habsburgok a béke végrehajtásának alapfeltételéről: hatalmas seregnek az országba való küldéséről. Pedig ennek meg volt a lehetősége: Károly császár 1539-ben nemcsak békére lépett I. Ferencceel, hanem, legalább egy időre, teljes baráti egyetértés kötötte össze a két nagy vetélytársat.

Ha lehet, még kevesebb történt a váradi béke igazi tartalmának, a magyar állam megvalósításának érdekében. Mióta Báthory nádor meghalt (1532), Ferdinánd a magyar ügyeket is osztrák tanácsosaival intézte. Ezek pedig csak tartományt láttak Magyarországon, melyből meggazdagodhatnak s mellyel hatalmukat éreztethetik; de nagysága, jóléte őket alig érdekelte. Bármennyire fogadkozott is Ferdinánd megválasztásakor, de még a váradi békében is, hogy az ország szabadságait megőrzi és egyforma szeretettel bánik régi és új alattvalóival, az a bizalom, melyet az ő személyes becsületessége kelthetett, nem szállhatott át tanácsosaira, kik mindenkor éppen az ellenkező törekvést tanúsították.

Egyrészt tehát áll az a bizonyosság, hogy a török egész hatalmát latba veti, hogy az országnak Habsburg fő alatt való egyesítését meggátolja. Végtelen pusztítás, nyomor, rombolás még a kedvező eredmény esetén is. Másrészt kétségtelen, hogy a török kiűzése után is csak urat cserélne Magyarország: a magyar király nevében és az ő megegyezésével németek ülnek a nyakára.

Ez a kettős kilátás irányozta Fráter Györgynek politikáját. Petrovics Péterrel és az özvegy királynéval együtt neki kellett János végső rendelkezése alapján intézkednie. Hatalmas esze, páratlan energiája mellett épp úgy megsemmisül a vitéz temesi ispánnak parasztos furfangja, mint Izabellának asszonyos hiusága és kicsinyeskedése. Akkor körülbelül ötvenéves, erejének, munka-

bírásának teljében először érvényesíti tehetségét önállóan, oly polcon, honnét nemcsak hazája, hanem Európa történetére is befolyást gyakorolhatott.

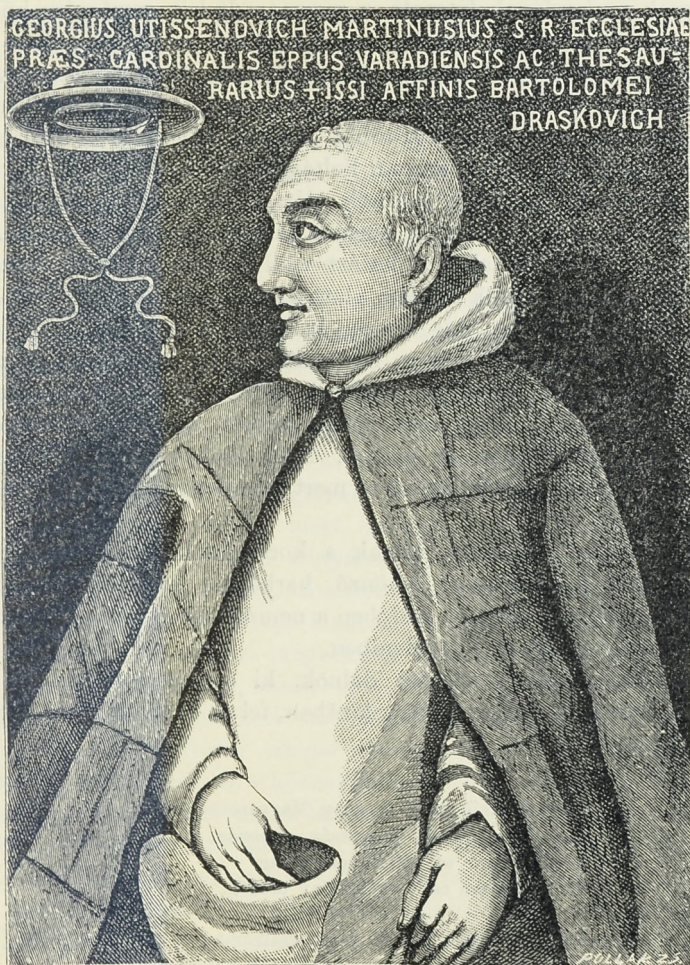
Atyja, Utjeszenics, szegény horvát nemes volt, ki a török végeken folyó harcokban iparkodott fenntartani nagyszámú családját, anyja olasz, az előkelőbb Martinuzzi családból. Korán elkerült a Korvin János, majd a Szapolyai István udvarába. Vitézkedett, de alacsonyabb házi munkát is végzett; kályhafűtő volt. Józansága, esze, mindenekfölött végtelen türelme, megszerezte neki az úrnőnek, Hedvig hercegasszonynak, majd fiának, Jánosnak bizalmát. Megúnva az udvari életet, visszavonult és a szigorú pálos rendbe lépett. A sajlóádi klastromnak volt főnöke, midőn Jánosnak Lengyelországba kellett menekülnie. Ekkor visszatért bujdosó urához, ki őt ezentúl a legfontosabb ügyekben is alkalmazta. Szerény fellépése, aránylag alacsony állása, szinte kihívta a gőgösök megvetését. A váradi békealkunál a császár és Ferdinánd meghatalmazottaitól csak azt kívánta, hogy őt »embernek nézzék«. Most, mint nagyváradi püspök és a királyfi gyámja, egyenlőrangú volt külsőleg is a miniszterekkel, belső értékben pedig felülmulta valamennyit. Már magában fáradhatatlan munkássága is tiszteletet parancsolt. A nagy szempontok biztos megtalálása, egyesítve minden részletre kiterjedő figyelemmel a végrehajtásban, a nagy Hunyadiak óta csak benne volt meg. A diplomatikus simulékonyiságnak és amellet a férfias hajthatatlanságnak oly vegyülete, mely egyedül is elegendő arra, hogy mindenkorra biztosítsa részére az emberi lelket kutatóknak mély érdeklődését. Amellet sokoldalúsága is csodálatos. Pap létére nemcsak államférfiú és hadvezér, hanem egyúttal a közigazgatásnak és a pénzügynek mestere, ki abban a szörnyű zűrzavarban is, melyben működnie kellett, mindig megtalálja a politikája keresztülviteléhez szükséges eszközöket.

Most is gyorsan határoz. Minthogy Ferdinánd mit sem tett a béke feltételeinek végrehajtására, ellenben a törökhöz fordult követtséggel, hogy Magyarországot elfoglalhassa, ajándékokkal siet magának biztosítani a szultán jóakarátát és a csecsemő János Zsigmondot három hónapos korában kikiáltatja királynak. A váradi békét éppen megalkotója semmisíti meg, midőn meggyőződik arról, hogy végrehajtása most nem áldást, hanem átkot hozna a nemzetre.

Csak most fog Ferdinánd az ország elfoglalásához. Pártja mindenfelé megmozdul, a budai polgárság hozzá szít, Izabellában az anyai kötelesség ellen küzd az őt a Habsburgokhoz vonzó dinasztikus kapocs; de a barát állhatatos marad és Buda falai alól visszaveri a német hadat. Még nagyobb próbára tette erélyét az 1541 tavaszán megújuló ostrom. Most már valóban a királyné ellenében kellett megmenteni fia trónját és György barát ebben a küzdelemben mintaképe lehetett a hozzá annyi tekintetben hasonló Richelieu bíborosnak. Tán legnagyobb érdeme, hogy az annyira büszke és pártütéshez szokott urakat, minők Petrovics és Enyingi Török Bálint voltak, hozzá birta bilincselni ügyéhez. A polgármestert, ki kész volt egy kaput megnyitani a németek előtt, felnagyelteti. Lelket önt őrségbe, polgárságba, úgy hogy az nemcsak az ostromló haddal, hanem a még pusztítóbb éhséggel is dacol. Végre augusztus 26-án megérkezett a török felmentő sereg, magának a szultánnak vezetése alatt.

Nagy volt a várbeliek öröme, még nagyobb az ostromló had kudarca. A barát a többi főúrral le is ment a vár aljában táborozó nagyúr üdvözlésére. Az is küldött ajándékokat, de látni kívánta »testvérének«, Jánosnak kis fiát, kit következetesen mindig Istvánnak nevezett. Az úr kívánsága parancs : az aggódó anyának bele kellett nyugodnia abba, hogy János Zsigmondot levigyék.

188. ábra. Fráter György.

Szulejmán kegyesen fogadta, basái pedig az urakat vendégelték meg. E vendégeskedés alatt mind több janicsár lopódzott a várba. Senki sem háborgatta őket, hisz mint szabadítók jöttek. Lassankint elfoglalják a fontos pontokat és estére, mikor már 10.000-nyi török had volt együtt, kihirdetik, hogy mindenki tegye le a fegyvert és maradjon békén, halálos büntetés alatt. Éppen tizenötödik évfordulója volt Mohácsnak ; oly nap, melyet a török mindig szerencsésnek

tartott. Budán ezentúl basa székel, kinek hatósága az egész Duna-Tisza közére kiterjedt. Gyilkos gúnnyal Werbőczy Istvánt tették meg a behódolt magyar keresztyén alattvalók főbírájának.

Igy vágta ketté a török nyers erő és ravaszság Fráter György minden számítását. Nem a német, hanem a török vetett véget az egységes Magyarország álmának. Az ország szívéet kiszakító török hódoltság tette szükségessé, mi addig csak mulandónak látszott, a megmaradt két országrész különválását is. Budát, mint Szulejmán mondá, nem hagyhatá nő kezén, de a gyermekkirályt visszaadta és róla bőségesen gondoskodott. Neki adta az egész keleti részt, a Tiszántúlt Erdéllyel és a barátira bízta a birodalom kormányát. Vele együtt visszanyerte szabadságát a többi, a török táborban letartóztatott főúr is. Csak Enyingi Török Bálint maradt holtáig fogságban. Úgy látszik, az ő vitézsége és hadratermettsége még a török előtt is veszedelmesnek látszott.

Megkezdődik tehát a magyar nemzet hármasságos története. Az egyik része Ferdinánd és utódai alatt a határt védi tovább a török, a szabadságot a német ellen. A másik török oltalom alatt nyugodtabban él, de érzi, hogy csak addig nem jut szolgaságba, míg a magyar király a szultánnak egyenlőrangú és hatalmú versenytársa. Végre a harmadik, egyre növekedő, rész jóformán elveszti politikai létét; mint a töröknek adózó nyája, egy sorra jut a balkáni népek rájájával. Neki csak túrníe kellett, ama vígasz nélkül, melyet a cselekvés a gyöngébbnek is megad. Neki kellett leghőbbben áhitoznia a birodalom egységének helyreállítására, mert felszabadulásának lehetősége ehhez volt kötve.

Buda elveszte záróköve annak a korszaknak, melyben a magyarnak vezekelnie kellett a pártosság és önző barbárság bűneiért. Kiindulópontja egyúttal egy új kornak, annak, melyben a nemzet ismét erőt gyűjt és mutat a reá nehezedő végzet elleni küzdelemben.

Tinódy Sebestyén, a vándor dalnok, ki egy eseményekben páratlanul gazdag kort örökített meg versben, lantban, fel is fogja Mátyás királyi várának ezt a jelentőségét:

Sírva vezíkök most szegény Magyarország,
Mert tőle távozik hangosság, vígasság,
Belőle kikele sok fénős gazdagság
És fogságban esék egynehány uraság.

Ezen örvend, vígad az terek császárság,
Hogy magyar urakban vagy on oly bolondság. —

Jól értitek immár hitit a tereknek,
Urak úgy hígyjete hitetlenségöknek,
Egymást szeressétek jobb ti fejeteknek,
Úgy lészen romlása gonosz terek népnek.

Tanácsot sokáig kérlek ne tartsatok,
Ha ez két víz között ti lakni akartok,
Mert ha csak hallgattok, szemben ti nem vívtok,
Félök, hogy sokáig itt nem uralkodtok.

Be kellett látnia mindenkinek, hogy a törökben bízni, barátságát keresni : kész veszedelem. Ha már el kell veszni, jobb fegyveres kézzel, a pogány vérént ontva pusztulni, könnyebbé téve így az utódoknak a teljes menekülést. Az egyetértést még Tinódyénál is erősebb hang, a szükségé, sem bírta reáakényszeríteni a magyarra. De a végsőig menő elszántság a védelemben ekkor válik nemzeti erénnyé. Most, hogy a török benn van az országban, fenyegetve van az országnak minden lakója. A végek után, ha azok ellen nem állhatnak, a távolabb lakókra kerül a sor. Meg kell tehát védeni a végvárok minden követ ; mindegyik egy-egy országrészt ment meg a biztos pusztulástól. Mert a török uralom egyenlő volt minden tulajdon, élet, becsület biztosságának elvesztésével. Mikor Szulejmán Mohács után elfoglalta Budát, egy portyázó csapat felgyújtotta Pilis-Marót helységét és úzóbe vette a menekülő lakosokat. Ekkor Dobozy Mihály, hogy szép ifju neje ne essék török rabságba, tört döf szívébe, maga meg utolsó lehelletéig harcol a rablók ellen. Meg volt adva példa : sokan követték a maguk módja szerint.

Az egész ország megtelik fegyveressel. Mivel már igen csekély része van csak aránylagos biztosságban is, mindegyik a maga védelmére ölt fegyvert. A harc ismét mindennapos foglalkozássá válik, senki sem vonhatja ki magát alóla. A nemesség, melyet a török kiűzött székeiből, éltéért és jövőjéért küzd, de a földönfutóvá vált pór is beáll katonának, hajdunak, mert ez az egyetlen módja a szolgaságból való menekülésnek. Aránylag kevesen voltak azok a pribékek, kik magyar létükre a törököt szolgálták. Az egyéni erőnek és önfeláldozásnak annál erősebbé kellett fejlődnie, mert országos sereg Mohács óta nincs. Az egyes urak, megyék, városok a kényszer következtében szinte önálló hadvezetőkkel válnak ; annál megbízhatóbbakká, mert létük, megmaradásuk kardjuk életől, kopjájuk hegyétől függött. A zsoldossal együtt megszűnik a nehéz fegyverzet ; csak a felső megyékben találjuk nyomát. Könnyű huszár vagy várvédő tüzér, darabont, hajdu : ez a magyar katonaság a XVI. században.

Mint minden nagy erkölcsi változásnál, átalakul a nevelés is. »Magyar szokás, fáradságos és majdnem szolgálai módon nevelni a gyermekeket és ebben nincs különbség az előkelők és a köznemesek fiai közt. Eltűrik a hideget, forróságot, álmatlanságot, verést és szidást, elvégzik a legközségesebb szolgálatokat, a lovak tisztítását, a házörzést. Ezt az életmódot folytatják mint férfiak is.« Egy 1557-ből való velencei követjelentés szerint : »míg meg nem házasodnak, nem szoktak ágyban hálni, elég nekik egy lóca, egy szőnyeg vagy pokróc, mely alá legfeljebb egy kis szalmát tesznek, s nemcsak a közemberek, hanem a nemesek is«.

Mintha a honfoglaláskori magyar, kit Leó császár leírásából ismerünk, támadt volna fel újra. Veranchich Antal püspök, az erdélyi magyarokról szólva így jellemzi őket : »harcban igen vitéz, félelmet nem ismerő, hazaszerető, hadra, csatára mindig kész nép ez. A legtöbb dicséret azt éri, ki az ellenséget lándzsával leveti lováról«. A végek már századok óta nevelő iskolái voltak a népeknek, most pedig végvidékké lett csaknem az egész ország.

Egy század óta sokat beszéltek és írtak Magyarországról, a keresztyénség előbástyájáról, de annál kevesebbet tettek érte. Most, hogy elesett Budának

világszerte híres vára, a német, mint legközelebb érdekelt, megmozdult. El is indult 60.000 német zsoldos Joákim brandenburgi választó alatt; el is jutott Pestre. A töröktől erősen megszállott Budát óvatosan elkerülte az ütköztetve éppen nem vágyó hadvezér, de azért mégsem kerülte el a teljes vereséget. A nagy sereg, mely sokkal többet ártott a magyarnak mint a töröknek, szégyenszemre, megfogyva ment haza. Csak gróf Zrinyi Miklós, ki egy 400 főnyi dandárt vezetett, tüntette ki magát Pestnél. E hadjáratnak egyetlen eredménye az a szomorú meggyőződés, hogy egyelőre nem várható olyan nyugati segítség, mely a törököt ki tudja űzni.

Közben a francia király ismét elállott a császár szövetségétől és a szultánnal keresett és talált támaszt. A Habsburgok világuralmának ismét Magyarország adta meg az árát, mert a török csak itt férközhetett közel birodalmukhoz. 1543-ban ismét bejő a szultán, hogy Dunántúl szélesítse Buda hódoltságát. Ekkor bukik el Pécs, Siklós, Tata és Esztergom. De Székesfejérvár védelme, melyet Varkocs György vezetett, máris megmutatta, hogy a magyar többé harc nélkül nem ad föl egy talpalatnyi földet sem. Királyaink nekropólisa is török uralom alá jutott, de a szultán drágán fizette meg győzelmét. A következő évben is folytatódik a török hódítás. Most már a Duna balpartján is a várak egész koszorúja övezi az iszlám egyik főbástyájává átalakított Budát: Visegrád, Hatvan, Nógrád is a törököt uralta.

Nem a magyar ereje, nem is a német segítség vetett akkor véget a török pusztításnak, hanem csupán a perzsa háború, mely birodalma keleti végeire szólította Szulejmánt és főseregét.

Egyáltalában nagyon világos az általános politikai helyzet visszahatása hazánkra. Károly császár 1532-ben nagy sereggel jött be az országba, de meg sem ütközött a szultánnal. Ebből következett János uralmának megerősödése és Gritti kormányzóságának gyalázata. 1535-ben a császár szerencsésen hadakozik az afrikai kalózok ellen és elfoglalja Tunist. János hajlandósága a békére ama reményre vezethető vissza, melyet ez a hadjárat keltett. 1541-ben, ugyanakkor mikor Buda elbukik, a császár kudarcot vall Algír elfoglalására indított hadjáratában. Mi azóta történt, mind gyöngének mutatta a Habsburgokat az oszmánokhoz képest. Csakis ez a helyzet magyarázza meg a török uralomba való belenyugvást és keleti Magyarországnak török hűberré válását.

V. FEJEZET.

ERDÉLY ÖNÁLLÓSÁGA.

BUDA ELFOGLALÁSA folytán az 1526 óta létező kettős magyar királyság, melyet a váradi béke hivatott lett volna egyesíteni, újra feléledt. Keleti Magyarország már csak az északi hegyes vidék útján függ össze a nyugatival. Bizonyos tekintetben olyan az ország képe, mint a római birodalom korában, midőn a jazigok és sarmaták vernek éket Dácia és Pannónia provinciái közé.

Keleti Magyarországon 1541 után is folytatódik török felsőség alatt a Szapolyaiak uralma. A szultán rendelkezése szerint Fráter György igazgatja ezt az országot, János Zsigmondnak, kit választott királynak neveztek, nagykoruságra jutásáig. Oly erősen centralizált államnál, mint a magyar volt, mindig bajos az egyes részeket életképesekké tenni. Itt azonban megvolt a szervezkedés természetes alapja, és a férfiú, ki fel bírta használni a meglevőt újnak alkotására.

Eredetileg Lippán székel a királyné, Fráter György a szultán megbízásából a nyolc tiszántúli megyét igazgatja. Erdély már 1540-ben kész volt elszakadni Szapolyaitól; most sem akarta bebocsátani sem Izabella királynét, sem a barátot, kinek szigorúságát az adók behajtásában még nem felejtették el. Ha nem is állam, de nagy önállóságú, bizonyos közszellemet mutató tartomány volt Erdély addig is. Kormányja egységes s központosított, mióta vajdája egyúttal a székelyeknek is ispánja. Katonai szervezete igen erős; maguk a székelyek 30.000 vitézt képesek kiállítani. Az ország egy természetes erősség és mióta a két magyar nemzetet unió kötötte össze a szásszal, a külön szervezkedésnek megvoltak rendi feltételei is. Mátyás alatt már lehetők tartanak egy erdélyi királyságot, János alatt egy erdélyi fejedelemséget. Az ország virágzó és népes, és mivel a török nem igen pusztítja, jelentősége abban az arányban nő, amelyben Magyarország a török és német rombolás folytán aláhanyatlík. Veranchich 1540 körül igazi földi paradicsomnak írja le ezt a tartományt.

Ezt a földet kellett egészen elfoglalni, ennek népét kellett megnyerni, hogy valami összetartó és ellenálló ereje legyen a török és Ferdinánd előtt egy-

aránt nyitva álló tiszántúli részeknek. Ezzel a szándékkal megy be Fráter György az 1542 elején tartott marosvásárhelyi gyűlésre, felmutatva a szultán megbízólevelét. Ez tiszteletet, félelmet parancsolt. Meg is szavazták az évi 10.000 aranyat portai adónak; megadják, »még ha egy fillér sem marad az országban«. Mert minden azon mult, hogy a török az állami alakulásnak ezt a csiráját el ne tapossa. Néhány hónap múlva a tordai gyűlésen már berendezik az ország kormányát. Fráter Györgyöt elismerik kincstartónak; neki szavazzák meg az adót. Ez éppen egy dénárral kevesebb minden porta után mint Magyarországon: 99 dénár. A kincstartó mellé tanácsot rendelnek, melyben minden nemzet 7—7 taggal van képviselve. Megújítják az uniót és felhatalmazzák Fráter Györgyöt, mint helytartót, a hadsereg egybehívására. Ki elmarad, fejét veszti, de jószágait el nem kobozhatják. Úgy látszik, Tiszántúl nem félték annyira a szultántól. Az ottan tartott részgyűlések nem szavaznak meg portai adót és Ferdinándot ismerik el királynak. Csak a török hódoltság terjedése és a német sereg kudarca okozta, hogy az erdélyi három nemzet 1542 végén meghódolt János Zsigmondnak. Egész naívu l kéri k Ferdinándot, ne vigye őket veszélybe, ha nem bírja őket megvédeni; engedje, hogy maguk gondoskodjanak magukról. 1544-ben a debreczeni gyűlés is meghódol János Zsigmondnak és kirója a portai adót. Még csak egy lépés volt hátra. Még ugyanaz évben a tiszántúli megyéknek, Magyarország részeinek (Partes Regni Hungariae) követei is megjelentek a tordai gyűlésen és ott együtt tanácskoznak és határoznak a három nemzettel. János Zsigmond nevén Fráter György bírja azt az országot, mely IV. Béla és V. István korában az ifjabb királyoknak jutott osztályrészül. A barát kincstartó, hadvezér és főbíró egy személyben. Tekintélye mellett eltörpül a királyné. De a rendek befolyása megmarad, sőt növekedik azáltal, hogy 1545 óta évenként tartanak országgyűlést, melyen a »Részek« követei is kötelesek megjelenni. Oly nagy a barát igazságszeretetébe vetett bizalom, hogy még a felső megyékből is neki fizetik az adót, hozzá felebbezik a pereket.

Még annyira egynek érzi magát az ország, hogy nehéz benne kitűzni a határokat. Ha a Habsburgok nem egyesíthetik, talán sikerül ez János Zsigmondnak. Csakhogy e nagy terv kivitelében épp azok akadályozták, kiknek érdekében munkálkodott. Izabella királyné minduntalan fellázadt a barát szigorúsága és takarékosága ellen. Ő víg udvari életet szeretett volna élni lengyel kegyenceivel, királyi büszkesége nem tűrte, hogy alárendeltje szabja meg életmódját. Panaszkodott is fűnek-fának, még a portának is, és csak az alkalmat leste kényelmetlen tanácsosa megbuktatására. Ebben számíthatott az urakra, kik a miniszter felsőségét csak nehezen tűrték, és a székelyekre, kikre az előbbi rendkívüli adó (ökörsütés) helyett rendes évi adót rótt ki a kincstartó, hogy a portai adót rendesen megfizethesse. Az országgyűlések visszhangzottak a panaszoktól. Petrovics Péter, mint a királyi család rokona, leginkább érezte magát hivatottnak a kormány vezetésére és 1546-ban már fegyveresen is fellépett a barát ellen. Lehetetlen, örökös vigyázatot követelő helyzet, mely a leg-erősebb idegzetűt is megőrli.

Ebben is a külső viszonyok fordulata hoz változást. Ferdinándnak 1547-ben végre sikerül békét nyerni a szultántól. Ez helyzetét megerősíti. Még

fontosabb, hogy ugyanaz évben Károly császár teljesen legyőzi a protestánsok schmalkaldeni szövetségét. Ekkor áll hatalma tetőpontján, ekkor várható, hogy valahára a törökkel is éreztetni erejét. Magyarország teljes felszabadítása és egyesítése lehetőknek látszik, annál is inkább, mert a török birodalmat nemcsak a perzsák elleni háború foglalkoztatja, hanem a szultán családjában dúló viszály is. Fráter György, a kettéosztás organizálója, veszi most kezébe az egyesítés ügyét. Hazaszeretete egy csapáson haladhat nagyravágyásával. Ha a gyermekkirály nagykorúságot ér, Izabella nem tűri őt többé maga mellett; Ferdinánd ellenben nemcsak hálából, hanem önértékből is meghagyja őt polcán. Tulajdonkép sohasem szakította meg teljesen az összeköttetést a bécsi udvarral. Most, 1549-ben, titkon megegyezik Ferdinánd biztosaival Nádudvaron. Átadja Erdélyt és a koronát, de ennek fejében János Zsigmond részére kiköti az azóta annyiszor szereplő két sziléziai hercegséget, Oppelnt és Ratibort, Izabellának 100.000 forintot biztosít, magának pedig az esztergomi érsekséget, a bibornoki süveget és továbbra is a kincstartóságot. A szerződés végrehajtásának az a feltétele, hogy Ferdinánd erős sereget küld Erdélybe.

Ferdinánd ismét késett; sohasem volt kellő időben pénze, sem serege. Izabella, ki nem szívesen mondott le a királyságról, így időt nyert, hogy pártot szervezzen és hogy mindenről értesítse a szultánt, amiben Petrovics is segítette. Az erdélyi urak ekkor sem igen rajongtak az unióért, mely kivette kezükből a kormányt. Máris bukottnak hitték a barátot. De ez cselekedett. Seregével betört Erdélybe és a rendek sietnek meghajolni a hatalmasabb előtt. Aztán a királyné ellen fordul, ki Gyula-Fejérvárott tartotta udvarát. Ezt is csakhamar megegyezésre bírja az ostrom. Megígérte, hogy visszavonulásra bírja a hívására már betörni készülő török hadakat. Megtörtént a kibékülés. (1550 októberben.)

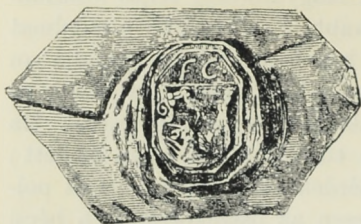
Izabellát könnyekkel fegyverezte le, a betörő török basákat legyőzte, a szultánt hűsége folytonos biztosításával tartotta vissza a végső lépésektől. De az erdélyi urak jól látták, hogy előbb-utóbb bosszut áll a török: az van közelebb, az hatalmasabb. A rendek Enyeden, 1551 március 15-én, száműzik és hazáárulónak nyilvánítják Fráter Györgyöt. Most, a döntő percben, valahára megjött a rég várt királyi sereg. Castaldo János táborában sok jó magyar vitéz is volt, így Nádasdy Tamás, Báthory András és Losonezy István. Erdély meghódol. Izabella kis fiával szomorúan hazaindul Lengyelországba, »mert úgy hozta a végzet«. Csekély vigasztalására szolgált az enyedi szerződésnek az a pontja, mely szerint Ferdinánd egyik leányát Zsigmondhoz adja nőül.

Magyarország egyesítése végre volt hajtva; a szent korona a Habsburgok kezére jutott. De Szulejmán, mihelyt meghallotta a német seregnek Erdélybe jutását, kimondta, hogy Erdély az övé, az ő szandzsákja, és fogságba veti Ferdinánd követét. Valóban Ferdinánd szegi meg az 1547-iki békét. Az volt a kérdés, megtarthatja-e Erdélyt a török ellenére is?

Fráter György erre megtesz minden előkészületet. Körülhordatja a véres tört az egész országban, bőven költ a katonákra, együtt mulat velök, hogy egészen megnyerje őket. Amellett diplomáciai cselszövéseit tovább is folytatja; úgy látszik, azok nélkül el sem lehetett. Kerülni akarja a szultán haragját, szép szavaival akarja ellensúlyozni a tények hangos beszédét. Talán nem is

akart egészen szakítani Szulejmánnal; szükség lehet még róla a németek ellen. Mert az egyesítést nem úgy értette, hogy a török helyett a németet kelljen majd

189. ábra. György barát pecsétje.

uralnia a magyarnak. A pénzsóvár Castaldo különben sem szívesen látta a barát nagy hatalmát, és könnyű neki Bécsben bizalmatlanságot kelteni az ellen, kinek őszinteségében multja után bajos volt hinni. Meg is kapja az óhajtott utasítást, hogy ha gyanus a bibornok viselkedése, bánják vele úgy, mint azt a király java és a birodalom érdeke megkövetelik.

Külsőleg még jó a viszony Fráter György és Castaldo közt. Együtt készülnek a török ellen, együtt ostromolják a török elfoglalta Lippát. De midőn az őrség megadja magát és a barát mégis szabad kivonulást enged neki, Castaldo bebizonyítottan látja az árulást és kieszközli a király végleges beleegyezését, hogy úgy járjon el, mint jónak látja. Még Lippa alól megírja a barát Ferdinándnak, hogy mi történt; kéri, büntesse meg a hitzegőket, kik az ő adott szava ellenére, »ő felsége ségyenére«, háborgatni akarták a kivonulókat és megígéri, hogy annak idején elmondja, miért cselekedett így. A jövőről is szól. Gyűlést hirdetett Erdélyben, azon célból, hogy ott alkalmas férfiakat választasson a magyar országgyűlésre. Kéri a királyt, hívja össze minél előbb ezt a gyűlést, mert csak ott lehet segíteni a jobbakaság elnyomásán.

Alvinczi kastélyában tartózkodott, ott látta vendégül Castaldót és főtisztjeit. Az nap reggelén (1551. dec. 17.), melyen a marosvásárhelyi gyűlésre akart utazni, Fráter György éppen imádkozott, midőn belép hozzá Marco Ferrari, Castaldo titkára, sürgős ügyek elintézése végett. Az íróasztalhoz ül egy levél aláírása végett, midőn Ferrari törrel támadja meg, a zajra pedig még tíz tiszt ront be Sforza és Pallavicinival élükön. Szörnyű kegyetlenséggel felkoncolták — 65 seb volt testén —, fülét, a »csontfület«, levágták és elküldték Ferdinándnak, tetemét kidobták a kertbe és két hónapnál tovább temetetlen hagyták.

Politikai gyilkosság volt ez, de elkövetőinek embertelensége és rút kapzsisága a legalacsonyabb büntettek sorába szállította le. Politikai gyilkosság, de annak ártott legtöbbet, ki megengedte. Ferdinánd megölette az egyetlen embert, kinek talán mégis sikerülhetett volna egész Magyarországnak a Habsburgok uralma alatt való egyesítése. Megölette őt, miután olyan nagy szolgálatokat tett neki, melyeknek csak a legnagyobb hála felelhetett meg. A pápa, hosszú vizsgálat után, feloldotta a királyt a bíboros meggyilkoltatásában való részesség vádjá alól: a történet nem oldhatja őt fel soha. Fráter György nem volt Wallenstein; hitegetett, esalt, ha lehetett, de árulásra már saját érdekében sem gondolhatott.

Erdély most először jut német kormány alá; csakhamar be is telik vele. Castaldo és népe csak a fosztogatáshoz értett, de a török ellen védelmet nem nyújtott. A székelyek felkelnek a barát megbosszulására, még a szászok sem tűrik a zsarolást. Castaldónak távoznia kell, utódai, Dobó István és Kendy

Antal vajdák, megtesznek ugyan minden lehetőt, de Erdélyt ki nem ragadhatják a török torkából. A döntő az volt, hogy 1552-ben Károly császárt legyőzték a franciák, majd a német protestánsok is Móríc szász választó alatt. Az a kedvező helyzet, mely megengedte Erdély visszacsatolását, csakhamar véget ért. A török semmikép sem akar lemondani Erdélyről és már engedmény az is, hogy 1554-ben beleegyezik János Zsigmond visszahívásába. Ez 1556-ban meg is történt; az egész országnak nagy öröme és különösen a szászoknak kérésére. A királyfi helyett Izabella uralkodott 1559-ben bekövetkezett haláláig. Aztán János Zsigmond kezdi meg a töröktől függő, de otthon békén kormányzó, önálló erdélyi fejedelmek sorát.

Fráter György, a nagy számító, kétszer vallott végzetes kudarcot. Először, mikor a töröknek segítségül hívása Buda elfoglalásához és a török hódoltsághoz vezetett; másodszor, mikor a németnek Erdélybe hívásából az ő megöletése és Erdélynek újra török hatalom alá jutása következett. Ő csak az emberek észére és érdekére alapította számításait, nem a mindennél hatalmasabb szenvedélyekre. Ezért kellett buknia, ebben áll tragikumja. Mindkét eset pedig a török uralom befészkeléséhez és megszilárdulásához vezetett szinte fátumszerű kényszerrel. Ez meg nemzetünk tragédiája.

Ő elbukott, de műve, az önálló magyar Erdély, csak halála után él igazán, mint a magyar fejlődésnek egy szerfölött jelentős tényezője.

190. ábra. János Zsigmond.

VI. FEJEZET.

A TÖRÖK HÁBORUK KORA.

Z ORSZÁG egyesítésének kísérlete újabb háborút vont maga után. Szulejmán sohasem hagyhatta el politikájának azt az alaptételét, hogy Magyarország ne jusson egy úr alá. Az egyesítés előbb-utóbb a török kiszorításához vinne: útját kell tehát állni mindjárt az elején. Az új háború egyúttal új terjeszkedésre nyújt alkalmat. Ennek kettős az iránya. Budától tovább, északra törekszik a szultán, hogy a gazdag bányavárosokat megközelíthesse és birtokba vehesse. Aztán meg, Erdély biztosításáért és megfélemlítésére, a Tiszántúl déli részét is meg kell szerezni, hová különben is már több mint egy századja szokott portyázni az oszmán s honnét csak Fráter György ügyessége tartotta távol egy ideig.

Már 1551-ben megkezdette a török a hódítást a Maros mentén. Ott több várat el is foglalt, de, mint láttuk, Lippát visszaszerezték. Ott spanyol őrség volt Aldana tábornok alatt, ki meg is írta táborozása történetét. 1552-ben Temesvár elfoglalása volt a kitűzött cél. Ott erős királyi őrség volt Losonczy István kapitány alatt, magyar, spanyol, német és cseh hadakból álló. A török közeledtének hírére Losonczy birtokairól minden eleséget behordatott a várba, hogy tovább állhassa az ostromot. De a török nem sokat törődött »népe vesztésével«, mindjárt hozzáfogott az ágyuzáshoz és rohamhoz. A várban fogytán volt a lőpor és az eleség, és Losonczy, hogy a zsoldosokat fizethesse, kénytelen volt zálogba adni birtokait. Mintha nem is volna király, sem ország, senki nem jó az ország egyik legfontosabb várának felmentésére. Egy hónapi ostrom után a török elfoglalta a vizivárost. Maga a vár is majdnem romban hevert; az idegen őrség lázongott. Így Losonczy, miután lehető legtöbb kárt tett, elfogadta a beglerbég ajánlatát, hogy adja fel a várat, szabadon elvonulhat népével. Alig vonultak ki a bástyák oltalma alól, a török rájuk rontott és felkoncolta őket. A szörnyű tettnek megvolt a kívánt hatása. Lippát küzdelem nélkül adta fel kapitánya. Vitéz, akkortáiban páratlan katona volt ugyan a spanyol, de hiába, magyar földért csak a magyar ontotta szívesen véré. Oly nagy volt a kétségbeesés, hogy több megye küzdelem nélkül behódolt. Dunántúl is hasonlóan folyt Veszprém ostroma. Az őrség, vitéz védelem után, megadta magát, de a török

itt is megszegve a kapituláció feltételeit, valamennyit levágatta. A másik oldalon a herélt Ali budai basa, Veszprém ostromlója, volt a vezér. Északnak haladva, Drégely várát kezdte lövetni, melyben Szondy György volt az esztergomi érsek tisztartója. Szondy vitéz ember volt, de az ő és társainak hősiessége sem dacol-

191. ábra. Magyar huszár.

hatott a török tüzérség erejével. Mihelyt a vár egy tornya bedőlt, lehetetlennek látszott a védelem folytatása. A basa ekkor megadásra szólította fel.

»Már későn költ ahhoz. Szondy csak ezt izené.«

Az őrség kapitányával elkészült a vitézi halálra. Szondy török foglyaival együtt két apródját leküldte Alihoz, kérve őt, tanítsa őket vitézségre, az ő tetemét pedig temettesse el. Aztán minden értékes holmiját elégeti, jó lovait leszúrja és kis csapatával kitör. (1552. júl. 6.)

Nagy szép dárda Szondynak kezében vala,
Sebesülve, térdén állván ő vív vala,

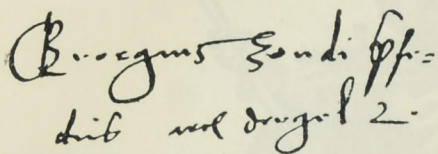
● Romlott toron alatt által lőtték vala,
Az fejét az hegyről által lőtték vala.

Ali dicséri a hős vitézségét, megkeresteti fejét, testéhez illeszteti.

Mint oly vitéz embört nagy szépen temetteté.

Az ádáz élethalálharcban az ellenségénél is tiszteletet parancsoló vitézség itt mutatta az első lovagias vonást. Ezért vált Szondy halála Tinódy óta annyi költőnk tárgyává. De a német zsoldos hadat megveti a török. Mikor Teufel Erazmus landsknechtekkel és a várak magyar őrségeivel a palásti mezőn szembezáll Alival, az ügyetlen vezért teljes vereség éri és maga is fogságra jut. A német foglyokat Budára viszik és ott egy-egyért csak egy mérő árpát adnak a vásáron. Teufelt, ki eltagadta nevét, rangját, hogy kevesebb váltságot kelljen fizetnie, zsákba varratta és a Bosporusba fojtotta a szultán.

192. ábra. Szondy aláírása.

Már arra gondolt Ali, hogy a lengyel végekg behódít mindent. Útjában állott még Szolnok új vára és Eger. Szolnokot őrsége gyáván elhagyta, csak kapitánya, Nyáry Lőrinc jutott rabságba.

A soknyelvű őrséget Losonczy példája rémítette; Temesvár bukása után ugyanis Achmed basa oda indult, hogy Alival csatlakozzék. Együtt szállanak Eger vára alá. Itt Dobó István és Mecskey István tisztartók alatt 2000-nél valamivel kevesebb őrség vitézkedett, belészámítva az ágyuk mellé rendelt parasztokat is. A vidéki nemesség küldött ugyan némi segítséget, de maga nem ment a várba szolgálni.

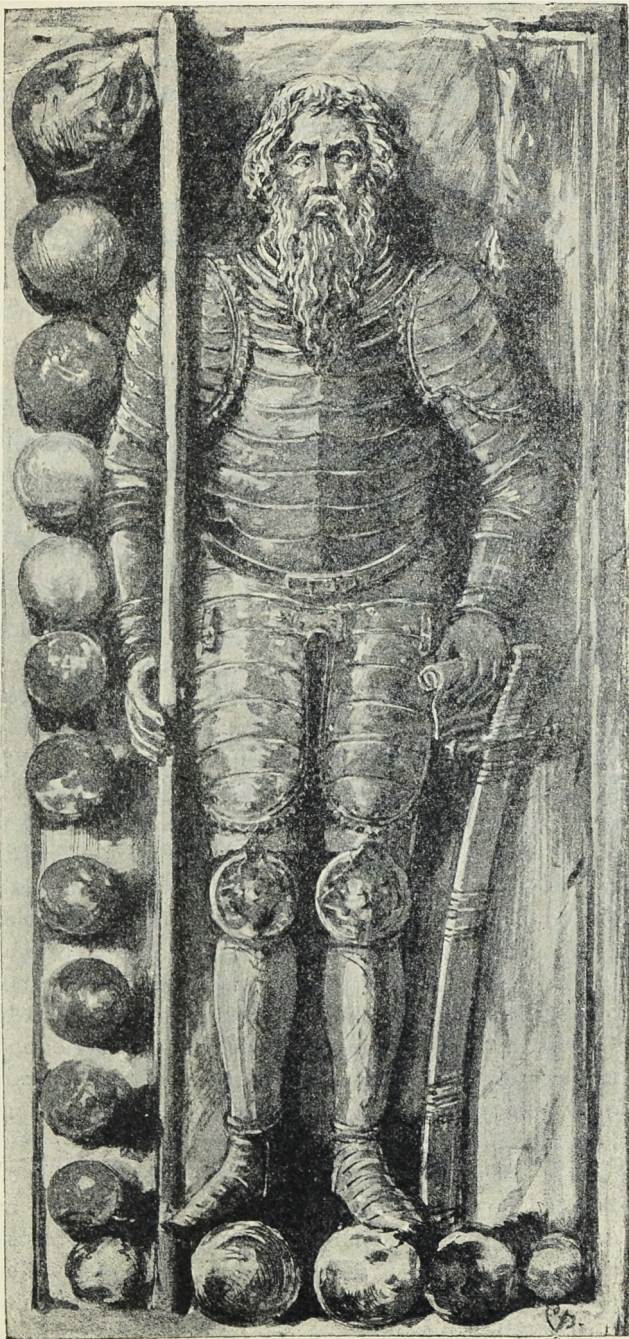
Im az sok pap közzöl csak egy vált vala,
Ki benn marada, az Bálint pap vala,
Másik egy futott pap, Márton pap vala,
De prédikállani nem tudnak vala.

Szerencsére a vár el volt látva élelemmel, lőszerez. Erről a király és Oláh Miklós püspök gondoskodtak. Csak felmentő seregre nem lehetett számítani: király is, püspök is csak imádkoztak a várért. Az őrség kezdettől fogva tudta, hogy magára van hagyatva, menekülést csak saját vitézsége és kitarása hozhat. A kapitányok a megadásra felszólító levél hozóját vasra verették, halálos büntetés alatt eltiltottak minden érintkezést, sőt még a suttogást is, felosztották a legénységet az egyes bástyákon és az ágyuk mellé. A házak »héját« leszedték, hogy tűzveszély ne támadhasson. A törökök első ágyuzására kirohant az őrség és beszögezte az ágyukat. A törökök első rohama sikerült, elfoglalták a vár egy tornyát, a Bebekét. De Dobó odafordította ágyuit, összelövette a bástyát és ismét kiverte az ostromlókat. A harc kegyetlen elszántsággal folyik; a törökök megölik foglyaikat, de az őrség lelke meg nem rendül. Hegedüs István árulásra akarja bírni társait, kérjenek ostrompénzt; ha Dobó nem ad, álljanak a törökhöz, ki annyi szépet ígér. Dobó felakasztatja, azoknak pedig, kik reá hallgattak, lecsapatta füleit. Újabb megpróbáltatás: okt. 4-én légberöplött »egy tapló miatt« a lőportorony. Dobó új lőpormalmot állíttat és fenntartja vitézei bátorságát. A török aknamunkához fog és a sánc betömésére készül, hogy újra Bebek tornyához férközhessen. Erre Gergely deák mindenféle égő anyagot

szór közéjük, a hordókba pedig puskákat illeszt, melyek nagy kárt és még nagyobb rémületet okoznak a török táborban. Végre október 12-én általános rohamra indul a törökség, de a páncélos magyar had oly nagy veszteséggel veri vissza, hogy másnap kivont karddal kellett újabb rohamra kergetni a megfélemlített ostromlókat. Ez az a mindenkorra nevezetes roham, melynek visszaverésében a várban maradt nők kivívták az »egri« nevet. Míg a férfiak küzdöttek, ők erejüket túlhaladó szikladarabokat és malomköveket dobtak a bástyára kapaszkodóknak tar fejére. Ez volt az utolsó erőfeszítés: október 14-én a basák otthagyták sátraikat és elvonultak. A várban 12.000 ágyugolyót szedtek össze.

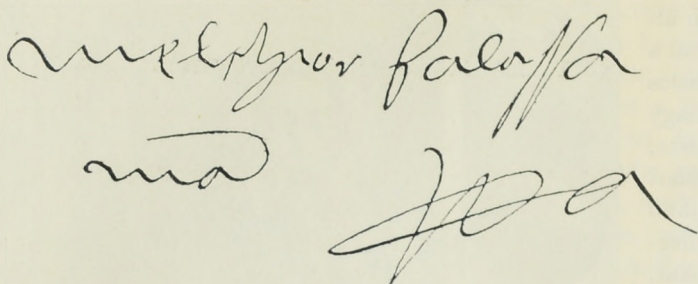
Egernek ez a hősie védelme külföldön is helyreállította a magyar névnek annyi veszteség megrontotta becsületét. A bányavárosok és a felvidék megmenekültek, de a temesi ispánság területe ez évben elveszett, a török egyre terjeszkedik Tiszán- és Dunántúl és nincsen magyar sereg, mely megállítsa. Ezért Ferdinánd, látva hogy a háború folytatása csak

193. ábra. Dobó István síremléke.

újabb veszteséggel járhat, 1553-ban megkezdí a békealkut. A háboru ezentúl lanyhábban folyik, de a béke nem jöhet létre, mert Ferdinánd követeinek,

194. ábra. Balassa Menyhért aláírása.

Verancsics püspöknek és a belga Busbecqnek, nem adott felhatalmazást arra, hogy Erdélyről lemondjanak. 1553-ban Zrínyi Miklós horvát bán legyőzi ugyan a törököt, de előrehaladásukat megakadályozni még-

sem képes. A Dráva—Száva közti várak sorban elbuknak. 1554-ben a török elfoglalja Füleket. A törökkel versenyt pusztít a magyar zsoldos is, kit nem fizet senki. Különösen Somogy rengetegei szolgáltak nekik tanyául, honnét egyaránt rabolták a pogányt és a keresztyént. A törökök el is veszik tőlük Kaposvárt és Babocsát és 1556-ban Szigetvárt vészik ostrom alá.

E fontos vár felmentésére valahára összegyűlt egy királyi sereg. A király fia, Ferdinánd főherceg, is eljött; vezér a nádor, Nádasdy Tamás volt. Zrínyi Miklós Babocsa közelében, a Rinya vizénél legyőzte a törököt, Babocsát visszavették, Szigetet felszabadították, de ennél többet nem végeztek. A német zsoldosok teljesen kiélték a föld népét és pusztításukkal hathatósan elősegítették a török foglalás terjedését. A landsknechteket csak a pénz érdekelte. Szokássá vált náluk a török holttestek felbontása, mert azt hitték, aranyat találnak bennök. Így mindkétfelől egyaránt barbár dúlásnak volt kitéve az, mi Magyarországból még megmaradt. A háborúnak az vetett véget, hogy a királyi sereg elhagyta Erdélyt és János Zsigmond trónra lépett, de a kölcsönös rablás és rombolás akkor sem szűnt meg. Hivatalosan csak 1562-ben kötöttek békét. Ebben a szultán már hűbérese, az erdélyi fejedelem, nevében is intézkedett. Ferdinánd tehát lemondott Erdélyről. »Ami azonban az Erdélyen kívül eső helyeket illeti, melyek egészen más tekintet alá esnek mint maga Erdély, Ferdinánd király és a felséges török császár a jelen békekötés tekintetéből nem vonakodik a méltóságos herceggel, János Zsigmonddal, kölcsönösen megegyezni afelől, mely helyeket tartjuk meg és melyeket engedünk neki át, de úgy, hogy ezen béke 8 éves tartama alatt csupán háborus úton nem érvényesítjük jogunkat, hanem azt mindenkép fenntartjuk.«

Ebben a megállapodásban rejlett a jövő háború csirája. A törökkel szemben valahogy ki lehetett tűzni a határt. Alapul a két fél elfoglalta várak szolgáltak és itt legfőlebb a hozzájuk tartozó falvak felől folyt az alku, vagy később a harc. De Erdellyel szemben szinte lehetetlen az állandó határ, mihelyt egyszer a Királyhágón túl kellett terjednie. Már nincs két királyság, és ami a törökhöz hódoló fejedelem alá tartozik, ki van vágva Magyarország élő testéből. Ebből következett, hogy Martinuzzi halála után az addig Erdélyhez tar-

tozó vagy oda húzó Részek siettek Ferdinándnak hódolni. A török pedig iparkodik mennél beljebb hatolni a még érintetlen földbe. Igen sok függött az egyes uraktól, kiknek birtoka e vidéken feküdt és kiknek magatartása döntött a várak és megyéik hovátartozása fölött. Ezek saját érdeküket nézték elsősorban és gyakran változtattak pártot, megfizettetvén szolgálataikat mindegyik fejedelemmel. Köztük Balassa Menyhért, az első magyar dráma hőse, jutott úgy vad energiája, mint ravaszsága folytán, mint ama kor egy típusa, irodalmi jelentőségre.

Ferdinándnak az északkeleti vidéken Telekesi egri püspök volt fő zászlóvivője. Neki volt köszönhető Kassának megőrzése, a hatalmas Perényi és Bebek családoknak a királyhoz vonása. Ez időre esik Nagy-Ida várának híres, husz napig tartó ostroma is. Oly szerencsésen folyt ott a háború Ferdinándra nézve, hogy még a moldvai vajda is reményt merített a felszabadulásra, a magyar királyhoz pártolt és hadakozott a török-párti Sándor vajda ellen. János Zsigmondot két részről is veszedelem fenyegette így mindaddig, míg a török nem került felül.

Megkötötték a békét, de az épp oly kevéssé oldotta meg Erdély hovátartozásának kérdését, mint a határkérdést. A magyar király nem mondhatott le végképp erről a tartományról, hol magyar volt a fejedelem és ebben a nyugtalan kis országban mindig lehetett pártot szerezni, különösen ha olyan ember működött Ferdinánd érdekében, mint a vitéz Balassa Menyhért volt. Viszont János Zsigmond, mi helyt biztosabbnak

195. ábra. Svendi Lázár.

érezte magát, tudva, hogy a török, bármit tesz, őt pártolja, egyre nagyobb követelésekkel állott elő a folyton húzódó alkudozásoknál. Harcra kerül a dolog, melyben Miksa királynak híres sváb vezére, Svendi Lázár, elfoglalja Tokajt, átkel a Tiszán és annyira fenyegeti János Zsigmondot, hogy az megköti a békét. Ennek értelmében nem használja többé a királyi címet, elismeri a magyar király felsőségét s birtokai halála után a Habsburgokra szállanak. Megújítása volt ez mintegy a Fráter György szerződéseinek. Csakhogy János Zsigmond még kétszínűbb volt gyámjánál. Mialatt Báthory István a fejedelem nevében Szatmáron Svendivel tárgyal, János Zsigmond kegyence, Békés Gáspár, Konstantinápolyban járt, hogy figyelmeztesse a szultánt a németek békeszegésére, előrenyomulására és kérje segítségét. Mihelyt a szultán ezt kilátásba helyezte, a fejedelem Bécsbe küldte Báthory Istvánt újabb tárgyalás végett. Nem csuda, hogy Bécsben a fejedelmet, mint ők mondták: a vajdát, pokoli fajzatnak nevezték és követét őrizet alá helyezték. Az udvar, hogy magát igazolja, fölfedte a szultán előtt pártfogoltjának viselt dolgait, de a szultán csak azt válaszolta: »Íme, micsodás hitők legyen egymáshoz a keresztyén fejedelmeknek«.

Svendi tovább ment, Nagy-Bányát is elfoglalta, mire a basák megkezdtek a háborút. Erre Miksa megtagadja a már 1547-ben kikötött, 1562-ben megújított évi 30.000 forintnak fizetését. Kétségtelen, hogy nem csupán török szempontból látszott casus belli-nek a király hatalmas terjeszkedése Tiszántúlon, hanem az volt az 1562-iki béke betüje és szelleme szerint is. János Zsigmond úgy szolgálta a szultánt, mint egykor Masinissa numidiai király Rómát Karthago ellen. Addig zaklatta a magyar királyt, míg az, megszegvén a békét, okot adott a töröknek a beavatkozásra.

János Zsigmond pedig azt teszi, mit atyja tett. Belgrádig eléje megy Szulejmánnak; mintegy behozza Magyarországra a magyar leghatalmasabb ellenségét. Ennyi érdem elismerésül a török külön védelmébe fogadja Erdélyt, megígéri, hogy soha el nem hagyja, még ha egész birodalmába kerülne is. János Zsigmond halála után Erdély és a hozzá kapcsolt részek maguk választják fejedelmüket a magyar nemzetből, kit a szultán *athnaméval* beiktat és paripa, zászló és kard küldésével tüntet ki. Ugyanez a hűbéri formula kötötte az oláh vajdákat is a nagyúrhoz.

Igy Magyarország egyik része, hogy segítséget nyerjen a másik ellen, nyíltan hódol az idegennek. De Miksa sem becsüli többre királysága függetlenségét mint vetélytársa. Ő már tetőtől-talpig német és ezért a birodalomban sokkal népszerűbb mint spanyol születésű és nevelésű atyja. Lehetőleg kedvez a protestánsoknak, mi megszünteti azoknak a dinasztia iránti bizalmatlanságát. A birodalmi gyűlés meg is szavaz 40.000 gyalogost és 8000 lovast a török háborúra, de egyúttal azt is követeli, hogy Magyarországot csatolják a birodalomhoz. Hogyha hasznót húz, vállaljon részt terheiben is. Ez a terv akkor sokféle alakban merül fel.

Már 1553-ban arra gondolt Móric szász választó, hogy magának szerezze meg Magyarországot és, úgy látszik, a szultán is pártolta ezt a tervet, hogy a Habsburgokat gyengítse. Később meg a birodalmi gyűlésen arról beszél-

nek, hogy a magyar határ védelmét vegye át a német lovagrend, az országot pedig csatolják Németországhoz.

Szulejmán szemében különös jelentőségű ez a hadjárat. Sejti, hogy ez lesz az utolsó és hosszú, dicsőséges, majd egy félszázados uralmát méltóan akarja befejezni Bécs meghódításával. Magyarország nagy részéről máris rendelkezik. János Zsigmondnak adja Debreczent a Tiszántúl északi felével. Ott még csak egy királyi vár áll: Gyula. Annak ostromára külön sereget küld, maga Szigetvár felé akarja útját venni, a magyar királynak, kit a török hivatalosan bécsi királynak nevezett, székhelye felé. Más akadályra nem gondol; reményli, hogy Miksa mezei csatába bocsátkozik vele, mint Mohácsnál II. Lajos.

Hadi készülete a feladathoz mért. Mindent eltipró túlnyomó erővel akar fellépni, különösen tüzésége számos és kitűnően kezelt. Óriás birodalma minden tartományából köréje gyűjtötte a vitézeket parancsa, a zsákmányhódítás vágya, a hit terjesztésének buzgalma. Ha serege sokat szenvedett a perzsa háborúkban és Malta ostrománál; ha az éleszemű Busbecq máris észlelte a török hatalom hanyatlásának első jeleit, mégis várható volt, hogy a szultán személyes vezetése pótolja az összes hiányokat.

A xerxesi sereg, roppant podgyászával, 200 ágyujával lassan hömpölyög át a Száva és Dráva hidjain. Augusztus 1-én ért Szigetvár alá. Ezt a XV. században egy Anthemios nevű görög építette, később Török Bálintnak lett birtoka, ki azt a pécsi püspökség jövedelmeiből tartotta fenn. 1556-ban már kiállott egy ostromot; azóta újra megerősítették. Három részből állott: a várból, az óvárosból és az újvárosból. Nevét az Almás folyónak köszönte, mely mind a három részt körül folyja és posványjaival, tócsáival nagy természetes árkát alkotja. A három részt töltés és híd köti össze. Legerősebb a legészakibb, a vár. A tőle délre épített erős töltés egyik fő védőműve, amennyiben elzárja a folyó folyását és így szétterjedésre kényszeríti. Minthogy az ostrom előre volt látható, Szigetvár bőven el volt látva eleséggel, fegyverrel, lőszerez. Őrsége is aránylag nagyszámú, 2500 ember.

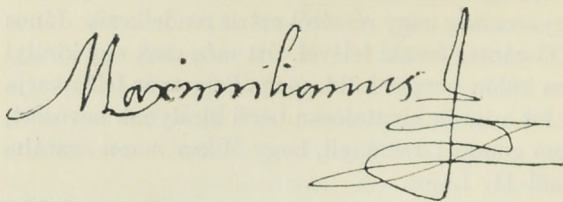
Kapitánya gróf Zrinyi Miklós dunántúli főkapitány, egyike e kor legtipikusabb magyar főurainak. 1508-ban született a régi brebiri grófok családjából, mely aztán Nagy Lajos ideje óta Zerín vára után nevezte magát. Ősi birtokai, melyekhez a korbáviai grófok öröksége is járult, nagyon ki voltak téve a török betörésnek. Szinte folytonos ott a harc, de a hős atyja adót is fizetett a töröknek, hogy fegyverszünetet nyerjen. Mint kész katona vesz részt Miklós, ki bátyjával, Jánossal együtt örökölte birtokait, Bécs védelmében, hol már nagyon kitünteti magát. Mint egész családja és mint egyáltalában a horvátság, Ferdinánd-párti

196. ábra. Zrinyi Miklós.

volt, de azért külön családi politikát is folytatott. Midőn Katzianer, Ferdinánd tábornoka, kegyvesztetten hozzá menekül, szívesen fogadja, de mihelyt látja, hogy ez a vendégszeretet sikertelen háborúhoz vezetne a király ellen, megöli

197. ábra. I. Miksa aláírása.

vendégét és lefoglalja kincseit. Ez az orgyilkosság akkor politikai tett számba ment és egyáltalában nem bélyegezte meg akkori fogalmak szerint elkövetőjét.

Szüksége volt a királyi kegyre, nemcsak előmenetele érdekében, hanem azért

is, mert ősi birtokai a török pusztítástól nem voltak megvédhetők s új jószágokat kellett szereznie biztosabb helyen, Magyarországon. Általános és folytonos volt akkor a horvát elem vándorlása észak felé, még Pozsony közelében is ott találjuk telepeiket és e vándorlás magyarrá tette az urakat, parasztokat egyaránt. Zrinyi megszerezte Muraközt és Csáktornyát oly módon, hogy Keglevics Pétert, kinek pedig nagy része volt nevelésében, kiverte onnan a király parancsára. A király aztán Zrinyinek, ki már horvát bán, adja az uradalmakat, addig hátralékos tiszti fizetése fejében. A csurgói birtokot a Török családtól szerezte meg, Szlavóniában pedig bátyjával együtt egyre hadakozik a zágrábi püspök ellen, csipdesve annak területeit.

Igazi eleme azonban a török háború, melyben annyi alkalma volt kitűnnie és melyben a leghíresebb hadvezérré fejlődött. A bánságról lemond, 1561-ben tárnokmester lesz és Szigetvár kapitánya, 1563-ban, mivel Ferdinánd nem engedett nádorválasztást, dunántúli főkapitány. Történetíróink neki tulajdonítják elsősorban, hogy újra kitört a török háború. A királyi tanácsban azt bizonyította, hogy a fegyverszünet, melyet úgysem tart meg a török, sokkal károsabb a nyílt háborúnál és hogy a török éppen nem legyőzhetetlen. Szigetvár nem az övé, a király nem fizeti, mégis egész lelkét reáteszi, hogy fenntartsa és megőrizze. Az országgal és a bécsi országúttal együtt tulajdon somogyi birtokait is védi az a vár. Mihelyt hallja a török közeledését, még tavasszal, elkészíti végrendeletét és elhatározza, hogy a várban marad annak megvédésére.

Az őrség többnyire régi, próbált katonáiból áll, magyarokból és horvátokból. Sok köztük a »futó nemes«, kinek birtokát már elnyelte a török ár, de a somogyi, baranyai, szlavóniai nemesség színe-java is ott maradt, hogy megossza vezérével a veszélyt és a dicsőséget. Kölcsönösen fogadják, hogy egymást el nem hagyják, halálig szolgálják a királyt és a hazát. A török árkokat és aknákat ásott és megkezdte az ágyuzást. A védelem könnyítése végett Zrinyi már harmadnap kivonult az újbárból, melyet meg is szállott a török. Csak most kezdődnek az őrség kirohanásai, melyek közül mindjárt az első lehetetlenné tette az ellen-ségnek, hogy az újbárból lövesse az óvárost.

Hanem azért tart az ágyuzás tovább a még fennálló bástyák ellen. Amellett pedig az a török igyekezete, hogy elvágván a töltést, szárazon közelíthesse meg a várat. Az erős nyári meleg is szövetségese volt a töröknek, de azért az őrség meg-

akadályozta az átvágást és az ostromot tovább is csak lövetéssel kellett folytatni. Végre aug. 19-én nagy rést lőttek az óváros bástyáin. Egész napon át tartott a roham, a szultán legjobb csapatait ott érte a halál, szinte csudásnak látszik, minő ellenállást fejtett ki az a néhány száz ottrekedt magyar. Végre a tömeg elnyomja őket. Már csak a vár áll, az is megközelíthető, sőt a töltés immár átvágható.

Bámulni kell a törökök kitartását, halálmegvetését és kitűnő hadvezetését. Igaz, hogy nagy áldozatok árán, de mégis alig három hét alatt oda jutott, hogy a vár saját erejéből alig tartható tovább. Segítségre most volt remény, noha Zrinyi maga kezdettől fogva nem bízott benne. A nagy birodalmi sereg, sok magyar vitéz csatlakozása után több mint százezer ember, magának a császárnak és királynak vezetése alatt bejött az országba és alig néhány napi járásra, Győr mellett ütött táborn. Miksa maga a szultán elé óhajtott menni, tudta, hogy katonai becsületénél is több forog kockán, ha Zrinyit veszni hagyja, de tanácsosai, magyarok és németek egyaránt, visszatartották. Miksának, kelletlenül, engedni kellett, »mert ez első vállalatom«. Nem is tett ez a nagy tábor semmit, hanem, mihelyt Győrről nagy tüzvész ütött ki, sietett magát biztonságba helyezni.

A minden ízében erélyes és dicsvágyó szultán ellenségéről sem tehetett fel ekkora közömbösséget a dicsőség iránt. Az a célja, hogy Szigetet hatalmába kerítse, mielőtt a felmentő sereg megérkezhetik. Ezért Zrinyit megkínálja Tót-Horvát- és Dalmátországek fejedelemségével, ha átadja a várat. Érdekes a kísérlet, hogy az összes melléktartományokat, magyar fő alatt, szakítsa el a birodalomtól. Zrinyi nem volt Szapolyai: szóba sem állott a szultánnal. Ekkor teljes erővel folytatják az ostromot. Lecsapolják a tó vizét és töltést emelnek, lehetőleg a várfalaknál is magasabbat, hogy rohamuk biztos sikerhez vezessen. Az anyagot a mindenfelől odahurcolt jobbágyságnak kellett összehordania, úgy hogy a védőknek magyar vért kellett ontaniok, hogy megmaradhassanak. Válaszul e kegyetlenségre Zrinyi 300 török főt tüzetett ki a bástyákra. Még nem kész a töltés, de máris rohamot parancsol a türelmetlen szultán. Hiába, az őrség visszaver minden rohamot és az ostromlók nagy része odavész, minthogy a töltésben tátongó hézag miatt nem menekülhet. Augusztus 29-én, Mohács napján, mégis újabb roham indult meg. A török tüzéség parancsnoka, Ali, kit, mert renegát portugáliai volt, Portuknak neveztek, új módot eszelt ki ennek biztosítására. Egymáshoz láncolt, felül deszkával fedett szekereken, melyeket parasztok toltak előre, indult rohamra a janicsár. Ez sem használt. Ali Portuk elesett, a janicsárok agája fogságba jutott.

Ennyi veszteség a törököt is kezdi kimeríteni. A szultán nagybeteg. Ibrahim nagyvezér még sem meri áldozatul odadobni katonáinak javát. Zrinyi a néhány

198. ábra. II. Szulejmán.

napi szünetet a várfalak kijavítására fordítja. »Magyar« módon rakat új bástyát fából és földből. Vitéz embernek ez is elég védelem. A török nem is próbál több rohamot, hanem aknamunkához fordul. Ezt már lehetővé tette az árok vizének levezetése és a török akna el is érte a Hegy-bástya alját. Az akna szept. 5-én felrobbant, nagy rés támadt és a nagy szélvészben a tűz csakhamar szétterjedt a várban. Ezt felhasználva, a janicsárok be is törnek, de Zrinyi, ki e végső erőfeszítésnél maga vezeti népét, még egyszer kiszorítja. Veszedelmesebb volt a tűzvész. Ezt elfojtani nem lehetett, a lőpor- és élelemraktárak szintén nem voltak megmenthetők. De hogy a töröknek még több áldozatába kerüljön az ostrom, Zrinyi, mikor már menekülésről szó sem lehetett, kevés megmaradt híveivel visszavonult a kicsiny és gyenge belső várba.

Még állott Szigetvárnak ez az utolsó foka, mikor Szulejmán kapui előtt meghalt. Halálát eltitkolandók, aznap küldték a vezérek rohamra a janicsárokat. Nem Zrinyi keze, mint dédunokája, a nagy költő, írta, hanem Zrinyi lelke ölte meg a nagy szultánt, ki annyi diadalához ezt az egyet fűzni már nem birta. Erről a várban mit sem tudtak és a török sereg lankadatlan, folytatja az ostromot. A janicsárok előbb a várban talált zsákmány miatt ütik-verik egymást, de már 6-án onnét, közvetlen közelből, lövik a belső várat. Tudták, hogy a magyar drágán adja el életét, azért újabb rohamot meg sem kísértének, hanem felgyújtják az őrség utolsó menedékét. Ekkor szánta magát reá a vezér és hada a hősi halál azon módjára, mely ünnepélyes voltával mindig fenn fogja tartani nagyságuk emlékét.

»Nagy céljaival nő az ember.« Az a Zrinyi, ki kortársai minden bűnében leledzett, ki kapzsi, kiméletet nem ismerő birtokszerző és csak mint katona tűnt ki, egyszerre az erkölcsi páthosz legmagasabb fokára emelkedik, mihelyt a sors őt avatja a magyarság képviselőjévé a törökkel, Krisztus vallásának védőjévé az iszlámmal szemben. Példája magával ragadja bajtársait is, pedig azok is bizonyára csak oly kegyetlen és irgalmatlan harcfiak voltak, mint vezérük. Megtették kötelességüket, míg lehetett, ártottak a töröknek, amennyire az erejüktől tellett. Ily emelkedettségről nem lehet a nyugodt élet köznapiságába menekülni, vagy éppen a török rabság nyomorába süllyedni. Lélektanilag nem marad más hátra mint a halál; olyan halál, melyben az utolsó lehelleltig folytatják elvállalt misziójukat.

Egyike amaz igen keveseknek, kik Szigetből élve kimenekültek, beszéli, hogy midőn a belső vár égett, Zrinyi maga köré gyűjtve vitézeit így szólt: »Az a sok szerencsétlenség, mely ért és amely ellen emberi tehetség nem küzdhetett: szárazság, tűzvész, mind isten akarata. Ő akarta, hogy a hazáért elveszszünk. Nincs köztünk senki, ki a töröknek gúnyjára, gyermekeiknek látványosságul, rabsággal óhajtaná megváltani életét.« Mind készek voltak vezérüket a halálba követni; több nő férfiruhát öltött, hogy velük harcolhasson és halhasson. Így ünneppé válik az utolsó lépés. Zrinyi nem páncélt ölt, hanem könnyű mentét, nyakán aranylánc, fején kócsagos kalpag, melyen gyémántos boglár ragyog, mindegyik zsebében száz-száz arany, kezében könnyű kardja. Mint úr és mint huszár élt; úgy is akart meghalni. De még halálában is pusztítani akarja a pogányságot. A kapuban nagy ágyú állott; azt kartáccsal tölteti és a törökök

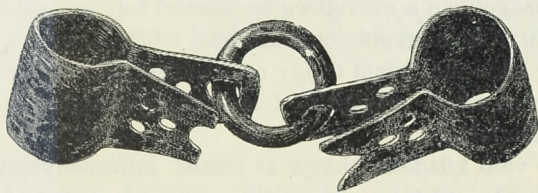

sűrű tömegébe vágott nyílason zúdult ki a magyarság. Elöl Zrinyi, mellette zászlótartója, Juranics Lőrinc, utánuk a vajdák és a többi vitéz. Zrinyi csakhamar három golyótól érve elesik, de még holttestéért is küzdenek hadnagyai, míg mindnyájan holtan el nem kerülnek a törökök testhalmai közt. Zrinyinek levágott fejét aztán mutogatták a török táborban. Néhány nap múlva a budai basa selyem kendőbe burkoltatta s elküldette a király táborába. Onnét a hős fiához, Boldizsárhoz került, ki ünnepélyesen eltemettette Csáktornyan.

»Soha hadfi nem halt meg szebb halállal.« (Ranke.) A magyar vitézségnek ő lett világszerte hirdetője és neve szimbólummá vált, úgy mint Leonidászé.

Eldőlt az a bástya, melyet védett és még sem halt meg hiába. Kis hadával akkora kárt okozott a török seregben, hogy azt évek múltán sem heverhette ki. Ő az, ki az addig ellenállhatatlanul előretörő oszmán árt feltartóztatta. Ezért tette nemcsak magyar, hanem általános történelmi jelentőségű.

Itthon csak vesztét érezték, a gyengülést, és a tehetetlenség kínos érzete lan- kasztotta a királytól kezdve mindenkinek tetterejét. Béke után áhitoztak. Soha- sem féltek jobban a töröktől, mint éppen hanyatlása kezdetén. A magyar vitézek még néhányszor kopját törtek a török daliákkal, különösen Thury Gergely kapott vitézi tetteivel nagy hírnévre, de a hadjárat eredményén már nem változ- tattak. Gyula is elesett és török kézen maradt. A drinápolyi fegyverszünetet 1568-ban a birtokállapot alapján kötötték nyolc évre, de kétszer is meghosszab- bították, úgy hogy békésebb lett az állapot. Miksa király azonban kikötötte, hogy abban az esetben, ha János Zsigmond az ő birodalmát háborgatná, akkor ezt békeszegés nélkül megtorolhatja.

199. ábra. Török rabbilincs.

VII. FEJEZET.

A BELSŐ VISZONYOK ÁTALAKULÁSA.

ALÁN SOKAT beszéltünk háborúról. De nélküle nem érthető sem az emberek lelke, sem a nemzet belső fejlődése, sem politikai helyzetének átváltozása. Mindez a háboru jegyében történt; az élethalálharc kényszere minden történeti jelentőségre reásütötte bélyegét. De még művelődéstörténeti szempontból — más történet nincs — sem méltányolható eléggé a hosszú küzdelmek fontossága. A töröknek minden hódítása egy-egy területet vont el a kulturától és nyert vissza-a barbárságnak. Igazán a kultura hősei tehát azok, kik végváraink bástyáit vérök ontásával védelmezték meg és annyira gyöngítették a törököt, hogy előnyomulása nem látszott többé feltartóztathatatlannak.

Legfőlebb abban nyilatkozik meg nemzetünk szomorú végzete, hogy míg szerencsésebb országokban a műveltség emeléséért foly az igaz küzdelem, nálunk azt is, mi megvan, a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett csak a kívülről, belülről özönlő barbárság ellen megőrizni és így előkészíteni azokat a ritka és rövid korszakokat, melyekben ismét magasabb fokra lehetett emelni a magyarnak szellemi és anyagi állapotát.

Ez a létért való küzdelem hatja át összes intézményeinket. Ugyanannyi erőt, mint amennyit a török viasztorítása követelt, kellett fordítani a nyugat felől fenyegető veszély ellen is. A gyöngé és egyenetlen nép mindig másnak uralma alá kerül. Itt csak az volt a kérdés: a török nyeli-e el a magyart nyers erejével, vagy a német magasabb kulturájával, vagy pedig mind a kettő osztozik-e a nemzet roncsain?

Az első változás abban áll, hogy a király 1528 óta nem lakik az országban és csak országgyűlésekre jár ide. Ebből következett az a másik változás, hogy a király magyar ügyekben idegenek tanácsa szerint jár el. Hiába rendelkeztek a törvények: a helyzet erősebb volt a betűnél. Osztrák és cseh tanácsosait már megszokta a király. Azok szemében személye, dinasztiaja, hatalma volt a legfontosabb. A magyarok közül csak azok lehettek inyére, kik hasonlóképpen készek a király kegyéért elmellőzni minden más tekintetet. Ilyen még csak kevés akadt. A magyar tanácsost kötötte a törvény, ismerte felelősségét, hazáját is kívánta szolgálni, nem-

csak fejedelmét. Felszólalt, ha az uralkodó a törvény vagy az ország érdeke ellen cselekedett: ez kötelessége volt. Ezért aztán megbízhatatlannak tartották és a legfontosabb ügyekben meg sem kérdezték.

A király távollétében helyettese a nádor, kit az 1485-iki törvény ez esetre teljes királyi hatáskörrel ruház föl, különösen a hadügy terén. Most már idegen hadakból állott az őrségek egy része és a mezei sereget is — ha volt — oly zsoldosokból toborozták össze, kiknek fizetését a cseh és osztrák rendek vállalták el. Most már Magyarország nagy része oda jutott, hova Horvátország a mohácsi vész előtt: az osztrák tartományok vállalták el védelmét. Lehet-e a nádor mint főkapitány alá bocsátani olyan katonaságot, melyet nem az ország tart? Míg a tehetetlen Báthory volt nádor, 1532-ig, nem támadt ebből összeütközés. Halála

200. ábra. Pozsony.

után a király huszonnégyszer át nem engedi betölteni a nádori széket. Akkor megválasztották Nádasdy Tamást, de annak 1563-ban bekövetkezett halála után egész 1608-ig nem választottak nádort. Helytartók, kiket a király nevezett ki a főpapok közül, igazgatták a király parancsa szerint az országot.

Megszűnt tehát az alkotmány legfőbb biztosítása. A nádori méltóság páratlan kifejlését idegen királyoknak köszönte, kiknek esetleges túlkapásait mérsékelnie kellett. Mihelyt valóban idegen a király, nincs többé hely az olyan tisztség részére, melynek éppen az a legfőbb feladata, hogy a király és nemzet közt kiegyenlítse az ellentéteket.

Beismerése volt ez annak, hogy ezek az ellentétek törvényes úton már ki nem egyenlíthetők.

A nádor az országnak is felelős; a helytartó csak a királynak. De hogy még az a csekély függetlensége és önérzete se maradjon meg, melyet magas hivatalából meríthetett volna, a személyes kormány helyett kollegiálist, tehát nem felelőset,

hoznak be. A helytartó tanácsa, ez a hivatalos címe, 1549-ben alakul meg Pozsonyban. A tartományi létnek, a függésnek és a törököktől való félelemnek igaz kifejezése, hogy ott az ország határán székel a kormány, jó távol a magyarság legnagyobb részétől, de annál közelebb Bécshez. Ott tartják az országgyűléseket is, csak kivétel, ha Besztercebányára vagy Sopronba hívják össze a rendeket.

Megváltozik az országgyűlés is. Azok a nemzetgyűlések, hol sok ezernyi nemesség áll szemben a királlyal és kormányával, megszűntek. Már nem volt nemesi község, melynek hazaszeretete és egységes akarata tiszteletet parancsolt még akkor is, ha nem belátás, hanem szenvedély diktálta határozatait. A háborus időkben, midőn folytonos a török veszély, mikor a közbiztonság igen gyöngye lábon áll és többnyire még a paraszt is fenyeget, a nemesség nem tehetette meg ezt a nagy utat és nem maradhatott sokáig távol tüzhelyétől vagy várától. Csak a királyi tanács tagjai, a püspökök, főispánok, továbbá az örökös főnemések jönnek el személyesen, a megyéket többnyire csak két-két követ küldésére szólítja már fel a király, »becsületes, békeszerető férfiakat« óhajtva. Eljönnek a városok követei is. Most már befogadhatja őket egy tanácsterem: a Rákos tábori gyűléseinek mindenkorra vége. Csak király koronázására hívják még meg fejenkint, *viritim*, a rendeket, utoljára 1573-ban.

Oly nagy a történeti hagyományok ereje, hogy a főurak és a köznemesség közötti küzdelem a változott viszonyok közt is tovább folyik. A főurak a király pártján vannak; a megyék követei lehetőleg korlátozni töreksenek a nemzeti uralkodó hatalmát. Ha összeütközés készül, a főurak közvetítenek. A fontos kérdéseket együttes szavazással intézik el, de az is előfordul, hogy mindegyik tábla külön felirattal fordul a királyhoz. Fontos közjogi kérdésekben azonban összetartanak: a német ellenében az urak is együtt tüntetnek a rendekkel. Törvényhozásunk csak most válik igazán rendivé. Neve is megváltozik, nyugati mintára.

Az ország gyűlése helyébe a karok és rendek lépnek. Az ennek megfelelő *Status et ordines* kifejezés 1530-ban fordul elő először Ferdinánd királynak a rendekhez intézett levelében. A »rend« szó megfelel az »ordines«-nek. Ez még régi római kifejezés, mely a középkoron át is jelölte az egyes osztályokat. A »statust«, mely tisztán középkori szó (états, Stände) nálunk »karok«-kal fordították, mint Aragoniában (Brazos). Később »statusok«-on csakis az alsó táblát értették.

Az országgyűlés tanácskozásai megfelelnek a helyzet komolyságának. Kicsi területen, egyre fogyó néppel, folytonos veszedelemben, mégis folytatni kellett a kétségbeesett küzdelmet az ország fennmaradásáért. Bármily szerencsétlenül folytak a háborúk, még nem tudtak belenyugodni abba, hogy ezt az állapotot véglegesnek vagy csak tartósnak is nézzék. Szemük előtt mindig az elveszett hatalom és dicsőség lebeg és annak visszaszerzésére nem kímélnek áldozatot. Sűrűn, majdnem évről-évre összeülnek, hogy megszavazzák a közfelkelést, az adót, hogy megállapítsák: mely megyék, mely végvárok erősítéséhez tartoznak közmunkával járulni és tőlük telhetőleg gondoskodnak az ország többi szükségeiről is. A régi elnevezéseket még mindenben megtartják, pedig mi volt az a csonka, szétszaggatott, ezer sebből vérző foszlány a XIV. és XV. század Magyarországhoz képest? Ha már a lényeg nem, legalább a formát akarják megtartani.

Ez a nagy különbség a törvény betüje és a valóság, a törekvés és az erő között, vezetett a sérelmi politikához. E sérelmek közt az a legfontosabb, hogy a király az országos ügyeket idegenek tanácsával tárgyalja és idegen hatóságokkal intézteti el. Az 1572 okt. 5-én kelt felirat kifejti, hogy a kir. kapitányok nem

201. ábra. I. Miksa király.

törődnek a törvénnyel és hogy a panaszkodó rendeket majd a haditanácshoz, majd az udvari vagy az osztrák kamarához utasítják, hol a birodalom szabadságát és jogait nem is ismerik. A királyi válasz (okt. 10) természetesnek tartja, hogy az országos ügyeket a királyi tanács terjessze elő, a kincstári ügyeket a kir. kamara, de a hadi ügyeket egységesen kell vezetnie az udvari haditanácsnak. Ferdinánd király korában sem volt másképp. Ez pedig annak következtetése, hogy a végvárakban osztrák, cseh, valamint német birodalmi zsoldosok is álla-

nak őrzt, melyek fizetését az illető országok vállalták magukra. Így kapitányaik azon hatóságoktól függöttek, melyektől a zsoldot kapták.

Ebben az egy pontban már törvényes engedményt is tettek a rendek. Az 1569: XXXIX. törvénycikk elismeri az udvari haditanács hatóságát, de csak azzal a feltétellel, ha két magyar tanácsos is ül benne. Jellemző, hogy még ezt a feltételt sem teljesítették. Úgy gondolták, hogy Magyarország annyira reászorult a német segítségre, hogy még csak beleszólást sem követelhet a hadügybe.

Igen nagy sérelemnek tekintették, mikor Miksa király németül szólt magyarjaihoz. Le is zúgták. Állandó sérelem volt a határörvidék megalapítása, kiszakítása a nemzet testéből és idegen kormány alá való helyezése. Tudjuk, hogy a horvát végvárak védelméről már a mohácsi vész előtt az alpesi tartományok gondoskodtak. Most, hogy a töröktől elfoglalt tartományokból kiköltözö keresztyének (bosnyákok, albánok) mind sűrűbben jöttek át királyi területre, ezeket az »oláhoakat« Károlyváros körül telepítették le és hadi szolgálatra kötelezték (1579). A vidék kormányát pedig az alpesi tartományok urára, Károly főhercegre, Miksa öccsére bízták. A város és kerülete neki köszönheti nevét is. A horvát bán lemondott, helyébe egy stájer főurat neveztek ki. Az 1580-iki országgyűlés végzés nélkül oszlott szét, mert a király nem orvosolta e sérelmet. Rudolf 1581-ben megígérte az orvoslást, de azért minden a régiben maradt. 1583-ban még egyszer megszavazta a gyűlés a kétforintos adót, de csakis azzal a feltétellel, ha az ország jogait helyreállítják. »Nyiltan kijelentjük Felségednek, hogy ha régi szabadságainkat és országunk épségét nem restituálja, ezentúl többé soha nem ajánlhatunk fel adót.«

Mindezt Bécsben csak üres szóbeszédnek ítélték. A magyar azért panaszkodik, hogy kevesebbet kelljen fizetnie. A magyar országgyűlés csak arra való, hogy adót és katonát szavazzon meg. Törvényt is hozhat, de annak végrehajtása semmiképp sincs biztosítva. Még az is előfordult, hogy az udvar a maga akaratából megváltoztatta a reá nézve kellemetlen cikkek szövegét. Az országgyűlés már tanácskozási testületté aljasul, hatalma a nemzetével együtt szállott alá.

Még csak két kormányszék tartja fenn a magyar függetlenség látszatát: a helytartó tanácsa és a kir. kamara. Számos törvény követeli, hogy a király az országban lakjék; most már komolyan szó sem lehetett róla. Idegen lett, nemcsak nyelvben, hanem érzelemben is. Idegen, kinek politikai gondolkodásában már nem Magyarország a központ.

Hiába mondta Miksa, mint ifjabb király, hogy köztudomás szerint Magyarországot illeti meg az elsőség családja összes birtokai közt: ha nem is formailag, de valóságban függő tartomány vált hazánkból. Alkotmányát is csak kegyelemből hitték fenntartandónak a német tanácsosok, kik már 1580-ban ajánlották a nyilt katonai erőszak alkalmazását.

Szerencsére más biztosításai is voltak a nemzet szabadságainak mint király, törvény és országgyűlés.

Az ország egyes részeinek önálló fejlődése most válik nemzeti jelentőségüvé. A magyar fejlődés pedig abban különbözik az általános európaítól, hogy itt nem egyes családok feudális birtoka, hanem a megyék nemesi községe lép fel mint a közhatalom részese.

A főurak hatalma és jelentősége a XVI. század közepe óta egyre hanyatlik. Birtokaik nagy részét¹ elhódította vagy elpusztította a török. Bandériumaikat már nem állíthatják ki; váraikat, hogy azok védhetők legyenek, kénytelenek átadni a királynak. A rablóvárak is leomlanak. Az 1548-iki diéta elrendelte lerontásukat. 1549-ben, többnyire németekből álló, tüzérséggel ellátott sereg gr. Salm Miklós kir. főkapitány vezetése alatt elfoglalta és lerontotta Balassa Menyhért várait, Szitnyát és Lévát és Murány várát is, melyet bevehetetlennek tartottak. Azóta egyes főurak — legalább nagy mértékben — nem folytathatták rablásaikat.

Már magában véve az örökös ellenségnek, a főuraknak hanyatlása is előmozdítja a megyék emelkedését. De hozzájárul ehhez a királyi hatalomnak, a megyék régi gyámolának, gyöngülése és elidegenedése is. A megyei autonómia csak ebben a zivataros időszakban fejlődik ki oly értelemben, hogy a nemesi község a saját hatáskörében intézkedik nemcsak bírósági és közigazgatási, hanem fontos közjogi ügyekben is. E fejlődésnek külső jelei azonnal

202. ábra. Salm Miklós gróf.

szembetűnnek Mátyás után. Az 1504-iki törvény meghagyja a főispánoknak, hogy csak a megye igazi nemesei közül nevezzék ki az alispánt és pedig a nemesség hozzájárulásával. Ez már erős megszorítása volt a főispáni és közvetve a királyi hatalomnak. A megyei gyűlés körülbelül oly befolyást nyer az alispán választására, minőt az országgyűlés gyakorolt 1439 óta a nádoréra, amint hogy a viceispán nádora a megyének. Az 1550-iki törvény megadja a megyének a jogot, hogy maga válassza alispánját és mindjárt vegye ki esküjét is. Ha ez meg nem történik, bíraskodása érvénytelen. Így most már az egész magisztrátus választott és a főispánnak csak a jelölés joga marad meg.

Eredetileg a megyei gyűlés, mint az 1351-iki törvény szabályozza, csak királyi, nádori vagy országbírói meghagyásra ülhetett össze. Az 1514-iki törvény megengedi, hogy, a fellázadt jobbágyság felett való ítélkezés céljából, a kongregációk ilyen meghagyás nélkül is összegyűlhessenek. Ez most már általánossá vált és a megyék legalább negyedévenként egyszer megtartották gene-

rális kongregációjukat. Ebben tovább fejlődtek az országgyűlésnél, mely királyi meghívó nélkül nem ülhetett össze.

A XVI. századból reánk maradt megyei statútumok meggyőzően bizonyítják, milyen komoly tárgyakkal foglalkoztak ezek a kongregációk és milyen behatóan tárgyalták úgy a részletkérdéseket, mint az általános érdekűeket is. Most már igazi nemesi reszpublikák, melyek maguk szabályozzák eljárásukat és a törvény végrehajtásában nem hajlanak meg a királyi tekintély előtt sem. Midőn Ferdinánd 1555-ben felszólítja Zalamegyét, küldjön munkásokat Pápa várának erősítésére, a megye kijelenti, hogy erre nem kötelezi a törvény, törvénytelen terhet pedig nem vállalhat.

Világos, hogy ezek a nagy jogok nem politikai okokból, valamely kitűzött terv szerint hárulnak a megyére, hanem szükségből. Az állam, mint egész, már nem felelt meg feladatának. De a részekben volt erő: ezekre kellett tehát bízni az állami feladatok teljesítését. A török közelsége, a folytonos veszedelem ismét harcossá tette a nemességet. Most már nem várt, míg a király személyesen vezeti harcba; birtoka, élete védelmére mindig készen állott. Itt tehát akkor is megvolt a végrehajtó hatalom, mikor az államnak nem volt meg hozzá az eszköze.

Ez az erős szervezet okozta, hogy minden állami és társadalmi munka úgy-szólva magától a vármegyére háramlott. A közbiztonság érdekében a megyének kellett gondoskodnia arról, hogy az utak két szélén 200 ölnyire vágják ki az erdőt. A megyének kellett eljárni az összes erőszakossági esetekben. A megye dolga a tolvajok, rablók, szabad hajduk üldözése. A megyének kellett kiróni, beszedni és beszolgáltatni a megszavazott adót. A megyének a dolga a végvárak érdekében teljesítendő közmunka előteremtése. Végre, mivel az országban szállásoló idegen katonaság és a termelők, kereskedők és iparosok közt különben örökös lett volna a viszály a kártételek, de a vásárolt cikkek ára miatt is: a megye dolga, hogy a maga területén nemcsak a nyerstermények, hanem az iparcikkeknek árát is pontosan megszabja (limitatio). Ezt a szlavóniai rendek kezdik meg Kőrösön, 1538-ban tartott gyűlésükön.

Végül a megye dolga az annyi törvényben elrendelt nemesi felkelésnek és a telekkatonaságnak kiállítása is. A megyei dandár saját választott kapitánya alatt áll. Ha egy úrnak több megyében van birtoka, az azok után kiállított katonákat nem gyűjtheti saját személye körül, hanem azok az illető megyék zászlaja alatt kötelesek szolgálni. (1595: XVIII. cikk.) Ez a megyei rendszer végleges győzelmét jelenti az oligarchikus fölött.

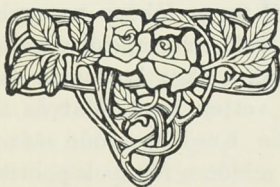
Újabb hatáskör tárul fel a megye előtt igazi ősi területén, a bíraskodásban is. A háborus időkben a királyi törvényszék oktavái nem mindig voltak megtarthatók. Pozsonyba a távolság és a török veszély miatt úgysis csak ritkán mehettek volna a pörös felek. Ezért, noha eleinte csak Pozsonyba rendelték a törvényszéket, később a felsőmagyarországi megyék részére külön kir. törvényszéket küldtek ki Eperjesre. De mivel oda meg csak ritkán mentek el az ország rendes bírái a törvény kiszabta számban, két megyei bíró is helyet foglalt köztük. Az igazság gyorsabb kiszolgáltatása érdekében az összes perek, csupán a szorosan vett birtokjogiakat véve ki, a megyére szakadtak.

Ebből még egy fontos újítás származott. A megye kötelessége a tolvajok és rablók üldözése, a közbiztonság helyreállítása. Ámde, minden megyében voltak menhelyek, hová a gonosztévők bátran meghúzhatták magukat, mert oda nem ért el a nemesi község karja: a pallosjoggal felruházott nagy földesurak jószágai, melyeket királyi privilégium vett ki a megyei és más bíróságok alól. Itt is a közérdek dönt. A törvény győz a kiváltság fölött. Csak ezáltal válik a megye területe valóban egységessé; csak ez teszi a megye gyűlését és magisztrátusát urrá a megye határain belül.

Szinte csudálatos, hogy győzte a megyének aránylag csekélyszámú tisztikara ezt a sok és sokféle munkát. De ez nem a nyugalomnak, hanem a teljes erőmegfeszítésnek volt kora. A megyei köznemes éppen akkor válik a legfőbb államfenntartó elemmé, midőn alig van más tényező, mely oly önzetlenül és oly egyértelműen vállalkozott volna erre a feladatra.

Ha az államot a fegyver és a törvény tartja fenn, ezt a kettőt egyaránt a köznemesség forgatja ebben a válságos évszázadban. A kulturában, a nemzetek igazi fenntartójában, visszaesésnek látszik, hogy a földbirtokos ismét személyesen kénytelen harcolni. Az is volt. De éppen abban áll e századnak nagy gazdagsága és szépsége, hogy a műveltségi és erkölcsi érdekek előreviteléről hatalmas új mozgalmak gondoskodnak ugyanakkor, mikor a török hódítás mindent a barbárság fertőjébe készül ragadni.

VIII. FEJEZET.

A REFORMÁCIÓ ÉS AZ IRODALOM.

HITUJITÁS korában két fontos jelenség vonja magára figyelmünket. Az egyik az, hogy a nemzet legnagyobb része elszakadt a régi hittől, a másik az, hogy a hivatalos ország, kormány, törvényhozás, mindamellet megmarad katolikusként. Csak a kettő együtt magyarázza meg, hogy a reformáció e században nálunk még nem vezetett azokhoz a borzasztó harcokhoz, melyek vérrel és rombolással töltötték meg a germán és román népek történetének lapjait. Mindkét, egymásnak látszólag annyira ellentmondó jelenségnek okát csak úgy találjuk meg, ha megvizsgáljuk, mit jelentett akkor az egyház reformációja.

A reformáció a régi jóhoz való visszatérést jelölte. Ez az értelme az aranybullában is. A XIV. századtól fogva főképp az egyházra alkalmazták. Az egyháznak fejében és tagjaiban való reformjától visszhangzott akkor a keresztyén világ. Ezt az eszmét szolgálták a nagy konstanci és baseli zsinatok, melyeken magyarok is nagy számban vettek részt. Mátyás az elvilágiasodott szerzetesrendek reformját vette kezébe. Később, midőn már mindenki előtt nyilvánvaló a vallásos élet hanyatlása és midőn a főpapok politikai szereplése méltó haragra adott okot, országgyűléseink foglalkoztak az egyháznak megreformálásával. Megtiltották, hogy egy pap egy javadalomnál többet birhasson. Szigorúan megtiltották a pereknek Rómába való vitelét. Eltiltották, hogy világiak vagy papok szerzetesi javadalmakat birjanak és azokból gazdagodjanak, és hogy világi birhasson egyházi javadalmat. Eltiltják, hogy püspökök megvásárolják világiak jószágát. Eltiltják, hogy ifjak, tudatlanok, arra nem képesek, »idióták« egyházi javadalmakat nyerjenek. Eltiltják a püspököket a plébánosoknak dézsmafedezésre való felhasználásától. Lehetetlenné akarják tenni, hogy a pápa a Rómában elhalálozó főpapok javadalmát idegennek adja.

Mindez azt mutatja, hogy reformálni lehetett a dogma sérelme, az anyaszentegyháztól való elszakadás félelmé nélkül.

Midőn Luther tanai terjedni kezdenek, 1523-ban, törvényt hoznak, mely az eretnekeket, mint a boldogságos Szűz ellenségeit, halálra és jószágvesztésre ítéli. Az új tan akkor főképp a németek közt talált híveket: Wittenbergában.

járt diákok és kereskedők terjesztették a felvidék és a szászok városaiban, Budán pedig Mária királyné és udvara mutatott hajlandóságot a hitújítás iránt. Így ennek üldözése csak egy része volt az idegenek ellen akkor folyó harcnak. 1525-ben, mikor legerősebb ez az irány, megégetésre ítélik a lutheránusokat. Mindebben a nemzeti irány főképviselője, Verbőczy István járt elől, ki nagyrészt a főpapoknak köszönhette nádorságra jutását.

A mohácsi vész után, mikor a legtöbb főpapi szék elárvult és az ököljog uralkodott, már más képet mutat a reformáció terjedése. Most már az urak karolják fel, nem annyira hitbuzgóságból, mint azért hogy, a német fejedelmek példáját követve, birtokukba vehessék a kezük ügyébe eső egyházi javakat. Mikor Perényi Péter meghódol Ferdinándnak, feltételül köti ki, hogy őt vallásában ne háborgassák. Ő jó keresztény, Krisztus evangéliuma által az. A király kijelenti, hogy »az igaz és katolikus hitben« meghagyja őt. Ő kezdi meg a szekularizációt és ha később fogságában sokat olvasta is a bibliát és ha sokat foglalkozott is áhitatos gondolatokkal, ez addigi eljárásának nagyon világias indokain alig változtat. Hasonló okai voltak Török Bálintnak is arra, hogy az új tanokhoz közeledjék. Az ágostai hitvallás szerint csupán a városok rendezkedtek be, így dogmatikus alapon is elszakadva a római egyháztól: az uraknál a dogma alig játszott szerepet. Reformációjuk nagyon is megfért azzal a hittel, hogy ők még mindig katolikusok.

Általában még nem mondtak le az egyház egységének megtartásáról, még nemcsak lehetőknek, hanem szükségesnek is tartották, hogy Róma és a pápai szék, némi engedelmények árán, visszaterelje az újítás híveit az egyház kebelébe. A pápai nuncius jelentéséből tudjuk, hogy még Brodaries püspök is hajlandó volt a pápi nötlenség megszüntetésére és az úrvacsorának két szín alatt való osztására. Mi több: Ferdinánd király a trienti zsinathoz küldött követeknek utasításában is ezt a két pontot emeli ki, mint amely helyreállíthatja a keresztyénség egységét és népeinek nyugalját. Tehát igen jó katolikusok még dogmatikus tekintetben is lehetőknek tartották a reformot, még pedig a katolikus egyháznak sérelme nélkül.

Ebből következik, hogy — szintén a városok kivételével — az új tanok híveiben eleinte hiányzik minden fanatizmus, minden gyűlölet a régi ellen, minden kép- és szoborrombolás, minden kommunisztikus törekvés, mi a reformáció szülőországaiban együtt járt az egyháztól való elszakadással. Nemcsak hogy katolikusoknak tartották és vallották magukat, hanem még külsőségeiben is lehető keveset változtattak a megszokott szertartásokon. Perényi Gábor, Péter fia, az ostyát, keresztet és más hasonlókat el nem hagyta, sőt az azokat elhagyni akaró papokat sem szerette. Debreczenben, Török Bálint birtokán,

203. ábra. Az úrvacsora.

is csak 1552-ben szakadt vége a katolikus isteni tiszteletnek. A gyónás, a papi ruha, de még a kiátkozás is soká maradt még gyakorlatban.

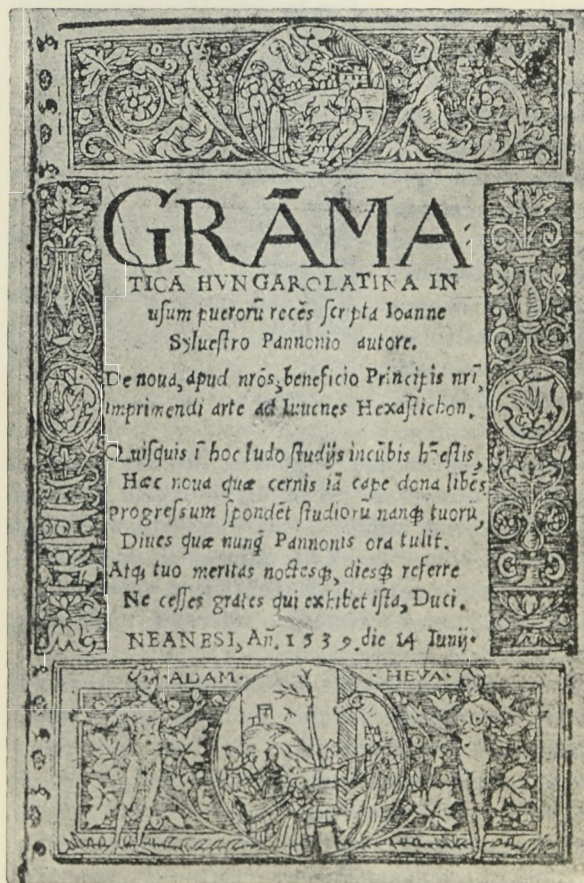
Nádasdy Tamás, a nádor, tekinthető ezen irány legfőbb képviselőjének. Tanult ember, ki olasz egyetemeken járt és érdeklődését az irodalom iránt mindvégig megtartotta. Pártolta a tudósokat, a protestáns papokat, nyomdát is állított nekik Sárovarott. De mindhalálig sohasem vallotta magát protestánsnak, még 1560-ban is kijelentette a pápai nuncius előtt: nem vagyok én Luther. Protestáns papot tart, fiát abban a hitben nevelteti, de maga misét is hallgat. Élő példája annak, hogy igen messzemenő reformokat is megegyeztethetőknek hittek a katolikus vallásban való megmaradással.

Természetes, hogy a Wittenbergában tanult papok nagyon jól tudták, hogy megegyezésről nem lehet szó és csak azért nem döntöttek fel azonnal mindent, mert megalkudtak a viszonyokkal. Igazi talajra csak a városokban találtak, hol megértették őket. A föld népe csak olyan közömbös, mint urai. Ez magyarázza meg a legtöbb magyar reformátornak, Dévai Biró Mátyásnak, Sztárainak és

másoknak, bujdosó és kalandos életét. Biztosságban csak addig voltak, míg a földesúr pártjukat fogta a püspök ellen is. A jobbágyokat illetőleg a Tisza vidékén vezérkedő Svendi Lázár azt a jellemző értesítést írta Orániai Vilmosnak, hogy többnyire hugenották (reformátusok), de nagyon tudatlanok.

Mindent összevéve, a reformáció e szakában csak három pontban újított lényegesen: a magyar nyelven való írásban és szónoklásban, a szentírás szabad olvasásában és a papi házasságban. Alig van az akkori irodalomnak gyakoribb tárgya a »házasság dicséreténél«.

A papok igyekeztek aztán szabályt, törvényt megállapítani, annál is inkább, mert a Luther hitén kívül elterjedt már köztük Zwingli és Kálvin tana, a helvét hitvallás is. Első

204. ábra. Sylvester magyar nyelvtanának címlapja.

zsinatukon, melyet Erdődön tartottak, Báthory Anna, özvegy Drágffyné oltalma alatt, 1545-ben még zwingliánusok, később, 1562—67 közt, már tisztán Kálvin tanát fogadták el és a heidelbergi káté lett a vallásos tanításnak fő előmozdítója. Így váltak el a magyar és székely kálvinisták a német és tót lutheránusoktól.

Batizi András már 1541-ben megkezdte a támadást a pápaság ellen:

Pápa tudománya immár most kitetszik,
Az ő családsága mostan megfeddetik.
Aki ő szívébe az írást bevötte,
Annak ő lelkében a pápa már megholt.

De az igazi, komoly irodalmi harc a katolikus vallás ellen csak akkor kezdődik, mikor a trienti zsinat lehetetlenné tette a megegyezést és mikor a protestánsok üldözése Franciaországban, Angliában s Belgiumban végképp elkeserítette hit-sorsosaikat. Csak akkor dörög Juhász Mélius Péter Debreczenben a római Bábel és Bál papjai ellen.

Nem is igen volt ok a nagy haragra, mert a mohácsi vész után egy emberöltőn át alig történt nálunk komoly kísérlet a hitújítás elfojtására. Csak Martinuzzi tesz erre kísérletet Erdélyben és Várdai Pál esztergomi érsek támadja meg 1548-ban levélben a prédikátorokat. Lassan, de folytonosan haladt a térítés. Nagy előmozdítója volt az a körülmény, hogy sok katolikus pap, megtartva székét, feleséget vett és az új tanokat hirdette. A század végén már nemcsak a magyarság és német-ség legnagyobb része volt protestáns, hanem a tótok közt is túlnyomó lett ez a vallás. Csak a horvátok, oláhok és ruthének közt akadt meg hódítása a nép nagy tudatlanságán és önállótlanságán. A terjedéssel párhuzamosan nő az egész mozgalom intenzivitása is. A sajtó, a szószék és az iskola, minden országban a hitújítás legfőbb eszközei, nálunk, ha lehet, még nagyobb hatással voltak mint másutt, mert legalább a sajtó és az iskola befolyása eddig csak igen szűk körre szorítkozott és csak most vált általánossá. Szent Pál leveleinek, az új testamentomnak, majd az egész bibliának lefordítása a világiaknak is módot adott arra, hogy az alapkérdések felől tájékozódhassanak. Mióta a katolikus egyház is fel kezdte használni ez eszközöket és magyar nyelven szólalt meg, még általánosabbá vált az érdeklődés. Telegdi Miklós az irodalomban száll szembe a hitújítókkal, a nagyszombati jezsuita iskola pedig, melyet Oláh Miklós érsek alapított, saját fegyvereikkel küzd a protestánsok ellen.

Præfatus effigiem quisquis depinxit OLAH I,
Vicit Apellam scdulus arte manum:

205. ábra. Oláh Miklós.

Maguk a protestánsok közt is igen élesen indult meg a hitvita. Nem annyira Kálvin és Luther hitágazatainak eltérése okozta a küzdelmet, mint inkább az unitáriusoknak, a szentháromság tagadóinak, fellépése. Ez a tan a reformációnak legkövetkezetesebb, a renaissance irányához legközelebb álló ága. Itáliából indult ki, hol mindjárt kezdetben, Krisztus istenségének tagadása miatt, nagy üldözéseknek volt kitéve. Egy híve,

206. ábra. Blandrata György aláírása.

Blandrata György, János Zsigmondnak lett udvari orvosa és nemcsak a vallásilag igen közömbös fejedelmet nyerte meg, hanem több ékesszóló és író papot, köztük Heltai Gáspárt is, a krónikást, ki a maga nyomdáján szokta kinyomatni műveit. Ez a vallás egyáltalában csak itt és Lengyelországban nyert egyházi szervezetet. A tiszántúli orthodox kálvinizmusnak, különösen »pápájának«, Mélius Péternek nagy erőt kellett kifejtenie, hogy nyájuktól távol tartsák ezt a tant. Magyarországon sikerült is elfojtani, pedig nemcsak Váradon és vidékén volt számos híve, hanem még Pécsen és környékén is szembeszállott a helvét hitvallás apostolaival. Erdélyben azonban itt sem állott meg a hitbeli igazság keresése. Dávid Ferenc előbb Luthernek, majd Kálvinnak volt követője, aztán első püspöke az unitárius egyháznak. Buzgó, hivatásában nem nyugvó ember, tele lánggal és meggyőződéssel. A tordai országgyűlésen, mikor hite befogadásáról volt szó, ő mondta azokat a valóban apostoli szavakat: a hit az Isten ajándéka, ahhoz ember nem nyulhat. A szentírás olvasása még tovább vitte: a zsidókhoz közeledett és hívei, kiket az állam soha nem fogadott be, a szombatosok (zsidózók), minden felekezet részéről sok üldözésnek voltak kitéve, Kálvin és az inquisitio szelleme közös gyűlöletének.

A befogadás, elismerés dolgában is Erdély járt elől. Az 1545-iki tordai gyűlésen, bár Martinuzzi ellenezte, a városok, vagyis a szászok kivívták a szabad vallásgyakorlat jogát. Castaldo kormánya alatt, 1552-ben, szintén Tordán, már tovább mennek. Egyhangulag kimondják, hogy az evangélikus és a pápista rész ne bántsa egymást, hanem legyen egymás iránt jóindulattal. Mikor János Zsigmond visszajő, 1556-ban, Kolozsvárott elvben elhatározzák a szekularizációt és az egyházi javaknak részben iskolai célokra való fordítását. 1564-ben befogadják Kálvin hitét is, melyet eddig csak Kolozsvár vallott, és kimondják, hogy a szászok nem alkalmazhatnak ellene erőszakot. 1570-ben Marosvásárhelyen befogadták az unitáriusokat is, kiknek a fejedelem megengedte a kolozsvári nagy templom használatát. 1566 óta Erdély nyíltan szembeszáll a katolikus hittel. Tordán elhatározzák, hogy az országból eltávolítják az »afféle egyházi renden való személyeket, kik a pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak és abból megtérni nem akarnak«. Hivatalosan tehát protestáns az ország és hivatalból készülnek megtéríteni az oláhokat is, »kiknek pásztori, vakok lévén, vakokat vezetnek«. Mindamellett a székelység egy jelentékeny része megmaradt a katolikus egyház hívének és a katolikus Báthoryaknak trónra emelése legjobban mutatja, hogy a politikai érdek itt is nagyobb volt mint a felekezeti.

Magyarországon sokkal ingadozóbb és körütekintőbb módon ment végbe a felekezetek viszonyának megállapítása. Hosszú időn át még csak nem is érintik. A különben is megoszlott nemzet testébe nem akarnak új éket verni. A katolikus vallás fennmaradása, az egység helyreállítása, a vezető eszme. Ferdinánd király spanyol nevelésű, jó katolikus; tanácsosainak javarésze, Zay Péter, Révay Ferenc, Thurzó Elek protestáns, de az eszmében megegyeznek. Először 1548-ban foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Kimondják a régi hit fenntartását és az eretnokség eltörlését. De az e célhoz vezető eszközök már a katolikus reformációt szolgálják. Meg akarják erősíteni az egyházi fegyelmet és a püspököket arra akarják szorítani, hogy iskolákat alapítsanak és papoknak csak jó erkölcsű, tanult férfiakat szenteljenek. Akadályozzák meg a tudatlan mesteremberek szónoklatait. A felség fel fogja szólítani a pápát, ne halassza tovább a zsinat egybehívását.

Egyenesen csak az anabaptisták rajongó, másodszor is keresztelő felekezetének és a szentségtagadóknak, azaz kálvinistáknak, üldözését rendelik el; a lutheránusokét tehát nem. Viszont van kifogásuk a pápa ellen is. Általános most is az a vélemény, hogy mi sem segítette elő annyira a protestantizmus elterjedését mint az, hogy a mohácsi vész folytán nagyon sok egyház elárvult. Ha csakugyan ez volt a főbaj, a pápa is lényegesen hozzájárult. Megtagadta ugyanis az új püspökök megerősítését, míg azok a szokásos taksákat le nem fizették, holott javadalmaik elpusztult állapota ezt meg nem engedte. Ezért felszólítják a pápát, erősítse meg ingyen az új püspököket.

Mégis tesznek egy lépést a szekularizáció felé. Elrendelik az elhagyott monostorok javainak iskolai célokra való fordítását (XII. c.). Hogy pedig hamarabb álljanak rendelkezésre tudós férfiak, kéri a királyt, gondoskodjék a gimnáziumokban tanulókról. Ez az iskola itt fordul először elő törvényünkben.

E törvényeket akkor hozták, midőn V. Károly legyőzte a német protestánsokat és ott ideiglenesen

207. ábra. Mór szász herceg.

rendezte a viszonyokat, a végleges megoldást a zsinatnak tartván fenn (interim). E háboruban magyar csapat is részt vett; magyar huszárok fogták el a szász választót a mühlbergi csatában (1547). Ez magyarázza meg az 1548-iki törvénynek nagyon katolikus színezetét. E hatás alatt jó még létre az 1550-iki törvény is. De miután V. Károly Németországban kudarcot vallott és a protestánsok francia segítséggel Szász Móríc alatt újra erőre kapnak, a visszahatás azonnal érezhető. 1553-ban már csak azokat büntetik, kik a püspököket bántják. 1555-ben a német protestánsok a passauai békében kivívják jogukat és ennek visszhangja az 1556-iki törvény, mely felszólítja az egyháziakat és a világiakat egyaránt, ne avatkozzanak egymás dolgába és csupán a mindenütt kiközösített anabaptistákat ítéli száműzésre.

Mikor Ferdinánd császár lesz, a katolikus irány újra megerősödik. 1560-ban a király a lefoglalt egyházi birtokok visszavételét rendeli el, 1563-ban pedig a törvény megparancsolja a régi hit védelmét és szigoruan bünteti azokat, kik az istent vagy a szentségeket káromolják.

Közben Oláh Miklós érsek megkísérli a papi fegyelem megerősítését és a protestáns papok elűzését. Zsinatjára el is jó a papok legnagyobb része, kész is szolgálni a régi hitet, de az asszonytól megválni nem bírnak. Csak most kerül kenyértörésre a dolog; mert a trienti zsinat fenntartván a papi nőtlenség követelését, házaspap már nem szolgáltatathatott misét. Az egyesítés reményének annál is inkább vége szakadt, mert a legfőbb dogmatikus kérdésben, az úrvacsorában, is teljes szigorúsággal tartják fenn a régi álláspontot.

Hogy még sem következett még be az összeütközés, annak főképp a trónváltozás volt az oka. Miksa király német minden ízében, már csak azért sem lehetett a protestantizmus ellensége. Birodalmi politikájában főképp a protestáns fejedelmekre támaszkodik. Fiatal korában csak a legnagyobb eréllyel tarthatta őt vissza atyja attól, hogy nyíltan ne vallja magát protestánsnak. Midőn 1561-ben ifjabb királynak akarták őt koronázni, hallani sem akart róla, ha az eskü formáját meg nem változtatják és nem engedik meg neki a két szín alatt való áldozást. A pápa ezt megengedte és azóta Miksa ismét katolikus. De mikor megkoronázták, az eskü formájából kihagyta a Szűz Máriára és a szentekre vonatkozó szavakat és helyettük az evangéliumot mondta. Mikor pedig az öreg érsek figyelmeztette erre, koményen reászólt, hogy csak folytassa. Csak a spanyol rokonság és az onnét várható segítség kötötte ezt a nemes, de gyenge uralkodót ismét a katolikus egyházhoz. De azért tőle telhetőleg gyakorolta a vallásos türelmet és nagy kedve lett volna az egyházi birtokokkal úgy bánni, mint a lutheránus fejedelmek. A kálvinistáktól azonban idegenkedett. Még irodalmi tekintetben is kimutatta katolikus voltát: Telegdi Miklós könyvének kiadásáról ő gondoskodott.

Alatta nem is hoztak törvényt vallás dolgában. De az a félelem, hogy német nemzetből való király az egyházi javak elvételével növelheti hatalmát, érélyes tiltakozásra bírja a rendeket. Azt 1567-iki törvény, elsorolva a világiaktól elfoglalt egyházi javakat, kimondja azt is, hogy ezáltal hanyatlík az egyházi rend, ennek bukása pedig maga után vonná a többi rendnek bukását is. Így történt, hogy éppen a protestantizmushoz hajló király miatt marad

meg hivatalosan katolikusként az ország. A protestánsok nemcsak hogy többségben vannak, de a világi tisztségek nagy részét is elfoglalják, hanem azért törvényes elismerésük nem történik meg ekkor sem.

Ennek a zavart és tétova állapotnak meg kellett szűnnie, mielőtt egyik vagy másik párt teljes biztosságban érzé magát és mielőtt az egész Európában spanyol vezetés alatt küzdő ellenreformáció a német Habsburgokat is megnyeri eszméjének.

Amilyen bizonytalan volt a helyzet törvényes szempontból, annyira kedvezett a tényleges állapot a protestantizmus megerősödésének. A térítés munkáját folytonos, meg nem szűnő oktatás követte. Az iskolázás általánosabb lett. Bátran mondhatjuk, hogy a magyarság legnagyobb részének igazi hitélete csak a reformációval kezdődik. A tiszai magyarság biblikussá válik, erkölcsében, életmódjában az első keresztyének szigorúságát igyekszik utánozni. A felföld és a szászság városai is akkor nyerik századokon át megőrzött jellemüket. Olyan változás ez, mely külsőleg nem volt annyira szembevető mint a keresztyénség első felvétele, lényegében azonban sokkal inkább átalakította, felemelte a népet.

Igaz, hogy ez nem tisztán a vallás, a dogma műve. Sőt több mint valószínű, hogy a százados, lassú munka előkészítette művelődésnek nagyobb része volt a reformáció eredményeiben mint hitcikkelyeinek. Még a terjedés is lehetetlen, ha a magyar nyelv nem lett volna már kellően kiművelve, ha nem állanak tanult, képzett férfiak az új hit szolgálatában. Valamint a renaissance az európai népek független fejlődése alapján következett be és csak külsőleg a görög-római kultúra hatása, úgy az a művelődési folyamat is, mely a reformációval jut napfényre, lényegében független volt az egyházi formáktól. Csak ez magyarázhatja meg azt a kétségtelen tény, hogy ez a folyamat erkölcsi tekintetben épp úgy észlelhető a katolikus, mint a protestáns népeknél.

De bizonyos, hogy a reformáció előidézte szellemi küzdelem éltetően hatott kezdődő irodalmunkra. Csak most válik általánossá az anyanyelv irodalmi használata. A szívhez csak ez vezetett. Rábeszéléssel, tanulmánnyal, a szentírással való bizonyítással kellett hatni és az eredmény, melyet a protestánsok ez úton értek, hasonló eljárásra készítette a katolikusokat is.

E kor irodalmának legnagyobb része vallási érdekű. A bibliai szempont uralkodik. Általánossá válik a magyart a zsidó néphez hasonlítani; még a török uralomban is isten kezét látják, mely sujtja kiválasztott népét, hogy azt jobb útra vezesse. Ebből következik aztán az irodalomnak moralizáló iránya is. Hazaszeretetre, önzetlenségre, tiszta életre tanítja a férfiakat, egyszerűségre, hűségre az asszonyokat. A férfi uralma még igen erős lábon áll; a kétségnek még árnyéka sem fér hozzá.

Vigyétek esztőkbe ifjak magatokat,
És úgy tanítsátok házastársatokat,
Gyakran üsse nékik sompálca hátokat,
Hogy ők ne jargalják csak az piacokat.

Még németből is lefordítanak egy verset, mely azt igyekszik kimutatni, hogy mennyivel különb a férfi a nőnél és hogy mennyi bajt hozott a világra az asszonyi állapot.

Terjedelemre ez a vallásos és oktató irány nagyon túlnyomó, nemcsak versben, hanem prózában is. De irodalmi értékre nézve fölötte áll a világi költészet és az esztétikai hatásra számító elbeszélés. Itt is sokban érintkeznek a legkülönbözőbb fokoknak megfelelő irányok. Tinódy az utolsó és a legnagyobb a pogány lantosok közül. Még csak egyes eseményeket beszél el részletesen, lehetőleg híven, a prózához igen közel álló rímes versben, de máris van vezető gondolata, melynek alája bírja rendelni az egyes adatokat. Még csak egy lépés volt hátra az eposz megteremtéséhez. A középkori nagyon is kötött és prózai iskolai misztériumokból pedig fejledezni kezd a dráma és valóban meglepő, hogy a szentírás és a klasszikusok alakjai helyett már kortársat rajzol Karády Péter az ő Balassa Menyhértjében, nemcsak külső hűség-gel, hanem lélektanilag is megokolt módon. Sokat ígérő kezdet, melynek századokig kellett várnia folytatásra. Mint az egész nemzetnek fejlődése, úgy a drámáé is megakadt. Végre a világi lírai és elbeszélő költészet is kezd eltérni a hagyományos formától, önállóságot, egyéniséget, szépséget ér el. A »Francesco«, a Volter király története, Árgyilus királyfi, Poncianus és annyi más, mind érthetetlen a renaissance szellemének számbavétele nélkül. A szerelem és a vitézség mint költői motívumok megtartják jelentőségüket a bibliai, prédikáló korban is.

Már annyira csiszolt a nyelv, annyira szabad az érzés, hogy igazi költő is támad a sok versíró között. Balassa Bálint a magyar troubadour; örökké szerelmes, örökké pénzsűkében van, kalandos, a törvénnyel és erkölccsel egyaránt összeütköző, de vitéz és művelt minden ízében. Megtalálja szerelmes énekeiben a szív hangját, katonai verseiben pedig a végeket őrző vitézek kemény és vad foglalkozását eszményíti.

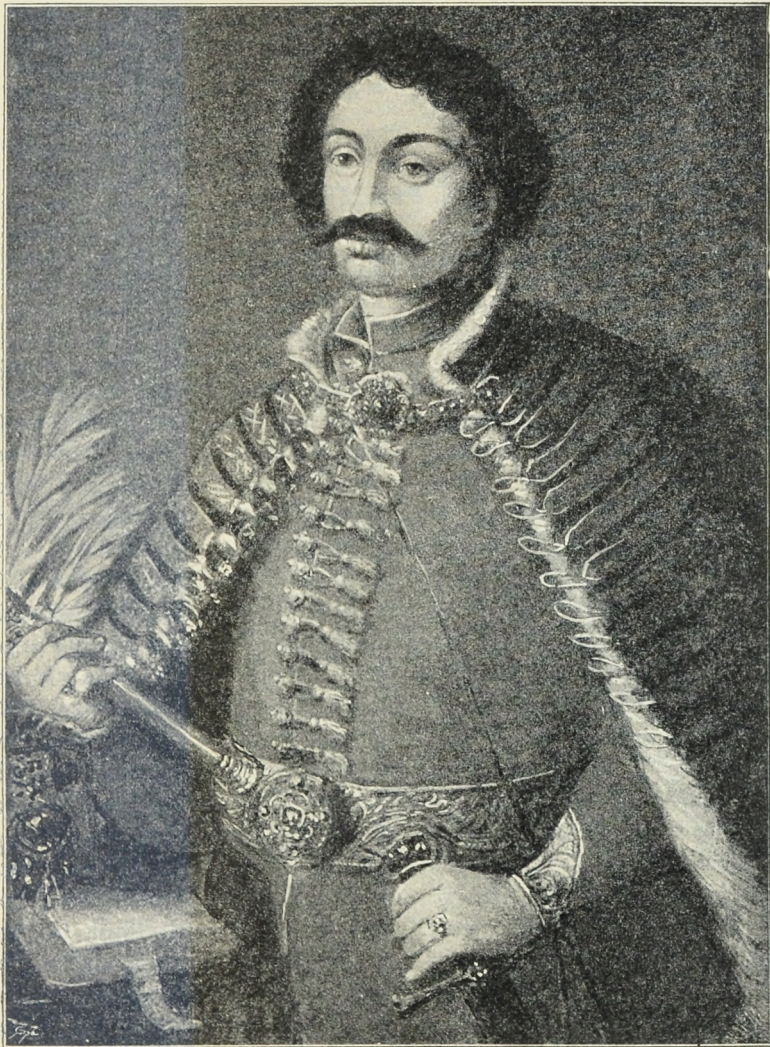
Az első magyar, ki nemcsak mint befogadó, hanem mint alkotó szellem emeli magasabbra az izlést és a művészi érzést. Hosszú, zaklatott bolyongás után vitézi halála mutatta, hogy nemcsak szóban és zenében szerette hazáját és a hadi mesterséget. (1594.)

Balassával betetőzését éri el e kor világi műveltsége. Mert a XVI. századnak éppen az a megkülönböztető jele, hogy a tudomány és műveltség már nem zárható el az egyházak korláta közé, hanem közkincsévé válik az egész előkelő osztálynak. Arisztokratikus jellemét még megtartja ez a műveltség; szegény ember még nem igen férközhetett forrásaihoz. Mert ehhez nem volt elég a külföldi egyetemek látogatása; udvari élet, finom társalgás nélkül el sem volt képzelhető létrejötté. Olasz, német, de még lengyel és török tényezők is közreműködtek megalakulásában, de a magja magyar volt és az nemzetivé birta tenni idegen elemeit is.

Kisebb mértékben ugyanezt látjuk a ruházatban is. Mi vált török, lengyel hatás alatt a régi olasz eredetű magyar díszruhából? Rudolf király koronázási menetének egykorú képei teljes díszben, színpompában és mégis esztétikailag páratlan hatásban mutatják, hogy a különböző alkotórészeket valami magasabb izlés egyesíti harmónikusan.

A katolikusoknál tán még szabadabban és erősebben lép fel ez a világi elem, a renaissance boldog tavaszának visszhangja, mint a protestánsoknál, kiket jobban köt a biblia szava és erkölce. Megkezdődött a nemzet kettéválása

208. ábra. Balassa Bálint.

műveltségi és erkölcsi ideálok szerint és már nem csupán pártérdekből. Az a különválás, melyben mindkét részről annyi volt a nemzeti elem, hogy egy magasabb egységnek kellett belőle keletkeznie.

IX. FEJEZET.

A SZABADSÁGHARCOK KORA.

1. A Báthoryak és a török háború.

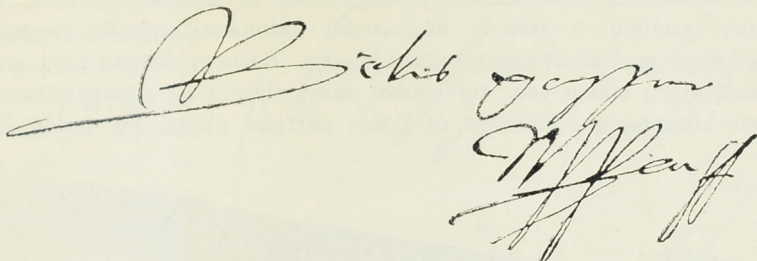
ESZELLEMI KETTEVÁLÁSNAK megvolt a maga területi és állami alapja is, mióta az ország kettészakadt. A töröktől függő, protestáns Erdélynek más irányban kellett fejlődnie, mint a német dinasztia alatt álló, német segítségre szoruló királyi Magyarországnak. Már János Zsigmond utolsó éveiben megalakulnak azok a közjogi és politikai tényezők, melyek aztán a fejedelemség fennmaradásának egész ideje alatt nem szűnnek meg egymással küzdeni. János Zsigmond nyilvánosan török hűbéres, de még ő is, kit a Habsburg-ház örökös ellenségének tartanak és kit az iszlámhoz való szítással vádolnak, szükségesnek tartja a magyar király elismerését. A speieri szerződésben meg is hódol neki. A nagyváradi béke végrehajtása marad meg még mindig végső cél gyanánt. A fejedelem halála után, 1571-ben, megoszlik az ország kegyence, Békés Gáspár közt, ki ezt a szerződést létrehozta és Báthory István közt, kit nemcsak nagy »törzsökös« nemzetsége és kiváló személyes tulajdonságai ajánlottak, hanem a porta is. Az országgyűlés Báthoryt választja meg és a szultán siet őt megerősíteni. A fejedelem legyőzi a széke-lyeket, szigorúan bünteti a felkelőket (Pókainé esete, kinek kérésére csak egyik fiának kegyelmez meg), kiűzi Békést, de aztán titokban leteszi a hűség esküjét Miksa királynak és utódjának, mint vajdája. Nem szorult török támogatásra és a szultán, kit nagy csatavesztése Lepanto mellett nagyon békésre hangolt, megelégedett az adó beszolgáltatásával és az ország ügyeibe nem avatkozott.

A közigazgatás ereje és folytonossága megszilárdította az országot alkotó egyes részek és nemzetek belső állapotát is. A »Részek« csak most kapcsolódtak valóban az országhoz, hisz a Somlyai Báthory család, melynek éppen a Szilágy-ságban volt ősi fészke, mintegy megtestesítette e vidéknek Erdélyhez való tartozását. A magyar részben, a megyékben, a főnemesség vált túlnyomóvá, valójában az intézte a fejedelem alatt az ország ügyeit. A köznemesség sohasem jutott olyan jelentőségre mint a főországban. Éppen ellenkezőleg, mint Magyarországon, az 1594. törvény azt rendelte, hogy a több megyében birtokos nemes a maga személye körül gyűjtse katonaságát. Itt tehát a Magyarországon megszűnő-

félben levő banderiális rendszer tovább élt, amint hogy Erdély viszonyai mindenben régibb fejlődési fokra mutatnak.

Nagyobb volt a változás a székelyeknél. Ezek az 1506-iki agyagfalvi gyűlésen állították össze régi konstitúcióikat, melyek még az Árpádkori sza-

209. ábra. Békés Gáspár aláírása.

badság teljes fennmaradását tanusítják. Ebbe a szabadságba először Fráter György ütött rést, mikor a székelyeket rendes adóra szorította az eddig szokásos subsidium, az ökörsütés helyett. Az 1559-iki törvény megerősíti ugyan a primorok, »főnépek« és az igaz régi nemességből való »lófők«, primipilusok adómentességét, de a plebejusokét,

kiket pixidariusoknak, puskásoknak, nevezték, már nem. Emiatt azután örökösen elégedetlenkednek és lázonganak a székelyek. A lázadás levezése után 1562-ben János Zsigmond törvényben megszüntette a székelyek régi kiváltságát, amely szerint a székely ember örökségét semmiképpen el nem vesztheti, még akkor sem, ha hitetlenségeért fejét veszik, hanem atyafiára marad. Így terjesztették ki ide is a konfiskáció jogát, vele együtt a fiskusnak jogát is, hogy a magvaszakadottak birtoka a kincstárra szálljon (jus regium); holott előbb a rokonság és annak nem létében a szomszédság örökölt. Így az egész

210. ábra. Báthory István.

állapot közeledett a hűbériséghez, annál is inkább, mert, mi előbb hallatlan volt, az előbb szabad, de most már adózó közszékelyt jobbágyi munkára szorították, noha ezt még az 1562-iki törvény is tiltja. De ha a fejedelem a reáháramlott birtokokat eladományozta, természetes, hogy az új birtokos ugyanazokat a szolgáltatásokat követelte, mint aminők a megyékben divatoztak.

Mivel azonban a székely megmaradt katonának, mindig megmaradt a reménye, hogy régi kiváltságát visszavívhatja. Báthory István nem engedett, hisz a székelység ellene volt, tömegesen akart eljönni az országgyűlésre, mint a magyar köznemesség Rákosra, és Békés pártjára állott. De midőn Báthory

211. ábra. Báthory-ház Kolozsvárott.

Zsigmond 1595-ben táborba szállván, a török ellen hadba hívta a székelyeket, azok csak oly feltétellel akartak fegyvert fogni, ha a fejedelem megerősíti régi szabadságaikat. Ezt meg is tette, de mihelyt vége volt a hadjáratnak, az országgyűlés visszavonta az engedményeket, mint amelyek az urak és nemések jogát sértik.

Az általános nivellálásnak mind több régi székely szokás esett áldozatául. Ezekhez tartozott a tetemrehívás is. (1595.)

Viszont a szászok régi törvényeit és írásba foglalt szokásait Báthory István 1583-ban teljes terjedelmükben megerősítette. A szász városoknak kettős fontos szerep jutott Erdély háztartásában. Először, mint erősített helyek, menhelyei voltak az uraknak és neméseknek belső zavarok vagy külső betörések esetén. Másodszor iparuk és kereskedésük, valamint aránylagos biztosságuk

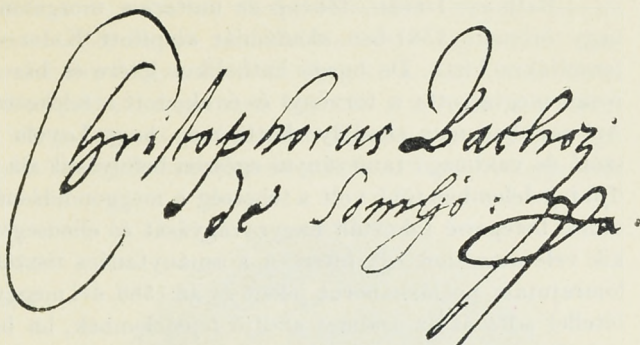

legfőbb pénzforrásává tették őket az országnak. Iparuk tovább él és különösen az oláh tartományokban szinte kizárólagosan uralkodik, de piacot nyer a török birodalomban és a tatárok közt is. Ehhez képest a szász főembereknek, különösen a szebeni királybíráknak fontos politikai szerep is jut. Ezek közt különösen Huetnek (Süveg Jánosnak) volt nagy, országos tekintélye.

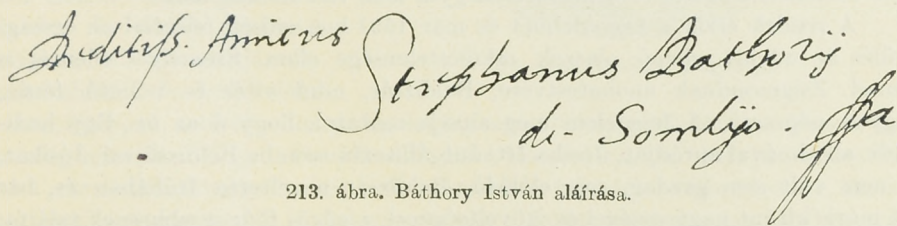
A százszok béke idején kötelesek voltak a fejedelmetudvarávalegyütt eltartani és ezért a fejede-

lemek többnyire városaikban töltötték a telet, ingyen. Kötelesek voltak rendeletére fuvarhoz, kocsizhoz lovakat szolgáltatni és újév napján minden egyes szék és város ajándékkal udvarolt neki, többnyire aranyozott kupákkal.

Báthory jó katolikus létére is teljesen fenntartotta a bevett vallások jogait, csak a szombatosokat üldözte. Így az ország teljes békének örvendhetett és kiheverte a hosszas háborúk és viszályok nyomait. Erdélynek ez igazi aranykora. Belső nyugalma mi sem zavarta. A török nem igen ingerelte hatalmas hűbéresét és engedékeny volt iránta a magyar király is, nehogy új török háborút vonjon magára. Csak ekkor mondott le Miksa király a vajda javára a legfőbb bíráskodás jogáról. Báthory pedig oly nagy hírre és tekintélyre tett szert, úgy is mint hadvezér, úgy is mint államférfi, hogy a lengyelek 1576-ban őt választották meg királyuknak Miksa császár ellenében. István ekkor, a porta engedelmeivel, bátyjára, Kristófra, bízta Erdély kormányát, de a legfőbb intézés jogát magának tartotta fenn. Az orosz cár, Rettenetes Iván, elleni háboruban nagy hasznát vette az erdélyi gyalog katonaságnak, mely Gyulai Pál vezetése alatt több döntő győzelmet vívott ki a muszkák fölött. E győzelmei Keletre

212. ábra. Báthory Kristóf aláírása.

213. ábra. Báthory István aláírása.

vonták és nem engedték, hogy Magyarország egyesítését nemzeti király alatt, mire nálánál senki sem volt hivatottabb, komolyan munkába vegye.

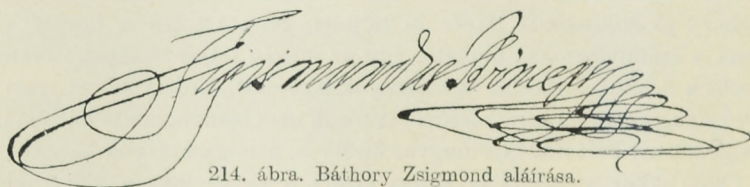
Erdélyben még Kristóf életében elismerték utódául kilenc éves fiát, Zsigmondot, kit megerősített a porta is. Kristóf halála után tizenkét tagból álló rendi tanácsot helyeztek az ifjú fejedelem mellé. Ezek közül Báthory István, midőn közeledni érezte halálát, Ghéczi Jánost bízta meg a kormányzói tiszttel.

A belső béke még a lengyel király halálakor (1586. dec. 12.) sem szűnt meg, bár már nyilvános volt az az ellentét, mely véres összeütközésre vezetett.

Báthory István, főképp az unitárius mozgalom ellensúlyozására, Róma nagy örömeire 1581-ben akadémiát alapított Kolozsvárott és ennek vezetését jezsuitákra bízta. De buzgó katolikus létére és bár elősegítette a térítést, szorosán megtartotta a törvényt és óvakodott a felekezeti ellentétek kiélesítésétől. Azt azonban nem akadályozhatta meg, hogy Loyola Ignác ügyes, tanult, ékes-szólo és vakbuzgó tanítványai egészen befolyásuk alá ne vonják Zsigmondot. Az ifjú fejedelemben több volt a tehetség a meggondolásnál. Szerzetes nevelői pedig szinte betegessé fokozták nagyravágását és ellenségeinek tüntették fel azokat, kik vele nincsenek egy hiten. A kormánytanács tisztában volt azzal, hogy uralomrajutása polgárháborút jelent és az 1588. évi megyeyi gyűlés csak azzal a feltétellel adta át az uralmat az ifjú fejedelemben, ha hozzájárul a jezsuiták kiűzéséhez. Zsigmond ezt megtette, de megtartotta gyóntatóját, a spanyol Carrillo Alfonzot, valamennyi közt a legveszedelmesebbet.

Erdély egész állami rendjének egyrészt a török védelem, másrészt a protestantizmus volt a főszlopa. Carrillo mindkettőt bűnnek és lealázásnak tün-

214. ábra. Báthory Zsigmond aláírása.

tette fel növendéke előtt. Zsigmondnak különben sem volt inyére az őt körülvevő és mindenben akadályozó kálvinista puritánság. Dúslakodni akart, öröklött gazdagságát fitogtatni szerette volna, udvarát oly módon óhajtotta berendezni, mint az olasz fejedelmek. Leginkább claszokkal vette magát körül csak azok birták teljes bizalmát és hogy jelenlétüknek meg legyen a látszólagos oka, főképp a zenét művelte. Pedig lelkében, nemcsak politikából, barbár : senk több történeti emléket és művészeti tárgyat nem tett tönkre nála.

A rendek érzik a veszedelmet és már 1591-ben erősen felszólal az országgyűlés az udvart ellepő olaszok erkölcstelensége ellen. Személyes ellentét is támad. Zsigmondnak unokatestvére, Boldizsár, mint vitéz és bőkezű férfiú, nagyon népszerű. A fejedelem meg akarja mutatni, hogy ő az úr. Egy hadijáték alkalmával apródját, Jósika Istvánt, állította szembe Boldizsárral. Jósikát, ki nem volt sem gazdag, sem előkelő, Boldizsár neveltette Itáliában és, bár ott máris kitűnt nagy eszével és műveltségével, a gögös főúr sérelmesnek találta, hogy »szolgájával« kell versenyeznie. Legyőzte, aztán megverte. Ezt meg Zsigmond vette sérelemnek, úgy hogy ez idő óta nyilvános lett a két unokatestvér közötti gyűlölet.

A kitörést a török háború megújulása idézte elő. A két udvar 1568 óta megtartotta a békét, annál is inkább, mert a török Perzsiával viselt hosszú, véres, válságos háborút. De azért a végeken egyre folyt a portyázás, vásárok

kirablása, menyegzők meglepése, jobbágyok, egész falvak behódoltatása. Csak éppen hogy ágyut nem használtak várostromra, különben elég gyakran igen tekintélyes hadi erőket mozgósítottak ilyen vállalatra. Magyar részről különösen Nádasdy Ferenc, a nádor fia, kit a törökök a fekete bég nevével tüntettek ki, szerzett a kalandokban nagy vitézi dicsőséget. E harcokban és az ezeket követő alkudozásokban jobban megismerte egymást a magyar és a török, becsülni kezdte egymás bátorságát és a köztük való elkeseredés barátságosabb érzelmeknek adott helyet. Annál is inkább, mert a leghazafiasabb magyarnak is be kellett látnia, hogy a pogány elűzésére nincs remény és így egy hazában kell, úgy ahogy, megférnie a félelmes szomszédal.

Mihelyt a porta megkötötte a békét Perziával és Szinán basa, a nagyvezér, kinek a háború volt eleme, hazatérhetett, a török megkezdte a támadást. A bosnyákok voltak most az iszlámnak legjobb és legfanatikusabb előhadai. Már 1591-ben megtámadják a horvát végeket, de kudarcot vallanak. Hogy biztos alapot nyerjenek a portyázásra, 1592-ben Sziszek közelében Petrinja várát építik és azt Erdődy Tamás bán ellen meg is védik. Ekkor már Magyarországból hozott segítséget Nádasdy, de hadai »Thótor-szágnak a maradékját is mind eldúlák és kóborolák

iszonyúképpen, a török ellen pedig sokáig semmit sem próbálnak«. Nem is volt ez még hivatalos háború. De mikor Haszán, Bosznia basája, 1593 júniusban Sziszek vára ellen vezette hadát, már nemcsak a bán sietett felmentésére, hanem a krajnai és stájer hadak is. A keresztyének a Kulpa hídjánál nagy diadalt aratnak, roppant zsákmányt ejtenek. A holtak közt volt a basával a szultán unokaöccse is.

Erre a szultán hadüzenete volt a válasz. Szinán maga jö be s elfoglalja Veszprémet és Palotát; Sziszek is török kézre jut. De midőn Szinán Budára tér téli szállásra, előtörnek a várakból a német és magyar hadak, Fejérvár ellen indulnak és legyőzik a felmentésre siető budai őrseget. A felföldi

215. ábra. Báthory Zsigmond.

magyar sereg pedig visszafoglalta Füleket, Drégelyt, Szécsényt, úgy hogy az egyensúly helyreállott.

Mátyás király óta most először látszott egyenlőnek a két erő. Igen fontos volt tehát Erdély állásfoglalása. Színán a háború megkezdése óta nem szűnt meg parancsokat küldeni Báthory Zsigmondnak, szállítson neki fegyvert és élelmet. Amellett pedig felemelte az ország évi adóját, és amikor az erdélyi követek arra hivatkoztak, hogy annak összege, tízezer arany, János Zsigmond óta nem változott, Színán azt válaszolta, hogy az király fia volt, Zsigmond pedig a császár rabszolgája. A tanácsurak mindamellett fenn akarták tartani a portával

**Wahre Abconterfeytung des Vnmenschen
vnd Vüterichs vnd Tyrannen Sinan Bassa, so ein An-
fänger vnd Vrsacher ist / alles dieses jetzigen erbärmlichen
vnd verderblichen Krieges wegen in Ungarn
vnd Siebenbürgen.**

216. ábra. Színán basa.

Magyarországon ez év elején nagyobb sikert értek el a keresztyén hadak. Mátyás főherceg Nógrádot foglalta el, Miksa főherceg pedig visszavette Sziszeket és megszállotta Petrinját is. E hírek és főképp Carrillo reábeszélése döntöttek. Zsigmond, ki már Kővárba vonult vissza és úgy tett, mintha el akarná hagyni az országot, darabontjaival Kolozsvárra megy, elfogatja és kivégezteti az ellenzéki tanácsosokat, elsősorban Kendit és Kovacsóczi Farkas kancellárt, szerződésre lép Rudolf császárral és rémuralmat gyakorol. Midőn Boldizsár neje lábai elé borult és kegyelmet kért férje részére, a fejedelem letépette ruháit és meztelenül kidobatta: «öltöztesse férje fejedelmi ruhába». Midőn néhány évvel később Nádasdy Ferenc Erdélyben járván, szemére vetette Zsigmondnak a kegyetlenséget, a gyáva zsarnok, kiben oly szépen megfért a külső vallásosság köntöse alatt az aljas színlelés a legvadabb embertelenséggel, azzal mentegetőd-

való jó viszonyt, és egyetértett velük Báthory Boldizsár is. Emlékeztették a fejedelmet, minő következése volt Martinuzzi kísérletének, hogy a török ellenében a németre támaszkodjék. Most is siratja az ország, így szólt Kendi Sándor, pusztulását és a Bánság elvesztését. Zsigmondnak oly nehéz a helyzete, hogy talán kész a lemondásra is, ha nem tudja, hogy ezzel unokatestvérének egyengeti a trónhoz vezető utat. A tanácsurak pedig, kik tisztában voltak azzal, mit várhatnak Zsigmondtól, köztársaság alapításáról ábrándoztak, velencei mintára, török oltalom alatt. Az országgyűlésen ők vannak túlsúlyban, meg is választják 1594 május hóban Boldizsárt főkapitánynak.

Magyarországon ez év elején nagyobb sikert értek el a keresztyén hadak. Mátyás főher-

BÁTHORY GÁBOR.

zött, hogy bizalmasai, Jósika, Geszti és nagybátyja, Bocskay István, bírták őt akarata ellenére erre a lépésre. Az erdélyieknek pedig eszébe jutott, hogy mikor Zsigmond megszületett, véres volt mindakét keze.

A gyöngé ember előtt, kinek hiuságát egyre csiklandozta Carrillónak és a pápai nunciusnak hízolgése, egy páratlan történeti szerep ábrándképe lebe-

217. ábra. Mátyás főherceg.

gett. Az, hogy majd nemcsak a hazának, hanem az egész keresztyénségnek diadala is az ő személyéhez fűződik. Nemcsak Erdély elszakadása a töröktől, hanem az egész oszmán hatalom megdöntése, az alávetett keresztyén népek felszabadítása lesz elszánt fellépésének eredménye. Külső díszben sem lesz hiány. A Rudolffal kötött szerződés értelmében Zsigmond örökös fejedelme lesz Erdélynek, Moldvának, Havasalföldnek, lovagja az aranygyapjas rendnek, melyet a császár kieszközöl ré-

szére II. Fülöp spanyol királytól és a Habsburg házból nyer feleséget. Már 1595-ben nőül is vette Mária Krisztinát, Ferdinándnak, a katolicizmus bajnokának, a gráci főhercegnek nővérét. Ez a házasság is szerencsétlen volt; Zsigmond férjnek sem volt való. Csak akkor sóvárgott neje után, ha az távol volt tőle.

Meg kellett válni: a félszázadon át pihent és gyarapodott erdélyi erő elég lesz-e a nagy vállalat keresztülvitelére és Zsigmond alkalmas-e annak végrehajtására? A kezdet sokat ígért. Szinán 1595-ben Erdély ellen fordult. Havasalföldnek vette útját, melynek vajdája, Mihály, szintén elpártolt. Zsigmond körülbelül 60.000-nyi sereg élén átkel a havasokon, legyőzi és egész a Dunáig űzi a törököt és elfoglalja Gyurgyevó várát. A Bánságban, hol Borbély György volt az erdélyiek vezére, szintén sikerül több vár elfoglalása. Erdély részvéte tehát egyszerre megfordította a háború sorsát és világossá tette a keresztyén túlsúlyt. Merő öröm és lelkesedés minden.

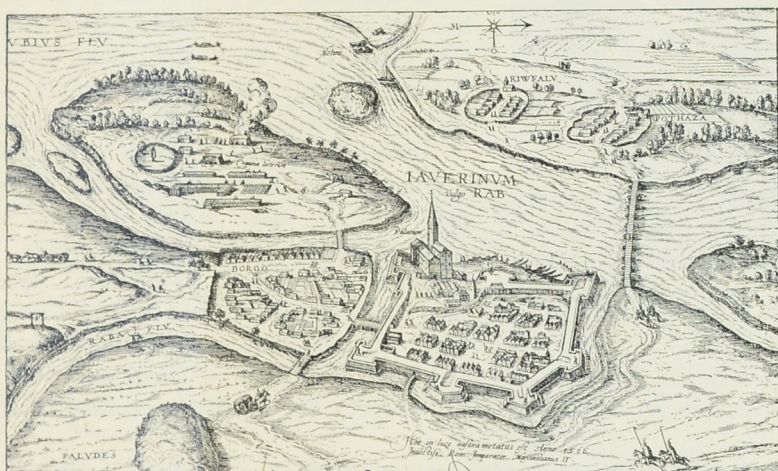
De a török hatalom még nem tört meg. Magyarországon 1594-ben is nagy előmenetelt tett. Győr vára, akkor tán egész Magyarország legfontosabb bástyája, megnyitotta kapuit Szinán előtt. Gróf Hardecket, a gyáva parancsnokot, Bécsben kivégezték, de ez nem változtatott azon, hogy a legfontosabb őrállomásokat ezentúl is ne bízzák tehetségtelen idegenekre. Most Murád szultán maga indult meg serege élén. Hadjáratának világos a célja: meg akarja akadályozni Erdélynek a császári sereghez való csatlakozását. Ezért Eger ellen indul, amely vár valahogy még fenntartotta az összeköttetést az ország két különvált része között. Dobó várának védelme most részben idegen őrségre volt bízva. A németek és vallonok fel is adták Nyáry Pál kapitány akarata ellenére. A vár felmentésére gyűló sereg későn érkezett. Annak vezére Miksa főherceg és Zsigmond, ki hozzá csatlakozott, Mezőkeresztesnél védett állásban elfogadták a csatát a szultán visszavonuló seregével. Éppen hetven év mult el, mióta magyar sereg nyílt csatában megütközött a szultánnal. Az erők akkori aránytalansága megszűnt. A számban már nincs oly nagy különbség, a hadi felszerelés dolgában pedig már a keresztyéneké az elsőség. Az első összecsapásnál győznek is, de mikor Zsigmond, Tiefenbach császári vezér tanácsa ellenére, elhagyja mocsár-védte állását, s üldözéshez fog, népe pedig zsákmányolja a török sátrakat, felbomlik minden rend és 500-nyi, véletlenül visszatérő török csapat elegendő az egész nagy tábor megriasztására. (1596. okt. 26.) Az imént győztes sereg szakadatlanul szaladt Kassáig, csak Tiefenbach hadai vonultak vissza rendben. Zsigmond megtörtén tért vissza Erdélybe, hogy a törökök várható támadása ellen készüljön. Máris únja a háborút és az uralmat. Vissza akar vonulni a kormánytól, nejétől; most minden vágya abban összpontosul, hogy elnyerje azt a bíboros süveget, melyet a pápa helyezett számára kilátásba.

Most sem jár el őszintén. Bizalmasait, Bocskayt, Jósikát, megkérdezi, akarják-e a fejedelemséget? Azalatt pedig megköti az egyezséget Rudolf császárral, melynek értelmében átadja neki az országot Oppeln és Ratibor hercegségeiért, ötvenezer tallérért és a bíbornoki méltóság kieszközléseért. Az ország igazgatásával a Kassán táborozó Miksa főherceg lett volna megbízva, ki már készült is tisztére — magyar ruhát öltött. Helyette azonban csak királyi biztosok jöttek az országba, köztük Istvánffy Miklós, a történetíró, kiknek át is

adta az országot. A rendek hűséget esküdtek Rudolfnak és búsan fogadták a fejedelem búcsuzóbeszédét, mert mégis csak magyar volt. Zsigmond el is ment, de előbb elárulta a biztosoknak, hogy Jósika ellensége a német uralomnak és csak magyar uralkodó alatt hiszi fenntarthatónak Erdélyt. A biztosok aztán le is fejeztették Jósikát, ki a balsorsban sokkal több állhatatosságot mutatott mint a szerencsében. Névleg Mária Krisztina kormányzott, valójában a biztosok, kik maguk közt sem értettek egyet és csak az ország elnyomását végezték közösen. Miksát hiába várták; a császár mit sem tett a várható török támadás elhárítására. Az egész ország irtózott a német uralomtól, még a szászok is szabadulni óhajtottak »a németek ragadozásától«.

E hírekre Zsigmond, kit Rudolf hiába őriztetett Oppelnben, hirtelen visszatér Kolozsvárra, kibékül nejével és, minthogy hozzááll az ország, hama-

218. ábra. Győr vára.

rosan végez a biztosokkal és átveszi a kormányt. Meg akarja újítani szerződését Rudolfal, a szultánnal is alkudozik, de már senki sem bíz benne. E nehézségek elől meghátrálva, 1599 elején újra lemond; állítólag azért is, mert csillagjósai megjövendölték, hogy az, ki ebben az évben lesz Erdély fejedelme, csatában esik el. Utódjául unokatestvérét, Báthory Endre bíbornokot, Boldizsár öccsét ajánlotta, ki majd nőül veszi Mária Krisztinát, kibékül a császárral és biztosítja Erdély sorsát. Endre vállalta is a fejedelemséget és készült a török ellen.

E hadjáratában Mihály vajda támogatására is számított. De ez a vitéz, ravasz ember, látva Erdély gyöngeségét és hogy a rendek sorban meghajolnak minden új uralom előtt, most már magának akarta megszerezni az országot. Már 1598 óta ő, ki előbb Erdély fejedelmétől függött, egyenes hűbérese a császárnak, kinek esküt tett főpapjaival és bojárjaival együtt. Most is a császár nevében jő Erdélybe, Szebennél legyőzi Báthory Endrét és elfoglalja az országot. Diadalát elősegítette a székelyek elpártolása; székelyek voltak azok is, kik a bíborost futás közben megölték.

Az 1594 óta dúló belső és külső háborúk egyre fogyasztották Erdély magyar és szász lakosságát és elősegítették az oláhságnak beszívargását és

219. ábra. Básta György.

rovásukra való terjeszkedését. Ezt a folyamatot Mihály végső következéséig akarta fejleszteni. »Sokszor volt szándéka, hogy Erdélyből a nemességet kigyomlálja és hogy csak rácot és oláht hagyjon benne.« Ez a »hiéna« egészen ki akarta pusztítani a nemességet mint eretneket, úgy hogy még a »tigris« Básta György, a császári hadak vezére, és Malespina, a pápa nunciusa, is megsokalták kegyetlenségét. Katonai ereje és tehetsége mégis arra bírja Rudolfot, hogy őt elismerje Erdély örökös fejedelmének. Még csak Zsigmondtól lehetett tartania, ki körül Moldvában gyülekezni kezdenek a bujdosók. Miután ezeket is szétverte, az erdélyi rendek is meghódoltak neki.

Szörnyű elgondolni, hová vitte Erdélyt és a magyarságot Báthory Zsigmond gonoszsága rövid hét év alatt. Mihály folytatja irtó és rabló eljárását; csak a székelyeket kiméli egyelőre. Az ördögöt Belzebubbba kellett kiűzni: az erdélyiek Bástához fordultak Mihály ellen. Az olasz tábornok, ki nemcsak teoreti-

kusan értett a hadviseléshez, — könyvet is írt róla — Miriszlónál 1600 szept. 18-án szétveri a vajda gyűlevész seregét. De Mihály egyenesen Rudolffhoz fordul.

Zsigmond újabb visszatérése megmutatta a császárnak, hogy az oláhra még rázorulhat és így kegyébe fogadva küldi vissza Mihályt. Most együtt működik vele Básta és Zsigmondot magyarjaival le is győzik Goroszlónál (1601. aug. 3).

Egyetértésük azonban csak addig tart, míg van közös ellenség. A diadal után két héttel Básta megöleti Mihályt és maga kormányozza az országot. Zsigmond ellenben török segítséghez fordul. Ha valami, ez a tette bizonyítja, hogy a nyomorult emberből minden más erkölcsi érzék mellett még a szemérem is hiányzott.

A német uralom nem volt szelidebb az oláhnál, csak rendszeresebbé tette az elnyomást. A magyar uraknak és nemeseknek, kik nyolc év óta meghajoltak minden hatalom előtt, okuk volt megbánni, hogy nem volt erkölcsi bátorságuk mindjárt kezdetben szembeszállani Báthory Zsigmond vétkes könnyelműségével. Az előbb oly nyugodt és békés ország most a német, magyar és török hadak rablásának, pusztításának és öldöklésének lett színhelye. Még Istvánffy sem lát más különbséget a német és török kegyetlenség közt, mint azt, hogy Básta legalább rabságba nem hurcolta az embereket. Még ez a rideg udvari-párti és katolikus író is elismeri, hogy mindenki megutálta a német uralmat,

még ő is sajnálkozik azon a szegény népen, melynek nemcsak pénzét vették el, hanem barmát is elhajtották, mely ló- és macskahússal volt kénytelen táplálkozni, mert egy mérő gabonának huszonöt aranyra szokott fel az ára. Egyre folytak a perek emberhűség miatt és a »Básta szekere« megújította Kún László korának emlékét. Szamosközy szerint mégis a magyar hajdu volt rablás dolgában a legtelhetlenebb.

Báthory Zsigmond végre utólszor is abbahagyta a küzdelmet. Visszavonul Csehországba, hol a császártól egy uradalmat kapott és ott halt meg 1612-ben. De az urak nem estek kétségbe: a régi szövetséghez, a törökhöz, fordultak. A szultán az unitárius Székely Mózeszt nevezte ki fejedelemmé és egy sereggel az országba küldte. Nemcsak az urak és a székelyek pártoltak hozzá, hanem még a szászok is. Hanem Székelyt Brassó előtt teljes vereség éri, maga is elesik. »Egy búzaföldön tizenhárom mágnásnak olvasták meg tetemét.« Básta ellen már nem mert feltámadni senki. Ő pedig állandóvá akarta tenni azt a hatalmat, melyet csak a hadi szerencsének köszönt. Országgyűlésre nincs szükség; elég, ha négy tanácsos van a kormányzó mellett. Megszűnik a megye joga is: a kormány nevezi ki a fő- és alispánokat. Lehetőleg tönkre kell tenni az úri osztályt és a magyart, ellenben lehetőleg szaporítani a németet. Kiegészíti még e programot a vallásos béke megbontása. Kolozsvárra visszahozták a jezsuitákat és átadták nekik az unitáriusok nagy templomát. Még a szászokat is eltiltották a protestáns úrvacsorától.

Igy vált korlátlanná a császár hatalma az egyik magyar hazában, éppen abban, mely kezdettől fogva helyzete miatt több biztosítást nyújtott az alkotmányos és vallásos szabadságra és a magyarság megmaradására. Báthory Zsigmond azt a politikát alkalmazta itt, melyet II. Fülöp spanyol király használt Németalföldnek, Ferdinánd főherceg az alpesi tartományoknak elnyomására. Mint ott, itt is legszorosabb összeköttetésben áll a korlátlan fejedelmi hatalom diadala a katolicizmus helyreállításával.

Még ezt a rendszert is eltúrte volna talán a magyar, ha legalább megszabadítja a töröktől. De az oszmán elleni háborúra Rüdolf császár éppen nem fordít annyi energiát, mint a magyarság leigázására. Mezőkeresztes óta meglehetősen lanyhán folyt a török háború. 1598-ban Pálffy Miklósnak és Schwarzenbergnek, kik eltértek a hagyományos lassú hadakozástól, meglepés-

220. ábra. Mihály vajda.

sel sikerült visszafoglalni Győr várát. Két évvel később viszont a török elfoglalja Kanizsát, melynek parancsnoka is Hardeck sorsára jutott: lefejezték Bécsben. A hajduk messze beportyáztak a török hódoltság területére és gyakran

221. ábra. Pálffy Miklós síremléke Pozsonyban.

nagy zsákmánnyal tértek vissza, de kalandjaik a háború általános menetén nem változtattak. Többször is ostrom alá fogták Budát, de eredmény nélkül. Másrészt a töröknek sem sikerült Várad elfoglalása.

Csak egy eredménye volt világos a mindkét részről lanyhán viselt háborúnak: az ország szörnyű elpusztulása. Nemcsak hogy a hadviselő felek egymás irányában nem ismeretek kegyelmet; nem irgalmaztak a békés lakosnak sem. A török tán már megszeliült, de szövetségese, a tatár még olyan, minő Batu alatt volt. »A merre járt, gyujtogatással, öldökléssel töltötte meg a vidéket. Az utasokat megölték, hogy hírt ne adhassanak, a menekülni akarókat összekötözött kézzel-lábbal tűzbe dobták, a bölcsőkben talált gyermekeket kardélre hányták, viselős asszonyokat levágtak, soknak kiszedték a belét, másokat lófarkra kötözve hurcoltak halálra. Irgalomnak tartották, ha valakit egyszerre levágtak vagy felakasztottak, mert²

rabságukban lenni: rosszabb a halálnál. Tisztesség és szemérem tiltja elmondani az ő ronda bujaságukat, mert e gonoszságban csakúgy túltettek másokon, mint egyéb bűnökben.» (Bethlen Farkas.)

Meglakolt a magyar nemzet azért, hogy jólétét élvezve, másokra akarta bízni védelmét. Minden egyes ember a saját sorsán érezhette, mit jelent a nemzet függetlensége és hatalma.

De a tatár múltó fergeteg, a császári katona pedig, kit már a nyomor is bűnre készítet, itt marad állandóan az országban. Parancsnokaik máris úgy viselkednek, mintha övék volna minden. A maguk részére foglalják le a várak jövedelmeit, nemcsak a jobbágyot kényszerítik személyes szolgálatukra, hanem a nemest is.

222. ábra. Német zsoldosok.

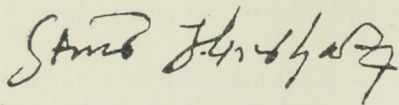
Annyira elgyöngült és elszegényedett a magyar, hogy meg lehetett tenni a kísérletet, annak a kevésnek megsemmisítésére is, mi állami, nemzeti létéből még megmaradt.

2. Nemzeti ellenállás. Boeskey István.

Félszázadon át nagyobb akadály nélkül terjedt nálunk a reformáció. Rudolf király azonban, ki Madridban nevelkedett II. Fülöp udvarában, el volt határozva arra, hogy, bárminő eszközzel, egyedül uralkodóvá teszi ismét a katolikus hitet birodalmában. Minden egyébben gyöngé és tétovázó, életét a csillagjósolás és aranycsinálás büvkörében, mintegy álomban tölti, az uralmat, kormányt testvéreinek, tanácsosainak, komornyikjainak engedi át; de ebben az egy pontban kifejti a tragikus hős minden energiáját, egyaránt használva fel ármányt, erőszakot, hogy célhoz juthasson.

A magyar alkotmány, mely még fenntartja a katolikus vallást és hierarchiáját és mely korlátlanra teszi a király kinevezési jogát, széles alapot nyújtott arra is, hogy mindezt törvényes úton érhesse el. 1585-ben a turóczi prépostságot a

223. ábra. Illésházy István aláírása.

jezsuitáknak adományozza, hogy ezzel is jelezze, mennyire szereti ezt a rendet, mely mindenütt legpróbáltabb harcosa a vitézkedő egyháznak. Körülbelül ugyanaz idő óta protestánst többé nem nevez ki semmi hivatalra. A török háború, mely oly fényes

remények közt indult meg és ismét egyesítette a nemzetet királyával és annak többi birodalmaival, nem engedte, hogy emiatt nyilvánuljon elégedetlenség vagy ellenszegülés. Pedig negyven év óta nem volt nádor és nem csupán a helytartóság volt állandóan főpapra bízva, hanem még a királyi kamara igazgatása is főképp püspökök kezére jutott.

Magyarország tele van ugyan már császári katonával és a pápának és a toscanai nagyhercegnek katolikus segélyhadaival, de azért először törvényes formában indul meg az üldözés. A leggazdagabb, leg hatalmasabb protestáns főurat, ki mindig híve volt a királynak és tevékenyen résztvett a török háborúban is, Illésházy Istvánt, pusztá gyanura elfogják, fel ségsértés vádjá alatt. A királyi törvényszék tárgyalja pörét, de nem mond ítéletet. Istvánffy, a törvényszék elnökét, a király személyes parancsa szorítja arra, hogy állítsa ki az ítéletet — törvénytelenül. Istvánffy elég gyenge és jellemtelen volt, nemcsak ahhoz, hogy ezt megtegye, hanem ahhoz is, hogy ezért jutalmat, pénzt fogadjon el. Éppen úgy perbe fogták a személynököt, Joó Jánost is, kinek nagy gazdagsága csábította erre a kamarát. Mint a spanyol inquisiciónál, itt is

224. ábra. Istvánffy Miklós.

együtt járt az üldözés kegyetlenségével a pénzvággy szennye. Illésházynak sikerül Lengyelországba menekülnie, de felekezete tudja, hogy mindenre el kell készülnie. Még ugyanabban az évben (1603) megparancsolja a király, hogy a kassai

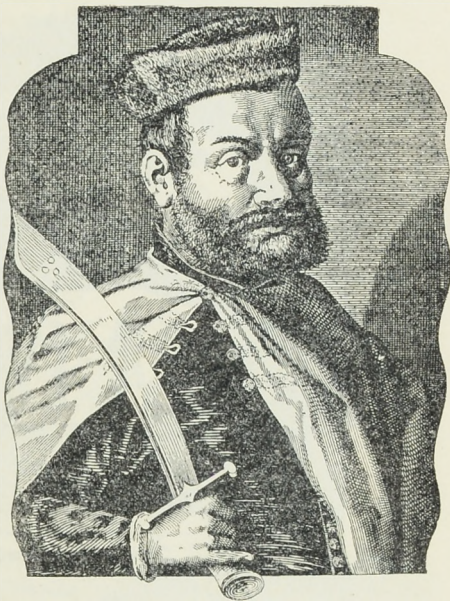

nagy templomot, Sz. Erzsébet szép dómját, adják át az oda menekült egri káptalannak. Addig csak az osztrák határszáron dült az önkény, most az erős katonai őrség utat nyitott neki a protestáns magyarság fővárosába is.

Ez események hatása alatt ül össze 1604 elején az országgyűlés. Az a feladata, hogy a háború céljaira adót és katonaságot szavazzon meg és ezért Mátyás főherceg lehetőleg kedvében járt a rendeknek és megnyugtatón igyekezett a protestánsokat. Ezek csak most érezték igazán az őket biztosító törvény hiányát. Ezen segíteni óhajtanának és Mátyás főherceg közbenjárását kérik, hogy vallásukat szabadon gyakorolhassák. Egyebekben engedékenyek, megszavazzák az adót, a katonaságot, a közmunkát a várak részére és csupán a feladók ellen hoznak törvényt, kérve hogy ezentúl törvénytelenül senkit se foghassanak el. A király szentesíti is az eléje terjesztett törvényjavaslatokat, de Mátyás tanácsára hozzájuk csatolja saját hatalmából a XXII-iket, mely így szól:

»Ő felsége a hiteles jelentésekből és a Mátyás főherceg beküldött kérvényből értesült arról, mit azok, kik magukat a karok és rendek többségének nevezik, vallásuk zavarását, templomaik elvételét, papjaik elűzését illetőleg előadtak. Kérték a főherceg közbenjárását, hogy szabadon gyakorolhassák vallásukat. De, bár felszólította őket a főherceg, nem írták alá az oklevelet, nem vallották be, minő valláshoz tartoznak, sem azt nem részletezték, minő egyházakat és jövedelmeket vettek el tőlük. Ezzel késleltették a diéta tárgyalásait és botrányt és rossz példát mutattak a hű rendeknek. Ő felsége tudtával nem bántották sem egyházukat, sem ősi jószágait. Ő felsége nem határozhat homályos igényeik szerint, különösen mikor látja, hogy összejátszanak a sz. kir. városokkal, melyek a felségnek birtokai. Mint-hogy pedig a felség, dicső ősei s elődjei példáját követve, ragaszkodik a római kath. hithez és kívánja, hogy az Magyarországon is virágozzék és kötelességének tartja azt megvédeni, saját akaratából, királyi teljhatalmából megerősíti az előbbeni uralkodóknak a szent r. kath. hit javára hozott törvényeit. Hogy pedig jövőre az országgyűlés tárgyalásait ne késleltessék a vallás ügyével, ő felsége elhatározta, hogy az újítók ellen fogamatba véteti a törvényes büntetést.«

A török elleni háború előkészítésére 1604 tavaszán gyűlést tartottak felső Magyarország rendjei Gálszécsen. Tiltakoztak a XXII. cikkely és a törvénytelenység ellen és, az aranybullára hivatkozva, fegyveres ellenállással fenyegetőztek gróf Belgiojoso Jakab, a kassai »király képe« előtt. »A magyar keresztyénség a törököt

225. ábra. Bocskay István.

szívből gyűlölte, vele szíve szerint harcolt és semmi szövetsége vele nem volt, míg Rudolphus császár ő felsége meg nem háborította.« Most mindenkinek be kellett látnia, hogy a német félelmesebb ellenség a töröknél is, mert a lelkiismeretet is bántja. Máris megkezdődött az erőszakos térítés Kassán és más városokban. De azért fegyveres ellenállásra gondolni sem lehetett. »Sem várainkban nem bízhatunk vala, mert az ország házaiban mind idegen őrségek voltak,

226. ábra. A szerencsi református templom.

sem hadainkban nem, mert az ország és nemzetség ótalmára sehol egy csöpp had sem vala.«

Belgiojoso kapzsisága és erőszakossága támasztott ekkor vezért a két-ségbeesett, vesztét látó magyarságnak és protestantizmusnak Bocskay István személyében. Bocskay szüleit János Zsigmond fogságba vettette Ferdinánd iránt tanúsított hűségük miatt s ő a fogságban született (1557). Ő is mindig próbált híve maradt a Habsburgoknak. Báthory Zsigmond politikájának ő volt legfőbb támasza. 1598 óta visszavonult bihari jószágaira, Rudolf iránti hűségét még Erdély elpusztítása sem ingatta meg. Hiába fordultak hozzá az

erdélyi menekültek, ő csak a királytól és a törvénytől várt orvoslást. De midőn megtudta, hogy Belgiojoso értesült a bujdosók felszólításáról és hadat küld ellene, biztosságára kellett gondolnia. »Az ő felsége hűsége mellől erővel kellett őt elkergetni.« De mihielyt látta, hogy más választása nincs, mindent megtett, hogy személyes ügyével együtt diadalra segítse hazája és vallása ügyét is. A maga részére nyerte a hajdukat, kiknek nagy része alatta szolgált már, megvédi Kereki várát, Álmosdnál legyőzi a német hadat és 1604 nov. 11-én diadalmasan vonul be Kassa városába, hol mint szabadítóját fogadja a polgárság.

Ő vezeti be a hajdut történetünkbe, mint a nemzetiség és az alkotmány legerősebb katonai támaszát. Azt a hajdut, ki addig a landsknechtek módjára zsoldért harcolt és ha nem kapott zsoldot, vagy nem volt háború, mint rabló legveszedelmesebb pusztítója lón barátnak, ellenségnek egyaránt. A hajdu többnyire a török elűzte, vagy a jármot tovább viselni nem akaró alföldi és dunántúli jobbágyságból került ki, legnagyobbbrészt magyar, de van közte rác is, amint hogy neve sem magyar eredetű. Sck volt köztük a marhajcsár is, amely foglalkozás régtől fogva volt szervezve és nagy testi erőt és ügyességet követelt. Ferdinánd király már 1530-ban oly fontosnak tartja ezt az osztályt, hogy kíváncsún mondja megnyerését. Hogy mit jelentett akkor az alföldi megyékre nézve a baromtenyésztés, legjobban mutatják az egykorú térképek. Azok a pusztákon nem jelölnek meg várost vagy falut, hanem helyökbé hatalmas ökröket rajzoltak oda. Katonai szervezetüket és fegyelmüket Báthory Istvánnak köszönték, amint hogy legszívesebben mindig az erdélyi fejedelmeket szolgálták. Többnyire gyalogosok; ez az első magyar rendes gyalogság, de van köztük kopjás lovas csapat is. Kapitányaikat maguk választják, táborban a saját szabályaik szerint élnek. Ha zsákmányra tesznek szert, kótyavetyét tartanak és megosztotznak a bevételen. 1599-ben Kalocsánál Csóri János vajda alatt akkora zsákmányt ejtenek a törökön, hogy 1000 tallér jut mindegyikre, pedig 1600-an voltak. Pénzvagyók, kíméletet, emberséget nem ismerő marcona katonák. De szívük mélyében megvan az az érzésük, hogy magyarok.

»13. és 14. octobris hópénzt ad Belgiojoso a hajduknak, estve későn gyertyánál is olvassák a hópénzt. Éjszakára kelvén az egész magyar hajduság éjjélkor felüle a mezőben; a kapitányok megmondák a hadnak, Belgiojoso miben praktikál és kérék a hajduságot, hogy hitért, hazáért vonjanak fegyvert ellene és az egész had reá hajla.«

A hajdu csak katonai erőt adhatott, általánossá csupán a nép csatlakozása tehetette a mozgalmat. Mint Erdélyben, itt is a német uralom tűrhetetlensége tett

227. ábra. Hajdu.

minden felkelést általánossá. »Az egész felföldi Végbeliek, szolgálórend, Hajduság, Szabad legények és egyéb rendbéli föld népe, főképp azok, kiket vagy a fejedelmek alatt való Tiszt Viselők, Urok, avagy a Némettség valaha megsarcoltak vala, boszuságoknak kitöltésére mind hozzá mennek vala.« Bocskay egész bölcseségére volt szükség, hogy ezt a zűrzavaros hadat mégis egyesíteni tudja. A nagy urak eleinte hidegen nézték a mozgalmat, csak akkor állottak hozzá, mikor már Bástával is megvívott. A nyílt csatákban még mindig a német győz, de győzelmének nem veheti hasznát, mert a városok ellentállanak, a parasztság pedig ellenséges. Básta nem fizetheti zsoldosait, mert a füleki őrség, mely az azoknak küldött pénzt és posztót kísérte, azt elvette és felosztotta. A német pedig nem harcol, ha nem fizetik. Bocskay tábora ellenben egyre erősödött. Hozzá állott a Tiszavidék leghatalmasabb ura, ecsedi Báthory Miklós, hozzá csatlakozott Illésházy is. A szerencsi gyűlés kikiáltja őt Magyarország és Erdély fejedelmének, megszavazza neki az adót és katonaságot és egyenlő jogúnak nyilvánította a protestáns hitet a katolikussal.

228. ábra. Bocskay fejedelem aláírása.

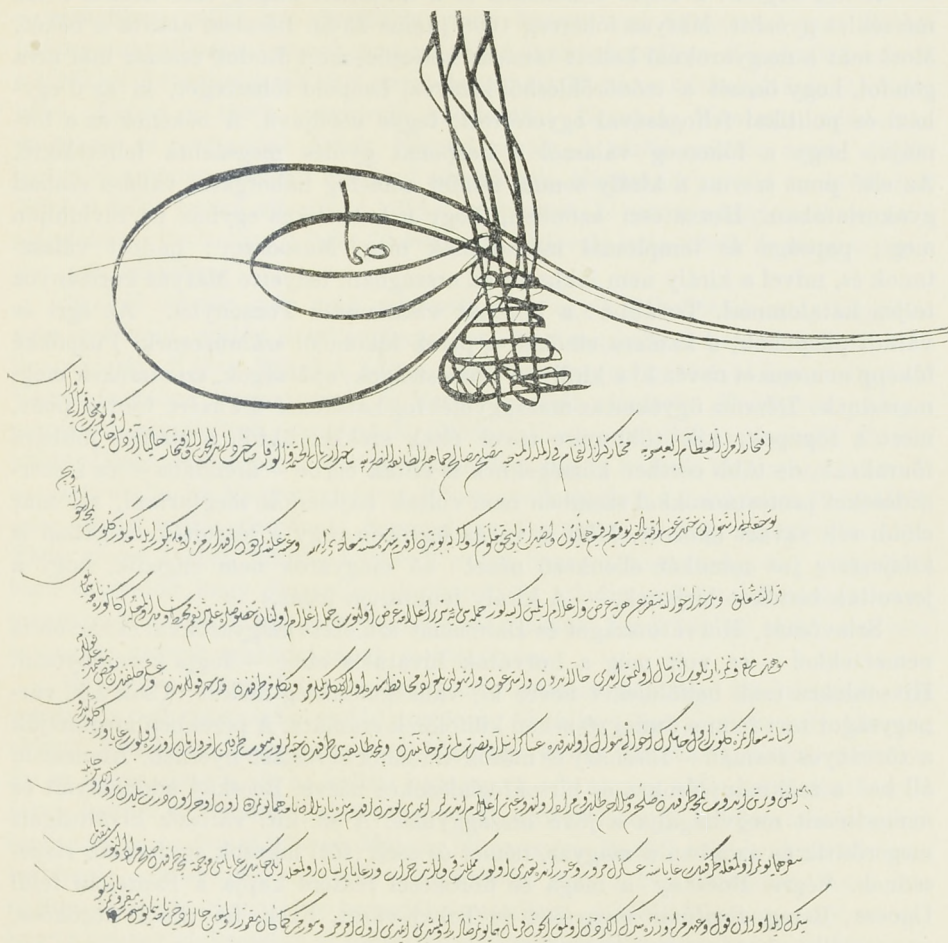
Bocskay maga Erdélybe megy, hol a magyarok és székelyek nagy örömmel fogadják és a szászok is kénytelenek őt elismerni. Vezérei ezalatt behódoltatják az egész felvidéket, elfoglalják Érsekújvárt, becsapnak Ausztriába is és a törökkel együtt még Dunántúlra is portyáznak. A királyi hatalom az egész országban megszűnt, kivéve Horvátországot. Ott a XXII. cikket örömmel fogadták, mindjárt ki is üzték a protestánsokat és a közös katolikus érzés ezt az eddig alkotmányunkhoz annyira ragaszkodó népet az udvar szolgájává tette.

Ennyi siker lelkesíti és a végsőkig ragadja az annyi idő óta búban élő magyart. A hajduság Bocskayt királynak óhajtja, a német uralomnak és a katolikus papságnak végét követeli. Bocskayt nem szédíti el a győzelem. Mióta kivívta, a becsületes béke egyetlen célja. Feléje kell hajlítania a kapitányok segítségével a dacos hajdut, Illésházy támogatásával a büszke, megalkudni nem akaró udvart. Hisz a spanyol követ, ki az egész Habsburg-politikát vezette, még mindig kicsapongásnak nevezte a lelkiismereti szabadság követelését. Nagyobb hatalommal, kevesebb ármánnyal Martinuzzi útjain jár. Tudja, hogy a törökre szüksége van a császár ellen, de a német segítség sem mellőzhető a török ellen. Ezért szövetségre lép ugyan a törökkel, el is fogadja a tőle küldött koronát, el is megy Budára, de a királyi címet nem fogadja el. Megelégedett a török ígéretével, hogy

nélküle nem köt békét és azzal, hogy elkerülte a legnagyobb veszedelmet, hogy t. i. a két császár a magyar rovására egyezik meg.

A béke megkötésére csak az nyújtott reményt, hogy Mátyás főherceg, a trón örököse, sokkal hajlandóbb az engedésre mint egész az örültség határáig elfogult bátyja. A korponai országgyűlés (1605 végén) megállapította a béke

229. ábra. A zsitvatoroki béke utolsó lapja.

feltételeit. Ezek a közélet egész terére kiterjeszkednek, lehetetlenné akarják tenni mindannak ismétlését, mit Bécsben, Mohács óta, követtek el Magyarország ellen. Biztosítani kell a szabad vallásgyakorlatot mindenki részére. Helyre kell állítani a törvényes állapotot, a nádorságot, a törvényes bíróságokat. A várakból ki kell vonni az idegen katonaságot, az elnyomás eszközét, és hogy ezt veszély nélkül meg lehessen tenni, békét kell kötni a törökkel. Végre el kell ismerni Bocskayt Erdély és a hozzá kapcsolt részek fejedelmének. Lemondás volt ez az udvar

részéről mindenről, mit a Habsburgok eddig trónjuk és hatalmuk alapjának tekintettek. És ha Mátyás, kire Rudolf rábízta a békealkut, mégis engedett, ezt nemcsak a bátyjával való ellentét magyarázza meg, hanem az a kilátás is, mellyel tanácsosai, a protestáns Thurzó György és Khlesl biboros, egyaránt kecsegtették, hogy t. i. kedvezőbb időkben mindent újra vissza lehet vonni.

A két véglet: a teljes elszakadás és a korlátlan megegyezés közt a bölcs mérséklet győzött. Mátyás főherceg 1606 június 23-án Bécsben aláírta a békét. Most már a magyaroknál kellett támaszt keresnie, mert Rudolf császár már arra gondol, hogy öccsét a trónöröklésből kizárva, Leopold főherceget, ki az ő egyházi és politikai felfogásával egyetértett, tegye utódjává. A békének az a formája, hogy a főherceg válaszol a korponai gyűlés megszabta feltételekre. Az első pont szerint a király semmi rendet nem fog háborgatni vallása szabad gyakorlásában. Hozzáteszi azonban, hogy a katolikus egyház ne rövidüljön meg; papsága és templomai maradjanak meg. Másodszor: nádort választanak és, mivel a király nem lakhatik az országban, helyette Mátyás kormányoz teljes hatalommal. Továbbá: a koronát visszaviszik Pozsonyba. Az egri és váradi püspökök, a kamara elnökei, a perek főkoholói száműzetnek. Püspökké főképp nemeseket nevez ki a király. A prépostságok, apátságok, szentszékek megmaradnak. Dézsma ügyében az országgyűlés fog határozni. Ez azért fontos pont, mert a főpapok, kik többnyire távol éltek székhelyüktől, a tizedet jobbára főuraknak, de több esetben községeknek is adták bérbe — árendába — és a szerződéseket protestánsokkal szemben nem voltak hajlandók megtartani, mi már előbb sok zavart okozott. Mint a vallás ügyében, úgy a jezsuiták dolgában is kifejezésre jut mindkét ellenkező nézet: »A magyarok nem engedik, hogy a jezsuiták birtokot birjanak. — A király fenntartja jogát.«

Szlavóniát, Horvátországot és Dalmáciát született magyarokkal és alávetett nemzetekkel — ez volt még a horvátok hivatalos címe — fogja kormányozni. Hivatalokra csak belföldieket nevez ki, valláskülönbőség nélkül. Csak két várnagyságot tart fenn a dunai részeken külföldiek számára. A perekben megtartják a törvényes formát — Illésházy és mások sérelmei orvoslást nyernek. Amnesztia áll be a zsákmánylásokra és birtokfoglalásokra nézve. Bocskay adományait és nemesítéseit megvizsgálja a jövő országgyűlés. A sz. kir. városok kiváltságait megerősítik és azokban a magyar, német és cseh (tót) lakosok egyformán részesednek. Végre Bocskay a maga és fiörökösei részére kapja a Részeken felül Ugocsa, Bereg, Szatmár megyéket és Tokaj várát. Ezek, ha nincs fiörököse, visszaszállanak a magyar koronára.

Mindez még csak Magyarországot és királyát illeti. Bocskay államférfiúi belátásának legfőbb emléke, hogy a magyar szabadság biztosításában az örökös tartományok rendjeiről sem feledkezik meg. Hisz azoknak épp úgy kellett küzdeniök az udvari politika ellen és így világos az érdek közössége. Már szeptemberben ki is állítják a magyar, cseh, ausztriai és morva rendek a megfelelő okleveleket. Ez teszi Bocskay művét az első kiegyezéssé. És hogy a rendi szabadság és jog ne váljék viszály forrásává és ne gyöngítse a dinasztia hatalmát, a magyarok kötelezik magokat (jogaik és szabadságaik épségben tartásával), hogy pártot nem ütnek és nem lépnek szövetségre semmi idegen hatalommal ő felsége ellen,

sem pedig a törököt vagy tatárt nem zúdítták az örökös tartományokra, sőt azokkal kölcsönösen jó szomszédságot és szabad közlekedést tartanak fenn. »Ha pedig a törökkel nem lehetne békét kötni közösen, szívvel-lélekkel harcolnak ellene. Az ezek ellen cselekvő hűtlenség bűnébe esik.«

Kiegészíti még a békét Mátyás főhercegnek szeptember 25-én kiadott nyilatkozata. Hogy az első pontot ne értsék félre, világosan kimondja, hogy ne csak a katolikus vallás ne rövidüljön meg, hanem egy felekezetet sem szabad háborgatni vallásában, annak gyakorlatában és templomaiban. Kiegészíti továbbá a törökkel Zsitvatoroknál 1606 november 11-én, Bocskay közbenjárásával kötött béke. Ebben a török megtartja hódításait: Egert és Kanizsát, viszont a magyarok is megtartják Fülek, Nógrád várait. A török császár most először ismeri el a német császárt magával egyenlőnek. Megszűnik az adó is, de Rudolf 200.000 tallér értékű ajándékot küld a szultánnak, ki azt az eddigieknél nagyobb ajándékkal viszonzozza. A béke 20 évre szól. Oklevele latin, török és magyar nyelven van kiállítva.

Rudolf császár még nem erősítette meg egyik békekötést sem, függőben még az állapot, midőn Bocskay december 29-én meghalt. A hajduk felkoncolták kancellárját, Kátay Mihályt, kit a fejedelem megmérgezésével gyanúsítottak. Végrendelemben Magyarország és Erdély unióját ajánlotta, Erdélyben pedig a magyarok és székelyek egyetértését. Utódaul Homonnai Bálintot ajánlja. Erdély különválását szükségesnek tartja mindaddig, míg »a nálunk hatalmasabb német nemzet« uralkodik Magyarországon. Bőven gondoskodott a debreczeni főiskoláról, még udvari történetírójának, Szamosközy Istvánnak, is hagyott 2000 forintot. Élete utolsó évében mintha felébredt volna benne a nagyravágyás; még nősülésre is gondolt, hogy dinasztiát alapítson. De mindig győzött bölcsesége, végig megmaradt annak a nyugodt, komoly magyarnak, kinél többet senki sem tett a magyar nemzet szabadságának megtartására.

Erdélyben az öreg Rákóczi Zsigmondot választották meg fejedelemnek. Így jutott ez a cseh származású család, melynek Abaújban, Zemplénben volt birtoka, először Erdélybe. Magyarországon Illésházy lépett Bocskay politikai örökébe. Ez az ügyes, óvatos, de ha kellett határozott, sőt merész államférfiú iparkodott féken tartani a Bocskay halálával elárvult, örökké lázongó hajdukat és amellett fenntartotta az összeköttetést Mátyás főherceggel. Rudolf császár, ki csak fenntartással — *reservatio mentalis* — erősítette meg a békekötéseket, most már nyíltan kifejezte gyanuját és haragját öccse ellen. A többi főherceg, attól tartva, hogy a császár makacssága az egész dinasztiára veszedelmet hozhat, már 1606-ban Mátyást ismerte el a család fejének. A császár nem akarta összehívni a bécsi béke becikkelyezéséhez szükséges országgyűlést, nehogy Mátyást kelljen megbíznia vezetésével. Ez a halasztás a hajduk nyílt lázadását vonta maga után. Országgyűlésre volt ugyanis szükségük, hogy az becikkelyezze megnevezésüket, melyet Bocskaynak köszönhetnek és Bocskaynak másik adományát, azt a hat várost, melyet hajduvárosnak neveznek most is. A magyar praetorianusok, Nagy András kapitányuk vezetése alatt, Homonnai Drugeth Bálintot kiáltották ki királynak. Homonnai ezt nem fogadta el, de zsoldjába vette a sereget és vele megindult Pozsony felé, hol Mátyás tanácskozott az urakkal és szövetségre lépett velők

a béke végrehajtására, ha kell a császár ellen is. Csak Forgách Ferenc esztergomi érsek mondott ellen, de a hajduk közeledtének hírére ő is engedett. Illésháznak sikerült megbékíteni és megnyerni a hajduságot. Mátyás pedig az osztrákokon kívül pártjára vonta a morvákat is és az összes főhercegeket, Ferdinánd kivételével. Mátyással 1608 tavaszán 16.000 magyar vitéz indult Prága ellen. Rudolf császár, ki hiába kért segítséget a német birodalomtól és kit a protestáns csehek

*Dilecte. Sigisfridi, per latorem presentium miteligi summam
animi tui erga me sinceritatem et affectionem, de qua benevole
tibi gratias ago, et offere, nunquam propensa tua erga me us-
suetudinis immemorem me fore sed omni tempore ut optime de
me meritum singulari gratitudine amplexurum, Idem gratia
nostra Hungarica nationi promitto. de qua ut ab antiquis
meis originem ducis, ita etiam patriam meam esse agnosco,
cui nulli unquam tempore defuturus sum, immo extrema in con-
servatione eius attentare non recusabo, ut sumus de his et
alijs ex presentium exhibitore, cui concedere potens miteligi
de reliquis te benevalere opto. Dada Vienna, 12. Novemb. 1607*
Mátyás

230. ábra. Mátyás főherceg levele Illésházhoz.

sem támogattak, kénytelen volt Magyarországról, Ausztriáról és Morváról lemondani öccse javára s kiadni a koronát. Csak a császári méltóságot és Csehországot tarthatta meg 1612-ben bekövetkezett haláláig.

Grillparzer drámában állítja egymással szembe a két ellenséges fejedelmi személyt és Rudolfal azt a szemrehányást mondatja: »Nemes házunknak az az átka, hogy fél eszközzel, fél erővel törünk habozva fél célunk felé«. Az az uralkodó, ki először akarta átvenni a spanyol ág török-szakad politikáját a mindig kompromisszumokra hajló német ág birodalmába, teljes kudarcot vallott. Az ere-

jének öntudatára ébredt Magyarországgal szemben csak a körülményekkel való megalkuvás vezethetett célhoz. Sőt maga Rudolf is kénytelen volt feladni elveit. 1609-ben a felséglevélben megerősíti Csehországban a protestánsok jogait.

Ez a lemondás tette lehetővé Magyarországon a békés, törvényes fejlődést. Mátyás mint kormányzó összehívta az országgyűlést, mely a bécsi béke alapján, minden felsőbb beavatkozástól menten, megállapítja a dolgok új rendjét. A nemzetiség védelme, a protestantizmus befogadása, a rendi szabadságok biztosítása a főszempontok. Minthogy a főherceg csak választás útján lehet király, kénytelen eleve is elfogadni azokat a pontokat, melyek tényleg választási feltételek. A bécsi békében függőben maradt vagy vitás pontokat mind a rendek értelme-

231. ábra. Mátyás átveszi a szent koronát.

zése szerint intézik el, a békekötéseket becikkelyezik. A vallás ügyét úgy intézik el, mint a felkelők kívánták: nemcsak a nemesek és a sz. kir. városok élvezik a vallás szabad gyakorlatát, hanem a mezővárosok és falvak, tehát a jobbágyok is. A gyűlölet elhárítására minden felekezetnek külön előjárói legyenek. A jezsuiták az országban nem szerezhetnek birtokot. A török ellen a király nem indít háborút, sem idegen katonát nem hoz be a rendek tudtán kívül. Magyarországon és kapcsolt részeiben csak belföldi nyerhet hivatalt; az egész kormányt magyar tanácsa és kancelláriája útján intézi a király, ki nem engedi, hogy külföldiek avatkozzanak az ország ügyeibe. Várkapitány is csak magyar lehet valláskülönbség nélkül, kivéve Győrött. Az idegen katonaság elhagyja az országot, Ferdinánd főherceg, Károly fia, pedig a határörvidéket. Efelől külön egyezkedik vele az ország.

A rendi kormány főbiztosítása a nádorválasztás. A király két-két katolikus és protestáns férfit ajánl, kik közt a rendek választanak. Ha meghal a nádor,

a király köteles újnak választása végett egy év alatt összehívni az országgyűlést. Ha ezt elmulasztaná, az összehívás az országbíró vagy a tárnok kötelessége : ha nem teszik, hivatalvesztések. »A magyarok kívánják, hogy a Felség ezentúl

232. ábra.
Illésházy pecsétje.

köztük lakjék és személyesen kormányozzon. Ha ezt fontos okból nem tehetné és hosszabb ideig távol maradna, a nádorra ruházza a teljes és feltétlen hatalmat, hogy a birodalmat a magyar tanáccsal úgy igazgassa, mintha maga uralkodnék és kormányozna.« A koronát Pozsonyban őrzi két választott világi úr.

Ha ez az ország önállóságát és a rendi kormány teljes függetlenségét biztosítja, úgy másrészt arra is fordítanak gondot, hogy a nemesi előjogot a városok részéről se fenyegetse veszély. Megerősítik ugyan a városok és szabad közösségek jogait, de ezentúl a király magyar tanácsa hozzájárulása nélkül nem szabadíthat fel várost.

A városokban egyenlőjoguk a nemzetiségek ; a bíróválasztásnál nem szabad köztük különbséget tenni. Midőn Besztercebánya ez ellen vétett, 2000 forintnyi bírságra ítéli a nádor.

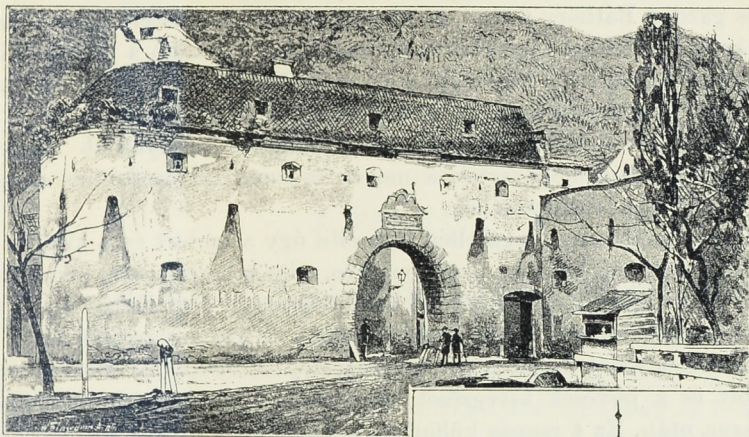
E pontokat mindnyájan elfogadták ; csak a vallás ügyében tiltakozott a főpapság, »mert a fejedelmek megtűrhetik a hitehagyókat, ha meg nem fenýíthetik őket, de el nem ismerhetik őket az isteni törvény sérelme nélkül«. 1608 november 16-án a rendek elismerték királyuknak Mátyást, ki az összes cikkeket elfogadta. Nádornak Illésházyt választották meg ; még a primás is reá szavazott. Így nemcsak rendi, hanem egyenesen protestáns színezetű lett a kormány. A koronázás nagy pompával ment végbe. Annak, hogy a király kétszer is vágott Bécs felé, mindannyian nagyon megörültek.

Az országgyűlés a koronázás után az alkotmány általánosságban megállapított elveihez hozzáfűzi a részletes kidolgozást. Ekkor határozzák meg először pontosan, kikből áll az országgyűlés, ekkor iktatják először törvénybe annak két tábláját. A főrendekhez tartoznak a megyés püspökök, az ország bárói a főispánokkal együtt és a született mágnások. Ezeket személyesen hívja meg a király, sőt a távollevő főrendek maguk helyett képviselőt küldhetnek, ki az alsó táblán foglal helyet. Az alsó táblánál csak követek vannak : a káptalanok, megyék városok és főrendek követei. A nemesség személyes megjelenésének jogát nem szüntetik meg, de mivel e törvényben csak követekről van szó, ez a jog többé nem jött gyakorlatba. Az egész berendezés következetes és legjobban az angolhoz hasonlítható, hol szintén két tábla alakult, míg más országokban a főpapi, nemesi és városi kúriák külön maradtak.

A köznemesség az elvesztett politikai befolyásért, a főrendnek mint egyenlő tényezőnek elismeréséért, a megyei hatóság kiterjesztésével nyer kárpótlást. A megye ítél az összes birtokviszonyok és jogcímek fölött. A királyi kapitányokkal együtt annak dolga a rablók üldözése. A dézsmának annyira vitatott ügyében is a megye dönt, mi nagy győzelme a protestantizmusnak. Azok a megyék, melyekben eddig szokásban volt a jobbágyok elbocsátása (szabad költözése), maradjanak meg e gyakorlat mellett, a többi hozzon erre nézve szabályt, statutu-

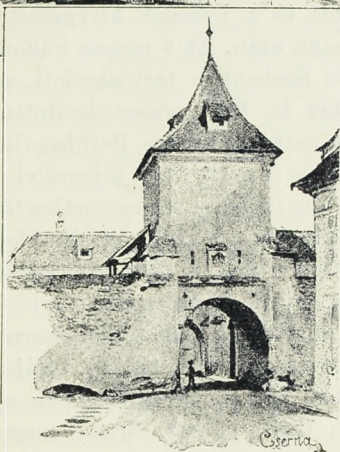

mot. A jobbágyok kirendelése vármunkára is a megyék dolga. Ez alól csak a Nádasdyak, Szécsyek, Zrinyiek, Forgácsok, Báthoryak uradalmait veszik ki. A század folyamán mindjobban háttérbe szorul a főúri kiváltság. Az autonóm

233. ábra. Brassó bástyái.

megye hatáskörének ez a nagy szétágazása új tisztviselők választását tette szükségessé. Az 1613 : XXIV. törvény a bíraskodás javítására elrendeli, hogy minden megye, az eddig is működő rendes esküdteken felül, az előkelőbb nemesek közül válasszon többet, ki esküt téve jelen van a törvényszéken. Ezeken kívül pedig a perek tárgyalásánál senkinek sincs szava. Ez a táblabíró eredete.

Gazdasági törvény csak egy van :

a magyar pénzt fogadják el a szomszéd országokban is, azok pénzének is van keletje az országban. Annál is inkább, mert szövetség áll fenn e birodalmak között. 1609-ben végre becikkelyezik a 9000-nyi hajdu család nemesítését s Bocskaynak azok részére tett adományát. Illésháznak ez évben történt halála nem hozott rendszerváltozást ; helyébe szintén protestánst választottak, a gazdag Thurzó Györgyöt, ki azonban jóval közelebb állott az udvar politikájához elődjénél.

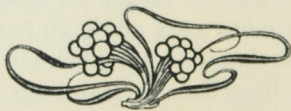
Magában erősnek, összefüggőnek látszik az egész rendszer. De egy hiánya világos. Az egész nemzeti kormány csak addig áll fenn, míg idegen katonaságra nincs szükség, vagyis míg nincs háború a törökkel. Ha erre készülnek, még mindig helyreállítható Magyarország függetlensége Habsburg-uralom alatt is. De komoly hadi intézkedések helyett inkább leszerelés áll be. Bármennyire méltányos a hajduk nemesítése és letelepítése, hisz ők vívták ki a diadalt, azoknak birtokosokká válása megfosztotta az országot egyetlen lehető hadseregétől.

Azon mult tehát minden, meddig tart a béke a törökkel. Minthogy Magyarország csend van és a király Rudolf halála után sem cselekszik nyíltan az új törvények ellen, ebben a tekintetben csakis az erdélyi bonyodalmak fenyegettek változással. Ott az öreg Rákóczyt csakhamar lemondásra bírja a fiatal, nagyra-vágyó és gazdag Báthory Gábor, ki kincseivel a maga részére nyeri a hajdukat (1609). Az új fejedelmet megerősíti a szultán is, de ő inkább a magyar királyhoz szít, kivel szövetségre lép mindenki ellen, a törököt kivéve. Így most az örökös tartományok Magyarországgal és Erdéllyel egy konföderációt alkotnak a rendi jogok és a protestantizmus védelmére. A magyar befolyásnak sikere, hogy Mátyás beleegyezését megnyerték a morva és ausztriai protestáns nemesek és városok kiváltsága elismeréséhez.

Báthory csakhamar maga ellen ingerelte úgy a nádort és a királyt, mint a törököt. Indulatában korlátot nem ismert és, mint a hajduk ura, nem kellett félennie senkitől. Forgács Zsigmondot, ki királyi sereggel jött Erdélybe, ki is üzte. De szenvedélye, mellyel a szép nőt üldözte, végre is vesztébe vitte. Kornis Boldizsár, kinek nejét mámorában megsértette, összeesküvést szőtt ellene, mely kitudódott és a részesek kivégzését vagy menekülését, vagyonuk elkobzását vonta maga után. Ez a csapás különösen a katolikus urakat sujtotta. Midőn a fejedelem Szebenben tartózkodott, ott orgiákat tartott, melyekre meghívta a szép nőt is. Ezek visszautasították a meghívást, miért kegyetlen bosszura készült a zsarnok. Vezére, Bethlen Gábor, hogy elejét vegye a bajnak, körüljárt az illetőkhöz és kérte őket, jöjenek el, jót áll, nem esik bajuk. Csakugyan elmaradtak az addig szokásos szemérmetlen táncok, de midőn a bor erőt vett Báthoryn, el akart távozni egy hölgygel. Bethlen, kinek becsülete forgott kockán, égő gyertyával ment utána. A fejedelem leghívebb, legérdemesebb emberének szakállába dobta a gyertyát. Bethlen ismét a törökhöz menekült. A szászok mindenképp szabadulni akartak a túrhetetlen zsarnokságtól és Mátyással léptek érintkezésbe. Brassó városa nyíltan felkelt; bírása Weiss (Fehér) Mihály, bízva a város gazdagságában és a porta segítségében, nyíltan felvette a harcot. De a hajduk itt is győztek; Weiss elesett, Brassó megnyitotta kapuit. Most már semmi tekintet nem fékezte a dühös, vérmes ember indulatát: saját kezével ölte meg Nagy Andrást, a hajduk kapitányát.

A királyhoz fordult, hogy a török és Bethlen ellen védhesse magát. A kassai kapitány küldött segítséget, de annak vezére, Abaffy Miklós, megtudva, hogy a törökkel alkudozik, Váradon megölette a fejedelmet. Vele kihalt a somlyai Báthoryaknak annyira híres és kiváló, de utolsó hajtásaiban a legvégső erkölcsi degenerációt feltűntető családja (1610). Az egész ország sietett meghódolni Bethlen Gábornak.

X. FEJEZET.

AZ ELLENREFORMÁCIÓ KORA.

MINT A HITUJÍTÁS, úgy az a mozgalom is, mely a katolikus vallás belső megújításával annak külső hatalmát és befolyását is egész terjedelmében vissza akarja állítani, mint általános európai áramlat vonja hazánkat is sodrába. A trienti zsinat után a katolikus vallás helyreállított egységében, páratlan szervezetében megtalálja azt az erőt, mely a diadalra való kilátással viszi küzdelembe. Egyházi központja a pápaság, világi karja a spanyol világbirodalom, szellemi eszköze a jezsuita rend engedelmessége, tudománya és ügyessége, képessé teszik arra, hogy minden oldalról megtámadja, behálózza és végveszéllyel fenyegetse a sokféleképp megoszlott protestáns világot.

A küzdelmet csak Spanyolország és a francia liga kezdi meg még a XVI. században a véres üldözés és elnyomás minden eszközével. Ott oly szilárd alapon áll a hit, hogy bajnokai azonnal síkra állíthatók. Közép-Európában és nálunk is, még előbb meg kell erősíteni a hittől el nem szakadtakat, hogy új hívek szerzésére lehessen megindítani a harcot. Itt eleinte a szellem fegyvereit alkalmazzák, a sajtót, szöszéket és főképpen a jezsuiták nevelési rendszerét.

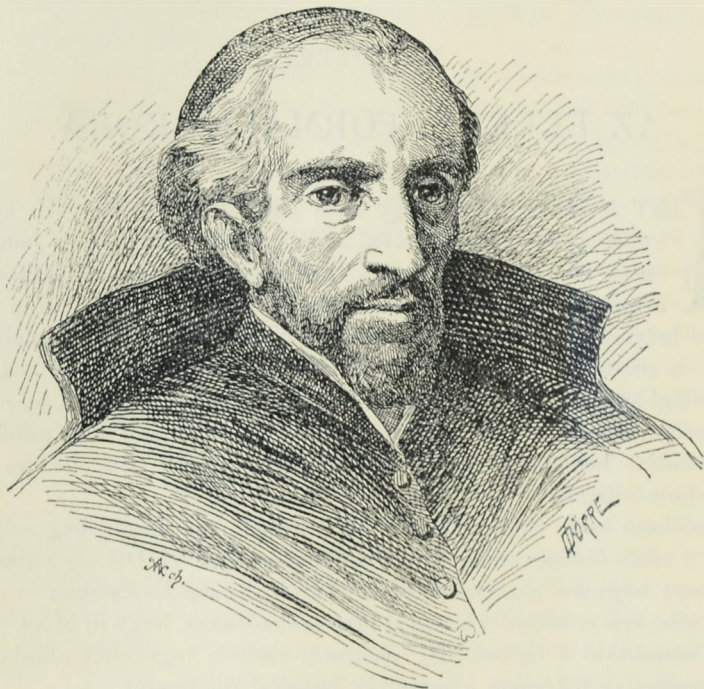
Különös, de kétségbe nem vonható, hogy nálunk a polgárságon kívül főképpen a papság fogadta el mindjárt a reformációt. »Az egész országban, írja Hosius pápai nuncius 1560 júl. 31-én, alig van három pap, ki nem nősült. Oláh Miklós prímás hajlandó volt még házasságokat is megtérni, különben nincs, ki a népnek a szentségeket adminisztrálja. Csak Horvátországban nem kér a pap sem kelyhet, sem feleséget. A papnevelőbe még elmegy a magyar, de pap nehezen válik belőle, panaszkodik Draskovics kalocsai érsek még 1583-ban. A nagyszombati első jezsuita telep (1561) csakhamar feloszlott. De mióta Draskovics 1579-ben bevitte őket Szombathelyre, hatásuk egyre nőtt. Utasításaik értelmében főleg a nemesség nevelésére törekcsenek, mert ha rendi országban az övék az uralkodó osztály, a többi könnyen megnyerhető. Sellyén, Nyitra megyében, virágzó iskolájuk van 400 tanulóval. Zágrábban 1606-ban nyílik meg intézetük, melynek részére Istvánffy is tett alapítványt. Kassára Mátyás főherceg viszi őket. Károlyi Gáspár protestáns bibliafordításával, a vizsolyi

bibliával szemben (1590), Káldy György bibliafordítása volt hivatva a katolikus felfogást is érthetővé tenni a magyar előtt.

Minden egyes megtért növeli hatásukat, mert magyarra igazán csak a magyar hathat. Ilyen áttért volt Forgács Ferenc prímás, ilyen utóda Pázmány Péter.

Pázmány régi, nagy család ivadéka, Nagyváradon született 1570 okt. 4-én. A jezsuiták Kolozsvárt tizenhároméves korában térítik át. Ez az áttérés a Báthoryak jóakarátát biztosította neki. Előbb Krakóban tanult, aztán Bécs-

234. ábra. Káldy György.

ben megismerte az udvari életet és elsajátította a szükséges simulékonyságot. Rómában beletekinthetett az egyházi politika műhelyébe és eltelhetett azzal a vallásos buzgalommal és azzal a katolicizmus hatalmába és diadalába vetett hittel, mely alapföltétele volt minden működésének, végre Grácban tanuja volt, miképp lehet egy protestáns országot rövid idő alatt katholicizálni. Onnan jött haza és egyaránt mesterien kezelve a tudomány és a politika eszközeit, megkezdte küzdelmét a protestantizmus ellen. Mint hitvitázó kezdte, de már elejétől fogva felhasználta a még rendelkezésére álló hatalmi eszközöket. 1607-ben tért vissza, midőn delelőjén állt nálunk a protestáns uralom és a főpapok csak félve »jöködtek vissza» székhelyeikre. Ekkor kezdődött a protestantizmus erőszakos kiirtása a primási uradalmakból, különösen Nagy-Szombatból. A protestánsok azonnal benne ismerték fel legfélelmesebb ellenségüket. Igaz, hogy a hittudósok foliánsai

nem sok hívet szerezhettek akármely egyháznak is, de fontos volt a tudományos harc a csüggedők megszilárdítására, a hívők buzdítására, annak tanusítására, hogy a teret küzdelem nélkül nem engedik át az ellenfeleknek. Éppen a katolikus egyház hanyatlására legjellemzőbb időkben írta legfontosabb műveit, közöttük »Az igazsághoz vezető kalauzt« (1613), melyet most is a katolikus teológia remekművének tekintenek Magyarországon. Magyarul írt, ebben is egyenlő fegyverrel küzdött ellenségeivel. A hosszú külföldi tartózkodás nem rontotta meg magyar érzületét, sem nyelvét, bár abban sok a deákos fordulat.

E vaskos köteteknél jobban hatott az élő szó, melynek mestere volt Pázmány és az érdekek ügyes felhasználása. Máris megvetik azon politika alapjait, mely rövid egy emberöltő alatt ismét túlsúlyt szerzett Magyarországon a katolikus hitnek. A katolikus urak mellé jezsuitákat rendelnek tanácsosokul. Kollégiumokat állítanak az urak és nemesek fiai részére. Eleinte kicsin kell kezdeni: az apró községeken kell kezdeni, hogy az ellenfél fel ne riadjon, aztán lehet áttérni a városokra. Az elv az legyen, hogy katolikus úr protestáns papot ne tűrjön birtokán, hisz ő az egyház patrónusa. Ahol meg is marad a protestáns pap, annak jövedelmét lehetőleg csökkentse. A főpapok jövedelmük egy részét fordítsák papnevelésre. Tisztségekkel, dézsmákkal, jövedelmekkel lehetőleg sokat kell megnyerni a hitnek. Lehetőleg tönkre kell tenni a hajduságot, mint a protestantizmus legfőbb katonai erejét.

Ez az eljárás csak egy pontban ütközött világosan törvénybe. A törvény még a paraszt részére is biztosította vallása szabad gyakorlását. Ebben a magyar szabadabb, emberibb a franciánál és németnél. Másrészt Mátyás főhercegnek a templomokra vonatkozó ígérete egyenesen még sincs kifejezve a törvényben és egy kis rabulisztikával vitatni lehetett a földesúr jogát. Annál is inkább, mert Németországban, de még Csehországban is, az egyház fölött a földesúr határoz, a király pedig minden esetben a katolikus felfogáshoz csatlakozott.

A protestánsok véleménye szerint más, förtelmes eszközökkel is élt az ellenreformáció. »Bocskay halála után szokásba jöve az országban a méreggel

235. ábra. Thurzó György.

való étetés. Vendégségbe menni ez időben igen félelmes vala. A Dóczi András (szatmári kir. kapitány) vendégsége és Dóczi pohara példabeszéddé lőtt volt. Homonnai Bálint halálát is méregnek tulajdonították; családja azután legerősebb támasza lett a katolicizmusnak.

A Homonnaiakon kívül katolikusok lettek az Esterházyak, Pálffyak, Forgácsok, majd a Zrínyiek is. Batthyány Ferenc nagy úr volt, erős protestáns, de az örökös grófi címnek ő sem állott ellen. Ő volt gyámja a később oly nagy jövőre hivatott árva Zrínyi fiuknak, Miklósnak és Péternek; ő szőlította fel Pázmányt, vegye kezébe a fiuk nevelését. Pázmány igazán atyja lett növendékeinek, nemcsak nevelésükről gondoskodott, hanem emelkedésükről is. Az udvar biztos kegye, a cím, rang és jövedelem kétségtelenül nagy szerepet játszott a térítésben. De a komoly érv sem hiányzott. Magyarország, Pázmány felfogása és tanítása szerint, csak addig volt hatalmas és szabad, míg egy volt a vallása. Megoszlása tette urává az idegen nemzeteket. Az egységnek az ősi katolikus hit segítségével való helyreállítása az első szükséges lépés a nemzet boldogulása felé. Igaz, hogy a protestánsok teljes joggal hivatkozhattak viszont arra, hogy az egység megvolt, ha különböző volt is a vallás; katolikus és református egyenlő lelkesedéssel harcolt mindaddig a török ellen, míg Rudolf a protestánsok üldözését fontosabbnak nem tartotta a török kiűzésénél.

Most is vannak, kik hiszik, hogy Magyarországból tisztán protestáns és magyar ország válik, ha nem a Habsburgok uralkodnak fölötte. Ám maga Bocskay is szükségesnek tartotta a német dinasztia uralmát; a megoszlás tehát nem volt kikerülhető.

Pázmány különösen a protestánsok zsinata (1610. Zsolnán) és külön egyházi alkotmánya ellen küzdött olyan hevesen, hogy a különben oly mérsékelt Thurzó nádor békeháborítás miatt akarta bevádolni Forgács érseket. Ennek halála után az egyszerű jezsuita páter lett primás, noha Rómában őellene is történt denunciáció, mintha nem tartotta volna meg a szüzességi fogadalmat (1616 szept. 28). Egész politikája addig is előkészítése volt Ferdinánd főherceg várható uralmának és igazi országos befolyása 1618-ban kezdődik, mikor az ismét áttért katolikus Forgács Zsigmond lesz a nádor.

Addig különösen Erdély ügyeiben próbálta ki a katolikus párt erejét. Rövid idő alatt annyira nőtt a katolikusok önérzete és oly keveset tanultak Báthory Zsigmond példáján, hogy szerintük »kár eretnek embernek erdélyi fejedelem-séget viselni«. El is követtek mindent Bethlen Gábor ellen, kit a szászok sem akartak elismerni. Az általános európai helyzet igen kedvez akkoriban törekvéseinek. A katolikus párt mindenhol előnyomulásban, a protestáns megoszolva, babérjain nyugszik és könnyű prédának látszik. A török sem látszik félelmesnek és, ami legfontosabb, Franciaország a nagy IV. Henrik meggyilkoltatása után, melyet a jezsuitáknak róttak fel bűnül, szintén szolgálatába áll a katolikus érdekek. Lengyelországban már egészen túlnyomó volt a jezsuita befolyás és Homonnai György, ki Erdély trónjára vágott, onnét is kapott segítséget.

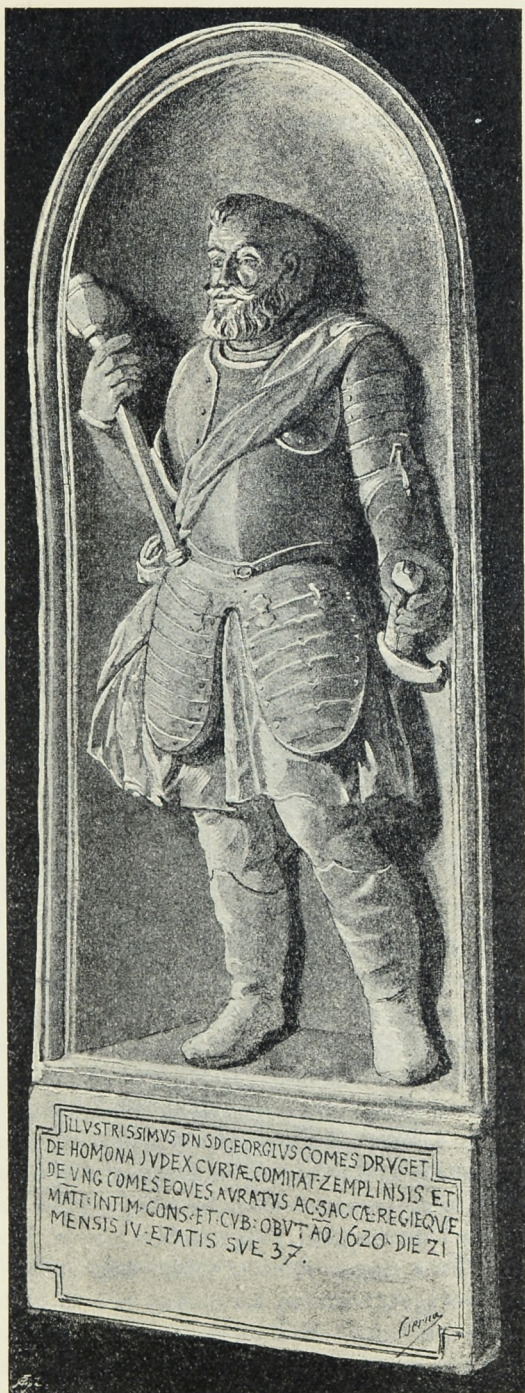
A főakadály a török béke. Khlesl bíbornok, a császár tanácsosa, ezt az akadályt akarná elhárítani utjából. Egyrészt a törököt egyre ingerli a hajduk ellen, másrészt az összes országok rendjeit arra akarja bírni, hogy a török háborút

határozzák el és arra adjanak segítséget. De az e célból tartott linzi gyűlésen — az elsón, melyen a Habsburg-monarchia összes országai képviselve voltak — a nádor és a magyarok igen határozottan szólaltak fel a béke mellett. Mátyás 1615-ben kénytelen volt elismerni Bethlen Gábornak. Érdekes a nagyszombati titkos szerződésnek az a pontja, hogy Erdély addig szabadon választja fejedelmét, míg Budát, Egert vissza nem foglalják a töröktől. Bethlen most már könnyen végez Homonnaival, kit a megyék minden presszió ellenére sem segítettek. Zemplénmegye még azon esetre is megtagadja a felkelést Erdély ellen, ha maga a király parancsolná.

Igy egyelőre helyreállott a nyugalom. De midőn 1618 elején összeült az országgyűlés, melynek tárgyaül a nádorválasztáson kívül Ferdinánd főherceg örökösdésének elismerése volt kitűzve, az ellentétek egyszerre teljes erővel pattannak egymásra. A protestánsok tisztában voltak azzal, milyen sors vár rájuk, ha az ellenreformációnak ez a próbált, diadalmas bajnoka jut a trónra. Másrészt lehetetlennek látszott a Habsburg-háztól elszakadni. Így megelégedtek a szabad választás elvének határozott kimondásával és oly feltételek megszabásával, melyek a leendő királynak lehetetlenné teszik akár az alkotmánynak, akár a protestantizmusnak elnyomását.

Az új, ifjabb király hitlevelében fogadja, hogy fenntartja az ország minden jogát s szabadsá-

236. ábra. Homonnay Drugeth György.

gát, a bécsi békét, az 1608 és 1609-iki törvényeket. Legkésőbb hat hónap alatt trónrajutása után országgyűlést tart a sérelmek orvoslására és azután is legalább minden három évben összehívja a rendeket. Magyar ügyeket csak magyar tanácsosokkal végez; kapitányokul magyarokat nevez ki, a rendes bíróságok hatáskörét nem csorbítja és bírákul csak magyarokat nevez ki, tekintet nélkül vallásukra. A nádor tekintélyét s hatáskörét fenntartja és különösen vallás dolgában megerősíti a bécsi békét és a törvényt, úgy hogy sem a király, sem a földesúr ne zavarhassa a vallás szabad gyakorlatát.

Megható, minő magikus hatást tulajdonítottak a magyarok mindig a törvények és hitlevelek szavainak. Nem gondolták meg, hogy Ferdinánddal

237. ábra. Bethlen Gábor.

Stájerben is kiváltságokkal megajándékozott rendek állottak szemben, nem vették észre, hogy Csehországban máris kitörőben van az a harc, mely később egész Európát lángba borította.

A cseh protestánsok felkelése, kiket a felséglevél megszegése birt ellenállásra, elszakadásuk, az a tény, hogy protestáns fejedelmet, Fridrik pfalzi választót választottak királyuknak, mozgásba hozta a még el nem nyomott osztrák és morva protestánsokat is. Bethlen Gábor pedig, ki közben megerősödött fejedelmi székében és fenntartotta az összeköttetést a magyar protestánsokkal, már 1619 őszén fegyvert fogott a vallás és a haza védelmére. Igaz, hogy akkor nem bántotta senki, noha Ferdinánd, Mátyás halála után, nemcsak király lett, hanem császár is, de a jövő

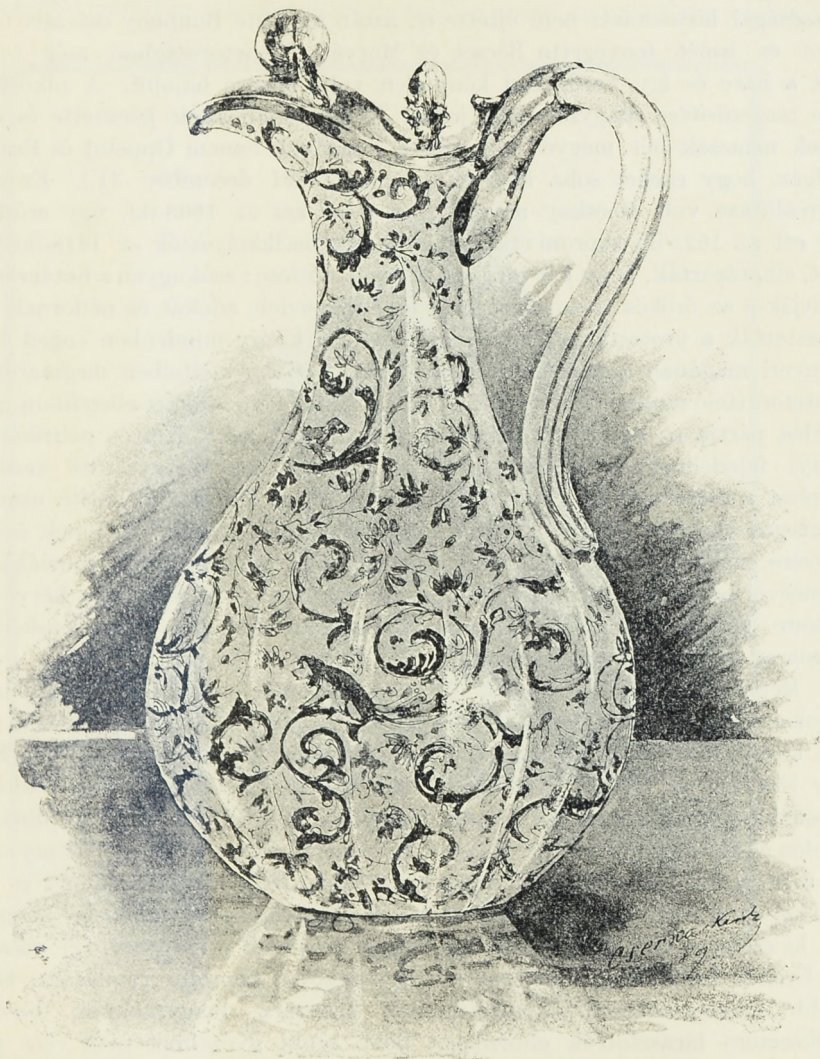
vendő bajok megelőzése, a pillanat kellő felhasználása, nem kárhoztatható.

Bethlen, ki a portával előre megegyezett, nagy sereggel jött, magához vonta a hajdukat is és, minthogy a protestáns urak mind hozzá állottak, még 1619 végén ura lett egész felső Magyarországnak és eljutott Pozsonyig. Az erőszakos ellenreformáció keltette elkeseredés magyarázza, hogy a hajduk Kassán három katolikus papot levágtak, kiket nemrég szenteknek nyilvánítottak. Homonnainak lengyel hadakkal való betörése nem állította meg Bethlen diadalmenetét. A csehek, Bethlen hadaival egyesülve, már Bécset ostromolták; az osztrák protestánsok is felkeltek. De Ferdinánd állhatatos maradt. Pénzt a spanyol adott neki, sereget a német katolikus fejedelmek ligája. Ennek vezére, Tilly, 1620 nov. 8-án a Fehérhegynél, Prága mellett legyőzi Fridrik királyt és magyar segédesapatait. Ez a csapás döntött Csehország sorsa fölött, mely elvesztvén alkotmányos szabadságát, jogtalan tartomány lett és többé nem állhatott ellen az erőszakos katholizálásnak. Ezalatt a magyar rendek, visszaesítve a királynak igen kedvező ajánlatait, Besztercebányán Bethlent kiáltották ki királyuknak (1620 aug. 25.). Bethlen elfogadta a választást, de noha kezén volt a korona, meg nem koronáztatta magát. Udvari papja, Alvinczy Péter, unszolta erre, de a

böles uralkodó csak azt válaszolta: »a magyar királyt az esztergomi érsek szokta megkoronázni«.

Könnyű első diadalai után Bethlen nagysága akkor tűnt ki, midőn a császárnak annyira megerősödött hadaival szemben egyedül maradt. A magyar

238. ábra. Bethlen Gábor kanecsoja.

főnemeseink legnagyobb része is elpártolt tőle, mielőtt áldozatokat követelt. Elmult az egyetlen, többé vissza nem hozható pillanat, melyben meg lehetett volna alapítani a protestáns, független magyar királyságot, mint ezt a besztercebányai gyűlés álmodta. Ott már elhatározták a főpapságnak az ország-

gyűlésből való kirekesztését, a püspökségek számának háromra való leszállítását, az egyházi javak lefoglalását, jövedelmeiknek a határvárakra való fordítását, Pázmány és Homonnai száműzését. Mert világos volt már, hogy a Habsburgok királysága és a katolikus egyház helyreállott. De Bethlen, noha bántotta a gyáva elpártolás, nem csüggedt. Eleinte alkudozott, de Magyarország szabadságai biztosítását nem ejtette el, aztán legyőzte Boupuoy császári tábornokot és ismét fenyegette Bécsét és Morvát. Németországban még tovább folyt a harc és így Ferdinánd kénytelen volt békére hajolni. A nikolsburgi béke megerősítése Magyarország jogát, Erdély önállóságát jelentette és Bethlennek nemcsak hét megyét biztosított, Kassával, hanem Oppelnt és Ratibort is. Igaz, hogy ezeket soha nem kapta meg (1621 december 31.). Ez teljes helyreállítása volt Bocskay művének és mint azt az 1608-iki, úgy erősítette meg ezt az 1622-iki soproni országgyűlés. Ott becikkelyezték az 1618-iki hitlevelet, elhatározták, hogy két magyar úr is ellenőrizze: csakugyan a határvárakra fordítják-e az örökös tartományokból e célra rendelt adókat és nádornak megválasztották a protestáns Thurzó Szaniszlót. A király mindenben enged és így megnyeri magának a nemzet hajlandóságát. Noha a kivitelen megmaradt az ellenreformáció rendszere, melynek a gyöngye nádor nem is akart ellenállani, mégis Bethlen pártja az egész országban nagyon megcsökkent. Kettős politikája, az erdélyi fejedelmeknek gyöngeségük parancsolta hagyománya, itt kezdődik. Egyrészt a császárral alkudozik, első neje, Károlyi Zsuzsanna halála után egy főhercegnő kezére áhitozik, török háborúról ábrándozik, melynek ő lenne a vezére, másrészt a császárellenes párttal, a protestánsokkal, franciákkal és Velencével is fenntartotta az összeköttetést, évi pénzbeli segítséget kérve hadviselésre. Így a császár nem bízhatott benne és Bethlen kénytelen-kelletlen megmarad a protestáns táborban.

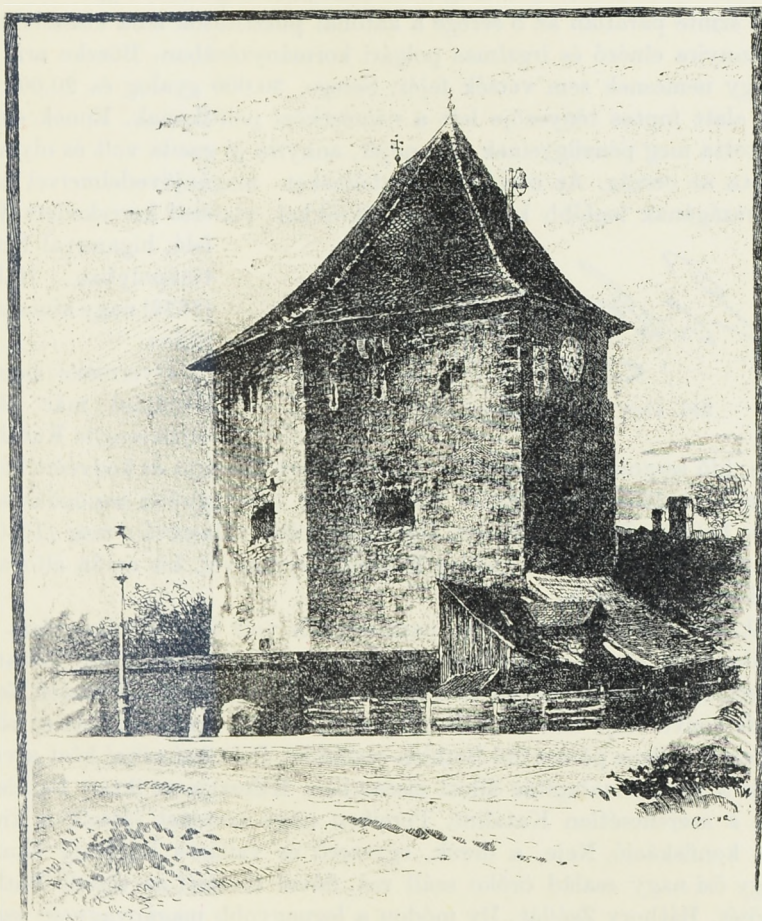
Még kétszer fog fegyvert, könnyít az elnyomás ellen küzdő német protestánsokon, de mivel a magyarság nem támogatja többé, döntő sikert nem érhet el. A királyi hatalom és a katolicizmus erősödésének jele, hogy 1625-ben Esterházy Miklóst, az udvari párt legkiválóbb tagját, választották meg nádornak. Ugyanakkor megkoronázták ifjabb királynak a királyfit, III. Ferdinándot. Bethlen akkor a brandenburgi választó nővérét, Katalint, vette nőül és így sógora lett a nagy svéd királynak, Gusztáv Adolfnak. 1626-ban újra támad és megállja helyét a nagy császári hadvezérrel, Wallensteinnal szemben is. Pázmánynak, ki szemére veti, hogy török segítséggel pusztítja a magyart, így válaszol: Az Úristen tudja, hogy mit sem tett szándékosan nemzete romlására, hanem inkább megmaradására. »Nemzetünknek hasznára, magyaroknak dicséretes emlékezetére fárasztottuk elménket.« Soha senki győzelmet nem vett rajta, hadaiból összes háboruiban nem vezett el négyezer magyar. A török rablásokat megakadályozta; a magyar rabokat elvétette tőlük. »Adná az Úristen, volna hús százezer nemzetünk, de ha összeszámlálnák is az országot Fátrától innét, feleségestől-, gyermekestől is nem találnának kétszázezer magyar parasztot.«

Bethlen Gábor közbelépése csak külsőleg állította vissza a törvényes állapotot, a belső fejlődést és így az erőviszonyok gyökeres változását meg nem akadályozhatta. Ezért legfőbb érdeme az, hogy Erdélyben megszüntette a

hosszú pusztulás nyomait és jólétet teremtett, a protestantizmusnak pedig, kulturájának emelésével, megadta azt a belső összetartást, mely legalább a védelemben tette győzhetetlenné.

Bethlen szinte tudatosan Mátyás királynak lép örökébe. Politikai és katonai jelentősége kisebb, mert mi lett azóta a nemzetből és egységből? De műveltség tekintetében, ha nem is hathatott az egész magyarságra, tán mara-

239. ábra. Bethlen-bástya Kolozsvárott.

dandóbbat alkotott. A református főiskolák neki köszöntek legtöbbet; a gyulafejevári kollégiumnak, mely később Nagy-Enyedre tétetett át, ő az alapítója. Számos ifjut küldött tanulni külföldre, Heidelbergába, Hollandiába, Angliába, amellet pedig azon volt, hogy kiváló külföldi tudósokat nyerjen meg iskolái részére és ecélből nem kímélt áldozatot. Maga is érdeklődik a tudomány, az irodalom iránt, huszonhatszor olvasta végig a bibliát, több egyházi éneket szerzett. Gyula-Fejervárt olasz izlésű épületekkel szépítette. Tudta, hogy Erdély

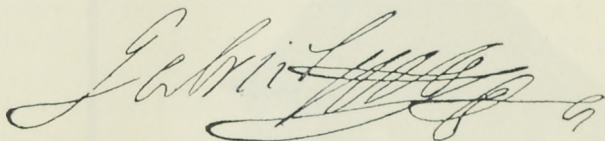

belső békéjének mi az alapja és türelmes volt minden felekezet iránt. A katolikusoknak, mivel püspökük nem volt, 1614-ben megengedte, hogy világiakkal igazgassák egyházuk ügyeit. Ez a katolikus státus eredete. A zsidókat nem üldözte, sőt első kancellárja, Pécsy Simon, is közülök való volt. A zsidókat is befogadta és megígérte nekik, hogy egynek hibájáért nem ítélik el a többit is.

Amellett minden ízében magyar, a nemzet becsületét mindenki-vel, török hűbérurával szemben is megvédi. Amilyen szigorúan fegyelmezi hadait, — ebben szinte páratlan az ő serege a katonai pusztítások ama klasszikus korában — annyira elnéző és irgalmas polgári kormányzásában. Büszke arra, hogy miatta egy nemesnek sem vették fejét. Serege, 30.000 gyalog és 20.000 lovas, vezetése alatt fontos tényezője lett a nemzetközi politikának. Ennek eltartása sem bontotta meg pénzügyeinek jó rendjét, annyira jó gazda volt és oly virágzó volt alatta az ország. Az országos jövedelmeket magánjövedelmeivel pótolta, ő volt országának legfőbb kereskedője: ökrökkel, viasszal kereskedett Velence

felé, higannyal Konstantinápolyban. Halálakor (1629) nagy kincs maradt utána.

Gyermeke nem volt. Utódjául már életében elismertette Katalint. Ez

240. ábra. Bethlen Gábor aláírása.

a gyöngé, hiú asszony gr. Csáky Istvánnal kezdett viszonyt és kedvéért kész volt áttérni a katholicizmusra. Ezért 1630-ban az országgyűlés lemondásra kényszerítette, helyébe Bethlen Istvánt, Gábor testvérét választván meg (1630). De ez csakhamar megegyezik a gazdag Rákóczy Györggyel, kit aztán elfogadott a segesvári országgyűlés is.

Rákóczy a felföldi kálvinista nemességnek volt feje és választását Esterházy nádor nem akarta megerősíttetni. Sereget küldött ellene, de Rakamaznál legyőzetett. Így a török császár és a magyar király egyaránt elismerték, és mivel mindegyik souverainje másfelé volt elfoglalva, békén uralkodhatott és könnyen végezhetett az ellene pártot ütő Bethlen-családdal. Politikai céljai közt a vagyonszerzés és a dinasztiaalapítás állott elsősorban. Kifosztja az iktári Bethleneket, kifosztja a szerencsétlen Katalint. Pereiben nagy szerepet játszik a kincstári érdek, a konfiskáció. Neje, a derék, egyszerű és vallásos Lórántfy Zsuzsánna révén egy ősi nagy család öröke száll reá, fiával elvéteti az ecsedi Báthoryak örökösnoáját, Báthory Zsófiát. Ily módon a legnagyobb magánvagyonot szerzette össze, mely a Szapolyaiak óta magyar család kezén volt. De azért még áttérése sem mentette meg Báthory Zsófiát apósa, anyósa rideg szigorától.

Mert ellentétben Bethlen Gábor szabad, humánus felfogásával, a kapzsi, fukar Rákóczy minden ízében rabja a kálvinista türelmetlenségnek. Az ő kora a nagy kálvinista teológusoknak és udvari papoknak, Geleji Katona Istvánnak, Keserői Dajkának aranykora. Dogmatizmusban, szűkkeblűségben és csálhatatlansági érzetben ezek alig maradtak el a katolikus főpapok mögött. Az erdélyi református egyházba, Rákóczy György uralkodása alatt, befészkelte magát az uralkodó egyházak minden visszaélése. Apácai Cserei János, az első magyar

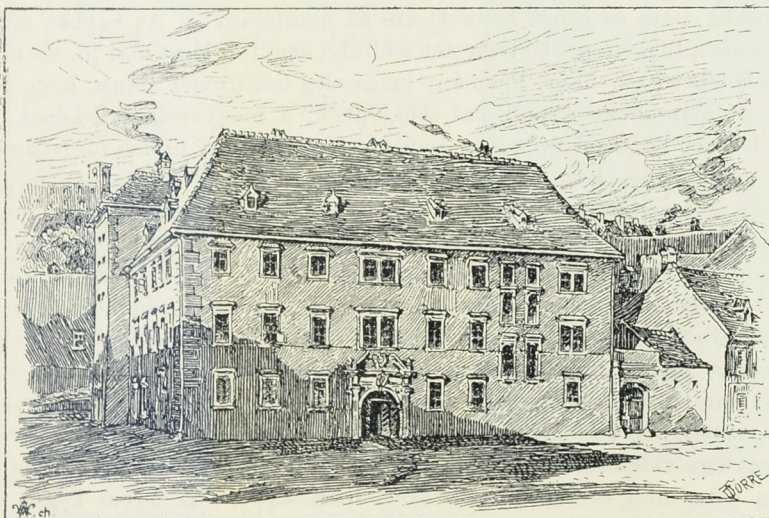
bölcsész, elvesztette tanári állását, mert Descartes filozófiáját hirdette és mert presbiteriánus volt, azaz nem ismerte el a püspöki kormány jogosultságát (1655).

241. ábra. Nagyszombati jezsuiták temploma.

Igy a reformáció Erdélyben megcsontosodott és, ha megállott is, továbbfejlésre már nem igen volt képes.

A katolikus vallás ellenben minden téren előrehalad. Politikailag azért, mert most már megalakult Ausztria és ott korlátlaná lett a Habsburgok uralma, mely

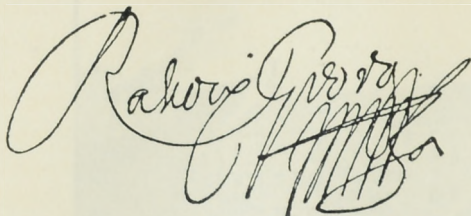

242. ábra. Nagyszombati egyetem.

az először Wallenstein szervezte nagy állandó seregre támaszkodhatott. Szellemileg azért, mert Pázmány nemcsak hogy fáradhatatlanul működött tovább, hanem arról is gondoskodott, hogy szellemét intézményekkel tegye állandó hatásúvá.

A papság nevelése és fegyelmezése volt egyik legfőbb célja. Az utóbbit szigorú zsinati szabályokkal akarta elérni, a nevelést új, kellően dotált iskolák segítségével irányozta. Az egész hierarchiában a jezsuita szellemet akarta uralkodóvá tenni. A rend vezetése alá adta az 1625-ben maga alapította nagy

243. ábra. Rákóczy György aláírása.

pozsonyi kollégiumot, a bécsi Pázmáneumot és a nagyszombati főiskolát (1635), melyet utódai a jogi oktatással is kiegészítve, valódi egyetemmel tettek. Társakat, követőket is nevelt magának. A világiak közt legkiválóbb tanítványa a nádor, Esterházy Miklós, ki politikai kérdésekben gyakran keményen összetűz mesterével, de

egyházi irányban leghívebb követője. Oly nagy Pázmány tekintélye, hogy midőn VIII. Orbán pápa a franciákkal, és így közvetve a protestánsokkal, ért egyet a Habsburg-ház világuralmi tervei ellenében, Ferdinánd császár őt küldi Rómába, hogy az egyház fejét ez iránytól eltérítse. Pázmány halála előtt (1637), nagy és sikeres munkára tekinthetett vissza. A katolikus egyház, mely harminc évvel azelőtt létéért volt kénytelen harcolni, mely még Bethlen első támadása idején is végső veszéllyel küzdött, most már visszanyerte elsőségét és teljes bizalommal nézhetett teljes diadala elé.

Nem csekély a nagy bíboros politikai jelentősége sem. A katolicizmus Rudolf alatt ellentétbe jutott az alkotmánnyal és magyarsággal. Pázmány magyarabbá tette és ismét beillesztette az alkotmányba. Az egyház növekedő ereje egyúttal függetlenebbé tette azt a királyi kegytől. Most már jó, sőt ellenzéki magyar is lehet katolikus. Pázmány maga elég belátó volt ahhoz, hogy vallásos buzgalmát alárendelje a politikai szükségnek, a magyarság érdekének. A két nagy felekezet közti ellentét már nem oly éles. Bethlen utolsó támadása alkalmával megtörtént, hogy két lovasesapat, egymásnak vágatva, megismeri, hogy egy nemzetből való. Erre Bethlen magyarjai a németekre rontanak, Esterházy magyarjai pedig a törökre. Maga Pázmány előbb úgy szólt, hogy inkább akar birtokán rókákat és farkasokat látni mint protestánsokat, de később belátva, mivé tette a katolikus diadal a független Csehországot, »Kemény Jánosnak, Bethlen követének azt mondta, hogy a magyarságnak szüksége van a protestáns Erdély hatalmára, »különben gallérunk alá köpne a német.«

Hanem azért a protestáns templomok elvétele, papjaik, iskolamestereik elűzése szünet nélkül folyt tovább. Minden egyes katolikus hitre térő nagy család egy-egy vidék elvesztését jelentette a protestantizmusra nézve. Esterházy, ki maga köznemesi családból való volt, házassága és az udvar kegye folytán roppant uradalmaknak lett birtokosa és kérlelhetetlenül érvényesítette, törvény ellenére is, a földesúri jogot. Az 1638-iki országgyűlésen, ezen a kérdésen vitakozva, csaknem egymás vérént ontották a rendek. A protestánsok azóta egyre ostromolták Rákóczy Györgyöt, hogy fegyverrel segítsen az elnyomott eklézsián. De panaszuk nem hatotta meg az óvatosságot, kiben nem volt meg Bethlen zseniális bátorsága és ki semmit sem akart kockára tenni. Csak midőn Francia-

ország és Svédország teljes garanciát vállalt és segélypénzzel is ellátta, miután a szultán is beleegyezett, indította meg 1644-ben a háborút.

Ez a támadása már nagyon eltérő volt Bethlenétől. Csak a protestánsok állottak hozzá, a katolikusok pedig a nádor alatt oly erővel fordultak ellene, hogy tervét, az egyesülést a Morvában táborozó nagy svéd hadvezérrel, Torstensonnal, nem bírta végrehajtani. Ekkor történt, hogy a szép és örökké szerelmes Széchy Mária a győzhetetlennek tartott Murány várát átadta Wesselényi Ferenc királyi kapitánynak és vele magát is. Annyiban is nagy a különbség az előbbeni felkelésekhez képest, hogy a porta, a vele szemben is fukarkodó Rákóczy hatalma növekedésétől tartva, már 1645-ben ellene fordult. Ez békére kényszerítette a fejedelmet. Ha mégis kedvező feltételeket vívott ki, azt nem saját hatalmának köszönhette, még kevésbé a magyar protestantizmus erejének, hanem Torstenson nagy diadalainak. A császárellenes párt győzelme a harmincéves háboruban hatott vissza Magyarországra is. Ennek köszönheti Erdély, hogy még a westfáliai békébe is befoglalták.

Jellemző az is, hogy Rákóczy előbb csak a maga és családja részére kötött békét (1645 aug. 8.) és csak később egyezett meg Linzben a királlyal Magyarország jogaira nézve is (1645 dec. 20.). Maga Bethlen Gábor hét megyéjét nyerte, ezek közül Szatmár és Szabolcs fiaira is átszáll. Családi birtokul nyeri Tokajt és Tarczalt, akkor bizonyára a legjövedelmezőbb magyar birtokot. Ha az iktári Bethlen-család kihal, az övé lesz Ecsed és Nagy-Bánya is. Linzben megerősítik a bécsi békét, elrendelik az elvesztett birtokok visszaadását és külön cikkelyben biztosítják a szabad vallásgyakorlat jogát a jobbágyok részére is.

Ezt az 1646—47-ik évi országgyűlésnek kellett becikkelyezni. A katolikus, megalkudni nem akaró irány, ekkor már igen erős. Nádnak Esterházy halála után Draskovics János bánt választották, a protestánsok nyílt ellenségét. A királyi előterjesztés a 400 elvesztett egyház közül csak nyolcvannak visszaadását ajánlotta. A protestánsok, gyengeségük érzetében, ebbe is belenyugodtak, de Lippay primás és pártja keményen ellenmondottak. Ellenmondásuk még a törvényben is meg van említve. »A klérus és más világi urak ellenmondása semmibe sem vétetvén, sőt mindenkorra érvénytelennek nyilvánítatván.« A király nemcsak a mérsékeltet gyűjtötte össze a túlzók ellen, hogy a linzi békét be lehessen iktatni, hanem a törvény végrehajtásáról is gondoskodott. Érdemét nem kisebbíti, hogy politikai okból tette, a béke megőrzése végett. A protestánsokat annyi templom elvesztéséért újabb jogokkal kárpótolta. A tizennegyedik pont sze-

244. ábra. Lippay György, esztergomi érsek.

rint azt, ki az országos törvény ellenére a vallásgyakorlatot zavarja, templomokat, iskolákat, azok jövedelmeit vagy javait foglalja le, a vicispán intse meg. Ha az intellektus eredménytelen, a vicispán, a szolgabírák és egyenlő számú katolikusokból és protestánsokból álló törvényszék a tettest hatszáz forint birságra ítéli. Ezt az ítéletet végrehajjták és csak utólag lehet az országgyűléshez felbuzdulni.

Az alkotmány gyakorlati alkalmazásához már annak elméleti átgondolása is járult, mely a törvény tiszteletét annál biztosabb alapra helyezte. Midőn a papság arra törekedett, hogy a törvény, melynek végrehajtása a király legfőbb tiszte, elnézés, indulgentia alapján ne hajtassék végre, gróf Esterházy Dániel, ki Kassára volt kiküldve királyi biztosnak, így írt a királynak: »Törvény végrehajtás nélkül nem él. Ehhez járul, hogy felséged magyar birodalmának ősi szabadsága és szokása szerint a nemzet a királlyal együtt hoz törvényt. Az országtól hozott és a királytól megerősített törvény életbeléptetését nem szabad tehát elhalasztani a nemesség sérelme nélkül.« Ez a gondolkodás, mely tettekben is nyilvánult, mégis azt mutatja, hogy a régi nemesi szabadság több volt a törvényes nemesi önkénynél. Csakhogy olyan király kellett hozzá, mint III. Ferdinánd, aki saját nézetét is alárendelte a törvénynek és az ország érdekeinek.

Azt az alkotmányos, rendi és nemzeti rendszert, melyet az északkeleti megyéknek a hajduk támogatta felkelése alkotott meg 1606-ban, az általános európai helyzet befolyása, mely Erdélynek és a protestantizmusnak kedvezett, egy félszázadon át fenntartotta. De ha a törvényt mindegyre megújították, sőt egyre újabb biztosítékokkal bástyázták is körül, az erők egyensúlyát fenntartani nem lehetett. A katolicizmus ismét erőre kapott, az ellenreformációnak kedvező bécsi udvar és dinasztia hatalma pedig megsokszorozódott. Így csak alkalomra volt szükség, hogy a hatalmi viszonyokban beállott változás az intézményekben is kifejezésre jusson.

GEORGIUS RAKOCZII, D G PRINCEPS TRANS SYLVANLÆ
 MOLDAVIÆ DULX. COMES PALATIN, TRANSALPINENSIS. PARTIUM REGNI HUNGARIÆ
 Quæ Per anhelant alacritatis prælia triumphat. DOMINVS ET SICULORVM COMES. En nova succrefcit bellari gloria ferro
 Dacia, Daciarum bellipotente Ruæ. Tendit in hostes, tuus est, globosus.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY.

XI. FEJEZET.

ERDÉLY BUKÁSA ÉS A TÖRÖK HÁBORU.

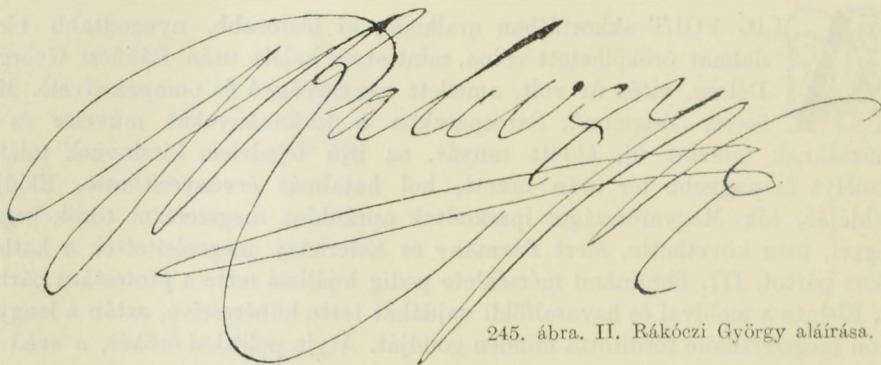
LIG VOLT akkortáiban uralkodó, ki biztosabb, nyugodtabb birodalmat örököltetett volna, mint atyja halála után Rákóczi György. Délceg, vitéz úr volt, amellet nagyravágyó és pompakedvelő. Míg öccse, Zsigmond, Sárospatakon a tudományokat művelte és a múzának szerzett új, áldott tanyát, az ifjú fejedelem kicsinynek találta Erdélyt és nagyobb tér után nézett, hol hatalmát érvényesíthesse. Elődjek példáját, kik Magyarországot iparkodtak apránként megszerezni török segítségével, nem követhette, mert Pázmány és Esterházy megerősítették a katolikus pártot, III. Ferdinánd mérséklete pedig lojálisá tette a protestáns pártot is. Eleinte a moldvai és havasalföldi vajdákat tette hűbéreseivé, aztán a lengyel trón megszerzésére fordította minden gondját. Atyja politikai örökét, a svéd és francia szövetséget, tovább ápolta, sőt 1655-ben érintkezésbe lépett Angliának és a protestantizmusnak hatalmas protektorával, Cromwell Olivérrel is, hogy célját jobban elérhesse.

Lengyelországban a svéd Wasák katolizált ága uralkodott Báthory István óta. A protestáns ág, melynek hatalmát a harmincéves háború annyira megnövesztette, szinte állandóan hadakozott rokonai ellen. Mikor a harcias, vitéz Károly Gusztáv svéd király hadat indított a tehetetlen János Kázmér ellen, az erdélyi fejedelem egy ideig mérlegelte, melyikkel való szövetség lenne hasznosabb, de utoljára svéd részre hajlítottá őt a közös protestáns érdek. A svéd király, ki, szövetségben a brandenburgi nagy választóval, Varsónál nagy csatában legyőzte a lengyeleket, nagy árt volt hajlandó megadni Rákóczi segítségéért. Szüksége volt rá, mert hadaival nem tarthatta megszállva a roppant kiterjedésű lengyel birodalmat. A Radnóton kötött szövetség értelmében Rákóczi lengyel király lesz, anélkül hogy vallását meg kellene változtatnia, csak meg kell szállania a már meghódított országot. Rákóczi el is indult, inkább fényesen öltözött, mint jól szervezett sereggel; különösen katonai mérnökökben volt nagy hiány, mert a fejedelem, ki sok százezeret költött hiú fényűzésre, ezek megnyerésétől sajnálta a pénzt. Diplomaciailag is könnyelműen járt el. Nem szerezte meg hűbéres urának, a szultánnak, beleegyezését. A magyar király pedig egyenesen

tiltakozott vállalata ellen, mert a svéd befolyás növekedése a német birodalom békéjét is újra megbonthatja. Ellenezte a kalandot Lórántfy Zsuzsánna is, de fia nem állhatott ellen egy korona csillogásának. Minden jól ment, míg Károly Gusztáv az országban maradt. Lemberg (magyarul Ilyvó), Krakkó, Varsó sorban meghódoltak. De midőn a dánok támadása hazaszólitotta a svéd királyt, nemcsak a lengyelek keltek fel az idegen uralom ellen, hanem a császár és a szultán egyaránt Rákóczi ellen fordultak.

Nagy momentum volt ez Kelet-Európa történetében. Még egyszer fel lehetett volna támasztani a lengyel birodalmat, még egyszer úgy lehetett volna az ügyeket intézni, hogy Magyarország, lengyel szövetségben, Ausztriától függetlenebbül fejlődhessek. Csak a porta jóakarata lett volna szükség. Hiába figyelmeztették a svédek a szultánt, hogy az oroszból válik majd az oszmán hatalom legveszélyesebb ellensége; most még le lehet törni, míg nem késő. A törökből már kiveszőben volt az a gondolkodás, mely egyedül képes fenn-

245. ábra. II. Rákóczi György aláírása.

tartani a birodalmak nagyságát: jobban tartott a pillanatnyi kellemetlenségtől, melyet egy túlhatalmas hűbéres okozhatott, mint a jövő romlástól. Már megvesztegethetők voltak a basák és miután Rákóczi nem engedelmeskedett a felszólításnak, hogy térjen haza, reászabadították a tatár khánt. Erre, mint jelszóra, a kozákok és oroszok is ellene fordultak és buzgó segítőkre találtak a lengyelekben is, kik elnyomásnak nézték az erdélyi uralmat. Az erdélyi sereget a kozákok és lengyelek megverték, Lubomirszky herceg már Magyarországra is betört és megtorlásul felgyújtotta Beregszász városát. Rákóczi lemondott, szégyenletes feltételek mellett békét kötött és álruhában hazaszökött.

A bomladozó sereg romjait Kemény János vezette haza. De mielőtt elérhette a határt, a tatárok körülvették és egész hadával elfogták. Erdély hatalmának egyszerre vége van. A tatár rabság, a nagy költség és veszteség után, még újabb áldozatot is követelt: vissza kellett váltani a foglyokat. Alig volt Erdélyben család, mely ne siratta volna valamely tagjának vesztét vagy rabságát. (1657.)

Kis nemzet büntetlenül nem követhet el nagy hibát. Egy év tönkretette egy félszázados becsületes munkának eredményét. A szamosújvári országgyűlésen bús kar fogadta a fejedelmet: a foglyok anyái, nejei, gyermekei, kik

Kegyelmek brass.

Végig tényleg az gyűlölet. (az mellet azért nem
igen kedveltem.) most minden mit ismert Nagod
mindazon által nem akartam el mulatnom
az Nagod melleslegos kezei csak leucem al
talit meg ne chokolam. Nagodat kerem
hogy az maga ^{meg} fogadot gratiaitba engem
uigig tarchoz meg. es legyen nekem ma
lenkei oly kegyelmek uram az most
en halalom oraig akartok Nagodnak
mint kegyelmek brassak maradon

Pozsony 24. junij.
1853

Arató István
Zrinyi Miklós

könyörögtek, váltsa ki híveit. Rákóczi nem erre, nem is a porta békítésére fordította megmaradt kincseit, dacos erélyét, hanem az uralom megtartására. Így a rendek is elválasztották ügyüket az övétől és, félve a török haragjától, Rhédey Ferencet választották meg fejedelemnek. De a hatalom még Rákóczi kezében van, ki Rhédeyt lemondásra kényszeríti és ismét ura lesz az országnak. Hanem azt megvédeni most sem képes. 1658-ban betör a tatár és végigpusztítja Erdélyt. Gyula-Fejérvár épületei, művészi kincsei akkor váltak a tűz áldozatává. A megtört, koldusbotra jutott nép békéért könyörög. A nagyvezér nemcsak engedelemességet követel, hanem félmilliónyi hadisarcot, azonfelül az évi adónak 80.000 frtra való emelését. A hozzá indult követség vezetőjét, az »oláh« Barcsay Ákost, kinevezi fejedelemmé, de feltételeiből nem enged.

Báthory István még figyelmeztette a törököt, hogy Erdély nem Oláhország: itt az adót egyoldaluan emelni nem lehet. Most nyíltan kimondják Stambulban, hogy az lesz erdélyi fejedelem, ki csak egy oszporával is többet ad. A nyílt lázadás után már arra is jogot formált a török, hogy Erdély önállóságát egészen megsemmisítve, azt vilajetté változtassa és basát ültessen oda. Így Rákóczi kétségbeesett harcának nemzeti lett a jelentősége. Vissza is szerzi magának Erdélyt, de Fenesnél, Gyalu mellett, elveszti a csatát és életét. (1660.) Vitéz halála nem engesztelhet ki nagy hibáival, önzésével, azzal a politikával, mely egy kétségbeesett játékosé, ki nem a magáét teszi kockára, hanem egy ország jólétét. E jóléttel együtt elveszett Erdély önállósága, politikai súlya.

Rákóczi a császárt igyekezett megnyerni ügyének, de bár a magyar urak, különösen Zrinyi Miklós, buzgón támogatták, nem ért célt. Halála után azonban, midőn Kemény János, kit Barcsay ellenében megválasztottak, Bécshez fordul, bevonul Erdélybe egy császári sereg, hogy megakadályozza a tartománynak török kézre való jutását. Erre török részről az ország kapujának, Nagy-Váradnak, megszállása volt a válasz. A híres vár, melynek védői közül Tisza István is kitüntette magát, vitéz ellenállás után török kézre jut. Így Erdély védtelenül van kiszolgáltatva a török invázióknak. Kemény János elfogatja és megöleti a derék Barcsayt, ki minden lehetőt elkövetett, hogy hazájának visszaszerezze a nyugalmat; de a törökkel ő sem bír, Kucsuk Mehemed ellen Szőlősnél csatát vesz és elesik (1662 jan. 24.). A basa a gyámoltalan Apaffy Mihályt helyezi a fejedelmi székbe és Montecuccoli császári vezért visszavonulásra kényszeríti.

246. ábra. Rhédey Ferenc.

WESSELÉNYI FERENC.

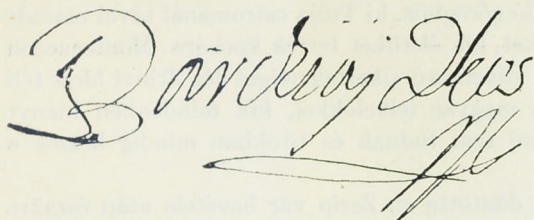
WESSELÉNYI FERENC.

száz év előtt. A kivivott eredmény nagyra növeli a porta önérzetét és az albán Köprülü Achmed nagyvezér folytatni óhajtja Szulejmán és Szinán basa hódító

248. ábra. Barcsay Ákos aláírása.

politikáját és nem riad vissza a háborútól. Követelései: a császári had teljes kivonása Erdélyből, Székelyhid várának átadása, Zrinyi Miklós új várának lerontása és évi adó.

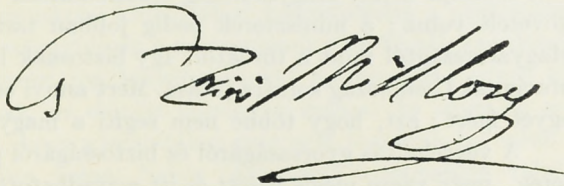
A bécsi udvar csak kénytelen-kelletlen ment bele a háboruba. A velencei követek je-

lentései szerint a miniszterek éppen nem lelkesedtek a háborúért és Magyarország felszabadításának eszméjéért. A magyar birodalomnak még megmaradt részét sáncnak nézték, mely a törököt visszatartja az örökös tartományoktól, de e részeket kiterjeszteni nem óhajtották, mert az erősítése lenne a magyarságnak. I. Leopold, ki 1657-ben követte atyját, nem gondolkozott másként; ismerte gyöngeségét, de a vallásos eszme sokkal erősebb benne mint elődjében, az pedig harcra készíti a hitetlenek ellen. Nem enged és 1663-ban újra kitör a nagy háború. Montecuccoli meglepszik a Bécsbe vezető út védelmével, de nem akadályozhatja meg a fontos Érsekújvárnak, továbbá Lévának és Nyitrának elvesztését. Hogy is merhette volna csekély hadát kockára tenni a nagyvezér nagy táborá ellenében? A magyar nemesi felkelés gyülekezésében inkább veszedelmet látott, mert hátha az a törökhöz pártol?

Ez a tétlenség és az abból következő kudarc vérig sértette Zrinyi Miklósnak, őse méltó ivadékának, hazaszeretetét. A pogány elleni harc, az ország felszabadítása volt az eszme, melyért él-hal. Élesen megtámadja a tudós császári fővezért, gyávaságot, mulasztást vet szemére. Montecuccoli védekezik. A hadi szerencsétlenség nagyra növesztette az egyenlenséget a keresztyén táborban.

Az a veszedelem, mely Érsekújvár elvesztéséből Bécsre és Németországra nézve következhetik, felriasztja az egész, békét élvező keresztyénséget. Nemcsak a németek, a lengyelek, a pápa küldenek segítséget, hanem Coligny vezér-lése alatt XIV. Lajos francia király is ötezernyi sereget indít Magyarországra. Zrinyi meg akarja mutatni, mire képes a magyar magában is. Zerín várból elin-

dulva 1664 januáriusban felégeti az eszéki hidat, a török legfontosabb közlekedési útját, elfoglalja Babócsát és ostromolja a birtokait közvetlenül fenyegető Kanizsát. Megmutatta, hogy egy ügyes, vitéz huszárvézér rendes katonaság nélkül is

249. ábra. Zrinyi Miklós aláírása.

mennyi bajt okozhat egy túlhatalmas ellenségnek. De Kanizsát elfoglalnia nem sikerült és Zerín várát sem tudta felmenteni a megtorlásra odasiető nagyvezér ostroma alól. Zerínvár romba dőlt, pedig Montecuccoli serege a közelében tábo-

rozott. Emiatt újra kitört a vita a híres lovag és a modern hadviselés egyik, igaz hogy nagyon is óvatos és módszeres, úttörője között. Zrinyi Thersiteshez hasonlítja ellenfelét, ahhoz a gyáva, piszkolódó göröghöz, ki Trója ostrománál távol maradt a harctól és még gúnyolta a hősokeket, kik életüket tették kockára. Montecuccoli pedig tervszerűtlenséget és ebből következő sikertelenséget lát Zrinyi híres téli hadjáratában. Mire is mehetne a magyar felkelőkkel, kik mindenben hiányt látnak, kik még a fegyverrel bánni sem tudnak és titokban mindig készek a futásra?

Az irodalmi harcot a háború döntötte el. Zerín vár bevétele után északra indul a nagyvezér. Szent-Gotthárdnál, a Rába átkelőjénél, útját állja Montecuccoli,

250. ábra. Montecuccoli Rajmond.

kihez már a franciák is csatlakoztak. A török merész támadása zavarba hozta eleinte a keresztényen tábornok, de a franciák heves rohama, melyre nem is kaptak parancsot, megállítja az ütközetet, a sorakozó vasas németek pedig teljesen szétverik a folyón már átkelt török sereget. (1664 aug. 1.) Mátyás ideje óta magyar földön ez volt az első döntő győzelem. De nem magyarok vívták ki és azért nem is ők szabták meg a béke feltételeit.

Ez a béke, melyet Vasváron kötöttek, már augusztus 10-én, Nagy-Váradot, Érsekújvárt, Nógrádot török kézen hagyja, elrendeli Székelyhid lerontását, tiltja Zerín várának újjáépítését. A császár Érsekújvárral szemben, a Vág vonalánál, új várat épített. Mindkét fél elismeri Apaffyt és kivonja hadait Erdélyből. Szaboles, Szatmár, a hajduság a királynak jutnak, ki ismét 200.000 tallér évi ajándékot küld a szultánnak, úgy mint azt Zsitvatoroknál is kikötöttek.

Ilyen béke akkora győzelem után méltán meglepett mindenkit. Pedig természetes következménye volt a régóta követett bécsi politikának, melynek szálai 1612-ig nyúlnak vissza: a törököt még áldozat árán is elvonni a magyartól, hogy ez utóbbival el lehessen végre bánni. Ez elbánásnak a most már elgyöngült Erdély sem állhatja útját. Magyarország felszabadítása újabb költséget és erőfeszítést követelt volna; a miniszterek pedig jobban tartottak a felszabaduló egységes Magyarországtól mint a töröktől. Így biztosnak látszott az eredmény: Magyarországnak Csehország sorsára jutása. Mert annyi engedmény fejében a török csak egyet ígért: azt, hogy többé nem segíti a magyart.

A végrehajtás gyorsaságáról és biztosságaról pedig kezeskedett az a császári sereg, mely végre mégis bejött és itt maradhatott az országban és amely, Zrinyi kifejezése szerint, eddig is több kárt tett a magyarban, mint a törökben.

XII. FEJEZET.

AZ ABSZOLUTIZMUS ÉS A KURUCVILÁG.

VASVÁRI BÉKE megkötése nyílt törvénytelenység volt. Sok cikkely parancsolta, hogy a törökkel folyó alkudozásoknál magyar biztosnak is jelen kell lennie. Talán nem tudták a szerződésnek a magyarokra vonatkozó titkos pontját, de az egész tartalom bizonyossá tette, hogy Magyarország olyan támadás előtt áll, minő Rudolf óta nem érte.

Ezt a minden eddigieknél nagyobb és súlyosabb veszedelmet kettős ok hozta a magyarra : a belső egyenetlenség és a hadi szervezetnek gyöngesége és elmaradt volta. Mert idegen hatalmakat okolni a nemzetet ért csapásokért igen kényelmes és népszerű lehet, de nem igaz. A nemzetnek, mint az egyénnek, magának kell léte és virágzása feltételei fölött örködni. Míg a létért való küzdelem folyik, idegenben, még barátban is, azt kell látni, ki gyöngeségünket a maga javára használhatja fel.

A belső egyenetlenség a vallásfelekezetek közötti harc kiélesedésének volt következménye. Akár a hitújítást, akár az ellenreformációt nézzük okának, bizonyos, hogy minden felekezet fanatikus része közelebb állott más nemzetbeli hitsorsósához mint más vallású honfitársaihoz. Mihelyt egyszer a hatalmi viszonyok gyökeres eltolódása nyilvánossá lőn, hiába volt a törvények, a szerződések parancsa, hiába a mérsékeltebbeknek hazafias szava.

I. Leopold, kit bátyja (IV. Ferdinánd) halála után választottak és koronáznak meg ifjabb királynak, koronázási hitlevelében megerősítette a protestánsok jogait is. De már az 1659-i országgyűlésen a protestánsok nem birták kieszközölni sérelmeik orvoslását. A földesúri jog kérlelhetetlenül érvényesült ; egyre több lett az elfoglalt templomoknak, az elűzött papoknak száma. Az egyetlen eredmény, melyet elértek, az volt, hogy a jezsuitákat még sem fogadták be, mint azt a főpapság és pártja óhajtotta volna. Nehéz többségből kisebbséggé válni és mégis meghajolni. A protestáns rendek úgy óhajtottak helyzetükön segíteni, hogy német példa szerint külön státussá akartak alakulni. Ott ugyanis, a vallásos üldözés meggátolása végett, egyenlő jogú lett a két felekezet, úgy hogy nem lehetett hozni törvényt vagy határozatot, ha az egyik ellenmondott. Az 1659-iki diétát követő években még lényegesen rosszabbodott helyzetük. Erdély megszünt

támasz lenni, hiszen maga is segítségre szorult. Rákóczi halála után pedig özvegye, Báthory Zsófia, visszatért ősei hitére és annyi időn át elfojtott meggyőződése vakbuzgóvá, üldözővé tette. A maga és fia, Ferenc, birtokán tűzzel-vassal irtotta a protestantizmust, éppen azon vidéken támadva meg azt, mely eddig legerősebb, legyőzhetetlen bástyája volt. Katholikusok lettek a Nádasdyak és Illésházyak is és a renegatusok dühével fordultak volt hitfeleik ellen. Azonkívül Montecuccolinak e vidéken át Erdélybe menő és onnét visszatérő hadai is egész

a kétségbeesésig zsarolták a népet, elsősorban természetesen az eretnekekkel éreztetve gyűlöletüket.

Szenvedélyesen, tele haraggal jelentek meg a protestáns követek az 1662-iki diétán, attól várva már nagyon felhalmozódott sérelmeik orvoslását. Annál inkább remélhették, mert a török háború kitörőfélben volt és a királynak engedményeket kell tennie, hogy adót és katonát szavazzanak meg. Nem is akartak tárgyalásba fogni, míg rajtuk segítve nincs. Azok a katolikus főurak, kik a nemzetet a török ellen szerették volna egyesíteni, élükön Zrinyi Miklóssal, hozzájuk állottak, de a többség ellenük

251. ábra. Báthory Zsófia.

döntött. A királyhoz fordultak; az is visszautasította őket. Így, teológusaik megkérdése után, Draskóczy György vezetése alatt mindnyájan elhagyták az országgyűlést. (1662 szept. 2.) Ez a lépésük formailag hibás, mert távollétük mit sem akadályozhatott meg. Az országgyűlés éppen úgy határozhat nélkülök, ellenük, mint ahogy 1608-ban és 1647-ben a túlzó katolikusok ellenmondását nem vette semmibe. Politikailag pedig azért hibás, mert semmi határozott tett nem követte. Ha előttük a haza a fő, harcolni kell érte és meg kell várni, míg elismerik jogukat; ha a vallás, csatlakozzanak a törökhöz. De így elégedetlenségükkel együtt gyöngeségüket is mutatták és kihívták maguk ellen az üldözést. Hanem ez az ítéletünk nem oldhatja fel a főpapságot és pártját sem. Ők nyíltan mutatták, hogy a gyöngeség nem talál náluk igazságot; ők azok, kik tényleg tönkretették az alkotmányt és megtanították az udvart arra,

APAFFY MIHÁLY.

hogyan kell az egész országgal elbánni. Zrinyi Miklós meg is mondta a protestánsoknak: »Nekem más a vallásom, de a ti szabadságtok az enyém is; engem is sújt a rajtatok elkövetett igazságtalanság.« A török háborúnak tétlen nézői maradtak a protestánsok. Minek megijedni a török hódoltságtól, mikor az legalább a vallást nem bántja?

Ez a megoszlás már magában véve is kiszolgáltatta a nemzetet ellenségeinek. »Magyart magyarul maratni«: lett Bécsben a jelszó. De valóban vészessé azáltal vált, hogy a két egymással halálos gyűlöletben küzdő ellenfél egyaránt

252. ábra. Hajduk.

elhanyagolta katonai szervezését és nevelését. Franciaországban a kisebbségre jutott hugenották váraikkal és seregükkel adtak erőt az őket biztosító nantesi rendeletnek. Nálunk erre még kísérlet sem történt.

Tudom, hogy nagy ellenmondást keltek, de kimondom, mert minden adat arra vall és mert a későbbi fejlődés nélkül nem érthető: e szabadságharcok kora a XVI. századhoz képest a leszerelés, a béke kora volt. Ezt lehetővé tette a török háborúk hosszú szünetelése. Bocskay harcát jobbra a hajduk vívták meg; a későbbiekben az erdélyi fejedelmek zsoldosainak jutott a főszerep. A köznemességet a megye ügyeinek intézése tartotta vissza; a főnemességet gazdasága, művelődése, fejlődő társadalmi műveltsége. Jellemző, hogy várait, amennyiben a honvédelmet szolgálták, már mind átadta a királynak.

Voltak kivételek. A vezekényi kis csetepatéban (1654) négy Esterházy esett el a török ellen. A Zrinyieknél sohasem szűnt meg a katonai tradíció. De a Thur-

zók, Illésházyak, Csákyak és az új arisztokrácia legtöbbje már csak kivételképp kötik fel a kardot komoly célra. Ha van nemesi felkelés, az rossz fegyverrel, gyakorlatlanul gyűl össze és mihelyt lehet, szét is oszlik. Az erdélyi sereg szörnyű kudarca lengyel földön világosan mutatja, hogy már ott is kihalóban a katonai szellem.

Midőn az erdélyi bonyodalmak miatt fenyegetni kezd a török háború, némi kísérletet tesznek állandó nemzeti sereg alkotására. Az 1659. országgyűlés elrendeli a nemesi felkelést és minden tíz porta után egy lovasnak, minden telek után egy gyalognak kiállítását követeli. Ez összesen körülbelül 800 lovas és 8—9000 gyalog. Fenntartásukra tíz forintot szavaznak meg minden szabad és öt forintot minden behódolt porta után. Felét a földesúr, felét a jobbágyság fizeti. Vállal tehát adót a nemes is, de minő kevés ez a szultán és a császár hatalmához képest! 1662-ben, mikor már komoly háborúra kell készülni és mikor csak a katolikus, tehát lojalis párt határoz, valamivel tovább megy. Elrendeli az összes nemesség személyes felkelését. Minden húsz telek után egy-egy lovaszt állít a földesúr és egy-egy gyalogot a jobbágyság. Ezeket az illetőknek jól fel kell szerelni és eltartani. A hódoltságban negyven telek állít ki egy lovaszt és egy gyalogot és ezek nem a megye, hanem földesuruk zászlaja alatt harcolnak. A papok is kötelesek katonát állítani, vagy személyesen elmenni. A város minden húsz polgári ház után állít egy gyalogot; a kiváltságos község minden tíz ház után. A hajduk és a rácok személyesen kötelesek mind elmenni. Horvát- és Tótországban legnagyobb a teher, ott minden két porta után állít a földesúr egy lovaszt, a jobbágyság egy gyalogot.

Ezenfelül megújítják az 1659-iki törvényt, mely 6600 lovaszt és 5200 gyalog magyart rendel a végvárak őrségére. Ez lett volna kétségtelenül az egész erő legértékesebb része, csak hogy sohasem volt meg teljes számban és felszerelésben és csak a legkritkább esetekben kapta meg fizetésének egy-egy részét.

Az általános közöny közepett felharsant a riasztó szó. A magyarnak magának kell helytállania magáért, ha tovább is ura akar maradni e földnek. Zrinyi Miklós a riasztó: az egyetlen, ki teljesen felismeri a helyzetet. Felismeri azt is, mit követel, és nemcsak szavával hat, hanem vitézi példájával is.

Zrinyi Pázmánynak volt növendéke. Erős vallásossága, katolikus érzülete sohasem tagadta meg magát, de nagy műveltsége, melyet utazásainak és olvasmányainak köszönt, felül emelte őt a felekezet korlátaín. Igazi ideálja Mátyás király, kinek egy művét szenteli. Mint költő kezdi, szerelmes verseken, aztán híres ősének vitézi halálát írja meg eposzban »Szigeti veszedelem« címen (1651). Igazi eposz ez, nagy nemzeti és emberi eszmék kifejezése. Isten bűneiért bünteti Magyarországot.

Szép keresztyén hitöt lábok alá nyomták,
Gyönyörködnek külön-különb vallásoknak.

Szulejmán a bosszú eszköze; Zrinyi Miklós az, ki önfeláldozásával megváltja nemzetét. A keresztesháborúk egész romantikája megjelenik e műben, mely a vallásos és nemzeti tartalom mellett kétségtelenül a családi dicsőséget is szolgálja.

Ezt a dicsőséget Zrinyi fenntartja és növeli. Mint katona a svédek és I. Rákóczi György ellen vívott háborúkban, mint államférfiú báni tisztjében, midőn a parasztok lázadását nem vérrel fojtja el, hanem lecsendesíti. Hirneve

akkora, hogy 1655-ben már komolyan szó van nádorrá választásáról. De nagyra-vágyása miatt nem bízik benne az udvar. Ekkor II. Rákóczi Györggyel lép jó viszonyba, kinek fejére, ha lehet, »koronát tenne«. Elégedetlensége, hazafias aggodalma politikai íróvá teszi, nemzete ébresztőjévé.

Félszázaddal előbb Magyarai István, a Nádasdyak prédikátora, ki a katolikus vallásban találta az ország pusztulásának okát, a helyesebb nevelésben, különösen a katonai tudományban, látta Magyarország helyreállításának eszközét. Zrinyi, ki vallásos tekintetben annyira eltért Magyaritól, az eszközre nézve egyetért vele. Családi hagyománya a török háború felé vonja, és midőn a török Erdélyt elnyomja és Váradot fenyegeti, elérkezettnek látja az időt nemzete egyesítésére, a török kiűzésére. A »Török áfium (ópium) ellen való orvosság« ezt az eszmét hirdeti. Magyarországnak a saját erejével kell felszabadulnia. Erre most nem képes. A magyar most nem ért a hadakozáshoz. A régi hadvezéreknek, a Báthory Istvánoknak, Borbélyoknak, Bethleneknek iskolája kiveszett. Külső segítségtől ne várjunk semmit, mert ha az győzné le a törököt, az országot magának tartaná meg. Eddig sem volt köszönet az idegen segítségben. »Fegyver, fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolúció.« Fegyvert követel, ellentétben Montecuccolival, ki szerint a hadviseléshez három dolog szükséges : pénz, pénz és pénz. A magyar sem parancsolni, sem engedelmeskedni nem tud. Büszke nemes-ségére, de mit sem tesz annak bizonyítására. »Ülnek haszontalanul fiaink, vagy otthon anyjuknál, atyjuknál, vagy egy magyar úr udvarába beállanak és szer-ződnek ; ott mit tanulnak ? Innya, mit többet ? Pompáskodni, egy lovat fut-tatni, egy szóval : esküdni, hazudni, semmi jót nem követni.« A többi sem megy idegen országba hadi mesterséget tanulni, hanem patvarista lesz, »nem az igazság szeretetétől penig, vagy papságra adja magát, Isten tudja micsoda indulatból«.

Mindamellett csak a magyar győzhetné le a törököt. Csak jobbá, tanultabbá kell lennie. Jó tiszteket külföldről hozatni nem szégyen. A hadviselés ugyanis a harmincéves háboruban egészen átalakult. Leginkább a skótokat ajánlja, kiknek akkor a császári seregben nagy szerep jutott. Nem áll tehát, mintha Zrinyi csak lovag lett volna, ki a haladást katonai téren nem ismerte.

Seregről csak az ország gondoskodhatik. Egyelőre elég a végeken 4000 gyalog, 8000 lovas, csakhogy azokat pontosan kell fizetni és ruházni. Ha taná-csát megfogadják, meg lesz mentve a haza, mert a szabadságnak a fegyelem a legbiztosabb őre. Ha pedig nem fogadják meg, nem tarthatják meg ezt az orszá-got, melyet őseik vitézsége nekik megszerzett. Akkor legjobb kivándorolni Brazi-liába, van ott még üres föld elég.

A magyarban megvolt mindig a fellobbanó lelkesedés, de csak ritkán a szívós kitartás. A katonaság érdekében hozott törvényt nem hajtották végre. Az egyesí-tésnek a felekezeti gyűlölet állotta útját, melyet eloszlatni Zrinyinek becsületes igyekevése és hazaszeretete sem volt képes. Volt vezér, de nemzetet nem talált. Az eredményt a török háború és a béke mutatta. Abban csak másodrangú szere-pet vitt a magyar, ebben mellőzték, róla végeztek nélküle.

Általános volt az elégedetlenség. Mindenki Zrinyiben látta a nemzet egyetlen lehető megmentőjét. Oly nagy volt híre, hogy XIV. Lajos és Velence komolyan foglalkoztak királyságának, vagy legalább helytartóságának, eszméjével. De ő

SZÉCHY MÁRIA.

Bécsben pedig levonják a helyzet konzekvenciáját. Az udvar politikája akkor igen következetes. A westfáliai békében Németországot átengedi svédek, franciák befolyásának, hogy Ausztriában és Csehországban véghezvihesse az egyesítés és katholizálás művét. Vasváron épp úgy odadobja Magyarország nagyobb részét a töröknek, hogy a maradékban úrrá lehessen. A magyar urakat Bécsben már nem veszik tekintetbe. A ministerek el vannak határozva arra, »hogy cseh nadrágba szorítják szárait és igát vetnek kevély nyakukra«.

Most kitűnt, hogy Pázmány iskolája és példája nem volt hatás nélkül. Az akkor már egészen katolikus kormánynak egyházi és világi fejei el vannak határozva arra, hogy méltóságukkal együtt megvédik az ország jogát is. Addig sok minden személyes és rangkérdés választotta el Wesselényi Ferenc nádot, Lippay György primást, Nádasdy Ferenc országbíró. Most mind egyetértenek. Megnyerik az ügynek Zrinyi Pétert is, a horvát bánt, Miklós öccsét, ki épp oly »jó magyar, mint horvát, egyformán szereti mind a két hazáját«. A bán befolyására hozzájuk csatlakozik sógora, Frangepán Ferenc és veje, leányának: Ilonának férje, Rákóczi Ferenc, az ország leggazdagabb földesura. Szellemi vezetőjük Vitnyédy István volt, híres lutheránus ügyvéd, Zrinyi Miklós régi megbízott embere.

254. ábra. Rákóczi Ferenc aláírása.

Már 1665-ben összeköttetésbe lépnek XIV. Lajos bécsi követével és Apaffy utján a török megnyerésén is fáradoznak. Egyelőre azonban Lippay és Wesselényi óvatossága visszatartotta őket minden forradalmi lépéstől. A nádor halála után a kalandos, vitéz Zrinyi lett a vezérük, ki türelmetlenségében mindenre kész, hogy már tette kerüljön a dolog. Igazi összetartás nem volt köztük. Wesselényi özvegye, Széchy Mária, megkezdte a feljelentést, hogy póreiben megnyerje a császár jóakarátát, aztán az urak megkezdték egymás rágalmazását, sőt saját maguknak feljelentését is, hogy mindenképp biztosítva legyenek. Ami ennél is rosszabb volt: mindent külső segítségtől vártak, maguk komolyan nem készültek. Pedig a francia király csak hitegette őket, a porta pedig még hallani sem akart róluk. A porta tolmácsa, Panajotti, ki zsoldot húzott Bécsből, mindent följelentett az udvarnak, csak épp a neveket nem tudta.

Nyíltan először Rákóczi lépett fel, ki Kassára összehívta a rendeket és a hozzá csatlakozó kálvinista nemésekkel legyőzte a kisebb királyi csapatokat. Az udvar 1670 március 20-án elhatározta a fellépést, miután Vitnyédy hagyatékából és a zágrábi püspök árulkodása által megtudott mindent. Már előbb elfogatta Tattenbach stájer főnemest, kit Zrinyi megnyert terveinek. Mihelyt a császári hadak megindultak, kitűnt, milyen gyöngye az egész összeesküvés. Zrinyi feltétel nélkül megadta magát és a császárhoz utazott, hogy kegyelmet nyerjen. Egy magyar főúr, gróf Kéry fogta el őt Bécsbe utaztában. Felső-Magyarországon kitört volna a felkelés, ha Báthory Zsófia Munkács várának ágyuit nem szegzi tulajdon fia ellen. Eper-

jes, Kassa megadta magát, Murány is megnyitotta kapuit. Ott tudták csak még, hogy Nádasdy, a legdühösebb katholizáló, szintén részese az összeesküvésnek, mit addig nem akart elhinni a császár. Gróf Thököly Istvánt árvai várában fogták ostrom alá. Az agg főúr az ostrom alatt elhunyt, de 12 éves fia, Imre, titkos utakon elmenekült Erdélybe. Állítólag csak a Thökölyektől három millió forintot koboztak el.

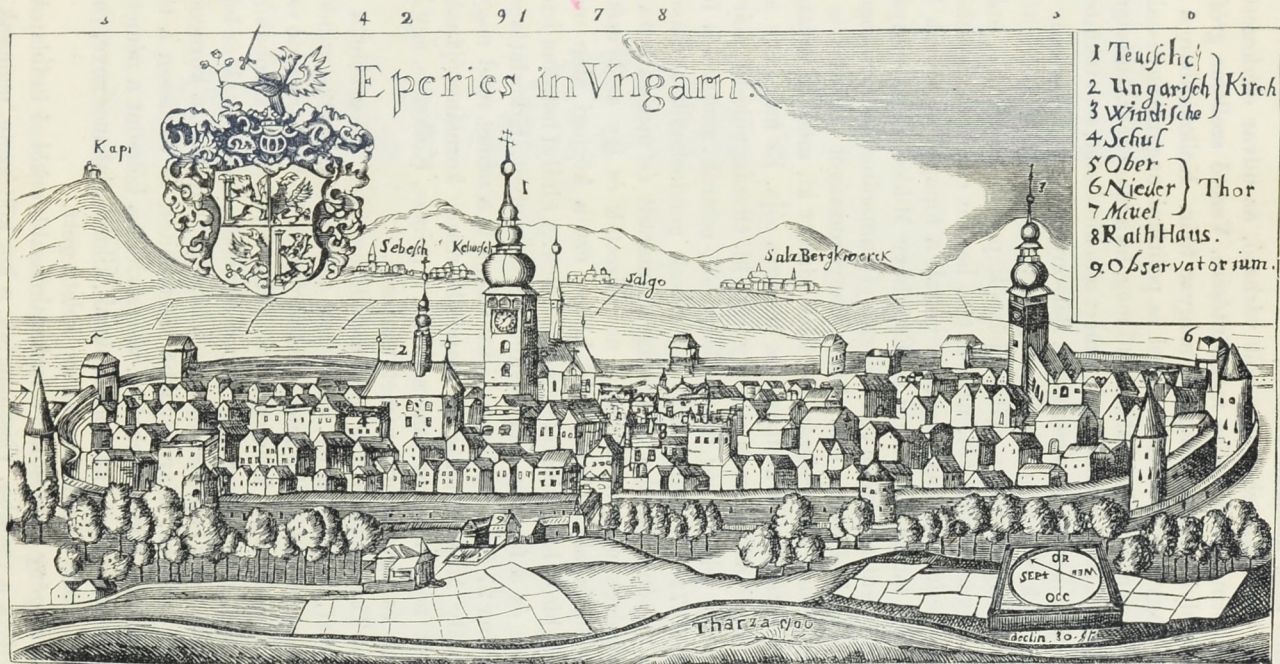
A foglyokat Nádasdyval együtt császári bíróság elé állították. Ez sérelme a törvénynek, de szinte magától érthető volt, mert hát minő magyar bíróság ítélt az országbíró, a bán és a legnagyobb urak fölött? Az eredmény előre is biztos volt. Leopold császár már 1670-ben elzarándokolt Mária-Czellbe, hálát adni a Boldogasszonynak és fogadalmat tett, hogy Magyarországot most igazán az ő országává teszi, Regnum Marianummá, kiirtva belőle az eretnekséget. Zrinyi férfias bátorsága, mellyel az ország jogára hivatkozott, épp oly kevésbé használt, mint a többinek gyáva kegykeresése. Több külföldi fejedelem is közbenjárt értük, Nádasdyért még a pápa is: hiába. A halálos ítéletet Nádasdyn Bécsben, Zrinyin és Frangepánon Bécsújhelyt hajtották végre (1671 ápr. 30.). »Soha semmi dolog a magyarokat úgy el nem idegeníté a római császártól, mint azoknak a nagy uraknak megöletése«, irta a lojális Cserei Mihály. Két társukat, Bónis Ferencet és Nagy Andrást, Pozsonyban fejezték le; Tattenbachot Grácban. Rákóczi Ferenc életét 400.000 forinton megválthatta a jezsuitáktól pártfogolt anyja.

Nagyurak összeesküvése volt ez, nagyuraké, kik személyes szenvedélyeiket, ármányaikat, nagyravágyásukat vitték a politikába és egy igazságos ügyet mertek nagy veszélynek kitenni, meggondolás és igaz elszántság nélkül. Mert világos, hogy bukásuknak maga után kell vonnia nemcsak vesztőket, nemcsak birtokuk elkobzását, hanem az ország szabadságának bukását is. Feudális korban, midőn az egész nemzeti erő kevesek kezében központosul, jogosnak és célszerűnek tűnhetik fel az ily vállalat részeseinek megöletése is, mert csak ők maguk képviselik az eszmét. Hol azonban a nép széles rétegei vesznek részt a küzdelemben, a politikai gyilkosság nemcsak kegyetlenség, hanem oktalanság is, mert mindig akadnak sokan a mártír dicsőségében osztozni vágyók.

Ezért egyetlen igazi politikai tette az volt az összeesküvésnek, hogy a protestánsokat is a maga részére vonta. De ez a szövetség az előbbi elnyomók és áldozataik közt nem lehetett őszinte és nem is vezetett eredményre. Hogy az összeesküvésből komoly mozgalom támadt, az nem a magyar uraknak, hanem a német tábornokoknak, katonáiknak és a jezsuitáknak köszönhető. Mint előbb Boeskaýt, úgy most a tiszavidéki magyarságot kergették háboruba »ágyuval, éles karddal«, véres elnyomással.

Felső-Magyarország katonai elfoglalása nem ütközött nagyobb akadályba. Az Eperjesen, majd Pozsonyban gróf Rottal elnöklete alatt ülésező vésetörvény-szék is nagyobb háborítás nélkül végezhetette az elfogatásokat és konfiskációkat. De a császári tisztek, ezzel meg nem elégedve, megkezdték mindenütt a protestáns templomok elvételeit, a papok elűzését, a nemesek üldözését. Zsarnokságukat még a királytól adott szabadalmak és menedéklevelek sem akadályozták. Így egyre nőtt a bujdosók száma, kik a Tiszán túl, török vagy erdélyi oltalom

255. ábra. Eperjes.

alatt, kerestek menedéket s kiket nemcsak a meggyőződés, hanem a nyomorúság is mindenre kész hőökké avatott.

Mint hogy ellenállás sehol sem volt várható, az udvar elérkezettnek látta az alkalmat alkotmányunk teljes megdöntésére. Vezető szelleme gróf Kollonics Leopold bécsujhelyi püspök, maga is magyar főúr. Kollonicsban a vakbuzgó katholicizmus nagy szervező tehetséggel és politikai nagyravágyással egyesült. A Regnum Marianum csak úgy valósítható meg, ha a magyar szabadságnak utolsó oszlopa is megdől. E cél elérésében nem ismert sem kiméletet, sem tekintetet. Tisztársai közül többen osztották véleményét. Bársony György prépost egy könyvben kifejtette, hogy a király nem köteles megtartani az eretnekekkel kötött szerződéseket. Szelepcsényi György nyitrai püspök pedig, ki Lippay után primás lett, »nem is magyar, hanem tót, nem is tót, hanem cseh«, kész eszköze volt a királynak s Kollonicsnak. Csak kevesen voltak a főpapok és főurak közül, kik még fenn merték tartani Pázmány és Esterházy Miklós hagyományát.

Kollonics egyúttal elnöke volt a pozsonyi kamarának és hozzáfogott ahhoz, hogy, mint Rákóczi Ferenc róla írta, Magyarországot először is koldussá tegye. 1671. március 21-én császári rendelet adatott ki, mely az országban állomásozó sereg eltartásának a költségét az országra rója. Ez már nem subsidium, hanem rendes hadi adó, nem is a király rója ki. Országgyűlésről már szó sincs. Felét a nemesség, felét a pór fizeti. Behozzák, osztrák mintára, a fogyasztási és italadót is (1672). A behajtásról ugyancsak gondoskodik a császári sereg, mely minden törvény ellenére az országban maradt és megszállotta az összes várakat. Az őrségek magyar katonáit nem fizették és így azok szétoszlottak, hogy éhen ne haljanak. Június 6-án követi ezt a közjogi alap megdöntése. A nádori, országbírói, báni hivatalok megszűnnek. A királyi hatalom isten kegyelméből korlátlan és a fegyver megerősítette ezt az elvet. E korlátlanság eszközül 1673 március 27-én Ampringen János Gáspárt, a német rend nagymesterét, kinevezi a király Magyarország és kapcsolt részei kormányzójának. A kormányzó mellett négy magyar tanácsos van, a primás, Kollonics, egy Majthényi és egy Forgách és ugyanannyi német tanácsos.

Ezalatt a Tiszavidéken már megkezdődött a harc. Megszűnt a különbség nemes és pór közt, szegénylegény, kuruc lett mindnyája. Eleinte minden szabály nélkül való, de annál öldöklőbb guerillaháború volt. Kobb, Strasoldo és Spankau tábornokok kegyetlensége közmondássá vált. Nyársolás, karóbahúzás napirinden: volt eset, hogy református papot elevenen megnyúztak és bőrét kicse-rezték. A császári sereg képtelen volt ezt a lázadást elfojtani, a kurucok egy-egy portyázás után erdőkbe, ingoványokba menekültek és rendszeren a török területre vonultak telelni. Mihelyt lehetett, visszaadták a kölcsönt a német katonáknak és a velük tartó magyar katolikusoknak, kiknek »labanc« neve, valószínűleg a Landsknecht, Lanc elferdítése, akkor keletkezett.

Ezeket a szegény bujdosókat a leghatalmasabb erkölcsi indulatok: család, haza, vallás vitték a csatába. Visszhangjuk, a kor költészete, nemcsak népköltészetünk legerősebb sarjadéka, hanem tán a világirodalomban is páratlan. Izzó gyűlölet és honszeretet, mély hit mellett nem hiányzik a pajzán jókedv, sőt az igazán magyaros önönmaga ellen való gúny sem. Az egyik kéri az istent, ne

hagyja, hogy a magyar németnek, papnak legyen jobbágya. A másik vitézséget követel :

Bort kupámba, bátor embert a gátra,
Tyukody pajtás, induljunk rája,
Verjük által a labancot a másvilágra.
Ugy ad Isten békességet édes hazánkra.

Mikor aztán nem sikerül a vállalat, megszületik a híres mondás a »nagy-pipájú, kevésdohányú magyar nemzetről«.

A katonai üldözés, minden kegyetlensége mellett, sem volt oly borzasztó mint a törvényes, mely a jog palástjába burkolva vitt véghez iszonytatót.

A pozsonyi rendkívüli törvényszéknek, melyet később áttettek Nagy-Szombatra, Szelepcsényi primás volt az elnöke. Már 1673-ban az elé idézték a lutheránus papokat, mert ez évben a felsővidéki tótság felkelése erősítette a kurucokat, később pedig az összes protestáns papokat oda vitték, mint a lázadás részeseit. Természetesen valamennyit halálra ítélték. A császár, tekintettel protestáns szövetségeseire, kegyelmet ígért a megtérőknek és azoknak, kik tisztjüket elhagyják és hűségesküt tesznek. Nagy dicsősége a protestáns egyháznak, hogy több mint négyszáz pap közül csak kilencvenen fogadták el a kegyelmet. A többit rabságba vitték, többet spanyol gályákra küldtek. Ezeket aztán Ruyter

256. ábra. Ampringen János Gáspár.

Mihály hollandus admirális szabadította fel Sziciliában (1676). De nemcsak a papság dacol büszkén és önérzetesen a hatalommal; fenn bírja magát tartani a kuruc is. A szegénylegények előbb Petrőczy, aztán a vitéz Szuhay Mátyás vezetése alatt küzdöttek. Már-már elnyomták őket; a hajduk is meghódoltak a császárnak, midőn Erdélyben nagy változás állott be. A hatalmas Bánffy Dénes, ki a németek zsoldját húzta és érdeküket védte, 1674-ben vérpadon végezte életét és Teleki Mihály, ki azóta legbizalmasabb tanácsosa volt Apaffynak, nem engedte hitsorsosai pusztulását. Most már nagy úr áll élükre, Wesselényi Pál. Az összes bujdosók most már egy sereggé tömörültek. A jobbágyot a német gyűlöletén kívül az is lelkesítette, hogy a szövetséglevél értelmében örökös nemességet nyer, megfelelő birtokkal, mint a hajduk. 1674 óta XIV. Lajos is segítette őket zsolddal és Lengyelországból küldött segédsapattal. Így a német tábornokok és a labanc urak semminő kegyetlensége nem

törhette meg az ellenállást. Megkísérelték az alkut is, de a királyi szóba vetett bizalom teljesen kihamvadt. Jellemző Szuhay Mátyás mondása: Isten úgy segéljen, a királyi hitlevelet zászlómra tűzöm, úgy vezetem hadamat a német ellen. A végső kétségbeesés harcát készek folytatni végig, mert a német:

Mindent ígér, de csak szorultában,
Semmit bé nem vált, ha szabadjában.

Az udvar szorultságát a francia háború okozta, mely már 1673 óta folyt. E háború alatt kiderült, hogy Leopold külügyminisztere, Lobkovitz herceg, zsoldjában áll a francia királynak. Magyarország ez ádáz ellenségének bukása megnyitotta az utat a magyar érzelmű urak tanácsának. Már 1678-ban összehívták őket Bécsbe, de hogy lehetett volna eredményt elérni, mikor Hoher császári minister, a perek főbírája, árulónak nevezett minden magyart? A francia háború befejezése azt a reményt keltette, hogy mégis csak el lehet bánni a magyarokkal.

*Wolf Frederick
Camer Cob.*

257. ábra. Cob Farkas aláírása.

Többre mint az elkobzott jószágok visszaadására és a hódolóknak adandó bűnbocsánatra még nem hajtott a császár. Ezalatt pedig a faj- és vallásos harc irgalmatlanul pusztított tovább. A felkelőket még nem nézték hadviselő félnek, Kobb nemcsak akasztatta és karóztatta őket, hanem díjat is tűzött ki minden rebellis

fejére. Valóban úgy üldözték akkor saját hazájában a magyart, mint a kártekonny vadat. E pusztulásnak az vetett véget, hogy éppen a válságos pontban, midőn külső segítségre már nem lehetett számítani, új vezér, az ifjú, huszonegy éves gr. Thököly Imre lépett a bujdosók élére. Neve, gazdagsága, még inkább vitézsége és hadvezéri tehetsége csakhamar egyesítették a bujdosók széthúzó tömegeit. Igazi háborút visel, birtokába ejti a bányavárosokat és hadai Morvában portyáznak. Most elismerik hadviselő félnek, alkudoznak és fegyverszünetet kötnek vele, melyben megígérik, hogy az ország sérelmeit országgyűlésen fogja orvosolni a király.

Nem kicsinyeljük a királypárti magyar uraknak, Gubasóczynak, Pálffynak, Batthyány Kristófnak érdemét, ha kimondjuk, hogy az alkotmány helyreállítása mégis csak a szegény bujdosóknak és Thökölynek volt érdeme. Thököly, kinek nagysága legyőzte Wesselényinek, Telekinek irigységét, most vezére az egész protestáns magyarságnak, és Bocskayhoz, Bethlenhez hasonló szerepet játszik, anélkül hogy erdélyi fejedelem lenne. Pénzein Magyarország részei fejedelmének nevezi magát. Országgyűléseket tart és ha alkudozik is, a végső célról, az idegen uralom megszüntetéséről nem mond le soha. Hírneve és személyisége meghódítja Zrinyi Ilonát, 1676 óta Rákóczi Ferenc özvegyét, ki a király engedelmeivel neki nyújtja kezét.

Thököly hatalma és a bécsi udvar szorult helyzete még egyszer reményt engedett a nemzet jogainak megerősítésére. De az 1681-ben Sopronban tartott országgyűlés csak formáit állította vissza az alkotmánynak, a lényegen pedig :

258. ábra. Petróczy István.

a protestánsok elnyomásán és az idegen katonaság uralmán, nem változtatott. A diétán Kollonics szelleme uralkodott, ki inkább akarta, hogy Magyarország néptelen legyen, mintsem hogy protestánt megdürjenek benne. Még a katolikus urak is észrevették, hogy a katolicizmus örve alatt Magyarország elpusztítá-

sára törekszik, de sokkal jobban uralkodott rajtuk a felekezeti elfogultság, sem-hogy szembe szállottak volna vele.

A formális helyreállítás abban állott, hogy gr. Esterházy Pált megválasztották nádornak. Azt a férfit, ki az országgyűlés előtt törvényesnek mondotta Rudolf királynak hirhelt, a protestánsok üldözésére szánt cikkelyét! Ester-

259. ábra. Kollonics Lipót bíbornok.

házy vissza is utasította Thököly követtségét, mely a fejedelemnek és híveinek megjelenését az országgyűlésen a vallásos sérelmek orvoslásától tette függővé. Így a fegyverszünet leteltével Thököly újra megindította a háborút. Az országgyűlésen résztvevő protestánsok folyamodását, mely előadta, milyen szörnyű igazságtalanságnak voltak áldozatai az utolsó országgyűlés óta, ridegen visszautasították. Kollonics még az országgyűlés ideje alatt is nyíltan kiírtásukra izgatót a szószékről. Minden jogtalanság könnyen talál nálunk jogi formát, csak akarják. Így a nádor és pártja azt hirdették, hogy a vallás ügye nem is országos ügy, hanem magánügy. A földesurak dolga eldönteni, milyen vallást, milyen papot tűrnek meg jószágaikon. A felekezet fölött győz az állam; a német rendi felfogás a magyar fölött. Különös, hogy végtére maga

a király enyhítette ezt a felfogást. Természetesen nem jogérzetből, hanem politikai okból. Még együtt volt az országgyűlés, mikor XIV. Lajos, teljes béke idején, meglepéssel kézre kerítette Strassburg városát. Valószínű volt tehát a francia háború megújulása. Letelőben volt a Vasváron 20 évre kötött béke is. Most már látta Leopold, hogy a protestáns magyar erő; nem akarta ezt az erőt teljesen magától elidegeníteni. Annyit engedett, amennyit a pillanat követelt és amennyit a »Regnum Marianum« eszméjének lényeges sérelme nélkül engedhetett.

A XXV. t.-cikk elvben elismeri a bécsi és linzi békét és az 1608-iki törvényeket. De ezt az elvi elismerést az akkori viszonyok közt teljesen lerontja a hozzátett klauzula: »a földesurak jogainak fenntartásával«. Ezek után keveset ért az elűzött papoknak adott biztosítás, hogy vallása szabad gyakorlatában ezentúl senkit sem háborgatnak és vallásukkal ellenkező szertartásra a protestánsokat nem kényszerítik. Visszaadják nekik elvett és még katolikus szertartással fel nem szentelt templomaikat is. De a XXVI. cikk aztán a mágánásoknak és nemeseknek megengedi, hogy váraikban és házaikban imaházakat építsenek, meghagyja a templomokat a legtöbb vármegyében és a legtöbb véghelyen és a szabad kir. városoknak is meghagy egy-egy protestáns templomot. Hanem az összes határszéli megyékben, Vastól Szepesig, azonkívül Zólyom, Turóc, Bars megyékben, összesen tizenegyben, csak két, legfőlebb három, névszerint megjelölt (articularis) helyen engedi meg a protestánsoknak a nyilvános vallásgyakorlatot. Ez volt a legnagyobb jogfosztás. Csak Vas és Nyitra megyékben is több volt akkor a protestáns imaházak száma száznál.

De még ez is csak ígéret maradt. Leopold nyomban az országgyűlés után elhatározta, hogy egyetlenegy templomot sem enged visszaadni. Épp oly kevéssé hajtatta végre a magyar katonaság újrászervezéséről, az idegenek kivezetéséről, vagy legalább fegyelmezéséről, az elkobzott jószágok visszaadásáról szóló törvényeket. Minden törvény ellenére Kollonics megmaradt a kamara elnökének.

Mindez fenntartja, erősíti Thököly pártját. Elfoglalja Kassát, Tokajt, Lőcsét, Eperjest és az év végén Fülek erős várát is, melyet Koháry István vitézül védett. Mi ennél fontosabb volt, szövetségre lépett a szultánnal, ki őt királynak nevezi és segítségéről biztosítja. Így a kuruckirály ereje és ügyessége véget vetett a vasvári béke bilincsének: a törököt elválasztotta a némettől és a magyarnak nyeri meg. Úgy látszott, mintha a magyarnak ezentúl csak »egy pogánnyal« lenne baja.

XIII. FEJEZET.

MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSA.

TÖRÖK BEAVATKOZÁS katonai készülődésre kényszerítette a bécsi udvart is. A császár további engedményekre is kész lett volna, hogy a háborút elkerülje, de a török nagyvezér, Kara Musztafa, bízva a magyarság támogatásában, elutasította Caprara császári követet. A porta Bécs elfoglalására nagy előkészületeket tett. Kara Musztafa 200.000 emberrel szállott táborba és magához rendelte a hűbéres fejedelmeket is. XI. Innocent (Odescalchi) pápa már rég arra törekedett, hogy szövetséget hozzon létre a török ellen, most már a császár sem vonhatta ki magát belőle. Hadi segítséget ígért a legtöbb német fejedelem és Sobieszky János lengyel király, ki 1675—1677-ben a török elleni harcokban oly nagy dicsőséget szerzett, hogy méltán hasonlították Hunyadihoz. De más katolikus országokból, még Franciaországból is, jöttek önkéntesek, hogy a háboruban részt vegyenek és Bécs veszélyét megosszák. Nagy eredménye volt a pápai politikának, hogy XIV. Lajos legalább egy ideig semleges maradt.

A nádor már télen fegyverre szólítja a magyar nemzetet az örökös ellenség ellen. »Most van Isten által mód szegény hazánk pogány igája alól felszabadításában.« Szavai visszhangra találtak, a királpárti nemesség teljes erővel készült a háborúra. De maga a nádor sem bízott eredményében és tőle telhetőleg megtett mindent, hogy a magyarság ne egyesüljön. Ő birta reá a császárt Thököly igen mérsékelt követeléseinek elvetésére. Ez eljárásában nemcsak vallásos buzgósága vezette, hanem személyes érdeke is. A kuruckirály nővére volt a felesége és nem akarta sógorával annak örökölt birtokait megosztani, melyeket vissza kell kapnia, ha a király őt hűségébe fogadja.

Igy Thököly számára, ki addig a császárral is alkudozott, nem maradt más hátra mint hogy egészen a török karjaiba vesse magát. Az eszéki hidnál várta a nagyvezért, ki őt mint királyt fogadta, előcsapatot küldött a törökkel és annak hatalmát arra akarta felhasználni, hogy magának szerezze meg az egész országot. Oly nagy volt a rettegés Bécsben, hogy még csak kísérletet sem tettek Magyarország védelmére. Elég, ha a hatvanezernyi császári sereg Bécs városát tudja megoltalmazni. Így a hű magyar urak is haza mentek birtokuk biztosítására.

Igy történt, hogy a felszabadító nagy háború kezdetén a magyarság egy nagy része a törökkel értett egyet, a másik pedig tétlenül nézte a történendőket.

A fővezér, Károly lotharingiai herceg, a császár sógora, bejött ugyan az országba, de komoly kísérletet sem tett az ellenség visszatartására. Hadainak dülása még jobban növelte az elkeseredést. Thököly ezalatt elfoglalta Pozsonyt és a Duna balpartján igyekezett Bécs felé. Az egész országból csak nyole vár

260. ábra. Sobieszky János.

maradt a király birtokában. Ahová Thököly eljut, még Pozsony városában is, azonnal a magyar válik hivatalos nyelvvé.

De a háborút nem Magyarország döntötte el, hanem Bécs. Kara Musztafa néhány szerencsés ütközet után a császári város előtt ütötte fel táborát és reménye volt arra, hogy neki sikerül az, mit még II. Szulejmántól is megtagadott a sors. Leopold császár Linzbe menekült. A császári sereg a Duna balpartjára vonult vissza, de erős őrséget hagyott a városban, gr. Stahrenberg Rüdiger alatt, kinek egyik alvezére a magyar gróf Serényi volt. Összesen, a fegyverfogható polgárságot is beszámítva, 22.000-nyi volt a védők száma. A külvárosokat leégették, az éhség elkerülésére a felesleges népességet nagyrészt kiszorították. Az ápolás és vigasztalás munkáját Kollonics vezette; a pénzt Szelepcsényi primás hagyta

tékából vették. Julius 20. óta fáradhatatlanul folyt a vívás és a török, ki nagy mestere volt az aknák készítésének, minden áron le akarta rombolni a város egyik bástyáját, hogy rohammal győzhessen. Az őrség kitett magáért. Sem a gyakori tüzek, sem a folytonos harc, de még a pusztító betegségek sem lankasztották bátorságát. De száma egyre fogy és mióta a török aknák szept. elején lerontják a bástya ama részét, hol most Liebenberg polgármester szobra áll, éjjel-nappal talpon kell lennie az egyre erősödő rohamok visszaverésére. Már beállott a végső veszély, de megadásra nem gondolt senki, bízva a felmentésben.

Ez nem is késett. Lotharingiai Károly táborába szokás szerint csak lassan gyűltek a birodalmi hadak : bajorok, szászok és frankok. Egész serege alig volt

261. ábra. Lotharingiai Károly.

60.000-nyi ; ezt nem tartotta elégnek a török tábor megtámadására, hanem Thököly visszaverésére fordította. Csak Sobieszky megjelentése 27.000-nyi lengyel sereggel tette őt képessé a felmentés megkísérlésére. Átkelven a Dunán, a Kahlenbergről lezúdulva, megtámadta a török táborát és rövid, dühös csata után teljes diadalt aratott. A nagyvezér megfutott, ott hagyva összes kincseit és ropant hadi készleteit. A főérdem a lengyel királyt illette, ki maga is leírja a csatát egy levelében nejéhez. »Rendkívül örültem, amint megváltójuknak neveztek és megakarták csókolni térdeimet és ruháimat. Amint aztán bevonultam a városba és a főtemplomba mentem, az ablakokból és a háztetőkről mindenki azt kiáltotta :

éljen a király és ezt nem hagyták abba, bár kértem Stahrenberget és tisztjeit, hallgattassák el a népet. Ebéd előtt még megnéztem az erődítéseket, melyek alig állhattak volna ellen még négy napig, mert az ellenség nagyon előretolta aknáit és légbe röpítette a legmagasabb bástyákat. Holnap két mérföldnyire elmegyünk, aztán Magyarországra indulunk, a hitetlenek üldözésére, felhasználva rettegésüket.« (1683 szept. 12.)

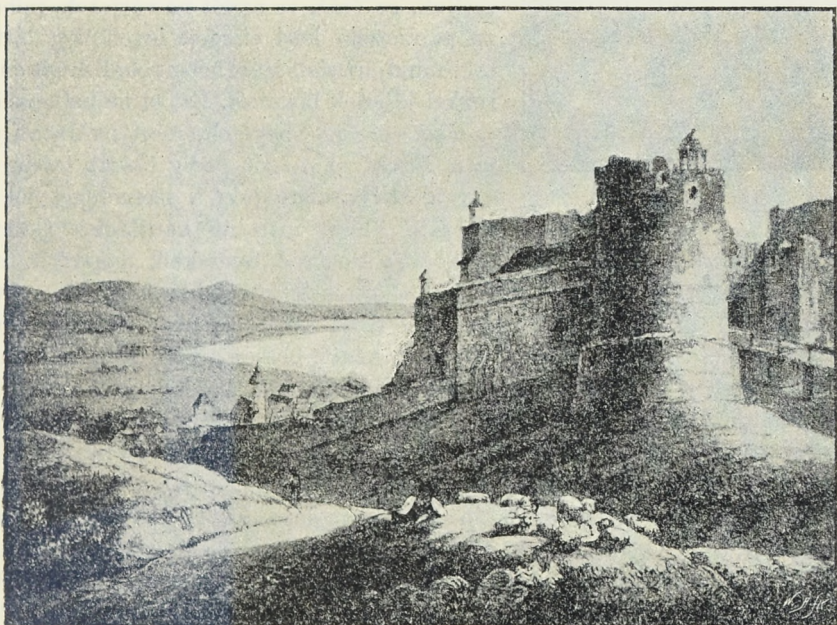
A hős királynak csak azt vetették szemére, hogy nagyon is szerette a kincset. Nagy gondot adott az udvar szertartásmestereinek, miképp fogadja a császár Sobieszkyt, ki csak választott király. Károly herceg azt a választ adta : tárt karokkal, de azért a viszony a két uralkodó közt nagyon hűvös maradt.

A keresztyén hadak betörték Magyarországra. Párkánynál vakmerően támadott Sobieszky, hogy az övé legyen az egész zsákmány és dicsőség, de erős ellenállásra talált, úgy hogy csak a lotharingiai herceg gyors megérkezése

mentette meg őt hadával együtt. Még Esztergom várát is visszafoglalták, aztán Sobieszky elvált a császári seregtől, hazafelé tartott. Thököly, kit most a császár főerejével fenyegetett, hozzá fordult közbenjárásért, mi még jobban elidegenítette a császárt a királytól.

Sobieszky távozása sem gátolta a háború erélyes folytatását. Most már Bécsben is bíztak a szerencsés befejezésben, a végleges győzelemben. A török békeajánlatokat csakúgy visszautasították, mint Thököly feltételeit, ki most már katolikus vallásra is kész lett volna áttérni, hogy fejedelem maradjon. Csak az északkeleti vidék maradt kénytelen-kelletlen hűségében, a többi sietett meghódolni a királynak és elfogadta az 1684 elején hirdetett amnesztiát.

262. ábra. Az esztergomi vár maradványai.

Ez a bűnbocsánat, az udvar határozott törekvése a nemzet megnyerésére, legjobban bizonyította, hogy Leopold ebben az időben valóban fel akarja szabadítani Magyarországot. A Velencével kötött szövetség még nagyobb reményt nyújtott a török hatalom teljes letörésére. Most már jelentékeny magyar sereg, körülbelül 20.000 ember, harcolt, vállalva a császáriakkal, a török ellen.

Az 1684-iki hadjáratnak főcélja Buda elfoglalása volt. Károly herceg Hamzsabégnél (Érd) legyőzte az új hadvezért, — Kara Musztafa elé, mikor Belgrádba jutott, selyemzsinórt küldött a szultán — de az ostromot nagy veszteséggel volt kénytelen abbahagyni. Gazdaságilag a háború egész terhét Magyarország viselte. A császári katonaság, mely zsoldot csak ritkán kapott, nem elégedve meg az országra kivetett 180.000 porcióval, mely az inség ez éveiben 5 millió forintot tett ki, kénye szerint dorbézolt, kegyet-

lenkedett, úgy hogy sok helyütt az egész lakosság elbujdosott és kutyák, macskák husával táplálkozott, hogy éhen ne vesszen. Legrosszabb dolga a

263. Ábra. Zrinyi Ilona.

török hódoltság ama részeinek volt, melyekhez eljutott a kuruc is, a labanc is. Debrecen városa az egész idő alatt folytonos rettegésben élt, és nem győzte szállítani a szekereket, pénzt és az élelmet töröknek, tatárnak, Thököly népének, hogy csak egészen ki ne fosszák és el ne pusztítsák. Az egri basa 1684 február 27-én így írt a városra: »Ti megírt városi bírák és polgárok, fejetek, éltetek vesztese alatt parancsoljuk, se órát, se napot ne várjatok, mihelyt az parancsoló kézi címeres levelünket láttvátok, mindjárt sietséggel hét-nyolc Esküdt emberekkel jöjjetek hozzánk. Ezt el ne hallgassátok és siketségre ne vegyétek, mert nyársban száratok meg, ez dolgot pedig ötszáz tallér birság alatt parancsoljuk, a szemeteket jól felnyissátok, hogy meg ne bánjátok.« Gabonát

kellett szállítani Érsekújvár élelmezésére; szekereik, embereik nagyrészt oda-veszttek. Amellett a szatmári császári tábornokok követelik, hogy bizonyítsák »keresztyénségüket«, Teleki Mihály, az erdélyi tanácsos, négy rárót (sólymot), négy vég gyolcsot, négy vasrostát, lencsét, kását, borsót kíván. A tatár khán fia hintót követel, a váradi basának ácsokat, kovácsokat, kerékgyártókat kell küldeni, a szolnoki hídhöz lábfákat, a kurucoknak egyszerre ezer kenyeret. Amellett Thököly »rossz emberezi« a bírót, szemére veti a városnak, hogy labanccá lett. Küld is ajándékot a királynak, a lotharingiai hercegnek, a nádornak, a győri kapitánynak. »A hercegnek egy szép sujtásos moldvai ló, 12 kenyér, 1 szalonna, 2 hordó bor, fehér és meggyes, 2 tábla szappan, 2 erdélyi sajt praesentáltatott.«

Hogy Buda ostromát biztosabb sikerrel lehessen megújítani, az 1685. évre Érsekújvár várának bevétele volt kitűzve főfeladatul. Augusztus 19-én bevették a várat és így uralkodtak a Duna egész folyásán Budáig. A török felrobbantotta Visegrád várát, hogy az ne jusson az ellenség kezébe. Így vált rommá történetünknek egyik legnevezetesebb s művészeti szempontból is értékes színhelye. Thökölyvel szemben szintén győznek a császáriak: elfoglalják Eperjest, Kassát, Tokajt. Thökölyt, kinek kétszínű politikája nem volt előtte titok, elfogatta a váradi basa. Állítólag a feketekávénál fogatta el a basa a fejedelmet és a közhit szerint ebből származott a »hátra van a fekete leves« közmondás. De a török ügynek ebből is kára származott. Thököly híveinek nagy része meghódolt a királynak és csak Zrinyi Ilona hősiessége, ki Munkácsot megvédte, tartotta még össze a régi nagy kuruc párt romjait. Az alföldön is előrehalad a hódítás Szolnokig és Aradig. Thököly szabadonbocsátása már nem lendíthetett a felkelésen.

Már megindultak az alkudozások Erdély meghódoltatását illetőleg és ez a nagy érdek, valamint a felszabadítás teljes véghezvitele, parancsolóan köve-

telte Buda megszállását, mert ez a fontos vár és őrsége még mindig nagy csapást mérhet a nagyon is előrehatoló hadosztályokra. Lotharingiai Károlynak személyes dicsvágya is megkövetelte a régi csorba kiköszörülését és így 1686-ra az összes erőt Buda ellen fordították. A császári seregen és 20.000 magyaron kívül eljött 8000 burkus (brandenburgi) is, ott volt továbbá a bajor választó, aki pedig nem szívesen szolgált a nála kisebb rangú lotharingiai herceg alatt; jöttek végre önkéntesek minden nemzetből, mert ez a vállalat igazi keresztes-háborúnak volt tekinthető. Noha XIV. Lajost politikai állása inkább a szultánhoz vonta, még Párisban sem beszéltek másról mint Buda ostromáról. Minthogy az összes szárazföldi s vízi utak már szabadok, könnyebb az élelmezés is és a nehéz tüzéséget a vár alá lehet szállítani.

Körülbelül 75.000-nyire tehető a vár ostromára összegyűlt keresztyén sereg. Vele szemben tizenhétézernyi őrség áll, próbált és vitéz vezér, Abdi basa alatt, ki svajci születésű renegátus. Hadi készletről és élelemlről bőven gondoskodtak. Már július elején felállították az ostromágyukat, bár a török kitöréseivel és különösen aknamunkájával nagy kárt okozott. Egy rohammal, bár nagy veszteséggel, elfoglalták az előbástyát, »citadellát« (július 27) és csak a várfal maradt még az ostromlók és az őrség között. Ez a legnagyobb vitézséggel védekezett, de a hadviselés művészetében már elmaradt a keresztyének mögött.

»Rosz volna, írja az egyik vezér, Badeni Lajos herceg, ha ezeknél az emberek-nél olyan jól működne a fő, mint a test.« A basa a felmentő sereg megérkezésében bízott. A nagyvezér el is jött nagy sereggel, de Károly herceg ügyesen választotta meg hadi állását és a magyar lovasság megnehezítette a töröknek a közeledést. Mindössze csak néhány száz janicsár jutott be a várba. Az egyre ismételt rohamok, az erős tüzelés, melyet Gonzales spanyol tűzmester intézett és melynek sikeréhez sokban járultak egy Gábor nevű magyar ferencrendi barátnak tüzes golyói, nemcsak fogyasztották az őrséget, hanem a megmaradtaknak is csökkentették bátorságát és fokozták félelmét. Bár a keresztyén seregnek is nagy nélkülözésekkel kellett küzdenie, bár a folytonos esőzés minden munkát megzavart és betegség is dühöngött soraiban, ott mégis szívó-

264. ábra. Abdi basa.

sabb volt a kitartás. Mihelyt a felmentés nem sikerült, a várnak előbb-utóbb buknia kellett. A döntő ostrom szeptember 2-ára volt kitűzve. A rohamoszlopban magyar talpasok, császári, bajor és brandenburgi gyalogosok, összesen 8000-en,

vetekedtek egymással a dicsőség pálmájáért. A törökök kétségbeesett védelme már nem használt. Elesett Abdi basa is, kinek vitézsége még az ellenségnek is kivívta tiszteletét. Holtakkal volt tele minden utca, véren át gázoltak a diadalmasan bevonuló vezérek. Magyarország régi fővárosa, mely majdnem másfélszázadon át az iszlámnak egyik legfontosabb vára volt, ismét a kereszt uralma alá jutott.

Most megnyílt az alföld és a Dunántúl sík része: az a vidék, mely Budával együtt hódolt be 1541-ben. Veterani tábornok Szegeden át eljutott

265. ábra. Munkács vára.

Csanádig, egy más sereg pedig Pécsre. Az észéki hidat is felgyújtották. Mindennél fontosabb, hogy most már Erdély is megnyílt a császári seregek előtt. De az erdélyiek három ízben is oly drágán fizették meg a német segítséget, hogy most a kelleténél is óvatosabbak voltak. Az erdélyi urak joggal féltették szabadságukat és vallásukat a német uralomtól és Apaffy, ki már fiát is elismertette a portával, jól tudta, hogy a győzelmes császár nem tűr meg önálló erdélyi fejedelmet. Ezért mindenkifölött időt akartak nyerni. Erdély, mely még mindig adózott a szultánnak, kész volt fizetni a császárnak is, csak ne követelje alávetését és elszakadását a töröktől, mert míg Temesvár, Várad és Belgrád ennek kezén vannak, mindig újra elpusztíthatja az országot. Az alkudozást az egyre nagyobb követelésekkel fellépő császári tábornokokkal Teleki Mihály vezeti, de ügyessége nem sokat ért, mert igazi hatalom nem állott mögötte. Buda ostromára visszahívták az Erdélyben táborozó sereget. Buda elfoglalása után már nem lehetett komolyan ellenállásra gondolni. Egy

ideig azt remélték még, hogy Lotharingiai Károly uralma alatt nyugalmat élvezhet az ország, de utóbb arról is le kellett mondani. A balásfalvi egyezség értelmében Erdély befogadja a császári hadakat, gondoskodik téli szállásukról és ellátásukról és évi 700.000 forintot fizet, oly összeget, minőre még a zsaroló török sem mert gondolni. (1687 október 27.) Ennek fejében a császár biztosítja az ország törvényes szabadságát és a felekezetek jogát. Apaffy még megmaradt fejedelemmek; látnia kellett, mint ért diestelen véget az a kis magyar állam, mely egy századon át erőssége volt a magyarnak. Teleki érdekeit 50.000 forintnyi adománnyal és grófsággal jutalmazta az udvar. »Soha könnyebben sem pogány, sem keresztényen egy országhoz nem jutha, mint akkor a német Erdélyhez, egy korbácslás nélkül fejet hajtának.«

Nemsokára megdőlt a kurucok utolsó bástyája is.

Egy Munkács várába szorult a szabadság.

Zrínyi Ilona hőiesen védte a várat, maga irányította az ágyukat, bátorsága lelket öntött a fáradt katonákba. De felmentésre már nem volt remény és Absolon Dániel, Thököly volt nevelője, megadásra birta az örséget. (1688. január 14.) Carafa tábornok az egyszer megtartotta az egyezséget, a kincseket összeíratta, de a hős asszonyt és két gyermekét, Rákóczi Juliannát és Ferencet, bántatlanul vitette Bécsbe, hol felügyelet alatt tartották őket. Carafa, kinek kegyetlensége Bástia emlékét idézte vissza, onnét Erdélybe ment és Fogarason fogadta az ország hódolatát. Apaffy Mihály meghalt, de a németek elismerték hasonló nevű kiskorú fiát is, kinek gyámjául a két nagy protestáns uralkodót, Orániai Vilmost, ki ez évben lett angol király és Fridrik Vilmost, a brandenburgi nagy választót, rendelte gondos atyja.

Békét szeretett volna a török is, de a császár már egész Magyarországot követelte. Így a porta kénytelen-kelletlen folytatta a háborút, abban a reményben, hogy a francia támadás előbb-utóbb nagyobb engedékenységre bírja Leopoldot. 1687-ben Lotharingiai Károly végre döntő diadalt aratott, közel Mohácshoz, a nagyharsányi hegy tövében (augusztus 12). A vasas-német túlsúlya a török fölött itt tünt fel legfényesebben. A kisebb várak egymásután adták meg magukat, az egész országban még csak Szigetvár, Kanizsa, Fejérvár, Eger, Gyula, Lippa és Várad uralták a törököt. Magyarország felszabadítása a Dráváig és Marosig nagyjában be volt fejezve.

266. ábra. Badeni Lajos.

De a háború folyt tovább. 1688-ban elfoglalták Fejérvárt, Lippát és az erdélyi határszélen levő kisebb bántói várakat, majd a bajor választó vezetése alatt kemény ostrom után meghódították Belgrádot is (szeptember 6). A császári hatalom előtt megnyílt a Balkán. Mátyás király ideje óta először lehetett komolyan gondolni a török kiűzésére, a várnai csata óta elnyomott keresztény népek felszabadítására. Meg is mozdultak az összes népek. Az oláh vajda a magyar király hűbéresének vallotta magát és évi adót ígért, és midőn Badeni Lajos Boszniába nyomult, ott is hozzá állott a rája. Az új szultán, III. Szulejmán, újra békét kért, de a bécsi udvar nemcsak az egész régi magyar birodalmat követelte, hanem négy millió arany hadi kárpótlást és két millió évi adót is. Ez lehetetlenség volt, hisz a porta már csak a vallásos alapítványok (vakuf) felhasználásával volt képes sereget kiállítani. Még lealázóbb volt az a feltétel, hogy Thökölyt adják ki és a császár szövetségeseinek igényeit is teljesítsék. Bár a hollandus követ közbenjárt, a béke még sem jöhetett létre.

Még 1688-ban megkezdte ugyan a háborút XIV. Lajos és a császári sereg egy részét a Rajnához kellett küldeni, de oly nagy volt a török sereg fegyelmetlensége és zavara, hogy azért a császári fegyverek előhaladásában lényeges lassítás nem történt. Szigetvár 1689 elején megnyitotta kapuit és Badeni Lajos, ki valahára fővezér lett, Szerbiában, Hunyadi János útjain, nyomult előre. Két nagy csatában, Batudzsínánál és Nisszánál, legyőzte a törököt. Itt Csáky László és Bottyán János (Vak) vezetése alatt már a magyarság is nagyon kitett magáért.

A császári sereg ott állott a szerbség kellő közepén és diadalainak szakadatlan sora kilátást nyújtott arra, hogy az egész Balkánfélszigetet is felszabadíthatja. E cél eléréséhez igen fontos volt az alávetett népek megnyerése. Brankovics György, ki magát a régi despotáktól származtatta és kinek neve vonzó erejű volt, már 1683 óta szolgálta a bécsi kormányt, mely még bárónak is kinevezte. De úgy látszik, hogy amint népe körülvette, feltámadt benne a nagyravágyás. Badeni Lajos 1689-ben elfogatta és a szerencsétlennek 1711-ig, haláláig, börtönben kellett sinylődnie, noha nemcsak a rác nép, hanem a muszka cár is közbenjárt érte. Az udvar nem engedett semmi irányítást, mely esetleg önállóságra vezethetne. Piccolomini Enea Silvio tábornok, II. Pius pápa családjából, úgy lép fel Ó-Szerbiában (Rascia), mint a regékben megjósolt szabadító. Keleti pompa környezte, még a majmok és tevék sem hiányoztak. Nemcsak ügyes hadvezetése, hanem személyes varázsa is részére nyerte az oly rég elnyomott nemzetet. Csernovics Arzén ipeki patriárka melléje állott és sok ezer szerb fogott fegyvert a török ellen. A legmesszebbmenő tervek és remények fogamzóttak meg. Gróf Batthyány Ádám dunántúli főkapitány egy kiáltványában megmondta, hogy addig harcolnak, míg a Fekete és Fehér tenger vet az országnak határt. Néhány év előtt végső veszélyben a monarchia, Bécs is remeg, most pedig Nagy Lajos birodalmát készülnek megújítani a Habsburgok. Nagy veszteség volt Piccolomininek 1689 novemberben Prizrendben történt halála. Helyettese, Holstein gróf, durvaságával és ügyetlenségével elidegenítette magától és a császártól a vitéz albánokat, kiknek hűsége már szintén megingott.

267: ábra. Belgrád.

A moszlim albánok szolgáltatták mindig az európai Törökország katonai erejének javát; most is, e nagy válságban, e hadra termett népnek egy fia fordította meg egy időre a hadi szerencsét. A Köprüli családnak, mely egy félszázad alatt három nagyvezért adott a birodalomnak, tán legkiválóbb tagja, Musztafa jutott akkor e méltóságra. Vele új szellem költözött be a már roskadozó Fényes Kapuba. Egyszerre volt pénz, a katonák fegyelmetlensége és nélkülözése megszűnt, a vesztegetés, rablás és zsarolás helyett a közérdek uralkodott ismét. Még a keresztyénekkal is jobban bántak, hogy elvonják őket az idegenektől.

Musztafa azonnal Nissza ellen indult és elfoglalta, aztán sorba bevette Bodont meg Szendrőt és Belgrádot. (1690.) A török birodalom ismét a Dunáig ért és új kísérletet tehetett Erdély és Magyarország visszafoglalására. A nagyvezér a bujdosó Thökölyt és kurucait is felhasználta. A kuruckirályt egy török sereg élére állította és járatlan utakon, noha a németek őrizték a szorosokat, beküldte Erdélybe. Heiszler tábornok ezredeivel és az erdélyi urakkal ellene sietett, de Zernyestnél nagy vereség érte. A tábornok fogságba jutott, Teleki Mihály elesett. Az ország Thökölyt elismerte fejedelmének. Thököly, kinek egész energiáját visszaadta a váratlan szerencse, gyorsan Várad alá sietett és ezt a várat felmenti a német ostrom alól. Ez a hirtelen támadás kényszerítette Badeni Lajost arra, hogy diadalai színhelyét elhagyva, Erdélyt szerezze vissza, mi még abban az évben sikerült is és ez tette lehetővé a nagyvezérnek gyors sikereit.

Új erőfeszítésre volt szükség. Az 1691. évi hadjáratra nagy készületet tett mindegyik fél. Badeni Lajos seregét 50.000-re egészítették ki, a nagyvezér 100.000-nyi haddal indult el Stambulból. Átjött a Száván és arra törekedett, hogy az ellenséget beszorítva a Duna, Tisza és Száva összetorkolása alkotta háromszögbe, teljesen megsemmisíthesse. A túlnyomó ellenséggel szemben csak a merészség segíthette diadalra a császári vezért. Elterve Montecuccoli óvatos metódusától, ketté osztotta a seregét. A jobbszárnyat Szalánkeménél a török megtámadására küldte, a balszárny, a magyar lovasság, csak akkor avatkozhatik be, mikor az előre küldött húsz zászlóalj már javában elfoglalja az ellenséget. Ugyanezt a tervet akarták követni a magyarok Augsburgnál, de itt sikerült. A jobbszárny, vasasok és gyalogok, egyedül állotta a küzdelmet, minden percben kitéve a megsemmisülésnek, míg a balszárny meg nem érkezett. A török két tűz közé szorult és keserves, irtóztató tusa után, melyben mindkét fél elfogyasztotta lőszereit, kénytelen volt sáncaiból kivonulni. Rettenetes öldöklés támadt, melyben elesett a nagyvezér is és vele az oszmánok utolsó reménye. (1691 augusztus 19.) Magyar részről itt esett el Zrínyi Miklós fia, Zrínyi Ádám alezredes, kinek nagy része volt a diadal kivívásában. Még csak egy Zrínyi élt: Boldizsár, Péter fia. Őt sógora, Thököly, 1683-ban az udvarhoz küldte alkudozás végett. Bécsben elfogták az utolsó Zrínyit s holtáig börtönben tartották. Különös játéka a sorsnak, hogy ez a nagy nemzetség, mely megtestesíti a török elleni küzdelmet minden idealizmusát, éppen akkor enyészik el, midőn az a cél, melyért annyit áldozott, valahára elérhető.

GR. THÖKÖLY IMRE.

Most a török egyre fokozódó gyöngülése lehetővé tette volna a hódító politika folytatását, ha a francia háború nem vesz szerencsétlen fordulatot a császárra és szövetségeseire, az angolokra, hollandusokra és Spanyolországra nézve. Badeni Lajosnak a Rajnához kellett menni. Utódai közül csak Veterani tábornok tűnt ki ügyességével és megnyerő bánásmódjával, mit a német vezérektől éppen nem szoktak meg, de hadainak csekély száma neki sem engedte meg a nagy vállalatokat. Elég volt a várak elfoglalása. Eger török őrsege nagyrészt a városban maradt és elmagyarosodott. Nagy-Várad 1692-ben kapitulált, utoljára maradt Gyula (1694). Különben is annyira kiélt és néptelen volt az ország, hogy nagyobb számú hadakat már nem is táplálhatott. A katonaság örökös zsarolása földönfutóvá tette a lakosság nagy részét és akik megmaradtak, talán még a török jármot is visszasírták. Mikor már megszokták a német zsoldosok erőszakosságát és fosztogatását, az Orániai Vilmos ideküldötte ir ezredek a garázdálkodás mind újabb módjaival ismertették meg őket.

E hangulat nem volt titok. Thökölynek még mindig sok volt a híve és összeköttetése. Biztatására a szultán maga vezetett sereget Erdély ellen. Veterani kis seregével útját állotta, de hőies védelem után legyőzetett és elesett. Hanem a török is annyit szenvedett, hogy nem folytathatta vállalatát. Döntő fordulatot csak a franciával megkezdett békealku idézhetett elő. A császári sereg ismét megerősödött. Élére »Erős« Ágost szász választót állította a császár, kinek Savoyai Eugén herceg volt a helyettese. Eugén herceg (szül. 1663-ban) Párisban született és XIV. Lajos udvaránál nevelkedett. Hadi dicsőségre vágyott és kardját felajánlotta a nagy királynak. De az megvető megjegyzést tett a »kis abbé« kicsi, gyöngye termetére. Akkor tört ki a török háború és Eugén 1683 óta híven szolgált a császárt és máris nagy hírnévre tett szert, midőn a választó távozása kezébe adta a vezérbotot is.

1697 nyarán ismét bejött IV. Mohamed szultán. Szeged felé akart indulni, de Thököly rábeszélésére, ki ott volt táborában, ismét Erdély felé fordult, a magával hozott hídon, melyet a télen francia mérnökök készítettek Belgrádban, a lovasság egy részével és a nehéz tüzérséggel már átkelt a Tiszán. Eugén csak ekkor tudta meg pontosan, merre vonul az ellenség s elhatározta, hogy üldözőbe veszi és csakhamar el is éri. A török meglehetősen rendetlenségben vonult át a hídon, de a keresztyén had közeledésének erős és jól védett sáncok állották útját. Eugén azonnal rohamot parancsol és lövetni kezdi a hidat. Jelentése így szól: »Alig birom megérteni, hogyan birt a gyalogság ily könnyen megmászni és elfoglalni olyan nagy és erős sáncot. E támadásnál olyant tett a lovasság, mit életemben nem láttam: a gyalogsággal együtt előre nyomult a sánc árkaig és épp úgy tüzelt az ellenségre mint a gyalogság. Amint tehát utat nyitott a balszárnny, az egész tömeg utána nyomult és lehetetlen volt visszatartani a katonákat. A sáncok közt irtózatos mészárlás fejlődött és a balszárnny, mely a part mentén volt felállítva, elvágta az ellenség elől a hídhoz vezető utat. A sáncok közt, a szekervárnál és a hídon csak úgy kaszabolták az ellenséget, nem kegyelmezve a sok váltságot ígérő basáknak és tiszteknek sem. Ezért csak kevés foglyot ejtettünk, azokat kivéve, kiket a holtak közül és a hajóhíd alól szedtek elő.«

»Ez a páratlan diadal napnyugtával végződött, úgy látszott, mintha a nap nem akarna leáldozni, míg fénysugárzó tekintetével nem látta császári felséged fegyvereinek teljes győzelmét.« A holtak számát 22.000-re tették; köztük volt a nagyvezér is. A szultán a csata hírére azonnal visszafordult. A menekülők közt volt Thököly is.

Politikai szerepe ezzel be volt fejezve. Az a kor, melyben a magyar hatóságos segítséget várhatott a töröktől, mindenkorra letűnt. A jövő azoké, kik, mint Pálffy János, vitézségükkel és hadi tudományukkal hozzájárultak a győzelemhez. Ebben állott a zentai csatának (1697. szept. 11.) igazi nagy jelentősége. Amint a háromszáz évvel előbb vívott nikápolyi csata a törökvilág kezdetét jelölte, úgy jelöli ez Magyarország nagy megpróbáltatásának végét. Oly határozott volt a győzelem, oly pótolhatatlan a veszteség, hogy azóta az oszmán kísérletet sem tehetett a magyar földnek újabb leigázására.

Békét kellett kérnie és azt most aránylag kedvező feltételek alatt kaphatta meg. A császárt szövetségesei unszolták a békére. Az angolokat és hollandusokat kettős érdek vezette ebben a politikában. Először az, hogy a török birodalom ne gyöngüljön el túlságosan és ők ne veszítsék el azt a nagyon jövedelmező piacot, melyet ez a még mindig roppant nagy terület iparuknak és kereskedésüknek nyújt. Másodszor az, hogy a császár osztatlanul fordíthassa erejét Franciaország ellen. A spanyol örökösödés kérdése máris az eddigieknél nagyobb és fontosabb összeütközéssel fenyeget. A legnagyobb örökségről volt szó, mely valaha különböző államok és dinasztiák nagyravágyásának kínálkozott és a Habsburgok és Bourbonok voltak a legközelebbi rokonok. Ebben tehát a császár érdeke egy a tengeri hatalmakéval. Nem is folytatja már nyomatékosan a háborút, hanem elfogadja lord Paget angol követ közvetítését. Fegyverszünetet kötnek és a megbizottak a határszélen, Karlócán, gyűlnek össze 1698. végén. A császári és török követeken kívül ott voltak a lengyel, muszka és velencei követek is és, mint közbenjárók, az angol és hollandus követek. Csak magyar követ nem volt jelen annál a szerződésnél, mely az ország területét helyreállította és véget vetett a barbár uralom százados átkának. Annyira el volt arra pusztítva minden, hogy eleinte fasátorban tanácskoztak.

A béke fontosabb feltételei a következők: Erdély régi határai közt a császáré, Temesvár és vidéke a Marosig és Tiszáig a töröké marad. E terület többi várát lerontják. A határfolyón mindegyik félnek szabad a hajózás. Bács a császáré, Titeltől a Dunáig és a Boszut folyónak a Szávába torkoltáig húzott vonal lesz a határ. Ami e vonaltól délkeletre esik (Belgrád felé), a szultáné, ami nyugatra, a császáré. Azontúl az Unnáig a Száva a határ; az Unnán túl megmarad a mostani határ.

A portyázás tilos. Egyik fél se fogadja be a pribékeket és rabló hajdukat. Azok a magyarok és erdélyiek, kik a porta oltalma alá léptek, tovább is török területen maradnak. Hogy azonban nyugtalanságot ne támaszthassanak, a határtól távol kell tartózkodniok. A nő követhesse férjét. Ha valaki egyszer már alattvalója volt a szultánnak, nem térhet többé vissza. Ha ezt mégis megkísérelné, ki kell őt szolgáztatni a török határparancsnokoknak. A foglyokat az uralkodók kölcsönösen visszaadják, de azokért, kik magánosoknál vagy a

SAVOYAI EUGEN.

tatároknál vannak, méltányos váltságdíjat fizetnek. Addig is jól kell bánni a foglyokkal. A szultán megerősíti a katolikus egyházaknak eddig adott szabadságukat. A császári követ elő fogja adni a portánál a jeruzsálemi szent helyek látogatására vonatkozó kívánságait. A kereskedés szabad és a porta a császári alattvalókat ugyanazon kedvezésekben részesíti mint többi barátaieit. A szultán és a császár barátságuk fenntartására követeket küldenek egymáshoz illő ajándékokkal.

268. ábra. A karlóczai békekötés okiratának tugarja.

XIV. FEJEZET.

KÖZÁLLAPOTOK A XVII. SZÁZADBAN.

XVI. SZÁZAD a maga végtelenségével, a maga szinte határtalan lehetőségeivel, a maga erős, minden ideget megrázó szellemi küzdelmeivel, minden izmot és minden vért követelő élet-halálharcával, eddig kétségtelenül leggazdagabb, legérdekesebb kora volt történetünknek. Az eszmék és események egyaránt emberfölötti magasságra emelik az egyént is. Indulatos, szenvedélyes, korlátot nem ismerő az akkori faj. Ki mindent kockára tesz, mindent merhet. Amint a vallásban a katolikus hittől eljutott a pozitív vallás legegyszerűbb, minden hagyománnyal szakító formájáig, úgy egyaránt felcsillannak az állami életben a parasztkirályság, a török és német uralom és a nemzeti állam alakulásának lehetőségei.

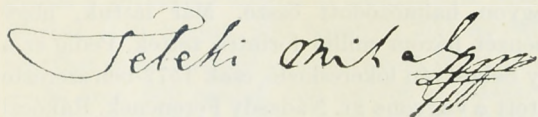
Mindez a szellemi tevékenységnek és a politikai cselekvésnek oly kincsét termelte, minőnek addig történetünkben nem volt mása. Ez a szellemileg addig renyhe, közéletében a megszokott formákhoz ragaszkodó ország újítókkal, apostolokkal, vértanúkkal, tudósokkal és költőkkel telik meg hirtelen. Az addigi lanyhaságot a sokféle érdeknek határozott követése váltja fel. A renaissance és a reformáció az addiginál sokkal szorosabbá tette az összefüggést a nyugati kulturvilággal. Magyarország, hol már nemcsak létért és hatalomért, hanem eszmékért is folyt elszánt harc, egyik legjobban ismert és legélesebben megfigyelt országa lett Európának.

Ezt a szellemi farsangot a bécsi béke után böjt váltja fel. Az utolsó nagy nemzeti mozgalom óta nyilvánvaló volt, hogy a magyar tovább is él, de az is szembetűnő lett, hogy régi nagysága és függetlensége visszaszerzéséhez nincs elég ereje. Megmaradt a német király; megmaradt a török hódoltság. Csak a közjogi és állami határokat állapították meg pontosan. Nemsokára kitűnt az is, hogy vallásos tekintetben épp oly kevésbé várható gyökeres változás. A katolikus egyház megerősödik, de a protestáns is megáll, és hogy megállhasson, épp oly türelmetlenné és dogmáihoz kötötté válik mint ellenfele.

Minő szertelen jellemeket termelt az a XVI. század! Balassa Menyhért mellett, kinek minden szava hazugság, minden tette istentagadás, ki egyforma könnyen változtatja, haszonért, hitét és pártállását, ott van Dávid Ferenc,

egyaránt képviselője a hitnek és a szabad kutatásnak, ki egyforma meggyőződéssel vall minden hitet, melyet a Szentírás alapján elfogadott és kinek buzgóságát nem tántorítja meg sem üldözés, sem börtön. Török Bálint, ki alig hogy

269. ábra. Teleki Mihály aláírása.

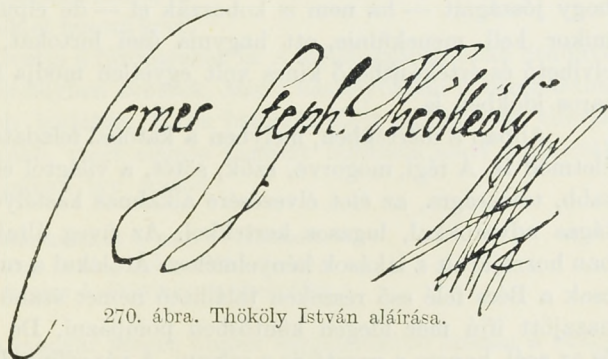
kiszabadul a vezeklésből, még barátságában a piacra siet, ott megragad egy leányt s úgyszólván nyilvánosan becstelenti meg, épp úgy példányképe a minden szabályt és tör-

vényt megvető úrnak, mint Báthory Erzsébet, Csejthe úrnője, ki sok szegény leányt áldoz fel hiúságának, vérükkel festve vénülő arcát, a rettenetéstől nem irtózó, indulatánál magasabbat nem ismerő hiszterikus nőnek.

A lelki anarchia e szimptomái lassan kivesznek. A képzelet elveszti uralmát. Szűkebbé válik a világ, megalkuvás, megegyezés szabályoz mindent. A szabály, a forma tiszteletében nevelkedik az új nemzedék. Kevés benne a lángész, annál több a legközelebbit megragadni tudó, a közcélt is a maga hasznával megegyeztető tehetség. I. Rákóczi György, Esterházy Miklós, Teleki Mihály ennek a kornak legtipikusabb képviselői.

Kétségtelen, hogy a Habsburgoknak, ha nem is törvényes, de valóssággal örökös uralma volt a viszonyok megállapodásának legfőbb tényezője. Talán csak egy Zrinyi Miklós álmában jelent meg az a lehetőség, hogy ismét magyar vér viselje a koronát. Erdélyben is előbb a Rákóczi család örökösödése, aztán a török elnyomása szegte szárnyát a legmagasabbra emelkedő nagyra-vágyásnak. Felesleges kiemelni azt is, mennyire hozzájárult a dinasztia folytonossága a közrend megszilárdulásához, a közbiztonság fenntartásához. Csak az egy Thökölynek nyitott rést egyrészt a bécsi udvar nemzetölő politikája, másrészt Apaffy gyengesége. Az urak vagy a király szolgálatában voltak kénytelenek érvényesülni, vagy dacosan félrevonultak. Váraik védelmi jelentősége egyre csökken és ezzel együtt fogy a mágnások politikai súlya is a királlyal szemben. Erről a Zrinyi-Nádasdy összeesküvés sorsa szolgáltatott megdöbbentő tanúságot.

A köznemességgel szemben annál hatalmasabban lépnek fel a most már örökös, az udvar kegyében sütkérező és mindinkább a katolikus válásra térő grófi és bárói családok. Felsőségüket

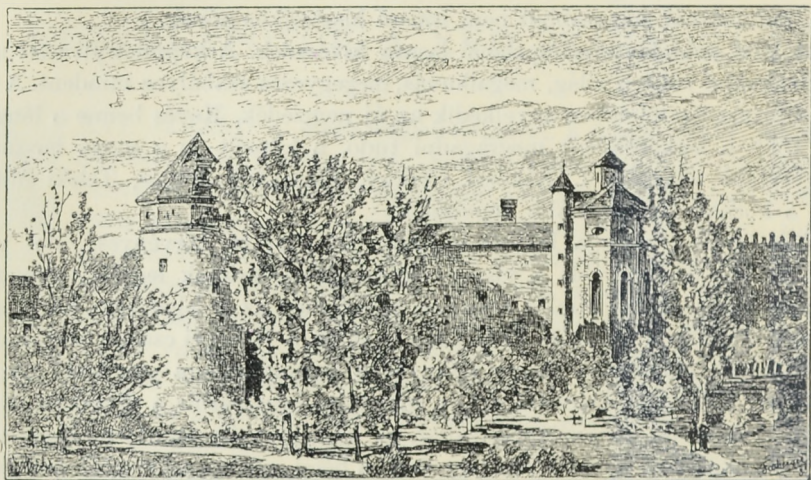
270. ábra. Thököly István aláírása.

már nem bandériumaik és váraik mutatták, hanem fényes életmódjuk és költekezésük. Bár birtokaik terjedelme megcsappant, azok jövedelme tán inkább növekedőben volt. Az ország szélein, hová nem jött a török, sűrűn összetömörült a lakosság és, éppen mivel kevés volt a terület, intenzívebbé vált a föld-

mívelés. Számos gazdasági utasítás mutatja, hogy kellő gondot fordítottak a jövedelem növelésére és a kellő kezelésre. Természetes, hogy az olyan elsőrangú gazdasági értékekre, mint a hegyaljai szőlők, különös gondot fordítottak. Némely főúr kezén roppant vagyon halmozódott össze. Már láttuk, hogy gr. Thököly Istvánnak csak készpénzét három millió forintra tették. Pedig ez a család csak új nemes : őse, Thököly Sebestyén lókereskedő, csak 1572-ben szerezte meg Késmárkot. Nem kisebb lehetett a vagyona gr. Nádasdy Ferencnek. Rákóczi Györgyről pedig azt mondták, hogy országa kincseit mind Sáros-Patakra viteti.

Az a sok drágakő, gyöngy, arany és ezüst, mely egyes családok kamaráiban felhalmozódott, nem csupán a fényűzést szolgálta. A papírpénzt és annak

271. ábra. A Thökölyiek késmárki vára.

sokféle nemét még nem ismerték. Minden család ki volt téve a veszedelemnek, hogy jószágait — ha nem is kobozzák el — de elpusztítják. Senki sem tudta, mikor kell menekülnie, ott hagynia ősei birtokát. Ily esetekben a könnyen elvihető és értékesíthető kincs volt egyetlen módja a jólét biztosításának zivatáros időkben is.

Abban a mértékben, melyben a katonai feladatok csökkennek, változik az életmód is. A régi, mogorva, szűk, sötét, a világtól elzárt várak helyébe világosabb, társaságra, az élet élvezésére alkalmas kastélyok lépnek, nagy termekkel, tágas udvarokkal, lugasos kertekkel. Az üveg általánosabb használata nagyban hozzájárult a lakások kényelméhez. Átalakul a ruha is. Még mindig magyar ; csak a Bécs felé eső részeken található német szabó és csak néhány külföldről hazajött ifjú mer idegen köntösben pompázni. De főanyaga már nem a vas és az acél, hanem a posztó és a selyem. A páncéling divatos még, de — tafotából való. Még divatos a kacagány is, de még Thurzó György nádor is posztóból készített csatlósainak a »párduebört«.

Ez a békésebb állapot megengedi, hogy sűrűbben lássák egymást, hogy szinte ki ne fogyjon a mulatság és vigasság. A lakodalmak szinte vég nélkül

tartanak és egyuttal alkalmat szolgáltatnak az országos ügyek barátságos megbeszélésére. Ételnek-italnak ilyenkor kifogyhatatlan a bősége. Thurzó Borbála és gr. Erdődy Kristóf lakodalmára (1612.) a Thurzó-uradalmak jobbágyaira a következő állatok és élelmiszerek beszolgáltatását rótták ki: 59 szarvas-marhát, 140 borjut, 350 bárányt, 200 sertést és malacot, 16 egész szalonnát, szarvast és vaddisznót, »amennyit az Isten ad«, 30 bölényt — volt még Árvában, — 30 őzet, 200 nyulat, 600 foglyot és császármadarat, 400 ludat, 400 kappant, 1000 tyúkot, 6000 tojást, 100 galócát, 2500 pisztrángot, 400 menyhalat, 1000 fehérhalat, 15 rakás pontyot, 60 nagyobb és 120 kisebb csukát, azonfelül 400 köből zabot, 75 szekér szénát. Hoztak még halat Tokajból; a zöldséget, vaját, túrót, sőt a majorság szolgáltatta. Elkelt még 234 köből liszt, 650 akó bor, 20 akó ecet, 295 akó sör. Bécsből több mint ezer forint árú fűszert hoztak. A magyar konyha akkor nagyon fűszeres volt — erős és hosszú ivásokra csábító. Az iszákosság nagyon elterjedt és nemcsak a nemesség és, ahol tehetette, a köznép is, hódolt e szokásnak, hanem a legnagyobb urak sem maradtak tőle menten. Mikor a szász választó követet küld II. Rákóczi Györgyhöz, utasításában nem felejtí el megjegyezni, hogy lehetőleg asztal előtt tárgyaljon a fejedelemmel. A sok erős ételtíalt legfőlebb a nagy szenvedéllyel gyakorolt vadászat ellensúlyozta. De ez nem akadályozhatta meg, hogy ezek a vérmes emberek aránylag fiatalon el ne nehezedjenek, a köszvénynek, vízkórságnak rabjai ne váljanak. Csak kevesen értek el hosszú kort.

272. ábra. Thököly Éva.

E korban kezdődik divatja a fürdőzésnek is. A leglátogatottabbak Stubnya, Trenčsén-Teplíc, Vihnye, Erdélyben Borszék. Már a kastélyokban is berendeznek fürdőházakat vagy legalább kádakat. Török befolyás alatt mindjobban elterjed a dohányzás is, annál inkább, mert eleinte kemény büntetés alatt tiltották. A kuruc vitéz nyomorúságában így énekel:

Kivetem hasamat a szép verőfénynek,
Csak úgy dohányozok amidőn éhezek,
Más szegény legénnyel én is eltengődek.

Máris megszületik a magyar keserű humor legjellemzőbb szólása a »nagy-pipájú, kevésdohányú« magyar nemzetről.

Máris érzi a magyar, hogy a »két pogány között« nehezen állhat meg. Az a világrengető szenvedély, mely a XVI. században teljessé, szinte szerte-lenné tette jóban, rosszban, a kényszer előtt meghajlássá, megalkuvássá vál-

tozik. Megfér törökkel is, némettel is, míg egyáltalában lehet, hisz mindkettőt meg kell túrnie hazájában. Az egyre jobban terjedő tanultság, pallérozódás mintha csökkentette volna az elszántságot, a semmi bajtól vissza nem riadó erőt. Ez a finomodás azonban nem akadályozta meg a durvaságot, nemcsak tettekben, hanem szavakban is. A vitéz gr. Balassa Imre, ki mindhalálig megmaradt rablólovagnak, úgy ízenget Wesselényi Ferencnek, a nádornak, mint ahogy manapság legfőlebb részeg béres tenné. A német számító és a török természetes kegyetlenségének nyomot kellett hagynia nemzetünk lelkében is. A törökkel való háborus érintkezés virágzó üzletágnak adott létet. A veszprémi püspök, gr. Batthyány Ádám és Festetics Pál társaságot alkottak török rabok szerzésére, hogy aztán a váltságdíjon megosztozzanak, és megvan a nyereségszámlát feltüntető jegyzék.

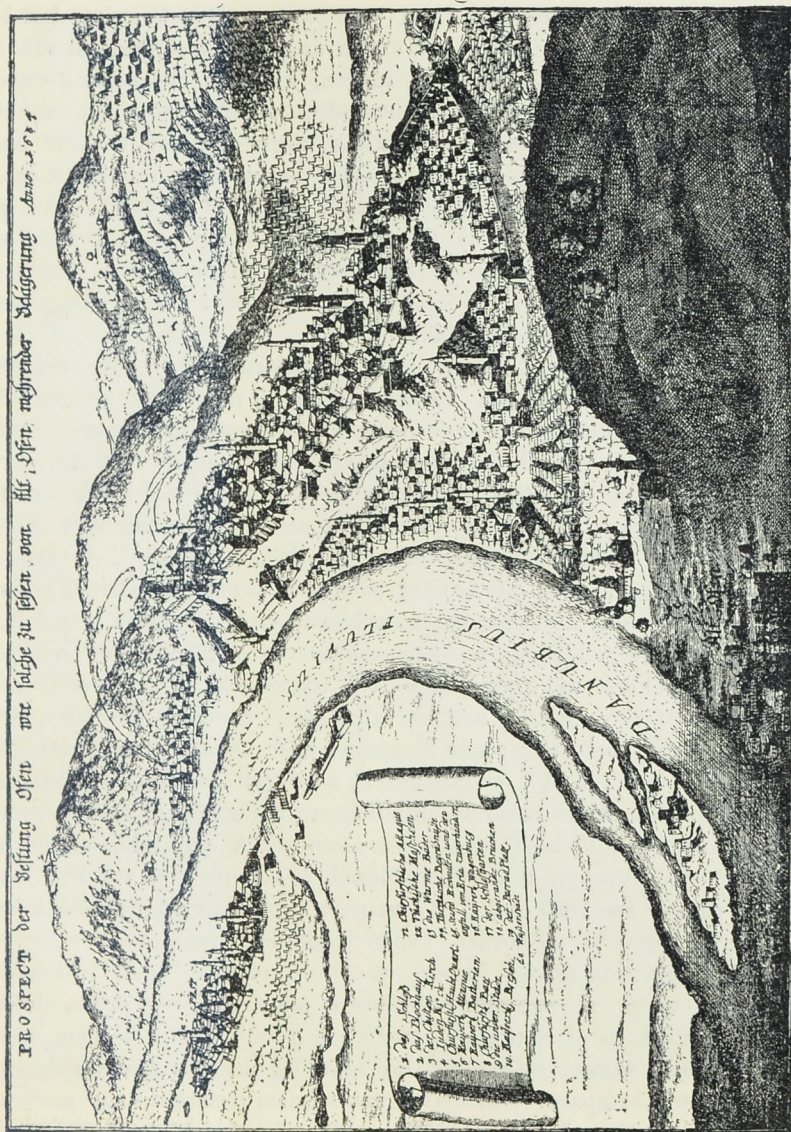
A köznemesség élete, kisebb méretekben, az urak módját utánozta, csak hogy nagyobb helyet foglalt el benne az egyház és a megye. A főnemesség örökkössé válása folytán mind erősebbé válik a nemesség két része közt az elválasztás; de a rangnál tán még jobban elkülöníti őket egymástól a vallás. A mágási rend mindinkább tisztán katholikussá válik; a köznemes erősebben ragaszkodik a protestantizmushoz. A büszke, egyenlőséghez szokott magyar nem szívesen uralta azokat, kiket magánál különbeknek nem nézett. Erdély meghódolása után hiába nevezett ott ki a császár grófokat, volt társaik azután is megtagadták tőlük a »nagyságos« címet. A különbséget törvényesen még jobban kiélesítette az, hogy az 1687-iki törvény »a mágások és előkelők romlásának meggátlására« megengedte a majorátusok és hitbizományok alapítását. Ugyanebben az évben megállapították, hogy az országgyűlésen milyen sor és rend szerint ülnek, ami világosan mutatja, hogy a német cím- és rangkórság uralkodik már itt és nem Werbőczy elmélete az egész nemesség egyenlő voltáról.

Míg a XVI. században a köznemesség meglehetősen felszabadult az oligarchia túlsúlya alól, a következő században ismét a főpapok és főurak kezébe jut a hatalom. A különbség a régibb viszonyokhoz képest abban áll, hogy ez a hatalom már nem önálló, hanem a királyságra támaszkodó. Az egyes rendek viszonya a királysághoz tehát teljesen megváltozik. A köznemesség mindinkább ellenzékivé válik, és ez ellenzéket még jobban kiélesíti, szinte áthidalhatlanná teszi a vallásos ellentét. A még protestáns nemes mindennemű elnyomásra lehetett elkészülve. Előmentelre csak az számíthatott, ki valamely főpapnak vagy nagybirtokú urnak szolgálatában állott, vagy annak kegyeit élvezte, még inkább az, ki egyenesen királyi tisztviselő lett. Ezeknek száma még igen csekély és abban a mértékben csökken, amint a várparancsnokságok és a kamarai tisztségek is mindinkább idegenek kezére jutnak. A legtöbb akkortájban emelkedő család vagy mint valamely püspöknek vagy grófnak tisztartója kezdte, vagy pedig bírói méltóságának köszönte gazdagságát. Sajnos, éppen a bírói állás volt akkor a legjövődelmesebb. Mint Rákóczi Ferenc panaszoja, a proto-notáriusok (ítélőmesterek) nagy udvart gyűjtöttek maguk körül és kincsekben csakhamar vetekedtek a legnagyobb urakkal is.

A szegényebb köznemes, a német katonával, a püspökkel, az ispánnal, gyakran jobbagyaival is viaskodva, a létért és megmaradásért küzd és kész

eszköze minden forradalomnak. Családja emelésére már azért sem gondolhat, mert fiait nem nevelteti sem a háborura, sem a tudományra. Valamivel kedvezőbb és biztosabb a polgárság helyzete. Ez Erdélyre és a védettebb felvidékre

273. ábra. Buda és Pest a visszafoglalás után.

szorul vissza a török pusztítás elől és ha nem is fejlődik, de tovább él. A kultura régi központjai: Buda, Fejervár, Esztergom, Kalocsa, Veszprém, Pécs sorban elpusztultak és ezek helyét és szerepét Kassa, Pozsony, Eperjes, Kolozsvár és Brassó csak nehezen pótolhatták. Nagyobb tökegyűjtés csak az erdélyi váro-

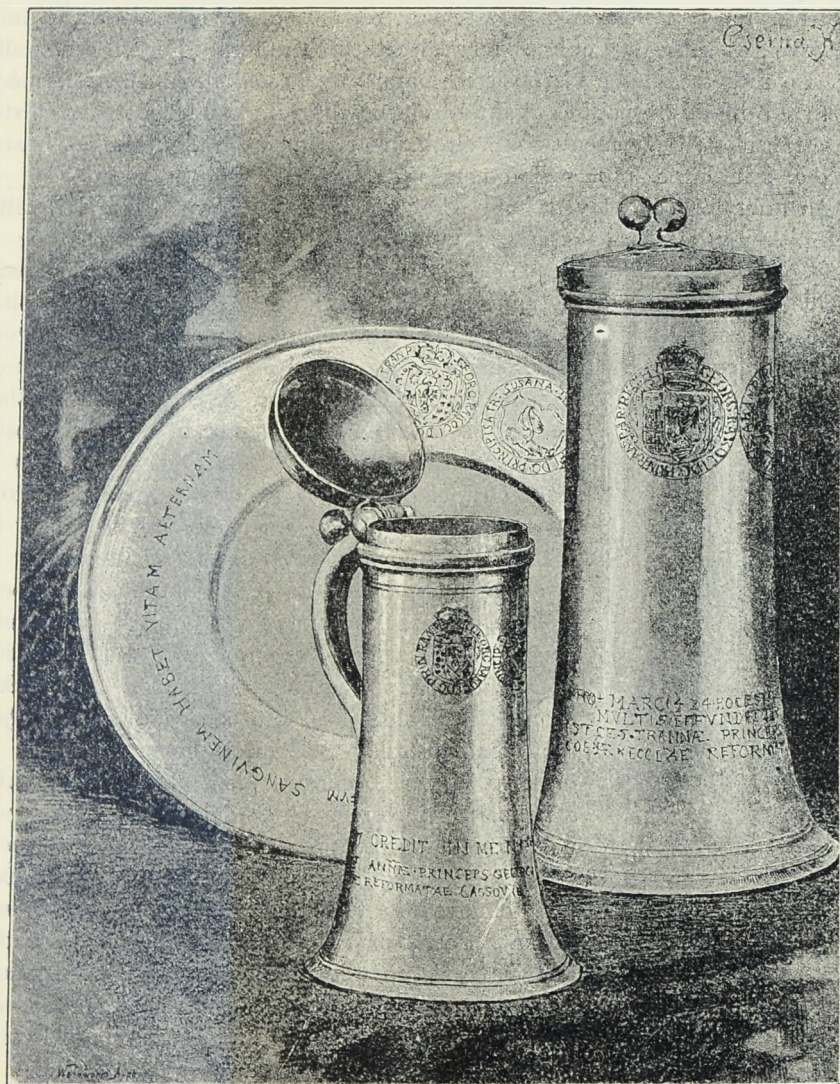
sokban volt lehetséges, különösen Bethlen és I. Rákóczi György aránylag békés uralma alatt. A magyar városok közül csak Kassa vetekedhetett velük. A bányavárosok, továbbá az osztrák határhoz oly közel eső Pozsony és Sopron nagyon megsínylették a császári kamara folytonos beavatkozását és zsarolását. A főbaj az volt, hogy az összeköttetés a nyugati Európa iparos és kereskedelmi központjaival, melyet nemzeti királyaink annyira ápoltak, most megszakadt. Már nem igen jöttek telepedők és a városok idegen, gyakran ellenséges környezet közepette, ha meg is maradtak, de megcsontosodtak, tovább nem igen fejlődtek. Bár a protestantizmust mindnyájan befogadták, alig van nyoma bensőbb önálló szellemi életnek, de még gazdasági tekintetben is hiányzott minden vállalkozási kedv. Kereskedőink a bécsi és boroszlói tőzsérek ágenseivé sülyedtek. Az ipart fenntartotta, de egyuttal meg is akasztotta a céhrendszer. Ami polgári szellem fennmaradt, az a régiek hűségesebb ápolásában, minden újnak megvetésében és lehető kiküszöbölésében nyilvánult. A régi erkölcs és a nyugalom és béke maradt meg egyetlen ideáljuknak.

Városaink elmaradásához kétségtelenül hozzájárult az is, hogy e korban, a harmincéves háború pusztításai következtében, a németországi városok is elvesztették jelentőségüket. Annyi ereje pedig nálunk nem volt a városi életnek, hogy újabb, nemzetibb elemek beolvasztásával, mint azt az 1608-iki törvény is követelte, felfrissülhetett volna. Sőt ez az elem, a török elől a városok falai mögé menekülő nemesség, folytonos belső zavarnak és viszálynak volt okozója. A fegyveres, büszke nemes nem igen fért meg a békés polgárral. A város terheihez nem akart járulni; ha volt is háza, arra is ki akarta terjeszteni adómentességét, azonfelül pedig korcsmázási, mészárszéknívítási jogot is követelt, mi a város jövedelmét, a polgárság keresetét csökkentette. Ebből folytonos perek következtek, melyeknek az egyre szaporodó törvények sem vetettek véget.

Egészen sajátságos, igazán nemzeti alkotása e kornak Debreczen városa. Ez régóta jelentékeny hely volt; már Zsigmond bástyákkal akarta volna körülvétni. Földesúri hatalom alól felszabadulva, a királyi és erdélyi Magyarország és a török hódoltság kellő határán, mindháromtól függött és mindháromnak hódolva és fizetve, önálló köztársaságfélét alkotott. A régi lakossághoz nagy száma járult a török uralom alól menekülőknek és tán mi sem mutatja jobban a református egyház szervező erejét és a magyar lélekhez való alkalmazkodását mint az, hogy annyiféle gyűlevész népet jellemben, nevelésben eggyé birt olvasztani. A debreczeni »civis« iparos, az Alföld terményeinek feldolgozója. A szappanos, a varga, a szűrszabó, a fésűs a nagy tömegek szükségleteinek megfelelőleg dolgozik és ez a tömeges munka nagyobb jólétet teremt mint a felföldi városoknak sokkal fejlettebb, de aránylag kisebb körre számítható ötvös- vagy posztószövőipara. Amellett a város óriási pusztáin nagy mértékben űzi az állattenyésztést, amely, éppen mivel a »lábás jószág« könnyen talál piacot külföldön is, aránylag nagyon jövedelmező. Jellemző, hogy a mészároscéh volt megbízva a posta közvetítésével is. A város politikája következetes, inkább félénk és óvatos, mint merész. Minthogy a városnak nincs fala, végső veszélyben a futás, a város elhagyása marad meg mentőeszköznek. A jelent erősen megragadó, a jövő problémáival nem igen törődő, minden ízében konzervatív köz-

szellem fejlődik ki. Magasabb vallásos és tudományos érdekeknek a kollégium az ápolója, melyről nemcsak a város gondoskodik bőven, hanem az erdélyi fejedelem is.

274. ábra. A kassai ref. egyház edényei.

Egyáltalában a török uralom mintegy megújítja a népvándorlás korát. A török elől az egész Temesközből és Szerémségből elpusztult vagy elmenekült a magyar lakosság. A rác ott részben megmaradt és folyton új telepekkel is szaporodott. Épp úgy elmenekült a horvát is, uraival együtt. Részben a régi Szlavónia még megmaradt területét szállotta meg, részben tovább jött Magyar-

országba. Viszont részben Isztriából és Dalmáciából, részben Boszniából is egyre jöttek a pásztorok az elhagyott puszták vidékekre. Ezeket oláhoknak nevezték, de legnagyobb részben szlávok voltak ezek is. Az oláh pedig a pásztort jelentette, tekintet nélkül nyelvére; hisz még Árvában is voltak »oláhok«. Azt már említettük, hogy a nemesség jelentékeny része is észak felé szorult, számos követőjével, cselédségével egészen megváltoztatva, tarkítva a Felföld etnografiai képét. De még a vallásos viszály sem maradt nyom nélkül. Az ellenreformáció diadalával a királyi, főpapi és gyakran a nemesi birtokokról is lehetőleg elűzték a protestánsokat, akár magyarok voltak, akár nem, és katolikusokat hoztak helyükbe, szintén tekintet nélkül nemzetiségükre.

Az aránylag sokkal védettebb Erdély sem marad ment ezekről a változásoktól. A magyarság és szászok pusztulásával mindjobban beszívárogtak az oláhság, elfoglalva a Mezőséget és a hegyekről leszivárogtak az Alföld szomszédos megyéibe is. Másrészt a székely túlnépesedésnek az oláh fejedelemségek voltak levezető csatornái. A vajdának az albán »szemények« mellett rendszeren volt székely katonasága is és a kivándorlás oly gyakori és természetes volt, hogy

szerződések is szabályozták. A Havasok használata még közös, a székely pásztor csak úgy nomadizál a Kárpátok, a Fekete tenger és a Duna közt, mint az oláh. Oly jelentékeny a Moldvában, Havasalföldön meg szállott magyarok, »csángók« száma, hogy részükre külön egyházi vikariátust teremtenek.

A török, ennek az örökös hullámmászásnak előidézője, csak a várakban, városokban lakik mint őrség, igazi gyarmatokat épp oly kevéssé küld ide, mint a szintén itt katonáskodó német. A törökkel, ki vitéz és földbirtokos, mint a magyar nemes, eljöttek nemcsak szláv alattvalói, hanem a görög és örmény üzerek is, mint a honfoglaló magyarokkal a kalizok. Az örmények Erdélyben is megtelepednek, Erzsébetváros, Szamosújvár akkor nyeri örmény lakosságát. A régi népesség közül az úr, a katolikus pap, elmenekül a török elől; az kiméletre nem számíthat. Polgár is alig marad meg; török gazdálkodással csak rabszolgamunka fér meg. Csak a paraszt ragaszkodik rögéhez, míg lehet: annak munkájára csak úgy szüksége van az új földesúrnak, mint volt a réginek.

De a jobbágy életmódjában és foglalkozásában is nagy változás áll be. Régebben a király, a megye, a földesúr oltalma alatt ezernyi falu épült az Alföldön és Dunántúl és sűrűségük lehetővé tette a határ szorgalmas megmunkálását, az erdő irtását, a szántóföldnek, szőlőnek, rétnak, fokozatos terjedését. Most a nyílt mezőn megszűnik a biztonság. Csak nagyobb

275. ábra. Magyar paraszt a XVII. század elején.

KURUC VÁRÓRSÉG.

sokaság egybetömörülése birta valamiképp visszatartani a kóbor tatárt és a nálánál nem sokkal szelidebb kóbor hajdut. Igaz, hogy nagyobb csapatnak nem állhattak ellen, de megmaradásuk érdekében áll a szultánnak, a basának is; mert különben ki fizetné az adót, ki szolgáltatna élelmet, takarmányt az átvonuló hadaknak?

Ennek a körülménynek köszönik létüket a nagy Alföldnek mai napig megmaradt és fejlődő, népességükben városokkal fölerő, mezővárosai és falvai. Akár Debreczent és Szegedet nézzük, akár Makót, Kecskemétet, Nagykőröst vagy Czeglédet, mindegyik számos régibb kisebb helység lakosságát olvasztotta magába és határát nyelte el. Maga Holdmező-Vásárhely harmincegy falut

276. ábra. Szegény legény.

egyesített magában. Csak így vált az Alföldből ismét pusztá, minő a honfoglaláskor és a tatárjárás után volt. Az egyes városok aztán bérbe vették a földbirtokos szpáhiktól a legelőket, nagyobb biztosság kedvéért néha még a menekült magyar földesúrnak is megfizették az árendát és nagyméretű baromtenyésztést rendeztek be. Csak a községhez legközelebb eső területek maradtak meg szántóföldnek, kertnek, a távolabbiakat úgy sem lehetett volna művelni. Kecskemét városának politikája tudatosan oda célzott, hogy a szomszéd falvak lakossága beköltözzék, földjük meg pusztá legyen, melyet kibérelhetnek.

Természetes, hogy ez a változás egyuttal pásztorrá tette az addig földművelő népesség nagy részét is. Ha nagy pusztítást okozott is néha a marhavész, ha a hajduk vagy a martalócok el is hajtották elég sűrűn a gulyákat, méneseket, ez a foglalkozás még mindig jobban gyümölcsözött a gazdálkodásnál.

A török adórendszer is elősegítette ezt a fejlődést. Annak alapelve az, hogy a győztes a máshtitű legyőzöttnek személyével és vagyonával teljes jögon

rendelkezik és csak kegy tőle, ha meg nem öli és mindenéből ki nem fosztja. Ezért az adó is tulajdonképpen a fej váltsága — a harács. Részt követeltek azonfelül a termésből is és az örökségek után bizonyos százalékot. Az adót rendesen az egész községre rótták ki, és miután II. Szulejmán idejében még bizonyos kíméletet tanusítottak, azt kérlelhetetlenül be is hajtották. Ez a szigorúság nem legkisebb oka volt az apróbb községek pusztulásának, mert ha azok lakossága fogyott vagy elszegényedett, a megmaradtak képtelenek voltak az egész, egyre súlyosodó teher viselésére. Az adót a szpáhik, csak úgy mint a magyar nemes, a telkekre rótták ki és így a művelést adóztatták meg, míg az állattenyésztés aránylag nehezebben volt ellenőrizhető és megterhelhető.

Mindez okok hozzájárultak ahhoz, hogy abban a mértékben, amint a török hódolás terjedt és megszilárdult, a népességgel és műveléssel együtt a kultúra is egyre csökkent. Akárcsak a honfoglalás korában, pásztorok és fegyveres rablók voltak a terület lakói. A különbség csak abban áll, hogy akkor legalább szabad volt a magyar, most pedig lelkiismeretlen zsarolásnak, barbár elnyomásnak tehetetlen rabja.

Legtöbbet természetesen a városok szenvedtek. A török nem annyira maga pusztított, mint inkább hanyagságával elősegítette a pusztulást. Arra volt csak tekintettel, mit a katonai érdek követelt: a falakra, bástyákra és aknákra. A legtöbb templomot mecsetté alakította át; újat nem igen épített. Magyarország megtellett romokkal. Csak néhány fürdő, mináret és Gülbaba sírja mutatja mai napig, hogy az oszmán saját kulturájának emlékeivel is gazdagította hazánk földjét. Egyebekben enyészet követte lépteit. Budát, Pestet kóbor kutyák barangolták be, utcáik megteltek szeméttel és a holttestek szanaszét heverték. Pesten egyetlen ép ház sem maradt. Ami iparos és kereskedő népség követte a török tábort, görög, örmény, zsidó, annak is óvakodnia kellett attól, hogy gazdagnak tartsák. Háza, kertje nem lehetett díszesebb a törökénél. Új templomok építését megakadályozta és ha a réginek elégett a teteje, nem engedte mással befödni mint náddal.

Ennyi barbárságnak betetőzéséül szolgált a keresztyén alattvalók személy- és vagyonbiztosságának teljes megszűnése, az igazságszolgáltatás teljesen részrehajló volta. Annál is inkább az volt, mert a legtöbb büntetést bírságon meg lehetett váltani és az ítélet is eszközévé vált a fosztogatásnak. A rabló szpáhi ellen lehetett ugyan föllebbezni a szultánhoz, de ki várhatta meg az orvoslást, még ha az csakugyan be is következett volna?

Talán jobb volt így, mert ez az esztelen zsarolás és harácsolás megakadályozta a magyarnak közeledését elnyomójához. Az, noha másfél századnál is tovább élt itt, mégis csak tábort üt, mint meghódított földön és még csak kísérlet sem tesz a letelepedésre. Ennek okát főképp a török alkotmányban kell keresnünk. Az még tisztán katonai és a hűbérek örökösödését nem ismeri. A vitézek, szpáhik, bizonyos hűbért nyernek, melyről megállapítják, hány oszpora (fehér pénz, körülbelül 14 fillér) évi jövedelmet hajt. Ha az illető kiünteti magát, más, nagyobb hűbért, timárt nyer, de azt sem örökösen. Fiának, bármily nagy úr volt atyja, a legkisebb, 500 oszporát jövedelmező birtokon kell kezdenie. Így a szpáhit mi sem köti alattvalójához, ki holnap már másé

lehet, és ha egyszer ellátogat falujába, csak azért teszi, hogy egyszerre mentől többet vihessen ki belőle.

Katonai az egész berendezés is. A budai vezérbasa területe a legnagyobb, tíz szandzsákra oszlik, melyek élén egy-egy bég áll. Kisebbek a temesvári, kanizsai, egri, váradi basák területei. Ezek a vezérek voltaképp csak a katonasággal és az adóval törődtek, még az igazságszolgáltatásról is lemondtak, ha megfizettek érte. Hiszen Szulejmán is, midőn Budára bevonult, Werbőczy Istvánt rendelte a magyarok főbírájává.

Defter (adókönyv) és kard még nem alkot államot. Éppen a török barbárság és a vele járó közömbösség okozta, hogy török uralom alatt is tovább élt a magyarság egy jelentékeny része, sőt hogy még nemzetétől, államától sem szakadt el egészen.

Fennállását, mint a Balkán-félsziget népei, főképp vallásának köszönhette. A török hódoltság legnagyobb része protestáns: ebben a hitben az oszmán nem látott ellenséget. A község összetartotta híveit és, mint az őskeresztyéneknek pogány uralom alatt, előjárói egyuttal politikai vezetők is lettek. Katholikus papot ellenben nem igen tűrt a muzulmán és ahol katolikusok voltak, mint Szegeden, oda csak élte kockáztatásával jutott el egy-egy buzgó ferencrendi vagy kapucinus barát. A török nem igen térített — nem igen kívánta előjogait megosztani másokkal — és csak kivételesen vált valaki pribékké: vagy hogy sorsán javítson, vagy mert a keresztyén társaság már nem fogadta be. De megmaradt a politikai összeköttetés is. Ezt részben a békekötések is szentesítették. Az 1547. békében is ki volt kötve, hogy a határszéleken lakó jobbágyság csak felényi adót fizessenek török uraiknak; a másik fél a magyar királynak jár. Ennek értelmében az 1548. XXIV. cikk el is rendeli, hogy a törököt szolgáló jobbágyság az adónak csak felét fizessék. Az 1562. szerződés még a földesúr jogát is fenntartja, amennyiben a szultán, nehogy ez a szerencsétlen jobbágyság nyomorában egészen elpusztuljon, megtiltotta szpáhijainak, hogy a régi jövedelem felénél többet szedjenek. A másik fele a földesúrnak jár. Közjogi szempontból legfontosabb az 1568-iki békének az a határozata, mely a török rabszolgakereskedőknek, kik többnyire gyermekeket vesznek, megtiltotta, hogy Magyarországra jöjjenek. Ez világosan mutatja, hogy a török maga is külön országnak nézte hazáknak azt a részét is, melynek ura volt.

Ezekből magyarázható, hogy a magyar hatóságok tevékenysége a hódoltság területén sem szünetel. Pest-Pilis és Solt megye, mely egészen török kézen van, a szintén behódolt Hevessel együtt, a nógrádmegyei Füleken tartja gyűléseit, megtartja tiszti karát és nemcsak kirója, hanem be is hajtja az adót. A megye megbírságolja, megbünteti azokat, kik megvetve törvényszékét, a török kádihoz fordultak. Mi több, a nádor hatásköre is fennáll. Szeged, mely ugyan mélyen benn fekszik a török területben, mégis a nádor előtt pereskedik a kúnok ellen a puszták birtokáért. Mindez azt bizonyítja, hogy az egész török uralmat mégis csak ideiglenesnek tekintette mindenki. Az urak elég gyakran mélyen beportyáznak a hódoltságba, hogy jobbágaik meg ne feledkezzenek róluk. Az az önkormányzat, melyet a török nembánomság a nagyközségeknek engedett, szintén emelte azok önértétét. Mivel pedig önkormányzat fegyveres erő

nélkül akkor nem állhat fenn, a magyar paraszt még fel is fegyverezheti magát. A »paraszt vármegye« nem más mint a jobbágy mezei és helyi rendőrsége, a nemesi megye mintájára.

Kétségtelen, hogy a német és katolikus részről fenyegető elnyomás gyakran barátnak tüntette fel a törököt. Sokan jobb szerették a török medvét a német farkasnál. A törökök közt is volt, ki igazi békét, szeretetet óhajtott volna. Mikor a tudós, becsületes Evlija efendi, ki Zrinyi Miklósnál is járt, 1665-ben ellátogat Kassára és megbámulja templomait, házait, így fohászkodik: »Ők is imádják az Istent, mi is. Akkor minek öljük őket és miért ölnek ők minket?« De nem is annyira a vallás volt már legfontosabb eleme az elválasztásnak, hanem a külön nemzeti öntudat, melyet a magyarból még ez a szörnyű kor sem irthatott ki.

Mégis csak távol volt a király és ritkán jöhetett a magyar földesúr vagy tisztartója a törököt szolgáló jobbágya közelébe. A török ellenben közel van és rettentő túlhatalma reánehazedik a hatalmasra és gyöngére egyaránt. Ha tehát a jobbágy mégis odaadja királyának, nemzetebeli urának, vagyonocsájának egy részét, azt tisztán materiális ok nem magyarázhatja meg. Csakis a nemzeti érzés és a török uralma gerjesztette gyűlölet teheti érthetővé ezt a valóban csudálatba ejtő áldozatkészséget. Ugyanaz az érzelmi momentum forog fenn, mely az 1882-ben Bulgáriától elszakított kelet-ruméliai bolgárokat arra hajtotta, hogy tovább is adózzanak nemzeti államuknak, melyhez való visszaesatolásukat oly epedve remélték.

Nem volt máskép: német uralomra, török zsarolásra volt szükség, hogy gondolatban ismét eggyé váljék ez a szerencsétlen nemzet, melybe az 1514-iki pórlázadás és annak elfojtása szinte be nem forrható sebet ütött. A török hódítás oly gyorsan követte Dózsa György forradalmát, hogy alig lehetett kétség az iránt, hogy az a paraszt, kit oly kegyetlenséggel szakítottak el urai a nemzet testétől, még az ördöggel is szövetkezik saját vérbeli zsarnokai ellen. De a közös nyomorúság egymás megbecsülésére tanította a nemest és pórt egyaránt.

Szinte a szentírás komor és ihletett hangján szól az 1547: XXVI. t.-c., mely helyreállítja a jobbágyok költözésének szabadságát. »Sok régi és új példa bizonyítja Isten boszuló haragját valamely nemzet súlyos bűne miatt és semmi sem ártott annyira az egykor oly virágzó Magyarországnak, mint a pórok elnyomása, kiknek jajkiáltása folyton Istenhez hatol.« De bárminő szép volt a felhevülés, melyet Ferdinánd király is ápol: a jobbágyok elveszett szabadságát egyszerre visszaadni nem lehetett. A megadott jogot már egy év múlva visszavonják. Valószínűleg azért, mert a határszél közelében lakó paraszt siet élni jogával, biztosabb helyet keres és ezzel gyöngíti a még megmaradt országrész védelmét. Csak abban az esetben költözhetik el a jobbágy, ha jogtalanul »nem félve sem Istentől, sem embertől«, terheli őt meg ura az igazság, tisztesség és elviselhetőség határain túl.

A király és a főpapság ezentúl is segíteni igyekeznek a bajon, de célt nem érnek. Csak a nemes koreszmázási jogát szorítják meg, majd a robotnapok számát szállítják le évi 52-ről 40-re. Ez azonban csak látszólagos könnyítés, mert ugyanakkor teszik kötelezővé a jobbágy munkáját a végvárak erősítésére, mely jóval

ZRINYI MIKLÓS A KÖLTŐ.

terheesebb volt a földesúrinál. Végre 1556-ban kimondják egyhangulag a szabad költözést, az 1514 előtti helyzet visszaállítását.

Ez azonban alig volt több írott malasztnál. A vagyonában különben is megfogyatkozott nemes nem engedhette ki kezéből szolgáját, kinek munkája után élt és vitézkedett. Midőn az egész nemzet szenved és küzd a végenyészet ellen, lehetetlen, hogy éppen legszámosabb részének menjen jól a dolga. A legtöbb földesúr módot talált a törvény kijátszására és ismét általános volt a panasza. Ez annál inkább követelt orvoslást, mivel kitörőben volt a török háború. Ezért az 1566-iki országgyűlés ismét megújítja az 1556-iki törvényt, egyuttal kérve a királyt, büntessen meg mindenkit, ki az ellen vétene merne. Tovább mennek a rendek: arra is kéri az uralkodót, védje meg a »nyomorult adófizető köznépet« ne csak urainak és a töröknek elnyomásától, hanem a német katonaság garázdálkodásától is.

Ember már nem segíthetett a paraszton, Istenhez fordult. Karácsony György, a hatalmas természetű vitéz »fekete ember«, úgy lép fel Tiszántúl, mint az Úr küldötte, kinek hivatása a török kiűzése. Sokan hittek benne, egész tábor gyűlt körülötte, melyet Debreczen városának kellett eltartani. Meg volt győződve arról, hogy híveinek imája előtt, melyet dobszó kísért, összeomlik minden vár, úgy mint egykor Jericho fala a harsonák hangjától. El is indul Bala (Török) Szent-Miklós ellen, de legyőzik és Debreczenben ki is végezik. Ez a mozgalom nemcsak azért érdekes, mert az anabaptista szociális eszméknek és szentírási alapozásuknak hazánkba való áttérjedését bizonyítja, hanem még inkább azért, mert mutatja, hogy a magyar paraszt, alig félszázaddal Dózsa után, már nem urában, hanem a törökben látja az ellenséget, ki ellen Isten nevével harcolni kész.

Egészen más természetű volt az a pórlázadás, mely néhány évvel később Szlavóniát pusztította. Ott Tahy Ferenc, Szomszédvár zálogos ura, keserítette el annyira alattvalóit, hogy összeverődtek és fegyverrel keresték jogukat. A felkelőkhöz állottak a törzsrokon stájer és krajnai szlovének is és a sok ezerre menő tömeg a török ellen készült. Az urak azonban legyőzték és szétverték őket (1573-ban). Vezéröket, Gubecz Mátét, »a parasztkirályt« ugyanaz mód végezték ki, mint Dózsát. De ebből nem elnyomás következett, hanem sorsuk némi javítása. A határőrvidék szervezésének mindenesetre megvolt az a jelentősége, hogy az eddig kóbor és hazátlan délszláv pásztorokat, katonai szolgálat fejében, földbirtokhoz juttatta.

Egyáltalában nagyon feltűnő, mennyire harcos és harcra kész még a magyar jobbágyság. Ez a tulajdonsága akadályozta meg bizonyára leginkább teljes elnyomását. A hajduság nagy része paraszt eredetű; a várak védelmében, őrségében is vállvetve küzd a pór a nemessel. Említettük már, hogy a Bocskay-felkelés kezdetben igazán népies mozgalom, mely csak később alakul át rendivé. Az 1608-iki törvény meg is erősíti a szabad költözés jogát azokban a megyékben, hol ez a jog addig is dívott. De ez a törvényeikk egyuttal nagy fordulatot jelöl szociális törvényhozásunkban. Mindaddig a jobbágyság ügye közügy, melyet, akár kedvezően, akár kedvezőtlenül, de egységesen intéz az állami hatalom. Most azonban azok a megyék, melyek a költözés feltételeinek törvényes megállapí-

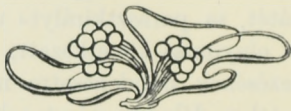

tásával nem akarnak élni, szabadságot kapnak ezeknek a feltételeknek külön megállapítására. Ennek folytán a paraszt sorsa, legalább az ország egy jelentékeny részében, nem a királytól és a diétától függ, hanem a megyétől, azaz földesuraitól. Az egész századon át nem is hoztak több a jobbágyra vonatkozó törvényt.

De azért szünet nem áll be. Mi sem gyakorolt nagyobb befolyást a jobbágyág gondolkozásának irányítására, mind a hajduság letelepítése és nemesi jogokkal való felruházása. Ime, a paraszt szabaddá és nemessé lehet, ha szíve szerint szolgálja magyar hazáját. Ez a tény természetes és egyre mélyülő medret nyit a paraszttörekvések számára. A bujdosók harcához 1671 óta a paraszt adta a java erőt. Vallásos harc volt ez és a lutheránus tót paraszt együtt harcolt a kálvinista magyarral. Az úri vezetők pedig Biharban 1673 okt. 25-én tartott tanácsukban elhatározták: »ha kik paraszti és jobbágyi állapotból valók lesznek, zsoldjuk felett örökös és fiuról fiura terjedő nemességgel is megajándékoztatnak, és akármily földesurak paraszti, jobbágyi kötelessége alól felszabadíttatván, igaz magyarországi nemeseknek értetnek és ígértetnek«.

A paraszt helyt áll akkor, mikor a főrend kidől, a nemességet pedig megosztja a vallásos viszály. Ami még erő van a nemzetben, az csak széles néprétegekben található meg. Mint egyebekben, ebben is az ősi állapot felé közeledik az ország: a szittya fegyveres közszabadság felé. Ha a török kalapács össze kezdte forrasztani a nemzet széthúzó elemeit, a német elnyomás keltette gyűlölet belsőleg is eggyé olvasztotta már a magyarságnak minden megmaradt osztályát.

Erre az egységre pedig sohasem volt nagyobb szükség, mint akkor, midőn Zrinyi Miklós jóslata szerint, az a hatalom, mely felszabadította Magyarországot a török iga alól, megkövetelte munkája bérét.

XV. FEJEZET.

AZ ÖRÖKÖS KIRÁLYSÁG.

RÓMAI CSÁSZÁRI MÉLTÓSÁG, mely 1438 óta megszakítás nélkül diszítette fejöket, magasra emelte a Habsburgok önérzetét. Hittek és bíztak családjuk csillagában, hisz a keresztyén világ első világi polcát nemcsak megszerezni birták, hanem megtartani is. Családjuknak mentül hatalmasabbá válása öncéllá lett szemökben. Annál is inkább, mert ez a hatalom szent hivatást teljesít: hitüknek, a római katolikus vallásnak, védelmét és terjesztését. Még II. Mátyás is, ez a gyöngye fejedelem, ki a magyaroknak köszönte koronáját, 1614-ben nyíltan megírta Albrecht főhercegnek, hogy »az Isten szolgálata és családunk felemelése« politikájának főcélja. Mi ehhez képest az örökös országoknak, mi Magyarországnak jóléte?

Csak ritkán feleltek meg a magasra szálló vágyaknak a rendelkezésre álló eszközök. Éppen Mátyás alatt teljes diadalt arat a rendi és protestáns eszme, nemcsak hazánkban, hanem az örökös tartományokban. Hogy király lehessen, II. Ferdinándnak, a családi eszme legtipikusabb megtestesítőjének is el kellett ismernie Magyarország választójogát és alá kellett írnia azt a hitlevelet, mely az uralkodó hatalmát oly lényegesen megszorítja. De midőn a cseh felkelés és Bethlen támadása kezdetei sikere után megáll; midőn nemcsak Csehországot hódítja meg fegyveres erővel, hanem Németország legnagyobb részét is megszállják Wallenstein hadai, miben lehetetlen volt mást látnia, mint Isten világos segedelmét: ezt a nagy eredményt állandósítani is akarta. 1625-ben kelt, 1635-ben átdolgozott végrendeletében összes országaira nézve megállapítja az elsőszülött örökös jogát. Véget akar vetni a tartományok felosztásának, mely a császári család egységét és hatalmát folytonos veszéllyel fenyegeti. Az eddig teljesített hivatás tudatában kimondja, hogy »számos királyságunk és országunk összetartására szükség van Isten szolgálata végett is«.

Megvolt már a Habsburgok kezében a túlnyomó fegyveres erő; megvolt, tűzzel-vassal létrehozva, a vallásegység Ausztriában és Csehországban. Németországban is legalább az egyensúlyt sikerült biztosítani a protestánsokkal. Így csak idő és alkalom kérdése, mikor vetnek véget Magyarországon is a választási jognak és a rendi és vallásos szabadság azzal összekötött biztosításainak. A magyar

nemzetnek »cseh lábra« állítása azóta állandó törekvése a császári minisztereknek. Mindamellett még választás és hitlevél alapján lett magyar király nemcsak III. Ferdinánd, hanem IV. Ferdinánd is. Míg a török hatalmas és a magyar rendiség és protestantizmus Erdélyre is támaszkodhatik, kímélni kellett a másvallásúakat. Még Pázmánynek is ez volt véleménye. Csak 1655-ben állott elő az udvar azzal a kívánsággal, hogy Leopoldot már örökös királynak válasszák meg. Vessenek véget a választás üres formájának, szerezzék meg önkéntes felajánlással a császári ház jóakarátát és használják ezt fel a török kiűzésére. Jellemző, hogy e kívánsággal együtt szóba hozták a jezsuiták befogadását is. Ausztriai szempontból nézve nem is volt más a magyar ellenreformáció mint a Habsburg-birodalom egyesítésének legfőbb eszköze. A rendek egyikről sem akartak tudni. Még az az ok sem hatott rájuk, hogy most még biztosíthatják szabadságaikat az örökös királyság alatt is, a jó alkalom elmúltával pedig kénytelenek lehetnek az öröklést feltétel nélkül elfogadni.

A Wesselényi-összeesküvés után csakugyan vége az alkotmánynak, korlátlan a királyi hatalom, látszólag mi sem állja a katolicizmus teljes diadalának útját. Ekkor már komolyan van szó Magyarország állami létének eltörléséről. A legtermészetesebbnek látszott az országot a római szent birodalomhoz csatolni, mit már a XVI. században is terveztek. De ez esetben a magyar protestantizmus és rendiség támaszt nyerne a németben, azonkívül pedig a Habsburgoknak ez nem érdeke, mert Németországban még gondolni sem lehetett a választójog eltörlésére. Így megtörténhetnék, hogy nem Habsburg lesz császár és Magyarország elszakadhat a dinasztától. Jobb tehát fenntartani a magyar királyságot, melynek oly nagy volt a történeti szerepe és méltósága, csakhogy örökké és lehetőleg korlátlanra kell ott is tenni a dinasztát.

E terv végrehajtását egyelőre megakadályozta a kuruc felkelés. De a török kiverése, Buda visszafoglalása, Carafa »mészárszéke« után megszűnt minden akadály. Nemcsak a török volt legyőzve, a magyar sem állhatott már ellen. Hosszú tanácskozások után megállapította az udvar, hogy összehívja az országgyűlést, véget vet Carafa kegyetlenségének, helyreállítja az alkotmány formáit, de három nagy változást követel: 1. a Habsburgok férfiága örökös jogának elismerését; 2. az aranybulla ellenállási záradékának eltörlését; 3. a királyi hitlevél megváltoztatását, úgy hogy az új király csak azokat a feltételeket fogadja el, melyeket I. Ferdinánd aláírt.

Történetileg tekintve, mindahárom követelés jogos. A Habsburgház teljesítette nagy történeti hivatását, a török kiűzését, és ennek fejében valóban nemzeti királyságnak lett volna tekinthető és annak jogkörével lehetett volna felruházni. Sem a királyválasztás joga, sem az ellenállás joga nem volt valódi garanciája az alkotmánynak. Az első csak névleges; nem is gondoltak soha másra mint Habsburgra. A másikkal lényegével végeztek Nádasdy és Zrinyi lefejezésekor, Carafa vértörvényszékével. Ez csak hatalmi kérdés és nem más. Mindenesetre ügyes politika volt felhasználni a kedvező alkalmat arra, hogy az örökösség és a vele — az udvar számítása szerint — szorosan összefüggő abszolút uralom törvényes módon fogadtassék el. Kollonics terve szerint még a protestantizmus teljes megsemmisítését is célba kellett volna venni, de e szándéknak az 1687 augusztus végén

tartott tanácskozásban Széchenyi György esztergomi primás határozottan ellenmondott.

Külsőségekben nagyon a kedvében járt a király a Pozsonyban gyülekező rendeknek. Fiai József és Károly magyar ruhában jelentek meg, mi azóta is mindig olcsó módja maradt a népszerűségnek. Annál határozottabban kitűnik Leopold propozícióiból, mennyire úrnak érezte magát. Egyenesen azt állítja, hogy joga volna Magyarországgal úgy bánni mint hódított országgal és kénye szerint adhatna törvényt. De ő törvényesen óhajt eljárni, ha teljesítik három feltételét. A rendek vetekedtek, ki csókol előbb kezét a császárnak. A nádor, Esterházy Pál, ki nem-sokára birodalmi herceg lett, nemcsak az ország jogáról feledkezett meg, hanem tulajdon méltóságáról is. Még legmagyarabb volt a primás. Midőn a rendek nála tisztelegtek, feltűnt neki, mily kevesen vannak és többnyire fiatalok. Hozzá is tette mindjárt: »Persze, ha az öreg, becsületes emberek lefejezik, csak fiatalokat küldhetnek. De mi azért előadjuk, milyen jogtalanság történt az országon és megkérdezzük, ki parancsolta?»

Az örökösödést hajlandók lettek volna elfogadni, de legalább a király fiai közt kívántak választást. Mikor aztán a főrendek elfogadták, a rendek csupa féltékenységből siettek követni a példát. Egy nagy, határozott ellensége volt az alkotmányváltozásnak, gr. Draskovics Miklós országbíró. Fel is szólalt, de megütötte a guta és másnap meghalt. Így fogadták el a király összes előterjesztéseit.

Könnyű volt később állítani, hogy a magyar urakat akkor a vérpad ijesztette meg és hogy Leopold nyíltan emlegette azt a lengyel közmondást: mit az úr parancsol, azt meg kell adni. De e meghajlás, a félelem, mindenesetre gyöngeségre, gyávaságra mutat. Egészen más az, ha világos és törvénytelen módon lép fel az elnyomás, mint az ha a forma meg van óva és a törvény szentsége is mellette szól. A lényeg az, hogy még a legjobb magyar sem tagadhatta a királyi kívánságok jogosságát — ha magyar király az, kinek hatalmát az új törvények annyira gyarapítják.

Az abszolutizmusnak a vallásos viszály volt igazi melegegya. Az osztotta annyira ketté a magyart, hogy határozott ellenállásra nem volt már képes. Carafa vérengzése és a császári katonaság kegyetlen dúlása csak epizódok a jezsuitáknak egy századon át tartó következetes munkája mellett. Nem is Leopold, ki sohasem bírta elhatározni magát, hanem Kollonics az igazi király. A »vörös katona«, akiről II. Rákóczi Ferenc joggal írta, hogy előbb

277. ábra. Széchenyi György.

katholikussá és koldussá akarta tenni Magyarországot, hogy úgy tehesse végre németté.

Maguk az 1687—88-iki törvények nemcsak a méltó hálát tükröztetik vissza ama fejedelem iránt, ki Budát visszafoglalta és őket »a török torkából kiragadta«, hanem szövegezésük oly bizantinus hízkelkedést mutat, mely addig idegen volt a becsületes magyartól, és mely őszinte akkor sem lehetett. Az első cikk örökös királynak fogadja el az akkor kilencéves József főherceget. Az interregnum gyászos idejének kerülését mondja ez elfogadás főökának. A Habsburg-ház német fiágának kihalása esetén a spanyol Habsburgok örököségét is elfogadják, azzal a feltétellel, hogy azok az országban vagy a szomszéd tartományokban székeljenek. Józsefet meg is koronázták és koronázási esküjét is beiktatták. Ebben megerősíti az összes rendek jogait és szabadságait, »úgy amint értelmük és használatuk fölött a király a rendekkel országgyűlésen megegyezik«. Igéri, hogy Magyarország határait semmi módon nem csökkenti, sem el nem idegeníti, hanem lehetőleg terjeszti és hogy mindent megtesz, mit igazságosan tehet a rendeknek és a magyar birodalom javára és becsületére. A második cikk »örök hálájuk kifejezése gyanánt«, mindenkorra örökösnek ismeri el a császár és király férfiágát, elsőszülöttség sora szerint. Annak kihalása esetére a spanyol Habsburgok férfiágára száll az örökség. Az ellenállás jogát, amelyet némelyek gonoszul magyaráltak, mindenkorra eltörlik és a király az aranybulla e záradékát ki is veszi akkor, midőn koronázó esküjében még az aranybullát külön is megerősíti.

A királyi hitlevél nagyon összezsugorodott. Most már csak öt pontból áll. Az elsőben a király megerősíti az összes törvényeket, jogokat stb. oly módon, mint királyi esküjében. A másodikban fogadja, hogy a szent koronát az országban őrizteti. A harmadikban fogadja, hogy az ország eddig visszaszerzett és ezután visszaszerzendő részeit visszacsatolja. Ezt is olyan záradékkal: amint efelől az országgyűléssel megegyezik. A negyedik szerint, a fiág kihaltával helyreáll a nemzet szabad választási joga. Végre ötödször: minden utóda köteles koronázásakor ugyanezt a hitlevelet kiadni és azt esküvel szentesíteni.

Ez a hitlevélforma I. Ferdinándéra vezethető vissza és forrása az azóta kiadott királyi hitleveleknek. Ezek változása legjobban mutatja alkotmányunk átalakítását, úgy a királyi hatalom, mint a nemzeti jog irányában. Az 1687-iki-ben valósággal csak egy komoly biztosítása van az alkotmánynak: az, hogy a király csak az országgyűléssel együtt magyarázhat törvényt. Országgyűlés nélkül tehát nem kormányozhat. De, hogy válságos és veszedelmes időben az országgyűlés sem megbízható öre és tényezője e nemzeti függetlenségnek, azt az 1687-iki diéta története bizonyítja leginkább.

Ez a hitlevélforma a legmagasabb fokát jelöli a király alkotmányos hatalmának, úgy mint a II. Ulászlótól kétszáz év előtt kiadott a legalacsonyabbat. Egyben mégis megegyeznek. Azt a veszteséget, mely az országot akár a királyi hatalom túlzása, akár túlságos gyengítése folytán érte, busásan megtérítik a főpapoknak és főuraknak. Az egész törvény csak ezek érdekét szolgálja. Említetük már, hogy ekkor engedélyezik a majorátusokat (9. c.). A jezsuitákat is ekkor fogadják be (20. c.). Másrészt megígéri a király, hogy a sz. kir. városok számát

a rendek hozzájárulása nélkül nem szaporítja. És hogy a török ellen harcoló idegenek érdeme se maradjon jutalom nélkül, azok közül egyszerre 170-et fogadnak

IOSEPHVS ARCHIDVX AVSTRIÆ LEOPOLDI CÆSARIS FILIVS EX ELEONORA
AVGVSTA PALATINO-NEOVIRGLA NASCITVR 25^a IVLII.
PANNONIÆ REX SOLENNI RITV INAUGVRATVR POSONII 9^a DECEMBRIS 1687

278. ábra. I. József.

be indigenának, azaz teljesjogú rendnek, kinek birtoka lehet és aki hivatalt viselhet.

Még megerősítik az 1681-iki, a protestánsokról szóló törvénycikket, noha a papság még ennek is ellenmondott. De Horvátország máris megnyeri azt a kiváltságot, hogy benne csak katolikusnak lehet birtoka. E törvénycikkben (23. c.) egyúttal kimondják azt az elvet is, hogy a közbékét leginkább a vallás egysége biztosítja. Azokat a szörnyű sérelmeket, melyeket ez egység érdekében elkövettek, nem is említik, nem hogy orvosolnák.

A királyi hatalomnak örökkéssé válása és kiterjesztése, a felkelések törvényes elítélése magában véve nem hogy sérelem lett volna, hanem kétségtelenül megfelel minden más ország érdekének. Választó királyság és ezzel együtt az ellenállás törvényessége még csak két birodalomban áll fenn: a düledező szent római birodalomban és az anarchiához közeledő Lengyelországban. Máshol mindenütt abszolútta fejlődött az örökös királyság, még Angliában is azzá óhajtották tenni az isteni jogokra hivatkozó Stuartok. De nálunk az állami hatalomnak az a központosítása nem az ország érdekét volt hivatva szolgálni, hanem ellenkezőleg nemcsak a magyar államiség megsemmisítését, hanem a magyar nemzetnek alávetését is tűzte ki egyik legfőbb céljául.

E cél elérését Kollonics minden rendelkezésére álló eszközzel siettette. A protestantizmus ellen felhasználta az állami és földesúri hatalmat. A királyi városokban oda törekedett, hogy az összes hivatalok lehetőleg katolikus kézre kerüljenek. Méltók voltak-e az illetők e tisztre? az nem jött számba. Tudta, hogy a politikai hatalom és a gazdagodás vágya milyen csábító. A megyékben is arra kellett törekedni az immár tisztán katolikus főispánoknak, hogy lehetőleg csak katolikusok jussanak a tiszti karba. A parasztoktól egyszerűen elvették templomaikat és a netán ellenkezőket katonai hatalommal kényszerítették az egyházba lépésre. Az újonnan visszaszerzett területen pedig kezdettől fogva eltiltották a protestáns vallás gyakorlását.

Koldussá is kellett tenni Magyarországot. Ezt egyrészt szörnyű és folytonos sarcolással érték el, másrészt a katonaság garázdálkodásával. Ez, egy nagyon császári érzelmű író tanúsága szerint, rosszabb volt a törökénél is. Erdélyre, mely a töröknek csak 40.000 tallérral adózott, egyszerre egy millió taller sarcot róttak ki, pedig önként hódolt meg. Debreczen városát 1686-ban félmillió forintnyi sarccal nyomorította meg Carafa. A visszaszerzett területet magának foglalta le a császári kamara és külön bizottságot rendelt a birtokosok jogcímének megvizsgálására (*Neoacquistica commissio*). Ennek utasítása szerint, csak a volt papi javakat volt szabad ingyen átengedni és nem csuda, ha koholt oklevelekkel is iparkodtak mentül többet elnyerni. A többi birtokos, még ha ki is mutatta jogát, nagy sarcot volt kénytelen fizetni, hogy birtokba léphessen. Hogy a császár híve itt is nagy kegynek örvendett, protestáns pedig nem, felesleges megemlíteni. E bizottságnak kapzsi igazságtalansága közmondásossá vált.

Ha Magyarország régi területében egyesül, népesedik és művelődik, még mindig félelmes. Ezért Kollonics tudatosan alkalmazza a *divide et impera* (oszd meg és uralkodjál) elvet. A horvátokat egy osztrák író figyelmezteti a régi Nagy Horvátországra és arra, hogy királyságuk régibb a magyarnál is. Erdélyt a magyar korona jogán foglalják el, de számára külön kormányt rendeznek be, mely, minden kapcsolat nélkül a magyarral, egyenesen Béctől függ. Végre a török elől

ANNI M DC LXXXVII.

terimus augebimus, & extendemus, omniaq; alia faciemus, quæcunq; pro bono publico, honore, & incremento omnium Statuum, ac totius Regni nostri Hungariæ justè facere poterimus; Sic Nos Deus adjuvet, & omnes Sancti.

Sacræ Cæsareæ, & Regiæ modernæ Majestatis, Serenissimorum Masculorum Heredum Primogeniti, pro naturalibus, & Hereditariis Regni Hungariæ, Partiumq; Eidem annexarum Regibus declarantur.

ARTICULUS II.

ET siquidem Sua Majestas Sacratissima Cæsareæ, & Regiæ Victoricibus, & gloriosis Armis suis immanem Christiani nominis hostem Turcam crebris cruentis generalibus Conflictibus fustum, Divinâ præauxiliante ope, ab eorundem quotidie Capitaliter infestatis Cervicibus propulsare, deq; ipsius faucibus, in quibus hætenus à tanto tempore non absq; summa totius hujus Nationis pernicië gemebant, nominatissima istius Regni Fortalitia, interq; eadem florentissimam olim Sedem Regiam Budam, & Antemurale totiesfati hujus Regni, cum potiore ejusdem parte eripere, ac in eliberationem istius dulcissimæ Patriæ, hæc & alia superius fusius enumerata impendere dignata est: In perpetuum proinde recolendorum tantorum beneficiorum memoriam, & in æviternum recognoscendam humillimè complacentium animorum suorum gratitudinem, præfati Univerfi Status, & Ordines hujus Regni Hungariæ, & Partium eidem annexarum declarant; Quòd à modò imposterum neminem alium, quàm altetitulatæ Sux Cæsareæ, & Regiæ Majestatis propriis ex Lumbis suis descendentium Masculu.

B

cu.

A HABSBURG-HÁZ FÉRFIÁGA ÖRÖKÖSÖDÉSÉRŐL SZÓLÓ TÖRVÉNY.

menekült rácokat ide telepítik, külön joggal, külön területen, metropolitájuk alatt, kivonva őket a megyei hatóság alól. A katolikus horvát, az óhitű szerb, de még a lutheránus erdélyi szász is egyaránt alkalmas arra, hogy az udvar vezetése alatt sakokban tartsa a magyarságot.

Nagyszabású telepítés volt hivatva átalakítani az egész ország etnografiai képét. Délre 40.000 rác család vándorol be Szerémbe, Bácsba, a Maros északi

279. ábra. Magyar kancellária Bécsben.

partjára. Még sokkal több sváb népesíti be Buda és Pest környékét. Pesten többnyire kiszolgált katonák szállottak meg. A terv szerint a városokba csak németet szabad telepíteni. De nem jobbmódú népet hoztak ide, hanem szegény kapásokat. Akkor, midőn a Franciaországból kiűzött hugenották Poroszországba, Angliába vitték nagy ügyességüket és műveltségüket, nálunk a lehető legsilányabb emberanyaggal elégedett meg a kormány, csak katolikus legyen. A magyar sem volt egészen kizárva a falusi telepítésből, de csak háromévi adómentességet élvezett, az idegen meg ötöt. Még jó, hogy a rebellis nép ellen nem foganatosították a régi babiloni és asszíriai királyok eljárását, melyet hivatalos írók ajánlottak,

hogy t. i. a lázadásra hajló magyart idegen területre telepítsék át és másokat hozzanak a helyére.

Nagy változáson kellett volna átmenni az igazságszolgáltatásnak is. A magyar bíróság megbízhatatlan, tehát német bírakat is ki kell ide nevezni. Meg kell honosítani a hitelt, tehát földbirtokkal is biztosítani kell a hitelezőket. Mindez különösen a köznemesség rovására ment volna, melyet, mint a hazafias eszme legerősebb támaszát, lehetőleg el kell nyomni. Meg is kell adóztatni; hisz a nemesség nem harcol már, tehát kiváltságai idejét multák.

Modern osztrák történetírók e kort, mint a királyi hatalom és az ausztriai befolyás delelőjét, szinte ideális színben szeretik feltüntetni, mintha Kollonics itt kulturát akart volna meghonosítani. Több irányban is tévednek. Elsősorban abban, hogy az 1687-iki alkotmányváltozás törvényessé tette ezeket a rendelkezéseket. Hát akkor miért nem hívott össze a király országgyűlést rendelkezései elfogadására? Nem igaz az sem, hogy a paraszton akartak segíteni. Az soha nem volt kitéve lelketlenebb elnyomásnak mint akkor, úgy hogy még a török uralom is a boldog kor színében tűnt fel előtte. Végre tévedés az is, hogy itt igazságot akartak. Hogy lehet igazság ott, hol minden jogától megfosztanak és üldöznek egy nagy felekezetet, akkor még a magyarság felét? Az 1691. kir. rendelet eltiltotta a protestáns papokat a leányegyházak meglátogatásától, úgy hogy azok egészen elárvultak, Kollonics pedig, mint a Rákóczi-árvák gyámja, összes, egy fejedelemséget alkotó uradalmaikból elűzte a prédikátorokat. A földesurak, különösen Dunántúl, irgalmatlanul jártak el a katholizálás dolgában, a császári katonaság támogatása mellett.

Az erkölcs pedig abban állott, hogy megfizettek busásan néhány magyar főembert, hogy hozzájárulásával formálisan törvényesebbnek tűntethessék fel a szörnyű jogtalanságokat. Esterházy kész volt mindenre, szintúgy a legtöbb főpap is. Kollonics pedig oly bőkezűen adományozott a jezsuitáknak, hogy, egy akkori mondás szerint, több kollégiumuk volt mint vármegye.

De még ezekben a körökben sem halt ki egészen a törvényes és nemzeti érzés. Mikor Leopold 1696 végén Bécsbe gyűjté az egyházi és világi ország-nagyokat, hogy elfogadtassa velök az új adókat, mind hallgattak. Csak Széchenyi Pál kalocsai érsek mert felszólalni a császár előtt és reá is birta őt e terv elejtésére. De már 1698-ban kirótták az évi négy milliónyi adót, melyből a nemes egy harmadot fizet. Egy évvel később már jövedelmi adót róttak ki a nemesre és pedig minden 16 forint után egyet. 1700-ban az egytelkes nemeseket úgy kezdték megadóztatni mint a jobbágyot. Az egyenlőség kedvéért annyit követeltek a jobbágyon, mint a sokkal jobbmódú és a katonától el nem nyomott osztrákon: 25 forintot minden porta után. Hogy pedig valóvá váljék az az elv, hogy ez a szegény, mindenéből kifosztott ország egy harmaddal járuljon a császár birodalma terheihöz, 1702-ben behozták a fogyasztási adót is, mint Ampringen korában.

Általános volt a kétségbeesés. Még herceg Esterházy Pál is megsokalta az országnak ezt a teljes semmibe vevését, igába hajtását. Nem tudja, úgy szólott, megmaradhat-e Leopold királynak, ő meg nádornak. De volt gond arra is, hogy az elégedetlenség ki ne törjön. A francia háborúra szüksége volt a császárnak

katonára ; vitézkedjék ott a magyar, ha oly nagy hozzá a kedve. 1702-ben a császári ezredekhez erőszakosan kezdték toborozni a katonákat. A magyarnak,

280. ábra. Széchenyi Pál.

miután szolgává tették, még az az igaza se maradjon, hogy hazájáért onthassa véré.

XVI. FEJEZET.

RÁKÓCZI FERENC FELKELÉSE.

MAGYAR, elsősorban a magyar paraszt, megszokta már életét vallásáért, hazájáért kockáztatni. Nyomorult élete nem nyújtott neki annyit, hogy fegyvert ne rántson, a maga és családja oltalmára, egy szebb jövő kivívásának reményében. Történeti folyamat az, hogy az összes erkölcsi és szellemi eszmék eredetileg egy csekély körnek válnak tulajdonává és csak aztán terjednek át szélesebb rétegekre. Ott megmaradnak, tovább élnek akkor is, mikor eredeti fészükben már kiveszőben vannak. A köz-nép ruházata épp úgy régi udvari divatból eredt, mint dala az előkelők énekéből. Így a nemesi társadalmak legnagyobb erkölcsi ideálja, a becsület is közkincsévé vált az egész magyar parasztszátnak.

Kettős érzet járja át akkor a nép fiát. Az egyik az annyi keserű tapasztaláson nyert meggyőződés, hogy Bécsből mi jó sem várható :

Ne higj magyar a németnek,
Akár hogy is hitegetnek.

. . . . .
Nincsen abban semmi virtus.
Verje meg a Jézus Krisztus.

A másik az az elszántság, hogy a hazáért, mint legdrágább kincsért, mindent kész feláldozni :

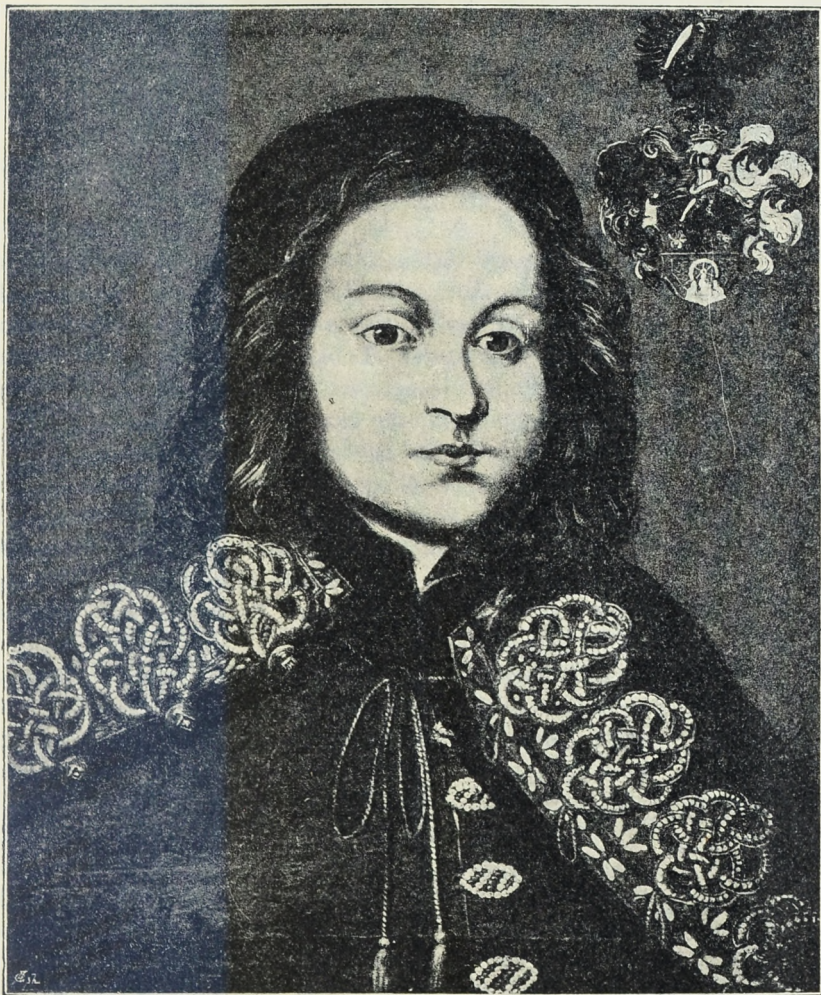
Kiontatom vérem apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért.
Meghalok én még ma magyar nemzetemért.

Ha forradalomnak valaha volt jogosultsága, ha valaha erkölcsi kötelesség volt az erőszakot erőszakkal viszonzni : úgy bizonyára Magyarországon volt Kollonics uralma korában.

Még a török háború idejében történt a kurucvilág egy gyöngye megújulása. Thököly hadainak egyes romjai összeverődtek, elégedetlen parasztokkal erősödtek és, bízva az akkor betörő szultán segítségében, megindították a nyílt harcot. A felkelések klasszikus vidékét választották, Tokaj Ferenc vezetése alatt Sáros-

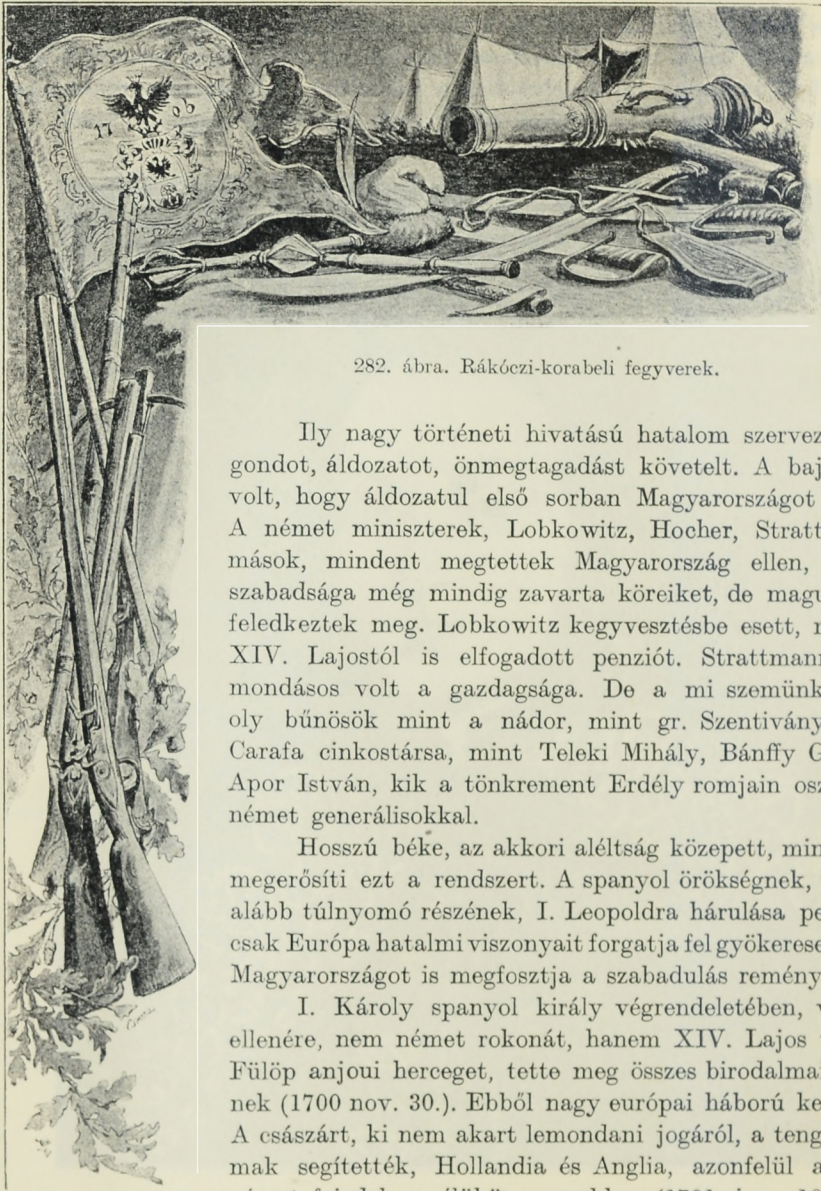
patakot és Tokajt foglalták el. De bár e vidék nemessége csak úgy el volt nyomva mint a paraszt, bár a német katonaság dölyfös durvasága még személyét sem kímélte, belátta, hogy most lehetetlen a küzdelem. A mozgalmat csakhamar elfojtották és a zentai csata egyelőre véget vetett minden reménynek (1696).

281. ábra. Rákóczi Ferenc gyermekkori arcképe.

Ekkor állott delelőjén az újonnan alakult ausztriai nagyhatalom. 1697-ben megkötötte a békét a franciával, 1699-ben a törökkel is. A francia napkirály diadalmenetének útját birta állítani, a török félhold világát egészen elhomályosította. A kétfejű császári sas egyaránt csap le nyugat és kelet felé. A spanyol ág várható kihalása még nagyobb kilátásokat nyújt. V. Károly világbirodalma egyesül Ferdinándéval, mely a Keletet is belévonta a császári család hatalmi körébe.

282. ábra. Rákóczi-korabeli fegyverek.

Ily nagy történeti hivatású hatalom szervezése nagy gondot, áldozatot, önmegtagadást követelt. A baj csak az volt, hogy áldozatul első sorban Magyarországot szánták. A német miniszterek, Lobkowitz, Hocher, Strattmann és mások, mindent megtettek Magyarország ellen, melynek szabadsága még mindig zavarta köreiket, de magukról sem feledkeztek meg. Lobkowitz kegyvesztésbe esett, mert még XIV. Lajostól is elfogadott penziót. Strattmannak közmondásos volt a gazdagsága. De a mi szemünkben nem oly bűnösök mint a nádor, mint gr. Szentiványi János, Carafa cinkostársa, mint Teleki Mihály, Bánffy György és Apor István, kik a tönkrement Erdély romjain osztottak a német generálisokkal.

Hosszú béke, az akkori aléltság közepett, mindenkorra megerősíti ezt a rendszert. A spanyol örökségnek, vagy legalább túlnyomó részének, I. Leopoldra hárulása pedig nemcsak Európa hatalmi viszonyait forgatja fel gyökeresen, hanem Magyarországot is megfosztja a szabadulás reményétől.

I. Károly spanyol király végrendeletében, várákozás ellenére, nem német rokonát, hanem XIV. Lajos unokáját, Fülöp anjou herceget, tette meg összes birodalmi örökösének (1700 nov. 30.). Ebből nagy európai háború keletkezett. A császárt, ki nem akart lemondani jogáról, a tengeri hatalmak segítették, Hollandia és Anglia, azonfelül a legtöbb német fejedelem, élükön az akkor (1701 jan. 18.) porosz

királlyá emelkedő brandenburgi választóval. Francia részen áll a bajor választó, a császár veje, és Castilia. Még bonyolódottabbá teszi az európai helyzetet az, hogy ugyanakkor kezdődik Nagy Péter cárnak, Ágost lengyel királynak és szász választónak és a dán királynak harca XII. Károly svéd király ellen. Csak a török és Velence maradt meg semlegesnek.

A császári katonaság legnagyobb része kivonul Magyarországból. A várat is le kezdik rombolni, hogy azokba be ne fészkelhessék magukat a rebellesek.

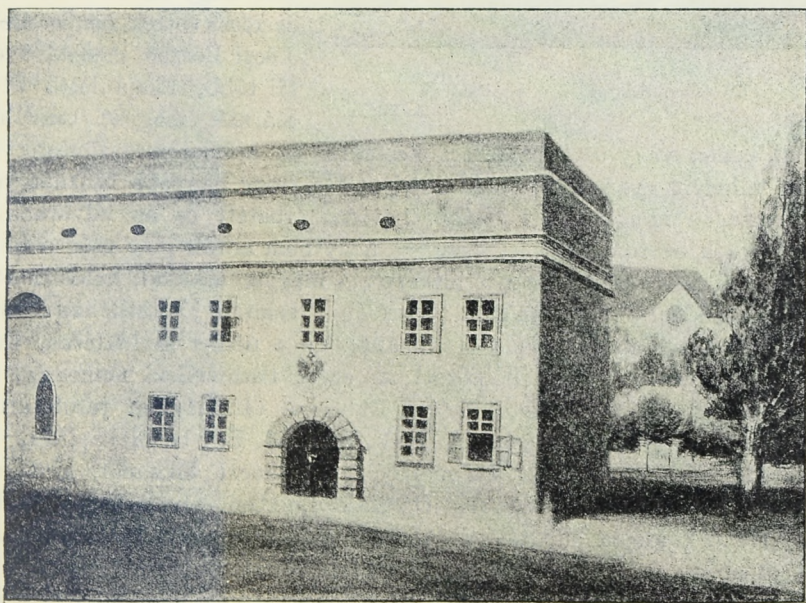
De a magyar nemesség nem mozdul. Hisz hivatalosan nem változott semmi. Van nádor, van kancellária, van megye, van hatalmas főpapság, melynek 1695 óta, mint primás, Kollonics áll az élén. Erdélynek is megvan minden kormány-széke, a bevett vallások egyenlősége, a tisztviselőket választó országgyűlése, papíron, az 1691-ben kiadott Leopoldi diplomában. Alig van más példa arra, hogy lehetett a törvényes formák megtartásával így megfojtani országot, nemzetet.

Hogy pedig eleve is kizárja a felkelés lehetőségét, a bécsi kormány 1701 elején elfogatja és Bécsujhelybe viteti Rákóczi Ferencet, Zrinyi Ilona fiát. Abba a börtönbe, honnét verpadra vezették azelőtt harminc évvel nagyatyját.

II. Rákóczi Ferenc (szül. 1676) akkor lép először a nyilvánosság elé. Egyike a legvilágosabb példának arra nézve, mennyire uralkodnak a gyermekkor első benyomásai a férfi lelkén is és mennyire elhomályosodik a későbbi nevelés erőszakolt hatása a már kész gyermeklélek szinte veleszületett indulataihoz képest. Anyja nevelte és Munkács várának ostroma volt az első nagy eseménye életének, mikor

Egy Munkács várába szorult a szabadság.

Anyjával és nővérével, ki aztán gr. Aspremont császári generálisnak lett neje, Bécsbe jutott. Zrinyi Ilona férjéhez ment, hogy megossza vele a száműzetést, az árvák Kollonics gyámsága alá kerültek. Ferencet Neuhausban, aztán Prágában nevelték a jezsuiták. Szigoruan vallásos volt, sokat tanult s különösen a hadi tudomány érdekelte. Megtanulta az önmagán való uralkodást, legbelső érzelmeinek elrejtését is. Elhitethették vele, hogy mostohaatyja, Thököly, »kígyó, ki életére tört,« de magyar érzését, bár megtagadta, ki nem irhatták

283. ábra. Neuhausi jezsuita kolostor.

belőle. Kollonics legjobban szeretette volna, ha Ferenc klastromba megy, vele kihal ez a veszedelmes név és birtokai a fiskusnak és a jezsuitáknak jutnak.

284. ábra. Rákóczi ifjú korában.

cserében német vagy osztrák birtokokért. Ez az ajánlat megszüntetett vele szemben minden gyanút. Leopold kijelentette, hogy nagyobb hasznát veheti Magyarországon mint másutt. Rákóczi visszatérhetett és az udvarhoz való viszonyát csak az rontotta meg némileg, hogy nem adták meg neki a hercegi címet. Itthon már szabadabban érintkezett a magyar urakkal, különösen gróf Bercsényi Miklós ungi főispánnal. Bercsényi szintén jó katolikus, királypárti, ki kitüntette magát Buda ostrománál, de a német szoldateszka dúlása őt is elkésérítette. Így gondolkozott az egész tiszamelléki nemesség, mely Rákócziban tisztelte természetes fejét. Ebben a társaságban jutott arra az elhatározásra, hogy érintkezésbe lép XIV. Lajossal. Egy belga kapitány, Longueval, ki Sárosban szolgált és megnyerte Rákóczi bizalmát, kínálkozott levélvivőnek. Longuevalt azonban elfogták Linzben, elvették tőle Rákóczi levelét és éjnek idején elfogták Rákóczit nagy-sárosi kastélyában. Rákóczi szerint ez az ember a jezsuiták szolgálatában állott, és hogy ő volt a feladó, bizonyossá teszi az, hogy adományt nyert Horvátországban. Rákóczin kívül elfogták a két Vay testvért, Szirmay Istvánt és más urakat. Bercsényi

Ezt a tervet azonban meg-hiusította Aspremont, és a szép, egészséges ifjú megjelen-hetett az udvarnál, hol a császár nagy jóindulattal fogadta. Még azt is megengedte, hogy Olaszországba utazzék. Vence, az akkori Páris, Flórenc és Róma, a bujaság székhelyei, nem tántorították meg jelle-mét, csak művészeti érzékét fejlesztették. Hazajöve, 1694-ben nőül vette Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőt és így rokonságba jutott Szent Erzsébet ivadékaival. A császár nagykorúnak nyilvánította és Rákóczi, mint Sáros-megye örökös ispánja, haza-jöhetett és jószágainak, család boldogságának élhetett.

A tokaji lázadás volt az első nagy kísértés. Jobbágynai is részt vettek benne. De Rákóczi Bécsbe menekült előle. Mi több, felajánlotta a császárnak magyar uradalmait,

Lengyelországba szökött. A Zrinyi-Nádasdy-pernek készült ismétlése. Sorsa megpecsételtnek látszott, noha még Vilmos angol király is közbenjárt érte. De nejének sikerült megnyerni Lehmann porosz kapitányt, kire őrzését bízták. Rákóczi Lengyelországba menekült (1701 nov. 7.); Lehmann felnégyelték.

Ezalatt megindult a spanyol örökösödési háború és a magyar menekültek bizton számíthattak francia segítségre. Már magyarok is jártak ki hozzájuk, álruhában. 1703 elején hírül hozták, hogy az északkeleti megyék parasztsága fegyvert készül fogni a német, a pap és az úr ellen. Miután a császár távollétében halálra ítélte, méltóságaitól, birtokaitól megfosztotta, Rákóczi 1703 májusban felkelésre szólította fel a nemzetet. A parasztság ekkorra már táborba szállott, de Károlyi Sándor szatmári főispán a vidék nemességével könnyű szerrel legyőzte a gyülevész hadat (Dolhánál 1703 jún. 7.) és hűsége bizonyítására Bécsbe vitte az elvett Rákóczi-zászlókat.

Rákóczit, saját vallomása szerint, a családján és saját magán ejtett sérelmek és a szegény nép iránt való érzése birták történeti szerepe elvállalására. Az időpont kedvezett. Akkor a francia van előnyben. Itáliából Tirolon át Bécs ellen tör egy francia sereg, oda indul a bajor választó is. Magyarországon, néhány várórségén kívül, alig van katona. A legyőzött parasztcsoportok még a Kárpát alján tanyáznak. Körülbelül 400 fegyverrel lép át a határon Klinecnél, Beregben (jún. 16.) és egyenesen Munkácsnak tart. Jobbágyai hozzá tódulnak, de egy ezred elég ahhoz, hogy azokat szétverje, Munkácsot megtartsa. Rákóczi maga is a véletlennek köszönötte menekülését. Nem üldözik és így egyre nő tábor. Hozzá csatlakoznak a vidék nemesei is; a Bécsből haza térő Károlyi, kinek érdemeit nem méltatták ott eléggé, szin-

285. ábra. Gróf Beresényi Miklós.

tén hozzá áll. A pórlázadást nemzeti háboruvá emeli Rákóczi személyisége. Csatlakoznak a hajduk, a kúnok is.

Megújul teljes fényében a kurucvilág. Csak a várak maradnak német kézen, az egész ország egyszerre Rákóczié, pedig most már ide tartozik a török hódoltság volt területe is. Károlyi kurucok már 1703 végén Bécsig száguldanak. A kamara elnyomta, a katholizálás zaklatta városok, különösen a szepesiek, lelkesedéssel karolják fel a nemzeti ügyet. Még pénz is volt: XIV. Lajos havi 100.000 frank subsidiumot fizetett. Pap eleinte semmi módon nem volt reábirható, hogy Rákóczihoz álljon, de nemsokára az egri püspök, Telekesi, teljes buzgalommal szolgálja a felkelést.

Ez a siker békealkura készíti a bécsi udvart. Természetes közbenjárókul kínálkoznak a tengeri hatalmak, melyek rokonszenve a szabad protestáns magyar iránt nem tagadhatta meg magát és melyek érdeke is követeli, hogy Magyarország békés legyen, különben a császár nem fordíthatja erejét a francia ellen. Közbenjárásra szólítja fel Leopold Széchenyi Pált is, kinek hazafiságában a kuruc sem kételkedhetett. De megegyezéshez bizalom kell, az pedig teljesen hiányzott a magyarból. »Megújulnak a dicső Magyarország régi sebei« kezdetű kiáltványban, melynek Ráday Pál volt a szerkesztője, előadja igazát, sérelmeit az egész világnak. A főpapok, a főurak nagy része, néhány nyugati megye kivételével, egyesültek is joguk kivívására. Szerencse volt a felkelésre nézve, hogy Rákóczi rangja és személyisége előtt meghajlott mindenki; szerencse az is, hogy ő katolikus volt, seregének kilenczederésze pedig kálvinista, úgy hogy a felekezeti ellentét, ha meg is volt táborában, legalább erős lobot nem vethetett. A hazában élő tótok, ruthének, még az oláhok is hozzá állottak, csak a horvátok harcoltak ellene vitéz bánjuk, Pálffy János alatt. A rácokat is igyekezett megnyerni, még Péter cár közbenjárását is igénybe vette e célra. De ez nem sikerült.

Erdélybe is elhatott a felkelés és, bár ott Thökölynek is volt pártja, mégis Rákóczit választották meg fejedelemnek. (1704 júl. 6.) Az egész ország nem hódolt meg neki soha; a német őrségek megszállották a szász városokat és a velük tartó labancok segítségével dacoltak az ostrommal.

De az egész háború, katonai szempontból, mégis csak függeléke volt a nagy spanyol örökösödési háborúnak. Míg a francia túlsúly tart, a kuruc sem verhető le. Ebben azonban az 1704. év nagy változást hozott. Savoyai Eugén és Marlborough, a híres angol vezér, egyesültek és Hochstädtnél legyőzték a franciákat és bajorokat. Rákóczi már ekkor kételkedni kezdett győzelmében, az a terv pedig, hogy a magyarok, a bajorokkal s franciákkal egyesülve, a bajor választót hozzák be királynak, mindenkorra meggyűlölt. Ez évben sikerült ugyan a fontos Érsekújvár elfoglalása, de Nagy-Szombatnál Rákóczit nagy vereség érte és meggyőződött arról, hogy táborában senki sem ért a hadviseléshez.

Ha tehát Rákóczi úgy szólva kezdettől fogva alapjában kilátás nélkül valónak látja vállalatát, ez csak arra unszolhatja, hogy kedvező feltételek mellett békét kössön. A megegyezést lehetővé tette Leopoldnak 1705 tavaszán történt halála. A hivatalos történetírók az alatta elért eredmények miatt

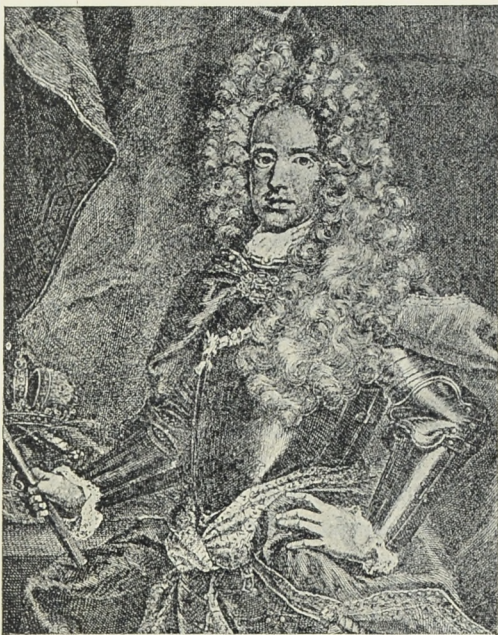

»Nagy«-nak nevezték, pedig politikai tekintetben legfőképp vallásos következetessége nagy, az, mely utoljára még koronáját is veszélyeztette. Magyarország uralma alatt többet szenvedett mint valamennyi török szultántól együttvéve. Utóda, József, nagyeszű, nyájas uralkodó, felekezetiileg sem elfogult, úgy hogy még a pápai állam elfoglalására is gondolt. A magyarokat addig nem bántotta; mindjárt uralkodása elején visszahívta Heistert, a nagyszombati győzőt, ki kegyetlenségben Carafával vetekedett. De az alkudozás nem igen haladt. A kurucok véget akartak volna vetni az örökös királyságnak s vissza óhajtották állítani az ellenállás jogát. Ismét a betűben látta a lényegét a magyar, holott az a katonai erőnek nemzetivé tételében állott. Azonkívül Rákóczi, új bizalomra kelve a francia fegyver diadala iránt, Erdélyről nem volt hajlandó lemondani, mibe meg a császár nem egyezhetett bele.

A kurucok katonai ereje számban igen jelentékeny, negyvenötezerre menő. Akkora sereg, mekkorával Eugén legyőzte a franciákat. De annak legnagyobb része vitéz, de tanulatlan, fegyelmezetlen, inkább csak guerillaharcra alkalmas harcos, csak körülbelül nyolcada rendes katona. A vezérek közt a török háború hősei, mint Vak Bottyán, személyes bátorságuk, nagy gyakorlottságuk és ügyességük folytán mesterei voltak a portyázásnak, de rendes hadviseléshez nem értettek. A fiatalok közül Ocskay és Bezerédj Imre tűntek ki mint merész és szerencsés lovasvezérek. Tudós katona csak egy volt, gróf Forgács Simon, ki előbb a császárt szolgálta. De hadait csak úgy le szokták győzni, mint Bercsényiét és Károlyiét, a nagyúri csatavesztőkét.

Az egész háború legjellemzőbb ténye, hogy 1705-ben, midőn delelőjén áll a kuruc ügy, Herbeville császári tábornok, a Csallóközből kiindulva, 15.000-nyi sereggel végigvonul szelvében az egész országon, hogy segítséget vigyen Erdélybe. Csak Erdély határán állották útját a karikai sáncok, de azokat is bevette, miután a fejedelmet Zsibónál nyílt csatában legyőzte. (1705 nov. 10.) Erdélyben azóta nem birt többé gyökeret verni Rákóczi uralma.

E hadmenet idején gyűlt össze a kurucok első nagy országgyűlése. Először a Rákosra hívták össze, de mivel Buda és Pest német kézen volt, helyét áttették később Szécsénybe, Nógrád megyébe. Itt történt a felkelés politikai szerve-

286. ábra. I. József király.

Árva 27. Márt. 1708

Noha kérem tőle az ölelésem
 utjának nem irhatok, mint de-
 rovoltsai által irtam. csak az-
 akartam kérem tudtára adni hogy
 az én dalnak hová parancsolta-
 nemely próbatételek meg vele
 let úgy továbbra az melyeket
 Kiv. Kérem hogy ha meg
 aratja, meg itis meglátok
 egy specifikációt az melyeket
 la lehet bor sejté aratja on-
 meg hogy így hogy e jóvőre
 vére borul avagy penzint tar-
 tozzunk meg Kérem ezen por-
 tékat valószínűsítésre és rendeltetésre
 Átállatásait maga gústusa fe-
 runt

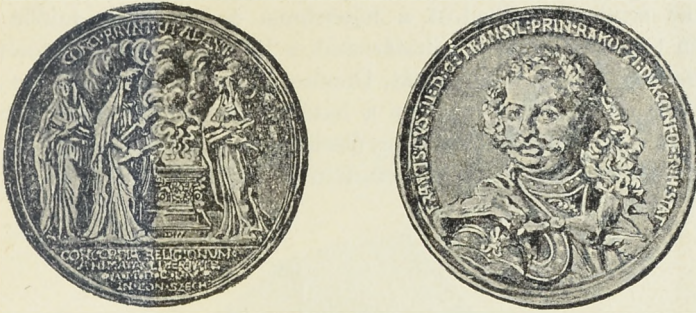

a főttem Kérem az ölelésem
 gústusa meg tudtára adni
 alkiadást meg értem, és ha
 dolgoztam továbbra oly hamar el-
 nem végezhetne hogy az fele
 kéremmel le gústusa arat
 Kérem továbbra továbbra
 mat Kérem adja hogy ott
 Pál kérem hogy ha Kérem sa-
 talna Kérem az főttem Kérem
 illendő Kérem dolgoztam meg
 ne fogadtam Kérem mind
 arat által. aron kérem hogy
 maga gústusa le vele és nagy
 folytatás ar Kérem
 F. Rákóczi

Óhát Kérem az Kérem a kérem
 hogy az so értem és Kérem
 Kérem a Kérem Kérem
 kérem. Kérem Kérem Kérem
 Kérem Kérem Kérem Kérem
 Kérem Kérem Kérem Kérem
 Kérem Kérem Kérem Kérem

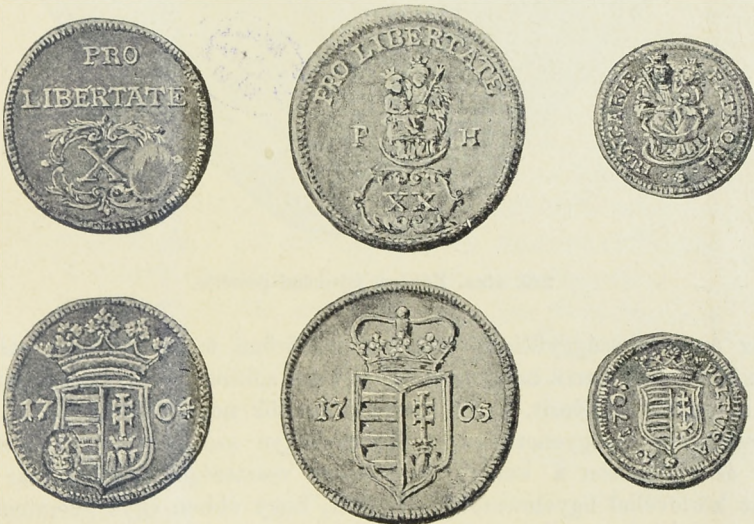
1707-ig nem rótt reá. De ez a szabadság bántotta a földesurak érdekét. Az erdélyi rendek már 1704-ben követelik, hogy jobbágyuk engedelme nélkül ne állhasson be katonának és a fejedelem engedni kénytelen. Ugyanez a törek-

287. ábra. A szécsényi gyűlés érme.

vés érezhető nemsokára Magyarországon is. A kezdetben valóban nemzeti háború vége felé mindinkább rendi lesz — nem a parasztság hibájából.

1706-ban még elég szerencsésen folyt a harc. Sikertült Esztergom megvétele és ennek az eseménynek köszönjük a kuruc költészet egyik gyöngyét. Erdélyből Herbeville benyomulása után kimenekültek a kurucok, de most

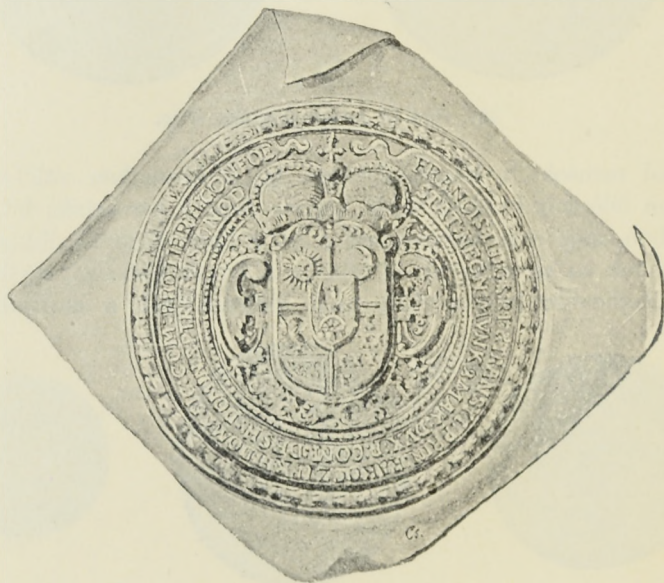
288. ábra. Libertások.

visszatértek és a várak kivételével ismét birják az országot. Végül XIV. Lajos biztatta Rákóczit, hogy lázadó alattvalókkal nem léphet szövetségre, de igenis oly nemzettel, mely kimondta szabadságát és kész azt megvédeni. Rákóczi jól tudta, hogy Franciaország már magán sem igen bír segíteni. Látta a nyomort, az ország tehetetlenségét, mi mind a megbékélést tette főkötelességnek. És még-

sem ítéltük el, hogy nem kötött békét, hogy a legszélső eszközökhöz is nyult. Az alkudozásoknak az osztrák miniszterek vetettek véget; tőlük nem lehetett remélni semminő, az országot biztosító feltételnek becsületes megtartását. Jobb tehát harcolva győzni vagy meghalni.

Ez az érzelem uralkodott a fejedelmen és tanácsán, midőn Rozsnyón 1706 végén tartott ülésükben elhatározták a függetlenség kijelentését, a Habsburgok trónvesztésének kimondását. Ónodra, Borsodba hívták össze az országgyűlést 1707 május 1-én, hogy ez a határozatot ünnepélyesen fogadtassa. Az erdélyi rendek marosvásárhelyi gyűlésükön már előbb kimondták az elszakadást, hivatkozva Svájc és Németalföld példájára.

289. ábra, Rákóczi fejedelmi pecsétje.

Az ónodi országgyűlésen, melynek a körömi mezőn felütött sátoztábor volt a színhelye, »ebben a magyar világban nem sokszor látott pompával« üdvözölték a rendek Rákóczit. De a fényes köntösök nem takarhatták el a nagy elégedetlenséget és egyenetlenséget. Több megye szóvá tette a háború nagy terheit és különösen a kongópénz okozta veszteséget. Turócz már a gyűlés előtt körlevéllel figyelmeztette a többi, hogy ebben egyértelemmel szólaljanak fel. E körlevelet Rákóczi és hívei személyesen is sérelmesnek tartották, azonfelül pedig a viszály szításának, a confoederatio megosztásának szándékát látták benne. Ezért a fejedelem a gyűlésen magyarázatot követelt Turócz követeitől, Rakovszky Menyhértől és Okolicsányi Kristóftól. A gyűlés törvényszék elé akarta őket állítani. A követek mentegetődztek; a gyűlés hallgatott. Ezt Rákóczi a megegyezés jelének vette és magából kikelve kiáltott fel: »Ezt érdemtem meg tőled, ó haza!« E szavakkal otthagyni készült a termet. Erre kitör

Formula Juramenti Fidelitatis

Quod Alexander Comes Karoli Sueo per
Nuncium Caeli, Terrarum Regem,
nem Imperatorem, nec non Inter ipsum
Princeps Josepho Primo Romanorum
Imperatore, Hungaria, Dalmatia, Slavonia,
Sua, et Bohemiae Regi, ac Archiduci
Austria, &c. &c. Domino Domino mihi
clementissimo. Postquam sacratissi-
ma sua Caesarea, Regiaq; Majestas ex
minata summa Benignitate, mihi, dum
presentibus Regni motibus per aliquod tem-
pus involutus fui, modo vero, uti iam de-
meditabar, ad homagialem meam obliga-
tionem redeo anhelanti imploratam
gratiam peto, & Honorum per Illustrissimum
& Excellentissimum Dominum Joannem
Comitem Palffy, ab Erdöed summè facti
Rer.^{mo} sua Majestatis Mareschallum
Campi Generalem, Supremum per Hungaria
Regnum Armarum Praefectum, &c. &c.

a szenvedély. Bercsényi harsányan kiáltja : »Haljanak inkább a gazok.« Kardot ránt és Károlyival együtt Rakovszkyra sujt. Ez követtársával együtt sebesülten kiszalad, de őt megölik, Okolicsányit pedig elítélik és kivégzik. Turócz megyét a szomszéd megyék közt felosztják ; nevét is eltörlik. Turócz megyének tanácskozássztalát azóta vörös posztó borítja, e véres esemény emlékéül.

Igy elhallgat minden ellenzék. »Jún. 14-én : Proclamatum est : Eb ura fakó : mai napságtól fogva József nem királyunk, abrenunciálván mindenben ellene, inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbagyságban sanyalódjunk.« Azokat, kik két hónap alatt nem csatlakoznak hozzájuk, hűtleneknek nyilvánítják. A háború folytatására megszavazták az adót is. Királyt csak később választanak majd és addig Rákóczi megmarad fejedelemnek és fennáll a szövetség Erdély és Magyarország közt. A nádor és a főpapság határozottan tiltakozott a gyűlés határozatai ellen és József, meg akarván mutatni, hogy neki is van pártja, összehívta az országgyűlést Pozsonyba.

Nagy momentum volt ez nemzetünk történetében. A függetlenség álma legalább szóban megvalósult. De a magasztos szónak nem felelt meg a tett. Magyarország nem tudta megvalósítani azt, mit kimondott, mert a rendiség a mozgalom folyamában mindinkább föléje emelkedett a népnek. Pedig igazi tartós lelkesedés csak a szegény emberben, a köznemesben meg a protestáns városokban volt. A forradalmat a vezetők viszálya és cselszövései, a főnemesi pompa fojtották meg ; a német sereg csak végrehajtotta az ítéletet. Most sem volt másképp mint Mohácsnál. A személyes vitézség és áldozatkészség nem akadályozhatta meg a bekövetkezendőket. Hisz előfordult még az is, hogy Heves megye keveselte a reá kirótt adót. De a szabály mégis az volt, hogy csak csekély részét lehetett behajtani a subsidiumnak.

XIV. Lajos beszüntette a segédpénzek fizetését. A háború ezentúl szerencsétlenül folyik. Rákóczinak 1708-ban az a terve, hogy betör Sziléziába, felkelésre bírja ott is a protestánsokat és érintkezésbe lép a porosz királlyal, kinek fiát megkínálta a koronával. Heister kis seregével nyomon követte és Pálffy János, látván táborukban a rendetlenséget, Trencsénél hirtelen támadott. Ellenállás alig volt. Rákóczi lebukott lováról és elájult. A lovasság szétrebrent, a megalakulni kezdő gyalogság megsemmisült. (1708 aug. 3.) Minthogy ugyanabban az időben Eugén újra leverte a francia sereget, az előbbi elbizakodást kétségbeesés követi. Ekkor nyeri meg a császár nagy ígéretekkel Bezerédjt, ekkor pártol el Ocskay. A pozsonyi országgyűlés átok alá veti Rákóczit és Bercsényit, a pápa már 1708-ban kiátkozta a felkelésben résztvevőket. Még

290. ábra. Károlyi Sándor gróf.

a legvérmesebbek és legállhatatosabbak, mint Bercsényi és Vak Bottyán is, csak a békében látták a menekülést. Erre azonban most még kevésbé hajlandók a császári miniszterek mint azelőtt. Nem akarják kibocsátani közülük a kész prédát: konfiskálni, büntetni akarnak ők is, mint elődeik Leopold korában.

Lassú kimúlás következett a lelkesedés és küzdelem szívemelő napjai után. A nép kezd elpártolni a felkeléstől, mit a fejedelem búsan vesz tudomásul. Keveset lendített már az ügyön, hogy a fejedelem 1709-ben nemességet, szabadságot ígért a fegyveres jobbagynak; aki nem halt éhen, kivándorolt vagy tompa megadással tűrte sorsát. A még meglevő erőt tönkretette a pestis, mely Magyarország lakosságának tán tizedrészét ragadta el; körülbelül 300.000 ember esett áldozatul. Rákóczi maga így írja meg bukása okait: »Elismerem, hogy sok hibát követtem el a hadviselésben, de emberítéssel mérve mindent, a pénzhány és a hadi tudományban való általános tudatlanság vetett véget a jól és merészen kezdett és, míg a rézpénz forgalomban volt, gyorsan folytatott vállalatoknak. Végre a pestis dühöngése által elfogyott az őrségek gyalogsága és ennek pótlása fogyasztá a mezei hadakat. Az ellenség lassan halada, elfoglalva a folyók és hegyek átjáróit, a várakba őrséget vetett és a behódolt terület biztosítására elfoglalta a már nem őrzött sáncokat.«

Még egyszer megkísérelte a kuruc had a nyílt csatát Heister ellen, Romhányinál (1710 jan. 24.), de eredmény nélkül. A német előbb csak lépésről-lépésre haladt, de ez évben Franciaország teljes elgyengülése következtében már több erővel rendelkezik és véget készül vetni a felkelésnek. Októberben kemény ostrom után Érsekújvár is megadta magát és így az egész felkelést viasztasorítják a Tisza felső folyásának vidékére, oda honnét kiindult.

Rákóczi ekkor Nagy Péter cártól vár segítséget, de ebben is csalatkozik. A még elég számos, körülbelül 15.000 főnyi sereg a legnagyobb nyomorral küzd, szintúgy az aránylag csekély területre összeszoruló, menekülő erdélyi és dunamelléki kuruc családok sokasága is. Bercsényi panaszkodik, hogy három tallérja sincs hadiköltségre. Pedig Rákóczi óriás uradalmainak jövedelmét is a háború céljaira fordították.

A békealkudozás idején Bercsényi csodálkozik, miért nem fogja pártjukat Hollandia, hisz ők is épp úgy küzdenek nemzetük és vallásuk szabadságáért a kényuralom ellen, mint a németalföldiek Alba és II. Fülöp ellen. Hamel-Bruynincks követ erre így válaszolt: »Mikor mi a spanyolok ellen küzdöttünk, minden kincsünket letettük a haza oltárára. Ti ellenben kincseiteket hátatokon hordjátok.« Ez a különbség a nemesi és a nemzeti forradalom közt.

Míg Rákóczi Lengyelországban járt a cár megnyerésére, legalább a királypárti magyarok csak a király kegyelmében látták »a Tiszántúlra átkergetett pártos had« megmentésének reményét. József még sem akarta elpusztítani ezt a népet. A külföldi helyzet is óvatosságot parancsolt. Ha Franciaország le is van győzve, a spanyol nemzet erősen védekezik öccse, Károly főherceg ellen és azt máris viasztasorította Barcelonába, hol csak az angol hajóhad segítségével maradhatott meg. A tengeri hatalmak szövetsége sem áll ki minden próbát; Anglia máris kezd békére hajlani. Heistert visszahívták, Pálffy lett fővezér és megnyerte a felhatalmazást a kurucokkal való alkudozásra.

Az Athenaeum r.-t. nyomása.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

Mányoki Ádám festménye a szász király birtokában.

A fejedelem és Bercsényi távolléte alatt Károlyi volt a fővezér. Rákóczi megengedteneki az alkudozás megkezdését, de, bár maga is írt Józsefnek, kijelentvén szándékát a meghódolásra, ha az országot biztosítják, még sem tartotta elégnek a birtokok visszanyerését és az amnesztiát. A *confoederatio* hazaárulás terhe alatt eltiltotta a békét, míg az ország sebei meggyógyítva nincsenek; ettől elállani nem lehet és most sem lehet beérni kevesebbel mint Nagy-Szombatban. Károlyi ellenben nagyon jól belátta, mennyivel rosszabb a helyzet most mint akkor volt. Ő már 1704-ben kidolgozott egy tervet a megegyezésre, most meg éppen szükségesnek tartotta azt. Személyes érdekeiről sem feledkezett meg. A *confoederatio* és Ónod ellenére már 1711 március 14-én hűséget esküdött Józsefnek. Ez a tény legjobban mutatja, hogy nem csupán hazafiság vezette őt, amint hogy ő is kapott a császártól 50.000 frtnyi consolatiót, annyit mint huszonöt évvel azelőtt Teleki Mihály. Rákóczi arra gondolt, hogy még egyszer gyűlést tart Huszton és intette Károlyit, ne kössön békét beleegyezése nélkül. Ő teszi felelőssé április 9-én »az egész magyar ontott és ontandó vérral együtt«. De Károlyi folytatta és be is fejezte az alkut. Az otthonmaradtak egyetértettek vele, mint ezt Sennyey István kancellár írja, azért, mert »ezt az alkalmatosságot siketségre nem vehetjük«. Rákóczi még arra is gondolt, hogy Károlyit megöleti, de aztán örvendett, hogy ezt a szándékát nem hajttatta végre. Másrészt nagy akadállyal fenyegetett Józsefnek ápr. 17-én történt halála is, mert a bécsi ministerek ebből okot meríthettek arra, hogy a szerződést elhalasszák, esetleg egészen megakadályozzák. De Pálffy és Károlyi seregeik előtt eltitkolták a király halálát és Szatmárban ápr. 30-án megkötötték az egyezséget. Május elsején a majtényi síkon 12.000 kuruc letette a fegyvert és hűséget esküdött a királynak.

Bár Rákóczi azt állította, hogy ez nem béke, hanem megadás, a szatmári egyezés mégis állandóbb következésű volt az összes előbbi békekötéseknél, melyek erdélyi vagy más garanciával hivatva lettek volna Magyarország törvényes jogát a Habsburg-királyok hatalma ellen megoltalmazni. A király teljes amnesztiát ad, Rákóczinak és társainak is, ha három hét alatt hűségre térnek. A király fenntartja a vallás dolgában hozott magyar és erdélyi törvényeket és országgyűlésen orvosolja a sérelmeket. A kurucok nemcsak hogy megtarthatják birtokaikat, hanem visszanyerik azokat az elesettek özvegyei és árvái is. Egyik párt se merje a másikat a történelemért szóval vagy tettel bántalmazni.

A fejedelem hosszabb megfontolás után nem fogadta el a békét. Történeti szerepe abban áll, hogy nem törődve magánérdekével, »nemzete hasznára, a maga örök dicsőségére«, inkább a száműzetés keserű kenyerét választotta, semhogy lemondana a függetlenség eszméjéről. Bölcsen tette; alattvaló már nem lehetett. Az új Magyarország kicsinyes viszonyai közé épp oly kevéssé fért egyénisége, mint roppant birtokán alapuló befolyása. József anyja, Eleonora Magdolna, Magyarország megkoronázott királynője, fia, Károly trónörökös, nevében, Savoyai Eugén tanácsára megerősítette a szerződést és Károly is jóváhagyta azt Spanyolországból.

El volt ejtve egyrészt a beolvasztás, másrészt az elszakadás szélső politikája. Magyarországot a közbeneső lehetőségek alapján kellett újra szervezni.

XVII. FEJEZET.

A PRAGMATICA SANCTIO KORA.

BÁRMINŐ SZOMORÚ volt a forradalom vége, lefolyása mégis erőt mutatott és eredménye nagy javára vált a magyarságnak. Véget vetett a Kollonics-rendszernek, megakasztotta a német telepítést és a rác foglalást és így a magyar részére biztosította a túlsúlyt a töröktől visszahódított területen. Nem birta ugyan elszakítani Magyarországot Ausztriától, még a bécsi kormány törvénytelen, a fennálló hatalmi viszonyokon alapuló befolyásának sem birt gátat vetni, de Magyarországnak mégis nemcsak nyugalmat szerzett, hanem olyan közjogi állást is, melyből visszafoglalhatta nagy részét annak, ami elveszett.

Ebben a munkában a régi labancok, mint Pálffy, vállvetve működtek a régi kurucokkal, mint Károlyi Sándor. De hogy eredménnyel működhessenek, még két tényezőre volt szükség: a király jóakarataira és az általános európai helyzet kedvezésére.

III. Károly (mint császár VI.) Spanyolországban töltötte ifjúkora javát, távol Bécestől és annak kormányrendszerétől. Buzgó katolikus; királyi méltóságát, különösen szertartási tekintetben, oly magasra tartotta, mint egy spanyol király, de legalább nem volt elfogult Magyarországgal szemben. Óvatosságra intette az európai helyzet is. Ő volt a Habsburg-ház utolsó férfisarja és az egész spanyol monarchiának reá szállása teljesen megbontotta volna az európai egyensúlyt. Ezért Anglia XIV. Lajoshoz kezdett hajolni és Spanyolországnak csupán európai melléktartományait engedte a császárnak, Franciaország tetemes gyöngítéséhez pedig éppen nem járult. Így oly békét kötött, mely Spanyolországot és annak gyarmatait a Bourbonoknak juttatta, úgy hogy ez a család legalább is egyenlő hatalmú riválisa maradt a császárnak és a magyar királynak. Amellett, minthogy fia nem volt, eleve is gondoskodni kellett a leányág örökösödési jogáról, melyet csak a rendek beleegyezése iktathatott törvénybe. Maga is békét volt kénytelen kötni a franciákkal. Ezek mindent megtettek, hogy befoglalják Rákóczit is, de ennek Savoyai Eugén határozottan ellenmondott. (1713.)

Ezek az okok magyarázzák, hogy hazatérése után ünnepélyesen megerősíti a szatmári egyezséget, bár éppen a labancok egy része, különösen Illésházy

A MATTHÉNYI EGYEZSÉG.

kancellár, ellenezte azt, mert így elestek a konfiskációkból eredő nyereségtől. Az országgyűlést összehívta, magyar ruhát öltött és megkoronáztatta magát. Hitlevele és esküje egy a Józsefével és mégis legalább egy fontos közjogi vivmányt tartalmazott a törvény. Azt, hogy Magyarország területi épsége és az az elv, hogy nem kormányozható az örökös tartományok módjára, még a király és a rendek meg-
egyezésével sem változ-
tatható meg, tehát sar-
kalatos alaptörvény ma-
rad mindenkorra.(1712.)

Történetileg véve,
ez a törvényes dualiz-
mus kezdete. (1715: III.
t.-cikk.)

Már az 1708-iki
királyi pártgyűlés célba-
vette a katonai kérdés
megoldását. Akkor szö-
vegezték a híres 1715:
VIII. t.-cikk szerkeze-
tét. Ez kimondja, hogy
az országnak erős és
állandó katonaságra van
szüksége, mely belföl-
diekből és külföldiekből
áll. Ez a cs. kir. had-
sereg befogadása. Az
állandó sereg szüksé-
gessé tette az állandó
hadi adót is, melynek
összegét 1,920.000 forint-
ban állapították meg.
Ezt a nemes nem fizeti.
Ellenben úgy a bande-

riális, mint az insurrectiós kötelezettség fennmarad, csak hogy ezt, rendkívüli
eseteket kivéve, csak az országgyűlés hívhatja össze.

Még egy más törvényt is hozott e pártgyűlés: azt, mely Rákóczi, Ber-
csényi és társaikat mint hűtleneket és hazaárulókat mindenkorra száműzi.
Ezt a törvényt 1907-ben eltörölte az országgyűlés.

Megkezdődött az új berendezés is. A király megerősíti a magyar kan-
cellária függetlenségét, de a kamarát tovább is függésben tartja a császáritól.
Nagy sérelemnek vetett véget a neoacquistica commissio feloszlata és az
illető igények rendes bíróság elé való utalása. A protestánsok sérelmeit nem
orvosolták ugyan, de az eddigi törvényeket még megerősítik. Ha ezentúl éri
őket sérelem, csak mint egyesek, nem pedig mint felekezetek, fordulhatnak

291. ábra. III. Károly magyar díszben.

a királyhoz. Egyes városoknak, mint Pestnek, az a kiváltsága, hogy csak katolikus nyerhet ott polgárjogot, érvényben marad. Szeged, Debreczen és Szatmár-Németi ennek az országgyűlésnek köszönik sz. kir. várossá emelésüket.

Még az országgyűlés bezárása évében, 1715-ben, megtámadja a török, a karloviçi béke ellenére, Velencét. A bécsi udvar ebben békeszegést látott és háborút üzent. E háboruban Savoyai Eugén még nagyobbakkal tetézte addigi babérait. 1716 augusztusban nagy csatában legyőzte a nagyvezért, majd megostromolta és elfoglalta Temesvárt. 1717-ben pedig Belgrád várát is bevette, miután az annak felmentésére siető roppant hadat szétverte. »A török könnyen békél, ha megverik.« Már 1718-ban Paszarovicban létrejött a béke, melyben a porta lemond az egész Temeskőről, a mai Szerbiáról, Kis-Oláhszágról, vagyis a régi szörényi bánságról és Bosznia egy részéről. E területek azonban még császári igazgatás alatt maradtak.

E háború idején történt az utolsó tatár betörés hazánkba. Erdélyen végig száguldvá, eljutottak Szatmárig. De ott vissza kellett fordulniok és Borsánál, Máramarosban, szétverte őket a föld népe. Ez a *diversio*, melyben emigránsok is résztvettek, épp oly keveset segített a törökön, mint Rákóczi elhatározása, hogy társaival Törökországba megy. Addig Párisban voltak, hol a fejedelem vallásossága és becsületessége általános tiszteletet vívott ki magának; most Jenikői, Konstantinápoly mellett, majd a béke után Rodostó, a Márvány tenger mellett, lett száműzetésük szomorú tanyája. Még többször is reméltek változást, török, francia vagy spanyol segítséggel, de mindig csüggedtebben. Hiába, mert otthon egyre csökkent a pártjuk.

»Magyarország Károly uralma alatt nagy viharok után révpontra jutott,« ez volt az általános hangulat és a török háború szerencsés kimenetele is kétségtelenül növelte az új rendszer erejét és népszerűségét. Ez a kedvező helyzet bátorította az udvart arra, hogy dülőre vigye a leányág örökösödésének kényes és fontos kérdését.

Midőn Károly 1703-ban Spanyolországba távozott, »kölcsonös örökösödési szerződést« kötött bátyjával. Eszerint atyjuk halála után a császárság, a német tartományok, Magyarország Józsefre szállanak, az egész spanyol monarchia pedig öccsére. Bármelyik ág kihalása esetén a másik az öröklő és pedig nemcsak fiágon, hanem leányágon is. Károly még külön is kötelezi magát arra, hogy e szerződés alól még a pápa sem oldhatja őt fel.

E szerződés értelmében, ha Károlynak nincs fia, József leányaira száll a Habsburgok egész öröke. Ezért, saját remélhető gyermekei jogainak védelmére, 1713 ápr. 19-én titkos tanácsosai előtt felolvastatja és kihirdeti a »*Pragmatica Sanctiót*«. Eszerint az ő halála esetén összes birodalmi osztatlanul szállanak fiaira, illetőleg azok ivadékaira, ezek hiányában leányaira és azok ivadékaira, ezek hiányában pedig József leányaira s azok ivadékaira, elsőszülöttségi jog szerint. E vonalak kihalása után az uralkodóház távolabbi vonalaira száll sorban az öröklés joga.

Már előbb is szó volt a női öröklésről az országgyűlésen. Először a horvát rendek pendítették meg az eszmét, kijelentve, hogy ők elfogadják a leányág örökösödését is. Az legyen király, ki Bécsben székel és birja az alpesi tarto-

mányokat is. A magyar urak is tanakodtak a nádor elnöklete alatt még 1712-ben és különösen az Ausztriával való unió feltételeit óhajtották megállapítani a női öröklés elfogadásával kapcsolatban. A király véget vetett a tanácskozásoknak. Csak miután kis fia meghalt, 1717-ben pedig Mária Terézia leánya született, indította meg a tárgyalásokat, hogy a »*Pragmatica Sanctiót*« összes országaival elfogadtassa. Ez a cseh-német tartományokban sikerült is, úgy hogy a törvényt Erdély országgyűlése elé lehetett hozni, mely azt el is fogadta. Csak most határozták el a magyar országgyűlés összehívását, hogy az is törvénnyé tegye az örökös tartományokkal való uniót.

A magyar urak hajlottak az udvar kívánságára. Mit is tehettek volna mást? A »*muszkát* vagy más potentátort csak nem választhatjuk» — írta Szluha Ferenc ítélmester, a régi kuruc. De a női ág elfogadását a haza önállóságának biztosítására akarták felhasználni, jól tudva, hogy a dinasztíának tett e szolgálatért nemcsak személyük, hanem a nemzet is várhat ellenértéket. Nem is a király terjesztette elő a leányág örökösödését; a rendek maguk szántából fogadták el egyhangulag, nagy lelkesedéssel (1722 jún. 30.). A király elfogadta a felajánlást és beleegyezett abba is, hogy Magyarország társ-országaival együtt szintén oszthatatlan, vagyis hogy Horvátország ebbe belé van értve.

Az unió az örökös tartományokkal a kölcsönös védelemben áll »külső erő ellen is«. Akkor ez egyesülnek, a török miatt, még Magyarország vehette nagyobb hasznát. De mivel a fiág kihalása a Habsburgokra nézve a császári méltóság elvesztését is jelentette, mert nő nem lehet római császár, a német birodalomhoz tartozó örökös tartományok az eddiginél sokkal nagyobb biztosításra szorultak. Ezt adta meg nekik a Magyarországgal való fegyveres szövetség.

Az örökösödési törvény (1722/23: I—III. cikk) először is általánosságban elfogadja a női örökösödést és az oszthatatlanságot, úgy hogy Magyarországon, míg a dinasztia tart, mindig az uralkodjék, ki az örökös tartományokban. Aztán részletesen kifejti, hogy előbb Károly, aztán József, végre Leopold leányágon való ivadékai jutnak a trónra, »elsőszülöttségi jog szerint»: a törvényes, római kath. főhercegi utódok. Hogy feloszthatatlanul s elválaszthatatlanul egymással és együttesen örökösen bírják, uralkodjanak rajta és kormányozzák».

E három vonal kihalása esetén a nemzetre száll vissza a szabad királyválasztás joga. Ez a leglényegesebb eltérés az 1713-iki *Pragmatica Sanctió*tól, mely Leopold elődei leányainak jogát is elismerte. Az illető utódoknak pedig kötelességük, hogy, mihelyt uralomra jutnak, megerősítsék Magyarország összes jogait és szabadságait, különösen pedig az 1715: III. t.-cikket is.

Ez a megállapítás némileg kétoldalú szerződéssé teszi a női örökösödés elfogadását, amennyiben az ország jogainak és önállóságának elismerését egyenesen kapcsolatba hozza a törvényes trónrajutással. Még nagyobb biztosítás végett a magyarok egyenes szövetséget is óhajtottak volna az örökös tartományok rendjeivel. Ez megújítása lett volna Bocskay *confoederatió*jának és a király nem is egyezett bele. Így az unió tisztán personalis, az uralkodó sze-

mélyének egységén alapul és ezenkívül csak a kölcsönös védelem kötelezettségét foglalja magában.

Az ország berendezésének munkája következett. Felállították a helytartótanácsot, a cseh kormányzék mintája szerint. Elnöke a nádor, távolléte esetén az országbíró. Huszonkét tagja bizonyos arány szerint oszlik meg a főpapi, mágnás és köznemes rend között. A tanács maga ajánlja a kiegészítéséhez szükséges tagokat. Fizetéséről a király gondoskodik. Székhelye Pozsony, de, mihelyt lehet, át kell helyezni a birodalom közepébe. Határozathozáshoz 12 tag jelenléte szükséges és a többség határozata a tanácson belül meg nem másítható. Pecsétje a császári: kívül a sas, belül a magyar címer, úgy mint a többi örökös tartományban szokás. A tanács csak a királytól függ, kihez felterjesztéseket küldhet. Nem is levelezhet közvetlenül az örökös tartományok hatóságaival. Ez az összeköttetés a szintén független kancellária feladata. A tanács nem határozhat semmit törvény ellenére, sőt kötelessége annak teljes végrehajtásáról gondoskodni. De ez az egyetlen biztosíték. A helytartótanács csak úgy függ a királytól, mint a kancellária és mint a kamara, noha ezeknek is rendiek az elnökei és tanácsosai. A kamaránál jóval több volt a német tisztviselő a magyarnál.

Valamivel függetlenebb a bíróság és ez végig meg is tartja magyar jellegét. A főtörvényszék, a nádor elnöklete alatt, a hétszemélyes tábla, mely nevét akkor is megtartotta, midőn tagjainak számát 1715-ben nyolccal szaporították a különböző rendekből. Ehhez mennek a főlebbezések a királyi táblától. Ennek elnöke a királyi személynök (personalis), ki egyuttal az országgyűlés alsó táblájának is elnöke. Tagjai is a rendekből neveztetnek ki. A vándortörvényszékek megszűnnek; a királyi törvényszékek bizonyos terminusokban állandóan ítéleznek; ezeket és szűnidejüket a törvény pontosan megállapítja. Királyi kerületi táblákat állítanak fel az ország négy kerületében: Nagy-Szombatban, Kőszegen, Eperjesen és Váradon, azonfelül Zágrábban külön báni tábla működik; ezektől a kir. táblához mennek a felebbezések. Ez a szervezés nagyban utánozza az örökös tartományokét, de mivel az ősiség még fennáll és mivel a szokásjog sokkal nagyobb teret enged itt a bírónak, sem a perek sokaságának s hosszadalmasságának nem vetett véget, sem pedig a jogi biztonságot nem állította helyre. Egyrészt hanyagság, másrészt megvesztegethetőség voltak a bírói kar eredendő bűnei.

Még a megyét is szabályozni kezdik, legalább írásban. A főispánoknak és a megyék igazgatóinak állandóan megyéjükben kell tartózkodniuk. Minden három évben, szükség esetén előbb is, tisztújító ülést (restauratio) tartanak, mely alkalommal az előbbi alispánnal együtt négy nemeset jelölnek erre a tisztségre. Alispán és megyei tisztviselő csak igaz birtokos, nemes lehet, ki a földesuraknak nincs lekötelve. A megyegyűlések nyilvánosak és ott mindent mérséklettel kell tárgyalni, a tárgyalásról jegyzőkönyvet kell vezetni, melyet később megváltoztatni tilos. A szavazásban törvény és szokás szerint kell eljárni.

Az ország nagy részének néptelen volta és a Rákóczi-kori kurucjáradásokozták, hogy a jobbágyok állapotán nem igen könnyítettek, sőt a szabad költözés jogát csak most törölték el végképpen. Még ugyanazon megyén belül,

ugyanama birtokos uradalmain sem engedték meg a költöztetést, mert a rendes, állandó adó behozása óta az ilyen lakhelyváltozás zavarja az adóalapot. A szűkevény jobbágyok kiadása törvényes kötelesség. Ezzel szemben nem sokat ért, ha a nyomorult nép fenntartását és az elnyomástól való megóvását a megyék kötelességévé teszi a törvény.

Legnehezebb volt a valláskérdés elintézése. A szatmári béke után a katolikus egyház csak úgy hozzálatott diadala kiaknázásához, mint a török kiűzése korában. Sok száz templomot elvettek és a primás az országgyűlésen is nyíltan kimondta, hogy a vallás egységét helyre kell állítani. A volt kuruc katolikusok ebben egyetértettek az udvari párttal. Az 1715-iki országgyűlés után külön országgyűlési bizottság tárgyalta Pesten a fennforgó kérdéseket. A püspökök és híveik teljesen véget akartak vetni a protestantizmus szabad gyakorlatának; a protestánsok viszont a törvényes állapot helyreállítását követelték. A döntés a király kezében volt, ki sokáig halasztotta elhatározását. Közben a helytartótanács, melynek az országos jólét emelése lett volna törvényes feladata, a protestánsok zaklatására tékozolta minden erejét. Az akkor keletkező Mária-kongregációk voltak e vértelen üldözésnek igazi melegágyai.

Az 1728/29-iki országgyűlésen már arra is tett kísérletet, hogy a protestánsokat az országházból is kiszorítsa.

Az adókiivető, vagyis portákat rektifikáló, bizottságba beválasztottak két protestáns követet is. Ezek azonban nem akarták letenni a Tripartitumban foglalt »decretális« esküt, melyben szó van a Szűz Máriáról és a szentekről. Ezért másokat választottak helyükbe és nemcsak ellenük, hanem a többi protestáns követ ellen is megindítják a törvényes eljárást. Az országgyűlés el is ítéli és megbírságolja őket; a többi meghajlik, de Szent-Péteri András borsodi követ nem enged, noha börtönnel s halállal fenyegetik. Végre a királyhoz fordulnak, ki megsemmisíti az ítéletet, mert az országgyűlés túllépte hatáskörét.

Végre a király 1731-ben kiadja döntését, a »Carolina resolútiót«. Ez a törvény és az addigi szokás alapján áll. Új az, hogy büntetést szab a kath. vallás elhagyására (apostasia), miről nem volt törvény. Különböző felekezetű párok csak a kath. pap előtt léphetnek házasságra. A katolikus ünnepeket a protestánsok is kötelesek megtartani. Végre: bírák, tisztviselők, ügyvédek kötelesek letenni a decretális esküt, de a tanuk nem, hogy az igazságszolgáltatás fenn ne akadjon. Ismét egy eszközzel több a protestánsoknak a nyilvános pályáktól való elzárására.

A nemesi kiváltság még most is megvédte a nemesi renden levő protestánsokat. A polgárság is megmaradhatott, bár sokkal nagyobb erőszakosságokat kellett eltűrnie. A jobbágyoknak azonban, kit nem véd senki, kitől elveszik templomát, iskoláját, nem maradt hátra más mint az áttérés. Ki nem vándorolhatott s a katolikus egyház csak ebben a korban jutott többségre Magyarországon. Külföldön el voltak reá készülve, hogy az egész protestáns magyarság kivándorol, mint Franciaországból a hugenották. A porosz király igen szívesen fogadta volna be őket. De aránylag csak kevesen vitték oda képzettségüket és vitézségüket. A porosz huszárság ezekből a kivándorlókból alakult meg.

E szomorú viszályoknál sokkal fontosabb volt a jövő fejlődésre nézve az ország elpusztult részeinek betelepítése. Ismét nagy számmal jöttek be katolikusok.

déli németek, svábok, kiknek a kamarán kívül az egyes nagy földesurak, mint Savoyai Eugén, Károlyi Sándor s az Esterházyak, juttattak házat, telket, kedvezményeket. Így keletkeztek sváb gyarmatok még az ország keleti részében is, közel Erdélyhez. Egy ideig sokan közülök még kósza életet éltek, de aztán megtelepedve, irtani kezdték az erdőt vagy eke alá vették az oly rég parlagon fekvő földet és újra megkezdték a kulturának kétszáz év óta szünetelő művét.

Még fontosabb volt ennél a belföldi telepítés. A tiszai magyarság ismét előrehatol dél felé és részben visszafoglalja régi telepeit. A kúnok még Bács-megyébe is küldenek gyarmatosokat. Dunántúlról is jönnek rajok, különösen protestánsok. Békés megyét, melyet Harruckern báró vett meg a kamarától 24.000 forinton, főképp felvidéki tótok szállották meg, kik e dús földön virágzó, gazdag községeket alapítottak. Harruckern mintaképe volt a földesúrnak; ő telepeseinél nem nézte a vallást. Más tót gyarmatok Pest megye pusztá részzeit népesítették be, sőt Bácsba is elhatoltak, ismét mások Dunántúl találtak új tanyát, különösen a Bakony és Vértes tövében.

A Bánság visszaszerzése új nagy és gazdag területet nyitott meg a telepítés előtt. A gyarmatosítás itt volt legcéltudatosabb és legrendszerezesebb. Az egész terület pusztá; a török után alig maradt valami lakosság. Az egész igazgatás egységes, katonai. Gróf Mercy, a kerület első kormányzója, szerzett különösen nagy érdemeket. Föld oly bőven van, hogy ott a telek nagyobb mint másutt; azonkívül házról, vetőmagról, szarvasmarháról, sőt gazdasági eszközökről is gondoskodott a kormány. A mocsarakat szárították, csatornákat ástak, ismét egészségesse, lakhatóvá tették ezt a bőtermésű vidéket. Jött is nemcsak német, hanem francia is Lotharingiából, olasz, sőt spanyol is. Temes és Torontál jómódú, rendes községei mai napig dicsérik Mercy emlékét.

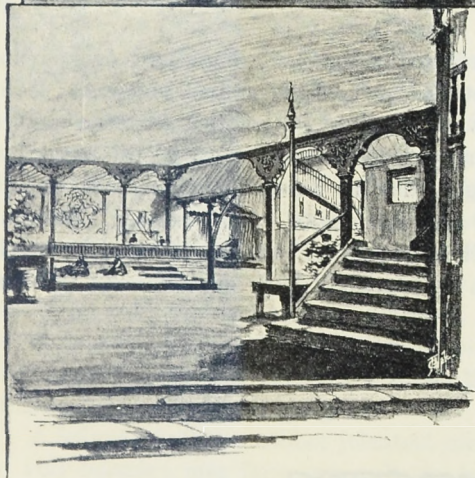
Ez a telepítés határt von a nagyrészt még nomád szerbek terjeszkedésének. Ezeket most rendes katonasággá kezdi átalakítani a kormány, határőrszolgálatra akarván őket is kényszeríteni. Sokan Oroszországba vándorolnak ki, a többi is elégedetlen. Ezért történhetett, hogy, midőn 1735-ben egy újabb francia háború miatt alig volt rendes katonaság az országban, Szegedinác Péro rácz kapitány, szentandrászi és szeghalmi magyarokkal egyesülve, Rákóczi neve alatt kitűzi a felkelés zászlaját. A gyöngye kíséretet hamar elfojtották. Pérót, három magyar társával, kerékbe törték, tetemeiket négyfelé vágták és kitették bitófára.

Ha volt is még elég ok az elégedetlenségre, a magyar nem engedte megzavarni magát a helyreállítás lassú, de annál biztosabb és alaposabb munkájában.

Ez a biztosság és a Habsburgok nagy hatalma Savoyai Eugén hadvezéri és államférfiúi nagyságának volt műve és az annyi különböző országból összerótt birodalom fenntartásának terhe az ő vállain nyugodott. Multja, egész történeti szerepe az egység szószólójává tették. Ajánlotta is a császárnak: itt az ideje, hogy felséged számos és gyönyörű birodalmából egy állam váljék, mit Károly is helyesnek tartott. Mégis volt érzéke Magyarország jelentősége iránt. Előrelátta, hogy Belgiumot és az olasz birtokokat nehéz lesz megtartani és ebben az esetben, mint Salm hercegnek írta, Magyarország lesz a birodalom súlypontja.

Az annyi veszéllyel és költséggel járó nyugati politika helyett a sokkal nagyobb kilátással kecsegtető s Törökország akkori állapotánál fogva biztos

292. ábra. Bercsényi rodostói háza.

keleti politika követését tartotta célszerűnek. Midőn 1716-ban megindította a háborút, végső célul Szalonikit tűzte ki. A császár mindazonáltal újabb háboruba bonyolódott Franciaországgal — egy lengyel királyválasztás miatt. Régi szövetségei, a tengeri hatalmak, elhagyták, Spanyolország a franciákhoz csatlakozott, a vénülő Eugén pedig árnyéka volt csak önmagának. Nápoly és Lombardia egy része elveszett, Lo-

tharingiát is kénytelen volt átengedni hercege a franciáknak, Toscanát nyervén kárpótlásul. Ezt a szégyenletes bécsi békét (1736 okt.) Eugén már nem érte meg.

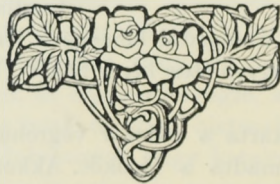
Halála után nélküle akarta a császár végrehajtani az ő terveit. Az oroszokkal szövetségbe, megtámadta a törököt. Akkorra a száműzetés egyforma szomorúsága, az egyre alább szálló reményeket követő csalódás megölte a magyar emigráció vezéreit. Bercsényi, Esterházy Antal meghaltak, 1735 ápr. 8-án, húsvét napján, követte őket Rákóczi is. Mindvégig szűk körülmények közt is, mert a porta nagylelkűségére volt utalva, megmaradt fejedelemnek. »Leveleiben« az emigráció életének minden mozzanatát mesteri tollal örökítette meg hű íródeákja, Mikes Kelemen, ki őt túlélte. Az 1737-ben kezdődő háború kezdettől fogva kedvezően folyt a törökökre nézve. Rákóczi idősebb fia, József, el is jött táborukba, felvette az erdélyi fejedelem címét és pártot igyekezett szerezni. Mikes örvend rajta, hogy nem jó hozzá »csak ki az akasztófát kerüli«.

A Rákóczi-legenda megmaradt nemzetünk egyik lélekemelő érzelmi tényezőjének, de az egészen idegenben nevelt fiúnak, kinek, ugyancsak Mikes szerint, »jobb lett volna nem is születnie«, nem lehetett az a varázsa, mint a nemzettel érző, személyes tulajdonságaival is annyira kiváló atyjának. Magyarország már választott: sorsát a Habsburgokhoz kötötte.

Pedig a török háború oly szerencsétlenül, oly nyomorúságosan folyt, hogy feltámaszthatta volna a kuruc szellemet, ha még él. A török nemcsak a Dunától délre eső részeket foglalta el, hanem elpusztította az újra éledezni kezdő Bánságot is. Seckendorf, Wallis és Neiperg vetekedtek egymással ügyetlenségben és gyávaságban. Pálffy Jánost, Eugén legkiválóbb tanítványát, mellőzték, mi a hőst holtig sértette. Neiperg nemcsak Belgrádot adta fel, mielőtt még ostromolták volna, hanem sietett a béke megkötésével is. Állítólag azért, hogy a császár bekövetkező halála esetén leánya békében kezdhesse meg uralmát. Az 1739-iki belgrádi békében elvesztek Eugénnek a Száván és Dunán túl terjedő hódításai Belgráddal és Kis-Oláhország; csak a Bánság és Szerémség maradt meg a paszarovici béke eredményeiből. Ez a birtokállapot aztán nem is változott 1878-ig.

A sok szerencsétlenség megőrölte a pompához, diadalhoz, örökös ünnepeltetéshez, szinte imádáshoz szokott Károlyt. Élete művét befejezte: leányának, Mária Teréziának, biztosította a trónt. A Pragmatica Sanctiót nemcsak országaival fogadtatta el, hanem nagy áldozatok árán az összes hatalmasságokkal is. A forma embere volt végig; bízott Európa fejedelmeinek és ministereiknek szavában és írásában. Ő az utolsó igazi római császár. Az utolsó, kinek hatalma még megfelelt méltóságának, az utolsó, ki sokféle nyelvű, erkölcsű és műveltségű népnek volt ura, anélkül hogy egy állammá igyekezett volna kovácsolni valamennyit.

XVIII. FEJEZET.

MAGYARORSZÁG HELYREÁLLÍTÁSA. MÁRIA TERÉZIA.

MÁR 1712-ben kérték a magyar urak királyukat : mutassa meg nekik az örököszt ! Még az 1723-iki törvény is kifejezi a reményt, hogy Károlynak fia fog születni. Az évek multán bele kellett törődni abba a gondolatba, hogy leányágra száll a korona. Így Mária Terézia és házassága vonták magukra a közfigyelmet. A királyleány igen gondos nevelésben részesült, szellemi tehetségei az udvar üres formáságai közt is jól fejlődtek, lelke annyi alacsony cselszövés közt is magasra tört, teste szépségét az akkori izléstelen divat sem birta elcsufítani. Házassága természetesen a politika változásaitól függött. Szó volt a spanyol trónörökösről, meg a porosz trónörökösről, a későbbi Nagy Fridrikről is. Végre Mária Terézia maga választotta férjét : Ferenc lotharingiai herceget, Buda visszafoglalójának ivadékát, ki a Habsburgokhoz való hűsége miatt elvesztette ősei százados örökségét. A házasságot 1736-ban kötötték meg és Mária Terézia e frigyben megtalálta szerelmes szíve egész boldogságát.

A leányág öröklése többet jelentett mint a nem változását. Mária Terézia nem volt császár ; még férje sem volt az, és így az újonnan felviruló Magyarország országai közt nemcsak rangban, hanem jelentőségben is első. A diplomácia nyelvén magyar királynő volt a neve és hazánk csakhamar bebizonyíthatta, hogy nemcsak erőben, hanem hűségben is első.

Alig fogadta Mária Terézia Ausztria hódolatát, már is bejelentette a bajor választó, hogy igényt tart az egész örökségre. Ez az igény igen ingatag alapon épült, és a választónak nem lett volna hatalma jogai érvényesítésére. De a francia udvar sem sietett elismerni Mária Teréziát, — nem találták meg a formulárét, mellyel Magyarország királynőjét üdvözlík — érintkezésbe lépett a választóval és fegyverkezett. Szintúgy tett Spanyolország, Szászország és Sardinia is. II. Fridrik pedig, ki alig fél-évvel előbb lépett a trónra, Szilézia egy részének átengedését követelte, nagyon kétes jog alapján. Pénzt is ígért, segítséget is a többi ellen, ha teljesítik kívánságát. Minthogy Mária Terézia büszkesége fellázadt ez ajánlat ellen, Fridrik számos és páratlanul fegyelmezett sereggel 1740 decemberében be is tört Sziléziába.

A megvert császári sereget csak most szállították vissza a török határról, a kincstár üres volt. Mire Mária Terézia 1741 áprilisra összehívta Pozsonyba a koronázó és nádorválasztó országgyűlést, Fridrik már le is győzte Neiperget és Boroszlóval együtt elfoglalta Szilézia legnagyobb részét. Erre a jeladásra megindult a francia és a többi, területnagybővítésre éhes hatalom. A Habsburgok német öröksége épp oly könnyű zsákmánynak látszott, mint a század elején a spanyol. Akkor sem, most sem számoltak a kabinetek bőlesei azzal, a ténnyel, hogy népek is vannak.

Az országgyűlésen nagy lelkesedést keltett a királynő megjelenése, ki röviddel előbb szülte első fiát, Józsefet (1741 március 13-án). A rendek készek voltak a női örökösödés megtartására, nagyon kedvében jártak szép úrnőjüknek, — az alsó tábla tagjai féltékenyen követelték, hogy őket is bocsássák kézsókra, mint a főrendeket — de az európai bonyodalmat egyuttal jó alkalomnak ítélték arra, hogy Magyarországnak közjogi állását megerősítsék. Erre a hitlevél kiállítása nyújtott volna alkalmat. De Mária Terézia kijelentette, hogy kész ugyan a sérelmeket orvosolni és a törvényes kívánságokat teljesíteni, de más hitlevet, mint atyja, nem ír alá. Álláspontja jogos volt és a koronázás végbe is ment. Az országgyűlés tovább folyt. Nádorrá egyhangúlag Pálffy Jánost választották meg. Katonás, szabadbeszédű, mulatni szerető úr, királynőjének leghívebb szolgálója, de labanc létére is jó magyar. Bor közben az volt rendes köszöntője: szolgáljon minket a német. A királynő megígéri, hogy lehetőleg sokat tartózkodik az országban, magyar ügyekben csak magyar tanácsosokra hallgat, a magyar kamarával közvetlenül levelez és az alá rendeli Magyarország összes kincstári javait és jövedelmeit, a bányákat is, melyeket addig az osztrák kamara igazgatott. Megígéri, hogy egyházi és világi hivatalokra csak született magyarokat nevez ki, hogy Erdélyt mint magyar király kormányozza, a Részeket, Szlavóniát, Szerémet, a Temesközt is visszacsatolja az országhoz. Elősegíti a termények kivitelét, megengedi az ökröknek Ausztriába és azon át Velencébe való hajtását, ha pedig helyre áll a béke, hajthatják a birodalomba is, Ágostába, Norinbergába és más városokba. Orvosolja a városok sérelmeit és Horvátországban fenntartja az egyedül igaz római kath. vallás kizárólagos gyakorlatát. Hivatal dolgában a melléktartományok lakói is magyaroknak tekintetnek.

Még fontosabb volt mindezeknél a nemesi adómentességnek mindenkorra való megerősítése. Az állandó hadi adó beszédese óta azon volt a kormány, hogy biztos adóalapot találjon. Erre a föld kétségtelenül alkalmasabb mint a szokásos *dica*, mely a jobbágyok családját, marháit, jövedelmeit arányosan megadóztatta, csak éppen földjét nem. E kérdés fölött már az 1728—29-iki diétán erős összeütközésre került a dolog. A rendek ugyanis azt vitatták, hogy nemesi lévén a föld, annak megadóztatása sérelme lenne az alkotmánynak. Az 1741. évi VIII. t.-c. elrendeli, hogy az az elv: hogy a földre nem hárítható teher, épp oly sarkalatos, mint az 1715. évi III. t.-c.-ben foglalt elvek és az országgyűlés még a királlyal együtt sem törölheti el. Közjogi tekintetben fontos, hogy a rendek most keresztülvitték azt a régi óhajtasukat, hogy a »Statusministeriumban« is legyen magyar. Ez elismerése

a közösségnek, de nem látszhatott veszedelmesnek akkor, mikor a királyi felség birodalmi közt ez az első és ez a hatóság a magyar királynőt szolgálja.

E törvények igen éles vitáknak voltak eredményei. Az ellenzék igen erős volt, de lojalitásban vetekedett az udvari párttal. Midőn a franciák és bajorok »bedoboltak« Felső-Ausztriába, a szászok meg Csehországba, az örökös tartományok elvesztése bizonyosnak látszott és Bécs lakosságának nagy része szívesen hódolt volna a választónak. Ez az országgyűlést is felszólította jogai elismerésére: nem talált egy hívet sem.

Amint a veszély nagybodott, a királynő elhatározta, hogy a magyaroktól, kik már eddig is állítottak lovascsapatokat, segítséget kér. Hívei, igen ügyesen, már eleve is terjesztették, hogy Mária Terézia egészen a nemzetre óhajtaná bízni a maga és családja ügyét, csak a német ministerek tartják vissza, félve a magyar fegyverkezéstől. Ezt a hangulatot a nádor és Grassalkovich Antal személyes lakomák adásával is szították. Így minden elő volt készítve, midőn a királynő szeptember 11-ére magához a várba hívta a Karokat és Rendeket.

Feketébe öltözve, tele méltósággal és mégis megható szomorúsággal adta ott elő ügyeinek rossz állapotát. Mindenkitől elhagyatva, csak a nemes magyar nemzet hűségétől és bátorságától várja a maga, gyermekei, birodalma megmentését. Ekkor hangzott fel a kiáltás: életünket és vérünket királyunkért, Mária Teréziáért. E jelenettel Mária Terézia helyet foglalt a történelem nagyjai között. Azok nagylelkűségére apellált, kiknek ősei annyit szenvedtek az ő elődjektől, kik maguk is mellőzést, megalázást voltak kénytelenek eltűrni. Megmutatta, hogy az érzelem hatalmi tényező.

Rögtön tanácskozásba fogtak. Megszavaztak 21.600 gyalogost, mint telekkatonaságot, minden porta után egy lovast és az egész nemesség insurrekcióját. Ez, Erdély beszámításával, összesen 100.000 harcost jelentett. Közjogilag nevezetes, hogy a nemesi felkelést, melynek rendeltetése csakis a hon védelme, Ausztria védelmére is fordítják. Nevezetes az is, hogy a törvény az elhatározás okául csak a királynő jogainak fenntartását mondja, az örökös tartományokkal való uniót pedig nem is említi. A rendek szeptember 11-ének hatása alatt, teljesítve a királynő kívánságát, kormánytársául elfogadták férjét, mit előbb megtagadtak. Szeptember 21-én hozták le Bécsből a féléves Józsefet, »ki fürge volt mint egy mókus«. A királynő anyai büszkeséggel mutatta meg híveinek és ebből származott az a legenda, mintha a nagy jeleneten karján tartotta volna fiát.

A felajánlásnak nagy volt a katonai hatása. A huszárokkal most ismerkedett meg újra nyugati Európa, rohamuk gyors és ellenállhatatlan, mint a honfoglaló magyaroké. A szlavóniai pandurok, Trenck és Menzel vezetése alatt, inkább a kalandozó magyarság rablására és pusztítására emlékeztettek. Még Párisban is rettegtek tőlük. Igaz, hogy Fridriket most sem sikerült legyőzni; ő a békében csaknem egész Sziléziát nyerte, hanem a többi nemcsak Ausztriából üzték ki, hanem tovább is üldözték. Gróf Batthyány Károly vezetése alatt elfoglalták Bajorországot, gróf Nádasdy, a nagy lovasvezér, alatt átmentek a Rajnán is. Olaszországban is szerencsésen harcoltak, úgy hogy Mária Terézia már megtorlásra, hódításra gondolhatott.

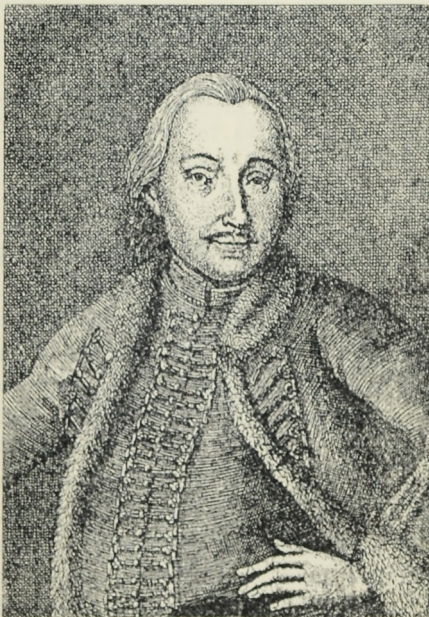
De még sokkal nagyobb volt a politikai hatása. Kitünt, hogy ebben a néhány év előtt még oly kevésbé szilárd monarchiában van erő, van akarat az együttmaradásra. Ennek az erőnek a királynő volt a személyesítője, a magyar nemzet a forrása. Mária Teréziát akkor egész Európa ünnepelte. A magyarról pedig Montesquieu megírta: zsarnokainak ostora, törvényes királyának leghívebb támasza. Az erő bizalmat gerjeszt. Hollandia és Anglia most csatlakoznak Mária Teréziához, ellenségei sorban sietnek megbékélni. Szászország hozzá csatlakozik.

Még sok vérnek kellett folyni a békéig. Alig hogy Prágát a franciáktól visszafoglalják, Fridrik újra megkezdí a háborút, az előbbinél is nagyobb szerencsével. Újra békét köt és akkor Mária Terézia megvalósíthatja szíve vágyát: férjét diadalmasan elviheti Frankfurtba császári koronázásra. Ezentúl császárné, de Magyarország jelentősége kifejezésre jut abban, hogy amellet királynénak is nevezték. Az aacheni békében (1748) csak Fridrik nyert, különben a Habsburgok monarchiája, olasz és németalföldi birtokaikat is beleértve, együtt maradt.

Mária Terézia mindig büszke volt arra a hatásra, melyet a magyar lélekre gyakorolhatott és hálájának kifejezése nem ismert határt. A béke helyreállta után elrendelte, hogy Budán királyi kastély épüljön, melynek költségét a megyék viseljék. Maga is eljött az országba, meglátogatta Budát, Pestet, vendége volt Grassalkovichnak Gödöllőn. De politikájában már nem Magyarországnak jutott az első hely. Úgy gondolta, hogy az a nemzet, mely őt

annyira szereti, mely érte annyit tett, mit férfiért sohasem tett volna, szívesen alárendeli saját érdekét az egész monarchia hasznának és a dinasztia hatalmi állásának.

A háború tanúsága az volt, hogy a kis Poroszország nagyobb erőt fejtett ki mint a kétszer is nagyobb és népesebb Ausztria. Ebből következett a reform szüksége. A porosz állam egységes, abszolút királyság, melyben a katonai cél a fő és melyben minden tisztviselő a királyt és a közt, nem egy rendet, szolgáló. Ilyenné kell tehát lehetőleg átalakítani Ausztriát is. Magyarországnál nem ment ennyire; jól tudta, hogy köti esküje. Azt remélte azonban, hogy személyes befolyásával elérheti hatalmának azt a teljességét, melyet az intézmények megtagadtak tőle.

293. ábra. Grassalkovich Antal.

Az örökös tartományokban oly erős máris a fejedelmi hatalom, hogy a reform nagy akadályokba nem ütközik. Az udvarivá vált arisztokrácia és a főpapság beleegyezik abba, hogy birtokai után arányos adót fizessen, bele-

nyugszik a közigazgatásnak, a törvénykezésnek államivá válásába. E közigazgatásnak, a »Bezirkshauptmann«-oknak, kimondott feladata: a jobbágynak istápolása földesuraikkal szemben.

Máris munkába veszik az általános polgári törvénykönyvet, mi legbiztosabb jele annak, hogy a feudalitás helyébe egységes társadalom készül lépni. Mégis a katonai kérdés volt legfontosabb, minden mást befolyása alá vonó. Előbb toborzott, zsoldos seregekkel vívták a háborukat, melyeket békekötés után nagyrészt elbocsátottak. Most a porosz oly nagyszámú sereget tart béke idején is, hogy Ausztria nem maradhat hátra. A katonai kiadás most béke idején is súlyossá válik és szükségessé teszi az állandó adók folytonos emelését, másrészt pedig a sorozás behozatalát, hogy a létszám ne függjön a toborzás esélyétől. Ausztriában már be is hozták a sorozást (cantonnement). Magyarországon erről nem lehet szó: a földnek még sok munkásra van

szüksége és a földesúr nem engedi jobbágyát. De felesleges is. Nagy a száma azoknak, kiket hajlandóságuk visz a katonasághoz; maga a határőrség is nagy sereg, csak szervezni kell, hogy nagy európai háboruban is alkalmazhassák. De a katonai költségek emelkedésével Magyarországon is emelni kell az adót.

Ebből következett az első összeütközés. A királynő 1751 tavaszára összehívta az országgyűlést és a maga módja szerint mindent megtett a kedélyek megnyerésére. Midőn az országos deputáció Bécsben járt az udvarnál, a kis trónörökös latinul, öccse, Károly főherceg, pedig magyarul válaszolt az üdvözlésre, mi nagy lelkesedést keltett. De azért, mikor a királynő az adónak, mely már 2,500.000 frtra rúgott, egy millióval való fölemelését kívánta, általános volt az ellenmondás. A rendek felírata kifejti, hogy a jobbágy az eddigi terhet is alig bírja. »Annyi csatornán át folyik ki a pénz az országból, de csak igen kevésen tér vissza.« Inkább könnyíteni kellene a szegény nép terhein. Hosszas alkudozások után, a főrendek és Fekete személyes közbenjárására, végre engedtek a rendek és fokozatosan 700.000 forinttal emelték az évi adót, azzal a feltétellel, hogy a sérelmeket orvosolják.

Egyebekben is élesen nyilatkozik az ellenzéki szellem. A királynő Győr, Szabadka, Zombor, Újvidék városainak megadta a szab. kir. városi kiváltságot és azt kívánta, hogy az országgyűlés fogadja be őket és adja meg követeiknek az ülés és szavazás jogát. Ennek két okból is ellenmondtak. Nem akarták a városi szavazatokat szaporítani a megyeiekkel szemben és rámutattak

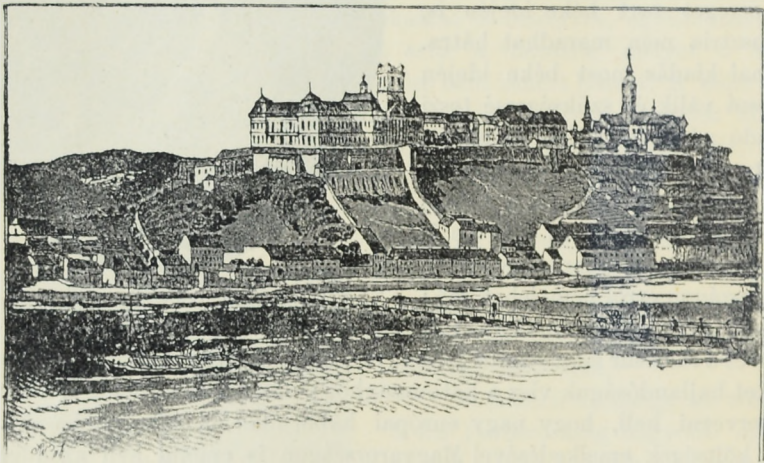
294. ábra. Gróf Nádasdy Ferenc.

arra, hogy minden kiváltság újabb megterheléssel jár a nemkiváltságosokra nézve. Midőn siettették őket, kijelentették, hogy törvényalkotáshoz idő kell.

Az érzelmi momentum megtagadta szolgálatát. Okolicsányi János zempléni követ nyiltan kimondta, hogy a királynő kedvetlensége nem ok arra, hogy eltérjenek az ősi törvényektől.

Ez a diéta csatolta vissza az országhoz Szerém, Pozsega, Verőce megyéket, a mai Szlavóniát. Megadták nekik a követküldés jogát is. 1741 után a bán igazgatása alá helyezték őket, valószínűleg mert reájuk is ki akarták terjeszteni a katolikus egyház kizárólagos jogát, de így mégis közvetlenül tartoztak az anyaországhoz ezek a régi magyar megyék. Nádor gróf Batthyány Lajos lett, Eugén barátnéjának, Batthyány Ádámné Strattmann Eleonorának fia, az utolsó nem királyi vérből való nádor.

295. ábra. A budai várpalota.

Az országgyűlés után következett a gazdasági viszonyok rendezése, oly módon, hogy hatása mai napig is érezhető. Az 1723-iki országgyűlés, mely először törődött kulturális kérdésekkel is, 15 évi adómentességet ígért a letelepedő kézműveseknek, feltéve hogy nem foglalkoznak mellesleg földműveléssel. Most eleinte maga a királyi család, különösen Ferenc császár, ki kitűnő gazda volt, igyekezett jószágain gyárakat alapítani és fenntartani. Ekkor jött létre a híres holicsei kőedénygyár, majd a kartongyár is, mely évenként 300.000 forint értékű árut szőtt. Cseklészen, Tallóson is alakult pamutfonó. A Bánságban, Bácsban, Baranyában a selyemtenyésztes tett nagy előmenetelt, állami vezetés mellett. Amellett a felvidék régi, százados ipara még fennállott. Még előkelők is jártak puchói (pukovai) posztóban. Az erdélyi szász városok ipara is túlélte a török idők viszontagságait. Miava és vidéke a vas- és agyagáruknak volt a főtermelője, Szepes, Sáros a gyolcsnak. Gömörben, Szepesben sok kohó olvasztotta a vasat. A Bánság keleti részének nagy bányagazdagságát is ebben a korszakban kezdik művelni.

Ezt az egészséges fejlődést csakhamar megakasztja a bécsi minisztérium gazdasági rendszere, mely Mária Teréziát is részére nyerte. Itt is a háború és különösen Szilézia elveszte volt a kiindulópont.

Tévedés azt hinni, mintha e korszak előtt Ausztria ipara és kereskedése sokkal fejlettebb lett volna Magyarországnál. Bécsnek még Károly idejében is alig volt ipara ; a cseh és morva ipari viszonyok alig különböztek a magyar felvidékéitől. Csak Sziléziában volt igazi gyáripar, amely az egész monarchiát ellátta termékeivel. Most, hogy ez a tartomány elveszett, e cikkek vásárlásával éppen a »halálos ellenséget«, a porost, gazdagították volna. Gyáripart tehát okvetlenül teremteni kellett, még pedig oly módon, hogy az a cseh-osztrák tartományokat gazdagítsa, mert azok adójával szabadon rendelkezik az udvar a monarchia céljaira ; Magyarországon pedig csak az országgyűlés vethet ki adót. Így történt, hogy nemcsak a dinasztia helyezte el tőkéit az új iparvállalatokban, úgy hogy a császár lett Csehország legnagyobb gyárosa, hanem az állam is mindent megtett a meglévő műhelyek felvirágoztatására és újak alapítására.

XIV. Lajos nagy minisztere, Colbert, megmutatta, hogy az állami hatalom ott, hol megvan a kellő munkaerő és értelmiség, tud gyáripart teremteni. Példáját követik most Ausztriában is. A cseh, majd az osztrák gyártmányokat — akkor még külön vámterületek voltak — a külföldi, különösen porosz cikkekre vetett magas vámokkal védtek meg. 1754-ben ugyanazokra

az árukra nézve az érték húsz százalékával emelték a magyar harmincadot is. A Németországból behozott áruk után tehát előbb a cseh-osztrák vámot kellett megfizetni, aztán a magyar határnál a magyart is. Magyarország tehát, a külföldtől elzárva, az ausztriai áruknak lett piaca. Mivel pedig azokat állami segítséggel, nagyobb tőkével termelték és az állam maga állott be ügynököknek is, a magára hagyatott magyar ipar nem képes velük versenyezni és lassú, de biztos elcsenevészésre van ítélve. Csakhamar fű nő a felvidéki városok utcáin. Brassó, Szeben és a többi erdélyi város elszegényedik. És a polgárság, hogy megélhessen, földművelő lesz, tehát alacsonyabb fokra száll alá.

Eddig a rendszerben még legalább látszata volt az igazságnak. Szépen hangzott az a jelmondat, hogy a jobban megterhelt résznek többet kell juttatni az állam jótéteményeiből. Mintha Magyarország nem lett volna külön

296. ábra. Gróf Batthyány Lajos nádor.

állam; ha pedig nem az, mintha nem pótolta volna vérével a pénzázdozatot. Még szebben hangzott, hogy a magyar föld még híján van munkáskaroknak, tehát kár azokat elvonni tőle. Ez ellen vétett legjobban az osztrák rendszer, midőn nemcsak a magyar ipart fojtotta meg tudatosan, hanem a mezőgazdaságot is tőle telhetőleg bénította. A magyar nyersterményekre, ha bevitték őket Ausztriába, szintén magas vámot vetettek, oly árucikkeket kivéve, melyekre az osztrák iparnak szüksége volt (gyapju, bőrök, hamuzsír). Ezeket a cikkeket más országba csak nagy kiviteli vámmal engedték kivinni, hogy az osztrák gyáros olcsóbban férhessen hozzájuk és egyedül szabhassa meg árukat. A magyar ökröt nem engedték áthajtani Karintián, hogy az alpesi baromtenyésztésnek ne ártson a verseny. Ebből azonban nem a stájereknek és vendeknek volt haszna, hanem a szerbeknek és albánoknak, mert Velence inkább onnét látta el magát hussal. Végre, mi a gazdasági történetben klasszikus példája az elnyomásnak: hogy az akkor kezdődő ausztriai szőlőművelésen lendítsenek, magyar bort csak úgy engedtek átvinni külföldre, ha ugyanannyi osztrákot is kivittek vele.

Igy tette az a rendszer gazdasági tekintetben jogtalan gyarmattá hazánkat. Ennek a rendszernek volt eredménye, hogy a felvidék jóléte egyre fogyott, lakossága meg alig szaporodott. Az ország gazdasági és hatalmi súlypontja mindinkább az újonnan népesített területek felé tolódott. Itt egyre nő a népesség és a jólét, mert az ausztriai vám sem teheti egészen tönkre a földművelést és állattenyésztést. Még feltűnőbb a hanyatlás Erdélyben, melynek jelentősége a főországhoz képest egyre csökken.

Mivel pedig az új terület lakosságának nagyobb része magyar, vagy elmagyarosodik, az osztrák elnyomás, nagyon akarata ellenére, a magyar nemzetiségnek tett szolgálatot.

A héteves háború (1756—1763) még egyszer megmutatta Nagy Fridrik katonai felsőségét nemcsak Ausztriával és a katolikus Németországgal, hanem a vele szövetséges franciával és oroszral szemben is. A kincstár kiürült; Nagy Fridrik azért győzött, »mert az ő zsebében maradt az utolsó tallér«. A háború tanúsága nemcsak még számosabb állandó katonaság tartását mutatta szükségesnek, hanem ezzel együtt a pénzügyi erő teljes megfeszítését is. Ez pedig alig volt lehetséges teljes rendszerváltozás nélkül.

Különösen két pontban követel a királynő reformot. Az egyik az egész alkotmány velejét érinti. A magyar nemesség előjogait nemcsak annak köszöni, hogy elődei vérről szereztek ezt az országot, hanem annak is, hogy maga harcol. Tudjuk, hogy még Mária Terézia idejében is megfelelt e kötelességének, még pedig a törvény betűjén túlmenő buzgalommal, és hogy teljesen rászolgált a királynő hálájára. De azt maga sem állíthatta, hogy ő védi az országot. Erre, az akkori katonai tudomány és technika állása mellett, nem is volt képes, amint hogy nem volt rá képes Rákóczi korában sem, midőn a paraszttal együtt harcolt. Az előjognak már nem felelt meg szolgálata. Egész Európában megszűnt már a feudális sereg és csak nálunk és Lengyelországban élvezte a nemes, mint törvényes katona, a feudális adómentességet. Máshol vagy mint tiszt szolgált a rendes seregben, vagy mint békés polgár fizette földje után az

adót a sereg és hajóhad fenntartására. Történetileg véve, a magyar már rég megérett erre a változtatásra, melyet Zsigmond óta annyi király óhajtott megvalósítani. Az insurrecciónnak pénzzel való megváltása volt tehát az egyik, kétségtelenül jogos, követelés.

Minthogy a nemes már nem védi az országot, más védi és azt fizetni kell. Mária Terézia sem gondolhatott a nemesi föld megadóztatására. De szembe-tűnő, hogy a paraszt, kinek fia katona lesz, annál nagyobb állami terhet bír el, mennél kevesebbet vesz el tőle földesura. A királyi és a földesúri érdek tehát összeütközött. Mindegyik magának akart többet a parasztból. Mária Teréziánál, midőn segíteni akar a jobbágyon, humánus és vallásos szempontok is döntenek. Meg is írta Pálffy Miklós országbírónak: »nem akarok elkárhozni néhány mág-násért és nemesért«. De ministereinél és fiánál, ki akkor már részt vesz az állami ügyek intézésében, a finaciális és hatalmi szempont ad irányt.

A támadás az első rend, a főpapság ellen indul meg. Mária Terézia apostoli királyi címét 1758-ban megerősítette a pápa. Mint Szt István jogai-nak örököse, teljes hatalommal vélte intézhetni az egyház világi ügyeit. E fel-fogását tudományos alapra helyezte Kollár, a tudós jezsuita, ki előbb a királyi kegyúri jogról, majd a király egyházi törvényhozási jogáról írt könyvet. Az utóbbiban nemcsak azt igyekszik kimutatni, hogy az egyházi vagyon a korona tulajdona, hanem azt is bizonyítja, hogy királyaink mindig megadóztatták a papságot, csak úgy mint a nemességet. Ennélfogva az insurrectio megváltása éppen nem ellenkezik a törvénnyel.

Világos, hogy ezeknek a tanoknak nagy ellenzést kellett kelteniök. Kérte is később az országgyűlés Kollár megbüntetését. Még a kancellária és a helytartó-tanács is ellenállottak a királynő kívánságának, hogy Magyarország 10 millió forintnyi kölcsönt vegyen fel az akkor még folyó háború céljaira. Ezért a királynő tőle telhetőleg mindenben kedvében járt a magyarnak. 1760-ban a magyar nemesi testőrséget alapította, 1764-ben pedig a Szent-István-rendet. Az elsővel a megyéket akarta megnyerni, mert mindegyiknek joga volt két-két ifjut aján-lani a gárdába, a másikkal a főemberek érdemeit jutalmazta és a nemzet cím-korságának és pompaszeretetének hízelt.

Mindamellett az 1764-ben összehívott országgyűlés mindkét reformot elveti. Nem használt az sem, hogy a királynő újra elment Budára és vissza-térve operai előadásokkal és bálokkal mulattatta a rendeket. Hiába, a rendek nemcsak hogy tudni nem akartak a nemesség megadóztatásáról, még az eddigi adónak leszállítását is követelték, reámutatva a vámrendszer okozta károkra. Minthogy mindenben a jobbágy érdekét hangoztatták, a királynő felhasználta ezt a gondoskodásukat. Felszólította a rendeket, javítsanak a paraszt helyzetén, hogy az a teher alatt össze ne roskadjon és az állam terheit is viselhesse. Erre készek is voltak a rendek. Javaslatot készítettek az úrbéreket sértő földesurak büntetéséről. De még ebből sem vált törvény. A rendek felfogása szerint a job-bágy a földesúr tulajdona; csak vallás és erkölcs követeli tőle, hogy jól bánjék vele. A kormány felfogása szerint ellenben a jobbágyság országos ügy. Kétség-telen, hogy ebben a kérdésben a kormány részén volt nemcsak az erkölcsi, hanem a tudományos igazság is. Mikor egy címzetes püspök a főrendeknél azt indítvá-

nyozta, hogy legalább a jobbágy terheit határozzák meg pontosan, hangos nevetés volt a válasz.

Csak az adóemelésben ért el az udvar valamelyes sikert. Az adót 3,900.000 forintra emelték, de ez összegbe beszámították a testőrségnek 120.000 forintnyi költségét is.

Ez a kudarc mélyen sértette Mária Teréziát. Haragja azok ellen fordult, kik, noha öneki köszönik méltóságukat, okot adtak arra a gyanura, hogy az ellenzéket titkon támogatták. Barkóczy primás és Batthyány nádor elvesztette kegyét; mindegyik nemsokára belehalt. Országgyűlést nem tartott. Primást 11 éven át nem nevezett ki, nádort pedig nem választatott. A kormány élére kedvenc leányának, Mária Krisztinának férjét, Albrecht szász tescheni herceget állította mint helytartót. Mi jót szükségesnek tartott, azt diéta nélkül, királyi teljhatalommal igyekezett megvalósítani. Hogy pedig akadályba ne ütközzék, minden egyházi és világi méltóságot megbízható embereivel töltött be.

Mindjárt az országgyűlés befejezése után felszólította Festetics Pál kamarai alelnököt, hogy dolgozon ki javaslatot »a visszaélések megszüntetésére és a szegény adózók védelmére«. Nem akar a törvény ellen véteni, hálás a nemzet iránt, »de ha király akarok maradni, kell hogy épp úgy igazságot szolgáltatassak a szegénynek, mint a gazdagnak«. A javaslatot maga javította és már 1765. júl. 10-én ki is bocsátotta. Végrehajtását, hogy a földesúri érdek a megyékben ne állhassa útját, királyi biztosokra bízta, kik karhatalommal is rendelkeztek. Igen bölcs volt az a megállapítás, hogy minden megye sajátos viszonyaira való tekintettel járjanak el és így ne egyszerre valósítsák meg a reformot az egész országban.

A reform kiindulópontja az, hogy a törvény maximumát jelöli az úrbéri tartozásnak. Annál többre a jobbágy semmiképp sem kötelezhető, de annál kevesebb teherrel járó úrbéri szerződés mindenütt köthető, amint hogy az eddig kötött ilyenmű szerződések megerősíttenek.

Mint a XIV. század elején, most is a telepések kedvezőbb helyzete szolgált összehasonlításul és ösztönül a belföldi szolgáló népességre nézve. A külföldről jötteknek bőven kimérték a telkét a föld javából, így a régi lakosoknak sem juthatott sokkal kevesebb a terméketlenből.

Hol emelkedés van, mindig a már meglevő magasabb színvonal az irányadó; hol süllyedés, az alacsonyabb. Azt hiszem, anyagiakra nézve épp úgy áll ez az elv, mint szellemi téren.

A telek nagysága a termékenység és jobb kereset szerint 16 holdtól 28 holdig emelkedik. Ehhez a házon és belsőségen kívül 8—12 kaszáló rét járul aszerint, amint bővében vannak a vidéken, vagy nem. Egy egész telek után a szolgálat egy évben 52 szekeres, vagy kétszer annyi kézi robot, egy öl fa levágása és behordása, 3 napi szolgálat hajtóvadászaton. Négy telek együtt egy hosszú fuvarral adózik, mely azonban két napnál nem terjed tovább. Így, ha tekintetbe vesszük az ünnepnapok akkori sokaságát, a jobbágy munkaidejének csaknem egyharmadát emészti fel az úr dolga. Az adó: kilenced minden termény után, baromfi, tojásadó, 6 font kender fonása. Pénzül egy forintot fizet minden telek. Így az ország nagy elszegényedése, mely abban jutott kifeje-

zésre, hogy a régi aranyforint Mohács után ezüstté devalválódott, legalább valami hasznára volt a parasztembernek.

Még mindig roppant súlyos a teher, de legalább önkényesen nem növelhető. Valamelyes biztosítékról is gondoskodnak. Ha a jobbágy ura ellen perel, még mindig az úriszék az első bíróság, de a megyei törvényszékhez lehet fellebbezni, egész községeknek pedig a helytartótanácsához is. Csak arról feledeztek meg, hogy nemcsak az úriszék pártos, hanem a megye és a kormányzék is rendi. Ha a biztosokban meg is volt a jóakarát, a végrehajtásnál mégis könnyű volt az úrnak dolga a paraszt ellen. »Lusimus Mariam Theresiam, kijátszottuk a királynőt«: volt az urak kárörvendő mondása. A legnagyobb visszaéléseket pedig, természetesen, éppen a legnagyobb és leghatalmasabb földesurak birtokain követték el.

Mikor a bátaszéki telepesek, kiket a püspök elnyomott, 1722-ben az udvarhoz folyamodtak, III. Károly kimondta, hogy »a szegény nép védelme lelkiismereti és királyi kötelesség«. De erről a paraszt nem tudott és valami nagy hasznát a királyi jóakarathoz nem is vette. Most azonban tudta, érezte, hogy történik valami érdekében. Noha Mária Terézia, zavar elkerülése végett, nem közölte a rendezést a jobbágyokkal, azok mégis érezték, hogy az állami hatalom, melynek eddig csak súlyát érezték, az ő részükön van. Csak politikai érettség ismer mértéket. Amilyen mértéktelen volt az elnyomás, oly határtalanul képzelte most a szegény ember az irány változtával sorsa javulását is. Majdnem egész Dunántúl parasztsága fellázadt, mert meg volt győződve arról, hogy »a fölséges királyné egy polgárt nem adna száz úrért«. Mintha a kurucvilág újult volna meg. De éppen ez a mozgalom erősítette meg újra a nemesiség állását, mert a királyné nem akarta annak vesztét. Még egyre jártak a községek küldöttségei Bécsbe, de csak keveset értek el, mert a kormányzések szerint ezekkel az izgatók csak hiábavaló költségekbe verik a szegény népet.

Igy az úrbérszabályozás inkább jeladás volt, mint lényeges javítás. Igazi nagy eredmény csak ott volt elérhető, hol a királynő saját törvényes hatáskörében járhatott el az ország hasznára: az egyház és iskola terén.

Szembetűnő volt az ellentét a gazdag alapítványokkal és jövedelmekkel rendelkező püspökök és a szegény lelkészek közt. Kevesen is voltak, nyomorogtak, nem felelhettek meg hivatásuknak. Ezért már III. Károly elrendelte a kongrua megvalósítását oly módon, hogy az egyes püspökök jövedelmük arányában járuljanak a lelkészségek költségéhez. Már II. Ferdinánd ideje óta a király is szánt e célra bizonyos összeget. Ez a vallásalap kezdete. Mint »apostoli király«, Mária Terézia még határozottabban lép fel. Megszorítja a szerzeteseknek túlságos nagy számát; csökkenti az ünnepeket és így megszorítja a dologtevő napokat; megszünteti az egyházaknak azt a jogát, hogy bűnösöknek menhelyül szolgáljanak. Az 1776-ban kinevezett új primás, gr. Batthyány József, előzetesen beleegyezett megyéje megosztásába. Ebből vették a beszercebányai, szepesi és rozsnói püspökségek. Az egri püspök, gr. Esterházy Károly, nagyon kellettlenül beleegyezett az eddig alatta álló munkácsi görög kath. püspökség önállóságába. Dunántúl is két új püspökséget alapított a királynő, a szombathelyit és a székesfejérvárit.

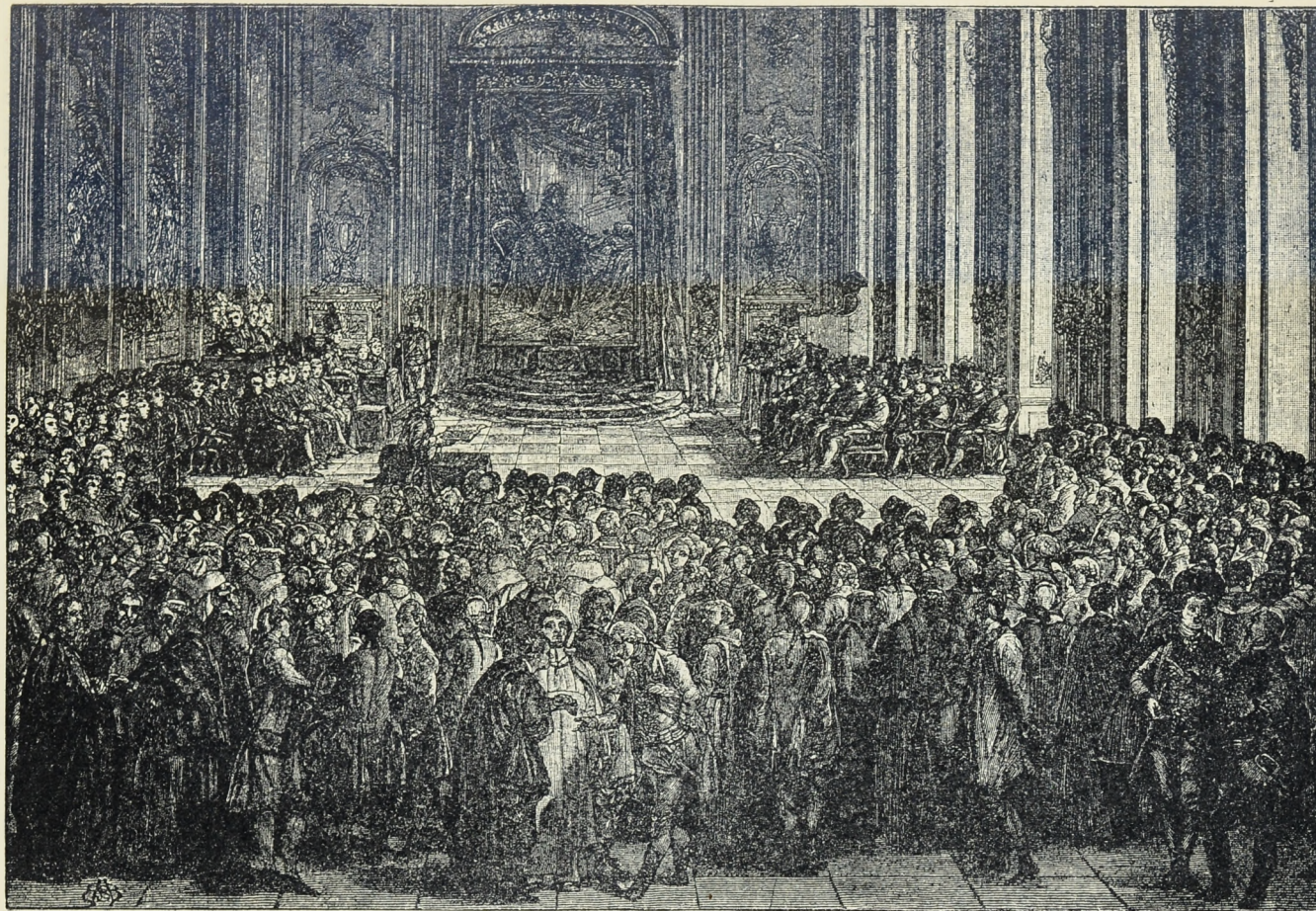
Mindez az egyház belső erősítésére szolgált. De ennek külső terjesztése is elsőrangú állami feladat volt még. Politikai szempontból is célszerűnek látszott a külföldi egyházfőtől függő s különösen a cárhoz nagy bizalommal viseltető görök-keletiek megtérítése. Ez Erdélyben mindjárt a leopoldi diploma után megkezdődött, annál könnyebb szerrel, mert az oláhok nem voltak befoglalva az alkotmányba. Akkor jött létre a fogarasi püspökség, mely később Balásfalvára tétetett át, majd érsekséggé emeltetett. Magyarországon a váradai és körösi új püspökségek szolgálták ugyanezt a célt. A szerbeknél, kiknek kiváltásai el voltak ismervé, sokkal nagyobb ellenállásba ütközött ez a törekvés. A határőrök a katholizálás és a rendes katonai szolgálat kötelezettsége miatt 1755-ben fel is lázadtak és csak nagy bajjal voltak lecsillapíthatók. Nagyobb sikert csak a rutének és a szegényebb oláhok közt arathattak az áttérő ambiciózus papok. Bethlen Miklós erdélyi kancellár beszéli, hogy még 1680 körül a máramarosi orosz sem azt nem tudta, ki Jézus Krisztus, sem azt, ki teremtette a világot. Ott tehát még ez a térítés is valamely emelésével járt a kulturának, ha ugyan szabad itt ezt a szót alkalmazni.

A protestánsokkal szemben a régi rendszer, melynek a Carolina Resolutio volt a kifejezése, tovább is érvényben maradt. A királynő nyíltan is vallotta, mennyire nem bízik protestáns alattvalóiban. Gyanúsította őket, hogy Nagy Friderik, a protestáns porosz király, iránt viseltetnek szimpátiával, és ha egyszer-másszor fogadta is küldöttségüket, helyzetük javítását még csak kilátásba sem helyezte. Az egész kormányzati gépezet ellenük volt beállítva. Sokan az előkelők közül, kik érvényesülni akartak, áttértek, hogy a királynő kegyét megnyerjék, de a szegény is biztosította eltartását és gyermekei jövőjét, ha kath. hitre tért. Hiszen a tallói országos árvaház szabályai szerint ott első-sorban áttértek gyermekeit kell befogadni. Királyi szolgálatban protestáns nem állott; ebben csak a katonaság volt kivétel. Ott hasznát vették a protestánsnak és Beleznay tábornok nem egyszer érvényesítette befolyását hitsorsosai érdekében.

A különben annyira jólelkű és igazságos Mária Terézia vad üldözővé vált, még a családi élet szentségét sem kímélte, ha egyházát vélte szolgálni. Ő, az anya, kiragadja Bajtay erdélyi püspök segítségével anyja karjaiból a kis Bánffy Ágnest (1767), hogy az udvarban neveltesse, áttérítse és katolikushoz adhassa nőül. De bár e vakbuzgósága élete végéig nem hagyta el, a hétéves háború óta, mikor már nem lehetett a protestánsokat hűtlenséggel gyanúsítani, valamivel megnyihült az a katolikusokkal szemben követett eljárás. Maga a királynő is azt ajánlja, hogy inkább jó szerével mint erőszakkal kell őket megnyerni. A protestantizmus ezt a nagy válságot is kiállotta. Az úri családoknak javára vált, hogy az udvarnál nem volt helyük. Így megmaradtak magyaroknak és gazdaságukat nem zavarta az a fényűzés, mely annyi katolikus családot vitt adósságba.

Legáldásosabb volt Mária Terézia hatása az iskola ügyére. Az alsó osztályokról való gondoskodás megkívánta a nép nevelését; a katonai érdek pedig, és ez a döntő, szinte követelte. Ezen a téren is meg kellett mérkőzni a porosz-szal, kinek már akkor fejedelmi gondoskodás folytán jókarban volt az iskolája. Ez a politikai gondolat magyarázza meg, miért nézte a vallás dolgában annyira

297. ábra. A budai egyetem megnyitása. 1750.

buzgó királynő az addig tisztán felekezeti iskolát állami ügynek. »Az iskola politikum« írta 1760-ban.

A magyar törvény már 1715-ben a királyra bízta az egész közoktatásügyet, annak formáját, utasításait és eszközeit, még pedig felekezetre való tekintet nélkül. Az 1722—23-iki országgyűlés különösen a nemesség érdekében kívánja fejleszteni a nevelést. A király a mágánások fiait, régi szokás szerint, neveltesse udvarában és a »jó házból« való nemes ifjak kellő elhelyezéséről is gondoskodik. A kellő nevelésről törvényben intézkednek. Az akadémiákon necsak teológiát, filozófiát és jogot tanítsanak szabatosan, hanem mindent, mit külföldi egyetemeken tanítanak és mi a politikai és katonai tanulmányhoz tartozik. Ily módon kezdik nálunk a még scholastikusnak megmaradt jezsuita főiskolákat, a nemesség javára és hasznára, modern, tudományos intézetekké átalakítani. Az arisztokratikus nevelés egyéb kellékeit, a fegyverforgatást és táncot is sürgetik.

Ezzel a nemesi iskolázással szemben Mária Terézia elsősorban a népiskolát karolja fel. Az összes új telepek kötelesek voltak iskolát állítani és így a régiek sem maradhattak hátra. 1741 óta egyre számosabbak az iskolaalapítások a községek, földesurak és az egyház közös megegyezésével. Csak protestáns iskolát nem lehetett alapítani; még a régieket is lehetőleg elvették, vagy legalább megbénították. Ellenben a görög-keletiek iskolaügye akkor kezdődik, papjaik, szerzeteseik kezdenek művelődni, miben Obradovics Dozifei példájának volt a legnagyobb érdeme. 1760 óta már az egész iskolaügy átalakítását veszik munkába. Eredményt azonban nem érnek el, mert Barkóczy primás, kire a királynő reábizta a terv kidolgozását, természetesen az egyházi érdeket nézte elsősorban.

Igy az a tespedt, minden tudomány nélkül való szellem, mely a nagyszombati jezsuita főiskolát jellemezte s melyet Rákóczi Ferencz oly haragos szavakkal bélyegzett meg, egy ideig még tovább tengődött. Más úgynevezett egyetemeknek, mint a kassainak, alapítása csak szaporította az áltudós nagyképűség székhelyeit. A protestánsok közül a lutheránusok még leginkább haladtak. Ők állottak legszorosabb összeköttetésben a német tudománnyal, mely ebben az időben kezdett a többi népeké fölé emelkedni. Bél Mátyás, a pozsonyi iskola híres rektora, először vitte be a reális tudományokat, különösen a történetet és földrajzot, az iskolába. Akkor kétségtelenül e felekezethez tartozott a legtöbb művelt ember Magyarországon. A kálvinistáknál sokkal erősebb volt a vaskalaposság, a régihez való ragaszkodás. A jezsuiták közt volt néhány komoly tudós is, de az egész rendet mégis csak a politikai s vallásos harc foglalta el főképpen. Mivel pedig a hazai közép- és főiskolák túlnyomó része e rend kezén van, gyökeres változásról mindaddig nem lehetett szó, míg ez túlsúlyát megőrzi és támadásaival a többi felekezetet hasonló erőpazarlásra kényszeríti.

Miután Ausztriában az állami közigazgatással együtt megalakult az állami iskola is, hosszas tervezetés után a jezsuita rend feloszlatása (1773) lehetővé tette Magyarországon is a közoktatás rendszeres állami szervezését. Ezt a hatalmas rendet először ott támadta meg az állam, hol eredetétől fogva meggyökerezett és szinte mindenható volt: Portugáliában és Spanyolországban. Itt még

1771

Liebstes Graff Grassalkovits! Mein
 opferndes abopferndes an ihu sein
 ihu selbst übergeben. Und bin wahr
 fasslich, und ich, nicht zu oft zu bringen
 solches Dankstollen occasion, nicht mit
 meinem altem bezaubern, nicht mein
 lieben freigebe, in meinem freiesten
 freiesten, freigebe zu freiden was
 füllt erglänzt das wir beide nach
 in unsern Tagen

MÁRIA TERÉZIA LEVELE GRASSALKOVITSHOZ.

Az első budai Szt. Istvánnapi körmenet tárgyában.

[A levél kezdete.]

Auf 30 Jahr nach Solim. Mar. ich
 rufend geschrien, dringend, mit
 wachsendem Schmerz, und so fort, nicht
 (aber wenig) sich lassend. Das Bitterste
 in ihnen nach dem aufsteigenden Kopf
 kommt sich das in unserer Phantasie
 das mit wachsenden Interessen, oft
 wird dem wachsenden zum Nutzen
 ist das Leben, wachsendes mit dem
 Kopf und so fort.

hätten wir uns vor dem
und zu dem Malheur nicht
für den Preis. mit der
Sonne in der Luft. und
intention und prozession
und leben. Malheur
Haberer. 1818. 30. jähre
güldigst. Frau und
Maria Theresia

tisztán politikai a küzdelem: a felvilágosodott fejedelmi abszolutizmus vívja azt kímélet nélkül a régi rend leghatalmasabb tényezőjével. Franciaországban, hol a szerzetnek mindig voltak ellenségei, a tisztán politikai küzdelmet még élesebbé tette az irodalomnak minden szellemi elnyomástól megszabadulni óhajtó, különösen Voltaire képviselte iránya. XIII. Kelemen pápa egy ideig ellenállott. Mária Terézia teljes erejével támogatta. Ő nem akarta elhinni a jezsuiták ellen zúduló vádakát, »ő sohasem látott és tapasztalt náluk jónál egyebet«. De midőn az új pápa, XIV. Kelemen, a Bourbon-udvarok votumának engedve kimondta a rend feloszlását, a királynő mindent megtett, hogy ezt a nagy változást államai javára fordítsa. A rend birtokait lefoglalta, némelyiket el is adományozta, de a legnagyobb részt tanulmányi alapnak rendelte és pedig, mint 1780-ban kelt alapítólevele tanúsítja: »az irodalom és tudomány ügyének, a hazai ifjuság nevelésének és oktatásának előmozdítására«. Felekezeti megszorítás, ezt külön ki kell emelni, nincs az alapítólevélben.

A tanulmányi alappal együtt, mely az anyagi eszközöket megadta, jött létre a »Ratio Educationis«, a nemzeti nevelés rendszere, Ürményi József és Tersztyánszky Dániel munkája, melyet a királynő maga javított át, mielőtt megerősítette. Ez a nép legszélesebb rétegeiből kiindulva, megállapítja minden rend és fok részére a megfelelő iskolát, annak tantervét és módszerét. Az alap: a nemzeti iskola. Mindenhol tekintet van a lakosság nyelvére, foglalkozására, vallására. A középfok a gimnázium és az akadémia, hol a szemléltetésre már nagy súlyt helyeznek. A betetőzés az egyetem, melyet 1780-ban nagy pompával iktattak be Budán. Ez most már teljes egyetem. »Hozományáról« a királynő külön alapítvánnyal gondoskodott. Tanárai közé már protestánszt is kész volt kinevezni. Az egész tanügyi igazgatás a helytartótanács közoktatási osztályára van bízva, melynek elnöke egyuttal kancellárja is az egyetemnek. Az egész birodalom tíz tankerületre oszlik, melyek mindegyikének élén egy főigazgató áll. Ezek mind katolikusok, többnyire főrendűek, csak egy pap van köztük. Hatáskörük kiterjed a kerületükben levő összes iskolákra, de csak világi tekintetben, egyháziban nem.

Összes királyaink közt eddig Mária Terézia az, ki legtöbbet tett, legmáradandóbbat alkotott a nemzeti kultúra érdekében. Jótéteménye egész nagyságában akkor áll előttünk, ha meggondoljuk, hogy az a nemzedék, mely Magyarországot szellemi és erkölcsi munkájával újjáalkotta, a »Ratio Educationis« iskoláiból került ki.

Annál nagyobb értékű műve, mert személyes nagy áldozatába került. Senki sem ragaszkodott jobban az élet régi rendi formáihoz, senki sem volt hívebb leánya az egyháznak: hisz láttuk, szinte a vétekig vihette buzgósa. És mégis alárendeli lelke legmélyebb ösztöneit és vágyait annak, mit az állam, a nemzet java követel. Munkába veszi a jobbágy felszabadítását, a földesúri önkény megtörését, megvalósítja az állami nevelést is, az egyházak lehető kimelésével.

Modern nemzet alakulásának pedig két alapfeltétele van: a szabad anyagi és szabad szellemi munka.

Rendelettel, szervezéssel nem lehet tudományt, műveltséget szerezni még terjeszteni sem. A királynő bölcs és nyugodt kormánya tette lehetővé

hogy az ige valóvá váljék. Valóban, egész történetünkben nincs korszak, hol nagyobb lett volna az emelkedés, és pedig minden fokra és rendre nézve.

Az Alföld most válik újra kultivált területté, a paraszt és gazda mindinkább föléje kerül a pásztornak és szegénylegénynek. Igazán barbárnak még csak az oláh pásztor marad meg, továbbá a vándor, döghussal táplálkozó cigány, kinek letelepítéséhez és civilizálásához akkor fogott a kormány erélyes eszközökkel.

Igaz, a polgárság a régi kultúra vidékein, legalább anyagilag, nem igen fejlődik. De azt pótolja némiképp az új terület városainak, Pestnek, Szegednek emelkedése, és a kereskedésnek a fokozódó termelés és a fejlődő igények folytán beálló lendülete.

Annál általánosabb a köznemesség emelkedése. Anyagilag azért, mert az újra a művelésnek visszaadott föld nagy része az övé. Szellemileg, mert a hosszú és állandó béke 1745 óta lehetővé teszi a lefegyverezést, a gazdasággal való foglalkozást és a szellemi érdekeknek felkarolását. A magyar nemes többet és jobban tanul mint eddig. Addigi, inkább felekezeti műveltsége mellé a jogi tanultság lép, mint megkülönböztető és tipikus jelleg. Ezt a jogi tanultságot egyaránt megköveteli a hazai és megyei ügyekkel való foglalkozás és a számtalan pör, melytől alig maradt ment család, egyház vagy község. A jognak és a hazai viszonyoknak ismerete nélkülözhetetlenné teszi a köznemességet a királyra, a főurakra és a főpapokra nézve is. Mária Terézia még leányának, Mária Krisztinának, a helytartó nejének is meghagyja, bánjék jól a »második« nemességgel, mert az gyakran befolyásosabb az elsőnél is.

Ekkor lett a régi katonanemzetből jogásznemzet. Hisz per alatt állott itt minden és mióta Majténynál letették a fegyvert, törvényeikkel és paragrafusokkal vívták meg az igazi százados nagy pert, a közjogit is. Tudjuk, hogy volt ennek a kizárólag legista műveltségnek árnyékoldala is, és a birtok vagy jog megtartásában és növelésében a perlekedő alig volt változóbb eszközeiben a katonánál. De legalább a jog eszméje uralkodott és idővel a Mária Terézia alkotta iskola tartalmát is adott a formához.

Mindamellet még lényegében arisztokratikus az ország. Mária Terézia a legmagasabb polcra emelte az érdemet, ha felismerte. Grassalkovich Antal, a koldusdeák, gróf, kamara-elnök, az ország egyik leggazdagabb földesura lett, a köznemes Fekete: gróf és országbíró, a köznemes Hadik: gróf és tábornagy. De általában a régi nagy családok, Esterházyak, Pálffyak, Batthyányak, Nádasdyak kormányozták most is az országot. A különbség az, hogy most név és cím nem volt elegendő: tanulniok, dolgozniok is kellett, hogy magas polcra jussanak. Ez a tanulmány már nem annyira nemzeti, mint a köznemességé; lényeges rész jut benne a külföldinek is, a nyelveknek, a politikai ismereteknek, sőt az irodalomnak is. A nagy internacionális arisztokrácia magyar része akkor műveltségben, képzettségben, tehetségben alig maradt el bármely más mögött. Hogy pedig a köznemesség is megtalálja az általános műveltséghez vezető utat, arról a magyar testőrség felállításával gondoskodott a királynő. Tudjuk, hogy irodalmunk új, franciás iránya e testületben találta legbuzgóbb és legkiválóbb művelőit.

Ennek a fejlődésnek is megvolt a maga veszélye. A királynő kegye, az ott zajló élet varázsa, mind több magyar családot hívott az udvarhoz. Bécsben, a mulatságok örvényében nemcsak gazdaságuk egyensúlyát fenyegette veszély, hanem hazafiságukat is. A dinasztia és annak egész birodalma fontosabbnak tűnt már fel sok előtt mint Magyarország. Károlyi Sándor még nem tudott németül; Sárospatakon a Lónyay-fiuk tudtak először azon a nyelven. Most a másik vélet fenyeget: az, hogy a Bécsben nevelt ifjuság elfelejti nemcsak a magyar szót, hanem a magyar gondolkozást is. Mária Terézia tudatosan cselekedett, mikor a magyar főnemességet udvarába vonzotta; az volt a célja, hogy összes országai arisztokráciáját szolgálatába vonja és egybeolvassza. Ezt a célt asszonyi módon még házasságszerzések útján is igyekezett elérni. Szándékát félreértik azok, kik a magyar nemzetiség tudatos gyöngítésével vádolják. Ő maga megmondja, hogy a hála és az igazság érzete vezette. Addig a cseh-osztrák oligarchia vezette a birodalmat, kizárva a magyart; ő ennek a mellőzésnek akart véget vetni.

Ez az udvar, mely a királynő fiatal éveiben a legfényesebbekhez tartozott Európában, később, midőn a királynő özvegyiségre jutva (1765) magányos, gyászoló életet élt és csak az államügyekkel törődött, elvesztette vonzó erejét. El is mult már az a kor, midőn az uralkodónak tett személyes szolgálat adott elsősorban rangot és befolyást. Az államot kellett szolgálni, mint Poroszországban, hol Nagy Friderik az állam első tisztviselőjének vallotta magát. Ez a változás jut kifejezésre, midőn Mária Terézia fia József, mint római császár, udvarképessé teszi a katonaruhát, a régi udvaroncok nagy méltatlankodására.

Az egész roppant fordulat, mely nem a születést, hanem az érdemet, nem a multat, hanem a jelent és a jövőt nézte, mégis főképp a politikai helyzetnek volt köszönhető, annak, mit ma nagyhatalmi állásnak nevezünk. Ennek hozta meg Mária Terézia meggyőződéseinek, mi több, érzelmeinek áldozatát. Nem csoda, ha mástól is áldozatot követelt érte. Még természetesebb, hogy a nagyhatalmi állás főtényezője, a sorkatonaság, eddig ismeretlen jelentőségre jut és átalakítja az egész birodalom szervezetét.

Közmondásos a régi »Hofkriegsrath« lassúsága, ügyefogyottsága, tehetetlensége. Épp oly ismeretes a csak udvari kegytől fölemelt magas születésű osztrák generálisok gyöngesége és örökös csatavesztése. Mária Terézia átörökölte mindkét intézményt. Az udvari haditanács — elég különösen — megmaradt császárinak akkor is, mikor sem a királynő, sem a férje nem volt császár, sőt éppen az ellenség, a bajor választó, viselte mint VII. Károly azt a címet. »Ő császári Felségének hátrahagyott tanácsa« volt a hivatalos címe, a magyar királyságnak akkor sem tett semmi engedményt, lénye, multja a szent birodalom méltóságához kötötte. A csatavesztők is a régiek maradtak, csak Khevenhüller és Traun váltak ki, míg a magyar fegyverfogás más fordulatot nem adott a háborúnak. A tanulság az volt, hogy minden gyöngeség veszély. Nemcsak számos és jól begyakorolt katona kell, hanem jó vezér is. A hétéves háboruban már tulajdon sógorát, Károly lotharingiai herceget, kit nagyon kedvelt, is visszahívja a császárné és próbált tábornokokat, mint a minők Daun, Laudon és Nádasdy, állít szembe Nagy Friderikkal. Átalakítja a katonai szervezetet is, úgy hogy az, porosz mintára, sokkal szilárdabb és centralizáltabb mint addig volt.

A toborzás korának volt következése, hogy az egyes ezredek tulajdonosai — a név még megvan — igen lényeges jogokat gyakoroltak. Ők nevezték ki a tiszteket, — elég gyakran pénzért — nekik fizették a zsoldot, melyet aztán ők osztattak ki. Még ezredeik nyelvét és fegyelmi szabályait is maguk állapították meg. Így történt, hogy egész Mária Terézia koráig a magyar ezredekben csakúgy magyarul hangzott a parancsszó, mint a német ezredekben németül, az olaszokban olaszul stb. Hogy a tisztek kinevezése, a zsold önálló »kezelése« mennyi visszaélésre adtak alkalmat, és hogy e visszaélések mennyire csökkentették a harcképességet, felesleges bizonyítani. E visszaélésekkel azonban és a szigorú központosítással, megszűnt a külön ezrednyelv is. A haditanács, melynek Lacy tábornagy volt tudós és munkás elnöke, maga rendelkezett a tisztekkel, oda akarta őket kinevezni, hol legjobban hasznukat lehet venni, tekintet nélkül a nemzetiségre. Így született meg az egységes ármádia és ennek német nyelve; így történt, hogy magyar tiszteket idegen ezredekhez neveztek ki, és viszont.

Lacy és még inkább József császár, kire anyja egészen reábizta a katonai ügyek legfőbb igazgatását, szándékosan centralizál és németesít, szándékosan követ el sérelmet a magyarságon. Miért ne lehetne az osztrák sereg éppoly egységes és német, mint a porosz, holott a császár feje Németországnak? A sérelmet úgylis inkább csak a magyar tisztek érezték, kiket most már mellőzni kezdtek. A katona a maga környezetében megmaradt magyarnak, sőt szükség esetén idegennyelvű tisztjei is legyezgették nemzeti büszkeségét, mint ezt Ligne herceg tábornagy ajánlotta is. Csak most vált a magyar harcosból rendes katona, nemcsak vitézségben, hanem gyakorlottságban, fegyelemben is vetekedett a világ bármely seregével. Lett volna Rákóczinak pár olyan gyalogezerede, minőt Daun és Laudon képeztek és vezettek, más lesz a szabadságharc eredménye! Így is a magyar dicsőségért véreztek, de a magyar királyság eszméje, katonai tekintetben, éppen amaz uralkodónk alatt halaványodik el ki egyebekben, Mátyás óta, bizonyára legtöbbit tett Magyarorszáért.

A hétéves háboru után Ausztria katonailag már egyenlő rangú Poroszországgal; a bajor örökösödési háboruban (1778—79) már Nagy Friderik sem bírja legyőzni. E hatalom újabb terjeszkedést tesz lehetővé. Lengyelország felosztásakor Mária Terézia magyar jogon nyeri és foglalja el Galiciát és Lodomeriát és a 16 szeptesi várost azonnal vissza csatolja az országhoz. Bukovinát diplomáciai szolgálatok fejében engedi át a török (1775). Fontosabb volt ennél, hogy a királynő 1776-ban, a kereskedés előmozdítására, Magyarországnak ajándékozza Fiumét, mint »a szent korona külön tagját«. A nemzet régi kívánságait és a törvények rendelkezését teljesíti, midőn 1778-ban a Bánságot, kivonva a katonai és kamarai hatóság hatásköréből, Magyarországhoz csatolja és megyékre osztja (Torontál, Temes és Krassó). Nagyon örül, hogy ezt megtehetette. »Jó magyar vagyok és mindig hálás leszek a nemzet iránt«, írja akkor vejének, Albert hercegnek.

Megvolt már a magyar terület épsége; megvolt az a szellemi és anyagi erő, mely nélkül modern európai nemzet el nem képzelhető. Ha a nemzeti állam mégsem ama békés úton valósult meg, melynek Mária Terézia kijelölte irányát, az nem az ő hibája.

III. RÉSZ.

A MAGYAR NEMZETI ÁLLAM
ALAKULÁSA.

I. FEJEZET.

A FELVILÁGOSODOTT ABSZOLUTIZMUS ÉS A NEMZETI ELLENÁLLÁS.

MÁRIA TERÉZIA és fia, II. József, két egymással ellenkező világnézetnek egyaránt kiváló képviselői, kiket nemcsak a legszorosabb vérrokonság köt össze, hanem igaz szeretet és kölcsönös megbecsülés is. Az anya szívének minden indulatával a régihez tapad, nagy eszének minden gondolatával irtózik a hirtelen változások romboló következtéseitől. A fiú a régiben alig lát egyebet hibánál, visszaélésnél; tökéleteset, boldogságot a maga és alattvalói részére csak eszméi teljes megvalósításától remél. Az egyik a százakkal akar jót tenni, kik hozzáférköznek, a másik a milliókkal, kiket sohasem látott. Vallásos felfogásuk különbözősége még jobban kidomborítja jellemük ellentétét. Ezért írhatta Nagy Friderik: »Mária Terézia meghalt; a dolgok új sora következik«.

És mégis, minden ellentét és eltérés mellett, a Habsburg-ház e két nagy szülöttjének egy és ugyanaz a célja: birodalmuk hatalma, alattvalóik boldogsága. Mindegyik egyforma komolyan veszi uralkodói kötelességét, noha módoruk, eszközeik egymásnak annyira ellenmondók. József előtt egységes nagy birodalom eszméje lebeg, melyet mindenki szolgál, legelől ő maga a császár. Ez a birodalom, az ő történeti előzményei és gondolkodása szerint, nem lehetett más mint osztrák, mint német. Ebben a magyar állam különállásának, a magyar nemzet történeti hagyományainak már nem jut hely.

Forradalmár a trónon, ki nem ismer el az elveivel, tehát szerinte a közjával, ellenkező törvényt és szabályt. Ezért nem is koronáztatja meg magát. Kikerüli azt az összeütközést, melyet esküjük és politikai érdekeik ellentétessége miatt legtöbb elődje nem tudott elkerülni, és az öröklési jogban és hatalmában elég alapot látott minden szükséges intézkedés megtételére.

Már III. Károly ideje óta szokásban volt az ausztriai kormányzások határozatainak átültetése a magyar birodalomba, de ez legalább alkotmányos formák alatt történt. Ő azonban a magyar hatóságokat egyenesen alárendeli az államtanácsnak, melyet Mária Terézia rendezett be 1760-ban, és ezt a kormányzékot, melynek Kaunitz herceg államkancellár állott az élén, teszi összes országai

legfőbb közigazgatási fórumává, mely az összes kancelláriáknak, a magyarnak is, előterjesztéseit megvitatja és határozat végett az uralkodó elé terjeszti.

298. ábra. II. József.

Első nagy műve a keresztyén tolerancia, melyet Ausztriára nézve fogadott el és csak aztán alkalmazott Magyarországra. (1781.) Megadta a protestánsoknak a jogot minden állásra, »mert ott csak tehetség és jellem dönthet« és, ha vallásuk szabad gyakorlatának meg is maradt egyik-másik korlátja, teljes polgári jogukat visszaállította. Az állam minden munkát és tehetséget a maga

részére akar biztosítani és ebben felekezeti elfogultság nem korlátozhatja. Hasonló szabadságokat ad a görög-keletieknek is, akiket eddig nem fogadott be törvény, sőt a zsidókat is lehetőleg fel akarta emelni.

Hogy az állam minden alattvalójának engedelmességére számíthasson és hogy minden segédforrással rendelkezzhessék, az egyháznak a pápához való kapcsolatát lehetőleg lazította és a pénzküldést Rómába és a külföldre betiltotta. Együttal megkezdte a szemlélődő életet folytató szerzetesrendek eltörlését és vagyonuk lefoglalását. Még az istentisztelet és a liturgia részleteit is államilag szabályozta, úgy hogy Nagy Fridrik tréfásan »sekrestyés testvérének« nevezte. Mindez már nemcsak a magyar főpapság ellenmondását idézte

299. ábra. VI. Pius pápa és József császár találkozása.

elő, hanem a pápa beavatkozását is. VI. Pius, ki személyes befolyásában bízott, 1782 elején Bécsbe utazott, hogy a császárt ez intézkedések visszavonására bírja. József illő tisztelettel fogadta a katolikus keresztyénség fejét, de munkáját tovább folytatta és egymásután feloszlatta a klastromokat, az ápolók és a piaristák kivételével, vagyonukat pedig lefoglalta. E vagyon egy részét humánus célokra fordította. Az óriás »Új épület«-et Pesten eredetileg árva- és szegényháznak szánta, csak később lett belőle kaszárnya.

Az egyházi vagyont egyáltalában állami tulajdonnak tekintette. Külön bizottságot rendelt kezelésére, összeíratta jövedelmeit és azok jelentékeny részét a lelkészségek jobb berendezésére és szaporítására fordította. A pap, véleménye szerint, tisztviselő, kell tehát hogy az állam gondoskodjék neveléséről is, nehogy államellenes elveket hirdessen. Ezért a papi képzést kivette a püspökök kezéből és állami szemináriumokat alapított Pesten, Egerben és Pozsonyban. A pozsonyinak a várat szánta lakásul. Ezért onnét Bécsbe vitette a szent koronát »mint az ő ingó jószágát«. Mikor gr. Esterházy Ferenc kancellár

hazafias aggodalmában, a törvényekre hivatkozva, tiltakozott ez ellen, a császár csak azt írta felterjesztésére: »nevetség« (1784). A magyarok aztán, mivel meg nem koronáztatta magát, »kalapos király«-nak hívták.

Mindez gyorsan ment a régi idők lassuságához képest, de a császár türelmetlenségéhez képest lassan. Nem is csoda, hisz a tisztviselők, rendeleteinek végrehajtói, azon rendekből valók, melyek ellen intézkedései irányulnak. Ezért 1783 elején »Pásztorlevelet« ír hivatalnokainak, felszólítva őket, hogy éjjelnappal csak az állam javát munkálják, mint ő. Vele minden egyes dologban egyenesen érintkezhetnek, minden formáság és szertartás nélkül. Ki másra mint a közjóra is tekintettel van, nem való hivatalba; el is mehet. A közigazgatás egyszerűsítése és gyorsítása végett a helytartótanáccsal egyesíti a kir. kamarát és ezt a hatóságot Pozsonyból áthelyezi Budára. Így ő teszi Budapestet ismét fővárossá, mert már előbb is Pesten volt a királyi Kuria, ő pedig Budáról oda tette át az egyetemet. Az erdélyi kancelláriát egyesíti a magyarral, úgy hogy ő az Unió megkezdője, a magyar birodalom egységének helyreállítója.

Neki ez az egység nem cél, hanem eszköz arra, hogy az egész Magyarország igazgatását annál könnyebben beolvasszthassa az egységes birodalomba, melyet máris császársággá akart emelni. A közigazgatási egység előmozdítására 1784-ben elrendeli a német nyelvnek hivatalos nyelvvé tételét. A latin nyelv elmaradottság jele; az hogy a magyar nyelvet eddig nem alkalmazták, arra mutat, hogy az még nincs kifejlesztve. Ha a magyar nyelv volna népei többségének nyelve, azt rendelné el, de hiszen még Magyarországon sem érti a lakosság többsége. E rendelet ellen felzúdultak a megyék, a horvátok is, és csak most kezdték belátni a nemzeti nyelv ápolásának szükségét. Kétségtelen, hogy ez a rendelet egyik kiindulópontja lett a magyar nemzeti renaissancenak.

Az államnak ismernie kell erőforrásait. Ezért a császár ugyancsak 1784-ben elrendeli a népszámlálást (conscriptio) és egyuttal rendőri szempontból a házak megszámozását. A megyék ez ellen is felírtak. Bántotta a nemességet, hogy a jobbággyal együtt számolják meg. Az egész összeírásnak szerintük csak a katonai sorozás lehet a célja; az pedig országgyűléshez tartozik. Hiába, a császár keresztülvitte akarátát.

Ez összeírással szoros összeköttetésben áll az erdélyi oláhság szörnyű és kegyetlen lázadása Hóra és Kloska vezetése alatt. Ezekkel a szegény emberekkel, kik sokat szenvedtek a földesurak és a kincstári tisztviselők önkényétől, könnyű volt elhitetni, hogy a császár az összeírással meg akarja szüntetni a jobbágyságot és valamennyiüket katonává, határórré teszi. Különben is gyűlöli a császár a nemeseket és a magyarokat, azok üldözésével és kiirtásával tehát őt szolgálják. 1784 nov. 1-től fogva, Topánfalvából kiindulva, a mócok (hegyi oláhok) nemcsak a köztük lakó nemeseket és tisztviselőket öldösként, hanem a nagyobb helységeket, Abrudbányát, Zalatnát is megtámadták és szörnyű kegyetlenséggel elpusztították. Bizalmukat még növelte, hogy eleinte a katonaság mit sem tett ellenük, hanem alkudozott, a nemesség fegyverkezését pedig mint törvénytelen eltiltotta a császár. Mire József arra a belátásra jutott, hogy itt szörnyű fajharc dül, mely az állam minden alapját meg-

rendíti, már több száz magyart öltek meg és több ezer házat dúltak fel vagy égettek el. A katonaság, a császár parancsára, gyorsan végzett velük. Hórát és Kloskát, elrettentő például, kerékbe törték. De az a benyomás, hogy a császár a magyar ellenében pártját fogja az oláhnak, már nem volt kiirtható és az oláh lázadás megújulásának lehetősége azóta sötét árnyékként lebegett Erdély felett.

József a földben látta minden jövedelem forrását, a parasztban az igazi hasznos elemet. Különben is ő adja a katonát és az adót, ő az a nagy többség, melynek érdeke dönt a kiváltságos kisebbség ellenében. Az államot ő tartja fenn. Ezért aztán tőle telhetőleg igyekeznek sorosan segíteni. 1783-ban eltiltja »a deresnek nevezett kínzógépet« használatát, 1785-ben megadja a szabad költözésnek teljes jogát, megnyit minden pályát a paraszt fia előtt és kiveszi a jobbágyot az úriszék hatósága alól. Mindez helyes és igazságos volt, de szükségképp növelte a nemesség gyanuját és bizalmatlanságát a császár ellen, ki parasztkézzel akar véget vetni az ország szabadságának és alkotmányának.

A kancellária és a helytartótanács mindig ellenmondottak a császár törvénybe ütköző vagy károsnak látszó rendeleteinek, de királyi hatóságok lévén, végre is engedtek. A végrehajtás azonban a megyék kezében volt, melyek magisztrátusa a rendektől függött, nem a királytól. Itt annyi akadállyal találkozott az abszolút hatalom, még akkor is, ha csupán emberséges és közhasznú célt akart elérni, hogy egész természetes Józsefnek az a törekvése, hogy ezzel a »hamis« szerve-

zettel gyökeresen végezzen. Minden visszaélésnek és elmaradottságnak ott látta a gyökerét, ott lépett fel legerősebben. Kijelentve, hogy az ország alkotmányán nem változtat, de nem tartja még időszerűnek az országgyűlés egybehívását, 1785 tavaszán leteszi a főispánokat és tíz kerületre osztva az országot, bevonva még Erdélyt is külön három területtel, élükre királyi biztosokat helyez, mint »működő« főispánokat. E férfiak sorában igen kiváló hazafiakat is találunk, mint gr. Széchenyi Ferencet, gr. Teleki Sámuel. Több protestáns is volt köztük. Ezek nevezik ki a megyék tisztviselőit, csak az alispánt nevezi ki a király. Így lett függő hivatalnok a régi autonóm tisztviselőből. Meg kell jegyezni, hogy a személyekben alig állott be változás, a legelőkelőbb nemesi családok is résztvettek az új, királyi közigazgatás vezetésében. Egyuttal elválasztja a bíraskodást a közigazgatástól és külön törvény-

Hörja der Hauptanführer und Urheber der im Jahr 1784 in dem Großfürstenthum Siebenbürgen ausgebrochenen Aufrihr der Walachen. Gloscka sein vorzügllicher Unhänger, und zweytes Haupt der Rebellen. so den 30 Dec. 1784. gefänglich eingebracht wurden.

300. ábra. Hóra és Kloska.

székeket állít. Megszünteti a közigazgatás egysége érdekében az egyes területek kiváltságait, a városokat beolvasztja a megyékbe, véget vet az erdélyi szászok külön privilégiumainak és külön területének is.

A kir. biztosok részére maga a császár dolgozott ki egész terjedelmes és beható utasítást, részletesen ismertette az egyes kerületek viszonyait és reámutatva a szükséges javításokra. Különösen a felekezeti ellentétek enyhítését és a paraszt gyámolítását köti szívükre. A városokkal kevesebbet törődik, Pest növekedése máris ijeszti. Az ipart nem igen veszi tekintetbe. Ki is mondja, hogy mindaddig nem tehet semmit Magyarország iparáért és kereskedelméért, míg a magyar föld arányosan nincs megadóztatva. Ezért elrendeli 1786-ban a földmérést, melyet az egész országban munkába is vesznek. Ez volt hivatva a végső csapást mérni az ellenzéki nemesség kiváltságára. A nemesi szabadság legértékesebb része »a szűz váll«, melyet még az 1741: VIII. t.-cikk is mindenkoron biztosított. Most már nyilvános ellenmondás nincs, mert a megyei közgyűléseket össze sem hívták. De az ellenzék általánossá vált és nemsokára módja nyílt a cselekvésre is.

A császár törhetetlenül járt a maga útján és ha figyelmeztették, hogy ellenzik politikáját, csak azt kérdezte: »hány katonájuk van«. Mást mint anyagi erőt nem ismert el. És csakugyan, míg anyagi túlsúlya meg nem rendül, reformjai sorban meg is valósulnak. Már új büntetőtörvénykönyvet ad ki, mely nem tesz különbséget nemes és nemnemes közt, de különben éppen nem humánus; már új magánjogot készít, a telekkönyvet pedig a földmérés alapján fel is állítja. A házasság állami ügy, azt patenssel szabályozza, nem törődve az egyes felekezetek érzékenységevel. (1786.) Gr. Andrassy Károly rozsnyói püspököt, mert húzáshalasztással megakadályozott egy vegyes házasságot, keményen megdorgálja és bírságra ítéli. A püspök meghajlik. Már akad pap, ki a cölibátus eltörlését kéri. Már csak igen kevés marad meg Magyarország sajátos törvényeiből és szokásaiból, egyebekben máris létrejött az egységes birodalom. Csakhogy a császár határozott, kíméletlen eljárása a régihez és külön alkotmányukhoz ragaszkodó többi országaiban is nagy ellenállást támasztott. Tirolban máris megtagadják az engedelmisséget. Belgiumban, melynek ősi alkotmányát Mária Terézia is tiszteletben tartotta, 1787 nyarán nyílt felkelés támad, mely különösen az állami szemináriumok és a császár egyéb egyházi intézkedései ellen irányul. Ez a felkelés új reményt öntött a már-már kétségbe eső hazafiakba.

E nehézségeket még növelik a nemzetközi bonyodalmak, melyek teljesen lekötik a császár fegyveres erejét. Mint diplomata is kíméletlenül törtet előre a maga útján. Mióta 1780-ban meglátogatta Katalin cárnőt és nemsokára szövetségre is lépett vele, teljes biztonságban érzi magát, annál is inkább, mert a tengeri hatalmakat és Franciaországot elfoglalja az északamerikai gyarmatok szabadságáért vívott nagy tengeri háború. 1782-ben a császár megegyezik a cárnővel Törökország felosztása felől. Dácia királysága feltámad, Konstantinápoly egy nagyhercegnek jut, Bosznia és Szerbia Ausztriának. A császár diplomáciai segítségének köszönhette a cárnő, hogy 1783-ban háború nélkül elfoglalhatta Krim félszigetét, véget vetve a tatárok birodalmának. Ennek fejében orosz segítségre számított a császár annak a tervének megvalósításá-

ban, hogy Belgiumot elcseréli Bajorországért és így névleges elsőségét Németországban tényleges alapra helyezheti. De e tervvel kudarcot vallott Nagy Friderik ellenmondása miatt, kihez a legtöbb német fejedelem is csatlakozott. E csalódásnak volt következése, hogy 1786-ban, Nagy Friderik halála után, porosz szövetségre gondolt. Meg volt győződve, hogy a két német hatalom egyetértése törvényt szabhat Európának. De ez a zseniális ötlet nagyon is beleütközött a rideg valóba. A porosz tovább is halálos ellenség maradt és így nem maradt más hátra mint az orosz szövetség megújítása. 1787 nyarán ismét meglátogatta József Katalint; ott vette a belga felkelés hírért. De ez az annyira fontos intézés sem birta politikája megváltoztatására. Mikor a háború az oroszok és törökök közt kitört, szövetséges köteletségének tartotta, hogy abban egész erejével részt vegyen.

Kétszázezer jó vitézt mozgósított a török ellen, elosztva őket az egész hosszú vonalon az Adria és Moldva közt. A török ellene fordítja főerejét, a nagyvezér könnyű szerrel áttöri a vékony védővonalat (cordon) és pusztítva tör be a szépen fejlődő Bánságba. A császár ott van, mindent megtesz, hogy helyreállítsa, de a sereg páni félelme őt is magával sodorja a futásba. Nagybeteget, tüdővészesen tér vissza Bécsbe (1788). Akkorra már lángban áll Belgium, a porosz szövetséget kötött a törökkel, a magyarok pedig a porosz királlyal és a szultánnal lépnek titkon érintkezésbe, tőlük várva a szabadulást.

József mindezt tudja, de megmarad akarata mellett. De hogy a háborút folytathassa, újoncot, eleséget és takarmányt kapjon seregének, összehívja a megyegyűléseket. Azok országgyűlést követelnek, anélkül nincs hatalmuk mással szolgálni mint önkéntes adománnyal. Az 1789-iki hadjáratához, Belgrád ostromához, ezrével hajtják a parasztot munkásnak, lovát, ökrét teherhordáshoz. Így a paraszt is, addig e rendszer egyetlen igaz támasza, elidegenedett tőle. Ehhez még nagy drágaság, inség is járult, mely különösen az északkeleti szegény megyék lakosságát juttatta végső nyomorra. Hiába vették el katonai erőszakkal a talált gabonát és szénát, hiába fogták kötéllel a legényeket, még Belgrádot is hiába vette be Laudon. A megyegyűlések szava egyre követelőbb; egyre világosabb, hogy a porosz és a lengyel haddal is kész segíteni a magyart, ki csak az alkalmat várja a fegyveres támadásra. Az egész közigazgatás megakad. Magyar szótól, magyar zenétől visszhangzik az ország, nem türték, hogy úri ember másban járjon mint magyar ruhában. A császár még fenyegetődzik: idegen tisztviselőket hoz ide, mert a magyar a magyarral tart, de végre enged. 1789 dec. 18-án kelt német és magyar nyelvű leiratában megígérte a megyéknek az országgyűlést.

Már ez sem volt elegendő. A kormány elvesztette minden tekintélyét. Ekkor birja reá böles tanácsosa, Kaunitz herceg, ki minderre már előre figyelmeztette, a már halálával vívódó császárt összes intézkedései visszavonására. Mivel másképp meg nem menthető a monarchia, a császár meghozza ezt a fájdalmas áldozatot (1790 jan. 28). Megsemmisíti élete egész művét és elismeri, hogy Magyarországon a király csak az országgyűléssel együtt hozhat törvényt. Csak három rendelkezését tartja fenn: a jobbágyságra, a toleranciára és a lelkészrendezésre vonatkozókat. Azt kívánja, hogy Magyarországnak annyi

boldogságot szerezzen ez az áldozata, mint amennyit ő akart volna neki biztosítani uralmával. Három héttel később elhunyt az az uralkodónk, kitől még legmegátalkodottabb ellensége sem tagadhatja meg a tiszteletet és a részvétet. (1790 febr. 20.)

Igy ért véget a legveszedelmesebb kísérlet hazánk önállása ellen. A legveszedelmesebb, mert a műveltség és haladás jegyében indult meg a régi rendi alkotmánnyal szinte egybeforrott visszaélések és bűnök egész tömege ellen. József Máttyás király örökébe akart lépni, de mivel nem volt magyar és végső célja még sem Magyarország fölemelése volt, még a leghumánusabban érzők sem követhették. Sikerült egyesítenie a nemzetet — de maga ellen.

Egyelőre szinte teljes az anarchia. A megyék a maguk hatáskörében mindent megszüntetnek, mi a gyűlölt rendszerre emlékeztetett, nem várva be a császár megállapította terminust, május 1-ét. A földmérés aktáit több megyében nagy öröm közepette elégették. Még az sem állította helyre a rendet, hogy a trónörökös, József öccse, Leopold, addig toscanai nagyherceg, kit bölcsesége és felvilágosodása miatt egész Európa tisztelt, Bécsbe jött, átvette az uralmat és júniusra Budára összehívta az országgyűlést. A megyék egymással leveleztek, egymást tüzelték és szinte versenyeztek abban, melyik bírja határozataiban, utasításaiban a legtöbb és leghatásosabb alkotmányos biztosítékot felsorolni. Csak kevés volt, ki Leopoldot mindjárt elismerje királynak. A szélsők, kik az elszakadástól sem riadtak vissza, a porosz királytól kértek királyt, ki Károly Ágost szász weimari herceget ajánlotta, kinek Goethe volt minisztere. Legtöbben azonban készek voltak Leopolddal is megalkudni, de csak olyan feltételekkel, melyek az országot mindenkorra biztosítják a beolvasztási és németesítő kísérletek ellen. Bámulatos volt az egyetértés katolikusok és protestánsok közt, ami elsősorban az akkor nagyon elterjedt és hatalmas szabadkőművességnek volt köszönhető.

Biztosítani kell az alkotmányt: az csak új törvénnyel történhetik. Törvényhez azonban a király szentesítése szükséges, ki azt megtagadná minden olyan javaslattól, mely hatalmát erősen megszorítaná, vagy éppen a trónöröklést és az örökös tartományokhoz való viszonyt megváltoztatná. E nehézség megkerülésére kiadták a jelszót, hogy II. Józsefnek, sőt már Mária Teréziának is sok törvénytelenége megsértette a Pragmatica Sanctiót, mely kétoldalú szerződés és így az örökösödés fonala megszakadt. Megerősítéséhez új szerződés szükséges, melyre az új király koronázásakor esküt tesz. Így Leopolddal, ki örökös király, úgy akartak bánni, mint elődjeivel, a választott királyokkal. Belejátszott e gondolkodásba az akkor lezajló francia nagy forradalomnak sok jelszava is. A Budán nagy számban és rikító pompával összeseregülő országgyűlés nem is akarta meghívni Leopoldot, míg a hitlevelet el nem készítette. A szent koronát még József visszaküldte, annak őrzésére felváltva bandériumokat küldtek a megyék és ez a fegyveres nemesség egyuttal katonai védelmére is szolgált a rendi gyűlésnek.

Leopold igaz és méltó fia Mária Teréziának. Maga az előzékenység és humanitás, de minden ízében király. Nagyszámú család veszi körül, már rég uralkodik, nagy emberismerő és nem türelmetlen, mint bátyja. A felvilágosodás

íróinak ő az ideális fejedelme. Nyugodtan tűri azt a sok lázító beszédet Budán, megtorlásra nem is gondol. Tisztában van azzal, hogy a magyar mozgalom, amennyiben dinasztiaellenes, csak addig tarthat, míg a külső bonyodalmak lekötik a király fegyveres erejét. Ezért jó viszonyba lép Angliával, a porosz szövetségesével, majd a porosz királlyal is megalkuszik, ki már táborba szállott és a magyaroknak megígérte, hogy alkotmányuk biztosítását keresztülviszi. A megegyezés feltétele igen fájdalmas volt nemcsak a királyra, hanem még inkább az országra nézve: Belgrádnak és a többi hódításnak visszaadása. Mihelyt a reichenbachi egyezség (1790 júl. 27) megvolt, Leopold határozott állást foglalt el az országgyűléssel szemben.

Ezalatt az egyes kerületek ülései elkészítették a hitlevéltervezeteket, melyeket aztán a főrendek és rendek egy közös bizottsága öntött végső formájába. Az ülések lármások és izgatottak. Először, mikor a magyar nyelvet akarják kimondani hivatalos nyelvnek, a horvátok mondanak ellen, majd újra kitör a százados küzdelem a katolikusok és protestánsok közt. A nagytekintélyű liberális főurak, mint Forgács Miklós és Széchenyi Ferenc, csak nagy bajjal akadályozhatják meg a teljes szakadást, mely ismét mindenhatóvá teheti az osztrák befolyást. A hitlevél szerint a kormány egy választott nemzeti senatusra van bízva, mely az országgyűlésnek felelős. A protestánsok jogai a régi törvényeken és békekötéseken alapulnak, nem a türelmi rendeleten. A magyar nyelv a hivatalos nyelv az egész birodalomban. Semmi külső hatóságnak nincs beleszólása Magyarország ügyeibe.

Különös gondot fordítottak a hadseregre. Úgy akarták, hogy a magyar katonaság az országot védje és ne szolgálhasson elnyomása eszközéül. A katonaság is leteszi az esküt az alkotmányra, magyar tisztek alatt az országban szállásol és csak az országgyűlés beleegyeztével vezethető külföldre. A katonai kérdésnek különös jelentőséget adott, hogy maguk a magyar ezredek fordultak az országgyűléshez ama kérelemmel: vigyék el tőlük a német tiszteket és hozzák be a magyar parancsszót. Leopold először is ebben a kérdésben foglalt határozott állást. Kijelentette (júl. 20.), hogy örökölt jogaiból a katonaságot illetőleg mit sem enged, egyebekben azonban kész az országnak azokat a szabadságokat megadni, melyeket a Pragmatica Sanctio biztosít részére. Majd a reichenbachi egyezség után kijelenti azt is, hogy más hitlevelet nem fogadhat el, mint melyet anyja aláírt. Később, szept. 21-én, késznek nyilatkozott teljesíteni a rendek törvényes követeléseit, különösen azt, hogy a magyar ezredekhez magyar tiszteket nevezzenek ki.

Leopold ügyesen felhasználta a rendek pártoskodását és megmutatta, hogy hatalma nélkülök is szilárd alapon áll. A parasztok, attól tartva, hogy az urak törlik Józseftől nyert szabadságaikat, különösen a Tiszántúl táborba szállanak, biztosítva a királyt hűségükről. Leopold pedig összehívja a rác (illyr) egyházi kongresszust Temesvárra, azt mindenképp kitünteti és kegyéről biztosítja akkor is, mikor az fiókországgyűlés módjára tüntetett, és külön kormányt és területet kér a nemzet részére Magyarország rovására. A német katonaság visszatér az országba, megszállja Budát is, »a magyar urak olyanok voltak, mintha orruk vére folyna«. Ekkor felszólítja őket a király, fogjanak már munkához,

és egyuttal Pozsonyba helyezi át az országgyűlést. Ott megy majd végbe a nádorválasztás és koronázás. A helyváltozás azt jelentette, hogy Magyarország rövid függetlenségi ábránd után ismét előbbi provinciális színvonalára száll alá. Mégis engedni kellett s ezt legalább teljes méltósággal tették. A helyreállott bizalom jeléül a király negyedik fiát, Sándor Leopold főherceget választották meg felkiáltással nádornak, aztán nagy pompával és őszinte lelkesedéssel végbement a koronázás (1790 nov. 15).

Az országgyűlés még együtt maradt és kidolgozta a törvényjavaslatokat, melyek közül különösen a vallásról szóló idézett elő nagy küzdelmet. Az alkotmányt egészen át nem alakíthatta, de legalább megerősítette s bizonyos elvek szerint fejlesztette. Általában ez az első országgyűlésünk, melyet nagy, mindenre kiterjeszkedő irodalom kísér. A josephinus rendszerrel szemben itt tűnik fel először az önálló magyar közjog egész összefüggésében, egységében. Még az alkotmány szót is ekkor használják először mai értelmében. Mohács óta itt jelentkezik először valódi állami öntudat és szembetűnő az a meggyőződés, hogy ez az állam csak nemzeti lehet.

Ez a gondolkodás kifejezésre jut a törvényekben is. Ezek közül legfontosabb a X., a birodalom függetlenségéről szóló. Ebben kimondják, hogy »Magyarország, kapesolt részeivel együtt, szabad ország és egész törvényes kormányformájára nézve (beleértve minden kormányzékét) független, azaz semmi más országnak vagy népnek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmány-nyal bíró«.

Az igazi ok, amiért a függetlenség ily határozott kijelentésébe belé kellett nyugodni az osztrák minisztereknek, az, hogy akkor Magyarország a Habsburgok birodalmának egyetlen független országa. Nem lehetett mondani, hogy a szent római birodalomtól függ, ezzel a Habsburgok saját állásukat gyöngítették volna, még kevésbé, hogy Csehországtól és az osztrák főhercegségtől, melyek maguk is hűbéresei a szent birodalomnak. Ausztria császársága pedig még nem volt felállítva.

E függetlenség igazi garanciája: a nemzeti hadsereg, most is elmaradt. »A törvényjavaslat elkészült, de ő felsége egyszerűen kihagyta«, mondja az országgyűlés 1791 febr. 4-iki ülésének jegyzőkönyve kétségsbeejtő rövideggel. Ehelyett »magyar ezredeket« állítanak.

Ezentúl, trónváltozás esetén, hat hónap alatt meg kell történnie a koronázásnak. Mindaddig az összes felségjogokat gyakorolja ugyan a fejedelem, de kiváltságot nem adhat és törvényt nem szentesíthet. A nádor az ország közepén fog lakni, hol a kormányzések vannak. Budán őrzik a koronát is. A nádor a régi törvények értelmében az ország főkapitánya. De mire ez a törvény elkészült, a király máris eltiltotta fiának, hogy bármi módon beavatkozzék a sorkatonaság vezetésébe.

Elvi jelentőségű a királynak az az önkéntes kijelentése, hogy a törvények hozásának, eltörlésének és magyarázatának joga a törvényesen koronázott királyt a törvényesen egybegyűlt rendekkel együtt illeti meg és az az ígérete, hogy sem ő, sem utódai nem uralkodnak rendeletek és nyílt parancsok (patensek) útján. A törvényzések nem is kötelesek ezeknek engedelmeskedni. A király végre-

hajtó hatalmát csak a törvények értelmében gyakorolja és az ítélethez való, mely a minden felekezetből kinevezendő bírák feladata, nem avatkozik. Ezekben látszik Montesquieu elméletének hatása: az állami hatalmak különválásának a közszabadság biztosítására.

Az országgyűlést legalább minden három évben egyszer összehívja a király. Ez a felségjog biztosítása az 1608-iki törvénnyel szemben, mely bizonyos esetben az országbírókat ruházta fel e joggal. A királyi hatalmat szolgálja az a megállapítás, hogy az országgyűlés előbb tárgyalja a kir. proposíciókat és csak aztán a sérelmeket. Viszont a király országgyűlésen kívül nem róhat ki semmi adót, sem terhet »sem nemesre, sem nemnemesre, és nem is szedhet katonát«. A horvát és szlavyon megyék adóját is a magyar országgyűlés tárgyalja.

Már az 1715: VIII. t.-c. megerősítésével elfogadták a cs. kir. sereget, most a diplomácia közösségét is elismerik. Megújítják az 1741-iki törvényt, mely magyaroknak az államminisztériumba való kinevezését követeli. Egyuttal megígéri a király, hogy arra alkalmas magyar urakat kinevez nagyköveteknek és követeknek. A régi törvények értelmében már az országgyűlés folyama alatt kinevezte a király gr. Esterházy Ferencet követének a szisztovai kongresszushoz, hol a török békét tárgyalták.

Sokkal fontosabb, igazi alkotmánybiztosíték, a protestánsok jogait szabályozó törvény. Ez ugyan igen kevésben különbözik a türelmi rendeletről, de formailag érvényes, a régi alapokat megújító törvény. A protestánsok tehát ismét teljes jogú polgárok és a vallásuk szabad gyakorlatát is csak kevésbé korlátozzák.

Egy pontban azonban visszaesést mutat ez a törvény, a jog és a birodalmi egység kárára. A türelmi rendelettel ellentétben, a horvátok keresztülviszik régi kiváltságuk megújítását, mely szerint náluk protestánsnak nem lehet birtoka és nem viselhet hivatalt.

A király egyenes kívánságára rendezték a görög-keleti egyház ügyeit is. A szerbek már épp egy századja laktak e hazában, anélkül hogy törvény szabályozta volna királyi kiváltságlevélén alapuló jogukat. Törvényes befogadásukkal enyhíteni akarták azt az ellentétet a szerb és a magyar közt, mely a temesvári zsinaton olyan élesen nyilvánult meg. Megnyerik a teljes polgárjogot: szerzhethetnek birtokot és viselhetnek hivatalt. Kiváltságaikat is megerősítik, amennyiben azok az alkotmánnyal nem ellenkeznek. Ez az óvás hiábavaló volt. Alig oszlott szét az országgyűlés, a király külön illyr kancelláriát állított fel és annak élére gr. Balassa Ferencet állította, ki az egész országgyűlés alatt a legádázabb küzdelmet vívta a magyar jog ellen és most is arra használta állását, hogy magyarokat és szerbeket egymás ellen izgatva, az udvart tegye mindkettőjük urává.

A zsidók helyzetét is megállapították. A törvény azokat a jogokat biztosítja részükre, melyeknek József jóvoltából 1790 január 1-én birtokában voltak. Ezek szerint minden városban lakhatnak és ott iparral és kereskedelemmel foglalkozhatnak. Csak a bányavárosokból és kerületükből maradtak továbbra is kizárva.

Igazi nemzeti lét megteremtésére, a felekezetek jogainak elismerésén kívül, a jobbágyság felemelése lett volna a leghathatósabb eszköz. A szabadságért és

nemzetért rajongók, mint Hajnóczy, máris teljes felszabadításukat követelték és Berzeviczy Gergely nemzetgazdasági okokból is szükségesnek tartotta a megváltást. De a rendek többsége ebben is ragaszkodott a történeti joghoz. Megerősítették Mária Terézia úrbérszabályozását, a szabad költözködés jogát megadták körülbelül úgy, mint 1556-ban, a további reformot pedig a jövő országgyűlésre halasztották. Még kevesebb történt a magyar nyelv érdekében, melynek ügyét József ellenében oly lángolón karolták fel. A király ebben a pontban volt legszigorubb. Mindössze abba egyezett bele, hogy az egyetemen tanszéket állítsanak a magyar nyelvű hivatalos stílus tanítására, hogy nemmagyarok is megtanulhassák. Az udvar belátta, hogy a nyelv az igazi függetlenségnek legfőbb biztosítója, és a király mindjárt az országgyűlés után meg akarta tiltani a megyéknek, hogy jegyzőkönyveikben és levelezésükben a magyar nyelvet használják. Ezt a szándékát csak a nádornak és gróf Zichy Károly országbírónak határozott ellenmondása hiusította meg. A latin lassankint visszanyerte uralmát. A többi reformot a jövőre halasztották. Kidolgozásukra, a nádor elnöklete alatt, bizottságokat küldött ki az országgyűlés.

A nemzetet valóban egyesíteni mindaddig, míg Erdélynek külön kormányzása volt, nem lehetett. Az udvar, a »divide et impera« elvét követve, lehetőleg fenn akarta tartani ezt a különválást és ápolta az erdélyi önállóság érzetét. Mária Terézia e célból 1764-ben nagyfejedelemséggé emelte Erdélyt. E törekvésében szövetségesei voltak a szászok, de részben a magyar protestánsok is. Erdélyben ugyanis a protestánsok nem voltak teljesen kizárhatók a hivatalokból, mint Magyarországon, az egyesítés tehát káros lett volna a protestánsokra nézve. Egyebekben, rendi külszín alatt, meglehetősen abszolút volt ott is a kormányzat, azzal a különbséggel, hogy a személyes érdek még inkább érvényesült mint Magyarországon, a közjóért pedig alig történt valami. A királynőnek az a terve, hogy a határőrséget az ország keleti részére is kiterjeszti és a székelyeket határőrökké teszi, Csikszékben ellenállásra talált. B. Buccow katonai parancsnok durvasága idézte elő a madéfalvi vérfürdőt (1764), mely után a székelyek vagy kivándoroltak, vagy engedelmeskedtek.

Mióta Magyarországon is kedvezőbbé vált a protestánsok helyzete, az uniónak már alig volt tárgyi akadály. A Részek (Partium) megyéi már követeket is küldtek Budára, eljött sok erdélyi főúr is az egyesítést sürgetni. A magyar megyék is mind követelték az egyesítést, de a székelyeknél ellenzékét támasztott a terv ellen gr. Nemes, gr. Hatzfeld miniszter veje. A két kancellária még együtt maradt. De a király már augusztusban elhatározta, hogy az erdélyi országgyűlést csak magyar koronázása utánra hívja össze, mire elegendő katonaság lesz az országban a nyugtalankodók megfékezésére. Kir. biztosának pedig meghagyta, hogy az egyesítés »káros« szándékának minden módon állja útját.

A gyűlést Kolozsvárt nyitották meg dec. 21-én. Maga a hely választása is előzékenységet mutatott; Kolozsvár Nagy-Szebennel szemben az, mi Buda Pozsonnyal szemben. A kir. biztos a király nevében biztosította a rendek összes jogait és szabadságait. Itt is helyreáll a régi állapot, csak hogy itt a királyi előterjesztés követelése szerint még ezután, az országgyűlésen kell szabályozni az úrbért. A tárgyalások magyarul folytak, az uniónak b. Wesselényi Miklós, kit

József császár Kufsteinba küldött fogságba, mert háborut viselt szomszédja, gr. Haller ellen, volt lelkes és határozott szószólója. Az unió azonban a szászok határozott ellenzése miatt nem igen haladt. Még be sem volt zárva a magyar országgyűlés, máris elrendeli a király a két kancellária elválasztását és gr. Teleki Sámuelt nevezi ki kancellárnak. Gr. Pálffy Károly magyar főkancellár lemondott, mert ezt a fontos változást tudta nélkül hajtotta végre a király és csak Leopold határozott kívánságára szolgált tovább. Ez a miniszteri felelősség tudatának első nyilvánulása nálunk. Az országgyűlés felirata az unió érdekében már mitsem használt; a két testvérhaza még egy fél századig külön maradt.

Igy az oly lelkesen, oly magasan szárnyaló reményekkel fellépő nemzeti mozgalom, melyet József abszolút és nemzetellenes intézkedései keltettek életre, voltaképpen igen keveset ért el. Csak a régi jognak valamivel erősebb és szabatosabb kifejezése teszi az 1790—91-iki országgyűlést mindenkorra emlékezetessé. A lényeg, amit igazán elértek, a régi alkotmány körülbástyázása, a nemesi jognak újraérvényesülése volt.

A mozgalom kudarcát nemcsak a király vagy az udvar okozta, hanem mindenekfölött az a körülmény, hogy még Magyarországon is erősebb a szétválasztó rendi és felekezeti szellem mint az egyesítő nemzeti eszme. Ez csak a lelkesedés ünnepnapjait tölti be, a hétköznapiakon még az a gondolkodás uralkodik, mely Mohácshoz vezetett.

301. ábra. Idősb báró Wesselényi Miklós.

II. FEJEZET.

A REAKCIÓ KORA.

SZATMÁRI BÉKE óta a királyság veszi kezébe Magyarország helyreállításának, felemelésének, a haladó nemzetek közé sorozásának munkáját. Hogy ez a munka és eredménye egyuttal a királyi hatalom emeléséhez is vezetett, az természetes és igazságos. Hogy pedig a diadal eredményeiben maga az uralkodó főképp Ausztriát akarta részesíteni, József császárnak és rendszerének bukásához vezetett.

Az 1790-iki mozgalom annyiban nyit új korszakot, hogy akkor a nemzet maga veszi kézbe nemcsak fennmaradásának, hanem önönfejlesztésének munkáját is, még pedig nemzeti alapon. Hajnóczy, gr. Széchenyi Ferenc és társaik voltaképp a császár reformjait óhajtották volna folytatni, de nemzeti szellemben, a magyar erősítésére.

Csak két eleme volt a magyar birodalomnak képes és hajlandó arra, hogy a reform nagy művét a nemzet javára, jövője biztosítására megindítsa. Az egyik a nagyúr, ki teljesen részese a külföld műveltségének, de kiből sem az idegen kultúra, sem az udvar, de még a császár szolgálata sem birta kiölni a hazaszeretetet és a fajához való ragaszkodást. Ezekhez tartozik Széchenyi Ferenc, Zichy Károly országbíró, Pálffy Károly kancellár, Forgács Miklós, Apponyi Antal, Ürményi József és a nagybefolyású Pásztory Sándor, a kancelláriánál a közjogi ügyek előadója. Mai szóval liberálisoknak neveznők őket. A másik az író és tudós. Ezeknek egy része még a régi világhoz tartozik, ideáljait a múltban keresi, a császár politikáját rombolónak nézi, egész lelkével a múlt rendi világon és különösen az egyházon csüng. Ilyenek a hazai történeti anyag első nagy gyűjtői, Pray György és Katona István exjezsuiták, ilyen Szeicz Leó egri szervita, a kor egyik legkiválóbb pamfletistája, a költők közül pedig a korán elhunyt Ányos Pál, »a kalapos király« ellen intézett haragos vers írója. A másik ellenben minden ízével a felvilágosodás tanához tapad és Voltaireben, Rousseauban nemcsak a nagy író, hanem az emberiség jótevőit, irányító prófétáit tiszteli. Ezekhez tartozik a nagy többség: az öregek közül B. Orczy Lőrinc generális, a testőrök közül Bessenyei, Barcsay, Báróczy, a papok közül Verseghy, a forradalom ünneplője és mindenekfölött Kazinczy Ferenc, ki egészen magáévá

tette kora műveltségét, ki égett a vágytól, hogy azt hazájára nézve gyümölcsözővé tegye és kinek buzgalmát és szeretetreméltóságát csak puritánus önzet-

302. ábra. Gróf Széchenyi Ferenc.

munkálatok, melyeket az országgyűlési deputációk készítettek, bizonyítják, hogy oly kincse volt ott együtt a szakértelemnek és az őszinte lelkesedésnek, mely büszkeségévé válnék bármely országnak. Nem gondolhattak még az alkotmány megdöntésére, de annak minden visszaéléstől való megtisztításában látták életcéljukat és áldozattól sem riadtak vissza. A fiatal nádorban komoly és buzgó vezetőt találtak. És, ami tán legjobban mutatja belátásukat és szándékuk megállapodottságát, súlyt helyeztek a nevelésre, nemzeti és liberális irányban, a felekezeti békák lehető eltávolításával.

Maga Leopold király éppen nem látott elvi ellenséget a forradalomban; tisztán politikai érdekekkel szemlélte, mi történik Párisban. De Leopold 1792 március 2-án hirtelen meghalt és fia, Ferenc, ki volt szolgálatva az udvari emberek befolyásának. A viszony Franciaországhoz mindjárt ellenségessé vált és XVI. Lajos kénytelen volt a nemzetgyűlésen hadat üzenni a magyar és cseh királynak. Így Ferenc uralkodása mindjárt azzal a páratlan nagy háborúval kezdődött, mely hosszú uralkodása egész első felét betöltötte és mely mély és ki nem törülhető nyomot hagyott egész gondolkodásában és kormányzásában. Mindjárt összehívja az országgyűlést Budára és megkoronáztatja magát. A rendek előtt Spielmann államkancelláriai

lensége múlja fölül. Szellemi fejük pedig Hajnóczy József, kit az első komoly magyar szociológusnak nevezhetnénk, egy lutheránus pap fia, ki nem-nemes létére József alatt alispánja lett Szerémnek, majd a császár bukásával elvesztve hivatalát, egészen a tudománynak élt és a jobbágyság történetének megírását választotta feladatául. Ezek mind örömmel üdvözölték a francia forradalmat, mint egy új kor megnyilatkozását, és elérkezettnek látták az időt Magyarországon is, hogy határt szabjanak úgy az udvari önkénynek, mint a papi kapzsiságnak és feudális erőszaknak. Kevesen voltak, mint minden új hit apostolai. De befolyásuk máris érezhető. Azok a bizottsági

Stephanus Katona.

303. ábra. Katona István aláírása.

304. ábra. Kazinczy Ferenc.

tanácsos feltárja a katonai helyzetet és segítséget kér. A rendek Mária Terézia példájára hivatkozva, nagy lelkesedéssel szavazták meg az újoncokat, azonfelül négy millió forint önkéntes segítséget. Ezek a felajánlások aztán a háboruk egész tartama alatt minden országgyűlésen ismétlődtek és Magyarország nem fukarkodott sem pénzével, sem vérével a szajnamelléki nagy tűz elfojtásában. A király viszont még az 1792-iki országgyűlésen megengedte, hogy a magyar nyelv Magyarországon rendes iskolai tárgy legyen, a kapcsolt részekben pedig rendkívüli, hogy így a honfiak kellő előkészültséget nyerjenek és idővel minden hatóságnál lehessen alkalmazni. Beleegyezett az illyr kancellária eltörlésébe is. Ezen az országgyűlésen jelentek meg először a görög-keleti püspökök a főrendiházban.

Bár Ferenc mindenben kedvében járt a rendeknek és a legnyájasabb szavakkal szokta kifejezni hajlandóságát a nemzet és tiszletét az alkotmány

íránt, a lojalitás magában nem magyarázza meg a sok és állandó áldozatot. Míg Magyarország rendi alapon állott és az egyház megtartotta hatalmát és befolyását, a végsőig kellett küzdenie azon mozgalom ellen, mely nemcsak a trón és a nemesség, hanem főképp a kath. egyház ellen irányult. Elvei, győzelme nálunk is teljes felforgatást idéztek volna elő. Mikor Bonaparte 1796 végén először közelgett hazánkhoz, máris féltek, hogy parasztlázadás tör ki. A király lefejeztetése, a nemesség és papság üldözése, a guillotine uralma okozták, hogy éppen a két kiválóan alkotmányos ország, Anglia és Magyarország vívták a legszívósabb küzdelmet az új köztársaság ellen.

Könnyű volt most már elhitetni, hogy a reform szükségképp for-

305. ábra. I. Ferenc.

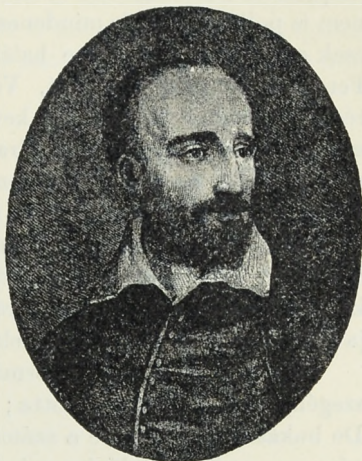

radalomra vezet. Hisz Franciaországban is lojális királyhűséggel kezdődött az a reformmozgalom, mely később olyan végzetessé fejlődött. Így történt, hogy Ferenc, elhagyva ősei hagyományát, csak a meglevő fenntartásában látta az üdvöt. A régi magyar nemesi alkotmány éppen nem lehet veszedelmes; azonfelül a nemzetet is képtelenné teszi az emelkedésre. Fenn kell tehát tartani. A demokratikus és liberális irányzat ellenben mindkét szempontból egyaránt veszedelmes; meg kell tehát semmisíteni.

A magyar nemzeti és szabadelvű irány, miután az országgyűlés nem volt folytonos, különösen az irodalomban nyilvánulhatott meg. Ezért már 1792 óta ismét behozzák a cenzurát, mely ugyancsak szigoruan bánik el a tiltott elveket hirdető művekkel. Megkezdődik a rendőri kémkedés és a titkos feladók átkos munkája is. A titkos rendőrség intézményét Leopold hozta magával Itáliából és már ő is túlságos sokat törődött vele. Ferenc alatt pedig csakhamar a rendőrség feje vált a legbefolyásosabb ministerré, és nemcsak Ausztria, hanem az eddig a fekélytől ment Magyarország is megtelt a »spielik« és gyakran előkelő állású delatoroknak undok sokaságával.

Minthogy a szabad szó és a szabad sajtó megszűnt, titkos társaságba állottak össze a gyökeres reform hívei. A »reformátorok társaságának« Martinovics Ignác volt a vezetője. Előbb pálos pap, aztán a fizika egyetemi tanára Lembergben, majd titkár Leopold király kabinetjében. Mint tudós nem jó számba, de elsőrangú publicista tehetség, melyet Leopold felismert. A felvilágosodott király halála után a »demokratáknak már nem volt helye az udvarnál«. Martinovics erősen megtámadja az udvar franciaellenes politikáját. Ferencnek pedig szemére veti, hogy hízelkedik a nemzetnek, de csak azért, hogy elnyomja, kiszorolja, Ausztria gyarmatává tegye. A második igazgatóban, Laczkovics János kapitányban, még sokkal erősebben buzog ez a nemzeti ér. Ő volt egyik vezetője a magyar katonai mozgalomnak 1790-ben, aztán, mivel ott előmenetelének vége szakadt, kilépett és az irodalomnak élt. Szóban, tettben igazi kuruc. A harmadik Hajnóczy, a komoly tudós és emberbarát, ki éppen nem ért egyet a forradalom szélsőségeivel, a negyedik Szentmarjay, a francia eszmék világboldogító hatásában őszintén hívó szép, ifjú ember, az ötödik gr. Sigray Jakab, a kőszegi tábla bírása. Martinovics Bécsben is alapított társaságot és összeköttetésbe lépett a francia konventtel. Midőn a forradalom előrehaladt, még egy titkos társaságot alapított »Szabadság, egyenlőség« néven, melynek már csak igen kevés volt a tagja.

Martinovicsot 1794 júl. 24-én elfogták Bécsben, oda vitték Pestről Hajnóczyt, Szentmarjayt, Laczkovicsot, azután mindnyáját Budára hozták és megkezdtek ellenük a felségsértési pört. Ki kell mondanunk, hogy ez a pör kez-

306. ábra. Martinovics Ignác.

dettől fogva még a formális igazsággal is ellenkezett. A vádlottak védelmi szabadságát megszorították és felségsértésnek minősítették Szent István törvényei alapján azt, mi alig volt több egy irodalmi társaságnál és önképzőkörnél, ha nem is politikai cél, de mindenesetre politikai eszköz nélkül. A királyi tábla nemcsak az öt igazgatót ítélte halálra, hanem kilenc társukat is, köztük Kazinczy Ferencet és még két író, Verseglyt és Szentjóni Szabó Lászlót. A többi részt börtönre ítélték. Ez kevés volt a hétszemélyes táblának. Az már összesen tizennyolcat ítélte halálra, köztük két alig husz éves diákot. Az ítéletet május 20-án az azóta Vérmezőnek nevezett téren végre is hajtották az öt igazgatót, és két héttel később (1795) még két fiatal ügyvéd, a nagytehetségű Őz Pál és Szolárcsik Ferenc. Magyarország íróinak java Kazinczyval együtt Kufstein, Spielberg és Munkács tömlőceibe került. A szabadkőművespáholyokat bezárták. Az egész országra a halál csendje borult. Ki mert volna itt már javításról, visszaélésről vagy elnyomásról beszélni?

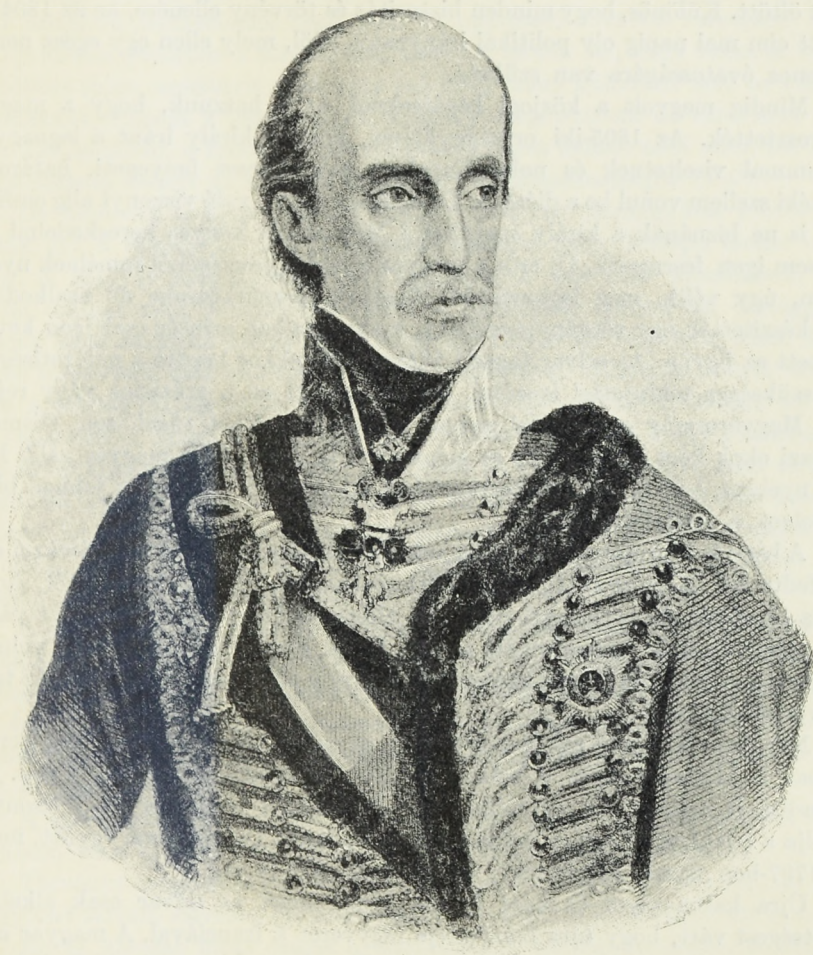
Ily módon a bécsi kormány elérte célját. Igaz, hogy csak a gyöngé és szegény radikálisokat sujtotta; író még akkor nem számított Magyarországon. De bukásukba belevitte a számosabb és hatalmas liberálisokat is, kiknek törekvése az ország emelésére mindig aggasztotta. A régi rendszer vezéreiből egymásután kimozdították állásukból: gr. Zichy országbíró, Ürményi personálist, gr. Hallert, a helytartótanács alelnökét nyugalomba küldték. Miután a nádor egy tűzijáték alkalmával szerencsétlenül járt és sebeibe bele is halt (Laxenburgban, 1795 júl. 10-én), már nem maradt más nyomatékos állásban, mint a politikai és vallásos reakciónak, — melyet főképp Thugut minister képviselt — kész eszköze.

1796-ban már kimondja az országgyűlés, hogy a trón, az oltár és a nemesi kiváltság védelmére ad katonát a »törvényes alkotmány és a keresztyén vallás« ellenségei ellen. Ez a felajánlás a legnagyobb, hisz Bonaparte akkor kezdte meg pályafutását. Adnak 50.000 újoncot, a császári és királyi sereg 340.000 harcosa élelmére 2.400.000 mérő gabonát, 80.000 ló tartására 3.760.000 mérő zabot, azonfelül 20.000 ökröt és 10.000 lovat. Nádnak megválasztották a király öccsét, az akkor 20 éves József főherceget. Egyebet nem is tettek — annyira ideális ez az országgyűlés! 1802-ben, midőn egy időre helyreállott a béke, már van ellenzék, különösen a vámrendszer ellen, mely Magyarországot elszegényíti. De azért »a magyar hadsereg« részére megadják a kívánt 64.000 embert, háború esetére pedig még 12.000 új vitézt ajánlanak fel. Felemelik az adót 5 millió forintra és a só árát mázsánként 1 forint 6 krajcárral, mint a király akarta. Új törvényt csak egyet hoznak — elég jellemzően: a vadászatról. De az akkori viszonyok közt már az is elég, hogy opposzió egyáltalában volt és hogy legalább a közjogi kérdések formáiban fenn akarták tartani Magyarországot.

Ezt a közjogi formát az eddigieknél is nagyobb válságba juttatta az, hogy Ferenc 1804 augusztus 11-én a maga és örökösei részére felvette Ausztria örökös császárnak címét. Egyelőre még 1806-ig a római császárt is megtartotta. Tudjuk, hogy az örökös tartományoknak egy néven való egyesítése már József alatt tervben volt. Most lehetővé tette e terv végrehajtását a szent birodalom fel nem tartóztatható bomlása, a dinasztia nézve pedig szükségessé tette,

hogy Franciaország 1804 május 19-én népszavazás útján örökös császárrá választotta Bonaparte Napoleont. A császári cím kezdetben a világaluralmat jelentette és később is az első méltóságot jelölte a keresztyénség fejedelmei között. Annnyira kizárólagos, hogy még II. József is kénytelen volt megtagadni Katalintól a császári címet. Napoleonra épp úgy hatott a régi római Caesarok

307. ábra. József főherceg nádor.

példája, mint ezer év előtt Nagy Károlyra. De ha van más dinasztia, mely e címet örökösen viseli, a Habsburgok, kik századokon át viselték, el nem maradhatnak mögötte. Országaik területében és hatalmában is megtalálták az ehhez való jogcímet. Így el lévén ismerve, hogy a császári cím magasabb a magyar királynál, könnyű volt azt a következtetést levonni, hogy ennek az új császárságnak, melynek császára egyuttal magyar király is, Magyarország csak egyik

provinciája. Az, hogy a magyar ügyeket — eddig is törvénytelenül — a császári ministerek igazgatták, most szinte természetesnek tűnt fel.

Ez ellen a következtetés ellen nem sokat használt Ferencnek az a biztosítása, hogy amit monarchiája fénye és méltósága emelésére határozott, az Magyarország törvényeinek és alkotmányának épségben maradásával történt.

A beolvasztás veszélye, mely oly régi mint a Habsburgok uralma, most testet öltött. Különös, hogy minden biztosítás és törvény ellenére, az az 1804-ben felvett cím mai napig oly politikai irányzatot jelöl, mely ellen egy egész nemzet folytonos óvatosságára van szükség.

Mindig megvolt a közjogi kérdéseknek az a hasznuk, hogy a magyart felébresztették. Az 1805-iki országgyűlésen, noha a király iránt a legnagyobb bizalommal viseltetnek és noha Napoleon már Bécsset fenyegeti, határozott ellenzéki szellem vonul be a diétába. De az Ausztriához való viszonyt alig említik; hogy is ne bízának a király szavában? Még az oly kényes kereskedelmi kérdést sem igen feszegetik. Új erőt a magyar nyelv fejlesztéséből remélnek nyerni. Ebben, úgy vélik, még legkevesébbé jöhetnek összeütközésbe az uralkodóval. El is készítettek egy törvényjavaslatot, mely azonban szintén csak igen keveset lendített az ügyön. Az udvar tagadó álláspontját ekkor kezdte a nemzetiségekre való szükséges tekintettel igazolni. Ez ok mögött az a százados vágy rejtett, hogy Magyarország egyesítését semmi módon sem lehet tűrni, sem elismerni. Az igazi okok közt szerepelt az az aggodalom is, hogy ha a magyar válik hivatalos nyelvvé, sokkal több protestánszt kell alkalmazni, mert azok jobban birják a nyelvet a katolikusoknál.

A bécsi kormányrendszer egész erkölctelenségét a titkos feladásokról szóló vita fedte fel. Magyarország meg akart szabadulni ettől a lealázástól, hozott is róla törvényt, de a császári politikán ebben az irányban sem tudott változtatni. Alig volt már valamirevaló ember, kinek levelezését ne olvasta volna el, ne másolta volna le »a fekete kabinet« és e gyanú alól még az uralkodóház tagjai sem voltak kivéve.

Napoleon lángesze reá is mérte erre az egész veszni induló, még gonoszságában is kicsiny világra a halálos csapást. Elfoglalta Bécsset, 1805 dec. 2-án Austerlitznél szétveri az egyesült orosz és osztrák seregeket és Pozsonyban diktálja a békét, melyben Ausztria elveszti Velencét Dalmáciával együtt, melyeket 1797-ben nyert Belgiumért, és azonfelül Tirolt is.

Újra katonaságot és adót kellett kérni, mert az udvar csak alkalmat, szövetségest várt, hogy újra összemérje fegyverét a franciával. A magyar ellenben őszintén akarja akkor a békét, hisz Napoleon, ki a társadalmi rendet Franciaországban helyreállította, azt máshol sem döntheti meg. A pénzügyek rossz állásán csak a béke segíthet. Azt pedig a nemes ember is megérzi, hogy a bankópénz értéke napról-napra leszáll, arany és ezüst nincs is már forgalomban, a szegénynek meg csak kongópénz jut, akár Rákóczi idejében. A gazdasági és politikai elnyomást egyre súlyosabbá tette, hogy a dinasztia minduntalan Magyarország áldozatkészségéhez volt kénytelen fordulni. Az utasítások szinte egyértelműen a gyökeres változás szükségét követelik. A hazafias irány a rendeknél teljes túlsúlyra jut és Felsőbüki Nagy Pál, Sopron megye

ifjú követe nagy szónoki tehetségével és határozott jellemével méltó kifejezést is tudott adni az annyi idő óta elhanyagolt nemzeti érdekeknek és reményeknek.

A főrendek ellenben, nem úgy mint 1790-ben, már egészen az udvar rendelkezésére állanak és megakadályozzák az ellenzéki feliratoknak a király elé jutását. A király pedig éppen nem áll a pártok fölött. A kormányok ellen dörgő Nagy Pált magához hivatja Bécsbe, ad audiendum verbum regium, és atyai intésével lehetetlenné teszi neki az opposíció további vezetését. Mikor b. Vay Miklós generális a főrendeknél amellet szólalt fel, hogy senki se adhasson többet mint amennyit a törvény reá kiró, mert különben nem az érdemet jutalmazná, hanem a gazdagságot, a király megfosztotta őt tábornoki rangjától. Ezt azonban, a rendek közbenjárására, vissza kellett neki adni, sőt külön is biztosítania kellett az annyira megsértett szólásszabadságot. (1807.)

De nemcsak a király érezte akkor a magyar országgyűlés fontosságát, érezték azt a rendek is. Meg is mondták sokszor, hogy Európa szeme rajtuk csüng. A magyar rendek határozott fellépésének volt csak köszönhető, hogy Ferenc császár nem bonyolódott abba a háboruba, melyet az országgyűlés tartama alatt az orosz-porosz-angol szövetség folytatott Napoleon ellen. A szavak és törekvések már felülemelkednek a rendiségen. Mikor az adóról van szó, védik a jobbágyot, »mert ők nemcsak a nemesség képviselői, hanem az egész nép védelmezői«. Mikor a magyar nyelv ápolásáról van szó, Nagy Pál kimondja azt a forradalmi szót, hogy a nyelv fontosabb az alkotmánynál is, mert az alkotmányt, ha elvész, vissza lehet szerezni, de ha elvész a nyelv, velevész a nemzet és többé fel nem támadhat. És mi sem bizonyítja annyira a demokratikus gondolkodást, mint az az itt először országgyűlésen kitűzött cél, hogy az egész lakosság tanuljon meg magyarul.

Követelik is az 1790—91-iki országgyűlés bizottsági munkálatainak tárgyalását, de hiába. Követelik, és most először, a szabad kereskedést Ausztriával, minthogy ez biztosítja legjobban mindkét ország jólétét. Természetesen ebben sem érnek célt, de legalább felhasználják az alkalmat Ausztriával és a császári címmel szemben a birodalom függetlenségének tüzetes kifejtésére. Sok szép szó esett a nemzeti nevelésről is.

A konzervatív, régi divatú hazafiság, mely annyi igaz emberséget rejtett magában, ezen a diétán mutatkozott legrokonszenvesebb alakjában.

Törvényt mégis csak adóról, katonáról lehetett hozni. A magyar, ha szóval könnyített szíven, szívesen jár kedvében királyának és készséggel hoz áldozatot.

Ez az áldozat most csakis a birtokosokat terheli. A nemes, a polgár, a városi iparos és kereskedő évi jövedelmének egyhatodát adja közcélra. Az ingatlanok, földek és házak után az érték 1 százaléka jár. Mindez alól a jobbágy fel van mentve. Megszavaznak azonfelül 12.000 újoncot, de nem sorozás, hanem csakis toborzás útján. A foglalóra, mivel az sokat elcsábít, 200.000 forintot ajánlanak fel. Kimondják, hogy a zsidókat is be lehet fogadni a hadseregbe.

A többi törvény, különösen a kereskedelemre vonatkozó, merő jókívánság és írott malaszt. Csak az fontos, hogy Fiumét ekkor kebelezik be az országba.

A következő országgyűlésnek, 1808-ban, Mária Ludovika királyné koronázása volt a kimondott célja, az igazi pedig a fegyverkezés. A császár arra készül,

hogy még egyszer összemérje erejét Napoleonéval s most már összes népei lelkesedésére óhajt támaszkodni. Ezt maga Napoleon azzal teszi lehetővé, hogy már nem mint a szabadság és az emberi jog legendaszerű hőse szerepel, hanem mint könyörtelen hódító és a népek szabadságának elnyomója. Az az erkölcstelen fondorlat, mellyel Spanyolországot 1808-ban meg akarja magának szerezni, nemcsak hatalmának anyagi alapjait rendíti meg, hanem erkölcsi tekintélyének is végét vet. Addig a fejedelmek és kabinetek harcoltak ellene, most a nemzetek lelke fordult ellene. Magyarországon, hol annyi volt a bámulója, meglepő gyorsan megy végbe ez a változás, még az érte rajongók, mint Kazinczy is, belátják, hogy hatalma veszedelem minden szabad nemzetre nézve. Ez magyarázza meg, hogy ez a diéta valamennyi közt a leglojálisabb. Megszavazzák a nemesi felkelést, mely már 1797-ben és 1805-ben is lóra ült, de ellenséget nem látott, csakhogy most már lehetőleg gondoskodni akarnak hadi kiképzéséről is. A király három év alatt országgyűlés nélkül is egybehívhatja az insurrectiót, sőt a régi törvények értelmében még a bandériumokat is kiállíttathatja.

Ennyi áldozat árán valahára el is érnek valamit: a magyar nemzeti katonai akadémia felállítását, melyet már 1790 óta hiába sürgettek. Az intézetet közadakozásból állítják fel: az országgyűlés alatt 800.000 forint gyűlt össze e célra, mihez később még 200.000 forint járult. Célja az, hogy a magyar ifjúság olyan tudományt szerezzen, olyan nevelésben részesüljön, hogy akár a rendes hadseregben, akár nemesi fölkelés idején megfelelően tudja hazáját szolgálni. Nevét a királynénak köszönte (Ludovika Akadémia), ki koronázási honoráriumát, 50.000 forintot, az intézetnek ajánlotta fel; vezetése a nádor feladata.

Már a jövő év elején kitört a nagy háború, melyben a monarchia egyedül áll szemben a nagy hódítóval és mégis, ha nem győztesen, de becsülettel megállja helyét. A vezér most Károly főherceg, ki első diadalai óta, bátyja féltékenysége folytán, távol állván a hadvezetéstől, a sereg szervezésével foglalkozott és mindig a békét ajánlotta. A hadjárat úgy indul meg mint a régiak: Napoleon győz és elfoglalja Bécsét. De csakhamar fordulat áll be. Midőn a francia sereg át készül menni a Duna jobbpartjára, Károly főherceg megtámadja és két napi kemény csata után (1809 május 21 és 22) Aspernnél és Esslingnél visszaveri. Napoleonnak Bécsbe kellett visszavonulnia, hogy újjászervezze és megerősítve armádiáját, még egyszer megkísértse a döntő csapás mérését.

Schönbrunnban kelt Napoleonnak az a híres kiáltványa, melyben a magyarokat felszólítja, legyenek barátai, gyűljenek össze Rákos mezejére, válasszanak magoknak nemzeti királyt, ki köztük országol és értük él, legyenek függetlenek Ausztriától és a dinasztjától, melyért annyit áldoztak és amely mégis úgy bánt velük mint hódított tartománnyal, és közzöljék vele határozatukat (1809 május 15). Bár ez a proklamáció röviden összefoglalja mindazt, mi a magyar hazafi bánatos szívében visszhangozhatott, hatása alig volt. Csak Berzeviczy Gergely, ki biztosnak tekintette a Habsburgok bukását, fordult Napoleonhoz egy alkotmánytervezettel, és csak Pesten gondolt néhány elkeseredett kuruc író, köztük Horvát István, a csatlakozásra. Úgy hitték akkor, hogy Napoleon öccsét, Luciánt, kivel ennek szabadelvűsége miatt meghasonlott, szánta magyar királynak. Bár a paraszt

sem bízott a franciában, általános volt a pórlázadástól való félelem és sok nemes nem mert részt venni az insurrectióban, nehogy családja, birtoka oltalom nélkül maradjon.

A nemesi felkelés szervezésén és felfegyverzésén őszinte buzgalommal fáradott József nádor, kinek Kisfaludy Sándor volt az adjutánsa, de a király és a hadsereg vezetőinek közömbösségével vagy rosszakaratával szemben minden eredmény nélkül. Még Napoleon is tudta, hogy nem kell a kitünő és vitéz lovasoktól tartania, mert még nyergük sincs. Pedig most eljött az alkalom a véres mérkőzésre. Beauharnais Eugén, Napoleon mostohafia, Itália alkirálya, az olasz határtól fogva nyomon követte János főhercegnek visszavonuló, az osztrák főserég felé tartó hadát. Így jutott el a Rába mentén Magyarországra. Az egyes megyék nemesi hadaival folytatott kisebb csetepaték után az volt a franciák ítélete, hogy vitézek, de tanulatlanok. Midőn János főherceg Győr alá ért, hozzácsatlakoztak a felkelő nemesek és a rendes sereggel együtt vívták Szabadhegynél a híres győri csatát (1809 jún. 14). Nem volt sem jó fegyverük, sem katonai gyakorlatuk, a vezetés is lehető rossz. Mohács volt ez kicsiben. Mégis, az annyira elterjedt lekicsinylő véleménnyel szemben, ki kell mondanunk, hogy az ősi virtus itt is csudákat művelt. Beauharnais Eugén egy órai kemény harc után már visszavonulásra gondolt és csak Macdonald tábornok megérkezése állította helyre a csatát. Akkor is rendben hátráltak az insurgensek, csak a tiszai megyék bandériumai, melyek részt sem vettek az ütközetben, szaladtak Budáig, hol a hajóhídnál állította meg őket Alvinczy generális. János főhercegnek kapóra jött, hogy a csatavesztésért a magyarokat okolhatta.

A döntés máshol következett be. Napoleon július elején ismét átment a Dunán és két napig tartó ütközetben Wagramnál megmérkőzött Károly főherceggel. János főherceg elmaradása miatt elveszett az a nagy csata és Napoleon ismét mint győztes diktálhatta a békét. Ezt annál inkább meg kellett kötni, mert szövetségesei, az oroszok és lengyelek, is betörték Galiciába és onnét már a magyar határt is fenyegették.

Ebben a békében (Schönbrunn, 1809 okt. 14) a monarchia elvesztette egész tengerpartját. Elveszett a magyar tengerpart is és Horvátország egész a Száváig. Ezen a területen francia kormány volt, melynek vezetője: Marmont tábornok, kitünő közigazgatásával és különösen útépítéseivel örökítette meg nevét. De legalább annyi áldozat árán megvolt a béke. Ez pedig állandóbbnak ígérkezett az előbbieknél. Napoleon 1810-ben nőül vette Ferenc császár leányát, Mária Lujzát és a Habsburg dinasztiát és birodalmát az ő részéről már nem fenyegette veszély. Magyarországon őszinte örömmel fogadták a hírt és tartós-nak remélték az országnak és Európának nyugalját.

Ez a biztonság arra bátorította az ausztriai kormányt, hogy gyökeresen leszámoljon a hosszas és szerencsétlen háborúk pénzügyi következtelével. Ausztria pénzügyeinek ziláltsága régebben közmondásos volt. Nagy francia háboruit csak angol és hollandus subsidiumokkal és kölcsönökkel viselhette, nagy török háborúinak Magyarország viselte költségét. Csak Mária Terézia teremtett ebben is rendet. Ennek az volt a kifejezése, hogy a bécsi bank jegyei, melyek Magyarországon is forgalomban voltak, egyenlő értékűek voltak az

arany- és ezüstpénzzel. Csak 1796 óta szállott alá fokozatosan értékük, úgy hogy már 1808-ban 100 ezüst forintért 220 forintot kellett adni bankóban. A háborút Ausztria bankóval folytatta, mint a francia köztársaság assignatokkal; az eredmény sem lehetett más. Már 1808-ban 700 millió forint volt a fedezet nélküli bankó és ez az összeg az 1809-iki háború által 1060 millió forintra emelkedett. Az ázsio annyira felszökött, hogy 1 ezüst forintért 10 papirost is kellett adni.

Ezt az 1811 febr. 20-án kiadott pátens, melynek gr. Wallis pénzügyminis-ter volt a szerzője, tette nyilvánossá. E pátens az 1060 millió bankó értékét leszállítja ötödére, 212 millióra és ugyanazon arányban leszállítja a 80 milliónyi névértékre halmozódott rézpénz értékét is. Hogy a pénzügyeket gyökeresen kigyógyítsák, még az államkölesönök kamatait is leszállítják felére. Ez tehát a teljes és leplezetlen állami csőd. De hogy kiláboljanak belőle, a 212 milliónyi új bankó számára is kellett fedezetről gondoskodni. Úgy tervezték, hogy ennek feléért Ausztria, a másikért, 100 millióért, Magyarország vállaljon kezességet. Magyarország ugyan nem igen fejlődött, de Ausztria Napoleon hódításai folytán annyira megcsappant, hogy ez az arány nem is látszott igazságtalannak. A kezesség alapját pedig, francia példa után, hol az egyházi javakat mindjárt a forradalom elején nemzeti birtoknak nyilvánították és el is kótyavetyélték, az itt még nagyrészt érintetlen egyházi birtokban remélte megtalálhatni a kormány.

Mindezért, de különösen a szintén szükségesnek látszó adóemelés miatt, össze kellett hívni az országgyűlést. Ezt a megyéknek a kormány elleni küzdelme előzte meg. A megyék ugyanis nem ismerték el a pátens törvényességét, mivel pátensekkel Magyarországot kormányozni nem lehet. Tiltakoztak az ellen, hogy egy tollvonással, törvényellenesen, az ország lakosainak ingó vagyonát egyszerre $\frac{1}{5}$ -ére lehessen leszállítani. Noha igazuk volt abban, hogy a bankót semmi törvény be nem fogadta, a gyakorlat ellenük szólt, mert hisz szívesen fogadták el ők is a papírpénzt. Ami még fontosabb: tiltakozással nem lehetett segíteni a »devalváción«, sem pénzt nem tudtak teremteni. De e küzdelemből legalább egy igaz elv felismerése fejlődött: azé, hogy pénzügyi függetlenség nélkül nem állhat fenn a közjogi függetlenség sem.

Ennek az elvnek keresztülvitele foglalta el az 1811 augusztusban összeülő diétát. A kormány azt kívánta, hozzanak törvényt a pénzügyi bukás magánjogi következéseiről (kötelezvények, szerződések, adósságok). Még erre sem voltak hajlandók — hisz ezzel elismerték volna a pátens érvényességét — nemhogy a fedezet kérdését tárgyalták volna. Viszont a bécsi kormány nemcsak a rendek minden kívánságát tagadta meg, hanem, mint József korában, tudományos művekben megtámadta a magyar közjog egész rendszerét.

Oly nagy változás állott be a közhangulatban, hogy a király nem is személyesen zárja be ezt az éppen nem lojális országgyűlést, hanem öccsét, Antal főherceget, küldi (1812) Pozsonyba a szertartás elvégzésére.

A magyar országgyűlést épp akkor zárták be, mikor Napoleon megkezdte végzetes orosz hadjáratát. Seregének pusztulása új reményt adott az ellene mindenfelől feltámadó gyűlöletnek és, miután egy ideig egyenlő erő-

vel küzdött az orosz és porosz ellen, Ausztriának csatlakozása túlnyomóvá tette az európai koalíciót. Ez a csatlakozás főképpen Metternich herceg államkancellárnak volt műve, ki eltalálta a kellő időpontot Európa egyensúlyának helyreállítására. A szövetségesek véres ütközetek után, három napi csatában, oly csapást mértek Lipcsénél a francia hatalomra, melyet ez nem tudott többé kiheverni (1813 okt. 16—19). A szövetséges uralkodók bevonultak Párisba, aztán a fejedelmek, tábornokok, miniszterek mind eljöttek Bécsbe, hogy, mint Ferenc császár vendégei, Európa ügyeinek rendezéséről tanácskozzanak. Ezen a híres kongresszuson szó volt minden lehető európai és Európán kívüli országról és tartományról, csak éppen Magyarországról nem. Az az ország, mely Európa szabadságának visszaszerzésére — ez volt a katonai érem felirata — annyit tett, mint bármely más, éppen akkor szűnt meg mint külön állam, mint önálló nemzet létezni. Az európai köztudat beolvasztotta az ausztriai császárságba, mert hivatalosan csak az volt képviselve és a Bécs palotáiban mulatozó császárok és királyok alig tudtak róla többet, mint hogy vitéz katonák, szép asszonyok, jó borok hazája és hogy ősi alkotmányának elmaradottsága félbarbárságban tartja, melyből az ausztriai kormány hiába akarja kiemelni. A tudósok konyhalatin nyelvének félműveltségében látták a főbajt és olyan nagy ember, mint Herder, alig kételkedett benne, hogy a magyar nyelv kihalóban van.

A tényleg fennálló hatalom mindig talál módot arra, hogy jogát elvi alapra helyezze. Napoleonnak, Franciaországnak és a szabad eszméknek legyőzete, melyet az Elbából visszatérő és újra uralkodó nagy császárnak waterlooi veresége (1815 jún. 18) véglegessé tett, nemcsak a diplomáciai túlsúlyt adta a három keleti nagyhatalom uralkodóinak kezébe, hanem a saját országaik fölött való korlátlan hatalmat is. Hogy elkerüljék azokat a veszedelmeket, melyeket a népeknek az uralkodásban való részvéte a forradalom tanulsága szerint magában rejtett, Sándor cár kezdesére Ferenc császár és III. Fridrik Vilmos porosz király vele örökös »szent szövetségre«¹ lépnek. Fogadják, hogy népeik javát atyailag fogják művelni és együttesen szállnak szembe minden kísérlettel, mely akár Európának, akár bármely országnak belső békéjét zavarná. E szövetségbe belépett minden európai fejedelem, az alkotmányos angol királyt és a pápát kivéve. Magyarországról szó sem volt, de királya a szent szövetségbe való lépésével nyíltan kifejezte, hogy politikai cselekedeteiben nem ismer el más korlátot, mint amelyet maga szab.

Száz év mult el, mióta Rákóczi forradalma biztosította és a szatmári béke szentesítette a történeti életnek és a magyar nemzet uralmának folytonosságát. És száz év múlva, amely korszak alatt a magyar békében, műveltségben, anyagi erőben jobban gyarapodott mint történetünk bármely más korszakában, úgy látszott, hogy nemzetünk, ami közjogi helyzetét és függetlenségét illeti, oda jutott volna, hol Kollonics és Carafa idejében volt.

De nemcsak a természetben nem vész el erő, szellemiekben, erkölcsiekben sem. Ebben az oly kevésbé becsült, fegyvercsattogással nem igen ékeskedő században a magyar újra elfoglalta az országot. Elfoglalta ekével, fejszével, elfoglalta igazgatásával, kulturájával is. A földművelés s a baromtenyésztés emelése mellett a szellemiekről sem feledkezik már meg. A legtöbb helyen

iskola tanítja a nép fiait is a legszükségesebb ismeretekre, de a magasabb tudás egy ága sem hontalan már e hazában. Szellemi nagyjaink, ha nem is alkotás, de a műveltségi erők befogadása, megértése, sőt alkalmazása dolgában is egy fokon állanak a leghaladottabb országok vezetőivel.

Megváltozott az ország külső képe is. Különösen Mária Terézia kora óta mind hasonlóbba kezd ez is válni a nyugati országokéhoz. A termőföld kiterjedésének arányában nő a jómódú, tiszta falvak száma. A nagy uradalmak mellett iparostelegek, céhek keletkeznek mezővárosokban, falvakban. A megyei közigazgatás minden gyarlósága mellett sem rosszabb a közbiztonság mint másutt. Azon fő- és alapbajon pedig, hogy az ország két természetes fele, az Alföld és a Felföld nincsenek jó utakkal összekötve sem egymással, sem a külfölddel, akkor igyekeznek először segíteni jó országutakkal, a nagy folyók szabályozásával. Megkezdődik a mocsarak szárítása (Sárvíz csatorna), az első hajók akkor mennek át kereskedelmi célból a Vaskapun, már a Száva hajózhatóvá tételére is gondolnak, sőt arra is, hogy az Adriai tengerrel kössék össze. Oly nagy a folyami hajózás gazdasági jelentősége, hogy Komáromban magyar hajóbiztosítási társaság jó létre, melynek magyar alapszabályai még megvannak.

Annyit alkotott, épített ez a korszak, hogy építészettünkre tán mindenkorra rásütötte bélyegét. Kastélyaink, templomaink java része a békés, az élet élvezésének és a hit külső kifejezésének egyaránt kedvező kornak köszöni létét.

Egészen megváltozott a felső osztályok életmódja is. A katonai vonás mindinkább elvész belőle. Az ausztriai ház uralmának tartósságával és sikerével nemcsak a főnemesség ruhája változik meg, hanem erkölce, szokása is. Az udvari élet költséges, dologtalan, amellet a honi gazdálkodás elhanyagolására vezet. Megkezdődik tehát az adósságcsinálás is, minden káros gazdasági és erkölcsi következtetésével. Még nagyobb baj, hogy az urak nagy része nemcsak a haza földjétől és régi szokásaitól kezd elidegenedni, hanem lelkétől is. Ezzel szemben a köznemesség, bár már fogékony kezd lenni a műveltség iránt, nemcsak ruházatával és erkölcsével, hanem politikai gondolkodásával is megmarad magyarnak; gazdasági függetlensége pedig olyan erőt ad neki, hogy József császár ostromának éppen úgy ellent tud állani, mint az előbbi és későbbi támadásoknak. Megkezdődik ugyan már itt is az udvari politika aknamunkája. Az aulikus alispánok kamarásságot nyernek, királyi tanácsosságot a »nagyságos« címmel, és így háztartásukban és gondolkodásukban is utánozni kezdik a mágánásokat.

Igazi nagy veszedelem mégis csak egy volt. A modern kultúra nagy előrehaladása aránylag értéktelenné tette a klasszikus latin műveltséget, mely új otthont talált Magyarországon és, mint mondták, parasztnyelvvé aljasította le a magyart. Voltaire először merte kimondani, mennyivel magasabban állnak a modern nemzetek a bálványozott görögöknél és rómaiaknál. Megkezdődött a modern nyelvek versenye azért a helyért, melyet addig még, legalább a családban, a honi foglalt el. Előbb a francia nyelv uralkodott, de abban a mértékben, amint kifejlődik és amint a műveltség szélesebb körökre kezd hatni, a német diadalmaskodik. 1800 körül még a vidéki városokban is németül beszél a műveltebb nemesi társaság. Hölgyeink olvasmánya és szellemi színvonala akkor alig

különbözött a bécsi vagy prágai hasonló körökéitől. Így feltartóztathatatlanak látszott rövid idő alatt az egész ország elnémetesedése.

Ez ellen kettős védelem lehetséges. A szittyá megátalkodás, mely a némettel együtt megveti a műveltséget is, és legfőlebb a latinban látja minden bölcsesség forrását vagy a magyar nyelvnek olyan fejlesztése, hogy az a műveltség kincsházait megnyitó nyelvekkel, mint egyenlő fél, kelhessen versenyre.

A nyelvújításnak az a célja, hogy az idegen irodalmakból beözönlő új fogalmaknak megfelelő magyar szavakat találjon vagy alkosson. Kicsinyítik jelentőségét, kik csupán nyelvészetinek vélik. Igaz tükre az egész reformmozgalomnak. Mint az, feltűnteti azt a veszélyt, melybe idegen fogalmak és fordulatok megfontolatlan átvétele juttathatja a nyelv szellemét. Mint az, gyakran megfedkedzik arról, hogy itthon van elég használható anyag, csak nem szabad róla megfedkedezni. Eleinte ezek a hibái nagyon is érezhetők és kihívják a magyar nyelvérzékkel bírók határozott ellenmondását. De mivel újításra szükség volt és mivel annak előzményei egész európai kulturánk kezdetéig nyulnak vissza, végre is meg lehet találni a kellő középutat: a nyelv szellemének megőrzését és tartalmának gazdagítását. A magyar nyelv kiállotta ezt a próbát is, annyira hajlékonynak és amellett tartalmasnak bizonyult, hogy alkalmas eszköze lett bárminő magasztos érelemnek, bárminő mély gondolatnak kifejezésére. A »Pannoniai Phoenix«, így nevezte nyelvünket Decsy Sámuel 1790-ben megjelent ily című könyvében, legerősebb tényezője lett nemcsak a nemzet megmaradásának, hanem szellemi fejlődésének is.

Mihelyt megvolt az eszköz, nem maradhatott el a művész sem, ki bánni tud vele. A gyöngéd érzelmeket Kisfaludy Sándor (Himfy) fejezte ki, sokban olasz és francia mintaképekre emlékeztető, de minden ízükben magyar érzékre valló verseiben. A nemzeti élet férfias, komoly törekvéseinek az első modern nagy magyar költő, Berzsenyi Dániel, lett ihletett szószólója. Mennyi benne a klasszikus reminiscencia meg a latin szó, és mégis mennyire magyar egész lelke!

Nemzeti irodalom ama peretől fogva vált lehetővé, melyben az írók illetőleg nem az volt az első kérdés: milyen vallású? Mert addig minden elismerés vagy kritika csakis ettől függött. Ezt a nagy szolgálatot pedig a felvilágosodás korának köszöni a magyar is. Ebben a jegyben született meg a modern magyar irodalom, de csak azért születhetett meg, mert a magyar társadalom már megérett reá.

Testileg, lelkileg erős, szinte túlesapongó e kornak embere. Még egységes és egész. A bölcsészeti problémái, a hit és nem-hit kételyei nem igen bántják. És ha egész, különösen hazaszeretetében az. Ebben az idegen műveltség befogadása nem tett kárt, átültetése meg éppen hazafias kötelesség. E hazafiság az igazi összekötő kapocs már nemcsak a felekezetek, hanem a rendek, sőt a nemzetiségek közt is. Ennek az egységes társadalomnak horvát, német és tót nyelvű tagjai épp oly jó hazafiak, épp oly büszkék magyar voltukra, mint a Heves vagy Somogy földjét soha el nem hagyó szittyá.

Az ilyen nemzetet már megsemmisíteni nem lehet. Az elnyomás éveiben, mikor nincs országgyűlés, mikor a szabad szó még bizalmas körben is börtönbe

vezethet, a magyar megtartja méltóságát, szabadságát. Még egy helye van, hol dolgozhatnak s hitvallást tehet: a megye. Ott tovább is ápolják és ki is fejezik a hazafias érzelmeket, azt a nemzet jövőjébe vetett hitet, mely a mult hagyományainak eredménye, de amely nélkül jövőndő nincs.

A provinciális lét folytán megbénult tetterő most, béke idejében, a legkülönböztetebb módokat keresi és találja munkássága színhelyének. A diákság éjjeli tivornyáival zavarta a csendes kis városok nyugalalmát. Tehetett volna-e jobbat akkor, mikor még a fehér kalap viselését is eltiltották, mert forradalmi jelvényt sejtettek benne? A magyar főurak esztelen pazarlása csak akkor vált közmondásossá, mikor kizöklentek természetes hivatásukból. Esterházy herceg háremet tartott, több mint száz odaliszkkal, Gr. Festetics László, a takarékos György fia, még mellényt sem vásárolt egyszerre kevesebbet száznál. Grassalkovics herceg pedig oly gyorsan prédálta el örökölt óriási vagyonát, hogy már adósságainak kamatját sem fizethette.

Ez a szertelenség átsap még a tudományba is, de azért positiv alkotásokkal is találkozunk.

A magyar gyöngye: ősei dicsősége és hatalma szolgált vigaszául, melyet a költészetbe csapó történetírás fölelevenített. A magyar érzi elhagyatottságát. Horvát István megtalálja rokonait mindenfelé, görög-nél, zsidónál, Afrikában, roppant olvasottság alapján, de találgatások és szómagyarázatok délibábos útján.

A francia háború roppant szállításokat követel a hadsereg részére. Ez a szükséglet tette az addig nagyrészt még pásztorkodó déli megyéket földművelőkké és hogy a bántási és bácskai búza és zab könnyebben legyen Nyugatra szállítható, 1794—1801 közt ásták a Ferenc-csatornát. Később új utat vezetnek Fiuméba, melyet Ludovika királyné után Lujza-utnak neveznek. Festetics György 1797-ben megalapítja a gazdasági szakiskolát, a Georgikont és példáját nemsokára követi Albert herceg magyaróvári uradalmában.

Mindezeknél fontosabb gr. Széchenyi Ferenc nagy alkotása, a Nemzeti Múzeum (1802). A gróf gyönyörű könyvtárát és más gyűjteményeit a nemzetnek adományozta. Az 1807-iki országgyűlés nagy hálával törvénybe foglalta ezt az adományt. Ez kezdete annak a valóban nemzeti intézetnek, mely úgy is mint a tudományos kutatás előmozdítója, úgy is mint a közérdeklődés ébrentartója, igazi szellemi kincse lett a magyarnak.

A hosszú és véres háborúk után teljes kimerülés áll be minden téren. Csak most veszik észre, mennyibe került a Napoleon elleni harc. Az állami pénzügyek rossz állapota 1816-ban újabb devalvációt tett szükségessé. A »fekete bankó« értékének 40 százalékára szállott alá, úgy hogy az 1811-ben még 100 frtos bankó a két leszállítás után 1816-ban csak 8 ezüst forintot ért. Mintha ez nem volna elég, 1817-ben oly rossz volt a termés, oly nagy a drágaság, hogy a Tiszántúl és különösen az északkeleti megyékben sok százan éhen haltak. Ki segített volna rajtuk? Az 1790 óta folytonosan ígért úrbéri reform azóta egy lépéssel sem haladt előre. Nem fogja pártját a szegény parasztnak más, mint a szegény író, ki a »Ludas Matyi«-ban jókedvűen előadja, mint fog ki a jobbágy durva és elbizakodott kinzóján.

De Ferenc császár meg volt elégedve az állapotokkal; hisz itt minden erősebb ellenállás és lázongás lehetetlen. De máshol csakhamar újra kitört az annyira gyűlölt és rettegett forradalom. Elnyomására Nápolyban s Sardiniában Ausztria vállalkozott. Ehhez pénz és katona kellett. Újoncot követel az ausztriai kormány és az adó névleges összegét, 5,200.000 frtot, meghagyván, azt ezüstben követeli be, vagyis 13 milliót kér. A kancellária és a nádor a törvény értelmében szükségesnek tartja az országgyűlés egybehívását. A király nem hallgat rájuk, hanem 1821-ben 28.000 újoncot követel, mert annyi maradt el az 1813-ban és 1815-ben (szintén törvénytelenül) elrendelt állításból. Egy évvel később pedig megparancsolja az adónak ezüstben való szedését, ezüstöt kér attól a paraszttól, ki csak bankót lát, ha lát, ki az eddigi adóval is legtöbb helyütt hátralékban volt és kit a só árának önkényes emelése máris szegénységre juttatott.

A megyék törvényes ellenállása az 1790—91-iki törvények e határozott sérelme ellen még sem volt általános. Egy részük mindjárt az első szóra enged. A másik rész meghajlik a kiküldött kir. biztosok parancsszava előtt és csak körülbelül tíz megyében tagadják meg a tisztviselők, esküjökre hivatkozva, az engedelmisséget. E megyékbe aztán katonai kísérettel jönnek a kir. biztosok, és fegyveresen kényszerítik engedésre a magisztrátust. Nagyobb ellenállásba csak Nyitrában, Nógrádban, Zemplénben ütköznek. A legnagyobb igazi akadály az, hogy a nép nem fizethet és hogy a legények nagy része szivesebben áll be szegénylegénynek, betyárnak, mint katonának. A megyék és kormányzések felirataival nem sokat törődtek. Még legtovább vitte az ellenállást Bars megye, melynek tisztkara a kir. biztos megérkezése előtt leköszönt, úgy hogy nem volt, ki a kir. rendeleteket végrehajtsa.

Mi sem mutatja jobban a bécsi kormány gyöngeségét, mint az, hogy még ez a papirosellenállás is 1810 óta követett politikája megváltoztatására birta. Ferenc még sem dobhatta nyíltan félre azt az alkotmányt, melynek megtartására esküt tett. Az ellenzéki megyék pedig kettős nagy érdemet vívtak ki maguknak. Nemcsak a törvényt őrizték meg, hanem a jobbágy érdekeit is, mert hisz a katona- és a hadi adó csak ezt terhelte. A király 1825 őszére összehívta az országgyűlést — negyedik neje koronázására.

Midőn a királyság lemondott arról a százados szerepéről, hogy Magyarországot magasabb fokra emelve, nemzeti állammá tegye, a nemzetnek magának kellett a munkát végrehajtania, ne hogy elmaradva elenyésszen. Napoleon egy megbízottja 1802-ben jelenti urának, hogy Magyarországon szükséges a reform, de lehetetlennek látszik megvalósítása. Lehetetlen, mert kölcsönös gyanuval nézik egymást király és nemzet, és mit az egyik tenni akarna, abban a másik veszedelmet lát. Ebben, így végzi, csak egy nagy géniusz fellépése idézhet elő változást.

III. FEJEZET.

A LEGNAGYOBB MAGYAR ÉS KORA.

OKAT irtak és vitatkoztak a nagy emberek szerepéről a történetben és viszonyukról a tömegekhez. E vitát csak maga a történet döntheti el, nem pedig elvont okoskodás. Nekünk pedig történetünkben megvan a példánk arra, mit tehet egy ember, hol százezren, tele jóakarattal, nem tudnak mihez fogni. Megvan Széchenyi István életében és annak eredményében: e nemzet felemelésében.

Gr. Széchenyi István, Ferencnek és gr. Festetics Juliannának fia, 1791 szept. 21-én született Bécsben. Már 1808-ban a katonai pályára lépett és a Napoleon elleni háborukban nagyon kitüntette magát. A békében, mint katona és mint a nők elkényeztetett kedvence, kivette részét az élvezetekből, de azért lelkének mélysége és igazi vallásossága: felelősségének tudata, még akkor sem tagadta meg magát. De az önvád mellett is bizott lelkének erejében, szíve jóságában. »Egészen romlott nem voltam soha!» kiált fel. Amellett folytonos olvasmánnyal fejleszti elméjét és nem maradva soha a felszínen, a legmélyebb problémák megoldásán fárad. Első műve is arról szól, miképp egyeztethető meg a lélek tökéletessége, az erény, a gyakorlati ésszel. Több utazás Angliában, aztán Olaszországban és Görögországban, megismerteti vele Európa állapotát és rajongó hívévé teszi annak a kulturának, mely Nyugatot oly magasan föléje emelte Keletnek.

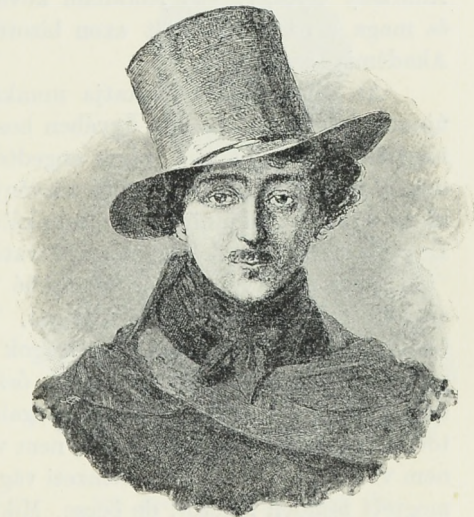
Mint Széchenyi Ferenc fia, hazafi volt gyermekkorától fogva. Már 1815-ben Pesten arra gondol, hogy híddal kellene összekötni a város két felét. Akár Anglia hatalmas fejlődésében gyönyörködjek, akár a régen oly hatalmas és művelt olasznak és görögnek szolgaságán búsuljon, mindig hazájára gondol és annak fölemelésére. 1822-től fogva ezredével Magyarországon, Debreczenben van, meg kezd ismerkedni nemzetével és a nálánál valamivel ifjabb b. Wesselényi Miklósban oly barátot nyer, kinek lelkes hangulata még fokozza az övét. Látja népe minden hibáját, gögösnek, durvának, tudatlannak tartja, az állapotát agóniának ítéli, de mégis szereti. Amellett érzi hatáskörének szűk voltát, hisz még csak őrnaggyá sem teszik. De nem hiányzik lényéből a kalandos vonás sem, már Napoleon megmutatta, hogy nincs lehetetlenség. Münchenben jártában, 1823-ban

a király meghívja és igen kedves iránta. »Mindjárt lemondok köztársaságról és alkotmányról.« Ott megismerkedik a király leányaival és eszébe jut, hogy az egyiket magába bolondíthatná és sógora lehetne Ferenc császárnak!

Hazatérve, rendbe hozza jószágait és egyre növekedő érdeklődéssel fordul a hazájában akkor folyó küzdelem felé. Katonatiszt létére is tudja, hol a helye. Regenerációján, lelki újjászületésén dolgozik törhetetlen buzgalommal. Az a meggyőződése, hogy nemcsak az egyén születhetik újra, ha az erény útját követi, hanem a nemzet is. Ezért teljes erővel hozzáfog hivatása teljesítéséhez, Magyarország újjáalkotásához. Lelki életét ugyanakkor megújítja gr. Zichy Károlyné, gr. Seilern Crescentia iránt fejlődő szentimentális szerelme. Anynyira küzd benne a szenvedély az erénnyel, hogy egyszer felkiált: Vajha jó géniusza megmentené tőlem! Ez a hölgy lett később, mint özvegy, hitvese, addig pedig nemtője, biztatója abban az emberfölötti munkában, melyet magára vállalt.

Teljesen tisztában volt a vele szemben tornyosuló nehézségekkel. Tudta az ausztriai kormány minő gyanúsító féltékenységgel nézi Magyarországot; tudta, hogy Ferenc császár nem mond le az annyi idő óta gyakorolt tényleges abszolutizmusról. De az igazi akadályt honfitársaiban látja, azok tudatlanságában, előítéletében, büszkeségében. Hogy is mernek alkotmányról beszélni azok, kik úgy bánnak a paraszttal, a zsidóval, mint rabszolgával? De azt is tudta, hogy sok bennük a jóakarat és elég erősnek tartja példáját és rábeszélőtehetségét arra, hogy a jóérzelműek vele vállvetve ne csak

308. ábra. Gr. Széchenyi István ifjúkori arcképe.

dolgozzanak, hanem sikert is érjenek el. Pozsonyba megy az országgyűlésre, ott barátjával, gr. Károlyi Györggyel együtt nagy szállást fogad, melyet az ellenzék barátságos gyűlőhelyének szán. Volt ott néha 60—70 »pipa« is — a táblabírákat eszerint számították — pedig csak »liberálisok« jártak oda.

A király maga nyitotta meg az országgyűlést és őszinte hódolattal találkozott. Trónbeszédében sajnálkozott az utolsó események fölött és kifejezte meggyőződését, hogy a hű rendek továbbra is vele együtt fognak küzdeni a divatos felforgató szellem ellen. A rendekben megvolt ez az egyetértés, de az alkotmány körülsáncolásáról azért nem mondtak le. A legtöbb megye utasítása, a törvényre hivatkozva, a kir. biztosok megbüntetését követelte és az ellenzék szónokai ugyancsak keményen elbántak Czirákyval, Amadéval és gr. Almásy Ignác alkancellárral. A király azonban megbüntetésükbe nem egyezett, hisz az ő parancsára jártak el; ő nem felelős, tehát eszközei sem lehetnek azok. A felelőtlenségnek ez a fenntartása nem más mint az abszolutizmus. Így ítélte

ezt meg nemcsak Széchenyi, hanem az országgyűlés is. Még mindig közel állott az összeütközés és az osztrák generálisok mondták is Széchenyinek: »Masirozni fogunk.« Csak a király egy újabb, engedékenyebb leirata és gr. Almásy elbocsátása állította helyre a bizalmat és tette lehetővé a nyugodt munkálkodást.

Széchenyi először azzal vonja magára a közfigyelmet, hogy a főrendeknél magyarul beszél, mi nem igen tetszik a nádornak. Majd 1825 nov. 3-án, midőn már harmadnapja vitatkoznak a kerületi ülésben a nemzeti »csinosodásról« és tudós társaságot kívánnak, Nagy Pál pedig megjegyzi, hogy ehhez pénz kell, egy ismeretlen huszárkapitány emelkedik fel szólásra. Széchenyi volt, ki röviden engedelmet kér a szólásra, mert neki ott nincs szava, de mint magyar birtokos egy évi jövedelmét ajánlja fel egy olyan intézet részére, ha az létrejő. Ez összeget 60.000 ezüst forintban állapította meg. Barátai, Károlyi György, Andrássy György, Vay Ábrahám követik példáját, a többi sem marad hátra, és maga a nádor elnökölt azon bizottságban, mely megszerkesztette a M. T. Akadémia szabályait.

Az országgyűlés folytatja munkáját s keresztülviszi, hogy az udvar az újoncozástól eláll. Az adó ügyében hosszas vita után, melyben a rendek a jobbagynak fogták pártját, végre engedtek. A legfontosabb az volt, hogy a rendek a régi alkotmánybiztosító törvények megújítása után bizottságot küldtek ki az 1791. évi küldöttségek munkálatainak átvizsgálására és előkészítésére. Ez volt az annyit késő reform hivatalos kezdete.

Nem a törvény, még kevésbbé Metternich jóakarata biztosította akkor az alkotmányos élet folytonosságát, hanem főképp a nemzetközi viszonyok bonyodalma. A délnyugati országok forradalmát elnyomták ugyan, és csak politikai életünk két fontos szava őrzi meg a spanyol forradalom emlékét: kortes és liberális. De a görög mozgalom, melyet Bécsben semmivel sem tartottak legitimebbnek a többinél, nem volt elfojtható. A szent szövetség pecsétje nem volt elég erős az orosz nemzeti vágyak fékentartására. Sándor cár erre nézve megtett minden lehetőt, de öccse, Miklós cár, ki 1825 végén követte a trónon, folytatni akarta a cárok régi hódító politikáját. Orosz-török háború várható és ebbe esetleg a monarchiának is be kell avatkoznia. Még fokozza a helyzet nehézségét az, hogy Angliában Canning György miniszterelnök felajánlja szövetségét minden szabadságáért küzdő népnek. Bécsben üres a kincstár és csak kevés katonát tarthatnak. Ezért Magyarország nyugalma akkor elsőrendű állami szükség.

A bizottságok Budán nyugton dolgozhatnak és munkájuk folyton ében tartja az ország érdeklődését. Széchenyi a diéta befejezése után a magyar jogot és közeletet tanulmányozza. Kiadja művét a »Lovakról« és megalapítja a nemzeti kaszinót, hogy a mágánasokat Pestre vonja és összeköttetésbe hozza más rendek művelt férfaival is. Pest legyen a központ, ott kell főképp munkába venni a csinosodást, ott kell folynia a közös nagy munka javának. A kereskedelem emelésére azon buzgólkodik, hogy az akkor alapított Duna-gőzhajótársaság hajói lehetőleg összekapcsolják a nagy folyamnak mellékeit a világforgalommal. Mindjobban meggyőződik arról, minő erőteljes ez az ország és minő nehéz minden kezdet. Ezért óvakodik a kormány minden hiábavaló kihívásától

és rosszalja, hogy nálunk hazafias virtus »borsot törni a kormány orra alá«. Érzy az Ausztriával való »vegyes házasság« minden veszedelmét, de belátása győző és az összeütközést tartja legnagyobb bajnak. Hisz a kormány rosszakarata egyszerre agóniába vetné vissza az álmából alig felriasztott nemzetet.

Kitört a török háború, az oroszok átkeltek a Balkánon és békére kényszerítették a szultánt. Ausztria beavatkozott volna, ha van serege. Metternich a magyar országgyűlés összehívását ajánlja urának, mint legfontosabb eszközt a monarchia erejének kifejtésére. Ez országgyűlésre készült Széchenyi is. 1830 elején megírja valamennyi közt legnagyobb hatású művét, a »Hitelt.«

Ez a könyv a leghatározottabb és legerősebb támadás, melyet valaha a régi magyar alkotmány sarkai ellen mértek. Az ország, Széchenyi szerint, azért szegény, mert hitele nincs. Hitele pedig nem lehet, míg a birtok örökös perek tárgya és el nem adható. A hitelező nincs biztosítva és ezért, ha kapunk is kölcsönt, uzsorakamatokat kell fizetnünk érte. Mindennek oka pedig az ősiség, vagyis az a jog, hogy csakis a nemesi családok birhassák a földet. Ha ennek véget vetnek, lesz hitel és a birtokos hasznos beruházásokat tehet és gazdaggá válhatik. Ha most hozzávetjük, hogy a nemesi jog a földbirtokon alapul, hogy a nemesi kötelesség, a honvédelem is hűbéres kötelesség, egyszerre belátjuk, mennyire mélyére nyult Széchenyi az egész magyar társadalom alapjainak.

309. ábra. Felsőbúki Nagy Pál.

Társadalmilag tehát forradalmár ez a közjogi tekintetben annyira konzervatív férfiú. De igazán forradalmivá az teszi, hogy a történeti tekintélyt nem ismeri el. Hitelen a becsületességet, polgári erényt is érti. »A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.« És ha sok mindenben csalatkozott is, egyben erős és rendíthetetlen a hite : a kulturában. A magyart pedig képesnek tartja a tanulásra, sok hibája nem a vénségnek, hanem a fiataliságnak tünete.

Radikális gondolkodása, mely sokban II. Józsefere emlékeztet és alig különbözik a XVIII. század felvilágosításától, csak a mult két nagy alkotását nem érinti, a nemzetiséget és a vallást. De a gazdasági kérdésekben az angol Bentham célszerűségi iskolájának tanítványa, azzal pedig, hogy nem elégszik meg az általános elvekkel, hanem mindig tekintettel van a politika módjára és lehetőségeire, elválik a XVIII. századtól és igazi modern államférfiúvá emelkedik. Ebben az országban, mely eddig csak az örökölt vagyont tisztelte, ő akarja behozni a tisztességesen szerzett vagyon tiszteletét. Nemesíti a gazdagságra való törekvést, hisz csak az emelhet függetlenségre, csak az adja meg a fejlődéshez szükséges eszközöket.

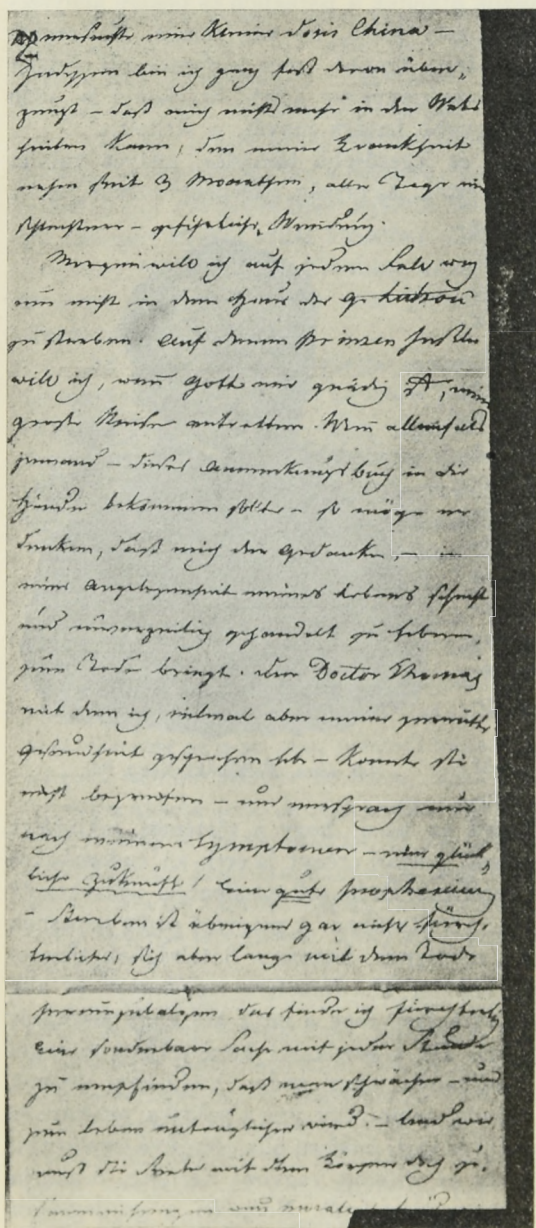

Kossuth Lajos azért nevezte Széchenyit a legnagyobb magyarnak, mert »ujjait korának üterére tette és megértette lüktetését«. Többet is tett ennél: megmutatta a gyógyszert is, és mi legnehezebb volt rábirta a beteget, hogy

éljen vele. Ez pedig csakis az ő érdeme. A magyar hazafi volt eddig is. De a hazafiságot főképp megtartásban vagy a visszanyerésben látta, ideáljait a múltban kereste. Széchenyinek az a feladata, hogy ugyanazt az érzelmet, mely addig konzervatívvá, sőt reakcionáriussá tette a jó hazafit, újjáalkotásra használja fel.

A könyvet sokan olvasták. A régi táblabírák egy része a haza gúnyolását látta benne és két megyében el is égették. Mások túlzottnak vélték és azt hitték, Széchenyi nem ismeri eléggé hazáját. Ezeknek »Világ« című könyvében megfelelt. A fő az, hogy foglalkoztak vele és mind többen meg is értették. A fiatalabb nemzedéket megnyerte eszméjének, annak, hogy Magyarország csak a nyugat-európai műveltség teljes befogadásával és nemzetivé tételével biztosíthatja jövőjét.

A haladás eszméje ugyanakkor egyikét ülte legnagyobb diadalainak. Páris népe három napi utcai harcban (1830 júl. 28—30) legyőzte a rendes sereget és mindenkorra elűzte a csak a nemességre és papságra támaszkodó Bourbonokat. Mire a magyar országgyűlés összeült, a júliusi forradalom következeisével kellett számolnia. Mert, noha nem kiáltották ki a köztársaságot, hanem a régi dinasztia rokonát, Lajos Fülöp orleánsi herceget ismerték el

310. ábra. Széchenyi naplójának 42. oldala.

királynak, mégis a francia példa nagy rázkódást idézett elő mindenfelé. Belgium akkor szakadt el Hollandiától, a kisebb német államok népe alkotmányt követel, mozgásba jött egész Olaszország, és Lengyelország is fegyvert fogott Miklós cár ellen. Nem látszott kizárva újabb francia háború lehetősége és a kormány elsősorban katonaság megszavazását várta az országgyűléstől. A rendek, kik nagy többségükben konzervatívok, noha Reviczky, az új kancellár megnyerte bizalmukat, mégis felvilágosítást kérnek a hadsereg állása felől, mielőtt az újoncokat megszavaznák. A király ezt megengedi és a felvilágosításokat gr. Gyulai Ignác, a haditanács elnöke, adja meg a bizottság ülésében. Meg is szavaznak 28.000 újoncot mindjárt, azonfelül pedig még húszezret arra az esetre, ha

311. ábra. Kölcsey Ferenc.

a következő diéta előtt törne ki a háború. Magyarország tehát internacionális tekintetben ott áll, hol azelőtt, a konzervatív párton. Alkotmányát biztosítva látta, annál inkább, mert az országgyűlés elején ifjabb királynak megkoronázták Ferdinánd trónörökösét, ki koronázási tiszteletdíját a működését akkor megkezdő M. T. Akadémiának és az inség sujtotta népnek ajánlotta fel.

Régente élethossziglan szolgált a katona, vagy míg meg nem rokkant. Most csak 10 éves szolgálatra szavazzák meg az új vitézeket, kiket nem toborzás, hanem sorozás után szednek népszám szerint. Ez az első nagy katonai reform Mátyás ideje óta. A király megígéri, hogy a magyar és határőrezredek élére született magyarokat nevez ki.

Mint 1792-ben, most is magyar nyelvtörvényt nyernek ellenértékül. Mindjárt az országgyűlés elején be akarják hozni a hazai nyelvet az igazgatás minden terén. Magyarul írnak a királynak és a nádornak, magyarul intézik üzeneteiket a főrendekhez, kik azt hosszabb vonakodás után viszonzozzák is. Most már általános volt a magyar nyelv ismerete és szeretete és még a horvátok sem szóltak a reform ellen, sőt a horvát követek utasítása meghagyja nekik a magyar nyelv rendessé tételét »a királyságokban is«. A magyar és határőri ezredek kötelesek elfogadni a magyar leveleket.

Széchenyi okoskodása, mely szerint egyelőre még csak a magyar nyelv érvényesítése érdekében tud csoportosulni a magyar és hogy e téren még legkevésbé kell tartani az udvar ellenállásától, helyesnek bizonyult. A magyarság ekkor hódít. A főurak magyarul taníttatják gyermekeiket és ebben József nádor neje, Mária Dorottya főhercegné, ki maga is megtanult magyarul, jó példával jár elől. Már ekkor komolyan van szó a Nemzeti Színházról. Ami pedig

a nyelv belső értékét illeti, Széchenyi műve megmutatta, hogy minő mélyen lehet a legkomolyabb kérdéseket is tárgyalni e nyelven és így megindítója a magyar tudományos prózának, Vörösmarty Mihálynak akkor teljesen kibontakozó költői tehetsége pedig bebizonyította, minő biztos és magas szárnyalásra képes e nyelv a Szép régiókban.

Nehezebb volt az egyesítés az igazi reform ügyében. Ennek tárgyalása, noha a bizottságok befejezték elaborátumaikat, 1830-ban is elmaradt és az 1831-ben dühöngő kolera miatt még továbbra halasztották. A betegség Galicia felől jött be és a muszka ügynökök meg akarván akadályozni, hogy a magyarok segítsék az akkor végső tusájukat vívó lengyeleket, elhitették a szegény sárosi és szepesi tót néppel, hogy a kutak megmérgezésével az urak okozták a szörnyű veszedelmet. Véres pórlázadás támadt, amelyet aztán b. Eötvös Ignác, mint kir. biztos, kegyetlen megtorlással fojtott el.

Az 1832 végén összeülendő országgyűléshez, »Magyarország képviselőihez,« intézi Széchenyi legrendszerezesebb és legszabatosabb művét, a »Stadium«-ot. Célul »az emberiség jussainak kivívását tűzi ki, minden honfitársunk részére.« E cél elé nézve, kezét kell fogni minden hazafinak, rend és felekezeti különbség nélkül. Békés forradalmat akar keresztülvinni, míg nem késő, és ennek pontosan megszabja az egymásutánját.

A hitelen kezdi, mely csak úgy jöhet létre, ha e tekintetben nincs kiváltság, és minden ily ügyben polgári vagy kereskedelmi törvényszék ítél felebbezés nélkül. Ehhez elsősorban az ősiség eltörlése szükséges. Hogy pedig a birtokból valódi tulajdon legyen, a kormánynak is le kell mondani, bizonyos adó fejében, a fiskus lappangó jogáról, mely annyi pernek volt okozója. A föld értéke csak úgy nőhet, ha mindenki — tehát nemcsak a nemes — tulajdonul bírhatja. Ebből pedig természetesen következik a törvény előtti egyenlőség. Hogy pedig a nemnemeseknek is legyen megbízható védelmük, azok ezentúl megyénként külön válasszák meg a megye fiskálisát. A házi (megyei) pénztár és az országgyűlési költségekhez a nemesség is hozzájárul. A nemnemesi kiváltságot is el akarja törölni: »Monopóliumok, céhek, limitációk s egyéb ilyes, a közforgalmat és versenyt akadályozó intézetek örökre eltöröltetnek.« Ez a szabad kereskedelem elve és egyuttal életbevágó érdeke a Magyarországon túlnyomó fontosságú nyerstermelésnek.

Két esztendő elég volt arra, hogy az országgyűlésnek képe teljesen megváltozzék. Most már a modern európai eszmék iránt lelkesedő hazafiak vannak többségben. Most már nem ítélik el a forradalmat, sőt rajonganak a dicső harc után legyőzött és muszka zsarnokság alatt nyögő Lengyelorszáért. Ellenzéki voltukat különösen azzal bizonyítják, hogy elsősorban a kereskedelmi reformot óhajtanák tárgyalni, azt, mely legbiztosabban összeütközésre vezet a kormánnyal és Ausztriával. Csak hosszú alkudozás után állnak reá, hogy legelőbb az úrbér kerüljön sorra.

A követi táblán eleinte Kölcsey Ferencnek és Deák Antalnak volt a legnagyobb tekintélye, később az utóbbi öccsének, Ferencnek, Zala megye követének. Csak az ő nyugodt, szerény modora és önzetlensége volt képes valami fegyelmet teremteni azon táblabírói arisztokrácia körében, mely meg-

szokta, hogy véleményét senki fiáénak alá nem rendeli. A hatalom ölébe hullott, mert nem kereste. Ő volt az a békés diktátor, ki nem kívánt sem rangot, sem kitüntetést, sem fizetést, mi ebben a korrupt országban, Széchenyi szerint, már elegendő ok a vezetésre. Deáknál e tulajdonságok az elmének és szívnek oly kiválóságával és a szónoki kifejezésnek oly erejével párosultak, hogy őt mindenkorra a világtörténet nagyjai közé sorozzák. Mit Széchenyi

312. ábra. V. Ferdinánd.

csak oly nehéz belső küzdelmek után ér el: az erény, nála szinte természetes, veleszületett vonás, mely harmónikussá teszi egész valóját.

Noha e diéta volt eddig valamennyi közt a leghosszabb és noha így hasonlíthatlan irányítás alatt folyt le, mégis eredményei nem állanak arányban a reájuk fordított becsületes munkával. Ennek oka főképpen az volt, hogy a főrendiház minden javítással szemben mint kerékkötő szerepelt.

Ez az eljárás általánossá tette a haragot, sőt a megvetést a mágnások iránt. Deák Ferenc szerint a főrendiház visszavetési joga tönkreteszi az alsó tábla kezdési jogát és így semmivé teszi a törvényhozást. Az indulatos Balogh

János szerint a legtöbb főrangú olyan mint a kéményseprő, mennél magasabbra mászott, annál kormosabb. Ha a főrendek eddigi eljárásukat folytatják, elvész irántuk minden bizalom és egy pennavonás elég lesz eltörlésükre. 1834 elején határozatot is hoztak a karok a hitbizományok eltörléséről. Közvetlen hatása ennek nem lehetett, annál nagyobb volt az a hatása, hogy ezt az arisztokratikus nemzetet a főurak gyűlölőjévé tette.

Úrbéri téren csak kevés volt elérhető, míg az az alapelv, hogy a föld a nemesé, megmaradt. Legfőlebb a tartozásokat lehetett pontosabban megszabni, sőt némely kisebb szolgálatot, p. o. a tojás- és vajadót a gazdasszonyok nagy bosszúságára el is törölték. Mindezt az ellenzék a személyes szabadság erősebb biztosításával óhajtotta volna kárpótolni a parasztot, de ebben már az udvar ellenzésére talált, mely ezt is demokratikus mozgalomnak tekintette és elítélte. De csak annyit érhetnek el, hogy törvényben megállapítják, mily okból mozdíthatja el a földesúr a jobbágyot. A falu igazgatására még döntő befolyást gyakorol a földesúr, sőt még a jobbágy árváinak is ő a gondviselője. Még a veretés joga is fennmarad, csak hogy azt egy negyedév alatt nem lehet ismételtetni. Az egyetlen elvi reform az, hogy a jobbágy most már tulajdon személyében perelhet bárki ellen, földesurát sem véve ki. Az örökváltságból nem lett törvény.

Fontosabb az eredmény nyelvi tekintetben. Megtörtént a döntő lépés: a törvényhozásnak magyar a nyelve, a törvénynek magyar szövege a hiteles. Hol a szentbeszédet magyar nyelven tartják, az anyakönyvet is e nyelven vezetik. Ez országgyűlés iktatta be törvénybe a magyar játékszint is, 400.000 frt-nyi alapot teremtve a Pesten megnyitandó magyar színháznak. Igazi gyökeres javítás csak egy volt: a nemesi adó- és vámmentesség megszűnése, igaz, hogy csak egy pontban. Az országgyűlés elfogadta Széchenyi tervét, hogy Budát lánchíddal köti össze Pesttel. A híd csak úgy valósulhat meg, ha a nemes is fizet vámot.

Ennek az országgyűlésnek folyamán halt meg I. Ferenc. (1835 márc. 2.) Utóda Ferdinánd mint I. írt az országgyűlésnek. Ez ellen felszólaltak a rendek, mert Ferdinánd csak mint osztrák császár első, mint magyar király: ötödik. E szám azt mutatná, hogy Magyarország Ausztriához tartozik és nem külön birodalom. Hosszabb viszálykodás után engedett az udvar és így elismerte a magyar királyság különállását.

Az ily események mutatják, hogy Bécsben még mindig nem gondoltak Magyarország önállóságának elismerésére. Még kevésbé túrték a királyi hatalom bármely törvényes megszorítását és ebben a magyar főurak, kiknek gr. Cziráky Antal országbíró volt a szellemi vezére, királyibbak voltak a királynál is. Az országgyűlésen folyton működő titkos rendőrség, melynek Wirkner Lajos volt a vezetője, kiszolgáltatta a kormánynak az ellenzékieknek nemesak beszédeit, hanem leveleit is. De különösen a nyilvánosság volt szálka a kormány szemében.

Már 1790 óta kiadták a diéták iratait és naplóit. 1833 elején Kossuth Lajos fiatal zempléni ügyvéd (szül. 1802 szept. 19.), akkor távollevők követe, megbízást nyert a Karoktól a beszédek közlésére. Ő meg is kezdte a közlést könyomaton, de a kir. lovászmester, az országgyűlési rendőrség feje, lefoglalta a sajtót, kifizetve annak árát. Az »Országgyűlési Tudósítások«, melyek igen sokat tettek az ellenzék népszerűsítése érdekében, tovább is megjelentek,

minthogy az országgyűlési ifjuság nagy önzetlenül lemásolgatta őket. A kormány megvonta a postaszállítást s a megyék hajduikkal küldözgették egymásnak. Így kezdődött Kossuth összetűzése a kormánnyal. Pártfogója, Wesselényi Miklós, 1834-ben Szatmárba ment, hogy Kölcey újramegválasztását keresztülvigye. Beszédet tartott a jobbágyság felszabadítása érdekében és azt fejtette, hogy míg a jobbágnak nincs joga, mindig fennforog a veszély, hogy a kormány felhasználja elégedetlenségét a nemesség megtörésére és az alkotmány megsemmisítésére. Ezért a közvádoló felségsértési pert indított ellene. Midőn 1834-ben, egy negyed század után, ismét összehívták az erdélyi országgyűlést, Wesselényi, Kossuth példáját követve, lithografián, majd sajtón közölte a beszédekét. Ezért viszont az erdélyi kir. tábla fogta őt perbe. Perbe fogták Balogh Jánost is, ki az országgyűlésen ismételte Wesselényi szatmári beszédét. Így nemcsak a sajtószabadság volt teljesen elnyomva, hanem a törvényesszólás-szabadság is. Mindez még Ferenc idejében történt.

313. ábra. Bárá Wesselényi Miklós.

Utóda, Ferdinánd király, annyira gyenge,

hogy maga nem uralkodhatik. Mindjárt trónralépése után szinte megáll az állami gépezet, minthogy az uralkodócsalád hölgyei, kik közt Zsófia főhercegné, a király öccsének, Ferenc Károlynak, neje tünt ki eszével és energiájával, a jezsuiták kérdésében más nézetten voltak mint Metternich. Ekkor Miklós cár, ki 1833-ban térdre borulva Ferenc előtt, megfogadta az öreg császárnak, hogy nem hagyja el szerencsétlen fiát, titkon Bécsben terem és rendet csinál. A kormányt egy hármass tanács vezeti, melynek a nagyon maradi Lajos főherceg az elnöke, Metternich és Kollowrat osztrák kancellár a tagjai. Ezóta a muszka be-

folyás uralkodik Bécsben. Az pedig a magyar ügynek nem kedvezett. Az 1832—1836-iki országgyűlésen szenvedélyes beszédek hangzottak el a cár ellen, a lengyelek mellett. Foganatjuk nem lehetett, de Miklós tudta, hogy Magyarország nincs az ő táborában. Mindjárt az országgyűlés befejezése után elbocsátják Reviczkyt, és gróf Pálffy Fidélt, Kollowrat rokonát, ki egy szót sem tudott magyarul, nevezik ki kancellárnak.

Megújul a magyar jakobinusok ellen folytatott harc. Az ellenzéki követeket kémek veszik körül, még Deákot is. A megyék gyűléseiben véget akarnak vetni a szabad szónak.

Kossuthot, ki az országgyűlés befejezése után a »Törvényhatósági Tudósításokat« adta ki és a nádor felszólítására sem engedelmeskedett, 1837 május 4—5 közti éjjelen katonák fogják el egy zugligeti nyaralóban, írásait pedig lefoglalják. A Wesselényi elleni pörököt is folytatják, azonkívül mint összeesküvőket vád alá fogják, börtönre vetik, majd keményen megbüntetik a pozsonyi ifjúság vezetőit is.

Kossuthot, ki maga védte magát, hűtlenség és felségsértés miatt fogták pörbe és ítélik el 3 évi fogságra, amelyet a hétszemélyes tábla négy évre emelt. Kossuthot Budán őrizték, a Ferdinánd-kaszárnyában. Fogsága idejét az angol nyelv tanulására használta fel.

Wesselényi ellen is folytatták a pört, noha 1838-ban a pesti nagy árvíznél ő tett legtöbbet a sújtott város népének megmentésére és noha az »árvízi hajóst« nemcsak a nemzet ünnepelte, hanem a külföld is. A királyi tábla 1839 elején három évi fogságra ítélte. Akkorra a rettenthetetlen férfiú megtört: szeme világától megfosztva, »polgári halottá« lőn. Kérvénnyel fordult a királyhoz és mivel Széchenyi közbenjárt érte, sőt Deák Bécsbe utazott, hogy segítsen barátján, szabadlábbon hagyták és megengedték, hogy az akkor divatba jövő Gräfenbergben Priessnitznél keressen gyógyulást.

Igy ismét veszve látszott minden, mi 1825 óta a magyar nemzetnek emelésére történt. Vörösmarty »Szózat«-a, mely 1836-ban készült el, mindenkorra nagy esztétikai és erkölcsi értékű kifejezése a remény és aggodalom közt hánynak a kor érzésének.

Mióta lehetővé vált az alkotás, Széchenyi mindinkább visszavonul a szorosán vett politikai élettől. Erejét az Akadémiának, a kaszinónak, a lánchídnak, a tőle alapított országos gazdasági egyesületnek szenteli. Ismételt folyamodására a kormánytól megbízást nyer a Vaskapu szikláinak repesztésére, a dunai utnak a tengerig való folytatására. Az Orsováig a sziklába vájt út mai napig nevét viseli. Ott szerez először világraszóló hírt, különösen az angolok értik meg, de a szomszéd szerb fejedelem, Obrenovics Miklós és a még Belgrádban székelő basa is megbecsülik. Itthon is tisztelik, de nem lelkesednek érte, hisz nem harcol az országgyűlésen. Ha főúri önérzetét sérti, hogy a nádor nem mindig elég udvarias iránta, úgy ambícióját bántja, hogy tehetségének és jelentőségének nem felel meg állása. Még csak koronaőr sem lehet. Megkezdődik »két szék között a földre bukása«. Az ellenzékétől egészen elvált; még Wesselényivel való ifjúkori barátságát is majdnem megszakítja ennek politikai szenvedélye. Ő pedig helytelennek tartja az egy párthoz való tartozást, hisz hol

az egyik, hol a másik pártnak van igaza. Viszont a kormány sem bízhatik benne egészen, bár 1835-ben Metternichnek megírta, hogy nincs nálánál hívebb követője. Az feltétlen engedelmességet követel; az önálló gondolkodás nincs inyére. »Én új alapokat teremtek a monarchiának és engem még se vesznek semmibe«, kiált fel egyszer jogos felháborodásában. Pálffy kinevezésének jelentőségével kezdettől tisztában van. »Minden lángban, romban elpusztul«, írja akkor naplójába. Annál nagyobb örömmel jegyzi fel 1838 decemberben, hogy a kancellár megbukott.

E bukás okát is a külviszonyokban kell keresnünk. A hatalmas egyiptomi alkirály, Mehemed Ali, háborura készül hűbéres ura, a szultán ellen. Miklós cár fenn akarja tartani a hanyatló oszmán dinasztiát, mert az egyiptomi győzelem az iszlám regenerációját jelenthetné. Vezetése alatt a többi konzervatív állam, Angliával együtt, védelmébe fogadja a törököt. Csak maga Franciaország bátorítja az alkirályt, ki a francia kultúra előtt megnyitotta országát. A hatalmak e szembehelyezkedése önként Napoleon korára emlékeztetett, annál is inkább, mert Thiers, a nagy császár történetírója, volt akkor francia miniszterelnök. Nagy európai háború árnya kísértett; az 1830-ban megszavazott katonaság kapitulációja letelt; össze kellett hívni az országgyűlést.

A kormány újra alkotmányosan kénytelen eljárni, de a mellett mit sem áldozhat föl a király jogaiból és a királyi önkény eszközeit is meg kell védenie az ország jogos haragjától. E nehéz bonyodalomból megtalálni a kivezető utat és ismét helyreállítani a kölesönös bizalmat: nehéz feladat volt. Egyrészt József nádor tapasztalt bölcsesége, másrészt a kormányban beállott gyökeres változás tették azt csak lehetővé. Minthogy nyilvánvaló volt, hogy egyrészt a természetes fejlődés, másrészt az utolsó elnyomás az eddiginél is sokkal erősebbre növesztették az ellenzéki szellemet, a Habsburgok uralkodása óta akkor először távolították el magas polcukról mindazokat a magyarokat, kikben a nemzet méltán gyűlölte jogai s szabadságai ádáz ellenségeit. Igaz, hogy gr. Cziráky Antal és Somsics Pongrác, a személynök, a kir. tábla elnöke, a pörök főbűnösei, még magasabb állást nyertek Bécsben, de azért ez az elhatározás mégis elismerése volt a parlamentáris elvnek. Az új kancellár, gr. Majláth Antal, nagyműveltségű és tehetséges, bár kissé lanyha főúr, ki csakhamar megnyerte a rendek bizalmát.

A választások nagy rendben folytak és a konzervatív tábornak majdnem teljes bukásához vezettek. Csak nevet nyertek. Pecsovics volt a Tolna megyében Bezerédj István követsége ellen minden követ megmozgató gr. Festetics Rudolfnak tisztartója és főkortese. Nála folytak a lakomák és neve ragadt az egész, éppen nem népszerű pártra. A régi nagyságok mellett feljött a radikális és élesbeszédű b. Wenckheim Béla Békésből, a ritkaeszerű és műveltségű fiatal Pulszky Ferenc Sárosból, a tanult, komoly és munkás Szentkirályi Pestmegyéből. Mire Pozsonyban összegyűltek, újabb sérelem tetőzte a régieket és tette lehetetlenné a békés munkát. Gr. Ráday Gedeon, Pest másik követe, egy megyegyűlésen erősen megróttta a bíróságot az ifjak pörében követett eljárásért, miért vád alá helyezték és megakadályozták a diétára való jövését. Az 1836-iki törvény ellenére az Erdélytől visszacsatolt részek (Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd megyék)

nem küldtek követet. Így az országgyűlés, a kormány hibájából, csonka és nem tanácskozhatik. Még veszedelmesebb Ráday esete, mert az ellene követett eljárás lehetővé tette a kormánynak, hogy távol tartson a diétától mindenkit, ki neki kényelmetlen és véget vet a szabad szónak. Természetes tehát a rendi többségnek Deák kifejtette álláspontja, hogy a státusok mindaddig nem bocsátkozhatnak a kir. előadások tárgyalásába, azaz az ujoncozás megszavazásába, míg orvosolva nincs a sérelem. A helyzet mindkét félre nyomasztó és a kormány nem kap katonát, az ország nem juthat reformokhoz. A főrendek is a törvényre hivatkozhattak, midőn a rendek feliratára azt válaszolták, hogy a királyi előadás előbbre való a sérelemnél. Deák erre azt felelte: míg a hazában nincs meg a törvényes biztonság, rend ellen való lenne külföldre adni katonát. Midőn azután a főrendek és a kormány nyomása alatt már nem látszott megbízhatónak a többség; midőn bizalmat követeltek a király iránt, mint minden hazafias munka előfeltételét: Deák 1839 aug. 14-iki beszédében kifejtette, hogy bizalomra kényszeríteni nem lehet, még kevésbbé lemondani a nemzet jogairól. Ha bizalmat akarnak, állítsák helyre azt maguk a főrendek.

A megegyezés egyik főakadályát elhárította Ráday visszalépése. Ez különösen Széchenyi és Wenckheim Béla reábeszélésének volt köszönhető. Ekkor tárgyalni kezdték a kir. előterjesztéseket és a reformjavaslatokat, de kimondták, hogy törvényt föl nem terjesztenek, míg a szólásszabadság elve elismerve nincs. A kormány kezdettől fogva kész volt az elítéltek megegyelmezésére, de elvi engedményre nem volt hajlandó. A főrendiház huszonkétszer visszaküldte a királyhoz intézett feliratot. Már 1840 elejétől fogva nehéz volt összetartani a többséget és ez csak Deáknak sikerülhetett. Ekkor maga a nádor vette kezébe a közbenjárást. A felirat végre a király elé jutott és az 1840 március 24-iki leiratban megígérte a király a törvényes szólásszabadság sértetlen fenntartását. Akkorra már oly veszélyessé válik az európai helyzet, hogy gyors megoldást kell keresni.

Ezért egy újabb királyi leirat megadta az általános amnesztiát a politikai bűnösöknek, nemcsak a magyaroknak, hanem a sokkal számosabb olaszoknak is. Általános volt az öröm és a lelkesedés. Mindenki tudta, hogy főképp Deákot illeti az érdem azért a megoldásért, mely a királyi jogokat nem sértve, nemcsak az egyes hazafiakon ejtett igaztalanságot tette jóvá, hanem a nemzeti szabadságot is megmentette. »Félre minden irigységgel, hazámfi, adjuk neki az elsőséget«, írta Széchenyi 1840 április 30-án. Felsőségének elismerése nem volt nyomasztó senkire sem. Gyorsan megszavazták az új vitézeket és a kész javaslatokat és a rendek még külön óvásban is fenntartották álláspontjukat a szólás- és sajtószabadság sérelmei tárgyában.

Főképp Deák vezetésének volt köszönhető, hogy ez a rövid, egy évig sem tartó diéta, alkotásait nézve, felülmúlja mind a többi 1848-ig. De ez eredményhez hozzájárult az országgyűlésnek egészen megváltozott szelleme és alkata is. Míg azelőtt csak egyesek követték Széchenyi eszméit; míg még 1832—36-ban is sokan csak azért akartak változtatni, hogy a jobbágytól még többet nyerjenek: most általános a reform követelése, még pedig személyes és osztályáldozat árán is. A főrendeknél megmarad ugyan a nádor túlnyomó tekintélye, de a

~~Must send some list of exhibits~~

~~Plant on a thickish green base~~

Miner an orskol'tain Christides stöit'netit

[illegible]

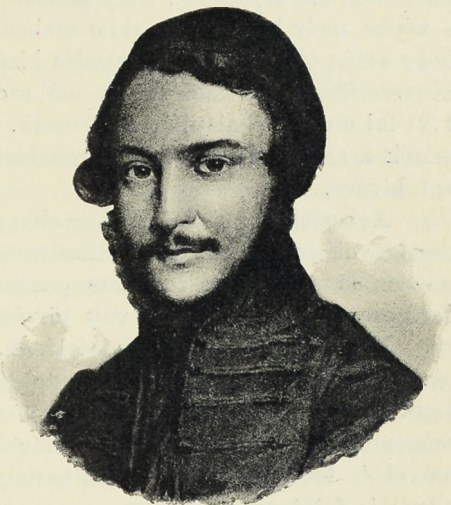
fiatal mágnessok részben Széchenyi irányának hívei, részben pedig egyenesen az ellenzékhez tartoznak. Az első iránynak, mely magát »fontolva haladó«-nak nevezte, gr. Apponyi György volt nagyeszű vezére, gr. Dessewffy Aurél pedig jeles tollú és ékesszóló publicistája. A főrendi ellenzéknek gr. Batthyány Lajos volt a vezére és a fiatal, 23 éves b. Eötvös József legnagyobb szónoki és írói tehetsége. A reform és különösen a magyarság tekintetében mindinkább leomlott a régi válaszfal a két tábla közt, mi a tárgyalásokat nagyon meggyorsította.

Harmincezer újoncot szavaztak meg, ugyanazon feltételek mellett mint 1830-ban, hozzátéve még azt, hogy őket nem magyar ezredhez semmi módon sem lehet áttenni. A háború nem tört ki, Franciaország 1840 júliusban engedett. Mehemed Ali visszaszorítására az európai nagyhatalmak hajói elfoglalták a keresztesháború történetéből híres St.-Jean-d'Acre-t Szíriában.

Az úrbér dolgában megvalósult az a reform, melyért előbb hiába küzdött az ellenzék. Egyes jobbágysok, de egész községek is szerződésileg megválthatják jobbágyi tartozásaikat és szabad földbirtokosok lesznek. Az alföld nagy helységei, Csaba, Orosháza stb. csakhamar éltek is e szabadsággal.

Még nagyobb a haladás a magyar nyelv érvényesülése terén. Nemcsak az országgyűlés, hanem a törvényhatóságok is — a horvátokat kivéve — egyedül magyar nyelven írnak fel a királyhoz. Az egyházi hatóságok csakis e nyelven levelezhetnek a világi hatóságokkal. Még a germanizáció és a latin stílus utolsó maradéka, a kir. kamara is magyarul tartozik válaszolni az e nyelven író hatóságoknak. Magyar a tárnoki szék ítéletlevele is, mi, a városok németiségét nézve, nagy haladás. Az összes felekezetek papságának magyarosítására céloz, hogy ezentúl csak magyarul tudó lehet lelkész, egyházi szónok vagy káplán. A király gondoskodni fog arról, hogy a nyelv tudása a határőrvidéken is terjedjen és hogy a magyar ezredek a hatóságokkal magyarul levelezzenek.

Most iktatják a törvénybe a lánchidat, most vitáznak először behatóan vasúti kérdések fölött. Nem birnak megegyezni: Győr vagy Pozsony felől kössék össze Budapestet Béccsel és végre is a kormány engedélyezi mind a két vonalat. Meghozzák azt a törvényt, mely a vizek szabályozását elrendeli és az ezáltal kárt valló birtokosok kártalanításáról gondoskodik. Megszavazzák végre a Tisza-Duna csatornát Szeged-Csongrád, Bölske-Pest, illetőleg Szolnok-Pest közt, mely mai napig sem valósult meg. A kereskedelem, az ipar és a hitel emelésére meghozzák a kereskedelmi és váltótörvényt és felállítják a kereskedelmi és váltótörvénszékeket.

314. ábra. Bárá Eötvös József.

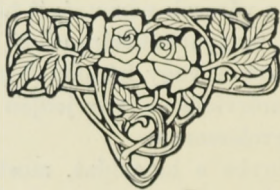

A zsidókról is hozott törvényt ez az országgyűlés. Ebben is az az 1791-iki munkálat szolgált alapul. Ez intézkedést követelt a külföldi zsidók betódlásával szemben, megköveteli papjaik tudományos nevelését, állandó lakóhelyhez kötését, hogy rendesen vezethessék az anyakönyveket, községeiket pedig tanítótartásra is kötelezi; viszont megengedi gyermekeiknek, hogy keresztyén iskolába jár-hassanak, egyenesen utasítja őket a földművelésre és megengedi, hogy sz. kir. városokban is szerezhessenek házakat, de az összeseknek csak egy százalékát és minden család csak egyet.

Még a főrendeknél is sokan szólottak mellettük, különösen b. Eötvös József, ki aztán keresztülviszi 1867-ban emancipációjukat, és gr. Desseffy Aurél, ki különösen azt fejtegette, hogy a zsidó, ha szabadságot nyer, mindig beléolvad a népbe, mely közt él, és aki e szabadság következménye gyanánt látta azt is, hogy aztán elhagyják a kereskedés kizárólagos üzését, melyre eddig a szolgaság kényszerítette. Bevándorlásuk elé azonban gátat kell vonni. A főrendek az 1791-iki munkálat alapján határoztak. Csak annyiban terjesztik azt ki, hogy a zsidók a sz. kir. városokban is mindenütt szabadon lakhatnak, a bányavárosokat kivéve.

A kereskedelmi érdek nagyobb súlyára vezethető vissza az is, hogy az országgyűlésen először jött komolyan szóba a nemzeti bank, amely nélkül minden kereskedés és forgalom pangásra van ítélve. Az alsó tábla hozott is határozatot, de abból nem vált törvény.

Ezek a reformkorszak kezdetének, mely Széchenyi nyomán indult, legfőbb társadalmi újításai. Inkább irányt jelölnek, mintsem hogy valóban megváltoztatták volna az ősi alkotmány strukturáját. De nem is ezekben áll a legnagyobb magyar tevékenységének legfőbb eredménye, hanem abban a mozgalomban, melyet szavai és tettei az egész vezető osztályban előidéztek és mely aztán nélküle és ellene is folytatódott.

IV. FEJEZET.

AZ ÁTALAKULÁS ÉS NEHÉZSÉGEI.

A modern nemzet nem változtatta meg politikai szervezetét és államának formáját nagy, egész lényét megrendítő, rázkódások nélkül. Még mélyrehatóbbá, igazi forradalommá akkor válik az a változás, ha a társadalom egész alakulását áthatva, új társadalmi rétegeket emel felszínre. Ez a forradalom teszi 1789 óta a művelt államok történetének lényegét.

Széchenyi művének betetőzése, Deák Ferenc és társainak végső célja nem lehetett más mint a nemzeti állam, melyben nem születés és egyházi vagy világi rang, hanem egyedül a nemzet ügyének akár erkölcsi, akár szellemi, akár anyagi téren tett szolgálat ad az egyénnek vagy az osztálynak értéket és jelentőséget. Az eszme helyességét ma már alig meri valaki tagadni, de kivitele azért mindenütt nagy akadályokba ütközött. Még Franciaország, Anglia és Belgium története is mutatja, minő szívós régi társadalmakban a nemességnek és papságnak élete, hatalma és ellenállása. Hát még nálunk, hol előbb meg kellett teremteni az e rendeken kívül álló tényezőket.

A magyar állam megalakulását azonfelül még két más nagy tényező is hátráltatja, mely más, szerencsésebb országokban már nem számított. Az első az, hogy míg nyugati Európában a régi külön nemzetiségeket már rég magába olvasztotta az uralkodó nép, nálunk, úgy mint Ausztriában és Törökországban, a magyart számban felülmulva megmaradtak az eredetben, nyelvben, gyakran vallásban is, különböző népek. Ezek az államnak szükségképp nemzeti lényében oly sérelmet látnak, mely reájuk nézve a latinságnak nyelvileg közömbös korában nem létezett. Az államnak másik életszüksége, amely nélkül el sem képzelhető, a függetlenség. Ez, mint tudjuk, megvan törvényben, de valósággal nincs meg. A háromszáz év óta uralkodó dinasztia mindjobban s jobban azonosította magát német örökös tartományaival, és mióta azokat Ausztria császárságává egyesítette, tudatosan arra törekedett, hogy ennek a nagy egésznek hazánk is egy része legyen, olyan, mely a birodalom székhelyén az uralkodó körül fejlődött központi hatóságoktól nyerjen irányt és vezetést. E szempontból a magyar nemzet függetlenségi törekvése analóg az olasz és német egységi és függetlenségi

törekvésekkel. Ha pedig még ott is végletekig menő harcot vív az ausztriai fegyver és diplomácia hagyományos túlsúlya megtartásáért, világos, hogy Magyarországon, hol a császár örökös és nagy törvényes jogkörrel felruházott király, még nehezebben adja ki kezéből a hatalmat. És amint Itáliában és Németországban a sok fejedelemségre osztottság teszi lehetővé az osztrák hegemoniát, úgy világos, hogy hagyományai nyomán járva, az udvar Magyarország másnyelvű nemzetiségeiben keresi e megosztásnak elemeit és így uralmának támaszait.

Magyarország ennyi, a történetben szinte páratlan, nehézséggel szemben is kivívott, ha nem mindent, mint Itália és Németország, de előbbi állapotához képest sokat. És ha valami, ez a küzdelem bizonyítja mindenkorra nemzetünk erkölcsi erejét és életreteremttségét.

1. A nemzetiségi kérdés.

Tévedés azt hinni, mintha csak a XIX. század, melyet egész Európában a nemzetiségek korának neveznek, szülte volna nálunk a nemzetiségi kérdést. Láttuk, hogy már I. Ferdinánd felhasználja politikai céljaira a magyar városok és az erdélyi szászok németiségét és a horvátok külön nemzetiségét. Láttuk, hogy I. Leopold alatt a magyarral és protestánszal szemben ébreszti fel osztrák ember a katolikus, nagyhorvát eszmét. Láttuk, hogy I. Leopold alatt, Rákóczi korában, de leginkább II. Leopold alatt, a szerbek külön egyházi és katonai szervezetét használják fel a magyar ellensúlyozására.

Ezek azonban inkább külön municipiális létű és történeti multa visszatekintő kiváltságos osztályok, mint demokratikus értelemben vett nemzetiségek.

A kérdés azonban más tartalmat nyer, mihelyt a magyart készülnek hivatalos nyelvvé tenni a latin helyébe. Addig a nemesnek politikai jogai vannak, tekintet nélkül arra, magyar, horvát vagy más származású-e. Tudjuk, minő liberális volt Magyarország mindig mindennemű érdem megjutalmazásában. Leghatalmasabb főnemesi családaink nagy része is idegen eredetű. De ki úr, nemes lett, törvény szerint magyarrá is lett, az uralkodó nemzet tagjává. Ebben változás állt be, mihelyt nem a nemesség, hanem, mint modern államban nem lehet másképp, a közös műveltség és érzés ad jogot az állam szolgálatára és vezetésére. Ez lényegében már demokratikus felfogásra vall és megfelel neki, hogy mihelyt magyarrá akarják tenni Magyarországot, 1790-ben meg is kezdődik az iskola segítségével való tudatos magyarosítás.

Világos, hogy a köznépre nézve egész mindegy volt, magyar, német vagy latin-e a hivatalos nyelv. A szegény oláh vagy tót parasztnak addig is oly kevés volt a joga mint a magyarnak, és tanulatlanságában többet nem is remélhet. De másként áll a dolog azoknál a népeknél, melyeknek már volt előkelő és hivatalnoki osztálya. Ezeknek vagy meg kell tanulniok magyarul, vagy lemondani a közszolgálatnak legalább magasabb fokairól. Nemzetiségeink közül csak a horvát és az erdélyi szász vannak e helyzetben és a horvát már 1790-ben be is jelenti ellenmondását. A szerbnél legfőljebb az egyházi és katonai szervezet az, mi külön kulturát jelent; a tótnál, ruthénnél az sincs meg. Természetes tehát, hogy a nemzetiségi kérdés ezek mindegyikénél más-más módon hat.

Moldva és Havasalföld ennek a korszaknak nagy részében muszka igazgatás alatt állottak, és a muszka befolyás uralkodó maradt a katonai megszállás megszűnése után is. Szerbiában és Montenegróban egyenlőtlen harcot vív az ausztriai diplomácia az orosz ellen. Ha pedig nem a magyar erő túlnyomó e területeken, világos, hogy ezek a nemzeti önállóságra törő államcsirák magyar törzsrokonaira gyakorolnak vonzóerőt. Ez az irány csak e korban vette kezdetét.

Oroszország azonban más téren is fellép mint Ausztria és Magyarország lehető megbontója. 1812-ben Napoleon ellenében hirdette először a panszlávizmust, az összes szláv törzsek politikai egyesülését. Ez nem mehet végbe másképp, mint a leghatalmasabb testvérnek, az oroszoknak, vezetése alatt és így a máris óriás Oroszország bejelenti igényét nemcsak a török, hanem a magyar és osztrák örökségre is. Ennek a panszlávizmusnak Metternich ellensége. Mindjobban be is látja, mit jelent Magyarországnak ereje és magyarsága a dinasztia biztonságára és hatalmi állására nézve.

Van azonkívül egy irodalmi panszlávizmus is, a szláv közösség eredetinek és fejlődésének kutatása. A nagy történeti múltú népekre, a lengyelre, csehre, horvátra ez nem igen hat, annál jobban a cseh és orosz hatás alatt ébredni kezdő tótira. Az oroszokon kívül e törzs adta ez eszmének leghívebb apostolait.

Tudjuk, hogy az orosz mint gyakorolta a szláv testvériséget a lengyelrel szemben. Világos, hogy sem a lengyel, sem a cseh, de még a horvát és szerb sem óhajtotta elveszteni egyéniségét és nem kívánt belemerülni az orosz tengerbe. E szempontból is csak a tót és a ruthén jöttek komolyan számba az orosz politikára nézve; a többi legfőljebb kacérkodott vele.

Oroszországnak ez a kettős vezérszerepe kettős hatást gyakorol az éppen nem egységes, sem nem következetes bécsi kormányra. Az egyiknek képviselője Metternich, ki fenntartja a régi német tradíciót és ha nem is nyíltan, de szembe száll az oroszokkal. A másik, melyet a cseh Kollowrat képvisel, mintegy vetélytársává akarja tenni a császárt a cárnak. Ausztria népeinek túlnyomó része nem német. Jó lesz azokat fejleszteni arra az esetre, ha Németországban, mint akkor már előre lehetett látni, a porosz válik uralkodóvá. Ha már nem lehetett elnémetesíteni Austriát, fejleszteni kell a szláv nemzetiségeket, melyekre nézve az orosz ügysem veszedelmes. Ebből következett, hogy a cseh nemzeti mozgalmat, mely szintén 1825 körül indul meg erősebben, a kormány megtűri. A különösen kulturailag sokkal magasabban álló csehek pedig természetes vonzóerőt gyakorolnak a tótokra, kiket már akkor készek megoltalmazni magyar »elnyomóik ellen«. Így Ausztria, legalább közvetve, ismét Magyarország egy nagy részére terjesztheti ki befolyását.

A külső politikai helyzet, különösen Törökországnak szemmel látható gyöngülése, ismét más nagy kilátást nyit ezen irány előtt. Hogy legalább a szomszédos területen ne az orosz váljék uralkodóvá, fejleszteni kell a horvátot, az egyetlen szláv nemzetiséget a monarchiában, melynek nemcsak politikai gyakorlata van, hanem külön tartományi élete is. A horvát fejlődés nyitja majd meg az utat Boszniába és tán tovább is. Az, hogy a kormány kegyével

dicsekedő horvátot fel lehet használni az elégedetlen magyar ellen is, önként következik.

Ne higgyük azonban, mintha a horvát törekvésbe csak az orosz és osztrák sugalmazás töltötte volna a lelket. Minden nemzeti érzés kell hogy tiszteletre-méltó legyen előttünk, és a horvát mozgalom tiszta forrásokból is táplálkozott. A rövid napoleoni uralom maradandó hatással volt a horvát kulturára, minthogy több ifjú nevelkedett Párisban és fokozott önérzettel tért haza. A délszláv irodalomnak Raguzából kiinduló fellendülése tartalmat is adott ennek az önérzetnek. A művelt ifjuság nem elégedett meg azzal, hogy ápolta és fejlesztette anyanyelvét, hanem kereste az összeköttetést a többi szláv néppel is. Az öregek még teljes szívükkel csüngtek a magyar szent koronán, még Jellasics is ezt az érzelmet fejezi ki 1823-ban megjelent költeményeiben; fiaik már felzúdultak a magyar nyelvtörvények ellen. Már emlegetik, hogy a magyar országgyűlés nem hozhat törvényt a horvát nélkül; már büszkén utalnak a horvát föld jelentőségére, mely a magyart teljesen elzárhatja a tengertől; sőt már a teljes elszakadást is lehetőnek tartják. Az összes délszláv törzsek egyesítése horvát vezetés alatt: volt ennek az illyr pártnak jelszava és ábrándja.

Itt egy nyolcszáz év óta Magyarországhoz tartozó provincia hűsége ingott meg; a tótoknál fellépő panszláv mozgalom pedig magát a magyar földet veszélyeztette. A felvidéki tótság magyar érzésű volt minden ízében és nem csekély tényezője volt szabadságharcainknak. Ott nem volt politikai hagyomány; ott az irodalomnak kellett azt megteremteni. Ezt Kollár János, a pesti evang. tót egyház papja, tette meg nemzeti époszában, mely Szvatoplukot egekig emeli, Árpádot, nagy birodalmuk megdöntőjét, pedig a pokol fenekére jutatja. Kollár cseh nyelven írt és így irodalmi egységet akart teremteni népe és annak már fejlettebb nyugati rokonai közt, mit nemcsak a csehek ismertek el nagy érdemül, hanem az oroszok is.

Ezeknek a törekvéseknek, melyek a panszlávizmus zászlaja alatt idegen, cseh és orosz, befolyást készültek Magyarországra hozni, védelmet és pártfogást nyújt az evangélikus egyházi autonómia. A pozsonyi és löcsei evang. lyceumok tanárai, ez iránynak hívei, nyíltan izgatnak a nyelvtörvények ellen és Joseffi superintendens folyamodásukat a király elé terjeszti. Minthogy pedig a kerület főgondnoka, gr. Zay Károly, a rajongásig lelkes magyar hazafi, az egész egyházi kormányzat csupa viszály és kölesönös fenyegetéssé fajul. Egyelőre azonban ennek a mozgalomnak az iskolákon és paplakokon kívül igen kevés volt a híve; a tömegeket alig érintette.

Az oláhok közt sem szűnt meg a forrongás, és pedig oly dinasztikus pártolásra hivatkozó megtévesztés útján, mint amely a Hora-lázadást előidézte. Egy vén asszony, Varga Katalin, azt állította, hogy ő volt Ferdinand császárnak dajkája és tőle tudja, mennyire szereti az oláhokat és mennyire kíván rajtuk segíteni. Ez elég volt ahhoz, hogy a császárt vallási hódolattal tisztelő népe köréje gyűljön és fenyegetse az urakat. Karhatalommal kellett eljárni ellene. Fontosabb volt ennél, hogy elsősorban a gör. katolikus papság (Petru Major, Sinkay), aztán a görög-nemegyesült is felkapja az oláhok római eredetének elméletét és ebből is fegyvert kovácsol a magyar uralom ellen. Történeti

jogon az övék Erdély; egytestvérek a havasalföldiekkel és moldvákkel: ime a dákoromán eszme keletkezése.

Mindez együttvéve sem rendítheti meg a magyarság szilárd túlsúlyát. Veszélyessé csak idegen, osztrák vagy orosz, beavatkozás teheti. Az erre való utalás egyre gyakoribb, sürgetőbb, barát és ellenség egyaránt figyelmeztet rá. Már az 1790-iki röpiratok közt sok tekintetben a legértékesebb *Manch Hermæon*, felhívja a magyart: tanuljon németül, különben muszkául kell megtanulnia. Gáj és Kollár nyíltan ijesztenek az oroszral. A kormány is tudja, mennyi muszka megbízott jár itt nemcsak a felvidéken, hanem az oláhok és a határőrök közt is. Pogodin orosz államtanácsos 1836-ban Magyarországon jár »az irodalmi közösség« megállapítása végett. Széchenyi már 1837-ben tudja, hogy 300.000 orosz készül betörni Magyarországra. A muszka katonai körök pedig nyíltan lelkesednek Magyarország megsemmisítéséért és Ausztria feldarabolásáért.

Az egész magyar föld megtelik izgalommal, szenvedéllyel. Oly általános irtóharc fenyegető képe nehezedik a kedélyekre, minőnek a felekezeti harcok, sőt még a pórlázadások is, csak halvány, kisszerű mintái lehettek.

Két lehetőség áll a magyar előtt. Vagy mindent a régiben hagyva, semmivé teszi az ellene elnyomás miatt emelt vádakat. Vagy pedig úgy készül a harcra, hogy, felhasználva a még rendelkezésére álló túlsúlyt és hatalmat, most már az állam eszközeivel is élve, minél többet a maga részére hódít a nemzetiségek közül, hogy annál biztosabban állhasson meg a döntő mérkőzés napján. Világossá vált mindenki előtt, hogy bármik voltak a rendi uralom hibái és bűnei, az alatt legalább a magyar felsőség nem vonatott kétségbe. A nemesiségnek legalább négyötöde magyar nyelvű és a többi is, a horvátot sem véve ki, többnyire tud magyarul. Mihelyt ellenben demokratikussá válik az állam és a szám győz, a magyar csak nagy bajjal tarthatja fenn uralmát, vagy éppen kisebbséggé válik, ha a többi összefog ellene.

Nincs is ekkor nagyobb hazafias gond annál: hányan vagyunk magyarok? Az első nagy magyar statisztikusnak, Fényes Eleknek, munkásságát ez a hazafias gond tette nemzeti érdeküvé és értéküvé.

A megyék arra törekednek, hogy minél több németet, oláht, tótot magyarosítsanak. Sopron elrendeli, hogy ahol a nép ért magyarul, a pap, tanító ezt a nyelvet használja. Arad a magyar nyelv tudásától teszi függővé a bírói, jegyzői, mesteri állások elnyerését. Veszprém magyar luteránus papot helyez a tót Lajos-Komáromba és az ellenkező parasztokat deressel szorítja engedelmességre. Az egyházi hatóságok buzgalma sokszor vetekedik a világiakéval és a »Sollen wir Magyaren werden« horvát röpirat már azért is elítéli a szószékről folytatott magyarosítást, mert a népet elidegeníti papjától, vallásától. Minden túlzás mellett oly tények, melyek elismerik, hogy most a nyelv olyan államalkotó tényező, minő előbb a rend és felekezet volt. Nyelvi térítést csak az ítélt el, ki a vallásit sem tartja helyesnek.

E minden másnál izgatóbb kérdéshez hozzászól Széchenyi is egy, az Akadémia ülésén, 1842 okt. 27-én, elmondott beszédben. A legnagyobb magyar nem helyesli az erőszakos, durva magyarosítást. Csak egy hódítást ismer el igaz-

nak, állandónak, erkölcsösnek, azt, mely a szellemi és erkölcsi túlsúly önkéntes műve. Ebben a nemzetnek minden tagja szolidáris. »Ki erkölcsileg, bármily kicsinnyel is felsőbb, az terjeszt, midőn a bár hajszállal alantibb csorbít.« A külső szerekkel való hódítás nem erősíti a magyarságot; az, ki tud is magyarul, azért még nem magyar, hanem csak gyűlölőink, ellenségeink számát növeli. A törvényre való hivatkozás sem döntő. Szimpátiát kell szerezni a magyarságnak, azt pedig csupán a lelki felsőség szerezheti meg.

Kétségtelen, hogy ez a nemzetiségi kérdésnek legmagasabb, legnemesebb és amellet legigazabb felfogása. Az a tudat, hogy a hatalom a kultura kérdése, oly szellemi erőfeszítésre és amellet oly igazságosságra szorítja a magyart, mely létének, uralmának mindenkorra legbiztosabb alapja. De az is bizonyos hogy nemcsak lényegében, hanem következeiseiben is aristokratikus és nem egy demokratikus társadalom millióira van szabva. És ez teszi egyoldaluvá, hibássá, nem az, mit Kossuth szemére vetett, hogy igazat ad azoknak, kik gúnyolják a magyart.

Oly kor következett, mely a nemzetiségi csomót vérrel-vassal akarta szétvágni. Még most is távolnak látszik az az idő, melyben jó szívvel megadják az államnak, mi az államé, és az anyanyelvnek, mi az anyanyelvé.

Fejlődési tekintetben a nemzetiségi kérdés csak egy része az átalakulás természetes következésének. Csupán külső politikai vonatkozásai adták meg neki azt a nagy jelentőséget már akkor, mikor ez az átalakulás lényegesebb részeiben még megkezdve is alig volt.

2. A társadalmi és gazdasági kérdés. Széchenyi és Kossuth.

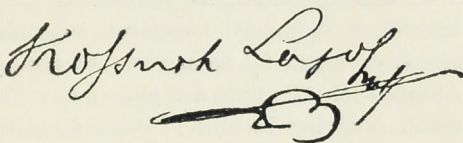
Most már nehéz elképzelni, minő aristokratikus volt Európa társadalma még a mult század negyvenes éveiben is. Anglia csak 1832-ben terjesztette ki a választás jogát, csak 1835-ben vetett véget a rabszolgaságnak és még később fogott hozzá a munkásnyomor első állami enyhítéséhez. A földbirtokos arisztokrácia túlsúlyát biztosító és bizonyító gabonavám pedig, kivételesen inséges esztendő parancsoló kényszere alatt, még ebben az ipari és kereskedő országban is csak 1846-ban volt eltörölhető. Franciaországban a százfrankos cenzus vont erős válaszfalat a jómódú osztályok, »a törvényes ország« és a kispolgárság, parasztság és munkásság tömegei közé. A bourgeois csak mint a konvent és a guillotine rettentő képeinek eleven kísérőjét birta elképzelni ezt az álmait is zavaró éhes hordát és a jakobinus világ visszatérésétől éppen úgy rettegett ő is, mint a pap és nemes.

Természetes tehát, hogy nálunk, hol még csekély jelentőségű a polgárság és alig van a kiváltságos osztályokon kívül számottevő értelmiség, még erősebb a hagyomány hatalma. A köznép csak mint oly elem szerepel az igazán szabadelvűek gondolkodásában, melyet felemelni házafias és emberi kötelesség, de nem mint önálló politikai tényező. Ha valaha, úgy most »mindent a népért, semmit a néppel« volt a magától érthető felfogás. Közjogilag szólva: az ország jogot ad, oktrojál majd a népnek, nem az maga szerzi azt meg magának.

Az 1840 tavaszán a kormánnyal létrejött megegyezés szabad pályát nyitott a hazafias munka előtt. Igazán csak most lehet megállapítani, »mit kell tenni és min kell kezdeni«; most lehet csak megvitatni a kérdéseket, tájékoztatni a közvéleményt, melyet Széchenyi a fegyver mellett egyetlen igazi hatalomnak ismert el. Ezt a tájékoztatást, ezt a vezetést, mely tíz évvel előbb a »Hitel« szerzőjének jutott, most Kossuth ragadta magához »Pesti Hírlap«-jában, melynek első száma 1841 jan. 2-án jelent meg és melynek nemsokára 2000-nél is több volt az előfizetője. Szerinte a »journalistica«, közölve a nemzetek belső és külső életében történt eseményeket, van hivatva bemutatni a helyes ösvényt és dicső tettekre hevíteni a hazafiakat. E célt munkálja is fáradhatatlanul. Mindig rámutat a nyugati államok alkotmányos viszonyaira, szellemi erejére, anyagi virágzására, mint követendő mintáképekre. Vezércikkeiben azonban a hazai viszonyokkal foglalkozik, reámutat a sok félszezségre, társadalmi bajra és igazságtalanságra, melyen hazafias akarattal oly könnyű volna segíteni.

Széchenyi e nagy és fontos kérdések rövid és népszerű fejtegetésében izgatást lát, oly veszélyt, mely forradalomba, enyészetbe viheti az alig felocsúdott nemzetet. Az elvek helyességét »édes atyai érzéssel« elismeri, csak a taktika, a modor ellen van kifogása. Kéri Kossuthot, ne írjon, ne folytassa ezt a munkásságát, mely sirba viszi a magyart. Könyvének »Kelet Népe« a címe, mintha ezzel is jelölni akarná, hogy a Nyugat kritikátlan és mohó utánzása nem való a magyarnak. Kossuth igen ügyesen válaszolt. Deák és Eötvös pártját fogják, még Dessewffy Aurél sem ítéli el Kossuthot. Az »opinio«, mely őt egy ideig bálványozta, elforult a nagy gróftól.

315. ábra. Kossuth Lajos aláírása.

Ez volt az első összeütközés ama két férfiú közt, kik egyaránt reásütötték személyiségük bélyegét nemzeti átalakulásunk nagy korára. A szegény ügyvéd áll szemben a dúsgazdag főúrral, a journalista a magyar könyvpróza megalkotójával. A liberális és radikális irány, a gyakorlati és az elméleti politika ütközött össze személyükben. Széchenyi tévedésbe esett népszerűségének és tekintélyének alapjai iránt. Igaz, hogy ő tett, de Kossuth nemcsak beszélt és írt, hanem szenvedett is a hazáért.

Ez összeütközésnek egyaránt nagyok voltak a személyes és a tárgyi következei. A tárgyak logikája egyre jobbra lökte Széchenyit, egyre balra Kossuthot. Az »emberiség jussainak« bajnoka mind közelebb jutott az aristokratikus, sőt konzervatív táborhoz, noha magát mindvégig »progresszív reformernek« vallhatta. Kossuth pedig diadala után bátran halad a megkezdett pályán a demokrácia táborába.

Hogy kellően ítélhessünk, tekintetbe kell vennünk az ország igazi állapotát, mérlegelnünk kell, hogy belső erejénél és annak tagozódásánál fogva érett volt-e a gyökeres reformra, és ha igen, milyen arányban volt arra érett?

Magyarország és Erdély lakossága akkor 14 millió. Ebből 5½ millió magyar, 2,300.000 az oláh, 1,700.000 a tót, 1,300.000 a szerb, egy milliónál

több a német, egy millió a horvát. Hasonló megoszaltság van a vallás terén is. A lakosság fele római katolikus, aztán sorban következnek az óhitűek, a kálvinisták, luteránusok, görögkatolikusok és zsidók. E lakosságnak csaknem öt percentje nemes. Némely megyében, mint Borsodban, nemes az egész népesség egyhatoda. Pap, tanító, tisztviselő, orvos, ügyvéd van összesen 60.000; szolga 194.000. Gyár van 528, az állandó »gyárdolgosok« száma 23.400-ra rúg. Kereskedést 21.500 üz. Az összes iparos száma 334.000, beleértve a családot is. A körülbelül 10 millió holdnyi adózó földön — a többi kincstári, papi, nemesi birtok — 620.000 jobbágycsalád osztozik. Legnagyobb a mezei proletariátus száma, 900.000 család, »zsellér és lakó«. Ezek száma az 1805-iki népszámláláshoz képest nő, a birtokos jobbágyoké inkább fogyott. Az egész lakosságnak több mint 90%-a él a föld jövedelméből. Ez tehát tisztán agrárius ország.

Még igen csekély arányú a tőkegyűjtés. 1846-ban a hét legnagyobb takarékpénztárba összesen csak 4,600.000 forintot tettek be, ebből 1,800.000-et a pestibe. Ehhez képest kevés a közjövdelem is, évi 39 millió forint, miből még mindig a só hoz legtöbbet, 10 milliót. E jövedelemből évenként 8 milliót küldenek Bécsbe, a »központi birodalmi kincstárba«. A behozatal körülbelül 68 millió, minek csaknem 80 százaléka Ausztriából jő be, csak 14 millió külföldről. Csak Ausztriából 42 millió árú gyártmány jő be, főképp posztó, vászon, selyemárú és fonál. A kivitel 72 millió; ebből 60 millió megy Ausztriába. A megváltozott termelési viszonyokra mutat, hogy ennek több mint harmada, 25½ millió, a gyapjura jut, 19 millió a gabonára, és a vágómarha 10 millióval már a harmadik helyre szorul. Világos, hogy e kivitel hasznát majdnem kizárólag a nagybirtok élvezi.

Míg gyér a lakosság, a jobbágy a legfőbb eszköz a földnek legalább extenzív művelésére, és ez időben a kormány és a földesurak egyaránt telepítenek, hogy legalább valami hasznuk legyen földjükből. Már a XVIII. század vége felé megváltozik ez az irányzat. A földesurak arra a meggyőződésre jutnak, hogy a majorsági birtok, melyet maguk béresekkal kezelnek, sokkal nagyobb jövedelmet hajt mint a jobbágytelek. El is követnek az urak mindent, hogy lehető sok földet vegyenek el a jobbágytól és hogy majorságivá tegyék, mi különösen Erdélyben örökös panasz oka. A robotmunka értéke is csekély, s a jobbágy sohasem tagadta, hogy »muszáj«-ból dolgozik. De a jobbágy a maga telkét sem művelte teljes erővel és inkább »túrta a földet«, a jó istenre bízva a többi, mint ezt Lenau, a magyarországi születésű német költő megjegyezte. Mégis, a lakosság nagyobb sűrűségével és a nagyobb biztossággal, emelkedett a szorgalom is és az alföldi és bányászati telkesgazda elég jó módon él. Még legintenzívebb a szőlőművelés. Hol a paraszt szabad birtokul vehet földet, ott drágán megfizeti holdját, mint Muraközben, és a föld ára egyszerre négy-ötször akkorára emelkedik mint ahol csak nemes szerezhet birtokot. A szabad föld tehát épp úgy érdeke a földesúrnak, mint a jobbágyinak. Míg II. József korában is csak az országnak némely vidékeire nézve tartották haszonnak a megváltást, úgy most már alig volt vidék, melyre nézve ez gazdaságilag nem lett volna előny. Világos az is, hogy a közlekedés javulása, a gőzhajó, vasút, jó országút, ezt a fejlődést mindjobban előmozdítja.

De nemcsak a paraszt érett meg erre a változásra, hanem az úr is. Széchenyi nem hiába helyezett akkora súlyt a hitelre, a magyar földbirtokosnak az volt az Achilles-sarka. A főnemesség legnagyobb része el van adósodva, és mivel földjeit nem kötheti le biztosításul, háromszor akkora kamatot is kénytelen fizetni mint az osztrák. A köznemesség ugyan nincs eladósodva, független még, de nem értékesítheti kellően sem földjét, sem terményeit és nem ruházhat be sokat, hogy birtokai jövedelmét fokozza. Pedig már ez osztálynál is mind nagyobb teret foglal a pénzgazdaság; a műveltséggel nőnek az igények, hódít a divat, és a korteskedés nemzeti bűne költségessé teszi a politikai és megyei életet.

Úrnak és parasztnak egyaránt érdeke a jó közlekedés és a szabad kereskedés. A vámsorompók lerontása Ausztria felé elsőrangú agrárius érdek.

Ezekben áll Széchenyi politikai rendszerének fényes igazolása. Hitelt, szabad földet akar, elsősorban a földesúr javára, kitől áldozatot követel, de a paraszt javára is. Ezt az áldozatot különösen a közlekedés előmozdítására követeli. Már 1807 óta egyre sürgetik a rendek a szabad kivitt Ausztriába. E tervnek most megnyeri az ausztriai kormányt is. Igaz, hogy ezért jár áldozat: Ausztriában monopólium a Magyarországon még »szűz« dohány. Csakhogy Széchenyi terveze szerint a dohány állami jövedelme szintén országos hasznú beruházásokra volna fordítandó. A jobbágyság teljes megváltására is gondol, úgy hogy az körülbelül 70 éven át fizetendő adóval megváltsa telkét és szabad birtokossá lehessen. Ez tehát nála nem sietős és ebben egyetért a konzervatív gr. Desseffy Emillel, ki »Alföldi Levelei«-ben körülbelül ugyanilyen következtetésre jut.

Széchenyi egész programja és tevékenysége tehát, nyilvános pályájának e részében is, megfelel a földművelő ország érdekeinek. Megfelel ama rég kifejtett politikai alapelvének is, hogy, mivel »korunkban a korlátolt független magyar monarchia lehetetlen, Magyarországnak jövőjét az osztrák birodalom jólétében keressük«. A földművelő Magyarország jó piaca lévén az iparos és gyáros Ausztriának, azzal meg is férhetett.

De vajjon a tisztán agrárius ország, melyben csak úr van és paraszt, legmagasabb fejlődését jelöli-e az állami, a nemzeti életnek? Vajjon maga a földművelés, még ha szabad és jövedelmező is, képes-e elviselni azokat a pénzügyi terheket, melyeket a független állami lét művelt nemzetre ró? Vajjon teljes kifejlésre juthat-e egyáltalában a nemzet, míg viszonyát Ausztriához és a dinasztiahoz új, reá nézve kedvezőbb alapra nem helyezte?

A történet, a tapasztalás mást bizonyított. A művelt Nyugaton, melyért Széchenyi is annyira rajongott, az ipar és kereskedés válik mindinkább legfontosabb gazdasági tényezővé. Ez országokban pedig, e fejlődéssel párhuzamosan, mindinkább emelkedik a polgárság jelentősége is. Ott nincs se úr se paraszt; ott polgár mindenki. Minden művelt, alkotmányos, szabad államnak akkor már a polgárság a gerincoszlopa. Lehet-e egyáltalában polgárság nélkül modern művelt nemzet? Ha pedig nincs, vagy nincs elegendő és elég erős, teremteni kell, mert nélküle nincs nemzeti állam. Teremteni pedig csak a jogok megosztásával, az ipar és kereskedés fellendítésével lehet.

E ponton kezdődik Kossuth önálló társadalmi politikája. E pontnál válik el utja tudatosan Széchenyiétől. Ez a jelen Magyarországot nézte, Kossuth a jövődőt — azt, mely még mai nap sincs meg. A nagy szónokban a történeti mult nagysága, megújításának romantikája egyesült a leendő ipariális nemzeti állam ábrándjával. Széchenyi lóversenyen, kaszinón, akadémián és gazdasági egyesületen kezdte; Kossuth első alkotása a magyar iparegyesület. Az 1841. évi első magyar iparkiállítás, mint titkár, ő szervezte. Az azóta ismétlődő kiállítások komoly törekvést mutattak a haladásra, az egyesület tagjainak száma egyre nő, elnökségét gr. Batthyány Kázmér vállalta. Noha az ellenzék épp úgy földbirtokos, mint a konzervatívok, mégis hazafias okból egyetért az ipar pártolásának és a polgárság emelkedésének kérdésében. Egész irodalom támad a városok, a céhek, a polgári foglalkozások körül; Horváth Mihály is ezen a téren aratta első babérait. Bezerédj István kezdésére pedig már 1842 óta alakultak egyesületek, melyek tagjai lehetőleg hönök cikkek használatára kötelezték magukat.

Az ipar gazdasági kérdésével egy nyomon jár a polgárság politikai súlyának társadalmi kérdése. Sőt Kossuth lángesze máris kifejezi azt a nagy igazságot, hogy a nemzetiségi viszályok lecsillapítására a közös munka a legbiztosabb eszköz. Ám a polgárság politikai emancipációja nálunk sokkal nagyobb akadályokba ütközött mint máshol. Franciaországban Siyès már 1789-ben kimondhatta, hogy a harmadik rend a nemzet; nálunk ellenben nyelv tekintetében még 1840-ben is idegen a polgárság nagy része. Kezdődik ugyan a tanultsággal együtt a magyarosodás is és a közös iskolázás közelebb hozta már a polgárság tanult részét a magyar úri osztályhoz, de az Alföldön kívül a nagy tömeg még német. Ehhez járul, hogy a város a kormánytól függ, a kamara alatt áll és ha az országgyűlésen van szavazata, azt bizonyára nem a nemzeti irány javára használja. Amellett elmaradt és minden újítástól remegő ez a régi kerékvágásban megszokott és korlátolt városi nép. Széchenyi panaszkodik, hogy a lánchídnál és vámnál a pesti polgárral volt legtöbb baja, a zsidó emancipációt pedig egyaránt ellenezte a pozsonyi nyárspolgár és a debreceni civis. A város, máshol a haladás legfőbb tényezője, nálunk mindez oknál fogva annak ellensége.

Mégis oly nagy a lelkesedés a polgári rend iránt, hogy a városok kérdése az egész országot foglalkoztatja. Az 1843—44. évi országgyűlés behatóan tárgyal egy városi törvényjavaslatot, mely Szentkirályi Móricnak volt műve. Eszerint a városi rend 16 országgyűlési szavazatot nyer az 53 megyei mellett, mi igen kedvező arány. Feltételek: a város függetlensége a kormánytól és a városi igazgatás demokratizálása, úgy hogy az ne legyen többé néhány ú. n. patricius családnak fejestehene, hanem csekély census mellett minden lakosnak legyen szavazójoga. A magyarosodást, már hálából is, magától érthetőnek tartották. Ekkor jött először szóba a nők választójoga, de még Klauzál Gábor, az ellenzék vezére, is ellenezte. A sok szép beszéd nem használt. A kormány nem akarta kiengedni kezéből a városi igazgatást; a főrendek elvetették a javaslatnak erre vonatkozó részét és erre természetesen az alsó tábla elállott ama szándékától, hogy a városi rendet, szavazatok megadásával, politikai tényezővé avassa.

17 Deák Ferenc - Fáy Andrásnak

Pest Sept 30^{án} 1849.

Kedves barátom!

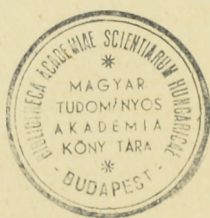
Szíves megrövidíted az ily igen örömeft fő
garnám st, mert kedves igen
kedves volna nekem egy nagy
ismét barátságos kötetben írt
kérni, de számomra nem találko
hasom, mert October 3-án otthon
kell lennem, kétfőre csak
st indulok. Mulasszál
jól kedved, s emlékeimnek
meg ottan is. Jöven véled:

Küi barátod

Deák
F

M. H. MUZEUM KÖNYVTÁRA

Ugyanez a diéta behatóan tárgyalta a kereskedelmi és vámkérdést is. Ezt akkor aktuálissá tette a német vámszövetség (Zollverein), mely már majdnem egész Németországot egyesítette gazdaságilag porosz hegemonia alatt, Ausztria kizárásával, és így az ausztriai kormányt is felrázta nyugalmból. Kübeck, a császári kamara elnöke, már a szabad kereskedés felé hajlott, hogy a monarchia egészen el ne szakadjon Németországtól. A magyar ellenzékre ellenben nagy hatással volt List Frigyes német nemzetgazda tanítása, ki a nemzeti gazdaság alapfeltételének mondta az ipar és gyártás emelését, még nagy finánciális áldozatok árán is, és a kezdetleges nemzeti ipar védelmére a fejlettebb idegen ellen a vámot ajánlotta, mely századok óta annyi agrárius államot segített átalakítani indusztriálissá.

Lónyay Menyhért és Ghyecz Kálmán beszédei képviselték a két elvet. Az országgyűlés előbb a szabad kereskedés, a magyar termények nyílt piacát Ausztriában kérte feliratában és csak, miután ezzel célt nem ért, tért át Ghyecz véleményére, a védővám pártolására. Kossuth izgatására, ki 1844 júl. 1-én elhagyván a »Pesti Hírlap«-ot, egészen az ügynek szentelte magát, még az országgyűlés folyama alatt megalakult az »országos védegyelet«, melyet az alsó tábla egy határozatával pártolásába fogadott és minden hazafinak ajánlott. Minthogy az ország nem vihette keresztül, hogy a maga érdeke szerint szabja meg kereskedelmi politikája irányát, minden jó magyar háza küszöbén állítsa fel a vám-sorompót idegen áruk kizárására, a honi ipar gyámolítására.

Nagy volt a lelkesedés, az országban mindenütt fiókegyesületek létesültek, 60.000-re tettek máris a tagok számát. E lelkesedésnél csak az osztrák gyárosok kétségbeesése volt nagyobb. A tagok kötelezték magukat, hogy lehetőleg csak honi »műipari« cikket használnak, hogy egyrészt a hazai nyers-termények értékesítését előmozdítsák, másrészt meg megakadályozzák, hogy a pénz kimenjen az országból. A külföldi könyvekre és a művelés más eszközeire nézve kivételt tettek, azokra szükség van. A tagok maguk is megjelölhették, mire nézve kívánnak kivételt. A legtöbb úr nem birt lemondani a külföldi fehérneműről, de még olyan is volt, ki a többire csak cselédségét kötelezte, maga meg kizárólagosan magyar dohányt szí.

Deák egy nagy beszédben ajánlja az eszmét. Széchenyi ellenben »bár mennyire tiszteli Deák csinosodott elméjét, nem ért vele egyet« és kezdettől fogva azon gondolkodik, hogy szembeszálljon a mozgalommal. Alig egy év múlva fogytán a lelkesedés. A gyáralapító társaság, a védegyelet szükséges kiegészítése, melynek Kossuth az igazgatója, megbukik, a kereskedelmi társaság igazgatója megszökik.

A bukás igazi oka társadalmi és politikai. A mozgalom mégis csak egy rendi párt hazafias műve, melyhez hozzáállanak az iparosok és kereskedők, kik tőle hasznot várnak. A népek millióit nem érinti. Már pedig az iparnál a tömeges fogyasztás dönt, nem egy osztály igénye. Politikailag pedig igaz, hogy a nemzetek ily határozott állásfoglalása idegen import ellen több ízben is elérte célját. Hisz az amerikai gyarmatok szabadságharca Anglia ellen a teának tengerbe dobásával kezdődött, az olasz mozgalom Ausztria ellen pedig a trafik hazafias bojkottjával. De ez esetekben a gazdasági harc

csak kifejezője és bevezetője a teljes elszakadás szándékának, a forradalomnak. Ez a szándék pedig nálunk még teljesen hiányzott és így az elszakadás egy elszigetelt jelensége magában nem győzhetett.

Annál fontosabbak a vallás és a magyar nyelv dolgában létrejött törvények. Ezek hosszú küzdelmeknek jelölik diadalmas befejezését. Nem is lehetett más-kép. A mult bűnén, a felekezeti és nemzetiségi megoszláson kellett segíteni, mielőtt egyáltalában hozzá lehetett volna fogni a jövő egységes nemzeti állama alapításának nagy munkájához.

Tudjuk, hogy az 1832—36-iki és a 1839—40-iki országgyűléseken mennyi izgatottságot okozott a vegyes házasságok és a reverzálisok kérdése. Törvényes orvoslás nem jöhetett létre és a püspökök egy része, lelkesedve porosz kartársaik példáján, kik ellenállásuk miatt börtönbe kerültek, folytatták törvényellenes magatartásukat. Minthogy Ausztriában is hasonló baj fenyegetett, Metternich az ellenzéknél is népszerű hazafias csanádi püspököt küldte Rómába, hogy a pápai széket oly intézkedések elfogadására bírja, melyek a felekezeti békét helyreállítják. Oly nagy volt az izgatottság, hogy még ezt a lépést is elítélték, mert külső fórum nem illetékes magyar törvény ügyében határozni. Ezt az izgatottságot még fokozta, hogy a papok a vegyes házasságoktól törvény ellenére megtagadták az áldást. Midőn Kossuth Lajos házasságát Meszlényi Terézszel sem áldották meg, Pest megye az 1647-iki törvény értelmében törvényszéket állított fel a vallásháborítók ellen. Több megye követte e példát. Olyan volt a hangulat, hogy a katolikusok igen nagy részének áttérését várták, ha csak egy jelentékeny férfiú áll a mozgalom élére.

A püspöki karnak az az eljárása, hogy bár élvezi a törvény minden jótéteményét, külső nyomásnak engedve, mégis szembeszállt vele, ebben a hazafias korban nagyon csökkentette tekintélyét. Még Széchenyi is kimondta, hogy ha a papság ezt az ellenállását folytatja, nálunk is az lesz a hadi kiáltás, mint Angliában: *No popery* (nem kell pápa), Deák pedig panaszkodik, »mennyi bajt csinálnak azok az istenadta papok«. Deák már 1836-ban állami birtoknak mondta az egyházi javakat, melyekkel az, különösen a közművelődés előmozdítására, szabadon rendelkezik és Borsod megye 1841-ben a szekularizációt ajánlotta iskolai célra. Lonovics, ügyesen felhasználva a viszonyokat, lényeges engedményre bírta a pápát. Lambruschini államtitkár kiállította a breve-t, mely tiltottaknak, de érvényeseknek nyilvánítja azokat a vegyes házasságokat, melyeket más egyház papja előtt kötöttek. Ez alapon meg lehetett változtatni az éppen a kath. résznek kedvező 1790-iki törvényt és kimondani, hogy a protestáns papok előtt is lehet törvényesen vegyes házasságot kötni.

Egyáltalában az 1843—44-iki országgyűlés egyházi tekintetben nagyon radikális. Kicsibe mult, hogy az alsó tábla hat szavazás után nem hozott határozatot a szekularizáció mellett. A népnevelési tervet már az erkölcsre, nem a vallásra helyezi a súlyt. És amint az Európát mozgató eszmék egyáltalában visszhangot szoktak nálunk találni, Wurda Károly győri kanonok a szabad nemzeti nevelés mellett »a szabad egyház a szabad államban« elvét ajánlotta végső megoldás gyanánt. Beszéde nagy lelkesedést okozott, de a győri káptalan visszahívta, paptársai ellene fordultak és Wurdának egy tiroli klostromban

kellett merészségéért vezekelni. Szalay László arra figyelmeztetett, hogy ez a szép elv csak ott vihető keresztül baj nélkül, hol már végbement a szekularizáció, mint Belgiumban. Nálunk ellenben a többi felekezet elnyomását jelentené, ha a kath. egyház, javadalmait megtartva és mégis felszabadulva az állami hatalom alól, versenyre kelhetne velük.

A magyar nyelv teljes törvényes diadala is harcot idézett elő. Az országgyűlésen nem engedik latinul szólni az utasításukat követő horvátokat. Ezek ellenben kitartanak, noha jól tudnak magyarul. A kormány közbenjár, mert szerinte az országgyűlés egyedül nem illetékes tanácskozási nyelvének megállapítására.

A reform leglényegesebb része az, melyben az összes hazafiak egyetértettek, a köztelherviselés. Ebben Széchenyi egyetért az ellenzékkel. Terve az, hogy minden birtokos minden hold után csak két garast — egy forint hatod része — fizessen és így összesen 6,240.000 forintot bocsássonak az ország rendelkezésére. E pénz csak Magyarország anyagi és szellemi kifejlésére szolgálhat és felőle csak a törvényhozás rendelkezhetik. Ennyi évi jövedelem elegendő százmilliónyi beruházási költsön felvételére. Mivel pedig a pénz főképp a közlekedés emelésére szolgál és olcsó hitelt is teremt, a nemes csakhamar bőven visszanyeri amit áldozott. Ezt az alsóház 1844-ben el is fogadta, sőt az évi összeget 10 millió forintra emelte. A főrendek sem mondtak ellen az elvnek, csak 3 millióra szállították alá az évi járulékot. Széchenyi mindent elkövetett, hogy kezdetnek ezt is elfogadják, de nem boldogult. Az alsó tábla, angol példa után, már az ellen is felzúdult, hogy a főrendek pénzügyi törvényt megváltoztathatnak, és így az országos pénztárból és az adóból nem lett semmi. Megbukott a vele kapcsolatban álló hitelintézet is, mert a kormány ez intézet vezetését magának akarta fenntartani, ebbe pedig nem egyeztek a rendek.

Igy a »nem adózunk« elve, bár idegen köntöst öltve, győz még ott is, hol önkéntes és nagyon is gyümölcsöző adóról van szó. Természetesen még nagyobb az ellenállás ott, hol már állandó az adó és a nemes egy sorban áll a paraszttal. Ezért még az ellenzék sem kezdte mindjárt a hadi adón, elégnek tartotta az elv érdekében, ha a nemes arányos részt vállal a házi adóból, mi különben is régi törvényeken alapult. A tehetősebb nemesség ezt kész is lett volna elvállalni, annál erősebb volt a »bocskoros« kisnemesek ellenállása. Természetes is, mert őket csak a »szűz váll« különböztette meg a szegény paraszttól. Oly általános volt a verekedő tömegek idegenkedése az adó minden nemétől, hogy a konzervatívok az ellenzék teljes kudarcát remélték a »nem adózunk« népszerű jel-szavának felhasználásától. Ez ugyan nem sikerült, az országgyűlés nagy többségében ellenzéki, de a házi adót a legtöbb helyen leszavazza a — bunkó. Csak 18 megye fogadta azt el. A véres verekedésnek volt szomorú eredménye, hogy Deák nem vett részt az 1843—4-iki országgyűlésen. A bocskorosok Forintos György vezetése alatt, kit állítólag a veszprémi káptalan biztatott a szabad-elvűség nagy oszlopa elleni harcra, Zalában verni, öldönsni kezdték az »adózókat«, felgyújtották házaikat. A tanácssteremben pedig megbuktatják az adót. Bár a megye később visszavonta ezt a határozatot, Deákot pedig egyhangulag megvá-

lasztották, ő nem volt hajlandó elfogadni a »vérrel fertőzött mandátumot«. Az országgyűlésen nagyon is érezték hiányát és bár az ellenzék minden fontos kérdésben hozzá fordult, személyes jelenléte még sem volt pótolható, és az országgyűlés sikertelensége részben bölcse vezetése hiányának volt tulajdonítható.

Társadalmi tekintetben csak két, egyaránt fontos elvnek elfogadásával vitte előre a diéta törvényhozásunkat. Kimondta a nemnemesek birtokképeségét, mint a megváltás természetes következtetését, és hivatalképeségét minden kinevezéstől vagy választástól függő állásra. A demokratikus eszmének ezek első diadalai, de egyelőre nagy gyakorlati értékük nem lehetett.

A törvény elismeri, hogy országgyűlési nyelv egyedül a magyar, »egyedül a kapcsolt Részek követeinek engedtetvén meg, hogy azon esetben, ha a magyar nyelvben jártasak nem lennének, még 6 évek alatt szavazataikat latin nyelven is kijelenthessék«. Magyar lesz a kancellária, helytartótanács, a kuria és a kapcsolt részekén kívül a szentszékek hivatalos nyelve. A kapcsolt részek fő- és középiskolaiban rendes tárgy lesz a magyar nyelv. »Ő felsége méltóztatott kegyelmesen rendelkezéseket tenni az iránt is, hogy az ország határain belüli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen.« Az iskolával a jövő, a műveltség is a magyaré.

A horvát követek ez ellenállásban egyedül maradtak. Még Rajasics József szerb érsek is kimondta a főrendiházban, hogy jó hazafi és népével együtt örvend a magyar nyelv fejlődésének.

3. A megye és az állam. Az adminisztratori rendszer és a parlamentarizmus.

Mind e küzdelmekben, melyek Metternich meggyőződése szerint a forradalom küszöbéig vitték Magyarországot, maga a magyar társadalom az egyedüli mozgató erő. A kormány csak néha lép közbe, akkor is csak mint kerékkötő, határozott irány és cél nélkül. Így azután szellemileg és erkölcsileg egyedül az ellenzék uralkodik; a kormányhatalom elveszti tekintélyét.

A társadalom hatalma főképp a megyékben nyilvánul meg. Ezek kezében van nemcsak a közigazgatás, a törvények és rendeletek végrehajtása, hanem a követek utasításának joga és így a törvényhozás igazi vezetése is. Minthogy az országgyűlés nem volt folytonos és eredménye, vagyis a reform törvénné válása, sohasem biztos, a legbuzgóbb megyék a maguk hatáskörében megkezdik a legszükségesebbnek tartott javítások életbeléptetését. Nyitra megye a titkos szavazásról hoz végzést, Somogy a közmunka megváltásáról, Pest megye pedig egész külön bűnvádi eljárást készül életbe léptetni.

Látható ebből, hogy a megye még mindig nagy szolgálatokat tett a nemzetnek és nem volt méltatlan ahhoz, hogy a nemzet szinte bálványként tisztelje. Nem is lehetett az másképp, míg a kormány nincs szoros összeköttetésben a nemzettel. De az új feladatok új zavarokat is idéztek elő, a túlságos politizálás pedig nem engedett időt az ősi visszaélések orvoslására.

A zavarok közt a legfontosabb a bocskoros nemesség bevonása az alkotmányos küzdelembe. Ez már a XVIII. század végén is megvolt, de állandóvá csak a negyvenes években lett. A demokrácia, mint a papi és nemesi reakció

eszköze, bunkóval, borospalackkal kezében tartja bevonulását politikai életünkbe. Orvosszerei, melyeket a leghivatottabbak, mint b. Kemény Zsigmond, ajánlottak : a vagyoni cenzus vagy a jobb nevelés, egyelőre nem voltak megvalósíthatók.

A visszaélések főoka még mindig a megyén uralkodó családok önzése és összetartása. Sok arra alkalmatlan, érdemetlen jutott hivatalba. A paraszt már jobban érzi a megye nyomását mint tulajdon földesuráét. Hisz neki kellett a házipénztárba megfizetni azokat a károkat, melyeket a sikkasztás vagy a rossz gazdálkodás okozott. Csak az az elnyomás volt még gyűlöletesebb, melyet a gazdag paraszt, a bíró és a kupaktanács — gyakran a jegyzővel egyetértve, — gyakorolt a szegény emberrel szemben. Addig legtöbben csak a saját megyéjük bajait ismerték. De midőn az országgyűlés kiküldötte bizottság 1840 után a büntető-törvény javaslatát előkészítette, köztudomásúvá lett, hogy e bajok általánosak és gyors orvoslásra szorulnak. Különösen a börtönügy volt elhanyagolva. Aki egyszer oda jutott, mindenkorra elveszett a társadalomra nézve.

Világos, hogy éppen mert már jóakaró és nemes kezekben volt a megyék nagy részének vezetése, vált egyszerre oly

tűrhetetlenné az, mit századok óta megszoktak. Mert kétségtelen, hogy e korban nemcsak a hazafias, hanem a humánus törekvések is meleg és őszinte pártolásban részesültek éppen a megyei köznemesség műveltebb tagjainál. A visszaélések, különösen a korteskedés és verekedés, már nemcsak a megye nyugalmaát dúlták fel, hanem Deák Ferencnek az országgyűlésről való elmaradása folytán az országnak is nagy kárt okoztak. Ezért az országgyűlésen már általános a megyék jobb rendezésének s különösen a választások szigorú szabályozásának követelése.

Sehol nem örvendettek ezen annyira mint Bécsben, a központi hatóságoknál, melyek annyi ideje megszokták a magyar megyében látni politikájuk leghatározottabb ellenségét. Az államtanács ki is dolgozott egy javaslatot, melyet a döntő állami konferencia elfogadott. Elfogadta azt József nádor is, csekély változtatásokkal. Lényege az, hogy a megye igazgatására ismét nagyobb befolyást kell gyakorolnia a királynak és pedig törvényes képviselője, a főispán utján. A javaslat keresz-

316. ábra. Gr. Apponyi György.

tülvitelére 1844 végén változás történik a kancelláriában is. Az alig 35 éves gr. Apponyi Györgyöt kinevezik alkancellárnak és megbízzák a fontos ügy vezetésével. Metternich benne megtalálta az embert és a megyei igazgatásban az eszközt a forradalmi szellem legyőzésére.

Régi törvényeink előírják a főispánoknak a személyes igazgatást és a megyében való állandó tartózkodást, hogy mindent ellenőrizhessenek. Ennyiben teljesen törvényes volt a kormány eljárása. De eszközeinek megválasztása már jogos aggodalomra adott okot. Minthogy a főispánságok egy része örökös, az örökös főispán pedig nem mindig képes és alkalmas tisztjének megfelelni, a kormány az ilyen megyékbe, néha másokba is, helyttest, adminisztrátort szokott kinevezni. Ez nem főrend, hanem tisztviselő, ki haladni akar. Ezért már az 1825-iki országgyűlésen is sérelemnek vették, hogy nyolc adminisztrátor működik. Most a kormány az összes főispánokat megkérdezte, hajlandók-e tisztjüket az új feltételek mellett is betölteni? A nagyurak közül csak igen kevesen érezték magukat hivatva a kormány érdekében bürokrata és kortesszolgálatot teljesíteni. Helyükbe adminisztrátorokat neveztek ki, úgy hogy a megyék többségét, harmincat, ezek igazgatták. Utasításuk szerint mindenben magok kötelesek intézkedni, mindenki vel szemben igazságosaknak kell lenniök, de kegyre csak a kormány hívei tarthatnak számot. Igazi céljuk pedig az, hogy a kormánynak a jövő országgyűlésre biztosítsák a többséget.

Apponyi határozottsága és erélye nagyon elütött a kormánynak eddigi lagymatagságától, hazafiságában pedig Széchenyi is megbízott, ki különben nem helyeselte az adminisztrátorok nagy számát. Konzervatív elem és érdek, melyet az ellenzéknek az utolsó diétán nyilvánuló radikális iránya mélyen sértett, bőven volt Magyarországon. Számítani lehetett a papság, a főnemesség nagy részének, de még sok köznemesnek is támogatására. A többi pedig, kit kormány kegye nem téríthet el utjától, megnyeri az a kilátás, hogy a kormány most maga cselekszik, maga valósítja meg a legfontosabb reformokat, különösen a gazdasági életben. Csak most látszott elérhetőnek a szabad kivitel Ausztriába, mi magában véve is elég a gazdaközönség megnyerésére. Azonfelül Széchenyi, Kübeckkel alkudozva, még azt is kieszközölte, hogy a kormány a közlekedés és a folyamszabályozás érdekében készpénzt is bocsásson az ország rendelkezésére.

Széchenyi ekkor fog a Tiszaszabályozás nagy munkájához és ezzel nemcsak az anyagi jólétet és biztosságot akarja emelni, hanem egyuttal le akarja verni lábáról a Tiszavidéken oly hatalmas és hagyományos ellenzékét. Mindenütt maga szervezi az egyes folyamszakaszok szabályozó társaságait, maga érintkezik az emberekkel és meg van győződve arról, hogy Magyarország nyugalma és boldogulása éppen politikai céljának elérésétől függ. Nyíltan is a kormány embere, mi nagy áldozatába került: tisztviselő lesz és elvállalja a helytartótanácsnál felállított közlekedési osztály vezetését.

Közjogi szempontból roppant változást jelöl a kormány ama határozott szándéka, hogy megszerzi magának a többséget. Addig a kormány az országgyűléssel alig érintkezett. A többség megszerzésére való törekvés első elismerése a kormány részéről a parlamentáris elvnek. Elismerése annak, hogy az ország-

gyűlésnek lehet befolyása a kormány irányára is, mely mindeddig csakis a királytól függött.

Metternich kifejtette, hogy Magyarországon 1790 óta hatalmának tőkéből élt a király és mindenki tudja, ez a gazdálkodás hová vezet. Apponyi sikere egyuttal helyreállítása a királyi tekintélynek. Folytatása annak a XVIII. századi hagyománynak, mely szerint a királyi hatalom egyszersmind az ország haladásának legfőbb előmozdítója.

Csak eszközeiben lett volna válogatosabb ez a rendszer. De a legtöbb adminisztrátor nem a közigazgatásban, hanem az ellenzék megfélemlítésében, szétverésében látta főfeladatát. Az egész ország visszhangzott a háborgó honfiak sérelmeitől; még tetézte ezeket az a kegy és elnézés, melyben a kormány az illyr pártot részesítette a turopoliai hazafias nemesekkel és grófjukkal, Josipovich Antallal, szemben. A magyarellenes párt, melynek 1843-ban még illyr nevét is eltiltotta a kormány, csak most jutott túlsúlyra Zágrábban. A megyék felírtak a királyhoz, különösen Zala felírata volt határozott s kimerítő. Pest még küldöttséget is menesztett Bécsbe, de azt nem fogadta a király. Az erőszaknak és meggyőzésnek az a különös vegyülete, mely Apponyi rendszerének sajátja, bevált. A megyék többsége már 1845—46-ban elpártolt az ellenzéktől. Annak vezetői, Kossuth és Wesselényi, ezt el is ismerik, de egyelőre nincs módjukban ezen változtatni.

Az egész Apponyi-Széchenyi-féle kísérlet, bár az egész ellenzéket sujtja, mégis főképp annak Kossuth képviselte radikális társadalmi iránya ellen irányul. A földbirtok érdeke győz az egész vonalon a polgári és ipari érdek ellen. A mezőgazdasággal oly szoros összeköttetésben álló hengermalom alapításában részt vesz Széchenyi; a Kossuth vezette gyáralapító társaságba nem lép be, »mert nem akar romhoz téglát hordani«. Lángeszenek és féltékenységeinek egész éleslátásával tisztában van Kossuth személyes és politikai jelentőségével. »Tüzes üszök ő szalmaviszonyaink közt.« De számolni kell vele. Metternich előtt meg is mondja, hogy Kossuthtal szemben csak két mód lehetséges: »felhasználni vagy felakasztani« (*utillsieren oder aufhängen*). »Roppant tehetség, alig elcsábítható, nem is akarom elcsábítani, de be kell fogni, mert különben mindnyájunkat magával ragad.« Maga is jobb szeretné a felhasználást. Kossuth engedelmet kér újság kiadására, Metternich azt megtagadja. Így nem marad részére más, mint az agitáció az ipar, a nemzeti kereskedés mellett. Ebben él; hogy ne csak Ausztria legyen piacunk, hanem egyenesen is érintkezhessünk a Nyugattal, a vukovár-fiumei vasut mellett izgat. De hiába hangzik a »Tengerre magyar«, mikor nagy ellenfele a Tisza szabályozásával egész új nagy terület nyit magában az országban a földművelő szorgalmának. Legyőzve, üldözve érzi magát minden téren, személyében, politikájában egyaránt. Az adminisztrátori rendszer sikere még arról is meggyőzi őt, hogy a nemesség egymagában képtelen fenntartani Bécs ellenében az alkotmányos szabadságot.

Egyáltalában, mihelyt érezni lehet a közeledő forradalom lehellétét, az ausztriai kormány nála éppen nem szokásos energiát fejt ki. A hosszú időn át elhanyagolt katonaságra nagyobb gondot fordítanak és az különösen gr. Clam-Gallas intézkedései alatt számban, felszerelésben és belső erőben csakhamar

oly fokra jut, hogy bátran szembe nézhet minden eshetőséggel. Kübeck vasutak építését tervezi Bécsből mindenfelé, persze Magyarország kizárásával. Mikor pedig a forradalom előőrsei: a lengyelek, Galiciában megmozdulnak, az osztrák bürokrácia elnézi, mint mérsárolják le a parasztok a nemeseket, Benedek ezredes pedig bevonul Krakkó városába, mely 1815 óta független köztársaság volt.

Ez a galíciai esemény roppant hatással volt Magyarországra. Megmutatta, minő sors vár arra a nemességre, mely a jobbággyal nem bír egy nemzetté egyesülni. A belső politikán kívül ez magyarázza meg Kossuthnak, ki addig egy rendi pártnak volt egyik vezére, újabb állásfoglalását. Ezt Wesselényihez intézett, 1846 május 29-én kelt levelében fejti ki. Nem szabad késni, egybe kell olvadni a néppel és fel kell azt szabadítani. A fokozatos megváltás, melynek költségeit a nép maga viseli, nem vezet célhoz. Egyszerre kell felszabadítani az egész jobbágyságot és pedig oly módon, hogy az egész nemzet hozzájáruljon annak költségeihez. Ha ez nem történik, »a nemesség kaszára kerül« és vége az alkotmánynak. Wesselényi ezt túlzottnak tartja, jobb szeretne volna, ha a paraszt földje egy részén váltja meg magát, mint ez Poroszországban történt.

És mégis, most Kossuth »tapintott a kor üterére« és értette meg annak jeleit. Széchenyi már rég fájdalommal észlelte, mint terjed a forradalmi szellem, mint örvend mindenki, ha nevezhet kormányon, főúron, papon. Az ifjúság már a »Marseillaise«-t huzatta. Minden históriai tekintély ledőlt; most utoljára a nemes, a megye is. Maradt a nép a maga misztériozus elhagyatottságában, ismeretlenségében. Ezt kutatja a tudomány, gyűjtve szólásait, dalait, kimutatva, hogy a nyelvnek épp úgy, mint minden más nemzeti erőnek, csak ott buzog tiszta forrása. Ezért rajong Petőfi, maga is a nép fia:

Szabadság csak ott van, ahol jog van,
És a népnek nincs joga.

Politikai következéseiben Kossuth elhatározása szinte páratlan jelentőségű. A XVII. század végén és a XVIII.-nak elején a paraszt volt az igaz hazafi. A XVIII. század folyamán voltak momentumok, amelyekben a király lehetőnek tartja a jobbágy felhasználását tulajdon nemzetebeli ura ellen is. A nemesség e félelme, mint láttuk, megmarad a XIX. század első tizedeiben is. Csak most szűnik meg. A közös magyarság, mihelyt a százados igaztalanság legalább enyhül, erősebb kapcsolatra bizonyul mint amilyen szétválasztó az osztály- és vagyonkülönbség.

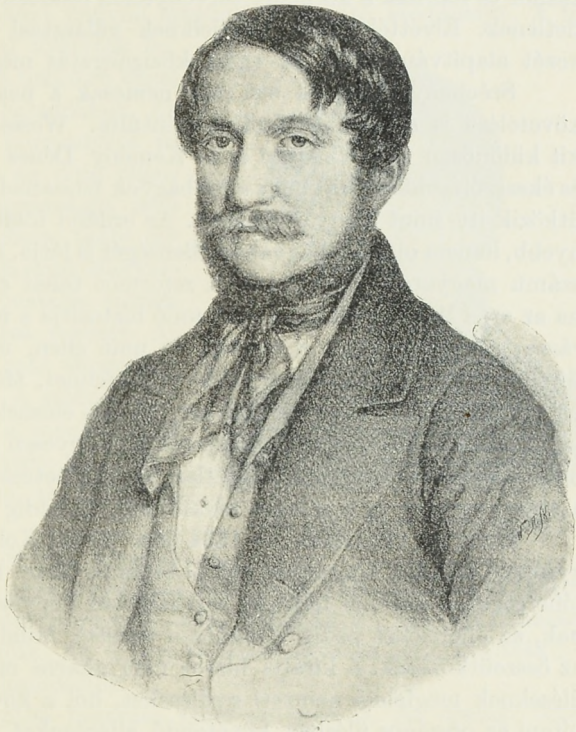
Másik következése a fordulatnak az, hogy népünk megmaradt arisztokratikus érzelműnek felszabadítása után is. Talán nincs jellemzőbb adat mint az, hogy az első igazán demokratikus magyar könyv, Táncsics Mihály »Népkönyve«, nem győzi magasztalni a gróf urakat, a nép igaz barátait, a Batthyányakat, Telekiet, Széchenyit is, de Kossuthról egy szóval sem emlékezik.

Oly gazdag eszmékben a kor, annyira iskolázott már a gondolkodás, hogy az adminisztrátori rendszer még egy más politikai iskolát is teremtett, mely legalább alkotmányunk formai kifejtését illetőleg szintén fontos következtetéseket idézett elő. Midőn Kossuth 1844 derekán megszűnt a Pesti Hírlap szerkesztője lenni, ez újság dolgozótársainak vezérkara megmaradt ugyan ellenzékinek, de egy igen lényeges pontban eltért mesterétől. Kossuth meggyőződésből híve volt

és maradt a megyének, mint az alkotmány bástyájának. Ellenben Csengery, Szalay László, Kemény Zsigmond és különösen b. Eötvös József a megyét nemcsak elégtelennek találták a legnagyobb nemzeti feladatok megoldására, hanem egyenesen akadálnak nézték a haladás és a nemzet egyesítése útjában. Eötvös előbb regényében, a »Falu jegyzője«-ben, rajzolja képét a megyei élet összes galádságainak, átadva ezt a nemzeti bálványt az egész világ gúnyjának és erkölcsi haragjának; aztán barátaival együtt vezércikkben is kimutatja, minek kell helyébe lépnie.

Abból indul ki, hogy a régi alkotmány már túlélte magát. Nem állhat fenn az olyan alkotmány, melyben minden jog a nemest illeti, minden teher a nemnemesre hárul. A törvényhozás nem vonhatja körébe az állami élet összes tényezőit, még a budgetet sem állapítja meg, tehát gyöngé a kormányval szemben. De nem is független, hisz az utasításokat a megye szerkeszti. Épp úgy hibás az a rendszer, mely a közigazgatást összekapcsolja a bíraskodással. A bíró nem független, a tiszttviselő pedig nem elég függő és nem teljesíti kötelességét. A megye tehát ebben is útját állja a haladásnak. De még a nemzetet sem biztosítja, mert, hogy a municipális jog miként használható fel a haza ellen, most is mutatja Horvátország. Erős kormányra van szükség, de olyanra, mely a nemzet akaratát hajtja végre. Ez az igazi alkotmányos garancia. De hogy a nemzet ellen ne fordulhasson, erős országgyűlés kell. Ez gyöngé lesz, míg rendi; csak igazi népképviselő tehetné a nemzeti akarat oly kifejezőjévé, melynek senki sem állhat ellen. Központosítás a közigazgatásban, parlamentáris kormány és népképviselő: ez az új Magyarország külső szervezetének evangéliuma.

317. ábra. Br. Kemény Zsigmond.

4. Erdély az átalakulás korában.

Mint 1790-ben, Erdély 1825 után is Magyarországnak köszönte alkotmánya visszanyerését. Az elnyomás rendszere közös volt, de közös már az ellenállás

szelleme is. A két testvérházában már egy a magyar szellem és az egységnek természetes következtése a politikai egységre való törekvés is.

Erdélyben 1809 óta nem volt országgyűlés. Ott, a leopoldi diploma szerint, az országgyűlés jelöl minden tisztségre és így már 1830 körül alig volt egy is magasabb polcon, ki törvényes módon jutott volna oda. A kormánynak ez a törvénytelen volta jogi alapot adott Wesselényi Miklósnak és társainak, hogy mint »vándorpatrioták« a megyéknél az engedelmesség megtagadása mellett izgassanak. Az erdélyi megyék most először játszanak olyan szerepet mint a magyarországiak. Megtagadják a katonaaállítást, nem járulnak az úrbérszabályozáshoz és felírnak a kormány törvénytelen rendeletei ellen. De a szászok is elégedetlenek. Elvették tőlük tisztjeiknek választási jogát és a kormány rátette kezét alapítványaikra. Az egész közigazgatás megakadt.

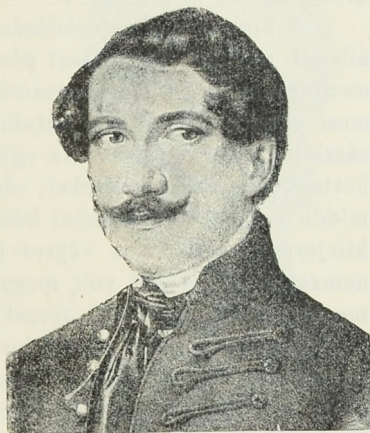
Széchenyi fellépése óta már nemcsak a nemzeti irány, hanem a reform követelése is áthatol a Királyhágóntúlra. Wesselényi a természetes kapocs, kit különösen Szász Károly és b. Kemény Dénes támogatnak tudományukkal és ékesszólásukkal. Csakhogy a jobbágyok felszabadítása még nagyobb akadályba ütközik itt mint Magyarországon. Az erdélyi földbirtokos nemcsak hogy szegényebb, hanem oláh jobbágyában ellenségét is látja. Ha az jogot nyer, vége a kisebb számú magyarság uralmának. A reformot tehát csak úgy lehet megvalósítani, ha az erős Magyarországgal való unió biztosítja a magyarságot. Ez az ok magyarázza, miért küzdenek a szászok az unió ellen, mert hisz az oláhság felszabadítása rájuk hozhat legnagyobb veszedelmet. Mint kisebbség, nemcsak hogy ősi földjükön elvesztik az uralmat, hanem elesnek a számos tisztségtől is, mely nekik mint nemzetnek és felekezetnek törvényesen jut. Így magyarság, reform és unió a legbensőbb, elválaszthatatlan összeköttetésbe jut. Ellenzi a bécsi kormány, a szász, az oláh és a számos hivatalnok, ki eddig szinte örökösen birta állását.

Ezek az ellentétek az 1834 jún. 20-án Kolozsvárott megnyitott országgyűlésen minden közvetítés nélkül csaptak össze. Ferenc király Estei Ferdinánd főherceget, a katonai felfogás hajthatatlan képviselőjét, küldötte királyi biztosnak, az ellenzéket pedig Wesselényi vezette. Mindjárt kezdetben egymást érték az összeütközések. A királyi biztos nem akarta megengedni a magyar kerületi üléseknek megfelelő nemzeti gyűléseket, hol a követek előre meg szokták állapítani az országos ülésben követendő eljárásukat. A diéta nem ismerte el törvényesnek a kormányzókat, sem a kormányzókat kinevezte elnököt. Mit sem akart tárgyalni, míg az alkotmány helyreállítva nincs és nem történt meg a törvényes jelölés a főtisztségekre. A vezetés egészen az urak kezében van, az országgyűlésnek, mely itt egy házban egyesül, 230 regalista, azaz személyesen meghívott, tagja van 92 követtel szemben. Nem elégednek meg a szigorúan törvényes állásponttal, hanem, úgy mint Magyarországon, már szabadon beszélnek emberi jogokról is. Minthogy a kormány nem engedett, tovább tartott a szóharc. Midőn aztán Wesselényi könyomdán sokszoroztatta az ellenzéki beszédeket, általánossá vált az izgatottság és az ifjúság sokszor összetűzött a katonasággal. A könyomdát lefoglalták, Wesselényit perbe fogták és ellene példás testi büntetést indítványoztak, az országgyűlést pedig 1835 febr. 6-án feloszlatták. A kir. leirat szerint a rendek nemcsak engedetlenség, hanem egyenesen lázadás bűnébe estek. Ezért

a király Ferdinánd főherceget teljhatalmú biztosává nevezi ki, ki bármely tisztségviselőt megfoszthat hivatalától, a megyegyűléseket pedig eltiltja. Utolsó tette is az alkotmány felfüggesztése volt. Wesselényit Magyarországra riasztották, de azért az ellenzék nem szűnt meg, csak taktikát változtatott. Gr. Bánffy János, új vezére, oly mérsékelt és körültekintő volt, amily heves és túlzó Wesselényi.

V. Ferdinánd 1837-re Szebenbe hívta össze a hódoló országgyűlést. Ismét Ferdinánd főherceg a biztos, és az a szándék, hogy a látszólag sokkal nyugodtabb diéta őt válassza meg kormányzónak. A diéta választ, de a főherceg alig kapott szavazatot. Kemény Zsigmond nemcsak Bánffy ügyességének, hanem főképp a hölgyek hazafiságának, kik az ülés előtti este rábeszéléstérjüket, tulajdonítja ezt a kormányt nagyon meglepő és lesújtó eredményt. A főméltóságokat hazafias urakkal töltötték be, kik politikai meggyőződésüket tekintve közel állottak a magyar fontolva haladókhöz. Ez az irány gr. Teleki József kormányzót és b. Jósika Sámuel kancellárt az unió ellenzőivé tette ugyan, de a magyarságot nem sértette. Ez az 1837—38-iki diéta, mely oly erőlyesen tiltakozott a »Részek«-nek Magyarországhoz csatolása ellen, követelte először a magyar nyelvnek hivatalossá tévését. Az 1841—43-iki országgyűlésen már elfogadták a magyart hivatalos nyelvül. A szászok ellenzték, de még közülök is a magyarokkal szavazott Szászváros két követe. Az 1846—1847-iki diéta már magyarul szerkesztette cikkelyeit.

318. ábra. Báró Jósika Samu.

Nehezebben ment az úrbéri reform, mely végre-valahára ezen az országgyűlésen törvénné vált. Az örökváltságot, melyet B. Kemény Dénes indítványozott, nem fogadják el: annyira elmaradtak még Magyarország mögött. Az úrbéri terheket egészen fenntartották; a jobbágy telkéből lehetőleg elcsipdestek.

Szóba jött az országgyűlés bezárása előtt az unió is. Az ország ismét tiltakozik a Részek elszakítása ellen, de hajlandó az unióra, »ha az örökölt jogainkat s szabadságainkat biztosítja« (1847 nov. 3.).

5. Az 1848-iki törvényhozás.

Magyarországon ezalatt megindult a párttusa a jövő országgyűlés előkészítésére. Az ellenzék 1846-ban nemcsak gyöngye, hanem megoszlott is. Az 1846-iki pártgyűléskor a radikálisok, különösen Perczel Mór, élesen támadják a mérsékelteket, a doktrínérekben pedig egyenesen árulókat látnak, kik a megye megdöntésével, a kormány erősítésével Bécs malmára hajtják a vizet. Ugyanakkor megalakul egységesen a kormánypárt. Kész keresztülvinni a reformokat, »az alkotmány, a nemzetiség, a közbiróalmi egység erőlyes szemügyben tartása

mellett». Az ellenzék csak 1847 júniusban jutott, hosszas tárgyalások után, egységes programhoz. Az ellenzéki nyilatkozat, Deák műve, az ellenőrzést mondja az ellenzék feladatának. Nem néz személyeket, hanem elveket. A kormány, idegen befolyás alatt állva, még újakkal is tetézte a régi sérelmeket. Nem hajtotta végre azt a törvényt, mely a közoktatás nyelvét a magyart tette. »Nagyobb biztosítékot csak a kormány felelőssége nyújt, amely alapja lesz Magyarországon is az annyira szükséges parlamentáris kormánynak.« További biztosítékok a sajtószabadság és az unió Erdélylyel. Tiszteletben tartja a *pragmatica sancti*ót, de nem feledkezik meg az 1790-iki törvényről sem, mely szerint Magyarország szabad ország. Követeli az ösiség eltörlését, a közteherviselést, a törvény előtti egyenlőséget, a nem nemesek képviselét és az úrbéri terhek megszünését.

A kormány állásfoglalásának felel meg, hogy most, történetünkben először, állanak szemben egymással pártok, határozott program alapján. Ez a parlamentarizmusnak igazi bevezetése és annál élesebb küzdelmet idéz elő, mert most először tűnik fel a hatalom a diadal bére gyanánt. Az ellenzék Kossuth zászlaja alatt egyesült. Az egyetlen, kinek tekintélye és bölcsesége mérsékelhette volna az ellentéteket, József főherceg meghalt (1847 jan. 13.). Akkor, midőn a nemzet ünnepelni készült nádorsága félszázados évfordulóját, Kossuth kifejezése szerint: a végzet halálos leplet vont az oltár fölé, mely előtt a nemzet a hála tüzét volt meggyújtandó. Emlékét annyi más alkotásán kívül megőrzi a róla nevezett József ipariskola, melyből a Polytechnikum fejlődött.

Széchenyi 1846 elején biztosnak nézi a kormány győzelmét. Még inti is Apponyit, ne pusztítsa el egészen az ellenzék, szüksége lehet még reá Bécs ellen. Még bízik nemzete jövőjében. De az év vége felé már változtak a viszonyok. A horvát túlzóknak nyújtott kedvezés sok komoly hazafit eltérített Apponyitól. Minthogy pedig már a kormány is akarja a reformot, a bocskoros legalább hazafias és ellenzéki lehet. A legnagyobb magyar megfontolja az ellenzék győzelmének következtetéseit és a »Politikai Programtörvények«-ben segítségére siet a kormánynak. Magát az ellenzékkel szemben »progresszista reformernek« vallja, hisz viszonyaink közt legföljebb tíz százalékot lehet megtartani, kilencven százalék javításra szorul. De a forradalomtól félti még alig erőre kapott nemzetét. Ezért kérve kéri »Kossuth Lajos urat«, lépjen vissza, ne vigye biztos halálába a magyart. Hisz ha minden nemzetiség ellene fordul, ha a »közbirodalom« érdekeibe ütközik, még veszte sem annyira gyászos lesz, mint nevetséges. A hazaszeretet annyira élesítette jós szemét, hogy mindent tisztán előre látott. Csak népét vélte gyöngébbnek, mint volt.

Midőn az utasítások elkészültek, kitűnt, hogy 30 megye sérelemnek nézi az adminisztrátori rendszert. A többség tehát ellenzéki. Reformok dolgában csekély a különbség; az ellenzéki és konzervatív megyék csaknem mind elfogadják az ösiség eltörlését és a közteherviselést. Csak Sopronban buktatta ezt meg Nagy Pál, ki szerint vérrel, nem pénzzel adózik a nemes. Még Zágráb is követeli az erdélyi uniót, a községek képviselét, sőt még a szekularizációt is iskolai célra. Utoljára egységes még az egész birodalom nemessége. Egységes abban, hogy kiváltságát, szabadságát megossza addigi alattvalóival.

Kossuth az utolsó években oly nagy szolgálatokat tett az ellenzék ügyének, hogy őt, a szegény írók nem mellőzhették a nagybirtokú főurak és nemések. Pest megyében jelölték és oly nagy volt iránta a lelkesedés, hogy a kormány alig kapott ellene jelöltet. Az összes ellenzéki főnemések kurta pipával, patyolat ingben korteskedtek mellette és résztvettek választói menetében. E hírre Széchenyi, hogy a harcot folytathassa, szintén megválasztatja magát. De csak Mosonyban, hol kevés a nemes, sikerül mandátumot nyernie. Deák az országgyűléstől távol maradt.

Nemcsak külsőleg volt fényes a gyülekezet, mely előtt V. Ferdinánd 1847 nov. 12-én Pozsonyban megnyitja a diétát, hanem szellemi és erkölcsi értékét illetőleg sem marad a világ bármely más parlamentje mögött. Az a huszonöt év, mely a nemzet kezdete óta lefolyt, nemcsak megedzette, hanem tartalmassá is tette az öregeket és egészen új szellemet vitt a fiatalokba. Ezek komolyan tanultak, dolgoztak, ismerték koruk műveltségét és mégis készek voltak egész erejüket szegény hazájuk felvirágoztatására fordítani. Haza, nemzetiség, műveltség, testvériség, áldozatkészség nem üres szó volt előttük, hanem becsületes lényük őszinte megnyilatkozása. A modern ember műveltségével a lovagiasság virága egyesült bennük oly harmóniában, mely megalkotta a történet egyik legszebb férfiideálját, a magyar úriembert.

Elgondolhatni ama kevés magyar szónak hatását, melyet a király ajkáról hallottak. Soknak szemében könny ül. A nemzet valahára magának hódította meg királyát, dinasztíáját, mely hosszú, háromszáz évi uralma alatt hivatalosan még nem használta a magyar szót. És a föld legnagyobb fejlődése is bizvást szólhat ama nyelven, melyen Petőfi és Széchenyi írtak, Kossuth és Deák beszéltek. Széchenyi boldog, hogy valamivel hozzájárulhatott a szép naphoz. Oly boldog, hogy még remélni is mer. Az öröm megismétlődik, midőn a király József nádor fiát, István főherceget, kit felkiáltással választottak meg, e szavakkal iktatja be: »Kedves öcsém, kövesse hivatalában édesatyja példáját.«

A felirati vitában már egymás ellen pattantak az ellentétek. Kossuth köszönetet ajánl a királynak, de megemlíti az adminisztrátori sérelmet és az 1790-iki függetlenségi törvényt. Széchenyi szintén hálát javasol és az országgyűlés áttételét Pestre. A többség Pest, vagyis Kossuth mellett szavaz, de a főrendek nem bocsátják a feliratot a király elé. Erre az alsó tábla Kossuth indítványára lemond a feliratról, tehát a háláról is. Ez Apponyi morális kudarca. Gr. Batthyány Lajos, kit nemcsak elvi, hanem személyes ellentét is indít a kancellár ellen, minden módon elő akarja idézni bukását. Széchenyi ellenben azt tapasztalván, hogy az ellenzék egy része nem szívesen veti magát alá Kossuth vezetésének, meg akarja bontani a többséget. Célja egy mérsékelt, dolgozó többség formálása. A döntés előtt, midőn egy új, békítő királyi leirat érkezik,

319. ábra. István főherceg.

csak kevesen csatlakoznak hozzá az ellenzékbeli vagy maradnak távol, de ez elég. A leiratot elfogadják; az ellenzéknek az utasításokon alapuló többsége megszűnt (1848 febr. 5.). Kossuth felfogja e változás jelentőségét. »E szavazás után béke többé nem lehet, legyen hát harc és lesz harc az utolsó percig.« Oly nagy az izgatottság, hogy a kormány előbb a tanácskozási rend szabályozását akarja követelni, aztán az országgyűlés feloszlátásának gondolatával foglalkozik. Széchenyi most is remél. Keresztül akarja vinni nagy vasúti tervét, mely az ország minden részét összeköti majd Budapesttel és Magyarországot bevonja a világforgalomba. Azt hiszi, »letöri Kossuth szarvait«. Még Kossuthot is meg akarja nyerni tervének, meglátogatja, kéri, legyen ülnöke a vasúti tanácsnak. Hiába, Kossuth nem akar szolgálni még egészen független, magyar kormány alatt sem.

Akkorra már kitört az a francia forradalom, mely az eddigieknél sokkal nagyobb és közvetlenebb hatással lehetett hazánk fejlődésére azért, mert a forradalmi eszmék sem 1789-ben, sem 1830-ban nem találhattak itt talajt, azóta pedig sok történt, mi befogadásukra alkalmassá tette a magyar lelket. A nép győzelme hírére nagy örömmel fogadták mindenfelé, csak a kormányok rettegtek a köztársaságnak még nevétől is. Világos volt, hogy a francia forradalmat nyomban követi az olasz, talán a német is. A forradalom háborút jelent. A monarchiának amúgy is gyenge pénzügyét egészen megrendítette ez a félelem. Mindenki ezüstöt akart és ostromolta beváltásért a bankot és fiókjait.

Kossuth egyszerre átlát a helyzetet és következtetéseit és cselekszik. Látja, hogy a keletkező forgatagnak nem állhat ellen az aggastyánok bécsi tanácsa, melynek a magyar kormány mintegy alárendeltje. Március 2-án bejelenti egy konferenciában, hogy indítványozni fogja a kormány felelőssé tételeit. Hiába akarja őt lebeszélni Széchenyi. Március 3-án elhangzott az a beszéd, mely kiindulópontja a parlamentáris kormánynak nálunk és az alkotmánynak Ausztriában.

Kossuth dinasztikus érzéséből indul ki, mely kapcsolatos a hazafisággal. Magyarországot zavarba sodorja az osztrák bank, pedig annak működését nem ismeri el törvényünk. Kell tehát magyar pénzügyminisztérium, hogy gondoskodni lehessen a trón díszéről, a polgárok biztonságáról. Szívből hú csak szabad ember lehet. De a megcsontosodott bürokrácia lelkesedést nem kelthet. A régi rendszer emberei sírba dőlnek, de Ferenc József főhercegre egy fényes trón öröksége vár, mely erejét a szabadságból meríti.

»Minden reformnak alapfeltétele azonban a collegiális kormányrendnek magyar felelős ministeriummá átalakítása.« A király mindjárt neveze ki »alkotmányos akaratának organumait«, kik felelősek lesznek a törvények végrehajtásáért. Ezek biztosítsák a nyugalmat és fejtsék ki azt az erőt, »melyben felséged, tántoríthatatlan hűségünk mellett, királyi székének legrendíthetlenebb támaszát fogja feltalálni.« Sok kérdésben az örökös tartományokkal az érdekek találkozása kiegyenlítésének szüksége forog fenn, »mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett örömet nyujtunk segédkezet«.

Kossuth indítványa nemcsak nagy politikai belátásról, hanem ügyességről is tesz tanuságot. Minden ízében dinasztikus és Ausztriával szemben is igazságos és méltányos. A dinasztia két államát egyforma hűségben és alkotmányos szabadságban óhajtja egyesíteni, mi mindenkorra véget vetne az eddigi

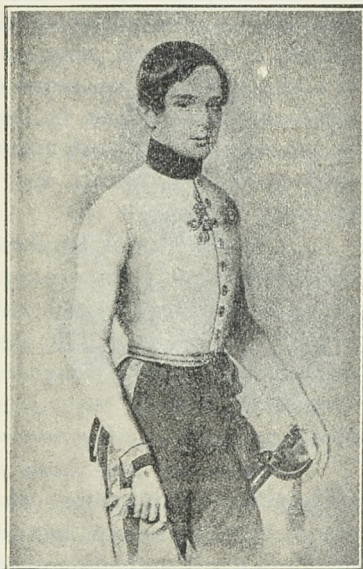

vészes összeütközéseknek. Kossuth felhasználja a forradalmat, mint Bocskay a törököt, a nemzet szabadságának biztosítására, de nem azonosítja magát vele. A reformnak még egészen dinasztikus, tehát konzervatív és esetleg a forradalommal szembeszálló, a bevallott tendenciája. A kerületi gyűlés még aznap egyhangulag elfogadta a felíratot és az indítványt; másnap az országgyűlés is hozzájárult, noha a personalis figyelmeztette: ne avatkozzunk más ország alkotmányos ügyeibe. E diadal tette késztí Széchenyit is. Az indítványt és elfogadását »ostobaságnak« ítélte. A forradalmi szellemmel már nem tud kibékülni, erősen szembe kell vele szállani, hogy a nemzetet és a dinasztíát végveszélybe ne sodorja. Ki kell fejteni az ország erejét, de a dinasztia vezetése alatt, annak jóakaró támaszával. El van határozva a mozgalomnak esiráiban való eltiprására; mint teljhatalmú királyi biztos kész feloszlalni az országgyűlést. Félesztendei kormányzása elég a nyugalom helyreállítására. Majd Apponyi utóda akar lenni és ezt a nagybeteg kancellárnak meg is mondja az országgyűlés feloszlata ügyében Bécsben tartott konferenciában. A feloszlatast akkor Zsófia főherceggasszony határozott ellenmondása akadályozza meg.

Néhány nap alatt nagyot haladt a forradalom ügye, annál is inkább, mert az ideiglenes francia kormány, Lamartine, a nagy költő alatt, a békét hirdette. A déli német államokban máris elhatározták (márc. 6.) a birodalmi alkotmányos parlament egybehívását. Itáliát egyik végétől a másikig rázta a forradalmi láz. Bécsben egyre fokozódó izgatottsággal olvasák és tárgyalják Kossuth beszédét, Prágában pedig gyűléseznek és a divat szerint pontokban állítják össze a nemzeti és szabadelvű kívánságokat. Minderről tud Metternich, de már nem akadályozhat meg semmit. A bécsi diákság és polgárság megmozdult, és midőn az alsóausztriai rendek házában a császárhoz intézendő kérelmet tárgyalják, összeütközik a katonasággal (márc. 13.). Polgárvér folyik, a munkásság barrikádokat emel, a Burgban a császár köré gyűlő főhercegek és ministerek határozatlanok. Windisch-Grätz herceg a katonai erő kérlelhetetlen alkalmazását ajánlja a »csöcselék« ellen. Ennyi energia már nem volt. Estefelé Metternich kijelenti, hogy távozása véget vethetne a zavarnak. Ezt elfogadja a császár és az alsóausztriai rendek deputációjának megígéri a birodalmi alkotmányt. A rendszer megbukott. Metternich másnap Angliába menekült.

Mindeddig a főrendek sem tartottak ülést és így Kossuth indítványát nem is tárgyalták. A bécsi események hírére március 14-én üléseznek, elfogadják és az országgyűlés a nádor vezetése alatt küldöttséget küld Bécsbe a felírat átnyújtására.

Pesten is készült az ifjúság tüntetésre, a nemzeti kívánságok kifejezésére és keresztülvitelére. Nem akart hallgatni az öreg urakra, Nyáry Pál alispánra,

320. ábra. Ferenc József főherceg.

Klauzál Gáborra, »mert most nem szabad okos emberre hallgatni«. Meg is szövegezték a tizenkét pontot, mely a sajtószabadságon kezdve az unióig összefoglal minden hazafias és szabadelvű óhajt és még a katonaság alkotmányos esküjét, a magyar katonák hazahozását, a külföldiek eltávolítását is követeli. Bevezetése : béke, szabadság, egyetértés, egészen történeti alapon áll, csak befejezése : egyenlőség, szabadság, testvériség mutatja azt a nagy tiszteletet a forradalmi eszmék iránt, mely áthatotta akkor az ifjúságot és különösen vezetőit, Petőfit, Jókait, Irinyi Józsefet. A fiatal írók összeköttetését az ifjúsággal Vasváry Pál közvetítette, gyűlőhelyük a Pillwax-kávéház lett, annak a békés kis forradalomnak táborhelye, mely a bécsi példa hatása alatt március 15-én lejátsszódott. Gyűlést tartanak a Városháza előtti téren, csatlakozásra bírják a polgárságot is ; nem törődve a cenzurával, kinyomtatják Petőfi »Nemzeti dal«-át, a »Talpra magyart« és a 12 pontot és e szép napot az egyetlen státusfoglolyoknak, Táncsics Mihálynak, kiszabadításával zárják be. Szép nap, nemcsak azért, mert a magyar nemzeti eszmét legtisztább összeköttetésbe hozza a haladás általános eszméjével, hanem azért, mert az az ifjúság, mely a magasztos eszméket vallotta, küzdeni, áldozni, meghalni is kész volt érte.

A döntés most is Bécsben készült. A magyar »argonautákat«, kik az alkotmány és szabadság aranygyapjáért mentek az uralkodó elé, őszinte lelkesedéssel fogadta a nép. Különösen Kossuthtal nem birt betelni, diadalban vitték a »Stadt Frankfurt« szállóba, hol dr. Bach Sándor, akkor a bécsi mozgalom vezetője, tiszteletgett először nála. E lelkesedésnek hatása alatt a király is teljesítette a deputáció kívánságát. A király teljhatalmú képviselőjévé nevezi ki a nádort és megígérte a felelős minisztérium kinevezését, melynek elnökéül gr. Batthyány Lajost jelölte.

Pozsonyban most lázas törvényhozó munka folyik. A diéta csak a leg-szükségesebb törvényeket akarja megszerkeszteni és megszavazni és aztán átadni helyét a nemzet képviselőtársaságnak. Már előre is elfogadták a közös teherviselés és a sajtószabadság elvét. Éjjel-nappal, szinte szünet nélkül, folyik ez a munka, ama folytonos izgatottság közepette, melyet egyrészt a mindenünnen érkező forradalmi hírek, másrészt a bécsi udvari körök ellenállási kísérletei teremtenek. Többnyire Kossuth az, ki minden kérdésben irányt ad és felszólalásaival eldönti a vitát. Máris vádolják a radikálisok, hogy, mint designált miniszter, megtagadja multját s kedvez »Osztriának«. Az egész átalakulás békén, az alkotmányos formák között, megy végbe, noha már az örömmámor e napjaiban is feltűntek azok a szertelenségek, melyek oly végzetes összeütközésekhez vezettek.

Midőn a király István főhercegre ruházta hatalmát, meghagyta neki, hogy a törvények szerkesztésénél legyen tekintettel a Pragmatica Sanctióra és az annak alapján Magyarország és az örökös tartományok közt fennálló kapcsolatra. Midőn az országgyűlés felterjesztette a felelős, független minisztériumról szóló törvényjavaslatot, a király, Lajos főherceg és Windisch-Grätz herceg befolyása alatt, megtagadta a szentesítést. A Szögyény László alkancellár vezetése alatt még működő kancelláriának március 25-iki leírata, melynek Zsedényi Ede volt a szerzője, kijelenti, hogy a király felségjogait ezentúl is a kancellária útján óhajtja gyakorolni, kívánja továbbá ezután is a kamarai jövedelmek beküldését a »birodalmi« kincstárba és a vám- és kereskedelmi ügyek közös

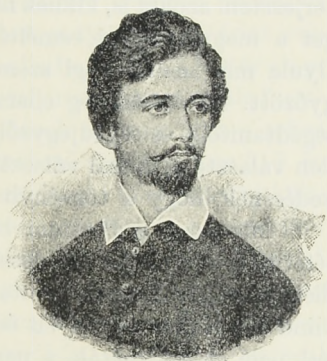

megállapítását. Együttal a király fenntartja magának a hadsereg fölött eddig gyakorolt jogát. Batthyány kijelentette, hogy feltételek alatt nem vállalhatja a kormány vezetését. Csak most válik a hangulat Pesten forradalmivá, csak most kezdődik a fegyverkezés, a nemzetőrség szervezése. Milanónak, Velencének győzelmes forradalma, a szárdinai király hadüzenete, mégis engedékenységre birták újra az udvart. Március 31-én kijelenti a király, hogy szentesíti a törvényt, csak háború esetén tartja fenn magának az intézkedést a magyar katonaság felől és megállapítását követeli azon aránynak, melyben Magyarország az udvar, a diplomácia és bizonyos katonai intézmények költségeihez járul. Midőn a király április 7-én kinevezi a ministériumot, egy kéziratában figyelmezteti ezt a monarchia hitele fenntartásának szükségéről. Ezért évi 10 millió forintnyi hozzájárulást kíván az államadosságok kamatai egy negyedének fedezetéül. A kormány ezt megtagadta.

Soha több kiváló ember nem ült együtt egy kormányban, mint az első független, felelős magyar ministériumban. Deák Ferenc volt az igazság, Eötvös József a vallás és nevelés, herceg Esterházy Pál »a kapcsolt birodalmam többi részeivel érintkezések«, Klauzál Gábor a földmívelés, ipar és kereskedelem, Kossuth Lajos a pénzügy, Mészáros Lázár ezredes a hadügy, gróf Széchenyi István a közlekedés és közmunkák, végre Szemere Bertalan a belügy királyi ministere. Széchenyi nemcsak belenyugodott a nagy változásba, hanem annak szívből örvendett, és bámulta a »nagyobbakat, szerencsésebbeket«, kik egyszerre elérték, mit az ő hangyamunkája csak hosszú idő múlva biztosíthatott volna nemzetének.

A felelős ministériumról szóló törvény szerkesztésében részben a belga mintát követték. A király személye szent és sérthetetlen. Távollétében a nádor gyakorolja a végrehajtó hatalmat »a korona egységének és a birodalom kapcsolatának épségbentartása mellett«. Míg a király képe, az ő személye is sérthetetlen. A király és a nádor rendeletei csak úgy érvényesek, ha azokat a Budapesten székelő ministerek egyike ellenjegyzi. Ő felsége hatalmát, annak minden ágazatában, a Budapesten székelő ministérium útján gyakorolja. A ministerek hivatalos működésükért felelősek az országgyűlésnek. A miniszerelnököt ő felsége hozzájárulásával a nádor nevezi ki; a miniszerelnök jelöli a többi miniszt. Egyikük mindig ő felsége oldalán marad és az államot az örökös tartományokkal közös érdekekben képviseli. Ő jegyzi ellen a kinevezéseket, ő jegyzi ellen ő felsége rendelkezéseit a külföldre küldendő seregeket illetőleg. A ministerek kötelesek évenként az országgyűlés elé terjesztetni költségvetésüket és tárcájuk zárszámadásait. Vád alá helyezésük a képviselőház joga; bíróságuk a főrendiház. Ha ez elítélte őket, a király csak általános amnesztia esetén adhat nekik is kegyelmet.

Az országgyűlés évenként ülésez Pesten, lehetőleg a téli hónapokban. A képviselőket három évre választják. A költségvetés és a zárszámadások előterjesztése, valamint az ezekre vonatkozó határozatok hozása előtt az ülészakokat sem sza-

321. ábra. Petőfi Sándor.

bad bezárni, sem az országgyűlést feloszlatni. Az alsóház maga választja elnökeit. A felsőház elnökei már nem a nagy országzászlósok, mint azelőtt, hanem a király nevezi ki őket. Egyebekben a főrendiház szervezete nem változik. Mindegyik ház ülései nyilvánosak, mindegyik maga állapítja meg tanácskozásai szabályait.

A képviselőket az egész birodalomban, közvetlenül választják. Az előbb választásra jogosultak: nemesek és városi polgárok, e jogot megtartják, mert az országgyűlésnek nem lehet feladata bárkit is jogától megfosztani. Ez a cikk nagy megbotránkozást keltett és a Petőfi Sándor szerkesztésében Pesten megjelenő »Március 15-ike« erősen agitált ellene. Különben minden független, büntetlen férfi húsz éves korától fogva választó. Van ugyan cenzus, de igen csekély. A konzervatívok és klerikálisok a választási jogot a falusi lakosságnál ki akarták terjeszteni azokra is, kiknek nincs negyedtelkük. A vagyontalan és tudatlan tömeget a maguk céljaira remélték felhasználhatni. Viszont a liberális gr. Andrássy Gyula már nemzetiségi szempontból is megkövetelte a birtokot és ez a nézet győzött. Az értelmiség elismerése, hogy bárminő diploma birtokosa, a tanítóig, segédtanítóig és segédjegyzőig, választó, még ha nincs is más jogalapja. Minden választó egyuttal választható is, ha 24 éves elmúlt, és a törvény azon intézkedésének, hogy a törvényhozás nyelve magyar, megfelelni képes.

Minthogy a Partium bekebelezése már rég törvény, annak végrehajtása tétetik a kormány kötelességévé. Az unió Erdéllyel, a legközelebbi erdélyi diéta hozzájárulásának fenntartásával, törvénné válik. »Magyarország kész Erdély mindama külön törvényeit és szokásait, melyek, amellet hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, a nemzeti szabadságnak és jogegyenlőségnek kedvezők, elfogadni és fenntartani.« Helyreáll tehát a mohácsi vész óta mindig óhajtott egységes nemzeti birodalom. Ebből következik a nemzeti színek és címer visszahelyezése ősi jogaikba. A melléktartományok autonómiája csak annyiban nyer elismerést, amennyiben a kapcsolt részek, a magyar mellett, a saját címerüket és színeiket is használhatják. Kossuth azonban március 28-iki beszédében a horvát nemzetiséget külön elismerte. Fel kell világosítani a népet, hogy szabadságát, jogát a magyarnak köszöni, a nemesség pedig tudja, hogy kárpótlást csak innét remélhet. Ez majd elejét veszi az elszakadási törekvéseknek.

A közteherviselés elvét kimondják. A papság, kárpótlás nélkül, lemond a tizedről. A földbirtokosok törvénykezési joga, az úrbéri szolgálatokkal és a robottal együtt, megszűnik. A földbirtokosok kárpótlása »a nemzeti becsület védpajzsa alá helyeztetik«. Volt eset, hogy a hálás parasztság tovább is akart robotolni jó urának, hogy az folytathassa gazdaságát. De ez kivétel. Általában félő volt, hogy a szolgálatok hirtelen megszűnése, minthogy a megváltásra mi sem volt még előkészítve, tönkreteszi a nemesség nagy részét. Ennek a válságnak enyhítésére hitelintézeteket alapítanak, a földbirtokosoknak pedig adósságaik törlesztésére félévi halasztást (moratorium) adnak. Eltörlik az ősiséget és a minisztériumra bízják a polgári törvénykönyv szerkesztését.

A szabadság biztosítékait a sajtónak már 1791-ben elismert szabadságában és az akkor minden szabadsági mozgalom leltárához tartozó nemzetőrségben keresik. »Mindenki szabadon fejezheti ki és terjesztheti gondolatait.« De azért a sajtótörvény, noha a sajtóperben esküdszék ítélt, még sem elégíti ki a pestieket.

A nemzetőrség, francia példa szerint, nem csupán nemzetellenes irányok ellen szolgál védelmül, hanem egyuttal a polgár élete és vagyonának biztosítása a proletariátus ellen.

Az ősi nemesi megye megnyílik a nemnemesek előtt is. A községek választottjai is belépnek a megyei bizottságba. Megvitatták az alapvető kérdést: a megyei autonómia viszonyát az államhoz és a municipális jogot, szemben a ministeri felelősséggel. Kossuth a régi megyei önkormányzat mellett nyilatkozott, melyre a nemzetnek ezentúl is szüksége lesz. Széchenyi a központosítás hívének vallotta magát és lehetetlennek tartotta a felelős kormány együttműködését oly hatósággal, mely megtagadhatja az engedelmességet. Hogy a minisztérium együtt maradhasson, a kérdésben nem határoztak.

Végre megoldották a századok óta annyi küzdelmet előidéző felekezeti kérdéseket is. Tekintettel Erdélyre és a Részekre, befogadják az unitárius vallást is. A híres, mai napig annyi vitára és taglalásra alkalmat adó XX. törvény-cikknek a tiszántúli ref. egyházkerület gyűlésének folyamodása szolgált forrásul. Ebből van átvéve, hogy az összes bevett vallások egymás közt a teljes egyenlőség és viszonyosság alapján állanak. Erre vezethető vissza a híres 3. §. is. »Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek s ez elvnek részletes alkalmazásával a minisztérium az illető felekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elébe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.« Ezt a cikkelyt a főrendiházban erősen megtámadták, fölteve, hogy a szekularizáció lappang benne. E föltevés ellen megvédték a kálvinista főurak, és minthogy az alsóház állhatatos maradt, végre a főrendek engedtek. A király apostoli jogainak fenntartásával szentesítette e törvényt. Intézkedik a törvény a görög-nemegyesültekre nézve is. A vegyes házasságokra nézve ugyanazt a jogot nyerték, mint 1844-ben a protestánsok, autonómiájukat állami felügyelet alatt megerősítik és rövid idő múlva egyházi kongresszust helyeznek nekik kilátásba.

A szabadelvű eszmék akkor éreztetik először hatásukat a pápai székre. IX. Pius akkor Itália legnépszerűbb embere és az olasz mozgalom egyik vezetője. Míg az osztrák kormány vele határozottan szembe nem száll, ő az idegen uralom elleni törekvések hatalmas istájpja. Igazi forradalmi kor ez és ez alól az egyház sem vonhatta ki magát. Népszerű volt a celibátus eltörlése és azt Kossuth egy tréfás beszédjében kilátásba is helyezte. Az alsó papság minden ízében nemzeti és szabadelvű volt; a püspöki kar természet szerint konzervatívabb, de mégsem zárkózik el a reformok elől és hallgat a hazafiság szózatára is. Ez a vonás és egyuttal az a törekvés, hogy a mindjobban fenyegető szekularizációt megakadályozzák, vagy legalább csak saját felekezetük javára vigyék keresztül, vezetett a katolikus autonómia gondolatának első komoly megnyilvánulásához. Maga az országgyűléssel egy időben ülésező püspöki értekezlet pendítette meg, hogy a világiakat az egyház ügyei iránt jobban érdekelje. Később, a szabadságharc delelőjén, Horváth Mihály csanádi püspök, a nagy történetíró, mint kultusz-minister, össze is hívta ezt a gyűlést Pestre 1849 nyarára, egyenesen a püspöki javak lefoglalásának és az alsó papság helyzete javításának szándékával, de ezt a gyűlést is meghiúsította az orosz invázió.

Nagyon ráfért a reform a tudománytól és a nemzeti szellemtől egyaránt elmaradt vaskalapos egyetemre is, melynek egyes karai csak március 15-én fogadták el a magyar nyelvet hivatalosnak. Az egyetem a nevelésügyi minis-ter alatt áll, mi különben is már Mária Terézia óta világos állami jellegét még jobban biztosítja. A püspöki konferencia ezt teljesen el is ismerte. A tanszabad-ságot és azt a jogot, hogy a rendes tanárokon kívül más tudósok is előadhassanak, törvényesen elismerik. Végre az utolsó törvénycikk Széchenyi műve. Ez rendeli el hat vasúti vonalnak kiépítését Budapesttől a határig és különösen Fiuméig.

Nem vált törvénné sem a lelkiismereti szabadság, sem a zsidók eman-cipációja. Az utóbbit különösen a német nyárspolgároknak, főképp a pozsonyiak-nak akkor kitörő zsidóüldözése tette lehetetlenné, melyet Vörösmarty és Petőfi egyaránt szégyenletesnek mondtak. Kossuth azzal a Schillerből vett idézettel : az ostobaság ellen még az istenek is hiába küzdenek, ejtette el a javaslatot.

A kész törvényeket Ferdinánd király 1848 ápr. 11-én szentesítette és bezárta az utolsó magyar rendi gyűlést. Hivatalos ünnepnapja ez nemzetünknek és méltán : léte egy magasabb fokára jutását ismerte el. Mint március 15-ike az ifjuságnak, úgy ez a megletteknek komoly ünnepe.

Osztrák részről azt a kifogást emelték, hogy a törvények érvénytelenek, mert az osztrák kormány nem járult sem alkotásukhoz, sem szentesítésükhöz. De ez a kifogás teljesen alaptalan. Nem is szólva az 1790 : X. törvényről, egész törvény-könyvünkben hemzsegnék azok a rendelkezések, melyek eltiltják, hogy magyar ügyekbe idegen tanácsosok avatkozzanak. Az államtanács befolyását megmagya-razza a fejedelem akarata, de bár soká tartott, jogilag mindig visszaélés maradt.

Közjogi tekintetben az a 48-as törvények lényeges tartalma, hogy az uralkodótól megvonták azt a hatalmi kört, melyet nem mint király, hanem mint császár gyakorolt és idegen hatóságokkal, idegen érdekekben gyakoroltatott Magyarország területén. Mit a történeti viszonyok a fejedelemnek juttattak, azt az osztrák kormány sajátjának tekintette és ezért tőle telhetőleg megakadá-lyozta Magyarországnak állammá alakulását. Mert az a függetlenség, melyet a törvény kimondott és melyet elvben tagadni nem lehetett, csak e törvények által vált először valóvá. Nagyobb baj volt, hogy a birodalmi kapcsolat a törvényben fenn van ugyan tartva, de minden pontosabb megállapítása hiányzik, úgy hogy megengedte azt a magyarázatot is, hogy lényegben nem változott semmi.

Ha a ministeri törvény szövegét nézzük, azt látjuk, hogy a kormányzat minden ága részletesen is elsorolva, a felelős kormány hatósága alá tartozik : tehát nem birodalmi. Csak egy kivétel van : a külügy nincs ott felsorolva. A kép-viselőház 1848 március 23-iki ülésének jegyzőkönyvében »érintkezési minis-ter« áll, úgy mint az ápril 7-iki kinevező oklevélben. Csak később írták a jegyző-könyv szélére : Külügy. Még fontosabb a további fejleményeket nézve a hadügy. Mint láttuk, ez a kérdés a ministérium kinevezését megelőző tárgyalásokban nagyon is szerepelt. Az eredmény az volt, hogy volt ugyan hadügyminis-ter, de annak, mint Mészáros Lázár bevallja, kötelezettséget kellett vállalnia aziránt, hogy a hadsereg egységes szervezetén változtatni nem enged. A cél az egységes sereg fenntartása volt, két külön hadügyminis-ter alatt is.

V. FEJEZET.

A SZABADSÁGHARC.

BÉKÉS FORRADALOM, mely József császár ideje óta a francia felvilágosító bölcseletnek, az angol parlamentáris szabadságnak és az Európában uralkodóvá vált szellemi és gazdasági kulturának közös hatása alatt átalakította Magyarországot, a nemzeti állam elismerésével és szabadelvű berendezésével be volt fejezve. A kérdés az volt: megmarad-e az az eredmény, melyhez a nemzet belső fejlődése útján jutott ugyan, de melynek elérését annyira megkönnyítette a külső viszonyok kedvezése.

Ez a kedvező helyzet még tart. Európai háboru nem fenyeget. 1848 márciusa nemcsak Bécsben buktatta meg az abszolutizmust, hanem Berlinben is. Megnyílt az út a német egység és szabadság előtt. Akkor úgy látszott, hogy a hatalmasan megnyilatkozó német nemzeti szellem, magával ragadva a német osztrákot és a porost is, megteremti az egységes, szabadelvű Németországot, mely Magyarországon természetes szövetségesét tiszteli. Itáliában még folyik a háború, de Radetzky a Santa Lucia mellett vívott csatában, melyben Ferenc József főherceg is kiállotta a tűzpróbát, megállította a szardíniai királynak, »Itália kardjának,« diadalmenetét. Oroszország a dunai fejedelemségekbe készül bevonulni, állítólag forradalmi törekvések elnyomása végett, de a magyar kormány még barátságosnak tekinti a hozzá való viszonyt. Franciaországot a munkáskérdés megoldása foglalja el. Bécs városa a diákságot és a vele szövetséges munkásságot uralja. A sok minduntalan megújuló »Krawall« és macskazene menekülésre készíti az udvart. Május 15-én a császár kikocsizott és tovább ment Innsbruckba. Így külföldről sem fenyegeti Magyarországot közvetlen veszély. Az olasz és még inkább a német bonyodalom inkább javára szolgál, amennyiben Ausztria erejét leköti és esetleg reánk nézve kedvező új alakulást indít meg.

Sokkal nagyobbak a belső nehézségek, melyek a nemzetiségi kérdésből következnek. Annál fontosabbak; mert az a még mindig hatalmas központosító és katonai párt, mely Magyarország önállóságában nem bír megnyugodni, azokban találja meg azt az archimedesi emeltyűt, melynek segítségével az egész magyar alkotmányt sarkaiból kiforgathatja. Hiszen az osztrák alkotmányos miniszterelnök, Pillersdorff, ki is mondta, hogy a dinasztia súlyos viszonyok közt máskor is engedett, de kedvezőbb időben visszaszerzett mindent.

Az új magyar kormány mindezt érzi, tudja. De bízik a szabadságnak nemzeteket összekötő erejében, bízik a most jogot nyert néposztályoknak hálájában, melyeket, nemzetiség különbsége nélkül, oly nagy javakban részesített. Bízik abban az örömben, lelkesedésben, mely mindenfelől körülharsogja és melyben még a nemzetiségek egy jelentékeny része is résztvesz. Hisz olyan világ volt, hogy a szerbek Kossuth arcképét függesztették szent Miklósé mellé és az erdélyi szász ifjúság is őszintén tisztelte a nagylelkű magyar nemzetet. Bízik mindennek fölött a jogban és törvényben, melyhez törhetetlenül akar ragaszkodni.

Márciusban már a horvátok is előállanak nemzeti kívánságokkal. Ők is deputációt küldenek Bécsbe. Ferenc Károly főherceg fogadja, ki megígéri municipális jogaik tiszteletben tartását, de egyuttal figyelmezteti őket a Magyarországhoz való kapcsolat tiszteletére is (ápril 2.). Hiába, ebből Gáj és társai a legmagasabb körök pártfogását magyarázták ki a barbár magyar arisztokráciával

322. ábra. Br. Jellasics József.

szemben. Ez a pártfogás már megvolt. Jellasics, kit a deputáció bánnak kért, már ki volt nevezve. Windisch-Grätz hereg ajánlására b. Jósika, ki nem is ismerte, vitte keresztül kinevezését, »hogy Horvátország nyugodt maradjon« (márc. 22.). Ezt a kakuktozást a magyar minisztérium már ott találta fészékében. Jellasics mint diktátor lép fel, megtöri a magyar pártot és ápril 25-én a tartománygyűlésen kimondatja az elszakadást. Azután pedig megtagadja az engedelmességet nemcsak a magyar kormánytól, hanem a nádortól is. Elhiteti a paraszttal, a granicsárral, hogy csak ő híve a királynak; a magyarok árulók.

A szerbek is küldtek deputációt, de Pozsonyba, az országgyűléshez. Magyarbarátok, csak egyházi autonómiájukat féltik; tudjuk, hogy ok nélkül.

Távozásuk előtt Stratimirovics György Kossuth előtt a külön területet követelte. »Akkor a kard fog dönteni«, volt Kossuth válasza. Hazatérve, megtagadják a kormány részéről Temesvárra egybehívott kongresszus érvényességét és Karlócára hívnak össze gyűlést. Elégetik a magyar anyakönyveket és husvétjuk napján, ápril 24-én, véres lázadást kezdenek Kikindán és Ó-Becsén, Karlócán pedig Rajasich érseket megválasztják patriarchának, Suplikáczt alezredest vajdának. A magyar kormánynak nem engedelmeskednek, csak a császárnak. Itt már nemcsak az egyházi és katonai befolyás érezhető, hanem a diplomáciai is. Theodorovics osztrák ügyvivő százával küldi a fegyveres szerbet Karlócára, még montenegróiak is jöttek. B. Hrabovszky János péterváradí parancsnok fegyveresen akarja őket szétűzni, de visszaverik.

Mind a két népnél a császárt állítják szembe a királlyal. Még erősebb ez a szembeállítás Erdélyben, hol a félvad oláh csak a császárt ismeri. Szívesen elhiszi, hogy a magyar, kinek véérére, vagyonára áhitozik, annak ellensége. Ezt az irányt egy ideig ellensúlyozta az a kétségtelen jótétemény, melyet az úrbéri szolgálatok megszűnése jelentett reája nézve. Ezért a Balásfalván

ápril 30-án tartott gyűlés elfogadja az uniót, és kész viselni az úrbéri terheket, míg azok törvényesen meg nem szűnnek. De a szebeni szászoknak, különösen Rosenfeld comesnek és Glanz titkárnak, továbbá a szintén Szebenben megalakuló »nemzeti« bizottságnak izgatására csakhamar megváltozik a hangulat. Dákoromán izgatók is jöttek, de az igazi vezető itt is pap: Saguna András g. n. e. püspök. Az új balásfalvi gyűlésen (május 14—15), melyen már sok ezren voltak jelen, az ausztriai császárnak esküsznek hűséget és az uniót attól teszik függővé, hogy a románt befogadják-e előbb negyedik nemzetnek. Valóban remeke a népbolondításnak. Hisz az unióval a régi hármassal nemzet is megszűnik! De érthető, ha meggondoljuk, hogy Szebenben május 3-án kitűzték az osztrák lobogót akkor, mikor Bécsben a német trikolór lengett Sz. István tornyán. Wesselényi a megnyugtató legjobb eszközül egy főherceg küldését javasolta a Kolozsvárra gyülekező diétára. Ez legjobban meghazudtolná a magyar kormány árulásáról terjesztett híreket. A gyűlésen b. Puchner katonai parancsnok képviselte a királyt. Magyarul szólott. Az uniót egyhangulag elfogadták, elfogadta a szász követek nevében a brassói követ is, de a *pragmatica sanctio* fenntartásával. Nagy és általános volt az öröm, melyben még a szász követek egy része is osztozott. A két ország egybeolvadt, »kétélű kard lett a magyar«, mint Petőfi énekelte. (1848 május 31.)

Jellasics és Rajasics ellenállása azonban tovább tartott. Egyetértésük nyilvánvaló lett, midőn a bán június 5-én a g. n. e. érsek kezébe tette le az esküt. A magyar kormány, miután minden más eszköz csütörtököt mondott, a királyhoz fordult orvoslásért. Batthyány Innsbruckba megy és lemondással fenyegetődzik, ha a király meg nem szünteti a magyar állam épsége és egysége ellen irányuló árulást. A király június 10-én ki is bocsátja kiáltványát, melyben a horvátokat és szlavónokat figyelmezteti kir. esküjére és megtiltja, hogy Jellasicsnak engedelmeskedjenek, míg az nem tisztázza magát. Hasonló parancsot intézett a határőrökhöz is.

Oly hatalom a joggal együtt járó királyi akarat, hogy az ellenállásnak még lehetőségét is megsemmisíti. De most ez az erő szép szavakban merül ki. A magyar sereg nagyrészt külföldön van, java Radetzky alatt küzd. A »honvéd« zászlóaljok, melyek felállítását május 15-én rendelte el a nádor, még szervezésük kezdetén vannak. A határőrség által a horvát, szerb, de még az oláh is megelőzte hadi készülletben a magyart. De még ha van is erő, bajos azt alkalmazni. Óvatosságra intett, hogy Batthyány a kir. parancsot csak a végső erőfeszítéssel birta kicsikarni. Azt is meg kellett ígérnie, hogy a kormány az összegyűlendő nemzetgyűléssel 40.000 katonát szavaztat meg Olaszországba.

E gondok tették érélytelenné és egyenetlenné a magyar kormányt. Látnia kellett, hogy a *pragmatica sanctio*ban foglalt kölcsönös védelmi kötelezettséget csak Magyarországgal szemben aknázzák ki, de az osztrák kormány mit sem tesz olyan törekvések ellen, melyek Magyarország szétválására céloznak. A minisztérium többsége még így is a teljes lojalításban látta az üdvöt. Különösen Széchenyi, Deák és Eötvös követtek el mindent, hogy Ausztriával és az udvarral ne álljon be szakadás. Kossuth ellenben, kihez Szemere csatlakozott, bűnnek tartotta a nemzet erejét tovább is ellenségei rendelkezésére bocsátani. Engedjék Magyarországot, majd szétzúzza az titkos és nyilvános ellenségeit.

De e célra magának van szüksége fiaira, Itáliába nem küldheti őket. Így már akörül is nagy vita támadt, minő trónbeszéddel nyissák meg a nemzetgyűlést. Kossuth lemondásával fenyegetődött, mi egyszerre véget vetne a kormány népszerűségének és hatalmának.

Batthyány abban kereste a megoldást, hogy a király személyesen nyissa meg az országgyűlést, így mindenki előtt bizonyítván, hogy teljesen azonosítja magát magyar koronájával. De ez nem volt elérhető. Ferdinánd e nagy ünnepre is István nádort bízta meg képviselővel. A választások nagy rendben folytak és a kormánynak nagy többséget biztosítottak. Ez a nemzetgyűlés éppen nem volt forradalmi, éppen olyan táblabírákból állott, mint a diéta. Aradikálisok, kik mindenben a kamarilla kezét látták, alig voltak negyvenen. Még Petőfi is megbukott. Eljött minden nemzetiség, a horvátok kivételével, az erdélyi követek is teljes számban jelentek meg. A trónbeszéd az ország súlyos helyzetére mutat, kimondja a király elszánt akaratát, hogy az ország épségét és alkotmányát fenntartsa és felhívja a nemzetet, gondoskodjék védelméről és annak költségeiről. Batthyány nyíltan megmondta a nála járó követeknek: veszélyben a haza (1848 július 5.).

Mindamellett az alakulás lassan, megszokott kényelemmel megy végbe és a meginduló szóáradat Kossuthot is kétségbeejti. Csak július 11-én emel szót, hogy megvilágítsa a helyzetet. Rámutat a mindenünnen tornyosuló fellegekre, a horvátokra, szerbre, oláhokra meg a muszkára, és kéri a képviselőházat, mentse meg a hazát. Mentse meg, mert, mint a történet bizonyítja, idegen segítségben bízni kész enyészet. A lengyel iránt is megmaradt a szimpátia, »de Lengyelország nincs többé«. Az igazi veszedelem Ausztria részéről fenyeget. Az osztrák kormány minde bonyodalmat azért éleszti, hogy visszaszerezze a magyar hadügy és pénzügy igazgatását. Ez a nemzettel való rendelkezés volna. A horvát kérdésben már a semlegesség felmondásával fenyegetődzik, vagyis az osztrák császár hadat üzen a magyar királynak. Igaza volna Magyarországnak, ha odadobná Ausztriának a megszegett frigyet és újabb szövetség után nézne. Csakhogy ilyet nem talál. Magában kell bíznia, különben elvész.

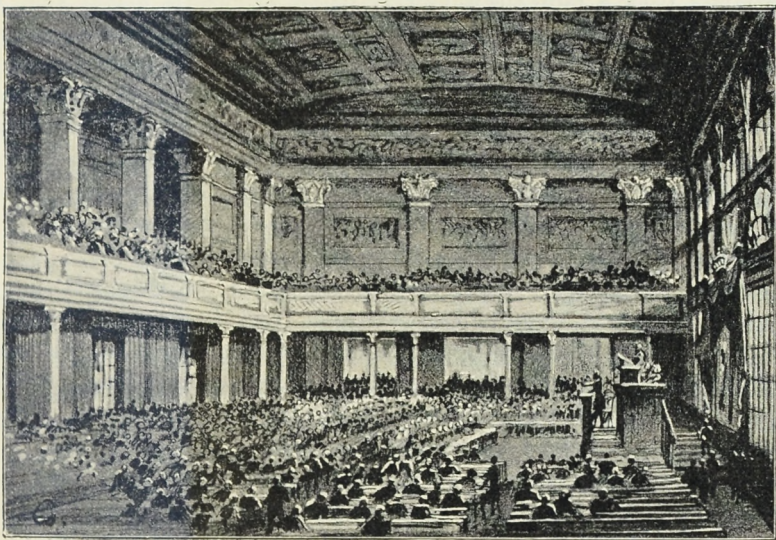
»Mondják ki önök, hogy a nemzet el van határozva koronájának, szabadságának, önállóságának védelmére a legnagyobb áldozatot is meghozni, s hogy oly alkut, mely szabadságát, méltóságát legkevésbé is sérthetné, senkitől semmi áron el nem fogad, hanem minden méltányos kívánatokat akárki irányában is, örökké elfogadni kész. E célból szükséges a haderőnek 200.000 főre emelése, ennek fölfegyverzésére és egy évi tartására pedig 42 millió forint.«

Kossuth halkán kezdte beszédét; beteg volt. Amint a helyzetet komoly vonásaiban művészileg feltárta és szava is csengőbbé vált, szenvedélye áthatja az egész házat. Nyáry Pál, az ellenzék vezére kelt fel először és esküre emelt kézzel kiáltja: Megadjuk! A többi is magával ragadja a lelkesedés. Kossuth beszéde államférfiúi volt, de befejezése már a nagy rétor mutatja. »Önök felállottak mint egy férfiú és én leborulok a nemzet nagysága előtt, csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiságot a megajánlásban és Magyarországot a poklok kapui sem döntik meg.«

Mária Terézia óta ez volt a legnagyobb szónoki diadal; sokban hasonló a helyzet is. Kossuth csak e napon ragadta egészen magához a magyar lélek veze-

tését. Ez a beszéd egyuttal megnyitja előttünk Kossuth politikájának rejtélyét. Még minden ízében dinasztikus, de Ausztria ellen lehetségesnek tartja a háborút. E kettőt elválasztani nem lehetett sem előbb, sem utóbb, de éppen akkor lehetett. Már összegyűlt Frankfurtban a német nemzetgyűlés és június 29-én a népszerű János főherceget választotta meg birodalmi kormányzónak. A főherceg igen ambiciózus volt és sűrű levelezésben állott István nádorral. Ha a német egység, mint akkor legtöbben hitték, megvalósul, Ausztria, ha meg is marad Habsburg-birtoknak, többé nem független, hanem egy nagy birodalomnak része. A Habsburgoknak igazán szuverén királysága csak Magyarország lesz. Ez a számítás, melynek több ízben kifejezést adott, irányozta Kossuth eljárását; ez tette annyira merészé és öntudatosá.

323. ábra. A képviselőház 1848-ban.

Batthyány és társainak nagy többsége elismerte, hogy Magyarországnak kötelessége Ausztria olasz birtokainak megvédése. Politikai céljuk is volt vele: meg akarták győzni a dinasztíát Magyarország teljes hűségéről, hogy az aztán, tekintélyének latbavetésével, végezzen az osztrák és az abból következő horvát stb. ármányokkal. Kossuth a belső bajok orvoslását tartja elsőnek. A királynak is az az első kötelessége. Az egyik álláspont épp oly helyes és hazafias mint a másik, csak következetesen keresztül kell vinni. A baj az volt, hogy ez nem történt meg. Hogy a minisztérium együtt maradhasson, elismerte e kötelességet, de teljesítését a belső béke helyreállítása utánra halasztja. Lényegben tehát Kossuth győz és az udvar, ha Olaszországot meg akarja tartani, a horvátokra és határőrökre szorul. Mészáros, a hadügyminiszter, a katonai törvény vitájánál kijelenti, hogy a megszavazott sereg egy részét lehetne ugyan magyar lábra állítani, joga volna hozzá az országgyűlésnek, de célszerű nem volna. Új rend lenne és figyel-

met érdemelnek a próbált régi tisztek is, kik nem tudnak magyarul. Még komolyabb Batthyány érvelése, hogy a javaslatból csak királyi szentesítés teremthet törvényt. Utóljára Kossuth dönt. 12.000 embert a régi ezredek kiegészítésére állítanak a régi rendszer szerint. A többi, tehát a sokkal nagyobb számot, magyar lábra állítják és a honvédséghez sorozzák. Batthyány is, Mészáros is tudják, hogy ebből nem lesz törvény. Mészáros még adott szavát is latba veti. Hiába, az országgyűlés, melynek eljárását különben sokban menti az egyre jobban kifejlődő ármány és árulás, már csak ösztönére és a népszerűsége hallgat. Ezzel el is volt vetve a kocka.

Mégis a nagy eszmék és az általános elvek uralkodnak a nemzetek sorsa fölött. A történeti Magyarország tudatos ellentétben állott e forradalommal. Az újjáalkotott Magyarország is idegen tőle, és 48 márciusában is csak a reformot írta zászlájára. Csak a radikálisok csekély pártja azonosítja magát vele. Petőfi-nek, Jókainak még a magyar ruha sem kell: az táblabíróra vall, ők európaiak. Mégis, egyrészt a német egységre való kilátás, másrészt a kamarilla aknamunkája ez irány felé sodorja Kossuthot is. Midőn az olaszok elleni segítségről van szó az országgyűlésen, feltételül azt tűzi ki: előbb tudnunk kell, minő szabadságot adnak aztán az olaszoknak. Ez a forradalom helyeslése, a népek szolidaritásának elismerése azon fejedelem minisztere ajkáról, ki ellen az olaszok felázadtak. Maga Kossuth is hibának nézte vallomását, de őszinte volt. Ő már a radikálisokhoz tartozik, kiket előbb törpe minoritásnak gúnyolt.

Ausztria pedig, mely Metternichet elkergette és császárárt udvarával Innsbruckba száműzte, mindjobban visszatér régi hagyományához. Döntő fontosságú volt, hogy Windisch-Grätz június 18-án legyőzte a csehek hatalmas lázadását Prágában. Ő mutatta meg először, hogy a forradalom legyőzhető. Majd július 25-én Radetzky Custozánál legyőzi Károly Albertet, nemsokára bevonul Milanóba és békére kényszeríti Sardiniát.

Az egyetlen nagy osztrák költő, Grillparzer, kérte Radetzkyt, sujtson már, »az ő táborában Ausztria, mi már csak rom vagyunk«. De akkorra Ausztria már nem rom. A július 10-én összeülő osztrák nemzetgyűlés nagy többségében szláv, konzervatív és dinasztikus és nem német, sem szabadelvű. E többség vezére Bach Sándor igazságügyminister. A kormány mögött ismét áll nép is. Ezzel nő hatalma és önbizalma és Radetzky diadala után megszűnt már minden ok a tartózkodásra Magyarországgal szemben.

Hibázott a magyar kormány, midőn a horvát ügyben, mely belügy, az osztrákhöz fordult és azt tette meg a *pragmatica sanctio* bírójának. Még jobban hibázott, midőn a Jellasics elleni eljárást János főhercegnek ítéletére bízta. Ezzel a bánt, a magyar kormány alárendeltjét, vagy legfőlebb egyik tagját, elismeri egyenlő félnek. Minthogy pedig Jellasics céljának elsősorban a birodalmi egység helyreállítását mondta, világos, hogy minden tisztségébe visszahelyezték és most már nyíltan is támogatták fegyverkezését. Ehhez járult, hogy a szerb lázadás ellen működő főtisztek igen lanyhán jártak el. A szenttamási sáncokat két ízben is hiába ostromolták és nagy veszteséggel vonultak vissza. Nemcsak a magyar állam tekintélye szűnt meg az Alföld déli részében, az ott szított rettenetes fajharcban megszűnt a magyar és német lakosság minden biztossága is.

Most is forr a vére a magyar embernek annak elgondoltán, mint lépett szövetségre az ármány a semmitől vissza nem rettenő erőszakkal, hogy őt világos, törvényadta jogától ismét megfossza. Elképzelhetjük tehát, minő izgatottság uralkodott akkor, mint tünt el a higgadtság a tanácsból, mint keresték a kamarilla kezét ott is, hová tán nem is ért, mint ragadt át az utca szenvedélye a képviselőkre és ministerekre. Világos volt a szándék: a teljesen hű és dinasztikus országot szándéka ellenére is forradalomba akarják kergetni, hogy aztán minden törvényes jogát az igazság némi látszatával lehessen elkobozni. Kollonics és Carafa korának legrosszabb hagyományai éledtek fel újra a »pléharcú«, kegyetlen Schwarzenberg Felix hercegeben, ki már valóságos intézője volt Ausztria titkos kormányának. Széchenyi mindent megtett, hogy a végzetes összeütközés elkerülhető legyen. A békés, törvényes irány még mindig túlnyomó a kormányban és képviselőházban. Csak fegyvelmezni kell a táblabírák tömegét, megbízható kormánypárttá kell őket átalakítani, hogy ellenállhassanak Kossuth lángszavának, az utca zajának és a mindig kellemetlen népszerűtlenségnek. Annyira érezte ő is, Kossuth is utjaik teljes elválását, hogy mindegyik meg volt győződve arról, hogy a másik élete ellen tör. Deák is folyton tárgyal a bécsi kormánnyal, de ott Wessenberg, a nyilvános külügyminister, azt mondja neki: ők mitsem tudnak arról, mit tesz a titkos kormány Magyarországon, sem annak eszközeit nem ismerik. Bizonytalanná vált minden, a királyi akarat is. Az aggodalom e napjait választotta a bécsi kormány arra, hogy a megrettent Magyarországtól kicsikarja a 48-iki törvények előtti állapotot. A *pragmatica sanctió*ra hivatkozva, melyet e törvények megsértettek, követeli a felső státusigazgatás visszaállítását. Vagyis necsak a külügyet és a hadügyet igazgassák Bécsből, hanem a kereskedelmet, vámot, pénzügyet is.

Kossuth termékeny elméje is módot keresett a kibontakozásra. Szerinte a Habsburg-ház nem marad szuverén igazán sem Bécsben, sem Innsbruckban. Budán ellenben mindig az marad. Jöjjön tehát a király Budára, vagy ha ez nem lehet, jöjjön ide »ama kedves herceg« Ferenc József, ifjabb királynak. Ő kész ő felsége magyar trónja sértetlenségeért életét is feláldozni és a nemzet mint »legyőzhetetlen óriás« megvédi urát a poklok ellen is. »De a magyar Budán akarja tisztelni királyát.« Az akkori viszonyokba éppen nem illő terv. Bécs akkor már el van határozva uralkodni Frankfurton is, Budán is. Kossuth nem akar tudni megalkuvásról. Már arról beszélnek, hogy testőrséggel veszi magát körül és kész vagy elfogadni, vagy királlyá kikiáltatni a nádort. Midőn a világtalan Wesselényi hozzámegy és kéri, ne térjen el a törvény utjától, azt a rideg választ kapja: Corpus jurissal nem mentjük meg a hazát.

Már világos, hogy Ferdinánd egészen osztrák ministériuma partján van. Aug. 14-én Bécsbe visszatérve, visszavonja a nádornak adott teljhatalmat. Batthyányt és Deákot, kik a hozott pénzügyi és katonai törvények szentesítése végett jöttek Bécsbe, már nem is fogadta. Jellasics már készül, határőreit, serezsánjait áthozza a Dráván Pest ellen, még pedig az osztrák hadügyminister támogatásával.

Széchenyi idegei már nem bírták ezt a folytonos túlfeszültséget. Annyit tett, hogy mindig remélnie kellett. Művén, a lánchidon, babonás szeretettel csüngött és megállapította magában, ha ez a nagy alkotás baj nélkül elkészül,

ez szimboluma annak, hogy az országos válság is katasztrófa nélkül ér véget. Tizenegy nagy láncot baj nélkül illesztettek be, a 12-ik, az utolsó, elszakadt. A fátum ellene döntött. Széchenyi megőrült, öngyilkosságot akart követni. Görgen orvos gyógyítóintézetébe, Döblingbe, vitték (szept. 4.).

Kossuth még egy megoldást keresett. Ismét Bécsbe megy az országgyűlés küldöttsége a király elé. Mennyire beborult a márciusban csupa reményt és derűt ígérő mennybolt! A képviselőház elnöke, Pázmándy Dénes, beszédében, melyet a főudvarmester gyökeresen átjavított, kifejezi ugyan a hűséget, de kimondja, ha a király nem teljesíti az ország kérését, nem szentesíti a honvédelmi törvényt és határozottan állást nem foglal az ármány ellen, a kormány már nem lesz képes fenntartani a törvényes állapotot. A király válasza, bár szigorúan törvényes, de annyira hideg és kimért, hogy a legtöbb követ távozáskor kitűzte a vörös tollat, a radikális párt jelvényét (szept. 9.). Még rosszabbul járt egy újabb deputáció, mely nem a királyhoz, hanem a birodalmi gyűléshez ment Bécsbe, a népek testvériségére és közös érdekére hivatkozva. Ezt, Bach, a cseh Rieger és báró Helfert beszédei után, nem is fogadta a birodalmi gyűlés. A szlávok és klerikálisok leszavazták a magyarbarát liberális németeket (szept. 19.). Nem lehet tehát mondani, hogy az ország nem fordult volna minden lehető eszközhöz, mely becsületes kiegyenlítéshez vezethetett.

Jellasics, kit egy szept. 4-én kelt kir. kézirat visszahelyezett és megbízott a monarchia egysége érdekében kifejtett tevékenysége folytatásával, szept. 9-én 36.000 emberrel, fekete-sárga zászló alatt, átkelt a Dráván és Budapest ellen indult. Cselekedni kellett. Esterházy szept. 8-án lemondott, most lemond az egész ministérium ama célból, hogy Kossuth kilépése után újjáalakulva, a siker nagyobb reményével foghasson a kibontakozáshoz. A nádor ezt szept. 11-én bejelenti az országgyűlésen. A képviselőház elhatározza, hogy intézkedik, mert kormány nélkül nem maradhat az ország. Erre Szemere kijelenti, hogy a válság végéig székén marad és a karzat és az utca éljenkiáltására ugyanazt teszi Kossuth is. Éppen azok maradnak tehát meg, kiket az udvar a megegyezés akadályának tart. Ekkor határozza el az országgyűlés bankók kibocsátását, az ujoncozást, az új seregnek magyar lábra állítását, a nem engedelmeskedő tiszteknek haditörvény elé állítását. Batthyány és társai még reménykednek, még Kossuth is kifejezi bizalmát Batthyány iránt, de annak kinevezése még késik. A tétlenség akkor egy a halállal. Intézkedni kell a horvátok ellen és így az egész hatalom magától száll Kossuthra, ki tenni mer is, tud is.

Igy sikerült az ármánynak néhány hónap alatt harcba dönteni egy békés, a dinasztia iránt hű, Ausztria és a nemzetiségek iránt méltányos nemzetet. Kétségtelen, hibázott a magyar kormány is. Hibázott az államadóssági járulék rideg visszautasításával, hibázott a *pragmatica sanctio* rendelkezésének megkerülésével. De még hibáit is menti a törvény betűjéhez való ragaszkodása. A katasztrófa igazi oka az volt, hogy nincs király, ki tekintélyével, befolyásával kiegyenlíthette volna a szemben álló érdekeket és hagyományokat. Ha a király akar, már akkor, augusztusban, létrejöhet a kiegyezés. Így a szenvedélyek felcsigázása folytán Bécsben egy nem felelős kormány, Pesten a nem felelős utca ragadja magához a hatalmat. »A forradalmat nem csinálták, hanem csinálódott.«

Magyarország fegyverkezése csak most kezdődik, még pedig a legkedvezőtlenebb auspiciumok alatt. Az a kis sereg, mely gr. Teleki Ádám alatt Jellasics ellen indult, kerüli az összeütközést, tisztjei is elhagyják, nem akarván a császár megbízottja ellen harcolni, csak Csányi László kormánybiztos tartja még valamiképp össze. Somogyi kanászok elfogták a bán levelezését, melyből kitűnt, hogy Latour osztrák hadügyminister pénzzel és hadiszerekkel segítette. Jellasics már dicsekedett, hogy kardcsapás nélkül vonul be Pestre és szétrebbenti azt a rebellis bandát.

Eddig a szerbek elleni harc a sorkatonaságra és a szomszéd megyék nemzetörségére volt bízva. Bármily nagy volt a zavar és az aggodalom, a lakosság eddig nyugodt maradt. Csak most korbácsolta fel Kossuth lángszava a minden magyar szív mélyében nyugvó hazafias szenvedélyt. A néphez fordul. Hozzá fordul, midőn személyesen elmegy az Alföld nagy közséjeibe, Kecskemétre, Kőrösre, Ceglédre, később Szegedre is, hogy fegyverfogásra bírja a most felszabadított népet. Ha pedig Jellasicsot hadával együtt a Veszprém és Fejérvár közt ásandó nagy sírba sikerül eltemetni, egy kötelessége marad a magyarnak: emlékezni.

De a dinasztia is érzi, mi minden függ az első ütközettől. Zsófia főhercegnasszony, kinek erős elméje és akarata dönt, Apponyi Györgyöt akarta megnyerni kir. biztosnak. Ez nem sikerült. Minthogy Batthyány minden lojalitása mellett is nagyon önálló, helyette a simulékonyabb b. Vay Miklóst szánta minis-terelnöknek, gr. Lamberg Ferenc altábornagyot pedig, ki jó magyar, kir. biztosnak és a magyar sereg parancsnokának. Lamberg el is indult Pestre. De ott már Pulszky Ferenctől, ki Bécsben az érintkezési minisztérium államtitkára volt, megtudták, hogy küldetése az országgyűlés elnapolását és Majláth György kir. helytartóságát jelenti. Azonfelül törvénytelen és ministeri ellenjegyzés nélkül való. Ezért az országgyűlés szept. 27-én törvénytelennek mondja ki Lamberg kinevezését és eltilt mindenkit az iránta való engedelmességtől. Szerencsétlenségre Batthyány, ki tudott Lamberg küldetéséről és tudta, hogy a király kiáltványában kijelenti, hogy Magyarország épségét és törvényes szabadságát kész fenntartani, távol van. A táborba utazott, éppen hogy Lamberggel találkozzék. Azt Budára érkeztekor mindjárt halálra keresték. Másnap Pestre akart átmenni a hidon, de felismerték és felkoncolták. Az első forradalmi határozatot nyomban követte az első, többé helyre nem hozható véres és rémes forradalmi tett (szept. 28.).

Az ilyen lelki állapotot csak a kétségbeesés és a kormány teljes hiánya magyarázza meg. Midőn Jellasics már a Balatonhoz ért, István nádor az országgyűlés felszólítására kötelessége szerint a hadsereg élére állott. Találkozni akart a bánnal, meghívta őt a Kisfaludy-gözsre, de Jellasics visszautasította a főherceg meghívását. Erre egyenesen Bécsbe megy, otthagya azt az országot, mely annyira bízott benne. Bécsben megtudta, hogy kegyvesztes. Nem is maradt ott, hanem Németországba ment, Schaumburgba, és ott élt 1868-ban bekövetkezett haláláig. Egy igen hiteles és beavatott német író szerint János főherceggel való titkos levelezése, melyből mindkettőnek tervei kiderültek, a bécsi udvar tudomására jutott és így kitűnt kétszínűsége.

A magyar sereg magára marad. Szabad-e megütköznie Jellasicscsal, ki bizonyára a császár pártfogoltja, különben nem viselkedhetett volna úgy Istvánnal szemben? Ez a kétség foglalkoztatja azt a sok becsületes tisztet, ki esküt tett

a magyar alkotmányra. A sukorói ref. templomban szept. 28-án tartott értekezleten az új vezér, Móga János tábornok, kétszer is lecsatolja övét. Végre, Batthyány reábeszélésére, tisztikarával együtt elhatározza, hogy Magyarországért megvívna, de csak ha Jellasics a támadó.

Másnap reggel Sukoró és Pákozdt közt visszaverték a bán támadását. A bán másnap fegyverszünetet kért és annak oltalma alatt hadával Bécs felé vonult. Még fényesebbé tette a győzelmet, hogy a horvát tartalékot, 9000 embert, Ozoránál körülvette és elfogta a nemzetőrség, Perczel Mór és Görgey Artur vezetése alatt.

Jellasicsnak Bécs felé vonulása összefüggött az udvarnak Lamberg megöletése folytán kiadott rendelkezéseivel. Batthyány még mint kijelölt miniszterelnök megy Bécsbe és okt. 2-án ellenjegyzí Vay Miklós kinevezését. De már másnap parancs jött gr. Récsey Ádám miniszter-»ellnek« ellenjegyzésével, melyben a király felosztatja a törvényteleniségre ragadott országgyűlést, érvénytelennek mondja annak nem szentesített végzéseit, haditörvény alá helyezi az országot és Jellasicsot nevezi ki kir. biztosának, kinek mindenki engedelmeskedni tartozik. A monarchia viszonyait minden népe közreműködésével fogják rendezni, annak közérdeke és a nemzetiségek egyenjogúsága alapján. Ez már nyílt beszéd volt. Nyílt volt az országgyűlés válasza is. Hazaárulónak nyilvánítja, aki Jellasicsnak engedelmeskedik, hazaárulónak Jellasicsot. A végrehajtott hatalmat Kossuth, mint a honvédelmi bizottság elnöke, gyakorolja.

Az egész ausztriai seregnek Magyarország ellen kellett volna indulnia, hogy Jellasics ott úr lehessen. De ezt megakadályozta Bécs városa, mely így másodszor is döntőleg cselekedett. A bécsi nép nagy rokonszenvvel viseltetett a magyar szabadság iránt: tudta, hogy az udvar, a szlávok és klerikálisok uralma az ő jogainak is véget vet, mihelyt a magyarral elbánt. A »Deutschmeister« bécsi ezrede, melyet Latour más ezrekkel együtt Jellasics segítségére rendelt, megtagadta az engedelmisséget. A többi katona ellenük fordul, de a diákok és a munkások lebontják előttük a Tabor-hidat, legyőzik a fekete-sárga nemzetőrséget is, barrikádokat emelnek és hatalmukba kerítik a várost. Latourt párisi forradalmi minta szerint utcai lámpára akasztják. Bach megmenekült (okt. 6.). A birodalmi gyűlésből elmentek a szlávok, csak a németek maradtak; az udvar Olmützbe menekült. Windisch-Grätz hercegnek tehát először is Bécs ostromára kellett felhasználni a sereget, mielőtt egy embert is küldhet Magyarországra.

Igy Magyarország időt nyer és azt fel is használja. Helyzete már tiszta, tudhatja, kire számíthat, kire nem. Temesvár és Arad várai az osztrák hadügyminiszternek engedelmeskednek, Pétervárad és Eszék a magyarnak. A fontos Komáromot is sikerült megtartani. A szerbekkel szemben megbízható, hazafias tiszteknek kezébe jut a vezetés: Kiss Ernő és Vetter ott tűnnek ki, majd valamennyit elhomályosítja Damjanich János. Azon sereg élére, mely Jellasicsot legyőzte, Görgey Arturt állította Kossuth, ki nemcsak Ozoránál tűnt ki, hanem már előbb is csattanósan bebizonyította meg nem alkuvó erélyét. Gr. Zichy Ödönt, ki Jellasics kiáltványait terjesztette, haditörvényszék elé állíttatta és felakasztatta. E seregnek Kossuth azt a feladatot szánta, hogy mentse fel a Windisch-Grätz ostromlotta Bécset. Bécsben, hol nagy a hiány élelemben és lőporban, már megkezdték az alkut, de a magyarok jöttének hírére újabb viadalra készül-

tek. Csakhogy a Móga és Görgey tanácsa ellenére megkezdett vállalat nem sikerült. Guyon őrnagy szuronytámadással elfoglalta ugyan a horvátoktól Manswörthöt, de Schwechatnál egy középük csapó bomba vad futásba üzi a komáromi kaszásokat. Velük szaladt az egész sereg, csak a határon innen lehetett azt ismét fegyvelmezni. Bécs megadta magát és a mozgalom vezetőit katonai törvényszék ítélte halálra. Sikerült azonban megmenekülni Pulszkynak, kit az udvar Bécs felkelése főelőmozdítójának tekintett, és a lengyel Bem tábornoknak, kire még oly fényes pálya várt. A reakciónak teljes volt a győzelme. Ugyanakkor megszállotta a katonaság Berlin városát, úgy hogy a két német nagyhatalom egyaránt kivonhatta magát a frankfurti parlament hatása alól. Még fontosabb, hogy nemsokára Napoleon Lajos herceget választják meg a francia köztársaság elnökének, mi a forradalmi vulkán kiégését jelentette.

Mint a határozott, semmitől vissza nem rettenő, de legalább következetes és nagy célok után törő császári politika intézője, most lép előtérbe Schwarzenberg Félix herceg. Dinasztikus tekintet sem ismert el, hol az az osztrák egységes állam érdekeinek nem felelt meg. Ferdinánd uralkodása nemcsak gyöngesége miatt volt neki alkalmatlan, hanem azért is, mert mint koronás király nem törölhetett el a magyar alkotmányt. E célból Schwarzenberg Mensdorff grófot küldte Bécsből Innsbruckba. Ferdinánd szívesen ráállott, öccse, Ferenc Károly, sem igen állott ellen és Zsófia főhercegasszony is belényugodott abba, hogy ne férje, hanem fia, Ferenc József viselje a koronát. Az ifjú uralkodóval megkezdődik majd a megifjított, abszolút és egységes Ausztria új érája is. E nagy esemény előkészítése ismét másfél hónapi időt engedett Magyarországnak. Közben a magyar püspöki kar intézett folyamodást a béke érdekében Ferdinándhoz, ki azonban nem fogadta el. Pedig még nem szakadt el az érintkezés minden szála. Még október 17. és 18-án is küld a király kinevező rendeleteket Mészáros Lázárnak.

324. ábra. Görgey Artur.

Ez időközben tovább folyik a szerbek elleni háború, több eréllyel és szerencsével mint eddig. De amit a magyar ott nyert, azt sokszorosan ellensúlyozta Erdély pusztulása. Ott az unió kimondása után sem a magyart nem fegyverezték fel, sem az oláht nem nyerték meg a felszabadítás gyors és kedvező végrehajtásával. Az országgyűlés szept. 11-iki határozatai után a szász követek hazatérnek Pestről, mert véleményük szerint meg van sértve a *pragmatica sanctio*, az oláhokat pedig a császár hűségére kezdték a császári tisztek felesketni. Októberben a szászok szellemi vezetésével és a katonaság részvételével megkezdődik az oláh gyilkolás és gyújtogatás. Nemzeti bizottságuk tiz prefektúrára osztotta az országot, melyek mindegyikének élén egy-egy tribunus állott. Ezek közül Axente Szevér, Janku Avráám és Mikás Ferenc jutottak szomorú neveze-

tességre. Az osztrák tisztektől passurával (passzus) ellátott oláh parasztok oly borzasztóságokat követtek el aggastyánok, nők, gyermekek ellen is, hogy a tisztek maguk is restellették és szégyellték, mi történik az ő bevallott vezetésük és autoritásuk alatt. A magyarság teljes kiirtása volt a jelszó; október 23—25-ike közt Zalatna városa esett e csordáknak áldozatul. Kolozsvárt csak az mentette meg hasonló sorstól, hogy Wardenner tábornok november 17-én rendes katonasággal szállotta meg.

Csak a székely vitézség tarthatta meg akkor Erdélyt a magyarnak. Ha már fajharcot támaszt Bécs, faj lesz a magyarból is, mely nem engedi, hogy hozzátartozóit védtelenül legyilkolják. A székelyek ősi gyűlőhelyükön, Agyagfalván, Udvarhely közelében, összegyűlnek, a »hunni ivadék« sok ezre esküt tesz az alkotmányra és az az iránt való hűséget megköveteli a többi néptől is. Régi szokás szerint mind beáll katonának, de magyar lobogó alatt, honvédnek, nemzetőrnek. Elhatározzák, hogy a rabló oláhokkal és a kamarilla undok ármányával szemben mindjárt táborba is szállanak. De a császári katonaság ellenük fordul, legyőzi őket, csak Háromszék marad meg szabadnak, hol Áron Gábor megtanulta az ágyúöntést, hogy megvédje népét.

Nov. 21-én megalakul az új Schwarzenberg-kormány, melynek gr. Stadion lett a belügyministere, de Bach is tagja. December 2-án váratlanul — csak a fővezérek tudtak róla előre — ment végbe Olmützben Ferdinánd lemondása. Reggel nyolcra az udvarhoz idézték az Olmützben időző főhercegeket és főméltóságokat. Megjelent Ferdinánd nejével, Ferenc Károly főherceg nejével és fiával. A császár meghatott hangon felolvasta a lemondásáról szóló oklevelet, Schwarzenberg pedig a Ferenc József nagykorúsítására és atyja, valamint Ferdinánd lemondására vonatkozó okleveleket. Ezeket a császár és öccse aláírják. Ferenc József letérdel Ferdinánd előtt, ki őt e szavakkal áldja meg: Isten áldjon meg Ferenc, légy csak jó, szívesen tettem. Ezután szülei is megáldották az ifjú uralkodót. Hivatalos neve nem Ferenc lett, mint várták; Kübeck reábeszélésére még egy nappal előbb a nagy és népszerű központosító és liberális császár nevét is felvette. Ferdinánd és neje rögtön Prágába utazott, hol az öreg király, kihez történetünk legmagasztosabb és legszomorubb eseményei fűződnek, elvonultságban élt 1875-ig. Utóda, ki alig mult 18 éves (szül. 1830 aug. 18.) tudta, mily súlyos feladat vár reá. Felkiáltása: Isten veled, ifjúságom, kifejezi lelki állapotát.

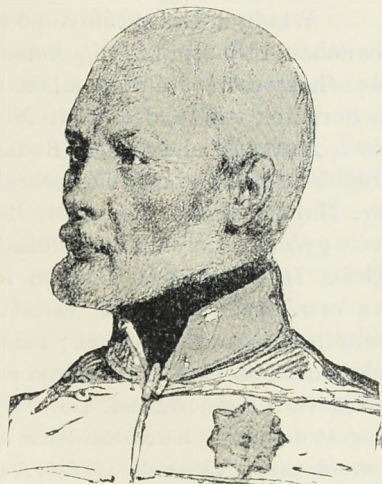
Nem lehet kétség afelől, hogy a trónváltás politikai szükség volt. De végrehajtásának módja nagy, súlyos sérelem volt Magyarországnak és így az új uralkodó ellen is. Az egész lemondási aktusban Magyarországról még csak szó sem esett, mintha már be is lenne olvasztva Ausztriába. Schwarzenberg ugyan panaszkodott egy nov. 27-iki levelében, hogy nincs, ki őt Magyarországról informálja, de ez az információ mégis megtörtént. Maga sógora, Windisch-Grätz, figyelmeztette őt Magyarország érvényes alkotmányára, melyből csak a 48-iki törvényeket kell kitörölni. B. Jósika Sámuel pedig, kit Windisch-Grätz tanácsára meghívott, megmondta neki, hogy Magyarországgal rendelkeznek, mielőtt meghódították volna. Ha alkotmányosabban járnak el és az ifjú fejedelem az ünnepélyes alkalommal elismeri Magyarország jogait, Magyarországon egyszerre megerősödik és uralkodóvá válhatik a törvényhez ragaszkodó párt. Ezért a

mulasztásért és annak következéseiért tehát Schwarzenberget és ministertársait kell felelőssé tenni.

Wesselényi dec. 6-án ajánlotta is a hódolást. Kossuth ellenben reámutatott a lemondás törvényteleniségére és a császári manifesztum jogfosztására. Békét a legnagyobb áron sem lehet most szerezni: csak fegyverrel lehet azt kivívni. Hazaáruló az, ki a lemondás elfogadásával Magyarország függetlensége ellen vét. Az országgyűlés ez indítványokat elfogadta. Magyarország továbbra is V. Ferdinándot ismeri el királyának és az ő zászlai, az ő neve alatt harcol az új ausztriai császár ellen.

A harcra most már komolyan készül az egész ország. A készülést az állami hatalom vezeti, melyet a fellázadt horvátokon, rácokon, oláhokon, szászokon s néhány váron kívül az egész országban törvényesnek ismernek el, és melyet a nép lelkesedése támogat. Ez tette csak lehetővé, hogy a 200.000-re tervezett honvédsereg nagy része ki is álljon. Fontos feladat volt ennek a vitéz, de gyakorlatlan elemnek a sorkatonasággal való egybeolvasztása. Sorkatona alig volt 16.000-nél több az országban, noha a haza veszedelmének hírére Galiciából, Morvából, de még Csehországból is, minden bajjal dacolva, hazasietett sok huszár, magával hozva gyakran tisztjét is. Ez a hivatásos katonaság szolgált mintegy mintául. Ez összeforrasztást különösen Görgey végezte nagy energiával, vasfegyelemmel a dunai seregnél, délen pedig, hol azt a közösen kivívott diadalok még szorosabbá tették, Damjanich János. A nemzetőrség

325. ábra. Bem József.

használható elemei a honvédségbe olvadtak, a többi a szakkatonák nagy örömeire megszűnt »pazarolni a löport«. Így a sereg nagy része forradalmi volt, különösen a nagy számban a zászlók alá siető diákság és értelmiség tették azzá. Volt 14—15 éves katona; még nőket is a háboruba vitt a haza szeretete. A vezérek és főtisztek ellenben kivétel nélkül a rendes hadseregből valók voltak. Különös, hogy ezek közül a már magasabb rangúak, mint Mészáros és Kiss Ernő, nem igen arattak diadalt és csak Aulich vált be teljesen. A szabadságharc többi nagyjai közül egy sem kezdte ezt a háborút magasabb mint kapitányi ranggal: Görgey, Klapka, Damjanich, Nagy Sándor, Leiningen, Pöltenberg, Dessewffy e rangban állottak. A vezérek e nagy fiatalsága tette szabadságharcunkat némileg hasonlóvá a francia forradalom háboruihoz, melyekben nem hír és rang, hanem csak érdem emelte fel a rátermettet. Forradalmi jellegüvé tette továbbá a harcot több lengyel vezérnek szereplése. Bem Józsefet az Erdélyben küzdő sereg fővezérének nevezte ki Kossuth, Dembinszky pedig egy ideig fővezére volt a magyar seregnek. Sajnos, hogy mindamellett sok erre nem méltó jutott, családi összeköttetés és protekció révén, tiszti ranghoz. Az új emberek aztán minden pedantéria nélkül

viselték a háborút, nem kímélve sem magukat, sem legénységüket, ha győzelmet lehetett aratni. Ezért a »szuronyt szegezz« válik a honvédség legfőbb taktikai szabályává. Csak Bemnél játszik a tüzérség is nagy és döntő szerepet.

Ez új és nagyon lenézett csapatok ellen készül koncentrikus támadásra a próbált császári hadierő. Minden oldalról körülveszi a magyarságot, hogy megfojthassa. Windisch-Grätz maga 44.000 emberrel Bécsből indul Buda felé. Morvából Simunics tör be, kit a panszláv tót szabad csapatok Hurbán alatt is támogatnak és ki már december 15-én elfoglalta Guyontól Nagy-Szombat városát. Jablonkánál is bejö egy dandár, egy nagyobb sereg a félszemű, de ügyes és vitéz gr. Schlick alatt Galiciából. Erdélyből, hol a magyar már csak a csucsa szoros bejáróját tartja megszállva, b. Puchner és az oláhok fenyegetik az Alföldet. A szerbek és horvátok is fegyverben állanak és így bezárják a vasgyűrűt mindenfelé.

Windisch-Grätz túlnyomó seregével szemben Görgey, ki még nem bízhatik hadában, meg sem kísérli a komoly harcot. A herceg dec. 15-én kezdi a támadást és néhány csetepaté után a hónap végén már a főváros közelében áll. Ottinger, a horvátok vezére, dec. 30-án Mórnál legyőzi Perczelt. E hírekre a képviselőház és a kormány eltávoznak Budapestről és Debreczenbe teszik át székhelyüket. Előbb még az országgyűlés békealku végett deputációt küldött. Majláth György, gr. Majláth Antal, Lonovics, Batthyány és Deák el is mentek a véglegesnek vélt győzelme folytán még elbizakodottabb császári fővezér táborába. Windisch-Grätz 1849 jan. 3-án Bicskén fogadta őket, de nem mint küldöttséget, mert az országgyűlés fel van oszlatva, hanem csak mint magánembereket. Csak feltétlen megadást ajánlhat; más választ nem nyernének akkor sem, ha az udvar elé bocsátaná őket. Batthyányt nem is fogadta és mihelyt a fővárost megszállotta, elfogatta. Befejezettnek vélte a háborút és Szögyény László tanácsával hozzáfogott az ország berendezéséhez a március előtti alapon. Igen sokan már lehetlennének tartották az ellenállást. A magyar seregben levő tisztek közül mind többen elpártoltak. Schlick győzelme Kassánál Mészáros fölött (jan. 4.) már Debreczent is fenyegette. Oly nagy a veszély, hogy a honvédelmi bizottság a Bácskában és a Bánságban harcoló hadtesteket visszarendeli Szeged és Szabadka vonaláig, az egész ettől délre eső területet a rácok pusztításainak engedve át. Meg is kezdődik onnét a magyarság szomorú kivándorlása.

Alig kétséges, hogy ha Windisch-Grätz, meg sem állva Pesten, a Tiszához és azontúlra viszi győztes hadát, igen rövid idő alatt véget vet a háborúnak. De a budai főhadiszálláson nagyúri kényelemszeretet és az ellenség megvetése uralkodott. Hát nem mondta-e Wellington herceg, hogy Napoleon óta jobban nem végeztek hadjáratot?

Görgey egy nappal Windisch-Grätz bevonulása előtt Pestről Vác felé távozott hadával. Hogy seregét együtt tarthassa és a törvényes alaphoz hű maradó régi tiszteknek lehetővé tegye a megmaradást, valamint hogy a folytonos hátrálás miatt csüggedő sereget ismét felemelje, proklamációt bocsátott ki. Ebben sajnálkozik azon, hogy a vitéz felsődunai sereg nem vívhatott csatát a főváros előtt. A sereg hű marad esküjéhez és csak a m. kir. hadügyministertől vagy annak helyettesétől (Vetter) fogad el parancsot. »Esküjéhez híven szembe száll minden éretlen törekvéssel, mely az alkotmányos királyság helyébe köz-

társaságot akarna állítani. Nem egyezik olyan alkuba, mely Magyarország alkotmányával, vagy a katonai becsülettel ellenkezik.» (Vác, jan. 5.)

Hadvezetése is független. Nem a Tisza felé vezeti seregét, hanem az ellenség oldalába, a felvidékre. Az osztrákok mindjárt üldözőbe is veszik és Hodrusnál (jan. 21.) a hadtest közel jut a megsemmisüléshez. De Görgey merészsége és ügyessége mindig talál kibuvót. Selmechtől egy elhagyott alagúton át menekül, majd a Szturcz hótól, jégtől meredő hágóján át jut Liptóba, majd Szepesbe. Guyon dandára február 5-én szuronyrohammal megtámadja és elfoglalja Branyiszko makacsul védett hegyi útját. Így a hadtest egyszerre hátába kerül Schlick seregének és annyi viszontagság után mint döntő tényező vehet részt a további harcban.

Még gyorsabban állott be a fordulat Erdélyben. Ez országrész birtoka sokszoros fontosságú, mert az onnan jövő ellenséges támadás egyszerre lehetetlenné teszi a kormány megmaradását Debreczenben, véget vet a Nagy-Váradra telepített fegyver- és lőporgyártásnak és megbénítja a Tiszántúl magyarságának hazafias áldozatkészségét, mely nélkül lehetetlen lett volna a további ellenállás. Az Erdély szélén, a csucsa szorosnál álló kis seregnek, alig hogy Bem odaért, rohamot kellett kiállania. Bem visszaveri és karácsony napján megszállja Kolozsvárt. Onnét Urban ellen fordul, annak hadát átúzi a borgói szoroson és nyomán maga is átmegy Bukovinába. E sikerek új lelket öntenek az addig változó szerencsével küzdő székelységbe. Már Háromszék is kénytelen volt szerződésben megígérni hódolatát Ferenc Józsefnek, de a szerződés még nem volt végrehajtva, midőn Bem megjelent Maros-Vásárhelyen. A székelyek, okulva a törtéteken, nem siettek a csatlakozással, de aztán épp ők lettek »Bem apónak« leghívebb katonái, megújítván azt a hadi dicsőséget, melyet Nagy Lajos, Mátyás, Báthory István és Bethlen Gábor háborúiban szereztek. A magyarság elkeseredését és bosszúvágyát növelte még Nagy-Enyed sorsa, melyet 1849 január 8-án feldúlt az oláhság. Mivel pedig az oláhokat a közvélemény szerint a szászok, kik nem igen tették ki magukat veszélynek, uszították a magyarok ellen, a székelyek öröklött haragja a rossz szomszéd ellen még jobban fellobbant. Bem legyőzte Puchnert, aztán egy ügyes fordulattal Nagy-Szeben előtt terem, hová szívesen kísérik a székelyek. Bár egész ereje alig háromezer ember, Puchner nem tartja hadát elegendőnek az ellentállásra és Brassó és Szeben polgársága a Havasalföldön táborozó oroszoktól kér és kap őrseget. Mikor ez megérkezik, Puchner Bem ellen fordulhat. »Vizakna és Déva közt« négy napon át, febr. 4—8-ig, folytonos végveszedelemben forog a kis magyar sereg és a vezér is csak a bécsi diáklégió vitézségének köszönte életét. Mégis sikerül neki keresztülvágnia magát az üldöző sereg, Gyula-Fejérvár őrsege és az oláh tábor közt és febr. 8-án egyesülhet a segítségére a Maros völgyén Magyarországból jövő 8000-nyi sereggel. Már másnap, febr. 9-én, munkába veszi Piski híres hídjánál Erdély visszafoglalását. Egész napon át tartó adáz küzdelem után, melyben egyszer a huszárságnak kellett visszaterelnie a futó honvédeket, végre a magyaré a győzelem. A hidat elfoglalják és azután Bem ismét a székelyföldön terem, melyet már meg kezdett szállani az ellenség. Azóta ez a föld maradt végig a hősnek és hozzá méltó seregének fő erőforrása.

A felső Tiszánál is megfordult a hadi kocka, mióta ott Mészáros helyett Klapka vezérkedett. A honvédek többször legyőzték Schlicket, ki nyugat felé kanyarodott, hogy Windisch-Grätzzel egyesülhessen. Klapka pedig febr. 10-én kezét fogott Kassán a Branyiszkó és Eperjes felől jövő Görgeyvel.

Mindezek fáradhatatlan intézője Kossuth volt. Tulajdonképp az okt. 3-iki proklamáció, melyben az uralkodó őt tette felelőssé azért, mi az országgyűlésen történt, tette reá nézve személyessé a harcot. A demokráciának volt ez diadala, és a magyar nép csakhamar oly magasra állította a szegény író, minő magasán Mátyás óta senki sem állott. És ez nem volt merő szó és nóta. Felséges volt az a szellem, az az áldozatkészség, mely a Tisza két partján megnyilvánult, midőn ennek a résznek egyedül kellett nemcsak az ott táborozó és átkelő számos seregekről gondoskodni, hanem élelmet, ruhát, hadiszereket kellett teremteni a többi részére is. És e szellemnek, ha nem is mindig a tisztak, megfelelték a nép fiai, a köz-katonák. Ebben pedig nem volt nemzetiségi vagy vidéki különbség. A harmadik színmagyar zászlóalj mellett a 9. vörössipkás tót volt legvittezebbnek elismerve és e kettővel nemes versenyre kelt az erdélyi 11. zászlóalj Inczédyalatt. Mind nemcsak a csatatéren volt hős, hanem a fáradalmak és nélkülözések jókedvű eltűrésében is.

Ne csodáljuk, ha Kossuthot, mikor tapasztalta, minő a nép, milyen a katonája és neki minő hatalma van mindkettőnek lelke fölött, elragadta fantáziája s hogy lehetőknek tartott sokat, mire tisztán a hatalmi tényezők mérlegelésével alig gondolhatott. Hát nem a lehetetlennek lehetővé tétele minden forradalom? Midőn Debreczenben a békepártiak felszólaltak, kérdezve, mik legyenek a béke föltételei, Kossuth azt válaszolta, hogy azt most megmondani nem lehet, mert ha győzünk, többet is követelhetünk. Az országgyűlés együtt maradt, aránylag kevesen maradtak tőle távol. Hogy osztozzanak a veszélyben és dicsőségben ott maradtak, még a békepártiak is, kiknek Nyáry Pál, Kovács Lajos és Kazinczy Gábor voltak vezérei és Jókai volt a hirlapírójuk. A remélt győzelem elnyerésére azonban igen kétes értékű eszközt választott Kossuth, midőn a lengyel Dembinszkyt hívta meg Párisból fővezérnek.

Idegennek föléjük helyezése, kinek vezéri híre alig multa felül az ő friss babérait, mélyen sértette a magyar tábornokokat. Görgey nem értett egyet az új fővezér intézkedéseivel és annyira engedetlen volt, hogy saját bevallása szerint agyon kellett volna őt lövetni. De mivel az ő ítéletében megbíztak és a következés igazolta nézeteit, Klapka és Damjanich is vele tartottak, úgy hogy Kossuth nem tehetett egyebet, mint hogy folyton közvetített köztük. Ez a kölcsönös bizalmatlanság nagyon megbosszulta magát a kápolnai csatában (febr. 26—27). Két napon át támadta a körülbelül 50.000-nyi magyar sereg Windisch-Grätz és Schlick egyesült hadát, de éppen az egységes vezetés hiánya miatt nem győzött. Így Dembinszky állása tarthatatlanná vált. Kossuth Vetter tábornokot nevezte ki helyettes fővezérnek, mi ismét félrendszabály volt, mert a tanácsban és tervezésben igen érdemes férfiú annyi diadallal nem dicsekedhetett mint számos ifjabb társa. Így a fegyelmetlenség, melynek ebben az esetben Damjanich volt főképviselője, mindjobban elharapódzott.

Még sokkal fontosabb következése volt a kápolnai csatának Ausztriára s Windisch-Grätzre nézve. Windisch-Grätz teljes diadalának nézte az ütközetet,

Az Athenaeum r.-l. nyomása.

AZ ISASZEGI CSATA.

Heyer Arthur festménye.

mely után a rebellis csapatok maguktól szétszóródnak. Ilyen jelentést küldött Olmützbe, hol már rég várták ezt a hírt. Ha Magyarország le van győzve, itt az ideje, hogy a kormány intézkedjék mindenben. Akkor már a katona parancsol. Az olmützi márc. 4-iki oktrojált alkotmány logikus következése a dec. 2-iki trónváltásnak. Formailag még nem abszolút, elég, hogy megalapítja az egységes és oszthatatlan ausztriai császárságot. Ennek egyik koronaországa Magyarország, melynek külön alkotmánya van, amennyiben az a birodalmival össze nem ütközik. De épp ily koronaországok Horvát- és Tótország, az erdélyi nagyfejedelemség, sőt a felállítandó szerb vajdaság is. Nemcsak önállósága szűnik meg Magyarországnak, hanem területét is szétdarabolják.

A magyar fegyver megadta a választ az országot ért nagy sérelemre, mielőtt itt még tudtak volna felőle. Damjanich márc. 5-én meglepi Szolnokot, megsemmisíti az azt őrző osztrák dandárt és biztosítja a fontos átkelőt. Már akkor meg lehetett volna indítani a nagy hadjáratot, ha lett volna vezér, de így a győzelemnek egyelőre nem volt folytatása. Erdélyben Bem folyton üldözi Puchnert, végre ki is szorítja Oláhországba, aztán legyőzi Skariatint orosz tábornokot is és elfoglalja Szebent és Brassót. Kisszerű bosszú nem lakott e nemes férfiuban. Bár a kormány véres megtorlást parancsolt, ő csak sarcot követelt és így a szászokat is tisztelőivé tette. Déva és Gyula-Fehérvár várai kivételével az egész Erdély ismét a magyaré volt.

326. ábra. Klapka György.

Igaz, hogy viszont Eszék és Lipótvar várai februárban elvesztek. Igaz, hogy nemcsak Temesvár, hanem az ostromlott Arad is ellenállott. De alig három hónapnyi háború eredménye gyanánt elég volt, hogy a lenézett magyar csapatok már mint egyenlők vívhatnak meg az osztrák vezérek próbált, legjobb ezredeivel. Ezt a helyzetet és a nemzeti lelkesedést fel kellett használni. Erős támadás szükséges már azért is, mert az ostromlott Komárom felmentésre szorul. Végre Kossuth márc. 30-án Egerben Görgeyt nevezi ki helyettes fővezérnek. Tudjuk, hogy Görgey Kossuthnak köszönte páratlan gyors előmenetelét, de a váci proklamáció megrontotta a két férfiú közötti viszonyt. Görgeynek tekintettel kellett lenni tisztikarára is és így nem járulhatott köztársasági vagy elszakadó politikához. A megegyezés köztük azon az alapon jött létre, hogy egyelőre Magyarország politikai helyzetében nem lesz változás.

Görgey hadterve szerint a főváros és Komárom felmentése egyaránt a cél. A magyar erők felállítása arra kényszerítette Windisch-Grätzet, hogy mindkét útirányra ügyelve, erejét szétforgácsolja. Április 2-án kezdődött a »tavaszi hadjárat« Hatvan elfoglalásával. Április 4-én Tápió-Bicskénél győz Damjanich Jellasics ellen, ki elől előbb Klapka hadteste megfutott. Április 6-án

megy végbe az egész hadjárat legnagyobb csatája, Isaszegnél. Ott maga Görgey a vezér és bár éppen az ő hadteste érkezett későn, erős viadal után teljes diadalt arat. Másnap Gödöllő a főhadiszállás és a fővezér személyesen őrködik Kossuth hálózobájának ajtaja előtt.

Windisch-Grätz a folytonos vereségek következtében elveszti a kormány bizalmát. Visszahívják és ő még ezt is a forradalmi propagandának tulajdonítja. De utóda, báró Welden, sem szerencsésebb. Görgey Gödöllőről Aulichot hadtestével Pest felé küldi. Az ügyes vezér elhiteti az ellenséggel, hogy a magyarok főereje vele van, nem támadják és így Görgey elvonulhat Komárom felszabadítására. Ápr. 10-én a Vázott állomásozó osztrák hadtestet támadja és semmisíti meg. Földváry Károly, ki eddig is minden csatában páratlan vitézségűnek tanusította magát és különösen Tápió-Bicskénél tűnt ki, Vácán ismét »Magyarország első katonája«. Onnét tovább mennek Ipolyon, Garamon át és április 19-én Nagy-Sarlónál kemény csatában legyőzik Wohlgemuth tábornokot. Ebben a diadalban Damjanichnak és Leiningennek volt legnagyobb része. Komárom felmentése most már nem ütközik nagyobb akadályba. Görgey Szőnynél legyőzi Schlicket is (ápr. 26) és ezzel be is fejezi azt a hadjáratot, mely kezdettől végéig sűrű sorozata volt a magyar győzelmeknek.

A hadsereg győzelmei és az olmützi alkotmány keltette méltó elkeseredés együtt magyarázzák a debreczeni függetlenségi nyilatkozatot. Ott a háborúsem szüntette meg a pártviszályt. A békepártiak nagy tisztelettel környezték ugyan Kossuthot, de annál jobban üldözték a túlzókat, a vörösöket (flamingók), kik, véleményük szerint, rémuralmat akarnak és a köztársaság felé vonják a honvédelmi bizottság elnökét. Sikerült is lehetlenné tenni Madarász Lászlót, ez irány legrettegettebb képviselőjét, ki nem birta tisztázni magát ama vád alól, hogy az ő kezén veszttek el a kivégzett gr. Zichy gyémántjai. Szerettek volna érintkezésbe lépni Görgeyvel, ki azonban a guillotinera tartotta őket méltóknak, ama téves hiszemben, hogy minden áron békét akarnak. Midőn Kossuth márc. 28-án felszólította a gyűlést, mondja ki akaratát a császári manifesztumra nézve, egy radikális és demokratikus kör alapítása volt a válasz (ápr. 5).

Midőn Kossuth visszatért a táborból, el volt határozva, hogy a fél-szeg helyzetnek véget vet. Április 13-án titkos értekezletre hívta össze a követeket, a függetlenség kinyilatkoztatása és a Habsburg-ház trónvesztésének kimondása céljából. A végleges kormányformát később állapítják meg. Erős ellenzékre talál, melyhez még Mészáros is csatlakozik. Nem a lényegét támadják, hanem célszerűtlennek találják a döntő győzelem előtt. Tudjuk, hogy Görgey is így gondolkozott. Kossuth ezek ellenében a hadseregre hivatkozott, mely kimondja a függetlenségi nyilatkozatot, ha ezt a nemzetgyűlés nem teszi és már most is hibának tartaná a késedelmet, mert különben Európa ügyeit a független Magyarország nélkül rendeznék. A békepártiak elhatározták, hogy másnap a nyilvános gyűlésen is felszólalnak, de ettől elállottak, mint mondták, hogy az ünnepélyes pillanatban mi se zavarja az egyetértést.

Ezt a nevezetes ülést is a ref. kollégium nagytermében kezdték meg, mint a többi, de aztán a nagytemplomba vonultak, melyet már nagyrészt elfoglalt a nép. Ott egyhangulag elfogadták Kossuth indítványát. A lelkesedés magával

ragadta — vagy megfélemlítette — a kislelkűeket és töprengőket is. Épp úgy elfogadták egyhangulag Madarász László indítványára Kossuth kormányzóságát. Ez a cím megfelel a hazai hagyományoknak és különösen azért volt ajánlatos, mert ideiglenes méltóságot jelöl.

Sok ember szíve dobbant ekkor hangosabban. Nemzetre nincs nagyobb kincs a függetlenségnél és a dinasztia tanácsosainak és vezéreinek viselkedése az utolsó évben, ha nem is igazolta, de megmagyarázta a legteljesebb elítélést is. A függetlenségi nyilatkozatnak ez adatok elsorolása a tartalma.

Mindenben az ónodi abrenunciációhoz hasonló, még abban is, hogy a lelkesedők nagy része voltaképp meggyőződése ellen cselekedett. De minden ízében politikai hiba. Ónodon legalább francia segítséggel kecsegtethették a nemzetet; most az elszakadás csak újabb ellenségeket szerezhet. Akkor vérrel is helyreállítják az egységet, most megbontják azt. Új erőt pedig, erkölcsit vagy anyagit, a függetlenségi nyilatkozattal nem nyer a nemzet ügye.

Kossuth politikájának konzekvenciája, mellyel Magyarország függetlenségét a német egységhez fűzte, most is kitűnik. A frankfurti nemzetgyűlés, hosszas viták után, elhatározta a császárság megújítását és 1849 március 29-én a porosz királyt választotta meg császárnak. Bizonyos tekintetben ez is detronizációja volt a Habsburgoknak. Csakhogy IV. Friderik Vilmos nem fogadta el a forradalom felajánlotta koronát és az akkor szerepelni kezdő Bismarck 1849 szeptemberben azon sajnálkozott, hogy az orosz avatkozott be Magyarországon, nem a porosz. Kossuth csak a német forradalommal volt érdekazonosságban, a német hatalommal nem.

Az orosz intervenciót nem a függetlenségi nyilatkozat idézte elő. Az már 1837 óta fenyegetett és szinte köztudomású volt. Sőt 1849 eleje óta máris harcoltak orosz csapatok magyar földön. De az osztrák kormány mindig visszaretent a »nagylelkű« ajánlat elfogadásától. Csak a nagysarlói csata után határozta magát reá. Stadion meg is örült belé. Akkor küldtek gr. Zichy Ferencért, hogy Varsóba menve közölje a császár elhatározását Paskievics herceggel, az orosz helytartóval. A bécsi hivatalos lap, midőn május 1-én nyilvánossá teszi a két császár egyetértését, a magyar felkelésről azt mondja, hogy az jelen fázisában kétségtelenül az európai felforgató párt egyesülésének bélyegét viseli magán. Az oroszok szemében a magyar seregben oly magas polcra emelkedő lengyelek, és azok esetleges hatása honfitársaikra, igazolták Miklós cár elhatározását. Maga a függetlenségi nyilatkozat határozott nemzeti és történeti alapon áll, de a lengyelek részvétele mégis úgy tüntette fel szabadságharcunkat, mintha az az általános forradalomnak volna része.

Siettetten az orosz beavatkozást az a félelem, hogy a magyar sereg, felhasználva győzelmeit, Bécs ellen fordul és nemcsak ezt a várost foglalja el, melyben még erős a magyar rokonszenv, hanem újabb forradalmat idézhet elő egész Ausztriában. Ez különösen Paskievics leveleiből tűnik ki. Ferenc József császár május 21-én találkozott Varsóban Miklós cárral és ott megállapították a muszka bevonulás részleteit, melynek vezéréül a leghíresebb orosz hadvezér, Paskievics Erivanszky herceg, a perzsák legyőzője és Lengyelország meghódítója, volt kijelölve.

Jogilag is gyöngye lábán áll a függetlenségi nyilatkozat. Ferdinánd, kit még Petőfi is »jó öreg királyának« nevezett, trónlemondása után is törvényes királya maradt Magyarországnak, mindazok után, mik alatta és nevében történtek. Igenis komoly közjogi kifogást lehetett tenni Ferenc József trónfoglalása ellen, de a Habsburgok uralma ellen nem. Vajjon fejlődött-e valaha Magyarország a legnemzetibb király alatt is oly mértékben, mint Mária Terézia alatt, vagy 1832—48 közt?

Ha az elszakadás kimondása nem segítette Magyarország nemzetközi helyzetén, Kossuth kormányzósága sem volt alkalmas a belső ellentétek megszüntetésére. Mint Vukovics írja, »Perczel és Görgey nyiták meg a meghasonlás poklát«. A nemzetgyűlés mindenek fölött a maga jogkörére gondolt és május 2-án kimondotta szuverén jogát, úgy hogy a kormány nem oszthatja fel. Szemere, a miniszterelnök, ki republikánusnak és demokratának vallotta magát, éppen nem akarta eltérni, hogy Kossuth túlhatalmas legyen és ebben az egész minisztérium, Horváth Mihályon kívül, egyetértett vele. Ez az opposzició nem is annyira Kossuth ellen fordult, mint »női kamarillája« ellen, melynek a nagyravágyáson kívül azt is bűnül rótták fel, hogy Kossuthot Nyáry és Görgey ellen izgatta, és legbizalmasabb környezete, különösen titkára Csernátoni Cseh Lajos ellen.

Hogy miképp viszik keresztül a határozatot, az a nemzeten kívül főképp Görgeytől függött, ki már nemcsak fővezér, hanem hadügyminister is. Jó egyetértése a kormányzóval még fennáll. Azt igazi nagy embernek tartja, ki nélkül semmi sem történt volna, magát hozzá képest buboréknak, kit felszínre emelt az események árja. De kettős állásából folyó kötelessége jogot is ad neki. A nagysarlói csata után megüzeni Kossuthnak, hogy olyan fontos dolgot, mint az elszakadás, mégis jobb lett volna előre közölni vele. De mivel a katona Kossuth-párti és Habsburg-ellenes, most annak szájaíze szerint beszél, mint Váczott tisztjei együtt-tartása végett. A szőnyi győzelem után ő is a »hitszegő dinasztíáról« szól proklamációjában (ápr. 29.).

Aznap határozta el a haditanács, mit tegyenek. Legtermészetesebb lett volna Bécs ellen menni és ott diktálni a békét. De a sereg nagy hiányt látott ruhában és lőszerekben; éppen a java csapatokat tizedelte meg a tavaszi hadjárat; sok régi és érdemes főtiszt vonakodott Ausztria megtámadásától, mert csak a haza védelmére szolgál. Ezért Görgey elfogadta Kossuth véleményét és Klapka javaslatát, hogy előbb Budát foglalják el. Egyszer tett népszerűt életében — azon rajt is vesztett.

Buda várát Windisch-Grätz távozása előtt megerősíttette és az ötezer főnyi őrség vezetését Hentzi tábornokra bízta, kiről már 1841-ben tudta Széchenyi, hogy magyargyűlölő. Nem is tette le az esküt az alkotmányra. De bár Hentzi jeles tiszt hírében állott és erős őrséggel rendelkezett, Buda elfoglalását könnyűnek tartják, a védőművek gyöngesége miatt. Az ostrom máj. 4-én kezdődött, de mivel ostromágyut nem hoztak, csak lassan haladt. Hentzi, minden jog ellenére, Pestet bombáztatta, honnét őt semmi támadás nem érte. A magyar sereg rohamát május 17-én véresen visszaverték. Majd rést lőttek és a honvédek létrákon másztak fel a várfalakra, úgy hogy igen nagy volt a veszteségük. E küzdelemben Hentzi halálosan megsebesült (1849 máj. 21). Katonáinak,

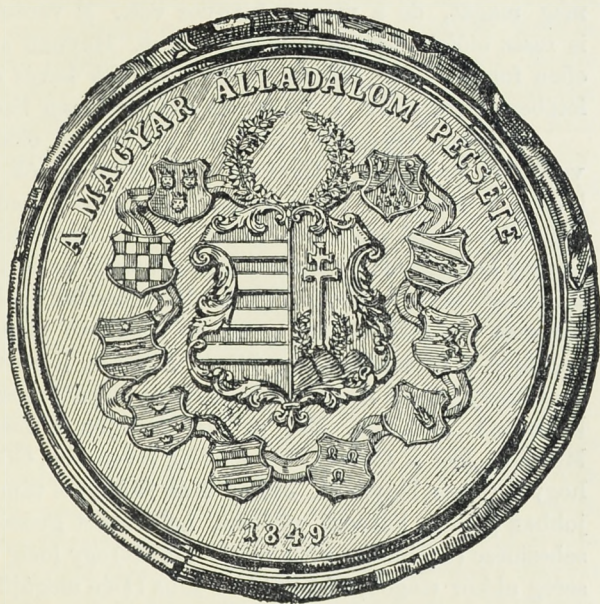

fogadása ellenére, megkegyelmezett a győző. Buda ismét a magyaré. A lánchíd felrobbantása, melyet Hentzi megparancsolt Allnoch ezredesnek, nem sikerült és a merénylő halt belé. Nem volt akkor népszerűbb ember Magyarországon Görgeynél. Nemcsak gr. Andrássy Gyula látogatta meg budai szállásán, hanem Petőfi Sándor is.

A kormány és az országgyűlés visszatérnek Pestre. De az egész pünkösdi királyságnak látszik, hisz már tudják a muszka intervenciót. Az osztrákot legyőzték. A két császárság elleni küzdelem még legjobb esetben is roppant áldozatot és erőfeszítést követel, minőnek csekély bevezetése lehetett az, mit eddig tűrt és tett a nemzet. Ezért is ellenezte Görgey azt a politikát, mely »még a kínai császárt is ellenségünké teszi«. A haditerv készítése volt most a legfőbb feladat, a mindenesetre csekélyebb magyar erőnek lehető legjobb alkalmazása.

Buda bevétele után mindössze 162.000-nyire becsülték a magyar sereg számát. Ezt még maga az osztrák is felülmulja. Ott is erős hadikészület ment végbe és az új fővezérnek, b. Haynau Gyulának, a »bresciai hiénának«, ki a hessen-kasseli választónak volt törvénytelen fia,

175.000 katonája volt alárendelve. Haynau vitéz ember volt, ügyes tábornok, de az örültség határáig szenvedélyes és kegyetlen. Főlebbvalója, Radetzky, azt mondta róla: »olyan mint a beretva, használat után vissza kell tenni a tokba«. Magyarországon most olyan kellett, ki megújítsa a Carafák és Heistereket hagyományát és még tetézzék annak borzalmait. A muszka seregnek pedig, melynek egy hadosztálya Haynau seregével egyesült, összes száma felülmulta a kétszáz-ezretet. Görgeynek az a terve, hogy Komárom vára legyen a védelmi központ. Onnét még sujtani lehet az osztrákra, ott még jó ideig biztosságban lehet a kormány és az országgyűlés is. De a helyzet nehézsége az összes erőknek egy ponton és egy vezetés alatt való egyesítését követeli. Kossuth is óhajtja az egyesítést, de lehetőleg Bem alatt, azt pedig nem engedheti, hogy a kormány és országgyűlés egy várban, esetleg elzárva az ország legnagyobb részétől, keressenek menedéket. A szorosan vett katonai szemponttal ellentétben nála politikai és személyes tekintetek is érvényesülnek.

327. ábra. A magyar állam pecsétje 1849.

Ebből következett az az ellentét Kossuth és Görgey közt, mely azóta annyira foglalkoztatta történetírásunkat és politikánkat egyaránt. Most már kimondhatjuk, hogy a lényegen nem igen változtatott és csak kevésvel siettette a katasztrófát az a tény, hogy ami magyar erő volt is, az sem működött egységesen és célszerűen. Mert mind az osztrák, mind az orosz nem azért fordított ide oly nagy erőt, hogy a háborúnak gyors befejezését mindenáron ne siettesse. Amint Haynau serege a Duna balpartján előretör, Görgey a Vág vonalánál utját állja. Zsigárdnál, Perednél, Királyrévnél harcol először nemcsak Haynauval, hanem északi segítőivel is (június 20—21). A magyar vitézség itt sem tagadta meg magát, de a vezetés hiányos volt. E vereségben még a legelszántabbak is rossz előjelet láttak a jövőre nézve. Haynau aztán átkelve a Dunán, Győr ellen fordul. Nagy sáncok védtek, de csak kevés ember. Az ifjú császár jelenlétében elfoglalták a várost és már másnap Szőnynél áll az osztrák sereg.

Haynau energiája rikító ellentétben áll elődjei lassúságával. Az osztrák vezért és hadát az a törekvés serkenti, hogy ők Paskievics nélkül is képesek leverni a magyart. Ezzel szemben a magyar hadviselés most határozatlanná, szinte fejtelenné válik. Június 26-án a ministertanács Kossuthal élén elfogadta Görgey haditervét: a kormány kész a főszerephez csatlakozni. Ezt a tervet azonban már meghiusította Haynau gyors előnyomulása, mely valószínűvé teszi Komárom hamaros elzárását. Így most az ellenkező nézet kerekedik fölül: a főszereg vonuljon a kormánnyal együtt az Alföldre. E parancs el is ment Komáromba, de Görgey június 30-án megtagadja az engedelmességet. Ő az országot, nem a kormányt szolgálja. Még egyszer létrejön a megegyezés; Görgey enged és Mészáros lesz a fővezér. De mielőtt levonulna, Görgey még egy kísérletet tesz, hogy legyőzze Haynaut. Július 2-án Szőnynél támad, de bár személye és még jobban példája lelkesíti vitézeit, határozott győzelmet nem arat. Súlyos megsebesülése (fejbűbját vitte el egy gránát) egy ideig bénítja működését. A magyar sereg akkor »tagok, fej nélkül«. Július 11-én megújítja a kísérletet, hogy a Dunántúlra törjön át és az eddig kevésbé érintett vidéken folytassa új erővel a háborút. Ekkor sem ért sikert. Haynau Pestet, Budát is ellenállás nélkül foglalja el, a kormány az országgyűléssel tartva Szegedre költözik, mert Debreczent már július 3-án megszállotta a muszka. Már a közeledő vég előjelei mutatkoznak. A »Respublica« című lap, néhány napon át a kormány hivatalos lapja, július 6-iki számában árulónak nevezte Görgeyt, kit akkor hősiessége közel vitt a halálhoz. Arad várának elfoglalása július 1-én, Guyonnak Jellasics fölött Hegyes mellett, Bácsban, kivívott győzelme (július 16.), már csak egyes csillagoknak volt ragyogása a sötét, komor éjszakában.

Haynau a visszavonuló magyar sereg nyomán délkeletnek tör, oda, az Alföld déli részére vonult Paskievics is. Már csak az országnak Törökország felé eső része szabad. Ott kell eldőlnie, végződnie a harcnak. Görgey is odavonul, olyanformán akarván elbánni a muszkával, mint félév előtt, téli hadjáratában az osztrákkal.

Az oroszok körülbelül ugyanazokon az utakon törnek be, mint hatszáz év előtt a mongolok. A főszereg Paskievics alatt egyenesen északról jön Bártfának és Eperjesnek, Grabbe tábornok hadteste Árván át Besztercebányának, Lüders

és Grotenhjeml a már ismert erdélyi szorosokon. Kossuth Paskievicscsel szembeállítja a vitéz lengyel Visockyt, majd Dembinszkyt is, de azok ütközet nélkül engednek a túlerőnek. Erdélyben Bem verekszik velük, de Lüders legyőzi. A fősereg két hét múlva, már július elsején, eljut a Tiszához és Pest felé is küld egy hadtestet, hogy érintkezésbe lépjen Haynauval. Ha Erdély elvész, az Alföld nem tartható. A folytonos, döntő csata nélkül való visszavonulásnak pedig véget kellett érnie csakhamar. Országunk olyan kicsi a muszkához képest. És aztán vége mindennek.

Nemzetközi tekintetben úgy áll, mint Muhi, mint Mohács korában, egyedül, elhagyottan. Akkor a pápát és császárt uraló nagy közösséghez tartozott. A pápa és császár egymással küzdve, átengedték a magyart a tatárnak, töröknek. Most az alkotmányos, szabad, művelt népek közösségéhez akart csatlakozni. Midőn már mindenütt győzött az önkény, még egyedül vérzik és küzd. Akkor énekelte Heine: »Ha a magyar nevét hallok, szűkké válik keblemen a német ruha«. Nem is volt szabad, művelt nép, mely megtagadta volna a magyar törekvésektől a legigazabb rokonszenvet. Ismét az európai kultúra előbástyájának ismerték, mint ahogy századokon át a kereszténység védőfalának tekintették. De a rokonszenvtől a cselekvésig vezető utat nem tette meg egyik sem. A német nemzetgyűlés még 1848 nyarán érintkezésbe lépett az oda küldött Szalay Lászlóval. Tudták, hogy közös az érdekük, de mire az orosz jött, már vége a frankfurti parlamentnek és a nagy német nép ismét 36 fejedelem között oszlott meg. Sardinia királya 1849 márciusban újra harcot kezdett, de a novarai csata véget vetett vállalatának. Még csak az egy Velence dacolt az osztrák erővel októberig. Franciaországban újra nyomasztóbbá válik a reakció. Anglia érdeklődik a magyar iránt, nem szereti a muszka intervenciót, de európai szükségét lát a Habsburgok nagyhatalmában. Legtovább mennek az amerikai Egyesült-Államok. Azok ideküldik egy ügynöküket, hogy nézzen széjjel és, ha jónak látja, ismerje el nevükben az új köztársaságot. Az amerikai ágens sohasem lépett érintkezésbe a magyar kormánnyal. Még leghasznosabb volt az ősi ellenségnek, a töröknek a barátsága. Ott gr. Andrassy Gyula képviselte Magyarországot, kinek könnyű volt bizonyítani, hogy a muszka-osztrák szövetségnek az ozmán birodalom adja meg az árát. De a török sem segíthette a küzdő Magyarországot, csak a már elbukottal éreztethette jóakarátát.

Igy Görgey hada, körülbelül negyvenötezer ember, mert Komáromban erős őrséget hagytak Klapka alatt, az egyedüli, mely szembeszáll a modern Batu khánnal. Vácznál Leiningen legyőz egy orosz hadtestet (júl. 16) és a sereg folytatja útját az Ipoly, Rima, Sajó völgyein át a Tiszához. Ez a sereg voltaképp ott hátában van a muszka főerőnek, úgy mint télen Windisch-Grätzének. Találkoznak ugyan egyes orosz csapatokkal, de azokkal inkább barátságos érintkezés folyik, mint harc. Az oroszok nagy tiszteletet tanúsítottak Görgey iránt, a parlamentérek rendesen ajándékot is hoztak, többnyire pisztolyokat. Ezt az érintkezést könnyű volt később árulásra magyarázni. Pedig voltaképp e két fél, nem ismerve egymás erejét, azon volt, hogy rászedje egymást. Csak július 28-án, a Tiszán való átkelés előtt, ütköznek meg Geszthelynél, hol, utoljára, még fényes diadalt nyer Görgey hada. Igy biztosítva volt a Tisza balpartjára való jutás, de

későn. Akkorra már az oroszok is túljártak a Tiszán. Ezért Görgey, ki az egész idő alatt még sokat szenvedett sebetől, elítéli, gyöngének tartja az egész hadjáratot. Nagy hadi tudósok másképp ítélnék fölötte. A tény az, hogy fényes és meglepően bátor művelet volt, de minden igazi eredmény nélkül.

Szegeden egy ideig még folytatja az országgyűlés tanácskozásait. Kossuth tartja bennük a lelket. 1848 október 4-én, midőn újoncokat toborozni járt ott, »nemzetem büszkeségének« nevezte a szegedi népet, most júl. 22-én azt hirdeti, hogy innét terjed majd szét a szabadság az egész világra. A nemzetgyűlés, mely már előbb egy igen liberális nemzetiségi törvényt vitatott meg, itt a zsidó emancipációt tárgyalja. De ez mellékes volt a lelkeken ülő nagy gondhoz képest. A legtöbben Görgeyt óhajtották volna ismét fővezérnek, mégis benne bíztak legjobban. Még utoljára is 60 milliót szavaztak meg a háború folytatására. Görgeynek július 26-án kelt levele szerint még van remény az ellenállás folytatására, ha Temesvárt idejében sikerül elfoglalni, úgy hogy ez Komáromhoz hasonló táborhellyé válhatik. Addig is Haynau ellenében gyorsan felhányt sáncokkal akarják megvédeni Szegedet. Hiába. Az osztrák fővezér aug. 3-án bevonul a városba. A kormány az országgyűléssel már előbb Aradra távozott.

Ekkorra már eldőlt Erdély sorsa is. Bem inkább csillogó és kápráztató meneteket folytat mint komoly háborút. Midőn már elveszettnek látszik minden, ahelyett, hogy Magyarországra vezetné seregét, Moldvába csap, hogy ott jelenlétével forradalmat idézzon elő. Visszatérve, Segesvár közelében, Fejéregyháza mellett, útját állja az orosz sereg (júl. 31). A csata eleve is el volt veszve és a magyar sereg nagy részével együtt valószínűleg ott veszett el Petőfi Sándor is. Boldog halál: nem kellett megélnie hazája pusztulását! Csak most megy Bem Magyarországra sereg nélkül, hogy átvegye a Temesvárt addig gr. Vécsey alatt ostromló hadak vezetését.

Görgey, Tokajnál átkelve a Tiszán, Arad felé tart. Szótlanul, harci elszántsággal megy ez a hős sereg, még mindig Magyarország büszkesége, végig a termékeny rónán. Ez a hangulat, a tudat, hogy hiába minden erőlködés, uralkodik akkor a magyaron. Nagy Sándornak magárahagyott hadtestét Debrecennél aug. 3-án legyőzték a muszkák. A többi eljut Arad alá. Az ottani hangulatot Vörösmarty Mihály, ki képviselő volt, írja le e szavakkal: »Aradon már a legnagyobb zavart és rendetlenséget találtam. Szerettem volna távol lenni Magyarországtól, hogy ne lássam nyomorult átalakulását, melyet már ott előre sejtettem, azonban a bizonytalan hírek és társaim szavazata visszatartottak. Minden érzéssel érzem, hogy amit a becsületes, de gyarló kormányzó mellett a gazság készített, annak súlyát és keserveit a nép fogja viselni.« Végezni kellett: bevalani, hogy a magyar nem védheti meg függetlenségét. Ministertársai arra akarták kérni Kossuthot, hogy mondjon le, Görgeyt, hogy vállalja a főhatalmat. Görgey mindent az aznap, aug. 9-én Temesvárnál folyó csata kimenetelétől tett függővé. Ha győzünk, folytatni lehet a háborút, ha nem, leteszi a fegyvert a muszka előtt. Kossuth kijelentette, hogy akkor agyonlövi magát. A csata elveszett. Haynau méltán mondhatta, hogy ő vívta ki a döntő diadalt. Bem, ki mindenáron csatát akart, mindjárt az ütközet elején lebukott lováról és harcképtelen lett. A magyar sereg felbomlott.

Kossuth aug. 11-én délután 2 órakor Görgeyre ruházta a főhatalmat. Az új diktátorban megvolt a szörnyű bátorság arra, hogy ne azt tegye, ami hősi hírére csak fokozhatta volna, hanem azt, mit a szükség parancsolt. Serege annyira bízott benne, hogy 33.000 emberével folytathatja a reménytelen harcot, vagy kivezetheti őket az országból. Igazi energiáját akkor mutatta, mikor a kapitulációt választotta, de nem az osztrák, hanem a muszka előtt. Utolsó tetteivel is azt akarta bizonyítani, hogy a magyart nem az osztrák győzte le. A haditanács csaknem egyhangulag elfogadta véleményét. 252 főtiszt közt csak ketten szavaztak ellene. Azonnal kijelentette Rüdigernek, a vele szemben álló orosz hadtest vezérének, hogy kész előtte letenni a fegyvert azzal a feltétellel, hogy osztrák ne legyen jelen. Más feltételt nem is tűzhetett ki: az oroszok minden alkudozási kísérlettel szemben azt a lojális álláspontot foglalták el, hogy ők hadakozni, nem alkudni jöttek.

Augusztus 13-án Világos ősi várának tornya alatt ment végbe a fegyverletétel. Görgey tekintélye és fegyelme akkor vívta legnagyobb diadalát. A sereg együtt maradt, nem szóródott szét. A vezérek tudták, hogy az orosz köteles őket átszolgáltatni az osztráknak és hogy haditörvény szerint halál vár rájuk. Egy sem távozott, még az idegenek, Leiningen, Pöltenberg sem, kiket egyenesen felszólítottak rá az oroszok. Görgeyt elválasztották társaitól. Életének, a cár kérésére, megkegyelmezett a császár, de azért 18 éven át szegénységben, szigorú őrizet alatt tartották az »árulót« Klagenfurtban. Igazi bűne szemünkben csak az, hogy még sem volt elég elszánt. Vagy engedelmeskednie kell Kossuthnak, vagy, ha meg van győződve arról, hogy ő jobban szolgálhatja a hazát, magához kell ragadnia a hatalmat akkor, mikor még lendíthet nemzete ügyén, nem akkor, mikor késő volt minden.

Görgey a többi vezért és várat is felszólította, adják meg magukat a haszon-talan vérontás megakadályozására. Damjanich az oroszoknak adta át Arad várát, kik »arany hegyeket« ígértek, de aztán őt is átadták az osztrákoknak. Pétervárad tisztes kapitulációt nyert. Tisztek, legények szabadon hazamehettek. Legtovább Komárom tartotta magát. Midőn az osztrák főszereg eltávozott a vár alól, Klapka az ácsi csatában (aug. 3) szétszórta az ostromlókat és még Győrt is elfoglalta. De az ostromló gyűrű ismét szűkebbre szorult. Ekkor, hosszas alkudozás után, megállapodtak abban, hogy Klapka és a főtisztek kívándorolhatnak, a tisztek és a közlegények pedig szabadon távozhatnak (szept. 29).

Következett a szörnyű megtorlás, a Latour halálának fordulónapjára szánt hekatomba. Addigra kivonult az orosz. Október 6-án Pesten, az Újépület előtt, agyonlőtték gr. Batthyány Lajost, kinek sorsa Európaszerte részvétet, sőt megbotránkozást keltett. Még az öreg Metternich is, ki nem volt barátja, igazságtalannak tartotta az ítéletet. Gr. Andrássy Gyula előre megmondta Batthyáynak, meneküljön, míg lehet, az osztrák csak úgy a legkiválóbbakat fogja kivégeztetni, mint Alba Belgiumban. Az udvar haragjától nem mentette meg a kiváló tehetségű, büszke és őszinte férfit sem soha meg nem tagadott lojalitása, sem magas rangja. Aradon már előbb is kivégeztek több foglyot, sőt Susán tábornok legjobban szerette volna kivégeztetni valamennyit, per és ítélet nélkül! A törvényes formákat fenntartották ama tizenhárom tábornokkal szemben, kiket október 6-ának reggelén felakasztottak vagy »kegye-

lemből» főbe lövették, de az ítélet, ha formailag tán helyes, politikailag annál nagyobb bűn. Azt mutatta, hogy itt az engesztelésről már nem lehet szó, itt nem uralkodhatik más, mint a nyers erőn alapuló önkény. Damjanich, Leiningen, Aulich, Kiss Ernő, gr. Vécsey Károly, Dessewffy Arisztid, Schweidel József, Török Ignác, Knézics Károly, Nagy Sándor, Pöltenberg, Lázár és Lahner György Aradot a magyar nemzetnek Golgotájává avatták.

Október 10-én az Újépületben Csányi Lászlót akasztották fel, október 24-én az agg Perényi Zsigmondot, Debreczenben a főrendek elnökét és Szacs vay Imrét, a képviselőház jegyzőjét. A főtiszteket, képviselőket, tisztviselőket tömegesen ítélték el és megtöltötték velük Josefstadt, Kufstein, Theresienstadt börtöneit. Alig volt valamirevaló ember Magyarországon, kinek életpályáját ne törte volna derékon ez a katasztrófa. A közkatonákat és a tiszteket besorozták az osztrák hadseregbe. Még később, 1851-ben, in effigie, a menekültek közül felakasztottak 32-t. Köztük volt Kossuthon kívül Horváth Mihály püspök is. Két más püspököt is halálra ítélték s hosszú várfogságra kegyelmeztek meg nekik. Lonovicsot megfosztották érsekségétől és egy osztrák klostomba internálták. Mintha minden vezetőjétől egyszerre akarták volna megfosztani az országot. Az elítéltek vagyonát elkobozták. Az elkövetett borzalmasságok között a legdurvábbat talán mégis Haynau követte el, ki Maderspach Ferencné Ruszka-bányán megvesszőztette.

Hazánk, mely még egy év előtt a művelődés és jólét biztos útján látszott haladni, Lengyelország sorsára jutott. »Számtalan város, falu és udvarház hever romban; az ország és népe csaknem gyógyíthatatlan sebekből vérzik. Halálos, tompa csend uralkodik a Duna és Tisza mellékein és rejtett dühvel szívében viseli sorsát a nemzet.« Több ezren Kossuthtal és Bessel átmertek Orsovánál török földre. Kossuth előbb Orsova közelében, Allion hegyénél elásatta a szent koronát és a koronázási jelvényeket. Az emigránsok első tartózkodóhelye Viddin volt. Az orosz és osztrák fenyegetőleg követelték a menekültek kiadását, de a szultán megtagadta, miben segítségére volt az angol és francia diplomácia. De mint Tökölyt és Rákóczit híveikkel, őket is a határtól távolabb kellett elhelyezni. Kossuthnak a kisázsiai Kiutahia lett Rodostója. Bem török vallásra tért és aleppói basa lett, hol 1851-ben meghalt. Sokan elszóródtak Nyugat-Európa fővárosaiban, ébrentartva a rokonszenvet ama nemzet iránt, mely nagyot akart és nem birt, de amely még bukásában is fenntartotta becsületét.

VI. FEJEZET.

AZ ABSZOLUTIZMUS ÉS A PROVIZÓRIUM.

Z EGYSÉGRE jutott Magyarország elbukott abban a küzdelemben, melyet nemcsak történeti jogáért és új nemzeti államáért, hanem az emberiség legdicsőbb javaiért is folytatott. Ez volt mintegy második honfoglalása, midőn nemcsak karddal, hanem az eszmék terén is ki akarta vívni helyét Európa nemzetei közt. Egyaránt ellenállást talált szláv és germán szomszédjainál. Kilencszáz évvel azelőtt az ily kudarccal a megsemmisülést vonta volna maga után. Most a megtelepedett, Európa szellemi és erkölcsi javaiban osztozó magyar nemzet már nem volt kiirtható. Megfogyott, de meg nem tört.

Modern osztrák történetírók azon tanakodnak, nem lett volna-e helyesebb Világos és Arad után összehívni az országgyűlést és becikkelyeztetni vele a király jogainak kiterjesztését és az osztrák központi kormányzat elismerését, mint pusztán erőszak alapján uralkodni. Szerintük úgy kellett volna eljárniok, mint 1687-ben, Carafa és Eperjes után. De ez okoskodás hibás voltát maga a történet mutatja ki. Az 1687. pozsonyi országgyűlés és Kollonics rendszere maga után vonta II. Rákóczi Ferenc felkelését. A nemzet meghúzódhatik az erőszak elől, de mindent megtesz jogai visszanyerésére, mihelyt kedvezőnek látja reá az időt.

Bármily súlyosan nehezedett az idegen katonai uralom az egész lakosságra, most sem volt másképp. Minden újabb felkelést lehetetlenné akartak tenni azzal is, hogy nemcsak a másképp nem büntetett honvédtiszteket, a közvitézeket, hanem egy ideig még a nemzetőröket is mint közlegényeket sorozták be az osztrák seregbe. De ez a számítás is hamisnak bizonyult. A nemzet nemcsak katonából áll már; a besorozott katona pedig, mint Európaszerte nagyon jól tudták, azért nem szűnt meg magyarnak lenni. Nem a megadás, hanem a bosszú és a megtorlás szelleme uralkodott minden magyar lelkében.

Az a nagy haladás, melyet 1825 óta tett és mely őt a válság napjaiban elbizakodottá tette, most fenntartására, erősítésére szolgált. Összehasonlítva erkölcsi és szellemi erejét elnyomóiéval, arra a következésre kellett jutnia, hogy az egész állapot erkölcstelen és azért tartós nem is lehet. II. József idején,

midőn a kulturális mérleg még Ausztria felé hajlott, lehető volt még a beolvasztás. Széchenyi, Deák és Kossuth; Vörösmarty, Petőfi és Arany szellemi értéke azt már lehetetlenné tette.

A reformkorszak legnagyobb eredményét abban kell látnunk, hogy a magyar parasztot teljesen megnyerte a nemzeti eszmének. Most már milliónyi az a magyar, ki vére árán is kész ezt a hazát szolgálni. És ha e mozgalomnak Széchenyi volt is megindítója, a nép Kossuthban látta jogai kivívóját, atyját, a nemzeti gondolat megtestesítőjét. Most már felülről jövő kecssegtetés el nem szakíthatta őt a nemzet testétől, mint a XVIII. században.

Szabadságharcunk idején is követte a bécsi politika régi elvét: a divide et impera-t. Lényegileg úgy állott a dolog, mint Rákóczi korában: horvát, szerb, szász a magyarellenes táborhoz csatlakozik. Új csak a románság erős állásfoglalása volt. De még a magyar társadalom elhelyezkedése is azt a képet mutatta, mint 1700 után. A főpapság, igen kevés kivétellel, lojális maradt. Több püspök, elhagyva székhelyét, Ausztriába menekült és vikáriusaik sem akarták kihirdetni az oroszok elleni kereszteshadjáratot, »mert vallásuk csak a békét tanítja«. A régi udvari főnemesség hű maradt a császárhoz is. Egy Esterházy herceg, egy Pálffy és egy Apponyi az orosz beözönlés idején még »nemzeti csapatoke« is akartak állítani, gr. Forgács Antal és gr. Zichy Ferenc császári biztosok voltak az orosz táborban. A konzervatívok duzzogva félrevonultak; csak kevés főúr osztozott a szabadságharc dicsőségében és veszélyében. Még a köznemesség is csak a tiszai megyékben volt egészében magyar részen, a dunai vidékeken és a felvidéken, különösen Sárosban, számos híve volt a bécsi kormánynak.

Az egyesítést aztán nagy sikerrel végezte az idegen uralom. A kivégzések nem is annyira rémítettek, mint elkeseredést okoztak. A kardjukat a kövezeten erősen csörtető tisztek mindenkivel nagyon éreztették felsőségüket: hódított országban érezték magukat és nem igen tettek különbséget rebellis és más magyar közt. Noha nem maga vívta ki a diadalt, annyira biztonságban érezte magát az osztrák kormány, hogy volt szövetségeseivel is csak úgy bánt, mint a magyarral. Minden autonómia, minden, mi szabadsághoz vezethetett volna, megszűnt. A horvát, az oláh, a szerb, de még a szász is csak most eszmélt fel, látva, hogy a császári sas karmai oly sebeket ütnek testén-lelkén, melyek ellen már nem védi a szent korona pajzsa. Horvátország elnyerte Muraközt és Fiumét, és Zágráb érseket nyert, kinek diocesisé egész Horvát- és Tótországra kiterjedt; Erdélyhez visszacsatolták a Partium megyéit; a szerbek részére külön vajdaságot hasítottak ki Magyarország élő testéből — de mi haszna, mikor az olasz oktrojált alkotmányban ígért »Gleichberechtigung« helyett, »Gleichbeknechtigung« jutott minden nemzetiségnek.

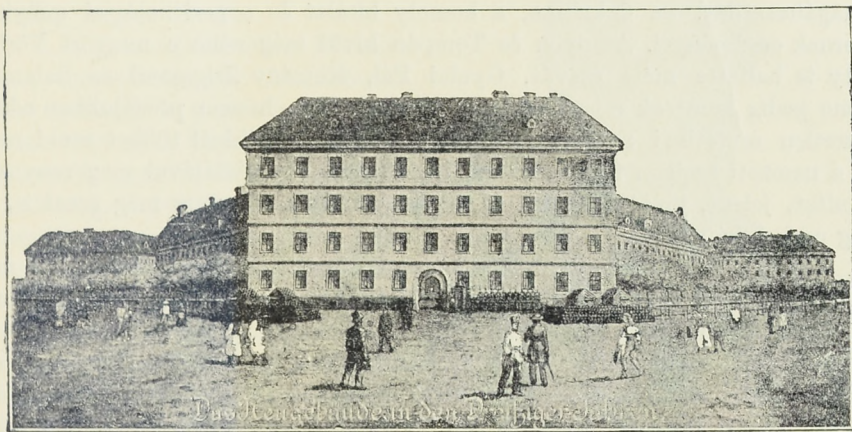
Még legrosszabbul jártak a magyar konzervatívok, kik a szabadságharc végével az 1847-iki állapotok restaurációját várták és remélték. Emlékiratukat semmibe sem vette a kormány, a miniszterek személyesen is éreztették velük felsőségüket, itthon pedig alig különböztették meg őket a honárulóktól s a muszkavezetőktől.

Haynau katonai rémuralma 1850 júliusig tartott. A kormány is meg sokalta vérengzését, szabadulni akart tőle és midőn »a császár képe« ezt meg-

tudta, bosszúságában az Újépületnek több mint száz foglyát egyszerre szabadonbocsátotta. Utazni ment, de Angliában jártában egy sörfőző munkásai, megtudván, ki a látogatójuk, úgy elverték, hogy emiatt csaknem feszültté vált a viszony Ausztria és Nagy-Britannia közt. Magyarországot Albrecht főherceg igazgatta mint katonai parancsnok. A polgári ügyek vezetésére b. Geringert rendelték melléje.

Gyors egymásutánban következtek a teljes beolvasztást célzó rendeletek, melyek végrehajtását most már nem késleltette sem megye sem más gyűlés. Már 1850-ben megszűnt a közbenső vám Ausztria s Magyarország közt. Ez régi követelése volt Magyarországnak, de elérését nagyon ellensúlyozta az egész, máris nyomasztó, ausztriai adórendszernek és különösen a bélyeg- és illeték-adónak átültetése. A bús hazafiak azonban tán legjobban fájlalták a dohány-monopólium behozását ; iparkodtak is azt minden módon kijátszani. Az osztrák

328. ábra. Az »Újépület«.

magán- és büntetőjog behozása sok tekintetben haladás volt az addigi viszonyokhoz képest ; a bíróság elválasztása a közigazgatástól határozott reform. De ki örülhetett volna mindennek, mikor a magyar igazságügy különállása teljesen megszűnt és a bécsi semmítőszék lett az egész monarchia főtörvényszéke, és midőn a büntető igazságszolgáltatásban és közigazgatásban egyaránt az erőszak szelleme nyilvánult mind erősebben és kizárólagosabban.

A központosítás és beolvasztás legerősebb eszköze a nyelv. Mint József császár korában, most is a német lett hivatalos nyelvvé. 1850-ben maguk a városok kérték e nyelv behozását és kezdték azt alkalmazni igazgatásukban. Ellenállást csak a protestáns iskolák fejtettek ki, különösen az evangélikusok. Éppen azok, melyek 1848 előtt a magyar nyelv ellen küzdöttek. A szláv épp úgy sértve érezte magát, mint a magyar. Gr. Thun Leo, az osztrák közoktatásügyi minister, teljesen tisztában volt az iskola állami fontosságával. Nemcsak a hivatalba, hanem az iskolába, a családba is be kell vinni az állam nyelvét, hogy az egységes Ausztria valóvá váljék. Német lett az egyetem is, németek

az állami igazgatás alatt álló kath. középiskolák, még a népiskolába is bevezették a német nyelvet. Tagadhatatlan, hogy a Thun megállapította egységes tanrend, mely sokkal tartalmasabb volt a régebbieknél, az egész közoktatás színvonalát emelte. A baj csak az volt, hogy nem a műveltség, hanem a németesítés volt a főcél. Aki ezt szolgálta, előrehaladt; az ellenző, bármily kiváló, mellőzésnek, üldözésnek volt kitéve. Így nem sokat használt, hogy az egyetemre néhány kiváló német tanárt hívtak.

Mint József császár korában, most is a hazai nyelv ápolása vált a nemzetiség palladiumává. Az első csüggedés után a szárnyaszegett magyar irodalom még magasabbra emelkedett. Igaz, hogy a cenzura lecsapott mindenre, mit politikai vonatkozásnak lehetett tekinteni és ebben a tekintetben szinte a nevetésességig ment. De általában a szépirodalmat nem bántották. Arany János bátran írhatott tovább, noha megtagadta a kormány kívánságát, hogy az országot beutazó császárt versben üdvözlje s ahelyett a »Walesi bárdok«-at írta. A magabaszállás, az önkritika, a komoly bírálat és a pszichológiai mélyítés e kornak eredményei. Aranyon és Tompán kívül még néha a megtört Vörösmarty is hallatta méla szavát, Gyulai Pál, Kemény Zsigmond és Salamon Ferenc pedig nemcsak csiszolták a magyar nyelvet, hanem prózájukban eddig ismeretlen esztétikai magaslatra emelték. Jókai Mór, kinél többet senki nem tett a nemzeti szellem fenntartására, buzdítására, fantáziájával megaranyozta a multat, jelent, jövőt egyaránt és megszerettette a magyart még azzal is, ki eddig csak hibáit látta.

Csak végig kell tekintenünk e neveken, hogy meglássuk, mi lett a magyarból József császár óta, két emberöltő alatt. Akkor a kiváltság tartotta fenn; most a jog és a műveltség.

Mert a komoly, tudományos munkásság sem pihent. B. Eötvös József száműzetésében a XIX. század uralkodó eszméinek, különösen a nemzetiségnek, problémáit fejtegeti. Horváth Mihály mint elbeszélő, Szalay László mint okfejtő historikus egyaránt tanítóivá válnak népüknek. Történetírásunk most egészen magyarrá válik, érzelemben is. Az előbbi korszakoktól, a hazafias gondolat tudatos ápolása mellett, megkülönbözteti a külföldi vonatkozások behatódó méltatása és legalább a szélsőségektől óvakodó kritika. A Horvát István-féle ábrándokat épp úgy kiküszöbölte, mint a Pray és Katona vagy Bod Péter-féle felekezeti felfogást. Egységet, kulturát hirdetett.

Történeti tekintetben gazdag anyagot nyújtott a kor elmélkedésre, gyakorlatra egyaránt. Mert a Bach-korszak léptette csak életbe a reformmozgalom nagy alkotását, a magyar földnek szabad tulajdonná válását és csak akkor valósult meg Széchenyi eszméje: Magyarország megnyitása a világforgalom előtt.

A kormány csak 1853-ban állapította meg az úrbér megváltásának, a földtehermentesítésnek módozatait, de már előbb is előleget adott a kárpótlásból a földesuraknak, kivéve azoknak, kik ellen politikai multjuk miatt kifogást tett a rendőrség. A kárpótlás Magyarországon egy telek után 300—700 frt, Erdélyben egy hold után 22—35 frt. Természetes, hogy ezzel együtt járt a földadó általános behozása, a földmérés és »földkóstolás« alapján. A közhatalmunk általános lett és a nemesi föld kiváltsága megszűnt. Az ősiség megszűnté-

vel az ausztriai alkotmány biztosította egyenjogúság alapján 1849-től fogva mindenki vásárolhatott földet, de ezt a jogot 1851 után megvonták a zsidóktól.

Kárpótlást nyert a papság is a tizedért, az 1848-iki törvény ellenére. Mindössze több mint 300 millió forintra rúgott az úrbérváltság összege. Csakhogy ehhez a birtokosok csak későn jutottak, akkor is csak felét, vagy valamivel többet kaptak, mert az úrbérváltsági kötvények értéke, a többi állampapírral együtt, névértékük felére is leszállott. A birtokos köznemesség gazdasági hanyatlása részben erre vezethető vissza. A parasztnak általában jobb volt a sorsa; e korban kétségtelenül gyarapodott, meglépesedett. Csakhogy a majorsági és parasztbirtok elválasztásából, a tagosításból, commassatióból számtalan új pör keletkezett, mert a község csak ritkán vívhatta ki igazát oly nagybirtokosokkal szemben, kik a kormány kezéért birták.

A forgalom fellendülése különösen a vasutaknak volt köszönhető. Akkor építették ki a már megkezdett és már 1848 előtt Szolnokig és Vácig járó vonalat egyrészt Bécsig, másrészt az Aldunáig. A pénzügyi zavarok következtében az állam kénytelen volt ezt a nagyfontosságú forgalmi utat potom áron eladni egy francia részvénytársaságnak, még pedig a bányásági nagy bánya-, kohó- és erdőterülettel együtt. Kiepült továbbá a tiszavidéki vasút Erdély határáig és a Triesztbe vivő déli vasút. Nagy

329. ábra. Bach Sándor.

érdeme volt a kormánynak az országutak javítása és építése körül is. A XVIII. század vége óta nálunk inkább romlottak mint javultak a közutak. A megyék nem sokat törődtek velök; helyi érdekből egyenesen el is hanyagoltak olyan utakat, melyeken máshonnét is lehetett volna árut hozni piacaikra! Most általánosabb, helyesebb az intézkedés. Sok vidék akkor kapott először téglával (Klinker) vagy kővel kirakott országutat, a régi kátyol helyett, melyről Szirmay azt írta: Sárra sárt raknak és országútnak nevezik. A Bach-korszak után sokhelyütt ebben is visszaesés volt észlelhető.

A közlekedés másik nagy emelője az Ausztriával való szabad forgalom. Kapcsolatban a földbirtok felszabadulásával, mely lehetővé tette úgy a nagy-, mint a kisbirtoknak intenzivebb művelését, ez tette Magyarországot Európa egyik éléskamrájává.

Mindezekben egyrészt József császár, másrészt Széchenyi nyomain járt Bach kormánya. Feladatát nagyon megkönnyítette, hogy maga a magyar országgyűlés lerontotta az összes kiváltságokat, melyek az egységes állami hatalomnak útjába állottak. A szabadság és jog eszméje vetett: az abszolutizmus és a

germanizáció aratott. A törvényes jogegyenlőség tette csak lehetővé a bíráskodás új és modern rendszerét. Középkori jó szokás volt, hogy mindig idegent, tehát részre nem hajlót választottak bírónak. E szempontból talán szükséges volt, hogy a családi nexustól távol álló idegen bírák kezdték meg Magyarországon a jogegyenlőség gyakorlati keresztülvitelét. A bírói kar nagy része feladata magaslatán állott és csak később, midőn látnia kellett, hogy e talajban meg nem gyökerezhetik, romlott meg. Voltaképp csak az igazságügy új szervezése és szelleme volt az abszolút rendszernek önálló és értékes alkotása.

Bach Sándor, ki után ezt a rendszert nevezték s ki, mint belügyminister, egyéniségének bélyegét reásütötte az egész kormányzatra, maga is a forradalomnak köszönte szereplését és felemelkedését. Demokratikus és liberális vonásait, amennyiben az arisztokrácia lealázására törekedett, tovább is megtartotta. Kellott hogy mindenki egyforma és egyforma gyenge legyen: csak a császári kormány legyen mindenható. Bach ideálja tehát a bürokrácia, úgy mint II. Józsefé. De Bach bürokráciája nem önálló; erőt csak a katona és a zsandár lehel bele. Csak látszólag jár el törvény és szabály szerint: valósággal kész eszköze az udvari, katonai köröknek és a katolikus papságnak. Ez az utolsó vonás az, mely a Bach-korszakot megkülönbözteti a művelt Európa nagy közigazgatási rendszereitől és inkább a muszka »csin«-hez teszi hasonlónvá.

Miután az 1851 december 20-án kiadott új alkotmány-pátens útján abszolútnak jelentette ki a császári hatalmat, megszüntetvén minden törvényhozó és autonóm közigazgatási testületet és csak a császár kinevezte »Reichsrath«-nak tartva fenn a tanácsadás jogát, a politikai szabadság minden biztosítéka eloszlott. Példa gyanánt az akkor megújított francia császárság lebeghetett Bach előtt. Ő maga kész lett volna fenntartani az egyházzal szemben is a hagyományos josephinus-rendszert, melytől még Ferenc császár sem tért el, de végre is meghajlott a császár anyjának akarata előtt, melynek Metternich 1835-ben még sikerrel ellenállott. Hosszú alkudozás után 1855 augusztus 18-án, a császár születésnapján, létrejött a konkordátum.

Ez a híres szerződés első pontjában arról biztosítja a római katolikus egyházat, hogy a császárságban mindenkor fenn fog tartatni mindazon kiváltságok birtokában, melyeket Isten parancsa és az egyház rendelkezése szerint élveznie kell. A placetumot már előbb eltörölték, most teljesen szabadnak nyilvánítják az egyházfőknek úgy a pápával, mint a hívekkel való érintkezését.

Az iskolát egészen alája vetik az egyháznak. A katolikus ifjuságnak vallásos nevelést kell nyernie. A püspökök felügyelnek arra, hogy semmi tantárgyban ne fordulhasson elő a hittel és az erkölcsi tisztasággal ellenkező. Katolikus gimnáziumban csak katolikus tanárok működhetnek és az oktatás a »keresztyén élet törvényének tanítását« hivatott szolgálni. A néptanítók egyházi felügyelet alatt állanak és ha hitük és erkölcsük nem megfelelő, eltávolíthatók.

Természetes, hogy az egyház teljes mértékben gyakorolja a cenzura jogát és az állam ebben is teljes erővel támogatja. Ez a szerződés mindenkorra állami törvény. Minden bármely pontjával ellenkező más törvény érvényét veszti.

Kollonics lelke támadt fel ezekben a megállapításokban. A császárság és pápaság megegyezése volt ez, az előbbinek teljes és feltétlen kapitulációjával. Az osztrák püspöki kar érdemeit jutalmazták vele. Az 1849 június 15-én tartott zsinatjában kimondta, hogy a nemzetiség a bábeli torony építésekör elkövetett bűn büntetésének tekintendő, tehát voltaképp Isten akarátával ellenkező. Jobban csakugyan nem lehetett volna egyengetni az egyesítés dolgát, a németesítést, addig is, míg Kollonics hagyománya szerint katolikussá lehet tenni Magyarországot is.

A konkordátum szellemi atyja Rauscher biboros, bécsi érsek, a császár volt nevelője, hitbuzgó, tudós férfiú, ki befolyását mindvégig megtartotta. Érdemei jutalmául és a teljes központosítás megvalósítására ő volt kiszemelve az egész császárság primásának. Ezzel a magyar államiság utolsó emléke is megdől és érthető, hogy a különben a végletekig lojális Scitovszky János primás mégis harcra kelt az esztergomi érsekség ősi jogainak védelmére. Még az apostoli címet is a császárnak, nem a magyar királynak tulajdonították.

Érthető, hogy a konkordátum következtében a püspökök megújították a támadást a protestánsok ellen, különösen a vegyes házasságok kérdésében. A kormány azonban egyelőre csak titkon támogatta őket. Csak 1859-ben adta ki a protestáns pátenst az utolsó, még megmaradt autonómiának megsemmisítésére. Ausztriában, hol csekély és rendezetlen volt a protestáns egyház, ez az intézkedés célszerű volt, de Magyarországon az állami beavatkozás a protestáns egyházba és iskolába nemcsak a felekezet jogaiba ütközött, hanem a nemzetiség utolsó mentsvárát fenyegette veszéllyel. Hiszen a konkordátum éveiben, a protestáns iskolákba menekült nemcsak a magyarság, hanem a tudomány is. Nagy-Kőrös gimnáziuma, mely tanárai közé sorozta Arany Jánost és Salamon Ferencet, volt akkor Magyarország szellemi központja.

Nem csoda, ha a protestánsok ellenállottak. A konzervatív Zsedényit csak úgy perbe fogták, mint Tisza Kálmánt, kinek ez volt első szereplése. A külföld érdeklődése is idefordult; Anglia és Poroszország szót emeltek hitfeleik mellett. Ami azonban mindennél fontosabb: a katolikus társadalom, a papságot sem véve ki, a protestánsok joga mellett foglalt állást. Ez tette az ellenállást le nem győzhetővé, ez mutatta, hogy ha Bécs nem is, de Magyarország már túl van Kollonics korán. A Bach-korszak végének ez volt a kezdete.

Mint az összes Magyarország államisága ellen intézett osztrák kísérleteknél, ekkor is az általános európai helyzet a döntő. A Bach-rendszer erkölcsi alapja a német kultúra, politikai alapja Ausztria hegemoniája Németországban. Mindegyik alapot még csak meg kellett szerezni és az utóbbihoz Poroszország lealázása szükséges.

Már ekkor oly feszültnek látszott a két német nagyhatalom viszonya, hogy csak Miklós cár közbelépése (Olmütz, 1850) őrizte meg a békét. Ausztria német földön csakúgy az oroszoknak köszönte diadalát, mint Magyarországon. Már 1851-ben ismét összeült a frankfurti »Bundestag«, melyen az osztrák követ elnökölt és így az osztrák hegemonia legalább névleg helyre volt állítva. A germanizációnak ez volt egyetlen lehető politikai alapja. Schwarzenberg, kitől a nagy diplomáciai ügyességet elvitatni nem lehet, ezt tovább akarta

fejleszteni. Arra törekedett, hogy a gazdaságilag már egyesített császári birodalom beléphessen a német vámegegyesületbe, mi népszámánál és a fejedelmek többségének hajlandóságánál fogva túlsúlyát politikai tekintetben is biztosítaná. Terve nem sikerült és halála után (1852) a külügyek vezetése gróf Buol ügyetlen kezeibe került. Ugyanakkor Bismarck jutott mint porosz követ Frankfurtba.

Pedig akkor a lehető legkomolyabb és legkényesebb kérdés várt megoldásra. Miklós cár, ki addig látszólag önzetlenül támogatta Ausztriát, arra készült, hogy behajtsa lovagiassága bérét. 1849-ben, midőn a magyar és lengyel menekültek kiadását követelte a két császár a portától, még együtt működött az osztrák diplomácia az oroszral. Velük szemben a nyugati hatalmak szállottak védelmére a népjognak. 1853-ban a jeruzsálemi szent sír őrzése körül viszály tört ki a katolikusok és a görög-nemegyesültek közt. A cár, döllyfös módon, elégtételt követelt a szultántól; III. Napoleon a katolikus érdek védőjének veti fel magát. Midőn az orosz hadak bevonulnak a dunai fejedelemségekbe, angol és francia hajóhadak és seregek, melyekhez később egy sardiniai hadtest is csatlakozott, sietnek a jogtalanul megtámadott ozmánok védelmére.

Hová forduljon Ausztria? Nemcsak a szerződések kötik a nyugati hatalmakhoz, hanem érdeke is, de a hála a muszkához fűzi. Schwarzenberg megmondta, hogy hálátlanságával bámulatba ejti a világot, de a fiatal császár ebben nem járhatott vele egy úton. Igaz, hogy ő is szabadulni óhajtott a reá nehezedő, őt lealázó gyámság alól. De lovagiassága visszariadt a cár nyílt megsértésétől és a konzervatív szolidaritás is inkább a cár felé vonta mint az angol, vagy éppen a véres, sáros koronával büszkélkedő Napoleon felé. Amellett a politikai helyzet is nagy óvatosságra intett. Ha Ausztria az oroszhoz csatlakozik, kész a magyar, lengyel, olasz forradalom; ha ellene fordul, legalább is panszláv mozgalmaktól kell tartania; az abszolutizmusról le kell mondania. Így tétovázott. Előbb közvetíteni akart, aztán diplomáciailag a nyugati hatalmakhoz csatlakozott, halálosan megsértve a cárt, végre fegyverkezett, meg is szállotta a dunai fejedelemségeket, de onnét csak kolerát hozott be serege. A fegyverkezés roppant költséggel járt, mit ú. n. »önkéntes kölcsönnel« kellett fedeznie, melynek aláírását ráparancsolták minden birtokosra és tőkepénzesre. Nem volt már szövetségese, csak ellensége mindenfelé.

Magyarország fellelegzett. Vörösmarty hattyudala: »A vén cigány«, az akkori izgatott hangulat kifejezése. Még súlyos a hazafias gond, de már virrad a hajnal:

Lesz még egyszer ünnep a világon.

Deák Ferenc pedig hű maradt tartózkodó politikájához, a »passiv resistenciához«, melyet a nemzet legnagyobb része követett. Fordulatot várt és az be is következett.

A keleti háború befejezésekor összeülő párisi kongresszuson Cavour, Sardinia külügyministere, már szóba hozta Itália felszabadítását. Ausztria érezte elszigetelt voltát. A francia és az orosz összebarátkoztak: a közös gyűlölet hozta létre frigyüket. (1856.)

Bach ezalatt folytatta munkásságát, ontotta a rendeleteket, nem hagyva pihenést a közigazgatásnak, a bíraskodásnak, legkevésbé a zsandárnak. Az itt-ott, különösen a székelység körében, felfedezett összeesküvések jogosítottak mutatták a legszigorubb felügyeletet és megtorlást is. Egy zsandár hivatalos esküje elég volt bárkinek elítélésére: a zsandár jutalmát pedig a kirótt büntetés arányában mérték ki! A császár ellen elkövetett attentátum (1853. febr. 18.), noha egy félkegyelmű szabólegény, Libényi János volt a tettes, ismét felkeltette a gyanút az egész nemzet ellen. Az elfogatások száma egy-egy évben több százezerre emelkedett. De mellett a szegénylegények, betyárok, mindenhol veszélyeztették a közbiztonságot és egyáltalában nem voltak megsemmisíthetők. Az egész magyar társadalom egyetértett abban, hogy ha többet nem tehet, legalább csúffá teszi, kigúnyolja »Bach huszárait«.

Az osztrák kormány büszke volt arra, hogy ebben a rabló, örökké lázadó, barbár országban nemcsak békét birt teremteni, hanem kulturát is. 1852-ben a fiatal császár beutazta az országot és legalább személye sok olyannak is megnyerte rokonszenvét, ki uralmának halálos ellensége volt. 1853-ban egy Amerikából, Varga János emigránstól, származó feljelentés alapján megtalálták az Orsovánál elásott szent koronát. Nagy dísszel és ünneppel elvitték Bécsbe, de aztán visszahozták Budára és ott őrizték. Ez volt a közeledés első jele; elismerése legalább annak, hogy a magyar korona nem »bútora« az osztrák császárnak. 1857-ben Bach, befejezettnek véelve művét, új körutra hívta a császárt, hogy az a rövid hét év alatt végbement gyökeres haladásban gyönyörködjék. Az utazás teljesen sikerült is. A lakosság mindenütt mutatta ragaszkodását a fejedelem iránt, kit nem azonosított kormányával. A császárt ez utjában elkísérte neje, Erzsébet is, kit 1854 április 24-én vezetett oltárhoz és ki első megjelenésekor meghódította a nemzetet.

Ezt az utat felhasználták a magyar konzervatívok. A főurak és a püspöki kar, kikhez még mások is csatlakoztak, folyamodást nyújtottak be, melyben az ország integritásának és a nemzetiségnek védelmét kéri. A császár ebben is túllépést látott, mert megkerülték Albrecht főherceget és semminő politikai engedményre nem volt hajlandó. Visszatértében ki is jelenti, hogy a rendszert fenntartja. De hatalmas volt; kegyes lehetett. Megengedte a M. T. Akadémia munkásságának folytatását, amnesztiát adott a 49-es foglyoknak, megengedte néhány emigránsnak a hazatérést és meghagyta, hogy ezentúl benszülött legyen a tisztviselők kétharmada. Így a rendszer valamit veszített szigorúságából.

Felhasználta az utat Bach is, reámutatva egy hivatalos röpiratban arra a roppant fejlődésre, melyet Magyarország a »systemának« köszön. A »Rückblick« című röpiratot a »fekete« Mayer írta, ki a svájci ultramontánok felkelésének bukása után, 1847-ben kénytelen volt hazájából menekülni. Ez a »Rückblick« adott alkalmat Széchenyinek arra, hogy »Blick«-jében felfedje az egész kormányzati rendszer belső hazugságát és pelengérré állítsa mindenkorra azokat, kik egy álkultura palástja alatt valójában barbár módon sanyargatnak egy nemzetet. Ez a mű lesz tán Bach alkotásainak legmaradandóbb emléke. Láng és epe minden szava, sok benne a túlzás, de a lényege igaz. A régi magyar büszkeség lázad fel az ellen, hogy színlelni kelljen a hűséget.

Bach ezzel morálisan megbukott. A Londonban német nyelven megjelent könyvet mindenfelé olvasták, noha a szerző, ki döblingi menhelyéből csempésztette ki a kéziratot, nem nevezte meg magát. A materiális bukás sem késett soká. Az állam pénzügyei egyre siralmasabb képet öltöttek. Nem csoda, a katona, a zsandár, a »Beamter« megemésztett mindent. 1859 január elsején, az újévi üdvözlés alkalmával, a francia császár kereken megmondta az osztrák követnek, hogy a császár személye iránti érzelmei változatlanok, de sajnálja, hogy súlyos politikai ellentétek merülnek fel a két birodalom közt. Már megkötötte volt a szerződést Cavourral és háborúra készült Itália felszabadítására.

Ügyes diplomata még ekkor is javíthatott volna a helyzeten. Sem az angol, sem a porosz és német nem nézheti közömbösen, ha Franciaország támad. Máris szó volt kongresszusról. De a katonai párt, melynek gr. Grünne, a császár adjutánsa, volt mindenható feje, gyávaaságot látott a halasztásban és keresztül-vitte, hogy hadat üzenjenek Sardiniának, ha le nem fegyverez. (1859 április.) Így a monarchia, diplomáciailag, kezdettől fogva elvesztette a játékot.

A háború kitörése jeladás volt Magyarországnak. Énekelték is, még Arany János is énekelte:

Megy a baka lefelé,	A kalucsni kifelé,
Az ázsió felfelé,	A szabadság befelé.

A hadsereg vitézsége most sem tagadta meg magát. De a vezetés gyarló volt minden ízében. A döntő csata Solferinonál azért veszett el (1859 jún. 24), mert Wimpfen tábornok egész hadtestével mindvégig vonakodott részt venni az ütközetben. Még lesújtóbb az a korrupció, mely a szállítások dolgában mindenfelől érezhető volt és melynek a derék legénység adta meg az árát. Ferenc József személyesen találkozott Napoleonnal és Villafrancában megkötötte a békét, átengedve Lombardiát. Július 15-én kijelenti a császár, hogy ezentúl egész gondját birodalma belső fejlődésének szenteli, augusztusban pedig elbocsátja Bach ministériumát.

Közvetlen összeköttetésben a francia-olasz háborúval kezdődik a magyar emigráció szereplése. Kossuth társaival, északamerikai közbenjárással, kiszabadult Kiutahiából és Angliába ment, hol nagy szónoki tehetsége és egyénisége általános népszerűséget szerzett neki. Még nagyobb sikert aratott az Egyesült-Államokban. Kossuth aztán Londont választotta lakóhelyéül, hol nemcsak száműzött magyar társaival, hanem az európai forradalmi párt vezéreivel, az olasz Mazzinivel, az orosz Herzennel, sűrűn érintkezett. Más központja az emigrációnak Páris, hol Szemere, gróf Teleki László és Klapka tartózkodtak. Bárá Jósika Miklós, az író, Brüsszelben, Horváth Mihály Genfben talált új hazát.

Mihelyt Napoleon elhatározta a háborút, magához hívatta Kossuthot. Kossuth kijelentette, hogy Magyarország felkelése csak abban az esetben várható, ha biztos a francia segítség és le van kötve a francia zászló becsülete. Mihelyt kellő számú francia sereg jelenik meg magyar földön, kilátásba helyezi azt is, hogy a császár unokaöccse, a »vörös herceg« (Plonplon) nyeri el a magyar koronát. A villafrancai béke mindezeknek a terveknek véget vetett és egy aránt kétségbeejtette Cavourt és Kossuthot.

Kossuth Olaszországban maradt Pulszkyval, előbb Genuában, aztán Turinban és mint Irataiból kitűnik, azután is feszült figyelemmel leste az eseményeket, hogy hazája és politikája javára felhasználhassa a kínálkozó alkalmat.

Az emigráció reményei éppen nem voltak pusztá ábrándok. A mártírok emléke és Bach rendszere megtették a csodát: egybekovácsolták ezt a sok-

felé szakgatott nem-

zetet. »Megszűnt a különbség mágnás és nemes, keresztény és zsidó, úr és filiszter közt.« —

A paraszt csak Kossuthért rajongott.

Mi több, a horvát

is egyetértett a ma-

gyarral, az oláh,

szász, szerb, de még

a lengyel és cseh is,

mind óhajtott a sa-

zabadulást. Gróf

Dessewffy Emil sze-

rint az ország egyik

fele Napoleon, a má-

sik Sándor cár elé

kész borulni, ese-

dezve, hogy szaba-

dítsák fel. Még az

országban az idegen

tisztviselő, még fe-

nyezető a katonai

hatalom, de min-

denki tudja, hogy

mindennek nemso-

kára vége lesz. Az

annyi időn át elfoj-

tott nemzeti érze-

lem minden alkal-

mat megragad, hogy

kifejezésre jusson.

Mint 1789—90-ben, magyar lett a nyelv, magyar a ruha. Pesten Benedek tábornok alig bírta féken tartani a tüntető ifjúságot. A »kis szabadság« beköszöntött.

E súlyos viszonyok közt fejlődött ki Ferenc József történeti egyénisége. Hirtelen engedés épp oly veszélyessé válhatott, mint merev tagadás vagy éppen erőszak alkalmazása. A kellő mérték megtartásán mult minden; azon, hogy lazábban bár, de mégis erősen fogja a gyeplőt.

330. ábra. Kossuth és Pulszky Angliában.

Ezért mindjárt Bach elbocsátása után a konzervatívokkal lépett érintkezésbe a kormány. Minthogy a pénzügyi zilált állapota és az olasz háborúban feltűnt rossz gazdálkodás gyors orvoslást követeltek, a császár 1860 tavaszán a Reichsrathot minden országából való tekintélyes férfiakkal erősítette meg, vagy mint Salamon Ferenc írta, »kikeményítette« (verstärkt). Eljött néhány magyar úr is, kijelentve, hogy csak magát képviseli, de nem az országot. Ez a gyülekezet, »tető alap nélkül,« a nagytudományú gróf Széchenyi Antal befolyása alá került, ki kiadva a »történetpolitikai egyéniségek« jelszavát, maga köré gyűjtötte a cseh és lengyel urakat. A német centralisták kisebbségben maradtak.

Ezen az alapon kelt az 1860 okt. 20-án kelt diploma, Dessewffy Emil műve. Ebben a császár lemond korlátlan hatalmáról és a törvényhozás jogát megosztja a birodalmi tanáccsal, melyet az egyes országok gyűlései választanak, és az egyes országok gyűléseivel. Kimondja, mi tartozik a birodalmi tanácsnak, mi az országgyűléseknek hatáskörébe. Elismeri a magyar alkotmányt, de nem az 1848-iki törvényeket. Ez a visszatérés 1847-re, vagyis inkább Mária Terézia korára, és a kormány felelősségének mellőzése tette ezt a diplomát elfogadhatatlanná Magyarországra nézve.

Annnyira bonyolódott és zivatart jósló a helyzet, hogy gr. Széchenyi István, kit barátjának, b. Jósika Sámuelnek, hirtelen halála is nagyon megrendített és a kit a rendőrség zaklatásai is egyre izgattak, maga ellen fordította fegyverét. Halva találták karszékében, pisztollyal kezében (1860 ápr. 8). Ez a szörnyű eset ismét alkalmat nyújtott a nemzeti szellem egységes megnyilatkozására, de egyuttal komoly intelem is volt a jövőre nézve.

1860 vége felé a régi hatóságok, a kancellária és helytartótanács megkezdtek működésüket, a megyegyűlések is összeültek. Mindenütt uralkodóvá lett a magyar nyelv, az idegen tisztviselők, tanárok elmentek. Az 1861 elején gr. Apponyi György elnöklése alatt összeülő »országbírói értekező« megállapította az átmenetet az igazságszolgáltatásban a német, modern és a hagyományos magyar között. A megyék gyűlései viharosak, szélsőségesek. Ha olyannak nevét említették, ki a gyűlölt rendszert szolgálta, reázdult a kiáltás: »meghalt«. Ellenben nagy lelkesedéssel megválasztották a bizottságok tagjainak Napoleont, Kossuthot, Cavourt, Garibaldit és Klapkát. E szertelenségeket hiába igyekezett mérsékelni b. Vay Miklós főkancellár, noha keresztülvitte, hogy az országgyűlési választás az 1848-iki törvény alapján menjen végbe és noha a szerb vajdaságot is visszaesatolták az országhoz.

Ferenc Józsefnek kétségtelenül már akkor komoly szándéka a kiegyezés és a törvényes koronázás. De uralkodói jogát és azt, amit a monarchia egységére nézve szükségesnek tartott, nem engedhette. Meg is mondta véleményét a ministeri felelősségről, hivatkozva az Olaszországban történetekre: »A fejedelmeket elkergetik; a ministereknek nem esik semmi bajuk«. 1860 végén magához hívatta Deák Ferencet, kinek becsületessége és logikája nagyon imponált neki, de kiről mégis azt mondta, hogy sokat tart lehetőnek, minek nehéz a végrehajtása. A választásokra Deák kiadta a jelszót: el kell foglalni a konzervatívok munkája nyújtotta alapot, de a cél az 1848-iki törvények elismerése. Ezt a tant fejtegette Kemény Zsigmond az akkor a közvéleményt vezető »Pesti Napló«

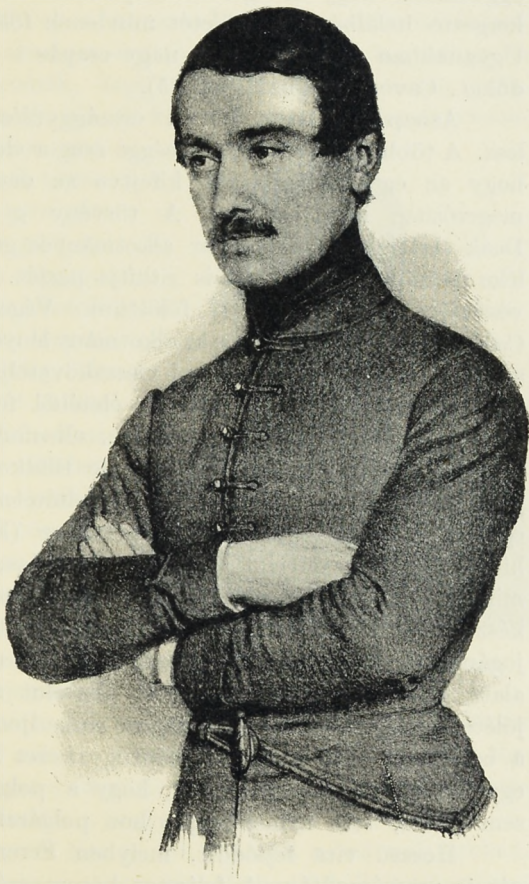

ban. Mint az egész korban, most is döntő befolyású volt a német ügyek alakulása. A császár mindjárt a diploma kiadása után találkozott Varsóban II. Sándor cárral és ama meggyőződéssel térhetett vissza, hogy monarchiája egységét és hatalmát európai szükségnek tekinti minden udvar. Viszont a magyar nyugtalanság, mihelyt külső támaszra nem számíthat, megszűnik veszélyesnek lenni. Ezért már 1860 végén új minisztériumot neveznek ki a nagyúri kabinet helyébe. Schmerling, a liberális külszíni német centralista lesz államminister, ama határozott szándékkal, hogy a monarchia, mint német nagyhatalom, fenntartsa és fejlessze vezető állását Németországban. Schmerling műve a februári pátens (1861 febr. 26), mely közös, urak házából és képviselőházból álló parlamentet állít fel az egész monarchiára nézve. Az urak háza részben örökös, részben kinevezett tagokból áll, a 343 képviselő közül Magyarország 85-öt választ, Erdély 26-ot (aránylag igen sokat), Horvát- és Tótország kilencet. A teljes Reichsrath azonban külön tárgyalja a Magyarországgal is közös ügyeket.

A közös kormányon kívül tehát közös parlament is, melyben Magyarország kisebbségre van kárhozthatva. Ez megmagyarázza, hogy a követválasztásnál nem Deák irányra nyert többséget, hanem a sokkal határozottabb ellenzék, mely a nyílt ellenállástól sem riad vissza. Az országgyűlést gróf Apponyi országbíró nyitja meg mint királyi biztos. Elnökül

Ghyczy Kálmánt választja, a többség vezére a száműzetésből hazatért gr. Teleki László. Ez a többség egyszerűen határozattal akarja kifejezni tiltakozását az elnyomás ellen és a jog fenntartását követeli. Deák ellenben felíratlalt akarja tolmácsolni az uralkodó előtt az ország akaratát.

Mindjárt az országgyűlés megnyitása után, 1861 május 5-én, újabb szörnyű esemény izgatta fel az egész nemzetet: gr. Teleki Lászlónak váratlan öngyilkossága. Teleki, az 1859-ben szervezett nemzeti igazgatótanács egyik tagja, 1860 nyarán Drezdában időzött és onnét kirándult. A szász kormány elég

331. ábra. Gr. Teleki László.

szolgaszellemű volt ahhoz, hogy kiadja az osztráknak. Egykorú, hiteles feljegyzésből tudom, hogy a grófot b. Vay Miklós főkancellár fogságából, a fogoly nagy meglepésére, egyenesen a császár elé vezette. Ferenc József megengedte a fogolynak a visszatérést, ha a külfölddel többé nem érintkezik és a politikai küzdelmekről egyelőre távol marad. Minthogy Teleki, mint főúr, királyi meghívót kapott az országgyűlésre, felmentettnek vélte magát ígérete alól. Az az aggodalom, hogy ez ígéretével politikai szereplése hozta mégis ellentétbe, kergette halálba a becsületét mindenek fölött megóvni akaró buzgó hazafit. Ugyanabban az időben más nagy csapás is érte a külföldi segítségben bizakodókat. Cavour meghalt (jún. 5).

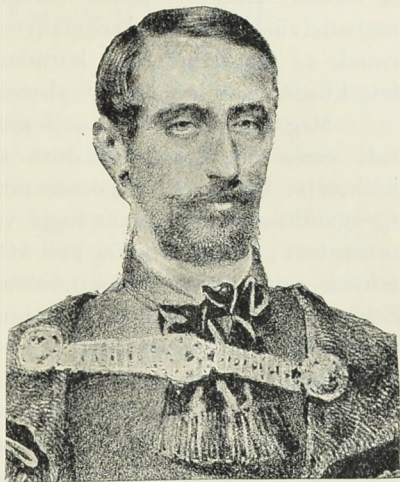
Aznap határozta el az országgyűlés, hogy első felszólalása felírat lesz. A többség önként kisebbséggé zsugorodott. Alkalmat adott Deáknak arra, hogy az egész világ előtt kifejtve az ország igazát, magát a nemzetet is megerősítse küzdelmében. A törvény győz a méltó és igazolt dac fölött. Deák első felírata a magyar alkotmányos gondolkodásnak egyik legszebb emléke és mint irodalmi mű is ritkítja párját. A sérelmeken kezdi. »Nehéz idők, vészteljes évek mentek el fölöttünk. Végenyészet szélén állott nemzetünk. Csoda, hogy még élünk.« De az alkotmány lényege most sincs biztosítva. »Nekünk adott alkotmány nem kell, mi visszaköveteljük ősi alkotmányunkat, mely nem volt ajándék, hanem a nemzet életéből fejlett. Mellettünk jog és törvény állanak és a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő. A nemzet kész fátyolt vetni mult szenvedéseire, de tiltakoznia kell a most is reánehazedő jogtalanság ellen. A koronázás előfeltételei: az ország politikai és területi egysége, az országgyűlésnek kiegészítése (Erdélyt, Horvátországot meg sem hívták), alaptörvényeink teljes visszaállítása, parlamentáris kormány és felelős minisztérium. Ha ez megvan, ha Magyarország ismét szabad és önálló ország, kész méltányosság alapján, politikai tekintetből, önállásának és alkotmányjogának sérelme nélkül megtenni mindazt, mit lehet, hogy ama súlyos terhek alatt, miket az addig fennállott abszolút rendszer összehalmozott, Ausztria jóléte és vele a mienk is össze ne roskadjon.« A jog teljes fenntartása mellett a becsületes alku kínálása. Szintúgy kezét nyújt a nemzetiségeknek is a jog-egyenlőség alapján. »Akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzetiség a hon polgárai közt különbséget ne tegyen.«

Hosszú vita fejlődött, melyben Ferenc József uralmának törvényességét is megtámadták. A felíratot három szótöbbséggel elfogadták, de a részletes vitában annyira kiforgatták, hogy azt sem Deák nem vállalta már magáénak, sem az uralkodó nem fogadhatta el. Különösen sértő volt a megszólítás: »Felséges Úr!« Az országgyűlés helyreállította az eredeti szöveget, de hiába, mert Schmerling azt követelte, hogy a magyarok mindenekelőtt fogadják el a diplomát és pátenst. Kormányváltozás állott be: Vay helyett Forgács Antal lesz főkancellár, Széchen helyett a szellemes, de minden ízében ultramontán gr. Esterházy Móric minister. Az 1861 július 21-i leirat azt fejtegeti, hogy Magyarország 1848 előtt nem personális, hanem reális unióban állott az örökös tartományokkal, hogy az 1848-iki törvények e kapocs meglazításával veszélybe döntötték a birodalmat. Most már elvi és át nem hidalható az ellentét.

Újabb felíratában Deák újra kifejti a nemzeti követelések törvényességét, jogosságát. Alaphangja az erős, elszánt akarat a jogok törvényes kivívására, de amellet a bekövetkezendő események előrelátásából bizonyos komoly rezignáció is nyilatkozik benne. »Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, mellyel szabadon rendelkezhetünk; hitünkre bízta a nemzet és mi felelősek vagyunk a nemzet és önlelkiismeretünk előtt. Ha tűrni kell, tűrni fog a nemzet, hogy megmentse utódainak azt az alkotmányos szabadságot, melyet őseitől örökölt. Tűrni fog csüggedés nélkül, mint ősei tűrték és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogát. Mert amit erő és hatalom elvesz, az idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges.« E felíratról mondta a határozati párt vezére, Tisza Kálmán, hogy »erős meggyőződését, legszentebb elveit, egészen lelkének titkos sejtelméig, látta megvalósulni benne«. Az országgyűlés aug. 8-án egyhangulag elfogadta. Foganatja azonban nem volt. A kormány ismét erősnek tartotta magát; a magyar szó kellemetlenül csengett fülében. A ház aug. 21-én, Deák Ferenc indítványára, ünnepélyesen óvást tesz a törvénytelen felosztatás ellen és felszólítja a honpolgárokat, tartsák magukat szigorúan a törvényhez. Tisza Kálmán indítványára még határozatban kimondták a nemzetiségek lehető kielégítését, a zsidók egyenjogúságát és az úrbérrel összefüggő birtokviszonyok megváltását. Másnap királyi biztos szuronyok hatalmával oszlatta fel azt az örökre nevezetes gyűlést, mely törvényt ugyan nem hozhatott, de mint a 48 előtti nagy tradíció méltó folytatója és kifejezője az egész világ előtt emelte a magyar tekintélyt és becsületet.

Egyideig még tartott a megyei élet és ott legalább a szó volt szabad. De már nov. 5-én ismét új kormányrendszer lép életbe. A helytartótanácsot egészen a kancellária alá rendelik és élére gr. Pálffy Móric altábornagyot állítják, kinek, mint katonának, csak az engedelmesség volt feladata. A megyegyűlések megszűntek, az egész országban katonai, rögtönítélő bíróságokat állítottak fel. Már előbb nagyszámú katonaságot vittek az országba, melynek most, minthogy a hazafiak nem akarták fizetni a nem törvényes adót, az adóvégrehajtásnál vették hasznát. A nem fizetők házába vagy lakásába annyi katonát szállásoltak, mennyi csak elfért, mindaddig, míg a fizetés meg nem történt. Tán sohasem volt Magyarországon annyi akasztás, mint akkor: a rögtönítélő bíróságnak (statárium) ez volt aranykora. De azért a betyárvilág nem szűnt meg; még Deák Ferenc sem menekülhetett rablók támadásától, csak-

332. ábra. Tisza Kálmán 1861-ben.

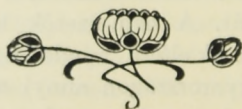
hogy vele elég tisztességesen bántak. Ezt az állapotot provizóriusnak nevezte az »alkotmányos« Schmerling, mert csak addig tart, míg Magyarország nem küld követeket a Reichsrathba. Erre nézve megtett minden lehetőt. De a magyarnál és a horvátnál kudarcot vallott, még a tót sem hajlott Ausztriához. Egyedüli sikerét Erdélyben aratta, hol Nádasdy kancellár új választószabályzat alapján Nagyszebenbe hívta össze az országgyűlést. A magyarok és székelyek távol maradtak. Vezetőjük Haynald Lajos püspök volt, kit Kossuth halálra készült ítélni, kit Bach nevezett ki, de ki azóta fényes tehetségét egészen a hazának szentelte. Az országgyűlés meg is ejtette a választást és 26 oláh és szász bevonult a velük már »teljes« Reichsrathba. (1863.)

De mire ez megtörtént, Schmerling alkotása minden ízében recsegett. A csehek, Rieger vezetése alatt, egy deklarációval kiléptek belőle, a német szabadelvűek őszinte alkotmányosságot akartak Magyarországon is. Azonfelül ennek az álparlamentáris kormánynak csak oly finánciális nehézségekkel kellett küzdenie, mint a nyílt abszolutizmusnak.

Még fontosabb volt a Németországban beállott változás. A német nemzeti érzés annyira kifejlődött már, hogy a politikai egyesítés soká nem késhetett. Bismarck, a porosz miniszterelnök, már 1862-ben kijelentette, hogy az egyesítést »vér és vas« fogja véghezvinni. Ausztriának nincs helye Németországban; annak Budára kell áttennie súlypontját. Bismarck a katonai követelések miatt erős összeütközésbe jutott a liberális porosz képviselőházzal. Schmerling fel akarta az alkalmat használni Németország szorosabb egyesítésére osztrák felsőség alatt. A fejedelmeket megnyeri Ferenc József személye és a hagyományos osztrák politika, a népeket Ausztria népessége és alkotmányossága. A császár Frankfurtba hívta össze a német fejedelmeket tanácskozás végett. El is jöttek harmincegyen — fehérbe öltözött szűzek módjára fogadták a császárt. (Bismarck.) Csak a porosz király maradt távol, pedig oda vonta szíve. Miniszterének szava előtt meghajolt. Így épp oly teljes volt a frankfurti tanácskozás, mint a Reichsrath a magyarok nélkül. (1863.)

A német nemzeti érzelem akkor különösen Schleswig-Holsteinért lelkesedett. Hogy népszerűségét el ne veszítse, de meg azért is, hogy a két tartomány ne jusson Poroszországnak, Ausztria vetélytársával együtt háborút viselt a dánok ellen. Schleswig a porosznak, Holstein Ausztriának jutott. De ez a közös birtoklás, még inkább a német hegemonia kérdése, annyi bonyodalmat támasztott, hogy előrelátható volt a fegyveres összeütközés. Schmerling politikája megbukott. A császár a legfontosabb ügyekben ellene határoz. Schmerling hivatalába menve, nagy meglepetésére ott találta a neki szóló elbocsátó kéziratot. (1865. júl. 26.)

A provizóriumnak vége volt: Magyarország tovább várhatott, mint az államminiszter.

VII. FEJEZET.

A KIEGYEZÉS ÉS FEJLEMÉNYEI.

 PROVIZÓRIUM kezdete óta egymást érték a tervek a »magyar kérdés« végleges megoldására. Még igen erősnek látszott Ausztria hatalmi állása és e tervek nem is igen mentek túl az autonómia ama mértékén, melyet az osztrák kormány 1848-iki államírata akart volna Magyarország részére kiszabni. Gr. Apponyi Györgynek 1862 végén készült emlékirata is közösnek tekintette a külügyön és hadügyön kívül a pénzügyet és a kereskedelmet is, de legalább külön magyar minisztérium kinevezését javasolta. Apponyit meg is fosztották országbírói állásától. De a nemzet ekkor, a konzervativokat kivéve, elismerte Deák vezetését és mindenekelőtt a jogfolytonosság elvéhez, az 1848-iki törvények elismeréséhez ragaszkodott.

Kiheverte az ország az 1863-iki nagy szárazságot, mely a Tiszavidék lakosságát inségre juttatta. Sőt az isten csapása, melynek orvoslására mit sem tett a kormány, módot nyújtott az előkelő osztályoknak nagyméretű jótékony-ság gyakorlására, mellyel magukhoz kötötték a szegényebbeket és alkalmat adtak a magyar-horvát testvériség megújítására és ápolására. A következő évek jó termése képessé tette a birtokososztályt a békés ellenállás folytatására. A magyar liszt akkor kezdi meghódítani a nyugati piacokat, különösen az angolt, és a repce, melyet később a petróleum szorított ki, lett a földesurak »megfordított uzsorása« (Jókai). A Noszlopy-összeesküvés felfedezése (1864) csak keveset sujtott, még az emigrációval összeköttetésben álló nemzeti szervezetet is alig érintette és a nemzet bizalma egy szebb jövő iránt a külső politika bonyodalmaival egyre erősödött.

A német helyzet nehézségei, Schmerling kudarca Bismarckkal szemben és gyöngesége a parlamentben mindjobban gondolkodóba ejtették a császárt és erős kritikáját hívták ki a német szabadelvűeknek. Ezek szükségesnek tartották a törvényes magyar követelések kielégítését, ha az a monarchia hatalmi állását és tekintélyét nem érinti. E barátságos kezdésre szolgált válaszul Deák Ferenc husvétii cikke (1865 ápr. 16). A »haza bölcse« ebben kifejti, hogy valahányszor el akarták nyomni tanácsosai a magyart, mindig az uralkodó állította helyre az alkotmányt. A magyar alkotmány nem veszélyes a birodalom biztosságára nézve. A magyar nem mondhat le róla, de ha elismerik,

kész összhangzásba hozni törvényeit a birodalom biztosságával és nem állja útját Ausztria szabad fejlődésének. A császárnak b. Wenckheim Béla mutatta a cikket. Ferenc József június 8-án Pestre jő, hol nagy örömmel fogadják, eltörli a katonai bíróságokat, törvényes jogaiba visszahelyezi a helytartótanácsot és kijelenti, hogy kész a magyar korona népeinek lehető kielégítésére. Nem-sokára Majláth György lesz kancellár és Schmerling bukásával teljes rendszer-változás áll be. Az októberi diploma föderalisztikus iránya győz. A bürokratikus központosítás helyébe a főnemesség lép. Gr. Belcredi Richárd megalkotja a »grófok« kabinetjét, melyben ismét gr. Esterházy Móríc képviseli a magyarságot. A császár szept. 20-án felfüggeszti a februári pátenst, a kiegyezés akadályát, és összehívja a magyar koronázó országgyűlést.

Az országgyűlést személyesen nyitja meg az uralkodó, trónbeszédében a *pragmatica sanctio*t ismeri el közös alapnak és felszólítja az országgyűlést állapítsa meg: melyek a közös ügyek. Elismeri a 48-as törvények formai törvényességét is, de szükségesnek tartja a birodalom egységével és biztosságával ellenkező cikkelyek megváltoztatását. Az országgyűlés túlnyomó többségében Deákot ismerte el vezérének és hajlott a méltányos megegyezésre. A politikai felfogás e megváltozásában egyenlő része volt a személyes és a tárgyi okoknak. Ferenc József egyénisége, uralkodói kötelessége teljesítésében gyakorolt lelkiismeretessége és lovagiassága egyre jobban megnyerte részére a kedélyeket és tiszteletté változtatta az addig ellenséges érzelmeket is. Erzsébet királynőnek a nemzet iránt mindinkább mutatkozó rokonszenve, az a tény, hogy megtanult magyarul és érdeklődött nemzetünk műveltsége és sorsa iránt, hódolatra, szinte imádásra birta ezt a lelkében annyira monarchikus, de fejlődelmétől annyira mellőzött és félreismert népet. Amellett Ausztria helyzete annyi csapás után sem igen rendült meg, a további ellenállás pedig újabb kemény próbára tehetette az ország erkölcsi erejét. Végre a balkáni szlávokkal és olaszokkal való szövetséget (dunai *confoederatio*) illetőleg nem mindenki értett egyet Kossuthtal és az emigrációval és maga a történeti folytonosság is inkább megalkuvást és becsületes megegyezést parancsolt, mint a végletekig menő harcot. Erre csak körülbelül 20 követ hajlott és ugyanannyian követték Apponyit a konzervatív táborban. Ezek túlságos engedékenysége csak úgy ellenkezett Deák politikájával, mint a szélsőbal szilaj kitartása a 48, részben a 49 mellett. A konzervatívok vezérek lettek sereg nélkül; Kossuth zászlaját jobbára csak a paraszt és az alföldi nagy földművelőközsége népe követte: a köznemesség és polgárság nagyjában a kiegyezést óhajtotta és legfőlebb annak feltételei felől tértek el nézetei. Amellett a főrendek és főpapok többsége is mindjobban közeledett Deákhoz, úgy hogy a százados ellentét főrend és alsóház közt szinte megszűnt.

A felirati vita mutatta, hogy még mindig nagy az eltérés a két álláspont közt. Deák Ferenc mindenekelőtt a törvényes állapot teljes helyreállítását követelte, a kormány a 48-as törvények által okozott bajokra helyezte a súlyt. De a személyes viszony már nem volt ellenséges. Erzsébet királyné gr. Andrássy Gyulának, a ház alelnökének, megmondta: ha férjem ügyei Olaszországban állanak rosszul, az fáj nekem, de ha Magyarországon, belehalok. Ezért a komoly tárgyalások mindjárt meg is kezdődtek. Az országgyűlés 67-es

bizottságot küldött ki a közös ügyek megállapítása végett, melynek 15-ös albizottsága, Andrássy elnöke alatt, volt megbízva a törvényjavaslat előkészítésével. Itt folytak le a nagy viták, egyrészt Deák, Andrássy és Lónyay, másrészt Tisza és Ghyczy között, kik óhajtották ugyan a kiegyenlítést, de personalis unio alapján és a külön magyar sereg szervezésével. A bizottság többnyire változtatlanul fogadta el Deák szövegezését, és munkálatait 1866 júniusában be is fejezte. Minthogy az akkor kitörő nagy háború miatt előrelátható volt az országgyűlés elnapolása, Deák siettetette a munkálat kinyomatását. Bármint dől el a háború, melynek kimenetelétől függött Magyarország sorsa is, legalább megtudja mindenki, melyek Magyarország törvényes jogai.

A schleswig-holsteini kérdés mindinkább kiélesedett és a német szövetség további fenntartása szinte lehetetlennek látszott. Ezért a porosz kormány 1866 tavaszán frigyre lépett a Velence birtokára vágyó Olaszországgal. Ausztria ellenben a német fejedelmek többségét nyerte a maga részére. Ezek közül azonban csak Szászország segítsége nyomott a latban. Így a két oldalról megtámadott Ausztriára nézve kezdettől fogva egyenlőtlen a küzdelem. Az olaszok ellen Custozzánál kivívott győzelem után (jún. 24) nyomban következett az országgyűlés feloszlata.

Mind az olasz, mind a porosz politika számításba vette Magyarország felkelését is. Moltke, a porosz vezérkar feje, ki is mondta: Ausztriának szívós az élete, de egy magyar felkelés... A custozzai csata egyelőre véget

333. ábra. Gr. Andrássy Gyula.

vetett Kossuth reményeinek. Bismarck azonban mégis alakított egy magyar légiót Klapka alatt, de az erre fordított költség kárba veszett. A villámsebesen egymásra következő porosz győzelmek, különösen a königgrätzi csata (július 3), további ellenállásra képtelenné tették a monarchiát és az erők ezen arányán az olasz flotta fölött Lissa szigeténél kivívott nagy győzelem (júl. 20) sem változtatott. Nemcsak a porosz gyorspuska győzte le az osztrák elöltöltő fegyvert; nemcsak a merész és mégis óvatos porosz hadvezetés győzte le a tervezésben túlságosan félénk, a végrehajtásban sok ezer katonát céltalanul fölládozó osztrák katonai szellemet: mindenekfölött a porosz iskolamester győzte le az osztrákot. Kétszáz év óta, kevés világosabb korszak kivételével, a jezsuita és feudális szellemi elnyomás tette lehetetlenné, hogy Ausztria egy lépésben haladjon Németországgal. Ennek a százados deficitnek 1866-ban történt a leszámolása. A prágai békében Ausztria lemondott Velencéről, Németországban ellenben nem vesztett egy talpalatnyi földet sem. Csak éppen kizárták belőle.

Még tartott a háború, midőn Ferenc József magához hívatta Deákot és megkínálta a magyar kormány alakításával. Deák azt nem fogadta el, de kész volt támogatni gr. Andrássy Gyula minisztériumát. Ami pedig a feltételeket illeti, most is csak azokhoz ragaszkodott, melyeket a háború előtt állapított meg. Múló eredményért és népszerűségért nem akarta kockáztatni műve állan-

dóságát. Ha többet követel, tán reááll a császár az akkori szorult viszonyok miatt: de akkor könnyen ismétlődhetik az, ami 1848-ban történt. Ferenc József meggyőződése, hogy Magyarország nem követel többet, mint amihez valóban joga volt és mi megfér a királyi hatalom jogkörével és az Ausztriával való kapcsolattal, épp oly szükséges kelléke volt a kiegyezés tartósságának, mint a magyar közvélemény megnyerése. Ez pedig Königrätz után is hajlott a kiegyezés felé. Deák Ferenc már előbb megmondta: »átok lesz rajtunk«, ha a personalis unióhoz ragaszkodva, elmulasztjuk a becsületes megalkuvást.

Másban is igazolást nyert Deák éleslátása. Ausztriának csakugyan meg kellett még egyszer veretnie, míg elismerte Magyarország jogát. Ez az új vereség pedig döntő volt. Mihelyt Ausztria nem hegemon többé Németországban, sőt már hozzá sem tartozik, a németesítésnek és vele a központosításnak, az egész josefinus hagyománynak, elveszett a talaja. Sőt most már az a kérdés merülhet fel: vajjon, nem is szólva Magyarországról, megmaradhat-e németnek Ausztria?

Az olyan nagy történeti alakulásnak, minő az egységes Ausztria volt, szívós az élete és Proteus gyanánt változtathatja formáját, hogy a lényegét megtarthassa. Eddig a németességgel együtt a szigorú, bürokratikus központosítást követelték az Ausztriában döntő faktorok: a császári ház, a katonaság, az egyház. Az, hogy abszolút legyen-e (Bach), vagy alkotmányos színezetű, (Schmerling), nem változtatott a dolgon. Most, hogy e német érdek megszűnt döntő lenni, visszatértek a Mária Terézia előtti hagyományhoz. Hisz ha minden nemzetiség és minden történeti alakulás egyaránt jogot nyer, elkerülük a dualizmust, Magyarországot egy sorba helyezik a többivel és, mi a fő, mivel ennyi tartomány még sem járhat el egységesen, továbbra is biztosítják az uralkodó túlnyomó hatalmát és vele a központi hatalom túlsúlyát. Mivel pedig a magyar szabadelvű és alkotmányos, a német nagy része is az, a monarchiában annyira számos szlávság segítségével kell feltámasztani a régi Ausztriát. Belcredi kormányának ez volt igazi tartalma.

Röviden: az egységes alkotmányos Magyarország állami akaratot fejt ki, szintűgy az egységes német Ausztria. Oly akaratot, mellyel számolnia kell nemcsak a központi kormánynak, hanem az uralkodónak is. A dualizmus tehát lényegében parlamentáris. De vajjon kinek kell törődnie 19 »koronataromány« állami akaratával? Foederáció és abszolutizmus tehát lényegében egy. Ebből magyaríazható a szlávságnak szánt nagy szerep is.

Belcredinek ez a politikája okozta, hogy a kiegyezés a béke után csak lassan, folytonos veszedelmek közt haladt előre. A végleges eredmény főképp a király meggyőzésének volt köszönhető, de része volt benne annak is, hogy Ferenc József a külügyek vezetésére külföldit hívott meg, báró Beust, volt szász ministert, ki távol állott az osztrák pártviszonyoktól, a nemzetközi viszonyok követelése gyanánt sürgette a kiegyezést és személyesen is érintkezésbe lépett Deákkal, hogy az létrejöhessen (1866 dec.). Végül nem kicsinylendő Erzsébet királyné befolyása sem.

De nemcsak Belcredi és a régi udvari párt ellen kellett küzdenie Deáknak, hanem épp úgy azon hazai pártok ellen, melyeknek a kiegyezés nem nyújtott elég biztosítékot Magyarország függetlenségére és államiségára nézve. Tisza

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ 1867-BEN.

és Ghyezy nemcsak jogfeladásnak, hanem Königrätz után már politikai gyöngeségnek is ítélték a hadügy és a diplomácia közösségének elismerését. Külön pártot is alapítottak, melynek, mivel a Tigris-szállodában gyűlt össze, »tigris« lett a neve. Még tovább mentek természetesen Kossuth hívei, a szélsőbal, kik kiegyezésről mit sem akartak tudni és bár csekély számúak voltak, nagy befolyást gyakoroltak a forradalmi hagyományhoz ragaszkodó magyarságra. De még saját pártjában is sokan voltak, kik a hatalomrajutás reményében kevesebbel is beérték volna, mint amennyit Deák szükségesnek tartott. A bizottságban és még inkább a bécsi tanácskozásban lefolyó nagy küzdelmek után végre győzött a kiegyezés ügy, mint ezt Deák kigondolta. Ferenc József 1867 február 17-én kinevezte a felelős magyar minisztériumot — a »független« cím már nem ékesítette.

Az új kabinet elnöke gr. Andrássy Gyula, ki nemcsak buzgó segítője volt Deáknak és nemcsak egyéniségének varázsával járult hozzá az ellentétek kiegyenlítéséhez, hanem önállóan is résztvett a kiegyezés megalkotásában. A delegáció szervezetének végleges megállapítása, a honvédség felállítása és külön honvédelmi minisztérium kieszközlése az ő műve. A honvédelmi tárcát is ő vezette. A többi miniszter közül csak báró Eötvös József volt tagja a 48-as kabinetnek, a többi Deák vezetése alatt nevelkedett. Köztük csak Lónyay Menyhért bírt némi önállósággal; a többi: gróf Festetics György, b. Wenckheim Béla, gr. Mikó Imre, Gorove István, Horváth Boldizsár csak mint munkatárs jött számba. Ez a minisztérium tehát tagjai jelentőségére nézve épp nem hasonlítható a 48-ikihoz, de éppen azért egységesebb volt. Ez egység lényeges alapja az, hogy a kormány kizárólag a Deák-párt soraiból alakult meg; Tisza nem volt hajlandó belépni, a konzervativokról pedig Deák mitsem akart tudni. A párt vezére ő maradt és a kormány minden fontosabb kérdésben előbb az ő beleegyezését volt kénytelen megszerezni.

A 48-as törvények megváltoztatása és a kiegyezés tárgyalása már az új kormány részvételével, alkotmányosan ment végbe. Most már az unió is végre van hajtva; az erdélyi képviselők is megjelentek, csak a horvátok maradtak még távol. Becikkelyezik V. Ferdinánd lemondását, a nádorság választását függőben hagyják, míg ezt a méltóságot összhangba nem bírják hozni a felelős kormánnyal, a királynak az országgyűlés feloszlatására vonatkozó jogát némileg kiterjesztik. Aztán Deák Ferenc március 28-iki nagy beszéde után megszavazzák a kiegyezést is, a híres XII. törvénycikket. Kossuth Lajosnak Párisból kelt levele, melyben a kiegyezés ellen tiltakozik, mert az a nemzet halálát fogja okozni és melyben Deákot számos jog feladásával vádolja, melyekért 1861-ben oly dicsően küzdött, nagy hatást gyakorolt ugyan, de a többség határozott szándékát, egyszer már véget vetni a törvénytelen és provizórius állapotoknak, meg nem rendítette. A koronázás június 8-án általános öröm és lelkesedés közepette folyt le. Csak a szélsőbal néhány tagja maradt tőle távol. A királyi pár elhatározása, hogy a koronázási honoráriumot a 48-as honvédeknek ajánlotta fel, legszebb jele volt annak, hogy a gyűlölet, harag és gyanu korát a kölcsönös bizalom és megértés kora váltja fel és még az engesztelhetetlenek érzelmeit is szelidítette.

A kiegyezés lényege : az ország függetlenségének elvi fenntartásával, melyet a koronázási eskü is elismert, megadni a dinasztíának mindazt, mi hatalmi állásához szükséges és lehetőleg véget vetni az Ausztriával századok óta békésen vagy fegyverrel folytatott küzdelmeknek. Az országgyűlés közösnek ismeri el a külügyet és a hadügyet, a magyar hadsereget pedig, mely az egész seregnek kiegészítő része, a magyar királynak alkotmányos jogából folyó vezetése és legfőbb igazgatása alá helyezi. A közös ügyek vezetésére közös kormányt rendez be, de a közös parlament minden neme és lehetősége ellen határozottan tiltakozik. A közös költségeket a két állam segédforrásai arányában fedezi (quóta). A két állam törvényhozásának e célra kirendelt bizottsága (delegáció) állapítja meg, külön-külön tanácskozva, a közös költségvetést és felelősségre vonhatja a közös kormányt. Ez a megegyezés nincs időtartamhoz kötve, csak ama feltételhez, hogy Ausztriában is fennálljon az alkotmány. Ennyiben 1867 egyenes örökébe lép 1848-nak.

Kereskedelem és vám tekintetében szövetség jő létre Ausztriával, mely egyelőre 10 évre megállapítja a közös eljárást a külfölddel szemben és a szabad forgalmat a két szövetséges állam közt. A szabad forgalom kétségtelenül nagy hasznára volt a magyar földművelésnek, mely azóta egyre nőtt intenzivitásban, de lehetetlenné tette az ipar fejlődését és ezáltal a polgári osztály emelkedését. Ez okozta, hogy, noha minden ízében haladó és szabadelvű volt akkor a magyar törvényhozás és fenntartotta a reformkorszak legjobb hagyományait, a társadalom belső alakulása alig változott. A régi arisztokrácia és a főpapság nagyrészt Deák-párti, a köznemesség zöme balközép, Tiszát, Ghyczyt követő, a parasztság még mindig Kossuth szavára esküszik. Ami kispolgárság volt is, elcsenevész egyrészt a forgalmi eszközök javítása által egyre emelkedő osztrák verseny, másrészt a keletkező gyárak hatása alatt. Minthogy pedig igazi középosztály nem jött létre, az ellentét a nagybirtok és kisbirtok közt ismét kiélestedt és a szélsőbal gyakran kezét fogott a földosztás apostolaival.

Mindamellet a törvényhozás munkája serényen és eredményesen folyt a kiegyezés után is. Az országgyűlés megszavazta az államadósság egy része kamatainak elvállalását, méltányosságból. Megszavazta még 1867-ben a zsidók politikai és polgári egyenjogusítását. Az 1868-iki törvényhozást a népiskolai, a vallásügyi, a nemzetiségi és a hadi erőről szóló törvények teszik emlékezetessé. A közös sereghöz tartozó magyar csapatokon kívül külön honvédséget is szerveznek és behozzák porosz mintára az általános védkötelezettséget. Közjogilag is fontos a Horvátországgal létrejött egyezmény, mely e tartományt minden lehető joggal felruházza belső kormányzata, az igazságszolgáltatás és közoktatás körében, de azért az állami közösséget fenntartja. Ez az egyezmény fenntartja Magyarország jogát az Ausztria igazgatása alatt maradó Dalmáciára is, de azzal a kikötéssel, hogy az országot visszakapcsolása esetén Horvátországgal egyesítik. Fiume városnak külön autonómiáját is megerősítik, de ezt a kikötőt, melynek fejlesztésére azóta töméntelen összegeket áldozott az anyaország, szorosabb viszonyba hozták Magyarországgal. Andrássy befolyásának sikerült a határőrvidék polgárosítását is keresztülvinni, melynek a Dunától keletre eső részeit az anyaországhoz, a nyugatiakat Horvátországhoz kapcsolták.

KOSSUTH LAJOS.
Nyolcvan éves korában.

Megkezdette működését a delegáció is és mindjárt kezdetén kitűnt az ellentét a régi katonai felfogás és a magyar álláspont között. Ausztriában sem szűnt meg a centralista áramlat. A Reichsrath, melyből a csehek távol maradtak, becikkelyezte ugyan a kiegyezést, de nem szóról szóra, hanem a birodalmi egység lehető hangoztatásával. A hadügyminister is birodalminak nevezte magát és az egységes Ausztria, melybe beleképzelik Magyarországot, névszerint még fennállott. Ezért a baloldal ki is lépett a delegációból és akkor sem tért oda vissza, mikor az uralkodó a birodalom nevét a meglévő közjogi viszonyoknak megfelelőleg Ausztria-Magyarországra változtatta. (1868 nov.)

Deák műve az 1869 tavaszán végbemenő választásoknál kemény ostromnak volt kitéve, de kiállotta ezt a próbát is. A kormánynak azonban a színmagyar kerületekkel szemben nagyrészt nemzetiségi vidékekre kellett támaszkodnia, hol csak a nagybirtok és értelmiség volt magyar. Nem csoda, ha a korteskedés még a 48 előtti mértéket is túlhaladta. Ez egyrészt a parasztság korrupciójára vezetett, másrészt a birtokososztály politizáló részének pénzügyi gyöngüléséhez.

A reformok közül a közigazgatás elválasztása a törvénykezéstől és a bíróságok szervezése volt a legfontosabb. A megye megmaradt, de a közigazgatásra szorult. A bíróság államosítása pedig lényeges változtatást okozott a nemzetiségi törvényben is. Az a municipális bíróságoknál kimondta az anyanyelv jogát, de mivel most már kizárólag csak királyi bíróság volt az országban, a magyar nyelv egy igen lényeges téren vált egyedül uralkodóvá. A magyar igazságszolgáltatás azóta emelkedett egy színvonalra a nyugati államokéval. A közigazgatás ellenben, melyet ezentúl is kizárólag a nemesség vezetett, a városokon és néhány megyén kívül »ázsiai állapotban« maradt, ahogy b. Sennyey Pál jellemezte.

Magyarországnak a viláfgorgalomba vonása és a pénzgazdaságnak kizárólagos uralma csakhamar érezttette káros hatását is. Az abszolút korszak alatt mégis csak aránylag kevés történt a közlekedés fejlesztése dolgában és hazánk ebben a pontban ismét visszamaradt. A mulasztás pótlása, a vasuti hálózat kiterjesztése, Fiumének és Erdélynek Budapesttel összekapcsolása szükséges volt, de a kivitelben sok hiba történt. A családi érdekből kanyarodó »görbe« vasutaknál még rosszabb volt a vasuti engedmények dolgában befurakodó sok visszaélés. Ha koncessziókról volt szó, Deák Ferenc már el sem ment az országgyűlésre. Eszébe jutott, hogy gyermekkorában mennyire szerette a csikót, de megundorodott tőle, mikor meglátta, milyen piszokban evickél. A baloldal ezen a ponton támadta legérzékenyebben a kormányt. Irányi Dánielnek, a szélsőbal puritánus vezérének, könnyű volt a korrupcióval együtt az egész kormányrendszert is sujtani. Általában a vezetők inkább tudatlanságból hibáztak; közgazdasági kérdésekhez nem értettek, és e hibájukat a maguk hasznára fordították az ügyesek. Nagyúri gazdálkodás folyt: a régi és új érdemeket mindig új állások szervezésével kellett jutalmazni, egy munkájával arányban nem álló hivatalnoksereg kezdte szétfeszíteni a budget kereteit. Amellett egyre több kölesönt is vettek fel. Nem gondoltak arra, hogy a jó kövér évek után inségesek is következhetnek.

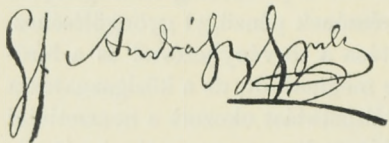
Beust, Bismarck régi ellensége, 1867 óta jó viszonyba lépett III. Napoleonnal, keresve a porosz hatalom megbuktatásának módját. Midőn 1870 nyarán

a porosz-francia háború kiütött, a monarchia Olaszországgal együtt szövetségben állott Franciaországgal. Tényleges részvételét a háboruban azonban nemcsak a porosz győzelmek akadályozták meg, hanem a magyar kormány közbelépése is. Ha a dinasztia nem mond le végképp régi német pozíciójáról, a központosítás és németesítés kísérletei ismét megújulhatnak. A kormány mindvégig megmaradt e felfogása mellett és ebben támogatta a balközép is, noha az ország közvéleménye mind erősebben nyilatkozott a franciák mellett. A poroszok diadala és a német császárság megalakulása teljesen igazolta Andrassy politikáját (1871).

Ez az átalakulás nagy változásokat idézett elő Ausztria viszonyaiban is. Az addig a Reichsrathban döntő német alkotmánypárt a delegációban mindig lehetőleg csökkenteni akarta a hadi kiadásokat, hisz a quóta szerint Ausztria viseli azok két harmadát. A belőle kikerült »polgárminisztérium«-nak sikerült

ugyan a konkordátum megdöntése, az iskola államosítása, de a nemzetiségek, különösen a csehek kibékítése nem haladt előre. Ezért a császár már 1870-ben közvetítő minisztériumot nevezett ki Potocky alatt. Mikor az nem ért célt és mikor a német birodalom vonzó erejétől kellett

334. ábra. Gr. Andrassy Gyula aláírása.

félteni Ausztria németjeit, a császár gr. Hohenwartot bízta meg a kormánnyal. Ez a Belcredi-kormány megújítása volt. Szlávok, feudálisok és klerikálisok egyesültek a szabadelvű németiség ellen. A visszahatás Magyarországon máris érezhető. Horvátországban nyílt lázadás tört ki Kvaternik Eugen alatt, melynek azonban egy csapással véget vetettek. Nagy mozgalom érezhető a szerbek és tótok közt is; a román képviselők már előbb kiléptek az országgyűlésből. Ezért Andrassy szükségesnek tartotta a beavatkozást, annál is inkább, mert a cseheknek az 1871 szept. 12-iki császári leirat külön államjoguk elismerése mellett oly engedményeket helyezett kilátásba, melyek Ausztria egységét megbontva, a dualizmus helyett trializmust állapítanak meg és így a kiegyezés leglényegesebb részeit veszélyeztetik.

Deák ugyan úgy vélekedett, hogy Ausztria ügyeibe nem szabad avatkoznunk; majd maguk is jobb belátásra jutnak, »csak igyák meg, mit főztek, ha kiütjük kezükből a poharat, még azt hihetik, nektár volt«. Andrassy azonban ellenvetéseit előadta a királynak, koronatanácsban. Az eredmény nemcsak Hohenwartnak, hanem Beustnak is elbocsátása volt, kinek örökébe Andrassy lépett. Ausztriában ismét az alkotmánypárt jutott uralomra, Magyarországon pedig Lónyay Menyhért lett miniszterelnök.

A Deák-párt együtt maradt, bár sokan, Andrassy régi hívei, nem szertették Lónyayt. De a kormánynak tekintélye nagyon csökkent. Az 1872 tavaszán tárgyalásra kerülő választási törvényjavaslatot az e célra egyesült ellenzék »agyonbeszélte«. Ezért a kormány a választásnál minden lehető hatalmi és pénzeszközt felhasznált az ellenzék megtörésére, de sikertelenül. Csernátony az országgyűlésen kijelentette, hogy mikor az ország szegényedik, a kormány elnökének nem szabad gazdagodni. A vád nem volt alapos: a Deák-párt

Lónyay mellett nyilatkozott, de a miniszterelnök mégis lemondott. Utódai, Szlávy József és Bittó István, már csak nagy bajjal bírták helyreállítani a párt egységét, melynek szétfeszítésében Lónyaynak volt nagy része. Deák betegeskedése és elkedvetlenedése oly vezérétől fosztotta meg a pártot, kinek tekintélyét senki sem pótolhatta. Az 1873. évi rossz termés, az ugyanazon évben lesújtó gazdasági válság (Krach), a rossz gazdálkodás — sok millióra rúgott az adóhátralék — az országnak pénzügyi és vele politikai önállóságát is veszélyeztették. Kölcsönt már csak nagynehezen lehetett kapni, akkor is uzsorakamatra.

E szomorú helyzet arra bírta Ghyczy Kálmánt, hogy a közjogi küzdelemről lemondva, a kormányhoz szegődjék. Mint pénzügyminiszter nagy lelkiismeretességgel, takarékossgal és új adókkal, különösen a fényűzési cikkek megadóztatásával iparkodott segíteni a bajon, de a pártban nem talált kellő támogatást. Alig látszott már kivezető út, midőn Tisza Kálmán az 1875 febr. 3-iki ülésben kijelentette, hogy »nem nagyravágyásból, hanem aggódo hazaszeretetből kész a működés terére lépni«. Pártja legnagyobb része követte őt és a Deák-párt túlnyomó részével megalkotta a szabadelvűpártot (fuzió, 1875 febr. 21). A Deák-párt konzervatív elemei b. Sennyey Pál vezetése alatt külön párttá alakultak. Miniszterelnök b. Wenckheim Béla lett, Tisza mint belügyminiszter lépett a kormányba, de a választás után, mely pártjának roppant többséget biztosított, maga állott a kormány élére. Deák Ferenc nem soká élte túl pártját. Halála (1876 jan. 26) minden akadályát elhárította az új alakulásnak, melyben vezérével együtt a volt balközép jutott túlsúlyra.

Tiszának tizenöt éven át tartó kormánya a kiegyezés teljes és szinte betűszerinti megtartását vette alapul. Az uralkodó bizalmának megnyerése, a köznyugalom megőrzése voltak a főcéljai, hogy az állapotok már egyszer megszilárduljanak. Ezért mélyrevágó újításoktól lehetőleg tartózkodott. Különös, hogy Magyarország kormánya éppen akkor kezdett letérni a szabadelvűség útjáról, midőn hivatalosan szabadelvűnek nevezte magát.

Egész sora a fontos és megoldandó feladatoknak nehezedett különben is az új kormány vállaira. A pénzügyek lassan, de fokozatosan javultak, miben Széll Kálmán pénzügyminiszternek volt legnagyobb érdeme, ki a 6% aranyjáradék kibocsátásával a magyar hitel előtt megnyitotta Nyugat nagy pénzpiacait. De a török birodalomban beálló felbomlási proceszus nemcsak az oly nehezen helyreállított pénzügyi egyensúlyt fenyegette, hanem a monarchiát is erős próbára tette. A Boszniában és Hercegovinában kitört felkelés már 1875 végén maga után vonta Andrássy diplomáciai közbelépését. A monarchia 1873 óta jó viszonyban állott Németországgal és Oroszországgal, de szövetsége nem volt. Minthogy a török legyőzte Szerbiát, várható volt az orosz beavatkozás, melyet az egész panszláv közvélemény követelt. A magyar közvélemény annál erősebben nyilatkozott meg a török mellett. De a kormány más úton járt. Nem akart háborút Oroszország ellen a barbár török közigazgatás fenntartása végett. Már 1876-ban megegyezés jött létre Reichstadtban, 1877 elején pedig az orosz udvar Boszniát és Hercegovinát odaigért a monarchiának azon esetre, ha az orosz seregek betörnének Törökországba. Miután a muszka Károly hohenzollerni herceget, Románia uralkodóját szövetségébe kényszerítette, 1877 májusban átkelt a Dunán.

Nehéz most fogalmat alkotni arról az izgatottságról, mely e háboru dramatikus fordulatai idején az egész magyarságot áthatotta. A Székelységben még arra is vállalkoztak, hogy lerombolják az oláh vasutat, az orosz sereg összekötő vonalát hazájával. E vállalatra Anglia még pénzt is adott, de az egészből nem lett semmi. Plevna hősiei védelme Oszmán basa által nem bírta feltartóztatni a török birodalom teljes kudarcát. Az oroszok Konstantinápoly kapujáig érték s a san-stefanói békében (1878 elején) Törökországnak le kellett mondania Bulgáriáról és Boszniáról és elismerni Románia és Szerbia függetlenségét. Oroszország ugyan Európában nem nyert török területet, csak román szövetségésétől vette el a Duna torkolatának északi részét, de egy nagy Bolgárország alapítása állandó uralmát jelentette Oroszországnak a Balkán-félszigeten. Ezért Anglia és Ausztria-Magyarország kongresszus elé akarták vinni a békekötés ügyét s miután Németország hozzájuk csatlakozott, létrejött a berlini kongresszus (1878 júl. 12), mely Oroszország vívmányait tetemesen megcsorbította.

A kongresszus Ausztria-Magyarországra bízta Bosznia és Hercegovina kormányzását. A megszállás még 1878 augusztusban megkezdődött, de török részről váratlan kemény ellenállásra talált. Több mint 200.000 embert kellett mobilizálni, hogy ezt az ellenállást legyőzzék. Csak később, elkésve, kötötték meg a portával a konvenciót, mely a monarchia birtoklását elismerte, de épp úgy a szultán szuverén jogát is. Éppen folyt a választás, midőn a Maglárnál törbeeső huszárok vesztének híre ért az országba. Tisza maga is megbukott ősi kerületében, Debrecenben, a szélsőbal megszaporodott, a többség megcsappant. Ebből is sokan kiváltak, mert a bosnyák okkupációt nem helyeselték. Az érzelmi momentumokhoz, a megbotránkozáshoz afölött, hogy a magyar is osztozzék egyetlen megmaradt rokona és barátja tetemein, komoly tárgyi okok is járultak. A hadjárat költségei újabb kölcsön felvételét tették szükségessé (60 millió) és Széll emiatt le is tette tárcáját. Azonkívül a szláv elem szaporodása a monarchiában már magában véve is veszélyt jelentett a magyar uralomra nézve és különösen a horvátok szeparatisttikus törekvéseit erősítette. A volt Deák-párt igen tekintélyes része gr. Apponyi Albert és Szilágyi Dezső vezetése alatt mint egyesült (később mérsékelt) ellenzék támadta a kormány politikáját. A szélsőballal szövetkezve oly erőt fejtett ki ez az ellenzék, hogy Tisza többsége 1878 őszén csak néhány szavazatra zsugorodott össze és az ellenzék, mely a 67-es alapon állott, tehát kormányképesnek vélte magát, biztosra vette győzelmét. De Tisza kitartott és pártja, amint a nyugalom helyreállott, újra megerősödött. E kitartással, mellyel a magyar erőt a hatalmi érdek szolgálatába helyezte, azt érte el, hogy az őt sokáig gyanuval néző udvar ezentúl teljes bizalmat vetett belé.

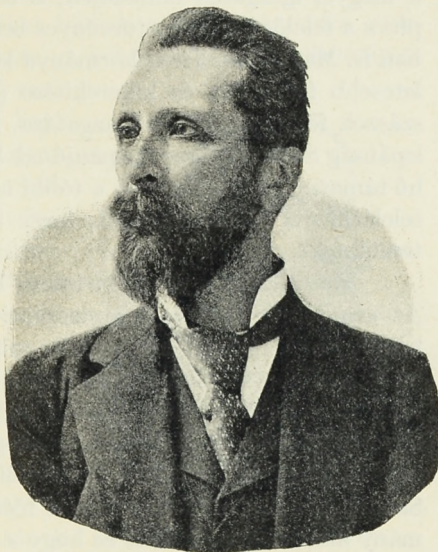
Még előbb is nagy válságon ment át a kormány. Az Ausztriával 1867-ben tíz évre kötött gazdasági szövetség letelében volt. Tisza kedvezőbb feltételeket óhajtott keresztülvinni és minthogy az osztrák ellenállást le nem győzhette, lemondott. E lemondást nem fogadta el a király és az ország érdeke legalább a bankügyben érvényesült. Az osztrák nemzeti bank osztrák-magyar bankká alakult át és vezetésére törvényes befolyást nyert a magyar kormány is.

Igy előtérbe lépett a gazdasági kérdés. A szélsőbal megkezdte a küzdelmet az önálló vámterületért és a nemzeti bankért. De a politika terén még Bosznia

uralt. Ennek közjogi helyzetét csak 1880-ban szabályozta a törvény. A két okkupált tartomány a közös kormány igazgatása alatt áll, kormányzása a közös pénzügyministerre van bízva. De az összes e tartományokat illető közügyekben a közös kormány csak a magyarral egyértelműen intézkedhetik és az okkupált területekre vonatkozó törvényeket egybehangzólag kell hozni Magyarországon és Ausztriában.

A berlini kongresszus okozta csalódás újabb hadi készülletbe üzte a muszka katonai pártot. Most már Bismarckban látta az igazi ellenséget. Már régebben folyt az alku Bécs és Berlin közt szorosabb szövetség megkötése végett. Bismarck Bécsben Andrásyval megkötötte a szövetséget. (1879 okt. 8.) Másnap Andrásy elhagyta polcát, melyen oly nagy sikereket ért el. Már midőn hazatért az emigrációból, megjósolta neki Széchenyi: »még megegyezünk Ferenc Jóskaival és te léssz a külügyministere«. Ez állásában sem szűnt meg Andrásy a nagyhatalmi és dinasztikus érdek minden istápolása mellett minden ízében magyarnak lenni. Bukását nem a boszniai okkupációnak előre nem látott nehézsége okozta, sem a kongresszuson követett magatartása, mint sokan hitték. Magától tudjuk, hogy a sikeres külső politika előfeltétele gyanánt gyökeres változásokat javasolt a hadvezetésben és szervezésben és ezt nem bírta elérni. Utódai politikáját követték: a monarchia tekintélyének fenntartását a Balkán-félszigeten és az orosz befolyás

335. ábra. Gr. Apponyi Albert.

lehető korlátozását. A német szövetséget nemsokára még erősebbé tette Olaszország csatlakozása. Az Oroszországgal szemben fennálló ellentét néha annyira kiélesedett, hogy ismét háborútól kellett tartani. Különösen 1885—86-ban volt annyira fenyegető a helyzet hogy gróf Kálnoky külügyminister ultimátumot küldött Pétervárra. De a hármasszövetség mindig elég erősnek bizonyult minden más kombináció fékentartására és a békét meg lehetett őrizni. Bosznia Kállay Béni közös pénzügyministernek, Andrásy legkülönb tanítványának igazgatása alatt, az első rázkódások után nagyot haladt. Magyarország pedig minden nagyobb rázkódás nélkül átélt a keleti krízist is, miben kétségtelenül Tiszát illeti a legnagyobb érdem.

Nagyobb változást okozott a bosnyák okkupáció Ausztriában. Az alkotmánypárt különösen pénzügyi okokból ellenezte az erőlesebb külső politikát. Ezért a császár már 1879-ben új békítő ministériumot nevezett ki gr. Taaffe alatt. Az ausztriai kormány aztán lassankint mindinkább közeledett a szlávokhoz. A csehek visszatértek a Reichsrathba; a németek többsége elveszett. Azóta a lengyelek csatlakozása döntött a körülbelül egyenlő erejű két nagy párt kormányképessége fölött. Ez Ausztria belső ügye, de nem szabad feledni, hogy Andrásy

s Deák a német és szabadelvű párt uralkodásához kötötték a kiegyezés békés működését. Ez az előfeltétel pedig 1880 óta megszűnt és többé nem volt helyreállítható.

Míg Ausztriát mind élesebbre váló pártküzdelmek sorvasztották, Magyarország a megpróbáltatás első évei után nyugodtan haladt a konszolidáció felé. 1878-ban létrejött a büntetőtörvénykönyv, Csemegi Károly műve. 1881-ben újra nagy többséget nyert Tisza, melyet nagy ügyességgel és engedékenységgel bírt összetartani. 1885-ben megvalósult a főrendiház reformja. 1886-ban a közigazgatás reformját vitték keresztül, igaz, hogy alig változtatva a megyei igazgatás rákfenéjén, a nexuson és protekción, de legalább megállapítva a felelős kormány törvényes befolyását az önkormányzatú helyi hatóságokban is. Már előbb, Tisza kormánya kezdetén, végbement a helyhatóságok egyenletesebb felosztása és kikerekítése (1876). E szabályozásnak esett áldozatul a szászok földjének külön igazgatása. A Királyföldet megyékre osztották, a szász ispánság Szeben megye főispánjának lett címe. A szászok, addig minden kormány hű támaszai, ekkor kezdtek a többi nemzetiségekkel egy követ fúni és egy részük telelármaztta Németországot, hogy a magyar barbárság véget vetett »egyetemüknek«.

Tisza kormánya a birtokos köznemességnek volt szinte monopóliuma. Az arisztokráciával és a konzervatívokkal csak a főrendiház újjáalkotása után békült ki. A földbirtokos érdek mindenben döntő volt; a korcsmázási jogot, melyet, mint a »veszett fejsze nyelét«, 1848-ban meghagytak a földesuraknak, most több száz milliót váltotta magához az állam. Mindamellet a békés állapotok következtében egyre fejlődött, gazdagodott az ország és megfizette az egyre növekedő adókat is. 1888-ban helyreállott a pénzügyi egyensúly, miben Wekerle Sándor pénzügyminiszternek volt főérdeme. Bizonyos, hogy Magyarország e kormány alatt nagyot haladt és hogy a művelődés érdekében is sok történt, mert legalább magának Tiszának volt iránta érzéke.

Tisza tekintélye és hatalma annyi győztes vita és küzdelem után szinte tántoríthatatlannak látszott. Fenn és alant egyaránt biztosan állott. Még a katonai kérdés, a régi osztrák tiszti szellem fellázadása a magyar alkotmányosság ellen (Janszky-ügy, 1886) sem ingathatta meg. A király kijelentette, hogy a hadsereg nem politizálhat és más politikája nem lehet, mint a »legfőbb hadúr«, aki a meglevő alkotmányos intézményeket fenn akarja tartani. Magyarország jelentőségének erősebb kidomborítására szolgált, hogy 1889 óta a közös intézményeket nem cs. királyiaknak, hanem cs. és királyiaknak nevezik.

Mindez azonban nem elégítette ki az egyre jobban ébredő közvéleményt. Ez két irányban érezte befolyását. Egyrészt keveslette azt a jogot, melyet Magyarország a kiegyezés által kivívott. A hadseregben és a diplomáciában szerinte nem érvényesülhetett eléggé a magyarság és különösen az elsőnek hagyományos szelleme és németisége a nemzetiségi mozgalmakkal szemben sem engedett elég teret a magyarosításnak. Hogy úgy mondjuk, megváltozott a történeti perspektíva. Az átalakulás hősei közül már csak Kossuth hatott a képzeletre; Deák és Széchenyi lassú és biztos működése a szabadság rajongó apostolának tisztelete mellett elhalaványult. Másrészt a nemzeti állam kiépítése nagy refor-

mokat követelt minden téren. A közigazgatás államosítása, melynek különösen Grünwald Béla volt hirdetője, egyik főkövetelése lett a mérsékelt ellenzéknek, mely emellett a nemzeti jelvények elismerését is követelte a hadseregben és a diplomáciában.

Az egyház és állam viszonyainak rendezése is mind sürgetőbbé vált. Deák Ferenc utolsó nagy beszédjében (1873 júl. 18) végső célnak a »szabad egyház a szabad államban« elvét jelölte ki. Azt kívánta, hogy a katolikus egyház is nyerjen autonómiát és ezt illetőleg az állam csak azt állapítsa meg, milyen ne legyen. Az egyházi vagyont illetőleg el kell választani azt, mit kulturai célnak szántak, attól, mi szorosan véve egyházi. Mindebben azonban a legnagyobb óvatosságot tartotta szükségesnek. A szélsőbal különben is fenntartotta radikális hagyományait és évenként indítványozta a kötelező polgári házasságot.

Tisza közjogi tekintetben konzervatív maradt, de megértve az idők jeleit, a belső kormányzás minden terén nagy alkotásokhoz fogott és munkatársait is aszerint válogatta meg. 1883-ban törvényt hoznak a középiskolákról, lehetőleg érvényesítve az állami érdeket a felekezeti intézetekben is. 1884-ben Baross Gábor megalkotja a zónarendszert és a magyar állam egymásután magához váltja a magánvasutakat, úgy hogy mint a legnagyobb hálózat birtokosa, célszerű tarifapolitikát folytathat. 1886-ban az országgyűlés tartamát meghosszabbítják öt évre, mi a horvát tartománygyűlésnél ugyanezt a változtatást vonta maga után. A pénzügyek terén végbemegy a kölcsönök egyesítése, a járadék kamatának 4%-ra leszállítása. 1888-ban Szilágyi Dezső belépett a kormányba, mi az állami közigazgatásnak és az interkonfesszionális kérdések rendezését jelentette.

336. ábra. Baross Gábor.

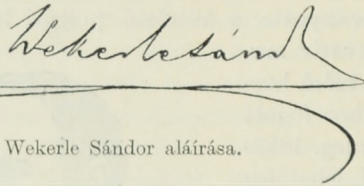
A véderőről szóló javaslat, melyben Magyarország jogát évenként megállapítani az ujonejtalékot nem látták eléggé kidomborítva, az egész ellenzék egyesüléséhez és erős támadásához vezetett, melyet utcai tüntetések is kísértek. A javaslatot, melyet gr. Andrássy Gyula is ellenezett, csak átdolgozott formában lehetett keresztülvinni. Tisza, kinek személye volt minden ostrom célpontja, még ennek is ellenállott. De midőn arról volt szó, hogy az új honossági törvény által Kossuth elveszti magyar polgárjogát, újra kitört a vihar. Tisza e vihar lecsillapítására kijelentette, hogy az a férfiú, aki annyi magyar város díszpolgára, ezentúl is magyar polgár marad. Hanem ez értelmezésével ministertársai nem értettek egyet. 1890 tavaszán lemondott.

Utóda gr. Szápáry Gyula kezdettől fogva ki volt téve az ellenzék nyílt és Tisza hívei titkos támadásának. A közigazgatás államosításának javaslatából csak az első cikk, az elvi kijelentés lett törvény. Ezt is visszavonták 1906-ban. Az ellenzék minden árnyalata egyesült ekkor is az agyonbeszélésben. Még sokkal nagyobb nehézséget okozott az egyházi kérdés. Gr. Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi

minister az 1868-iki vallástörvény végrehajtására megkövetelte, hogy azok a papok, kik más felekezethez tartozó gyermeket írnak be anyakönyvükbe, értesítsék erről az illető felekezet lelkészét és a rendelet ellen cselekvőkre bírságot rótt ki. (Elkeresztelés.) Ez különösen a katolikus papság körében nagy izgatottságot okozott és határozott ellenállást idézett elő. Ekkor történt, hogy az addig mindig ultramontánnak tekintett gr. Apponyi Albert 1892 május 27-iki beszédében radikális egyházpolitikai programot fejtett ki. A lelkiismeret és vallásszabadság elvének teljes érvényesülését követeli: a katolikus autonómiát, a zsidó felekezet befogadását és a családi és házassági jog állami rendezését. E beszéd következtében a miniszerelnök kész volt törvényjavaslatot beterjesztetni a fakultatív

polgári házasságról. Ministertársai azonban Szilágyi Dezsőhöz csatlakoztak, ki már régebben is a kötelező polgári házasság mellett foglalt állást és e konfliktus maga után vonta gr. Szápáry távozását, ki aztán is kitartott felfogása mellett.

337. ábra. Wekerle Sándor aláírása.

A kormány élére Wekerle Sándor lépett. Programját, az egyházpolitikai reformot mindjárt munkába is vette, de csak nagy küzdelmek után bírta megvalósítani. Egy ideig úgy látszott, mintha gr. Apponyi csatlakozása a kormányhoz segítené legyőzni az összes nehézségeket, de ez a csatlakozás nem sikerült, mert Apponyi katonai követeléseket támasztott. A mérsékelt ellenzék, most már nemzeti párt, a fakultatív polgári házasság mellett küzdött, hozzá csatlakoztak a szabadelvű pártban nagyon számos konzervatív elemek is. Viszont a szélsőbal, Eötvös Károly és Justh Gyula vezetése alatt, Kossuth egyenes felszólítására, a kormányt támogatta. A képviselőházban így biztosítva volt a többség, de ez a szövetség a függetlenségi párttal amennyire megerősítette Wekerle kormányát az országban, annyira gyanussá tette az udvari körökben. Udvar, főpapság, főnemesség, nemzetiségek mind egyetértettek a reform megbuktatásában. A király egy ideig ingadozott, de midőn látta, hogy a magyarság nagy többsége óhajtja a reformot, beleegyezését adta hozzá.

Még tartott az egyházpolitikai küzdelem, midőn Kossuth Lajos halála (1894 márc. 20.) gyászba borította egész Magyarországot. A kormány hivatalosan nem vett részt a temetésben, de Budapest főváros hazahozatta a nagy száműzött tetemeit és legalább félmilliónyi ember követte Kossuthot utolsó útján, midőn Jókai Mór remek beszéde szerint »révparthoz tért a gálya«. A nemzeti érzésnek ez az őszinte, bár éppen nem illojális megnyilatkozása még jobban meggyőngyítette Wekerle kormánya állását. Midőn a felsőház néhány szótöbbséggel visszavetette a reformot, a miniszerelnök nem vihette keresztül új főrendi tagok kinevezését a többség megváltoztatása végett és lemondott (1894 júl.). A király elfogadta a lemondást és gr. Khuen horvát bánt jelölte ki utódjának. Ezt azonban a szabadelvűpárt nem akarta elfogadni, mert nem parlamentáris oly minisztérium, melynek többsége van a képviselőházban, a főrendiház leszavazása miatt elbocsátani. Így Wekerle ismét kormányra jutott, de gr. Csáky, az egész bonyolalom igazi előidézője, már nem volt tagja kabinetjének. A főrendiház oppozíció-

I. FERENCZ JÓZSEF.
(A millennium ünnepén.)

jának megtörésére célzó több sikertelen kísérlet után Wekerle újból lemondott (1895 jan.); utóda b. Bánffy Dezső, a képviselőház elnöke lett. Neki sikerült az egész egyházpolitikai reform keresztülvitele; a főrendiház meghajlott a »pairschub«, az új főrendek kinevezésének lehetősége előtt. Bánffy minden ízében jó magyar, emellett egyaránt ravasz és erőszakos, amint a szükség követezte, rég nem élvezett tekintélyre emelte a magyar kormányt. Politikája abban állott, hogy a magyarság fejlesztése a királlyal egyetértésben és ne az ellen történjék és e téren kétségtelenül nagy eredményeket ért el. Az 1896-iki ezredéves ünnepély teljes egyetértésben mutatta királyt és nemzetet és a kiállítás képét nyújtotta Magyarország haladásának a kiegyezés óta.

Ez az egyetértés dinasztia és nemzet közt nemzeti gyásszá tette Rudolf trónörökösnek tragikus halálát (1889 jan. 30.) és Erzsébet királynénak egy anarchista töre által való meggyilkoltatását (1898 szept. 10.). Midőn pedig 1892 jun. 8-án Ferenc József koronázása huszonötéves fordulóját ünnepelte, midőn aztán a millennium ünnepén 1896 jun. 8-án fennkölt szavakkal fejezte ki e nemzet történetével és törekvéseivel való lelki megegyezését, örömben uszott az ország.

Nagy sikere volt Bánffy politikájának az is, hogy midőn Agliardi pápai nuncius Magyarországon is agitálni kezdett az egyházi reformok ellen és Kálnoky külügyminister nem akarta megtenni a kellő lépéseket Rómában az ilyen illetéktelen beavatkozás ellen, a magyar miniszerelnök megmaradt, a különben nagyon kiváló külügyministernek pedig mennie kellett.

Mindez a parlamentáris elvnek volt kifolyása és érvényesülése. Az 1867 óta fennálló képviselőházi többség, mely előbb Deákot, aztán Tiszát vallotta vezérének és mely mégsem volt egészen önállótlan az egyes kormányférfiakkal szemben, mint a nemzet többsége bizalmának alkotmányos letéteményese, képes volt nem csupán a belső politikának irányt adni, hanem még internacionális kérdésekben is éreztetni befolyását. Ez a többség adja a hatalmat és így nem csoda, ha sok más tekintetet alárendelnek annak, hogy ez a többség együtt maradjon. Annál is inkább, mert hisz a hivatalos felfogás szerint nincs kormányképes ellenzék, tehát egy baloldali többség alkotmányos válságra vezet. Az egyes kormányok addig is többé-kevésbé felhasználták hatalmuk eszközeit a többség együtt tartására és csak Wekerle alatt volt »tisztá választás«. Bánffy az 1896-iki választásban az erőszak és korrupció minden eszközét felhasználta, különösen a nemzeti párt megsemmisítésére. E párt decimálva tért vissza és bosszút lihegett. Ha az ország közvéleménye nem nyilatkozhatik szabadon, a többség nem igazi képvisellete a nemzetnek. E tétel alkalmazásával már 1897-ben megkezdődött az obstrukció. A gazdasági kiegyezés az osztrák pártbonyodalmak miatt függőben maradt; az egyezség nem volt megköthető. Tényleg máris provizórium állott be. Ezért az ellenzék, megtudva, hogy az 1898-iki ischli tanácskozásokban Lukács László pénzügyminister 10 évnél hosszabb terminusra is kész megkötni az alkut, csak hogy azt már egyszer kedvező feltételek alatt bevégezhesse, Horánszky Nándor vezetése alatt a budget tárgyalásánál megkezdette az ostromot a kormány ellen. Beható vitán kezdte, majd, mikor már elmúlt a törvényes terminus, melyen belül még az évben fel lehetett volna oszlatni a

házat, nyíltan obstruált. Szilágyi Dezső, a ház elnöke és az alelnök lemondtak, hosszú időn át Madarász József mint korelnök vezette a tanácskozásokat. Hodossy Imre a kormánynak vád alá helyezését indítványozta. Tisza ellenben, hogy a kormány budget nélkül is kormányozhasson, a szabadelvűpárttal elfogadtatott egy oly indítványt, mely szerint a párt eleve is biztosítja a kormánynak az indemnitást (Lex Tisza). Ez épp oly kevésbé felelt meg a parlamentarizmusnak, mint az obstrukció. Ennek sikerült törvénytelen állapotba kergetni a kormányt és az országot (1899 jan. 1. Exlex). Így tette tönkre maga a magyar parlamentarizmusát; így semmisítette meg a többség elvét; így vált bizonytalanná a nemzeti akarat törvényes kifejezése, vagyis az egyetlen tényező, mely Magyarország államiségét fenntarthatta.

A kisebbség a parlamentáris béke helyreállítása fejében Bánffy fejét követelte. Nemcsak akadályozott, hanem így egyenes befolyást is gyakorolt a kormányalakításra. Nem csoda, ha azóta voltaképp a minoritás uralkodott. Széll Kálmán kormányrajutása, a nemzeti párt belépése a szabadelvűpártba éppen minden iránynak szabadjára hagyását, minden határozott akarat kerülését jelentette. Nem is lehetett más vége, mint az obstrukció, melynek jegyében született. Megbukott, mihelyt a katonai kérdések felmerülése nemcsak a függetlenségi pártot szólította ellene táborba Kossuth Ferenc alatt, hanem a volt nemzeti pártot is Apponyi alatt.

Abban az ideiglenes kis házban a Múzeum mellett, melyet 1861-ben berendeztek képviselőháznak, negyven éven át Európaszerte tisztelt tanyája volt az igaz alkotmányosságnak. Mihelyt az új, nagy fényűzéssel készült palotába költözött a parlament (1901), botrány érte a botrányt. Minő ellentét a környezet és a lélek közt!

Mi azóta történt, még nem érett meg történeti előadásra.

Végyszóul csak egy megjegyzést legyen szabad tennem jelen fejlődésünkről.

Minden haladás Magyarországon Sz. István, sőt tán Árpád óta felülről indult meg. Észben és erkölcsben magasabban állók magukkal bírták ragadni a nemzetet még reá nézve terhes anyagi és szellemi áldozatokra is. Ha e vezetés hiányzik, anarchia, visszaesés áll be. Oly anarchia, mely előbb-utóbb idegen befolyás meggyökerezésére vezet. A történeti folytonosság, melyre az intézményekben oly nagy súlyt helyeznek, a társadalomban nincs meg. Nem is lehet, mert az nem fejlődött egyenletesen, hanem a kulturának legkülönbözőbb fokait egyesíti magában. Az utolsó évtizedben történtek azt bizonyítják, hogy a nemzet még mindig felső vezetésre szorul, magától még nem bírja követni azt, mi javára válhatik.

Ennek pedig igen mélyreható az oka. A XIX. század küzdelmeinek végső célja egyrészt végét vetni az örökké ismétlődő összeütközéseknek Ausztriával és a dinasztiaival, másrészt egy rendi és felekezeti ellentéteken felülemelkedő igazi nemzeti kulturát teremteni. Ez a kettő egyaránt feltétele a békés haladásunknak. Közjogilag kötve vagyunk: műveltség dolgában szabad a kezünk.

Jövönk attól függ: mire, mikép használtuk fel ezt a szabad kezét.

—*—

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Aachen** 227.
 -i béke 566.
Aba-Ujvár 83.
Abaúj megye 164.
Abák 44, 79, 174, 184, 195.
Abdi basa 507.
Absolon Dániel 509.
Abszolutizmus 487, 683, 698, 705.
Adalbert 60.
Ad Medias 6.
Adminisztráció 226.
Adminisztrátor 642.
 -i rendszer 648.
Adományozás 138.
Adopció 231.
Adó 372, 538, 567, 572, 611.
 -emelés 606.
 és vámügy 328.
 -mentes 144.
Advent 230.
Aeneas Sylvius 306, 307.
Agathyrisek 2.
Agyagfalvi gyűlés 441.
Ajándék 265.
Akszamith 302, 308.
Alánok 26, 44.
Albánia 369.
Albánok 512.
Albert osztr. herceg 179, 286, 367.
Alboin 14.
Albrecht szász-tesseni herceg 572.
Alföld 578.
Ali budai basa 411.
Alispán 349, 427.
Alkotmány 480.
Alodium 103.
Almási 99.
Almásy Ignác gróf 613.
Almus 29.
Alvinczy Péter 472.
Amadé savoyai gróf 225.
Amnesztia 505, 624.
Ampringen János Gáspár 469.
Anabaptisták 435.
Ancona 355.
Andrássy Gyula gróf 677, 679, 700, 701, 703, 706.
Angelos Izsák 127.
Angol egyetem 228.
 fűszerek 219.
Anjou-ház 239.
 -i Károly 172.
 -k 230, 235.
Auna 383.
Apaffy Mihály 483, 509.
Apponyi Albert gróf 708, 709.
 György 625, 642, 694, 699.
 Péter 323.
Apulum 6.
Aquileja 4, 13.
Aquincum 5, 13.
Arad 666, 678, 681, 683.
 -i gyűlés 116.
Arany 201, 229, 268.
 -bulla 144, 210, 235, 324.
Ardzis 196.
Arisztokrácia 578.
Armalisták 258.
Arnulf 36.
Arrabona 6.
Aspremont 544.
Asztrológia 226.
Asztronómia 226.
Attila 12.
Augsburg 48, 55.
Augustus császár 4.
Aulich 674, 682.
Aurelianus 7.
Ausztria 171, 174, 176, 305, 344, 566, 629, 660.
 -Magyarország 705.
 császára 600.
 -i császárság 673.
Avar telepek 40.
Avarok 14, 16.
Aversa 207, 208.
Avignon 190, 207, 208.
Ácsi csata 681.
Ádám mester 370.
Ágyú 274, 293.
Állam 235.
 -i szeminárium 585.
 szükséglet 382.
 -tanács 583.
Állandó hadi adó 555.
Álmos 41, 94, 98, 113, 115.
Álmosd 457.
Árpád 29, 37.
Árpádok 229, 230, 235.
Árumegállítási jog 262.
Árvamegye 164.
Árvák 279.
Babona 137, 230.
Bach-korszak 686, 688, 689.
 Sándor 662, 687, 688, 691.
Baja 330.
Bajazid 244.
Baján 14.
Bajorok 16.
Bajorország 46, 54.
Bajor örökösödési háború 580.
Bakács Tamás 366, 367, 377, 378, 383.
Bakonybél 63.
Balassa Bálint 438.
 Imre 399.
 Menyhért 415.
Balgari 156.
Balkán félsziget 133.
Balogh János 621.
Bandériumok 427.
Barbarossa 121—130.
Barbárok 7.
Barbárság 239.
Barcaság 142.
Barcsay Ákos 483.
Barkalas Mihály 37.
Barkóczy primás 575.
Baross Gábor 711.
Baskír 29.
Bassaráb Iván 204.
Bato 4.
Batthyány Ferenc 470.
 József 573.
Kázmér gróf 636.
Lajos gróf 568, 649, 681.
Batu 160, 162, 163.
Batudzsina 510.
Bazarád 196.
Bábolna hegye 283.
Bádeni Lajos 510, 512.
Bácsi püspök 63.
Bánffy Ágnes 574.
 Dezső báró 713.
 Dénes 497.
 János gr. 647.
 Miklós 331.
Báni tábla 558.
Bánk bán 142.
Bánság 560, 580, 589.
Bártfa 202, 262, 316.
Báseli zsinat 286.
Báthory Anna 433.
 Boldizsár 446.
 Endre 383, 449.
 Gábor 466.
 István 379, 384, 440.
 István vajda 343.
 nádor 386.
 Zsigmond 442, 446, 451, 450.
 Zsófia 476, 488.
Beatrix 168, 341, 343, 365, 367, 372.
Bebek 216.
Beckensloer 342.
Bekényi Tamás 347.
Belcredi-kormány 706.
 Richárd gróf 700.
Belcz 216.
Belga felkelés 589.
Belgiojoso Jakab gróf 455.
Belgrád 292, 396, 510, 512, 562, 556.
Belus 82.

- Bem 667, 669, 673.
 Beneficium 102.
 Beresényi Miklós 544.
 Beregi egyezség 156.
 Berengár 46.
 Berengár II. 52.
 Beriszló Péter 384.
 Berlini kongresszus 708, 709.
 Berthold 142.
 Bertrand de la Broquière 254.
 Berzeviczyek 195.
 Berzsényi Dániel 609.
 Besenyők 26, 38, 82, 91, 149.
 Beszterce 161, 264, 266, 306.
 Besztercebánya 266, 464, 472.
 Besztercei szójegyzék 229.
 Betelepítés 559.
 Bethlen Gábor 466, 470, 472, 474, 475.
 István 476.
 Bettini Galvano rektor 229.
 Bevándorlás 626.
 Bezerédj Imre 547.
 István 636.
 Bécs 74, 176, 181, 228, 267, 319, 332, 344, 367, 396, 472, 503, 657, 666.
 Bécsi bank 605.
 béke 460, 561.
 diákság 651.
 politika 486.
 Bécsújhely 344, 374, 543.
 Béke 342.
 -kora 489.
 -párt 672.
 Békés Gáspár 416, 440.
 megye 560.
 Béla I. 84. II. 115, 116, 124, 126, 130, 150. III. 171, 172.
 Béla IV. 154.
 herceg 172.
 király 161, 162, 164.
 névtelen jegyzője 157.
 Bél Mátyás 575.
 Bélus 116.
 Bihar 63.
 megye 372, 382.
 -vára 40.
 Bihács 209.
 Bíraskodás 428.
 Birodalom függetlensége 592.
 Bíróság 226, 235.
 Bíróági szervezet 199.
 Birtok 64.
 -adományozás joga 381.
 Bismarck 675, 690, 698, 709.
 Bitang jószág 95.
 Bittó István 707.
 Blandrata György 434.
 Blick 691.
 Boccasini Miklós 187.
 Boeckay István 448, 456.
 Bocskoros 639, 640.
 Bogát 50.
 Bogdán 222.
 Bogomil 221.
 Boldizsár 444.
 Boldogasszony 72.
 Boldogságos szűz tisztelete 256.
 Boleszló 132.
 Bolgár kereskedők 44.
 Bolgárok 15, 150, 171.
 Bologna 228, 229.
 Bonaparte Napoleon 601.
 Bonfini Antal 356.
 Bonifác pápa VIII. 186. IX. 251, 255.
 Borbála 285.
 Borbély György 448.
 Borics 113, 116, 117, 119, 120.
 Bormérték 267.
 Bornemissza János 383.
 Boroszló 332, 336.
 Borsa 556.
 Bors ispán 115.
 Bosnyák király 324.
 Bosnyák okkupáció 708, 709.
 Bosznia 120, 134, 154, 221, 222, 323, 369, 371, 510.
 Boszorkányok 103.
 Bőjt 66, 230.
 Bölcsészett 228.
 Botond 52.
 Bottyán János 510.
 Brodaries István 391.
 Brandenburg 276.
 -i György 383.
 Brankovics György 274, 290, 297, 303, 510.
 Branyiszko 671.
 Brassó 202, 263, 272, 321, 451, 466.
 Brenta 46.
 Brescaii hiéna 677.
 Bretiszláv 74, 79.
 Bréma 48.
 Brigetiő 6.
 Bronzkorszak 1.
 Brunó 57.
 Búcsulevél 156.
 Buda 178, 188, 227, 240, 243, 262, 267, 269, 276, 315, 321, 393, 396, 399, 452, 507, 566, 590, 597.
 elveszte 402.
 -i jogkönyv 264.
 -i krónika 356.
 vára 304.
 városa 281.
 Budapest 586.
 Budget 645.
 Bukovina 580.
 Bules, Bulesú 52, 54, 55.
 Bulgária 51, 56, 134, 220.
 Bulla 229.
 Buol gróf 690.
 Burgundi herceg 296.
 Busbequ 417.
 Buzilla 98.
 Cambridge 228.
 Candalei Anna 373.
 Canossa 91.
 Capistrán János 309, 310.
 Carafa 509.
 Carnuntum 6.
 Carolina resolutio 559.
 Carrara Ferenc, Pádura 218, 225.
 Carrillo Alfonzo 444.
 Castaldó 408.
 Castrióta György 295.
 Cattaro 238.
 Cavour 690, 692, 694, 696.
 Centralista áramlat 705.
 Cenzura 599.
 Cenzus 654.
 Cesarini Julián 296.
 Cesinge János pécsi püspök 265, 330.
 Cettini gyűlés 398.
 Céh 229, 262.
 Céhszervezet 522.
 Chioggia 225.
 Chrobry Boleszló 73.
 Chussal 46.
 Cigányok 321, 389.
 Cille Hermann 246, 252.
 Cilley Ulrik 290, 301, 303, 305, 307, 308.
 Cilicium 230.
 Ciszterciák 122, 131, 354.
 Clissa 162.
 Cluny 71.
 Confoederatio 548.
 Contarini 225.
 Cromwell Olivér 481.
 Curia 199.
 Cusa bíbornok 327.
 Custozza 622, 701.
 Cyrillus 39.
 Csaba 44.
 -mondája 24.
 Csanád 40, 70, 82, 161.
 -i püspök 63.
 Csatarend 33, 34.
 Csák Máté 176, 183, 185, 190, 194, 195, 196.
 Csákok 174.
 Csáktorna 418, 421.
 Csáky Albin gróf 711, 712.
 Csángók 524.
 Csányi László 665, 682.
 Császári katona 453.
 Csász. és kir. hadsereg 555.
 Csehek 323.
 Csehország 328, 472.
 Csehországi kath. rendek 331.
 Cseh rablók 301.
 Cseklész 236.
 Csele mocsár 392.
 Csemegi Károly 710.
 Cserei Mihály 494.
 Cserhalom 88.
 Csernátany 706.
 Csernovics Arzén 510.
 Cserny Jovan 398.
 Csóka 243.
 Csóri János vajda 457.
 Csopor Pál bán 272.
 Csucsai szoros 671.
 Czikádor 292.
 Cziráky Antal gróf 620, 623.
 Czobor Márton 328.
 Dal 72.
 Dalmemeköz 46.
 Dalmata sókivitel 225.
 Dalmácia 93, 100, 114, 124, 126, 130, 218, 225, 231, 274, 336, 460.
 Damjanich János 666, 669, 681, 682.
 Dandár 280, 370.
 Dácia 588.
 Dák 4.
 Dávid Ferenc 434.
 Deák Antal 618.
 Ferenc 624, 637, 639, 648, 663, 690, 695, 697, 702, 705, 707.
 -politika 700.
 -nyelv 229.
 Debrecen 105, 254, 417, 431, 506, 529, 672.
 Debreceni Dózsa 196.
 Decebalus 5.
 Decretalis eskü 559.
 Delegáció 704.
 Dembinszky 679, 669, 672.
 Dengezikh 13.
 Deres 587.
 Despota 371.
 Dessewffy Arisztid 682.
 Aurél gróf 626.
 Emil 693.
 Décsy Sámuel 609.
 Délszláv birodalom 228, 237.
 Délvidék 237.
 Dénes nádor 124, 159.
 Dévai Biró Mátyás 432.
 Dézma 145, 284, 430, 469.
 Diakovári béke 244.
 Dinasztia 230, 231.
 Diplomácia 227.
 Dlugosz 226.
 Dobó István 408, 413.
 Dobozy Mihály 403.

- Dobzse László 367.
Doge 225.
Dogma 228.
Dohány 635.
Doktor 228.
Dolha 545.
Dolmány 267.
Dominium 235.
Doria Lucian, velencei admirális 225.
Dózsa György 378.
Dömös 88, 113.
Drakul vajda 298.
Draskóczy György 488.
Draskovics János 479.
Miklós 533.
Draskovits kalocsai érsek 467.
Drágffy Bertalan 362.
Tamás 348.
Dreissa 6.
Drinápolyi fegyverszünet 421.
Drohojecz 216.
Drugot 196.
Dualizmus 555, 702.
Dugovics Titusz 309.
Dukas Mihály 90.
Duna 170.
-i confederatio 700.
Durazzó 218.
Durazzói Károly 207, 208, 225, 239, 237.
Dusan szerb cár 217.
törvénykönyve 217.
Dzsila 26.
Dzsingisz khán 156.
Eilburg 130.
Ecsedi Báthoryak 458, 476.
Eger 63, 301, 448, 461, 585.
Egerváry László 368.
Egri nők 413.
Egyetem 355, 577, 656.
Egyforintos adó 332.
Egyház 97, 101, 130, 226.
zászlótartója 220.
Egyházi bíráskodás 354.
fegyelem 96.
irodalom 229.
javak 436.,
jog 228.
kongresszus 591.
szakadás 275.
vagyon 101, 123, 125, 585.
Egységes nemesirend 211.
Eiczinger Ulrik 305.
Ekbert 142.
Ekébontó Borbála 285.
Elkeresztelés 712.
Ellenállás joga 146.
-i záradék 532.
Ellenzék 237.
Elsősülött örökös joga 531.
Endre I. 80, 82, 84.
II. 132, 135, 179, 180, 206, 207, 235.
Enyedi szerződés 407.
Eötvös József báró 626, 465, 686, 703.
János 289.
Károly 712.
Eperjes 202, 367, 428.
Erdély 68, 91, 130, 189, 200, 282, 283, 321, 330, 397, 458, 466, 506, 508, 546, 658, 667, 668.
bukása 481.
meghódolása 520.
önállósága 405, 483.
visszacsatolása 409.
Erdélyi kancellária 586.
királyság 405.
sereg 490.
szászok 148, 205, 628.
Erdő elve 128.
Erdőd 433.
Erdődy Tamás 445.
Eretnekség 228.
Erköles 228.
Erneszt 366.
Erős Ágost 513.
Erőszakoskodás 322.
Erőszakossági esetek 428.
Erzsébet 141, 173, 226, 231, 237, 238, 240, 291, 691.
királyné 203., 206., 700, 713.
Esküdtek 349.
Estei Ferdinánd 646.
Hippolyt 355.
Esztergom 63, 104, 127, 130, 162, 185, 188, 334, 549, 505.
-i érsek 130.
Esterházy 478, 561, 664.
Dániel gróf 480.
Károly 573.
Miklós 474.
Móric 696, 700, 817.
Pál 500, 533.
Esterházyak 470.
Eszék 666.
Ezredek 580.
Ezredéves ünnepély 713.
Etelköz 29.
Eugen 548, 561.
Euzem 99.
Ezüst (frisaticus) 201, 268.
Exlex 714.
Építész 358.
Érintkezési miniszterium 656.
Érsek 239.
Érsekújvár 458, 506, 546.
Fáy 160.
Februári pátens 700.
Fegyveres ellenállás joga 210.
Fegyverneki László 236.
Fehérhegyi csata 472.
Fehér ló 25.
Fejéregyházi csata 680.
Fejér lovag 294.
Fejérvár 72, 84, 164, 239, 396, 445, 510.
Feketealom 172.
Fekete légio 338.
Felekezeti gyűlés 491.
Felségsértő 66.
Felsőbüki Nagy Pál 602.
Ferdinánd I. 383, 386, 394, 397.
II. 470, 471, 472.
III. 474, 481.
V. 649, 668.
király 431.
V. lemondása 703.
Ferenc lother. 567, 597.
I. 620.
csatorna 610.
József 663, 667, 668, 693, 694, 696, 698, 700, 675, 701, 703.
József főherceg 657.
József trónfoglalása 676.
Károly főherceg 658, 667.
király (francz.) 390.
Festetics György 610, 703.
Pál 572.
Festőmester 359.
Financia 269.
Finta nádor 178.
Firenze 225.
-i krónika 231.
Fischa 117.
Fiscus lappangó joga 210.
Fiume 580, 704.
Flandriaiak 122.
Flórenc 219, 340.
Flotta 225.
Fogadalmi ajándék 231.
Fogaras 196.
Fogyasztási adó 538.
Font 267.
Forgách Zsigmond 466.
Forgács Balázs 240, 241.
Ferenc 462, 468.
Miklós 591.
Simon 547.
Zsigmond 470.
Főiskola 228.
Főispán 558, 587, 641.
Földbirtokos 103.
Földesúri jog 487.
Földhöz kötöttség 380.
Föld értéke 138.
Földköstolás 686.
Földmérés 588.
Földművelés 64.
Földváry Károly 674.
Főnemesség 440, 635.
Főpap 72, 227.
Főpapi rend 227.
Főpapság 236, 464, 571.
Főrendház 619, 653.
Főurak 349, 610.
Francavilla 123, 162.
Frangepán Kristóf 164, 384, 393.
Frank 38.
Frankfurt 661.
Frankfurti Bundestag 689.
nemzetgyűlés 675.
tanácskozás 698.
Frankok 15, 122.
Fráter György 399, 401, 405.
Freisingi Ottó 117, 119.
Fridrik I. 127.
II. 292, 319, 331, 336, 344.
Nagy 563, 566, 589.
herceg 162, 168.
római király 294.
Fuggerek 374, 388.
Futak 310.
Futó nemes 418.
Független kancellária 558.
ministerium 653.
Füle 166, 461, 501.
Fülöp IV. (francz.) 186.
legátus 178.
Füstpénz 102.
Gabonamérték 267.
Galambóc 274.
Galeotus Martius 356.
Galicia 224, 274, 580, 644.
Garay János 270, 272, 290.
László 304.
Miklós nádor 237, 241.
Garibaldi 694.
Gazdaság 226.
-i válság 707.
Gáj 631.
Gálszás 455.
Gálya 225.
Geleji Katona István 476.
Gellért 70, 83.
Generale studium 228.
Gentilis 190, 192.
Genua 225.
Gepidák 13, 14.
Geréb Péter 334, 371.
Gergely VII. 90.
IX. 152.
Gertrud 132.
Géza fejed. 56, 62. I. 88.
Géza II. 117, 120, 126.
Ghézi János 443.
Ghyecy Kálmán 637, 695, 707.
Gimnázium 435.
Giskra 290, 291, 304, 307, 311, 316.
Gizella 60, 75, 79.
Gmunden 342.

- Gorján 241.
 Gorove István 703.
 Gótok 7.
 Gödöllő 566.
 Görgey Arthur 666, 669, 673, 678.
 Görög építések 74.
 Görög-kel. egyház 593.
 Grassalkovich Antal 565, 578.
 Gritti Alajos 397, 404.
 Grünwald Béla 711.
 Guastallai zsinat 110.
 Gubecz Máté 529.
 Gulyások 378.
 Gusztáv Adolf 474.
 Guthi Ország Mihály nádor 329.
 Guyon 667.
 Gyalogság 338.
 Gyarmatosok 164.
 Gyárák 568, 634.
 Gyáralapító társaság 637.
 Gyermek Lajos 46.
 Gyilkos 103.
 Győr 63, 162, 164, 419.
 György barát pecsétje 408.
 Győri csata 605.
 Győr megye 164, 212.
 Győr vára 448, 452.
 Gyula bíró 52, 68.
 Gyula vára 417, 421.
 Gyulafejérvár 63, 166.
 Gyulafejérvári kollegium 475.
 Gyulai Ignác 617.
 Pál 443.
 Gyurgyevó 448.
 Habsburgi Rudolf 174.
 Habsburgok 398, 404, 531.
 Hadi köteleesség 144, 152, 288.
 tudomány 338.
 Hadügyministerium 656.
 Haimburg 344.
 Hajásárok 376.
 Hajdu 457, 465, 472.
 Hajduság 458, 496.
 Hajnóczy József 597.
 Hajóhad 225.
 Hajóhalma 173.
 Halics 130, 142, 150, 156.
 Halicsi Dániel 172.
 Halomföld 134.
 Halotti beszéd 136.
 Hamis eskü 103.
 Hamzsabég 505.
 Harács 526.
 Harmincéves háború 481.
 Harruckern 560.
 Határőrség 567, 659.
 Határörvidék 625.
 Havasalföld, Havaselve 196, 203, 204, 447.
 Haza bölcsse 699.
 Haynald Lajos 698.
 Haynau 677, 678, 682.
 rémuralma 684.
 Háromszék 668.
 Házasság 112, 588.
 dícsérete 432.
 -kötés katolikus 112.
 Házfelszerelés 257.
 Hedvig 229, 232.
 Heidelbergi káté 433.
 Heister 547.
 Heltai Gáspár 434.
 Helvét hitvallás 432.
 Helytartó tanács 558.
 Henrik I. 47, 48, 50, 51, 84.
 III. 79.
 IV. 88, 90.
 V. 113.
 Henrikfiak 179, 197, 189.
 Hentzi 676.
 Heraklius 15.
 Herberstein 384.
 Hercegovina 343.
 Hercegség 90.
 Herodotos 2.
 Herul 13.
 Hervoja vajda 254, 272.
 Hetesek 102.
 Hédervár 287.
 Hét magyar 55.
 Hétszemélyes tábla 558.
 Higany 476.
 Himfi Benedek 221.
 Hippolit 370.
 Hitegyesség 223.
 Hitelintézet 639.
 Hitlevél 474, 590, 591.
 Hittan 228.
 Hittudomány 228.
 Hitviták 228.
 Hochstädt 546.
 Hodrus 671.
 Hofkriegsrath 579.
 Hohenwart gróf 706.
 Hohenzollern 216, 276.
 Homonnai Bálint 461, 470.
 Honfoglalás 40.
 Honvéd 659.
 -elmi rendszer 279.
 -sereg 669.
 -ség 662.
 Óra 586.
 Horánszky Nándor 713.
 Horogszegi Szilágyi Mihály 309.
 Horoscopium 207.
 Horváth Beldizsár 703.
 Mihály 655, 682.
 Horváti János 242.
 Horvát nemzetség 213.
 Horvát 237, 628, 629, 630, 654.
 Horvátok 15, 370, 593, 625, 658.
 Horvátország 93, 98, 197, 313, 328, 386, 458, 460, 467, 536.
 Horváthy János bán 238.
 Hosius 467.
 Hrabovszky 658.
 Huet 443.
 Hugó 84.
 Hugonották 432.
 Humanista 345.
 Hunnugorok 26.
 Hunt-Pázmánok 184.
 Hunyadi János 292, 299, 306, 307, 309, 310.
 László 311, 312.
 Mátyás 316.
 Oláh János 290.
 Hurbán 670.
 Huszár 281, 338, 565.
 Huszita befolyás 282.
 Husz János 228, 276, 277.
 Huszt 278.
 Hübér 526.
 -es 102.
 Hüttlenség 349.
 Ibrahim basa 390.
 Idealizmus 228.
 Idegen katonaság 463.
 királyok 237.
 telepések 211.
 Igazságszolgáltatás 538.
 Ijász 280.
 Ilona 115, 116.
 Illésházy István 454, 458, 461, 465.
 Illyria 4.
 Imre hg. 74, kir. 132.
 Indigena 535.
 Ince III. 132.
 XI. 502.
 Inquisitio 282.
 Insurrectio 565, 571.
 Interceia 6.
 Interdictum 152.
 Interim 435.
 Interregnum 235.
 Investitura 110.
 Iparegyesület 636.
 Irányi Dániel 705.
 Írásbeli eljárás 128.
 Irodalom 235.
 Isaszeg 674.
 Ischli tanácskozás 713.
 Iskola 229, 264, 574, 628.
 Ispán 64, 68, 96, 102, 104, 200, 349.
 Isten 24.
 bcsczuja 25.
 -ítélet 97.
 István I. 76, 121, 171, 172, 330.
 II. 114.
 III. 111.
 IV. 122, 124.
 Istvánffy Miklós 448.
 István főherceg 649, 665.
 herceg 197.
 mester 388.
 István moldvai vajda 245.
 nádor 665.
 szlavóniai herceg 231.
 zágrábi püspök 236.
 Itália 225.
 felszabadítása 692.
 Itélet 226.
 Iván IV. 340.
 gróf 179.
 Izmaelita 97, 105, 147, 154.
 Jagelló 232.
 Jajca 323, 324, 371.
 Janicsár 220, 225.
 Janku 667.
 Janszky-ügy 710.
 Javadalom 229.
 Jazygok 5.
 János 87, kir. 363, 396.
 Albert 365.
 diák 226.
 esztergomi érsek 142.
 főherceg 661.
 káplán 215.
 nevers gróf 245.
 Zsigmond 399, 401, 409, 440.
 Jász 44.
 Jeanne d'Arc 293.
 Jean de Vienne 246.
 Jegyzői mesterség 213.
 Jellasics 630, 658, 659, 662.
 Jeromos 278.
 Jezsuiták 444, 451, 454, 463, 467, 478, 532, 534, 575.
 Jilderim 244.
 Joakim 173.
 brandenburgi választó 404.
 Jobbággy 270, 350, 382, 463, 571, 573, 634.
 -lázadás 282.
 -ok elbocsátása 464.
 -ok erőszakos visszataartása 283.
 Jobbággyosztály 213.
 Jobbággy szabad költözése 316.
 Jodok és Prokop 241.
 Jó Fülöp 296.
 Jog 228.
 Jogásznemzet 578.
 Johanna 203, 206, 207, 225, 231, 239.
 Jókai Mór 662, 672, 686, 699, 712.
 Jók szedője 104.
 Joó János 454.
 Jordanes 26.
 Josefstadt 682.
 Jósika István 447, 448, 449, 647, 668, 694.
 Josipovich 643.
 József I. 547.
 II. 561, 564, 579, 587, 686.

- József főherceg nádor 605, 623, 648.
 Jövedelem kir. 130, 369.
 Juhász Milius Péter 433.
 Julián 156.
 Julius Caesar 4.
 Jurisics Miklós 397.
 Jus regium 441.
 Justh Gyula 712.
 Kabarok 30, 32, 44.
 Kadán 160, 161, 162.
 Kahlenberg 504.
 Kalandosok 122, 389.
 Kalocsai érsek 129.
 Kamara 558.
   haszna 129, 201.
 Kanizsa 452., 461.
 Kanizsay János érsek 244, 250.
   Miklós 239, 245.
 Kara Musztafa 503.
 Karácsony György 529.
 Karády Péter 438.
 Karlócai békekötés 515.
 Karlovics 183, 209.
 Kassa 194, 195, 324, 397, 457, 467, 472, 474, 670.
   -i dóm 202.
 Katalin 231, 316.
 Katholikus autonómia 655.
   státus 476.
 Katonáság 326, 591.
 Katzianer 418.
 Kaunitz herceg 589.
 Kazinczy Ferenc 600.
 Káldy György 468.
 Kállay Béni 709.
 Kálmán király 98, 100, 160, 161.
 Kálnoky 709.
 Kálvinisták 435.
 Kápolnai csata 672.
 Káptalan 229.
 Károly (Róbert) 198, 235, 236, 239, 246.
   császár 228, 398, 404, 407, 409.
   főherceg 552.
   lotharingiai herceg 503, 579.
   Róbert 183.
   III. 554.
   császár V. 385, 396.
   V. francia király 231.
   -város 426.
 Károlyi Gáspár 467.
   György gróf 613.
   Sándor 545.
 Káromkodás 219.
 Kátay Mihály 461.
 Kázmér kir. 224.
   herceg 333.
   ázmér király 203, 329, 334.
 Keckepásztör 378.
 Kehida 168.
 Kelemen pápa VII. 388.
   XIII. 577.
 Kelenföld 83.
 Keleti egyház 228.
   gótok 13.
   háború 690.
   Magyarország 404.
 Kelták 3.
 Kelyhesek 279.
 Kemény Dénes báró 646.
   János 478.
   Simon 294.
   Zsigmond 641, 694.
 Kenéz 162, 223.
 Kenyérmező 343.
 Kepe 284.
 Kereskedelem 226.
   -i szerződés 143.
   -i és váltótörvénysek 625.
 Keresztesek 378.
 Keresztén tolerancia 584.
 Keszerei Dajka 476.
 Kevi vár 134.
 Késmárk 301.
 Kézai Simon 176.
 Kézműves 568.
 Khán főgyűrűje 16.
 Khlesl bíboros 460, 470.
 Kiegyezés 699, 702, 704.
 Kiev 38, 159.
 Kievi nagyfejedelem 119.
 Kikiáltott gyűlések eltörlése 348.
 Kilenced adó 212, 380.
 Kinizsi 343, 360, 363, 369.
 Király 106, 138, 369, 399.
   -hágó 91.
   katonai kúriája 349.
 Királyság 237.
 Király tanácsa 372.
 Királyválasztás 304.
 Királyi adománylevelek 236.
   hitlevél 534.
   jövedelem 129.
   kamara 425, 625.
   kancellária 128.
   kerületi tábla 558.
   patronátus 271.
   propozíciók 593.
   tanács 65, 72, 425.
   törvénysek 349, 370.
   város 536.
 Kisfaludy Sándor 609.
 Kiss Ernő 666, 682.
 Kis-Kőszeg 397.
 Kis László 298.
 Kisszeben 367.
 Kjejsztud nagyfejedelem 215.
 Klapka 669, 672, 673, 681, 692, 694.
 Klastrom 227.
 Klauzál Gábor 636.
 Klérus 236.
 Kloska 586.
 Knézics Károly 682.
 Kobb 498.
 Koháry István 501.
 Kolera 618.
 Kollár Ádám 571, János 630.
 Kollonics 496, 503, 533, 536, 689.
 Kollowrat 621, 629.
 Kolozsvár 161, 202, 261, 268, 339, 434, 594, 659.
 Komárom 677.
 Komorovszky 302.
 Konfiskáció 441.
 Kongópénz 548.
 Kongregációk 199.
 Kongrua 573.
 Konkordátum 688.
 Konrád 54, 55, 74.
 Konstantia 135.
 Konstantinápoly 15, 135, 246, 295, 308.
 Konstantinos cs. 52.
 Konstanz 276.
 Kont Miklós nádor 236.
 Kont János 243.
 Kopasz nádor 196.
 Koppány 62.
 Kormány felelőssége 372.
 Kormányzó 239, 299.
 Kornis Boldizsár 466.
 Korona 65, 189, 191, 192, 292, 320.
   minden jogforrása 324.
 Koronázás 703.
   -i eskü 179, 191, 534.
   honoráriuma 703.
 Koronaország 673.
 Koronatartomány 702.
 Koronavám 329.
 Korpona 166.
   -i országgyűlés 458.
 Korvin János 363, 366, 370, 731.
 Kossuth Lajos 620, 633, 636, 643, 644, 649, 658, 663, 664, 669, 672, 673, 681, 682, 692, 694, 703, 712.
   Ferenc 714.
   iratai 693.
   kormányzósága 675.
 Kosztolány 328.
 Kotromanovics 221, 230.
 Kovácsózi Farkas 446.
 Kovil 123.
 Kozár 26, 30.
 Kozel 39.
 Kozma 115.
 Köhalom 161.
 Kőkorszak 1.
 Kölcsény Ferenc 618.
 Költözés 350.
 Königráti csata 701.
 Könnyű gyalogos 338.
 Könnyű lovas 338.
 Könyvtár 356.
 Körmend 214.
 Körmöc 304.
 Körösudvarhely 248.
 Követek 464.
 Közigazgatás 104, 235.
 Közlegelő 64.
 Közlekedés 635.
 Köznemes 144, 316.
 Köznemesség 368, 371, 464, 578, 635.
 Köznép terhe 369.
 Közoktatásügy 575.
 Központi birodalmi kincstár 634.
 Központosítás 645.
 Község 60.
 Közteherviselés 639, 654.
 Krakó 291.
 Krónikás 238.
 Kubin 134.
 Kultúra 226, 230.
 Kúnok 88, 91, 99, 149, 150, 158, 159, 166, 172, 176, 177, 178, 223.
 Kunigunda 323.
 Kunstadti Podiebrád György 318.
 Kuruc 547.
   -világ 487.
 Kusid 41.
 Kuthen 157, 159, 160.
 Külföldi kereskedőtársaságok 375.
 Külön adó 308.
 Külpolitika 235.
 Labanc 496.
 Laczfy István vajda 208.
 Laczkovics János 599.
 Lahner György 682.
   N. Lajos 207, 231, 239, 240, II. 374.
 Lajos VII. 119.
   XI. 325.
   XIV. 497.
 Lajos főherceg 621.
   orléansi herceg 231.
 Lamberger Ferenc gr. 665.
 Lambert 88.
 Landsknecht 000.
 Laskaris Mária 150.
 Laszky Jeromos 396.
 Latin nyelv 586.
 Latour 666.
 Lánchíd 625.
 László I. 90, 91.
   II. 131, 135.
   IV. 174, 176.
   V. 301, 306.
   herceg 121, 291, 303.
 László vajda 184, 189, 192, 196.
 Lázadó 381.
 Lázár 682.
 Lázarevics István 247, 254.
 Leányág törvényes örökösödési joga 334.
 Leánygyed 210.

- Lebed 28.
 Lebedia 29.
 Lech mező 55.
 Lehel 55.
 Lehmann 545.
 Leiningen 669, 681, 682.
 Lelkészek 573.
 Lengyel 669.
 Lengyelország 224, 226, 618.
 Leó császár 37, 32.
   IX. 84.
   X. 377.
   bíbornok 134.
 Leopold I. 485. II. 590, 597.
 Leopoldi diploma 543.
 Lepantó 440.
 Lépées György 283.
 Levante 224.
 Levente 37, 82, 84.
 Lex Tisza 714.
 Léva 427.
 Libényi János 691.
 Linz 479.
 Linzi gyűlés 471.
 Lippa 223, 266, 328.
 Lippay primás 479.
 Liptó megye 164.
 Lissai csata 701.
 List Frigyes 637.
 Lítvánia 215.
 Liutprand 57.
 Lobkovitz herceg 498.
 Lodomér 178, 188.
 Lodomeria 216, 224, 274, 580.
 Lókereskedés 104.
 Longobárd 13, 14.
 Lónyay Menyhért 637, 703, 706.
 Lorántfy Zsuzsána 476, 482.
 Losonc 304.
 Losonczy István 410.
 Lotharingiai Károly 504.
 Lovag 163.
   -rend 149.
   -ság 229.
 Lovak kivitele 375.
 Lubert nagyfejedelem 215.
 Lubló 195.
 Lublói béke 274.
 Ludas Matyi 610.
 Ludovikai-út 610.
   Akadémia 604.
 Luigi Marun 93.
 Lúpes 7.
 Lukács érsek 123, 126.
   László 713.
 Lupény vajda 196.
 Luther 430.
 Macedónia 196.
 Macsó Raszisztzláv 172.
 Madarászat 376.
 Madách 160.
 Maderspach Ferenc 682.
 Magántulajdon 65.
 Magyar 92, 282.
   Balázs 360.
   egyetem 228.
   egyház 148.
   főpapság 585.
   hajdu 451.
   huszár 411.
   kamara 564.
   katonaság 403.
   korona 225.
   nyelv 22, 300, 437, 594, 598, 602, 625, 638.
   nyelvtörvény 617.
 Magyar pénz 465.
   püspöki kar 667.
   rendek Bécsben 306.
   szent 136.
   színház 620.
   zsoldosok 219.
 Majláth Antal gróf 000.
   György 700.
   István 399.
 Majtény 553.
 Majurátusok 534.
 Makrai Benedek 253.
 Marchiai Jakab 282.
 Marcus Aurelius 7.
 Margit, boldog 174.
   -sziget 229.
 Marhakivitel 375.
 Marlborough 548.
 Marosvár 70.
 Marosvásárhelyi gyűlés 406, 408.
 Maróti János 248, 258, 272.
 Martell Károly 180.
 Martinovics Ignác 599.
 Martinuzzi 397, 414, 434.
 Materializmus 228.
 Mágnások 139, 464.
 Mánuel 119, 124.
 Március 15, 652.
 Mária 207, 231, 232, 238, 383.
 Mária királyné 237, 245, 431.
   kongregációk 559.
   Krisztina 448, 449.
   Ludovika 603.
   Lujza 605.
   -Nosztra 227.
 Mária Terézia 563, 565, 574, 702.
   -Zell 221, 227.
 Mátyás I. 321, 322, 324, 326, 338, 345.
   főherceg 455, 459, 491, 469.
 Medvevár 334.
 Megye 64, 118, 180, 280, 349, 380, 464, 507, 606, 640, 645, 655.
   területe 429.
   -i autonómia 272, 427.
   bíróság 303.
 birtok 158.
 dandár 428.
 gyűlés 427.
 statutum 428.
 Megyeri törzs 30.
 Mensdorff 667.
 Methodius 40.
 Metternich 621, 629, 651, 688.
 Mercy gróf 560.
 Mezőid bég 294.
 Mezőkeresztes 448.
 Metafizika 228.
 Ménfő 80.
 Mészáros Lázár 653, 661, 662.
   Mihály 448, 450.
 Mikes Kelemen 561.
 Miklós cár 614, 621, 690.
 Mikolay János 236.
 Miksa császár 344, 374, 377, 419.
   főherceg 448.
   király 436.
 Milanó 123, 231.
 Millennium 713.
 Milutin 196.
 Ministri 145.
 Mircse oláh vajda 245.
 Miriszló 450.
 Miszticizmus 174.
 Mithrás 6.
 Mizse 179.
 Mladen 197.
 Moesia 5, 7, 93.
 Mogyoród 88.
 Mohács 391, 401, 509.
 Moldva 216, 222, 245, 330, 447.
 Moltke 701.
 Mongol 156, 163.
 Monostor 231.
 Monte-Casino 50.
 Montecuccoli 485.
 Marosini Katalin 179.
 Morvaország 36, 39.
 Morvák 39, 42.
 Mosony 74, 82, 88, 98.
   megye 164.
 Mosonyi kapu 87.
 Mórícz szász választó 416.
 Muageras 26.
 Muhamed II. 308, 323.
 Muhi pusztá 160.
 Mundraga 37.
 Mundzuk 12.
 Munkács 195, 493, 506, 545.
 Muraköz 418.
 Murád szultán 244, 296, 292, 448.
 Murány 427, 479.
 Mursa 6.
 Mühlbergi csata 435.
 Mühlendorf 203.
 Művészet 228, 235.
 Nagy Alfonz 341.
 Nagy András 466.
 Nagybottu Lőrinc pap 379.
 Nagy Etel 156.
 Nagy-Enyed 475, 671.
 Nagy-Ida vára 415.
 Nagy Károly 15.
 Nagy-Kőrös gimnáziuma 689.
 Nagy Lajos 230, 235, 238.
 Nagy Magyarország 157.
 Nagy Ottó 54.
 Nagy Pál felsőb. 614, 648.
 Nagy Péter 542, 552.
 Nagy-Sarló 674.
   -i csata 675.
 Nagy Sándor 4, táborn. 669, 680, 682.
 Nagyszeben 263, 671, 698.
 Nagyszombat 230, 280, 328, 468, 546, 548, 670.
   -i főiskola 478.
   -i szerződés 471.
 Nagy Teodorikh 13.
 Nagyvárád 285, 352.
   -i béke 398.
 Nantesi rendelet 489.
 Napoca 6.
 I. Napoleon 692, 693, 694.
 Gróf Nádasdy Ferencz 565.
 Nádasdy Ferenc 445.
   kancellár 698.
   Tamás 414, 423, 432.
 Nádor 72, 103, 145, 148, 180, 287, 368, 398, 460, 592, 600, 653.
   -választás 463.
   -i vándortörvényszék 347.
 Nándorfehérvár 88, 309.
 Nápoly 192, 207, 208, 225, 231, 238, 239.
 Nápolyi László 242, 254.
 Neiperg 562.
 Nelipics 209.
 Nemanjá 134.
 Nemesek 199, 213, 227, 236, 238, 304.
 Nemesek megadóztatása 571.
   örökös javai 382.
   sarkalatos kiváltságai 382.
   tagjai a szent koronának 382.
   fizetik a rendes adót 169.
 Nemesi adómentesség 232, 564.
   felkelés 490, 605.
   megye 168, 184.
   testőrség 571.
 Nemesítés 258.
 Nemzet egyeteme 299.
 Nemzetgyűlés 148.
 Nemzeti bank 626, 708.

- Nemzeti hadsereg 592.
katonai akadémia 604.
királyok 237.
királyság 373.
kultúra 714.
múzeum 610.
nevelés 352.
Nemzetiségek 397.
Nemzetiségi kérdés 628.
Nemzeti színház 617.
Nemzetőrség 655, 669.
Neoaquistica commissio 536.
Netád 13.
Német birodalom 285.
lovagrend 142, 148.
nyelv 586.
Németország 47.
Németujváriak 174.
Német városok 397.
Népiszkola 575.
-számlálás 586.
-vándorlás 12.
Nibelung ének 59.
Nikápoly 246.
Nikolsburgi béke 474.
Nógrád 446, 461.
Nominalisták 228.
Nona 166.
Nordheim Ottó 88.
Noszlopy összeesküvés 699.
Novigrad 242.
Női örökösödés 232.
Nő joga 145.
-képzés 229.
Nők választójoga 636.
Nyáry Pál 448, 660, 672.
Nyelv 620.
-újítás 609.
Nyestadó 288.
Nyilazás 33.
Nyílt parancsok 592.
Nyitra 40, 98, 102, 334.
Nyulak szigete 229.
Obradovics Dozifei 575.
Óbuda 74, 130.
-i apácák 236.
Octáva 199.
Ocskay 547.
Okolicsányi 550.
Oktáj khán 163.
Oktár 12.
Olaszok 240, 662.
Olaszország 661.
Oláh Miklós 433, 436, 467.
bevándorlás 255.
Oláhok 124, 149, 222, 426, 434, 450, 524, 630, 658, 670.
Olmütz 668, 689.
-i alkotmány 674.
Omode 191, 194, 195.
Ónod 550.
Oppeln hercegség 448, 474.
Orániai Vilmos 513.
Orbán pápa 98, 225, 228, 239.
Orosz intervenció 675.
Oroszok 82.
Oroszország 629.
Orsova 682.
Országbíró 86, 199.
-bírói értekezlet 694.
-gyűlés 238, 464, 593, 653.
Országgyűlési Tudósítások 620.
Országnagyok 145.
Országos sereg 403.
védegyelet 637.
Orthodox egyház 217.
Orthodoxia 228.
Oszmán 217, 220.
Osztrák-magyar bank 708.
Otrantó 355.
Ottó I. 51, 54, 65; II. 156, 189, 190.
Ottokár I 171, 172; II 173, 174, 176.
Ozorai Pipó 258, 274.
Oxford 228.
Ökörsütés 406.
Önálló vám 708.
Önkéntes kölesön 690.
Önsanyargatás 230.
Örökös fejedelem 31.
grófok 348, 371.
Ösiség 210, 654.
Paizsos gyalogos 338.
Palaiologos János császár V. 220.
Palisnay János vránai perjel 238.
Palóc 91.
Palota 445.
Pamutfonó 568.
Pandur 565.
Pannonhalma 63.
Pannónia 3, 6, 38, 39.
Pap 137.
Papi házasság 97, 112.
képzés 585.
nőtlenység 436.
rend 102, 148.
Papnevelés 469, 478.
Papság 66, 625.
Paraszt 378, 380, 529, 536, 538, 587, 644.
Paraszttság korrupciója 705.
Paskievics 675, 678.
Passau béke 436.
Passiv resistentia 690.
Paszarovízi béke 556.
Patriarkális királyság 236.
Patrónus 225.
Paulicianusok eretneksége 134.
Pálffy Fidél gróf 622.
János gróf 562, 564.
Károly gróf 595.
Miklós 451.
Pálffy Móric gróf 697.
Pálóczy Domokos 258.
Imre 258.
Pál pápa II. 325.
zágrábi püspök 238.
Páncélos katonaság 197.
Pánszlávizm 629.
Pápa 154, 252, 355, 435.
Pápai adószedők 205.
adózás 192.
dispenzáció 231.
jurisdietio 137.
Pápaság 228, 467.
Pápócz 253.
Páris 228.
Párkány 504.
Pártküzdelmek 710.
Pásztorál 379.
Pátens 606.
Pázmándy Dénes 664.
Pázmáneum 478.
Pázmány Péter 468, 478.
iskolája 493.
nemzetiség 115.
Pecsovics 623.
Perbeidézés 347.
Perczel Mór 666.
Perdöntő párba 349.
Perényi 216, 347.
Imre 373.
Gábor 431.
Péter 431.
Zsigmond 682.
Perzsa háború 404, 407.
Pest 83, 105, 159, 161, 164, 315, 537, 556, 614, 651.
Pesti Hírlap 633.
nagy árnyék 622.
Pestis 552.
Pest megye 638.
Petőfi Sándor 644, 652, 662, 677, 680.
Petrinia 445, 446.
Petrovics Péter 379.
Pécs 39, 63, 88, 282, 434.
-i püspök 228, 334.
Pécsvár 63.
Pécsy Simon 476.
Pénz 236, 268.
-váltás 148.
-verés 268, 288, 322.
Péter király 75, 80, 82, 98, 142.
cár 546.
-vár 390.
-vár 393, 666.
Piccolomini Enea 510.
Piligrin passau püspök 59.
Pillersdorff 657.
Piroska 97.
Piski 671.
Pius pápa II. 319, 324.
VI. 585.
Pixidariusok 441.
Placetum regium 253.
Plevna védelme 708.
Podiebrád 305, 327.
Podmaniczky 328.
Pogány 82.
Pókainé esete 440.
Póla 225.
Polgári házasság 711, 712.
jog 228.
törvénykönyv 654.
Polgárminiszterium 706.
Polgárság 578, 635.
Politia 269.
Politikai gyilkosság 408.
Pórlázadás 618.
Porta 479.
-i adó 406.
Posztó 202.
Potaisa 6.
Pozsony 84, 102, 113, 262, 280, 285, 292, 306, 355, 367, 394, 503, 564, 586, 602.
-i ifjuság 622.
országgyűlés 683.
Pöltenberg 669, 681, 682.
Praenestei Jakab 154.
Pragmatica Sanctio 562, 590, 652.
Prága 228, 279, 307, 462.
-i béke 701.
Predslava 113.
Prelátus 228.
Premontréiek 122.
Preszlava 37.
Primipilusok 441.
Primorok 441.
Prior Auraniae 238.
Privigye 265.
Prokop 279.
Protestáns egyház 497.
pátens 689.
Protestánsok 463, 468, 501, 536, 559, 574, 587, 593.
üldözése 494.
Provence 208.
Provizórium 683, 698, 699.
Przemysl 99.
Puchai posztó 568.
Puchner b. 659, 670.
Pulsky Ferenc 623, 665, 667, 693.
Puska 293.
-mester 338.
Pusztaszer 42.
Püspökök 125.
Quóta 704.
Rablás 322.
Rabszolga 103.
Rabszolgavásár 288.
Radetzky 657, 662.
Radikális 662.
Radnát 150.
Ragusa 217, 324.
Rajasics József 640, 658.
Rakamaz 476.
Rakovszky Menyhért 550.
Rascia 120.

- Ratibor hercegség 448.
 »Ratio Educationis« 577.
 Rauscher bíboros 689.
 Rácook 332, 537.
 Ráday Gedeon gróf 623.
 Rákóczi Ferenc II. 482, 509, 543, 545, 556.
 György 476.
 Julianna 509.
 Zsigmond 461.
 Rákos 182, 378.
 Realisták 228.
 Református főiskolák 475.
 Reformkorszak 684.
 Regalista 646.
 Regede 302.
 Regensburg 55.
 Reginó 57.
 Regnum Marianum 494.
 Reichenbachi egyezség 591.
 Remeték 227.
 Renaissance 239.
 Rendek 235, 424.
 Rendi jogok 235.
 Rendkívüli adó 266.
 Repulsió 348.
 Reservatio 192.
 Reverzális 638.
 Récesey Ádám gróf 666.
 Régi konstitúciók 441.
 szokásjog 347.
 Részek 594.
 Révay Ferenc 435.
 Réz 322.
 -korszak 1.
 Rhédey Ferenc 483.
 Rhodos-szigete 386.
 Riade 51.
 Rieger 698.
 Rigómező 244, 303.
 Rimaszombat 301.
 Robot 212, 380, 572, 634.
 Rodostó 556.
 Rogerius 158, 161, 163.
 Róma 50, 225.
 Romhány 552.
 Rómaiak 4.
 Római jog 186.
 király 344.
 Romanos 52.
 Rozgonyi 115, 274, 292, 317.
 Rögtönítélő bíróság 697.
 Rudolf 176, 462.
 Rudolf eszász 461.
 herceg 228.
 király 180.
 trónörökös 713.
 Ruházat 438.
 Ruthén telepítés 255.
 »Rückblick« 691.
 Rüdiger 681.
 Sabaria 6.
 Saguna András 659.
 Sajtószabadság 654.
 Salamon kir. 87, 88, 91.
 Sallaga Miklós 270.
 Salm Miklós 427.
 Salzai Hermann 149.
 San-stefanói béke 708.
 Sarmizegetuza 5.
 Sarolta 59.
 Savoyai Eugen 513.
 Sámuel 79.
 Sándor cár II. 693, 695.
 III. -pap 124.
 Sándor Leopold 592.
 Sárkány-rend 254.
 Sáros 164, 195.
 Scarbantia 6.
 Schönbrunn 605.
 Schlägli szójegyzék 229.
 Schleswig-holsteini kérdés 701.
 Schlick 670, 674.
 Schmalkaldeni szövetség 407.
 Schmerling 690, 695, 698.
 Scholastikus filozófia 228.
 Schwarzenberg 451; 663, 667, 689, 690.
 Schwechat 667.
 Schweidel József 682.
 Schwindi Lázár 415, 416.
 Seitovszky János 689.
 Sarolta Amália 544.
 Sellye 467.
 Selyemtenyésztes 568.
 Sempite 236.
 Sennyei Pál báró 707.
 Sereg 235.
 Siena 219.
 Silvester II. 65.
 Simeon bolgár cár 36.
 Sirmium 4.
 Skander bég 295.
 Só 268, 280.
 Sobieszky János 502, 504.
 Solferinó 692.
 Soltészok 202.
 Somogy 62, 226.
 -vár 93.
 Sopianae 6.
 Sopron 320.
 -i béke 319.
 országgyűlés 474, 499.
 Sorozás 567, 617.
 Spalató 100, 162, 163, 183, 274.
 Spalatói Tamás 163.
 Spanyol örökösödés 514.
 örökség 542.
 világbirodalom 467.
 Speieri szerződés 440.
 Stadion gróf 668.
 Stahrenberg Rüdiger 503.
 Statárium 697.
 Státusministerium 564.
 Stepney 548.
 St. Galleni klastrom 48.
 Stibor 250, 252, 253, 258, 274.
 Stiria 171.
 Strada Hungarorum 46.
 Strassburg 500.
 Stratimirovics György 658.
 Subichok 181, 183.
 Subich Pál 197.
 Sály 267.
 Suplikáz 658.
 Susán tábornok 681.
 Sváb gyarmatok 560.
 Svájco 340.
 Svehla 328.
 Svédország 479.
 Szabad egyház 638.
 -elvűpárt 707.
 hajduk 428.
 királyi városok 460, 534.
 kereskedés 263.
 költözés 212, 213, 376, 594.
 Szabadság 364, 381, 530.
 Szabad telepes 67.
 választás 471.
 végrendelkezés 66.
 Szabács 336, 339, 386.
 Szabolcs ispánja 301.
 -i gyűlés 96.
 Szakolea 261.
 Szalay László 639, 679.
 Szalánkemen 128, 512.
 Szalárd 50.
 Szaloniki 561.
 Szalkai László prímás 384, 389.
 Szalvéresi Ambrus 378.
 Szamosközy István 461.
 Szamosújvári országgyűlés 482.
 Szampo 24.
 Szapolyai György 391.
 István 336, 364, 366, 367.
 Szapolyai János 370, 373, 379, 384, 385, 393.
 testvérek 329.
 -ak uralma 405.
 Szarvasmarha 202.
 Szatmár 553.
 Szápáry Gyula gr. 711.
 Szász Károly 646.
 Szászok 442, 443, 470, 647.
 Szászország 46, 50.
 városok 330.
 Századosok 107.
 Szeben 161, 202, 321.
 ostroma 294.
 -i ispán 148.
 Szeged 105, 296, 309.
 -i országgyűlés 680.
 Szegedincz Peró 560.
 Szekularizáció 434, 435, 638.
 Szelepesényi 497.
 Szelim I. 377, 385.
 Szemere Bertalan 659, 664.
 Személynök 199, 558.
 Szendrő 325.
 Szt. Benedek 63.
 Szt. Bernát 230.
 Szt. Brigitta 230.
 Szt. Erzsébet 230.
 Szt. György-rend 204.
 -tér 243.
 Szentgyörgyi grófok 330.
 Szt. Imre 294.
 Szentírás 228, 230, 282.
 Szt. István átka 303.
 -rend 571.
 szentté avatása 91.
 Szt. János vítezéi 164, 170.
 Szt. Jeromes 6.
 Szt. Klára szüzei 229.
 Szt. László feje 216.
 Szt. Margit 230.
 Szt. Márton 6.
 Szentkirályi Mór 636.
 Szent korona 199, 313, 320, 324, 381, 585.
 felsége 382.
 Szentmiklósi Pongrácz 296, 299, 317.
 Szt. Pál 227.
 Szt. Simeon koporsója 231.
 Szenttamás 662.
 Szepes 164, 195.
 Szerbek 15, 217, 321, 658.
 Szerbia 121, 323.
 Szerb Uros 172.
 Szercecsenek 150.
 Szerencsés Imre 388.
 Szerencsi gyűlés 458.
 Szerém 124.
 Szerzetesrend 228.
 Széchen Antal gr. 694.
 Széchy Dezső 204.
 Mária 479, 493.
 Szécsény 547.
 Szécsy 216, 291, 354.
 Széchenyi Ferenc gróf 587, 591, 610.
 György érsek 533.
 István gróf 546, 612, 625, 631, 637, 638, 642, 648, 649, 651, 691, 694.
 Székelyek 92, 150, 216, 441, 449, 671.
 Székely Mózes 451.
 Székesfehérvár 99, 162, 281, 291, 367.
 Széksértés 271.
 Szigetvár 414, 417, 420, 510.
 Szigliget 166.
 Szilágyi Dezső 708, 711, 712, 714.
 Erzsébet 311, 317.
 Mihály 311, 315, 318.
 Szilázia 334, 563, 569.

- Szinán basa 445.
 Sziszek 445, 446.
 Szitnya 427.
 Szittya erkölcs 226.
   törvény 61.
 Szlaven rendek 398.
 Szlavónia 92, 130, 132,
   150, 181, 322, 346, 460,
   568.
 Szláv 14, 75, 108, 321.
   liturgia 93.
 Szoby Mihály 370, 389.
 Szolgabíró 180, 182, 270,
   349.
 Szolnok megye 91.
 Szombathely 467.
 Szombatosok 434.
 Szondy György 411.
 Szózat 622.
 Szögyény László 670.
 Szőnyi győzelem 676.
 Szörényi bántság 196.
 Szpahi 220.
 Sztárai 432.
 Szubutáj 160.
 Szuhay Mátyás 497.
 Szulejmán II. 391, 393,
   401, 410.
 Szvatopluk 36, 39, 40.
 Taboriták 278, 279.
 Taksony 52, 56.
 Taktika 32.
 Talafuz 301.
 Tamás 189.
 Tanulmányi alap 577.
 Tanuzoba 72.
 Tarczal 101, 479.
 Tarentói Lajos 207.
 Tassziló 15.
 Tatár 156, 158—160, 179,
   215, 216, 321, 452, 556.
 Táblabíró 465.
 Táltos 72, 87.
 Tánán 156.
 Tancsics Mihály 644.
 Tárnoki szék 350.
 Tavaszi hadjárat 673.
 Telegy István 379.
   Csanád esztergomi ér-
   sek 228.
   Miklós 433.
 Telek 572.
 Telekadó 201.
 Telekesi 546.
 Telekkatonaság 317, 371,
   565.
 Teleki Ádám gróf 665.
   József gróf 647.
   László 695.
   Mihály 497, 508.
   Sámuel gróf 587.
 Telepítés 350.
 Temesvár 199, 309, 311,
   379, 591, 556, 666.
   bukása 412.
 Temesvári országgyűlés
   248.
 Pelbárt 362.
- Templom 66.
 Templomosok 196.
 Tenedos 224.
 Tenger 98.
 Tengerre magyar 643.
 Teológia 228.
 Termaes 52.
 Termés 236.
 Térítés 222.
 Thrácia 4.
 Theodorovics 658.
 Theresienstadt 682.
 Thiers 623.
 Tholdy Miklós 219.
 Thököly Imre 498, 499,
   500, 505, 512.
 Thun Leó 685.
 Thurzák 375.
 Thurzó Elek 388, 434.
   György 460, 465.
   Szaniszló 474.
 Thury Gergely 421.
 Tiberius 4.
 Tiefenbach 448.
 Tihany 86.
 Tilly 472.
 Tinódy Sebestyén 402,
   438.
 Tirgovist 196.
 Tisza-Duna csatorna 625.
 Tisza Kálmán 689, 697,
   707.
 Tiszaszabályozás 642.
 Tiszta és örökös jobbgy-
   ság 380.
 Tisztek 580.
 Tiszti birtok 66.
 Tisztújító ülés 558.
 Tized 66, 97, 654.
 Tizenhárom szepesi város
   275.
 Tokaj 394, 460, 479.
 Tolna 390.
 Tolnai országgyűlés 383.
 Tolvajlás 94, 103.
 Tomaj 72.
 Tamori Pál 390.
 Topánfalva 586.
 Tordai gyűlés 406.
 Torstenson 479.
 Tót 629.
 Tótország 200.
 Többség formálása 649.
 Törösvár 219.
 Török 224.
 Török adórendszer 525.
 Török Bálint 402, 431.
 Török háborúk kora 410.
 Török Ignác 682.
 Török invázió 483.
   törzsek 32.
   uralom 403.
 Törvény 226, 236.
   -cikk XX. (1848) 655.
   -napok 144, 147.
 Törzsszerkezet 62.
 Trajánus emlékoszlópa 5.
   hídja 5, 7.
- Trau 100, 183, 274.
 Trencsén 551.
 Treviso 218.
 Trializmus 706.
 Trienti zsinat 431, 436,
   467.
 Tripartitum 381.
 Trónkövetelő 237.
 Trónörökösödés 113, 121.
 Tudomány 228, 235.
 Turini béke 225.
 Turkia 29, 90.
   fejedelme 56.
   püspöke 52.
 Turkok 38.
 Turóc megye 164.
 Turóci prépostság 454.
 Tűz őrzői 66.
   tisztelete 24.
 Tvardkó bosnyák király
   222, 241, 242, 254.
 Tyrreni tenger 225.
 Tizmiszes János 56.
 Udalrich püspök 55.
 Udvar 72, 129, 199,
   579.
 Udvarbírák 72, 145.
 Udvari haditanács 425,
   426.
 Udvarnok 199.
 Ugorok 22.
 Ugrin kalocsai érsek 160.
 Újépület 585, 681, 685.
 Ujlaki Lőrinc 367.
   Miklós 292, 334.
 Ujone 625.
 Ulászló 292, 332, 343,
   372.
 Ulászló IV. 290.
   király 203, 298.
 Ulpia 6.
 Ungi ispán 200.
 Unio 659.
 Unitáriusok 434.
 Universitas 229.
 Urbér 620, 625.
   -i reform 647.
 Uros 220.
 Urseoló 75.
 Urvacsora 436.
 Uzun Haszán 340.
 Űrményi József 577.
 Vadászat 376.
 Vajk 60.
 Vak Bottyán 547.
 Vakítás 103.
 Vakmerő Károly 340.
 Vallás 24, 592.
   -alap 573.
   -gyakorlat 459.
   -törvény 712.
   -ügy 463.
 Varga János 691.
 Katalin 630.
 Varkocs György 404.
 Varsó 695.
 Vasárnap 66.
 Vaskapu 622.
- Vasút 656.
 Vasvári béke 486, 487.
 Vatha 82.
 Vazul 57. II. 69.
   fia 75.
 Vay Miklós báró 603, 666,
   696.
 Vác 90, 169, 670.
   -i proklamáció 673.
   királyválasztás és hit-
   levél 532.
 Vám 236, 569.
   -os hely 271.
   -rendszer 571.
   -szedők 265.
 Vár 166.
 Várad 132, 161, 336, 452,
   466.
   -i béke 405.
   -i káptalan 256.
 Várdai Pál 433.
   Péter 352.
   Mihály 258.
 Várföldek 150.
   visszavétele 139.
 Várjobbágy 107, 145, 199.
 Várkapitány 463.
 Várna 298.
 Városi szavazat 567.
 Városok 261, 350, 636.
 Vásár 96.
   -pénz 104.
 Vegyes házasság 638.
 Velence 66, 114, 134, 143,
   166, 167, 218, 224, 225,
   227, 237, 274, 336, 378,
   476.
   -i doge 100.
 Vencel 251, 252.
   cseh király 185.
 Veranchich Antal 403.
 Verbőczy István 402, 431.
 Veszprém 62, 63, 445.
   ostroma 410.
 Vetter 666.
 Vezekló ör 230.
 Vécsey Károly gr. 682.
 Véderőjavaslat 711.
 Vérbozzú 178.
 Vérszerződés 215.
 Vértések 338.
 Viceispán 200.
 Vid 88.
 Viddin 371.
 Vienni 74.
 Vikárius 228.
 Viktorin herceg 331.
 »Világ« 616.
 Világos 681, 683.
 Villafrancai béke 692.
 Villani Máté 231.
 Vilmos ausztriai herceg
   232.
   pécsi püspök 228.
 Vindobona 6.
 Visegrád 199, 203, 240,
   252, 360.
 Visocky 679.

Vitézi rend 238.	Windisch Grätz herceg	Zentai csata 514.	Zsedényi Ede 652, 689.
Vitéz János 306, 333, 334.	651, 658, 662, 666, 670,	Zerin vára 485.	Zsellér 380.
Vitold 274.	673, 676.	Zernyest 512.	Zsibó 547.
Vladimer 115.	Wirkner Lajos 620.	Zichy Ödön gróf 666.	Zsidók 97, 147, 150, 105,
Valtaire 577.	Wurda Károly 638.	Zimony 120, 124.	106, 154, 169, 170, 223,
Vörös Ábrahám 236.	Wycliffe János 228, 276.	Zirc 131.	265, 593, 626.
Vörös herceg 692.	Zalamégye 169, 214, 329,	Ziska János 278, 279.	adója 322.
Vörösmarty Mihály 618.	428.	Zollverein 637.	egyenjogosítása 704.
Wagram 605.	Zalatna 668.	Zónarendszer 711.	emancipációja 656.
Wallenstein 474.	Zalavár 63.	Zotmund 84.	Zsigmond 231, 238, 239,
Weiss (Fehér) Mihály 466.	Zay Károly gróf 630.	Zrinyi 419, 420.	240, 241, 242, 246, 250,
Wenckheim Béla b. 700,	Péter 434.	Ádám 512.	258, 274, 278, 285, 449,
703, 707.	Zách Felicián 203.	Ilona 498, 506, 509,	fogsága 252.
Werbőczy István 348,	Zách Klára 203.	543.	Zsinat 178, 276, 433,
370, 373, 381, 389, 392.	Zágrábi érsekség 164, 467,	Miklós gróf 404, 414,	470.
Werlaon 48.	643, 648.	417, 483, 490.	Zsitvatoroki béke 484.
Wesselényi Ferenc 479.	püspökség 92.	-Nádasdy összeesküvés	Zsófia főhercegnő 621,
Miklós báró 594, 612,	Zára 100, 134, 166, 196,	517.	651, 667.
621, 646.	208, 218, 231, 254,	Zvanunir Demeter 88,	Zsoldos 67, 284, 403,
Pál 497.	Zárai béke 218.	93.	katonaság 284.
Westfáliai béke 493.	Zemplén megye 471.	Zvornik 325.	Zsolna 470.
Willamovi szoros 332.	Zene 358.	Zsákmány 238.	Zsolt 47.
Wimpfem 692.	Zeng 218.	Zsebrákok 328.	Zsupán 93.

